

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. OTURUM	8
DÜNYA ÜLKELERİNDE VE AZERBAJCAN’DA YENİLENEBİLİR ENERJİLERİN KULLANIMI. YENİLENEBİLİR ENERJİLERİN TEŞVİKİNE YÖNELİK POLİTİKALAR	9
<i>Şemsi EFENDİZADE</i> ^a	9
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	23
<i>Mustafa Serdar ACAR</i> ^a	23
<i>Şükrü SÜRÜCÜ</i> ^b	23
<i>Seyit Taha KETENCİ</i> ^c	23
2. OTURUM	35
COVID–19 EKONOMİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	36
<i>Kübra AKTEPE</i> ^a	36
GELECEK EKONOMİK SİSTEM “ANALOG EKONOMİ VE DİJİTAL EKONOMİ ÜZERİNE”	44
<i>Harun ŞİMŞEK</i> ^a	44
2008 KÜRESEL KRİZİNİN PARA POLİTİKASI BAĞLAMINDA ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	59
<i>Allah Nazar ARSARI</i> ^a	59
<i>Tansu Merve KASAP</i> ^b	59
TÜRKİYE’ DE TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ VE ALT GRUP HARCAMALARINA AİT ANALİZ (2019-2021)	74
<i>Züleyha DEMİR</i> ^a	74
<i>Savaş ERDOĞAN</i> ^b	74
ÜNİVERSİTE TERCİHLERİ İİBF ÖĞRENCİLERİN BÖLÜM TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	108
<i>Merve ADA</i> ^a	108
3. OTURUM	120
KURUMSAL MARKALARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PRENSİBİ İLE UYGULADIKLARI YEŞİL PAZARLAMA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: “JOIN LIFE” ETİKETİ	121
<i>İsmail CAN</i> ^a	121
<i>Nazhanım ÇİLAŞVİLİ SEVIDNİK</i> ^b	121

4. OTURUM	134
TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU HAREKETLERİNİN ENFLASYONA ETKİLERİNİN TÜFE VE ÜFE KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	135
<i>Savaş ERDOĞAN</i> ^a	135
<i>Mustafa Serdar ACAR</i> ^b	135
TARIM ÜRÜNLERİ PAZARLAMA ZİNCİRİNDE SEMT PAZARLARI VE PAZAR ESNAFI ARAŞTIRMASI: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ	147
<i>Esen ORUÇ</i> ^a	147
<i>Memnune ÇAKAR</i> ^b	147
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE FAİZ ORANLARI, ENFLASYON VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ	158
<i>Mustafa ÇOKLU</i> ^a	158
PANDEMİ ÖNCESİ VE SONRASI DİJİTAL DÖNÜŞÜM	165
<i>Emine FIRAT</i> ^a	165
<i>Nurana MAMMADLI</i> ^b	165
5. OTURUM	179
DAVRANIŞSAL EKONOMİDE DENEYSSEL ÇALIŞMALARIN VE ÖNYARGILARIN BİREYLERİN KARARLARINA ETKİSİ	180
<i>Şamil MUHARREM</i> ^a	180
<i>Ayşe Nur ÇIRAK</i> ^b	180
SERBEST BÖLGELER GELİŞTİRİLMELİ Mİ? KAPATILMALI MI?	195
<i>Erdal ARSLAN</i> ^a	195
<i>Kübra SAPMAZ</i> ^b	195
6. OTURUM	211
KAMU FİNANSMANINDA FARKLI BİR YÖNTEM: İADE EDİL(E)MEYEN KDV !	212
<i>Nazlı Kübra ÇELİK</i> ^a	212
<i>Serdar ALTINOK</i> ^b	212
KAMU MALİ YÖNETİMİNDE ETKİNLİK ARAYIŞLARI: TÜRKİYE’DE VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÇOK YILLI BÜTÇELEME UYGULAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ	229
<i>Ahmet UTKUSEVEN</i> ^a	229
<i>Abdulcelil GAZİOĞLU</i> ^b	229
INVESTIGATION OF THE EFFECT OF POSITIVE PSYCHOLOGICAL CAPITAL ON EMPLOYEE PERFORMANCE: A RESEARCH IN KONYA ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE	246

<i>Waleed Salam Jameel ALEYASHI</i> ^a	246
7. OTURUM	273
BREXIT'İN AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÇESİ ÜZERİNE ETKİSİ	274
<i>Mustafa AY</i> ^a	274
TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSININ TOPSİS YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ (2018-2021)	283
<i>Abdubaki PINAR</i> ^a	283
<i>Savaş ERDOĞAN</i> ^b	283
TİCARET VE KUR SAVAŞLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (ABD-ÇİN-TÜRKİYE)	301
<i>M. Hande PEREK TİMUÇİN</i> ^a	301
THE MANAGEMENT OF WATER AS A COMMON POOL RESOURCE THROUGH WAQFS IN KONYA	316
<i>Mustafa TEK</i> ^a	316
8. OTURUM	324
KATILIM BANKACILIĞI, FİNANSAL ARAÇLARI VE TÜRKİYE UYGULAMASI	325
<i>Emine FIRAT</i> ^a	325
<i>Hüsne Gülce Denek</i> ^b	325
<i>Feyzullah Büyükgöz</i> ^c	325
TÜRKİYE'DE KRİPTO PARA BİRİMLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ	349
<i>Nur YAMAN</i> ^a	349
9. OTURUM	362
ÇİN'İN EKONOMİK KALKINMA PROGRAMI VE SOSYAL POLİTİKASI	363
<i>Fadime BAYRAKCI</i> ^a	363
İNSANİ DİPLOMASİ BAĞLAMINDA KIZILHAÇ VE KIZILAY HAREKETİ: ICRC	371
<i>Gizem DEDE</i> ^a	371
TÜRKİYE İLE SEÇİLMİŞ AFRIKA ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: BATI AFRIKA DEVLETLERİ EKONOMİK TOPLULUĞU (ECOWAS) ÖRNEĞİ	384
<i>Lassine DOUMBIA</i> ^a	384
ULUSLARARASI TERÖRİZMİN DEĞİŞEN DÜNYASI	402
<i>Şadi ÖZTÜRK</i> ^a	402
10. OTURUM	415

ENERJİ AÇIĞI VE ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIK: TÜRKİYE ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME	416
<i>Eda ŞENGÖNÜL^a .....</i>	<i>416</i>
<i>Doç. Dr. Burcu GÜVENEK^b .....</i>	<i>416</i>
EKONOMİK YAŞAM DÖNGÜSÜ VE TÜRKİYE’DEKİ DESTEK SİSTEMLERİ	426
<i>Osman Sadıç^a .....</i>	<i>426</i>
<i>Burcu Güvenek^b .....</i>	<i>426</i>
TÜRK EKONOMİSİNDE KOBİLERİN ÖNEMİ: E TİCARET VE İHRACATTAKİ DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ	445
<i>Süleyman UĞURLU^a .....</i>	<i>445</i>
<i>Uğurcan ÇELİK^b .....</i>	<i>445</i>
11. OTURUM	459
COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE E-TİCARET’İN TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	460
<i>Rabia Nur AKDERE^a .....</i>	<i>460</i>
12. OTURUM	467
IMPACT OF ART ON SOCIAL PREFERENCES: ASSESSING FARABİ’S THEORY	468
<i>Nadia MAFTOUNI^a .....</i>	<i>468</i>
<i>Fataneh TAVANAPANAH^b .....</i>	<i>468</i>
HÜKÜMET SİSTEMİ DEĞİŞİKLİĞİ VE KAMU YÖNETİMİN’DE DEĞİŞİM	476
<i>Rabia MEYDAN^a .....</i>	<i>476</i>
13. OTURUM	486
GERİYE DÖNÜK ENFLASYON FARK ÖDEMELERİNİN 2015-2021 DÖNEMİ MAASLARA ETKİSİ.....	487
<i>Doç.Dr. Savaş ERDOĞAN^a .....</i>	<i>487</i>
<i>Esmâ DUYGUCU^b .....</i>	<i>487</i>
PETROL FİYATLARI VE DÖVİZ KURU ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	495
<i>Sümeyra EVREN^a .....</i>	<i>495</i>
<i>Ahmet AY^b .....</i>	<i>495</i>
14. OTURUM	506
ORMAN YANGINLARININ TOPRAK YANMASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (YEŞİLOVACIK YAKIN ÇEVRESİ ÖRNEKLEMİNDE). 507	
<i>Bektaş SARI^a .....</i>	<i>507</i>

<i>İhsan BULUT^b</i>	507
AKDERE-YEŞİLOVACIK ÇİMENTO FABRİKASI İLE YEŞİLOVACIK LİMANI ARASINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR YEŞİL ULAŞIM SİSTEMİ ÖNERMESİ.....	513
<i>Bektaş SARI^a</i>	513
<i>İhsan BULUT^b</i>	513
GELİR DAĞILIMI VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİR GRUPLARININ HARCAMA TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI (2005-2019)	519
<i>Eda ÇİFCİ^a</i>	519
<i>Savaş ERDOĞAN^b</i>	519
KÜRESELLEŞME, NEO-LİBERALİZM VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER.....	538
<i>Emine FIRAT^a</i>	538
<i>Serhat HIŞIRLI^b</i>	538
MARKA MİRAS AKTARIMININ MÜŞTERİ SADAKATI BAKIMINDAN ÖNEMİ. 546	
<i>Yakup YAĞCI^a</i>	546
<i>Abdülkadir KURTULAN^b</i>	546
15. OTURUM	556
NİJER BAĞLAMINDA VATANDAŞLIK VE DEMOKRASİ ALGISI	557
<i>Ibrahim OUSSEİNİ ISSA^a</i>	557
<i>Mahamane Moutari ABDOU BAOUA^b</i>	557
MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ: HAYAT EVE SİĞAR.....	570
<i>Mevlüt UĞURLU^a</i>	570
0-6 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN PSİKO-SOSYAL GELİŞİMLERİ	578
<i>Rasim BABAHAÑOĞLU^a</i>	578
<i>Nisa Gökden KAYA^b</i>	578
<i>Saadet YEŞİL^c</i>	578
AKADEMİSYEN BİR ROMANCININ PRATİĞİ: YILDIZ ECEVİT'İN KOZMİK KOMEDYA ROMANI	587
<i>Yavuz BORAZAN^a</i>	587
16. OTURUM	595
UMUMİ VALİLERİN DOĞU TÜRKİSTAN'DA İZLEDİKLERİ POLİTİKALAR....	596
<i>Buse Nur ERDEM^a</i>	596
1844-45 YILLARINDA 9513 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE KARAAĞAÇ KARYESİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI.....	605
<i>Hacer TÜYSÜZ^a</i>	605

SEBEPLERİ VE SONUÇLARIYLA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNSALI.....	619
<i>Merve ERKOCA DOLAT^a .....</i>	<i>619</i>
TÜRKİYE’DEKİ SOL İDEOLOJİ AKIMLARININ VAR OLMA MÜCADELESİ	630
<i>Tuğrul ÖZKAN^a .....</i>	<i>630</i>
17. OTURUM	641
KONUT TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER İLE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERARASINDAKİ İLİŞKİ: KOCAELİ ÖRNEĞİ	642
<i>Emel KESKİN .....</i>	<i>642</i>
STRATEJİK YÖNETİM KARARLARI AÇISINDAN ZAMANA DAYALI FAALİYET TABANLI MALİYETLEME VE HEDEF MALİYETLEME YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	655
<i>Alime ÇETİNKAYA^a .....</i>	<i>655</i>
<i>Amel BZEOUİCH^b .....</i>	<i>655</i>
A NEW WAY OF LOOKING AT THE NUMBERS: COST MANAGEMENT SYSTEM IN LEAN ENTERPRISES, “LEAN ACCOUNTING”	670
<i>Eya HADJ AMEUR^a .....</i>	<i>670</i>
ENDÜSTRİ 4.0 UYGULAMALARININ TAM ZAMANINDA MALİYET SİSTEMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	682
<i>Yunus CERAN^a .....</i>	<i>682</i>
<i>Zehra ORHAN^b .....</i>	<i>682</i>
18. OTURUM	694
TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMI VE ÇOCUK İŞGÜCÜ.....	695
<i>Büşra KARABAY^a .....</i>	<i>695</i>
KUŞAKLARIN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ LİDERLİK ALGILARI	700
<i>Kübra POLAT^a .....</i>	<i>700</i>
NÜFUSUN YARISI EVDEYKEN NASIL GELİŞİLEBİLİR?.....	714
<i>Nil Su Çetinoğlu^a .....</i>	<i>714</i>
TÜRKİYE’DEKİ ENGELLİ İŞ KOÇLUĞU UYGULAMASININ ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMINA ETKİSİ.....	721
<i>Yüusra AK^a .....</i>	<i>721</i>

1. OTURUM

DÜNYA ÜLKELERİNDE VE AZERBAIJAN’DA YENİLENEBİLİR ENERJİLERİN KULLANIMI. YENİLENEBİLİR ENERJİLERİN TEŞVİKİNE YÖNELİK POLİTİKALAR

Şemsi EFENDİZEDE^a

ÖZET

^a İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0003-4243-4969

E-posta:

Shamsi.Afandizada@ogr.iu.edu.tr

Son yıllarda iklim değişikliği sorunu, fosil enerji kaynaklarının tükenme kaygısı ve ülkelerin enerji güvenliği konuları dünya ülkelerine yenilenebilir enerji kaynaklarına odaklanmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu durumda son zamanlarda fosil enerji kaynakları ile zengin ülkelerin de yenilenebilir enerji konusuna dikkat ayırmaları oldukça önem kazanmıştır. Bu hususta Azerbaycan önemli derecede petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olsa da önümüzdeki 50 yıllık dönemde kaynakların tükenmeye doğru gitmesi bekleniyor. Bu tükenme ülkenin hem ihracata bağımlı olan ekonomisi hem de iç enerji güvenliği için üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu sorunları hesaplayan Azerbaycan Hükümeti son 10 yıllık dönemde yenilenebilir enerjilerle ilgili önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bu nedenle araştırmada dünya ülkelerinde ve Azerbaycan’da yenilenebilir enerjilerin kullanım durumunu, bu enerjilerin kullanımına yönelik hangi politikaların uygulandığını, Azerbaycan’ın yenilenebilir enerjilerde pozisyonunun nasıl ilerletebileceğinin araştırması hedeflenmiştir. Araştırmada yenilenebilir enerjilerde önemli başarılar kazanmış ülkelerin deneyimlerinden faydalanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda Azerbaycan’ın yenilenebilir enerji konusuna hem finansal hem politik hem de eğitimsel yöntemlerle destek verebileceği ve yenilenebilir enerji üretimi ve kullanımında önemli başarılar kazanabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, Azerbaycan’da yenilenebilir enerji kullanımı, Yenilenebilir enerjilerin teşviki.

JEL Kodları: Q200, Q280

USE OF RENEWABLE ENERGY IN THE WORLD AND IN AZERBAIJAN. POLICIES FOR THE PROMOTION OF RENEWABLE ENERGIES

ABSTRACT

Climate change, concern over depletion of fossil energy resources, and national energy security have all made it necessary for countries around the globe to focus on renewable energy sources in recent years. In this case, it has only lately become critical for wealthy countries that rely on fossil fuels to pay attention to renewable energy. In this regard, even though Azerbaijan possesses considerable oil and natural gas reserves, the resources are likely to be depleted within the next 50 years. This depletion is a problem that must be addressed for the country's export-dependent economy as well as its internal energy security. Considering these issues, the Azerbaijani government has begun to take significant efforts in renewable energy in the previous ten years. As a result, it will be investigated how renewable energies are used in nations around the world and in Azerbaijan, what policies are in place to encourage their use, and how Azerbaijan's position in renewable energy may be strengthened. It was attempted in the research to draw on the experiences of countries that have had great success with renewable energy. Because of the research, it has been found that Azerbaijan can financially, politically, and educationally assist the renewable energy issue, as well as achieve substantial success in the production and use of renewable energy.

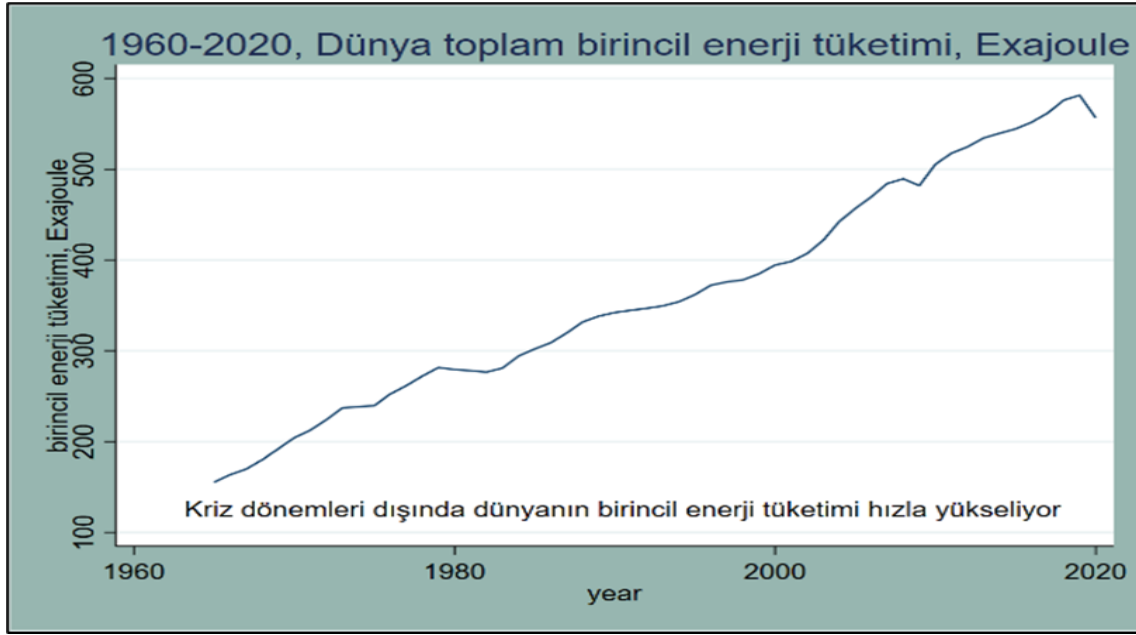
Keywords: Renewable energy, Use of renewable energy in Azerbaijan, Promotion of renewable energies.

JEL Codes: Q200, Q280

1. GİRİŞ

Dünyanın toplam birincil enerji tüketiminin ekonomik krizler dışında 1960-2020 yıllarında hızla yükseldiği gözlemlenmektedir. Önümüzdeki yıllarda dünya enerji tüketiminin nereye doğru gideceği ile ilgili Uluslararası Enerji Ajansının yayınladığı “Dünya Enerji Görünümü 2021”de dört farklı senaryonu göre biliriz. Dünya Enerji Görünümü 2021 için dört senaryo modellendi: 2050'ye Kadar Net Sıfır Emisyon Senaryosu (NZE), Açıklanan Taahhütler Senaryosu (APS), Belirtilen Politikalar Senaryosu (STEPS) ve Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosu (SDS) (IEA, 2021).

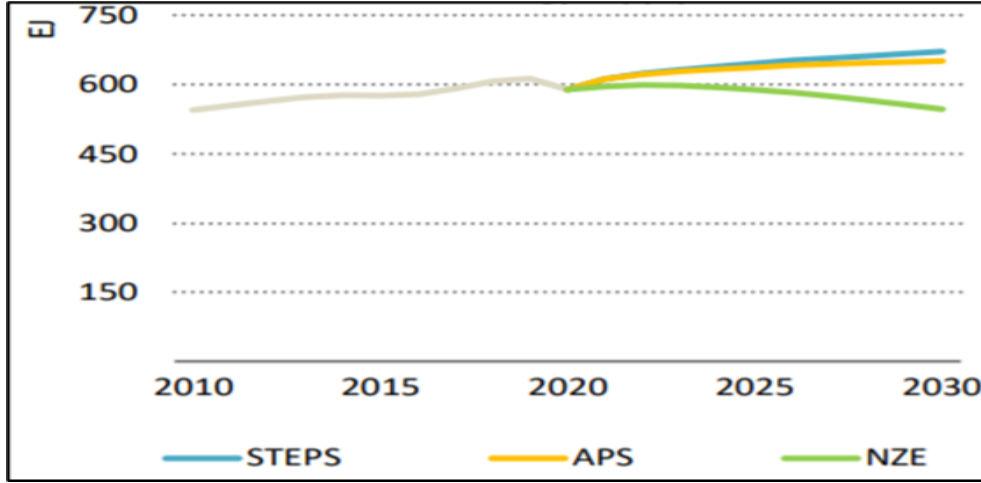
Grafik 1. 1960-2020 Dünya Toplam Birincil Enerji Tüketimi, Exajoule

Kaynakça: BP Dünya Enerjisinin İstatiksel İncelemesi 2021, 70. Baskı (BP, 2020)

STEPS senaryosuna göre 2020'den 2030'a kadar toplam enerji arzı yılda %1,3 oranında artarak 2030'a kadar 670 exajoule'ye (EJ) ulaşacaktır. APS senaryosunda ise bu büyümenin %1 oranında olacağı tahmin ediliyor (2030 yılına kadar 650 EJ). Fakat her iki senaryo NZE senaryosunun aksi gibi duruyor ve bu senaryoda enerji arzının yıllık ortalama %0,7 oranında düşüşle 2030 yılında 550 EJ'e kadar ineceği bekleniyor. STEPS senaryosunda 2020 yılı sonrasında dünyanın yıllık bazda son on yıldakinden daha çok enerji tasarrufu yapacağı ve enerji kullanımının %2,2 oranında iyileşeceği, APS senaryosunda %2,5 oranında iyileşeceği bekleniyor. Bu senaryoların her ikisi yıllık %4,2 iyileşme oranı beklenen NZE senaryosunun çok altında yer almaktadır (IEA, 2021).

Grafik 2. Dünya Enerji Arzı Tahminleri, Exajoule

Kaynakça: IEA, World Energy Outlook 2021 (IEA, 2021)

Farklı bir senaryo olarak Dünya Doğayı Koruma Vakfının (WWF) 2011 yılında yayınladığı ECOFYS senaryosu enerji talebinin 2050 yılında 2005 yılına oranla %15 daha az olacağı bir dünya öngörmektedir (Dünya Doğayı Koruma Vakfı, 2011).

Tüm bunların yanı sıra fosil kaynaklı enerji tüketimi dünya CO2 emisyonunun önemli parçasıdır. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), fosil yakıtlardan kaynaklanan emisyonların küresel ısınmanın baskın nedeni olduğunu tespit etti. 2018'de küresel CO2 emisyonlarının %89'u fosil yakıtlardan ve endüstriden geldi (IEA, 2021).

Yukarıda sıralanan nedenler dünya ülkelerine enerji bilançosunda önemli dönüşüm yapma doğrultusunda baskı yapıyor. Bu baskı üzerine Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) ve diğer uluslararası örgütler 2050 yılında “Enerjisini %100 yenilenebilir kaynaklardan sağlayan bir dünya...” çağrısı yapıyor ve bunun için önemli programlar ve stratejiler üretiliyor. Bu vizyon gerçekleşirse; felaket boyutundaki iklim değişikliği önlenecek, kirlilik azalacak, enerji güvenliği artacak ve dünyanın her yanında insanlar daha sağlıklı yaşayacak (WWF International, 2011).

2. YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI VE KÜRESEL EĞİLİMLER

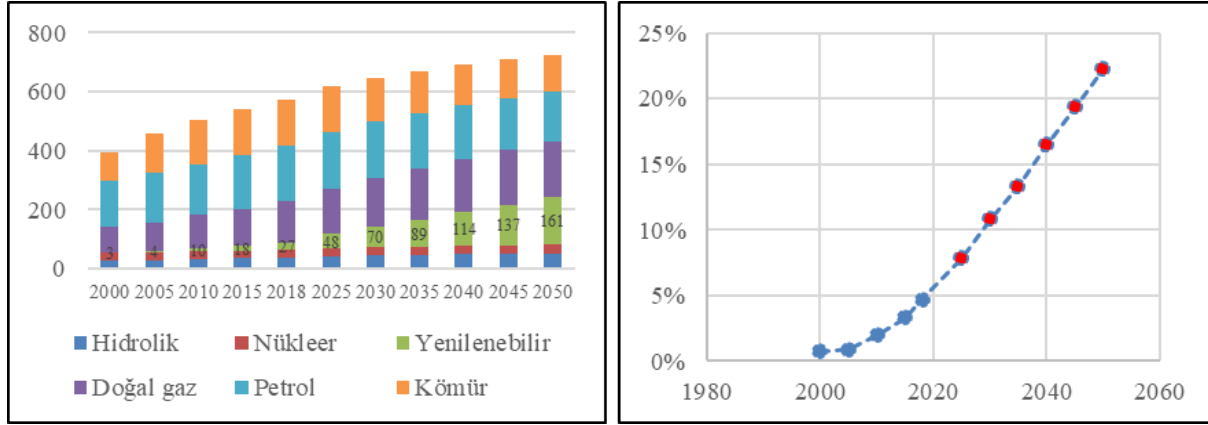
Yenilenebilir enerjiyi “doğal kaynaklardan elde edilebilen ve kendini sürekli yenileyebilen bir enerji kaynağı” olarak tanımlamak mümkündür (Avustralya Enerji Ajansı, 2021). Yenilenebilir enerjiyi diğer enerji çeşitlerinden ayıran en önemli özellik doğal bir şekilde kendisini yenileyebilmesi ve yok olmamasıdır. Yenilenebilir enerji kaynakları başlıca “güneş”, “rüzgâr”, “jeotermal”, “hidroelektrik”, “biokütle”, “dalga” ve “hidrojen” enerjileri olarak gruplandırılmaktadır.

1973 yılında meydana gelen birinci petrol krizinin ardından enerjinin önemi tüm dünya ülkeleri tarafından daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra ülkeler enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve alternatif enerji kaynakları kullanma noktasında önemli adımlar atmış özellikle enerji ithal eden ülkeler enerjinin sürdürülebilir kullanımı adına çeşitli politika arayışları içine girmişlerdir. 2000’li yıllara

gelindiğinde alternatif enerji arayışları büyük bir ivme kazanmış ve yenilenebilir enerji konusundaki çalışmalar artmaya başlamıştır (Kavaz, 2017).

Enerjinin geleceği ile ilgili araştırmalarda ve senaryolarda yenilenebilir enerjinin enerji tüketiminde payının 2050 yılına kadar %23 oranına kadar yükseleceği beklentileri yer almaktadır. Hatta Uluslararası Enerji Ajansının farklı senaryolarında (STEPS, APS, SDS, NZE) bu oranın %26-67 oranında olabileceğine vurgu yapılıyor (IEA, 2021).

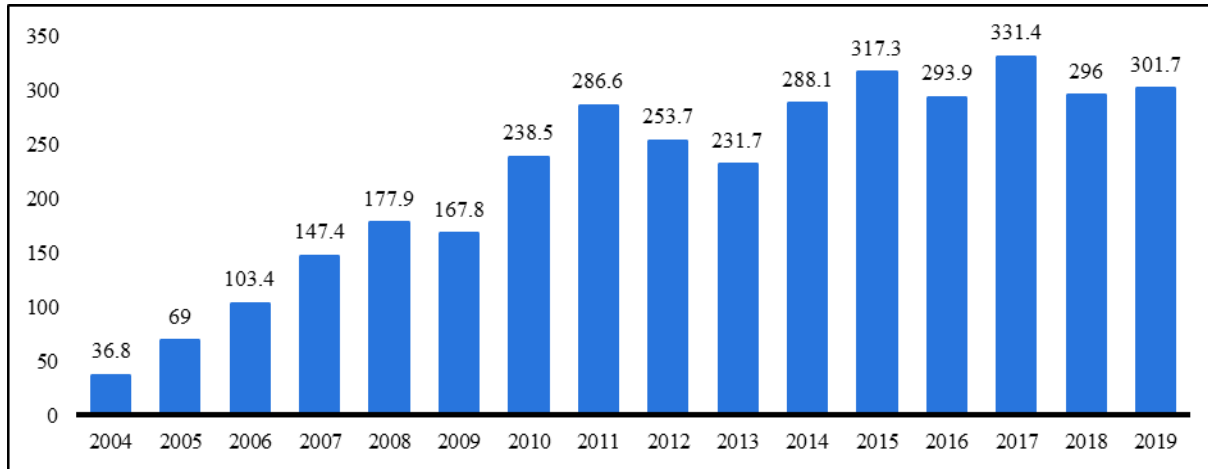
Grafik 3. Enerji Kaynağına Göre Küresel Enerji Tüketimi ve Yenilenebilir Enerjinin Toplam Enerji Tüketiminde Payı 1990-2050

Kaynak: BP Dünya Enerjisinin İstatiksel İncelemesi 2021, 70. baskı (verileri ile hazırlanmıştır) (BP, 2020)

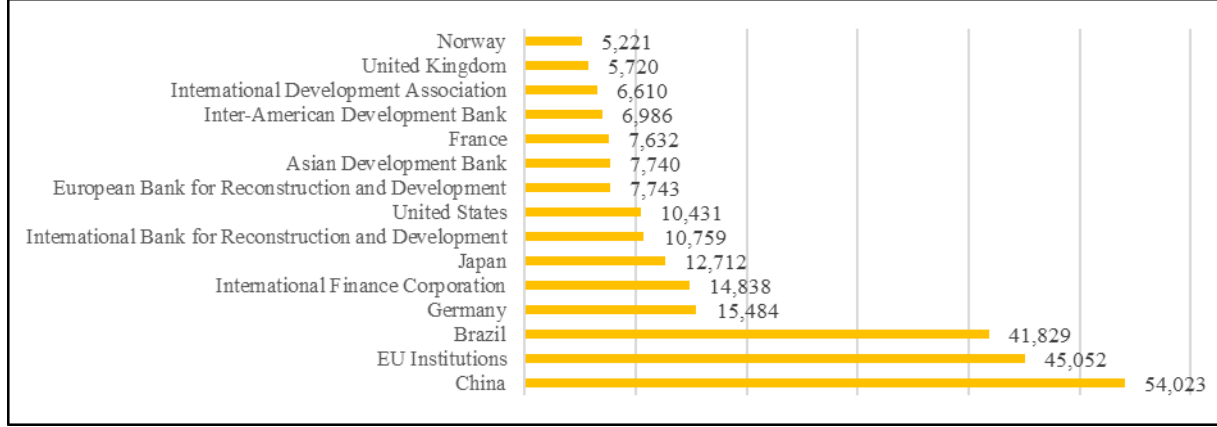
Yenilenebilir enerji tüketiminden konuşurken tabii ki bu alanda yatırımların da ele alınmasında fayda vardır. Bloomberg ve Birleşik Milletler verilerince 2010 yılından itibaren dünyada yenilenebilir enerjilerle yatırımlar önemli derecede artmıştır (UNEP, 2015) (BloombergNEF, 2021).

Grafik 4. 2004-2019 Dünyada Yenilenebilir Enerji Yatırımları, milyar ABD doları

Kaynakça: Bloomberg NEF ve UNEP verilerine göre hazırlanmıştır

Grafik 5. 2000-2020 Yıllarında Yenilenebilir Enerjilere En Çok Yatırım Yapan Ülke ve Kuruluşlar, milyar ABD doları

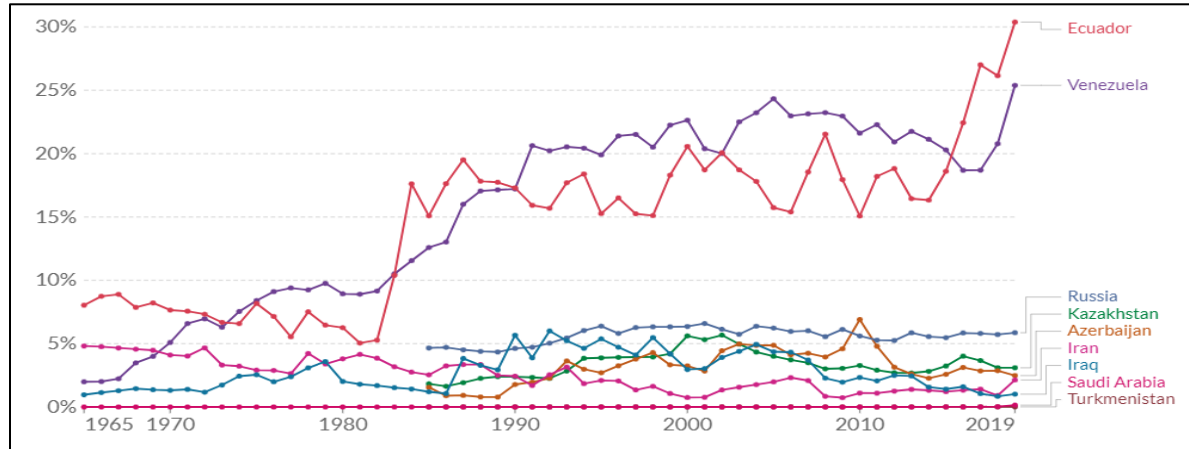

Kaynak: Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, 2021)

3. YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARININ PETROL VE DOĞALGAZ ZENGİNİ ÜLKELERDE KULLANIMI

Petrol ve gaz zengini ülkelerin kendilerini yenilenebilir enerjilerin kullanımını geliştirmeye adanması sıra dışı bir durumdur. Böyle ülkelerin bu tür enerjilerin kullanımını arttırmaya yönelik politika tasarlaması ise daha sıra dışı olay olarak kabul edilebilir. Batı ülkelerinde fosil enerji kaynakları ile zengin olan ülkelerin yenilenebilir enerji kullanım oranını artırdığını gözlemlerken bir tarafta da doğu petrol ve gaz zengini ülkelerin bu hususta herhangi agresif bir gelişme elde edememesini gözlemliyoruz:

Grafik 6. Bazı Neft ve Gaz Zengini Ülkelerin Yenilenebilir Enerji Kullanım Oranları, 1965-2019

Kaynak: BP Dünya Enerjisinin İstatistiksel İncelemesi 2021, 70. baskı (verileri ile hazırlanmıştır) (BP, 2020)

Grafik 6'da da görüldüğü üzere Doğu petrol ve doğalgaz zengini ülkelerde yenilenebilir enerji kullanımı konusunda başarılı bir stratejiler üretilmemiş veya uygulanmamıştır. Buna karşılık Ekvator ve Venezuela'da bu konumda başarılı gelişmeler gözlemleniyor. Venezuela altyapı sorunları nedeniyle

devamlı elektrik kesintisi ile karşılaştığı için yenilenebilir enerjilerin kullanımını artırma gerekçesi duymuştur (The Borgen Project, 2021).

Fakat petrol ve doğalgaz zengini ülkelerin bu kaynaklarda olan kanıtlanmış rezervlerini göz önünde buldurarak ülkelerinde yenilenebilir enerjilerin kullanım oranını yükseltmek için stratejilerine yeniden bakmaları gerekmektedir:

Tablo 1. Ülkelerin Neft ve Doğalgaz Rezervleri

Petrol rezervleri, 2020	Bin milyon varil	Bin milyon ton	Dünya rezervinde pay oranı	Kaç yıl yetecek?	Doğal gaz rezervleri, 2020	Trilyon kubik metre	Trilyon kubik feet	Dünya rezervinde pay oranı	Kaç yıl yetecek?
Ekvador	1.3	0.2	0.1%	7.4	Venezuela	6.3	221.1	3.3%	333.9
Venezuela	303.8	48.0	17.5%	>500	Azerbaycan	2.5	88.4	1.3%	96.9
Azerbaycan	7.0	1.0	0.4%	26.7	Kazakistan	2.3	79.7	1.2%	71.2
Kazakistan	30.0	3.9	1.7%	45.3	Rusya Federasyonu	37.4	1320.5	19.9%	58.6
Rusya Federasyonu	107.8	14.8	6.2%	27.6	Türkmenistan	13.6	480.3	7.2%	230.7
Türkmenistan	0.6	0.1	♦	7.6	İran	32.1	1133.6	17.1%	128.0
İran	157.8	21.7	9.1%	139.8	İrak	3.5	124.6	1.9%	336.3
İrak	145.0	19.6	8.4%	96.3	Kuveyt	1.7	59.9	0.9%	113.2
Kuveyt	101.5	14.0	5.9%	103.2	Katar	24.7	871.1	13.1%	144.0
Katar	25.2	2.6	1.5%	38.1	Suudi Arabistan	6.0	212.6	3.2%	53.7
Suudi Arabistan	297.5	40.9	17.2%	73.6	Birleşik Arap Emirlikleri	5.9	209.7	3.2%	107.1
Birleşik Arap Emirlikleri	97.8	13.0	5.6%	73.1					

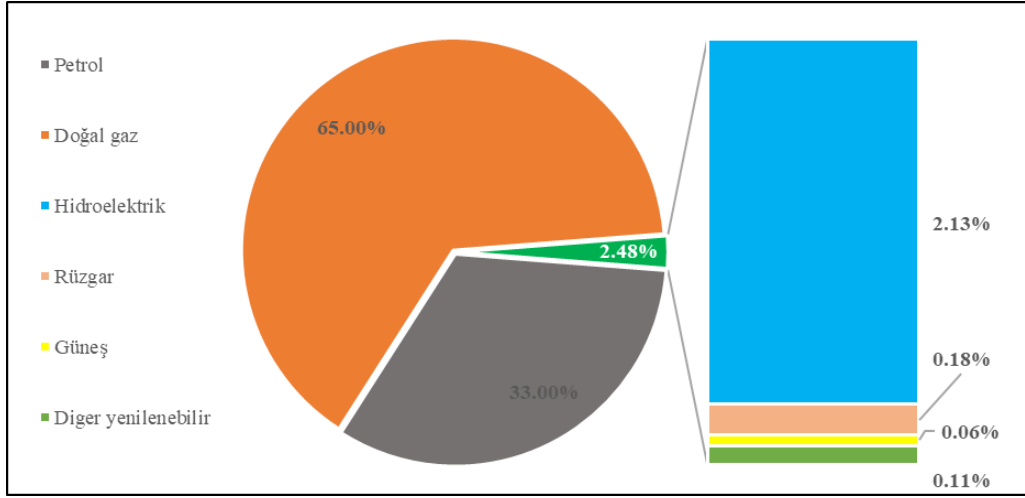
Kaynak: BP Dünya Enerjisinin İstatiksel İncelemesi 2020 (BP, 2019)

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre bu ülkeler CO2 emisyonu verilerinde dünyada ilk sıralarda bulunan ülkelerdendir (Statista, 2021). Bu neden bile tek başına fosil kaynakları zengin ülkelerin yenilenebilir enerji kullanımını arttırmaya yönelik politikalar üretilmesinin zorunlu olduğunu kanıtıyor.

4. AZERBAJYCAN'DA YENİLENEBİLİR ENERJİNİN DURUMU

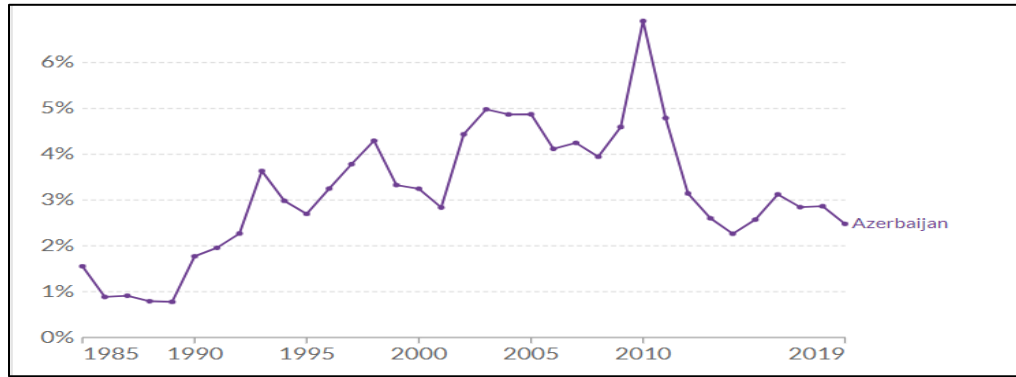
Azerbaycan bağımsızlığını yeniden elde ettiği 1991 yılından sonra savaş sonrası petrol ve doğalgaza bağımlı bir ekonomi kurdu. Doğal kaynaklardan elde ettiği gelirle diğer alanlara, özellikle alt yapıya yönelik iri çaplı yatırımlar yaptı. Fakat enerji talebinin %98 oranında fosil kaynaklı karşılandığı Azerbaycan yenilenebilir enerji konusunda gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında hâlâ çok geride. Yenilenebilir enerji olarak daha çok hidroelektrik kaynaklarını kullanan Azerbaycan 2010 yıllarına kadar yenilenebilir enerji kullanım oranında %7'lere ulaşmış olsa da sonraki yıllarda bu oran %2'lere kadar endi. Aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynağı olarak güneş, rüzgâr vb. enerji kaynaklarının kullanımı 2010 yılı sonrasına isabet ediyor:

Grafik 7. Azerbaycan'da Kişi Başına Birincil Enerji Tüketiminin Dağılımı 2019

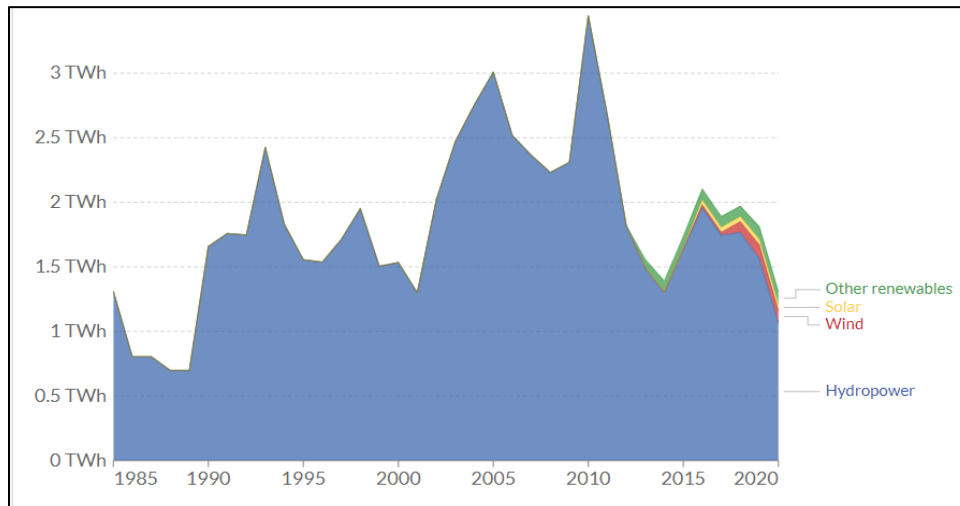
Kaynak: BP Dünya Enerjisinin İstatistiksel İncelemesi (BP, 2020)

Grafik 8. Azerbaycan'da Yenilenebilir Enerjinin Kullanım Oranı 1985-2019

Kaynak: BP Dünya Enerjisinin İstatistiksel İncelemesi (BP, 2020)

Grafik 9. Azerbaycan'da Yenilenebilir Enerjinin Tüketimi, TWh, 1985-2020

Kaynak: BP Dünya Enerjisinin İstatistiksel İncelemesi (BP, 2020)

Tablo 2’de izlendiği gibi Azerbaycan yenilenebilir enerjilere devamlı düzeyde yatırımlar yapmamıştır:

Tablo 2. Azerbaycan’da Yenilenebilir Enerjilere Kamu Yatırımları, 2000-2020

Milyon ABD doları	2000-2002	2003-2005	2006-2008	2009-2011	2012-2014	2015-2017	2018-2020
Yenilenebilir enerjiye kamu yatırımları	4.88	2.23	0.48	187.58	0.02	77.67	0.01

Kaynak: Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, 2021)

Azerbaycan Enerji Bakanlığının verilerine göre ülke yenilenebilir enerji kaynaklarında kendi kapasitesinin çok az bir kısmını kullanıyor. Kapasite kullanımı oranı Rüzgâr (kapasitesi 15 000 MWt) ve Güneş (kapasitesi 8 000 MWt) enerjisinde sadece %0,4 olurken, biyoenerjide (kapasitesi 900 MWt) %5,1 (Azerbaycan Enerji Bakanlığı, 2021).

Azerbaycan 2000 yılları sonrasında yenilenebilir enerjilerle ilgili birçok programlar başlattı ve mevzuat düzenlemeleri yapmaya başladı:

Tablo 3. Azerbaycan’da yenilenebilir enerjilere yönelik kânun ve programlar, önemli faaliyetler

Sıra No	Kanun / Program	Kabul edildiği yıl
1	Azerbaycan’da yenilenebilir enerjilerin kullanımına ilişkin Devlet Programı	2004
2	Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 29 Mayıs 2019 tarih ve 1209 sayılı "Azerbaycan Cumhuriyeti enerji sektöründe reformların hızlandırılması hakkında" Emri	2019
3	Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın emri "Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında pilot projelerin uygulanmasına yönelik tedbirler hakkında"	2019
4	Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı bünyesinde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Devlet Ajansının Kurulması	2020
5	Azerbaycan 2030: Sosyal-Ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler (Paragraf 5.)	2021
6	"Azerbaycan'da yenilenebilir enerji ihalelerine destek " Avrupa Yeniden Yapılaşma ve Kalkınma Bankası tarafından desteklenen proje	2021
7	Azerbaycan'ın bölge ve şehirlerinde büyük ölçekli karbondan arındırılmış ve bütünleşmiş enerji ve ulaşım sistemleri ile yenilenebilir enerji projeleri için gerekli potansiyel ve koşulları değerlendirmek için İş birliği Mutabakat Muhtırası	2021
8	Karabağ savaşı sonrası işgalden kurtarılmış bölgelerin yenilenebilir enerji potansiyelini araştırmak için çalış taylorın kurulması	2021
9	"Azerbaycan'da açık deniz rüzgâr enerjisinin geliştirilmesi için yol haritası" Dünya Bankası ile ortak çalışma	2021

Kaynak: Azerbaycan Enerji Bakanlığı (Azerbaycan Enerji Bakanlığı, 2021)

Azerbaycan’ın Ulusal Stratejik Yol Haritasında Azerbaycan’da yenilenebilir enerjilere yönelik çalışmaların ortak amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamamız doğru olacaktır:

- Ana hedef, ülkenin yenilenebilir enerji yatırım kapasitesini 2030 yılına kadar %30'a çıkarmaktır.
- Yenilenebilir enerjiler hesabına tasarruf edilmiş doğalgazın TAP ve TANAP ile Avrupa'ya ihracatı.

Verilerden de görüldüğü üzere Azerbaycan'ın yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik çalışmaları son yıllarda hız kazanmış durumda. Eğer başlatılmış projeler verimli bir şekilde yönetilirse ülkede yenilenebilir enerji kullanım oranları önemli derecede artacaktır. Fakat bu konuda ülke nüfusun da katkısı oldukça gereklidir. Bu katkıyı elde etmek için yenilenebilir enerjilerle ilgili bilgilendirme ve teşvik programlarının uygulanması gerekmektedir.

5. DÜNYA ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİLERİN KULLANIMI İLE İLGİLİ DENEYİMLER, UYGULANMIŞ POLİTİKA VE PROGRAMLAR

Literatürde yenilenebilir enerjilerle ilgili araştırmalar ve anketler çoğunlukla yenilenebilir enerji kullanımına engel olan nedenlerin aşağıdakiler olduğunu gözler önüne seriyor:

I. **Siyasi ve düzenleyici engeller-** Yenilenebilir enerji yapılarının doğası gereği, yenilenebilir enerji piyasası, yatırımcıların ilgisini artırmak için net politikalara ve yasal prosedürlere ihtiyaç duyar.

II. **Teknik engeller-** Yenilenebilir enerji gelişiminin önündeki teknik engeller, yetersiz teknoloji ve teknolojileri desteklemek için gerekli altyapı eksikliğini içerir.

III. **Sosyal-kültürel engeller-** Sosyal-kültürel engeller, örneğin, hane halkının güvenilmezlik korkusuyla yenilenebilir enerjiyi benimseme konusundaki isteksizliği, bazı ülkelerde yenilenebilir enerji teknolojilerini benimsemedeki başarısızlığın temellerinden birini oluşturmaktadır.

IV. **Mali ve ekonomik engeller-** Başlangıç sermayesi, işlem maliyetleri, ekonomik durum ve teşvik ve sübvansiyonların mevcudiyeti, yenilenebilir enerji teknolojilerinin benimsenme oranını belirleyen önemli faktörlerdir. Yenilenebilir enerjinin başlangıç sermaye maliyeti, geleneksel enerji kaynaklarıyla karşılaştırıldığında nispeten yüksektir ve bu da yenilenebilir enerji üretiminin maliyetini yükseltir.

V. **Pazarla ilgili engeller-** Yenilenebilir enerji sistemleri için ilk yatırım maliyetleri genellikle yüksektir. Sonuç olarak, bu sistemlerin piyasa fiyatları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, birçok potansiyel müşteri için yüksek ve karşılanamaz durumda.

VI. **Coğrafi ve ekolojik engeller-** Bir bölgedeki coğrafi konum ve doğal koşullar, yenilenebilir enerji gelişiminin önünde bir engel oluşturabilir. Örneğin, güneş enerjisinin dünya yüzeyinde görülme sıklığı coğrafi konuma bağlıdır, bu nedenle güneş ve rüzgâr enerjisinin düzensiz olduğu Hindistan gibi bazı ülkelerde güneş enerjisi de düzensizdir.

Ülkelerin ekonomik, politik, coğrafi ve sosyal durumlarına göre yukarıda sıralanan engeller farklı olabilir. Bu engelleri aşmak için ülkeler kendi koşullarına uygun politikalar üretmektedir. Fakat dünya genelinde geniş kapsamda kullanılan ve son yıllarda başarılı bir şekilde uygulanmış teşvik yöntemleri bulunmaktadır. Bu teşvik yöntemleri vergi ve vergi dışı teşvikler olarak sınıflandırılabilir:

Tablo 4. Yenilenebilir Enerjilere Yönelik Teşvik Politikaları

Teşvikler	Mekanizma	Kullanımı	Özeti
Vergi Dışı Teşvikler	Tarife Garantisi (TG)	En yaygın mekanizmalardan biridir. AB’de geniş bir uygulama alanına sahiptir ve AB Komisyonu tarafından en etkin ve düşük maliyetli teşvik olarak kabul edilmektedir. Almanya, İspanya, Portekiz ve Danimarka gibi ülkelerde başarılı bir şekilde uygulanmıştır.	TG uygulamasında, yenilenebilir enerjiden (YEN) üretilen elektriğe oldukça uzun bir dönem (15-25 yıl gibi) için alım garantisi sunulmaktadır. Alım fiyatı, üretilen elektriğin kilovat saatine göre belirlenmekte ve genellikle teknolojinin türüne göre farklılaşmaktadır. TG modelinin, üreticilere yapılan ödemenin enerji piyasası fiyatına bağımlı olup olmamasına göre değişen iki farklı uygulaması bulunmaktadır. Piyasa fiyatından bağımsız modele sabit fiyat modeli, piyasa fiyatına bağımlı modele primli fiyat modeli denilmektedir.
	Yenilenebilir Portföy Standardı (YPS)	Bu, diğer teşvik politikaları ile karşılaştırıldığında nispeten çok daha yeni bir destek mekanizmasıdır. Günümüzde diğer teşvik politikaları ile uygulanması halinde özellikle büyük kirleticilerin YEN sektörüne çekilmesine yardımcı olacağı yönünde genel bir uzlaşma sağlandığı görülmektedir. ABD ve Çin gibi ülkelerde yaygın şekilde kullanılmaktadır.	YPS fiyat temelli değil, miktar temelli bir teşvik politikasıdır. Enerjinin belli bir yüzdesinin YEN kaynaklarından üretilmesini zorunlu kılmaktadır. YPS’nin en önemli özelliği uygulanmasının basit olmasıdır. Üreticilere, enerjinin belli bir yüzdesini YEN kaynaklardan üretmeleri için belli hedefler ya da kotalar konulmaktadır. Bunun için merkezi otoriteler tarafından YEN Sertifikaları (YES) çıkartılmaktadır. Değişik adlarla anılan (YEN kredisi, yeşil sertifika, yeşil etiket ya da YEN belgesi gibi) bu sertifikaların aynı zamanda ticaretinin de yapılmasına izin verildiği için bir tür çevresel kredi olarak değerlendirilmeleri mümkündür. YEN kaynaklardan üretilen her birim elektrik için bir sertifika alınması zorunluluğu bulunmaktadır. YEN zorunluluğunu karşılayamayan üreticilerin aradaki farkı diğer işletmelerden YES satın almak suretiyle karşılamaları mümkündür. Bu, YEN üreticilerine ilave bir gelir sağlamaktadır. YEN zorunluluğunu yerine getirmeyenlere cezai yaptırım söz konusudur. Bu şekilde ceza uygulanması YEN hedefine ulaşmayı kolaylaştırmak bakımından gereklidir.
	Diğer Vergi Dışı Teşvikler	YEN’in teşvikinde ayrıca; kamu ihale/teklif sistemi ve net ölçüm/hesap/fatura gibi alternatif politika seçenekleri uygulanabilmektedir.	İhale sisteminin amacı YEN’in rekabet gücünü artırmaktır. Özellikle büyük ölçekli projeler için başvuru bu yöntemde, elektrik idaresi, ihaleyi kazanan işletmeden yapılan anlaşma çerçevesinde (10-25 yıl) piyasa fiyatının üzerinde bir fiyattan elektrik satın almayı taahhüt etmektedir. Son derece maliyet etkin olan bu yöntemde, en düşük teklifi veren YEN ihalesini kazanacağı için yatırımın topluma olan maliyeti teorik olarak minimum olmaktadır. Ancak diğer yandan bu sistemin etkinliği sınırlıdır. Uygulamada YEN üreticilerinin kârlı enerji santrallerini işletmek için çok düşük fiyat teklif etmesi neticesinde YEN projelerinin yürütülmesini güçleştirmektedir.

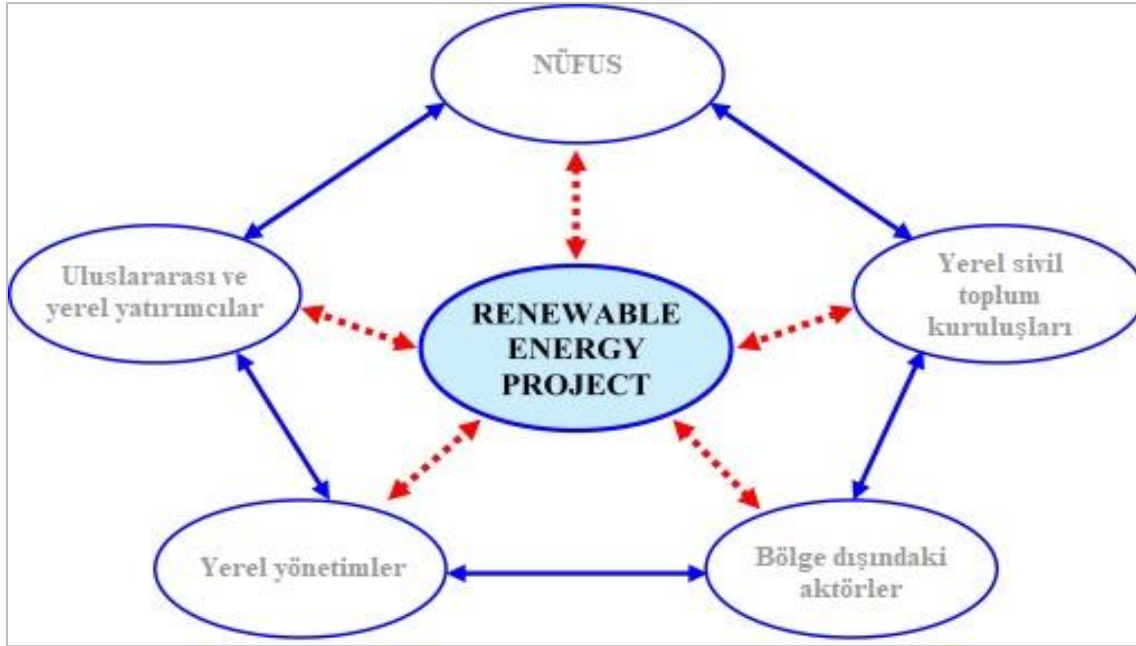
			YEN'in teşvik edilmesinde kullanılan bir diğer yöntem, net ölçümdür. Bu uygulamada, tüketicilere YEN kaynaklardan kendi elektriklerini üretme ve fazlasını ulusal şebekeye yüksek bir tarifieden satma imkânı sunulmaktadır. En eski politika çabalarından biri olan bu modelde temel düşünce; ev, okul ya da ticari binaların YEN ile donatılmasını ve fazladan üretilen elektrik için şebekeden, başka zaman kullanılacak bir kredi alınmasını sağlamaktır. Küçük ölçekli uygulamalara odaklandığı için etkinliğinin nispeten düşük olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca üretilen fazla elektriğin satın alma fiyatının dalgalanması dolayısıyla yatırım güvencesi de nispeten zayıftır.
Yenilenebilir Enerjiye Sağlanan Vergi Teşvikleri	YEN'in desteklenmesinde tercih edilen ikinci grup teşvikler üretim maliyetini azaltmaya yönelik vergi teşvikleridir YEN hedef ve politikaları olan ülkelerin (özellikle Almanya, İspanya, Brezilya ve Çin gibi) enerji piyasasındaki rekabet güçlerini artırıyor olmaları vergi teşviklerinin önemini ortaya koymaktadır. Yapılan birçok araştırma, vergi teşviklerinin YEN teknolojilerinin başlangıç maliyetlerinin düşürülmesinde ve enerji piyasasına girişin hızlandırılmasında oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte vergi teşvikleri şu an için genellikle tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. Oysaki vergi teşvikleri, güçlü ve oldukça esnek bir politika aracı olarak işletmelerin vergi sonrası kârlarını yükseltmek bakımından oldukça etkilidir. Ancak kamu bütçesinden finanse edildikleri için orta-uzun vadede yükünün toplum tarafından karşılanmaması için endüstri olgunlaştıkça aşamalı olarak azaltılmasında yarar vardır.		
	Gelir Vergisi Avantajları	YEN sermaye harcamalarına (makine, teçhizat, arazi ve demirbaş gibi) belli bir oranda yatırım indirimi uygulaması söz konusudur. ABD, Belçika, Fransa, Lüksemburg, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde yaygın şekilde kullanılmaktadır.	Yatırım indirimi uygulaması üretilen elektrik için herhangi bir ayrıcalık öngörmediği için yakın dönemde bazı ülkeler bunun yerine elektriğin kilovat saatine belli oranda gelir vergisi indirimi uygulamaya başlamıştır. Yatırım ya da üretime indirimin yerine bazı ülkeler doğrudan gelir vergisi istisnası uygulamaktadır. YEN yatırımlarına hızlandırılmış amortisman imkânı tanınmaktadır. Enerji santralleri genellikle 20-30 yıl gibi uzun bir sürede amorti edilirken hızlandırılmış amortisman sayesinde bu süre 15 yıla ya da daha az bir süreye düşmektedir. Bir uç örnek olarak Hindistan'da rüzgâr teknolojilerinin bir yılda tamamen amorti edilmesine izin verildiği görülmektedir.
	Emlak Vergisi İndirim ya da İstisnası	Avrupa ülkeleri daha çok istisna ya da indirimi tercih ederken Asya ülkelerinin vergi iadesini tercih ettiği görülmektedir. ABD ise bu konuda ilginç bir örnek olup her üç teşvikin bir arada uygulandığı tek ülke özelliğine sahiptir.	YEN için; istisna, indirim ve iade olmak üzere üç farklı emlak vergisi teşviki söz konusudur. Avrupa'da örneğin İspanya'da; şehirlerde %0,4 ile %1,10 arasında, diğer yerlerde ise %0,3 ile %0,9 arasında değişen oranlarda uygulanan emlak vergisi YEN sistemi kurulan binalarda %15 ile %50 arasında değişen oranlarda indirimli olarak uygulanmaktadır.
	Harcama Vergisi İndirimi	Fransa, konutlarda YEN'e ilişkin temel araç ve gereçlerde %5,5 indirimli KDV oranı uygulamaktadır. İtalya, rüzgâr ve güneş enerjisi ile ilgili satış ve hizmetlerde ve ayrıca şebeke yatırımlarında indirimli %10 KDV oranı uygulamaktadır.	YEN'e ilişkin makine ve teçhizat alımları genellikle indirimli KDV oranına tabi tutulmaktadır. Alternatif olarak bazı ülkeler YEN ürünleri ve teçhizatlarına ait KDV'nin bir kısmını iade etmektedir. Bu sayede YEN'in maliyeti azaltılarak YEN teknolojilerine rekabet avantajı sağlanmaktadır. YEN tesislerinin kullandığı ithal mal ve malzemelerin gümrük vergisi indirilmekte ya da kaldırılmaktadır. YEN üretiminin başlangıç aşamasında oldukça faydalı olan bu uygulama ev sahibi ülkenin kendi malzeme üretim tesislerine ve dünya pazarında rekabet edebilecek teknik bilgiye sahip olmasına katkı sağlamaktadır.
	Fosil Yakıtlardan Vergi Alınması	Günümüzde bazı ülkelerin fosil yakıt ya da karbon vergisi adı altında bir vergi aldıkları görülmektedir.	YEN yatırımlarını teşvik etmenin bir yolu da geleneksel fosil yakıtlardan vergi almaktır. Bunun için kirlilik ya da emisyon üzerine doğrudan bir vergi konulmaktadır. Bu aynı zamanda fosil yakıt teknolojilerine yapılan yatırımları olumsuz yönde etkilemekte ve YEN'in rekabet gücünü de artırmaktadır.

Kaynak: (A.Çelikkaya, 2017)

6.YENİLENEBİLİR ENERJİLERE YÖNELİK POLİTİKALARIN AZERBAJCAN'DA UYGULANABİLİRLİĞİ

Yenilenebilir enerjilerin kullanım oranının artırılması yolunun başlangıcında olan ülke olarak Azerbaycan'da bu tür politikaların doğru seçilmesi oldukça önemlidir. Dünya ülkelerinin deneyimlerinden de görüldüğü üzere YEN'e yönelik politikaların birkaçının ortak kullanılması daha başarılı olmuştur. Bunun yanı sıra bu yola yeni çıkmış ülkenin YEN'e yönelik politikalarına hükümetin yanı sıra nüfusun, yerel yönetimlerin, uluslararası ve yerli yatırımcıların, yerel sivil toplum kuruluşlarının ve bölge dışındaki aktörlerin dahil edilmesi önemlidir (Zamfir, Sofia , & Razvan-Andrei, 2016).

Şema 1. YEN'e Yönelik Politikalara Destekler

Kaynak: (Zamfir, Sofia , & Razvan-Andrei, 2016)

Azerbaycan Ulusal Stratejik Yol Haritasında ülkenin bugünkü enerji durumu analiz edilmiş ve YEN'in kullanımının artırılması yönünde yönergeler kabul edilmiştir. İkinci aşama YEN ile ilgili uygulanmalı politikalardan önce ilk başta yatırım alt yapısı ve yasal düzenlemelerin en uygun şekilde ve yerli ve yabancı yatırımcıları ilgilendirecek şekilde düzenlenmesidir. Bu düzenlemelerden sonraki aşamalarda vergi dışı ve vergi teşviklerinin kombine şekilde uygulanması uygun olacaktır (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, 2016).

Özellikle elektrik ve enerji gibi kamu hizmetlerinde özelleştirmelere gidilmesi yenilenebilir enerji politikalarının daha verimli olmasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Yenilenebilir enerjilerin temel üstünlüğü enerji güvenliğini artırması ve fosil kaynaklı enerjilerden bağımlılığının azaltılması ile çevrenin korunmasıdır. Dünyada enerji sektöründeki trendin de bu yönde olması tesadüf değildir. Petrol ve doğalgaz zengini ülkeler için yenilenebilir enerjinin teşviki önemli strateji gibi görünmüyor olsa da bile aslında yenilenebilir politikasında bu ülkelerin iki en önemli nedenle daha

avantajlı olması kanaatindeyiz: 1. Petrol ve doğalgaz satışlarından gelirlerin YEN'ler için önemli finansman kaynağına çevrilme avantajı, 2. Enerji rezervlerinin 20 yıldan fazla bir sürede ülkenin enerji güvenliğini koruması ile yenilenebilir enerjilerin kullanımının yaygınlaşmasına zaman kazandırması. Özellikle bu konuda Azerbaycan ve diğer fosil kaynakları zengin ülkeler daha avantajlı durumda oldukları aşikardır. Diğer bir avantaj ise Azerbaycan'ın iç enerji talebini yenilenebilir enerjilerle karşılayarak tasarruf ettiği petrol ve doğalgazın ihraç edilmesidir.

Azerbaycan'ın yürüttüğü YEN politikaları ise başlangıç aşamasında olduğu için bu konuda deneyimli ülkelerin bilgilerinden yararlanmak oldukça önemlidir. Araştırmamız boyunca belirtildiği gibi Azerbaycan'ın YEN ile ilgili politikalarında acil olarak yasal düzenlemelerini net bir şekilde yapması, yerel yönetimlerin, iş dünyasının, yerel ve yabancı yatırımların da katılımı ile koordineli politikalar uygulaması faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra eğitim sisteminin içerisinde de YEN'ler ile ilgili bilgilendirmelerin uygulanması gerekmektedir.

Özellikle finansal konularda önemli KOBİ destekleri yapan Azerbaycan bu destekleri YEN programlarına kolay bir şekilde bağlayarak kısa vadede bile başarılar kazana bilecektir.

KAYNAKÇA

A.Çelikkaya. (2017). Yenilenebilir Enerjinin Teşvikine Yönelik Uluslararası Kamu Politikaları Üzerine Bir İnceleme. *1.Maliye Dergisi*, 52-84.

Avustralya Enerji Ajansı. (2021, 11 15). *Avustralya Enerji Ajansı*. www.arena.gov.tr: <https://arena.gov.au/what-is-renewable-energy/> adresinden alındı

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı. (2016). *Azerbaycan Ulusal Strateji Yol Haritası*. Bakü: Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı. (2021, 11 19). *Azerbaycan Enerji Bakanlığı*. Azerbaycan Enerji Bakanlığı: <https://minenergy.gov.az/> adresinden alındı

BloombergNEF. (2021, 11 18). *BloombergNEF*. BloombergNEF: <https://about.bnef.com/> adresinden alındı

BP. (2019). *Dünya Enerjisinin İstatiksel İncelemesi 2020*. London: BP.

BP. (2020). *Dünya Enerjisinin İstatiksel İncelemesi 2021, 70.baskı*. London: BP.

BP. (2020). *Statistical Review of World Energy 2021*. London: BP.

Dünya Doğayı Koruma Vakfı. (2009). *İklim Çözümleri: 2050 Türkiye Vizyonu*. İstanbul: WWF Türkiye.

Dünya Doğayı Koruma Vakfı. (2011). *Enerji Raporu: 2050 yılında %100 yenilenebilir enerji*. Gland, İsviçre: Dünya Doğayı Koruma Vakfı.

Dünya Doğayı Koruma Vakfı. (2011). *Enerji verimliliği ve iklim değişikliği*. İstanbul: WWF Türkiye.

IEA. (2021). *World Energy Outlook*. Paris: IEA.

International Energy Agency. (2021, 11 20). *www.iea.org*. Uluslararası Enerji Ajansı: <http://www.iea.org> adresinden alındı

- Kavaz, K. v. (2017). *Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji*. Ankara: SETA-Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Statista. (2021, 11 14). *www.statista.com*. Statista: <http://www.statista.com> adresinden alındı
- The Borgen Project. (2021, 5 7). *The Borgen Project*. (T. McCall, Editör) 11 12, 2021 tarihinde The Borgen Project: <https://borgenproject.org/renewable-energy-in-venezuela/> adresinden alındı
- Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı. (2021, 11 15). *IRENA*. IRENA: <https://www.irena.org> adresinden alındı
- UNEP. (2015, 11 14). *Global Trends in Renewable Energy Investment 2015*. USA: UNEP. UNEP. adresinden alındı
- World Energy Council. (2016). *World Energy Scenarios Composing Energy Futures to 2050*. Switzerland: Project Partner Paul Scherrer Institute (PSI).
- WWF International. (2011). *100% Renewable Energy is Possible by 2050*. Gland: WWF.
- WWF-Türkiye. (2010). *Yine Yeni Yeniden Yenilenebilir Enerji*. İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Vakfı.
- Zamfir, A., Sofia , E. C., & Razvan-Andrei, C. (2016). Public policies to support the development of renewable energy in Romania: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 58, 87-106.

KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Mustafa Serdar ACAR^a

Şükrü SÜRÜCÜ^b

Seyit Taha KETENCİ^c

ÖZET

^aArş. Gör., Selçuk Üniversitesi,
İktisat Bölümü, Konya,
TÜRKİYE.

ORCID: 0000-0002-9986-
6749

E-posta:
mustafaserdar.acar@selcuk.edu.tr

^b Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi,
İktisat Bölümü, Konya,
TÜRKİYE.

ORCID: 0000-0002-7644-2038

E-posta:
sukru.surucu@selcuk.edu.tr

^c Arş. Gör. Dr., Selçuk
Üniversitesi, İktisat Bölümü,
Konya, TÜRKİYE.

ORCID: 0000-0003-1230-5795

E-posta: stk@selcuk.edu.tr

Amaç - Türkiye'nin 1998-2020 döneminde kamu kesimi borçlanma gereği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

Yöntem – VAR ve Granger Nedensellik Testleri

Bulgular – Değişkenler arasında koentegrasyon ve tek yönlü nedensellik ilişkine ulaşılmıştır.

Sonuç – Kamu kesimi borçlanma gereği ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişki ve kamu kesimi borçlanma gereğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Verimli alanlara yapılan kamu harcamaları ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Çalışma, referans dönem ve uygulanan yöntem açısından sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, Ekonomik Büyüme, VAR model.

JEL Kodları: H63, E01, C32

THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC SECTOR DEBT AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

Purpose - The aim of this study is to investigate the relationship between the public sector borrowing requirement and economic growth in the period 1998-2020 dec Turkey.

Methodology – VAR and Granger Causality Test

Findings – The cointegration and one-way causality relationship between the variables was reached.

Conclusions – There is a long-term relationship between the requirements for public sector borrowing and economic growth and a one-way causality relationship between the requirements for public dec borrowing and economic growth. Public spending on productive areas will contribute to economic growth. The study is limited in terms of the reference period and the applied method.

Keywords: Public Sector Borrowing Requirement, Economic Growth, VAR Model

JEL Codes: H63, E01, C32

1. GİRİŞ

Kamu giderlerinin, kamu gelirlerini aşması durumunda bütçe açığı meydana gelmektedir. Devlet bütçe açıklarını, iç borçlanma, dış borçlanma ve para basma yoluyla finanse eder. Para basma, ekonomide enflasyonu artırarak ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Dış borçlanma, borç miktarının döviz cinsinden olması sonucunda ülkeyi belirsizlik ve risklere karşı korumasız hale getirir. İç borçlanma ise, devlet iç borçlanma senedi satarak piyasadan para çekmesi durumudur. Bu durumda alınan borçların üretken alanlara yatırımlar yapılarak kullanılması ekonomiyi olumlu etkilemektedir. Devlet'in ne kadar borçlanması gerektiği, kamu kesimi borçlanma gereği kavramı ile ölçülmektedir.

Ekonomik büyüme, reel GSYİH değerlerinin artması, ülke üretim miktarının artması olarak tanımlanır. Devlet'in borçlanma stratejisi ekonomik büyüme oranlarını etkileyerek, ekonomik büyümeyi olumlu/olumsuz etkilemektedir. Devlet'in borçlanması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Harrod-Domar büyüme modeli ile açıklanmaktadır. Modele göre, ülkenin dış borçlanması tasarrufları, tasarruflar ise ekonomik büyümeyi artırır.

Çalışmamız, kamu kesimi borçlanma gereği ve ekonomik büyüme kavramları, literatür incelemesi ve ampirik uygulama bölümlerinden oluşmaktadır.

2. KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ KAVRAMI

Kamu giderlerinin kamu gelirlerinden fazla olması durumunda kamu kesimi borçlanma ihtiyacı duyar. Borçlanmanın miktarını ölçmek amacıyla kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) kavramı kullanılmaktadır. Kamu kesimi borçlanma gereği, toplam kamu kesimi açığının GSYİH'ya oranlanması ile bulunur (Eğilmez, 2019). Kamu kesimi borçlanma gereği; kamu kesimi birimlerinin kamu giderlerinin kamu gelirinden fazla olması durumudur. 1980'li yıllarda geliştirilmiş ve bu kavram sayesinde ülkeler arasında karşılaştırma yapma imkânı bulunmaktadır. Devlet, kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması durumunda aradaki farkı, iç borçlanma, dış borçlanma veya para basma yoluyla finanse etmektedir.

İç borçlar; devletin ülke sınırları içinde yaşayan vatandaşlarından milli para üzerinden borçlanmasıdır. Dış borç ise; devletin ülke sınırları dışındaki kişi veya kuruluşlardan bir sözleşmeye dayanarak kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülükler toplamıdır (Koçak, 2009).

Türkiye'de iç borçlanma nedenleri (Bakkal & Gürdal, 2007):

- Kamu gelirlerinin yetersiz olması
- Kamu giderlerinin fazla olması
- Ekonomik krizler

Türkiye'de kamu borçlarının finansmanı için 1980'li yıllarda dış borçlanmaya, 1990'lı yıllar sonrasında da ağırlıklı olarak iç borçlanmaya başvurulmuştur (Koçak, 2009). 2000'li yıllara gelinceye kadar yüksek enflasyon oranları ve reel faiz oranını geçmesi ülkemizde iç borç stokunun giderek artmasına neden olmuştur (Dağ, 2018). 1990 sonrası dönemde artan kamu kesimi borçlanma gereği, yüksek faizli ve kısa

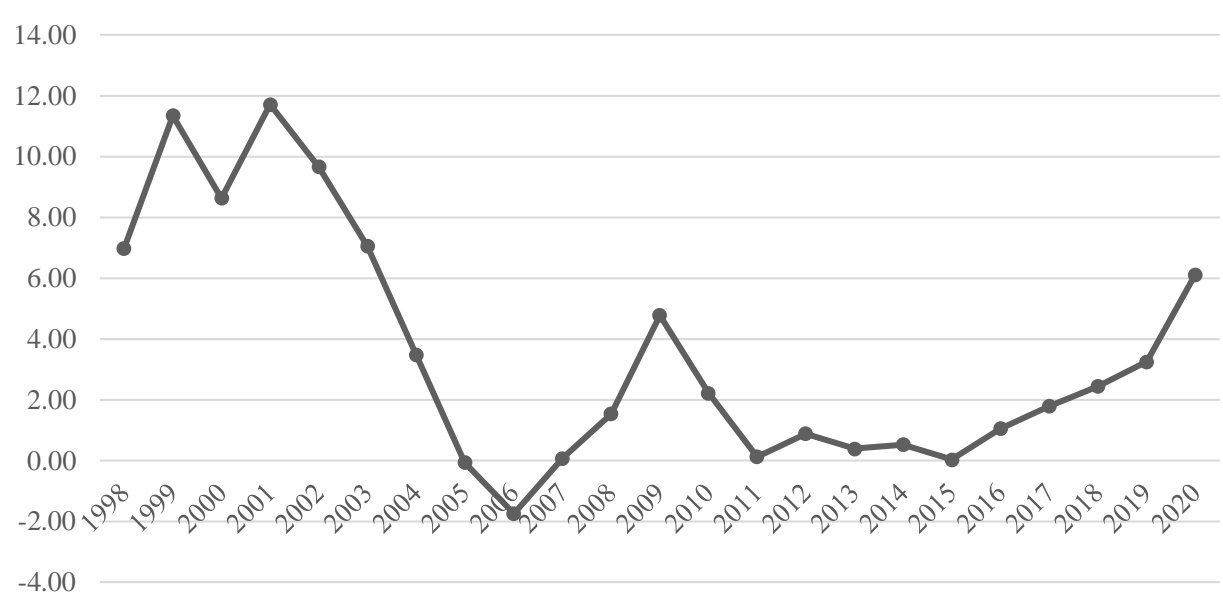
vadeli iç borçlanmayı artırmış bu da sonuç olarak makro dengeleri bozmuş, enflasyonu artırmıştır (Bayraktar, 2009)

Ülkemizde güçlü ekonomiye geçiş programı ile uygulanmaya konulan kamu mali disiplini ilkesi çerçevesinde uygulanan maliye ve para politikaları bütçe açıklarını azaltmıştır (Dağ, 2018).

Kamunun borç stokunun artması, tüketicilerin harcamalarının artmasına, harcama artışı istihdam ve üretim artışına neden olacaktır. Diğer taraftan borçlanma faiz oranlarını artıracak, faiz oranı artışı dışarıdan sermaye çekmek ancak özel yatırımları dışlayacaktır (Çevik & Cural, 2013). Borçlanma kapsamında sağlanan fon yatırımlara aktarıldığında, yatırımların alanı üretken değilse üretim artışı meydana gelmeyecek tüketimi artıracaktır (Bakkal & Gürdal, 2007). Borçlanma aynı zamanda enflasyona neden olur. Enflasyon sonucunda devlet tahvillerini satın alıp faiz geliri elde etmek isteyen yüksek gelirli kesimi etkilemeyecek, düşük gelirli kesim olumsuz etkilenmektedir. Bunun sonucu olarak da ülkede gelir dağılımı adaleti bozulmaktadır (Bakkal & Gürdal, 2007).

Maastricht anlaşmasına göre ülkenin bütçe açığı/GSYİH oranı %3 seviyesini geçmemelidir (Dağ, 2018).

Şekil 1.KKBG/GSYİH Oranı (%) (1998-2020)

Kaynak: (SBB, 2021)

Şekil 1’de gösterilen kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYİH’ ya oranı grafiğine göre; özellikle ülkemizde yaşanan doğal afetler (1999 depremi), ekonomik krizler (2001 krizi) ve Dünya’da yaşanan 2008 kriz dönemleri sonrasında oranlarda artış görülmektedir. 2011 yılı sonrasında genellikle dengeli bir oran görülürken, 2015 yılı ve sonrası dönemde artış görülmektedir.

3. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

İktisadi büyüme; GSYİH’nın reel olarak yıllar itibariyle artmasıdır. Bir ekonomide reel GSYİH bir önceki yıla göre artış göstermesi ekonominin büyüdüğü anlamına gelir. Büyümenin ölçümü, büyüme hızı

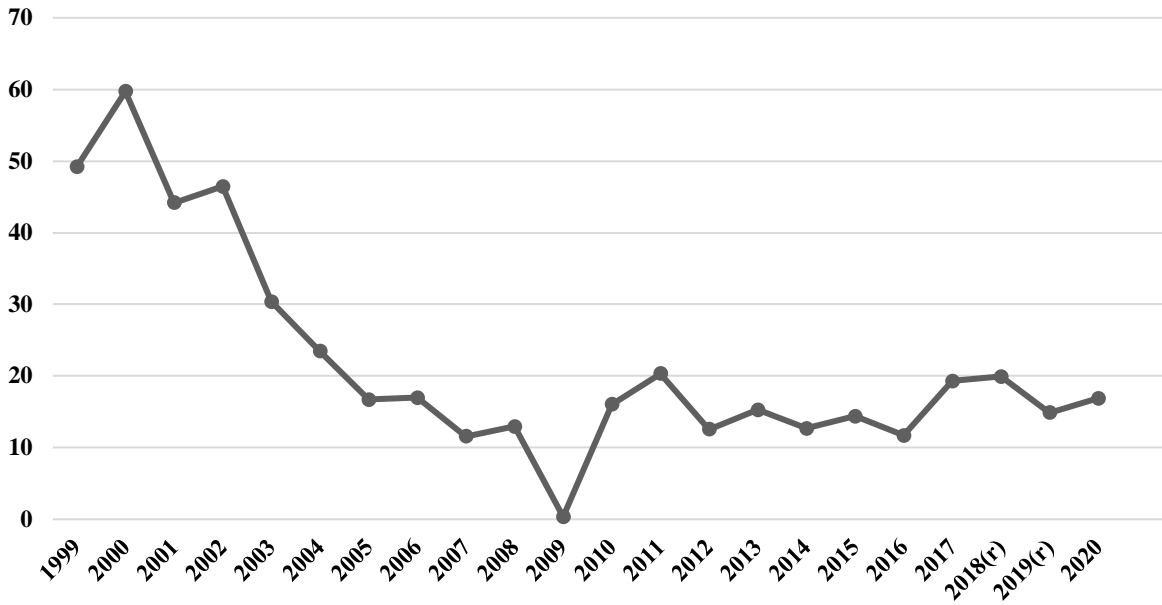
kavramı ile ölçülmektedir. Ekonomide net bir büyüme sağlanması için büyüme oranının nüfus artış hızından büyük olması gerekir (Bocutoğlu, 2014).

Büyüme hızı= [(herhangi bir yılın reel GSYİH'sı-bir önceki yılın reel GSYİH'sı)/bir önceki yılın reel GSYİH'sı]×100

Net büyüme hızı= büyüme hızı- nüfus artış hızı

Dış borçlanma ile ekonomik büyümeyi ilişkilendiren Harrod-Domar büyüme modeline göre; büyümenin temel faktörü tasarruflardır. Tasarruf durumunun düşük olduğu durumda, dış borçlanmaya gidilerek tasarruflar artırılır ve ekonomik büyüme sağlanmış olur (Çevik & Cural, 2013).

Şekil 2.GSYH Değişim Oranları (1998-2020)

Kaynak: (TÜİK, 2021)

Şekil 2'de 1998-2020 yılları arası GSYH değişim oranları gösterilmiştir. Grafiğe göre değişim oranı 2000 yılında referans dönem içinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2009 yılında ise Dünya genelinde yaşanan 2008 ekonomik krizi sonucunda GSYH değişim göstermemiştir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

(Abdelkafi, 2018), 2002-2013 dönemini kapsayan Tunus için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, KPSS testi, VEC model ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada Büyüme hızının kamu borcunu artırdığı, kamu borcunun büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olduğu, kamu borcunun artmasının ekonomik büyümeyi doğrudan etkilediği tespit edilmiştir.

(Akram, 2017), 1975-2014 dönemini Sri Lanka için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, ARDL testi ile incelemiş olduğu çalışmada İç borç ile kişi başı GSYİH pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu, dış borç ile büyüme arasında negatif ilişki olduğu, hem borç servisi hem de iç borç, kısa dönemde kişi başına GSYİH ile negatif ancak anlamsız ilişkiye sahip olduğu, kamu dış borcu ile kişi başına

GSYİH arasında pozitif ilişki varken, borç servisinin dışlama etkisinden dolayı büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

(Atabey & Bıyık, 2018) 1980-2016 dönemini kapsayan Türkiye için iç borç stoku ve ekonomik büyüme değişkenlerini birim kök testi, Breusch-Pagan-Godfren değişen varyans testi ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada İç borçlanmanın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

(Bal & Rath, 2018), 1970-2013 dönemini kapsayan Hindistan için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, ARDL, OLS ve 2SLS testleri ile incelemiş oldukları çalışmada kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde pozitif, uzun dönemde ise negatif etkili olduğu, ARDL sonucuna göre ise; kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde doğrusal olmayan bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

(Çevik & Cural, 2013), 1989 1. çeyrek- 2012 4. çeyrek dönemini kapsayan Türkiye için iç borç, dış borç ve ekonomik büyüme değişkenlerini VAR modeli ve Toda-yamamoto nedensellik analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada Değişkenler arasında negatif ilişki, dış borç değişkeninden ekonomik büyüme değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, ekonomik büyüme ile iç borçlanma arasında nedensellik ilişkisine olmadığı tespit edilmiştir.

(Çiçek, Gözegir, & Çevik, 2010), 1990-1. Çeyrek-2009 3. Çeyrek dönemini kapsayan Türkiye için iç borç ve ekonomik büyüme değişkenlerini birim kök testi, Zivot-Adreus yapısal kırılma testi ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada iç borç stoku ile ekonomik büyüme arasında pozitif, dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

(Çoban, Doğanalp, & Uysal, 2008), 1987-2007 dönemini kapsayan Türkiye için iç borç ve ekonomik büyüme değişkenlerini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada İç borçlanma ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme , iç borçlanma ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi, iç borçlanma ve ekonomik büyümenin uzun dönemde bitlikte hareket ettiği tespit edilmiştir.

(Doğanalp, 2015), 2001 1. Çeyrek- 2013 4. Çeyrek dönemini kapsayan Türkiye için iç borç ve ekonomik büyüme değişkenlerini VAR modeli ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiş olduğu çalışmada İç borçlanma ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki, iç borçlanma ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

(Şanlı, Songur, & Muratoğlu, 2018), 1960-2010 dönemini kapsayan 15 AB ülkesi için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini AMG, CCEMG, MG, PCSE yöntemleri ile panel analizi ile incelemiş oldukları çalışmada Değişkenler arasındaki ilişkinin negatif ve anlamlı olduğu, Kamu borcu/GSYH büyümesinin büyüme üzerindeki negatif etkisinin -0,06 ile -0,13 arasında olduğu tespit edilmiştir.

(Demir & Sever, 2008), 1987-2007 dönemini kapsayan Türkiye için iç borç ve ekonomik büyüme değişkenlerini birim kök testi, Johansen eşbütünleşme testi, VAR ve VEC analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada Kamu iç borçlanma ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu, bir birimlik kamu iç borçlanma artışları ekonomik büyümede 0,09 birimlik azalışa neden olduğu tespit edilmiştir.

(Egert, 2015), 1946-2006 dönemini İleri Ekonomiler için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, Reinhart-rogooff dataset testi ile incelemiş olduğu çalışmada Gecikmiş kamu borcu ile

büyüme arasında negatif doğrusal korelasyon olduğu, yüksek kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında da negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

(Güzel & Çetin, 2018), seçilmiş gelişmiş ve yükselen ekonomiler için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, Kartogram haritaları, Mekânsal istatistik, Mekânsal ekonometri, SAR model, SEM model, SAC model, SOM model, SLX model, GNS modelleri ile incelemiş oldukları çalışmada gelişmiş ülkelerde kamu borcunun %82'nin üzerinde olduğunda ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

(Gürdal & Yavuz, 2015), 1990 1. Ay-2012 12. Ay dönemini kapsayan Türkiye için iç borç ve ekonomik büyüme değişkenlerini, KPSS testi ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiş oldukları çalışmada İç borçlanma ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu, iç borçlanmada meydana gelecek %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,04 oranında pozitif etkilediği, iç borçtan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

(Leon, Morillo, & Hernandez, 2019), 1990-2015 dönemini Latin Amerika ülkeleri için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, Panel VAR ve İmpulse-response analizleri incelemiş oldukları çalışmada GSYİH'nın %90'nın üzerindeki borç seviyeleri, sürdürülebilir ekonomik büyüme için sorunlu olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkeler bu seviyeler %75 civarında olduğu, kamu borcu, GSYİH'nın %75'inin üzerinde olması büyümede yavaşlamaya yol açtığı tespit edilmiştir.

(Ogbebor & Aigheyisi, 2019), 1981-2016 dönemini kapsayan Nijerya için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, ADF test, Philips-Perron test, Toda Yamamoto nedensellik testi ve Granger nedensellik testi ile incelemiş oldukları çalışmada İç borçların ekonomik büyümeyi kısa dönemde olumsuz ve önemli ölçüde etkilediği Uzun dönemde ise, iç borç ve dış borcun ülkedeki büyümeyi önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.

(Onafowora & Owoye, 2018), 1975-2015 dönemini 5 Karayip ülkesi için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, ARDL testi ile incelemiş oldukları çalışmada ARDL test, Granger nedensellik testi, Pesaran error correction model, Zivot andrews kırılma testi ve Generalized forecast error variance decomposition testi incelemiş oldukları çalışmada Üç ülkede büyümeden kamu borcuna tek yönlü nedensellik ve diğer iki ülkede bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, kamu borcunun bütün ülkelerde önemli negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

(Panizza & Presbitero, 2014), 2001-2008 dönemini kapsayan OECD Ülkeleri için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, Kleibergen-Poop (K-P) LM test, Angrist-Pischke (A-P) first stage chi-squared statistics testleri ile incelemiş oldukları çalışmada Borç ile büyüme arasında negatif korelasyon ilişkisi olduğu, kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde nedensel bir ilişkiye sahip olduğuna dair bir kanıt olmadığı tespit edilmiştir.

(Roşoiu, 2019), 1995-2020 dönemini kapsayan Romanya için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, VAR analizi ile incelemiş oldukları çalışmada Ekonomik büyümenin kamu borçları tarafından teşvik edildiği ancak kontrolsüz bir artışın ekonomiyi olumsuz etkileyeceği tespit edilmiştir.

(Sosvilla-Rivero & Gomez-Puig, 2018), 1961-2015 dönemini kapsayan Avrupa ekonomik ve parasal birliğinin merkez ve çevre ülkeleri için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, ARDL analizi ile

incelemiş oldukları çalışmada Fransa, Avusturya, Belçika ve yeni Zelanda’da borçlanma kısa dönemde büyümeyi etkilemediği; Almanya, Finlandiya, Portekiz, İspanya ve İrlanda da borç ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde pozitif ilişki olduğu; İtalya ve Yunanistan’da ise, borç ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

(Tarı & Bozkurt, 2006), 1991 3.çeyrek-2004 3. Çeyrek dönemini kapsayan Türkiye için kkg ve ekonomik büyüme değişkenlerini, VAR analizi ile incelemiş oldukları çalışmada büyümedeki istikrarsızlığın sebebinin kamu kesimi borçlanma gereği, cari açık ve faiz haddi olduğu tespit edilmiştir.

(Veiga, Ferreira-Lopez, & Sequeira, 2016), 1950-2012 dönemini kapsayan 52 Afrika ülkesi için kamu borcu ve ekonomik büyüme değişkenlerini, Reinhart ve Rogoff testleri ile incelemiş oldukları çalışmada Kamu borcunun sınırlarının ekonomik büyüme ile negatif ilişkili olduğunu ve belirli bir borç seviyesinde, ekonomik büyüme ve kamu borcunun ters U davranışı sergilemediğini yüksek kamu borcunun düşük ekonomik büyümeye yol açacağı tespit edilmiştir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, 1998-2020 dönemlerini kapsayan yıllık verilerle, kamu kesimi borçlanma gereği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki VAR modeli yardımıyla ele alınmıştır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla araştırılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ise Johansen Koentegrasyon testi yardımıyla tespit edilmiştir. Son olarak söz konusu değişkenler arasındaki bağıntı Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırma Analizleri ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir.

Tablo 1.GDP Değişkeni Unit Root Testi Sonuçları

ADF Level (GDP)	t-statistic	prob
ADF Test İstatistik (-2.477095)	1% düzey -3.769597 5% düzey -3.004861 10% düzey -2.642242	0.1342
ADF Birinci Fark (GDP)	t-statistic	prob
ADF Test İstatistik(-7.065542)	1% düzey -3.788030 5% düzey -3.012363 10% düzey-2.646119	0.0000
PP Level (GDP)	t-statistic	prob
PP Test İstatistik(-2.753212)	1% düzey -3.769597 5% düzey -3.004861 10% düzey-2.642242	0.0814
PP Birinci Fark (GDP)	t-statistic	prob
PP Test İstatistik(-8.210582)	1% düzey -3.788030 5% düzey -3.012363 10% düzey-2.646119	0.0000

Tablo 1 kapsamında bağımlı değişkenimiz olan GDP büyüme oranları değerlerinin unit root testi kapsamında durağan olup, olmamaları durumu incelenmiştir. ADF ve PP Birim Kök Testi sonuçlarına göre, level düzeyde test istatistik değerlerinin mutlak değerce %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde seride birim kök içerdiğini, serilerin durağan olmadığını göstermiştir. Bu sebeple birinci farkı alınan değişkenlerin birim kök sorunu ortadan kalkmıştır. Birinci farklarında prob değerlerinin 0,05’den küçük olan olasılık değeri bu durumu doğrulamaktadır.

Tablo 2.KKBG Değişkeni Unit Root Testi Sonuçları

ADF Level (KKBG)	t-statistic	prob
ADF Test İstatistik(-2.292492)	1% düzey -3.788030 5% düzey -3.012363 10% düzey-2.646119	0.1832
ADF Birinci Fark (KKBG)	t-statistic	prob
ADF Test İstatistik(-4.248767)	1% düzey -3.788030 5% düzey -3.012363 10% düzey-2.646119	0.0037
PP Level (KKBG)	t-statistic	prob
PP Test İstatistik(-1.586435)	1% düzey -3.769597 5% düzey -3.004861 10% düzey-2.642242	0.4724
PP Birinci Fark (KKBG)	t-statistic	prob
PP Test İstatistik (-4.259228)	1% düzey -3.788030 5% düzey -3.012363 10% düzey -2.646119	0.0036

Tablo 2'ye göre bağımsız değişkenimiz olan kamu kesimi borçlanma gereği oranlarının durağan olup, olmamaları durumu incelenmiştir. Tabloya göre değişkenimiz level düzeyde durağan olmayıp, birinci farkı alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 3.En Uygun Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-111.3006	NA	285.5671	11.33006	11.42964	11.34950
1	-101.8335	16.09411*	166.0285	10.78335	11.08207*	10.84167*
2	-97.52330	6.465326	163.7314*	10.75233*	11.25020	10.84952

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını öğrenebilmek için öncelikli olarak en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Yapılan test sonucu Tablo 3'te gösterilmiştir. Tabloya göre en uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4.Koentegrasyon Test Sonuçları

Trace	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob
Yok	0.606840	22.18374	15.49471	0.0042
En az 1	0.161088	3.512978	3.841466	0.0609
Maximum Eigenvalue	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob
Yok	0.606840	18.67077	14.26460	0.0094
En az 1	0.161088	3.512978	3.841466	0.0609

Tablo 4'te değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisi incelenmiştir. Koentegrasyon testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuç kamu kesimi borçlanma gereği ile ekonomik büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettiği tezini doğrulamaktadır.

Tablo 5.Değişkenlerin Varyans Ayrıştırma Test Sonuçları

Variance Decomposition of FARKGDP: Period	S.E.	FARKGDP	FARKKKBG
1	6.682115	100.0000	0.000000
2	8.281851	72.07735	27.92265
3	8.287974	71.98845	28.01155
4	8.288129	71.98636	28.01364
5	8.288131	71.98634	28.01366
6	8.288131	71.98634	28.01366
7	8.288131	71.98634	28.01366
8	8.288131	71.98634	28.01366
9	8.288131	71.98634	28.01366
10	8.288131	71.98634	28.01366

Variance Decomposition of FARKKKBG: Period	S.E.	FARKGDP	FARKKKBG
1	2.271016	18.74698	81.25302
2	2.277997	18.71245	81.28755
3	2.278141	18.71210	81.28790
4	2.278143	18.71209	81.28791
5	2.278143	18.71209	81.28791
6	2.278143	18.71209	81.28791
7	2.278143	18.71209	81.28791
8	2.278143	18.71209	81.28791
9	2.278143	18.71209	81.28791
10	2.278143	18.71209	81.28791

Tablo 5'te değişkenler üzerinden meydana gelecek rastgele şokların karşılıklı olarak önemini belirlemek üzere bir sonraki aşamada test edilen varyans ayrıştırmasının sonuçlarını gösterilmiştir. Tablo 5'e göre ekonomik büyümede meydana gelebilecek bir şokun ilk dönemde kendisini %100 akladığı görülmektedir. GDP ve kamu kesimi borçlanma gereği değişkenlerinde meydana gelen bir birimlik şoklar yüksek oranda kendileri tarafından aklanmaktadır. Ancak kamu kesimi borçlanma gereği değişkenin kendini açıklama oranı, GDP değişkenin kendini açıklama oranından düşüktür. Onuncu periyotta kamu kesimi borçlanma gereğinde meydana gelen şokların %81,29'u kendisi tarafından, %18,71'i GDP değişkeni tarafından aklanmaktadır.

Tablo 6.Granger Nedensellik Test Sonuçları

Dependent variable: FARKGDP			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
FARKKKBG	10.35998	1	0.0013
All	10.35998	1	0.0013

Dependent variable: FARKKKBG			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
FARKGDP	0.003648	1	0.9518
All	0.003648	1	0.9518

Tablo 6'ya göre kamu kesimi borçlanma gereğinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Kamu kesimi borçlanma gereği kavramı, kamu giderleri ile kamu gelirleri arasındaki pozitif fark olarak adlandırılan kamu borç stokunun GSYİH değerlerine oranlanması ile bulunmaktadır. Maastricht anlaşmasına göre bu oranının %3 seviyesini geçmemesi gerekmektedir. Literatürde borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda pozitif ve negatif ilişki bulan çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında incelenen 1998-2020 dönemleri Türkiye'nin kamu kesimi borçlanma gereği ile reel GSYİH değerleri arasında VAR modeline göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu, Granger nedensellik analizine göre ise değişkenler arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. İlişkinin yönü ise kamu kesimi borçlanma gereğinden ekonomik büyüme doğrudur. Verimli alanlara yapılan kamu harcamaları ekonomik büyüme katkı sağlayacaktır. Çalışma, referans dönem ve uygulanan yöntem açısından sınırlıdır.

KAYNAKÇA

- Abdelkafi, I. (2018). The Relationship Between Public Debt, Economic Growth and Monetary Policy: Empirical Evidence From Tunisia. *J. Knowl Econ*, 1154-1167.
- Akram, N. (2017). Role of Public Debt in Economic Growth of Sri Lanka: An ARDL Approach. *Pakistan Journal of Applied Economics*, 189-212.
- Atabey, S. E., & Bıyık, G. (2018). Türkiye'de İç Borç Stokunun Ekonomik Büyüme Olan Etkisinin Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 89-106.
- Aysun, K. (2009). Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm. *Maliye Dergisi*, 65-84.

- Bakkal, S., & Gürdal, T. (2007). İç Borçlanmanın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 147-173.
- Bal, D. P., & Rath, B. N. (2018). Do Macroeconomics Channels Matter for Examining Relationship Between Public Debt and Economic Growth in India? *J. Quant. Econ.*, 121-142.
- Bayraktar, Y. (2009). İç Borçlanmanın Ekonomik ve Sosyal Etkileri: 1980 sonrası Türkiye Değeri. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 285-313.
- Bocutoğlu, E. (2014). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar*. Bursa: Ekin Basın Dağıtım.
- Çevik, N. K., & Cural, M. (2013). İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 115-139.
- Çiçek, H., Gözegir, S., & Çevik, E. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 141-156.
- Çoban, O., Doğanalp, N., & Uysal, D. (2008). Türkiye’de Kamu İç Borçlanmasının Makroekonomik Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Dağ, M. (2018). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Gelişimi Üzerine Dönemsel Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42-59.
- Demir, M., & Sever, E. (2008). Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 170-196.
- Doğanalp, N. (2015). Kamu İç Borcu ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 181-188.
- Egert, B. (2015). Public Debt, Economic Growth an Nonlinear Effect: Myth or Reality? *Journal of Macroeconomics*, 226-238.
- Eğilmez, M. (2019). *Kamu Maliyesi*.
- Gürdal, T., & Yavuz, H. (2015). Türkiye’de İç Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2012 Dönemi Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 117-129.
- Güzel, S., & Çetin, I. (2018). Gelişmiş ve Yükselen Ekonomilerde Kamu Borcu ve GSYİH: Mekansal Ekonometri Yaklaşımı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 335-348.
- Koçak, A. (2009). Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm. *Maliye Dergisi*, 65-84.
- Leon, J. M., Morillo, J. W., & Hernandez, E. A. (2019). Public Debt and Stability in Economic Growth: Evidence for Latin America. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 137-147.
- Ogbebor, O., & Aigheyisi, O. S. (2019). Public Debt, Foreign Direct Investment and Economic Growth in Nigeria. *Finance & Economics Review*, 1-23.

- Onafowora, O., & Owoye, O. (2018). Public Debt, Foreign Direct Investment and Economic Growth Dynamics. *International Journal of Emerging Markets*, 769-791.
- Panizza, U., & Presbitero, A. F. (2014). Public Debt and Economic Growth: Is There a Casual Effect? *Journal of Macroeconomics*, 21-41.
- Roşou, I. (2019). The Impact of Public Debt on Economic Growth. *Cross-Cultural Management Journal*, 73-78.
- SBB. (2021, Kasım 25). <http://www.sbb.gov.tr/kamu-kesimi-genel-dengesi/> adresinden alındı
- Sosvilla-Rivero, S., & Gomez-Puig, M. (2018). New Empirical Evidence on the Impact of Public Debt on Economic Growth in EMU Countries. *Revistade Economia Mundial*, 101-120.
- Süleyman, B., & Temel, G. (2007). İç Borçlanmanın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 147-173.
- Şanlı, D., Songur, M., & Muratoğlu, Y. (2018). Kamu Borcu ve Enflasyonun Büyüme Üzerindeki Etkisini Yeniden Gözden Geçirmek: AB 15 Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 42-55.
- Tarı, R., & Bozkurt, H. (2006). Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri İle Analizi (1991. 1-2004. 3). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12-28.
- TÜİK. (2021, Kasım 25). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1> adresinden alındı
- Veiga, J. A., Ferreira-Lopez, A., & Sequeira, T. N. (2016). Public Debt, Economic Growth and Inflation in African Economies. *South African Journal of Economics*, 294-322.

2. OTURUM

COVID-19 EKONOMİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Kübra AKTEPE ^a

^aNecmettin ERBAKAN
Üniversitesi, İktisat, Konya,
Türkiye

ORCID: 0000-0003-
4182-0112

E-posta:
kubraaktepe049@gmail.com

ÖZET

Amaç- Salgının sosyo-ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin Türkiye ekonomisi özelinde araştırılması amaçlanmaktadır.

Yöntem- Literatürdeki benzer çalışmalar incelendi, detaylı bir özeti çıkarıldı, temel makro ekonomik değişkenler üzerinde etkisinin ortaya konulması metodolojik olarak amaçlanmıştır.

Bulgular- COVID-19 pandemisinin hayatımıza girmesiyle yaşamlarımızda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Salgının yayılmasının yavaşlaması için, alınan tedbirler, kısıtlamalar, insanların üretim ve tüketim alışkanlıklarında değişiklikler meydana getirmiştir. Değişen alışkanlıklarla birlikte artan belirsizlik arz-talepte daralmalara yol açarken, ekonomimizde bulunan yapısal sorunları daha giderilemez hale getirmektedir.

Sonuç- Salgın, işsizlik oranlarında artışa yol açarken, borsalarda çökmelere, arz-talepte daralmalara ve kurda ani dalgalanmalara neden olmuştur. Ekonomik faaliyetlerin gerek devlet gerekse insanların kararları doğrultusunda kısıtlanması tedarik zincirini bozmuş ve toplam talebi azaltmıştır. Kısıtlamalarla oluşan belirsizlik yüksek gelir kaybı yaratırken, gelirden ve talepte gerçekleşen belirgin azalış firma ve yatırımcıları yatırımlarından ya vazgeçirmiş ya da erteleme kararı almalarına sebep olmuştur. Yatırımların azalması daralan ekonomide işsizliğin artış hızını körüklemiş ve dünya genelinde borsaların çöküşü gibi çok büyük sıkıntılar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 pandemisi, Türkiye ekonomisi.

JEL Kodları: F6, F65, G38, H31, H32, H50

COVID-19 Economy: A Study on Turkey

ABSTRACT

Purpose- In this study, it is aimed to investigate the effect of Covid-19 epidemic on socio-economic activities in the Turkish economy.

Methodology- In this study, after examining similar studies in the literature and extracting a detailed summary, it was aimed methodologically to determine the effect on the main macroeconomic variables.

Findings- With the introduction of the COVID-19 pandemic into our lives, significant changes have occurred in our lives. In order to slow down the spread of the epidemic, the measures, restrictions taken have led to changes in the production and consumption habits of people. Increasing uncertainty with changing habits leads to supply-demand contractions, while making the structural problems in our economy more irrecoverable.

Conclusions- The epidemic has led to an increase in unemployment rates, caused stock market crashes, supply and demand contractions and sudden fluctuations in the exchange rate. The restriction of economic activities in accordance with the decisions of both the state and people has disrupted the supply chain and reduced total demand. Uncertainty caused by restrictions caused a high loss of income, while a significant decrease in income and demand caused firms and investors to either abandon their investments or make a decision to postpone them. The decrease in investments has fueled the pace of unemployment growth in a shrinking economy and caused very big problems such as the collapse of stock markets around the world.

Keywords: The COVID-19 pandemic is affecting the Turkish economy.

JEL Codes: F6, F65, G38, H31, H32, H50

1. GİRİŞ

Tarihte, bir ülkede başlayan ve o coğrafyayı saran salgınların dünyanın diğer ucundaki ülkelere ulaşamamasının temel nedeni, Doğu-Batı ticaret ilişkisinin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşme ile artan uluslararası ticaret, salgın oluşturabilecek virüs ve bakterilerin bir coğrafyadan diğerlerine taşınmasını kolaylaştırdığı bilinmektedir. İnsanların toplu halde yaşamaya başlaması, birbirleri ile alışveriş yapması hastalıkların yayılma ve diğer yerlere ulaşma hızı artmaktadır. Erken dönemlerden itibaren göçlerin yanı sıra yerleşik tarıma geçiş, kentleşme, savaşlar ve ticaret; bir coğrafyada bilinen kızamık, çiçek, tifo, dizanteri, sıtma, verem, veba gibi hastalıkların yeni ortamlara taşınmasına ve yayılmasına neden oldular (Pamuk, 2021).

Daha önce gerçekleştirilen tarihsel çalışmalarda bulgulara göre, insanlar salgın hastalıklarla ilk 6. Yüzyılda, Yersinia Pestis bakterisinin neden olduğu Jüstinyen Vebası ile tanışmaktadır. Bizans İmparatoru Jüstinyen döneminde başlayan ve İmparator'un da hastalığa yakalanması nedeniyle onun adını alan Jüstinyen Vebası MS. 541 yılında başladı (Pamuk, 2021). Asya kökenli olan bakteri o dönemin önemli ticaret merkezi olan Bizans'ın başkentine ticaret yolu ile ulaşmış ve başkent Konstantinopolis başta olmak üzere birçok şehirde insanlar arasında hızlı şekilde yayılmıştır. Bu dönemde önemli rakamlarda nüfus kaybına neden olan bu bakteri ilerleyen dönemde tekrar salgına neden olmuştur. 14. yüzyılda Orta Asya'da tekrar başlayan, insanlık tarihinin en ölümcül salgını Kara Veba, ekonomi ve nüfus üzerinde etkisini uzun süre hissettirmiş ve çeşitli kaynakların tahminlerine göre 75 ila 200 milyon arasında insanın ölümüne yol açmıştır.

Her iki veba salgını da toplumlarda nüfus ve ekonomik açıdan büyük değişimler meydana getirmiştir. Yaşanan can kayıplarının, işgücünde ciddi düşümlere neden olması, emek arzında daralma ve işçi ücretlerinin artmasına neden olmuştur. Artan ücretler, yaşanan can kayıpları ile salgın sonrasında hayatta kalanlara düşen miras, insanların gelirlerinde ve refah düzeylerinde yükselişe neden olmuştur. İnsanların hayat standardındaki bu değişiklikler talepleri yeniden şekil alması ile sonuçlanmıştır.

Salgınlardan sadece nüfus üzerinde etkili olduğunun düşünülmemelidir. McNeill, (1977)'ye göre, salgın hastalıklar nüfusun yanı sıra, iktisadi, mali ve askeri alanlardaki etkileriyle tarih boyunca pek çok siyasi ve askeri olaya neden olmuş ve pek çok devletin hatta imparatorlukların yıkılışında önemli roller oynamıştır (Pamuk, 2021).

Üzerinden yaklaşık yüzyıl geçen salgınlardan sonra Aralık 2019'a kadar dünya salgın ile tekrar karşılaşmamıştır. Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde görülmeye başlanan viral virüs kısa sürede Asya merkezli küresel koronavirüs (COVID-19) salgının başlamasına neden olmuştur. Küreselleşme olgusunun artması ile ülkelerin sınırlarının kalkması ve birbirlerine olan bağımlılıklarını fazla olması virüsün kısa sürede dünya geneline yayılmasında büyük öneme sahiptir.

Üzerinden yaklaşık yüzyıl geçen salgınlardan sonra Aralık 2019'a kadar dünya salgın ile tekrar karşılaşmamıştır. Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde görülmeye başlanan viral virüs kısa sürede Asya merkezli küresel koronavirüs (COVID-19) salgının başlamasına neden olmuştur. Küreselleşme olgusunun artması ile ülkelerin sınırlarının kalkması ve birbirlerine olan bağımlılıklarını fazlalaşması virüsün kısa sürede dünya geneline yayılmasında büyük öneme sahiptir. Hızlı yayılan virüsün varlığını kabul eden ilk

uluslararası kuruluş olan Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Öneme Sahip Halk Sağlığı Acil Durumu Komitesi bu bulaşıcılığı yüksek olan viral enfeksiyonu 11 Mart 2020’de küresel bir pandemi *‘birçok coğrafyayı bir arada tehdit eden yaygın salgın’* olarak ilan etmiştir. Küresel çapta salgının başlamasının ardından gerçekleşen süreçte sosyal ve ekonomik tehditlerde beraberinde gelmiştir. Kamu otoriteleri kendi ülkelerinin gelişmişlik seviyesi ölçüsünde meydana gelen olayın içinden nasıl en az zarar ile kurtulabilirler bunun hesabını yaparak tedbir almaya ve uygulamaya başlamıştır.

Bu çalışmada COVID-19 salgının Dünya ve Türkiye üzerindeki etkileri sosyo-ekonomik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın 1.Bölümünde Salgın Ekonomisi hakkında teorik bilgi verilecek, 2.Bölümde ise Dünya’da ve Türkiye’de COVID-19 Salgını incelenecek ve 3.Bölümde ise COVID-19 Salgını ile ilgili literatür araştırması gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise Sonuç ve Politika Önerilerinde bulunulmuştur.

2. Salgın Ekonomisi

Dünya Bankası ve IMF’in raporlarına göre, dünya genelinde yaşanan geniş çaplı salgınlar, yangınlar, seller, kuraklık, ülkelerarası gerçekleşen fakat dünyayı etkileyen jeopolitik gerginlikler ve savaşlar borçların artmasında ve verimliliğin düşmesinde önemli etkenlerden olmuştur. Dünya yaklaşık yüzyıl sonra yeniden küresel risk oluşturan salgın ile karşı karşıya gelmesi 2008’de yaşanan Küresel Finansal Krizi’nin ardından beklenen toparlanma umutlarının yitirilmesine sebep olmuştur.

Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nı ayrı tutarsak, dünya ekonomisi içinde bulunduğu yüzyılın en büyük şokunu salgın nedeniyle yaşamaktadır. Küreselleşme ile artan ve koşullar ne olursa olsun kesintiye uğramayan ülkelerarası ticaret, turizm ve seyahatlerdeki kesintiler salgının şiddetini ve hangi boyutlarda yaşandığının en büyük kanıtı olmuştur. Ayrıca ABD, Fransa, Danimarka, Çin ve İspanya gibi gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen anket ve benzeri çalışmalarda tüketim alışkanlıklarının değişime uğradığı görülmüş ve hane halkının salgın ile lüks tüketim harcamaları yerine sadece zorunlu tüketim harcamaları ile sınırlı kaldığı görülmüştür.

Dinçer’e (2020: 114) göre, ortaya çıkan bu salgında ülkeler sosyo-ekonomik yapısına uygun şekilde önlemler alması ülkelerin ekonomik daralma yaşamasını önlerken, sağlık alt tabanlı yeni bir kriz yaratması dünya ekonomisini çıkmaza sokmaktadır. Salgın ile hayatımıza giren karantinalar ve önlemler küresel arz ve talebe ciddi oranlarda zarar vermektedir. Alının karantina önlemleri Hale vd. 2020, 160 ülkenin verileri ile 8 ana başlıkta toplamaktadır. Bunları; i) okulların ve ii) işyerlerinin kapatılması, iii) toplu etkinliklerin iptal edilmesi, iv) toplu halde bulunulmasının engellenmesi, v) toplu taşımanın durdurulması, vi) evde kalınmasına yönelik kısıtlamalar konulması, vii) yurtiçi ve viii) yurtdışı seyahatlere getirilen engellemeler şeklinde maddeleştirmiştir (Dinçer, 2021). Ayrıca incelenen çalışmada görülen şu ki, gelişmiş ülkelerde salgının başlangıcında katı şekilde sürdürülen kısıtlamalar Nisan 2020’nin ikinci yarısında gevşetmeye başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise, bu dönem içerisinde uyguladığı kısıtlamaları zaman zaman gevşetmiş olsa da halen daha gelişmiş ülkelere göre katı kalmaktadır. Kısıtlama dönemlerinde ABD, Birleşik Krallık, Japonya ve AB ülkelerinde büyük parasal genişlemeler ile mali yapıyı desteklerken gelişmekte olan ülkeler borçlarına yeni borç eklemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde, oluşan kriz ortamında ekonomiyi desteklemek isteyen politika yapıcıların gerçekleştirdiği yardım paketleri, dönem içinde yatırımların görece olarak durgun olması sebebiyle istenen politika etkinliğini sağlayamamıştır (Dinçer, 2021).

Dünya Bankası, IMF, OECD, UNCTAD ve DTÖ'nin korkutucu tablolarla raporlar yayımlaması ülkelerin ekonomilerini tedbir amaçlı kapatmasına neden olmuştur. Geçmişte benzeri yaşanan ve nüfusun önemli çoğunluğunun kaybedilmesine neden olan salgın tecrübeleri ışığında önlem alan hükümetler salgın döneminde sadece yaşamları için gerekli olan harcamaları gerçekleştirmiştir.

İnsanların sadece zorunlu harcamaları gerçekleştirmesi ve kapanmaların körüklediği COVID-19 salgın krizinin ekonomiye vereceği zararı tartışan ekonomistlere göre, GSMH'daki daralmanın, salgın öncesindeki düzeyine ne zaman döneceği öngörülememektedir. Bu durumda Yazgan'a (2020: 141) göre, bu daralmalar hızlı çöküş ve hızlı toparlanma (V), hızlı çöküş ve bir süre orada kalış ardından hızlı toparlanma (U), ve iki dipli bir çöküş olması (W) gibi birbirinden farklı senaryolardan oluşmaktadır. Tüm dünyanın içinde bulunduğu daralma senaryolarındaki en büyük beklenti Yazgan'ın (2020: 141) öne sürdüğü senaryolardaki en olumlu senaryo olan hızlı çöküş hızlı toparlanma (V) senaryosu olmaktadır. Ülkelerin GSMH'larındaki hızlı çöküş ve hızlı toparlanma (V), krizi kontrol altına almayı kolaylaştırabilecek ve ortaya çıkan olumlu hava ülkelerin dış ticaretini de yukarı yönlü harekete geçirecektir (Yazgan, 2021).

Salgının yarattığı şokların etkisinin 2008 Büyük Finansal Krizin şoklarının etkisinden daha büyük etki yaratacağını öne sürülmektedir. Çünkü; 2008 Büyük Finansal Kriz sadece talep şoku yaratmış iken koronavirüs salgın şoku, ekonomiyi hem talep yönlü hem de arz yönlü şoklara maruz bırakmaktadır. Eylül 2021'e kadar geçen sürede arzda ve talepte gerçekleşen büyük kesintiler yaşanan şokun etkisini apaçık ortaya koymuştur. Arz ve talep şoklarının yarattığı gelir kaybının derinleşmesi küresel ekonominin işleyişinde bulunan birçok firma ve endüstrinin iflasına yol açmıştır. Bu durum küreselleşme ile birlikte güçlenen küresel ticaretin %70'ini kapsayan küresel değer zinciri küresel değer zincirinin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Koronavirüs salgınının neden olduğu ekonomik kriz ortamından zarar gören küresel değer zincirinin yerini yerel değer zincirine bırakması yapılan çalışmalarda ortaya atılan varsayımlardan olmaktadır.

2.1. Türkiye'de COVID-19 Salgını

COVID-19'un Türkiye'de ilk vakasının 11 Mart 2020'de görülmeye başlamasının ardından, 15 Ocak 2022 tarihi itibarıyla toplam vefat sayısı 84 bin 278, toplam vaka sayısı 10 milyon 273 bin 240 ve toplam iyileşen sayısı 9 milyon 488 bin 377 olmaktadır. Vaka sayılarındaki artış veya azalış mevsimsel değişimlere ve sosyal hayatın işleyişine göre değişim gösterebilmektedir.

Küresel çaplı salgının vakalarının ülkemizde de görülmeye başlamasının ardından gündelik yaşamı hızla değiştiren tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bu tedbirler neticesinde sosyal ve ekonomik hayat durma noktasına gelmiştir. İnsanların okul, çalışma ve sosyal yaşamları çok boyutlu değişime uğramıştır. Yaşanan çeşitli kısıtlamalarla sosyal yaşantıyı derinden etkileyen salgın ekonomiyi de derinden sarsmıştır.

Salgın öncesinde Türkiye'de yaşanan terör olayları, darbe girişimi, 2018 Ağustos'taki ani döviz ve sermaye kayıpları ülke ekonomisinde yapısal sorunlar yaratmıştır. Bu sorunlar çözüme kavuşturulamamış iken Aralık 2019'da Çin'de başlayan ve Mart 2020'de Türkiye'de de vakaları görülmeye başlayan COVID-19 virüs salgını, sağlık alt yapılı bir kriz olmasına rağmen en büyük yarayı yapısal sorunları çözüme kavuşturulamamış ekonomide açmıştır. Yapısal sorunlar nedeniyle kırılgan halde bulunan ulusal ekonomide, salgın sebebiyle uygulanan karantina ve önlemler tüketim ve üretim alışkanlıklarını değiştirmiştir. Bu durum neticesinde iktisadi faaliyetler tekrar daralma eğilimine girmiştir. Aydoğmuş'a

(2020: 235) göre, salgın ile birlikte iktisadi faaliyette başlayan gerilemenin sabit sermaye yatırımlarını olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Belirsizliğin arttığı böylece yatırım ortamının daha da bozulduğu tam kapanma aşamasında, tüm dünyada zaten uzun süredir gerilemekte olan sabit sermaye yatırımlarının gerilemesi kaçınılmazdır (Aydoğmuş, 2021). Türkiye ekonomisindeki 2018’de yaşanan ani sermaye çıkışları ve spekülasyon dalgalarının sonucunda yaşanan krizin üzerine pandemi de eklenince uluslararası yatırımcıların gözünde Türkiye riskli konuma düşmüştür.

COVID-19 salgını imalat ve hizmet sektörünün tedarik ağında kesintilere yol açmaktadır. Ülke sanayisinde kullanılan kaynakların önemli kısmının yurt dışından temin edilmesi ve bu sebepten dışa bağımlı olunması, kur kaynaklı olan sorunların büyük sorunlara dönüşebilmesine neden olmaktadır. Salgın döneminde ülkede uygulanan para ve maliye politikalarına rağmen enflasyonun yüksek olması, Türk lirasının değer kaybetmesi sanayi de kullanılan ithal malların değerinin artması ile eş zamanlı olarak üretimdeki maliyetleri de artırmaktadır. Maliyetlerdeki artış fiyatları da etkilemektedir.

2018 krizi ve ardından salgının etkileri sonrasında kurdaki yükselişlere paralel olarak ulusal ekonomideki enflasyonda da yükselişler meydana gelmiştir. Eski Arjantin Ekonomi Bakanı Domingo CAVALLLO’nun yazılı olmayan bir açıklamasında bahsettiği gibi Türkiye’nin dahil olduğu birçok ülkede salgınla değişen tüm tüketim alışkanlıkları ve yeni tüketim eğilimlerine göre resmi enflasyon, pazar ve piyasalarda hissedilen enflasyonun altında kalmaktadır.

Günümüzde ise, halen çalışmaları devam eden ve deneme aşamasında olan koronavirüs aşısının etkili olması neticesinde sosyoekonomik hayatın normalleşmesi beklenmektedir. Normalleşmeyle birlikte ulusal ekonomideki enflasyon, işsizlik gibi makroekonomik göstergelerin hedeflenen rakamlara tekrar dönmesi amaçlanmaktadır.

3. Literatürde COVID-19 Viral Virüsü Salgını ve Ekonomi

COVID-19 salgını yaklaşık 25 aydır sosyoekonomik etkileri ile insan hayatına girmişken konu ile ilgili ekonomik literatür oldukça azdır. Çalışmaların çoğu tıp alanında olup, salgının sosyolojik ve ekonomik boyutunu inceleyen çok az sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde literatürdeki çalışmalar incelenmiştir.

Eroğlu’na (2020: 214) göre, Dünya COVID-19 pandemisi dâhil dokuz tane önemli pandemi yaşamıştır. İlki ‘*tarihteki en büyük tıbbi katliam*’ olarak bilinen 1918 yılında H1N1 Enflüanza salgınıdır. Yaşanan salgına, Birinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkileri de eklenince ekonomi gitgide kötü bir hal almıştır. İspanyol Gribi olarak da adlandırılan Enflüanza salgınından 40 yıl sonra ortaya çıkan ve bulaşıcılık oranı yaşlı nüfusa göre genç nüfusta yüksek olan Asya Gribi 10 yıl sonra mutasyon geçirmiş halde H3N2 virüsü olarak anılmıştır. 2002’de daha önceki pandemilere göre, insanlar arasında bulaşıcı etkisi daha az olan SARS virüsünün vaka ve ölü sayısı günümüzdeki COVID-19 virüsüne göre daha düşüktür. 2009 yılına gelindiğinde ise ABD’nin Kaliforniya eyaletinde kuş gribi ortaya çıkmış ve dünya çapında etkili olmuştur. Yapılan araştırmalardan varılan sonuçla, 2012 yılında ise, 27 ülkeye yayılan MERS-CoV salgını vaka sayısının %35’i ölümlerle sonuçlanmıştır. Daha önceki salgınlara kıyasla daha ölümcül olan Ebola salgını 1970’lerden sonra 2014 yılında tekrar ortaya çıkmıştır. 2019’un son aylarında ortaya çıkan COVID-19 salgını halen devam etmektedir. Eroğlu’na göre, yüksek ölüm oranlarına sahip bu salgınlar her defasında nüfusa ve ülke ekonomilerine ağır darbe vurmuştur. 2008 Küresel Krizinin etkilerinden dolayı zayıf halde

olan ekonomileri salgın daha da güçsüz hale getirmektedir. Makroekonomik göstergeler krizin ve pandeminin etkisini ortaya koyan en doğru kaynaktır. Göstergelere göre. Türkiye ekonomisi 2018'in son çeyreğinden 2019'un üçüncü çeyreğine kadar büyüme trendini yukarı yönlü çevirememiştir. Ekonomik yükseliş trendini yakaladığında ise pandemi etkisini göstermiş ve ekonomi küçülmeye devam etmiştir. Birleşmiş Milletler'in 2020 de yayımladığı rapora göre pandemi ile birlikte dünya genelinde 40-50 milyon insan yoksulluğa sürüklenmektedir. Ekonomiyi çok kısa sürede etkisi altına alan COVID-19 salgını ile mücadelede edilirken, pandemi sonrasında birçok ülkede işsizlik ve yoksulluk konuları gündemi epey meşgul edebilir (Eroğlu, 2020).

Demir ve Esen'e (2020: 88) göre, sık sık ortaya çıkmayan büyük salgınlar, meydana geldiğinde yüksek miktarda insan ölümlerine sebep olmaktadır. 2019'un Aralık ayında ortaya çıkan COVID-19 salgınında da dünya genelinde yüksek can kayıpları yaşanmaya devam etmektedir. Yıkıcı etkilere sahip olan salgınlar nüfusun yanı sıra ekonomiye de zarar vermektedir. Salgın dolayısıyla azalan talep, üretimin azalmasına sebep olurken işsizlik oranlarını da artırmaktadır. Bu çalışmada ise işsizlik oranlarının artışı, üretimin azalışının doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Artan işsizlik oranları ile aynı zamanda artan işsizlik ödemeleri kamu harcamalarını daha da artırmasında önemli rol oynamaktadır. Uzun süre devam eden yüksek işsizlik oranları ülkeye ve o ülkede yaşayan insanlara refah kaybı yaşatabilmektedir. Devlet, salgının iş dünyasına verdiği hasarı azaltmak amacıyla destek ödemeleri gerçekleştirmesi Demir ve Esen'e göre, ekonomik faaliyetlerdeki daralmaya ek yapılan özel sektörü destekleme harcamaları devletin borç stokunu artırmaktadır. Türkiye'nin salgının getirdiği sorunlardan ne derece etkileneceği öngörülememektedir. Sağlık alanında tedbirlerin ve altyapının yetersiz kalması salgının ülkede yarattığı krizin derinleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca çalışmada gıda güvenliği ve yoksul kesime yapılan yardım faaliyetlerinde devletin yetersiz kaldığı kesimlerde, işleyişi bozmadan görevi Sivil Toplum Kuruluşları devraldığı ifade edilmiştir. Salgının oluşturduğu olumsuzluklardan etkilenen Türkiye ekonomisi olumsuz etkileri azaltmak, üreticinin motivasyonunu kırmadan üretimin devamlılığını sağlamak ve gelişmiş ülke statüsünde bulunabilmek için sanayide dijitalleşmeye, sağlık hizmetleri, gıda güvenliği gibi devletin zorunlu dâhil olduğu alanlarda da dönüşüm zorunlu hale gelmiştir (Demir & Esen, 2021).

Nakiboğlu ve Işık'a (2020: 3) göre ani gerçekleşen salgın hastalığın Türkiye'deki işletmeler üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmaya göre, COVID-19 salgını insanların iş ve sosyal hayatlarını sınırlandırmış ve ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Salgına hazırlıksız yakalanan işletmelerde ise salgın, paniğe neden olmuş ve endişe ortamı oluşturmuştur. Kamu otoriteleri salgından dolayı oluşan olumsuz fikirleri engellemek, üretimdeki eksiklikleri gidermek ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla vergi indirimleri sağlamış, kredi ve mali yardımlarla işletmeleri üretimlerine devam etmeleri için desteklemiştir. Bu yapılan çalışmada gerçekleştirilen incelemeye göre işletmelerin COVID-19 salgının ekonomik etkileri üzerine görüşleri, işletme sahiplerinin yaşına, eğitim düzeylerine ve cinsiyetlerine, işletmelerin faaliyet sürelerine, hukuksal statülerine göre farklılık gösterdiği ifade edilmiştir. Katılımcıların çoğuna göre salgın, ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve yetersiz kalan şirketlerin iflasına yol açmıştır. Bu olay karşısında sunulan öneri, iflas eden banka ve işletmeler için yapılabilecek en güzel şey, iflasların önüne geçebilecek mali yardımların gerçekleştirilmesidir. Çalışma da planlı yürütülen salgın süreci iyi ekonomik politikalarla da desteklenince belirsizlik ortamının kalkacağına dair olumlu görüşlerin ve beklentilerin ortama hâkim olması ekonomiyi tekrar harekete geçirebileceği sonucuna varılmıştır (Nakiboğlu & Işık, 2020).

Gelişmekte olan ekonomileri durgunluktan kurtarabilecek önemli ekonomik aktörlerden olan yatırımcılar için beklenti, risk ve belirsizlik yapacakları yatırım kararları için önemli etkidir. Janus'a (2021: 6) göre Covid-19 şoku ile ortaya çıkan olumsuz beklentiler yatırımcılar için risk olmaktadır. Bu yüzdendir ki yatırımcılar yatırımlarını hep daha güvenli yerlere taşıma gereksinimi duymuştur. Bu eğilim karşısında devlet tahvil piyasalarında oluşan ani etki, iç piyasaların değerinin değişmesine sebep olmuştur. İç piyasaların değerinin değişmesi devlet tahvil piyasasında ani etki yaratmaktadır. Bu durum, piyasaya katılım oranlarının ve piyasa faiz oranlarının uzun vadede yükselmesine neden olmaktadır. Yapılan ampirik analizler sonucunda düşük GSYH dinamiklerine sahip olan ve salgından önceki dönemde tahvil getirilerine yüksek duyarlılık gösteren ekonomiler Covid-19 şokuna karşı savunmasız kalmaktadır. Savunmasız haldeki ekonomilerde yatırımcılar uluslararası ticaretin gerilemesinden ve küreselleşmenin düşmesinden etkilenmektedir (Janus, 2021).

4. SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Ülkelerin sınırlarını kapatması, dış hatlar uçuşunun durdurulması turizm ve uluslararası ticarete azalmaya neden olmaktadır. Oluşan salgın ortamı neticesinde hizmet sektörü tüketim harcamaları içinde yer alan beş sektörde faaliyet ve alışveriş durma noktasına gelmiştir. Tüketim harcamaları içindeki payı çok yüksek olan bu beş sektörün (ulaşım, turizm, eğlence, kültür faaliyetleri ve spor) yaşadığı büyük talep şoku ile ekonomik daralma yaşanması, zamanla zorunlu ihtiyaçlar dışında yer alan bütün sektörlerde talep düşüşlerine neden olmuştur. Yaşanan çeşitli kısıtlamalar sosyal yaşantıyı derinden etkilerken salgın ekonomiyi de derinden sarsmaktadır.

Koronavirüs salgınının neden olduğu kriz küresel aktivitede benzeri görülmemiş bir düşüşe neden olmuştur. Gelişen bu olayların ardından IMF ve Dünya Bankası tahminlerine göre gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere göre sayısal anlamda nispeten daha büyük daralmalar görülecektir. Daha kötüsü ise, 2020 yılında oluşan olumsuzluklar ile ekonomi 2021'de daralmaya devam edecek ve COVID-19 salgınının sebebiyet verdiği kriz bitince baz etkisi görülmeye başlanacak ve uzun süre ekonomiler COVID-19 krizinden önceki haline dönemeyecektir.

Gelişmekte olan ülkelerde sağlam, sürdürülebilir ve adil büyümeyi yeniden canlandırmak için kapsamlı bir politika çabasına ihtiyaç vardır. Çok boyutlu olan bu krizin iktisadi sonuçlarını yüklenen politikalara destek amaçlı alternatif politikalar geliştirilmelidir. Ancak Türkiye ekonomisinde uygulanacak mali ve parasal genişleme politikalar 2018'de yaşanan krizin etkilerini azaltmak için en geniş tanımıyla kullanıldığından had safhada bu yüzdendir ki ekonomide etkinlik sağlanamamaktadır. Üst üste gerçekleşen yüksek enflasyondan dolayı makroekonomik dengelerin güçsüz halde olması, kamu kesimi bütçe açığının fazla olması ve kriz sonrasında epey gerileyen sabit sermaye yatırımı gibi çoğaltılabilen iktisadi nedenler COVID-19 krizine karşı Türkiye'nin fiziki ve beşerî sermayeyi tekrar canlandırmak amacıyla alacağı önlemleri ve politikaları kısıtlamaktadır. Önlem geliştirmek, politika tanımlayabilmek ve uygulanan bu politikalarda etkin olabilmek için nasıl bir şok ile karşı karşıya kaldığımızı biliyor olmamız gerekmektedir. Temel nedeni ekonomik faktör olmayan küresel çaplı bir krize 2018 reel/finans krizinin etkisinden henüz kurtulamamışken Türkiye ekonomisinin COVID-19 krizine girmesi toparlanmayı epey bir ağırlaştırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin birçoğu pandeminin başlangıcından 3 ay geçtikten sonra normalleşme olarak adlandıracağımız yaşantıya kademeli olarak geçmiştir ve bu ülkeler içinde buldukları dönemi başarı ile

idare etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde de normalleşme ile birlikte kalkan yasakların tüketimde de normalleşme gerçekleştirilmesinin beklentisi içerisinde bulunmaktayız. İnsanların kısmen de olsa eski hayatlarına dönmesi ve tüketim harcamalarında artış oluşturmaları dünya ekonomisi için eski düzene dönmek adına bir umut oluşturmaktadır. Pandeminin getirdiği kısıtlamalar ve duyulan gelecek kaygısından dolayı çekinerek yapılan harcamaların güven ortamında yapılması, insanların güven duygusunun yeniden oluşması zaman alacak olsa da politika yapıcıların destekleri ve insanların aşı, maske, mesafe ve hijyen kurallarına uyması ile pandeminin daha kısa sürede sonlanmasında yardımcı olabilir. Eminiz ki böylelikle istenilen güven ortamı daha hızlı gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

Aydoğmuş, O. (2021). Salgında Türkiye Ekonomisi. *Salgın Ekonomisi* (s. 231-250). içinde Ankara: Efil Yayınevi.

Demir, O., & Esen, A. (2021). Covid 19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı. *JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES AND POLICY*, 6(1), 88-105.

Diñcer, N. N. (2021). COVID-19 Krizinin Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. Ö. F. Çolak (Dü.) içinde, *Salgın Ekonomisi* (s. 113-128). Ankara: Efil Yayınevi.

Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236. doi:10.30927/ijpf.803572

Janus, J. (2021). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde COVID-19 Şoku Uzun Vadeli Faiz Oranları. *Finance Research Letters*. doi:https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101976

Nakiboğlu, A., & Işık, S. (2020). Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir. *Turkish Studies*, 15(4), 765-789. doi:https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43368

Pamuk, Ş. (2021). Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Etkileri. Ö. F. Çolak (Dü.) içinde, *Salgın Ekonomisi* (s. 35-50). Ankara, Türkiye: Efil Yayınevi.

Yazgan, M. E. (2021). Koronavirüs Sonrası Dünyada Dış Ticaret Ne Bekliyor? Ö. F. Çolak (Dü.) içinde, *Salgın Ekonomisi* (s. 141-162). Ankara: Efil Yayınevi.

GELECEK EKONOMİK SİSTEM “ANALOG EKONOMİ VE DİJİTAL EKONOMİ ÜZERİNE”

Harun ŞİMŞEK ^a

ÖZET

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,
Mersin Üniversitesi, İktisat
Bölümü, Mersin, Türkiye

ORCID: 0000-0002-1645-
626X

harun_miy@hotmail.com

Bu çalışma, gelecek ekonomik sistemde dijital ekonominin yeri, işlevi ve etkinliği ele alınmıştır. Dijital ekonomi, dijital bir varlık olan kripto paralar ekseninde tümdengelim metodu kullanılarak önce kripto paraların dünya gayrisafi içindeki payı, geleceği ardından ise tüketicilerin yatırımdaki payı ve davranışları incelenerek çalışmaya eklenmiştir.

Araştırmayı makale boyutuna sevk eden en büyük etmen dijital paraların günümüz ekonomisindeki kullanım hacminin hızlı ve sürekli olarak arttırmasının yanı sıra birçok ülke tarafından kabul görmeye başlaması olmuştur. Yine bununla birlikte çalışma mikro iktisadi açıdan da ele alınarak içgüdüsel ekonomi veya iktisatta daha yaygın olarak kullanılan davranışsal iktisat bağlamında da değerlendirilmiştir. Tüketici davranışları klasik ve neo klasik iktisat teorilerinden faydalanılarak iki başlıkta incelenmiştir.

Araştırma absolutist yaklaşımında destekleyeceği argümanlar bulunsa da çoğunlukla relativist ve epistemolojik yaklaşım bu çalışmayı oluşturmaktadır (Vural Savaş, 2007: 9, 35). İktisadın doğuşu süreci ele alındığında ise Ortodoks iktisat teorisi; dağıtım, bölüşüm, istikrar ve büyüme konuları ile kendini sınırlamışken Heterodoks yaklaşım temelinde bir çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Finans, Sanal Para, Dijital Ekonomi, Finansal Teknoloji, Blok Zinciri

COVID-19 Economy: A Study on Turkey

ABSTRACT

In this study, the place, function and effectiveness of the digital economy in the future economic system are discussed. The digital economy has been added to the study by using the deduction method on the axis of cryptocurrencies, which is a digital asset, by first examining the share of cryptocurrencies in the world's gross and then the future of consumers in investment and their behavior. The biggest factor that prompted the research to article size was the rapid and continuous increase in the volume of use of digital currencies in today's economy, as well as their acceptance by many countries. However, the study has also been evaluated in terms of microeconomics and in the context of instinctive economics or behavioral economics, which is more commonly used in economics. Consumer behavior has been examined under two headings, using classical and neo-classical economic theories.

Although there are arguments to support in the absolutist approach of the research, mostly the relativistic and epistemological approach constitute this study (Vural Savaş, 2007: 9, 35). Considering the birth process of economics, orthodox economic theory; While it is limited to distribution, distribution, stability and growth issues, it is a study based on a heterodox approach.

Keywords: Finance, Virtual Currency, Digital Economy, Financial Technology, Blockchain.

GİRİŞ

Tartışma kısmına kadar olan bölümlerde önce analog veya geleneksel ekonomi hakkında tanımlamalar yapılmıştır. Geleneksel ekonominin davranışsal iktisat başlığı ise neo klasik iktisat bağlamında değerlendirilmiştir. Dijital ekonomi bölümü ise finans teknolojisi (fintech), blok zinciri (blockchain), kripto ve/veya dijital paralar alt başlıkları ile ele alınıp davranışsal iktisat yaklaşımı da eklenerek tamamlanmıştır. Çalışmanın tartışma kısmında ise gelecek ekonomi sisteminin, dijital ekonomi ekseninde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yer almaktadır.

1. ANALOG EKONOMİ

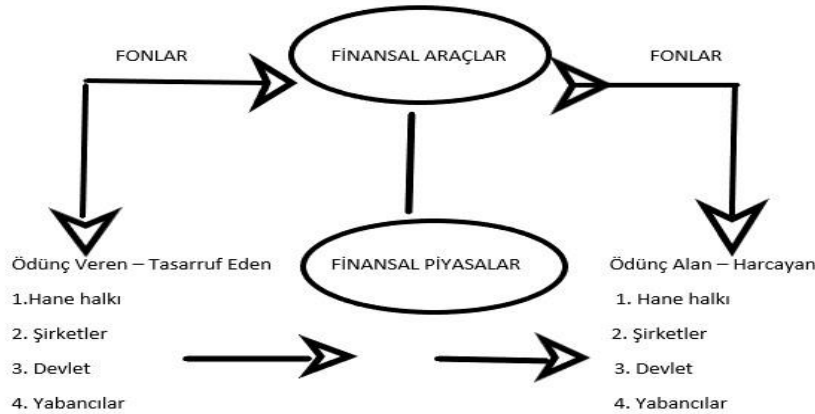
Analog ekonomi, geleneksel tüketim ve yatırım olarak da tanımlanabilir. Bu kısımda parayı ele alacak olursak paranın geleneksel fonksiyonlarının yanı sıra günümüzde ekonominin boyutlarının genişlemesine paralel olarak, paranın birkaç fonksiyonu daha olduğu kabul edilmektedir. Paranın çağdaş olarak kabul edilen diğer fonksiyonları ise; ekonomik faaliyetleri teşvik edici veya engelleyici bir faktör olması, gelirleri yeniden dağıtma aracı olması ve kişilerin toplumda güç sahibi olmasını sağlaması; bireylerin veya firmaların geleneksel ekonomik sistemde kaydi para üzerinden yatırım ve tüketimlerini sürdürmesi anlamına gelmektedir.

1.1. Finansal Yapı

Bir ekonomide mali piyasalar ile kamunun maliye politikalarının özelliklerini gösteren yapı. Finansal yapı, bir şirketin faaliyetlerini finanse etmek için kullandığı borç ve öz sermaye karışımını ifade eder. Bu bileşim, ilgili işletmenin riskini ve değerini doğrudan etkiler. İşletmenin finans yöneticileri, finansal yapıyı optimize etmek için en iyi borç ve öz sermaye karışımına karar verme sorumluluğuna sahiptir (“nesrakon”).

1.1.1. Finansal Piyasaların Yapısı ve İşlevi

Şekil 1 Finansal yapı ve araçları

Finansal araçlar ile yapılan fon akışı dolaylı finansman olarak adlandırılırken, finansal piyasalar yoluyla yapılan fon akışı ise doğrudan finansman olarak adlandırılmaktadır. Finansal piyasalar adem-i merkezîyetçilik sistemi ile regüle edilmektedir (Regülasyon Teorilerinin Finansal Krizler Üzerindeki Etkileri, Uslu ve Tufaner; 2015). Finansal sistem Amerikan ekonomisinin en fazla regüle edilen sektörlerinden birisidir. Bu yüzden ABD piyasalarını ele alırsak, ABD hükümetinin finansal piyasaları regüle etmesinin başlıca iki sebebi vardır: Birincisi, yatırımcıların ulaşabileceği bilgiyi arttırmak, ikincisi ise finansal sistemin güvenilirliğini sağlamaktır. Bu noktada bilgi kavramı bizim için önem arz etmektedir. Yatırımcı davranışlarında bilgi kavramının önemini bir kez daha vurgulanacaktır.

1.1.2. Finansal Sistemin Etkinliği

Finansal sistem: Bankalar, sigorta şirketleri, yatırım fonları, finansal şirketleri ve yatırım bankaları gibi devlet tarafından sıkı biçimde düzenlenmiş, çok farklı türdeki özel finansal kurumlardan oluşmaktadır. Tasarrufların yatırımlara aktarılması finansal işlem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Finansal piyasadaki faaliyetler bireylerin servetleri, firmaların davranışları ve ekonominin etkinliği üzerinde doğrudan etkilidir (figopara, 2021).

1.2. Analog Ekonomi ve Davranışsal İktisat

Davranışsal iktisadın kavramsal ve kuramsal bağlamda tanımı yapılırken literatürdeki neredeyse tüm çalışmalarda, ekonomideki “rasyonel insan” tanımı ile başlandığı görülür. Bu bakımdan davranışsal iktisadın, geleneksel iktisat teorilerinden ayrıştığı noktalar üzerinden öncelikle bir tanımlama yapılmak istendiğinde; homo economicus kavramı ön plana çıkmaktadır (DAVRANIŞSAL İKTİSAT, Aktan ve Yavuzaslan; 102).

Geleneksel iktisattaki ana aktör “iktisadi insan” veya “homo economicus” olarak adlandırılan hayali bir karakterdir. Bu kişi, rasyonel, bencil ve faydasını en yüksek seviyeye çıkaran bir kişi olarak ele alınır. Oysa gerçek yaşamda tüm insanları bu kalıbın içine koymak doğru değildir. İnsanlar ne tamamen bencil ne de tamamen rasyoneldir; insanlar genellikle duygularının ekonomik kararlarını etkilemesine izin verirler. Davranışsal iktisatta, iktisadi kararlar, bu gerçek insanlar tarafından verilmektedir. (DAVRANIŞSAL İKTİSAT, Aktan ve Yavuzaslan; 102). Bu tanımlar eşliğinde, çalışmada davranışsal iktisat ya/ya da içgüdüsel ekonomi neo klasik iktisat bağlamında ele alınmaktadır.

1.2.1. Neo Klasik İktisat

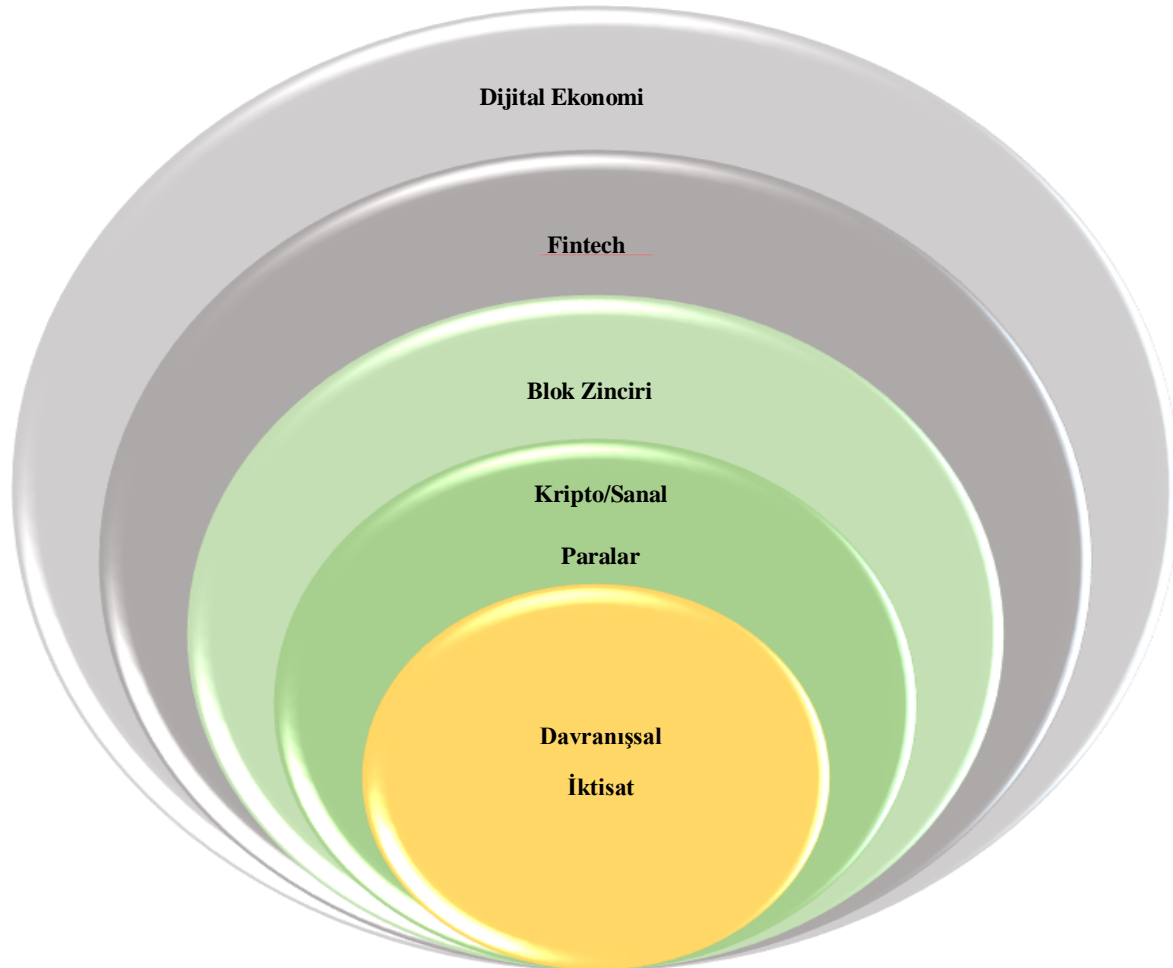
Erken neo klasik iktisat da klasik iktisat gibi psikolojik konulara önem vermiştir. Bu kavramın temelini, psikolog Ernst Weber (1795-1878) ve Gustav Fechner’in (1801-1887) görüşleri oluşturmaktadır. Weber-Fechner kanunu veya diğer adıyla psiko fiziğin temel kanunu, uyarının fiziksel özellikleri ile duyusal deneyim arasındaki ilişkiyi vermektedir. Bu kanuna göre, ilk orijinal dürtü ne kadar güçlü olursa, ortaya çıkan tepkinin artması için bir sonraki dürtünün daha yoğun olması gerektiği gözlemlenerek, “bir duygu yoğunluğunun aritmetik oranda artması için, dürtünün geometrik oranda artması gereklidir” sonucuna ulaşılmıştır. Bu da günümüzde marjinal fayda olarak bildiğimiz kavramın en temel tanımıdır (Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, Davranışsal İktisat, Eser ve Toıgonbaeva; S290).

Birbirinden bağımsız olarak neo klasik ekonominin hegemonyası ortasında neo klasik seçim teorisinin insan tercihi davranışını doğru şekilde tanımlayamadığı konusunda ısrarcı olan ve çözümün daha çok psikoloji ile ilişkilendiren ekonomistler tartışılmaktadır. Psikolojiye giren akımlar, özellikle parasal teori ve konjontür teorisi bağlamında makroekonomi alanında ortaya çıkmıştır. Psikolojiye yapılan katkıları, Irving Fisher ile açıklamaya başlamak gerekirse; Fisher, konjontür devirleri dalgalanmaları gibi fenomenleri popüler terimlerle açıklamak isteyen Money Illusion (Para Aldanması, 1928) kitabının yazarıdır. Para aldanması, Fisher'in 1913'ün başında kullandığı bir kavram olup, doların ya da başka bir para biriminin, değerinde genişlediği veya daraldığını algılama beceriksizliği olarak tanımlanmaktadır (Fisher, 1928). İnsanların yatırım ve tüketim kararlarında para aldanmasının farkında olmaması ihtiyaç dışı tüketimi ve rasyonel olmayan yatırım davranışlarını da meydana getirmektedir.

2. DİJİTAL EKONOMİ

Dijital ekonomi, kısaca dijitalleşme ile değişen üretim faktörleri ve iş süreçleri sonucunda ortaya çıkan yeni ekonomik sistem ve üretim biçimi olarak tanımlanabilir. Dijital ekonomide en önemli üretim faktörü bilgidir. Dijital ekonomi üretim biçimini değiştirmekte ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi ifade etmektedir. Üretim biçiminin değişmesi Sosyal yapıyı da değiştirmektedir (Teknolojik Tarım: İnsansız ve Topraksız Tarım).

Şekil 2. Tümdengelim Metodu İle Oluşturulmuş Kümeler Birliği

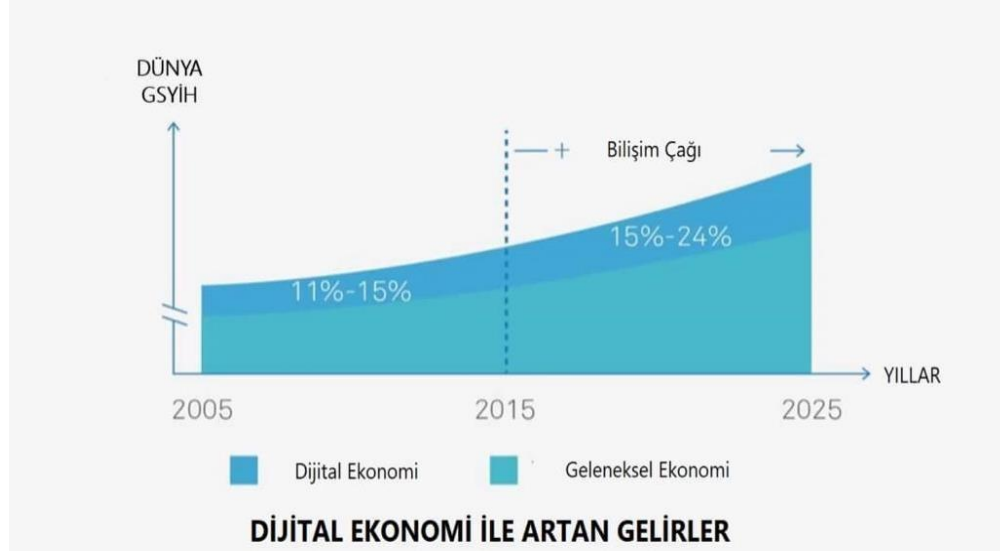

Şekil 2.nin oluşum şekli bu çalışmanın işleyişine göre uyumlaştırılmıştır.

2.1. Dijital Ekonominin Yükselişi

Dijital ekonomi son 20 yıla baktığımızda büyük bir gelişim göstermiştir (Statista Digital Economy Compass, 2020). Aynı zamanda dünya gayrisafi hasılasındaki yeri de git gide artmaktadır.

Grafik 1. Dijital Ekonominin Yıllara Göre Dağılımı (GCI Ranking Table)

2025 yılına gelindiğinde Dijital Ekonomi Dünya GSYİH'nın %24'ünü oluşturacak. Gelecekte dijital ekonominin hayatımızda olacağı öngörülmektedir. Avrupa ülkeleri de bu bağlamda yatırımlarını sürdürmektedir (bloomberght, 2021).

2.2. Dijital Finans Sistemi ve Dijital Finansal Teknolojiler

Tedarikçiler, finansman ihtiyaçlarına hızlıca ulaşırken bireyler de vadeli ödemelerini dijital ortamda kolayca gerçekleştirebilmektedir. Dijital finansman sistemi, tedarikçilerin faturaya dayalı vadeli alacaklarını, kolay ve hızlı bir şekilde nakde çevirerek acil finansman ihtiyacının giderilmesi ile üretim ve hizmet faaliyetlerinin kesintisiz sürdürülmesi imkânı sağlayan sistemdir. Dijital dönüşüm, dijital araçların üretkenliğinin ve verimliliğinin artmasını sağlamakla beraber, belgelerin güvenilirliğini de arttırmaktadır. Satış ekibi ve saha görevlileri artık bilgilerin kolayca görüntülenebildiği akıllı telefonlar ve diğer taşınabilir cihazlarla güçlendirilmiştir. Birçok finansal hizmet sağlayıcısı dijital dönüşümü benimsemiştir. Bununla birlikte, birçok şirket gelişmeleri izleme yaklaşımını benimsemiş ve ardından dijitalleşmeye yatırım yapmaya karar vermiştir (mdpgroup, 2021).

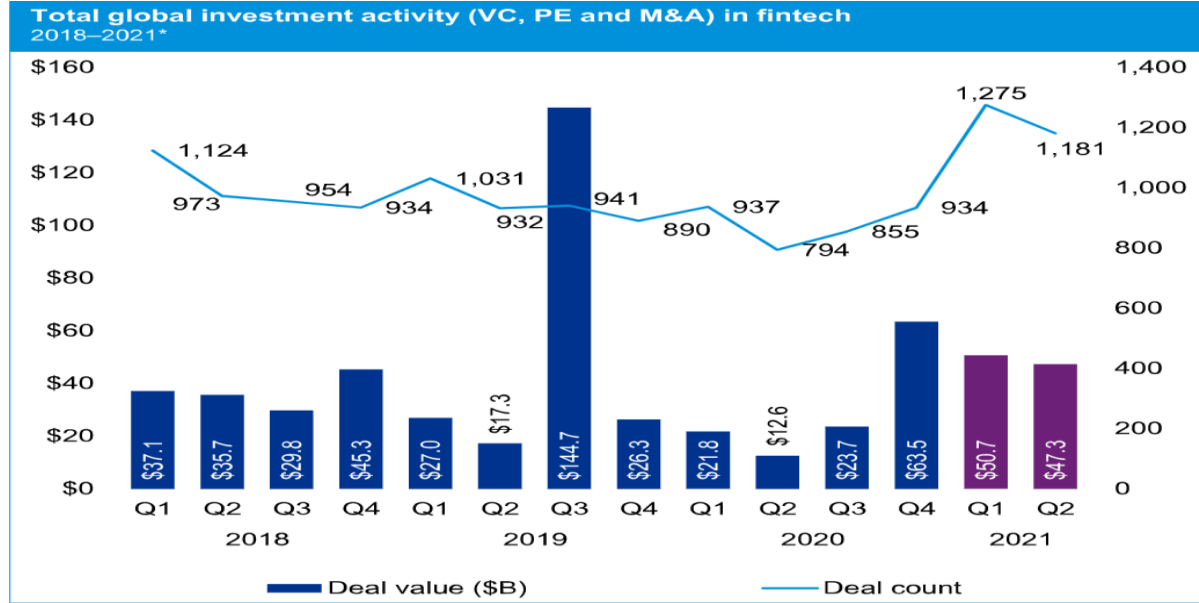
2.2.1. Fintech ve Blockchain

Finansal Teknoloji anlamına gelen FinTech, isminden de anlaşılacağı gibi finans sektörü ile teknoloji sektörünü harmanlıyor ve böylece geleneksel finans işlemlerinin teknolojik donanım ve yazılımlar aracılığıyla yapılabildiği gelişmiş bir bankacılık sistemi ortaya çıkıyor. Temel amacı finansal işlemlerin çok daha hızlı ve pratik bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak olan FinTech ile onlarca farklı bankacılık işlemini şubeye gitmeden saniyeler içinde yapabilmek mümkün. Böylece hem müşterilerin hayatı

kolaylaşıyor hem de personelin de iş yükü hafifliyor (“isbank.com.tr”). Finansal teknolojilere küresel yatırımlar da git gide artmaktadır. KPMG 2021 raporu da bu görüşü desteklemektedir.

Grafik 2. Küresel Finansal Teknoloji Yatırım Faaliyeti (“Kpmg Hizmet Ağı”)

Küresel fintech yatırımı 2021 yılınaa hızlı bir giriş yaparak yıl ortasında 98 milyar dolara ulaştı fintech anlaşma hacmi 1'21'de 2.456 ile en yüksek seviyeleri gördü. Küresel VC yatırımı ilk yarıda 52 milyar doları aştı. fintech'e olan ilginin dünyanın çoğu bölgesinde hararetili bir noktaya ulaştığını görülmektedir. Fintech aracılığıyla, internet ve mobil uygulamaların gelişmesi ile maliyetler düşerken, ürün ve hizmet çeşitliliğinde önemli bir artış yaşanıyor. Aynı zamanda geniş kitlelere erişmek kolaylaşıyor, hız artık aranan değil, standart bir bileşene dönüşüyor. FinTech alanında faaliyet gösteren tüm şirket ve girişimler, tüm bu unsurlardan faydalanarak ürün ve hizmetlerini geliştiriyorlar. FinTech ürün ve servisleri büyük ölçüde erişilmesi gayet kolay, bireysel tüketicilere yönelik servislerde genellikle ücretsiz, kurumsal çözümlerde ise maliyet ve verimlilik avantajı yaratıyor (“fintechistanbul.org”).

FinTech'teki faaliyet kapsamı, mobil ödemeler, para transferleri, eşler arası krediler ve kitle fonlaması ile başladı ve daha yeni blok zinciri, kripto para birimleri ve robo-yatırım dünyasına yayıldı. Yeni teknolojiye sahip start-up firmalar, tüm bu boyutlarda geleneksel firmaların bıraktığı müşteri deneyimindeki boşlukları doldurmak için yarışıyor. CapGemini ve LinkedIn'in 2017 Dünya FinTech Raporu'ndaki bir ankete göre, müşteriler %50,2'si geleneksel olmayan en az bir firmayla iş yaptıklarını bildiren yeni FinTech sağlayıcılarını benimsiyor. Elbette, pek çok yerleşik finans kuruluşunun daha fazla işsel yatırım yapmaya başladığını unutmamak gerekir (To FinTech and beyond, Goldstein, I., Jiang, W., & Karolyi; 2019).

Blockchain bir iş ağındaki işlemlerin kaydedilmesi ve varlıkların takip edilmesi sürecini kolaylaştıran, paylaşılan ve üzerinde değişiklik yapılamayan bir büyük defterdir. Varlıklar somut (ev, araba, nakit, toprak) veya soyut (fikri mülkiyet, patent, telif hakları, marka) olabilir. Değerli hemen hemen her şey bir blockchain ağında izlenebilir ve üzerinde işlem yapılabilir, bu da riski azaltır ve işe dahil olan tüm

maliyetlerin düşürülmesini sağlar ("ibm.com"). Blockchain, internet ortamındaki güvenlik sorunlarını ortadan kaldırmak adına önemli bir finansal teknolojik devinimdir. Bir sonraki alt başlıkta bahsedilen kripto/dijital paraların güvenli bir şekilde işlem görebilmesi adına da blockchain zinciri daha da geniş bir şekilde sisteme entegre edilmiştir.

2.4. Kripto Paralar

Kripto para, işlemleri güvenceye almak için kriptografi yani şifreleme kullanan, çalışma şekli nakde alternatif bir değişim aracı olarak tasarlanmış bir dijital varlık, bir sanal unsurdur. Kripto paralar bir nevi dijital döviz, alternatif döviz ve sanal dövizdir. Bu yönüyle dijital ekonomideki yeri giderek artmaktadır (Pırıl Ağca, Forder). Sanal Para Birimleri yatırım ürünlerinde ise; kolektif yatırım şemaları ve diğer SPB türev ürünleri olmak üzere iki şekilde var olmaktadır. ESMA, 12 tane kolektif yatırım şeması tespit etmiştir. En büyük kolektif yatırım şeması yaklaşık olarak 116 milyon Avro'luk varlık yönetmektedir. Yasal olarak denetlenen iki Avrupa şirketi Bitcoin ve Litecoin CFD hizmeti sunmaktadır. Toplamda, Bitcoin ya da Litecoin için CFD ya da çift opsiyon sunan 17 aktif platform tespit edilmiştir (SANAL PARA BİRİMLERİ, Betül ÜZER; S.79).

Economist Intelligence Unit (EIU) tarafından yapılan yeni bir çalışma, Çin ve Birleşik Krallık (BK) dahil olmak üzere birden fazla ülkenin merkez bankası tarafından piyasaya sürülmesi planlanan dijital paraların daha geniş kullanımının kripto paralara yönelik talebi artırabileceğini öne sürüyor. EIU'nun raporuna göre Çin'in dijital yuanı veya İsveç e-kronu gibi Merkez Bankası Dijital Para Birimleri veya kısaca CBDC'ler bir ülkenin ana bankası tarafından yasal ödeme aracı olarak piyasaya sürülen dijital para birimidir (indyturk, Vishwam Sankaran; 2021). Bu da kripto paraların dijital ekonomi bağlamında yeni bir sistemin oluşmasına olanak sağlamasını ön göstermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Avustralya gibi ülkelerin tümü kripto para birimlerini kabul etti ve yakın gelecekte diğer ülkelerin de kabul etme şansı çok yüksek. Statista'nın 74 ülkede kripto para birimleri adaptasyonuna yönelik gerçekleştirdiği anket de kripto para trendinin devam ettiğini ortaya koyuyor. Ankete göre 2020 yılında kripto para kullanımının en yüksek olduğu ülke yüzde 32 ile Nijerya olurken, Nijerya'yı yüzde 21 ile 6 Vietnam ve yüzde 20 ile Filipinler takip etti. Türkiye'de yüzde 16'lık kripto para kullanımıyla listenin dördüncü sırasında yer almaktadır.

2.4.1. Daha Geniş Kapsamla Kripto Paraların Uluslararası Finans Piyasalarındaki Yeri

Kripto paralar, arkasında herhangi bir merkez bankası, devlet veya resmi bir kuruluş olmadan piyasaya sürülebilen ve kullanılabilen paralar olduğundan dolayı oldukça yaygındır. Çin ve Birleşik Krallık gibi ülkeler de bunun farkına varıp sanal paraların yaygınlaştırılması adımlarını attı. Yine ABD'de de dolaşım miktarı oldukça yüksek olan kripto paralar yaygınlaşmıştır (Tablo 1.) Sanal paraların uluslararası piyasada yaygınlaşma sebeplerine gelecek olursak; sanal paraların düzenleyici kurum ve/veya aracının varlığının söz konusu olmamasından (euro veya dolar gibi) dolayı yapılan işlemlerde daha özel ve anonim olarak kabul edilir. Bitcoin gibi paraların finansal krizlere yol açmayacağı, bankaların ulusal borçlarını kapatmak için daha fazla parayı bastığı şekilde çoğaltılamayacağı da bu para birimlerinin desteklenmesinde önemli bir husus arz etmektedir. E-para işlemleri bir amacı gerçekleştirmediği için işlem maliyetlerini de azaltmaktadır.

Uluslararası sistemde maksimum sanal para sayısı sınırlıdır. Bu enflasyonun olmaması demektir. Bu düzeni değiştirecek siyasi güç veya kurum bulunmamaktadır. Yani adem-i merkeziyetçilik söz konusu değildir. Kripto para birimlerinin finansal tablolara yansıtılması da mümkündür. DDK (Dağınkı Defteri Kebir) Teknolojisi Sanal para işlemlerindeki kayıtlar dağınkı bir şifreleme sistemi ile tutulmaktadır. Bu sistemde kontrol mekanizması hazırlanan karışık bir algoritma ile yapılmaktadır. Bu işlem DDK teknolojisi olarak adlandırılmaktadır (Tablo 1.). (Kripto Paraların Gelişim Ve Para Piyasalarındaki Yerinin Swot Analizi İncelenmesi, Çetinkaya; 2018). Ayrıca kripto para birimler işlem gizliliği sunmaktadır.

Tablo 1. "coinmarketcap.com" (2021)

#	İsim	Fiyat	24h %	%7 gün	Piyasa değeri ⓘ	Hacim(24h) ⓘ	Dolaşan Tedarik ⓘ
1	 Bitcoin BTC Satın almak	\$48.922.19	-% 0.47	-0.29 %	\$925.025.716.651	\$24.591.114.193 502.658 BTC	18.908.100 BTC
2	 Ethereum ETH Satın almak	4.016,50 \$	-0.12 %	-% 0,88	\$476.244.289.503	\$14.088.803.369 3.515.906 ETH	118.848.284 ETH
3	 Binance Coin BNB Satın almak	\$538.27	-2.28 %	-% 0,96	89.765.381.462 \$	1.572.979.463 \$ 2.922.895 BNB	166.801.148 BNB
4	 Tether USDT Satın almak	\$0.9982	-% 0.05	-% 0.07	76.249.999.031 \$	57.920.502.565 \$ 57.897.408.649 USDT	76.219.596.824 USDT
5	 Solana SOL Satın almak	180.23\$	-% 0.92	+% 0,20	\$55.545.995.434	1.871.886.812 \$ 10.395.375 SOL	308,470,272 SOL
6	 XRP XRP	0,9641 \$	-% 2,99	+% 15,95	45.524.924.935\$	3.507.453.030 \$ 3.640.152.531 XRP	47.247.295.769 XRP
7	 Cardano ADA	\$1,34	+4.46 %	-% 1,59	\$44.786.513.898	1.516.536.550\$ 1.132.915.739 ADA	33.457.384.531 ADA
8	 USD Sıkke USDC	1.00\$	-0.16 %	-0.11 %	42.401.084,243 \$	\$3.424.772.295 3.431.101.382 USDC	42.479.442.773 ABD Doları
9	 Luna LUNA Satın almak	\$88.89	-% 1.04	+% 40.73	32.679.819.596 \$	4,546,782,525 \$ 51.318.827 LUNA	368.852.041 LUNA
10	 Avax AVAX Satın almak	120,54 dolar	+% 1,68	-18.32 %	\$29.218.663.291	1.483.820.538 \$ 12.351.018 AVAX	243.210,159 AVAX

#	İsim	Fiyat	24h %	%7 gün	Piyasa değeri	Hacim(24h)	Dolaşan Tedarik
11	Puantiye NOKTA	\$28.16	-% 11,46	-% 2,57	27.773.280,489 \$	\$1,275.499,067 45.354.977 NOKTA	987.579.315 NOKTA
	Dogecoin KÖPEK	0,18 \$					
	SHIBA INU SHIB	0,00 \$					
14	Çokgen MATIK Satın almak	2,58\$	-% 12,14	-% 21,00	\$18.287.488.504	\$3.432.239.603 1.330.097.751 MATIK	7.086.960.741 MATIK
15	Binance USD BUSD	1,00\$	-% 0,00	+0,11 %	\$14.523.888.018	\$4.452.166.610 4.452.748.421 milyar dolar	14.525.786,007 milyar dolar
16	Crypto.com Madeni Para CRO Satın almak	0,5418 dolar	-% 3,74	-% 3,10	\$13.669.897.730	\$248.869.064 459.929.013 KRO	25.263.013.692 KRO
17	sarılmış Bitcoin WBTC	\$48,454,10	-% 0,90	-% 0,62	\$12.538.776.391	216.550.881 \$ 4.472 WBTC	258.940 WBTC
18	Litecoin LTC	\$156.86	-% 1,17	-% 2,17	\$10.862.510.618	\$1.112.992.051 7.095.199 LTC	69.247.282 LTC
19	değiştir ÜNİ	15,74 \$	-% 5,37	+% 2,15	9.867.853.301 \$	207.825.897\$ 13.225.657 UNI	627.971.978 UNI
20	Zincir bağlantı BAĞLANTI	\$20.25	-% 5,76	-% 3,70	9,441,882,315 \$	717.119.536 \$ 35.469.799 BAĞLANTI	467.009.550 BAĞLANTI
21	TerraUSD UST	1,00\$	-% 0,22	+0,13 %	9.438.596.948 \$	\$236.872.001 236.441.656 UST	9.421.449.044 UST

2.4.2. Kripto Paraların Geleceği

Bitcoin'in ortaya çıktığı 2009'dan bu yana 1600'den fazla kripto para dolaşıma girdi. Finansal işlemler için kripto para birimini kullanmak artık daha yaygın. Ekonomik ve hükümetteki istikrarsızlıklara rağmen, kripto para birimi her şeye rağmen güçlü olmaya devam etti. Ve pazar kendi payına düşeni almış olsa da hala çok fazla yukarı yönlü hareket olduğu gerçeği devam ediyor (Cemil Şinasi Türün, Nisan 3; 2021). Neredeyse taşa kazanmış kripto para birimlerinin geleceğine ilişkin en doğru tahminlerden biri, paranın geleceğinde aksamalara neden olacağıdır. Günümüzde bile perakendeciler, finansal işlemler için kripto para birimine giderek daha fazla güvenmeye başlıyor. Kripto para biriminin gelecekteki kesintilerinin kesin olduğu göz önüne alındığında, düzenlemelerin daha sıkı hale gelmesi zorunludur. Kripto paralar, çeşitli süreçlerde bir aracı veya üçüncü şahıs ihtiyacını her zaman ortadan kaldıracaktır. Ek olarak, hizmetlerin daha ucuz hale gelmesine ve nihai tüketici için ürünlerin maliyetinde bir azalmaya olanak sağlayacaktır. Bunlar, belirli tarafların kripto para birimlerinden habersiz olup olmadıklarına bakılmaksızın gerçekleşmesi zorunlu olan bir veridir.

Kripto para birimlerinin geleceği hakkında popüler tahminlerden bazıları: Kripto para birimleri, birçok kişi ve işletme için havale görevi görür 2030'a kadar akıllı telefon işlemleri dünyanın yarısının nakit dışı işlemlere geçmesini sağlayacak. Farkındalık büyük ölçüde artacağı için daha fazla insan kripto para ticareti yapacaktı. Kripto para birimleri Fiat para birimlerinin yerini alacak Ayrıca bankacılık ve finans sektörleri de dışarıda bırakılmayacak. Kripto para birimleri ve blok zinciri teknolojisinin aslında bu sektörlerle oldukça ilgisi var. Finansal analistler, bankaların karmaşıklıklarını azaltmak için kripto para birimleri fikrini sonunda kabul edeceklerini tahmin ediyor. Bankaların alacağı öngörülen önlemlerden bazıları şunlardır: Kripto para hesapları; insanlar kripto para banka hesapları açmaya başlayacaktı. Fiat para birimleri için kullandığımız normal banka kartları gibi, kripto para birimi banka kartları da olacaktır. Kripto para birimleri satın almak, para çekmek yerine doğrudan ATM'lerden mümkün olacaktır. Kripto para birimi finansal işlemler için tercih edilen bir yöntem olacak. Bankalar kripto para kredileri sunacak. Merkez Bankası dijital paraları üzerinde ciddi geliştirmeler ve regülatif çalışmalar yapılırken bir yandan da milliyetsiz para kavramı konusunda yeni bir pencere açan kripto paralar geleceğin şekillenmesinde önemli rolü olması beklenen oyuncular. Ve tabii paranın geleceği konuşulurken 2009'da hayatımıza giren ve son 11 yılda görülen eşsiz volatilitenin ardından pandeminin de etkisiyle son aylarda rekor üstüne rekor kıran kripto para birimlerinden bahsetmeden olmaz. 2 trilyon dolara yakın piyasa hacmiyle piyasanın belirleyicisi konumunda yer alan Bitcoin, bu yılın başlarında 60 bin dolara yükselerek piyasaya yönelik ilginin yeniden artmasına yol açmıştı. Aralarında 2008 finansal krizini öngören Nouriel Rouibini dahil olmak üzere birçok ekonomist tarafından bir balon olarak nitelendirilen kripto para birimleri, bazılarına göreyse yıkıcı bir potansiyele sahip (Cemil Şinasi Türün, Nisan 3; 2021).

Sonuç olarak ülkeler sanal paraları ister yok sayсын isterse balon olarak atfetsin; sanal paralar büyüyen işlem hacmi ile geleceğin ekonomik aktörü olma yolunda hızla ilerlemektedir.

2.5. Dijital Ekonomi ve Davranışsal İktisat

Bireyler yatırım davranışlarında özellikle 90'lı yıllardan sonra günümüze kadar olan süreçte; sürekli bir değişim yaşamıştır. Burada, değişen, gelişen ve globalleşen dijital ekonominin de etkisi olmuştur. Bireyler karar alma mekanizmalarını etkileşim ile tüketimdeki yaklaşımların bir benzeri olarak içgüdüleri ile hareket ederek karar vermektedir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi de bireylerin tam bilgiye sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Adam Smith, "The Theory Of Moral Sentiments" adlı kitabında: Toplumda var olan doğal düzenin insan davranışları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bireylerin bencil ve çıkar gözetme duygularının varlığını kabul etmiş ancak, bu bencilliklerin yarattığı toplumsal sonuçların olumlu olduğunu kabul ederek bireylerin eylemlerini etkileyen şeyin sadece bireyin çıkarı olmadığını, başkalarının da bu eylemlerden olumlu etkilendiğini düşünmüştür. "Bu düşünce reel iş çevrimleri teorisi için geçerli olabilir fakat sanal ortamda karar verici konumundaki bireyler toplumsal bir faydaya katkı sağladığı söylenemez. Yine Adam Smith'e göre: "Sadece zengin olmayı düşünen bir birey daha çok çalışır ise bu çalışmasından toplumda faydalanacak ve bu olumlu gelişme sürüp gidecektir. Dolayısıyla zenginlikle birlikte toplumsal refah da sağlanır." görüşünü belirtmiştir. Yatırım kaynaklarına olan eğilim yatırım=tasarruf eşitliğine dönüşmediği için sanal yatırım davranışlarında oluşacak sızıntılar toplumsal refah da iyileştirici bir etki yaratmayacaktır. Tüketici davranışlarında: Ekonomik faktörler, siyasal faktörler,

hukuki faktörler, bilgi kaynakları, sosyo-kültürel faktörler ve psikolojik faktörler de etkilidir (Yılmaz, N. 2009).

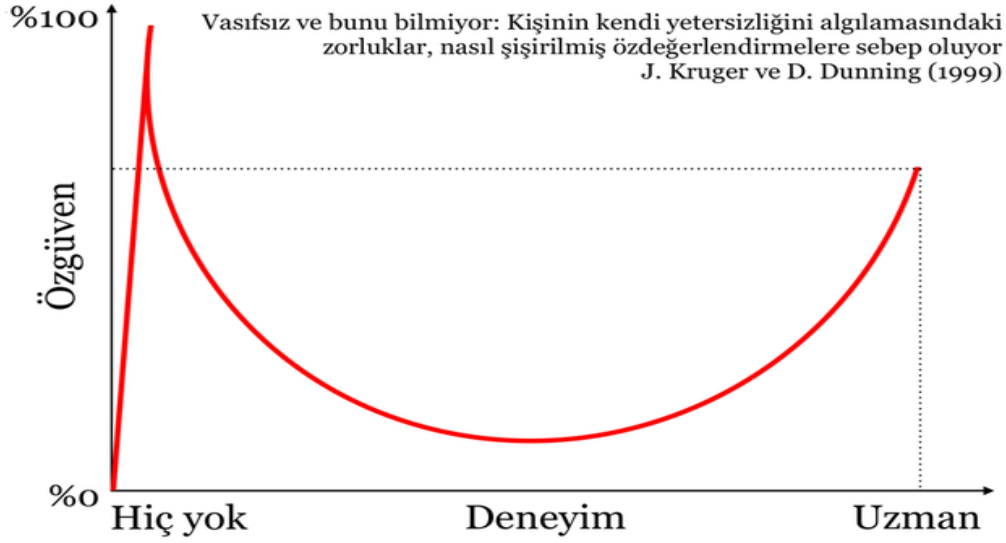
2.5.1. Klasik İktisat

Klasik iktisatçılar fayda maksimizasyonundan bahsetmekte ve bilinen sonuçlar üzerinden değerlendirme yaparken, neo klasik iktisatçılar rasyonaliteyi fayda ile bağdaştırmışlardır. Görüldüğü gibi ana iktisadi akım faydanın, gözlemlenen seçimlerden ve bu seçimleri sıraya koymaktan ibaret olduğunu savunmaktadır. Bentham'ın döneminden beri faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği ile ilgili teoriler değişmiştir, fakat çoğu iktisatçı tarafından fayda, karar faydası ifadesiyle kullanılmaktadır. Karar alırken görülen çelişkileri vurgulayan çalışmalarda, standart iktisat teorisinin dayandığı nesnel yaklaşım teorik ve deneysel açıdan sorgulanmaktadır. Nesnel yaklaşımın bireylerin iyi olmasını anlamaya yönelik bir katkı sağlamaması nedeniyle iyi olmayı anlamak için öznel yaklaşımın temel alınması gerektiği savunulmaktadır. Bir diğer çalışmada ise öznel iyi olma üzerine yapılan çalışmaların klasik fayda teorisine karşı duruş olarak görüldüğü vurgulanmaktadır. Deneyimlenen fayda modern söylemde reddine yönelik iki argüman sunulmuştur. Bunlardan ilki rasyonel insanın hazcı deneyimini optimal hale getirmeyi amaçladığı ve öznel hazcı deneyimin gözlemlenemediği veya ölçülemediğidir. İkincisi ise faydanın sonuçları hakkında gerekli tüm bilgilerin bilindiğidir. Bu argümanlar yapılan deneylerle çürütülmüştür. Deneyimlenen fayda ölçülebilmektedir. Bunun yanı sıra yapılan deneyler sonucunda karar faydasından farklı olduğu ortaya konmuştur. Standart iktisat teorisi, birkaç istinası dışında, öznel hazcı deneyimin ölçülemediği ve gözlemlenemediği gerekçesiyle deneyimlenen faydayı reddetmektedir. Bir diğer reddetme sebebi de rasyonel insanın kendi hazcı deneyimini optimize etmeyi amaçladığından faydanın sonuçları hakkında gerekli tüm bilgileri bildiklerini iddia etmeleridir. Deneyimlenen fayda, öznel deneyimlerin bir ön raporudur. Bireyin elde ettiği kalitenin hazzal biçimidir ve deneyimlenen faydada anlık elde edilen faydaya göre karar verilir. Memnuniyet ve memnuniyetsizlik deneyimin her bir anında yer alabilmektedir, fakat insanların sonuçlara verdiği değer zamanla genişletilmiştir. Karar faydası ise bir verilen karardaki sonucun ağırlığıdır. Gözlemlenen bir davranışın temelini oluşturur. Zamana yayılan sonuçlar üzerine bir ölçüttür ve tercihlerden bir sonuca varır. Toplam fayda, normatif bir kavramdır. Zamana yayılan sonuçların olabilirliği üzerine bir ölçüt olan toplam fayda, bir takım normatif kurallara göre anlık faydanın geçici görünüşünden inşa edilmiştir. Tahmini fayda ise, deneyimlenen faydanın sonucu hakkındaki inançlardır (Hatime Kamilçebebi,2019: 87-88).

2.5.2. Dunning-Kruger Etkisi

Bireylerin sanal ortamda, sanal paralar ile olan işlemleri tam bilgi kavramından uzak olmalarından dolayı piyasa aksaklığı/başarısızlığını ortaya çıkarabilmektedir. İçgüdüsel yatırımların (Örn. Dünya çapındaki ünlü iş adamlarının yönlendirmesiyle yapılan), eksik bilgi ile gerçekleştirdiğinin göstergesidir. Bununla birlikte bireyler karar alma mekanizmalarında dürtü güdüsüyle hareket etmeleri bize davranışsal iktisat kavramını yeniden ele alma gerekliliğini ortaya sunmuştur. Bilgi tanımına aykırı hareket eden tüketici ve yatırımcıların daha cesur hareket etmesi de limon teorisine benzer piyasa başarısızlıklarına yol açabilmektedir. Bknz. Dunning – Kruger etkisi.

Şekil 3. Cehaletten Doğan Cesaret: Dunning – Kruger Etkisi (“medium.com”).

TARTIŞMA

Uluslararası finans piyasalarının işleyişinde, finansal piyasalar ve araçlar yer almaktadır. Bu doğrultuda finansal piyasaların etkinliği birçok düzenleme ile arttırabilmektedir. 90'ların sonu 2000'lerin başı itibariyle dijital çağ ya da teknoloji çağı ekonomi piyasalarındaki varlığını hızla arttırmaya başlamıştır. Bu yükseliş gelecekte de devam etme eğiliminde olacaktır. Geçmişten günümüze ekonomik faaliyetler: Önce “tarım” daha sonra “tarım-sanayi” çok daha sonra ise tarım-sanayi-hizmetler olarak sıralanmıştır. Bu ekonomik faaliyetlerin dağılımları da günümüze kadar farklılık göstermiştir. Bknz. tarım>sanayi daha sonrasında tarım>sanayi>hizmetler iken yakın tarihte sanayi>hizmetler>tarım olarak değişime uğramıştır. Son olarak günümüzde ise hizmet sektörü ile sanayi sektörü yer değiştirmiştir. Bu da bize ekonomik faaliyetlerin yeni yüzyıllarda da hızlı bir değişime uğramasının kaçınılmaz olacağı bilgisini veriyor. Bu bizi ekonomik dağılım skalasına dijital ekonominin ayrı bir sektör olarak mı dahil olacağı ya da hizmetler sektörü içerisinde mi yer alacağı sorusu ile baş başa bırakmaktadır. Dijital ekonominin hızlı gelişimi bize bu sorunun cevabı olarak yeni bir ekonomik faaliyet alanının çıkabileceği öngörüsünü sunabilmektedir.

SONUÇLAR

Günümüz ekonomisinde dijital ekonomi olgularını ele aldık. Öncelikle dijital ekonomiyi ve dijital ekonominin geleceğine değindik. Sonraki aşamada ise dijital finans sistemi ve dijital finansal teknolojileri ele alarak fintech ve blockchain kavramlar üzerinde tanımlamalarda bulunduk ve ortaya gelecek dijital ekonomik sistemin olmazsa olmazı olan sanal paralar çıktı. Sanal paraların cezbedici yönleri olduğu gibi gelecekte riskler doğurabileceği görüşleri de hakimdir. Fakat sanal para trendleri ve bağımsız para politika araçları olması, gelecek için yüksek teknolojik ihracatlarının yanında yer almasını sağlamaktadır. Bunu da ülkelerin bu paralar için yasal düzenlemeler yapmaya başlamasıyla elde etmiştik. Çalışmaya mikro iktisadi açıdan da bir katkı yapmak ve çalışmayı tamamlaması adına bireylerin sanal para kullanımları ve yatırım kararları almalarına değinildi. Bireylerin sanal ortamda, sanal paralar ile olan işlemleri tam bilgi kavramından uzak olmalarından dolayı piyasa aksaklığı/başarısızlığını ortaya çıkarabilmektedir. İçgüdüsel yatırımların (Örn. Dünya çapındaki ünlü iş adamlarının yönlendirmesiyle yapılan), eksik bilgi ile gerçekleştirdiğinin göstergesidir. Bununla birlikte bireyler karar alma mekanizmalarında dürtü güdüsüyle hareket etmeleri bize içgüdüsel ekonomi kavramını yeniden ele almamız gerekliliğini ortaya sunmuştur. Sonuç olarak gelişmiş ülkeler dijital ortamdaki gücünü yatırımlar aracılığıyla hızla arttırmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Adam Smith (2020). The Theory Of Moral Sentiments, Abstract.

Aktan, C. C., & Yavuzaslan, K. (2020). Davranışsal İktisat: Bireylerin İktisadi Karar ve Tercihlerinde Zihinsel, Duygusal ve Psikolojik Faktörlerin Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12(2), 100-120.

Betül, Ü. Z. E. R., & Müdürlüğü, Ö. S. G. Sanal Para Birimleri. s:79

Cemil Şinasi Türün. (2021 Nisan 3). *Dijital devrim parayı nereye götürüyor?*

<https://www.dunya.com/ekonomi/dijital-devrim-parayi-nereye-goturuyor-haberi-616677>

Çetinkaya, Ş. (2018). Kripto Paraların Gelişimi Ve Para Piyasalarındaki Yerinin Swot Analizi İle İncelenmesi. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(5), 11-21.

DMEXCO (2017). *World digital competitiveness*.

<https://dmexco.com/?s=world+digital+competitiveness+2017>

Fauzi, M. A., Paıman, N., & Othman, Z. (2020). Bitcoin And Cryptocurrency: Challenges, Opportunities And Future Works. The Journal Of Asian Finance, Economics, And Business, 7(8), 695-704.

Frederic S. Mishkin, The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, 5. edition, Addison-Wesley, 1997, p. 21.

Goldstein, I., Jiang, W., & Karolyi, G. A. (2019). To FinTech and beyond. *The Review of Financial Studies*, 32(5), 1647-1661.

Hossain, M. S. (2021). What do we know about cryptocurrency? Past, present, future. China Finance Review International.

Kamilçelebi, H. (2019). *Davranışsal iktisat*. IJOPEC PUBLICATION.

Köylü, Ö. Ü. M. K. Kripto Paralar Ve Uluslararası Finansal Piyasalarda Yeril.S:815-819

Mehmet Ortaç. (2019 Temmuz 10). *Dunning Kruger Sendromu Olanları Tanımının 10 Yolu*

<https://medium.com/t%C3%BCrkiye/dunning-kruger-sendromu-olanlar%C4%B1-tan%C4%B1man%C4%B1n-10-yolu-e8eff6f1f4b0>

Mulaydinov, F. (2021). Digital Economy Is A Guarantee Of Government And Society Development. *Ilkogretim Online*, 20(3), 1474-1479.

Pırıl Ağca. (2021). *Kripto para nedir?*

<https://www.fo-der.org/kripto-para-nedir/>

Pulse of Fintech H1 2021 – Global

<https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2021/08/pulse-of-fintech-h1-2021-global.html>

Ş. Ezgi. (2021). *Finans Sektöründe Dijital Dönüşüm: Fintech*

<https://mdpgroup.com/blog/finans-sektorunde-dijital-donusum-fintech/>

Sabri Öz, Nagehan Uca (2019). *Teknolojik Tarım: İnsansız ve Topraksız Tarım*. İstanbul: SAPTEY,

s: 5

Savaş, F. V. (1999). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Şimşek, H. (2018). *Davranışsal İktisadın Politika Yapımına Etkisi*. Ijopec Publication.

Toğonbaeva, D., & Eser, R. (2011). Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak, davranışsal iktisat.

Uslu, K. Regülasyon Teorilerinin Finansal Krizler Üzerindeki Etkileri Effects of the Theory of Regulation on Financial Crisis.

Yılmaz, N. (2009). Yatırımcı davranışını etkileyen faktörlerle yatırım kararları arasındaki ilişki bireysel-kurumsal yatırımcı farklılaşması.

Vishwam Sankaran. (2021, May 28). *Yeni çalışma: Çin'inki gibi dijital paralar, kripto para talebini artırabilir.*

<https://www.indyturk.com/node/365591/ekonomi/yeni/yeni-çalışma-çininki-gibi-dijitalparalar-kripto-para-talebini-artırabilir>

(2021 Nisan 27). *FinTech Nedir Finans Dünyasındaki Etkileri Nelerdir?*

<https://www.isbank.com.tr/blog/fintech-nedir-finans-dunyasindaki-etkileri-nelerdir>

(2021 Mayıs 17). *Fintech Nedir?*

<https://fintechistanbul.org/2021/05/17/fintech-nedir/>

(2021 Haziran 22). *AB, Almanya'nın Kovid-19 sonrası yatırım planını onayladı*

<https://www.bloomberght.com/ab-almanya-nin-kovid-19-sonrasi-yatirim-planini-onayladi-2282922>

(2021 Temmuz 19). *Finansal Yapı*

<https://tr.nesrakonk.ru/financial-structure/>

(2021 Ağustos 9). *Finansal Sistem ve Finansal Piyasalar Nedir? Nasıl Çalışır?*

<https://figopara.com/blog/finansal-sistem-ve-finansal-piyasalar-nedir/>

(2021). *Blockchain teknolojisi nedir?*

<https://www.ibm.com/tr-tr/topics/what-is-blockchain>

(2021). *Tüm Kripto Para Birimleri*

<https://coinmarketcap.com/tr/all/views/all/>

2008 KÜRESEL KRİZİNİN PARA POLİTİKASI BAĞLAMINDA ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Allah Nazar ARSARI^a

Tansu Merve KASAP^b

^a Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi SBF Çalışma
İktisadi Bölümü,
ArSari95@gmail.com

^b Selçuk Üniversitesi İİBF
İktisat Bölümü,
tansukasap@gmail.com

ÖZET

Dünya ekonomisinde son yıllarda yaşanan sermaye hareketlerinin artması beraberinde krizleri getirmiştir. Küresel ekonominin yaşadığı temel sorun, krizlerden ziyade bu krizlerin yol açtığı reel ekonomik daralmadır. Krizlerin uzun sürmesi, çok sayıda ülkeyi etkilemesi ve uygulanan para politikalarının kriz sürecinde beklenen etkileri yaratmaması, merkez bankalarına ve para politikalarına yönelik eleştirilerin çoğalmasına neden olmuştur. Enflasyon, üretim ve finans üçgeninde para politikalarının yürütülmesi giderek zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı 2008 krizi sonrası ekonomik kriz ile para politikası açısından Türkiye'ye etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Reel Ekonomi, 2008 Küresel Kriz, Para Politikası

THE EFFECTS OF THE 2008 GLOBAL CRISIS ON MONETARY POLICY: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The increase in capital movements in the world economy in recent years has brought about crises. The main problem experienced by the global economy is the real economic contraction caused by these crises rather than the crises. The fact that the crises lasted for a long time, affected many countries, and that the monetary policies implemented did not create the expected effects during the crisis caused the criticisms against central banks and monetary policies to increase. It is getting harder and harder to implement monetary policies in the triangle of inflation, production and finance. The aim of this study is to reveal the economic crisis after the 2008 crisis and its effects on Turkey in terms of monetary policy.

Key Words: Real Economy, 2008 Global Crisis, Monetary Policy

1. GİRİŞ

2008 Krizi, aynı yılın son aylarında ortaya çıkan ve Dünya'nın birçok ülkesini olumsuz şekilde etkileyen finansal krizdir. 2008 krizinin ortaya çıkışını daha iyi anlamak için, ABD Mortgage Piyasasına kısaca değinmekte yararlı olacaktır. ABD Mortgage piyasası, mortgage kredisinin düzenlendiği “birincil piyasalar” ile bu kredilere dayalı olarak oluşturulan menkul kıymetlerin alınıp satıldığı “ikincil piyasalardan” oluşmaktadır. Bu piyasada, bireysel yatırımcı, kurumsal yatırımcı ve yatırım bankaları gibi pek çok katılımcı yer almaktadır. ABD mortgage piyasasında mortgage kredileri üst gelir grubu (Prime ya da A kalite), orta gelir grubu (Alt A), ve alt gelir grubu (Subprime ya da riskli grup) olmak üzere üç temel kategoriye ayrılmıştır. Kredi talep eden kişinin gelir grubuna göre riskleri belirlenmekte ve risk yapısına göre faiz oranları üzerinden kredi kullanılmaktadır. Bu terimler, daha riskli borçlularla diğer borçlular arasındaki farkı daha iyi anlayabilmek için oluşturulmuş kavramlardır ve herhangi bir düzenleyici otorite ya da reyting kuruluşu tarafından yapılan resmi bir tanımlama değildir. Alt gelir grubuna ait olan subprime mortgage kredileri, geri ödeyememe olasılığı yüksek olan kişilerin ev sahibi olabilmesi için oluşturulmuş bir yeniliktir. Birincil piyasa ürünü olan mortgage kredilerinin, ikincil piyasada işlem görmesine aracılık eden menkul kıymetleştirme süreci, gayrimenkul üzerine ipotek konulduktan sonra, banka tarafından gayrimenkul bedeli karşılığında menkul kıymet ihraç edilmesi üzerine kurulmuştur. ABD’de mortgage kredileri menkul kıymetleştirilerek, finansal sistem tabana yayılmış ve buradan elde edilen fonlarla birincil piyasada konut kredilerinin finansmanı ve sürekliliği sağlanmıştır (Öztürk ve Gövdere, 2010: 382-385).

2008 yılının Eylül ayında önce ABD’de patlayan, daha sonra ise dalga dalga tüm dünyaya yayılan küresel krizin temelinde tarihteki en büyük gayrimenkul ve kredi balonunun patlaması yatmaktadır. ABD’deki mortgage piyasası yaklaşık olarak 10 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşmış ve böylelikle dünyanın en büyük piyasası olmuştu. Başlangıçta mortgage kredilerinin büyük bölümü yüksek kaliteli müşterilere verilmekteydi. Bu kredilere “prime mortgage” kredileri deniliyordu. Zaman içinde krediler daha düşük kaliteli müşterilere de yönelmeye başladı. Bunlara da “subprime mortgage” krediler olarak adlandırıldı. 2008 yılının ortalarında ABD’de subprime kredilerin hacmi 1,5 trilyon dolara kadar yükselmişti. ABD’de faizler geçmişte son derecede düşük düzeylerde olduğu için subprime kredilerini kullanan düşük gelir gruplu bireyler ağırlıklı olarak değişken faizli kredileri tercih etmişlerdi. FED’in son dönemde faizleri ard arda artırması konut fiyatlarındaki düşüşü beraberinde getirdi ve subprime kredi alan müşterilerin kredi borçlarını ödeyememeleri sorununa neden oldu (Eğilmez, 2011:66).

Sonuç olarak çıkış noktasını ABD’de bankacılık ve finans sektörünün oluşturduğu, 2008 yılının başlarında küçük belirtilerle kendisini hissettiren ekonomik kriz ülkemizde 2001 yılı dâhil olmak üzere yaşadığımız krizlerden biri gibi görünmekle beraber dalga dalga Amerika’dan başlayarak batıdan doğuya doğru tüm ülkeleri çeşitli oranda etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Ve bu küresel ekonomik kriz ekonomi dünyasında 1929 büyük bunalımından sonraki en büyük kriz olarak nitelendirilmektedir (Sütütemiz ve diğerleri 2009:32).

2. 2008 Finansal Krizinden Önce TCMB’nin Para Politikası Uygulamaları

Türkiye ekonomisinde 2001 ekonomik krizinden 2006 yılında başlayan geleneksel para politikasının 2010 yılına kadar sürdüğü döneme baktığımızda; 2000 yılı başında uygulamaya konan ve üç yıllık bir

dönemi kapsamı düşünülen para politikasının 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler sonrasında kur politikası gibi temel bazı kriterleri sürdürülemediği ve bu anlamı ile program terk edilmiştir (Özyurt, 2003: 307). Bir başka deyişle 2000 yılı ile mevcut programın güvenilirliği kriz ile tamamen azalmış ve güvenilirliği kalmayan programa devam edilmesi sonrasında Türkiye çok daha derin olan Şubat 2001 krizine girmiştir (Gürsoy, 2013: 123).

- **Şubat 2001 Krizi**

Şubat krizi tam atlatılmayan Kasım Krizinin devamıdır. Devlet yönetimindeki bir anlaşmazlık zaten baskı altında tutulan krizi su yüzüne çıkarmış para piyasasında faiz ve kurların artışına sebep olmuştur. Anlaşmazlığın ekonomide kriz şeklinde yansımalarının sebebi ekonominin siyasi iradeden bağımsız olmaması ekonominin siyasilerin tutum ve davranışlarına göre yön bulmaya çalışmasıdır. Türk toplumunda her an hükümet bunalımı çıkacakmış beklentisinin egemen olması ve devletin ekonomide işletmeci gibi faaliyette bulunması krizi ateşlemiştir. Dolayısıyla ekonomik kökenli olmayan kriz ekonomi kökenli Kasım krizine göre ekonomide daha fazla tahribat yapmıştır. Şubat krizinin altında da ekonomik yapı bozukluğu vardır ama fitili ateşlenen siyasilerdir (Karluk,2002: 477). Yani başka bir ifadeyle 19 Şubat 2001 de Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan gerginlik piyasaların 2000 yılında yürürlüğe giren programa güvenini kaybetmesiyle Şubat 2001 krizi çıkmıştır (Günel, 2007: 397). Bankalar Kasım 2000 krizinde faiz riski ile karşı karşıya kalmıştır. Ama Şubat 2001 krizinde hem faiz hem de kur riski ile karşı karşıya kalmıştır. Üst üste ortaya çıkan yolsuzluklar bazı bankaların içinin boşaltılarak TMSF' ye devredilmesi kamu bankalarının görev zararları sonucu nakit sıkıntısına düşmesi ve bankacılık sistemi içinde yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucu Kasım 2000'de ülkede para çıkışı yaşandı. Borsa düştü faiz ve döviz kurları yükselmeye başladı fakat bu kriz Şubat 2001'e kadar ertelenebildi. 19 Şubat 2001 de ise pamuk ipliğine bağlı ekonomik istikrar koptu ve Türkiye Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden birisine sürüklendi. Üstelik bu kriz bir istikrar programı uygulamada iken geliyorum diye diye geldi (Şahin, 2002: 252).19 Şubat 2001 de bono bileşik faizleri %85'i geçti, gecelik faizler ise %760'a ulaştı. 20 Şubat' da Hazine %142,2 faizle borçlanmış, gün TL sıkışıklığının yarattığı baskıyla gecelik faizler rekor kırarak İMKB'de %3000'e İnterbank'ta ise %2300'e ulaştı. Şubat krizi sonrasında;

- Ekonomi %8,5-9 daralmıştır.
- Ulusal gelir 51 milyar dolar azalmıştır.
- Kişi başına gelir 725 dolar gerilemiştir.
- 19 banka 125 işyeri kapanmıştır.
- 1,5 milyon kişi işsiz kalmıştır.
- %30'lara düşen enflasyon %70'i aşmıştır.
- Hazinesinin faiz ödemeleri %101'i aşmıştır.
- İç borç stoku 2000 yılının 4 katına ulaşmıştır (Karluk, 2002: 479).

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında yaşanan mali krizlerin ardından ise Kemal Derviş ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığına getirilerek Mayıs 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konulmuştur. 2001 Mayıs ayı içerisinde, IMF'ye yeni bir niyet mektubu sunulmuş ve buna paralel olarak,2001 yılının kalan döneminde uygulanacak para politikası kamuoyuna açıklanmıştır. "Güçlü

Ekonomiye Geçiş Programı”, kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler çerçevesinde bir dizi tedbiri içermektedir. Programın yapısal yenileme ve yasal düzenlemeler bölümü çerçevesinde Merkez Bankası Kanunu’nun bazı maddeleri de değiştirilmiş, böylece Merkez Bankası’nın daha özerk bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır (Gürsoy, 2013: 123). Yani “2001 yılının Mayıs’ında yürürlüğe giren Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının temel amacı Türkiye’nin borcunu ödeyebilir ülke konumunu korumasıdır. Programın ardıl amaçları faiz oranlarını düşürmek, fiyat istikrarı ve finansal sistemde istikrardır.” (Çolak, 2001: 67) Bu amaçlar üçlü bir yaklaşıma dayandırılarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu yaklaşımlar ise;

- Bankacılık sektöründeki bozulmalar basta olmak üzere, son finansal krizin doğrudan temelinde yatan bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin şeffaflığının ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikalar,
- Finansal istikrarı sağlamaya ve enflasyonla mücadelede devam edilmesine ilişkin maliye ve para politikaları,
- Makroekonomik istikrar, büyüme ve toplumun en muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen ücret ve maaş politikaları oluşturulması yönünde geliştirilmiş sosyal diyalogdur.

Ana hedef itibariyle, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı niteliğinde olmakla birlikte, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın temel felsefesi, Türkiye’nin gerekli yapısal reformları yapması durumunda, küreselleşme sürecine daha sağlıklı bir biçimde uyum sağlayabileceği, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkin bir biçimde yararlanabileceği, daha hızlı büyüyebileceği ve gelişebileceğidir (Özdemir, 2010: 124). Bunun yanında programın alt hedefleri ise şu şekildedir;

- Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı bir biçimde sürdürmek
- Bankacılık sektöründe kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırmayı gerçekleştirmek böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı ilişki kurmak
- Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir şekilde güçlendirmek
- Toplumsal uzlaşmaya dayalı fedakârlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürmek.
- Bütün bunları etkinlik esneklik ve saydamlık ile bağlayacak yapısal unsurların yasal yapısını oluşturmak (Karluk, 2002: 488-489).

Sonuç olarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamada birinci sırayı yapısal ve kurumsal reformları koymuş enflasyonu durdurmayı ikinci plana atmıştır. Programın 2001 yılı uygulaması yapısal düzenlemelerle gerçekleşmiş enflasyon hedefi ve enflasyona karşı mücadele olmamıştır (Şahin, 2002: 265). Bu dönemim merkez bankacılığı açısından en önemli olayı 2001 yılında yapılan kanun değişikliğidir. Kanun değişikliği ile birlikte bankanın tek temel görevi fiyat istikrarını sağlamak olmuş ve böylece para politikasını daha etkin bir şekilde kullanmaya başlanmıştır (Demir,2012: 56).Ayrıca Türkiye’de 2000’den sonra uygulanan para stratejileri ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 2: 2000 Yılından Sonra Para Stratejileri

Ocak 2000 Şubat 2001	Şubat 2001 Aralık 2001	2002-2005 Arası	2006'dan Günümüze
Döviz Kuru Hedeflemesi	Geçiş Dönemi	Örtük Enflasyon Hedeflemesi (İkili Hedefleme)	Açık Enflasyon Hedeflemesi

Kaynak : Ulaşan, 2011: 119

Son 30 yıllık sürede uygulanan istikrar programlarından sonuncusu 2002 yılında uygulanmaya başlanan ve üç yıllık sürede enflasyonu % 12 düzeyine, daha sonra da tek haneli düzeylere indirmeyi amaçlayan ekonomik istikrar programıdır. Ancak, 2002 yılında başlayan istikrar programının öncekilerden çok önemli farkları vardır. Bunlar; istikrarın sağlanması için gerek koşul olan, basta Merkez Bankası bağımsızlığını güvence altına alan Merkez Bankası Yasası değişikliği ve sağlıklı bir bankacılık sistemi için alınan radikal tedbirler olmak üzere temel yapısal reformların hız kazanarak 2001 ve 2002 yılında önemli ölçüde gerçekleştirilmesi, kamu maliyesi disiplininin sürdürülmesine yönelik ciddi tedbirlerin alınmasıdır (Özdemir, 2010: 126). 2002 yılı programında, piyasalarca o günün şartlarına göre oldukça iddialı olduğu düşünülen hedefler konulmuştur. Bunlar;

- 2002 enflasyon hedefi %35
- Faiz dışı bütçe fazlası hedefi GSMH'nin %6,5'i kadar
- GSMH büyüme oranı ise %3 olarak öngörülmüştür (Özyurt, 2003: 309).

2002 yılında döviz kurlarının iktisadi temellerle uyumlu oluşması için dalgalı kur rejiminin ve döviz kuru piyasasının daha etkin çalışabilmesi için gerekli önlemler ise alınmıştır. Merkez Bankası'nın sadece kurlardaki aşırı dalgalanmaların önlenmesi amacıyla kurların seviyesine yönelik olmayan sınırlı müdahalelerde bulunacağı, bunun yanı sıra, döviz rezervlerini artırmak için şeffaf döviz alım ihaleleri yapacağı açıklanmıştır. Dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte, Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranları üzerindeki kontrolü artmış ve kısa vadeli faiz oranları para politikası uygulamasının temel aracı haline gelmiştir (Gürsoy,2013: 127).Ayrıca TCMB, temel hedefi olan fiyat istikrarını sağlamak amacıyla örtük enflasyon hedeflemesi rejimini uygulamaya başlamıştır. TCMB, bu dönemde açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçiş için ön koşulların tesisini amaçlamış, para politikasının kurumsal alt yapısının iyileştirilmesi konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu süreç içinde TCMB, kurumsal çerçevesini etkinleştirmiş, iletişim politikasını daha net bir şekilde ortaya koymuş, bilgi setini genişletmiş ve enflasyon öngörü yöntemlerini geliştirmiştir. Bu dönemde enflasyon hedefleri yıllık bazda Hükümet ile birlikte saptanmıştır (TCMB, 2013: 16).

Sonuç olarak 2001 yılında yaşanan finansal krizin ardından ciddi oranda daralan Türkiye ekonomisi, 2002 yılı sonunda yakalanan siyasi istikrarla birlikte ekonomik programın ve yapısal reformların kararlı bir şekilde uygulanmasına bağlı olarak sağlanan makroekonomik istikrarın piyasalarda güven ortamını oluşturması sonucu kararlı bir büyüme politikası oturmuştur (Gürsoy, 2013: 127). 2002 yılının ikinci yarısında yaşanan siyasi belirsizlikler ve Kasım ayında gerçekleşen erken seçime rağmen, büyüme hızı beklentilerin oldukça üstüne çıkarak %7,9'e ulaşmış, tüketici fiyatları artış hızı ise yılsonu hedefinin altında gerçekleşerek %29,7'ye gerilemiştir. 2003 yılı ekonomik programının temel amaçları enflasyonla

mücadele, borç yükünün azaltılması ve sürdürülebilir hızlı büyüme olarak belirlenmiştir (TCMB, 2003: 15).

2003 yılında da, 2002 yılı başında 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde revize edilen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile para ve kur politikasına çizilen yeni çerçeve korunmuştur. Enflasyonla mücadele, borç yükünün azaltılması ve sürdürülebilir hızlı büyüme 2003 yılı ekonomik programının temel amaçları olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, büyüme hızı % 5 olarak öngörülmüş, yılsonu enflasyonu hedefi ise % 20 olarak saptanmıştır (Gürsoy, 2013: 128). Mart ayında yaşanan Irak Savaşı kısa süreli bir endişe ortamı yaratsa da programın kararlılık içinde sürdürülmesi bütçe performansı ve İMF ile olan olumlu ilişkiler neticesinde programa olan güven artarak piyasada ki belirsizlikler önemli ölçüde azaltılmıştır. Dışsal belirsizliklerin ortadan kalkmasıyla programın kararlılıkla uygulanacağı varsayımı altında Nisan-Ekim döneminde kısa vadeli faiz oranlarında altı kez indirimle gidilmiş ve Nisan ayı itibariyle %44 seviyelerinde olan gecelik borçlanma faiz oranı Ekim ayında %44 seviyelerinde olan gecelik borçlanma faiz oranı Ekim ayında %26 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yıl sonu itibariyle %16 seviyelerine gerilemiştir. Ayrıca İMF ile yapılan Stand-By anlaşması gereğince TCMB bilanço kalemlerinden para tabanı ve net uluslar arası rezerv seviyesi kalemi için performans kriterleri net iç varlıklar kalemi için gösterge niteliğinde hedefler belirlenmiş ve yıl sonu itibariyle belirlenen tüm kriterler ve hedeflere ulaşılmıştır (Ulaşan, 2011: 128). Sonuç olarak 2003 yılı sonunda tüketici fiyatları enflasyonu % 20 olan hedefin 1,6 puan altında kalarak, yılsonunda % 18,4'e gerilemiştir. 2002 yılında % 30,8 olan toptan eşya fiyatları enflasyonu ise 2003 yılında % 13,9'a gerilemiştir. 2003 yılında yıllık ortalama enflasyon oranı % 25,30 olmuştur. 2003 yılında ihracatımız 47,3 milyar \$ yükselerek, 2002 yılına oranla % 31 artış göstermiştir. İthalatımız ise % 34,5 artarak 69,3 milyar \$ olmuştur. Bununla birlikte, dış ticaret hacmimiz 87,7 milyar \$'dan, 116,6 milyar \$ yükselmiş ve dış ticaret açığımız da ithalattaki artışa paralel olarak 22 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı % 68,1 olmuştur (TCMB, 2013: 18). Böylece 2003 yılı, enflasyonla mücadelenin mucizevi bir formül olmadığı ve güvenilirliği yüksek bir program esliğinde hedefle tutarlı para ve maliye politikaları izlenmesinin kısa zamanda büyük kazanımlar getirebileceğinin gözlemlendiği bir dönem olmuştur (Gül, 2006: 114).

2004 yılında tek haneli enflasyon görülmesi bu dönemde düşük enflasyon ortamında istikrarlı büyüme sağlamıştır. 2004 yılında tek haneli enflasyon rakamlarına ulaşılması, finans piyasalarında yapılan yasal düzenlemeler ve istikrar ortamının sağlanması açık enflasyon hedeflemesi stratejisine geçişin önünü açmıştır (Öztürk, 2012: 54).

2005 yılında, önemli bir iktisadî dönüşüm yaşanmış basiretli para ve maliye politikaları, yapısal reformlar, TCMB'nin bağımsızlığı yolunda atılan adımlar ve dalgalı döviz kuru sayesinde fiyat istikrarı konusunda önemli ilerleme sağlamıştır. 2005 yılı başında, paradan altı sıfır atılarak Türk lirasının yeniden itibar kazanması, fiyat istikrarı yolunda alınan mesafenin açık bir göstergesi olmuştur. Malî disiplinin sürekliliğine ilişkin kaygılar büyük ölçüde hafiflemiştir; kamu borç stokunun çevrilebilirliği gündemin ilk sıralarındaki yerini kaybetmiştir. Finansal kesimin kırılabilirliği azalmış, finansal piyasaların derinliği artmıştır. Bütün olarak ekonomiye olan güven artmıştır (Morgül, 2007: 125).

2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Böylece Merkez Bankası, faiz oranlarına ilişkin karar sürecinde önemli bir kurumsal değişikliğe gitmiştir. Bu çerçevede faiz oranlarına ilişkin kararlar Para Politikası Kurulunda oylanmakta ve toplantı özeti kamuoyuna açıklanmaktadır. Bunun yanı

sıra, para politikası uygulamalarında öngörülebilirliği artırmak amacıyla enflasyon oranlarına ilişkin niceliksel tahminlerinde içerildiği üçer aylık Enflasyon Raporları 2006 yılının ilk çeyreği itibarıyla yayımlanmaya başlanmıştır. Kısaca 2006 yılı para politikası açısından örtük enflasyon hedeflemesinin tamamlanıp “açık enflasyon hedeflemesine geçildiği yıl olmuştur (Gürsoy, 2013: 136).

2007 yılında enflasyondaki düşüşü engelleyen temel unsurlar, uluslararası piyasalarda petrol ve diğer emtia fiyatlarında yaşanan keskin artışlar ile fiyat ayarlamaları olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda olduğu gibi Türkiye’de de gıda fiyatlarının TÜFE içindeki ağırlığının yüksek olması, enflasyondaki oynaklığı arttırmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz dünyadaki tüm dengeleri ise değiştirmiştir (Sözer, 2013: 52).

2008 yılının son çeyreğinden itibaren ise tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finansal kriz Türkiye ekonomisini de etkilemiş, bu doğrultuda alternatif politika arayışları gündeme gelmiştir. Bu çerçevede TCMB, makro finansal riskleri sınırlamak amacıyla 2006 yılından itibaren uygulamakta olduğu enflasyon hedeflemesi rejiminin çerçevesini genişleterek yeni bir para politikası bileşimi uygulamaya koymuştur. TCMB temel amacı olan fiyat istikrarına ek olarak finansal istikrara atfettiği önemi artırmıştır. Bu bağlamda, özellikle dış denge ve sermaye akımlarından kaynaklanan makro finansal riskleri azaltmayı hedefleyen bir politika çerçevesi tasarlayarak, yeni politikanın bileşiminin gösterge ayağını kredi büyümesi ve döviz kuru üzerinden kurmuştur. TCMB politika aracı olarak kullanmakta olduğu kısa vadeli faiz oranlarının yanı sıra, zorunlu karşılıklar, faiz koridoru, likidite yönetimi ve rezerv opsiyonu mekanizması gibi birbirini tamamlayıcı farklı politika araçlarını da kullanmaya başlamıştır. Söz konusu araçların kullanılmaya başlanması, parasal aktarım mekanizmasında özellikle kredi ve döviz kuru kanallarının öne çıkmasına ve bu kanalların işleyişinde bir takım değişikliklere yol açmıştır (TCMB, 2013: 13).

2009 yılında enflasyon Merkez Bankası’nın öngörülleri ile büyük ölçüde uyumlu seyrederek belirgin bir düşüş sergilemiştir. Merkez Bankası enflasyonun, 2009 yılının ortalarına kadar hızla düşeceğini, sonrasında yatay bir seyir izleyeceğini, yılın son aylarından itibaren ise baz etkisi nedeniyle yükseliş göstereceğini, bununla birlikte temel enflasyon göstergelerinin düşük seviyelerini koruyacağını öngörmüştür. 2009 yılının sonuna yaklaştığımızda enflasyonun Merkez Bankası’nın öngörülerine paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Sonuç olarak Merkez Bankası, aldığı politika kararlarıyla küresel krizin iktisadi faaliyet üzerinde yol açtığı tahribatı sınırlarken enflasyonun hedeften belirgin şekilde sapmasını engellemiştir. Ayrıca kriz döneminde uygulanan basiretli para politikaları, Merkez Bankası’nın kamuoyu ile etkili iletişimi ve enflasyonda gözlenen belirgin düşüş son bir yıl içinde enflasyon beklentilerinin her vadede aşağı yönlü bir eğilim sergilemesini sağlamıştır (TCMB, 2010: 7-8).

2010 yılında, Türkiye’de de diğer gelişmekte olan ülkelere paralel gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, ekonomik olarak olumlu seyreden hava, kredi derecelendirme kuruluşlarından gelen not artırımları, siyasi istikrar ve hükümetin mali disipline dair gösterdiği olumlu performans gibi Türkiye ekonomisine özgü olumlu koşullar ile birleşince, gelişmekte olan ülkelere akan yabancı sermayenin Türkiye’de daha belirgin hissedilmesine neden olmuştur. Özellikle 2010 Şubat ayından itibaren, yabancı sermaye girişinde büyük bir artış olduğu görülmektedir. Yabancı sermaye girişlerindeki artış, 2009 yılında başlayan kredi hacmindeki artışı daha da hızlandırmıştır. Bunlara paralel olarak ekonomik göstergelerdeki olumlu seyrin de devam etmesi, TCMB’de, 2008 Eylül ayından itibaren finansal krize karşı uygulamaya konulan para politikası hamlelerine son verilmesi kanaatinin oluşmasına neden olmuştur. Bu amaçla 14

Nisan 2010 tarihinde Merkez Bankasının yayınladığı “Para Politikası Çıkış Stratejisi” duyurusunun ilk aşaması olarak kriz sürecinde piyasaya ihtiyacından fazla fon aktarılması politikası terk edilerek, piyasadaki nakit miktarı kademeli olarak azaltılmıştır. Bu şekilde piyasadaki nakit çıkışının yaratacağı olumsuz etkiler azaltılmıştır. Piyasadaki nakit miktarının azaltılmasının bir sonucu olarak repo ihale faiz oranları yükselmeye başlamıştır. Bunun sonucunda 18 Mayıs 2010 tarihli kurul kararı ile ikinci aşamaya geçilmiş ve teknik faiz ayarlamasının ilk adımı atılmıştır. Bu tarihten sonra bir hafta vadeli repo ihaleleri sabit faiz oranından miktar ihalesi yöntemiyle gerçekleşmeye başlamıştır. Böylece repo faiz oranları politika faiz oranı niteliği kazanmıştır (Öztürk, 2012: 87).

3. 2008 Finansal Krizden Sonra TCMB'nin Para Politikası Uygulamaları

2008 küresel krizi sonrasındaki dönemde, Türkiye ekonomisinde, iktisadi faaliyetteki toparlanmanın beklenenden olumlu seyretmesi, kredi derecelendirme kuruluşlarından gelen not artırımları, referandum sürecinin sona ermesiyle siyasi belirsizliğin azalması ve güncellenen OVP'nin mali disiplinin süreceğine işaret etmesi gibi Türkiye'ye özgü olumlu koşullar, küresel ölçekte hızlanan sermaye akımlarının etkilerinin ülkemizde daha belirgin hissedilmesine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda, kısa vadeli yurt dışı finansman imkânları bol ve düşük maliyetli olarak sağlanabilmiş; bunun yol açtığı hızlı kredi genişlemesi ve Türk lirasının giderek değerlenmesi ise, 2010 yılının ikinci yarısından itibaren makro finansal risklerin ve dış dengesizliklerin birikmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak, bu dönemde, Türkiye ekonomisinin nihai yurt içi talep kaynaklı büyümesi; öte yandan, aynı dönemde net ihracatın büyümeye negatif katkı sağlaması, yoğun sermaye akımlarının cari açık üzerindeki olası riskleri açısından da yakından izlenmesini gerektirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyümeye ilişkin görülen ayrışma ve bunun sonucunda para politikalarında oluşan farklılıkların bir yansıması olarak ortaya çıkan makro finansal riskleri kontrol altında tutabilmek amacıyla, TCMB, fiyat istikrarını sağlama ve sürdürme temel amacı ile çelişmemek koşuluyla, 2111 sayılı Kanun ile tanımlanan finansal sistemde istikrarı sağlayıcı tedbirleri almak görevi doğrultusunda yeni bir para politikası stratejisi oluşturmuştur. Bu yeni strateji çerçevesinde, TCMB, fiyat istikrarını sağlamayı temel amaç olarak korurken, makro finansal istikrarı da dikkate almaya başlamıştır. Bu doğrultuda, birden fazla amaca yönelik olarak uygulanan para politikasının gerektirdiği araç çeşitliliğini sağlamak amacıyla, temel politika aracı olan kısa vadeli faizlere ek olarak, gecelik borç alma ve borç verme faizleri arasında oluşan faiz koridoru ile zorunlu karşılıkların araç olarak bir arada kullanıldığı bir politika bileşimi tasarlanmıştır (TCMB, 2011: 27).

3.1. Yeni Para Politikası Stratejisinin Amaç ve Araçları

Küresel kriz ertesinde oluşan iktisadi konjonktür merkez bankalarının fiyat istikrarı kadar finansal istikrara da önem vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, TCMB yeni para politikası tasarımını, 2006 yılından itibaren uygulanan enflasyon hedeflemesi stratejisinin fiyat istikrarından ödün vermeden finansal istikrarı da içine alacak şekilde yeniden düzenlendiği bir çerçevede oluşturmuştur. Mevcut çerçeve 2006 yılından itibaren uygulanan standart enflasyon hedeflemesi stratejisine kıyasla amaçlar ve araçlar bağlamında önemli ölçüde geliştirilmiştir. Yeni oluşturulan çerçevede fiyat istikrarı temel amacı korunmakta olup, bu amaçla uyumlu olarak para politikası uygulanırken finansal istikrara ilişkin riskler daha yakından dikkate alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, finansal istikrarın daha yakından gözetilmeye başlanması, para politikasının hem yapısal hem de konjonktürel olarak birden fazla aracı kullanmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda, 2012 yılından sonra para politikası uygulaması

çerçevesinde, faiz koridoru, etkin likidite yönetimi, zorunlu karşılıklar, ROM gibi politika araçları aktif olarak kullanılmıştır (TCMB, 2012: 30).

3.2. Yeni Para Politikası Uygulamaları ve Sonuçları

Türkiye ekonomisinde 2010 yılından itibaren uygulanan yeni para politikasına baktığımızda; 2011 yılında makro finansal riskleri azaltmak amacıyla uygulanan politikalar sonuç vermiş ve ekonomide dengelenme süreci başlamıştır. Bununla birlikte, Ağustos ayından itibaren küresel risk iştahının zayıflaması sonucu Türk lirasında gözlenen aşırı değer kaybı ve yılın son çeyreğinde yönetilen/yönlendirilen fiyatlardaki ayarlamalar enflasyonun hedefin belirgin olarak üzerine çıkmasına neden olmuştur. Merkez Bankası, enflasyon beklentilerini kontrol altına almak ve orta vadeli enflasyon risklerini dengelemek amacıyla Ekim 2011’de güçlü bir parasal sıkılaştırmaya gitmiştir (TCMB, 2012: 8).

2012 yılında küresel risk iştahı kademeli olarak iyileşme eğilimine girerken ekonomideki dengelenme süreci belirginleşmiştir. TCMB, fiyat istikrarı amacı doğrultusunda fiyatlamaya davranışlarına dair yukarı yönlü riskleri göz önüne alarak yılın ilk yarısında sıkı likidite politikasını sürdürmüştür. İkinci yarıda ise enflasyonun kontrol altına alınmasıyla para politikası aşamalı olarak daha destekleyici bir konuma getirilmiştir. Bu kapsamda, yıl ortasından itibaren piyasaya verilen likidite artırılarak kısa vadeli faizlerin koridorun alt sınırına yakın seyretmesi sağlanmıştır. Eylül ayından sonra ise gerek Avrupa Merkez Bankasının aldığı kararların küresel riskleri sınırlaması, gerekse Rezerv Opsiyonu Mekanizmasının daha etkili bir şekilde devreye girmesi faiz koridorunun üst sınırının kademeli olarak indirilmesine olanak tanımıştır. 4 Aralık ayında ise TCMB, hızlanan sermaye akımlarının finansal istikrar üzerinde oluşturabileceği riskleri dengelemek amacıyla politika faizini sınırlı oranda indirirken zorunlu karşılıklara ilişkin ölçülü sıkılaştırıcı adımlar atmıştır. Özetle, son iki yıldır uygulanan para ve kredi politikaları ekonominin dengelenmesine önemli katkıda bulunarak finansal ve makroekonomik riskleri azaltmıştır. 2011 yılı yeni politika çerçevesinin şekillendiği bir dönem olurken, 2012 yılı uygulanan politikaların meyvesinin alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde hem dengelenme süreci belirginleşmiş hem de enflasyonda istikrarlı bir düşüş gözlenmiştir. Üstelik bütün bunlar yaşanırken iktisadi faaliyet büyümeye devam etmiştir (TCMB, 2013: 8-9).

2013 yılında ise Mayıs ayına kadar olan dönemde, küresel ekonomiye dair belirsizliklerin sürmesi nedeniyle TCMB makro finansal riskleri de gözeterek esnek para politikası uygulamalarına devam etmiştir. Bu dönemde güçlü sermaye akımlarının etkisiyle kredi büyümesinin öngörülenden daha hızlı bir seyir izlemesi sebebiyle finansal istikrara dair riskleri dengelemek amacıyla bir yandan kısa vadeli faiz oranları düşük tutulmuş, diğer yandan döviz rezervlerini artırıcı yönde makro ihtiyati tedbirlere devam edilmiştir. Bu politika duruşu sayesinde bir taraftan reel döviz kurundaki değerlenme baskısı kontrol altına alınırken diğer taraftan iç ve dış talep arasındaki dengelenme sürecinin devam etmesi sağlanmıştır. Küresel düzeyde para politikasındaki belirsizliklerin artmaya başladığı 2013 Mayıs sonrası dönemde ise finansal piyasalarda temelde gelişmiş ülke para politikalarından kaynaklanan bir belirsizlik artışı olmuştur. Bu belirsizlik artışı döviz kurları dâhil tüm finansal varlıklarda yeniden fiyatlamaya yol açmış ve küresel portföy yatırımlarında gelişmekte olan ülkelerin ağırlığı düşmüştür. Türkiye ekonomisi de söz konusu dönemde benzer şekilde etkilenmiş, finans ve finans dışı sektörlerin dış borçlanmalarında herhangi bir sorun yaşanmamasına rağmen, portföy kalemlerinde sermaye çıkışları gözlenmiştir. Bu gelişmeler karşısında TCMB hem makro finansal riskleri dengelemek hem de enflasyon görünümündeki bozulmayı sınırlamak için temkinli bir

duruş sergilemiştir. Bu dönemde gelişmiş ülke para politikaları duruşunun yüksek frekanslı veri açıklamalarına hassas olması finansal piyasalarda belirsizliklerin sürmesine neden olmuştur. TCMB bu belirsizliklerin yurt içine yansımalarının sınırlandırılması için Türk lirası likidite politikasındaki öngörülebilirliğin kademeli olarak artırılmasına karar vermiştir. Bu amaçla faiz belirsizliğini azaltma yönünde bir strateji benimsenerek, küresel faiz oranları ile yurt içi faiz oranları arasındaki ilişkinin büyük ölçüde zayıfladığı bir ortamda piyasa faizlerinin daha çok yurt içi makroekonomik gelişmelere duyarlı hale gelmesini sağlayan bir çerçeve oluşturulmuştur (TCMB, 2014: 10). Küresel finansal kriz sonrasında birçok ülkede para politikası, fiyat istikrarına ilave olarak finansal istikrarı da dikkate almaya başlamıştır. TCMB de, küresel dengesizliklerin bir yansıması olarak ortaya çıkan makro finansal riskleri kontrol altında tutabilmek amacıyla, 2010 yılından beri fiyat istikrarından taviz vermeden uyguladığı para politikası stratejisine 2014 yılında da devam etmiştir. Bu doğrultuda, geleneksel politika aracı olan kısa vadeli para piyasası faizlerine ek olarak zorunlu karşılık oranları, ROM, faiz koridoru ve diğer likidite politikaları aktif bir şekilde kullanılmıştır. 2014 yılının başında risk algılamalarını olumsuz etkileyen iç ve dış gelişmeler neticesinde TL’de belirgin bir değer kaybı ve risk primlerinde kayda değer bir artış görülmüştür. TCMB, bu gelişmelerin enflasyon ve makroekonomik istikrar üzerindeki yansımalarının sınırlanması için Ocak ayında güçlü ve önden yüklemeli bir parasal sıkılaştırma yapmaya ve operasyonel çerçeveyi sadeleştirmeye karar vermiştir. Uygulanan bu sıkı para politikası neticesinde enflasyon beklentilerindeki bozulma sınırlanmış, finansal piyasalardaki oynaklık azalmış ve risk primlerinde iyileşme görülmüştür. Yılın ortalarında ölçülü faiz indirimine gidilmesine karşılık, getiri eğrisinin yataya yakın tutulması suretiyle para politikasındaki sıkı duruş yıl boyunca devam etmiştir (TCMB, 2014: 27).

2015 yılında da gelişmiş ülkelerde gözlenen sınırlı toparlanmaya rağmen gelişmekte olan ülkelerdeki yavaşlama ile birlikte küresel iktisadi faaliyetteki zayıflama eğilimi sürmüştür. Bu dönemde, temel olarak küresel para politikalarına dair belirsizlikler ve büyüme endişeleri sonucunda finans piyasaları oynak bir seyir izlemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin finansal varlık fiyatları da bu dalgalanmalardan önemli oranda etkilenmiştir. Yıl içinde gelişmekte olan ülkelerin risk primi göstergelerinde bozulmalar yaşanmış, bu ülkelere yönelik portföy akımları zayıf bir görünüm sergilemiş ve yerel para birimleri değer kaybetmiştir. Bu genel küresel eğilimlerin yansımaları, iç gelişmeler ve jeopolitik risklerin de eklenmesiyle Türkiye ekonomisi üzerinde de ciddi bir şekilde hissedilmiştir (TCMB, 2015: 9).

2016 yılı ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)’nin fiyat istikrarı odağını güçlendirdiği ve iletişim politikasında önemli adımlar attığı bir dönem olmuştur. Geçtiğimiz on yılda yaşanan deneyimler ışığında, fiyat istikrarına kalıcı olarak ulaşmak için bütüncül bir strateji tasarlanarak kamuoyu ile iletişimi yapılmıştır. Bu strateji, TCMB’nin para politikası araçlarını enflasyonla mücadele yönünde gerektiği zamanda ve ölçüde kullandığı, buna ilaveten yapısal unsurlara dair farkındalığı artırarak paydaşlarla ortak çaba halinde ödünleşimleri azaltmaya yönelik bütüncül bir strateji geliştirdiği bir çerçeveyi içermektedir. Bu doğrultuda 2016 yılında bir yandan para politikası duruşunun daha net olarak anlaşıldığı bir çerçeveye geçilmesi yönünde ilerlerken, diğer yandan enflasyonun kalıcı olarak düşük seviyelere inmesini geciktiren yapısal konular tespit edilerek kamuoyunda farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. TCMB, yapısal alanlarda çözüm önerilerine katkıda bulunmak ve ortak bir tartışma platformu yaratmak amacıyla önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede, kurum bünyesinde yeniden yapılanmaya gidilerek Yapısal Ekonomik Araştırmalar birimimiz kurulmuştur. Böylelikle, reel sektörle yakın iletişim halinde enflasyonla

mücadelede yapısal alanlardaki engelleri tespit ederek çözüm önerileri geliştirecek bir kurumsal kapasite oluşturulmuştur (TCMB, 2015: 9).

Son yıllarda yaşanan bir dizi olumsuz şoka rağmen, Türkiye ekonomisi diğer gelişmekte olan ülke ekonomilerinden daha iyi bir performans sergilemiştir. 2017 yılı, iktisadi faaliyette 2016 yılında yaşanan kayıpların telafi edildiği bir yıl olmuştur. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) 2017 yılının ilk dokuz aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 7,4 oranında artmıştır. Hazine destekli Kredi Garanti Fonu (KGF)'nin kefalet teşviki ve destekleyici makro ihtiyati politikalar sayesinde artan krediler ve iç talepte gözlenen artış, jeopolitik gerginliklerin hafiflemesiyle birlikte turizm gelirlerindeki toparlanma ve mal ihracatındaki özellikle Avrupa Birliği (AB)'nden gelen talep kaynaklı artış 2017 yılında büyümeyi destekleyen başlıca unsurlar arasında sayılabilir. 2017 yılı sonunda enflasyon yüzde 11,92 oranında gerçekleşmiş ve belirsizlik aralığının üzerinde kalmıştır. Enflasyondaki bu gelişmede, Türk lirasındaki değer kaybı başta olmak üzere ithalat fiyatları, işlenmemiş gıda fiyatları ile iktisadi faaliyetin güçlü seyri belirleyici olmuştur. 2017 yılında vergi ayarlamaları ve reel birim ücretlerin enflasyona yaptığı katkı bir önceki yıla kıyasla azalmıştır. TCMB, 2017 yılı boyunca para politikasında dengeleyici adımlar atmıştır. TCMB, 2017 yılının başında döviz kuru piyasasında yaşanan oynaklıkların fiyatlama davranışlarında oluşturduğu yukarı yönlü riskleri sınırlamak amacıyla sıkılaştırma yapmıştır. Enflasyonun ve enflasyon beklentilerinin ulaştığı yüksek seviyeler ile çekirdek enflasyon görünümüne ilişkin gelişmelerin fiyatlama davranışlarına dair risk oluşturması para politikasındaki sıkı duruşun yılın geri kalanında da devamını gerektirmiştir. Bu kapsamda, 2017 yılının Ocak-Nisan aylarında para politikasını kademeli olarak sıkılaştıran TCMB, sonrasında da sıkı para politikası duruşunu korumuştur. Yılın sonlarına doğru ilave tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur. 2017 yılı boyunca TCMB fonlmasının büyük oranda tek bir kanaldan yapılmasına bağlı olarak para politikasının öngörülebilirliği önemli ölçüde artmıştır (TCMB, 2018: 16). 2018 yılı farklı boyutta önemli şokların yaşandığı bir dönem olmuştur. Uygulanan koordineli politikaların da etkisiyle 2018 yılının ilk dokuz aylık döneminde Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 4,5 oranında artmıştır. Türkiye ekonomisi 2018 yılının ilk yarısında kademeli bir dengelenme eğilimi sergilemiştir. Yılın üçüncü çeyreğinde ise Türk lirasında görülen değer kaybının yarattığı belirsizlik ve finansal koşullarda gözlenen sıkılaşıma yurt içi talebi ve kredi arzını etkilemiştir. Öte yandan net ihracatın büyümeye katkısı önemli ölçüde artmıştır. Talep kompozisyonundaki dengelenmeyle birlikte cari açığa hızlı bir düzelmeye gözlenmiştir. Cari işlemler dengesindeki reel iyileşmeyi destekleyen diğer etkenler dış talebin güçlü seyri, artan rekabet avantajının da katkısıyla turizm ve diğer hizmet gelirlerinde gözlenen güçlü toparlanma ve ihracatçıların alternatif pazarlara yönelebilmesi olarak değerlendirilmektedir (TCMB, 2019: 16). İktisadi faaliyet, 2018 yılı ikinci yarısındaki yavaşlamanın ardından, atılan politika adımları ve alınan tedbirlerin desteğiyle 2019 yılı ilk çeyreğinden başlayarak ılımlı bir toparlanma eğilimine girmiş, toparlanmanın sektörel yayılımı yıl içinde güç kazanmıştır. Kamu kesiminin doğrudan ve dolaylı kanallarla verdiği destek ve finansal koşullardaki iyileşmeyle birlikte yurt içi talepte kademeli bir toparlanma kaydedilmiştir. Ancak, risk primi artışı ve finansal koşullardaki sıkılığın gecikmeli etkileriyle yatırımlar zayıf seyretmiştir. Dış talepteki yavaşlamaya rağmen rekabet gücü kazanımlarıyla mal ve hizmet ihracatı gücünü korumuş ve büyümeyi desteklemeye devam etmiştir. Diğer taraftan, yurt içi talebin ve reel kurun seviyesi ithalatı sınırlamıştır. Bu görünüm altında cari işlemler dengesi belirgin bir iyileşme kaydetmiş ve 2002 yılından bu yana ilk kez pozitif değer almıştır. Böylelikle dış finansman ihtiyacı azalmış ve reel kesimin borç eritme süreci hızlı bir şekilde sürmüştür. Tüketici enflasyonu, 2019 yılında önemli ölçüde gerileyerek yıl sonunda yüzde 11,8 olarak gerçekleşmiştir. Sıkı

para politikası ve koordineli politikalar neticesinde Türk lirasında gözlenen istikrarlı seyir ve azalan birikimli döviz kuru etkileri enflasyondaki düşüşü destekleyen temel belirleyici olmuştur. Ayrıca iç talep görünümü, ithalat fiyatlarındaki zayıf seyir ve orta vadeli enflasyon beklentilerindeki düşüş eğilimi enflasyondaki gerilemenin diğer önemli unsurlarıdır. TCMB, 2019 yılında para politikası duruşunu enflasyondaki düşüş sürecinin devamını sağlayacak şekilde belirlemiş, finansal istikrara yönelik olarak zorunlu karşılık gibi makro ihtiyati araçları da etkin bir şekilde kullanmıştır. TCMB yılın ilk yarısında politika faizini sabit tutarken, Temmuz ayından itibaren enflasyon görünümündeki iyileşmeyi dikkate alarak politika faizinde toplam 12 puanlık indirimle gitmiştir (TCMB, 2020: 16).

2020 yılında ise, İktisadi faaliyet, salgının dış ticaret, turizm ve iç talep üzerindeki etkilerine bağlı olarak Mart ayı ortalarından itibaren zayıflamaya başlamıştır. Ekonomideki yavaşlama Nisan ayında belirginleşmiş ve sektörler geneline yayılmıştır. Başta ana ticaret ortağımız olan Avrupa bölgesi olmak üzere küresel iktisadi faaliyetteki sert daralmayla birlikte ihracat imkânları önemli ölçüde zayıflamış, yurt dışı seyahat kısıtlamaları sonrası turizm faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Mayıs ayına kadar sıkı bir şekilde uygulanan ekonomik kapanma ve sokağa çıkma yasakları gibi hareket kısıtlamaları, salgından en çok etkilenen hizmetler sektöründe daha belirgin olmak üzere iktisadi faaliyet ve istihdamı olumsuz etkilemiştir. Mayıs ayının ortalarından itibaren salgına bağlı kısıtlamaların kademeli olarak hafifletilmesiyle destekleyici politikaların yurt içi talep ve iktisadi faaliyet üzerindeki etkisi belirginleşmiştir. Finansal koşullardaki belirgin gevşeme ve güçlü kredi ivmesiyle, ertelenmiş yurt içi talep hızlı bir şekilde devreye girmiş ve ihracatın da desteğiyle ekonomide güçlü bir toparlanma sağlanmıştır. Böylece, yılın ikinci çeyreğinde yüzde 11,0 oranında gerileyen GSYİH üçüncü çeyrekte yüzde 15,9 oranında güçlü bir artış kaydetmiş ve salgın öncesi seviyesini aşmıştır. Son çeyrekte ise iktisadi faaliyetteki artış ivme kaybetmekle birlikte sürmüştür. Bu görünüm altında, 2020 yılı büyümesi yüzde 1,8 olmuştur. Güçlü kredi ivmesiyle ekonomide sağlanan hızlı toparlanmanın dış denge ve enflasyon görünümü üzerinde belirgin yansımaları olmuştur. Krediler ve parasal büyüklüklerde kısa sürede sağlanan hızlı genişleme, iktisadi faaliyetteki toparlanmayı desteklemekle birlikte enflasyon ve cari denge görünümünü olumsuz etkilemiştir. Mal ihracatındaki iyileşmeye karşın, başta turizm olmak üzere hizmet gelirlerindeki düşüş ve ithalattaki canlanmayla birlikte cari işlemler açığı hızla artmıştır. Bu dönemde, küresel belirsizliklere ek olarak yurt içinde enflasyon beklentilerinin bozulması ve dolarizasyon eğiliminin güç kazanması altın talebini artırmış ve dış dengeyi olumsuz etkilemiştir (TCMB,2021: 16).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu, ulaşmak istedikleri makroekonomik hedefleri gerçekleştirmek üzere para politikası araçlarını kullanmaktadırlar. Para politikası, genellikle, "genişletici" ya da "daraltıcı" para politikası şeklinde ifade edilir. Genişletici para politikası, ekonomideki toplam para arzının artırılması anlamına gelirken, daraltıcı para politikası, genişletici para politikasının tersine, ekonomideki toplam para arzının azaltılması anlamına gelmektedir. Genişletici para politikası genellikle, ekonomideki durgunluk dönemlerinde ortaya çıkan işsizliği yenmek amacıyla uygulanırken; daraltıcı para politikası, enflasyon oranını düşürmek amacıyla uygulanmaktadır.

2000 yılından itibaren ise ülkemizde yaşanan krizler sonrasında Türk Bankacılık Sektörüne olan güven azalmıştır. 2008'e kadar yaşanan krizler göstermiştir ki Türk Bankacılık Sektöründe birçok küçük ölçekli, yetersiz sermayeli, az şubeli banka bulunmaktayken, bu bankalar süreç içinde ya sistem dışında

kalmış ya da birleşmeler yaşanarak tek çatı altında toplanmıştır. Global krizin etkisiyle dünyadaki bankacılık sistemine azalan güven Türkiye'de globalleşen bankacılık sisteminin tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda merkez bankalarına düşen görevler artmış olup, bu bilinçle TCMB'nin amaçları, görev alanları vb. konuları kapsayan temel yasası yeniden düzenlenmiştir. Böylece 2011 yılında Finansal istikrarı korumak için TCMB, yeni para politikası stratejisini uygulamaya koymuş ve para politikası araçlarıyla müdahale etmeye başlamıştır. Ancak finansal istikrarı sağlama görevi sadece TCMB'ye bırakılmamalıdır. TCMB ile BDDK gibi finansal piyasaların denetim ve gözetiminden sorumlu otoritelerin koordineli bir şekilde çalışmaları gerekmektedir. Finansal istikrarın sağlanması açısından finansal sistemde faaliyetlerini sürdüren kurumların (Merkez Bankası, BDDK, SPK, Hazine, Maliye, BİST), işleyiş kanallarının, düzenlemelerinin, süreçlerin tam olarak belirlenmesi önemli olmaktadır. Bir finansal istikrarsızlık durumunda sorunun nereden kaynaklandığını bilmek, finansal istikrarın sürdürülebilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Demir, Hasan Basri(2012).Avrupa Merkez Bankası Ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Eğilmez, Mahfi (2011). Ekonomik Krizleri Anlama Rehberi. http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/ekonomik-krizleri-anlama-rehberi_15.html , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

Gül, Yahya Kemal (2006). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Para Politikaları ve Sonuçları. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Günel, Mehmet (2007). Parasal Gelişmeler, Merkez Bankası Ve Para Politikası Uygulamaları. (Editör: Ahmet Ay). Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. Konya: Çizgi Kitabevi, 367-408.

Karlık, Rıdvan (2002). Türkiye Ekonomisi. (7. Baskı).İstanbul: Beta Yayınları.

Morgül, Elif (2007).1980 Sonrası Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Ticari Bankalarla İlişkileri Ve Ekonomide Uyguladığı Para Politikaları. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, Aliye (2010).Türkiye'de Para Politikasının Ekonomik İstikrarı Sağlamadaki Rolü(1980 Sonrası Dönem). Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Öztürk, Neslihan Başkaya (2012). Türkiye'de Para Politikası Faiz İlişkisi Ve Faiz Oranlarında Yaşanan Değişikliklerin Kurulması Kredi Kullanımına Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztürk, Serdar ve Gövdere, Bekir (2010). Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(1), 377-397.

Özyurt, Hasan (2003).Para Teorisi ve Politikası. (1. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi Yayınları.

Sözer, Çağıl (2013). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Para Politikalarının Banka Bilançolarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sütütemiz, Nihal , Balaban Özlem. ve Okutan Elvan Yıldırım (2009). Küresel Kriz Algısının Küçük İşletme Sahiplerinin Psikolojik Sağlığına Etkisi, Central Bank Review, 9(1), 29-43.

TCMB (2003). 2003 Yılı Para Ve Kur Politikası Genel Çerçevesi(Basın Duyurusu). http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e6401cf4-7b30-4af1-9488-62f4cd4f487b/baskan_ParaPol03.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e6401cf4-7b30-4af1-9488-62f4cd4f487b-m3fB7oG/ , Erişim Tarihi: 20.12.2021

TCMB (2010). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2010 Yılında Para ve Kur Politikası. http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/64c78adc-6ffc-4fb6-904c-4429620f142c/Baskan_ParaPol10.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-64c78adc-6ffc-4fb6-904c-4429620f142c-m3fB7u5 , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2011). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2011 Yılında Para ve Kur Politikası. http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/40459e93-8d14-4eaf-8197-10ce370e9335/Baskan_ParaPol11.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-40459e93-8d14-4eaf-8197-10ce370e9335-m3fB7u3 , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2012). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2012 Yılında Para ve Kur Politikası. http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a1455139-3d86-40a6-a1f2-3508426b5fca/Baskan_ParaPol12.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-a1455139-3d86-40a6-a1f2-3508426b5fca-m3fB7u1 , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2013). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2013 Yılı Faaliyetleri. <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2013/files/tr-full.pdf> , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2014). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2014 Yılı Faaliyetleri. <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2014/files/tr-full.pdf> , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2015). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2015 Yılı Faaliyetleri. <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2015/files/tr-full.pdf> , Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2016). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2016 Yılı Faaliyetleri. <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2016/tr/>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2018). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2017 Yılı Faaliyetleri. <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2017/files/tr-full.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2019). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2018 Yılı Faaliyetleri. <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2018/files/tr-full.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2020). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2019 Yılı Faaliyetleri. <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2019/files/tr-full.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.

TCMB (2021). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 2020 Yılı Faaliyetleri. <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2020/tr/>, Erişim Tarihi: 20.12.2021.

Ulaşan, Esra (2011).2001-2010 Dönemi Türkiye’de Merkez Bankası Para Politikaları Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

TÜRKİYE’ DE TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ VE ALT GRUP HARCAMALARINA AİT ANALİZ (2019-2021)

Züleyha DEMİR^a

Savaş ERDOĞAN^b

ÖZET

^aYüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, S.B.E, Konya, Türkiye.

E-posta:

zuleyhadmr@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-1390-8563

^b Doçent Doktor, Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3552-3095

E-posta:

Serdogan@selcuk.edu.tr

İnsanoğlunun hayat serüveninde sınırsız ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçları sınırsız olarak karşılamak mümkün olmadığı için sınırlı kaynakları en iyi şekilde değerlendirmek adına çeşitli düzenlemeler, ekonomik açıdan çözüm yöntemleri geliştirilmiştir. Enflasyon, ekonomik açıdan karşılığı olan rakamlarla, ülke vatandaşlarının refah düzeylerinin belirlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır.

Çalışmada, Türkiye ekonomisine ait Tüketici Fiyat Endeksi verileri ile alt harcama grupları ayrı ayrı COVID_19 bağlamında araştırılmak istenmiştir. Mart 2020 öncesi ve sonrası dönemlerdeki aylık TÜFE verileri ve 12 tane alt harcama gruplarına ait değerler ayrı ayrı analiz edilmiş ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma yapılırken ilk olarak nihai tüketimdeki fiyat artışlarını ortaya koyan TÜFE ve alt gruplarına ait veriler aylık olarak tek tek ele alınmıştır. Ayrıca bu değerlere ait verilerin temel istatistik analizleri yapılarak Mart-2020 dönemi öncesi ve sonrası dönemler için karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmalara ve analizlere göre Türkiye ekonomisinde COVID_19 sürecinin enflasyona ve ekonomimize olan etkisinin yadsınamayacak seviyede olduğu göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Tüfe, Ana Harcama Grupları

JEL Kodu: E31

ANALYSIS OF CONSUMER PRICE INDEX AND SUB-GROUP EXPENDITURES IN TURKEY (2019-2021)

ABSTRACT

Human beings have unlimited needs in their life adventure, and since it is not possible to meet these needs unlimitedly, various regulations and economical solution methods have been developed in order to make the best use of limited resources. Inflation plays an active role in determining the welfare level of the citizens of the country, with its economically equivalent figures.

In the study, the Consumer Price Index data of the Turkish economy and the sub-spending groups were sought to be investigated separately in the context of COVID_19. The monthly CPI data for the periods before and after March 2020 and the values of 12 sub-spending groups were analyzed separately and the differences were tried to be revealed. While conducting this study, firstly, the data of CPI and its sub-groups, which reveal the price increases in final consumption, are handled one by one on a monthly basis. In addition, basic statistical analyzes of the data belonging to these values were made and a comparison was made for the periods before and after the March-2020 period. According to the studies and analyzes carried out, the impact of the COVID_19 process on inflation and our economy in the Turkish economy is undeniable.

Keywords: Inflation, CPI, Main Expenditure Groups

JELCode: E31

GİRİŞ

Tüm Dünya da ve Türkiye de Ana Harcama Grupları ciddi öneme sahip olarak görülmektedir. Ülke ekonomilerinin iniş ve çıkışların da büyük bir faktör olarak yer almaktadırlar. Ülkeler ana harcama grupların da yer alan fonksiyonları tercih etme durumlarına göre genel bir bakış açısı ile çok gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke olduğunu rahatça söyleyebilmekteyiz. Önceliklerin farklı olması bu açıdan bize kolay bir yorumlama yeteneği oluşturmaktadır. Harcama gruplarımıza bakacak olursak: Gıda ve Alkolsüz içecekler, Alkollü İçecekler ve Tütün, Giyim ve Ayakkabı, Konut, Ev Eşyası, Sağlık, Ulaştırma, Haberleşme, Eğlence ve Kültür, Eğitim, Lokanta ve Oteller son olarak Çeşitli Mal ve Hizmetler olduğunu görmekteyiz. Bir ülkenin ana harcama gruplarına verdiği önem eşit miktarda artış gösterirse, geliştirilmeye ve yatırım yapılmaya çalışılırsa, toplumların daha adil, daha bilinçli bir yaşam için temel taşlarının atılmasına zemin hazırlayacaktır. Atılan temeller bir fidana benzetilecek olursa, büyüüp koca bir çınara dönüşmekte ve bu dönüşüm yeni meyvelerin habercisi olmaktadır.

Bu çalışmada, ilk olarak enflasyon kavramı ve ölçüm yöntemlerinin içeriğine değinilmiş ve nihai tüketimdeki fiyat artışlarını ortaya koyan TÜFE ve alt gruplarına ait veriler aylık olarak tek tek ele alınmıştır. Ayrıca bu değerlere ait verilerin temel istatistik analizleri yapılarak Mart-2020 dönemi öncesi ve sonrası dönemler için karşılaştırma yapılmıştır.

1. TÜRKİYE' DE TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ VE ALT GRUP HARCAMALARINA AİT ANALİZ(2019-2021)

1.1. Enflasyon Tanımı

Hükümetlerin ulaşması gereken ekonomik hedeflerden biri de istikrardır. İstikrar, üretim ve daha çok fiyat istikrarı için kullanılır. Genellikle, fiyat istikrarından enflasyonun kontrol altına alınması anlaşılır (Ertek, 2019, s.301). Enflasyon kelime anlamı olarak şişme, şişkinlik anlamına gelmektedir. Bu şişmeden ekonomi çapında genel fiyatlar seviyesinin şişmesi, artması veya büyümesi anlamı çıkartılabilir (Kılıç, vd. , 2018, s.325).Fiyat istikrarını sağlamak, her ülke ekonomisi için önemli bir politika amacıdır. Ekonomik bir sorun ve fiyat istikrarsızlığı türü olan enflasyon, var olduğu tüm ekonomiler için yorucu, bu nedenle de yakından izlenen makro bir süreçtir (Alagöz vd. 2020, s.113).Fiyatlar genel seviyelerindeki sürekli artış ve buna karşılık yerli paranın değer kaybetmesi enflasyon olarak nitelendirilir (Kurumlu, 2014 , s.195). Fiyatlar genel seviyesinde bir artış olması gerekir yani ekonominin genelinde bir fiyat artışının yaşanması gerekmektedir. Tek bir malın fiyatının artmasına fiyat artışı, ekonomideki bütün malların fiyatlarının ağırlıklı ortalamasının sürekli ve hızlı bir artış göstermesine enflasyon denilmektedir (Kılıç vd. , 2018, s.325). Hane halkının en fazla tükettiği mal ve hizmet sepeti fiyatının yükselmesidir. (Kurumlu, 2014, s.195). fiyatlar genel düzeyi yükselmekte ve süreklilik gösterdiğinde enflasyona yol açmaktadır. Bu durumda enflasyon ekonomik bir olgudur (Ülgen, 2017, s.45-46). Kuşkusuz enflasyon döneminde bütün fiyat ve maliyetlerin aynı oranda yükseldiğini söyleyemeyiz. Çok nadir olarak fiyatlar ve maliyetler birlikte değişir. Enflasyon dönemlerinde tüketici ve artan eşya fiyatlarının ortalamaları olan fiyat endeksleriyle ölçülen fiyatlar genel düzeyinde yükselme meydana gelir (Parasız, 2002, s.347). Enflasyon ekonomiyi bazı kimselerin kazanıp bazılarının da kaybettiği büyük bir kumarhaneye çevirir ve sınırlı kaynakların yanlış yönlendirilmesine neden olur ; etkinlik, adil gelir dağılımı ve büyüme gibi temel ekonomik hedeflerin elde edilmesinin güçleştirir (Ertek, 2019, s.301-303). Yıllık %3-4 fiyat artışını ekonomik faaliyeti teşvik ettiği

için faydalı görenler vardır. Fiyat istikrarı bütün arzulara rağmen hemen hemen gelişen hiçbir ülkede sağlanamamaktadır (Unay, 1993, s.221).

Unutmamalıdır ki, satın alma gücünün bir kısmını alıp götürən enflasyon vergilerin en adaletsizidir (Unay, 1993, s.221).

Fiyatlar genel düzeyindeki artışları meydana getiren nedenler, ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına göre farklılık göstermekle birlikte, genel olarak aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1. Tüketici gelirlerindeki artışların talebi artırması,
2. Cari fiyatlarda toplam talebin, toplam arzdan yüksek olması,
3. İklim koşullarının olumsuz olduğu dönemlerde tarım ürünleri arzının azalması, yüksek taban fiyatı politikaları,
4. İşçi ücretleri ve hammadde fiyatlarındaki artışlar, yüksek faiz hadleri, devalüasyon gibi ürün maliyetlerini doğrudan yükselten etkenler,
5. İthal edilen malların fiyatlarındaki yükselmeler,
6. Kamu kuruluşlarının etkin çalışmaması nedeniyle maliyetlerin artması,
7. Tasarrufların yatırımlardan az olması,
8. Tedavüldeki paranın hızla artması, devlet harcamalarının devlet gelirlerine kıyasla artması, bol ve ucuz kredi verilmesi vb.

Enflasyon kaynağına, geçirdiği safhalara ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı şekiller gösterir (Arda, 2008, s.259).

1.1.1. Enflasyon Ölçüm Yöntemleri

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki belirli bir dönemdeki yüzde artışların hesaplanması şeklinde ölçülür. Enflasyon hesaplamalarında belli başlı fiyat endeksleri kullanılmaktadır. Bunlar; Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), ve GSYH Deflatörü enflasyon ölçümlerinde kullanılan yaygın, fiyat endeksleridir. (Akyüz, 2020, s.38) Fiyatların ağırlıklı ortalamasına fiyatlar genel düzeyi veya sadece fiyatlar genel düzeyi denir. Fiyat düzeyindeki değişmelere ise fiyatlar genel düzeyinde değişmeler veya fiyat düzeyinde değişmeler denir. Fiyat düzeyleri yukarıda da bahsedildiği gibi 3 farklı endeksle hesaplanmaktadır. Bu endeksler içinden en önemlisi TÜFE' dir (Ertek, 2019, s.3003-304).

Fiyat endeksi, belli sayıda mal ve hizmet grubunun değişik dönemlerdeki ağırlıklı ortalama fiyatını temel/ baz dönemi ortalama fiyatına oranı olarak ifade edilir. Endeks oluşma süreci incelenecek piyasaya göre söz konusu piyasayı temsil edecek mal ve hizmet grubu oluşturulur ve seçilmiş maddelerin fiyatları dönemsel olarak incelemeye alınır (Akyüz, Habip, 2020, s.38).

Fiyat endekslerinden TÜFE ve ÜFE Laspeyres Endeksiyle GSYH Deflatörü ise Paasche Endeksiyle ölçülmektedir. Laspeyres Endeksinde hesaplamada bir baz yıl seçilir ve o yılın mal sepeti hesaplamalarda kullanılır. Paasche Endeksinde ise cari yıl mal sepeti baz alınır. (Akyüz, 2020, s.38) GSYİH deflatörü ile TÜFE'nin hesaplanma yöntemi arasında herhangi bir fark yoktur. Ancak fiyat artış hesaplanmasında baz alınan mal ve hizmet sepetleri yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar;

- GSYİH deflatörü belirli bir yıl içinde ekonomide üretilen mal ve hizmetleri kapsarken, TÜFE yalnızca kentlerde yaşayan tüketicilerin tükettiği mal ve hizmetleri içermektedir.
- GSYİH deflatörü, sadece ülke içinde üretilen mal ve hizmetleri baz alırken, TÜFE'ye ithal mallar da dahil edilmektedir.
- GSYİH deflatörü hesaplanırken, kullanılan mal ve hizmetler sadece o yılda üretilen mal ve hizmetleri kapsadığından içerdiği mal sepeti yıldan yıla değişmeyip sabittir. Değişken sepete dayalı GSYİH deflatör gibi endeksler PAASCHE endeksi, TÜFE gibi sabit bir mal sepeti ile oluşturulan endeksler Laspeyres endeksi olarak adlandırılmaktadır (Ülgen, 2017, s.47).

Hesaplama olarak hangi fiyat endeksinin kullanılacağı konusunda kesin bir yargı yoktur. Ancak TÜFE' deki değişimin doğrudan tüketiciyi etkilemesi ve hizmet sektörlerini de içermesi nedeniyle daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Akyüz, 2020, s.38).

Türkiye' de fiyat endekslerini iki kurum hazırlamaktadır. Bunlar, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve İstanbul Ticaret Odası (İTO)' dır. TÜİK Türkiye'nin tümü için fiyat endeksleri hazırlarken İTO sadece İstanbul için hazırlamaktadır (Akyüz, 2020, s.38)

Enflasyon önemli bir makroekonomik sorun olduğundan, ölçülüp değerlendirilmesi herkesi ilgilendirir. Ev halkı, gelirindeki artışların yanı sıra fiyatlardaki artışlarla da ilgilidir. Ev halkının geliri artabilir. Ancak, fiyatlardaki artış gelirdeki artıştan daha fazla ise, reel olarak ev halkının geliri azalacaktır. Bu durumda, daha fazla gelirle daha az mal ve hizmet satın alabilecektir. Özellikle memur ve işçiler, enflasyon ortamında, fiyatlardaki artışlara göre gelirlerindeki artışın ne olacağı konusunda çok hassastırlar. Toplu sözleşmelerde işçiler enflasyon üzerinde bir zam talep ederler. Onun için enflasyonun ölçülmesi ve bilinmesi büyük bir önem taşır (Ertek, 2019, s.313).

1.1.1.1. Tüketici Fiyat Endeksi

Tüketici fiyat endeksi (TÜFE), hane halklarının tüketimine yönelik mal ve hizmet fiyatlarının zaman içindeki değişimini ölçmektedir. 2003 temel yıllık TÜFE'nin temel amacı; piyasada tüketime konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimi ölçerek enflasyon oranını hesaplamaktır. Bu amaca yönelik olarak hane halklarının, yabancı ziyaretçilerin ve kurumsal nüfusun yurtiçinde yaptığı tüm nihai parasal tüketim harcamaları dikkate alınmıştır. Bu kavram, tüketim harcamalarından hane halklarının kendi tüketimlerine yönelik üretimleri ve hane halkları için geçerli izafi kiralari kapsam dışında bırakmıştır.

Madde sepetlerinin ve ağırlıklarının güncellemesi, her yılın sonunda yapılmakta ve zincirleme Laspeyres formülü ile seri devam ettirilmektedir. Her yıl aralık ayı itibari ile, yeni maddeler endekse dâhil edilmekte ya da önemini kaybeden maddeler endeksten çıkarılmakta ve yeni ağırlıklar endeks hesabında

kullanılmaktadır. Cari fiyatların, “yeni fiyat referans dönemi (Po)” olan bir önceki aralık ayının fiyatlarına bölünmesiyle, endeks hesaplanmakta ve aralık ayı endeksi ile çarpılarak zincirleme işlemi yapılmaktadır.

$$I = w * (P_i / P_o) \text{ I: endeks } P_i: \text{ cari ay fiyatı } W: \text{ ağırlık } P_o: \text{ temel yıl fiyatı}$$

$$I_t = w^i * (P_{it} / P_{Aralik(t-1)}) * I_{Aralik(t-1)} w^i : \text{ yeni ağırlık } t: \text{ zaman}$$

Madde çeşidi fiyatları geometrik ortalama ile hesaplanmaktadır. TÜFE ağırlıkları ve sepeti oluşturulurken kullanılan kaynaklar Hane halkı bütçe anketi, kurumsal nüfus bireysel tüketim harcamaları, çıkış yapan yabancı ziyaretçiler ve idari kayıtlardan elde edilen harcama ve ciro bilgileri (cep telefonu-sabit telefon görüşme ücretleri, şans oyunları, sigortalar vb.) ve perakende ticaret sektöründe yer alan marketlerden sağlanan barkod (satış) verileridir. (TÜİK)

Ürün piyasalarında mal ve hizmetlerin fiyatları üretici fiyatları veya perakende fiyatlarıyla ele alınıp incelenebilir. Tüketici yönünden önemli olan perakende fiyatlarıdır. Tüfe, perakende fiyatlarıyla ele alınıp incelenir. Tüketici yönünden önemli olan perakende fiyatlarıdır. TÜFE, perakende fiyatlara göre hesaplanan bir endekstir. Tüketicinin satın alıp tükettiği mal ve hizmetlerin her birine tüketicinin bütçesinden ayırdığı pay oranında ağırlık verilir ve mal ve hizmetlerin ortalama fiyatı bu mal ve hizmetlere verilen ağırlıklara göre hesaplanır (Ertek, 2019, s.304). TÜFE endeksi tüketicilerin kullanmış olduğu mal ve hizmetlerden oluşturulan bir sepetin kullanım sıklığı veya tüketici açısından önem derecesine göre ağırlandırılarak hesaplanması sonucunda oluşturulan bir endekstir (Kılıç, vd. 2018, s. 325). TÜFE, tüketicilerin çoğunlukla tükettiği mal ve hizmetlerden oluşan belirli bir sepetin ortalama fiyat değişimlerine aylık ya da yıllık olarak göstermektedir (Alagöz, vd., 2020, s.121).

Tüketicilerin satın alıp tükettiği çok sayıda mal ve hizmet vardır. Bunların hepsinin hesaba katılması olanaksız denecek kadar zordur. Onun için bütün mal ve hizmet ele alınır ve bunların fiyatlarındaki değişimler incelenir. Ele alınan mal ve hizmetler bir mal sepetini oluşturur ve sepetteki mal ve hizmetlerin her birine orta sınıf bir vatandaşın bütçesinden ayırdığı paya göre bir ağırlık verilir. Her ayın belli bir gününde veya günlerinde sepetteki mal ve hizmetlerin fiyatları öğrenilip bu mal ve hizmetlerin fiyatlarının ağırlıklı ortalaması bulunur ve bundan aylık TÜFE elde edilir. Aylık TÜFE’lerden yıllık TÜFE hesaplanır. Aylık TÜFE’lerden yıllık TÜFE hesaplanır. Aylık TÜFE’lerden yıllık TÜFE ve dolayısıyla yıllık enflasyon oranı iki şekilde hesaplanır: (Ertek, 2019, s.304-305).

(1) Bir önceki yılın aynı ayına göre % değişme, ve

$$(2) \frac{\text{Aralık 2011'deki TÜFE}}{\text{Aralık 2010'deki TÜFE}} - 1 = \frac{200,85}{181,85} - 1 = 0,1044 \rightarrow \%10,44$$

(3)

(4) Yıllık ortalama fiyattaki % değişme.

TÜFE’nin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından daha önce sabit bir mal ve hizmetler sepeti belirlenmektedir. Bu sepetteki mal ve hizmetlerin ağırlığı ortalama bir tüketicinin baz alınan yıldaki bütçesinin payına göre belirlenmektedir. Böylece TÜFE bir önceki yıla göre bu mal ve hizmet sepetinde yaşanan fiyat artışlarını yansıtmaktadır (Ülgen, 2017, s.47).

Tüketici Fiyat Endeksinin Kullanım Amaçları :

- Ekonomik anlamda enflasyonun ölçülmesi ve diğer ülkelerin enflasyon oranları ile karşılaştırma yapmak,
- Hükümetlerin ekonomik politikalarının belirlenmesinde gösterge olması,
- Ücretler ve fiyatların ayarlanmasında gösterge olması,
- Herhangi bir değer verisinin enflasyondan arındırılmasını sağlamak,
- Ticari faaliyetlerin yönlendirilmesini sağlamak,
- Muhasebe hesaplarına gösterge olması,
- Fiyat analizlerine gösterge olarak kullanılması vb.

1.1.1.2. Üretici Fiyat Endeksi

2005 yılına kadar Türkiye’ de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından toptan eşya fiyat endeksleri (TEFE) hazırlanıyordu. 2005 yılından itibaren TEFE yerine 2003 temel yılı ÜFE hazırlanmaya başlandı (Ertek, 2019, s.306). ÜFE endeksi ise üreticilerin kullanmış olduğu mal ve hizmetlerden oluşan bir sepet ve bu sepetin üreticilerin sık kullandığı ve önem derecesine göre belirlenen mal ve hizmetlerin ağırlıklandırılmasıyla hesaplanan bir endekstir (Kılıç, vd., 2018, s.325). ÜFE, üreticilerin (firmaların) üretilen hammadde, ara mal ve nihai malların fiyatlarının ağırlıklı ortalamasının hesaplanması ile elde edilir (Ertek, 2019, s.306). ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi) ise üretim sürecinde girdi olarak kullanılan faktörlerin fiyatlarındaki değişimleri ölçen endekstir (Ülgen, 2017, s.47). Ele alınan fiyatlar firmaların sattığı malların, vergiler, ulaştırma masrafları, perakende ve toptan ticaret payı hariç, fabrika çıkış fiyatlarıdır. ÜFE

- (1) Tarım, avcılık ve ormancılık,
- (2) Balıkçılık,
- (3) Madencilik ve taş ocakçılığı,
- (4) İmalat Sanayive
- (5) Elektrik, gaz ve su sektörlerini kapsamaktadır.

TÜFE’de olduğu gibi, ÜFE’de de yıllık endeksler ve dolayısıyla enflasyon oranı aylık endekslerden iki farklı yöntemle hesaplanır:

1. Bir önceki yılın aynı ayına göre % değişme ve
2. Yıllık ortalama fiyattaki % değişme (Ertek, 2019, s.306).

1.1.1.3. GSYİH Deflatörü

GSYİH’ ye göre Nominal GSYH’deki artışlar iki unsurdan oluşur: Üretimdeki artışlar ve fiyatlardaki artışlar. Reel GSYH’deki artışlar ise sadece üretimdeki artışları yansıtır. Nominal GSYH’yi reel GSYH’ye

böldüğümüzde, GSYİH deflatörü diye adlandırılan bir fiyat endeksi elde ederiz. Bu endeksteği değişmeler (% olarak) bize enflasyon oranını verir. GSYİH deflatörünü,

$$GSYİH \text{ Deflatörü} = \frac{\text{Nominal GSYİH}}{\text{Reel GSYİH}} \times 100$$

formülü ile hesaplayabiliriz (Ertek, 2019, s.306).

GSYİH deflatörü, ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetleri kapsayan bir fiyat endeksidir (Ülgen, 2017, s.46).

1.2. Ana Harcama Grupları

TÜFE hesaplamalarında kullanılan nihai ürün ve ağırlıkları zincirleme endeksin yapısı gereği her yıl güncellenmektedir. Hane halkının tüketimde bulunduğu ürünler için ne kadar harcama yaptığı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından bütçe anketleri yoluyla sorularak TÜFE enflasyon oranı hesaplaması yapılmaktadır. 2019-2021 aralığına ait TÜFE enflasyon oranı sepetinde kullanılan 12 ana harcama kalemi için ağırlık değerleri aşığıdaki tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de 2019-2021 Aralığında Tüfe Enflasyon Oranı Ana Harcama Grupları Ağırlıkları

Ana harcama grubu	2019	2020	2021
Gıda ve alkolsüz içecekler	23,29	22,77	25,94
Alkollü içecekler ve tütün	4,23	6,06	4,88
Giyim ve ayakkabı	7,24	6,96	5,87
Konut	15,16	14,34	15,36
Ev eşyası	8,33	7,77	8,64
Sağlık	2,58	2,80	3,25
Ulaştırma	16,78	15,62	15,49
Haberleşme	3,69	3,80	4,64
Eğlence ve kültür	3,29	3,26	3,01
Eğitim	2,40	2,58	2,28
Lokanta ve oteller	7,86	8,67	5,91
Çeşitli mal ve hizmetler	5,15	5,37	4,73
Toplam	100,00	100,00	100,00

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Yukarıda Ana Harcama gruplarının 2019-2021 yılları aralığında elde edilen veriler tablo şekline getirilerek gösterilmiştir. Tabloyu kısaca açıklamamız gerekirse,

İlk bakışta 2019 yılı ile 2021 yılları aralığına baktığımız da Harcama gruplarında da artışlar olduğunu söyleyebiliriz. TÜFE oranı ana harcama grupları içinde gıda ve alkolsüz içecekler kaleminin paylarına bakıldığında TÜFE enflasyon oranını en fazla etkileyen kalemdir. Ardından, Ulaştırma harcamaları ve Konut harcamaları oluşturmaktadır. TÜFE enflasyon oranı ana harcama grupları içinde gıda ve alkolsüz içecekler kaleminin payı 2021 yılı için %25,64 ile TÜFE enflasyon oranını en fazla etkileyen kalemdir. Ardından %15,49 ile Ulaştırma harcamaları ve %15,36 ile Konut harcamaları oluşturmaktadır.

Her harcama grubu kendi kategorisinin de daha detaylı bir şekilde incelenecek ve yıllar içerisinde takip ettiği değişim ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Ana Harcama Gruplarının İncelenmesi

Enflasyon değerlendirilmesinde yararlanılan TÜFE değerleri bulunurken hane halkının tüketiminde çoğunluğu oluşturduğu gruplar ele alınarak, toplumsal harcamaların nasıl şekillendiğini bize göstermektedir. Sepette yer alan kalemlerle toplumun temel ihtiyaç ve gereksinimlerinde yer alan ana harcama grupları ele alınarak genel bir bakış kazandırılmaya çalışılacaktır. Ana Harcama gruplarının temel 12 kalemi ele alınarak 2019-2021 yılları aralığında COVID_19 salgını gölgesinde ana harcama gruplarının nasıl biçimlendiği gözlemlenecektir.

1.2.1.1. Gıda ve Alkolsüz İçecekler

Bu grupta pirinç, ekmekek, makarna, et, balık, süt, yoğurt, peynir, diğer süt ürünleri, yumurta, tereyağı, katı ve sıvı yağlar, meyveler, sebzeler, şeker, reçel, bal, çikolata ve şekerlemeler, dondurma, tuz, baharatlar, kahve, çay ve kakao, maden suları, meyve ve sebze suları ve diğer alkolsüz içeceklere yapılan harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.54).

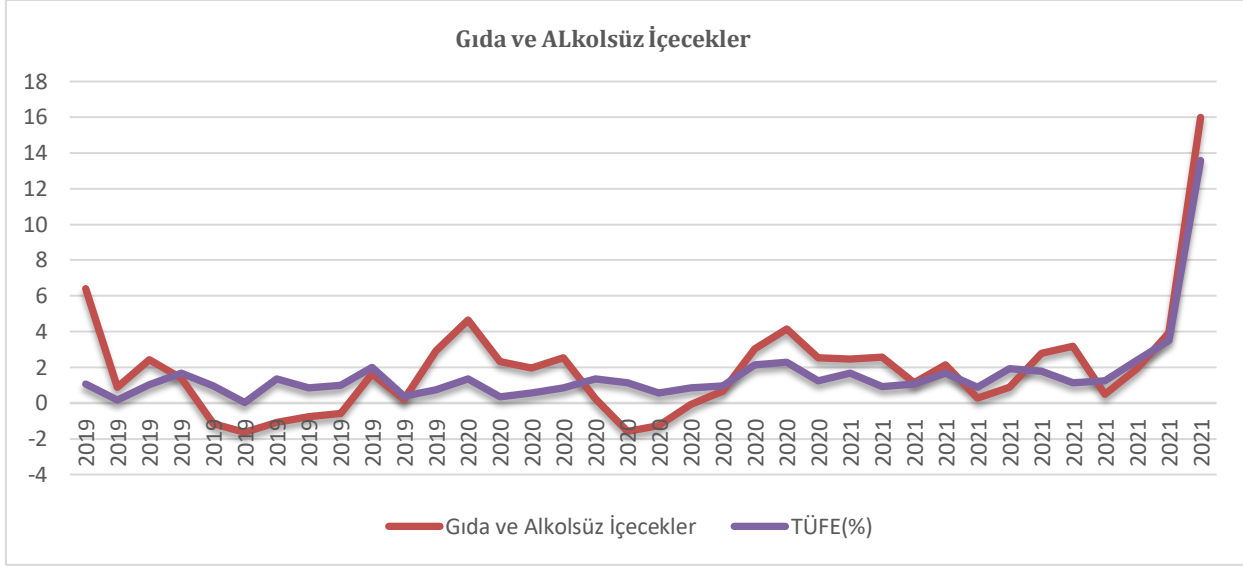
Gıda ve Alkolsüz İçecekler, ana harcama grupları içerisinde oransal olarak en fazla tüketilen kalemdir. Tabloya baktığımız zaman 2019-2021 aralığında bu kalemin genel Tüfe değerlerinden çoğunlukla fazla çıktığını görmekteyiz.

Tablo 2: Gıda ve Alkolsüz İçeceklerdeki Artış Hızı (2019-2021)

Yıl	Ay	Değişim Oranı(%)	
		Gıda ve Alkolsüz İçecekler	TÜFE(%)
2019	Ocak	6,42	1,06
2019	Şubat	0,9	0,16
2019	Mart	2,44	1,03
2019	Nisan	1,39	1,69
2019	Mayıs	-1,17	0,95
2019	Haziran	-1,64	0,03
2019	Temmuz	-1,1	1,35
2019	Ağustos	-0,77	0,85
2019	Eylül	-0,59	0,99
2019	Ekim	1,65	2
2019	Kasım	0,22	0,38
2019	Aralık	2,93	0,74
2020	Ocak	4,65	1,35
2020	Şubat	2,33	0,35
2020	Mart	1,95	0,57
2020	Nisan	2,53	0,85
2020	Mayıs	0,24	1,36
2020	Haziran	-1,6	1,13
2020	Temmuz	-1,28	0,58
2020	Ağustos	-0,08	0,86
2020	Eylül	0,66	0,97
2020	Ekim	3,03	2,13
2020	Kasım	4,16	2,3
2020	Aralık	2,53	1,25
2021	Ocak	2,48	1,68
2021	Şubat	2,57	0,91
2021	Mart	1,13	1,08
2021	Nisan	2,13	1,68
2021	Mayıs	0,29	0,89
2021	Haziran	0,88	1,94
2021	Temmuz	2,77	1,8
2021	Ağustos	3,18	1,12
2021	Eylül	0,5	1,25
2021	Ekim	1,92	2,39
2021	Kasım	3,92	3,51
2021	Aralık	15,99	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Grafik 1: Gıda ve Alkolsüz İçeceklerdeki Artış Hızı (2019-2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Gıda ve Alkolsüz İçecekler tüketiciler için birinci öncelik konumundadır. İkame oranı olmayan zorunlu ürünler olarak değerlendirebiliriz. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için yeme ve içmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Grafiğe baktığımızda TÜFE içerisinde Gıda ve Alkolsüz İçeceklerin oynadığı rolün büyük olduğunu görebilmekteyiz. Genel anlamda Gıda ve Alkolsüz İçecekler Tüfe içerisinde büyük bir paya sahip olarak ortalamanın üstünde değerler aldığı söyleyebilmekteyiz. 2019 ve 2021 yılları aralığına baktığımız zaman görüldüğü üzere dönem dönem oynaklıklar yaşanmıştır. En yüksek değerlerin ise 2021 yılında olduğunu söyleyebiliriz. Global çapta yaşanan salgından dolayı 2019 yılında bir düşüş yaşandığını ardından 2020-2021 aralığında global çapta pandeminin kuralları ile pandemi öncesi yaşama dönüşü ile bu değerlerin artışa geçtiğinin görmekteyiz. . 2021 yılında Gıda ve Alkolsüz İçeceklerin alımında tablonun en yüksek değerini görmekteyiz yaşanan sosyoekonomik ve demografik durumlar kimi zaman iniş ve çıkışlara sebebiyet verebilmektedir.

1.2.1.2. Alkollü İçecekler ve Tütün

Bu grupta içki, likör, şarap, bira, sigara, puro ve tütüne yapılan harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.57).

Alkollü İçecekler ve Tütün kaleminin genel Tüfe değerlerinden tabloya baktığımızda yüksek çıktığını görmekteyiz. Alkollü İçecekler ve Tütün Değerlerine baktığımız zaman yıllar içerisinde bazı dönemlerde çok yüksek bazı dönemlerde de ciddi anlamda bir önceki aya göre düşük değerler aldığını görmekteyiz. Bu farklılığın en büyük sebeplerinden biri baktığımızda bu kalemin sağlığa zararlı olması sebebiyeti ile kimi dönemlerde fazlaca vergi alımının olması bazı dönemlerde de vergi artışlarından önce stok yapılması. Bağımlılık yapmaları sebebiyeti ile ikamelerinin olmayıp kullanan kişiler için zorunlu mal gibi öncelik oluşturmamasından ötürü böylesine yüksek değerler aldığını söyleyebiliriz.

Tablo 3: Alkollü İçecekler ve Tütün Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
Yıl	Ay	Alkollü İçecekler ve Tütün	TÜFE(%)
2019	Ocak	0,62	1,06
2019	Şubat	0,11	0,16
2019	Mart	0,01	1,03
2019	Nisan	6,77	1,69
2019	Mayıs	8,88	0,95
2019	Haziran	0,04	0,03
2019	Temmuz	0,75	1,35
2019	Ağustos	19,11	0,85
2019	Eylül	1,79	0,99
2019	Ekim	0	2
2019	Kasım	0	0,38
2019	Aralık	0	0,74
2020	Ocak	-0,02	1,35
2020	Şubat	-1,34	0,35
2020	Mart	0,04	0,57
2020	Nisan	0,02	0,85
2020	Mayıs	0,66	1,36
2020	Haziran	0,87	1,13
2020	Temmuz	0,23	0,58
2020	Ağustos	0,2	0,86
2020	Eylül	0,04	0,97
2020	Ekim	-0,01	2,13
2020	Kasım	0	2,3
2020	Aralık	-0,01	1,25
2021	Ocak	0,67	1,68
2021	Şubat	0,13	0,91
2021	Mart	0,04	1,08
2021	Nisan	0,73	1,68
2021	Mayıs	-0,01	0,89
2021	Haziran	-0,01	1,94
2021	Temmuz	0,02	1,8
2021	Ağustos	0,18	1,12
2021	Eylül	0,05	1,25
2021	Ekim	1,92	2,39
2021	Kasım	0,03	3,51
2021	Aralık	11,21	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Tablo 4: Giyim ve Ayakkabı Artış Hızı (2019-2021)

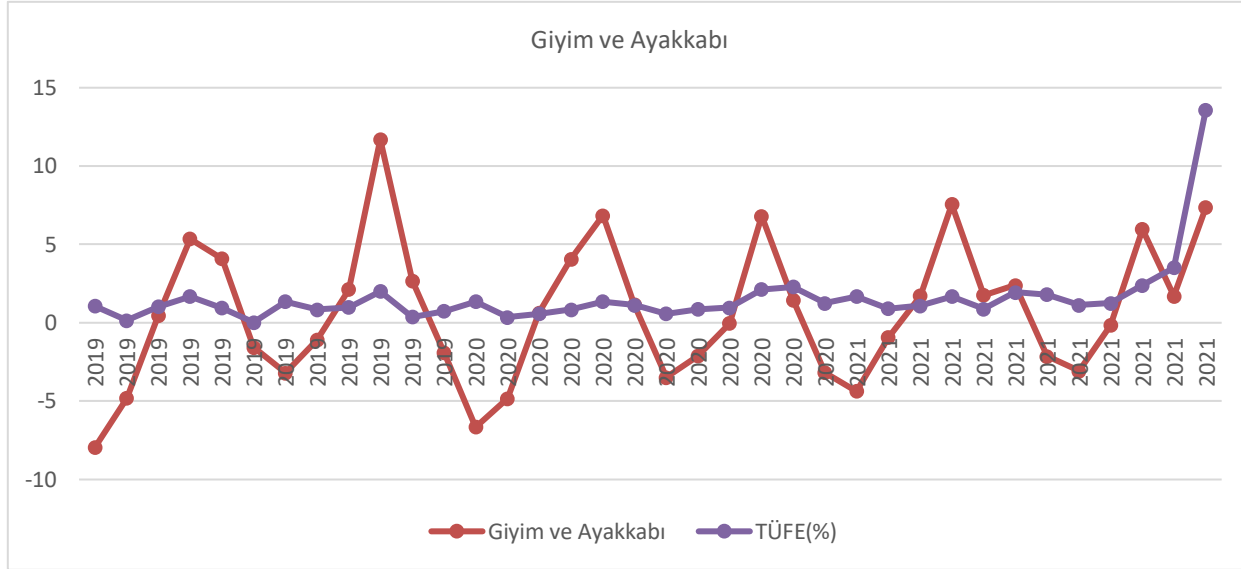
Değişim Oranı(%)			
Yıl	Ay	Giyim ve Ayakkabı	TÜFE(%)
2019	Ocak	-7,95	1,06
2019	Şubat	-4,81	0,16
2019	Mart	0,46	1,03
2019	Nisan	5,36	1,69
2019	Mayıs	4,09	0,95
2019	Haziran	-1,57	0,03
2019	Temmuz	-3,2	1,35
2019	Ağustos	-1,1	0,85
2019	Eylül	2,13	0,99
2019	Ekim	11,7	2
2019	Kasım	2,69	0,38
2019	Aralık	-1,91	0,74
2020	Ocak	-6,65	1,35
2020	Şubat	-4,83	0,35
2020	Mart	0,65	0,57
2020	Nisan	4,08	0,85
2020	Mayıs	6,85	1,36
2020	Haziran	1,16	1,13
2020	Temmuz	-3,48	0,58
2020	Ağustos	-2,11	0,86
2020	Eylül	-0,03	0,97
2020	Ekim	6,81	2,13
2020	Kasım	1,46	2,3
2020	Aralık	-3,18	1,25
2021	Ocak	-4,37	1,68
2021	Şubat	-0,93	0,91
2021	Mart	1,72	1,08
2021	Nisan	7,57	1,68
2021	Mayıs	1,76	0,89
2021	Haziran	2,4	1,94
2021	Temmuz	-2,13	1,8
2021	Ağustos	-3,08	1,12
2021	Eylül	-0,16	1,25
2021	Ekim	5,97	2,39
2021	Kasım	1,7	3,51
2021	Aralık	7,35	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Giyim ve ayakkabı gıda ve içecek gibi zorunlu olmaması yanı sıra kimileri için lüks olmakla birlikte kimileri içinse her gün farklı olması gereken bir metadır. Giyim ve ayakkabıya sahip olma durumu kişilerinin ekonomik durumları ile örtüşmektedir. Alınan ürünlerin marka boyutunun olması da bu sektördeki fiyat farklılıklarına sebebiyet vermektedir. Genellikle bu kalemin genel olarak Tüfe değerlerinden düşük olduğunu görebilmekteyiz. Tabloya baktığımız zaman en çarpıcı değer -0,03 ile

2020 yılının Eylül ayında yaşandığını görmekteyiz. Global çapta yaşanan salgından ötürü çeşitli kısıtlamalardan dolayı aylarca evde kalan ülkemiz bu sektörün düşük rakamlarda çıkmasında etkindir. Evde olduğundan dolayı giyim ve ayakkabı düzeyi en aza indirgenmiş temel olan gıda gibi kalemlere yönelim söz konusu olmuştur.

Grafik 3: Giyim ve Ayakkabı Artış Hızı (2019-2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Grafiksel olarak incelediğimiz de Tüfe değerlerinin genellikle altında bir seyir gösterdiğini bazı dönemlerde neredeyse aynı değerler aldıklarını ve bazı dönemlerde ciddi anlamda giyim ve ayakkabının tüfe içerisinde kapladığı değer az olduğunu net bir şekilde görmekteyiz. Giyim ve ayakkabı genel bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. Ancak çok kapsamlı bir araştırma da marka adı altında daha az ayakkabıya daha fazla meblağlar verildiği kuşkusuz bir gerçektir. Grafiğe baktığımız zaman bu kalemden istikrarsızlık olduğunu söyleyebilmekteyiz. Kimi dönem zirve kimi dönem de dip olgusunun yaşandığını aynı düzlemlerde seyretmediğini söyleyebilmekteyiz.

1.2.1.4. Konut

Bu grupta gerçek kira ücreti, izafi kira ücreti (ev sahibi olanlar ve ücretsiz olarak oturanlar için belirlenen), konutun bakım ve onarımına ilişkin hizmetler ve buna ilişkin olarak kullanılan materyaller (badana, boya, yer döşemeleri, pencere, kapı, banyo ve tuvalet teçhizatı, sıhhi tesisat, elektrik tesisatı vb.), çöp toplama ve kanalizasyon hizmetleri, konutla ilgili diğer hizmetler, şebeke suyu, elektrik, gaz, sıvı ve katı yakıtlarla ilgili harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.63).

Tablo 5: Konut Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)				
Yıl	Ay	Konut	TÜFE(%)	
2019	Ocak	-3,1	1,06	
2019	Şubat	0,01	0,16	
2019	Mart	0,27	1,03	
2019	Nisan	0,37	1,69	
2019	Mayıs	0,4	0,95	
2019	Haziran	0,26	0,03	
2019	Temmuz	3,1	1,35	
2019	Ağustos	2,04	0,85	
2019	Eylül	2,15	0,99	
2019	Ekim	3,55	2	
2019	Kasım	0,36	0,38	
2019	Aralık	0,24	0,74	
2020	Ocak	1,2	1,35	
2020	Şubat	0,48	0,35	
2020	Mart	0,26	0,57	
2020	Nisan	-0,32	0,85	
2020	Mayıs	0,34	1,36	
2020	Haziran	0,7	1,13	
2020	Temmuz	0,93	0,58	
2020	Ağustos	0,95	0,86	
2020	Eylül	0,93	0,97	
2020	Ekim	2,01	2,13	
2020	Kasım	1,05	2,3	
2020	Aralık	0,67	1,25	
2021	Ocak	3,02	1,68	
2021	Şubat	0,6	0,91	
2021	Mart	0,7	1,08	
2021	Nisan	0,95	1,68	
2021	Mayıs	0,76	0,89	
2021	Haziran	1,18	1,94	
2021	Temmuz	5,07	1,8	
2021	Ağustos	0,95	1,12	
2021	Eylül	2,34	1,25	
2021	Ekim	7,56	2,39	
2021	Kasım	3,12	3,51	
2021	Aralık	4,56	13,58	

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

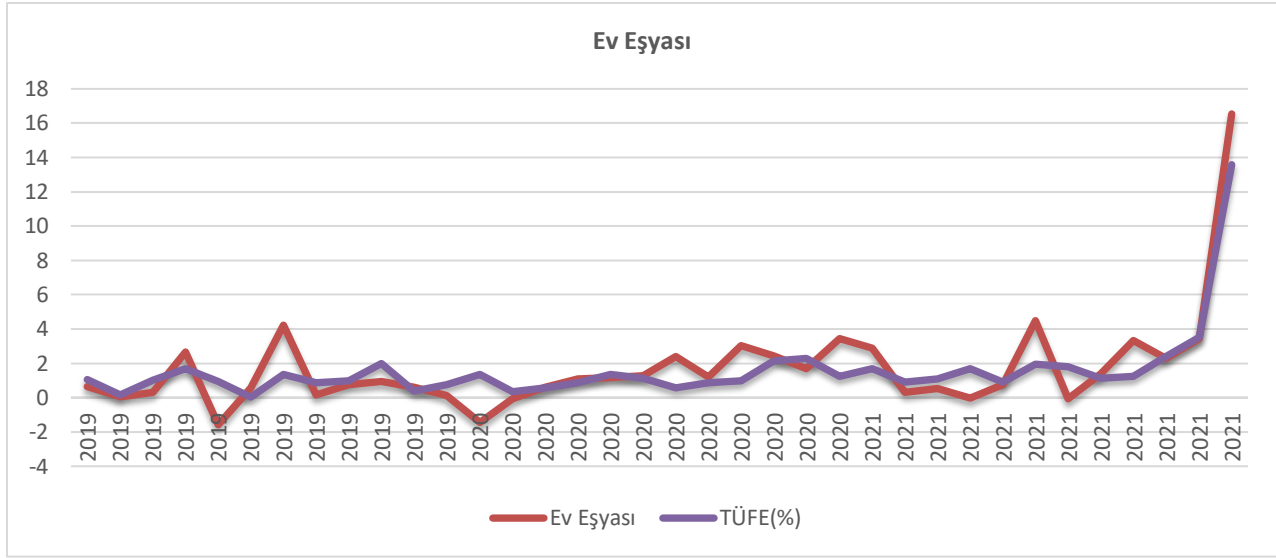

Tablo 6: Ev Eşyası Artış Hızı (2019-2021)

Yıl	Ay	Değişim Oranı(%)	
		Ev Eşyası	TÜFE(%)
2019	Ocak	0,65	1,06
2019	Şubat	0,06	0,16
2019	Mart	0,3	1,03
2019	Nisan	2,65	1,69
2019	Mayıs	-1,58	0,95
2019	Haziran	0,57	0,03
2019	Temmuz	4,24	1,35
2019	Ağustos	0,16	0,85
2019	Eylül	0,77	0,99
2019	Ekim	0,96	2
2019	Kasım	0,59	0,38
2019	Aralık	0,12	0,74
2020	Ocak	-1,44	1,35
2020	Şubat	-0,08	0,35
2020	Mart	0,62	0,57
2020	Nisan	1,09	0,85
2020	Mayıs	1,15	1,36
2020	Haziran	1,26	1,13
2020	Temmuz	2,38	0,58
2020	Ağustos	1,21	0,86
2020	Eylül	3,02	0,97
2020	Ekim	2,45	2,13
2020	Kasım	1,69	2,3
2020	Aralık	3,46	1,25
2021	Ocak	2,9	1,68
2021	Şubat	0,32	0,91
2021	Mart	0,54	1,08
2021	Nisan	-0,03	1,68
2021	Mayıs	0,75	0,89
2021	Haziran	4,5	1,94
2021	Temmuz	-0,06	1,8
2021	Ağustos	1,38	1,12
2021	Eylül	3,33	1,25
2021	Ekim	2,29	2,39
2021	Kasım	3,44	3,51
2021	Aralık	16,54	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Grafik 5: Ev Eşyası Artış Hızı (2019-2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Genel tabloda ev eşyaları ülkemiz açısından Dünya tarafından tanınmaya kalitesiyle övgü almaya başladı bu da ilerleyen süreçlerde ekonomimize olumlu dönüşlere sebep olacaktır. Yükseliş trendi yakalandıktan sonra ulusal çapta yaşanan salgının, kısıtlamasından dolayı düşüş yaşanmış ancak ev eşyaları tüketimimiz açısından her daim alınmasına ihtiyaç duyulan bir fonksiyondur. Maddi yeterliliği fazla olan insanların devamlı bir sirkülasyonla zevkleri değiştiği an yenilediği, orta düzeyli insanların ise bir kere alalım kaliteli olsun algısı ile en iyi olanı alma istekleri, bu grubun devamlılığını sağlamasında en büyük etmenlerdir. Pandemi sürecinde yaşanan kısıtlamaların daha seyrekleştiği 2020-2021 yılları aralığında bu kalem de meydana gelen değişimi görmekteyiz. Giyim, ayakkabı gibi harcama grupları ile zorunlu olan konut fonksiyonunun, yaşanılır biçime gelmesini sağlayan grup olarak nitelendirebiliriz.

1.2.1.6. Sağlık

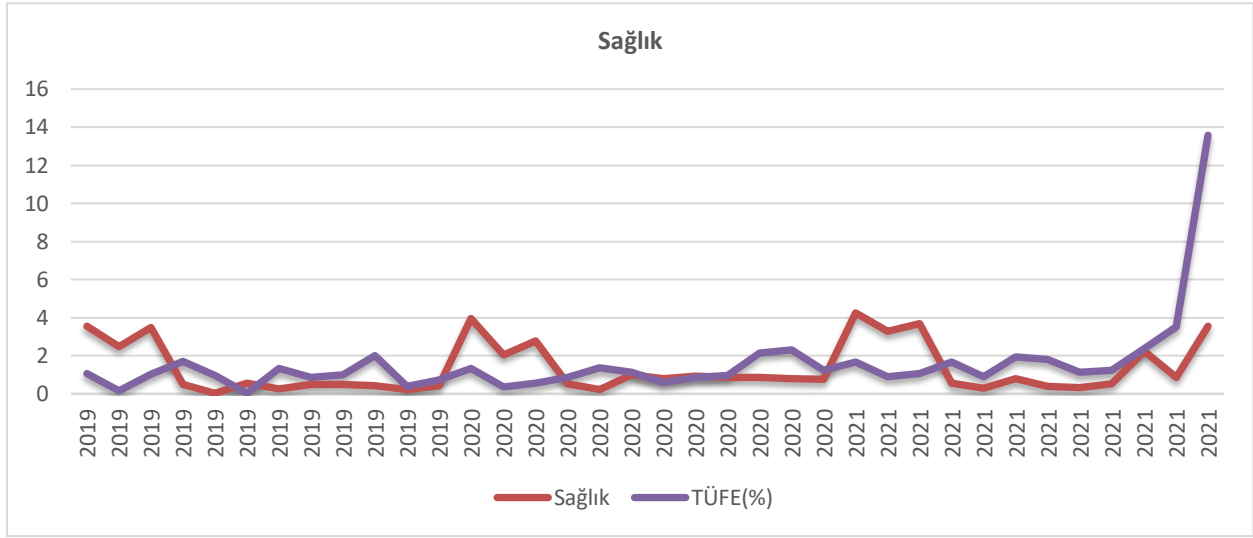
Bu grupta ilaçlar, sağlık ürünleri, tedavi edici alet ve malzemeler (gözlük, lens, boyunluk, işitme cihazı, yürüteç vb.), sağlıkla ilgili aletler (tansiyon aleti, şeker ölçme aleti vb.) hastane ve hastane dışı tıbbi hizmetler (doktor muayene ücreti, dişçilik hizmetleri, röntgen, ultrason, tomografi, tahlil vb., hastane yatak, ameliyat, doğum, fizik tedavi, ambulans vb.) ile ilgili harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.69).

Tablo 7: Sağlık Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
<i>Yıl</i>	<i>Ay</i>	<i>Sağlık</i>	<i>TÜFE(%)</i>
2019	Ocak	3,56	1,06
2019	Şubat	2,48	0,16
2019	Mart	3,48	1,03
2019	Nisan	0,49	1,69
2019	Mayıs	0,03	0,95
2019	Haziran	0,57	0,03
2019	Temmuz	0,25	1,35
2019	Ağustos	0,48	0,85
2019	Eylül	0,51	0,99
2019	Ekim	0,44	2
2019	Kasım	0,23	0,38
2019	Aralık	0,42	0,74
2020	Ocak	3,96	1,35
2020	Şubat	2,03	0,35
2020	Mart	2,78	0,57
2020	Nisan	0,53	0,85
2020	Mayıs	0,22	1,36
2020	Haziran	0,99	1,13
2020	Temmuz	0,8	0,58
2020	Ağustos	0,94	0,86
2020	Eylül	0,87	0,97
2020	Ekim	0,88	2,13
2020	Kasım	0,8	2,3
2020	Aralık	0,78	1,25
2021	Ocak	4,25	1,68
2021	Şubat	3,3	0,91
2021	Mart	3,7	1,08
2021	Nisan	0,56	1,68
2021	Mayıs	0,3	0,89
2021	Haziran	0,8	1,94
2021	Temmuz	0,41	1,8
2021	Ağustos	0,31	1,12
2021	Eylül	0,52	1,25
2021	Ekim	2,25	2,39
2021	Kasım	0,88	3,51
2021	Aralık	3,55	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Grafik 6: Sağlık 2019-2020 Artış Hızı

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Sağlık açısından değerlendirmeye baktığımızda ilk olarak inşili çıkışlı değerlere sahip olduğunu söyleyebilmekteyiz. 2019 yılının ilk aylarında artış gösteren değer 2019 yılının sonlarına doğru artış göstermiş.2020 yılının mart ayına doğru ülkemizde global çaptaki salgınında görünmesiyle birlikte tüfe oranı ile birbirini takip eden değerler almış ve önlemlerin arttırılması daha çok sağlık açısından yapılan girişimler ile 2021 yıllarının ilk aylarında artış yaşandığını ve alınan önlemler sonucunda değerlerin TÜFE değerinin altında seyrettiğini söyleyebiliriz. İnsanlar sağlık konusunda diğer gruplara göre daha az harcamayı seçmektedirler. Bunun belli başlı sebeplerinden olan kamu harcamaları ile karşılanan sağlık sistemidir.

1.2.1.7. Ulaştırma

Bu grupta ulaşım aracı satın alınması (birinci ve ikinci el), motosikletler, bisikletler, yedek parça ve aksesuarlar, yakıt ve yağlar, bakım ve tamirler, yolcu taşımacılığı (demiryolu, karayolu, havayolu, deniz ve su yoluyla), ulaşım araçlarının tamirleri, diğer taşıma (nakliye, kargo vb. ulaşım) hizmetleri ile ilgili harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.72).

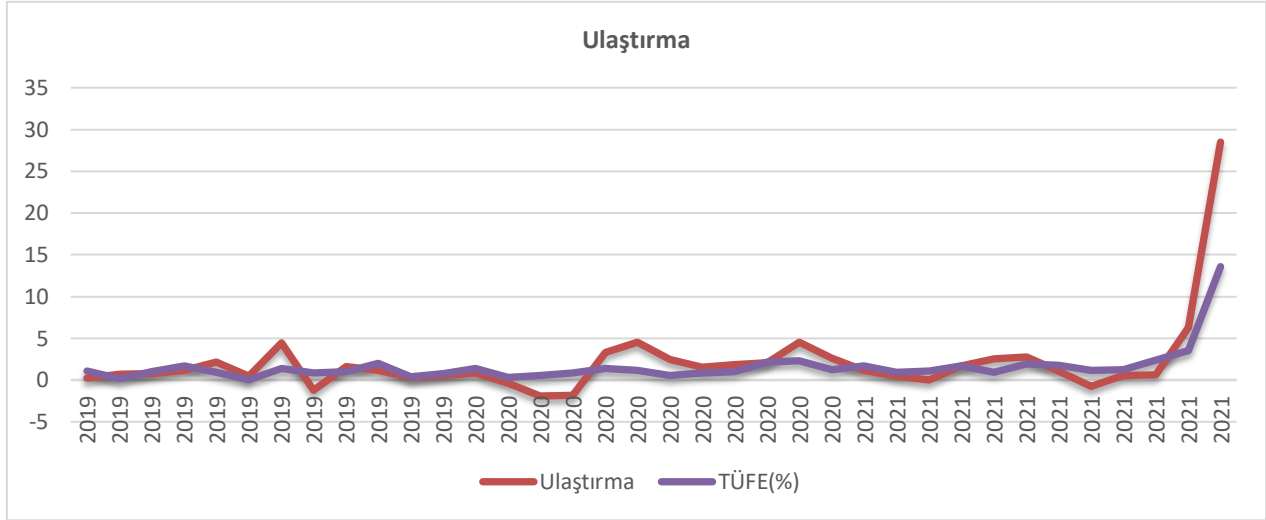
Ulaştırma Ana Harcama Grupları içerisinde önemli bir yer bulunduran bir kalemdir. Ulaştırma kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Hayat akışının devam edebilmesi için olmazsa olmazdır. Ulaştırma oranının 2021 yılında ciddi bir oranda yüksek çıktığını görmekteyiz. Bu oranın yüksek çıkmasının en büyük sebeplerinden biri ülkemizde yaşanan parasal oynaklıklardan dolayı ulaşım maliyetlerinde yaşanan yükselme ve faizlerin yansımaları diyebiliriz.

Tablo 8: Ulaşım Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
<i>Yıl</i>	<i>Ay</i>	<i>Ulaştırma</i>	<i>TÜFE(%)</i>
2019	Ocak	0,2	1,06
2019	Şubat	0,71	0,16
2019	Mart	0,75	1,03
2019	Nisan	1,19	1,69
2019	Mayıs	2,18	0,95
2019	Haziran	0,47	0,03
2019	Temmuz	4,46	1,35
2019	Ağustos	-1,19	0,85
2019	Eylül	1,61	0,99
2019	Ekim	1,17	2
2019	Kasım	0,33	0,38
2019	Aralık	0,57	0,74
2020	Ocak	0,87	1,35
2020	Şubat	-0,38	0,35
2020	Mart	-1,91	0,57
2020	Nisan	-1,83	0,85
2020	Mayıs	3,3	1,36
2020	Haziran	4,49	1,13
2020	Temmuz	2,44	0,58
2020	Ağustos	1,56	0,86
2020	Eylül	1,84	0,97
2020	Ekim	2,04	2,13
2020	Kasım	4,51	2,3
2020	Aralık	2,64	1,25
2021	Ocak	1,12	1,68
2021	Şubat	0,48	0,91
2021	Mart	0	1,08
2021	Nisan	1,68	1,68
2021	Mayıs	2,56	0,89
2021	Haziran	2,79	1,94
2021	Temmuz	1,08	1,8
2021	Ağustos	-0,77	1,12
2021	Eylül	0,54	1,25
2021	Ekim	0,65	2,39
2021	Kasım	6,31	3,51
2021	Aralık	28,49	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Grafik 7: Ulaştırma Artış Hızı (2019-2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Ulaştırma değerlerine baktığımız zaman zorunlu ihtiyaçlar düzeyinde miktarlar görmekteyiz. Ulaştırma bir ihtiyaçtır ticaret için, sağlık için, eğitim için. Şehirlerarası yolların sayısının artması teknolojinin gelişmesi ile hızlı tren ulaşımının ortaya çıkması, uçak ulaşımının lüks olmanın dışına çıkıp artık herkesin ulaşabileceği düzeye gelmesi, insanların eskiye nazaran seyahatten korkmadan daha kolay yola çıkmaları gibi sebepler sayısının artmasın da etken olmuştur. Yaşanan salgın sebebiyeti ile 2019 yılının son ayları ve 2020 yıllarının başlarında bu değerlerde yaşanan düşüş görülmekte ve salgının getirdiği kısıtlamaların ortadan kalkması ile 2021 yılında artış görülmektedir. Salgının yanı sıra yaşanan faiz oranlarındaki değişimler ve bu oranların yansıdığı bir piyasa olması sebebiyeti ile de yüksek bir rakam görmekteyiz.

1.2.1.8. Haberleşme

Bu grupta posta hizmetleri, telefon ve tele faks ekipmanları ve onarımı, telefon ve tele faks hizmetleri (telefon görüşme ücreti, telefon kart ücreti, faks çekme ücreti vb.) ile ilgili harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.75).

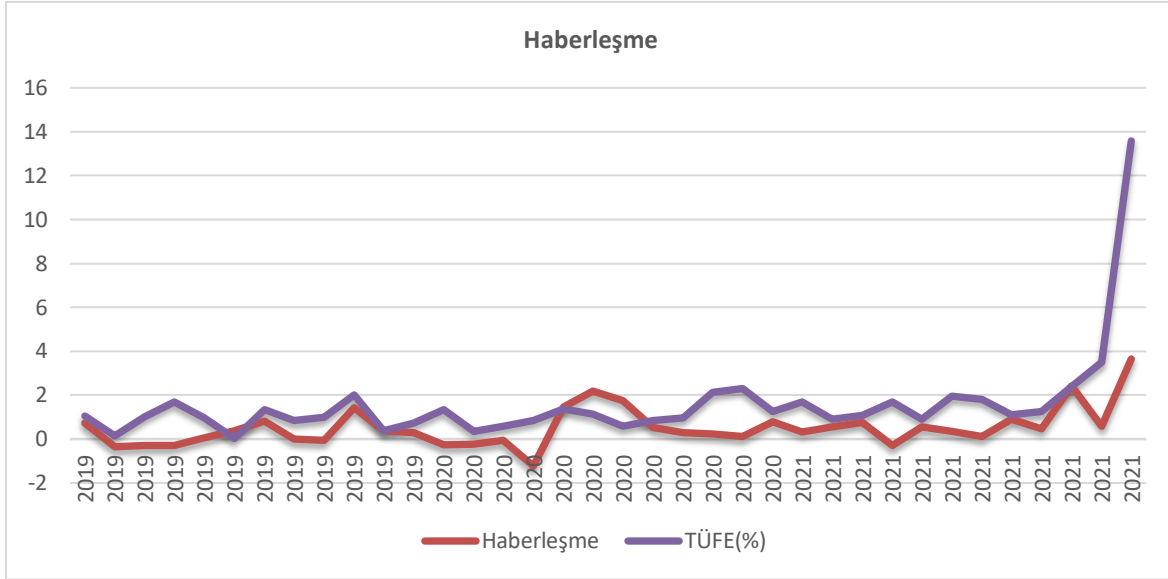
Tablo 9: Haberleşme Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
Yıl	Ay	Haberleşme	TÜFE(%)
2019	Ocak	0,74	1,06
2019	Şubat	-0,34	0,16
2019	Mart	-0,29	1,03
2019	Nisan	-0,3	1,69
2019	Mayıs	0,06	0,95
2019	Haziran	0,38	0,03
2019	Temmuz	0,83	1,35
2019	Ağustos	0	0,85
2019	Eylül	-0,07	0,99
2019	Ekim	1,43	2
2019	Kasım	0,39	0,38
2019	Aralık	0,29	0,74
2020	Ocak	-0,25	1,35
2020	Şubat	-0,22	0,35
2020	Mart	-0,05	0,57
2020	Nisan	-1,23	0,85
2020	Mayıs	1,47	1,36
2020	Haziran	2,19	1,13
2020	Temmuz	1,76	0,58
2020	Ağustos	0,53	0,86
2020	Eylül	0,28	0,97
2020	Ekim	0,23	2,13
2020	Kasım	0,12	2,3
2020	Aralık	0,8	1,25
2021	Ocak	0,31	1,68
2021	Şubat	0,56	0,91
2021	Mart	0,76	1,08
2021	Nisan	-0,28	1,68
2021	Mayıs	0,56	0,89
2021	Haziran	0,35	1,94
2021	Temmuz	0,12	1,8
2021	Ağustos	0,9	1,12
2021	Eylül	0,47	1,25
2021	Ekim	2,43	2,39
2021	Kasım	0,58	3,51
2021	Aralık	3,65	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Grafik 8: Haberleşme Artış Hızı (2019-2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Bu kalem ana harcama gruplarında zorunlu ihtiyaçlar aralığına girmediği ve insanların devletin harcadıkları dışında çok ekstrem olarak yönelmedikleri bir sektör olduğu için bu oranların çıkmış olması normaldir. Haberleşme değerleri 2019 yılının ilk aylarında düşüşle başlayıp bahar ayına kadar bir artış yaşamış arından takip edilen sürece bakıldığında 2019 yılının son aylarında düşüşe geçmiş ve bu durum 2020 yılının ilk aylarına kadar kendini göstermiş ardından mart 2020 yılında ülkemizde baş gösteren COVID_19 salgın sürecinde insanların yaşadığı kısıtlamalardan ötürü haberleşmenin önemi artmış kişiler yüz yüze iletişim yerine haber kaynaklarını, internet, telefon, sosyal platformlar, internet siteleri ...vb. gibi faktörlerle haberleşme ihtiyaçlarını gidermiş ve burada bir artış yaşanmıştır. Pandemi sürecine alışılması ve yasakların ortadan kaldırılması ile değerler eski düzeylerinde seyretmiş ve kimi dönemler iniş kimi dönemler çıkış yaşanmış olsa da net bir durum gözlemlenememiştir.

1.2.1.9. Eğlence ve Kültür

Bu grupta televizyon, DVD, VCD Player, ev sineması sistemi, çanak anten, televizyon anteni, radyo, müzik setleri, video, kaset çalar, CD çalar, kamera, fotoğraf makinesi vb. aletler, bilgisayar, fotokopi makinesi vb. veri işlem ekipmanı, optik aletler, müzik aletleri, oyuncaklar, hobi, spor, av ve kamp malzemeleri, bahçe, bitki ve evcil hayvanlara yönelik ürünler, sinema, tiyatro ve konser, müze, spor müsabakalarına, hayvanat bahçelerine giriş ücretleri, şans oyunları, kitap, gazete ve dergiler, kırtasiye materyalleri (kalem, defter, sulu boya, vb.), paket ve yurtdışı turlar ile ilgili olarak yapılan harcamalar bulunmaktadır(Ahi, 2015, s.78).

Tablo 10: Eğlence ve Kültür Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
Yıl	Ay	Eğlence ve kültür	TÜFE(%)
2019	Ocak	3,18	1,06
2019	Şubat	-0,37	0,16
2019	Mart	0,22	1,03
2019	Nisan	1,04	1,69
2019	Mayıs	1,86	0,95
2019	Haziran	-0,04	0,03
2019	Temmuz	1,6	1,35
2019	Ağustos	0,52	0,85
2019	Eylül	-0,53	0,99
2019	Ekim	-0,59	2
2019	Kasım	0,08	0,38
2019	Aralık	-0,11	0,74
2020	Ocak	1,86	1,35
2020	Şubat	-0,04	0,35
2020	Mart	0,9	0,57
2020	Nisan	-0,67	0,85
2020	Mayıs	0,72	1,36
2020	Haziran	2,45	1,13
2020	Temmuz	1,33	0,58
2020	Ağustos	1,07	0,86
2020	Eylül	0,88	0,97
2020	Ekim	-0,09	2,13
2020	Kasım	1,53	2,3
2020	Aralık	0,07	1,25
2021	Ocak	1,23	1,68
2021	Şubat	-0,98	0,91
2021	Mart	2,01	1,08
2021	Nisan	1,5	1,68
2021	Mayıs	-1,32	0,89
2021	Haziran	4,46	1,94
2021	Temmuz	1,3	1,8
2021	Ağustos	1,13	1,12
2021	Eylül	1,06	1,25
2021	Ekim	0,51	2,39
2021	Kasım	2,29	3,51
2021	Aralık	10,17	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

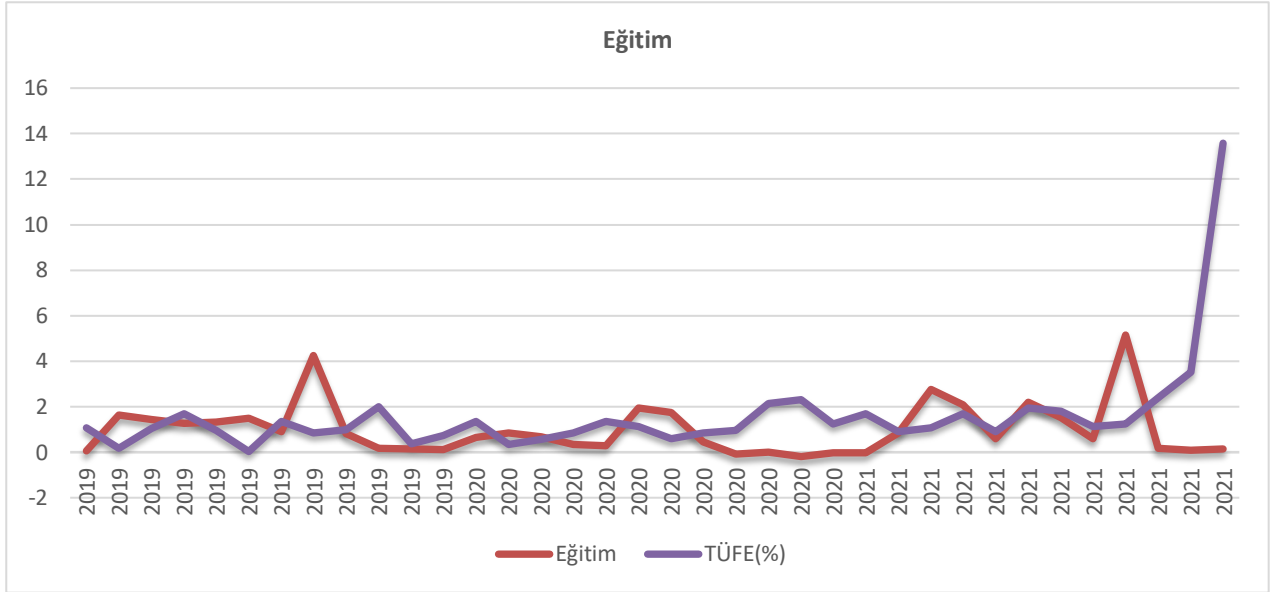

Tablo 11: Eğitim Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
<i>Yıl</i>	<i>Ay</i>	<i>Eğitim</i>	<i>TÜFE(%)</i>
2019	Ocak	0,07	1,06
2019	Şubat	1,64	0,16
2019	Mart	1,45	1,03
2019	Nisan	1,26	1,69
2019	Mayıs	1,32	0,95
2019	Haziran	1,5	0,03
2019	Temmuz	0,9	1,35
2019	Ağustos	4,26	0,85
2019	Eylül	0,81	0,99
2019	Ekim	0,18	2
2019	Kasım	0,15	0,38
2019	Aralık	0,12	0,74
2020	Ocak	0,64	1,35
2020	Şubat	0,86	0,35
2020	Mart	0,69	0,57
2020	Nisan	0,34	0,85
2020	Mayıs	0,28	1,36
2020	Haziran	1,93	1,13
2020	Temmuz	1,74	0,58
2020	Ağustos	0,46	0,86
2020	Eylül	-0,07	0,97
2020	Ekim	0	2,13
2020	Kasım	-0,19	2,3
2020	Aralık	-0,03	1,25
2021	Ocak	-0,03	1,68
2021	Şubat	0,86	0,91
2021	Mart	2,77	1,08
2021	Nisan	2,09	1,68
2021	Mayıs	0,6	0,89
2021	Haziran	2,21	1,94
2021	Temmuz	1,51	1,8
2021	Ağustos	0,58	1,12
2021	Eylül	5,15	1,25
2021	Ekim	0,17	2,39
2021	Kasım	0,08	3,51
2021	Aralık	0,13	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Grafik 10: Eğitim Artış Hızı (2019-2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

Eğitim bir ülkenin gelişmesi için en önemli yapı taşlarından birisidir. Eğitimi temellendirmek geleceği temellendirmektir. Değerlere baktığımız zaman ne yazık ki düşük değerler görmekteyiz eğitim bireyler tarafından zorunlu ihtiyaç olarak görülmemekte sadece Devletin sağladığı imkânlarla yetinip ekstra eğitim için bir çaba gösterilmediğinin gözler önüne seren bir tablo ile karşı karşıyayız. Aylara göre değerlendirmeler yapılacak olursa genel açıdan birbirini takip eden bir süreç olduğunu söyleyemeyiz. 2019 yılında yaz dönemi artış gösteren eğitim seviyesi 2020 yılının yaz döneminde düşük seyretmiş, 2021 yılının kış dönemlerinde yükselmiş ve 2021 döneminin son aylarında bir artış olduğu görülmektedir. Yaşanan bu iniş çıkışların yaşanan pandemi sürecinde 2020 yılının 3. ayından 8. ayına kadar zaman zaman yaşanan kısıtlamalar ve kapanmalar ile eğitimde farklı bir boyut yaşanmış öğrencilere, öğretmenlere ulaşım ve sağlıklı bir iletişimin kurulması için uzaktan eğitim önem kazanmış, bunun için alt yapı çalışmaları yapılmıştır.

Zorunlu eğitimin yanında bireylerin kendi gelişimleri için daha çok çaba sarf etmesi gerektiğini düşünmekteyim. Belli kalıplar içerisinde verilen eğitim belli kalıplar içerisinde kalarak zihinsel olarak ve toplum olarak kalıplar içerisinde sıkışmamıza ve yükselmemize engel olan bir durumdur.

1.2.1.11. Lokanta ve Oteller

Bu grupta restoran, lokanta, pastane, kafe ve barlarda yenilen yemek ve içecekler, otel, motel, pansiyon, tatil köyleri, yurt ve misafirhaneler ile ilgili olarak yapılan harcamalar bulunmaktadır (Ahi, 2015, s.84).

Tablo 12: Lokanta ve Oteller Artış Hızı (2019-2021)

Değişim Oranı(%)			
Yıl	Ay	Lokanta ve Oteller	TÜFE(%)
2019	Ocak	1,07	1,06
2019	Şubat	0,87	0,16
2019	Mart	0,67	1,03
2019	Nisan	1,13	1,69
2019	Mayıs	1,61	0,95
2019	Haziran	2,65	0,03
2019	Temmuz	1,42	1,35
2019	Ağustos	0,75	0,85
2019	Eylül	1,54	0,99
2019	Ekim	0,5	2
2019	Kasım	-0,15	0,38
2019	Aralık	0,4	0,74
2020	Ocak	1,39	1,35
2020	Şubat	0,82	0,35
2020	Mart	0,87	0,57
2020	Nisan	0,12	0,85
2020	Mayıs	0,16	1,36
2020	Haziran	2,83	1,13
2020	Temmuz	1,22	0,58
2020	Ağustos	1,56	0,86
2020	Eylül	0,74	0,97
2020	Ekim	0,71	2,13
2020	Kasım	1,13	2,3
2020	Aralık	0,5	1,25
2021	Ocak	1,56	1,68
2021	Şubat	1,32	0,91
2021	Mart	2,6	1,08
2021	Nisan	1,35	1,68
2021	Mayıs	0,95	0,89
2021	Haziran	3,82	1,94
2021	Temmuz	2,72	1,8
2021	Ağustos	2,27	1,12
2021	Eylül	2,22	1,25
2021	Ekim	2,31	2,39
2021	Kasım	4,1	3,51
2021	Aralık	9,81	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

Tablo 13: Çeşitli mal ve hizmetler Artış Hızı (2019-2021)

Yıl	Ay	Değişim Oranı(%)	
		Çeşitli mal ve hizmetler	TÜFE(%)
2019	Ocak	3,62	1,06
2019	Şubat	-0,39	0,16
2019	Mart	0,58	1,03
2019	Nisan	1,94	1,69
2019	Mayıs	1,48	0,95
2019	Haziran	1,86	0,03
2019	Temmuz	0,63	1,35
2019	Ağustos	0,89	0,85
2019	Eylül	2,09	0,99
2019	Ekim	0,24	2
2019	Kasım	-0,44	0,38
2019	Aralık	0,42	0,74
2020	Ocak	4,88	1,35
2020	Şubat	0,85	0,35
2020	Mart	1,24	0,57
2020	Nisan	4,66	0,85
2020	Mayıs	1,92	1,36
2020	Haziran	0,97	1,13
2020	Temmuz	2,39	0,58
2020	Ağustos	5,09	0,86
2020	Eylül	0,63	0,97
2020	Ekim	2,02	2,13
2020	Kasım	1,14	2,3
2020	Aralık	-0,58	1,25
2021	Ocak	1,94	1,68
2021	Şubat	-2,32	0,91
2021	Mart	1,98	1,08
2021	Nisan	1,89	1,68
2021	Mayıs	1,62	0,89
2021	Haziran	2,7	1,94
2021	Temmuz	0,13	1,8
2021	Ağustos	1,21	1,12
2021	Eylül	1,49	1,25
2021	Ekim	1,75	2,39
2021	Kasım	5,36	3,51
2021	Aralık	13,71	13,58

Kaynak: <https://veri.tuik.gov.tr>

olanak tanır. Tüketici harcamaları enflasyonun 3'te 2'sini oluşturduğu için TÜFE değerleri bu nedenle önemli verilerdir. Meydana gelen artışlar faiz oranlarının artmasına sebebiyet verir. Fiyat seviyelerinde ciddi anlamda yükselişlerin meydana geleceği hakkında sinyaller verir.

Ana Harcama Gruplarının genel olarak değerlendirilmesi yapıldığında;3 harcama grubunun öne çıktığını söyleyebilmekteyiz. Bunlar; Gıda ve Alkolsüz İçecekler, Konut ve Ulaşım kalemleridir. Ana Harcama grubu içerisindeki ağırlıkları ve yüzdesel olarak yukarıda grafikler ve tablolar yardımıyla gösterildiği gibi bu 3 harcama grubu TÜFE'nin yıllar ve aylar bazında değerlerinde yer alan önemli kalemlerindendir. Özellikle gıda ve alkolsüz içecekler vazgeçilmeyen zorunlu mal statüsünde olması sebebiyeti ile harcama grupları içerisinde 2019-2021 aralığında incelenen verilerde genel grup içerisinde en yüksek değere sahip olduğunu söyleyebilmekteyiz. Bunun yanı sıra, konut kalemi yıllar bazında varlığını göstermekte, insanların ihtiyaç bakımından en çok tercih ettiği kalemlerden olmaktadır. Diğer iki kalemimiz gibi ulaşım ise insanlar arasında iletişim, ticaret ve sağlık açısından birçok faktörsel nedenlerden dolayı her daim kullanılan ve harcama grupları içerisinde gıda ve konut kadar yüksek bir değerle yer almasa da tüfe sepeti içerisinde de 3 ana harcama grubu içerisinde yer aldığını rahatlıkla söylemekteyiz. Oransal olarak genel tüfe değerleri ile başa baş giden değerler almakta ve önemli bir kalem olduğunu bize göstermektedir. Diğer harcama grupları kısaca değerlendirilecek olursa ağırlıkları açısından Giyim ve ayakkabı ilk üçlüyü takip etmekte ardından alkollü içecekler ve tütün, Ev eşyası, Lokanta ve Oteller, Haberleşme, Çeşitli mal ve hizmetler ve son olarak harcama grupları içerisinde de sağlık, eğlence, kültür ve eğitim yer almaktadır. Ana harcama gruplarında ağırlık açısından eğitimin neredeyse sonuncu olduğunu görmekteyiz. Bu durumun düzeltilmesi gerekliliği kaçınılmaz bir gerçektir. Eğitim olmadığı takdirde diğer kalemlerin artış göstermesi ve hemen aynı düzeylere gelmesi beklenilemez. Genel incelemeler sonucunda Eğitim, sağlık ve eğlence alanlarında genel ortalamanın altında değerler aldığını ve halkın devletin verdikleri ile yetinerek ekstra harcamalardan kaçındığını söyleyebiliriz.

Enflasyon belirlemede kullanılan Tüfe değerinin hesaplanmasında ele alınan Ana Harcama Gruplarının belirlemiş olduğu rolün önemini görmüş bulunmaktayız. Harcama grupları içerisindeki değişimler Tüfe hesaplamalarında ağırlıkları yönünden toplumsal olarak refah düzeyi, ihtiyaç seviyeleri, zorunlu ihtiyaçlar gibi faktörlerin ne boyutta olduğunu anlamamız ve kavramamız açısından önem teşkil etmekte. Toplumsal açıdan sos yo-demografik yönümüzün nasıl olduğunu ülkemizin gelişmesi açısından nelere başvurmamız gerektiğini bize gösteren toplumun bir nevi röntgenini çeken bir uygulama olmakla birlikte enflasyon oranlarının ortaya nasıl çıktığını ve bu oranların nasıl düşürülmesi gerektiğini bize gösteren önemli kalemler.2019 yılının aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID_19 salgını, ilerleyen süreçlerden yavaş yavaş Dünyaya yayılım göstermiştir.2020 yılının Mart ayında ülkemizde ortaya çıkan ve hala etkisini sürdüren bu salgın yukarıda incelendiği gibi ana harcama gruplarının değerlerinde yaşanan değişimlerde yer alması ile birlikte Tüfe oranlarını ve genel enflasyon oranlarını da etkilemiştir. İlk süreçte yaşanan toplumsal kapanmalar, alınan ekonomik önlemler, çeşitli kısıtlamalar... vb. gibi. Yaşanan etmenler sonucu ekonomik açıdan etkilenildiği bir gerçektir. Yaşanan bu sürecin etkileri bertaraf edilmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahi, Levent (2015). Veri Madenciliği Yöntemleri ile Harcama Gruplarının Paylarının Tahmini. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim- Öğretim ve Sınav Yönetmeliği İstatistik Anabilim Dalı, Ankara.

Akyüz, Habip (2020).2010-2017 Dönemi Türkiye’de Enflasyonun Gelişimi ve Enflasyonu Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. Uluslararası İktisat Ana Bilim Dalı Uluslararası İktisat Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Alagöz, Mehmet., Saçık, Yapar, Sinem, Erdoğan, Savaş. (2020). Temel Makroekonomik Göstergeler (1.Baskı). Ankara: Atalay Matbaacılık.

Arda, Erhan (2008). Enflasyon Sözlüğü (2.Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.ş.

Ertek, Tümay (2019). Temel Ekonomi (Basından Örneklerle) (5.Baskı 2.Basım). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Kılıç, C., Kurt, S., Savrul Kılınç, B., Topkaya, Ö., Arslan boğa, K., Torun, M., Savrul, M., & Balan, F. (2018). İktisada Giriş (2.Baskı). Ankara: Pozitif Matbaa.

Kurumlu, Dilek E. (2014). Makro İktisat ve Para-Banka-Kredi (4.Baskı). Ankara: Ayrıntı Basım Yayım ve Parasız, İlker (2002). İşletmeciler ve yöneticiler için İktisat (1.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.

Parasız, İlker (2002). İşletmeciler ve yöneticiler için İktisat (1.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.

Unay, Cafer (1993). Makroekonomi (5.Baskı). Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.

Matbaacılık Ltd. Şti.

Ülgen, Gülden (2017). Makro İktisat (1. Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi. Avcı Ofset Matbaacılık.

www.tcmb.gov.tr

www.tuik.gov.tr

ÜNİVERSİTE TERCİHLERİ İİBF ÖĞRENCİLERİN BÖLÜM TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Merve ADA ^a

ÖZET

^aYüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-2345-6789

E-posta: 9742merveada@gmail.com

Bu çalışmanın amacı Selçuk Üniversitesi örneğinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen faktörleri incelemektir. Bu amaçla 2021-2022 döneminde öğrenim gören öğrencileri temsil eden örnekleme uygulanacak olan anket verilerine dayanarak üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen kişisel, demografik, çevresel ve kurumsal etkenler analiz edilecektir. Kurumsal faktörler olarak üniversitenin tanıtım faaliyetleri, sosyal medya kullanımı, akademik kadrosu, istihdam olanakları, kampüs olanaklarına ilişkin algıları, çevresel faktörler olarak üniversitenin bulunduğu şehir, aile arkadaş tavsiyeleri ve mezun olan öğrencilerin tavsiyeleri, kişisel ve demografik faktörler olarak cinsiyet, gelir düzeyi vb. etkenler değerlendirilmiştir. Anket sonucu elde edilen veriler çapraz tablolar aracılığıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Seçimi, Bölüm Tercihleri, İİBF

JEL Kodları: I2, I210

UNIVERSITY PREFERENCES FACTORS AFFECTING THE DEPARTMENT PREFERENCES OF İİBF STUDENTS: SELÇUK UNIVERSITY

ABSTRACT

The goal of this study is to examine the factors affecting the university and department preferences of the Faculty of Economics and Administrative Sciences students in the example of Selçuk University. In this regard, personal, demographic, environmental and institutional factors affecting university and department preferences will be analyzed in terms of the survey data to be applied to the sample representing the students studying in the 2021-2022 period. The university's promotional activities, its using of social media, academic staff, employment opportunities, and aesthesis of campus opportunities as institutional factors, the city where the university is located as environmental factors, recommendations of family members, friends and graduate students, gender, income level, etc. as personal and demographic factors were discussed. The data obtained as a result of the survey will be analyzed through crosstabs.

Keywords: University Selection, Department Preferences, FEAS

JEL Codes: I2, I210

1. GİRİŞ

Üniversite seçim aşaması ve tercih edilecek bölüm, tercihlerimiz doğrultusunda ileride çalışmak isteyeceğimiz alana yönelmeyi kariyerimizi şekillenmesindeki ilk basamaktır. Seçim yaptığımız takdirde alternatif maliyetimiz doğrultusunda en rasyonel karar vereceğimiz ve hayatımızın kariyer planlamasındaki ilk basamağını oluşturduğumuz ilk noktadır. Bu basamak ile yaşamımız boyunca mutlu yada mutsuz olmayı seçtiğimiz gerçeği ile karşılaşmaktayız. Bu nedenle karar verirken kendimiz için en uygun alternatifi seçebilmek için çeşitli etmenleri dikkate almakta ve bu kriterlere göre seçim yapmaktayız. Peki, seçimlerimizi oluştururken dikkate aldığımız etmenler/ kriterler neler?

" 1981 yılında Chapman'ın oluşturduğu model, ilk kapsamlı ve özgün çalışma niteliğinde olup, çalışmanın amacı komplike pazarlama stratejileri geliştirmek; bir başka deyişle üniversite yöneticilerine kurumsal kayıt politikası ve öğrenci alımı konusunda bakış açısı kazandırmak ve öğrencilerin üniversite seçimi ile alakalı literatüre katkıda bulunmak üzerine kuruludur" (Çatı, İştari, ve Özcan, 2015).

Bu model (Çatı vd., 2015), üniversite seçimini içsel ve dışsal etkileyenler olarak iki temel kavram çerçevesinde bir araya getirmiştir.

Model sosyo-ekonomik durum, kabiliyet/beklentiler ve lise performansını içine alan içsel faktörler (öğrenci özellikleri) ile başlamıştır. Daha sonra bu içsel faktörler birey üzerinde etkisi olan dışsal faktörlerle birleştirilmiştir. Dışsal faktörler ise üç kategori altında incelenmektedir. Bunlar:

- Hayatımızda karar alırken danıştığımız yardımcı etkenler (aile, arkadaşlar, üniversite personeli, rehber öğretmenler),
- Üniversitenin özellikleri (konum, akademik personel, maliyet/finansal yardım),
- Üniversitenin öğrencilere ulaşması iletişim vs. (kampus ziyaretlerine açık olması, kayıt/kabul).

Türkiye’de yaptığı çalışmasında diğer çalışmalardan farklı olarak üniversite seçiminde İngilizce öğretimi ve büyük şehir etkisini de ortaya koymuştur (Çokgezen, 2014).

Üniversitenin konumunun kişinin yaşadığı şehir, çalıştığı ya da ailesinin yaşadığı yere yakın olması göz önünde bulundurulabilen bir diğer faktördür. Bu sebeple Üniversite seçimi, kişinin yaşadığı ya da çalıştığı coğrafi konuma yakın olması maliyet açısından bir katkı sağlayabilir, üniversiteye kolay ve hızlı ulaşılabilir bu sayede seçimlerini o yönde şekillendirme eğilimi gösterirler. Üniversitenin bulunduğu şehrin sosyal olanakları ve mezuniyet sonrası iş olanaklarına yakınlığı da üniversitenin konumuyla ilgili dikkate alınabilecek diğer nedenler olabilir (Akar, 2012).

Akademik saygınlık ve kurum imajı da üniversite tercihini etkileyen önemli bir kriterdir. Üniversite öğretim elemanlarının bilimsel metinlerin yayınlanması, isimlerinin olumlu anlamda tanınır olması, eğitimin kalitesi, üniversitenin isminin toplumda saygın bir üniversite olarak marka haline getirmesi, mezunlarının merkezi sınavlarda ve iş bulmadaki başarısı akademik saygınlık ve kurum imajının belli başlı öğelerini etkileyen önemli kriterlerdir.

Çalışmasının sonucunda iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin üniversite tercihinde en fazla dikkate aldıkları faktörlerin akademik saygınlık, üniversitenin coğrafi konumu ve üniversiteyle ilgili bilgi edinilen kaynaklar olduğunu belirtmiştir (Akar, 2012).

Üniversite ve bölüm tercihi yaparken aranılan kriterlerin üniversitenin tanınırlılığı, akademik kadrosu, bulunduğu şehir, okuduğu ilde iş bulma oranı, kurum sınavlarındaki başarı, okulun öğrenciye tanıdığı imkanlar vs. üniversite tercihi yapacak öğrenciyi etkilediği kadar üniversitenin doğru üniversite imajına ulaşmasına katkı sağlayabilir.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı Selçuk Üniversitesi İİBF 2021-2022 döneminde öğrenim gören öğrencilerin üniversite seçiminde dikkate aldığı kriterleri araştırmaktır. Öğrencilerin kurumsal faktörler olarak üniversitenin tanıtım faaliyetleri, sosyal medya kullanımı, akademik kadrosu, istihdam olanakları, kampüs olanaklarına ilişkin algıları, çevresel faktörler olarak üniversitenin bulunduğu şehir, aile arkadaş tavsiyeleri ve mezun olan öğrencilerin tavsiyeleri, kişisel ve demografik faktörler olarak cinsiyet, gelir düzeyi vb. etkenler ele alınarak araştırılmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini oluşturan Selçuk Üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi 2021-2022 dönemlerinde öğrenim gören 1., 2., 3., ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. 109 öğrencinin katıldığı anket verilerine dayanarak üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen kişisel, demografik, çevresel ve kurumsal etkenler çapraz tablo yardımı ile ortalamaları alınarak tespit edilmiştir.

2.1. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırma verileri araştırmacı tarafından giriş metninde belirtilen kriterler esas alınarak oluşturuldu ve google form anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket, Selçuk Üniversitesi İİBF öğrencilerinden oluşan 109 öğrenciye uygulanmıştır. 109 öğrencinin katıldığı anket verilerine dayanarak üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen kişisel, demografik, çevresel ve kurumsal etkenler çapraz tablo yardımı ile ortalamaları alınarak tespit edilmiştir.

Ankette iki bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde öğrencilerin üniversite tercihlerini etkileyen kriterlere yönelik 36 soru, 5'li Likert ölçeğiyle hazırlanmış ifade bulunmaktadır. Katılımcılardan 1) Kesinlikle Katılmıyorum, 2) Katılmıyorum, 3) Kararsızım, 4) Katılıyorum, 5) Tamamen Katılıyorum alternatiflerinden birini işaretleyerek ifadelere katılma derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların cinsiyet, gelir durum vb. gibi demografik özellikleri sorulmuştur.

İlk bölüm 36 sorudan oluşan likert ölçekli cevapların çapraz tablo yardımı ile ortalamaları alınarak tespit edilmiştir. İkinci bölüm ise ankete cevap veren kişi adedi olarak tespit edilmiştir.

2.1. VERİLERİN ANALİZİ

Çalışmada öğrencilerin ankete verilen cevaplarına ilişkin özet bilgiler de Tablo 1 'de ve öğrencilere ilişkin örneklem karakteristiği ve özet istatistik şeklinde Tablo 2' de bölümü, Tablo 3'te aile gelir durumu, Tablo 4' te kaçınıcı sınıf olduğu, Tablo 5' te lise türünü, Tablo 6' da bölümü kazanmadaki mutluluk oranını,

Tablo 7' de bilim dalı ile ilgili düşünce biçimini ve Tablo 8' de mezun olduktan sonra gelecek mesleği ile sonuçlar gösterilmiştir ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1.

TANITIM FAALİYETLERİ	Erkek ortalaması	Kadın ortalaması	Genel ortalama
TANITIM FAALİYETLERİ	3,89	4,13	4,02
Üniversitenin web sayfasından edindiğim bilgiler tercihimde etkili olmuştur.	3,53	4,11	3,85
Üniversitede verilen eğitimin kalitesi tercihimde etkili olmuştur.	3,96	4,10	4,04
Okul/dershanelerde üniversite personeli tarafından yapılan sunumlar tercihimde etkili olmuştur.	1,44	1,48	1,46
Üniversitenin alışveriş merkezlerindeki tercih stantları tercihimde etkili olmuştur.	1,37	1,36	1,36
Üniversitenin Billboard ve afişlerde yer alan reklamlar tercihimde etkili olmuştur.	1,36	1,34	1,35
AKADEMİK FAALİYETLER	6,82	7,05	6,95
Üniversitede verilen eğitimin kalitesi tercihimde etkili olmuştur.	3,96	4,10	4,03
Üniversitenin sınavlardaki başarısı tercihimde etkili olmuştur (KPSS vb.)	3,63	3,59	3,61
Üniversitede görevli öğretim üyelerinin isimleri veya özgeçmiş tercihimde etkili olmuştur.	3,90	4,03	3,97
Üniversitenin toplumda algılanan akademik saygınlığı tercihimde etkili olmuştur.	4,10	4,37	4,25
Üniversitenin marka olarak ismi tercihimde etkili olmuştur.	4,44	4,46	4,45
Üniversitenin yurt dışındaki üniversitelerle öğrenci değişimi programlarının bulunması tercihimde etkili olmuştur.	3,84	4,14	4
İSTİHDAM OLANAKLARI	3,66	3,82	3,75
Üniversitenin bulunduğu şehirde mezuniyet sonrası iş olanaklarının geniş olması tercihimde etkili olmuştur.	3,04	3,17	3,11
Üniversitenin öğrencilere okul içinde part-time iş olanakları sağlaması tercihimde etkili olmuştur.	2,61	2,86	2,75
Üniversitenin kariyer merkezi aracılığıyla mezunlarına iş bulmada yardımcı olması tercihimde etkili olmuştur.	1,67	1,84	1,76
Üniversitenin mezunlarının iş bulma olanakları tercihimde etkili olmuştur.	1,81	1,77	1,79
Üniversitenin öğrencilere staj olanağı sağlaması tercihimde etkili olmuştur.	1,87	1,84	1,85

ÜNİVERSİTENİN BULUNDUĞU ŞEHİR	5,48	5,83	5,66
Üniversitenin bulunduğu şehrin huzurlu, ucuz ve güvenli olduğunu düşünmem tercihimde etkili olmuştur.	3,04	3,20	3,12
Üniversitenin ailemin ikametgahına yakınlığı tercihimde etkili olmuştur.	3,38	3,83	3,62
Üniversitenin bulunduğu şehirde ev kiralarnın ucuz olması tercihimde etkili olmuştur.	2,61	2,55	2,58
Üniversitenin bulunduğu şehirde devlet yurdu olması tercihimde etkili olmuştur.	2,88	3,24	3,07
Ailemin üniversitenin bulunduğu şehirde ikamet etmesi yada üniversitenin bulunduğu kentte yanında kalabileceğim akrabamın olması tercihimde etkili olmuştur.	3,71	3,84	3,78
Üniversitenin bulunduğu şehirden ailemin ikametgahına ulaşım olanakları tercihimde etkili olmuştur.	3,55	3,76	3,66
AMPÜS OLANAKLARI	5,59	5,70	5,65
Üniversite kampüsünün sosyal olanakları (eğlence, spor vb..) tercihimde etkili olmuştur.	3,83	4,01	3,93
Üniversite kampüsünün güvenli olması tercihimde etkili olmuştur.	3,96	4	3,98
Üniversite kampüsü içinde yurt, pansiyon vb. barınma olanaklarının bulunması tercihimde etkili olmuştur.	3,37	3,71	3,55
Üniversite kampüsünün şehir merkezine yakınlığı tercihimde etkili olmuştur.	2,34	2,29	2,31
Üniversitenin yemekhanesinin uygun olması (SOTE).	3,55	3,59	3,57
İkinci öğretim için Harç ücretinin uygun olması.	2,54	2,37	2,45
ÖNERİLER	5,65	5,51	5,57
Ailemin tavsiye ve telkinleri tercihimde etkili olmuştur.	3	2,91	2,95
Seçtiğim mesleğin toplumda prestiji tercihimde etkili olmuştur.	3,91	3,86	3,88
Kendi ilgi ve yeteneklerim tercihimde etkili olmuştur.	3,83	3,88	3,86
AYT ve TYT puanım için en uygun tercih olması tercihimde etkili olmuştur.	4,37	4,49	4,43
Arkadaşlarımlın tavsiyeleri tercihimde etkili olmuştur. Lise öğretmenlerimin telkin ve tavsiyeleri tercihimde etkili olmuştur.	2,10	1,98	2,03
Rehber öğretmenlerimin telkin ve tavsiyeleri tercihimde etkili olmuştur.	1,97	1,79	1,87
Mevcut ve mezun üniversite öğrencilerinin düşünceleri tercihimde etkili olmuştur.	3,08	2,76	2,90
ÖSYM tercih rehberinde üst sıralarda bulunuyor olması tercihimde etkili olmuştur.	3,18	3,13	3,15

Kaynak: (Fidancıoğlu, 2018)

Tablo 1’de anketteki sorulara verilen cevaplara ilişkin çapraz tablolar kullanılarak aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlarda aritmetik ortalamalar incelendiğinde göze çarpan en önemli nokta yüksek bir ortalama değerlere sahip olduğunu görürüz. Bunun en önemli nedeni üniversite seçimini etkileyen faktörlerin daha çok bireysel olması nedeniyle sorulara verilen cevapların gerek kesinlikle katılıyorum gerekse kesinlikle katılmıyorum yönünde her iki tarafa da dağılmasına neden olur. Bu nedenle ölçeğin orta noktası olan 3’den büyük ortalamaların üniversite seçiminde daha önemli faktörler olduğu söylenebilir. Tanıtım faaliyetleri, akademik faaliyetleri, kampüs olanakları, üniversitenin bulunduğu şehir, istihdam olanakları ve önerilere verdikleri değerlerinde ortalaması alınarak aşağıdaki sıralamayı yapmak mümkündür.

Erkeklerde akademik faaliyetleri 6,82> öneriler 5,65> kampüs olanakları 5,59 > üniversitenin bulunduğu şehir 5,48> tanıtım faaliyetleri 3,89> istihdam olanakları 3,66 şeklinde önem sıralamasına sebep olmuştur.

Kadınlarda akademik faaliyetleri 7,05 > üniversitenin bulunduğu şehir 5,83> kampüs olanakları 5,70> öneriler 5,51> istihdam olanakları 3,66> tanıtım faaliyetleri 4,13 şeklinde önem sıralamasına sebep olmuştur.

Kadınlar ve erkeklerin akademik olanakları önemsedığı sonucuna ulaşırız. Diğer faktörlerin önem sırası değişkenlik göstermiştir.

Tablo 2.

Bölüm Adı						
	İktisat	İşletme	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Uluslararası İlişkiler	Uluslararası Ticaret ve Finansman	Genel Toplam
Erkek	10	18	11	3	7	49
Kadın	14	16	14	8	8	60
Genel Toplam	24	32	25	11	15	109

Tablo 3.

Aile Gelir Durumu						
	2800 TL -3000 TL arası	2805 TL -3000 TL arası	3001 TL -4000 TL arası	4001 TL-5000 TL arası	5. 5001 TL üzeri	Genel Toplam
Erkek	3	1	6	11	27	48
Kadın	5		8	14	32	59
Genel Toplam	8	1	14	25	59	107

Tablo 4.

Fakültede Kaçınıcı Sınıfsınız?					
	1	2	3	4	Genel Toplam
Erkek	23	4	9	13	49
Kadın	22	7	7	23	59
Genel Toplam	45	11	16	36	108

Tablo 5.

Mezun olduğunuz lisenin türü aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Mezun olduğunuz lisenin türü aşağıdakilerden hangisine uygundur?						Genel Toplam
	Anadolu Lisesi	Fen lisesi	İmam hatip lisesi	Kamu Genel (düz) lise	Meslek lisesi	Özel lise	
Erkek	16		7	8	5		48
Kadın	17		8	12	7		58
Genel Toplam	33		15	20	32		106

Tablo 6.

Bu bölümü ve üniversiteyi kazanmış olmanızdan ne kadar memnunsunuz?	Bu bölümü ve üniversiteyi kazanmış olmanızdan ne kadar memnunsunuz?						Genel Toplam
	Çok Memnunum	Hiç Memnun Değilim	Memnun değilim	Memnunu m	Or t a		
Erkek	6		9	25	9		49
Kadın	4	1	13	25	15		58
Genel Toplam	10	1	22	50	24		107

Tablo 7.

Eğitimi aldığımız bilim dalı ile ilgili düşünceleriniz nedir?	Eğitimi aldığımız bilim dalı ile ilgili düşünceleriniz nedir?					Genel Toplam
	Çok seviyorum	Hiç sevmiyorum	Normal	Seviyorum	Sevmiyorum	
ERKEK	7		10	25	7	49
KADIN	10	2	10	24	12	58
Genel Toplam	17	2	20	49	19	107

Tablo 8.

Genel istekleriniz ve arzularınızın ötesinde, mezuniyet sonrası planlarınız açısından aşağıdakilerden hangisini yapmayı hedefliyorsunuz?	Genel istekleriniz ve arzularınızın ötesinde, mezuniyet sonrası planlarınız açısından aşağıdakilerden hangisini yapmayı hedefliyorsunuz?					Genel Toplam
	Akademisyen olmak	Kamuda A grubu mesleklerde çalışmak	Kamuda B grubu mesleklerde çalışmak	Kendi işini kurmak	Özel sektörde çalışmak	
Erkek	10	9	5	14	11	49
Kadın	15	13	9	6	15	58
Genel Toplam	25	22	14	20	26	107

Tablo 2 ağırlık olarak işletmenin ankete katıldığı ve çoğunluğun Tablo 4'te gösterildiği üzere 1. ve 4. sınıf öğrencilerin cevapladığı gösterilmiştir. Tablo 3'te ise aile gelir durumunun 5001 TL üzerinde toplandığı, Tablo 5'te Anadolu ve Meslek lisesinin fazla olduğu, Tablo 6, Tablo 7 veya Şekil 2, Şekil 3 'de bölümü tercih etmekten ve bilim dalı hakkında olumlu düşünülüyor görülmektedir.

Tablo 8 'de ve Şekil 1' de ise çoğunluğun %25,2 özel sektörde ve kamu A %20,6 ve kamu B %13,1 'lik kesim atanmak olduğunu görülmektedir.

Şekil 1. Genel istekleriniz ve arzularınızın ötesinde, mezuniyet sonrası planlarınız açısından aşağıdakilerden hangisini yapmayı hedefliyorsunuz?

Genel istekleriniz ve arzularınızın ötesinde, mezuniyet sonrası planlarınız açısından aşağıdakilerden hangisini yapmayı hedefliyorsunuz?

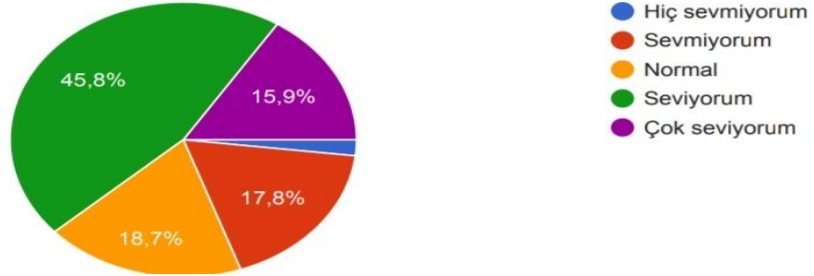
107 yanıt

Şekil 2. Eğitimi aldığınız bilim dalı ile ilgili düşünceleriniz nedir?

Eğitimi aldığınız bilim dalı ile ilgili düşünceleriniz nedir?

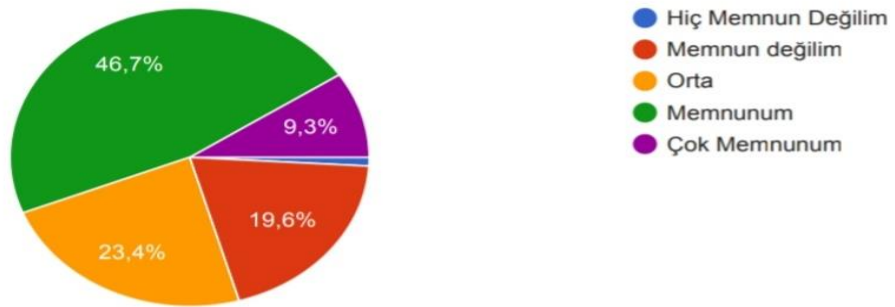
107 yanıt

Şekil 3. Bu Bölümü Ve Üniversiteyi Kazanmış Olmanızdan Ne Kadar Memnunsunuz?

Bu bölümü ve üniversiteyi kazanmış olmanızdan ne kadar memnunsunuz?

107 yanıt

Tablo ve Şekil yardımı ile üniversite ve bölüm tercihi ile öğrencilerin ne beklediği veya ne planladıklarını anlamlandırmaya çalıştık. Bulduğumuz sonuçlara göre özel sektördeki istihdam etmeleri ve çoğunluğun okuduğu bölümden memnun olduğunu söyleriz.

4. SONUÇ

Bu bildiri metninin amacı Selçuk Üniversitesi örneğinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen faktörleri incelemektir. Bu amaçla 2021-2022 döneminde öğrenim gören ve 109 öğrencinin katıldığı anket verilerine dayanarak üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyen kişisel, demografik, çevresel ve kurumsal etkenler çapraz tablo yardımı ile ortalamaları alınarak tespit edilmiştir.

Kurumsal faktörler olarak üniversitenin tanıtım faaliyetleri, sosyal medya kullanımı, akademik kadrosu, istihdam olanakları, kampüs olanaklarına ilişkin algıları, çevresel faktörler olarak üniversitenin bulunduğu şehir, aile arkadaş tavsiyeleri ve mezun olan öğrencilerin tavsiyeleri, kişisel ve demografik faktörler olarak cinsiyet, gelir düzeyi vb. etkenler değerlendirilmiştir. Buna göre ankete 60 kadın ,49 erkek öğrencinin katılım sağladığı bir anket oluşmuştur.

Buna göre Selçuk Üniversitesini tercih eden öğrencileri; tercih yaparken akademik kadrosu ve faaliyetleri, kampus özelliklerini dikkate aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre üniversitesinin akademik kadrosunun daki öğrenim elemanlarının yayımlanan metinleri ve toplumdaki tanınırlılığı vb., kampusun de barınma imkânlarının sağlanması, ulaşım imkânlarının olması, yemek imkânının uygun fiyatlı olması ve sağlık hizmetleri verilmesinin daha çok tercih edilmesine neden olacağı söylenebilmektedir. Kadınların erkeklere oranla çoğu kriteri daha çok dikkate aldığı ve önemli olduğunu düşünmektedir.

AYT ve TYT puanlarına göre incelendiğinde ise üniversite ve bölüm tercihi yaparken üniversite sınav sonucuna göre seçim yaptığı ve bu durumda tercihi etkileyen faktörler arasına girdiğini söyleyebiliriz.Çoğunluğun kamuda çalışma istediğini söyleyebiliriz. Selçuk Üniversitesi mezun öğrencilerin KPSS gibi kamu mesleklerine atanma başarısı üniversite ve bölüm tercihlerini etkileyeceğini söyleyebiliriz. %25.2 oransa özel sektörde çalışmak istemektedir. Üniversitenin özel sektörde staj imkanı ve iş bulma konusunda destekleri ile de üniversiteye talebi ve bölüm tercihindeki ilgiyi artırabildiğini Tablo ve Şekillere bakarak söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Akar, C. (2012), Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler: İktisadi Ve İdari Bilimler Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi, 7(1), 97-120.

Coşar, M. (2016), Üniversite Tercihinde Öğrencileri Etkileyen Faktörler. Eğitim Ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5(01), 1-5.

Çatı, K., İştâr, E. Ve Özcan, H. (2016), Üniversite Tercihlerine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi : Türkiye Genelinde Bir Alan Araştırması. Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi, 6(2), 163-177.

Çokgezen, M. (2014). Determinants Of University Choice: A Study On Economics Departments İn Turkey. Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi, 4(1), 23-31.

Erol, A., Yergin, H. Ve Mercan, M. (2012), Üniversite Öğrencilerinin Üniversite Tercihlerinin Belirleyicileri: Hakkâri Örneği. Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4 (2), 1-10.

Fidancıoğlu, D.(2018), Vakıf Üniversiteleri Öğrencilerinin Üniversite Tercihlerinde Etkili Olan Faktörler: Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulları Örneği (Yüksek Lisans). Tez Merkezi. (1-491369).

EKLER

Değerli Katılımcılar;

Bu anketten elde edilecek bilgiler 4. İSERSC Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Kongresinde bildiri metninde kullanılacaktır. Bu bilgiler kişilerle ilgili olmadığından ve bilimsel amaçla kullanılacağından dolayı ankete isminizi yazmamanız rica olunur. Ankette sizden, bölümlerdeki her bir maddeyi okuyup, o maddede belirtilen durumla ilgili görüşlerinizi maddenin karşısındaki alana işaretlemeniz istenmektedir. Araştırmanın amacına ulaşması, anket sorularını eksiksiz ve içtenlikle cevaplamana bağlı olacaktır. İlginiz, yardımlarınız ve zamanınızı ayırdığınız için teşekkür eder, saygılar sunarım.

1) Kesinlikle Katılmıyorum 2) Katılmıyorum 3) Kararsızım 4) Katılıyorum 5) Tamamen Katılıyorum

TANITIM FAALİYETLERİ					
Üniversitenin web sayfasından edindiğim bilgiler tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitede verilen eğitimin kalitesi tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Okul/dershanelerde üniversite personeli tarafından yapılan sunumlar tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin alışveriş merkezlerindeki tercih stantları tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin Billboard ve afişlerde yer alan reklamlar tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
AKADEMİK FAALİYETLER					
Üniversitede verilen eğitimin kalitesi tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin sınavlardaki başarısı tercihimde etkili olmuştur (KPSS vb.)	1	2	3	4	5
Üniversitede görevli öğretim üyelerinin isimleri veya özgeçmişleri tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin toplumda algılanan akademik saygınlığı tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin marka olarak ismi tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin yurt dışındaki üniversitelerle öğrenci değişimi programlarının bulunması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
İSTİHDAM OLANAKLARI					
Üniversitenin bulunduğu şehirde mezuniyet sonrası iş olanaklarının geniş olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin öğrencilere okul içinde part-time iş olanakları sağlaması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin kariyer merkezi aracılığıyla mezunlarına iş bulmada yardımcı olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin mezunlarının iş bulma olanakları tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin öğrencilere staj olanağı sağlaması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
ÜNİVERSİTENİN BULUNDUĞU ŞEHİR					
Üniversitenin bulunduğu şehrin huzurlu, ucuz ve güvenli olduğunu düşünmem tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin ailemin ikametgahına yakınlığı tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin bulunduğu şehirde ev kiralının ucuz olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin bulunduğu şehirde devlet yurdu olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Ailemin üniversitenin bulunduğu şehirde ikamet etmesi yada üniversitenin bulunduğu kente yanında	1	2	3	4	5

kalabileceğim akrabamın olması tercihimde etkili olmuştur.					
Üniversitenin bulunduğu şehirden ailemin ikametgâhına ulaşım olanakları tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
KAMPÜS OLANAKLARI					
Üniversite kampüsünün sosyal olanakları (eğlence, spor vb..) tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversite kampüsünün güvenli olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversite kampüsü içinde yurt, pansiyon vb. barınma olanaklarının bulunması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversite kampüsünün şehir merkezine yakınlığı tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Üniversitenin yemekhanesinin uygun olması (SOTE).	1	2	3	4	5
İkinci öğretim için Harç ücretinin uygun olması.	1	2	3	4	5
ÖNERİLER					
Ailemin tavsiye ve telkinleri tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Seçtiğim mesleğin toplumda prestiji tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Kendi ilgi ve yeteneklerim tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
AYT ve TYT puanım için en uygun tercih olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Arkadaşlarımın tavsiyeleri tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Lise öğretmenlerimin telkin ve tavsiyeleri tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Rehber öğretmenlerimin telkin ve tavsiyeleri tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
Mevcut ve mezun üniversite öğrencilerinin düşünceleri tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5
ÖSYM tercih rehberinde üst sıralarda bulunuyor olması tercihimde etkili olmuştur.	1	2	3	4	5

Cinsiyet: 1) Kadın 2) Erkek

Bölüm Adı:

Anne Meslek:

Baba Meslek:

Aile Gelir Durumu:

1)1300 Tl -2000 Tl Arası

2) 2001 Tl -3000 Tl Arası

3)3001 Tl -4000 Tl Arası

4) 4001 Tl-5000 Tl Arası

5) 5001 Tl Üzeri

Ailenin İkamet Ettiği Yer: Şehir

Fakültede Kaçınıcı Yılıınız? 1 2 3 4

Mezun Olduğunuz Lisenin Türü Aşağıdakilerden Hangisine Uygundur?

Kamu Genel (Düz) Lise Özel Lise İmam Hatip Lisesi Meslek Lisesi

Fen Lisesi Anadolu Lisesi

Üniversiteye Hazırlık Döneminde Dershaneye Gittiniz Mi? Evet Hayır

Bu Bölüm Kaçınıcı Tercihiniz İdi? (_____)

Daha Önce Herhangi Bir Yüksek Eğitim Programına (Yüksekokul Ya Da Fakülte) Kayıt Yaptırdınız Mı?

Evet Hayır

Genel Akademik Not Ortalamanız Nedir?

Bu Bölümü Ve Üniversiteyi Kazanmış Olmanızdan Ne Kadar Memnunsunuz?

Hiç Memnun Değilim Memnun Değilim Orta Memnunum Çok Memnunum

Eğitimi Aldığınız Bilim Dalı İle İlgili Düşünceleriniz Nedir?

Hiç Sevmiyorum Sevmiyorum Normal Seviyorum Çok Seviyorum

Genel İstekleriniz Ve Arzularınızın Ötesinde, Mezuniyet Sonrası Planlarınız Açısından Aşağıdakilerden Hangisini Yapmayı Hedefliyorsunuz?

Kamuda A Grubu Mesleklerde Çalışmak Özel Sektörde Çalışmak Akademisyen Olmak

Kamuda B Grubu Mesleklerde Çalışmak Kendi İşini Kurmak

3. OTURUM

KURUMSAL MARKALARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PRENSİBİ İLE UYGULADIKLARI YEŞİL PAZARLAMA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: “JOIN LIFE” ETİKETİ

İsmail CAN^a

Nazhanım ÇİLAŞVİLİ SEVİDNİK^b

ÖZET

a Yüksek lisans Öğrencisi
Selçuk Üniversitesi, İşletme
Bölümü
Eskişehir
smailcn32@gmail.com

bYüksek lisans Öğrencisi
Selçuk Üniversitesi, İşletme
Bölümü
Azerbaycan
cilasvilinaz@gmail.com

Amaç- Son yıllarda artan çevre kirliliği, doğanın ve çevrenin sürdürülebilirliği açısından yeşil pazarlama politikalarının önemini vurgulamaktadır. Çalışma kapsamında çevreye verilebilecek zararın minimize edilerek sürdürülebilir bir gelecek için yeşil pazarlamanın önemine vurgu yapılarak, bilinçli tüketici profilinin oluşması amaçlanmaktadır.

Yöntem- Çalışma amacına yönelik olarak sürdürülebilir gelecek hedefleri kapsamında Uluslararası Moda Topluluğu olan Inditex'in başlattığı “Join Life” etiketi ile hızlı giyim markalarının çıkardıkları koleksiyonların nitel anlamda değerlendirmesi yapılmıştır.

Bulgular- Çalışmada ele alınan markalar sıfır atık hedeflerini tam anlamıyla gerçekleştirmiş sayılmazlar. Fakat bu hedef doğrultusunda markalar geri dönüştürülebilir malzemeler kullanmakta ve böylece sıfır atık amacına giderek yaklaşmaktadırlar.

Sonuç- İhtiyaçların sınırsız, kaynakların ise kıt olduğu pazar ortamında üreticilerin ve tüketicilerin daha bilinçli davranış sergilemeleri sürdürülebilir bir çevre açısından oldukça önemlidir. Çalışmada ele alınan markaların sürdürülebilir bir gelecek için yaptıkları yeşil pazarlama politikaları, bir anlamda markalar için bir tutundurma politikasıdır. Sonuç olarak bu çalışma ile birçok açıdan tahribata uğrayan doğa ve doğal kaynakların korunmasının önemine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Sürdürülebilirlik, Kurumsal Marka, “Join Life” Etiket

EVALUATION OF THE GREEN MARKETING POLICIES IMPLEMENTED BY CORPORATE BRANDS WITH THE SUSTAINABILITY PRINCIPLE: “JOIN LIFE” TAG

ABSTRACT

Purpose - Increasing environmental pollution in recent years emphasizes the importance of green marketing policies in terms of sustainability of nature and the environment. Within the scope of the study, it is aimed to create a conscious consumer profile by emphasizing the importance of green marketing for a sustainable future by minimizing the damage to the environment.

Methodology - For the purpose of the study, a qualitative evaluation was made of the collections of fast wear brands with the "Join Life" label initiated by Inditex, the International Fashion Society, within the scope of sustainable future goals.

Findings - The brands discussed in the study are not considered to have fully realized their zero waste targets. However, brands use recyclable materials and thus they are getting closer to the goal of zero waste.

Conclusions - It is very important for a sustainable environment that producers and consumers exhibit more conscious behavior in a market environment where needs are unlimited and resources are scarce. The green marketing policies of the brands discussed in the study for a sustainable future are a promotion policy for brands. As a result, this study draws attention to the importance of protecting nature and natural resources, which have been destroyed in many ways.

Keywords: Green Marketing, Sustainability, Corporate Brand, “Join Life” Ta

1. GİRİŞ

Bireyler birer tüketici olarak tüketim döngüsünün önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Tüketici veya müşteri konumunda bulunan bireyler tüketim davranışlarında bulunarak aynı zamanda üretimi de tetiklemiş olmaktadır. Üretici firmalar da talebi karşılamak için üretimde bulunmak zorundadırlar. Böylece her yeni üretim ile yeni kaynak kullanımı ve yeni atıkların ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Fakat son zamanlarda bilinçli tüketici profiline ortaya çıkmasıyla birlikte, kurumsal markalar da koleksiyonlarını bu talep yapısı ekseninde oluşturmaktadır. Böylece firmalar hem sürdürülebilir gelecek hem de marka tutundurma politikalarını uygulayarak, müşteri güvenini de sağlamış olurlar. Böylelikle markalar sürdürülebilir bir gelecek inşası için yeşil pazarlama bilinci ile ilerlemekte ve böylece tüketici nezdinde marka imajını korumaktadırlar. Bu anlamda markalar ilk aşamada ürün veya ambalaj içeriğinin geri dönüştürülebilir maddelerden oluşmasına önem vermektedirler. Devamında ise dağıtım, fiyatlandırma ve etiketleme sürecinde çevreye verilebilecek zararın minimize edilmesini amaçlamaktadırlar.

Çalışmanın amacı sürdürülebilirlik ekseninde yeşil pazarlama politikalarının ve bilinçli tüketici davranışlarının önemine vurgu yapmaktır. Bu kapsamda kavramların daha iyi anlaşılabilmesi açısından çalışmada ilk olarak “Yeşil Pazarlama” ve “Sürdürülebilirlik” kavramları tanımlanmıştır. Devamında ise yeşil pazarlama ve sürdürülebilirlik prensiplerini amaç edinen markalar ele alınmıştır. Ele alınan bazı markalar sürdürülebilirliği Inditex bünyesinde “Join Life Standard” kapsamında gerçekleştirmekte bazıları ise genel sürdürülebilirlik hedefleri kapsamında ilerlemektedir.

2. YEŞİL PAZARLAMA KAVRAMI

İşletmelerin büyüme, karlılık ve süreklilik gibi temel amaçları olması sebebiyle, kar ederek büyümeyi ve sürekli olmayı hedeflerler. Fakat bu düşünce 1980’li yıllara kadar geçerli olmuş ve işletmeler çevrelerinden bağımsız yaşayamayacağı gerçeği ile yüzleşerek, çevreye karşı bazı sosyal politikalara yönelmeye başlamışlardır. Böylece yeşil pazarlama kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeşil pazarlama olgusu 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında dikkat çekmeye başlasa da çok daha önceleri tartışma konusu olmuştur (Uydacı, 2016, s. 65-127). Yeşil pazarlama kavramı 1975 yılında Amerikan Pazarlama Birliğinin düzenlemiş olduğu “Ekolojik Pazarlama” isimli seminerde tartışmaya açılmış ve böylece literatüre geçmiştir. Böylece yeşil pazarlama olgusu seminerde pazarlama eylemlerinin enerji kullanımı, çevre kirliliği ve diğer tüm kaynakların tüketimine pozitif veya negatif etkileri olarak tanımlanmıştır (Erbaşlar, 2012, s. 95). Böylelikle yeşil pazarlama 70’li yıllarda gelişmeye başlayan toplumsal pazarlama anlayışından ortaya çıkmıştır. Toplumsal pazarlama anlayışı, tüketicileri memnun etmenin yanı sıra toplumun ilgi alanlarını da dikkate almayı kendisine amaç edinmiş ve var olan toplumla birlikte gelecek nesilleri de düşünmek zorundadır. Bu anlayışın boyutu olan Yeşil Pazarlama kavramı da mal ve hizmet üreterek tüketicilerin, müşterilerin isteklerini karşılamakla beraber bu faaliyetleri yaparken çevreye verilen zararı minimize edecek biçimde planlayarak gerçekleştirilmesidir. Son yıllarda artan bilinçli tüketici ile yani “yeşil tüketici” ile birlikte işletmeler de “yeşil işletme” olma yolunda adımlar atmaya ve daha az atıkla üretim yapmaya başlamışlardır (Özkaya, 2010, s. 249-252). Genel olarak ise gerçek anlamda yeşil pazarlama kavramı göreceli yapıya sahip olması sebebiyle tanımı oldukça zordur. Tanım çevrede gerçekleşen değişimlere uyum sağlamalıdır, yani dinamik ve global olmak zorundadır (Uydacı, 2016, s. 127).

İşletmelerin çevreci davranışlara yönelme sebepleri şunlardır (Ay & Ecevit, 2005, s. 239);

- Yeşil pazarlama işletmelerin amaçlarına ulaşmalarına olanak sağlamaktadır.
- İşletmeler çevreci faaliyetlerini rekabet unsuru olarak kullanmaktadırlar.
- İşletmelerin maliyetini minimuma düşüren etkenler, kaynakların doğru kullanımı ve geri kazanımıdır.
- Atıklar konusunda taraflar işbirliği kurmaktadır.
- Çevresel konulara gösterdikleri duyarlılık nedeniyle morallerini yükseltmektedirler.
- Merkezi otoriteler işletmeleri çevreye duyarlı olma konusunda zorunlu kılmaktadırlar.

Böylece saydığımız tüm bu sebepler nedeniyle işletmeler daha çevreci ürünler üretmeye yönelmektedirler.

İşletme yöneticileri kendi işletme sorunları söz konusu iken duyarlı oldukları gibi çevre sorunlarına da duyarlı yaklaşırlarsa hem kendi işletmeleri hem de çevre bu durumda kazanan taraf olacaktır. Bu bağlamda işletmeler mal ve hizmet üretiminde, üretim kaynaklarını hem toplumun hem de kendilerinin yararına daha verimli kullanmak zorundadırlar. Böylece sosyal sorumluluk anlamında büyük rol üstlenmektedirler. İşletmelerin bu bilinçle hareket etmesi için “*Valdez Prensipleri*” olarak bilinen kurallara uyum sağlamalıdır. Bu kurallar aşağıdaki gibidir;(Akt; Uydacı 2016, s.83)

- Kirliliğe sebep olan maddelerin yok edilmesi, zararlı atıkların minimize edilmesi ve yenilenmesi imkânsız kaynakların korunması;
- Çevreye zararlı olmayan güvenli ürün ve hizmet pazarlanması;
- Olası zararlara karşı hazırlıklı olmak ve zarar görmüş çevrenin onarılması;
- Çevresel zararların raporlamasını sağlayan çalışanların iş güvenliğinin sağlanması;
- Yönetici kadrosuna çevreden sorumlu yönetici tayin etmek ve halkın denetlenmesini sağlamak adına küresel operasyonların çevresel denetimini geliştirmek.

Yeşil pazarlama politikalarını başarılı bir şekilde gerçekleştiren işletmeler, yasalara uymanın yanı sıra doğa lehine proaktif tutumlar da sergilemelidirler. Konuyu bütünsel bir bakış açısıyla ele alarak, kendilerini de doğanın bir parçası olarak kabul eden firmalar, verecekleri kararların çevrede oluşturabileceği problemleri sosyal sorumluluk mantığı çerçevesinde çözümlenmeye çalışmalıdırlar. Bunun yanı sıra yeşil pazarlama faaliyetlerinin başarıya ulaşabilmesi adına önceki başarısız yeşil pazarlama faaliyetlerinden ders çıkarılarak, doğru ürün ve pazarlama stratejilerinin yeşil pazarlamaya uygulanması gereklidir (Özkaya, 2010, s. 254).

Warner (1996)’e göre Yeşil Pazarlamanın incelenebildiği dört aşama vardır (Erbaşlar 2012);

- *İlk aşamada*, tasarlanan yeşil ürünler “yeşil hedefleme” prensibi ile çevreci tüketiciler için tasarlanır. Bu çerçevede örneklendirilebilecek ürünler, alternatif yakıt teknolojisi ile çalışan araçlar ve çevreye zarar vermeyen ürünlerdir.
- *İkinci aşamada*, işletmeler tarafından minimum atık çıkartmak için yeşil stratejiler geliştirilir.
- *Üçüncü aşamada*, yeşil ürünler hariç, diğer ürünlerin üretimi durdurulur.
- *Dördüncü aşamada*, çevreci ve yeşil olmaktan daha önemli şeyler vardır. Bu aşamada işletme artık sosyal sorumluluk bilincine ulaşmış bulunmaktadır. İşletmenin kültürüne ve çevresel etkenlere bağlı olarak, işletmelerin yeşil pazarlama bilinci zenginleşmektedir.

2.1. Yeşil Pazarlama Karması

Yeşil pazarlamanın tercih edilmesiyle birlikte markalar ve firmalar çevreci tutumlarıyla müşteri sadakatini kazanmaya çalışmakta ve böylece rakipleri arasında üstünlük sağlamaktadırlar. Aynı zamanda maliyetleri de minimuma indirmek için de birçok firma bu pazarlama yöntemini tercih etmektedir. Yeşil Pazarlama karması; *Yeşil Ürün, Yeşil Fiyatlandırma, Yeşil Tutundurma, Yeşil Dağıtım, Yeşil Etiketleme* başlıkları altında ele alınmaktadır (Erbaşlar, 2012, s. 97-98).

2.1.1. Yeşil Ürün

Daha az doğal kaynak tüketen, yeryüzünü kirletmeyen, canlılara zarar vermeyen ve geridönüşümü mümkün olan ürünlerdir. Bir ürünün “yeşil ürün” olduğuna karar vermek için, tüketicilerin istek ve gereksinimlerini tatmin edebilmesi, insana, canlıya ve ülkelere zarar vermemesi hususunda kabul alması, enerji ve doğal kaynakları koruması ve sürdürülebilirliklerini sağlaması, tüketimi sırasında çevreye zarar vermemesi gibi birtakım özellikler incelenmektedir. Bu bağlamda yeşil ürün kavramında “4 S” formülü olarak adlandırılan unsurlar devreye girmektedir. Bu kriterleri şu şekilde özetleyebiliriz (Duru & Şua, 2013, s. 128);

- *Satisfaction* (Tatmin) : Tüketici istek ve gereksinimlerinin tatmini kastedilmektedir
- *Sustainability* (Sürdürülebilirlik): Ürünlerin enerji ve kaynak sürdürülebilirliğinin yani devamlılığının sağlanmasıdır.
- *Social Acceptibility* (Sosyal Kabul): Firmaların veya ürünlerin doğaya, canlılara zarar vermemesi hususunda sosyal kabul görmesi kastedilmektedir.
- *Safety* (Güvenlik): Ürünün tüketici sağlığı için tehlike oluşturmamasıdır.

Bahsedilen unsurların sağlanması durumunda ürün yeşil ürün kategorisinde değerlendirilebilir.

2.1.2. Yeşil Fiyatlandırma

Çevrenin korunması için geliştirilen çevreci ürünlere yapılan yatırımlar maliyete katkı yaparak satış fiyatını arttırmaktadır. İyi bir yaşamla birlikte temiz çevrenin sağlanması ve tüketicilerin gelecekte baş edemeyeceği sorunlarla karşılaşmaması için belirli bir maliyete katlanması gerektiğini savunan stratejidir (Erbaşlar, 2012, s.

99). Bu kapsamda tüketicilere temiz çevrenin ve sağlıklı yaşam kalitesinin de bir maliyeti olduğu ve gelecekte çok önemli sorunlarla baş edebilmeleri için bu maliyete katlanmaları gerektiği anlatılabilmelidir. Bunun yapılması durumunda, çevreci faaliyetlerin bedelleri fiyata yansıtılabilir. Örnek verecek olursak; yakıt tasarrufu sağlayan çevre dostu araçların fiyatları yüksek olduğu olsa bile bazı tüketiciler tarafından tercih edilmektedir (Duru & Şua, 2013, s. 128).

2.1.3. Yeşil Tutundurma

İşletmelerin tüketicilere "yeşili" tercih etmenin çevreye sağlayacağı faydalarla ilgili ikna edici mesajlar vererek yaptığı tutundurma stratejisidir. Bunu yapmayı amaçlayan işletmeler çevreye duyarlı tüketicilere ürün ve hizmetlerinin, kullanıcı kitlesine ve çevreye ne gibi fayda sağlayacağı, ürünlerin hangi yönleri ile yeşil oldukları hususunda ikna edici olmalıdırlar. Tutundurmayı doğru ve başarılı yapan firmalar müşteri sayısını artırarak piyasada önemli bir konumda yer alabilmektedirler. Yeşil tutundurma stratejisini gerçekleştirmek için yöntemler şu şekilde özetlenebilir (Duru & Şua, 2013, s. 129);

- *Çevreci Reklam:* Ürünlerin çevreye faydalı olduğunu vurgulayarak tüketicilerin çevreci yanlarına hitap etmek amacıyla yapılan tanıtım ve reklamları esas alan tutundurma stratejisidir. Bu stratejinin amacı işletmelerin çevreye karşı sorumlu davranışlar sergilediğini vurgulayarak, müşteri gözünde önemli bir konuma gelmesinin sağlanmasıdır.
- *Halkla İlişkiler ve Sponsorluk:* Gün geçtikçe geleneksel satış anlayışı, yerini tüketici haklarına saygılı bir satışı amaç edinmiş modern satış anlayışına bırakmıştır. Böylece tüketici haklarını savunan, ürünün özelliklerini ve satış sonrası hizmetlerle ilgili tüketiciye bilgi sağlayan halkla ilişkiler birimleri öne çıkmaya başlamıştır.
- *Satış Geliştirme:* Reklamın aksine medyada çok fazla ilgi görmemesinden kaynaklı pek yer alamamaktadır. Bunun nedeni bu stratejinin kısa dönemli olmasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde de birçok markanın tutundurma stratejilerinde bahsedilen yöntemleri kullandığını görmekteyiz. Bu sayede tüketici gözünde “yeşil marka” imajını oluşturuyorlar diyebiliriz.

2.1.4. Yeşil Dağıtım

Dağıtımın sağlıklı gerçekleşmesinin en önemli etkenlerinden biri de toptancı, aracı ve perakendeci kanallarının, firmalara bilgi aktarımını sağlıklı ve sürdürülebilir yapmasıdır. İşletmelerin yeşil dağıtım sahaları, 1.Yeşil fiziksel dağıtım ,2. Depolama, 3. Stok yönetimi, 4. Sipariş alma ve yerine getirme, 5. Yükleme ve boşaltma , 6. Ters lojistik olarak sıralanmaktadır (Erbaşlar, 2012, s. 100). Ürünlerin dağıtımında daha az yakıt kullanılması için alınan tedbirler, aynı zamanda müşterilerin daha az zaman ve yakıt tüketerek ulaşabileceği şekilde yerleştirilen satış noktaları yeşil dağıtım stratejisine örnek teşkil etmektedir (Duru & Şua, 2013, s. 129)

2.1.5. Yeşil Etiketleme

Yeşil veya eko etiketleme genel anlamıyla ürünün, çevreye olabildiğince az zararlı ve çevre dostu olduğunu gösteren belge niteliğindedir. İşletmeler çevreci olduklarını tüketicilerin gözünde belgelemek için “eco etiket” programlarından yardım almaktadırlar. “Eco etiket” tüketicilere piyasadaki hangi ürünlerin

çevreye minimum zarar verdiği hususunda bilgi sağlamayı hedeflemektedir. Çevre dostu ürünlerin belirli bir standarda uygun olması ve ayırt edilmesi amacıyla Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) 14000 belgeler dizisini uygulamaya koymuştur. Eğer ürünler bu belgeye sahip ise tüketicilerin gözünde çevreye duyarlı ürünler olarak kabul edilmektedir (Yücel & Ekmekçiler, 2008, s. 329). Yeşil etiketleme 3 başlık altında değerlendirilmektedir (Erbaşlar, 2012, s. 100).

- *Yeşil etiketler:* Bir diğer ismi eko etiketleme olan bu etiketleme türünün amacı ürünün hayat döngüsünün analiz edilmesidir. Bir nevi “beşikten-mezara” analizi olarak değerlendirilebilir (Uydacı, 2016, s. 211).
- *Tek kullanımlık etiketler:* Ürünün çevresel özellikleri hakkında tüketiciye bilgi vermemektedir. Tüketicilere ve çevreye dost ürün gibi gözükse de, üreticiler tarafından kullanımı kötüye açık bir etiket türüdür. Eko etiket türüne kıyasla daha ucuzdur (Yücel & Ekmekçiler, 2008, s. 331).
- *Olumsuz etiketler:* Güvenlik ve sağlık riski açısından tüketiciyi uyarmak için ürüne yapıştırılan etiket türüdür. Tek kullanımlık etiket türü ile benzerlik taşımaktadır. Fakat birbirinden ayıran fark ise olumsuz etiketlemenin zorunlu olmasıdır (Alagöz, 2007, s. 7).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Son yıllarda çevre kirliliğinin giderek artması, kaynakların tükenmeye başlaması, kısaca doğanın ve canlıların yüzleştiği tüm bu sorunlar sebebiyle sürdürülebilirlik işletmelerin ve tüketicilerin odak noktası haline gelmiştir. Bu kapsamda markalar da gezegenimizin karşı karşıya kaldığı tüm çevresel sorunlarla baş etmek amacıyla sürdürülebilirliği temel amaç edinmeye başlamışlardır. Bu anlamda giyim sektörü önemli bir paya sahiptir. Bilindiği üzere giyim firmaları kâr amacı güden kuruluşlar olduğundan dolayı, müşteri kitlesini kaybetmemek için koleksiyonlarını müşteri istek ve gereksinimlerine göre yenilemek zorundadırlar. Fakat bu süreç azımsanmayacak miktarda kaynak kullanımı, atık ve karbon salınımıyla sonuçlanmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı sürdürülebilirlik ve yeşil pazarlama faaliyetleri firmalar için zorunluluk haline gelmeye başlamıştır.

Kelime anlamıyla sürdürülebilirlik, çeşitlilik ve üretkenlik devam ederken daimi olabilmeyi sağlamak olarak açıklanmaktadır. Fakat konuyla da ilişkili olarak sürdürülebilirliğin çevre boyutu odak noktamızı oluşturmaktadır. Genel anlamıyla sürdürülebilirlik kavramı gelecek nesillere ekonomik, ekolojik ve sosyal anlamda devam ettirilebilir bir dünya bırakmak olarak açıklanabilir. Tam anlamıyla ise Birleşmiş Milletlerin 1987 yılında yayınladığı, “Ortak Geleceğimiz” isimli raporla şekillenmiştir. Raporda sürdürülebilirlik, çevrenin ve gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama yeteneklerini riske atmadan, kalkınmak ve günlük gereksinimlerimizi temin etmek olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle de sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutları içinde barındırmaktadır. Çevresel boyutuyla sürdürülebilirlik, işletmelerin çevreye zarar vermeden veya minimum zarar verecek şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmeleri ve çevrenin devamlılığının gelecek nesiller düşünülerek korunması olarak tanımlanmaktadır (Güner, 2020, s. 5 -25). Bu anlamda toplum da sürdürülebilirliği çevrenin ve sosyal esenliğin devamlılığının uzun vadede var olması olarak görmektedir (Kotler, Kartajaya, & Setiawan, 2010, s. 116).

Önceleri doğal kaynakları verimli kullanmayan, üretim sürecinde ortaya çıkan atıkları, emisyonları ve kirli suları herhangi filtreden geçirmeden, direkt olarak çevreye salınımını gerçekleştiren işletmeler, 2000’li yılların başlangıcından itibaren atıkların geri dönüştürülmesinde hassas davranış sergileyen, çevreyi korumayı yasalar gerekli kıldığı için değil, aksine bunu kendilerine bir felsefe olarak benimseyen çevreci üretim anlayışına geçmeye başlamışlardır (Özkaya, 2010, s. 249). Firmaların bu bilince sahip olarak üretim yapmaları çevrenin sürdürülebilirliği açısından olumlu bir tutumdur.

3.1. Sürdürülebilir Moda

Moda sektörü sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda azımsanmayacak kadar önemli bir role sahiptir. Bu nedenle modada sürdürülebilirlik bilincinin sağlam bir temele oturması gerekmektedir.

Moda sektöründe sürdürülebilir bir tasarım yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, sosyal, çevresel ve etik değerleri de barındırmalıdır. Bu kapsamda modada sürdürülebilirlik kavramının sağlam bir temele oturması için modacıların, piyasanın, imalatçıların ve tüketicilerin davranışlarını değiştirmesi oldukça önemlidir. Günümüzde etik moda, yeşil moda, sürdürülebilir moda ve ekolojik moda kavramları sıkça kullanılmaktadır. Moda, akış hızına göre ise hızlı ve yavaş moda olarak ele alınabilir. Sürdürülebilirlikle birlikte hızlı moda süreci yerini yavaş modaya bırakmaya başlamıştır. Modanın tek kullanımlılığı teşvik etmesinden dolayı, hızlı moda akış süreci de sürdürülebilir bir iş modeli değildir. Polyester ve diğer sentetik maddelerin kullanılmasıyla doğaya verilen zararlar ve aynı zamanda emek gücünün haklarının ihlal edilmesi, tüketicilerin sömürülmesi gibi etkenler hızlı modanın negatif yönlerine örnek olarak gösterilebilir. Genel anlamda değerlendirdiğimizde hızlı moda, emeğin sömürülmesine ve fiyat rekabetine, aksine yavaş moda ise kaliteye ve uzun vadeli düşünce sistemine dayanmaktadır. Yavaş moda ile üretim, tüketim ve tasarım hızında dengenin sağlanmasıyla moda döngüsü yavaşlatılabilir. Tekstil firmaları yavaş moda süreciyle birlikte daha çevreci, sürdürülebilir ve etik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır (Mangır, 2016, s. 148-151).

4. INDITEX VE “JOIN LIFE” ETİKETİ

Bünyesinde hazır giyim şirketlerini barındıran uluslararası moda topluluğu olan INDITEX 1985 yılında İspanya’da kurulmuştur. Temeli Amancio Ortega Gaona tarafından 1975 yılında Zara’nın açılışına dayanmaktadır. Çeşitli yaş grubundaki tüketicilere hitap eden markaların oluşturulmasının ardından, tüm şirketleri aynı çatı altında toplamak ve yönetmek amacıyla INDITEX kurulmuştur. 2014 yılı itibari ile topluluğun içinde bulunan markaların dünya genelinde, 6.393 mağazası ve 100.000’den çok çalışanı bulunmaktadır. Amacı ürünlerin tüm yaşam döngüsü sürecinde sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Aynı zamanda sıfır atık hedefinin bir parçası olarak 2020 yılında ambalaj malzemelerini yeniden kullanmaya başlamıştır (Wikipedia, 2021).

İlk olarak 2015 yılında Uluslararası Moda Topluluğu olan Inditex “Join Life” standardını karşılayan ürünler piyasaya sürmeye başlayarak giyim sektörü için yeşil pazarlama hedefleri kapsamında ilk adımı atmıştır. “Join Life” etiketi ile markalar sürdürülebilir gelecek hedeflerine dikkat çekmekte ve bu etiketle üretilmiş koleksiyonlar sıfır atık prensibi ile geri dönüştürülmüş maddelerden yapılmaktadır. Inditex şirketler grubu kapsamında Massimo Dutti, Bershka, Stardivarius, Zara, PULL & BEAR, OYSHO ve OTERAÜE gibi markalar bulunmakta ve bu markaların Join Life standardına uygun olup olmaması test

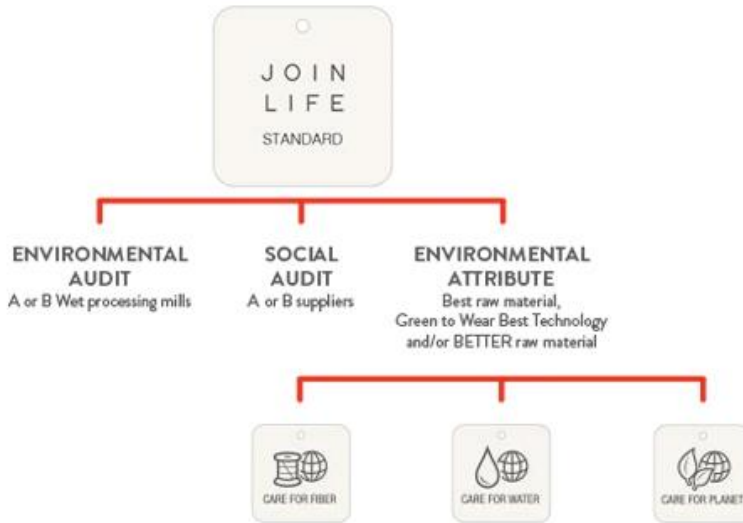
edilmektedir. Bu testlerden geçen markalar Inditex ile çalışma fırsatı yakalamaktadır. Inditex yürüttüğü bu proje ile ürünlerin her yaşam döngüsünde sürdürülebilir olmasını hedeflemektedir (Tekstilbilgi.net, 2020).

Join Life Standard, çevresel özellikleri 3 farklı kategoride sınıflandırmaktadır (Necef, Tama, & Boz, 2020, s. 73);

1. Lif Bakımı (Care of Fiber): Sürdürülebilir hammadde içeren ürünler.
2. Su Azaltımı (Care of Water): Su tüketimini en az bir üretim sürecinde azaltan teknoloji ile üretilen ürünler.
3. Gezegeni Koruma (Planet Care): En az bir üretim sürecinde yenilenebilir enerjiyle veya Deri Cı alışıma Grubu protokolü ile Altın dereceli tabaklanmış deri ile üretilen ürünler.

Şekil 1’de Join Life Standart şeması gösterilmektedir;

Şekil 1. Join Life Standart

Kaynak: <https://openlab.citytech.cuny.edu/zara/2019/11/30/join-life/>

5. GİYİM MARKALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİ VE GELECEK HEDEFLERİ

Günümüzde bazı müşterilerin gözünde markayı çekici kılan şeyler markanın güçlü çevreci ve toplumsal değerlere sahip olmasıdır (Kotler, Hermawan, & Setiawan, 2021, s. 120). Çalışma başlığından da anlaşılacağı üzere birçok kurumsal marka yeşil pazarlama prensibini benimsemiştir. Kurumsal markaları yeşil pazarlamaya iten birçok neden bulunmaktadır. Bunlara imaj yaratma, yaratılan imajı koruma, marka tutundurma, maliyetleri minimize etme, bilinçli tüketici karşısındaki sorumluluklar, günümüzde hızla tükenmeye yüz tutmuş kaynaklar ve sayılabileceğimiz bunlar gibi bir sürü sebep vardır. Böylece günümüzde doğayı korumak anlamında yapılacak tüm bu pazarlama faaliyetleri markalara ve işletmelere artı olarak dönmektedir.

Bu kısımda markaların sürdürülebilirlik amacıyla yaptıkları hedefler ele alınacaktır. Bu bağlamda dünyada ve Türkiye’de birçok marka bu yolu izlemiş ve doğayı, canlıları korumak için sıfır atık prensibi ile üretim yapmaya gayret göstermektedirler. Doğal olarak her marka bunu farklı şekilde yapmaktadır. Bu kısımda Mango, Zara, H&M, Bershka ve Koton gibi önemli sürdürülebilirlik hedeflerini benimsemiş olan markaları ele alacağız. Bu markalardan bilindiği üzere Zara ve Bershka Inditex bünyesindeki markalardır. Mango ve H&M Inditex’ ten bağımsız sürdürülebilirlik hedefleri olan markalardır. Son olarak ise sürdürülebilirlik üzerine Türkiye’de önemli adımlar atmış olan Koton markası ele alınarak değerlendirme yapılmıştır.

5.1. MANGO’nun Sürdürülebilirlik Hedefleri

Mango, sürdürülebilirlik hedefleri üzerine en çok çalışma yapan markalardan biridir. Ürünleri’nin %79’u sürdürülebilirlik özellikler taşımaktadır. Mango’nun hedeflerini şu şekilde sıralanmıştır (Mango, 2021);

- Mango’nun 2022 hedefi %100 sürdürülebilir özellikler taşıyan ürünler üretmektir.
- 2025 yılında kullanılan pamuğun %100’ünü sürdürülebilir ve kullanılan polyesterin %50’sinin geri dönüştürülmüş olmasını sağlamayı hedeflemektedir.
- 2030 yılında selülozik elyafların %100’ünün kontrollü menşeye sahip olmasını amaçlamaktadır.
- Ayrıca Mango 2050 yılına kadar net sıfır emisyon amacıyla 2020 yılında Birleşmiş Milletler İklim Eylemi için Moda Endüstrisi Sözleşmesini imzalayarak sürdürülebilirlik amacına yönelik yeni bir adım atmıştır.

Mangonun döngüsel ekonomik stratejisi;

- Kesim atıklarını azaltmak ve geri dönüştürmek
- Ürünlerin ömrünü uzatmak
- Döngüsel ekonomi iç kültürünü yaymak: tasarımcılara verilen formasyon teşvikleriyle döngüsel ekonomiyi destekleyen kapsül koleksiyonlarının gelişmesini sağlamak.

Mango “committed kutusu” projesi ile herhangi bir markadan olan giysi ve ayakkabıların committed kutularına atılmasını teşvik ederek sürdürülebilirliği her koşulda gözetmektedir.

Son olarak mango 2021 başından bu yana 385.000 aksesuar ve kıyafetin tekrardan kullanılması ve geri dönüştürülmesi için başlamıştır.

5.2. ZARA’ nın Sürdürülebilirlik Hedefleri

Zara, “Join Life” hedefleri kapsamında sürdürülebilirliğe önem veren bir diğer marka olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaranın sürdürülebilirlik hedefleri şu şekilde sıralanmaktadır (Zara, 2021);

- Marka işlenmemiş ham madde tüketimini azaltarak ambalaj ve ürünlerin geri dönüşümünü kolaylaştıran döngüsel bir ekonomi modeli üzerine çalışmaktadır.
- Bunun yanı sıra ürünlerinde tekstil atıklarının geri dönüştürülerek, elde edilen ham madde kullanımını arttırmak ve böylece enerji, su ve doğal kaynak tüketiminin azaltılması hedeflenmektedir.
- MIT ile iş birliği yapan Zara, döngüsel ekonominin gelişimine katkı sağlamak amacıyla, İspanyol üniversiteleri ve araştırma merkezlerinin girişimlerini desteklemek için MIT-İSPANYA INDITEX sürdürülebilirlik fonu projesini geliştirmiştir.
- Zara'nın 2022 yılı için sürdürülebilirlik hedefi ise üretilen kıyafetlerin en az %50 oranının Join Life standardına uygun bir şekilde imal edilmesidir.
- 2023 yılı için marka %100 daha sürdürülebilir selüloz iplik kullanmayı hedeflemektedir. Marka "Green To Pack" programı kapsamında 2023 yılından başlayarak, tüm ambalajlarını, kıyafetlerin etiket ve koruma sistemlerini doğada daha hızlı kaybolmasını sağlayacak şekilde yeniden tasarlamayı planlamaktadır.
- 2025 yılı itibarıyla %100 daha sürdürülebilir keten kullanımını ve aynı zamanda tüm polyester ürünlerinin geri dönüştürülmüş olmasını amaçlamaktadır.
- Zara, 2040 yılına kadar ise net % 0 emisyon hedeflemektedir. Yani sıfır sera gazı emisyonuna sahip olmayı amaçlamaktadır.

5.3. H&M'in Sürdürülebilirlik Hedefleri

H&M, sürdürülebilirliğe önem veren bir marka olarak 2013'ten beri "Kıyafet Toplama" kampanyasını devam ettirmektedir. H&M aynı zamanda bu kampanyayı ilk başlatan global moda markasıdır. Ayrıca tüm dünyada bulunan mağazalarda geri dönüşüm kutuları bulunmaktadır. H&M'in sürdürülebilirlik hedefleri ve faaliyetleri ise şu şekilde sıralanmıştır (H&M, 2021);

- Marka geri dönüştürülmüş veya diğer sürdürülebilir tedarikli pamukta %97 seviyesini yakalamış ve artık 2020'den bu yana alışagelmış pamukları kullanmamaktadır.
- 2022 yılı sonunda online satışlarda geri dönüştürülebilir, kağıt ambalaj kullanımını hedeflemektedir.
- 2030'a kadar sadece geri dönüştürülmüş ve sürdürülebilir materyaller kullanarak ilerlemeyi hedeflemektedir. Günümüzde ise ürünlerinin %65'i sürdürülebilirdir.

5.4. BERSHKA'nın Sürdürülebilirlik Hedefleri

Bershka, geleceğe ve talebe odaklanan sürdürülebilir bir markadır. Bershka markasının sürdürülebilirlik faaliyetleri ve gelecek sürdürülebilirlik hedefleri şu şekilde özetlenebilir (Bershka, 2021).

- 2020 yılında Bershka markası müşterilere yönelik plastik torbanın %100'nün kaldırılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda o yıl boyunca mağazaların %100'ünde kıyafet toplama kutuları yerleştirilmiştir. Koleksiyonunun %30'dan fazlası join life olarak etiketlenen ürünlerin oranı toplamda %30'u aşmıştır.
- Global Fashion Agenda taahhüdü kapsamında tasarımcı ve ürün ekiplerinin tamamı, ürünlerin gelecekte daha kolay geri dönüştürülmesini sağlamak hedefiyle, tekstil geri dönüşümüne yardımcı süreçler ve ham maddelerle ilgili özel eğitimler almaktadırlar.
- 2023'te tek kullanımlık plastik ambalajları kaldırmayı hedeflemektedir. %100 Green to pack çerçevesinde ambalajların daha sürdürülebilir olacak şekilde yeniden tasarlanması hedeflenmektedir. Changing Markets Taahhüdü ile tüm selüloz elyafların %100 sürdürülebilir olmasını ve 2023 itibarıyla %100 Sıfır atık hedeflemektedir.
- 2025'te kullanılan polyesterin, pamuğun ve ketenin %100'ü geri dönüştürülmüş ve sürdürülebilir olması hedeflenmektedir. Tüm tesislerde kullanılan enerjinin %80'inin yenilenebilir kaynaklardan sağlanması amaçlanmaktadır.

5.5. KOTON'un Sürdürülebilirlik Hedefleri

Koton ise Türkiye'de sürdürülebilirlik amacını hedefleyen örnek bir marka olarak karşımıza çıkmaktadır. Marka sokak hayvanlarının korunması, yangından zarar gören ormanların yeniden ağaçlandırılması gibi birçok sosyal sorumluluk projesinde yer almış ve almaya devam etmektedir. Son dönemlerde ise sürdürülebilirlik prensibi kapsamında çıkardığı “Şahika Ercümen ile Suya Saygı” koleksiyonu Koton'un yeşil pazarlama faaliyetlerine güzel bir örnek oluşturmaktadır (Koton, 2021).

- Koton, sürdürülebilirlik üzerine en önemli adımı 2019 yılında yayınladığı “Yaşama Saygı” manifestosu ile atmıştır. Bu kapsamda Yaşama Saygı amacını dört amaçla ilişkilendirmektedir: *Dünyaya saygı, Topluma saygı, İnsana saygı ve İşe saygı.*
- Yaşama Saygı Manifestosu çerçevesinde, 2021 yılında BM sürdürülebilir kalkınma amaçları rehberliği ile yeni bir çalışma geliştirmiştir. “*ŞAHİKA ERCÜMEN ile SUYA SAYGI*” koleksiyonu projesi kapsamında 90 bin adet pet şişenin geri dönüştürülmesi ve 28 milyon litre suyun tasarruf edilmesi sağlanmıştır. Bu koleksiyon ile doğaya 45 ton daha az karbon salınımı gerçekleşmiştir.
- 2023 Yılında 5 kıtada, en zengin ve en beğenilen koleksiyonlara sahip hızlı moda markası olmayı amaçlamaktadır.
- Koton aynı zamanda Better Cotton Initiative (BCI) üye olmasıyla, pamuk üretiminde sürdürülebilir tarım ilkelerinin uygulanmasını desteklemeyi taahhüt eden ilk Türk markası olmuştur.

6. SONUÇ

Son yıllarda artan çevre kirliliği ne yazık ki gezegenimiz için oldukça büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Çevresel sorunlar dünya genelinde hızlı tüketim alışkanlıkları nedeniyle de hızla

artmaktadır. Birçok marka bu çevresel kirliliğin önlenmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla sıfır atık hedefini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada da ele alınan giyim markalarının sürdürülebilirlik hedeflerinden de görüldüğü ki günümüzde markaların yeşil pazarlama politikalarına yönelmeleri kaçınılmazdır. Günümüz rekabet koşullarında markaların sürdürülebilirlik prensibi kapsamında uyguladıkları yeşil pazarlama politikaları aynı zamanda markalar için bir tutundurma politikasıdır. Bu çerçevede çalışmada da üzerinde durulan yeşil pazarlama kavramı, 80'li yıllarda ortaya çıkmasına rağmen son yıllarda oldukça önemli bir konuma gelmiştir.

Yeşil pazarlama bilincini benimseyen firmalar ürünlerini tüketici kitlelerine sunmadan önce, ürünlerinin çevreyle bağlantılı yanlarını göz ardı etmemelidirler. Geleneksel pazarlamadan farklı olarak yeşil pazarlama, ürünlerin nasıl üretildiğini ve nasıl yok olacağını ön planda tutmaktadır (Uydacı, 2016, s. 187). Artık yeni dünya düzeninde daha bilinçli ve çevreye duyarlı tüketici profili markaları da sürdürülebilirlik hedefleri üzerinde yoğunlaşmaya iten sebeplerden biridir. Günümüzde Y kuşağının yanı sıra Z kuşağı da çevresel sürdürülebilirlik konusunda oldukça hassastır. Bu bağlamda bu tüketici kitlesi daha çok çevresel sorunların çözümleri üzerine yoğunlaşan markaları tercih etmektedirler. Böylece bu tercihlerinin markaları da sürdürülebilirlik üzerinde daha hassas olmaya yönlendirdiğine inanırlar (Kotler, Kartajaya , & Setiawan, Pazarlama 5.0, 2021, s. 41). Böylece tüm bu etkenler ışığında söyleyebiliriz ki, firmaların bilinçli üretim yapmaları açısından bilinçli tüketici profili oldukça önemlidir. Çalışmada ele alınan marka örneklerinden de anlaşılmaktadır ki, markaların ortak amacı, çevreye dost ürünler üretmek ve bu ürünlerin üretiminde sıfır atık prensibine ulaşmayı hedeflemektir. Sonuç olarak markalar sıfır atık amacına tam anlamıyla ulaşmış olmaları da bu hedef doğrultusunda çalışmalar yapmaya devam etmektedirler. Bu da çevremiz ve doğamızın sürdürülebilirliği açısından umut verici bir etken olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Alagöz, S. B. (2007). Yeşil Pazarlama ve Eko Etiketleme. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(11), 1-12.

Ay, C., & Ecevit, Z. (2005). Çevre Bilinçli Tüketiciler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*(10), 238-263.

Bershka. (2021, 12 20). https://www.bershka.com/tr/page/join_life_2021.html adresinden alındı

Duru, M. N. & Şua, E. (2013). Yeşil Pazarlama Ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri. *Ormanlık Dergisi*, 2(9), 126-136.

Erbaşlar, G. (2012). Yeşil Pazarlama . *Mesleki Bilimler Dergisi*, 94-101.

Güner, U. (01.01.2020). *Çevresel Sürdürülebilirlik*. 21.12 2021 tarihinde https://books.google.com.tr/books/about/Çevresel_Sürdürülebilirlik.html?id=g9rNDwAAQBAJ&redir_esc=y adresinden alındı

H&M. (2021). 12 2021 tarihinde https://www2.hm.com/tr_tr/sustainability-at-hm.html adresinden alındı

Kotler, P., Kartajaya , H., & Setiawan, I. (2021). *Pazarlama 5.0*.(Çeviren: Gezer, T.) İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Yayınları.

Kotler, P., Hermawan, K., & Setiawan, I. (2021). *Pazarlama 4.0*. (Çeviren: Özata, N.) İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.

Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2010). *Pazarlama 3.0*. (Çeviren:Dündar, K.) İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.

Koton. (2021). 20.12 2021 tarihinde <https://www.koton.com/tr/projelerimiz> adresinden alındı

Mangır, A. F. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yavaş ve Hızlı Moda. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19.

Mango. (2021). 20.12 2021 tarihinde <https://shop.mango.com/tr/kadin/edits/surdurulebilirlik> adresinden alındı

Necef, Ö. K., Tama, D., & Boz, S. (2020). Moda Endüstrisinde Uygulanan Sürdürülebilirlik Stratejilerine Örnekler. *TJFMD*, 2(4), 67-78.

OpenLab. (tarih yok). 09.01 2022 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Inditex> adresinden alındı

Özkaya, B. (2010). İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar. *Öneri Dergisi*, 9 (34), 247-258.

Tekstilbilgi.net. (2020). 21.12 2021 tarihinde <https://tekstilbilgi.net/join-life-nedir.html> adresinden alındı

Uydacı, M. (2016). *Yeşil Pazarlama*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Warner, M. (1996). *International Encyclopedia of Business and Management*(4).

Wikipedia. (2021). 20.12 2021 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Inditex> adresinden alındı

Yücel, M., & Ekmekçiler, Ü. S. (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko Etiket, Yeşil Pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 320-333.

Zara. (2021). 20.12.2021 tarihinde <https://www.zara.com/tr/tr/z-join-life-mkt1399.html> adresinden alındı

4. OTURUM

TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU HAREKETLERİNİN ENFLASYONA ETKİLERİNİN TÜFE VE ÜFE KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Savaş ERDOĞAN^a

Mustafa Serdar ACAR^b

ÖZET

^a Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi,
İktisat Bölümü, Konya,
TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3252-3095

E-posta: serdogan@selcuk.edu.tr

^b Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi,
İktisat Bölümü, Konya,
TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9986-6749

E-posta:

mustafaserdar.acar@selcuk.edu.tr

Amaç – Çalışma kapsamında Türkiye’nin Ocak 2016- Kasım 2021 dönemi Döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır.

Yöntem – En küçük kareler yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular – Döviz kuru, yurtiçi ÜFE ve TÜFE değişkenlerini etkilemektedir.

Sonuç – Çalışma kapsamında döviz kuru sepeti oluşturulmuştur. Kur sepetinde meydana gelen bir birimlik değişim, yurtiçi ÜFE değişkenini 4,25; TÜFE değişkenini 1,36 birim etkilemektedir. Yurtiçi ÜFE değişkeninde meydana gelen bir birimlik değişim ise TÜFE değişkenini 0,30 birim etkilemektedir. Ülkemizde kur hareketleri maliyet enflasyonunda talep enflasyonuna kıyasla daha baskın hissedilmektedir. Enflasyon seviyesinin azaltılması için döviz kur seviyesinin azaltılması faydalı olacaktır. Çalışma, dönem ve kullanılan yöntem açısından sınırlı kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Enflasyon, ÜFE, TÜFE

JEL Kodları: E31, F31

***EVALUATION OF THE EFFECTS OF EXCHANGE RATE MOVEMENTS
ON INFLATION IN TURKEY WITHIN THE SCOPE OF CPI AND PPI***

ABSTRACT

Purpose - Dec November January 2016- November 2021, the aim of this study was to investigate the relationship between the exchange rate and inflation in Turkey.

Methodology The least squares method was used.

Findings – The exchange rate affects the domestic PPI and CPI variables.

Conclusions – Within the scope of the study, an exchange rate basket was created. A one-unit change in the exchange rate basket affects the domestic PPI variable by 4.25 units and the CPI variable by 1.36 units. A one-unit change in the domestic PPI variable affects the CPI variable by 0.30 units. In our country, exchange rate movements are felt more dominant in cost inflation compared to demand inflation. In order to reduce the level of inflation, it is worthwhile to reduce the level of the exchange rate. The study remains limited in terms of the period and the method used.

Keywords: Exchange Rate, PPI, CPI

JEL Codes: E31, F31

1. GİRİŞ

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır. Enflasyon oranlarında meydana gelen artışlar fiyat endeksleri yardımıyla ölçülmektedir. Üreticilerin yurtiçine yönelik ürettikleri mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen değişimler yurtiçi üretici fiyat endeksi, tüketicilerin tüketimlerine konu olan mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen değişimler ise tüketici fiyat endeksi yardımıyla ölçülmektedir.

Döviz kuru, ulusal paranın yabancı paralar karşısında değeri olarak tanımlanmaktadır. Döviz kuru, ülke ekonomisinde fiyatlar genel seviyesini etkilemektedir. Döviz kurunda meydana gelen artışlar, üreticiler açısından girdi maliyetlerini artırarak üretilen mal ve hizmet fiyatlarının artmasına, tüketiciler açısından ise ithal mal ve hizmetlerin yerli mal ve hizmetlere göre daha pahalı hale gelmesi ile yerli mal ve hizmetlere olan talep artarak mal ve hizmet fiyatları artış gösterecektir. Üreticilerin girdi maliyetleri sonucu oluşan enflasyona maliyet enflasyonu, tüketicilerin talepleri sonucu artan enflasyona ise talep enflasyonu, döviz kurunun enflasyona neden olması ise döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yurtiçi üretici fiyat endeksi, tüketici fiyat endeksi, döviz kuru ve döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi tanımlanmaktadır. İkinci bölüm, literatür taramasından oluşmaktadır. Son bölüm ise değişkenler arasındaki ilişkinin en küçük kareler yöntemine göre analiz edilmesini içermektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomide fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen artışlara enflasyon adı verilmektedir (Ünsal, 2005: 13). Enflasyonun tanımından hareketle ekonomide fiyat artışlarının enflasyon olarak tanımlanabilmesi için iki koşul vardır. Birinci koşul, ekonomide meydana gelen fiyat artışlarının sadece bir malda değil fiyatlar genel seviyesinde artış gözlenmesi durumu iken ikinci koşul fiyatlarda meydana gelen artışlar anlık değil sürekli olmalıdır.

Fiyat artışlarının nedenleri kapsamında üç temel enflasyon türü vardır. Bunlardan birincisi, talep enflasyonu; ekonomide arzın talebi karşılayamaması durumunda talep fazlalığı sonucu fiyatlarda meydana gelen artış olarak tanımlanmaktadır. İkinci tür enflasyon, maliyet enflasyonu; üretimde kullanılan girdilerin fiyatlarında meydana gelen artış sonucunda maliyetlerin artması, maliyet artışı sonucunda da fiyatlarda meydana gelen artış olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü ve son tür enflasyon ise, fiyat enflasyonu; eksik rekabet piyasalarında piyasa fiyatını belirleme gücüne sahip firmanın ve/veya firmaların daha yüksek kar elde etmek amacıyla fiyatı yükseltmeleri sonucu meydana gelen enflasyondur (Mucuk, 2017)

Enflasyon ölçümü amacıyla birçok endeks kullanılmaktadır. Bu endeksler; Tüketici Fiyat Endeksi, Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi, Yurtdışı Üretici Fiyat Endeksi, Tarımsal Ürün Üretici Fiyat Endeksi ve Hizmet Üretici Fiyat Endeksi'dir.

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE); hanehalklarının tüketimine konu olan mal ve hizmetlerde meydana gelen değişimleri ölçmek amacıyla kullanılan endekstir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2003 yılını baz yıl olarak hesaplamalarda kullanmakta ve oluşan endeks değerlerini 2003=100 değeri üzerinden değerlendirmektedir. Hesaplamalarda "Amaca Göre Bireysel Tüketim Sınıflaması (COICOP)" kullanılarak, hanehalkının yapmış olduğu harcamalar 12 ana grup ve 43 alt grup altında toplanmıştır. Bu

gruplar da toplam 415 madde yer almaktadır. Hesaplamalarda 15 000 hanehalkına anket yapılarak ve 81 il merkezinin tamamını da içerecek şekilde 225 ilçeden fiyatlar toplanmaktadır. Endeks aylık olarak hesaplanmaktadır. Endeks kapsamında ayda 27 980 işyerinden 550 632 fiyat toplanmakta ve 4 274 kiracı da endeks kapsamında takip edilmektedir. Endeks aylık olarak, 2003=100 baz kapsamında geçen yılın aynı ayına göre, geçen aya göre, geçen yılın Aralık ayına göre, geçen yılın on iki ayının ortalamasına göre ve endeks olarak beş farklı şekilde yayınlanmaktadır (TÜİK, 2021).

Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE); belirli bir dönemde üretimi yapılan ve yurtiçine satışı yapılmaya konu olan ürünlerin üretici fiyatlarının zaman içindeki değişimini ölçmektedir. Endeks sektörel kapsamda madencilik ve taşocakçılığı, imalat, elektrik ve gaz, su temini sektörlerini kapsamaktadır. Endeksin fiyat kapsamında üretici fiyatı, yurtiçinde üretimi yapılan ürünlerin KDV, ÖTV gibi dolaylı vergiler hariç peşin satış fiyatlarını kapsamaktadır. Endeks hesaplamalarında Laspeyres formülü kullanılarak 2003 yılı baz yıl olarak 2003=100 kabul edilmektedir. NACE sınıflaması kapsamında üçlü grup ve daha üst düzey ağırlıklar Ulusal Hesaplar sisteminden elde edilirken ürün ve ürün grupları ağırlıkları ise sanayi üretim anketi, yıllık ürün istatistiklerinden elde edilmektedir. Yİ-ÜFE, TÜFE’de de olduğu gibi aylık olarak 2003=100 baz kapsamında geçen yılın aynı ayına göre, geçen aya göre, geçen yılın Aralık ayına göre, geçen yılın on iki ayının ortalamasına göre ve endeks olarak beş farklı şekilde yayınlanmaktadır (TÜİK, 2021)

Bir birim yabancı paranın ulusal para cinsinden değerine nominal döviz kuru adı verilmektedir. Nominal döviz kurunun yükselmesi (1\$=1,6 TL’den 1\$=1.9 TL’ye yükselmesi) nominal değer kaybı olarak adlandırılmaktadır. Ters durumda nominal döviz kurunun düşmesi (1\$=1,9 TL’den 1\$=1,6 TL’ye düşmesi) nominal değer kazancı olarak adlandırılmaktadır. Nominal efektif döviz kurlarının ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanan ve ulusal paranın yabancı ülke paraları karşısındaki değerini gösteren endekse nominal efektif döviz kuru endeksi denilmektedir. Reel döviz kuru ise; yurtiçi fiyat düzeyi ile nominal döviz kurunun çarpılarak yurtiçi fiyat seviyesine oranlamasıdır (Erdal, 2005). Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun ülke enflasyon oranından arındırılması olarak da tanımlanabilmektedir.

Döviz kuru, ülke enflasyonunu hem talep hem de maliyet açısından etkileyebilmektedir. Talep yönünden etkilemesi; döviz kurundan meydana gelen artışlar sonucunda ülkenin ithal ettiği mal fiyatları yerli mallar karşısında pahalı hale gelerek vatandaşların ithal mallar yerine yerli mallara olan talebi artacak, yerli mallara talebin artması üretimin anında cevap verememesi sonucunda ülkede yerli mal fiyatlarında artışa neden olabilecektir. Maliyet açısından etkilemesi ise; döviz kurunda meydana gelen artışlar girdi maliyetlerini artırarak ürünlerin üretim maliyetlerini artırmakta, maliyet artışı sonucunda ürünlerin piyasa fiyatlarında artış meydana gelmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

(Ahmad & Ali, 1999), 1982: 2-1996: 4 (çeyreklik) döneminde döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak Pakistan kapsamında VAR testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, genel fiyat düzeyi ile döviz kuru arasında güçlü geri bildirim etkileri olduğu ve bu geri bildirim etkilerinin hem cari dönemde hem de gecikmeli olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

(Akgül & Özdemir, 2018), 2003:01-2016:03 (aylık) döneminde TÜFE, ÜFE, özel kapsamlı TÜFE, ABD Doları, BİST bankalararası para piyasasındaki gecelik repo faiz oranı değişkenlerini kullanarak

Türkiye kapsamında VAR, Dicks ve Panchenko Doğrusal Olmayan Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, 2008 yılı sonunda Döviz kurundan enflasyona doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

(Akinbobola, 2012), 1986: 1- 2008: 4 (çeyreklik) döneminde para arzı, döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak İran kapsamında VECM modeli yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, uzun vadede para arzı ve döviz kuru enflasyonist baskı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu, enflasyon, para arzı ve döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

(Asari, ve diğerleri, 2011), 1999-2009 (yıllık) döneminde faiz oranı, enflasyon, döviz kuru değişkenlerini kullanarak Malezya kapsamında VECM ve Granger Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, uzun dönemde faiz oranı pozitif hareket ederken, enflasyon oranı negatif yönde döviz kuru oynaklığına doğru hareket ettiği tespit edilmiştir.

(Bayraktutan & Arslan, 2003), 1980-2000 (yıllık) döneminde döviz kuru, enflasyon, ithalat değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Regresyon Analizi, Granger Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve döviz kuru ile ithalat arasında anlamlı ve negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

(Berument, 2021), 1983:03-2001:11 (aylık) döneminde TÜFE, TEFE, döviz kuru değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, TEFE enflasyon oranı TÜFE enflasyon oranına göre reel döviz kurundan daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir.

(Ergin, 2015), 2005:01-2014:12 (aylık) döneminde döviz kuru-enflasyon değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, döviz kuru hareketlerinin enflasyon üzerindeki etkisi başlangıçta güçlü olmakla birlikte zaman ilerledikçe zayıfladığı tespit edilmiştir.

(Fetai, Koku, Caushi, & Fetai, 2016), 1996: 1-2014: 4 (çeyreklik) döneminde döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak Batı Balkan ülkeleri kapsamında Hausman-Taylor 4 modeli yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, döviz kuru değişimleri enflasyon üzerinde önemli etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

(Gül & Ekinci, 2021), 1984-2003 (aylık) döneminde nominal döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Granger nedensellik testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, döviz kuru ile enflasyon arasında uzun dönemli ilişki olduğu, döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

(Güven & Uysal, 2013), 1983-2012 (yıllık) döneminde Reel Efektif Döviz Kuru, TÜFE değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Granger nedensellik testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, TÜFE ile reel efektif döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

(Işık, Acar, & Işık, 2004), 1982:01-2003:04 (çeyreklik) döneminde enflasyon, döviz kuru değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Johansen Eş Bütünleşme testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, enflasyon ve döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki olduğu, döviz kurunun %1 artması enflasyon oranını %0,9 artırdığı tespit edilmiştir.

(Karakış, 2019), 2000-2018 (aylık) döneminde nominal döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Granger Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, nominal döviz kurundan enflasyon oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

(Korkmaz & Bayır, 2015), 2003:01-2014:11 (aylık) döneminde nominal efektif döviz kuru, ÜFE, TÜFE değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR ve Granger nedensellik testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, Döviz kurundan ÜFE'ye TÜFE'den de döviz kuruna tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

(Madesha, Chidoko, & Zivanomoyo, 2013), 1980-2017 (yıllık) döneminde döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak Zimbabwe kapsamında Granger Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

(Monfared & Akın, 2017), 1997: 3- 2011: 4 (çeyreklik) döneminde döviz kuru, enflasyon değişkenlerini kullanarak İran kapsamında VAR testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, döviz kurunun enflasyonu pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

(Okur, 2017), 2008:1-2016:4 (çeyreklik) döneminde reel faiz oranı, reel döviz kuru, TÜFE değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Granger nedensellik testi yardımıyla yapmış olduğu çalışmada, Enflasyon oranı ile faiz oranı arasında çift yönlü nedensellik olduğu, reel efektif döviz kurundan faiz oranına ve enflasyon oranına doğru nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

(Peker & Görmüş, 2009), 1987:01-2006:03 (çeyreklik) döneminde ham petrol ithalat fiyatları, sanayi üretim endeksi, M1 para arzı, nominal döviz kuru, ÜFE değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen değişmelerin döviz kuruna oldukça duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

(Petek & Çelik, 2017), 1990-2015 (yıllık) döneminde enflasyon, döviz kuru, ihracat, ithalat değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında Johansen Eş-Bütünleşme, Granger Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, değişkenlerin eşbütünleşik olduğu, döviz kuru, ithalat ve ihracattan TÜFE'ye doğru uzun dönemde tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

(Selim & Güven, 2014), 1990-2012 (yıllık) döneminde reel efektif döviz kuru-TÜFE-işsizlik değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR ve Granger Nedensellik Testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı, reel efektif döviz kurundan işsizlik ve TÜFE'ye doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

(Sever & Mızrak, 2007), 1987:01-2006:06 (aylık) döneminde döviz kuru- enflasyon-faiz oranı değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, değişkenlerin hem kendi hem de diğer değişkenlerde meydana gelen şoklardan etkilendiği, döviz kuru değişimleri enflasyon ve faiz oranı üzerindeki etkisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

(Terzi & Kurt, 2017), 1995:1- 2006: 4 (çeyreklik) döneminde Enflasyon, Döviz kuru, para arzı, ithalat ve ihracat fiyatı değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında VAR ve Granger nedensellik testi yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, Reel efektif döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik

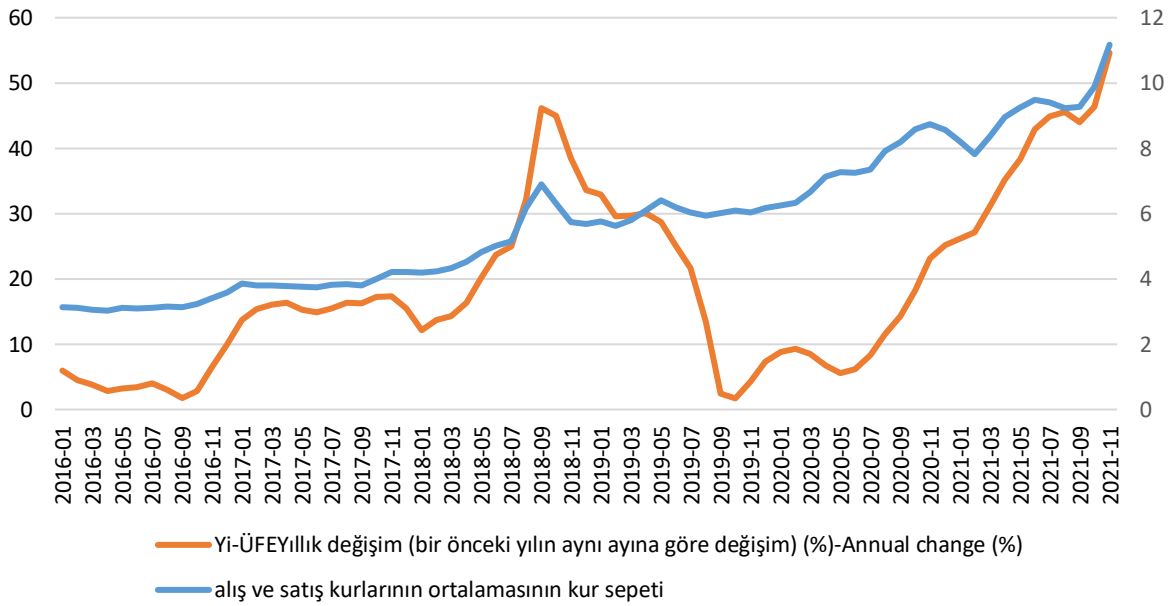
olduğu, 2001-2006 arası dönemde kurdan fiyatlara geçiş etkisinin azaldığı, reel döviz kurunun cari ve bir gecikmeli değerinin enflasyon üzerindeki etkisinin olumlu ve pozitif olduğu tespit edilmiştir.

(Yenice & Yenisu, 2019), 2003: 1-2018: 4 (aylık) döneminde döviz kuru, enflasyon, faiz oranı değişkenlerini kullanarak Türkiye kapsamında ARDL, Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri yardımıyla yapmış oldukları çalışmada, döviz kurundan enflasyon ve faiz oranına doğru tek yönlü nedensellik olduğu ve döviz kuru-enflasyon arasında uzun dönem ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi ve döviz kuru sepeti kullanılmıştır. Kur sepeti Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden, enflasyon verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden elde edilmiştir. Veriler aylık olarak 2016 yılı Ocak ayı ve 2021 yılı Kasım ayı kapsamında çalışmaya dâhil edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki En Küçük Kareler yöntemi ve en uygun gecikme uzunluğu kapsamında Akaike bilgi kriteri kullanılarak analiz edilmiştir.

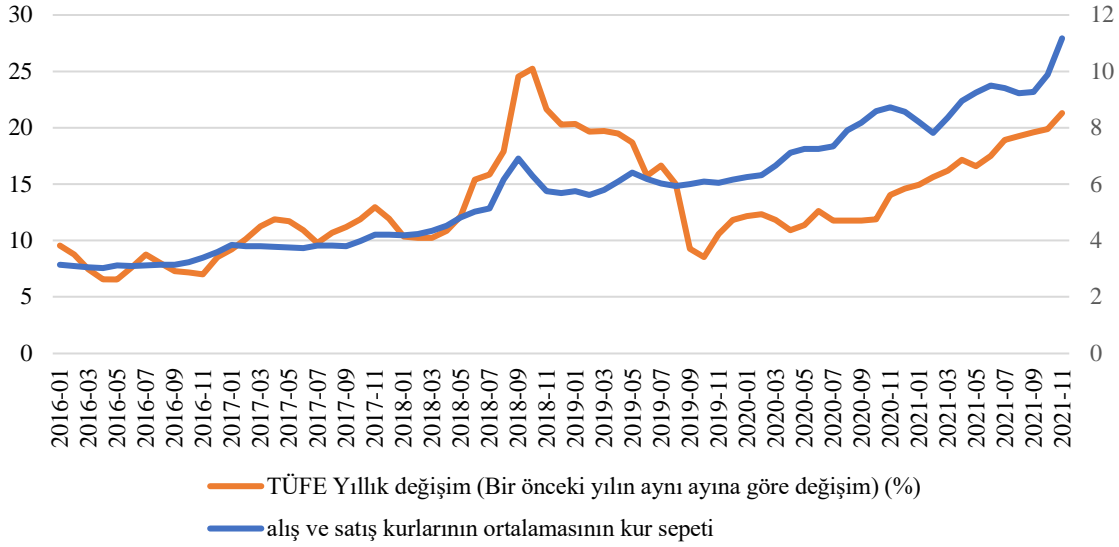
Şekil 1. Kur Sepeti ile Yurtiçi ÜFE Arasındaki İlişki

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de 2016 Ocak ayı ile 2021 Kasım ayı arası dönemde kur sepeti ile Yİ-ÜFE arasındaki ilişki gösterilmiştir. 2018 Temmuz ayı ile 2019 Nisan ayı arasındaki dönem dışında Yİ-ÜFE değişkeni kur sepeti değişkeninin altında yer almaktadır. 2020 yılı Haziran ayı itibariyle kur sepeti değişkeni ile yurtiçi ÜFE değişkeninin birlikte hareket ettiği görülmektedir.

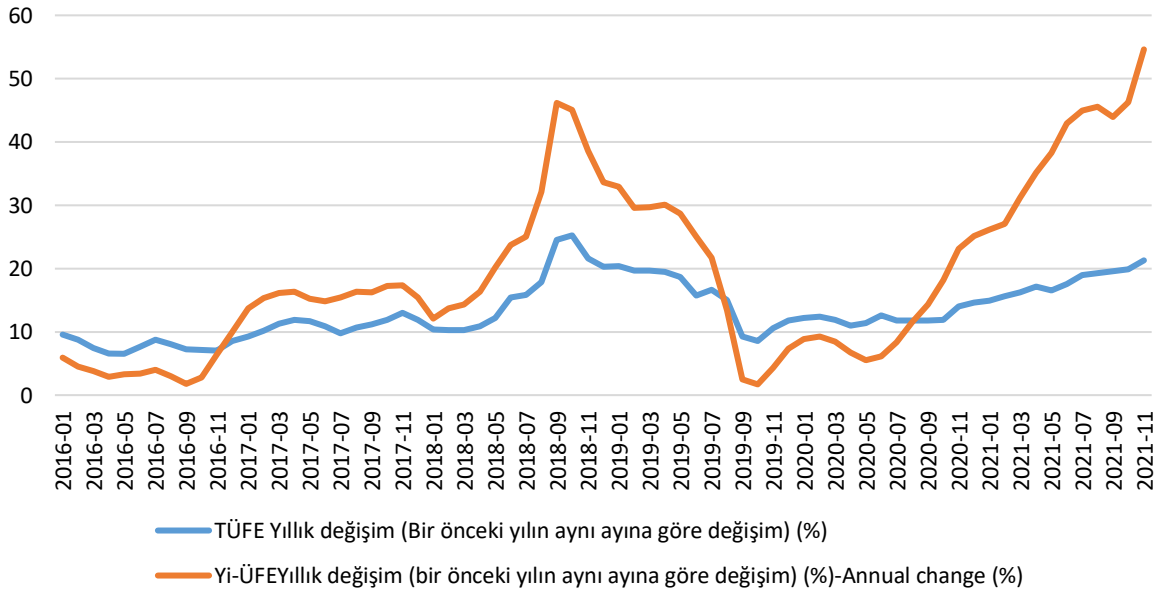
Şekil 2. Kur Sepeti ile TÜFE Arasındaki İlişki

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de 2016 Ocak ayı ile 2021 Kasım ayı arası dönemde kur sepeti ile TÜFE arasındaki ilişki gösterilmiştir. TÜFE değişkeni referans dönem içinde 2018 yılı Kasım ayında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılı itibariyle kur sepeti ile TÜFE değişkeninin birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Şekil 3. Yurtiçi ÜFE ile TÜFE Arasındaki İlişki

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3’te 2016 Ocak ayı ile 2021 Kasım ayı arası dönemde TÜFE ile Yİ-ÜFE arasındaki ilişki gösterilmiştir. Referans dönemde 2016 Kasım’a kadar, 2019 yılı Ağustos ile 2020 yılı Ağustos ayı arası dönemde Yİ-ÜFE değişken oranı TÜFE değişkeninin altında yer almaktadır. 2020 yılı Ağustos ayı sonrasında Yİ-ÜFE ile TÜFE arasındaki makasın açıldığı görülmektedir.

Değişkenler arasındaki etkileşimin ne kadar sürede gerçekleştiğini ölçmek amacıyla en uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre yorumlanmıştır. Bilgi kriterinin en düşük değeri aldığı dönemde yansıma gerçekleşmektedir.

Tablo 1. En Uygun Gecikme Uzunluğu

Gecikme uzunluğu	SEPET → Yİ-ÜFE Akaike Bilgi Kriteri	SEPET → TÜFE Akaike Bilgi Kriteri	Yİ-ÜFE → TÜFE Akaike Bilgi Kriteri
0	7.560019*	5.409941*	4.105699
1	7.602834	5.438540	4.035865*
2	7.616628	5.462541	4.081573
3	7.627914	5.476755	4.077908
4	7.634447	5.480740	4.057752

Tablo 1'e göre değişkenler arasındaki etkileşimin dönemini ölçmek amacıyla değişkenlerin gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir. Akaike bilgi kriterinin düşük seviyede olduğu dönem değişkenler arasında etkileşimin olduğu dönemi göstermektedir. İlk olarak döviz kuru sepeti ile yurtiçi ÜFE değişkeni gecikme uzunluğu, ikinci olarak döviz kuru sepeti ile TÜFE arasındaki gecikme uzunluğu ve son olarak ise yurtiçi ÜFE ile TÜFE arasındaki gecikme uzunluğu incelenmiştir. Bu kapsamda döviz kuru sepetinin yurtiçi ÜFE ve TÜFE değişkenlerini yalın (anında), yurtiçi ÜFE değişkeninin ise TÜFE değişkenini bir dönem gecikmeli olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. En Küçük Kareler Yöntemine Göre Kur Sepeti-Yurtiçi ÜFE İlişkisi

Dependent Variable: YIUFEE

Method: Least Squares

Date: 12/23/21 Time: 09:19

Sample: 2016M01 2021M11

Included observations: 71

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
KURSEPET	4.246627	0.585769	7.249661	0.0000
C	-5.288186	3.612865	-1.463710	0.1478

Model 1 kapsamında döviz kurunun yurtiçi ÜFE değişkenine geçişkenliği incelenmektedir. Bağımlı değişken olarak yurtiçi ÜFE, bağımsız değişken olarak ise kur sepeti seçilmiştir. Analiz sonuçlarında kur sepeti ile yurtiçi ÜFE değişkeni arasında pozitif ilişki olduğu ve kur sepetinde meydana gelen 1 (bir) birimlik değişiklik yurtiçi ÜFE değişkenini 4,25 birim etkilediği tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre aşağıdaki denklemi oluşturabiliriz.

$$\text{YURTIÇİ ÜFE} = -5,288 + 4,25 (\text{KUR SEPETİ})$$

Denkleme göre kur sepetinde meydana gelen bir birimlik artış, yurtiçi ÜFE değişkenini 4,25 birim artırmaktadır. Diğer taraftan kur sepetinde meydana gelen bir birimlik azalış da yurtiçi ÜFE değişkenini 4,25 birim azaltacaktır.

Tablo 3. En Küçük Kareler Yöntemine Göre Kur Sepeti-TÜFE İlişkisi

Dependent Variable: TUFÉ
Method: Least Squares
Date: 12/23/21Time: 09:23
Sample: 2016M01 2021M11
Included observations: 71

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
KURSEPET	1.354909	0.199914	6.777461	0.0000
C	5.550981	1.233015	4.501957	0.0000

İkinci modelimizde kur sepetinden TÜFE'ye geçişkenlik ilişkisi araştırılmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak TÜFE, bağımsız değişken olarak kur sepeti seçilmiştir. Analiz sonuçlarında kur sepeti ile TÜFE arasında pozitif ilişki olduğu ve kur sepetinde meydana gelen 1 (bir) birimlik değişiklik TÜFE değişkenini 1,36 birim etkilediği tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre aşağıdaki denklemi oluşturabiliriz.

$$\text{TÜFE} = 5,55 + 1,36 (\text{KUR SEPETİ})$$

Denkleme göre kur sepetinde meydana gelen bir birimlik artış, TÜFE değişkenini 1,36 birim artırmaktadır. Diğer taraftan kur sepetinde meydana gelen bir birimlik azalış da TÜFE değişkenini 1,36 birim azaltacaktır.

Tablo 4. En Küçük Kareler Yöntemine Göre Yurtiçi ÜFE-TÜFE İlişkisi

Dependent Variable: TUFÉ
Method: Least Squares
Date: 12/23/21Time: 09:25
Sample: 2016M01 2021M11
Included observations: 71

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
YIÜFE	0.303622	0.016125	18.82870	0.0000
C	7.536228	0.381624	19.74777	0.0000

Üçüncü modelimizde ise, yurtiçi ÜFE'den TÜFE'ye geçişkenlik ilişkisi araştırılmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak TÜFE, bağımsız değişken olarak ise yurtiçi ÜFE seçilmiştir. Analiz sonuçlarında yurtiçi ÜFE ile TÜFE arasında pozitif ilişki olduğu ve yurtiçi ÜFE'de meydana gelen 1 (bir) birimlik değişiklik TÜFE değişkenini 0,30 birim etkilediği tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre aşağıdaki denklemi oluşturabiliriz.

$$\text{TÜFE} = 7,54 + 0,30 (\text{Yİ-ÜFE})$$

Denkleme göre yurtiçi ÜFE'de meydana gelen bir birimlik artış, TÜFE değişkenini 0,30 birim artırmaktadır. Diğer taraftan yurtiçi ÜFE'de meydana gelen bir birimlik azalış da TÜFE değişkenini 0,30 birim azaltacaktır.

Kurulan üç modelde birlikte değerlendirildiğinde döviz kurunda meydana gelen 1 (bir) birimlik değişiklik yurtiçi ÜFE değişkenini doğrudan 4,25 birim etkilerken döviz kurunda meydana gelen 1 (bir)

birimlik değişiklik TÜFE değişkenini doğrudan 1,36 etkilemektedir. Aynı zamanda yurtiçi ÜFE’de meydana gelen 1 (bir) birimlik değişiklik TÜFE değişkenini doğrudan 0,30 birim etkilemektedir. Değişkenler arasındaki etkileşim pozitifdir.

5. SONUÇ

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesinde görülen artışlardır. Enflasyonu ölçmek amacıyla yurtiçi ÜFE ve TÜFE endeksleri kullanılmaktadır. Yurtiçi ÜFE, yurtiçine satışı yapılan mal ve hizmetlerin üretici fiyatlarında meydana gelen değişmeleri ölçmektedir. TÜFE ise tüketicilerin tükettiği mal ve hizmetlerde meydana gelen değişimleri ölçmektedir. Enflasyon, talep ve maliyet kaynaklı olarak döviz kurundan etkilenmektedir. Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin enflasyonu etkilemesi yurtiçi ÜFE ve TÜFE endeksleri yardımıyla ölçülebilmektedir. Döviz kurunun yurtiçi fiyatları etkilemesi durumu döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi olarak adlandırılmaktadır.

Çalışmada, döviz kuru sepeti, yurtiçi ÜFE ve TÜFE değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler Ocak 2016 ve Kasım 2021 dönemi kapsamında aylık olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Değişkenler arasındaki etkileşimin dönemsel geçişini görmek amacıyla en uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine ve etkileşim seviyesi en küçük kareler yöntemine göre analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, kur sepeti, yurtiçi ÜFE ve TÜFE değişkenlerini yalın (anında) etkilerken yurtiçi ÜFE değişkeni TÜFE değişkenini bir dönem gecikmeli etkilemektedir. Kur sepetinde meydana gelen bir birimlik değişme yurtiçi ÜFE değişkenini 4,25 birim, TÜFE değişkenini ise 1,36 birim etkilemektedir. Yurtiçi ÜFE değişkeninde meydana gelen bir birimlik değişme ise TÜFE değişkenini 0,30 birim etkilemektedir. Değişkenler arasında pozitif ilişki vardır. Çalışma kapsamında kur seviyesinde meydana gelen artışın üretici fiyatlarını daha fazla etkilediği ve üretici fiyatlarının bir dönem gecikmeli olarak tüketici fiyatlarını etkilediği bulunmuştur. Bu kapsamda ülkemizdeki fiyat artışlarının nedeni olarak maliyet enflasyonu gösterilebilmektedir. Yurtiçi fiyat artışlarını engellemek amacıyla düşük kur hedefli politikalar uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, E., & Ali, S. A. (1999). Relationship Between Exchange Rate and Inflation. *Pakistan Economic and Social Review*, 139-154.
- Akgül, I., & Özdemir, S. (2018). Enflasyon-faiz Oranı ve Enflasyon-Döviz Kuru İkilemi: GEG Programı Döneminde Türkiye Gerçeği. *Ege Akademik Bakış*, 153-166.
- Akinbobola, T. (2012). The Dynamics of Money Supply, Exchange Rate and Inflation in Nigeria. *Journal of Applied Finance & Banking*, 117-141.
- Asari, F. F., Baharuddin, N. S., Jusoh, N., Mohamad, Z., Shamsudin, N., & Jusoff, K. (2011). A Vector Error Correction Model (VECM) Approach in Explaining the Relationship Between Interest Rate and Inflation Towards Exchange Rate Volatility in Malaysia. *World Applied Sciences Journal*, 49-56.
- Bayraktutan, Y., & Arslan, İ. (2003). Türkiye’de Döviz Kuru, İthalat ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Analiz (1980-2000). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 89-104.

- Berument, H. (2021, 12 19). https://www.researchgate.net/profile/M-Hakan-Berument/publication/4727671_Doviz_Kuru_Hareketleri_ve_Enflasyon_Dinamidi_Turkiye_Ornedi/links/0046352ccf7ea5394f000000/Doeviz-Kuru-Hareketleri-ve-Enflasyon-Dinamidi-Tuerkiye-Oernedi.pdf adresinden alındı
- Erdal, Ü. (2005). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ergin, A. (2015). Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki Geçiş Etkisi: Türkiye Örneği. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13-29.
- Fetai, B., Koku, P. S., Caushi, A., & Fetai, A. (2016). The Relationship Between Exchange Rate and Inflation: The Case of Western Balkans Countries. *Journal of Business Economics and Finance*, 360-364.
- Gül, E., & Ekinci, A. (2021, 12 19). <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869689.pdf> adresinden alındı
- Güven, E. T., & Uysal, D. (2013). Türkiye'de Döviz Kurlarındaki Değişme ile İlgili Enflasyon Arasındaki İlişkisi (1983-2012). *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 141-156.
- Işık, N., Acar, M., & Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 325-340.
- Karakış, L. (2019). Türkiye'de Döviz Kuru ile Enflasyon Oranı Arasındaki İlişki (2000-2018). *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 83-93.
- Korkmaz, S., & Bayır, M. (2015). Döviz Kuru Dalgalanmalarının Yurtiçi Fiyatlara Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 69-85.
- Madesha, W., Chidoko, C., & Zivanomoyo, J. (2013). Empricial Test of the Relationship Between Exchange Rate and Inflation in Zimbabwe. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 52-59.
- Monfared, S. S., & Akın, F. (2017). The Relationship Between Exchange Rates and Inflation: The Case of Iran. *European Journal of Sustaniable Development*, 329-340.
- Mucuk, M. (2017). *Makro İktisat Teori ve Türkiye Uygulaması*. Konya : Billur Yayınevi.
- Okur, A. (2017). Türkiye Ekonomisinde Faiz ORanı ve Döviz Kurunun Enflasyon Hedefi Üzerine Etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 146-164.
- Peker, O., & Görmüş, Ş. (2009). Türkiye'de Döviz Kurunun Enflasyonist Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 187-202.
- Petek, A., & Çelik, A. (2017). Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015). *Finans Politik & Ekonomik Yatırımlar*, 69-87.
- Selim, S., & Güven, E. T. (2014). Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 127-146.

- Sever, E., & Mızrak, Z. (2007). Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranları Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 264-283.
- Terzi, H., & Kurt, S. (2017). Türkiye’de Dolarizasyon Sürecinde Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 146-164.
- TÜİK. (2021, 12 19). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1> adresinden alındı
- TÜİK. (2021, 12 19). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1> adresinden alındı
- Yenice, S., & Yenisu, E. (2019). Türkiye’de Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranlarının Etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1065-1086.

TARIM ÜRÜNLERİ PAZARLAMA ZİNCİRİNDE SEMT PAZARLARI VE PAZAR ESNAFI ARAŞTIRMASI: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ

Esen ORUÇ^a

Memnune ÇAKAR^b

ÖZET

^a Doç.Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tokat, Türkiye,

ORCID: 0000-0002-0147-2742

esen.orucbuyukbay@gop.edu.tr

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü,

memcakar@gmail.com

Üretici ve tüketiciyi doğrudan buluşturan mekânlar olan semt pazarları tarımsal ürün pazarlamasında önemli bir yere sahiptir. Bu pazarlar kurulduğu yerin özelliklerini yansıtarak bölgesel kimlik oluştururlar. Bu çalışmada semt pazarlarının yapı ve işleyişinin belirlenmesi amacıyla satıcılardan veriler toplanmıştır. Toplanan veriler ışığında satıcıların pazarcılık mesleği ile ilgili görüşleri ve tutumları belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca neleri sattıkları, fiyat belirleme yöntemleri ve kar beklentileri de araştırılmıştır. Araştırmanın ana materyalini semt pazarında bulunan satıcılara uygulanan anket çalışması verileri oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Tokat il merkezinde kurulan semt pazarlarında satış yapan satıcılar oluşturmaktadır. Tokat ilinde Pazarcılar Derneği'ne bağlı 253 pazarcı esnafı bulunduğu belirlenmiştir. Bu rakama plastik ürünler satan esnaf da dâhildir. Araştırma kitlesi sadece tarımsal ve hayvansal ürün satıcıları olduğu için araştırmada bu gruba anket çalışması yapılmış ve satıcıların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde araştırmada toplam 107 esnafla görüşme yapılmış ve anketler değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın sonunda pazarcıların sosyo-ekonomik durumları, satılan ürünlerin tedarik yöntemleri, pazar yerlerinin nitelikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Ürün Pazarlaması, Semt Pazarları, Bireysel Pazarlama

Jel Kodları: M31, S13

A RESEARCH ON DISTRICT BAZAARS AND BAZAAR SHOPKEEPERS IN AGRICULTURAL PRODUCTS MARKETING CHAIN: THE CASE OF TOKAT PROVINCE

ABSTRACT

District Bazaars, which are places that directly bring together the producer and the consumer, have an important place in the marketing of agricultural products. These bazaars create a regional identity by reflecting the characteristics of the place where they are established. In this study, data were collected from the shopkeepers in order to determine the structure and functioning of the district bazaars. In the light of the collected data, the views, and attitudes of the shopkeepers about the marketing profession were tried to be determined. In addition, what they sell, price determination methods, and profit expectations are also investigated. The main material of the research is the data of the survey study applied to the shopkeepers in the district bazaar. The universe of the research consists of the shopkeepers working in the district bazaar established in the city center of Tokat. It has been determined that there are 253 shopkeepers affiliated to the Shopkeepers Association in Tokat. This figure includes the tradesmen who sell plastic products. Since the research population is only agricultural and animal product sellers, a survey study was conducted on this group, and it was tried to reach all the sellers. In this way, a total of 107 shopkeepers were interviewed in the research and the questionnaires were evaluated. At the end of the study, the socio-economic status of the shopkeepers, the supply methods of the products sold, the characteristics of their places in the bazaar were determined.

Keywords: Agricultural Product Marketing, District Bazaar, Retail Marketing

JEL Codes: M31, S13

1. GİRİŞ

Semt pazarları hemen tüm dünyada, tarih boyunca çeşitli alışveriş süreçlerinin değişim ve dönüşüm mekanizması içinde önemlerini koruyarak bugüne dek gelebilmiştir. Bu pazarlar üretici ve tüketiciyi doğrudan buluşturan mekânlardır (Akbaş, 2019). Semt pazarlarının günlük yaşamda ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yadsınamaz bir yeri vardır. Semt pazarı (periyodik pazar, haftalık pazar) denildiğinde, genellikle ailelerin sebze, meyve, giyim-kuşam, ayakkabı, züccaciye gibi çeşitli ihtiyaçlarını uygun fiyatlarla alabildikleri; belirli günlerde ve belirli yerlerde kurulan alışveriş organizasyonu akla gelmektedir (Tunçel, 2003). Semt pazarları hem ürün pazarlama alanı hem de toplumsal kaynaşma alanı haline gelmiştir (Koduy & Çelikoğlu, 2011). Pazarlar farklı seçenekler sunması nedeniyle alternatif alışveriş merkezleri haline gelmiştir (Özgüç & Mitchell, 2000).

Pazarlar, bir ülke ya da toplum kültürünün bir parçasıdır. Herhangi bir ülke ya da bölgedeki yerleşik ya da geçici pazar yerleri, kendilerine özgü ürünleri, pazarlama şekilleri, mimarisi, giyim-kuşamı, kokusu ve diğer unsurlarıyla birlikte, bölgesel bir kimlik oluşturarak, açıkça bir kültür bölgesini yansıtır (Tümertekin & Özgüç, 1998). Pazarlar kurulduğu yerlerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtır (Çalışkan, 2007).

Pazar en genel anlamıyla, esnafın kendi ürettiği ya da aracı olarak satın aldığı ürünleri, haftanın belirli günlerinde satabildiği halka açık veya kapalı alanlardır şeklinde tanımlanabilir. Böylelikle pazarlarda köylülük kültürü içinden bireylerden küçük esnafalara kadar toplumun her tabakasından satıcı görmek mümkündür (Gavcar, Uçma, & Köroğlu, 2006). Semt pazarı veya haftalık pazar, alıcı ve satıcıların düzenli aralıklarla, otoriteler tarafından belirlenen yerlerde bir araya gelmeleriyle organize olmaktadır. TÜSPAF (Türkiye Sebzeçiler Meyveciler Seyyar Pazarıcılar Esnaf ve Sanatkârlar Federasyonu) semt pazarını; üreticiler ve pazarıcılar tarafından satışa sunulan mallar ile belediyece müsaade edilen diğer gıda ve ihtiyaç maddelerinin, tüketicilere doğrudan ve perakende olarak satıldığı, açık veya kapalı pazar yerleri olarak tanımlamaktadır (Akçi, 2015).

Kırsal yerleşmeler ile kasabalarda pazarlar haftada bir kez ve çoğunlukla günlük kurulmakta veya mevsimlik, yıllık periyotlarda ise daha uzun süreli, panayır şeklinde gerçekleşmektedir. Daha büyük şehirselleşmelerde insanlar ihtiyaçlarının bir kısmını bakkal ve manavlardan, giyim-kuşam satan dükkânlardan, çarşılarından, market ve süper marketlerden yahut daha büyük alışveriş merkezlerinden, bunun yanı sıra çeşitli zamanlarda yerleşmelerin farklı kesimlerinde kurulan haftalık ya da bir diğer ifadeyle periyodik semt pazarlarından da karşılamaktadır. (Tunçel, 2003).

Günümüz koşullarında kısıtlı sermayesi ve kendi emeği ile olumsuz ekonomik koşullarda bile ayakta kalabilmek için çalışan pazar esnafının, tüketiciler için önemi çok büyüktür. Ülke nüfusunun gelir düzeyi ve alım gücü dikkate alındığında, semt pazarlarından alışveriş yapmayı tercih eden tüketicilerin sayısının da oldukça fazla olması, semt pazarlarının tüketici açısından önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca şehirlerde kurulan semt pazarları, çevresindeki işyerleri, yakın çevresinde yaşayan halk ve yerel yönetimler açısından da büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü’ne kayıtlı, toplam 57 655 pazarcılık yapan esnaf bulunmaktadır. Bu sayı aktif olarak çalışan pazarcı sayısının %80’nini gösterir niteliktedir. Pazarcılık, Türkiye’de en fazla icra edilen 60 meslek kolu içerisinde yedinci sırada yer almaktadır (Can & Ünal, 2016).

Bu çalışmada semt pazarlarının yapı ve işleyişinin belirlenmesi amaçlanmış, bu amaçla pazar esnafından anket yoluyla veriler toplanmıştır. Toplanan veriler ışığında satıcıların pazarcılık mesleği ile ilgili görüşleri, tutumları ve çeşitli konulardaki memnuniyetleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, hangi ürünleri sattıkları, fiyat belirleme yöntemleri ve kar beklentileri de araştırılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada semt pazarlarının yapı ve işleyişi belirlenmeye ve bu işleyiş içerisinde tarım ürünleri ve üreticileriyle ilgili bir profil ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplanan veriler ışığında satıcıların pazarcılık mesleği ile ilgili görüşleri, tutumları ve çeşitli konulardaki memnuniyetleri hangi mevsimlerde hangi ürünleri sattıkları, fiyat belirleme yöntemleri ve kar beklentileri de araştırılmıştır.

3. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın ana materyalini semt pazarında bulunan satıcılara uygulanan anket çalışması verileri oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Tokat il merkezindeki haftanın Pazar ve Çarşamba günü kurulan semt pazarlarında satış yapan satıcılar oluşturmaktadır. Tokat ilinde Tokat Pazarcılar Derneği'ne bağlı 253 pazarcı esnafı bulunduğu belirlenmiştir. Bu rakama plastik ürünler satan esnaf da dâhildir. Araştırma kitlesi sadece tarımsal ve hayvansal ürün satıcıları olduğu için araştırmada bu gruba anket çalışması yapılmış ve bu gruba giren satıcıların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde araştırmada toplam 107 esnaf görüşme yapılmış ve anketler değerlendirmeye alınmıştır. Anket çalışması 2019 yılında gerçekleştirilmiştir. Anket formunda katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan sonra satış yapılan mevsimleri ve ürünleri belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Ürünlerin satın alınması ve tüketiciye satışı sırasında fiyatların belirlenmesine yönelik sorulardan sonra pazarcıların memnuniyetlerini belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler ortalama, minimum, maksimum değerler ve yüzde dağılımlar şeklinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

4. Araştırma Bulguları

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulguların analizi yer almaktadır. Bu bölüm; demografik bulgular ile semt pazarlarındaki satıcılara ilişkin diğer istatistikî bulgulardan oluşmaktadır.

4.1. Pazar Esnaflarına İlişkin Sosyo-Demografik Bulgular

Anket görüşmelerinin gerçekleştirildiği satıcıların yaşlarına göre dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır. Dağılıma göre satıcıların yaklaşık %63,5'ü 45, %38,3'ü 35 yaşından küçüktür. Pazar esnafların da orta ve genç yaşın ağırlıklı olduğu söylenebilir. Buna karşın 45 yaşından büyük olanların oranının da (%36,5) önemli olduğu görülmektedir. Pazar esnaflığının dinamik, enerji gerektiren bir iş olduğu söylenebilir. Bu nedenle genç yaşlarda olmanın bu meslek açısından avantaj sağlayabileceği düşünülmektedir. Kocaeli İli Kartepe İlçesinde yapılan bir araştırmada da pazar esnafının %68'inin 45 ve daha genç yaşlarda olduğu tespit edilmiştir (Can, 2021). Kocaeli Merkez İlçede yapılan diğer bir çalışmada 45 yaş ve altı pazarcıların oranı %58,6 (Can & Ünal, 2016), Adıyaman il merkezi semt pazarlarında yapılmış olan çalışmada ise %59 (Akçi, 2015) olarak belirlenmiştir.

Satıcıların eğitim seviyelerine ilişkin dağılım Tablo 1'de verilmektedir. Dağılıma göre %65 oranı ile ilköğretim mezunları ağırlıklıdır. Lise mezunları %20,6 ile ikinci sırada yer almaktadır. Sadece okuryazar olanların oranı %7, ön lisans ve daha yüksek eğitim düzeyinde olanlar %8,4 oranındadır. En düşük eğitim

düzeyi ile en yüksek eğitim düzeyi oranlarının yaklaşık ve düşük oranlarda olduğu, çoğunluğun ilk, orta ve lise düzeyinde eğitime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak pazar esnaflarının eğitim düzeyinin düşük olduğu söylenebilir. Buna karşın pazar esnaflığı için bu şekilde bir eğitim düzeyi dağılımı olağan kabul edilebilir.

Kocaeli Merkez İlçede yürütülmüş olan çalışmada ilkokul – lise mezunu aralığında eğitim düzeyinin oranı % 44,2 (Can & Ünal, 2016), Kocaeli Merkez İlçede yapılmış olan diğer çalışmada %94,6 (Can, 2021), Adıyaman’da yapılan çalışmada ise %75 olarak tespit edilmiştir. Genellikle ilkokul-lise aralığının ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın Kocaeli Merkez ilçede yürütülmüş olan çalışmada ağırlığın okuryazar olmayanlarla ve okuryazar düzeyine kaydığı görülmektedir. Bu iki grubun oranı %51,5 olarak bulunmuştur (Can & Ünal, 2016).

Tablo 1. Sosyo-Demografik Bulgular

Yaş Dağılımı	Frekans	%	Eğitim	Frekans	%
26'dan küçük	12	11,2	Okuryazar	7	6,5
26-35 arası	29	27,1	İlköğretim	69	64,5
36-45 arası	27	25,2	Lise	22	20,6
46-55 arası	26	24,3	Ön lisans	4	3,7
56 +	13	12,2	Lisans	4	3,7
			Lisansüstü	1	1
Toplam	107	100,0	Toplam	107	100,0
<i>Ailedeki Birey Sayısı</i>	<i>Frekans</i>	<i>%</i>	<i>Mesleki Deneyim</i>	<i>Frekans</i>	<i>%</i>
1 ve 2	3	2,8	1-5 yıl	12	11,2
3 ve 4	61	57,0	6-10 yıl	23	21,5
5 ve 6	36	33,7	11-15 yıl	11	10,3
7 ve +	7	6,5	16-20	16	15,0
Toplam	107	100,0	21-25	9	8,4
			25+	13	12,1
			Cevapsız	23	21,5
			Toplam	84	100,0

Satıcılara bu mesleği kaç yıldır yaptıkları sorulmuş, verilen cevaplardan Tablo 1’de yer alan dağılıma ulaşılmıştır. Satıcıların yaklaşık %45,8’i 10 yıldan daha uzun, %32,7’si ise 10 yıldan daha kısa bir süredir bu mesleği yaptıklarını belirtmişlerdir. 25 yıldan daha uzun bir süredir bu mesleği yapanların oranı %21,5’tir. Pazar esnaflığının, bu mesleği yapanlar için önemli bir süreklilik gösterdiği söylenebilir. Yapılan diğer çalışmalarda 11yıl ve daha uzun süredir pazarcılık yapanların %48,2 (Can, 2021) ve %54,0 (Akçi, 2015) oranlarında olduğu belirtilmektedir.

Görüşülen Pazar esnafının aylık geliri belirlenmeye çalışılmış, kendi beyanları doğrultusunda gelire ilişkin sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuçlara göre, pazar esnaflarının bir bölümü (%5,6) çok düşük bir gelir düzeyine sahiptir. Bu grubun oranı düşük olmakla birlikte, gelir düzeyinin 1000 ₺/ay gibi çok düşük bir düzeyde olmasıyla dikkat çekmektedir. Gelir grupları içerisinde yığılmanın 1001-3000 ₺ gelir düzeyleri arasında olduğu, pazar esnafının %71’inin bu aralıkta yer aldığı görülmektedir. Bu veriler pazar esnaflarının ve ailelerinin oldukça düşük bir gelir aralığında geçimlerini sağladıklarını göstermektedir.

Tablo 2. Pazar Esnaflarının Aylık Gelir Düzeylerine Göre Dağılımı ve Gelir Yeterlilik Düzeyi

Gelir Düzeyi	Gelirin yeterliliği konusunda düşünceleri				
	Frekans	%	Frekans	%	
1000 ₺ ve daha düşük	6	5,6	Tamamen yetersiz	16	15,0
1001 ₺ - 2000 ₺	39	36,4	Oldukça yetersiz	17	15,9
2001 ₺ - 3000 ₺	37	34,6	Kısmen yeterli	57	53,3
3001 ₺ - 4000 ₺	15	14,0	Oldukça yeterli	12	11,2
4001 ₺ - 5000 ₺	4	3,7	Tamamen yeterli	3	2,8
5001 ₺ - 7000 ₺	5	4,7	Cevapsız	2	1,9
7001 ₺ - 10 000 ₺	1	0,9			
Toplam	107	100,0	Toplam	107	100,0
Gelir Kaynakları					
Yalnızca pazar esnaflığı	65	60,8			
Tarımsal Üretim	41	38,3			
Maaş	13	12,2			
Ücret	12	11,2			
Pazar esnaflığı dışında ticaret	4	3,7			
Kira	4	3,7			
Toplam	107	100,0			

TÜİK verilerine göre, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50'si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırı, anket verilerinin toplandığı 2019 yılında 10 793 ₺/yıl'dır (TÜİK, 2021a). Aylık bazda yaklaşık 900 ₺ olan bu veri, hanehalkı gelirinden yola çıkılarak eşdeğer fert başına hesaplanmaktadır (TÜİK, 2021b). Tablo 2'de pazar esnaflarının hanehalkı gelirini yansıtmaktadır. TÜİK ve araştırma verileri karşılaştırıldığında, görüşülen pazar esnafının önemli bir bölümünün yoksulluk sınırında ya da bu sınırın altında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2'de esnafların gelirlerinin yeterliliği konusundaki düşünceleri de yer almaktadır. En yüksek oran %53,3 ile "kısmen yeterli" cevabı olmuştur. Esnafların yarıdan fazlası hanelerine giren geliri çok yeterli bulmasa da, yetersiz olduğunu da düşünmemektedirler. %15 oranında esnaf gelirinin yetersiz ve hemen hemen aynı oranda (%15,9) bir bölüm ise oldukça yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Bunların yanı sıra, ailelerinin sahip olduğu gelir düzeyinin yeterli olduğunu düşünen esnafların çok da düşük bir oranda (%14) olmadığı söylenebilir.

Araştırmada, esnafların hanelerine giren gelirin hangi kaynaklardan elde edildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Satıcıların %60,8'i ailenin tek gelir kaynağının pazar esnaflığı olduğunu belirtmiştir. Tarımsal üretim (bitkisel üretim ve hayvancılık) ve aynı zamanda pazarda satış yapanlar, üreticinin tüketiciyle aracısız karşılaşması anlamında önemlidir. Tarımsal üretimin yanında pazar esnaflığı yapanların oranı %38,3'tür. Ailesine pazarcılık gelirinin yanı sıra maaş ya da ücret geliri girdiğini belirtenlerin oranı %23,4'tür. (Tablo 2).

Katılımcıların %60'ı sosyal güvenceleri olduğunu belirtirken %40'ı herhangi bir sosyal güvencesi olmadığı belirtmiştir. Bu oran her 10 Pazar esnafından dördünün sosyal güvenceden yoksun olduğunu göstermektedir.

4.2. Pazar Esnaflığı Detaylarına İlişkin Bulgular

Görüşülen pazar esnaflarının pazarcılık faaliyetlerine ilişkin detaylar belirlenmeye çalışılmıştır. Pazar esnaflarının hangi günler pazara çıktıkları sorulmuştur. Pazarın kurulduğu gün pazarın ismi olarak anılmaktadır. Esnafların en fazla tercih ettikleri pazarlar, Pazar ve Çarşamba pazarlarıdır. Pazar pazarına esnafların neredeyse tamamı (%98,1) katılmaktadır. Çarşamba pazarına da %90,7 gibi oldukça yüksek bir katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Pazarcılık Faaliyetine İlişkin Bilgiler

Faaliyet gösterilen pazarlar	Mevsimsel olarak pazara çıkma yoğunluğu				
	Frekans	%	Frekans	%	
Pazar pazarı	105	98,1	Yaz	106	99,1
Pazartesi pazarı	10	9,3	Sonbahar	58	54,2
Salı pazarı	17	15,9	Kış	45	42,1
Çarşamba pazarı	97	90,7	İlkbahar	69	64,5
Perşembe pazarı	11	10,3			
Cuma pazarı	15	14,0	Genel	107	*
Cumartesi pazarı	43	40,2			
Genel	107	*			

*Birden fazla tercih olabileceği için yüzde dağılım toplamı yüzü aşabilir.

Mevsimsel olarak pazarda bulunma oranları yaz mevsiminin öne çıktığı görülmektedir. Esnafların biri hariç tamamı, yaz mevsiminde pazarda faaliyet göstermektedir. Bunda hem ürün yelpazesinin genişliği, hem uygun hava koşulları nedeniyle pazara gelen alıcıların daha yoğun olması ve hem de pazar esnafının yine hava koşullarına bağlı olarak daha rahat bir ortam yakalaması etken olabilir. Diğer mevsimlerin birbirine yakın oranlarda olduğu söylenebilir. Mevsimler içinde %42,1 ile kış en düşük katılımın olduğu mevsimdir (Tablo3).

Pazarcıların ürün yelpazelerinin ortaya konması amacıyla, mevsimsel olarak hangi ürünleri sattıkları belirlenmiştir. Bu soruya verilen cevaplara göre yapılan dağılım Tablo 4’de verilmiştir. Tabloda, mevsimde öne çıkan ürünler tek olarak verilmiş, diğerleri gruplar altında toplanmıştır. Düşük oranlı olan ve belirli bir gruba dâhil olmayan bazı ürünler ise (sarımsak, mısır, asma yaprağı gibi) ihmal edilmiştir. Oranlamalar, mevsimlere göre pazara katılan esnaf sayısı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4’de yer alan bulgulara göre, ürün çeşitliliği sonbaharda diğer mevsimlere göre daha fazladır. Geçiş ve birçok ürün için hasat mevsimi olması bunda etkili olabilir. Yaz ve ilkbahar da çeşitlilik açısından kışa göre daha zengin görünmektedir. Dört mevsim boyunca yeşillikler üst sıralarda yer almıştır. Bu grup içinde, marul, maydanoz, tere, roka, nane başta gelmektedir. Yazın domates, biber, sonbaharda ıspanak, pırasa öne çıkan ürünler olmuştur. Yaz sebzelerinin, yazın daha yoğun olmakla birlikte dört mevsim satıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebzeler, domates, salatalık, biber, kapy biber, patlıcan, kabak olarak sıralanabilir. Kış sebzelerinin ise yaz hariç diğer mevsimlerde satıldığı anlaşılmaktadır. Soğan ve patates dört mevsim kullanılan sebzeler olarak ayrı ele alınmıştır. Verilere göre yazın patates, ilkbaharda ise soğan satışı diğer mevsimlere göre daha yüksek oranda gerçekleşmektedir.

Tablo 4. Satılan Ürünlerin Mevsimlere Göre Dağılımı

YAZ	Frekans	%	SONBAHAR	Frekans	%
Yeşillik	50	47,2	Yeşillik	14	24,1
Domates	41	38,7	Ispanak	13	22,4
Biber	39	36,8	Pırasa	10	17,2
Yaz meyveleri	30	28,3	Yaz sebzeleri	10	17,2
Salatalık	25	23,6	Yaz meyveleri	5	8,6
Soğan	16	15,1	Kış meyveleri	4	6,9
Diğer sebzeler	14	13,2	Lahana	4	6,9
Patates	12	11,3	Soğan	4	6,9
Limon	12	11,3	Patates	2	3,4
Genel	106	*	Genel	58	*
KIŞ	Frekans	%	İLKBAHAR	Frekans	%
Kış meyveleri	21	46,7	Yeşillik	36	52,2
Yeşillik	12	26,7	Soğan	13	18,8
Kış sebzeleri	11	24,4	Yaz meyveleri	13	18,8
Yaz sebzeleri	9	20,0	Yaz sebzeleri	10	14,5
Soğan	3	6,7	Kış sebzeleri	7	10,1
Patates	3	6,7	Kış meyveleri	4	5,8
			Patates	3	4,3
Genel	45	*	Genel	69	*

*Birden fazla ürün satışı olabileceği için yüzde dağılım toplamı yüzü aşabilir.

Pazar esnafının satışını yaptıkları ürünleri temin ettikleri yerler belirlenmiş ve buna ilişkin bulgular Tablo 5’de verilmiştir. Kendi ürettiği ürünü satanlar %38,3 ile ilk sırada yer almaktadır. Bu sonuç, semt pazarlarının üretici ile tüketicinin aracısız karşı karşıya gelmesi için önemli bir mekân olduğunu göstermektedir. Ancak bu oranın en az yarı yarıya olacak şekilde artması, üreticilerin pazarda kendi ürünlerini satmaları konusunda teşvik edilmesi önemlidir.

Tablo 5. Satılan Ürünlerin Temin Yeri

Ürün temin yeri	Frekans	%
Kendi ürünleri (çiftçi)	41	38,3
Tokat Hali	39	36,5
Tokat çevresi çiftçilerinden	9	8,4
Çevre illerin çiftçilerinden	5	4,7
Diğer illerden gelen araçlardan	4	3,7
Köyü ve çevre köy çiftçilerinden	3	2,8
Diğer illerdeki çiftçilerden	3	2,8
Diğer	3	2,8
Toplam	107	100,0

Bunun dışındaki ürün temin yerleri detayları önemli bulunarak ayrıntılı olarak yansıtılmıştır. Tokat halinden ürün alarak satış yapan Pazar esnafları da %36,5 ile önemli bir orandadır. Çiftçiden ürün alarak aracı konumunda ürün satışı yapan esnaflar toplamda %18,7 oranındadır. Bunlardan bir kısmı, kendi köyü ya da çevre köy çiftçilerinden, bir kısmı Tokat ili çiftçilerinden, bir kısmı yakın illerdeki çiftçilerden, bir

kısmı ise uzak (Antalya gibi) illerin çiftçilerinden ürün almakta ve satış yapmaktadır. Çiftçi-aracı-tüketici olmak üzere üç basamak tüketiciye yansıyan pazar marjı açısından, üretici-tüketici bağlantısı kadar olmasa da, daha kademeli pazar zincirlerine göre, avantajlı sayılabilir. Diğer illerden gelen araçlardan ürün alıp satış yapan düşük orandaki esnafın (%3,7) daha kademeli bir pazar zinciri oluşturduğu söylenebilir.

Çalışma kapsamında pazar esnafı için kar ve fiyat oluşumunun nasıl gerçekleştiğine ilişkin bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmış, bu amaçla, ürün alımında ve satışında fiyatın nasıl belirlendiği sorulmuştur. Pazar esnafı satışını yapacağı ürünü satıcısından alırken %61,7 ile en yüksek oranda piyasada oluşmuş fiyattan aldıklarını belirtmişlerdir. Bu şekilde fiyat oluşumu, tam rekabet koşullarına yakın olması nedeniyle, tarım ürünleri için çoğunlukla geçerli olan bir durumdur. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi pazar esnafı içerisinde %38,3 oranında kendisi üretici olanlar bulunmaktadır. Bu gruptaki esnaf kendi ürününü pazara getirip, satış fiyatı konusunda piyasa koşullarının izin verdiği ölçüde maliyet üzerine kar sağlamaya çalışmaktadır. Ürün tedarik aşamasında karşılıklı pazarlıkla anlaşarak fiyat belirlediklerini belirten esnafın oranı %26,2'dir. "Fiyatı ürün aldığım kişi belirler" diyenlerin oranı %10,3'tür. Fiyat konusunda kendisinin belirleyici olduğunu ifade edenler ise düşük bir oranda (%4,7) kalmıştır. Esnaf, bu fiyat oluşumlarının bir kaçı ile de karşılaşabilmekte, pazarlık söz konusu olsa bile bunu öncelikle piyasada oluşmuş bir fiyat aralığında yapmaktadırlar. Bu nedenle oransal dağılım yüzü aşmaktadır.

Tablo 6. Ürün Tedarik ve Satış Fiyatı Belirleme

Ürün tedarik fiyatının belirleyicileri	Ürün satış fiyatını belirleyen kriterler	
	Frekans	%
Piyasada oluşan fiyat	66	61,7
Çiftçi olduğu için kendi ürünü	41	38,3
Pazarlık yoluyla ortak belirlenir	28	26,2
Ürün aldığı kişi belirler	11	10,3
Pazar esnafı belirliyor	5	4,7
Genel	107	*

*Birden fazla tercih olabileceği için yüzde dağılım toplamı yüzü aşmaktadır.

Satış sırasında fiyat oluşumunda ise en belirleyici kriterin ürün kalitesi olduğu görülmektedir. Bunun sonrasında belirlenen fiyat üzerinden günün saatlerine göre değişiklik yapılabilmektedir. Sabah saatlerinde genellikle daha yüksek olan fiyat akşam saatlerine doğru düşürülebilmektedir. Esnafın %13,1'i o gün pazarda ürün fiyatının genel seviyesini dikkate alarak fiyat belirlediklerini belirtmişlerdir. %7,5 Oranında bir grup esnaf ise, hiç bir kriteri dikkate almadığını, ürünü aldığı fiyatın üzerine belirli bir kar koyarak satış yaptığını ifade etmiştir. Ürünün mevsimi, müşterilerin tepki ve görüşleri, müşteri yoğunluğu da, daha düşük oranlarda olmakla birlikte, esnafın fiyat belirlemelerinde etkili olan kriterler arasındadır. Yine birçok esnafın satış fiyatını belirlemesinde de birden fazla kriter etkili olabilmektedir.

Tablo 7. Ürün Satış Potansiyelini Etkileyen Kriterler

	Frekans	%
Hava koşulları	42	39,2
Mevsim	32	29,9
Fiyat seviyesi	16	15,0
Ülke ekonomisinin seyri	9	8,4
Medya haberleri	6	5,6
Diğer	2	1,9
Genel	107	100,0

Satışı ve müşteri potansiyelini etkileyen faktörlere ilişkin soruya verilen cevaplarda %39,2 ile hava koşulları en önemli faktör olarak görülmektedir. Sırası ile %29,9 ile mevsim, %15 ile fiyat seviyesi ve %8,4 ile ülke ekonomisinin seyri, esnafın satış potansiyelini etkilediğini düşündükleri kriterlerdir.

Pazarcuların %80'i sadece pazarda satış yaptıklarını belirtirken %20'si pazar dışında da satış yaptıklarını belirtmiştir. Pazar dışında hal ve marketlere ürün sattıklarını ifade etmişlerdir.

4.3. Pazar Esnafının Semt Pazarlarının Koşulları Konusunda Memnuniyet Düzeyleri

Pazar esnafının esnaflık yapmak üzere buldukları semt pazarlarını ortamı konusunda memnun olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmış ve çeşitli kriterlerin yer aldığı ölçeğe göre cevaplar Tablo 8'de verilmiştir. Beşli likert ölçeğine göre puanlama yapılmış, puan düzeylerine göre yüzde dağılım ve likert ölçeği ortalaması verilmiştir.

Tablo 8. Bazı Kriterlere Göre Semt Pazarı Koşullarından Memnuniyet Düzeyi (%)

Puan düzeyi	Temizlik	Satış yerinin konumu	Ödenen ücret	Belediyenin tutumu	Şehir içindeki konum
1	5,6	0,9	9,3	7,5	9,3
2	0,9	6,5	14,1	9,3	13,1
3	12,1	14,1	14,1	11,2	6,5
4	30,9	30,9	30,8	26,2	18,8
5	50,5	47,6	31,7	45,8	52,3
Likert ölçeği ortalaması 3,9					

Hiç memnun değil:1, Tamamen memnun:5

Tablo 8'de yer alan dağılıma göre, esnafın memnuniyet düzeyleri 4 ve 5 düzeyinde yoğunlaşmaktadır. Likert ölçeği ortalaması da 3,9 ile "Memnun" düzeyini temsil eden 4 puana yaklaşmıştır. Bulgular genel olarak esnafın semt pazarlarının koşullarından memnun oldukları sonucunu ortaya koymaktadır. Memnuniyet oranlarının en fazla azaldığı konu ödenen ücretler olmuştur. Temizlik ise memnuniyet düzeyinin daha yüksek olduğu konu olarak görünmektedir.

Bu puanlamaya ek olarak esnafa "Pazarda satış yapmak bir avantaj mıdır?" sorusu yöneltilmiştir. Esnafın çoğunluğu (%75,7) bunun bir avantaj olduğunu belirtirken, yaklaşık dörtte bir oranında bir bölümü (%24,3) bir avantaj olarak görmediklerini ifade etmişlerdir.

5. Sonuç

Tarımsal pazarlama zincirinin önemli halkalarından olan semt pazarlarına yönelik Tokat il merkezinde yapılan bu çalışma ile pazarcı esnafının önce sosyo-ekonomik durumu, pazar koşulları ve işleyişi belirlenmeye çalışılmıştır.

Genel itibari ile pazar esnafı oransal çoğunluk olarak; 26-55 yaş aralığında, ilköğretim (ortaokul) mezunu, sadece pazar esnafından gelir elde eden, aylık gelirleri 1000-3000 ₺ aralığında ve on yıldan fazla bir süreden beri pazarcılık yapan bireylerdir. Esnafın %40'ının sosyal güvencesinin olmadığı görülmüştür. Esnafın elde ettikleri gelirin ailesinin geçimi için genellikle kısmen yeterli olduğunu belirtmiştir.

Tokat pazar esnafının genellikle Pazar ve Çarşamba günleri kurulan pazarlarda buldukları ve satış yaptıkları belirlenmiştir. Mevsimsel olarak esnafın pazara katılım yoğunluğu yazın en yüksek, kışın en düşük seviyede olmaktadır. Ancak dört mevsim ve haftanın her günü semt pazarlarının kurulduğu anlaşılmaktadır. En çeşitli ürün yelpazesinin sonbaharda, bunun sonrasında çeşitlilik açısından sıralamanın yaz, ilkbahar, kış şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Ürün temin aşamasında, kendi ürünlerini satan çiftçi esnaflardan sonra en önemli temin yerinin Tokat hali olduğu görülmüştür. Ürün temin aşamasında fiyat belirleyici olarak, piyasada oluşan fiyatın öne çıktığı, bu anlamda serbest rekabet koşullarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Satış fiyatını belirleyen en önemli kriterin ise ürün kalitesi olduğu belirlenmiştir. Ürün satışını ve müşteri potansiyelini etkileyen temel unsur hava koşulları ve mevsimdir.

Pazar yerinin nitelikleri konusunda esnafın memnuniyetlerini ortaya koyan sonuçlara göre, esnafın çoğunlukla koşullardan memnundur. Pazar esnafının genel memnuniyet düzeyinin orta seviyenin üzerinde, "memnun" düzeyine yakın olduğu görülmüştür. Puanların yüksekliğinin, son dönemde inşa edilen kapalı pazar yerinin esnaf tarafından beğenilmesi ve beklentileri karşılanmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Pazar esnafı tarımsal pazarlama zincirinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Özellikle tarımsal üretim ve çiftçi potansiyelinin yüksek olduğu Tokat'ta semt pazarları, tüketiciler kadar üreticiler için de önemlidir. Sonuçlardan, ürününü direkt tüketiciye satma olanağı yakalayan bir üretici esnaf kitlesinin pazarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu oranın artırılması için pazar kapasitesi ve olanakları genişletilebilir. Yine semt pazarlarının ve esnafın sorunlarını en iyi şekilde ortaya koyan çok sayıda çalışmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özellikle pazar esnafının gelir düzeyini iyileştirmeye yönelik çözümler düşünülmelidir. Bu konuda ilk akla gelen pazara gelen müşteri potansiyelinin artırılması ve bunun için de ortam koşullarının çekici hale getirilmesi, pazar albenisinin artırılması, Türkiye'nin bazı bölgelerindeki gibi isim yapmış pazar ortamlarına benzer koşulların oluşturulması etkili çözümler olabilir.

KAYNAKÇA

Akbaş, F. (2019). Anadolu'daki Semt Pazarlarına Bir Örnek: Salihli (Manisa) Semt Pazarları. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17-30.

Akçi, Y. (2015, Eylül). Alternatif Alışveriş Mekânı Olan Geleneksel Semt Pazarlarının Yapısı, İşleyişi ve Sorunlarının İncelenmesi (Adıyaman Örneği). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17), 229-247.

- Can, B. A. (2021). COVID-19 Pandemisinin Semt Pazarıcıları Üzerindeki Sosyoekonomik Etkisi: Kocaeli İli Örneği. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 11(2), 1540-1549.
- Can, B. A., & Ünal, M. (2016). Semt Pazarıcıları ve Pazarlama Yapıları: Kocaeli İli Merkez İlçe Örneği. S. D. Bölümü (Dü.), *XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi* içinde, (s. 553-562). İsparta.
- Çalışkan, V. (2007). Kentsel Mekan Kullanımındaki Farklılıklar Üzerine Bir Yaklaşım: Bursa ve Çanakkale'nin Periyodik (Haftalık) Pazarlarından Örnekler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 49-78.
- Çalışkan, V. (2007). Kentsel Mekân Kullanımındaki Farklılıklar Üzerine Bir Yaklaşım: Bursa Ve Çanakkale'nin Periyodik (Haftalık) Pazarlarından Örnekler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 49-78.
- Gavcar, E., Uçma, T., & Köroğlu, Ç. (2006). Seyyar pazar esnafının sorunları ve çözüm önerileri (Muğla İli Örneği). *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 133-142.
- Koday, S., & Çelikoğlu, Ş. (2011). Geleneksel alışveriş mekanlarına bir örnek: Bartın kadınlar pazarı (Galla Bazarı). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 243-262.
- Özgüç, N., & Mitchell, W. (2000). Şehirlerin alternatif alışveriş mekânları: İstanbul'da haftalık pazarlar. *Tasarım+Kuram*(2), 35-58.
- Tunçel, H. (2003). Anadolu şehirlerinde semt pazarları: Elazığ örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 49-70.
- TÜİK. (2021a). *Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksul sayıları, yoksulluk oranı ve yoksulluk açığı, 2018, 2019. Gelir, Yaşam, Tüketim ve Yoksulluk istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> adresinden alındı
- TÜİK. (2021b). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama. Gelir, Yaşam, Tüketim ve Yoksulluk istatistikleri*.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (1998). *Beşeri coğrafya*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE FAİZ ORANLARI, ENFLASYON VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ

Mustafa ÇOKLU^a

^a Selçuk Üniversitesi/ İktisat
Bölümü / Lisans Öğrencisi /
Konya, Türkiye

coklum340@gmail.com

ÖZET

Bugüne kadar yapılan iktisat çalışmalarında faiz oranı ile enflasyon arasında yakın bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Buna ilave olarak faiz oranı ve döviz kuru arasında da sıkı bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Uygulanan politikalarla bunlar arasında bir denge kurulmaya çalışılmaktadır. Son yıllarda ülkemiz, yüksek faiz düşük kur politikasını terk ederek yeni bir açılıma gitmiştir. Bu bağlamda ekonomide artık düşük faiz yüksek kur politikası ile yeni politika uygulamaya başlamıştır.

Bu çalışmada genel olarak önce enflasyon, politika faizi ve döviz kurları hakkında bilgiler verilerek aralarındaki ilişki açıklanmıştır. Ayrıca Türkiye’de bu verilere ait temel göstergeler 2010-2020 yılları arasında analiz edilecektir. Bu analiz ışığında bu değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri etraflıca analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Faiz Oranı, Enflasyon, Döviz Kuru

Jel Kodları: C23, J08, E31

THE RELATIONSHIP OF INTEREST RATES, INFLATION AND EXCHANGE RATE IN THE TURKISH ECONOMY

ABSTRACT

In the economic studies carried out to date, it has been revealed that there is a close relationship between the interest rate and inflation. In addition, it has been revealed that there is a close relationship between the interest rate and the exchange rate. It is tried to establish a balance between the implemented policies and these. In recent years, our country has abandoned the high interest and low exchange rate policy and went for a new opening. In this context, it has started to implement a new policy with low interest high exchange rate policy in the economy.

In this study, firstly, information about inflation, policy interest and exchange rates is given and the relationship between them is explained. The main indicators of these data in Turkey will be analyzed between the years 2010-2020. In the light of this analysis, the relations of these variables with each other will be analyzed in detail.

Keywords: Interest Rate, Inflation, Exchange Rate

Jel Kodları: C23, J08, E31

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte makroekonomik performansın belirlenmesinde faiz oranları, enflasyon ve döviz kuru değişkenleri önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple ülkeler bu değişkenleri dengede tutmak istemektedir. Aksi takdirde, değişkenlerden birinde ortaya çıkan olumsuzluk diğer değişkenleri de etkilemektedir. Bu durum ise ekonomide sorunlara sebep olmaktadır. Oluşan ekonomik sorunların temelini inilerek kaynağı tespit edilip, tespit edilen sorunu elde bulunan kaynaklarla rasyonel ve verimli bir şekilde çözmek ülke ekonomilerine büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Bu çalışmamda öncelikle enflasyon, döviz kuru ve faiz oranı değişkenleri hakkında araştırmalar yapılarak aralarındaki ilişkiler incelenmiştir. Daha sonra TÜİK ve Merkez Bankası verilerinden yararlanılarak bu verilere ait temel göstergeler 2010-2020 yılları arası analiz edilmiştir.

1. ENFLASYON

1.1 Enflasyon Tanımı

Enflasyon, Fransızca kökenli bir kelime olup, sözlük anlamı “Şişme”dir. Fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve anlamlı artışı olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle enflasyon sadece belirli bir malın veya hizmetin fiyatının tek başına artması değil fiyatlar genel düzeyinin sürekli artış göstermesidir. Fiyatlar genel düzeyi, piyasada alım-satıma konu olan mal ve hizmetlerin belirli bir dönemdeki belirli bir ay veya yıldaki ortalama fiyatlarıdır. Piyasadaki fiyat değişimini izleyebilmek için seçilen mal ve hizmetlerin fiyatları, aynı mal ve hizmete ait daha önceki dönemin ortalama fiyatları ile karşılaştırılmaktadır. (Çolak & Alaattin Aktaş, 2010: 28) Bir ekonomide bazı malların fiyatları artarken bazıları da düşmektedir. Önemli olan ortalama fiyatların seyridir. Ortalama fiyatların seyri ise fiyat endeksleri ile ölçülmektedir.

Fiyat endeksi, seçilmiş mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının belli bir döneme göre değişimini ölçer. Endeks oluşturmak için ilgilenen piyasaya göre (tüketici, üretici, ihracat, ithalat vb.) ve bu piyasayı temsil edecek bir mal ve hizmet sepeti oluşturulur. Ve seçilmiş maddelerin fiyatları dönemsel olarak izlenir. Fiyat endeksleri, fiyatlarının izlendiği mal ve hizmet piyasasına göre isimlendirilir. (Karluk, 2007, s. 389)

1.2. Enflasyonun Türleri

İktisatçılar enflasyonu, yıllık enflasyon değeri itibariyle sürünen enflasyon, dörttnala enflasyon, ve hiperenflasyon olmak üzere üçe ayırırlar.

Sürünen Enflasyon : Çok düşük fiyat artışları görünen enflasyondur. %4-%6 gibi

Dörttnala Enflasyon : İki ya da haneli rakamlarla ifade edilir. %80 ya da %100 gibi. Para, bazı fonksiyonlarını kaybeder. Likit (nakit) olarak elde tutulmaz.

Hiperenflasyon : Dört haneli rakamlarla ifade edilir, fiyatlar bir yada iki gün içinde birkaç kat artar. % 1 milyon gibi. Para tasarruf aracı olma ve kıymet ölçüsü fonksiyonlarını kaybeder. Hiperenflasyonu diğerlerinden ayıran özellik, piyasada işlemlerin ulusal para yerine döviz üzerinden yapılması ve dolayısıyla da ulusal para sisteminin çökmesidir. Alışverişler takas usulüne göre yapılır.

2. FAİZ

2.1. Faiz Kavramı

Geçmişten günümüze kadar faiz ifadesi birçok alanda kullanılmıştır. Faiz ifadesi kullanıldığı alana göre farklılık göstermiş olsa da en temel tanımıyla ödünç alınan paranın fiyatıdır. Bir başka tanıma göre de sermayenin getirdiği kazanç olarak ifade etmek mümkündür. Makroekonomik dengeleri etkileyen en önemli unsurlardan biri faiz oranlarıdır. (Seyrek & Mızırak, 2009: 385-387)

2.2 Faiz Türleri

Nominal Faiz- Reel Faiz: Nominal faiz, tasarruf sahibinin mevduatlarını ödünç vermesi sonucu elde edilen gelirdir. Reel faiz ise bu nominal faiz oranından enflasyonun arındırılmasıyla bulunur. (Bilgili, 2018: 603-604)

İtibari Faiz- Efektif Faiz : Bir tahvilin üzerinde yazılı olan faiz itibari faizdir. Tahvilin ihraç edilebilir faiz oranına ise efektif faiz denir. Piyasa faiz oranı ile tahvil değeri ters yönlü bir ilişki vardır.

Sabit Faiz- Değişken Faiz : Sabit faiz oranının söz konusu olduğu durumlarda takvim başında belirlenen tek bir faiz oranı geçerlidir. Bu faiz oranının belirli bir takvime göre değişiklik göstermesine de değişken faiz denir. (Kiracı, 2007: 1)

Mevduat Faizi – Kredi Faizi : Mevduat için ödenen faize mevduat faizi, bankaların müşterilerine kullandırdıkları kredi için uyguladığı faiz oranına da kredi faizi denir.

Negatif Faiz : Nominal faiz oranı sabit kalırken reel faiz oranında ki değer azalışıdır. ekonomideki durgunluğu ortadan kaldırıp ekonomik canlanmayı gerçekleştirmek amacıyla ülke merkez bankası tarafından bankaların kendisindeki cari hesaplarına uyguladığı faiz oranının ülke enflasyonunun oranının altında belirlenmesine negatif faiz denir. (Ünal & Yetiz, 2017: 72)

Politika Faizi : Merkez bankaları, bankaların ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlamak için bankalara verdiği kısa vadeli borçların ve fazla likiditeyi çekmek amacıyla yaptığı borçlanmanın faiz oranlarını kendisi belirler. Bu oranına politika faizi denir. (TCMB)

3. ENFLASYON VE POLİTİKA FAİZİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Enflasyon ve faiz oranları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Faiz ayrıca döviz kurunu da etkileyen unsurlar arasında yer alıyor. Uygulanan politikalarla bunlar arasında bir denge kurulmaya çalışılıyor. Merkez Bankası'nın piyasadaki para arzını yönetebilmek için sahip olduğu araçlardan birisi politika faiz oranlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası faiz oranlarını her ay düzenlediği para politikası para politikası kurulu toplantılarında kararlaştırmaktadır. Faiz aracılığıyla fiyat istikrarı hedefine ulaşmaya çalışır. Merkez Bankası faiz oranında yapılan yapılan değişiklik enflasyon üzerindeki etkisini dört kanaldan göstermektedir. Diğer banka ve finans kurumlarının uyguladıkları faizler üzerinde, bankalardan alınan kredi miktarının ve hisse senedi, döviz gibi varlıkların fiyatları üzerinde, ülkeye gelen yabancı sermaye üzerinden ve beklentiler üzerinde etkili olur. Basit olarak ifade etmek gerekirse merkez bankası, enflasyonun artacağı endişesini taşıyorsa, politika faizini arttırır. Ekonomide durgunluk tehlikesi görüyorsa, politika faizini düşürerek toplam talebi canlandırmaya çalışır. Ancak, faiz oranlarında yapılan değişikliğin hemen etki göstermesi beklenemez. Bu etki, politika değişikliklerinin sözleşmelere ne kadar zamanda yansıtacağı, bireylerin tüketim alışkanlıklarını ne kadar zamanda değiştirecekleri gibi birçok faktöre bağlıdır.

3.1 Döviz Kuru

Herhangi bir ülkenin para biriminin diğer ülkelerin para birimleri karşısındaki değerini gösteren katsayı olarak ifade edilmektedir. Türkiye’de döviz kuru sistemleri üç adettir:

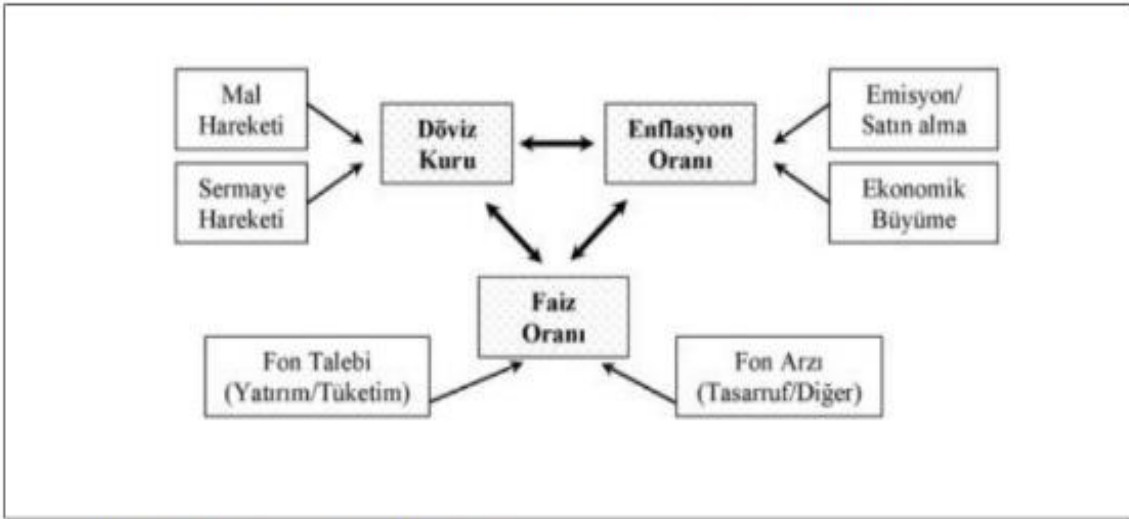
Esnek Piyasa Döviz Kuru: Merkez Bankası’nın müdahalede bulunmadığı, kurun serbest bir şekilde dalgalandığı sisteme verilen isimdir.

Sabit Kur Sistemi: Merkez Bankası’nın döviz kurunun dengede olması için müdahalede bulunduğu sistemdir.

Denetimli Kur Sistemi: Merkez Bankası’nın döviz kurundaki dalgalanmayı kontrol etmeye yönelik faaliyet gösterdiği döviz kuru sistemine verilen isimdir.

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası dalgalı kur rejimi uygulamaktadır. Bilindiği gibi sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide hem döviz kurunu hem de para politika sını belirleme olanağı yoktur (İmkansız üçleme).

Şekil 1: Faiz Oranı, Döviz Kuru ve Enflasyon arasındaki İlişki

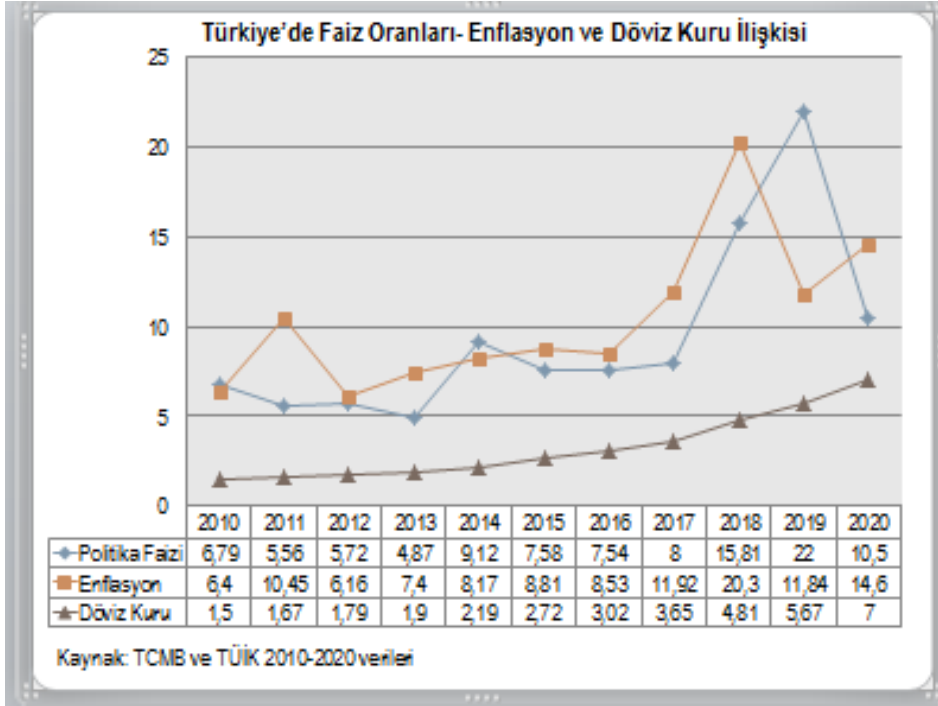

Kaynak: Sever ve Mızrak, 2007: 267.

Şekil 1’de görüleceği üzere üç değişken farklı değişkenlerden etkilenmekte ve sonuç olarak birbirlerini etkilemektedirler. Örneğin fon talebinde meydana gelen bir artış faiz oranlarını etkilemekte ve faiz oranlarında döviz kuru ve enflasyonu etkilemektedir. Eğer faiz oranları artarken döviz kuru ve enflasyon da aynı oranda artmıyorsa yani daha fazla artıyorsa ekonomide bir dengesizlik ortaya çıkar ve bu durum tüm ekonomiyi olumsuz etkiler. Makroekonomik dengeler açısından bu üç değişkenin dengeli hareket etmesi ekonomik refah açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın amacı, Türkiye için 2010-2020 döneminde faiz oranları, döviz kuru ve enflasyon oranı ilişkisinin incelenmesidir.

Grafik 1: Türkiye’de Faiz Oranları-Enflasyon Döviz Kuru İlişkisi

Grafik 1’i incelediğimizde para politikasında sıkı duruş ve alınan önlemler 2015 yılında enflasyonun artışını sınırlamıştır. Ayrıca bu dönemde döviz cinsinden ithalat fiyatları da enflasyonun yükselişini sınırlamıştır. Buna rağmen döviz kurunda meydana gelen artışın gecikmeli etkisiyle enflasyon belirlenen hedefin üzerinde kalmıştır (TCMB, 2015: 4-5).

Türkiye ekonomisinde döviz kurunda meydana gelen bir artışın enflasyonda da bir artış meydana getirdiği Grafik 1’de görülmektedir. Döviz kuru ve enflasyon aynı yönde hareket etmektedir. Bu durum ise kurun yükselmesiyle birlikte girdi maliyetlerinin de artarak enflasyonu artırmasıyla açıklanmaktadır. Kurun yükselmesi ekonomimizde yalnızca girdi maliyetlerini değil faiz oranlarını da büyük ölçüde etkilemektedir.

Grafikte döviz kurunda meydana gelen oynaklıkların faiz oranlarını etkilediği görülmektedir. TÜFE bazlı reel efektif döviz kurunun artması durumunda TL’nin değer kazanması bir başka deyişle döviz kurunun düşmesi, faiz oranlarını da aşağı çekmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de faiz oranları ile döviz kurları aynı yönde ilerlemektedir.

Türkiye ekonomisinde 2010-2020 dönemini genel olarak incelediğinde büyümenin arttığı fakat faiz oranları, enflasyon ve döviz kurlarının yükseldiği bunun yanında diğer makroekonomik değişkenlerden işsizliğin arttığı ve kişi başına düşen gelirin azaldığı görülmektedir. Kısaca ekonomideki temel sorunlar halen devam etmektedir (Cinel, 2018: 57-66). Bunun sebebi ise FED’in faiz artırma kararındaki belirsizlikler, ülkemizden çıkan sermaye, 15 Temmuz’da yaşanan darbe girişimi, olağanüstü halin uzaması, mülteci krizi, ülkemiz sınırlarında yaşanan savaşlar, kredi derecelendirme kuruluşlarının olumsuz davranışı, ülkeler arası siyasi gerilimler ve artan terör saldırıları olarak sıralanmaktadır (İşcan, 2019: 577-600). Ayrıca 2020 yılının ilk aylarından başlayıp günümüzde halen devam etmekte olan Covid-19 virüsünün ekonomik anlamda etkileri de olmuştur.

SONUÇ

Makroekonomide enflasyon, faiz ve döviz kuru oranlarının dengeli hareket etmesi ekonomik istikrarın sağlanması bakımından önemlidir. Bu değişkenlerden birisinin diğerlerine göre daha düşük veya yüksek değer alması ekonominin iç ve dış dengeleri arasındaki nispi denge ilişkilerinde bozulmalara ve alternatif maliyetleri etkileyerek genel ekonomik yapının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Üçlü dengenin düşük oranlarda tutulması ülkedeki makroekonomik performansı daha yüksek seviyeye ulaştırırken, yüksek düzeyde seyretmesi ekonomik büyüme ve kaynak dağılımını olumsuz etkilemektedir. Bu bakımdan döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının yüksek değerlerde olması ekonomik krizin meydana geleceğini ifade etmemekle birlikte, refah düzeylerinde azalmalara ve gelir dağılımında bozulmalara yol açabilmektedir.

Bu çalışmamda enflasyon, faiz ve döviz kuru kavramlarından teorik olarak bahsedilmiş ve birbiriyle ilişkileri açıklanmıştır. Ülkemiz 2010-2020 yıllarında enflasyon, faiz ve döviz kuru oranlarıyla ekonomik anlamda sıkıntılar yaşadığı görülmüştür. Ülkemiz, yüksek faiz düşük kur politikasını terk ederek yeni bir açılıma gitmiştir. Bu bağlamda ekonomide artık düşük faiz yüksek kur politikası ile yeni politika uygulanmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Bilgili, P. Y. (2018: 603-604). *Kaymakamlık İktisat Çıkış Soruları*. 4T Yayınları.

Cinel, E. A. (2018: 57-66, Mart). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23).

Çolak, Ö. F., & Alaattin Aktaş. (2010 s. 28). *Makro Ekonomik Göstergelerin Yorumlanması*. Ankara: Efil Yayınevi.

İşcan, H. (2019: 577-600). Türkiye’de Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: 2009-2017. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Karlık, R. (2007, s. 389). *Fiyat Endeksi*.

Kıracı, A. (2007: 1). Faiz Türleri. *Baran Dergisi*.

Mızrak, Z., & Sever, E. (2007). Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 3.

Seyrek, İ., & Mızrak, Z. (2009: 385-387). Faiz Teorileri Üzerine İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

TCMB. (tarih yok). Para Politikası ve Enflasyon Hedeflemesi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Sikca+Sorulan+Sorular/Para+Politikasi+ve+Enflasyon+Hedeflemesi/> adresinden alınmıştır

TCMB. (2020). Fiyat Endeksi (Tüketici Fiyatları): <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri> adresinden alınmıştır

TCMB. (2020). 1 Hafta Repo:
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/1+Hafta+Repo> adresinden alınmıştır

Ünal, A. E., & Yetiz, F. (2017: 72). Parasal Genişlemeye Alternatif Arayışları: Negatif Faiz. *Dergi Park*, 1(2. 66-78).

Ünsal, P. E. (2017 s. 101). *Makro İktisat*. Murat Yayınları.

PANDEMİ ÖNCESİ VE SONRASI DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Emine FIRAT^a

Nurana MAMMADLI^b

ÖZET

^aDoç. Dr., Aksaray
Üniversitesi, İktisat, Aksaray,
Türkiye.

ORCID: 0000-0003-4586-
1632

E-posta:
firatemine@aksaray.edu.tr

^bYüksek Lisans Öğrencisi,
Aksaray Üniversitesi, İktisat,
Bakü, Azerbaycan.

ORCID: 0000-0001-5204-
7458

E-posta:
nurana.mammadali@asu.edu.tr

Bu bildiri Covid-19 Salgın'ının dijital dönüşüm alanlarında etkilerini görmek amacıyla hazırlanmıştır. Genel olarak Dünya'da ve Türkiye'de salgın döneminin dijital dönüşüme olan etkileri araştırılmıştır. İlk olarak dijital dönüşüm kavramının ne anlama geldiği belirtilmiş ve bu çerçevede dijital dönüşümün işletmelere, eğitim, sağlık ve bankacılık sektörüne olan etkileri ortaya konulmuştur.

Bu bildirin yazılmasında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi bize yazılı, sözel ve diğer materyallerin içerdiği bilgiyi anlam ve dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma şansı tanımıştır.

Yapılan çalışmanın bulgularına göre, alınan tedbirler sayesinde geleneksel eğitim sistemi ile uzaktan eğitim sistemi yer değiştirmiştir. Sağlık sektörü de dijital ortama taşınmıştır. Bilişim, bulut ve telekomünikasyon gibi uzaktan çalışmanın daha kolay olduğu işletmeler bölgedeki diğer sektörleri geride bırakmıştır. Banka müşterileri de banka işlemlerini mobil bankacılık aracılığıyla yaparak bankacılık sektöründe dijitalleşme sürecine kendi etkilerini göstermişlerdir.

Çalışma sonuçlarına göre salgının dijital dönüşüm hızını arttırdığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm

JEL Kodları: A, O

DİJİTAL TRANSFORMATION BEFORE AND AFTER THE PANDEMIC

ABSTRACT

This statement has been prepared to see the effects of the Covid-19 Outbreak in digital transformation areas. In general, the effects of the pandemic period on digital transformation in the world and in Turkey have been investigated. First of all, what the concept of digital transformation means is stated and within this framework, the effects of digital transformation on businesses, education, health and banking sector are revealed.

Content analysis technique, which is one of the qualitative research methods, was used in the writing of this statement. Content analysis has given us the chance to objectively and systematically classify the information contained in written, verbal and other materials in terms of meaning and grammar, convert them into numbers and make inferences.

According to the findings of the study, the traditional education system and the distance education system have been replaced by the measures taken. The health sector has also moved to the digital environment. Businesses where it is easier to work remotely, such as informatics, cloud and telecommunications, have outstripped other sectors in the region. Bank customers have also shown their own influence on the digitalization process in the banking sector by performing their banking transactions through mobile banking.

According to the results of the study, it was observed that the epidemic increased the speed of digital transformation.

Keywords: Covid-19, Digitization, Digital Transformation

JEL Codes: A, O

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Covid-19 salgını öncesi ve sonrasında dijital dönüşümün etkileri araştırılmıştır.

Covid-19 salgını 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de dahil tüm dünyayı her anlamda etkilemiştir. Bu etkilerin sağlık, ekonomi, çalışma hayatı, yaşam tarzı ve daha birçok alanda değişim ve dönüşüme neden olduğunu görmekteyiz. Salgının hızını arttırıp daha da gelişmesine yardımcı olduğu bu alanlardan biri de dijital dönüşümdür. Salgın dijital dönüşüm hızına da kendi etkisini göstermiştir. Sağlık alanındaki hizmetin teknolojik olarak desteklendiği, çalışma hayatının eve taşındığı ve akademik hayatta uzaktan eğitim gibi teknolojik dönüşümün yaşandığı bir dönemi yaşıyoruz.

İlk olarak dijital dönüşüm kavramının ne anlama geldiği belirtilmiştir. Bu çerçevede dijital dönüşümün işletmelere, eğitim, sağlık ve bankacılık sektörüne olan etkileri ortaya konulmuştur. Çalışma sonuçlarına göre salgının dijital dönüşüm hızını arttırdığı gözlemlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Pek çok çalışmanın sonuçlarına göre Covid-19 salgını dijitalleşme sürecinden yan geçmemiş ve dijitalleşme sürecini birçok alanda hızlandırmayı zorunlu kılmıştır. Literatür taraması da bu durumu göstermektedir.

Beybur ve Çetinkaya'nın (2020) salgının dijital bankacılığa etkisini araştıran çalışma sonuçlarına göre, aktif dijital bankacılık müşteri sayısının arttığı görülmektedir. 2020 yılı Eylül ayında, 2020 yılı mart ayına göre %11,39 oranında ve bir önceki döneme göre ise %9,52 oranında artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Çalışmada yer alan bulgulara göre bankacılık sektörünün dijitalleştiği ancak buna karşılık banka müşterilerinin bu dijital kanalların kullanımını hayatın doğal akışı şeklinde değil de zorunlu kılındığında kullanılan bir gereklilik gibi gördükleri söylenebilir. Bu nedenle bankaların müşterilerini dijital bankacılık kanallarına daha fazla yönlendirecek şekilde tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları yapmaları gerektiği düşünülmektedir.

Küçüköğlü ve Akca'nın (2021) çalışmalarına göre, Covid-19 salgını eğitim sisteminin uzaktan eğitim şekline geçmesini zorunlu kılmıştır. Eğitimde dijital dönüşüm bilgi erişimi ve paylaşımı köklü bir şekilde değiştirmiştir. Dünya çapında dijital dönüşüm bu hızda gerçekleşirken eğitim kurumları da bu hıza ayak uydurmakta zorluk yaşamaktadırlar. Ve salgın sonrasında da Dünya'yı bekleyen değişimlerin başında eğitim alanındaki dijital dönüşüm faaliyetlerine yönelik gelişmelerin yer alacağı beklenmektedir.

Okyar (2021) salgının, insan kaynakları departmanının iş yapış biçimlerini de dönüşüme uğrattığını vurguluyor. Yani sürecin etkisiyle insan kaynaklarında da dijitalleşme döneminin başladığını söylemek mümkündür. Dijital insan kaynaklarında, insan kaynakları süreçlerinde mobil iletişim araçları, sosyal medya ve bulut teknolojileri günlük iş akışlarının bir parçası olmuş durumda. Kısacası 'dijital insan kaynakları' insan kaynaklarının dijital dönüşüm geçirmiş bir versiyonudur.

Moneta ve Sinclair (2020), çalışmalarında Covid-19 salgınının neden olduğu sonuçlar, dijital süreçlerin benimsenmesini hızlandırdığını vurguluyorlar. Onlara göre, oyun oynamak, çalışmak ve iletişimde kalmak için teknolojinin daha fazla kullanılması, yeni dijital alışkanlıkların şekillenmesine yol açmıştır. Ve şu sıralar birçok ülke çeşitli iyileşme aşamalarından geçerken, şimdi işletmelerin

operasyonlarını ortaya çıkan yeni dijital beklentileri karşılayacak biçimde değiştirmek için kendilerini sınırlamasının, yeni bir yön belirlemenin ve büyük düşünmenin tam zamanı olduğunu da ilave ediyorlar.

Yeşil, (2020) Dijital sağlık denildiğinde hepimizin aklına farklı anlamlar gelse de aslında günümüzde yapay zekanın artan kullanım oranı ve beklentileriyle en çok gözümüzde canlanan veriye dayalı sistemler ve mobil-PC-web yazılımları olduğunu söylemektedir. Ona göre, pandeminin dijital sağlığa getirdiği en önemli değişiklik devletlerin ve son kullanıcı olarak hastaların bu gibi teknolojilere duydukları ihtiyaç ve farkındalığın çok büyük bir oranda artmasıdır. Zaten hali hazırda önemini fark ederek projeler geliştirmiş araştırmacılar ve girişimciler için karar verici ve kullanıcılar tarafındaki “demand”ın artması, hem de teknoloji dünyasındaki aktörlerin, yatırımcıların ilgisinin sağlığa kaymasının bu alandaki çalışmaların hem olgunlaşmasını hem de sayısını artıracakını düşündüğünü vurguluyor.

3. COVID-19 SALGINI VE ETKİLERİ

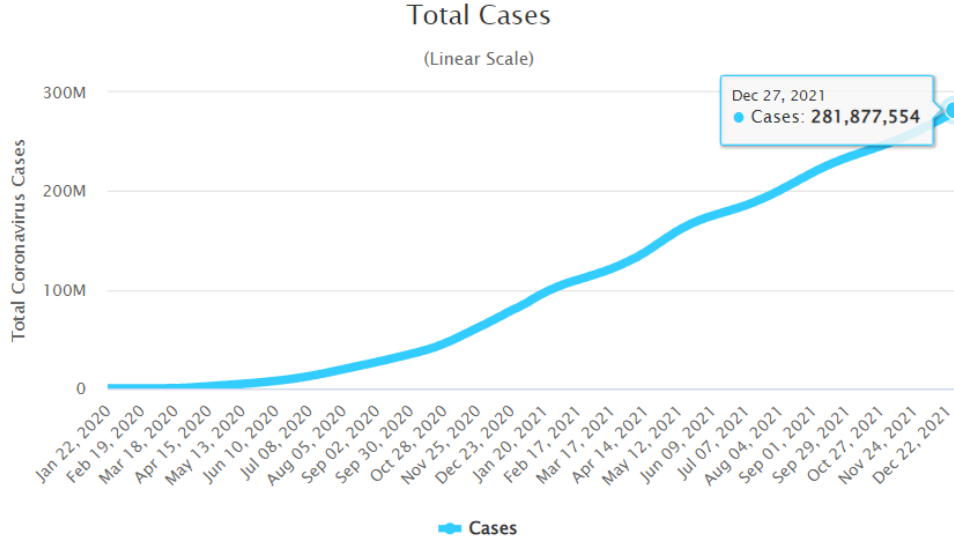
3.1 Covid-19 Salgını'nın Ortaya Çıkışı

İnsanlık tarihi boyunca pek çok salgına rastlanmıştır. Avrupa’da bilinen nüfusun %50’sinin yok olmasına neden olan veba salgınları, İspanyol gribi, çiçek hastalığı ve kolera bunlardan bir kaçıdır. Yine AIDS, SARS, MERS, Ebola, kuş gribi, domuz gribi de yakın geçmişte rastlanan ve insanlığı tehdit eden başlıca virüslerdir. Bunlardan biri olan Covid-19 salgını 2019 yılının sonlarına doğru Çin’in Wuhan kentinde başlamış ve tüm dünyaya yayılmıştır. Hastalığın kaynağı olarak bir yandan Wuhan ’da canlı hayvan pazarında satılan virüsü taşıyan egzotik hayvanların, özellikle maymun, yarası, yılan, pangolin gibi hayvanların insanlar tarafından tüketilmesi bir yandan da iklim değişikliği, göçler, besin kıtlığı, insan patojenlerin ortaya çıkması, nüfus yoğunluğu vb. doğal olgular Covid-19 salgınının diğer nedenleri olarak gösterilmektedir (Nar, 2020).

Bu salgın dünyanın karşılaştığı ilk salgın değildir ama iki açıdan diğer salgın türlerinden farklılaşmaktadır, Covid-19 çok daha geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Kısa zamanda hızla tüm dünyada etkisini göstermiş ve birçok kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir. Ekonomilerin küreselleşmesinden ve tedarik zincirleriyle ülkelerin birbiriyle bağımlı ticari ilişkiler içerisinde olmasından dolayı salgının ekonomik etkisinin de küresel boyutta olmasıdır (Eroğlu, 2020).

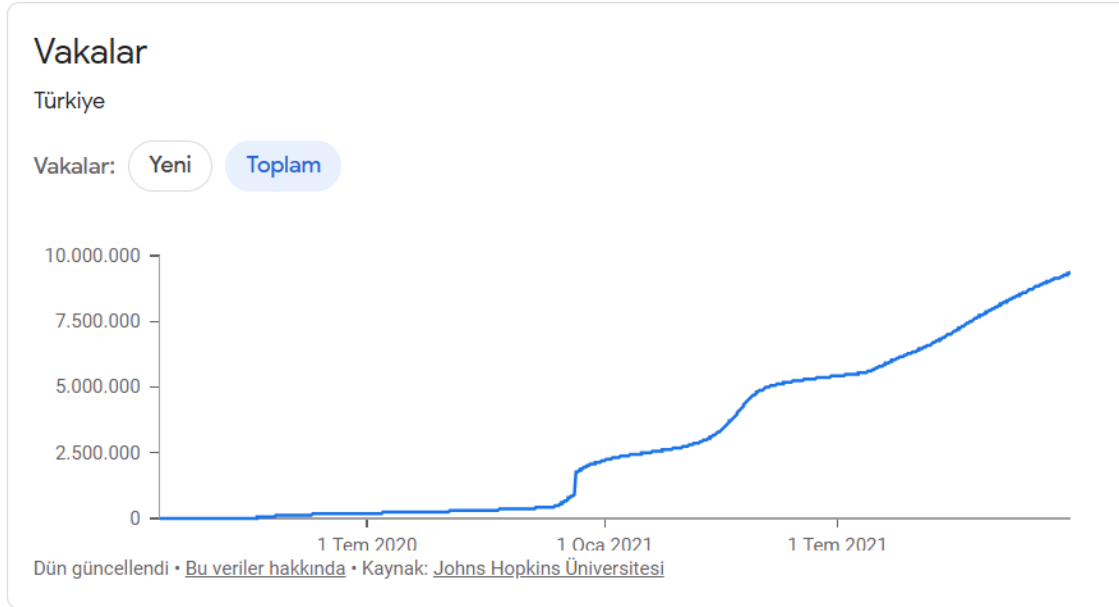
Grafik 1 de Covid-19 un dünya çapında seyri gösterilmektedir. Grafikte virüsün ilk ortaya çıktığı günden günümüze kadar artan bir seyirde olduğu görülmektedir. 28 Aralık 2021 yılı itibariyle toplam vaka sayısı 281.877.554’e, ölüm sayısı 5.423.126’ya ve iyileşen sayısı 251.093.418’e ulaşmaktadır.

Grafik 1. Dünya Çapında Toplam Covid-19 Vakası

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/worldwide-graphs/#total-cases>

Grafik 2. Türkiye’de Toplam Covid-19 Vakası

Kaynak: https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&mid=%2Fm%2F01znc_&gl=TR&ceid=TR%3Atr

Türkiye’de ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. 12 Mayıs 2020 tarihi itibariyle Türkiye’de uygulanan toplam test sayısı 1.440.671, vaka sayısı 141.475 ve ölüm sayısı 3.894 olarak gözlemlenmiştir (Budak ve Korkmaz, 2020). Ve her ne kadar Türkiye’de vaka sayısı dalgalanma gösterse de genel olarak bir azalma trendine girmiştir. 27 Aralık 2021 tarihi itibari ile test sayısı 197.468’e vaka sayısı 15.191’e, vefat sayısı 283’e ve iyileşen sayısı 25.694’e ulaşmıştır. Toplam olarak 49.390.141 test yapılmış, vaka sayısı 5.031.332 olarak görülmüş, 43.029 kişi hayatını kaybetmiştir. (T.C Sağlık Bakanlığı).

3.2 Covid-19 Salgını'nın Etkileri

Covid-19 hastalığı tüm dünyaya yayılmasının ardından sosyo-kültürel, ekonomik ve politik, popülasyon farklılıklarına rağmen tüm dünyada benzer sonuçlar doğurmuş ve benzer tedbirler alınmıştır.

3.2.1 Turizm Sektörüne Etkisi

Ülkelerin turizm sektörleri ile salgın hastalıkları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Turizm sektörünün kendine has özellikleri nedeniyle doğal afetler, salgın hastalıklar, terör olayları ve ekonomik çalkantılar sebebiyle talepte büyük düşüşler yaşanmaktadır (İbiş, 2020). Turizm sektörü Covid-19 salgınından etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Çünkü seyahat kısıtlamalarının getirilmesi ile birlikte talepteki en büyük düşüş, turizm sektörüne yönelik hane halkının harcamalarında kendini göstermektedir. Hava yolları ile ulaşım başta olmak üzere ulaşım, lokanta ve oteller, eğlence, spor ve kültürel etkinlikler gibi hizmet sektörleri salgından en çok etkilenen sektörlerdir (Bahar ve İlal, 2020). Salgının büyük boyutlara ulaşması ile ülkeler seyahat yasağı getirmiş ve diğer ülkelere olan uçuşlar da iptal edilmiştir. Türkiye' de böyle bir adım atarak yurtdışı uçuşlarını iptal edip sınır kapılarını kapatmıştır. Tabii bu durum ülkelerin ekonomik dengelerinin bozulmasına neden olmuştur. Salgından en fazla etkilenen sektör de kuşkusuz ki, turizm sektörü olmuştur (Kıvılcım, 2020).

3.2.2 Eğitim Sistemine Olan Etkisi

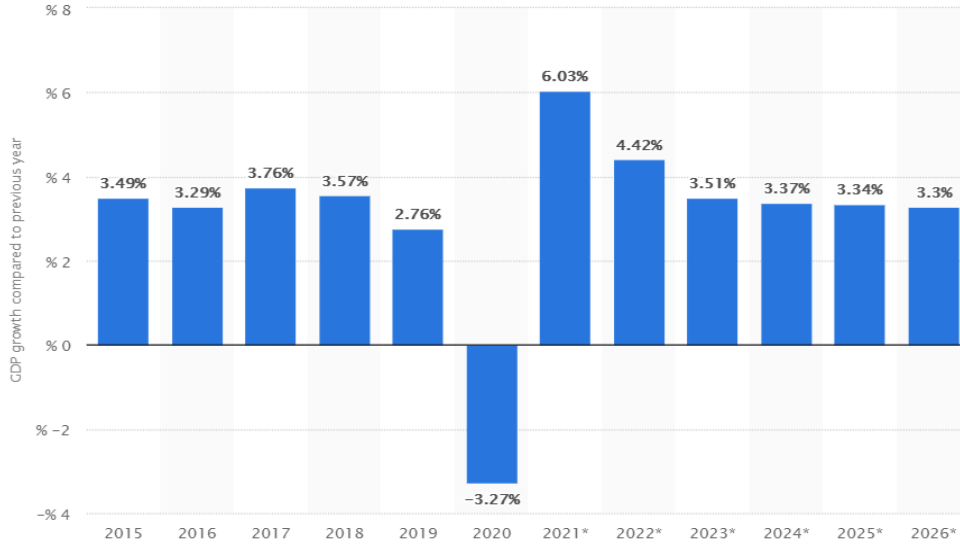
Covid-19 salgını, yaşamın birçok alanını olumsuz etkilediği gibi eğitim alanını da derinden etkilemiştir. Salgından dolayı okullar kapanmış, eğitimin temel bileşenleri olan öğretmen, öğrenci ve eğitim sistemi ciddi anlamda etkilenmiştir (Çiçek, Tanhan ve Tanrıverdi, 2020).

Dünya ölçeğinde 63 milyon öğretmeni, 1,5 milyar öğrenciyi, kilitleme, karantina ve okulların kapanması etkilemiştir. Birçok ülkede, internet, bilgisayar ve başka çevrimiçi platformların eksikliği ve veri maliyeti nedeniyle hala dijital sınıflar oluşturulamamıştır (Balcı, 2020). Türkiye'de de salgın sonrası uzaktan eğitime başlanmış ve böyle de sürdürülmüştür. Üniversiteler mevcut uzaktan eğitim sistemlerini geliştirmiş ve tüm öğrencilerinin kullanımına sunmuştur. Böyle altyapısı olmayan üniversiteler de yeni bir altyapı oluşturarak eğitime devam etmiştir. MEB'in kararının aynısını uygulayan diğer kurumlar da eğitimlerine uzaktan eğitimle devam etmiştir. Ancak uzaktan eğitim sistemi teorik derslerde kolay olsa da uygulamalı derslerde uygulanması zor olmuştur (Kahraman, 2020).

3.2.3 Ekonomiye Olan Etkisi

Covid-19 ekonomik krizin genel tanımına uyar bir şekilde beklenmedik ve ani bir biçimde ortaya çıkan yerel/bölgesel bir zeminden küresel bir zemine yayılan ancak ekonomik kaynaklı olmayan salgın kaynaklı ekonomik bir krizdir (Arslan ve Bayar, 2020). Covid-19 salgınının ekonomik etkileri, son yüz yıl içerisindeki, salgınların, büyük buhranın ve 2008 küresel krizinin ortak etkilerini taşımaktadır. Bu etkiler: salgın hastalıklarının çok görüldüğü ülkelerde sağlık sisteminin zorlanması, büyük buhrandaki gibi yüksek oranlı işsizliğin görülmesi ve tedarik zincirinin hasar görmesinden dolayı paranın dolaşım hızının yavaşlamasıyla finansal sektörün zarar görebilme ihtimalidir (Eroğlu, 2020). Enflasyon oranındaki artış, ekonomik büyüme oranlarının düşmesi, tüketimin ve üretimin durma noktasına gelmesi ve fakirliğin artarak daha da yaygın hale gelmesi gibi olaylar salgının diğer olası ekonomik etkileri olarak görülmektedir (Bakan, 2020).

Tablo 1. Küresel Gayri Safı Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Büyümesi

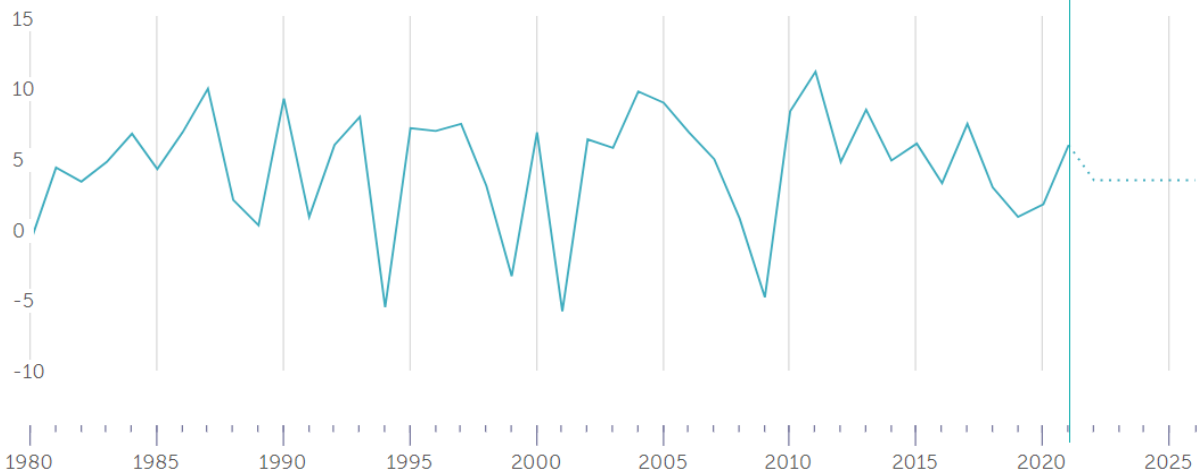
Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/273951/growth-of-the-global-gross-domestic-product-gdp/>

Tablo 1 de Covid-19'un küresel büyümeye etkisi daha net olarak tasvir edilmiş ve 2020 yılında -3.27% büyüme kaydedilmiştir. Ancak dünya ekonomisinin yıllar itibariyle pozitif büyüme göstereceği ve artış eğilime geçeceği tahmin edilmektedir.

Türkiye ekonomisi açısından baktığımız zaman salgının ekonomik etkileri işsizlik oranındaki artış, insan ölümleri, bütçe açıkları, refah kaybı, kamu borcu artışı, cari işlemler açığı artışı, sosyal güvenlik kuruluşu maliyesinde bozulma, döviz kuru artışı ve resmi rezerv azalışı şeklinde ortaya çıkmaktadır (Demir ve Esen, 2021).

Grafik 3. Türkiye Gayri Safı Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Büyümesi

Yıllık yüzde değişim

Kaynak: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR?zoom=TUR&highlight=TUR

Grafik 3’te Türkiye’nin GSYİH büyümesi gösterilmiştir. Virüsün de etkisiyle 2019 yılında %0,9’luk bir büyüme yaşanmış ancak 2020 yılı itibari ile %1,8’lik bir büyüme kaydedilmiştir, önümüzdeki yıllarda da virüsün ortadan kalkmasıyla birlikte büyümenin artış trendine gireceği tahmin edilmektedir.

4. DİJİTAL DÖNÜŞÜM

4.1 Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm terimleri ile son yıllarda farklı alanlarda çok sıkça karşılaşılmaktadır. Dijital terimi, Latince parmak anlamına gelen ‘Digitus’ kelimesinden türetilmiş ve enformasyon sistemlerinin temelinde olan sayısallaştırmanı ifade eden bir kavramdır. Analog verilerinin sayısallaştırılması (Digitization) neticesinde verileri bilgisayar tarafından yönetilebilir, işlenebilir ve saklanabilir hale gelir. İşletmelerde dijital verilerin yönetildiği bilgisayarların kullanımı ile dijitalleşme (digitalization) süreci başlamıştır. Dijitalleşme ilk olarak yazılım sistemlerinin kullanılmasıyla iş süreçlerinin otomasyonu olarak işletmelerde kendini göstermiş ve daha sonra başta internet olma üzere, çeşitli dijital teknolojilerin desteği sayesinde işletmelerin iş modellerini değiştirmesine neden olmuştur. Dijital teknolojilerin entegrasyonu ve hızlı gelişmesi ile dördüncü sanayi devrimi Endüstri 4.0’a geçilmiş ve işletmelerdeki dijitalleşme süreci, işletmelerin iş modellerini, iş süreçlerini ve örgütsel yapılarını da kapsadığı için dijital dönüşüm (dijital transformation) olarak adlandırılmıştır (Klein, 2020b).

Dijital bilgi çağında enformasyon bilgiyi ve bilgi de bilgeliği sağlamaktadır. Buna göre de bu çağda en temel eylem veriyi işleyip enformasyona dönüştürmedir. Dönüşümün hızlandırıcısı ve tetikleyicisi bilgidir ve bu zamanda hayatta kalabilmenin bir başka yolu da dönüşüm sürecine adapte olmaktır. Türkçe’de dijital sayısal anlama gelen ve elektronik araçları ve işlemleri tanımlayan bir kavrama ek olarak bilgiyi sayısal yollarla işlemeyi tanımlayan bir kavramdır. Böylece dijital dünyada en önemli eylemlerden biri sonsuz sayıda kombinasyonla bir araya getirilen 0 ve 1’leri işleme sürecidir. Bu işlemlerde hammadde veridir, veri enformasyona dönüşür, enformasyona anlam yüklenerek bilgi elde edilir. Globalleşme ile ivme kazanan dijital dönüşüm bu bakış açısıyla verilerin sayısal olarak işlenerek insanlar tarafından kullanılması olarak adlandırılır. Buna göre de 21. yüzyıl dünyası dijital bilgi çağı olarak da adlandırılır (Bozkurt, vd., 2021).

4.1.1 Eğitimde Dijital Dönüşüm

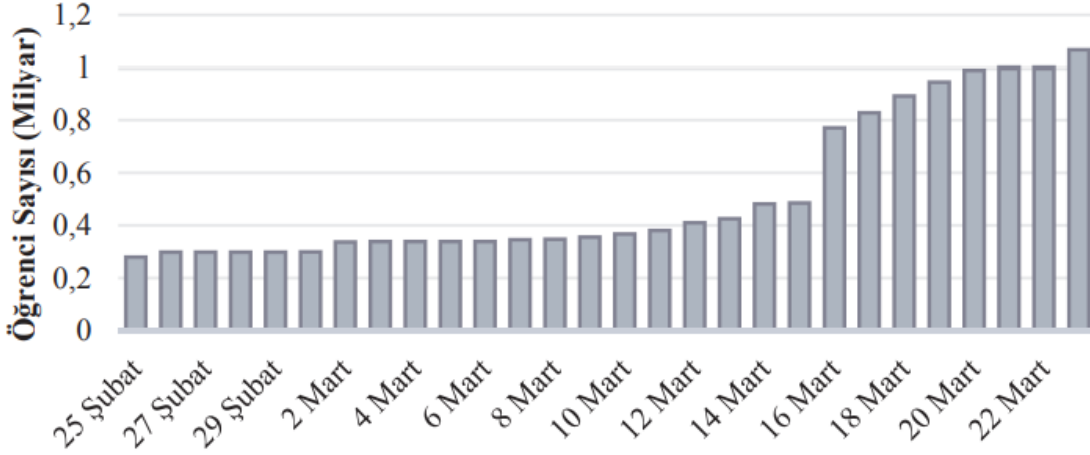
Covid-19 pandemisi ile birlikte eğitim sistemi çok ciddi sorunlarla yüzleşmiştir. Eğitim süreçlerini devam ettirmek için uzaktan eğitim çözümleri ülkelerin zorunlu seçimine dönüşmüştür. Ve bunun birlikte uzaktan eğitime geçişin ülkelerde uzun vadede oluşturacağı etkiler tartışılmaya, araştırılmaya ve etkilerin giderilmesi için öneriler geliştirilmeye başlanmıştır. Dikkat çeken bakamlardan biri de Covid-19 pandemisi sonrasında eğitimde eşitsizliklerin artabileceği öngörüsüdür (Özer ve Suna, 2020).

Dijitalleşme ile birlikte eğitimde öğretmenin rolü ve geleneksel eğitim yöntemi farklılaşmaktadır. Artık öğretmen, bilgiyi öğreten çok bilgiye yönlendiren kişiye evirilmektedir. Yani dijital çağda eğitimci bilgiye yönlendiren, aracılık eden biri olmaktadır. Eğitimde dijitalleşme ile öğrenenden bu öğrenme sürecinde bizzat yer almaları ve aktif katılımcı olmaları beklenmektedir (Ataş ve Gündüz, 2020).

Pandemi sonrasında birçok ülkede virüsün öğrencilere ve ailelere bulaşma riskinden dolayı okulların kapatılmasına karar verilmiştir. Nisan ayının sonu itibariyle okullarından kapatılmasından dolayı 1,6

milyarı aşkın öğrenci geleneksel eğitimden uzak kalmıştır. Bu öğrenci sayısı dünyadaki öğrenci popülasyonununun %91'ini oluşturmaktadır (Micks ve McIlwaine, 2020'den aktaran Özer ve Suna, 2020)

Tablo 2. Covid-19 Salgını Nedeniyle Okulların Kapatılmasından Etkilenen Öğrenci Sayısı Küresel Veriler (25 Şubat-23 Mart)

Kaynak: UNESCO Global Monitoring of school closures caused by COVID-19'dan aktaran Özer ve Suna, 2020.

Tablo 2'de Covid-19 nedeniyle okulların kapatılmasından etkilenen öğrenci sayılarının günler göre değişimi verilmiştir. Görüleceği üzere salgın özellikle mart ayında hızlanmış ve okul dışında kalan öğrenci sayısı artmaya başlamıştır. 15 Mart tarihinden sonra bu artış ivme kazanarak 1 milyarın üzerine çıkmıştır (UNESCO, 2020'den aktaran Özer ve Suna, 2020). Türkiye'de eğitim sisteminin kesintiye uğramasından etkilenen öğrenci sayısı yaklaşık 25 milyonu bulmuştur.

Tablo 3. Türkiye'de Covid-19 Salgınından Etkilenen Öğrenci Nüfusu

Toplam etkilenen öğrenci:	24.901.925		
Toplam etkilenen kadın öğrenci:	11.817.880		
Toplam etkilenen erkek öğrenci:	13.084.045		
Eğitim Düzeyi	Kadın	Erkek	Toplam
• Okul öncesi	632.944	693.179	1.326.123
• İlköğretim	2.421.515	2.550.915	4.972.430
• Ortaöğretim	5.450.541	5.953.844	11.404.385
• Yükseköğretim	3.312.880	3.886.107	7.198.987

Kaynak: UNESCO 2020'den aktaran Bozkurt 2020.

Salgın ile birlikte başta yükseköğretim olmakla tüm eğitim sisteminde dijital dönüşümün önem ve gerekliliği ortaya konulmaktadır. Bundan başka dijital dönüşüm salt teknoloji yatırımı değil, dijital teknolojilerle desteklenen süreçlerin daha da geliştirilmesi olarak yorumlanmalıdır. Bu dönüşümün merkezinde kurumlar değil, öğrenenlerin ihtiyacı yer almalıdır. Böylece dijital dönüşüm sürecinde sadece

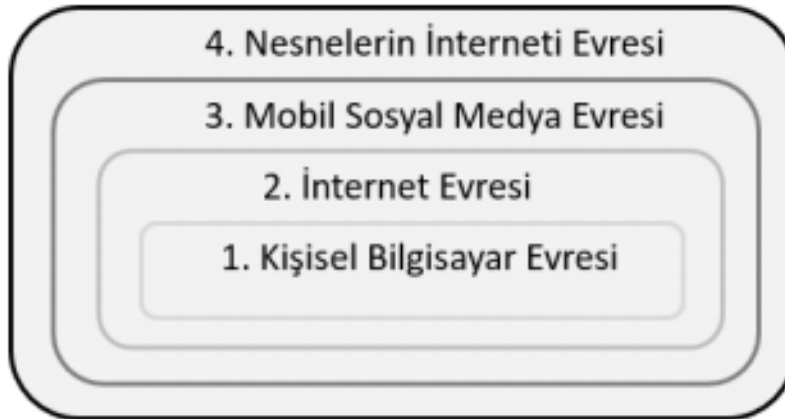
teknolojik altyapı değil, zihinsel dönüşümün de gerçekleşmesi beklenmektedir (Bozkurt, 2020). Eğitimde dijital dönüşümle ilgili teknolojiler üç gruba ayrılıyor. Birinci grup eğitim için artırılmış gerçeklik ve sanal laboratuvarlarla ilgilidir. Bu teknolojiler öğrenci ve sistem arasındaki iletişimi güçlendirerek eğitim amaçlı kullanılabilir. İkinci grup eğitimde oyunlaştırmayı, üçüncü grup da öğrenme analitiğine odaklanmaktadır (Küçüköğlü ve Akça, 2021).

4.1.2 İşletmelerde Dijital Dönüşüm

İşletmelerde dijital dönüşüm ise, bilgi yönetim sistemlerinin gelişmesi ve teknolojik ilerlemeler ile yaşanan dijitalleşme olgusu ile gündemdedir. İşletmelerde yeni bir iş modeli kurmak ve faaliyetlerde bulunmak için uygun teknolojilerin kendi sistemlerine adapte edilmesi işletmelerde dijital dönüşüm kavramı olarak açıklanabilir. Bu durumda bilgiyi işleyen ve kullanan işletmeler de mevcut teknolojilerini, çalışma modellerini ve süreçlerini yenilmeye çalışarak dijital dönüşüme ayak uydurmaktadır. Dijital dönüşüm sayesinde işletmelerin işletme altyapılarını, modellerini, servis, ürün ve hizmetlerinin şekil değiştirdiği görülmektedir (Tutkunca, 2020).

İşletmelerin dijital dönüşümün yaşandığı alanlar iş modelleri, iş süreçleri ve organizasyon üç başlık altında toplanmaktadır. Dijital dönüşümden etkilenecek ortaya çıkan yeni işletme modellerine dördüncü sanayi devrimi etkisinden dolayı İşletme 4.0 denmektedir (Klein, 2020a). Dijitalleşme sürecinde işletmelerde dijital teknolojilerin gelişmesine bağlı olarak dört dijitalleşme evresi görülmektedir. Kişisel bilgisayar evresi, internet evresi, mobil sosyal medya evresi ve nesnelerin internet evresidir. Bu evreler birbirlerinin üzerine kurulmuştur ve her evre kendisinden önceki evrenin teknolojilerini kullanmaktadır (Klein, 2020a). Equinix'in yaptığı bir Pazar araştırması Global İnterconnection İndex (GXI)'e göre Covid-19 salgını işletmelerin önümüzdeki üç yıl içinde planladığı dijital dönüşüm projesinde büyük bir etki yaratacaktır. Araştırmanın 4. Sayısının sonucuna göre bulut & BT, telekomünikasyon, dijital ve içerik medya gibi sektörlerin içerisinde bulunduğu dijital servis sağlayıcıların, uç (edge) bilişim teknolojisindeki dijital boşlukları kapatmaya yönelik taleplerin artması ile birlikte özel bağlana bilirlüğün 2019-2023 yılları arasında 5 kat artacağı beklenmektedir. Salgın, dijitale geçiş sürecini hızlandırmaktadır. Bilişim, bulut ve telekomünikasyon gibi uzaktan çalışmanın daha kolay olduğu işletmeler bölgedeki diğer sektörleri geride bırakmaktadır.

Şekil 1. İşletmelerde Dijitalleşme Evreleri

Kaynak: Klein 2020b.

4.1.3 Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşüm

Dijitalleşen ve bu dijital iklimden etkilenen sektörlerin biri de bankacılıktır. Akıllı telefon ve internet kullanımının her geçen gün artması, müşterilerin beklenti ve taleplerinin çeşitli yönlere evrilmesi bankacılık sektöründe de mevcut teknolojilerin gelişimine kendi etkisini göstermiştir. Dijital dönüşümün maliyetleri azaltması, verimliliği artırarak müşteri deneyimini kusursuzlaştırması gibi avantajlardan dolayı bankalar dijitalleşmeye daha fazla önem vermeye başlamıştır. 2008 krizi sonrasında yaşanan en önemli gelişmelerden biri de bankacılıkta regülasyonlardır. Bankalar karlarını artırmak için operasyonel verimliliği artırmaya yönelik politikalar geliştirmişlerdir. Operasyonel verimliliği artırmak hedefine ilişkin en önemli alanlardan birisi de dijital dönüşümün sağlanmasıyla dijital kanalların daha fazla kullanılması olmuştur (Akın, 2020). ATM cihazları, kartlı ödeme sistemleri, telefon bankacılığı, internet bankacılığı ve mobil bankacılık gibi dijital gelişmeler bankacılık sektöründe dijital yenilikler olarak adlandırılmaktadır. Zaman içinde gelişmekle birlikte salgının da etkisiyle bankacılık sektörü günümüzde hizmetlerinin çoğunu dijital olarak vermektedir. Dijitalleşme sürecinde bankacılık sektörü aktif olmasına rağmen, bu süreçte pandemi dijitalleşmeyi hızlandıran bir katalizör rolünü oynamıştır. Salgın sürecinde salgının etkilerini azaltmak adına bankacılık sektöründe birtakım önlemler alınmıştır. Temas dan kaçınma güdüsü ile hareket eden müşterilerin bankacılık işlemlerini mobil bankacılık aracılığıyla yapması mobil bankacılık müşteri sayısına yansımaktadır. Aktif bankacılık müşteri sayısı 2020'nin Eylül döneminde o yılın Mart dönemine göre %13,12 oranında artış göstermiştir. Bundan başka 2020 yılının haziran ayında, mart ayına göre %10,72 oranında bir artış gözlemlenmiştir (Beybur ve Çetinkaya, 2020).

4.1.4 Sağlık Sektöründe Dijital Dönüşüm

Ekonominin temel taşlarından birisi de sağlık hizmetleridir. Bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sanayi, üretim ve hizmet sektörleri gibi sağlık sektöründe de değişmelere sebep olmuştur. Bilgi teknolojisinde kaydedilen ilerleme buna bağlı olarak dijital dönüşüm sağlık alanında kısa zaman uzun bir yol kat edilmesine getirip çıkarmıştır. Sağlık sektöründe yönetim ve klinik süreçlerde dijital dönüşüme geçilmiştir (Akalin ve Veranyurt, 2020).

Sağlıkta dijitalleşme, teknolojik ilerlemenin sağlığa etki göstermesi ya da sağlık alanında duyulan bir hizmetin teknolojik olarak desteklenmesi olarak ifade edilebilir (Işık, 2019).

Sağlıkta dijital teknolojiler denildiğinde, taşınabilir sağlık teknolojileri, kişinin kendi sağlık durumunu takip edebilmesi, teşhis, tanı, tedavi gibi alanlarda bağımsız ve akıllı sistemlerin kullanılabilmesi, sanal hastane gibi kavramlar akla gelmektedir. Sağlığın dijital bir alana taşındığı ortamda, sağlık hizmetleri kompleks cihazların olduğu fiziksel hastane ortamından farklılık göstermektedir (Herselman vd. 2016'dan aktaran Akalin ve Veranyurt, 2020). Bu yapıda hasta randevu, muayene, raporlama, tedavi, evde bakım gibi süreçlerde internet ortamında sanal sağlık hizmetlerinden faydalanır, ancak uzman sağlık personelleriyle fiziksel olarak bir araya gelmez. Giyilebilir teknolojiler ile hastaya ait bilgiler internet aracılığıyla bulut veri merkezine aktarılır, uzman sağlık personelleri uzaktan erişerek bu verilere ulaşabilir. Bundan başka sağlıkta dijitalleşme hastanelerin dışında süreçlerin izlenmesi, internet ortamına taşınması, daha önceleri geleneksel yollarla toplanan verilerin sanallaştırılması gibi uygulamaları da içermektedir (Akalin ve Veranyurt, 2020).

Covid-19 pandemisi, küresel sağlık sektörünün dijital sağlık teknolojilerini kabullenme ve kullanma biçimini değiştirecek gibidir. Birçok sağlık sistemi, Covid-19 salgını sürecinde, salgın öncesine göre daha fazla dijital sağlık çözümü uygulamıştır. Salgın global sağlık güvenliğini sağlamak için dijital teknolojilerin ve veri araçlarının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir (Trend Analizi, 2020).

Pandeminin sağlık sektöründe hangi süreçlerde dijitalleşmeyi hızla artırdığını başlıklar halinde gösterirsek, bunlar:

- 1) Birinci basamak vizitelerin dijitalleşmesi
- 2) 3D Printing ile hızlı üretim
- 3) Kronik hastaların online monitörizasyonu
- 4) Filyasyon ve sağlık takip uygulamaları
- 5) Covid tanı-prognoz destek yazılımları
- 6) İyi ve sağlıklı yaşam
- 7) Mental sağlık

Pandeminin dijital teknolojilerin kendilerini gösterebilmeleri için iyi bir fırsat olduğu da söylenebilir (Yeşil, 2020).

Bu dijital teknolojiler, sağlık personellerinin salgını tespit etmek, bunlara yanıt vermek ve önlemek için daha doğru ve zamanında kararlar almasını sağlamaktadır. Salgınla savaşmak için dijital teknolojiler doğru araçtır ve Covid-19 sonrası dünyada stratejik ve net bir konuma sahiptir. Türkiye de 2000’li yıllarda başlatılan Sağlıkta Dönüşüm projesinin bir parçası olan sağlıkta dijital dönüşüme yatırım yapmanın faydasını 2020 yılında salgınla mücadelede görmüştür (Trend Analizi, 2020).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Covid-19 Salgını sağlık kaynaklı ekonomik bir krizi de beraberinde getirmiştir. Bu kriz yapısı ve özelliği ile dünyanın daha önce şahit olmadığı küresel ekonomik krizdir. Krizin diğer tüm krizlerden farklı olmasının ana nedeni 2019 yılında Çin’de ortaya çıkan ve Covid-19 adı verilen ölümcül bir salgındır. Covid-19 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Salgının bulaş hızının çok yüksek olmasından dolayı ülkeler, karantina tedbirleri almış, sokağa çıkma ve seyahat yasakları getirmiş, sosyal mesafe nedeniyle restoranlar, AVM’ler ve belirli iş yerleri kapatılmıştır. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik hayat askıya alınmıştır. Ancak alınan tedbirlere rağmen pandemi tüm dünyaya yayılarak, sağlık, eğitim, turizm, ulaşım, sosyal ve çalışma hayatını derinden etkilemiştir.

Covid-19 krizi dijitalleşme sürecine de kendi etkisini göstermiştir. Alınan tedbirler sayesinde geleneksel eğitim sistemi ile uzaktan eğitim sistemi yer değiştirmiştir. Her ne kadar birçok ülkenin altyapısı olmasa da sürece hızla adapte olunmuştur. Sağlık sektörü de dijital ortama taşınmıştır. Yani hasta randevu, muayene, raporlama, tedavi, evde bakım gibi süreçlerde internet ortamında sanal sağlık hizmetlerinden faydalanmış ve sağlık personelleriyle fiziksel olarak bir araya gelmemiştir. İşletmeler açısından baktığımız

zaman bilişim, bulut ve telekomünikasyon gibi uzaktan çalışmanın daha kolay olduğu işletmeler bölgedeki diğer sektörleri geride bırakmıştır. Temastan kaçınma güdüsü ile hareket eden müşteriler de banka işlemlerini mobil bankacılık aracılığıyla yaparak bankacılık sektöründe dijitalleşme sürecine kendi etkilerini göstermişlerdir.

Salgının sosyal hayat ve çalışma yaşamı üzerindeki etkileri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de bütünü etkileyen ölçülerin yine bütünün alacak olduğu önlemlere bağlı olduğu görülmektedir. Salgın sürecinde hükümetlerin almış olduğu her türlü politika kararları, seyahat yasakları, karantina süreleri, evden ya da işyerinde çalışma süreleri gibi birçok konuyu detaylı bir şekilde gözden geçirmeyi gerektirmiştir. Eğitimdeki kesintiler ve iş ve gelir kayıpları işgücü piyasalarında karşılaşılan zorluklar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunun yanısıra bir taraftan çalışma şekilleri değişirken diğer taraftan teknolojiye bağlı değişim ve dönüşümü takip etmenin önemi ortaya çıkmıştır. Teknolojiye bağlı değişimlerin çalışma yaşamına ve istihdam biçimlerine etkileri olmuştur.

Sonuç olarak, dijital teknolojilerin çalışma yaşamı üzerindeki etkileri konusunda insanlığın tepkisinin ne olacağını hep birlikte görülebileceği bir dönemden geçilmektedir. Salgın öncesinde bilinen sorunların salgın sonrasında daha farklı bir şekilde kendini göstermesi çalışma yaşamı konusunda bilinmeyenlerin su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. İnsanlığın salgınla mücadele ettiği bu süreçte değişim ve dönüşüm rüzgârları hızla esmektedir. Özellikle küresel yaklaşıma giden yolda aslında birçok yöntem değişikliğe gitmiştir. Bu yöntemler sektöre, ürünün ya da değer niteliğine göre farklı ihtiyaçlardan dolayı türemiştir. İş hayatında teknolojik ilerlemeleri iletişim ve akıl yürütme becerileri ile desteklemek iş dünyasının zorunlulukları olurken, bu çerçevede doğru politikaları seçmek ve uygulamak konusunda çabalamak, hükümetlerin gelecek ajandalarında var olacaktır.

KAYNAKÇA

Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 131-134.

Akın, F. (2020). Dijital Dönüşümün Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 15-22.

Arslan, İ. ve Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 91.

Ataş, H. Ve Gündüz, S. (2020). Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm.

Bahar, O. Ve İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. *International Journal of Sciences and Education Research*, 6(1), 128.

Bakan, S. (2020). Covid-19 Pandemik Krizin Ekonomi ve Finansal Piyasalara Etkileri. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(64), 2640.

Balcı, A. (2020). Covid-19 Özelinde Salgınlara Eğitim Etkileri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(3), 77.

Beybur, M. ve Çetinkaya, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 150-161.

Bozkurt, A. (2020). Korona virüs (Covid-19) Pandemi Süreci ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal ve Yeni Eğitim Paradigması. *Açık öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi AUAd*, 6(3), 114-124.

Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Liman Kaban, A., Taşçı, G. Ve Aykul, M. (2021). Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim ve Dijital Yeterlilikler. *Açık öğretim Uygulamaları ve Araştırma Dergisi-AUAd*, 7(2), 35-36.

Budak, F. Ve Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 71.

Coronavirus Worldwide Graphs (2021). 28 Aralık 2021 tarihinde <https://www.worldometers.info/coronavirus/worldwide-graphs/#total-cases> sayfasından erişilmiştir.

COVID-19 Dijital Dönüşümü Hızlandırdı (2020). 14 Mayıs 2021 tarihinde <https://epnext.com/covid-19-dijital-donusumu-hizlandirdi/> sayfasından erişilmiştir.

Covid-19 Bilgilendirme Platformu (2021). 13 Mayıs 2021 tarihinde <https://covid19.saglik.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Çiçek, İ., Tanhan, A. Ve Tanrıverdi S. (2020). Covid-19 ve Eğitim. *Milli Eğitim*, 49(1), 1091.

Demir, O. Ve Esen, A. (2021). Covid-19’un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 6(1), 90.

Eroğlu, E. (2020). Covid-19’un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 212.

Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de ‘Helikopter Para’ Uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 12-13.

Growth of the global gross domestic product (GDP) from 2015 to 2026 (2021). 13 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/273951/growth-of-the-global-gross-domestic-product-gdp/> sayfasından erişilmiştir.

İbiş, S. (2020). Covid-19 Salgının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi. *Safran Kültür ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 88.

İstatistikler (2021). 28 Aralık 2021 tarihinde https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&mid=%2Fm%2F01znc_&gl=TR&ceid=TR%3Atr sayfasından erişilmiştir.

Işık, T. (2019). Sağlık İletişimi Bağlamında Kullanım Şekilleri Açısından Dijital Algı ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (Özel sayı), 1979.

Kahraman, M. E. (2020). Covid-19 Salgınının Uygulamalı Derslere Etkisi ve Bu Derslerin Uzaktan Eğitimle Yürütülmesi: Temel Tasarım Dersi Örneği. *Medeniyet Sanat- İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6(1), 48.

Klein, M. (2020b). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Senaryoları- Kavramsal Bir Model Önerisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74). 998-1000.

Klein, M. (2020a). İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve Etmeleri. *Journal Of Business İn The Digital Age*, 3(1), 26.

Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(1), 20-21.

Küçüköğlü, M. T. ve Akca, M. (2021). Karaköse, S. (Ed.), Covid-19 Salgınında Çok Boyutlu Etkiler. *Covid 19 Salgınıyla Birlikte Eğitimde Dijital Dönüşüm* (13). Ankara: İKSAD.

Moneta, J. Ve Sinclair, L. (2020). COVID-19 Dijital Süreçlerin Benimsenmesini Hızlandırdı: Şimdi Dönüşüm Zamanı. 23 Haziran 2021 tarihinde <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/tr-tr/pazarlamanin-gelecegi/dijital-donusum/covid-hizlandirilmis-dijital-surec/> sayfasından erişilmiştir.

Nar, M. Ş. (2020). Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası. *İmgelem*, 4(7), 365-366.

Okyar, E. (2021). Salgın Etkisinde Dijitalleşen İnsan Kaynakları Uygulamaları. 23 Haziran 2021 tarihinde <https://www.zerenmm.com/yayinlar/bultenler/salgin-etkisinde-dijitallesen-insan-kaynaklari-uygulamalari.php> sayfasından erişilmiştir.

Özer, M. ve Suna, E. (2020). Covid-19 Salgını ve Eğitim. *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, 173-176. Ankara.

Real GDP growth (2021). 13 Mayıs 2021 tarihinde https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR?zoom=TUR&highlight=TUR sayfasından erişilmiştir.

Trend Analizi. (2020). Covid-19 Sonrası Sağlık Teknolojisi ve Klinik Karar Destek Sistemleri. 11.

Tutkunca, T. (2020). İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve İlgili Bileşenlerinin Analiz Edilmesi

Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 145-148.

Yeşil, Y. (2021). Pandemi Sürecinde Dijital Sağlık Teknolojileri. 15 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.cleanroomnews.org/pandemi-surecinde-dijital-saglik-teknolojileri> sayfasından erişilmiştir.

5. OTURUM

DAVRANIŞSAL EKONOMİDE DENEYSEL ÇALIŞMALARIN VE ÖNYARGILARIN BİREYLERİN KARARLARINA ETKİSİ

Şamil MUHARREM^a

Ayşe Nur ÇIRAK^b

^a Doktora öğrencisi: MCBÜ
SBE, İktisat, Manisa
Türkiye.

E-posta:

samil.muharrem2@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3643-9686.

^bDoktora öğrencisi: MCBÜ
SBE, İktisat, Manisa
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-7988-0706.

E-posta:

aysenurcirak8@gmail.com

ÖZET

Ekonomi ve psikoloji biliminin sistematik birlikteliği sonucu ortaya çıkan davranışsal ekonomi, insan zihnindeki karar alma mekanizmalarını sosyal, zihni ve duygusal önyargılardan (höristiklerden) nasıl etkilendiğini üzerine çalışmaktadır. Davranışsal ekonomi, 1980'li yıllara dayandırılır. Bunun temel nedeni Daniel Kahneman ve Amos Tversky tarafından "Beklenti Teorisi"nin (Prospect Theory) ortaya atılması ve "bilişsel önyargılar"ın literatürde yaygınlaşmasıdır. Aslında bu iki disiplinin sistematik birlikteliğini Adam Smith'e kadar götürmek mümkündür. Çünkü Smith, hem "Ahlaki Duygular Kuramı" eserinde hem de "Ulusların Zenginliği" eserinde insan psikolojisi ile alakalı birçok yorum bırakmıştır. Sözü edilen bu yorumlar davranışsal ekonominin gelişiminin habercisi olarak kabul edilmektedir. Davranışsal ekonomide çerçevesinde incelenmesi gereken konulardan biri bilişsel önyargılardır. Bilişsel önyargılar, insanların sezgilerine güvenmekten kaynaklanan karar verme hataları olarak tanımlanır. Sözü edilen bu sezgiler karar verme süreçlerinde insanları irrasyonel davranışlara yönlendirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ilk olarak davranışsal ekonominin ortaya çıkış süreci ele alınmış daha sonra ise davranışsal ekonomi kapsamında yapılan deneysel çalışmaların ve önyargıların bireylerin kararlarına olan etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Ekonomi, Deneysel Ekonomi, Önyargılar

JEL Kodları: D90, C90, D91

The Effect of Experimental Studies and Prejudices on Individual Decisions in Behavioral Economy

ABSTRACT

Behavioral economics, which emerged as a result of the systematic combination of economics and psychology, studies how the decision-making mechanisms in the human mind are affected by social, mental and emotional prejudices (heuristics). Behavioral economics is dated back to the 1980s. The main reason for this is the introduction of the "Prospect Theory" by Daniel Kahneman and Amos Tversky and the widespread use of "cognitive biases" in the literature. In fact, it is possible to take the systematic coexistence of these two disciplines back to Adam Smith. Because Smith left many comments on human psychology both in his work "The Theory of Moral Sentiments" and in his work "The Wealth of Nations". These comments are accepted as the harbinger of the development of behavioral economics. Cognitive biases are one of the issues that need to be examined within the framework of behavioral economics. Cognitive biases are defined as decision-making errors that result from relying on people's intuition. These intuitions lead people to irrational behaviors in decision-making processes. Accordingly, in this study, firstly, the emergence process of behavioral economics was discussed, and then the effect of experimental studies and prejudices on individuals' decisions within the scope of behavioral economics was examined.

Key Words: Behavioral Economics, Experimental Economics, Prejudices

JEL Codes: D90, C90, D91

1. GİRİŞ

Ekonomi disiplininin tarihsel süreci ele alındığında uzun yıllar boyunca sınırsız insan ihtiyaçlarının nasıl karşılayacağı üzerine çalıştığını görürüz. Bu bağlamda zaman zaman iktisat disiplini insan ihtiyaçlarının karşılanması noktasında başarılı olsa da çoğu zaman başarı düzeyi oldukça eksik kalmıştır. Söz konusu eksikliğin giderilmesine ilişkin bilim ekonomistler tarafından birçok teori geliştirilmiş ve üniversitelerde ders olarak okutulmuştur. Özellikle neoklasik ekonomi döneminde ekonomik davranış yani insan davranışlarını incelemek bir gündem haline gelmiştir. Daha sonra neoklasik ekolün kurucusu olarak bilinen Alfred Marshall'ın ekonomi bilimine matematiği kazandırması sonucu kıt kaynakları matematik parametreleri kullanılarak sınırsız insan ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını araştırmak merak konusu olmuştur. Bu çerçevede dönemin ekonomistleri formülasyonu daha basit bir hale getirmek amacıyla bir insan modeli oluşturulmuş ve bu modele homo-economicus adını vermişlerdir. Neoklasik ekonominin temel varsayımlarından olan "homo-economicus" modeli rasyonel insan anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle birey bir karar verecekse bu kararda her zaman kendi faydasını en üst seviyeye çıkaracağı, aynı zamanda hiçbir zaman vereceği kararda hata yapmayacağı ve ekonomik alışverişlerinde son derece akıllıca hareket edeceği düşünülmektedir. Sonuç olarak ekonomik davranış rasyonel insan modeli çerçevesinde incelenmiştir. Ekonomik davranış (insan davranışları) ekonomistlerin yanı sıra psikologlar, sosyologlar ve antropologlar da kendi alanlarında ayrı ayrı incelemiştir. Psikologların, sosyologların ve antropologların özellikle de psikologların bulguları, ekonomistlerin rasyonel insan modeli çerçevesinde elde ettikleri bulgulardan daha açıklayıcı ve sağlıklı olduğunu göstermiştir. Bu nedenle bilim adamları insan davranışlarının matematik parametreleriyle açıklanmasının yetersiz kalacağını ve psikolojiden destek alınması gerektiğini söylemiştir. Bir diğer ifadeyle, insana has olan duygu, vicdan, sempati çevresel faktörler gibi kavramların da analize dâhil edilmesini vurgulamıştır (Kesbiç ve Maharramov, 2020:2). Bu bağlamda çalışmada öncelikle davranışsal ekonominin günümüz dünyasına kadar nasıl bir süreç izlediği açıklanmış, ardından ise davranışsal ekonominin alt dalı olan bilişsel önyargıların bireylerin kararlarını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

2. DAVRANIŞSAL EKONOMİNİN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADAR SÜRECİ

Ekonomi bilimi tarih boyunca tüketimin ve üretimin olduğu her durumda varlığını sürdürmüştür. Politik ekonomi olarak anıldığı dönemde filozofların görüşleriyle bilimsel olarak şekillenmiştir. Marjinal devrime kadar geçen süreçte politik ekonomi psikolojik, sosyolojik, kültürel, tarihsel yönleri çatısı altında barındırmıştır. Davranışsal ekonominin kökleri 14. Yüzyıl İslam düşünürlerinden İbn-i Haldun'a kadar uzanmaktadır. İbn-i Haldun "Mukaddime" eserinde toplumsal etkileşimlere değinerek grup içi bireylerinin grubun refahını artırmak adına azami çaba gösterme isteği içinde bulunduğunu kaleme almıştır. İbn-i Haldun yaşadığı dönemde insanların içinde buldukları toplulukların refahını artırmak için fedakâr davranışlarda bulunduğunu ve göçebe topluluklarda bu durumun akrabalık ilişkisiyle olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda İbn-i Haldun bireylerin öz benliklerinin olduğunu ve bu öz benlik toplumsal ve çevresel faktörlerden etkilenecek olduğu için bireyin kişiliğinin oluşmasına ve iyi ya da kötüye yönelmesine sebep olur. Literatürde bu durum dürtme kavramıyla desteklenmektedir (Yücedoğru ve Diraz, 2021:325-326). İbn-i Haldun'dan sonra 18. Yüzyılda davranışsal iktisat içinde barındırdığı psikolojik kavramlarla olan sentezini David Hume (1711-76) ve Adam Smith'le (1723-90) devam ettirmiştir. Adam Smith "Ahlaki Duygular Kuramı" eserinde kaçınma, irade ve adalet gibi kavramlara yer vererek davranışsal ekonominin temel varsayımlarına değinmiştir. Dolayısıyla çağdaş davranışsal ekonomi, Smith'ten bu yana 200 yılı aşkın

bir süredir kademeli olarak kurulmuş olan ekonomi ile psikoloji arasındaki keskin ayrılık zemininde ortaya çıkmıştır. Bu ayrım, John Stuart Mill'in (1806-73) tümden gelimli ve olası metodolojisinden başlamıştır. Marjinal fayda teorisi, kayıtsızlık eğrisi analizi ve açıklanmış tercih teorisi gibi neoklasik kavramlarla desteklenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda ekonomistler, psikoloji ile bağlantılı fayda kavramına atıfta bulunmadan tüketicinin tercih davranışını matematiksel olarak modellemişlerdir (Nagatsu, 2015: 443). Marjinal devrimle birlikte ekonomi doğal bilimlerle sentez haline gelmiştir. Bu süreçte Webergil rasyonalite varsayımı iktisadi düşünceye hâkim olmuş ve matematik araçtan ziyade amaç haline gelmiştir. Ekonomi teorilerinin matematiksel çerçeveye modellenebilmesi için politik iktisatta ele alınan konular göz ardı edilmiş ve bireyler homo-economicus varsayımı altında açıklanmıştır. Bazı ekonomistler, ekonominin mantıksal pozitivizmin başrol hale gelmesini eleştirse de ana akım ekonominin matematiksel gelişmesine engel olamamıştır (Yücedoğru ve Diraz, 2021:325).

Geleneksel ekonomi teorilerinin psikolojiyi ekonomiden dışlaması yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın başlarında, Irving Fisher ve Vilfredo Pareto gibi ekonomistlerin çalışmalarında insanların ekonomik tercihlerinde nasıl hissettiğine ve ne düşündüklerine yer verdikleri görülmektedir. Daha sonra John Maynard Keynes'in de psikolojik iç görülerle zenginleştirdiği çalışmaları yer almıştır (Aktan ve Yavuzaslan, 2020: 105). 20. Yüzyılın başlarında neoklasik ekonomiden farklı olarak psikolojiye vurgu yapan John Maynard Keynes 1936 yılında yayınlanan "General Teori" isimli kitabında ordinalizmden iki farklı öneri sunmuştur. İlki gerçek davranışın beklenen fayda modeli ile açıklanamayacağı önermesi; ikincisi ise iktisadi davranışın güdüsü hakkındaki görüşüdür. Keynes tüketim eğilimi ve girişimcilerin hayvani içgüdüleri gibi kavramlarla psikolojik konulara değinerek Keynes'e göre iktisadi kararlar, yatırımcının ve girişimcinin para kazanma hırsını simgeleyen hayvani içgüdüye benzetmiştir (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 295). 20.Yüzyılın ilk yarısında kurumsal ekonomistlerin yanında, eski davranışsal ekonomistler olarak bilinen birinci nesil davranışsal ekonomistler neoklasik teoriye karşı psikolojik temelli eleştirilerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda bu dönemde ilk kez (1958) davranışsal ekonomi terimi kullanılmıştır. Özellikle Herbert Simon'nun bu dönemdeki (1955) çalışmaları davranışsal iktisadın temelini oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki, Herber Simon 1957 yılında "Bounded Rationality" (sınırlı rasyonellik) kavramını literatüre kazandırarak davranışsal ekonominin ortaya çıkış sürecini hızlandırmıştır. Simon, Sigmund Freud'un 2011'de yazmış olduğu "Zihinsel İşleyişin İki İlkesi Üzerine Formülasyonlar" isimli çalışmasında belirtilen gerçeklik ilkesi ve haz ilkesini çalışmalarında uygulayarak "sınırlı rasyonellik" kavramını iktisada kazandırmıştır. Simon sınırlı rasyonellik kavramında bireylerin karmaşık problemlerinin veya tercihlerinin çözülmesinde kısıtlı zihni kapasiteye sahip olduklarını belirtmiştir (Eser ve Toigonbaeva, 2011:296). 20. Yüzyılın başlarındaki bu gelişmelere rağmen 20. yüzyılın ortalarında ekonomi içerisindeki psikolojik unsurları içeren çalışmaların büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında George Katona, Harvey Leibenstein, Tibor Scitovsky ve Herbert Simon gibi araştırmacılar hem ekonomiye hem de pozitivizme eleştirilerini yöneltmişler ve bu araştırmacılar iktisadi kararlarda rasyonelitenin sınırlarını ortaya koyan çalışmalar yapmalarına rağmen bu çalışmalar ekonominin temel gidişatını değiştirememiştir. Ekonomi bilimi bu süreçte ana akım iktisatla devam etse de davranışsal ekonomiyle ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmiştir (Aktan ve Yavuzaslan, 2020: 105).

1970'li yıllarda ekonomi ve mutluluk çalışmaları Tibor Scitovsky ve Richard A. Easterlin tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve Easterlin mutluluk ile ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Easterlin'e göre, ekonomik büyüme insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabildikleri noktanın ötesinde mutluluğu

arttırmadığını yani ülkelerin ekonomik anlamda gelişmişlik düzeyleri ile ülkede yaşayan insanların mutluluk seviyeleri arasında bir ilişkinin olmadığını vurgulamıştır. Scitovsky ise çalışmalarını refah ekonomisi üzerine yapmıştır. Scitovsky'nin 1976'da yayımladığı "The Joyless Economy: The Psychology of Human Satisfaction" isimli eserinde mutluluk, tercih ve seçim konularını ele almıştır. Scitovsky bireyin yaşam kalitesinin ölçülmesine ilişkin olarak bireysel mutluluk ile gelirin uzun dönemli yükselişi arasında düşük korelasyonun olası nedenlerini sırasıyla durum, iş tatmini, yenilik ve alışkanlık olarak sıralamıştır (Eser ve Togigonbaeva, 2011: 297). 1970'li yıllar aynı zamanda Yeni Dönem Davranışsal Ekonomi olarak bilinmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında Kahneman ve Tversky'nin çalışmaları ün kazanarak psikoloji tekrar iktisat bilimi ile değerlendirilmiştir. Kahneman ve Tversky öncelikle Oregon Araştırma Enstitüsü'nde beklenen fayda teorisini tekrar revize ederek *bilişsel önyargılar ve zihinsel kısa yolları* temelinde araştırmalar yaparak bireylerin karar verme davranışında hızlı davranarak yanlış tercihler verebilecekleri sonucuna ulaşmışlardır. Daha sonraki çalışmalarında ise tüketiciler üzerinde deneyler ve araştırmalar yaparak literatüre çerçeveleme etkisi, ayarlama ve çapalama zihinsel kısa yolu gibi kavramları kazandırmışlardır. Kahneman ve Tversky'nin referans oldukları ve aynı zamanda modern davranışsal ekonominin kurucularından sayılan Richard Thaler da bu dönemde literatüre katkı sağlayan isimler arasındadır. Thaler, Kahneman ve Tversky'nin beklenti teorisi bağlamında donanım etkisini araştırarak bireyin sahip olduklarını sahip olmadıklarına göre daha fazla paha biçtiğini keşfetmiştir. Bu durumu statüko (sahiplik) önyargısı ve kayıptan kaçınma ilkesi ile ilişkilendiren Thaler, aynı zamanda çeşitli deneyler yaparak literatüre batık maliyet ve dürtme kavramlarını kazandırmıştır. Batık maliyet önyargısı, bireylerin para vererek elde ettikleri şeylerin çaba harcamadan elde ettiği şeylere görece daha değerli olmasıdır. Dürtme ise davranışsal içgörü ve önyargılar ile oluşan küçük bir etkinin büyük sonuçlar doğurmasıdır. Çalışmaların devamında ise Thaler ile Shefrin ortak bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada bireyin tasarruf davranışlarını etkileyen üç farklı ön yargı tespit etmişlerdir. Bunlar sırası ile; Kahneman ve Tversky'nin ortaya atmış olduğu çerçeveleme etkisi, otokontrol ve zihinsel hesaplama. Çerçeveleme etkisi bireylerin risk ve belirsizlik altında karar alırken maruz kaldığı bilişsel süreçtir. Çerçeveleme etkisinde birey karar alırken riskten kaçınmaktadır. Otokontrol önyargısında ise bireyler yapıcı ve planlayıcı olmak üzere iki benliğe sahiptir. Planlayıcı benlik gelecekteki davranışa karar veren benlikken yapıcı benlik ise bu davranışları gerçekleştiren ve yaşayan benliktir. Yapıcı benlik sadece o anın faydasını düşünür ve davranışlarını ona göre gerçekleştirir. Zihinsel hesaplama ise bireylerin karar alırken hızlı hesaplama yapabilmesi adına tercihlerini hızlıca sınıflandırarak karar vermesidir. Thaler'a göre zihinsel hesaplama yapılırken bir mal ve hizmet için yapılan değerlendirmeler farklılık göstermektedir. Çünkü zihinsel hesaplamada malın ikame edilebilirlik varsayımı geçerli olmamaktadır (Yücedoğru ve Diraz, 2021: 330-333).

Bu bölümde davranışsal ekonominin 14. yüzyıldan günümüze kadarki süreci ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle ekonomi ve psikoloji biliminin tarihsel içerisindeki yeri üzerinde durulmuştur. Teorik alt yapı ele alındığında ekonomi bilimi psikolojiden gelen faktörleri 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar dikkate almamıştır. Bu durumun temel nedenleri arasında, ekonominin psikolojiden daha erken bir tarihe disiplin olarak kabul edilmesi ve giderek matematiksel çalışmalara yer vermesidir. Biraz daha açacak olursak ekonomik davranış (insan davranışı) incelemek amacıyla ekonomistler matematiksel kalıplar kullanmıştır. Fakat bu dönemde yani 20.yüzyılın ilk yarısında psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve nöroloji gibi bilimlerde ekonomik davranış incelemiştir. Ekonomistler söz konusu diğer bilimlerden farklı olarak matematiksel kalıplar kullanarak ekonomik davranış açıklamaya çalışmıştır. Daha sonra formülasyonu basitleştirmek

için bir homo-economicus (rasyonel insan) oluşturmuşlardır. Peki, ekonomik davranışı sadece matematik parametrelerinden yararlanarak açıklamak ne kadar sağlıklı? İşte tam da bu soru üzerine Herbert Simon rasyonel insan modelinin düzeltilmesi (1955) gerektiğini söylemektedir. Daha sonra ortaya attığı sınırlı rasyonellik kavramıyla ekonomi ve psikolojinin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Bu çerçevede ekonomi bilimi sosyal bir bilim olduğu için psikoloji, sosyoloji, antropoloji, nöroloji gibi bilim dalları ile birlikte analiz edilmelidir. İbn-i Haldun, Adam Smith, J.M. Keynes gibi bilim insanları iktisadı tasvir ederlerken psikoloji biliminden atıflar vermişlerdir. Ancak bir süre sonra marjinal devrimle birlikte iktisat bilimi doğal bilimlerle sentez haline gelerek varsayımları matematiksel modellerle ispat edilmiştir. Bu durum ana akım ekonomide mantığı ön plana alarak bireyin karar alma sürecinde rasyonel bir birey olduğunu ortaya koymuştur. 20. Yüzyıla kadar ana akım iktisadın getirmiş olduğu rasyonel birey kavramı önemini korurken bu süreçte davranışsal ekonomi ile ilgili çalışmalar da yapılmaya devam etmiştir. 20. Yüzyılın ilk yarısında Herbert Simon davranışsal iktisadın temelini oluştururken; ikinci yarısında ise Kahneman, Tversky, Thaler ve Shefrin gibi isimler davranışsal iktisada birçok katkıyı sağlayarak literatüre birçok kavramı kazandırmışlardır. Dürtme, çerçeveleme, zihinsel kısa yolu, otokontrol önyargısı gibi davranışsal iktisat kavramları günümüz araştırmalarında kullanılmaktadır.

3. LİTERATÜR

Ekonomi bilimi sosyal bir bilim dalı olmasına rağmen zamanla diğer bilimlerin yöntemlerini de kullanarak matematik, ekonometri, fizik, biyoloji gibi fen bilimlerine de katkı sağlamıştır. Özellikle ekonominin matematikle olan ilişkisi ekonomik karar alma süreçlerinde psikolojik faktörlerin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ancak iktisat ve psikoloji bilimlerine bakıldığında her iki bilimin temel noktasının insan olduğu görülmektedir. 1950’li yıllardan itibaren iktisat biliminde özellikle tüketicilerin karar alma süreçleri araştırılırken psikoloji ve sosyoloji bilimlerinden yararlanılmış ve “davranışsal ekonomi” diye yeni bir araştırma alanı doğmuştur. Çalışmanın bu bölümünde de davranışsal ekonomi ile ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

Akboz ve Samırkaş Komşu (2019), yapmış oldukları çalışmada tüketicilerin internet üzerinde yaptıkları alışverişlerde sergiledikleri tutum ve davranışlar davranışsal ekonomi bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma Mersin özelinde anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre tüketicilerin internetteki alışverişlerinde sergiledikleri karar ve tutumlar demografik sonuçlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aktan ve Yavuzaslan (2020), yapmış oldukları çalışmada davranışsal ekonomi bireylerin iktisadi karar ve tercihlerinde zihinsel, duygusal ve psikolojik faktörlerin etkileri incelenmiştir. Çalışmada davranışsal ekonominin kısa tarihçesine değinilmiş, devamında ise geleneksel iktisat ile arasındaki farklılıklar ve benzerliklerine yer verilmiştir.

Barberis (2018), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonominin yükselişi Richard Thaler açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada Thaler’in davranışsal ekonominin günümüzdeki yerinin oluşmasında Kahneman ve Tversky’nin temellerine dayandığı görüşüne yer verilmiştir. Çalışmanın sonucunda Thaler’in davranışsal ekonominin makroekonomiye, çalışma ekonomisine ve finansal ekonomiye entegre edilmesi fikri öneri olarak sunulmuştur.

Berg (2010), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonominin geçmişten günümüze kadar olan gelişim sürecini teorik bir çerçevede ele almıştır. Çalışmanın sonucunda ise davranışsal ekonomistler, ekonomiyi gözlemsel verilere dayandırarak ekonomik modellerin öngörücü doğruluğunu analiz etmek ve tanımlayıcı gerçekçiliğini geliştirmek için davranışsal ekonomiyi geniş bir ölçüt olarak görmekteyler.

Çekiç (2016), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonomide tüketicilerin rasyonel karar veremeyeceği ve sınırlı rasyonel karar aldıklarına vurgu yaparak Bartın ili özelinde cinsiyet farklılığının davranışsal iktisat bağlamında tüketici tercihlerine nasıl yansıdığı anket yöntemi ile araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise kadınların erkeklere göre güzel havalardan etkilenecek daha fazla alışveriş yaptıkları ve gıda, giyim alışverişlerinde ihtiyaçları dışında ürünler satın almaya meyilli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Davis (2018), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonominin rasyonel seçim teorisi metodolojik olarak eleştirilmiş ve mantıksal akıl yürütme çerçevesinde genişletilmiştir. Çalışmaya göre Kahneman rasyonel seçim teorisinin temellerinin nasıl normatif hale geldiği süreci görmezden gelmektedir ve akıl yürütmede kullanılan olasılık kavramını dışlamaktadır. Bu yüzden çalışmada Kahneman'ın görmezden geldiği rasyonel seçim teorisinin aksiyomatik temelleri karşı-olgusal akıl yürütme çerçevesinde genişletilmiştir.

Eser ve Toigonbaeva (2021), yapmış oldukları çalışmada ekonomi-psikoloji ilişkisinin tarihsel geçmişi ile ekonomi ve psikoloji ortaklığının kavramsal boyutu incelenmiş ve davranışsal ekonominin yöntemlerine değinilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise ekonomide sadece psikolojinin değil aynı zamanda kaos teorisi, kompleksite, evrimsel ve deneysel yöntemlerin de dikkate alındığı, ılımlı çoğulculuk olarak tanımlanabilecek bir dalın olacağı, bu nedenle de davranışsal ekonominin karşılaştırma ölçütü olarak gelişebileceği beklentisine vurgu yapılmıştır.

Jolls vd. (1998), yapmış oldukları çalışmada hukuk biliminin ekonomik analizi davranışsal ekonomi varsayımları ile incelenmiştir. Çalışmada; vekillerin hukuk kurallarına nasıl cevaplar verdiklerini inceleyen pozitif analiz, belirli amaçları ilerletmek için hangi kuralların benimsenmesini içeren tanımlayıcı analiz ve hukuk sistemlerinin amaçlarını inceleyen normatif analiz kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise hukukun arz ve talebi hukuk sistemi etkileşimlerinde bulunan failerin davranışlarıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kanev ve Terziev (2017), yapmış oldukları çalışmada davranışsal ekonominin ekonomi biliminin yapısındaki yeri ve devlet düzenleme pratiği neoklasizm, liberter paternalizm ve yeni paternalizm çerçevelerinden ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda davranışsal yaklaşımın devlet müdahalesinin ideolojisine ve pratiğine olan katkısına değinilerek Liberter paternalizm Yeni Paternalist Devlet'e dönüştüğü belirtilmiştir.

McFadden (1998), yapmış olduğu çalışmada karmaşık bir davranış teorisi olan rasyonelite kavramına değinilmiş ve davranışsal ekonomi modellerinin ekonomik davranışı nasıl etkilediği araştırılmıştır. Çalışmada Chicago Man isimli bir rasyonel insan bahsedilir ve zaman içerisinde değişen algılarından, tutumlarından ve aklını kurcalayan ekonomik sorulara yer verilmiştir. Chicago Man modelinden yola çıkarak Chicago insanının algılarının nasıl oluştuğuna ve karar vermeyi nasıl etkilediğini analiz etmek için

davranışsal ekonomi modellerinin geleneksel ekonomik modellere göre tercih edilmesi gerektiği öneri olarak sunulmuştur.

Muharrem (2021), yapmış olduğu çalışmada Manisa ili özelinde tüketici davranışları davranışsal ekonomi perspektifinden değerlendirilmiştir. Çalışma anket yöntemi kullanılarak 400 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre Manisa ilinin kurumsal yapısının güçlü olduğu ve bu yüzden muhafazakâr bir tutum sergilendiği, gelir düzeyi ile bireysel değer yargıları arasında anlamlı ilişki olduğu, eğitim düzeyi ile bireysel ve toplumsal değer yargılarında anlamlı bir farkın olduğu ve son olarak eğitim düzeyi ile kurumsal yapı arasında anlamlı ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Nagatsu (2015), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonominin tarihsel gelişimi ve ana akım iktisadın nasıl bir parçası haline geldiği beklenen fayda teorisi eleştirilerine dayanarak açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada beklenen fayda teorilerine yapılan eleştirilere de değinilerek davranışsal ekonominin gelişimi ele alınmıştır.

Seçilmiş ve Didinmez (2016), yapmış oldukları çalışmada Türkiye özelinde vergi reformları davranışsal ekonomi perspektifinden değerlendirilmiştir. Çalışmada “5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu”nun ve “3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu” nun mali yanılısama ve vergi uyumu açısından değerlendirilmiş daha sonra ise Tomer tarafından ortaya atılan boyutsal karşılaştırma ile analiz yapılmıştır. Analize göre; yasa koyucuların mali yanılısama yaratmak için davranışsal ekonomi ilkelerini dikkate aldıkları ancak vergi uyumu konusunda aynı duyarlılığı göstermedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tomer (2007), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonominin (BE) özelliklerini ve farklı kollarını ana akım ekonomi (ME) ile karşılaştırarak ele almıştır. Karşılaştırma ilk olarak BE'nin ve onun farklı kollarının ME'den farklı olduğu temel boyutları belirleyerek ve belirlenen farklılıkları göstermek için darlık, katılık, hoşgörüsüzlük, mekaniklik, ayrıklık ve bireysellik gibi boyutlar kullanılmıştır.

Venkatachalam (2008), “Çevre Politikaları için Davranışsal Ekonomi” isimli çalışmasında çevre araştırmalarında ve özel olarak politika yapımında sınırlı rasyonelite modeli olarak isimlendirilen davranışsal ekonomi modeline vurgu yapılmıştır. Küresel ve ülke düzeyindeki çevre politikalarında bireysel aktörlerin karar vermelerinde sınırsız bir şekilde rasyonel olduğunu ele alan ana akımın son yıllarda yerini bireysel aktörlerin birçok durumda sınırlı rasyonellik modeline bıraktığı çalışmada belirtilmiştir.

Yayar ve Karaca (2019), yapmış oldukları çalışmada Tokat ili Merkez ilçesi özelinde kamu çalışanlarının ekonomik davranışları davranışsal ekonomi bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırma yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak yapılmış ve araştırmanın sonuçlarında erkeklerin daha fazla piyasa normlarına göre hareket ettikleri, daha olgun bireylerin otokontrollerini sağladıkları ve gençlerin yaşlılara göre daha fazla risk aldıkları ortaya konulmuştur.

Yürük (2017), yapmış olduğu çalışmada davranışsal ekonomi bağlamında tüketici davranışları örnek çıpalama uygulaması çerçevesinde incelenmiştir. Tüketici davranışlarını rasyonellikten uzaklaştıran faktörlere değinilerek çıpalama uygulamasına yer verilmiştir. Çalışmada yüz yüze anket yöntemi uygulanmış ve analize göre insanların çıpa tuzağına düşerek rasyonellikten saptığı sonucuna ulaşılmıştır.

İncelenen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde teorik çalışmalarda davranışsal ekonominin tarihsel gelişiminden günümüze kadar olan süreci ele alındığı, analiz kullanılarak yapılan çalışmalarda ise çoğunlukla tüketici davranışlarının anket yöntemi ile araştırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. BİLİŞSEL ÖNYARGILAR VE DENEYSEL ÇALIŞMALAR

İnsanlar neden kötü kararlar verirler? Çünkü rasyonel (gerçekçi) kararlar vermek maliyetlidir. Yani rasyonel düşünce için gereken bilgiyi elde etmek belli bir çaba ve emek ister. Dolayısıyla söz konusu maliyetlerden kaçınmak için insanlar karar verme süreçlerinde zihinsel kısa yolları tercih ederler. Bu zihinsel kısa yollar sezgiler ya da hüristikler olarak tanımlanır. Belirtmek gerekir ki, sezgilerden yararlandığımızda hatalı kararlar verme ihtimalimiz oldukça yüksektir. Bu bağlamda bilişsel önyargılar, sezgilere uygunsuz bir şekilde güvenmekten kaynaklanan karar verme hatalarıdır diyebiliriz.

Davranışsal ekonomi yazınına katkı sağlayan diğer bir yol bilişsel önyargılardır. Bilişsel önyargılar genellikle, bireylerin rasyonel davranmaktan uzak tutacağı bir şekilde düşündüklerinde ve davrandıklarında ortaya çıkmaktadır. Bu buluşsal önyargılar, zor soruları daha hızlı cevaplamak için zihinsel kısa yolları kullanarak karar vermeyi oldukça basitleştirmektedir (Justin, 2017:44). Bileceğimiz üzere insan beyni, yapısı ve işleyişi gereği karmaşıktır. Bilimin gelişmesiyle birlikte, insanlar beynin işleyişini daha iyi analiz etme fırsatına sahip olmuşlardır. Ancak beyin mantıklı karar verme eğiliminin yanı sıra irrasyonel (akıldışı) kararlar da vermektedir. Hüristik genel olarak, doğruluğu kesin olmayan anlamına gelip, kısa yolları yani kısa yoldan çözüme ulaşma olarak tanımlanabilir. İnsanlar diğer kararların yanı sıra, iktisadi kararlarda da kestirmeden karar verebilmektedirler. Daha çok belirsizlik durumlarında anlık karar verme eğiliminde olurlar. Verilen bu kararlar hiç şüphesiz kendi içinde yanlışlık payını da barındırır. Sözü ettiğimiz bu kalıpların davranışsal ekonomi de önemli bir yeri vardır (Altunöz, 2017:23). Aşağıda araştırma konusunu destekleyecek ve literatürde yaygın olarak kabul edilen bilişsel ve deneysel çalışmalara yer verilmiştir. Söz konusu deneysel ve bilişsel önyargılar, neoklasik ekonominin temel varsayımı olan homo-economicus (rasyonel insan) modelinin eleştirilmesi üzerinedir.

4.1. Belirsizlikten Kaçınma Eğilimi (Ambiguity Aversion Bias)

Risk ile belirsizlik arasındaki farkı Knight (1921) ilk kez “Risk, Belirsizlik ve Kar” isimli kitabında bahsetmiştir. Bu bağlamda risk bileceğimiz üzere sonuçlardan emin olamadığımızı durumdur, bir diğer deyişle bir sonuç belirsizliği olarak karşımıza çıkar. Fakat karar verici her ne kadar sonucun nasıl gerçekleşeceğini bilmesede söz konusu kararın olasılık dağılımını tahmin edebilmektedir. Bu çerçevede belirsizliğe başlangıç bilgisizliği diye biliriz. Belirsizlik durumunda karar verici gerçekleşecek olay hakkında hiçbir fikre sahip değildir (Rostami ve Dehaghani, 2015:61).

Bilişsel önyargılardan biri olan belirsizlik kavramı, literatürde yaygın olarak Ellsberg Paradoksu olarak bilinir. Ellsberg 1961 yılında insanların belirsizlik durumunda nasıl kararlar vereceğini deneyle açıklamıştır. Deneye göre katılımcılardan iki kuradan birini seçmelerini istemiştir. Bu çerçevede katılımcıların rastgele çekeceği siyah ve kırmızı topların karıştırılmış olduğu iki kovadan top çekmelerine yönelik bahis açmıştır. I'nci kovada kaç tanesinin siyah kaç tanesinin kırmızı olduğunun bilinmediği, 100 top vardır. Bu bağlamda katılımcılar eğer kırmızı topçekerlerse 100\$ ile ödüllendirileceklerdir (siyah çekerlerse hiçbir şey kazanamayacaklar). Diğer taraftan II'nci kovada ise topların 50'nin kırmızı 50'nin siyah olduğu bilinmektedir. Ellsberg bahis'i başlatmadan önce katılımcılara; Hangisini tercih edersiniz

kırmızı mı yoksa siyah mı? Renk konusunda tarafsız mısınız? I ve ya II kovadan hangisini tercih edersiniz? Gibi sorular sormuştur (Ellsberg, 1961:650). Geleneksel ekonomiye göre bireylerin söz konusu iki bahisi de eşit görmeleri gerekmektedir. Fakat Ellsberg'in gerçekleştirdiği bu deneyde katılımcıların büyük çoğunluğu risk taşıyan II'nci kovayı tercih etmişlerdir. Bu durumun başlıca sebebi sonuçlar her ne kadar kesin olmasa da bireyler hangi sonucun hangi olasılıkla gerçekleşeceği durumları, olasılık hakkında hiçbir fikirleri olmadıkları durumlara tercih etme eğiliminde olduklarıdır. Sonuç olarak belirsizlikten kaçınma eğilimini “bilinmeyenden korkmak” olarak tanımlaya biliriz.

4.2. Temsil Edilebilirlik Eğilimi (Representativeness Bias)

Bireylerin sıkça hata yaparak bel bağladığı temsil edilebilirlik önyargısı, ilk kez Kahneman ve Tversky (1972) tarafından incelenmiştir. Bu sezgisel önyargıya bel bağlayan bir kişi, belirsiz bir olayın veya örneğin olasılık derecesine göre değerlendirilir. Yani olayların öznel olasılıklarına göre sıralanması, temsiliyete göre sıralanmasına denk geliyor demektir (Kahneman ve Tversky,1972:431). Bir diğer ifadeyle, bireylerin olasılıkları yargılayabileceği karar yardımı olarak kabul edilen bir yaklaşımdır. Bir nesnenin A popülasyonuna mı yoksa B popülasyonuna mı ait olma olasılığı nedir? A olayının B sürecinden kaynaklanma olasılığı nedir? Gibi sorularla karşılaşan bireyler genellikle temsiliyet önyargısıyla hareket ederler. Sözü geçen bu olasılıklar A'nın B'yi ne ölçüde temsil ettiğine, yani A nesnesinin B nesnesine ne kadar benzediğine göre değerlendirilmektedir (Grether, 1992:2).

Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin yaptıkları çalışmalara ek olarak Samson, A (2016)The Behavioral Economics Guide” adlı kitabında temsil etme eğilimini bir problemle açıklamaya çalışmıştır. Samson aşağıdaki sorunun göz önünde bulundurulmasını istemiştir;

Bob, tatildeyken sanat müzelerini gezmekten hoşlanan bir opera hayranıdır. Büyüdükçe ailesiyle zaman geçirmekten ve arkadaşlarıyla satranç oynamaktan zevk alan biridir. Aşağıdaki iki problemden hangisi daha olasıdır?

- A. Bob, büyük bir senfoni orkestrası için trompet çalıyor.
- B. Bob bir çiftçidir.

Yukarıdaki problemde insanların büyük bir kısmı A'yı seçecektir, çünkü Bob'un açıklaması çiftçiler yerine klasik müzisyenler hakkında tutabileceğimiz stereotiplerle (klişeler) eşleşmektedir. Aslında gerçek hayatta, B seçeneğinin gerçekleşme olasılığı çok daha fazladır, çünkü çiftçiler nüfusun çok daha büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bireyler bu tarz senaryolarla karşılaştıklarında rasyonel davranmaktan uzak durmaktadırlar. O halde temsil edilebilirlik eğilimi, bireylerin rasyonel davranmasındaki engellerden biridir diyebiliriz (Samson, 2016:119).

4.3. Batık Maliyet Hatası (Sunken Cost Error)

Geleneksel ekonomi teorisine göre bireyler rasyonel kararlar verdikleri için batık maliyet hatalarının bireylerin kararlarını etkilemesi söz konusu olamaz. Çünkü bireyler kararlarında ve ya seçimlerinde marjinal maliyet ve yararları dikkate alarak hareket ederler. Halbuki tüketici davranışlarında batık maliyet hatasının görüldüğü örnekler mevcuttur. Thaler (1980) batık maliyet hatasını, bir mal veya hizmet kullanma hakkı için önceden yapılmış ödemenin, malın kullanım oranını arttıracak etki olarak tanımlamaktadır. Thaler, batık maliyet hatasına yönelik örnekler sunmuştur

Örnek:1 Bir aile, evlerinden 60 mil uzaklıkta olan teksas eyaletinde oynanacak bir basketbol maçı için 40 dolarlık bir bilet almışlar. Oyunun oynanacağı gün kar fırtınasıyla karşılaşılıyorlar. Bu durumdan hiç etkilenmeyen aile yine de maça gitmeye karar veriyor.

Örnek:2 Bir kişi tenis kulübüne üye olmak için bu kulübe yıllık 300 dolar ödemektedir. İki hafta oynadıktan sonra şahısta bir “tenisçi dirseği”(dirsek dış kısmındaki çıkıntı çevresinin ağırlı bir hatalığı) meydana gelir. Dolayısıyla, bu kişi 300 dolar harcamak istemediğini söylese de (acı içinde) oynamaya devam ediyor (Thaler, 1980:47). Söz konusu örnekler bize, herhangi bir yatırım ve ya tüketim söz konusu olduğunda paramızın ve ya çabamızın boşa gideceği durum ile karşılaştığımızda yaptığımız yatırımı ve ya tüketimi sonuna kadar sürdürme eğiliminde olduğumuzu ve batık maliyet hatasına düştüğümüzü göstermektedir.

Batık maliyet hatası Arkes ve Blumer (1985) göre, bireyin paraya, çabaya ve ya zamana yatırım yaptıktan sonra bu sarf edilen emek maliyetinin kaybolmaması için ek çaba gösterme eğiliminde olduğu görülen uyumsuz bir ekonomik davranıştır. Başka bir ifadeyle, bir yatırımcı batık yatırım yapmışsa yapmış olduğu yatırımın boşa gitmemesini engellemek amacıyla daha çok yatırım yapma gereksinimi duyacaktır (Arkes ve Blumer, 1985:124).

Batık maliyet yanılgısının anlaşılmasına yönelik Arkes ve Blumer katılımcılara bir deney gerçekleştirilmiştir. Deneye göre eve giderken markette indirimde olan 3 \$ hazır yemeği satın alıyorsunuz. Akşam yemek saati geldiğinde aldığınız yemeği ısıtmamaya atmadan önce arkadaşınızı yemeğe davet ediyorsunuz. Arkadaşınız bu daveti kabul ettiğini ve size seve seve eşlik edeceğini söylüyor. Sonra arkadaşınız için yeniden markete gidip ikinci bir hazır yemek almak istediğinizde indirimin kalktığını öğreniyor ve hazır yemeği 5 \$ (normal fiyat)’a almak zorunda kalıyorsunuz. Daha sonra eve dönüp aldığınız yemekleri tam ısıttığınız anda arkadaşınız size hasta olduğu için gelemeyeceğini söylüyor. İki yemeği yiyecek kadar aç değilsiniz ayrıca yemekler ısındığında yeniden donduramazsınız. Yani birini yemeli diğerini atmalısınız. Hangisini yersiniz?

Geleneksel ekonomi teorisine göre her iki hazır yemeği seçmenin maliyeti faydaları tam olarak eşit olduğundan katılımcıların kararsız ya da tercih etmemeleri gerekirken, katılımcıların büyük çoğunluğu batık maliyet hatasına düşerek tercihlerini 5\$ yemekten yana kullanmışlardır. 5 \$’lık yemeği atmak, 3 \$’lık yemeği atmaktan daha israf edici görülmektedir. Dolayısıyla geleneksel ekonomi teorisinin, katılımcıların % 100’ünün “tercihi yok” yönündeki tahininin yanlış olduğu ispatlanmıştır (Arkes ve Blumer, 1985:132-133).

4.4. Kör Nokta Önyargısı (Blind Spot Bias)

Bilişsel ve motivasyonel önyargılar, birçok deneysel araştırma sonuçlarına göre bireylerin kararlarını gölgelemektedir. Bu bağlamda bireyler kendilerini, çeşitli alanlarda ortalamanın üstünde, yetersizlik bakımından ise ortalamanın altında görmektedir (Ehrlinger vd., 2005:681). Bireyler genellikle, kendi önyargılı kararlarının, diğerlerine göre daha az önyargıya sahip olduğuna inanma eğilimindedir. Kör nokta önyargısı (blind spot bias) olarak adlandırılan bu durum, karar verirken düştüğümüz önyargılarımızın başkalarında daha yaygın olduğunu açıklamaktadır. Söz konusu önyargının, başkalarının davranışlarında tanınması nispeten kolay olurken, bireyin kendi kararlarında tespit etmek genellikle zor olmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, kör nokta önyargısı alanında yapılan eski araştırmalar sosyal alandaki önyargı odaklı araştırmalardır (West vd., 2012:506).

İlk kez (2002) Emily, Pronin ve diğerleri tarafından ortaya atılan bu bilişsel önyargı birçok hatayı da beraberinde getirebilmektedir. Örnek verilecek olursa, Emily, Pronin ve diğerlerinin Stanford Üniversitesi üst düzey psikoloji öğrencilerine uyguladıkları bir deneyde, ABD vatandaşı ile kendilerini önyargılılık açısından değerlendirmeleri istenmiştir. 24 öğrencinin katıldığı deney sonuçlarının genel çoğunluğu, ortalama bir Amerikan vatandaşının daha çok önyargılı olduğunu söylemişlerdir. Psikologlar, insanların akademik ya da iş performanslarını görme konusunda “kendi kendine hizmet eden” bir eğilim sergilediklerini iddia etmişlerdir. Yani, başarı için kredi almaya meyillidirler, fakat başarısızlık sorumluluğunu reddederler. Bir başka ifadeyle insanlar, başarılarını sürücü veya yetenek gibi kişisel niteliklerin bir sonucu olarak görürken, başarısızlıklarını ise makul olmayan iş gereklilikleri veya yetersiz talimatlar gibi dış faktörlerin bir sonucu olarak görmektedirler (Pronin vd., 2002:370).

4.5. Sahiplik (Statüko) Tuzağı (Ownership Trap)

Çoğu gerçek karar, ekonomi literatürünün aksine alternatif bir statükoya bağlıdır. Başka bir ifadeyle, bireyler hiçbir şey yapmamaktansa ya şimdiki yâda önceki kararlarını koruma eğilimde olurlar. Karar verme süreçlerinde bireylerin nasıl bir davranacağını ortaya koymak için gerçekleştirilen deneylerde bireylerin statükoya bağlı hareket ettikleri görülmüştür. Sahiplik (Ownership) yanlılığı, herhangi bir nesne veya varlık üzerinde gereğinden fazla değer verilmesi sonucu ortaya çıkan bilişsel hatalardan biridir. Bu çerçevede sahiplik etkisinin rasyonel karar vermek isteyen bireyi engellediğini söyleyebiliriz. Konunun daha iyi açıklanmasına yönelik bir deneysel çalışmadan bahsetmekte yarar var. Bireylerin sahiplik tuzağıyla hareket ettiklerinde ne gibi sonuçların ortaya çıkacağını inceleyen Hammond vd (1998), 2 farklı gruba deney gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda birinci gruba “Kupa Bardağı” hediye edilmiş, ikinci gruba ise “İsviçre Çikolatası” hediye edilmiştir. Ardından birinci gruptaki kupa bardağına sahip deneklerle ikinci gruptaki İsviçre çikolatasına sahip deneklerin hediyeleri değiştirmeleri istenmiştir. Tahminler, deneklerin neredeyse yarısının (%50) değişimi kabul etmeleri beklenirken, sadece 1/10’u bu değişimi kabul etmiştir. Dolayısıyla bu deneyde denekler, az da olsa hediyelere gereğinden daha fazla değer atfetmesi ve kendilerine aitmiş gibi hissetmesi sahiplik tuzağına yönlendirmiştir. Statükoya bağlı kalmak çoğu durumda daha güvenilirdir, çünkü bizi daha az psikolojik risk altına sokar (Hammond vd.,1998:49).

4.6. Çıpalama ve Düzeltme Eğilimi (Anchoring and Adjustment Bias)

Çıpalama ve demirleme etkisi, literatürde Daniel Kahneman ve Amos Tversky’nin çalışmalarıyla yaygınlaşan bilişsel bir hüristiktir. çıpalama bireylerin belirsizlik durumlarında daha çok ortaya çıkar. Yani belirsizlik durumunda bireyler genellikle belirli bir referans noktasını (sayı vs.) dikkate alarak tahminleme yaparlar. Hiç şüphe yok ki bu tür tahminler hatalıdır (Aranda ve Easterbrook, 2005:25). Örneğin biz her hangi bir olay hakkında tahminde bulunacaksak, tahmin yapmadan önce o olaya ilişkin belirli bir başlangıç değerinden hareket ederiz ve düzeltmeler yaparız. Söz konusu bu başlangıç değer “çipa” olarak ifade edilir. Farklı başlangıç noktaları, başlangıç değerlerine eğilimli olan farklı tahminlere yol açabilmektedir. Bu durum ise “çıpalama ve ayarlama eğilimi” olarak tanımlanır (Kahneman ve Tversky, 1974:1128).

Çıpalama ve düzeltme eğilimine ilişkin D.Kahneman ve A.Tversky'nin lise öğrencilerine yapmış oldukları deneyi açıklamak daha yararlı olacaktır. Deneye göre iki farklı lise grubu (A ve B) 5 saniye içinde 1'den 8'e kadar olan rakamların çarpımını tahmin etmeleri gerekmektedir.

$$A \text{ grubu: } 1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$$

$$B \text{ grubu: } 8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$$

Deney sonuçlarına bakıldığında A grubuna tahminlerinin ortalama değeri 512, B grubunun tahminlerinin ortalama değeri ise 2250 olarak elde edilmiştir. Deney sonuçlarının bu şekilde edilmesi lise öğrencilerinin matematik işlemini soldan sağa doğru okuması ve başlangıçtaki rakamları dikkate almaları olmuştur. A grubundaki denekler matematik işleminin küçük sayılarına göre tahminde bulunurken, grup B deki denekler ise matematik işleminin büyük sayılarını referans almışlardır. Yani ilk gelen bilgiye takılı kalarak sonradan gelen bilgilere yeterince adapte olamamışlardır. başlangıç noktasından gerçekleşen düzeltmeler genellikle yetersiz olduğundan, bu prosedür hatalı tahmine yol açabilmektedir. Doğru cevap ise 40320 'dir (Kahneman ve Tversky, 1974:1128). Deneyden de anlaşılacağı üzere çıpalama etkisi bireyleri rasyonel davranmaktan uzaklaştırabilmektedir.

5. SONUÇ

Uzun yıllardır modern ekonominin başlangıcı olarak bilinen ayrıca iktisat eğitimlerinde ve üniversitelerde ders olarak okutulan Ulusların Zenginliği (1776) Adam Smith'in meşhur eserlerinden biridir. Bilineceği üzere eserde insanın bencil ve çıkarıcı olduğundan bahsedilir. Bu kısıtlayıcı varsayımlar üzerine zaman zaman teoriler geliştirilmiş ve marjinal devrim ile beraber ekonomi bilimi iyice kabul görmüştür. Aslında Smith, bencil ve çıkarıcı insan modelini, diğer insanlarla değişim ilişkilerine girerek hem kendisinin hem de karşısındakinin elde edeceği kişisel çıkar olduğunu anlatır. Bilinmelidir ki Smith ulusların zenginliği eserinden önce insan psikolojisi hakkında pek çok yorum bıraktığı ve davranışsal ekonominin gelişiminin habercisi olarak kabul edilen Ahlaki Duygular Kuramı (1759)'nın da yazarıdır. Smith eserinde, hislerin, duyguların ve ahlakın insan davranışlarının farklı yönlerinin olduğuna değinmiş, ekonomistlere ise bu durumun görmezden gelinmesini doğru bulmadığını söylemiştir. Dolayısıyla Smith bu iki eseri birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde iktisat biliminde "rasyonellik ilkesi" ilk olarak Herbert Simon (1955)'nin eleştirisiyle başlamış daha sonra Daniel Kahneman ve Amos Tversky (1979) çalışmalarıyla hızlanmıştır. Bu durumun başlıca nedeni deneysel çalışmaların artmasıyla ekonomik tercih ve davranışların yeniden incelenmesidir. Çünkü deneysel çalışmalar bireylerin ekonomik davranışlarının gerçek hayat örneklerinin rasyonellik ilkesinden sistematik bir biçimde saptığını göstermektedir. Bu nedenle davranışsal ekonominin üzerinde durduğu nokta bireylerin ekonomik karar alma süreçlerinde mantıklı kararlar alamayabileceğidir. Çünkü asimetric bilgi ve belirsizlik ortamında bireyler irrasyonel kararlar alabilirler. Ya da beklenen fayda teorisinin gerektirdiği gibi kararlar almayabilirler. Çalışmadan elde edilecek sonuç, davranışsal ekonominin alt dalı olan bilişsel önyargıların ve deneysel çalışmaların bireylerin kararlarını önemli derecede etkilediği yönündedir. Deneysel çalışmalardan görüleceği üzere bireyler sezgilerine koşulsuz güvenerek hatalı kararlara yönlenmektedirler.

KAYNAKÇA

Aranda, J. & Easterbrook, S. (2005). "Anchoring And Adjustment İn Software Estimation" *Vol. 30, No. 5, 1-88*. ACM.

Altunöz, U ve Altınöz, H. (2017) " Davranışsal Ekonomi"(Nörofinans). *Ankara Seçkin Yayıncılık*.

Arkes, H.R. ve Blumer, C. (1985). "The Psychology of Sunk Cost", *Organizational Behavior and Human Decision Process, C: 35, No: 1, ss. 124- 140*.

Akboz, A., ve Komşu, M. S. (2019). *Davranışsal İktisat Bağlamında İnternet Alışverişleri Yapan Tüketicilerin Tüketim Tarzlarının Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi: Mersin Örneği.*, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 337-349.

Aktan, C. C., ve YAVUZASLAN, K. (2020). *Davranışsal İktisat: Bireylerin İktisadi Karar ve Tercihlerinde Zihinsel, Duygusal ve Psikolojik Faktörlerin Analizi*, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12(2), 100-120.

Barberis, N. (2018). *Richard Thaler and the Rise of Behavioral Economics*, *The Scandinavian Journal of Economics*, 120(3), 661-684.

Berg, N. (2010). *Behavioral Economics*, *1st Century Economics: A Reference Handbook*, 2, 861-872.

Çekiç, S. (2016). *Davranışsal İktisat Bağlamında Cinsiyet Farkının Tüketici Tercihlerine Etkisi: Bartın Örneği*, *Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Bartın.

Davis, J. (2018). *Extending Behavioral Economics' Methodological Critique of Rational Choice Theory*, *Journal of Behavioral Economics for Policy*, 2(2), 5-9.

Eser, R. ve Toigonbaeva, D. (2011). *Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, Davranışsal İktisat*. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880306.pdf> Erişim Tarihi: 29.01.2022.

Ehrlinger, J. Gilovich, T., & Ross, L. (2005). "Peering into the bias blind spot: People's assessments of bias in themselves and others". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(5), 680-692.

Ellsberg, D. (1961). Risk, ambiguity, and the Savage axioms. *The quarterly journal of economics*, 643-669.

Hammond, J. S. Keeney, R. L., & Raiffa, H. (1998). The hidden traps in decision making. *Harvard business review*, 76(5), 47-58.

Jolls, C., Sunstein, C.R. ve Thaler, R. (1998). *A Behavioral Approach to Law and Economics*, *Yale Law School Faculty Scholarship Repository*, 50, 1471-1550.

Grether, D. M. (1992). Testing Bayes rule and the representativeness heuristic: Some experimental evidence. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 17(1), 1-39.

Justin L. Nagy. (2017). “Behavioral Economics and the Effects of Psychology on the Stock Market” *State University of New York College at Buffalo Department of Economics and Finance*.1-83.

Kahneman, D ve Tversky, A. (1972). Subjective probability: A judgment of representativeness. *Cognitive psychology*, 3(3), 430-454.

Kesbiç ve Maharramov, (2020) “Ekonomik Tercihlere Davranışsal Yaklaşım” 5. bölüm Explanation Of The Relationship Institutional Values And Economic Behavior In The Context Of Behavioral Economics. *Ekin yayın evi*.

Kanev, D. ve Terziev, V. (2017). *Behavioral Economics: Development, Condition and Perspectives*, JASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences, 3(8), 413-423.

Muharrem, Ş. (2021). *Davranışsal İktisat Çerçevesinde Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Manisa Ekonomisi Analizi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

McFadden, D. (1998). *Rationality for Economists*, Forthcoming, Journal of Risk and Uncertainty, Special Issue on Preference Elicitation, 1-36.

Nagatsu, M. (2015). *Behavioral Economics, History of*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (pp.443–449), Edition 2nd, Editors: James D. Wright.

Pronin, E. Lin, D. Y ve Ross, L. (2002). “The bias blind spot: Perceptions of bias in self versus others”. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(3), 369-381.

Rostami, M., & Dehaghani, Z. A. (2015). Impact of Behavioral Biases (overconfidence, ambiguity-aversion and loss-aversion) on Investment Making Decision in Tehran Stock Exchange. *Journal of scientific Research and development*, 2(4), 60-64.

Seçilmiş, E., ve Didinmez, İ. (2016). *Vergi Reformlarının Davranışsal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği*. Bilig, (77), 203-332.

Samson, A. (2016). *The Behavioral Economics Guide 2016 (with an introduction by Gerd Gigerenzer)*, ss:1-185. Retrieved from <http://www.behavioraleconomics.com>.

Thaler, R.H. (1980). "Toward a Positive Theory of Consumer Choice", *Journal of Economic Behavior and Organization*,, C:1, S.1, s:39-60.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *science*, 185(4157), 1124-1131.

Tomer, J.F. (2007). *What is Behavioral Economics?*, The Jouenal of Socio-Economics, 36, 463-479.

Venkatachalam, L. (2008). *Behavioral Economics For Environmental Policy*, Ecological Economics, 67, 640-645.

Yayar, R., ve Karaca, Ö. E. (2019). *Davranışsal İktisat Bağlamında Kamu Çalışanlarının Tüketim Davranış Eğilimleri*. Akdeniz İİBF Dergisi, 19(1), 1-29.

Yücedoğru, R. ve Diraz, S. (2021). *Davranışsal İktisadın Çerçevesi: Teorik, Epistemolojik Ve Metodolojik Bir Bakış*, Sosyoekonomi Dergisi, 29(49), 323-343.

Yürük, S. (2017). *Davranışsal İktisat Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Örnek Çıpalama Uygulaması*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

West, R. F., Meserve, R. J., & Stanovich, K. E. (2012). "Cognitive Sophistication Does Not Attenuate The Bias Blind Spot". *Journal of personality and social psychology*, 103(3), 506.

SERBEST BÖLGELER GELİŞTİRİLMELİ Mİ? KAPATILMALI MI?

Erdal ARSLAN ^a

Kübra SAPMAZ ^b

^a Doçent Doktor Erdal ARSLAN, Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,

0000-0003-4892-2963,
erdalarslan@selcuk.edu.tr

^b Yüksek Lisans Öğrencisi Kübra SAPMAZ, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı,

0000-0002-6472-779X,
kubrasapmaz15@gmail.com

ÖZET

Uluslararası ticaret mekanizması içerisinde yer alan ancak ülke gümrük sınırları dışında kalan bölgelere serbest bölge denilmektedir. Bu bölgeler ülke sınırları içerisindeki birçok idari, hukuki ve mali sorumluluktan muaf olması aynı zamanda ticari faaliyetlerin gelişmesi içinde yapılan birçok teşvikin resmi olarak uygulandığı nokta olarak gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri gibi Türkiye için de büyük önem taşıyan serbest bölgeler, özellikle oluşturduğu istihdam sahası, ihracatı artırarak ticaret hacmini geliştirmesi ve bu sayede yabancı sermaye oluşturarak yer aldığı ülkenin dünya ekonomisinde yer almasına sağlanmaya çalışılmaktadır. Serbest bölgeler içerisinde bazı nedenlerden dolayı yeterli verim alınamayan bölgelerin daha önce benzer nedenlere sahip olan ve kapatılması uygun görülen üç bölge gibi kapatılması ekonomik verim sağlayacağı veriler ile tespit edilmiştir. Aynı zamanda faaliyetlerini sürdürecektir serbest bölgelerin ülkemiz için gözde konumda olan serbest bölgeler gibi işlevsel ve verimsel hale getirilmesinin ülke ekonomisi açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu şekilde faaliyet göstermeye devam edecek serbest bölge planlamasının, uygun koşullar sağlanması ile ileri zamanlarda ülke ekonomisine daha büyük destek sağlanacağı da söylenebilir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada öncelikle serbest bölge nedir? Araştırma sorusu temel alınarak tanımlamalar yapılmıştır, sonrasında ülkemizde serbest bölgelerin yeri nedir? Nasıl fayda sağlayacakları ve ne gibi zarar verebilecekleri araştırılmış ve ardından ülkemizde bulunan serbest bölgeler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı gibi kuruluşların belli zamanlarda elde ettikleri ve sundukları verilerden yararlanarak serbest bölgeler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölgeler, Uluslararası Ticaret, Türkiye Ekonomisi

SHOULD FREE ZONES BE DEVELOPED? SHOULD IT BE CLOSED?

ABSTRACT

The regions that are included in the international trade mechanism but outside the customs borders of the country are called free zones. These regions are shown to be exempt from many administrative, legal and financial responsibilities within the borders of the country, as well as the point where many incentives for the development of commercial activities are officially implemented. Free zones, which are of great importance for Turkey as well as for the economies of developing countries, especially the employment area they create, increase the trade volume by increasing exports, and thus, it is tried to ensure that the country in which it is located takes place in the world economy by creating foreign capital. It has been determined by the data that the closure of the zones, which could not obtain sufficient efficiency due to some reasons, among the free zones, like the three zones that had similar reasons and were deemed appropriate to be closed, would provide economic efficiency. At the same time, it is thought that making the free zones that will continue their activities functional and productive like the free zones that are in a favorite position for our country will be beneficial in terms of the country's economy. It can also be said that free zone planning, which will continue to operate in this way, will provide greater support to the country's economy in the future by providing appropriate conditions. For this purpose, in the study, first of all, definitions were made based on the research question, what is a free zone, then what is the place of free zones in our country, how they can benefit and what harm they can cause, and then general information about free zones in our country is given. In this context, free zones have been examined in this study by making use of the data obtained and presented by institutions such as the Turkish Statistical Institute and the Ministry of Commerce of the Republic of Turkey.

Keywords: Free Zones, International Trade, Turkish Economy

1. GİRİŞ

Tarihsel kaynaklara bakıldığında 2000 yıl önce Yunan ve Roma medeniyetlerine dayanan tarihi ile serbest bölgeler, günümüzde de Dünya ticaretinde büyük öneme sahiptir. İlk ticaret mekanizmasının faaliyetlerine başlaması ile oluşturulan kervansaraylar bu bölgelerin temellerini atmıştır. Bu ticaret faaliyetlerini kolaylaştırmış ve ‘Serbest Şehir’ bölgelerinin kurulumu ile de artmıştır. Serbest şehirlerde yapılması düşünülen ticari alış-verişlerin siyasi ve ekonomik kontrolleri azaltılarak daha fazla ekonomik katkı sağlanması planlanmıştır.

Serbest bölgelerin buldukları ülkeye ve bölgeye faydaları fazladır. Özellikle oluşturduğu istihdam sahası, ihracatı arttırarak ticaret hacmini geliştirmesi ve bu sayede yabancı sermaye oluşturarak yer aldığı ülkenin dünya ekonomisinde yer alması sağlanmaya çalışılmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri için büyük önem taşıyan serbest bölgeler, Türkiye için de önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın yapılma amacı serbest bölgelerin literatürde fazla yer almayan bilgi birikimi ön plana çıkararak bölgelerin buldukları ülkede negatif yönlü değil pozitif yönlü etki etmelerini sağlamaktır. Dünyada ve ülkemizde zaten serbest bölgelerin fayda sağladığı gibi zararlarının oluşabileceği de bilinmektedir.

Ülkemizde kuruluşlarından itibaren bazı serbest bölgelerin öncelik gösterilen Ege Serbest Bölgesi gibi gelişimini tamamlayıp ülke için fayda sağlarken Rize Serbest Bölgesi gibi bazı serbest bölgelerin ise zaman içinde varlığını yitirdiği gözlemlenmiştir. Bu düzende istikrarlı olarak ilerleyen hala faaliyette bulunmaya çalışan bölgeler olduğu da belirlenmiştir.

Bu çalışma ile ülkemizde yer alan, değer birikimi sağlamayan ve ülke ekonomisine fayda yerine zarar veren bölgelerin kapatılarak elde kalan bölgelerin farklı yatırım portföyleri tarafından değerlendirilmesi önerilmektedir.

2. SERBEST BÖLGELER

1960’lı yıllardan başlayan ve günümüzde 105’den fazla ülkede yer alan ticari hacmi genişletmek amacı ile kurulmuş bölgeler vardır. Bu bölgeler dışa dayalı sanayileşmenin yetersiz kalması sonucunda gündeme gelmeleri ile birlikte gümrük dışı alanlarda aktif hale getirilmişlerdir. Dünya ticaretinin %30’undan fazlasını karşılayacak kapasiteye sahip olan bu bölgeler bu rakamsal ifade ile Dünya ticareti ve buldukları ülkeler için ne kadar büyük öneme sahip olduklarını da göstermektedir (CIVAN, 2003, s. 13).

Literatür açısından incelemesini yaptığımızda serbest bölgelerin birçok farklı tanımı yapılmaktadır. Bu bölgeler farklı ülkelerde ne kadar farklı isimlerle anılıyor olsalar da işlevsellik açısından genel olarak birbirlerine benzerler (AVCI & EREK, 2018, s. 205). Ancak genel bir tanımlama yapacak olursak eğer serbest bölgeler; buldukları ülke sınırları içerisinde vergi, dış ticaret ve gümrük hattı dışında kabul edilen bölgelerdir (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 1). Bu bölgelere gümrük, yatırımcılara yönelik çeşitli vergi muafiyetleri gibi birçok ayrıcalık sağlanırken aynı zamanda ihracata yönelik sübvansiyonlar sağlanarak çeşitli teknolojik alt yapı olanakları ile ticarete faydaları sağlanmaktadır (ÇETİNKAYA & BEKTAŞ, 2014, s. 55). Genellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın kullanıma sahip olan bölgeler, Serbest Ticaret Bölgesi, Liman, Üretim Bölgesi, Ekonomik Bölge veya Bankacılık, Dış Ticaret Bölgesi, Yabancı Yatırım Bölgesi,

Gümrüksüz Bölge veya Havaalanı gibi farklı çeşitler ile kurulumu sağlanmaktadır. Bunların yanı sıra; İkiz Fabrika, İhraç Ürünleri İşleme Bölgesi, Endüstriyel Serbest Bölge, Özel Ekonomik Bölge, Vergisiz Bölge, Vergisiz Ticaret Bölgesi ve Antrepolar olarak farklı çeşitler ile de kurulum sağladığı bilinmektedir (YAZICILAR, 2007, s. 5-8).

2.1. Serbest Bölgelerin Amaçları

Gümrük uygulamaları gibi birçok ekonomik kuralın dışında bırakılan bölgelerin başlıca ticaret hacmine destek sağlama amaçları vardır. Bu amaçlar kuruldukların ülkenin/bölgenin kuruluş niteliklerine göre de farklılık gösterebilir (TÜMENBATUR, 2012, s. 341). Temel olarak literatürde yer eden amaçları sıralayacak olursak eğer şu şekilde özetlemek mümkündür.

- İhracat düzeyini arttırmak için yapılan ayrıcalıklar ile üretimi arttırmak,
- Yabancı yatırım portföyü oluşturarak yabancı sermaye teknoloji transferi sağlamak ve dış ticareti arttırmak,
- Oluşturulan dış ticaret sistemi ile bunun getirisi olan finansman imkânlarından daha fazla yararlanmak,
- Yerli üretim sağlayan üreticinin uluslararası ticarete stant oluşturmasına katkıda bulunmak,
- İhracat yönelik sanayileşmenin gelişimi amacıyla ihracatı arttırmak,
- Yerli veya yabancı üretimler ile bulunduğu ülkeye döviz girişini arttırmak,
- Yeni iş olanakları oluşturarak istihdam sağlanacak alan oluşturarak varsa istihdam problemine çözüm sağlamak,
- Gelişmiş üretim tekniklerinin dolaşımında bulunan ticari faaliyetler ile bulunduğu ülkedeki teknolojik ve ekonomik standartları yükseltmek,
- Re-export ve transit ticaret işlemlerinin sağlayacağı avantajlardan yararlanmak,
- Kuruluş amacı ile başlayan bankacılık işlemlerinin dış pazarlarda sürdürülebilirliğini arttırmak.

Tablo 1’de görüldüğü üzere ülkelere göre toplam ticaret hacimleri ve bunların oranları hesaplanmıştır. 2019 yılını kapsayan bu hacimsel dağılımda AB ülkeleri, diğer Avrupa ülkeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri ve son olarak Türkiye ele alınmıştır. Ticaret hacmine göre AB ülkeleri en fazla ticaret hacmine sahip serbest bölgeler içinde yer alırken ikinci sırada da Türkiye yer almaktadır. Türkiye’nin literatürde ki bazı kaynaklara göre cumhuriyet öncesinden serbest bölgelerin alt yapısının oluşturulmasındaki ve bölgesel olarak bulunduğu konumdaki avantaj bu tabloda açıkça görülmektedir. Özellikle Ortadoğu ve diğer Avrupa ülkelerine göre ara açık bir farkla ticaret hacminin fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ülkelere Göre Dağılımı (1.000 ABD \$) Ocak - Aralık 2019

ÜLKELER	BÖLGELERE GİRİŞ	%	BÖLGELERDEN ÇIKIŞ	%	TOPLAM	%
OECD ve AB ÜLKELERİ	3.417.034	41,18	5.478.526	48,24	8.895.561	45,26
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	39.307	4,06	163.123	1,44	202.430	1,03
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU	337.319	7,28	550.325	4,85	887.643	4,52
KUZEY AFRİKA ve ORTADOĞU	603.956	14,89	1Ç220.605	10,75	1.824.561	9,28
DİĞER ÜLKELER	1.235.262	32,12	565.480	4,98	1.800.742	9,16
TÜRKİYE	2.665.482	32,12	3.379.491	29,76	6.044.973	30,75
TOPLAM	8.298.360	100,00	11.357.550	100,00	19.655.910	100,00

Kaynak: (https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2021)

3. SERBEST BÖLGELERİN ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Serbest bölgelerin gelişmekte olan ülkelerde kurulmasının en önemli amaçlarından birisi de dünya ticaretindeki paylarının büyütülmek istenmesidir (ARSLAN, 2005, s. 32). Dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler, ülkelerin ticari hacimlerini büyütme ve teknoloji girişleri ile kaliteli mal ve hizmet üretme isteği serbest bölgelerin artmasını sağlamıştır. Bu artışların yanı sıra serbest bölgelerin buldukları ülkelerin ekonomisine genel anlamda olumlu katkılarda bulunmasıdır. Bunun yanı sıra bölgelerdeki istihdam kapasitesini arttırması ile nitelikli iş gücü kazanması da olumlu etkilerinden biridir (ÇETİNKAYA & BEKTAŞ, 2014, s. 58).

Serbest bölgeler buldukları ülke için olumlu etki oluşturabilecekleri gibi olumsuz etki de oluşturabilirler.

3.1. Serbest Bölgelerin Ülke Ekonomisine Olumlu Etkileri

Ülkemizde ve Dünya genelinde yer alan serbest bölgelerin olumlu etkilerini sıralayacak olsak bu etkilerin neredeyse kuruluş amaçları ile birebir örtüştüğünü görebiliriz. Aynı zamanda serbest bölgelerde oluşabilecek olumlu etkiler buldukları bölgelere göre de değişmektedir.

- Dış ticarete koyulan engellerin kaldırılarak dış ticareti kolaylaştırmak,
- Serbest bölgelerde bulunan depo ve antrepolarda vergisiz olarak tedarik edilebilme gibi ithalatta sağlanan kolaylıklar,
- İhracat düzeyinde resmi vergisel işlemler olmadan işlem yapabilmek yani ihracatı kolaylaştırma (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 98-99),
- İstihdam açısından ülkeye olumlu etkileri olur (ARSLAN, 2005, s. 35-36).
- Çokuluslu şirketlerle yapılan anlaşmalar ile birlikte ülkeye döviz girişi de sağlanmaktadır (ÇETİNKAYA & BEKTAŞ, 2014, s. 59).

3.2. Serbest Bölgelerin Ülke Ekonomisine Olumsuz Etkileri

Serbest bölgelerin olumlu etkileri olduğu kadar olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Ancak bu olumsuz etkiler de diğer etkiler gibi bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilir.

- Gelişmemiş veya gelişmekte olan bazı ülkelerde çocuk işçiler veya sendikasız işçiye ağır iş verme, ücretini düşük verme gibi işçiye istismar oluşturulabilmektedir.
- Sanayilerin serbest bölgelere yakın kurularak dışsal ekonomiye yakınlığının sağlanması istenirken bölgeler ara
- Bölgelerin artması ile hükümetin ekonomiyi yönlendirme etkinliği de azaltabilir buda dengesizlik oluşturabilmektedir.
- Serbest bölgelerin oluşması için alt yapı yatırımlarının devlet tarafından üstlenilmesi bölgenin açık ara sağlamadığı durumda devlet bütçesi için gelir kaybı oluşabilmektedir (ARSLAN, 2005, s. 39-40).
- Bölgelerin yer aldığı ülkelerde yaşanan nüfussal ve sosyal yapı değişiklikleri sosyal sorunları da olumsuz yönde etkileyebilir.
- Vergilerden muaflık ülkeye döviz girişi teşviki sağlayarak olumlu etkiler sunarken bölgelerde yasa dışı faaliyetlerin artmasına da neden olabilir.
- Serbest bölgelerdeki firmalar ile yerli firmaların rekabet güçlerinin azaltılması ülke ekonomisinde tekelciliği meydana getirebilir.

Serbest bölgenin kurulması ve bunun anlamlı olabilmesi için yaşanan veya yaşanma ihtimali olan olumlu etkilerin olumsuz etkilerden fazla olması gerekmektedir (ÇETİNKAYA & BEKTAŞ, 2014, s. 59-60).

4. TÜRKİYE'DEKİ SERBEST BÖLGE ÇALIŞMALARI

Tuncer'e göre Türkiye'de kurulumu sağlanan serbest bölgelerin ana tarihi Cumhuriyet dönemi öncesine dayandığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde ticaretin genişlemesi ile uluslararası düzeyde ticaretin etkisi olarak 'Sulina' adını alması planlanan bir liman şehri oluşturulmak istenmiştir. Çalışmaları yapılmış olsa da faaliyete geçirilememiştir (Tuncer, 1982, s. 340). Ancak birçok kaynakta da resmi olarak faaliyete geçirilemedikleri için serbest bölgeler Türkiye açısından yakın tarihte yer almaktadır.

Cumhuriyet dönemi sonrasında yapılan ilk çalışmalarda; 1927 yılında yapılan 1132 sayılı 'Serbest Mıntika Kanunu' ile sağlanmaya çalışılmıştır ancak bu uygulama ile beklenen marj elde edilemediği görülünce uygulamadan vazgeçilmiştir. Aynı durumda incelenecek başka bir olay ise 1946 yılında 4893 sayılı çıkarılan 'Serbest Yer' kurulumu ile üretimi sağlanması planlanan halı, kilim ve postların ithali ile ilgilidir. Ancak bu uygulamada yürütülemediği (ARSLAN, 2005, s. 46).

1980 yılında Türkiye'nin dışa açık ekonomi modelinin geliştirilmesi ile 24 Ocak 1980 kararlarından sonrasında serbest bölgeler ülke gündeminde yer almıştır. Bu bölgelere ilişkin alınan ilk karar 1985 yılında 3218 sayılı 'Serbest Bölgeler Kanunu' ile resmiyete geçmiştir. Karar 1993 yılında yürürlüğe alınmıştır. Serbest bölgeler ile ilgili genel hükümleri içeren kanun dört bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda alt yapısı 1980 yılında arazi ve harcamaları devlet tarafından karşılanan Mersin ve Antalya illerinde serbest bölge kurma çalışmaları da başlatılmıştır (AVCI & EREK, 2018, s. 208). 1980 kararlarından sonra uluslararası alanda ve ekonomik kalkınma modeli içerisinde en önemli yasal düzenlemelerden biri 4458 sayılı 'Gümrük Kanunu' olmuştur (TÜMENBATUR, 2012, s. 346).

5. TÜRKİYE'DE KURULAN SERBEST BÖLGELER

Toplamda 18 aktif serbest bölge bulunan Türkiye’de yerli ve yabancı yatırımlar ile Ticaret hacminin %25’inden fazlasını bu bölgeler karşılamaktadır. Ülkemiz ve ülkemizin Dünya ticaretindeki konumunu ve istihdam olanaklarını ileriye taşınmasını sağlayan serbest bölgeler gelişmekte olan Türkiye için büyük önem arz etmektedir.

Ticaret Bakanlığının verilerine göre Türkiye’de bulunan serbest bölgelerde sağlanan toplam istihdam sayısı 2020 yılında 79.553 iken yine aynı yılda sağladıkları toplam ihracat hacmi 22.058.066 ABD Doları olarak hesaplanmıştır.

3218 sayılı ‘Serbest Bölgeler Kanunu’nun 6. Maddesinde yapılan değişiklikteki 5084 sayılı kanuna göre; ülkemizde bulunan serbest bölgelerde;

- Gümrük vergisi ve aynı tür diğer vergilerden %100 muafiyet,
- İmalat şirketleri için kurumlar vergisinden %100 muafiyet,
- KDV ve özel tüketim vergisinden % 100 muafiyet,
- Düzenlenecek evraklara uygulanan damga vergisinden % 100 muafiyet,
- Emlak vergisinden % 100 muafiyet,
- Tamamı yurt dışına olmak kaydıyla serbest bölgeler için verilecek belirli lojistik hizmetlere % 100 gelir ve kurumlar vergisi istisnası,
- İşçi maaşından alınan gelir vergisinden %100 muafiyet,
- Ticarete dâhil olan mallarda süre sınırlaması olmaksızın serbest bölgelerde tutulabilmektedir,
- Şirketler, serbest bölgelerden elde edilen kâr aktarımını hiçbir sınırlama olmadan yurt içi veya dışına kolayca gönderebilmektedir,
- Bölgede bulunan mal alım-satımında tapu harcında yapılan muafiyet.
- İnşaat, proje, iskân, izin ve onay süreçlerinde KDV oranlarındaki muafiyeti,
- KDV ve diğer vergilerden muaf hazır altyapı (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021) gibi farklı muafiyetler ile kurulum ve işleyişlerini rahat bir şekilde devam ettirmektedirler.

ŞEKİL 1. Türkiye’de Bulunan Serbest Bölgeler Haritası

Kaynak: (https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.TB.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2021)

5.1. Mersin Serbest Bölgesi (1985)

04.03.1985’ de Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile sınırları belirlenen Mersin Serbest Bölgesi, Antalya serbest bölgesi ile aynı gün kurulmuş ancak resmi açılışını 03.01.1987 de yaparak Türkiye’nin resmi ilk

serbest bölgesi olmuştur. Kurulumunda bu yana faaliyetlerine devam eden bölgenin eskiye dayanan oturmuş düzeni farkını günümüzde de belli etmektedir.

Bölge, coğrafi konumu açısından Ortadoğu, Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Doğu / Batı Avrupa gibi bölgelere yakınlığı ile avantaj kazanmaktadır (ARSLAN, 2005, s. 63). Şuan 836 dönüm arazide 400'den fazla firma, 600 m²'lik depolama alanı ile hizmet vermektedir. Bünyesinde alım-satım, üretim, depo işletmeciliği, işyeri kiralama, bankacılık-sigortacılık, montaj/demontaj, bakım/onarım ve makine parkı gibi hizmetler sunmaktadır (MESBAŞ, 2022). İşletimi MESBAŞ tarafından yap-işlet-devret modeli olarak işletilmektedir. Ticaret Bakanlığına bağlı Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü tarafından yönetilmektedir.

5.2. Antalya Serbest Bölgesi (1985)

Türkiye'nin ikinci serbest bölgesi olan ve limana olan sınır avantajına sahip Antalya Serbest Bölgesi, 1985 yılında sınırları belirlenerek, 14.11.1987'de, 782.482 m²'lik bir alanda hizmete başladı. Bünyesinde serbest bölge işletiminin yanı sıra limana yakınlığından dolayı liman işletme ve yat işletme gibi faaliyetler de bulundurmaktadır (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 117). Bununla birlikte medikal, tekstil, tarım, maden, inşaat, elektrik-elektronik sektörlerinin ticaretleri de yapılmaktadır.

Bakanlar Kurulu Kararı ile işletimi özel sektöre verilen bölgede buna bağlı olarak hisselerinin %44'ü kamuya, %56'sı özel sektöre ait olan Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (ASBAŞ) kurulmuştur. 10.10.2006 tarihinde Uluslararası bir kuruluş olan TÜV Industrie Service GmbH tarafından DIN EN ISO 9001: 2015 Kalite Yönetim Sertifikası almaya hak kazanmıştır (ASBAŞ, 2022).

5.3. Ege Serbest Bölgesi (1987)

Ege Serbest Bölgesi, 11 Ocak 1987'de kurulmuş 1990'da Ege Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (ESBAŞ) tarafından devir alınmıştır. İzmir'de bulunan Gaziemir ilçesinde 2,5 milyon m²'lik alanda 172 firma ve 21300 çalışan ile işletim sağlamaktadır (ESBAŞ, 2022). Havaalanı, liman, karayolu ve demiryoluna yakınlığı ile küresel pazarlara (Orta ve Doğu Avrupa, Orta Doğu, Rusya, Kafkasya ve Balkanlar) erişim kolaylığı sağlamaktadır. Bu avantaja bağlı olarak da Türkiye'de ki serbest bölgelerden oluşan toplam istihdamın üçte biri bu bölgede sağlanmaktadır (ARSLAN, 2005, s. 76). Özellikle 4,7 milyar dolarlık yıllık ticaret hacmine sahip olması ülkemiz ve uluslararası ticarete de öneme sahip olduğunu göstermektedir.

5.4. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (1990)

1990 yılında 188.900 m²'lik alanda faaliyete geçen ve günümüzde 160'dan fazla işletme ve 128'den fazla istihdam kapasitesine sahip olan bölgemiz İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi'dir. 19.02.2020'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi olarak işleyişine devam etmiş (İSBİ, 2022). 1996 yılından bu yana (İSBİ) tarafından yap-işlet-devret modeli ile yönetilmektedir.

Yıllık olarak 52 milyar dolar ticaret hacmi ile gelişimine devam eden serbest bölgelerimizdendir. Bünyesinde danışmanlık, güvenlik, gümrük müşavirliği, stok yönetimi, depolama ve transit depolama, yükleme ve indirme, sigorta gibi hizmetler vermektedir (İSBİ, 2022).

5.5. Trabzon Serbest Bölgesi (1990)

Osmanlıdan kullanılan ve günümüze kadar varlığını sürdüren önemli limanlardan birine ev sahipliği yapan Trabzon Serbest Bölgesi, 1990 yılında Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile faaliyete geçmiştir (ARSLAN, 2005, s. 81).

Liman sınırı yanı sıra Artvin/Hopa Sarp sınır kapısı ve Ağrı/Doğubayazıt Gürbulak sınır kapısına yakınlığı ile hem tarihi hem coğrafik öneme sahiptir. 38 bin m²'lik alanda güvenli depolama alanları ile birlikte farklı hizmetler vermektedir (TRANSBAS, 2022).

Trabzon Serbest Bölgesi, Trabzon Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (TRANSBAS) tarafından kurulmuş ve işletilmektedir. Günümüzde dış ticarete konu olan çoğu hizmeti sağlasa da gün geçtikçe önemini kaybettiğini Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı ticaret hacim oranlarında görmekteyiz.

5.6. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi (1990)

21.01.1991 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile İstanbul Çatalca'da 387 bin m²'lik alanda faaliyet göstermeye başlamıştır (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 127). İstanbul Trakya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (İSBAŞ) tarafından işletilmektedir. Bölgedeki firmalarda kimya, makine ve ilaç sektörüne yönelik çalışmalar yapılmaktadır. 1328 binden fazla personele istihdam sağlamaktadır (İSBAŞ, 2022).

İSBAŞ tarafından sağlık, güvenlik, ulaşım, temizlik ve teknik hizmetler gibi personele karşı farklı hizmetler sunulmaktadır (ARSLAN, 2005, s. 95). Aynı zamanda İSBAŞ'ta yer alacak faaliyetlerin konuları 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'na göre özellikle çevreye zarar vermeyecek şekilde düzenlenmiştir (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 128).

5.7. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi (1992)

Adana Serbest Bölgesi, 29.02.1992 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile sınırları belirlenerek kurulmuştur (YAZICILAR, 2007, s. 36). 1992 yılında faaliyete geçen Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi, İskenderun Körfezi'ne kıyısı bulunan, 4,6 milyon m²'lik alanı (TAYSEB, 2022) ile Türkiye'nin en büyük yüz ölçümüne sahip serbest bölgesidir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan anlaşma ile otuz yıllığına yap-işlet-devret modeli kapsamında işletme yetkisi Toros Adana Yumurtalık Serbest Bölge Kurucu ve İşletici A.Ş. (TAYSEB) ile yürütülmektedir (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 98). Liman komşuluğu ve hem otoyol hem de demiryoluna yakınlığı ile de dış ticareti canlandırmaktadır.

5.8. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi (1992)

Orhanlı/Tuzla'da yer alan İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, 02.03.1992'de Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. 540 bin m²'lik alana kurulan bölgede 300'den fazla ruhsatlı şirket ve 5 binden fazla istihdam sağladığı personel vardır. 22.02.1993 tarihinde Resmi Gazete ilanı ile İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (DESBAŞ) tarafına işletimi devredilmiştir (DESBAŞ, 2022). Bölge ilk sektörel serbest bölge olma ayrıcalığına sahiptir (YAZICILAR, 2007, s. 46). İlk kuruluş adı İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölgesidir ancak daha sonradan farklı ticari faaliyetlerinde gerçekleştirilmesi ile 2011 yılında adı İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi olarak değiştirilmiştir (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 100).

5.9. Samsun Serbest Bölgesi (1995)

27.11.1995 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile 73 bin m² lik alana inşa edilen Samsun Serbest Bölgesi yap-işlet-devret modeli ile 30 yıllığına (SASBAŞ) işletimine devredilmiştir (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 52). 1998 yılında da aktif olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bölgede liman komşuluğu ve içerisinden demiryolunun geçmesi nedeni ile Avrupa ile yapılan ticaretlerde bölgesel olarak stratejik öneme sahiptir (ARSLAN, 2005, s. 92). Samsun Serbest Bölgesi günümüzde 73.150 m²'lik alanı ile 30 yılı aşkın bir süredir hizmet vermektedir. Bölgenin kuruluş amacı Türk sanayisine ucuz hammadde ve ileri teknoloji girişlerini arttırmak üzere kurulmuştur (SASBAŞ, 2022).

5.10. Avrupa Serbest Bölgesi (1996)

16.10.1996 yılında Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Tekirdağ/Çorlu'da kurulan ve Türkiye'nin özel sektörde yapılan en büyük sanayi projelerinden biri olan bölgenin (ASB, 2022) kuruluş aşamasındaki adı 'Trakya Serbest Bölgesi' olmuştur. 1999 yılında açılışını yapan Trakya Serbest Bölgesi 11 Mayıs 1999 yılında yayımlanan Resmi Gazete ilanı ile adını Avrupa Serbest Bölgesi olarak devam ettirmiştir. Bölgenin işletimi Avrupa Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi'ne verilmiştir (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 104). 2003 yılında Cumhurbaşkanı tarafından yapılan resmi açılışla faaliyetlerine başlayan serbest bölge, 2 milyon m² alan üzerine kurulan ve 200 kadar firma ile 3 bini aşkın istihdam kapasitesi oluşturulmuştur. Dünyada ön sıralarda yer alan markalarının üretimleri de bu bölgemizde gerçekleşmektedir (ASB, 2022).

5.11. Rize Serbest Bölgesi (1997)

23 Mayıs 1997 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile sınırları belirlenmiştir. Rize Serbest Bölge Kurucu ve İşletici A.Ş. (RİSBAŞ) tarafından işletimine karar verilmiştir. 85 bin m²'lik alanda 68 ortaklı bir şirkete sahip olan RİSBAŞ Çaykur Genel Müdürlüğünden araziyi 49 yıllığına kiralamıştır (YAZICILAR, 2007, s. 51). Kurulduğu dönemlerde ne kadar ticaret hacmini genişletse de özellikle 2004'den sonra ticaret hacmi olarak kendini geliştirememiş ve günümüzde Türkiye'nin en az ticari hacim sağlayan serbest bölgesidir.

5.12. Kayseri Serbest Bölgesi (1997)

11 Haziran 1997 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile sınırları çizilen Kayseri Serbest Bölgesi, 6.905 bin m²'lik alana inşa edilmiştir (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 107). Bu serbest bölge Türkiye'nin en geniş alanına sahip serbest bölgesidir. Bölgenin kurulması ve işletilmesi için Kayseri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (KAYSER) 'ne yetki aktarılmıştır. Ancak günümüzde Kayseri Serbest Bölgesi'nin, 3.250 bin m²'lik alanda 141 firma ile 4.100 çalışana istihdam sağladığı görülmektedir (KAYSER, 2022). 4 binden fazla kişiye istihdam sağlayarak bölgesel kalkınmaya da destek vermektedir.

5.13. İzmir Serbest Bölgesi (1997)

1984 yıllarında İzmir Deri Sanayicileri Yapı Kooperatifi ile dünyanın ilk deri ağırlıklı iş yapan serbest bölgesinin temelleri atılmış. 1988 yılında İzmir Organize Deri Sanayi Bölgesi statüsü kazanmış. 1997 tarihinde Bakanlar Kurulu Karar ile bölge işletim hakkı İzmir Menemen Deri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (İDESBAŞ) tarafına verilmiş (YAZICILAR, 2007). 2011 yılında ticari hacmini genişletmesi ile 27918 sayılı Resmi Gazete yayımı ile İzmir Serbest Bölgesi adını almış. Günümüzde 1 milyon 620 bin m² lik alan üzerinde 181 firma ile istihdam sağlamaktadır (İZBAŞ, 2022).

5.14. Gaziantep Serbest Bölgesi (1998)

Gaziantep Serbest Bölgesi'nin, 3 Eylül 1998'de Bakanlar Kurulu Kararı ile sınırları belirlenmiştir. Bölgenin İskenderun ve Mersin limanlarına, Gaziantep Havaalanı'na, Öncüpınar ve Cilvegöz Sınır Kapılarına yakınlığı bulunmaktadır. 1999'da bölgeyi işletme hakkı Gaziantep Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (GASBAŞ) tarafından özel sektör eli ile işletilmeye başlanmıştır (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 110). 1.299.711.81 m²'nin üzerinde yer alan 50 hazır ofis binası ve 12 bin m²'lik bir depo ile faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra 27 firmaya ev sahipliği yapan serbest bölge 1200'den fazla personele de istihdam sağlamaktadır (GASBAŞ, 2022).

5.15. TÜBİTAK-MAM Serbest Bölgesi (1999)

TÜBİTAK-MAM Serbest Bölgesi, TÜBİTAK'ın Gebze lokasyonunda 7.300 dönümlük arazide yer alan Marmara Araştırma Merkezi içinde 360.000 m²'lik alana tekno-kent olarak kurulmuş bölgedir. 26.11.1999 yılında Bakanlar Kurulunun Kararı ile il ve yer sınırları belirlenmiştir. Bölge 2001 yılında faaliyetlerine başlamıştır. TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi (TEKSEB) tarafından işletimi devam ettirilmektedir (YAZICILAR, 2007, s. 53). Diğer serbest bölgelerden farkı ise araştırma ve geliştirmeye bağlı olarak ileri teknoloji alanlarında hizmet sağlamaktadır. Sadece ülkemizde değil Dünya çapında kurulmuş ilk 'Teknoloji Serbest Bölgesi'dir.

5.16. Denizli Serbest Bölgesi (2000)

1999 yılında projesi başlamış olan Denizli Serbest Bölgesi, 3 Mayıs 2000 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile resmi olarak faaliyete başlamıştır. Bölgenin işletimi özel bir şirket olan Denizli Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (DENSER) tarafından yapılmaktadır (ARSLAN, 2005, s. 116). Bölgenin odak noktası ihracattır ve bu amacı kendi iç dinamikleri ile sağlamaya çalışmaktadır (DENSER, 2022).

5.17. Bursa Serbest Bölgesi (2000)

Bursa Serbest Bölgesi, tamamen sanayi bölgesi planı ile 1998 yılında çalışmalara başlamıştır ancak 27.04.2000 tarihinde serbest bölge olarak yapılandırılmış ve Bakanlar Kurulu Kararı ile 825 bin m²'lik alanda sınırları belirlenmiştir. Bölge 11 Mayıs 2001'de ticari faaliyetlerine başlamıştır (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 115). (BUSEB) tarafından işletilmektedir. BUSEB'in 119 ortaklı bir şirkettir ancak sermayesinin önemli bir kısmı Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'na aittir (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 121). Bölge şu anda 908 bin m²'lik alanda, 90 firma ile 10.318'den fazla personele istihdam sağlamaktadır (BUSEB, 2022).

5.18. Kocaeli Serbest Bölgesi (2000)

17 Mayıs 2020'de Bakanlar Kurulu Kararı ile sınırları çizilmiş bölge Kocaeli Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirket (KOSBAŞ) tarafından faaliyet sürdürmektedir (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 130). Marmara ve Karadeniz'e kıyısı bulunan bölgenin 30 yıl süreli Serbest Bölge statüsüne sahiptir. Bölge 29 Ekim 2001 tarihinde toplamda 798.000 m² alan üzerine kurularak faaliyetlerine başlamıştır (KOSBAŞ, 2022). Kocaeli Serbest Bölgesi, Türkiye'de kurulan 20. serbest bölgedir.

6. TÜRKİYE'DE KURULMUŞ VE KAPATILMIŞ SERBEST BÖLGELER

Ülkemizde resmi Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile toplamda 22 tane serbest bölge kurulmuş ancak bunlardan dördü kapanarak bu sayı günümüzde 18'e düşmüştür. Kapanan bu 4 bölge ise;

6.1. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi (1985)

İstanbul'u uluslararası finans merkezine dönüştürebilme amacı ile 1985 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile alanı belirlenen bölge müracaatlara 01.02.1996 yılında başlamıştır (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 123). Dünyada ilk defa bu bölge yalnızca menkul kıymet alım satımı yapan bir serbest bölgedir. Ancak zaman içerisinde işlem sayısı azaldığı için yine Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılmıştır.

6.2. Mardin Serbest Bölgesi (1994)

Mardin Serbest Bölgesi, 27 Eylül 1994 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile alan ve sınırları belirlenmiştir. Bölge, 1995 yılında ticari faaliyetlerine başlamıştır. Bölgenin işletimi ve inşa edilmesi Mardin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi'ne verilmiştir (ERDOĞMUŞ, 2016, s. 101-102). 516 m²'lik alan üzerinde kurulan serbest bölge Türkiye ve Avrupa'nın Ortadoğu'ya açılan 'Habur' sınır kapısına yakınlığı ile Ortadoğu pazarı için büyük öneme sahiptir (ARSLAN, 2005, s. 85). Ancak 2016 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren Mardin Serbest Bölgesi, siyasi ve ekonomik nedenlere dayalı olarak yetersiz işlem ve talebe maruz kalması nedeni ile Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır.

6.3. Erzurum Serbest Bölgesi (1996)

1996 yılında Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Erzurum Doğu Fuarı üzerinde 210 bin m²'lik alan üzerinde kurulmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınması ve geliştirilmesi için kurulmuştur. Bölge Doğu Anadolu Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. tarafından işletilmektedir (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 122). Serbest bölgenin konumu ve siyasi problemler nedeni ile yeterince talep görmemesi sonucunda 3 Ekim 2009 tarihli Resmi Gazete ilanı ile yer ve sınırları ile işletme iznine ilişkin hükümleri yürürlükten kaldırılmasına dair karar çıkarılmış ve kapatılmıştır.

6.4. İpekyolu Vadisi Serbest Bölgesi (1998)

Kocaeli Ve Sakarya arasında bulunan İpekyolu Vadisi'ne kurulması nedeni ile adını buradan alan bölge, Bakanlar Kurulu Kararı'nın 15.12.1998 tarihli Resmi Gazete ilanı yayımlanmasıyla kurulmuştur. Bölgeyi kurucu ve işleticisi İpekyolu Vadisi Serbest Bölge İşleticisi Anonim Şirketi olarak belirlenmiştir (ERDOĞAN & ENER, 2005, s. 123). Bölge daha sonra gündemde olmayan nedenlerle, Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 2-5 yıl içerisinde kapatılmıştır.

7. SERBEST BÖLGELERİN YILLIK TİCARET HACİMLERİ

Türkiye'de yapılan yeni çalışmalar ve geliştirilen serbest bölgeler ile sanayileşme artırılarak yabancı yatırımlara hazır saha oluşturulmaktadır. Bu sayede yeni istihdam koşulları, ülkeye döviz girişi ve teknolojik yenilikler sağlanması hedeflenmektedir. Günümüzde Türkiye'de aktif olarak 18 serbest bölge faaliyet göstermektedir. 2020 Ocak-Aralık dönemine baktığımızda serbest bölgelerde toplam 22.058.066 ABD \$ ticaret hacmi olduğu görülmektedir. 2019 yılının aynı dönemlerinde meydana gelen toplam hacim ile kıyasladığımızda 2020 yılında %12,22 oranında bir genişleme yaşanmıştır.

Tablo 2. Serbest Bölgeler İtibariyle Yıllık Ticaret Hacimleri (1.000 ABD \$)

BÖLGELER	2016	% 2017-2016	2017	% 2018-2017	2018	% 2019- 2018	2019
İstanbul Endüstri ve Ticaret	2.768.535	11,85	3.096.670	-18,15	2.537.746	-18,03	2.077.808
Ege	4.075.581	6,18	4.327.519	1,76	4.403.877	-5,74	4.151.220
İstanbul Atatürk Havalimanı	1.096.455	3,57	1.135.613	-5,11	1.077.543	-44,09	602.503
Mersin	2.856.284	2,77	2.935.266	0,93	2.962.452	-5,42	2.801.862
İstanbul Trakya	1.121.674	12,74	1.264.534	3,30	1.306.325	-1,05	1.292.615
Bursa	1.835.456	-3,78	1.766.078	8,61	1.918.151	-0,87	1.901.484
Avrupa	1.972.380	2,93	2.030.141	13,78	2.309.868	-8,01	2.124.832
Antalya	661.597	9,25	722.791	-7,50	668.585	16,31	777.655
Kocaeli	482.237	21,59	586.335	-1,56	577.214	30,81	755.039
Kayseri	752.559	13,39	853.353	11,18	948.783	2,10	968.692
İzmir	208.802	68,34	351.495	39,87	491.67	46,32	719.350
Samsun	80.897	1,15	81.829	72,56	141.205	-23,34	108.245
Adana-Yumurtalık	602.455	35,20	814.514	47,17	1.198.761	-2,69	1.166.498
Gaziantep	69.576	-52,22	33.245	18,48	39.388	115,17	84.749
TÜBİTAK-MAM Tek.	63.774	2,92	65.638	6,41	69.843	-2,92	67.803
Trabzon	365.860	-21,93	285.619	-12,88	248.822	-92,90	17.677
Denizli	17.821	51,65	27.025	17,16	31.662	19,62	37.873
Rize	1.136	-19,24	918	-78,04	202	-100,00	0
TOPLAM	19.033.079	7,07	20.378.584	2,70	20.929.063	-6,08	19.655.910

Kaynak: (https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2021)

Türkiye’de yer alan serbest bölgelerde oluşan ticaret hacimlerini sıralayacak olursak eğer 2020 yılında birinci sırada yer alan ve Türkiye’nin en gözde bölgesi, Ege Serbest Bölgesi’dir. Havaalanı, liman, karayolu ve demiryoluna yakınlığı ile stratejik konuma sahip olan bölgenin ticari hacmi 2019 yılında 4.151.220 ABD (\$) dolarıdır. 2020 yılında % -7,28 oranla düşüş sağlamış olsa da 3.849.145 ABD \$ ticaret hacmi ile birinciliğini korumaktadır. Ardından sırası ile İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (3.639.047 ABD \$), Mersin Serbest Bölgesi (2.520.963 ABD \$), İstanbul Endüstri Serbest Bölgesi (2.019.244 ABD \$) ve son olarak Avrupa Serbest Bölgesi (2.016.312 ABD \$), yer almaktadır.

Özellikle Denizli Serbest Bölgesi düşük ticaret hacim sıralamasında üçüncü meşaleyi tutan bölge olmuştur. 2019’dan 2020’ye %53 değişim oranı elde etmiştir bu nedenle gelişime açık olup olmadığının net tespiti için gelecek 5 yılda değerlendirilmelidir.

Tablo 3. Ocak-Aralık Dönemi Serbest Bölgeler Ticaret Hacimleri ve Değişim Oranları (1.000 ABD \$)

BÖLGELER	OCAK-ARALIK 2019	OCAK-ARALIK 2020	%
İstanbul Endüstri ve Ticaret	2.077.808	2.019.244	-2,82
Ege	4.151.220	3.849.145	-7,28
İstanbul Atatürk Havalimanı	602.503	3.639.047	503,99
Mersin	2.801.862	2.520.963	-10,03
İstanbul Trakya	1.292.615	1.343.521	3,94
Bursa	1.901.484	1.709.448	-10,10
Avrupa	2.124.837	2.016.312	-5,11
Antalya	777.655	840.024	8,02
Kocaeli	755.039	739.066	-2,12
Kayseri	968.692	1.063.568	9,79
İzmir	719.350	675.711	-6,07
Samsun	108.245	159.316	47,18
Adana-Yumurtalık	1.166.498	1.279.498	9,69
Gaziantep	84.749	61.617	-27,30
TÜBİTAK-MAM Tek.	67.803	82.220	21,26
Trabzon	17.677	1.233	-93,03
Denizli	37.873	58.126	53,48
Rize	0	8	100,00
TOPLAM	19.655.910	22.058.066	12,22

Kaynak: (https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2021)

Aralık 2019 tarihinde Çin’de başlayan covid-19 salgını ne kadar Türkiye’de geç başlamış olsa da ticari faaliyetlere yansımaları beklendiği kadar geç gelmemiştir. Covid-19 tedbirlerine bağlı olarak Trabzon ve Rize dışında birçok bölgenin ticaret hacminde azalmalar görülmektedir.

8. SONUÇ

Serbest Bölgelerde sağlanan vergi ve gümrük avantajları ile firmaların buldukları ülke ekonomisine döviz girişi sağlayarak ve ülke sınırları içerisinde yer alan yerel şirketlerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerini de arttırmayı hedefleyen, buldukları bölgelere istihdam oluşturan bölgelerdir.

Ülkemizde de 2021 yılı itibarıyla 18 serbest bölge bulunmaktadır. Serbest bölgeler Türkiye ekonomisi için önemlidir. Ülkemizdeki önemini ticaret hacmine yaptıkları katkılar ile değerlendirmek mümkündür. Özellikle Ege Serbest Bölgesi gibi hacimsel büyüklüğe sahip bölgeler büyük önem taşırlar.

Bu çalışmada, uluslararası ticarete yer alan ülkelerin ve aynı zamanda Türkiye’ye de etkisi olan serbest bölgelerin ticaret hacimleri göz önüne alınarak ülke ekonomisine ne yönde etki ettikleri ortaya koyulmuştur. Tablo 1’de uluslararası ticarete yer alan ülkelerin ve Türkiye’nin 2019 (Ocak – Aralık) yılındaki serbest bölgelerde meydana gelen ticaret hacminin ABD doları cinsinden dağılımı gösterilmiştir. Şekil 1’de Türkiye’de yer alan serbest bölgelerin haritası gösterilmektedir. Tablo 2 ve 3’te Türkiye’de bulunan serbest bölgelerin 2016-2020 yılları arasındaki, ABD doları cinsinden, yıllık ticaret hacimleri ve

değişim oranları yer almaktadır. Bu verilerden elde edilen sonuçlara göre; bazı bölgelerde özellikle son 3 yıldır hacimsel olarak büyük düşüşler yaşanmıştır.

Serbest bölgelerdeki dönemsel yaşanan problemlere bağlı oluşan hacimsel düşüklükler bölgelerin verimsiz olmaları anlamına gelmez. Ancak Rize ve Trabzon Serbest bölgelerinin hem ticari hacmi hem de istihdamdaki düşüklükleri bölgeye katkı sağlayamadıkları gibi ülke ekonomisine de katkı sağlayamamaktadır. Bölgelerdeki firmalar ile yerli firmaların rekabet güçlerinin azaltılması ülke ekonomisinde tekelliliği meydana getirdiği gibi devlet bütçesi için gelir kaybı oluşturmaktadır. Bu nedenle bu iki bölgenin geliştirilmesi değil kapatılması, kalan bölgelerin başka faaliyetler için değerlendirilerek değer kazancı elde etmesi gerekmektedir. Tablo 3 ve 4'te düşük ticari hacim sırasında 3. Sırada yer alan Denizli Serbest Bölgesinin gelecek 5 yılda izlenerek geliştirilmesi ve kapatılması konusunda karara bağlanması önerilmektedir.

Rize, Trabzon ve Denizli haricinde kalan, Tablo 3 ve 4 de gördüğümüz, gelişimine devam eden birçok bölgemiz vardır. Bu bölgelerin ise ticaret hacmi bakımından ülke genelinde ilk beşin içinde yer alan Ege Serbest Bölgesi'ni veya Mersin Serbest Bölgesi'ni üst model olarak hacimsel büyümelerine katkı sağlamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ARSLAN, E. (2005). Serbest Bölgeler ve Serbest Bölgelerin Türkiye Ekonomisine Katkısı. Yüksek Lisans Tezi, İktisat Bilim Dalı, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ASB. (2022, Ocak). Avrupa Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş.: <http://www.asb.com.tr/> adresinden alındı

ASBAŞ. (2022, Ocak). Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.: <https://www.asbas.com.tr/index.asp> adresinden alındı

AVCI, M., & EREK, D. (2018, Haziran). Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamalarının Yabancı Sermaye Girişine Katkısının Değerlendirilmesi: Ege Serbest Bölge Örneği. Cilt: 7, Sayı:1, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi: Muğla.

BUSEB. (2022, Ocak). Bursa Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. : <http://www.buseb.com/> adresinden alındı

CIVAN, N. (2003). *Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak Serbest Bölge Olgusu*. İstanbul: Aşama Matbaacılık.

ÇETİNKAYA, Ö., & BEKTAŞ, N. B. (2014). Serbest Bölgeler ve Ekonomik İşlevleri Yönüyle Değerlendirilmesi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Uludağ.

DENSER. (2022, Ocak). Denizli Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş.: <https://www.denser.com.tr/> adresinden alındı

DESBAŞ. (2022, Ocak). İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. : <https://desbas.com.tr/> adresinden alındı

ERDOĞAN, E., & ENER, M. (2005). *Küresel Pazarların EKonomik Üsleri Serbest Bölgeler: Teori, Uygulama ve Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'deki Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ERDOĞMUŞ, M. (2016). Serbest Bölgelerin Türkiye Ekonomisine Katkıları. Yüksek Lisans Tezi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Üniversitesi: Sivas.

ESBAŞ. (2022, Ocak). Ege Serbest Bölgesi Kurucusu ve İşleticisi A.Ş.: <https://www.esbas.com.tr/> adresinden alındı

GASBAŞ. (2022, Ocak). Gaziantep Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş.: <https://www.gasbas.com.tr/> adresinden alındı

https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf. (Erişim Tarihi: 27.12.2021).

https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf. (Erişim Tarihi: 27.12.2021).

https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf. (Erişim Tarihi: 27.12.2021).

https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.TB.pdf. (Erişim Tarihi: 27.12.2021).

İSBAŞ. (2022, Ocak). İstanbul Trakya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. : <https://www.isbas.com.tr/> adresinden alındı

İSBI. (2022, Ocak). İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi A.Ş. : <http://www.isbi.com.tr/> adresinden alındı

İZBAŞ. (2022, Ocak). İzmir Serbest Bölge Kurucu Ve İşleticisi A.Ş.: <https://www.izbas.net/> adresinden alındı

KAYSER. (2022, Ocak). Kayseri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. : <https://www.kayser.com.tr/tr> adresinden alındı

KOSBAŞ. (2022, Ocak). Kocaeli Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.: <https://www.kosbas.com.tr/> adresinden alındı

MESBAŞ. (2022, Ocak). Mersin Serbest Bölge Kurucu ve İşletici A.Ş.: <https://www.mesbas.com.tr/index.html> adresinden alındı

SASBAŞ. (2022, Ocak). Samsun Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. : <https://www.sasbas.com/> adresinden alındı

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021, Aralık). Serbest Bölgeler: <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler> adresinden alındı

TAYSEB. (2022, Ocak). Toros Adana Yumurtalık Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.: <http://tayseb.com/tr> adresinden alındı

TRANSBAS. (2022, Ocak). Trabzon Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. : http://www.transbas.com/default_tr.asp adresinden alındı

Tuncer, S. (1982). Dünya ve Türkiye'deki Serbest Bölgeler. *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 201.

TÜMENBATUR, A. (2012). Serest Bölgeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme. Cilt: 21, Sayı: 3, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Adana.

YAZICILAR, S. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Serbest Bölgeler. Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

6. OTURUM

KAMU FİNANSMANINDA FARKLI BİR YÖNTEM: İADE EDİL(E)MEYEN KDV !

Nazlı Kübra ÇELİK^a

Serdar ALTINOK^b

ÖZET

^a Arş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Mali Hukuk ABD, Ankara, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3394-625X

E-posta:

nazli.celik@hbv.edu.tr

^b Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Mali Hukuk ABD, Ankara, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3857-1880

E-posta:

serdar.altinok@hbv.edu.tr

Bu çalışma; yayılı bir işlem vergisi olan ve nihai tüketiciyi vergilendirmeyi amaçlayan, katma değer vergisinin, uygulanması esnasında ortaya çıkan devreden “Katma Değer Vergisi (KDV)” alacağının ülkemizdeki işleyişinde meydana gelen aksaklıkların ve çözüm önerilerinin ele alınmasını amaçlamaktadır. Türkiye haricinde, KDV uygulamasını benimsemiş olan tüm ülkelerde, verginin yayılı işlem vergisi olması nedeniyle ortaya çıkan, devreden KDV’nin belirli bir süre sonunda mükellefe nakden iade edilmesi söz konusudur. Türkiye’de ise “devreden KDV” iade edilmemekte, KDV işletmeler üzerinde finansman yükü oluşturmaya devam etmektedir. Bir başka ifade ile işletmelerin, devlette KDV alacağı bulunmaktadır. Bu alacak miktarı öyle boyutlara ulaşmıştır ki, devletin devreden KDV alacağını iade etmemesi, adeta işletmeler aracılığı ile kendisine yeni bir kamu finansman kaynağı yarattığını düşündürmektedir. Çalışmada kamu harcamalarının finansmanı ve vergileme, vergi hukukunda KDV mükellefi ve devreden KDV’nin nasıl oluştuğu, KDV alacağının nakden neden öden(e)mediğinin açıklanacak ve alternatif olarak işletmelerin yükünü bir nebze olsun azaltabilecek çözüm öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katma Değer Vergisi, KDV alacağı, KDV iadesi, Devreden KDV

JEL Kodları: K340, K400, K100, K230

A DIFFERENT METHOD IN PUBLIC FINANCE: NON-REFUNDABLE VAT!

ABSTRACT

The aim of this study; The aim of this study is to address the problems and solution proposals that arise in the functioning of the "deferred VAT " that occurs during the implementation of the value added tax, which is a spread transaction tax and aims to tax the end consumer. Except for our country, in all countries that have adopted the VAT application, the deferred VAT, which arises due to the spread of the tax, is returned to the taxpayer in cash after a certain period of time. In Turkey, on the other hand, “deferred VAT” is not refunded, and VAT continues to create a financial burden on businesses. In other words, businesses have VAT receivables from the government. This amount of receivables has reached such dimensions that the fact that the state does not return the deferred VAT receivables suggests that it has created a new source of public finance for itself through businesses. In the study, how the deferred VAT is formed, why the VAT receivable cannot or not be paid in cash, and alternatively, solutions that can reduce the burden of the enterprises will be presented.

Keywords: Value Added Tax, VAT receivable, VAT refund, deferred VAT, Transferred VAT, Public Finance

JEL Codes: K340, K400, K100, K230

1. KAMU HARCAMALARININ FİNANSMANI ve VERGİLEME

1.1. Kamu Harcamalarının Finansmanı

Devletin her dönemde üstlendiği temel görevler arasında, toplumsal ihtiyaçlar dâhilinde düzenleyici işlemler gerçekleştirme, bu işlemleri kamu gücü ile toplumda yayılı ve yaygın hale getirmek bulunmaktadır. Bunun yanında devlet, devlet olmanın bilinciyle sermaye yatırarak ekonomide rol alan faaliyetler içerisinde olmak gibi çeşitli görevler de üstlenmiştir. Toplumsal ihtiyaçların devlet eliyle gerçekleştirilmesi şüphesiz ki bir finansman ile mümkün olacak, söz konusu kamu harcamaları, kamu finansmanı ile gerçekleşecektir.

Kamu finansmanında kullanılan esas yöntemi toplanan vergiler oluşturmaktadır. Vergi, devletin egemenlik gücüne dayanarak gerçek veya tüzel kişilerden cebri olarak aldığı ekonomik bir değerdir. Verginin mali, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç fonksiyonu bulunmaktadır. Mali fonksiyon; verginin kamu harcamalarının finansmanı olarak alınması durumunu ifade etmektedir. Ekonomik fonksiyon; verginin ekonomik faaliyet alanlarındaki hedeflere istisna ve muafiyetler oluşturularak ulaşılmasındaki rolünü açıklamaktadır. Sosyal fonksiyon ise vergi aracılığıyla, toplumdaki gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılarak sosyal adaletin gerçekleştirilme çabasını içermektedir (Eker, 2005, s. 146 vd.). Bu konuda, 2003 tarihli 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu 3. maddesinde kamu harcamaları tanımlanmıştır. Madde düzenlemesi “*Kanunlarına dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik, malî ve sosyal transferler, verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderleri*” şeklindedir.

Kamu harcamalarının tasnifi dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere yapılabilir. Dar anlamda kamu harcaması kapsamına merkezi idarelerin (genel bütçeli idareler, özel bütçeli idareler ve düzenleyici denetleyici kurullar) ve özel idarelerin (il özel idaresi, belediye ve köy) yaptığı harcamalar girmektedir. Dar anlamda kamu harcamaları bir anlamda klasik maliye anlayışını yansıtan görüşlerin ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Dar anlamda kamu harcamaları *hukuki anlamda kamu harcamaları* olarak da adlandırılmaktadır. Geniş anlamda kamu harcamaları kapsamına Devletin, sosyal güvenlik kurumunun yaptığı harcamalar ile vergi muafiyet ve istisnaları girmektedir. Gerçek kişilerin ve özel hukuk tüzel kişilerinin benzer koşullar altında yaptıkları kamu harcamaları bu tanım kapsamına girmez. Bu anlamda kamu iktisadi teşekküllerinin genel bütçeden aldıkları paralar ya da bunların zararlarının Devletçe karşılanması için yapılan ödemeler kamu harcaması yapısında olmasına rağmen, bunların ürettikleri mallar için yapılan harcamalar kamu harcaması kapsamına girmemektedir. Ancak devletin bu girişimler aracılığıyla piyasada ek talep yaratması halinde yaptıkları harcamalar kamu harcamalarına benzediğinden bunlar da kamu harcaması olarak değerlendirilebilir. Geniş anlamda kamu harcamalarına iktisadi anlamda kamu harcamaları da denmektedir (Edizdoğan, 2007, s. 39-40).

Yukarıda anlatılan kamu harcamalarının gerçekleştirilebilmesi için kamu finansmanına ihtiyaç duyulmaktadır. Kamu finansmanı ise, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın Kamu Finansman Genel Müdürlüğü'nce, kendisine 4059 sayılı Kanunla verilen görevler (Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü hakkında, 2022) dahilinde gerçekleştirilmektedir. Bu görevler içerisinde ilk sırayı, hazine işlemlerini yürütmek, devlet giderlerinin gerektirdiği nakdi sağlamak oluşturmaktadır. Kamu finansmanında nakdi

sağlamanın da ana unsurunu salınan vergiler oluşturmaktadır. Kamu harcamalarının en önemli finansman araçlarından biri olmasının yanı sıra, kamu gelirlerinin en önemli bileşeni konumunda olan vergi gelirleri, kamu harcamaları ile birlikte bütçe dengesinin sağlanması ve bütçe açıklarıyla mücadele konularında dikkate alınması gereken değişkenlerin başında yer almaktadır (Yılcı, Şaşmaz, & Öztürk, 2020, s. 121) (Durankaya & Ceylan, 2007, s. 15).

Kamu finansmanın en önemli unsurunu oluşturan vergi; gelir, harcama ve servet üzerinden alınmaktadır. Vergilendirmede tabana en geniş şekilde yayılı olan ve dolaylı olarak adlandırılan vergiler harcama (tüketim) üzerinden alınan vergilerdir. Harcama vergileri, gelirin ve servetin tüketilmesi yoluyla harcanması ile alınan vergilerdir. Kişilerin gelir düzeyleri dikkate alınmadan yalnızca üretim, tüketim ve değişim vb. ekonomik olaylara dayanan ve üretilen, satılan veya tüketilen mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilere harcama vergileri denilmektedir. Harcamalar üzerinden alınan vergiler; Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Özel İletişim Vergisi, Damga Vergisi, Gümrük vergisi ve Harçlar olarak sayılabilir. Ancak, harcama vergileri içerisinde tabana en yayılı olan vergi KDV'dir.

Harcama vergileri objektif vergilerdir ve bu vergilerde kişiye göre muamele söz konusu değildir. Bu vergiler genel olarak mal ve hizmetlerin fiyatı içine yerleştikleri için mükellef olan nihai tüketiciler mali anesteziye maruz kaldıkları için ödedikleri verginin farkına çok varmamaktadırlar.

1.2. Vergileme

Devletin en önemli kamu geliri olan vergiler, zamanla belirlenen amaçlara ulaşılabilme adına araç haline getirilerek kurumsal bir hal almışlardır. Verginin içinde yer aldığı aşamalardan ilki, demokratik ve parlamenter yapının gelişmesinde vergilerin oynadığı roldür. İkinci aşama, başlangıçta vergi önünde eşitlik ilkesinin zamanla kanun önünde mükelleflerin eşitliği ilkesinin uygulanmasına olanak hazırlamasıdır. Üçüncü aşama, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi ve bu doğrultuda demokrasinin gelişmesinde araç olarak başvurulmasıdır (Türk, Kamu Maliyesi, 1992, s. 136). Verginin yakın tarihsel gelişimi incelendiğinde; vergi 1929 Büyük Buhran öncesinde geleneksel maliye politikasının bir parçası olarak yer alırken, günümüze gelindiğinde maliye politikasının amaçlarına ulaşmak için kullanılan ekonomik değer niteliğindedir. Büyük Buhran öncesi dönemde baskın olan Klasik İktisadi Ekolün görüşü, bütçe dengesinin bir unsurunu vergi gelirleri diğer unsurunu kamu harcamalarının oluşturduğu yönündeydi. Bu görüşe göre, kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılamadığı durumlarda olağanüstü sayılan kamu gelirlerine başvuru olmalıydı. Ek olarak bu ekolde, kamu harcamalarının finansmanında dolaylı vergilere başvurulmasına ilişkin prensip geliştirilmiş olup, ekonomik ve sosyal hayata etki eden servet ve gelir üzerinden alınan vergilerin tercih edilmemesi gerekmekteydi (Türk, Maliye Politikası, 1989, s. 3). Maddi anlamdaki denk bütçe anlayışı Büyük Buhran akabinde değişen ekonomik ve sosyal yapı ile açık bütçe anlayışına dönüştürmüştür. Söz konusu olan dönüşüm bütçenin sürekli açık vermesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumu, bütçede yer alan vergi ve harcama kalemlerini kullanarak ekonomiyi harekete geçirmek olarak ifade etmek doğru olacaktır (Dileyici & Özkıvrak, 2010, s. 55).

Kamu harcamaları ve artışı durumunda finansman için asli olan kamu gelirlerinde artış yaratarak finansmanın sağlanmasıdır. Burada kamu gelirlerinden kasıt kamu gelirleri içinde en büyük paya sahip olan vergi gelirleridir. Fakat vergilemede hudut sorunu olduğundan artan kamu harcamalarının finansmanında sorun yaşanabilmektedir (Ulusoy, 2012, s. 264). Bunun nedeni vergilerin mükelleflerin gelir, harcama ve

servetlerinin üzerinden alınmasıdır. Gelir üzerinden alınan vergilerin arttırılması yoluna gidilmesi kullanılabilir geliri azaltmakta, mükelleflerin yatırım şevklerini kırmakta ve işgücü ve faktör taleplerini azaltmaktadır. Harcamalar üzerinden alınan vergilerin arttırılması mal ve hizmetin fiyatını yükselteceğinden toplam talep olumsuz yönde etkilenmektedir. Servet üzerinden alınan vergilerin arttırılması ise mükelleflerin servetlerinin bir kısmının eksilmesi anlamına gelmektedir (Türk, Kamu Maliyesi, 1992, s. 232).

Yukarıda kamu harcamalarının finansmanının ve vergilemenin nasıl gerçekleştiğine dair kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmamızın devamında, harcama üzerinden alınan yayılı bir işlem vergisi olan katma değer vergisinin konusu ve mükellefiyetinin nasıl ve kimin üzerinde olduğuna, KDV'ye ilişkin kanundan kaynaklanan nakden iade yükümlülüğüne, KDV'nin ülkemizde iade edilemeyeşine, KDV iadesinin adeta yeni bir kamu finansman yöntemi olarak kullanılarak işletmeler üzerinde nasıl finansman yükü oluşturduğuna değinilecektir.

2. KATMA DEĞER VERGİSİ

2.1. Katma Değer Vergisi'nin Konusu

Katma değeri, en öz hali ile bir mal veya hizmetin alış bedeli ile satış bedeli arasındaki olumlu fark olarak tanımlayabilmek mümkündür (Aksoy, 1996, s. 344). Katma Değer Vergisi ise, üretim ve tüketimin her aşamasında, mal ve hizmetlerin satışında oransal olarak alınan yayılı bir işlem vergisidir (Doğan, 1985, s. 3). Katma değer vergisinin temel özelliğini mal ve hizmetin her üretim ve el değiştirme aşamasında yaratılan katma değer vergilendirilmesi oluşturmaktadır (Kaneti, 1989, s. 385). Katma değer vergisinin, vergiye konu mal ve hizmetlerin her bir teslim aşamasında alınıyor olması, işletmelerin yatırım ve faaliyet kararlarını etkilememesi nedeniyle tarafsız bir vergi olması, modern ekonomi koşullarına uygun bir vergi olarak değerlendirilmesini sağlamıştır (Kızılot, Katma Değer Vergisi Kanunu ve Uygulaması, C.I, 1998, s. 53). KDV'de verginin konusu vergi mükellefi eksen alınarak tespit edilmiştir (Yaltı Soydan, 1998, s. 98).

Katma Değer Vergisi, esasında; gerçekleştirilen mal ve hizmetin tesliminde, mal ve hizmeti teslim alanın teslim edene ödediği vergidir. Nihai tüketiciyi vergilendirmeyi amaçlayan, yayılı bir işlem vergisidir. Bir diğer ifade ile KDV bir tüketim vergisidir.

KDV'nin dünyada hızla kabul görmesi ve (devletler tarafından) avantajlı bulunmasında; verginin kapsamının geniş olması, düşük oranlı olarak uygulanabilmesi, tarafsız olması, toplumu tasarrufa teşvik etmesiyle birlikte enflasyonist baskıları ve haksız rekabeti önleyebilmesi ve en önemlisi de vergi sistemi kontrolünün kolay olması gösterilebilir. Ülkemizde Katma Değer Vergisi Kanunu'nun¹ yürürlüğe girmesinin ana nedeni, yukarıda bahsedilen nedenlerin ötesinde Avrupa Birliği (AB) mevzuatı ile uyumlaştırma çabalarıdır. Bu kapsamda, 1984 yılında Türkiye, AB'nin 6. Konsey Direktifini² esas alarak KDV sistemini uygulamaya koymuştur. Türkiye'de yürürlükte olan Katma Değer Vergisi Kanunu'nun matrah, vergiyi doğuran olay, vergilendirme yeri, muafiyet ve istisnalar, indirim hakkı konularında AB'nin

---

¹ 3065 sayılı KDVK, Kabul Tarihi, 25.10.1984, RG.2.11.1984, S. 18563

²AET, 77/388/AET Sayılı, 17/05/1977Tarihli, Ortak KDV sistemi; tek tip matrah uygulanması/6. Direktif

konu ile ilgili mevzuatına uyum mevzuatına uyum sağlanmıştır. Ancak bir takım farklılıklar olduğu da gözlenmektedir.

KDV'nin konusuna giren işlemler, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre; ülkemizde yapılan işlerin verginin konusuna girebilmesi için öncelikle gelir unsurlarının ülke sınırları içerisinde yapılması gerekmektedir. Aynı şekilde hizmetinde ülke sınırları içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Ayrıca ilgili maddede ithal edilen ürünlerinde vergiye tabi olduğu belirtilmiştir. Bu kanun hükmüne göre mükellef ayrımı yapılmaksızın, faaliyetin Türkiye'de yapılması vergilendirme için yeterlidir. Verginin konusuna giren işlemler kim tarafından yapılırsa vergilendirilecektir. Bu kapsamda mükellefiyet için tam mükellefiyete ilişkin kurallar geçerli olacaktır. Ayrıca, diğer vergi kanunlarındaki muafiyet ve istisnaların Katma Değer Vergisi Kanunu'na göre geçerliliği bulunmamaktadır. Örneğin gelir veya kurumlar vergisinden muaf tutulan bir mükellef veya kişi, katma değer vergisi kanununa tabi bir işlem yapmışsa işlemin katma değer vergisi kanununda istisna edilmemiş olması şartıyla katma değer vergisi mükellefi olarak vergilendirilecektir.

Katma Değer Vergisi Kanunu'nda verginin konusu ayrıntılı olarak belirtilmiştir. KDV'nin konusunu oluşturan ilk husus, sürekli olarak yürütülen ticari, sınai, zirai faaliyetler ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerdir. Bu açıdan arızı olarak yürütülen ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyet kapsamındaki işlemler katma değer vergisinin konusunu oluşturmamaktadır (Öncel, Kumrulu, & Çağan, 2012, s. 405). Bir diğer husus ise, KDV'nin konusuna mal ve hizmetlerin ithalatı girmektedir. Burada özellik arz eden durum, ithalatın sürekli olarak yürütülen ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyet çerçevesinde yapılması zorunlu olmadan da vergi konusunu teşkil etmesidir (Kaneti, 1989, s. 387). Son olarak, KDV'nin konusunu diğer hizmetlerin³ teslimi ve hizmeti oluşturmaktadır.

2.2. Katma Değer Vergisinin Mükellefi ve Vergi Sorumlusu

Katma değer vergisindeki mükellef kavramı diğer vergi kanunlarında yer alan mükellef kavramından oldukça farklıdır. Zira KDV'de verginin mükellefi, ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyet çerçevesinde mal ve hizmet tesliminde bulunanlar olmakla birlikte verginin yüklenicisi mal ve hizmet tesliminde bulunanlar değil nihai tüketicidir.

Vergi sorumluluğu ise Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 9. maddesinde, "*Mükellefin Türkiye içinde ikametgâhının, işyerinin, kanuni merkezi ve iş merkezinin bulunmaması hallerinde ve gerekli görülen diğer hallerde Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi alacağına emniyet altına alınması amacıyla, vergiye tabi işlemlere taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir. Fiili ya da kaydi envanter sırasında*

---

³ Diğer hizmetler kapsamına; posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri; her türlü şans ve talih oyunlarının tertiplenmesi ve oynanması; profesyonel sanatçıların yer aldığı gösteriler ve konserler ile profesyonel sporcuların katıldığı sportif faaliyetler, maçlar, yarışlar ve yarışmalar tertiplenmesi, gösterilmesi; müzayede mahallerinde ve gümrük depolarında yapılan satışlar; 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu'na göre düzenlenen ürün senetlerinin, senedin temsil ettiği ürünü depodan çekecek olana teslimi; boru hattı ile ham petrol gaz ve bunların ürünlerinin taşınmaları; GVK md. 70'de belirtilen mal ve hakların kiralanması işlemleri; genel ve katma bütçeli idarelerle, il özel idarelerine belediyeler ve köyler ile bunların teşkil ettikleri birliklere üniversitelere dernek ve vakıflara, her türlü mesleki kuruluşlarla ait veya tabi olan yahut bunlar tarafından kurulan veya işletilen müesseseler ile döner sermayeli kuruluşların veya bunlara ait veya tabi diğer müesseselerin ticari, sınai, zirai ve mesleki nitelikteki teslim ve hizmetleri ve nihayet rekabet eşitsizliğini gidermek amacıyla isteğe bağlı mükellefiyetler suretiyle vergilendirilecek teslim ve hizmetler girmektedir.

belgesiz mal bulundurulduğu veya belgesiz hizmet satın alındığının tespiti halinde, bu alışlar nedeniyle ziyaa uğratılan katma değer vergisi, belgesiz mal bulunduran veya hizmet satın alan mükelleften aranır.” şeklinde düzenlenmiştir. Ancak KDV sorumluluğu ile ilgili istisnai düzenlemelerde mevcuttur. İstisnai bir düzenleme olarak, 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu’na göre, düzenlenen ürün senetlerinin, senedin temsil ettiği ürünü depodan çekecek olanlarla tesliminde, bu teslim işlemlerine ait KDV’nin ödenmesinden depo işleticileri sorumlu tutulmuştur.

Diğer vergi türlerinde olduğu gibi KDV’de de vergi sorumluluğu uygulanmasının temel amacı vergi güvenliğinin sağlanmasıdır. Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 9. maddesinde sayılan haller, asıl mükellefin idare tarafından takibinin zor olduğu hallerdir (Kızılot, Katma Değer Vergisi Kanunu ve Uygulaması, C.I, 1998, s. 52) Mükellefin takibinin zor olduğu bu haller sebebiyle vergi alacağını güvence altına almak amacıyla gerek maddede açıkça belirtilen hallerde gerekse madde kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın kendisine verilen yetkiye dayanarak belirleyeceği hallerde KDV, sorumlulardan alınacaktır (Edizdoğan, 2007, s. 280).

Sorumluluk uygulamasının KDV’de uygulanmasının bir diğer amacı ise tahsilâtın hızlı olarak yapılmasını sağlamaktır. Vergi sorumluluğu büyük ölçüde vergi tevkifatına dayalı olarak yerine getirilmektedir. Belgesiz mal bulundurulması veya belgesiz hizmetten yararlanılması halleri bir tarafa bırakılacak olursa; dar mükelleflerden satın alınan mal ve hizmetlerde ve Hazine ve Maliye Bakanlığı’na gerekli görülerek, faaliyet, mal hizmet ve mükellefin niteliğine göre vergi sorumluluğu uygulamasına başvuru hallerde sorumluluk esasen tevkifat yapma ödevini içermektedir. Vergi tevkifatı uygulamasının faydalı yönlerinden birinin tahsilâtı hızlandırmak olduğu göz önünde bulundurulduğunda KDV sorumluluk uygulamasının vergi idaresi açısından işlevi ve önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Vergi sorumluluğunun kapsam ve içeriğinin belirlenmesinde Katma Değer Vergisi Kanunu 9. madde de Hazine ve Maliye Bakanlığı’na geniş yetkiler tanınmıştır. Hazine ve Maliye Bakanlığı’na tanınan yetki vergilendirme ilkeleri bakımından değerlendirilecek olursa, Anayasa’nın 73. maddesi ile çeliştiği görülecektir. Anayasa’nın 73. maddesinde verginin temel ilkeleri düzenlenmektedir. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin kanunla konulup, değiştirilip ve kaldırılacağı ancak “vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisinin Cumhurbaşkanına verilebileceği” görülmektedir. Anayasa’da yer alan hüküm gereğince vergi koyma, kaldırma ve değiştirme yetkisi sadece yasama organına aittir. Anayasa’da bir ödev olarak kabul edilen vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin kanunla konulmasının, değiştirilmesinin veya kaldırılmasının öngörülmesi, mali yükümlerinin yalnızca kanun ile konulabileceği ve kanunun hiçbir şekilde bu konuda yürütme organı ve idareyi yetkili kılmayacağı anlamındadır (Gerek & Aydın, 2005, s. 132).

Vergilerin yasallığı ilkesi, vergilerin ve benzeri mali yükümlülüklerin kanun ile getirilmesini zorunlu kılarken, aynı zamanda verginin ana unsurlarının da kanun ile saptanması bakımından bağlayıcı bir kural işlevi görmektedir (Kumrulu, 1988, s. 417). Bu genel ilkedен ayrıık durum ise, Cumhurbaşkanlığına tanınan muafık, istisna, indirim ve oran hususlarında yukarı ve aşağı sınırları kanunla belirlenmek kaydı ile verilen yetkililerdir (Güneş, 2011, s. 153).

Düzenleme yetkisinin kanun ile verilmemiş ve düzenlemeye ilişkin sınırların kanun ile belirlenmemiş olması halinde Cumhurbaşkanı’nın vergiye ilişkin bir düzenleme yapmasına olanak

bulunmamaktadır. Anayasa'nın 73. maddesi ile sayılan hususlarla sınırlı olmak üzere değişiklik yapma yetkisi sadece Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Bu hususların haricinde Anayasa hükmü ile muaflık, istisna indirim ve oran bir yana hiçbir konuda Hazine ve Maliye Bakanlığı'na düzenleme yetkisi verilmemiştir. Anayasa'da bu konuda düzenlenmiş hüküm bulunmasına rağmen, Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 9. maddesinde yer alan Hazine ve Maliye Bakanlığı'na tanınmış olan vergi sorumlusunu belirleme yetkisi kanaatimizce Anayasa'nın 73. madde hükmüne aykırılık teşkil etmektedir. Zira Cumhurbaşkanlığı'na dahi tanınmayan düzenleme yapma yetkisi KDVK'nın 9. maddesi ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'na tanınmış bulunmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, konu ile ilgili bir kararında⁴ Anayasa'nın 73. maddesi gereğince vergi indirimlerinde değişiklik yapma yetkisinin, yukarı ve aşağı sınırlarının kanunla belirlenmesi kaydıyla yalnızca Bakanlar Kurulu'na tanınması gerektiğini ifade etmiş ve dava konusu kanun ile verginin mahsup ve iadesine karar vermiştir. Bir başka anlatımla; vergi indirimine ilişkin mal ve hizmet alımlarının yeniden saptanması konusundaki yetkinin Bakanlar Kurulu yerine Hazine ve Maliye Bakanlığı'na verilmesini Anayasa'nın 73. maddesine aykırı bulmuştur. 2016 yılında gerçekleştirilen referandum ile başkanlık sistemine geçilmiştir. Bu kapsamda Anayasa 104. madde kapsamında bu yetki Cumhurbaşkanına tanınmıştır.

Sorumluluk KDV de müteselsil olarak düzenlenmiştir. Müteselsil sorumlu olunan haller incelendiğinde 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK) 'nun 11. maddesi gereğince sorumluluğun ancak belirli bir yakınlık ve yöntem, organizasyon birliğinin varlığı halinde ve bunun da menfaat sağlamaya yönelik kurulması halinde söz konusu olması gerektiği görülür. Şayet konuya ilişkin Danıştay kararında⁵ VUK'un 11. maddesinin KDV ihtilaflarında uygulanabilmesi için KDV'ye konu olan işleme taraf olanlar arasında vergi ziyana sebebiyet verme hususunda irtibat bulunduğunun idarece tespit edilmesi gerektiği yönünde hükme varmıştır (Kızılot, Vergi Uyuşmazlıklarıyla İlgili Danıştay Kararları ve Özelgeler (Müktezalar), C.8, 2008, s. 1085).

Hazine ve Maliye Bakanlığı ise, KDV Kanunu'nun 9. maddesinin kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak 84. Seri No'lu KDV Genel Tebliği'nde yaptığı düzenleme ile müteselsil sorumluluk uygulamasının çerçevesini belirlemiştir. Buna göre mal veya hizmet alım satımında satıcının katma değer vergisini Hazine'ye intikal ettirmediğinin tespit edilmesi halinde, satıcı tarafından doğrudan mal teslim edilen veya hizmet ifa edilen mükellefler, işlem bedeli üzerinden hesaplanan vergi ile sınırlı olmak üzere, Hazineye intikal etmeyen vergiden satıcı ile birlikte müteselsilen sorumlu olacaklardır. KDV'nin Hazineye intikal ettirilmesi, satıcının düzenlediği belgeyi kayıtlarına dâhil etmemesi, dolayısıyla KDV'sini eksik beyan etmesi veya etmemesi, sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanarak, ödenmesi gereken vergiyi ödememesi veya eksik ödemesi veya belgeye dayandırılan KDV'nin beyan edilmesi fakat tahakkuk eden verginin ödenmemesi yoluyla olabilecektir (Vural, 2008, s. 787).

Tebliğ düzenlemesinden hareketle verginin, mükellef adına tarh ve tahakkuk ettirileceği ve öncelikle mükelleften aranacağı, bunun mümkün olmaması halinde ise, müteselsil sorumluk nezdinde takibat

⁴ Anayasa Mahkemesi, 15.07.2004, E. 2003/33, K. 2004/101; RG. 02.03.2005, S. 25743.

⁵ Danıştay, 15.11.2006, 9. D, E.2005/2301, K.2006/4414.

yapılacağı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca müteselsil sorumluluğun, satın alınan mal ve hizmet bedeli üzerinden hesaplanan KDV'si, varsa gecikme faizi ve gecikme zammı ile sınırlı olduğu ve cezaların sorumluluk kapsamı dışında olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle müteselsil sorumluluk, genel olarak mükellef tarafından satın alınan mal ve hizmetler dolayısıyla ödenmiş olan KDV'nin vergi dairesine ödenmemesi halinde söz konusu olmaktadır. Aranmasına rağmen mükelleften tahsil edilemeyen vergi, VUK'un 11. maddesinde yer alan koşulların gerçekleşmesi halinde 84 No'lu KDV Genel Tebliğinde belirtilen usule uygun olarak işleme taraf olanlardan tahsil edilecektir.

2.3. Katma Değer Vergisi İadesi ve İade Alacaklarına İlişkin Kanuni Düzenleme

Katma Değer Vergisi iadesi, vergiye tabi olan mükelleflere devletin sunduğu teşvik ya da istisnai durum KDV iadesi olarak adlandırılmaktadır. KDV'nin içerisinde barındırmakta olduğu mahsup ve indirim mekanizması, satış yapılan nihai tüketici dışında yer alanların üzerinde vergi kalmamasını amaçlamaktadır. Sistemin işleyişinde esas olan, üretimden nihai tüketiciye varan silsile içerisinde yer alanların, tahsil ettiği vergiden ödediği vergiyi düşerek üzerinde vergi kalmamasını sağlamasıdır. Bu şekilde, verginin konulurken amaçlandığı gibi vergi yükünü nihai tüketici üstlenmektedir.

KDV iadesi uygulamasının gerçekleşmediği çeşitli durumlar da söz konusu olabilir. Açıklamak gerekirse, kimi faaliyet türleri bünyesindeki mal ya da hizmet satışlarında KDV uygulaması ya hiç olmaz ya da düşük oranlı olarak gerçekleştirilir. Böyle durumlarda satıcı kendinden önceki aşamada doğan alım-satım işleminden yüklendiği KDV'yi yansıtamamakta, vergi, nihai tüketiciye ulaşmadan aracı konumundaki satıcının üzerinde kalmaktadır. Bazı durumlarda ise alıcı yasal yükümlülüklerden dolayı satıcıya Katma Değer Vergisinin bir bölümünü ödeyememekte ve onun adına vergi dairesine yatırmak durumunda kalmaktadır. İşte, bu gibi durumlar söz konusu olduğunda KDV iadesi kavramı devreye girmektedir. 3065 sayılı KDV Kanunu'na göre iade hakkı doğuran işlemler⁶ bulunmaktadır. 3065 sayılı KDV Kanunu'nun 8/1, 9/1. (kısmi tevkifat kapsamındaki hizmet ve teslimlerden), 11.,12.,13.,14.,15.,17/4-s., ve 29/2. maddeleri ile geçici maddelerde yer alan bazı hizmet ve teslimlerden ötürü; mükelleflerin yüklenilen ve indirim yoluyla giderilemeyen KDV'nin nakden ve/veya mahsuben iadesi; Kanun'un 32. maddesi ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca belirlenen usul esaslara göre bu işlemleri yapanlara iade olunacağı hüküm altına alınmıştır.

İlgili Kanun'un 32. maddesine binaen Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca çıkarılan Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'nin "IV. KDV İadesinde Ortak Hususlar" Başlıklı 4. Bölümünün, "2.1 Mahsup Yoluyla İade" alt başlıklı bölümünde "*KDV iade alacağı mükellefin kendisinin veya ortaklık payı*

⁶1-Mal ve Hizmet İhracatı: (KDVK, md.11)

2-Araçlar, Petrol Aramaları ve Teşvik Belgesi Yatırımlarda İstisna: (KDVK, md.13)

3-Taşımacılık İstisnası: (KDVK, md.14)

4-Diplomatik İstisnalar:(KDVK, md.15)

5-Özürülerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç ve özel bilgisayar programları,(KDVK, md.17/4-s)

6-Uluslararası Anlaşma Hükümlerine Göre Uygulanan İstisnalar: (KDVK, md.19/2)

7-İndirimli Vergi Oranına Tabi Teslim ve Hizmetler: (KDVK, md.29/2)

8-Vergi Sorumluluğu Kapsamında Tevkifat Uygulamasından Doğan İşlemler: (KDVK, md.9)

ile orantılı olmak üzere adi, kollektif ve adi komandit şirketlerde ortakların (komandit şirketlerde sadece komandite ortakların),

- Vergi dairelerince takip edilen amme alacaklarına,
- İthalat sırasında uygulanan vergilere,
- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) prim borçlarına, mahsuben iade edilebilir.

Mahsup talebi, iade hakkı doğuran işleme ilişkin ilgili bölümlerde belirtilen belgelerin tamamlanıp, KDVİRA sistemi tarafından üretilen “KDV İadesi Kontrol Raporu” nun geldiği tarihte olumsuzluk tespit edilmeyen tutarlar itibarıyla yerine getirilir. Olumsuzluk tespit edilen alımlara ilişkin KDV tutarlarının mahsuben iadesi ise olumsuzlukların giderilmesi kaydıyla yapılabilir.”⁷ Yönünde bir düzenleme yapılmıştır.

Yine aynı Genel Tebliğ’in; "2.1.1. Mahsup Edilebilecek Borçlar" alt başlıklı bölümünde ise;

"Mükellefler, KDV iade alacaklarını; kendilerinin, ortaklık payı ile orantılı olmak üzere adi, kollektif ve adi komandit şirketlerde ortakların (komandit şirketlerde sadece komandite ortakların) aşağıda belirtilen borçlarına mahsubunu talep edebilirler.

a) Vergi Dairelerince Takip Edilen Amme Alacaklarına Mahsup

İade alacağının, vergi dairelerine olan bütün borçlara (Devlete ait olup vergi dairelerince takip edilen tüm amme alacaklarına) mahsubu suretiyle iadesi talep edilebilir. Vergi dairelerine olan borçlara mahsup talebi, gerekli bilgi ve belgelerin tamamlandığı tarihi takip eden 10 gün içinde tamamlanır.

b) İthalde Alınan Vergilere Mahsup

KDV iade alacağının ithalde alınan vergilere mahsubu için, ilgili gümrük idaresinden mükellefin vergi dairesine hitaben yazılan ve ithalde alınan vergiler ile varsa gecikme faizi, zam ve ceza tutarları ile ödemenin yapılacağı gümrük muhasebe birimi ve hesap numarasını belirten bir yazı alınır. Mahsup tutarını gösteren muhasebe işlem fişi talep tarihinden itibaren 10 gün içinde ilgili gümrük muhasebe birimine gönderilir. Herhangi bir nedenle mahsup yapılamaması halinde, gümrük muhasebe birimince düzenlenecek muhasebe işlem fişi ile mahsup edilemeyen tutar ilgili vergi dairesine iade edilir."

c) SGK Prim Borçlarına Mahsup

KDV iade alacağının, SGK’ya olan borçlara (sosyal sigorta primi, işsizlik sigortası primi ve idari para cezası borçları ile bunların ferilerine) mahsubu mümkündür. Bu talep, mükellefin SGK’dan alıp mahsup dilekçesine ekleye, mahsubu talep edilecek prim borçlarını ve varsa gecikme zammı ve cezası tutarlarını gösteren belgeye göre değerlendirilir. Cari dönem borçlarına ilişkin mahsup taleplerinde söz konusu belge aranmaz.” açıklamaları yer almaktadır.

---

⁷Gelir İdaresi Başkanlığı, Katma Değer Vergisi Genel Tebliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/anayasa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=9&MevzuatNo=19631&MevzuatTertip=5>

Yukarıda yer verilen mevzuat hükümleri çerçevesinde; mahsup talep edilebilecek KDV iadesi alacakları;

İade hakkı doğuran işlem türü, mahsuben iade imkânı, mahsuben iade sınırı ve tutarları, mahsuben iadede Yeminli Mali Müşavir (YMM) Tasdik Raporu aranılıp-aranılmayacağı, Vergi İnceleme Raporu ile teminat hükümleri açısından konunun Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'nin ilgili bölümlerindeki açıklamaların, usul ve esasların da ayrıca dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca bahsi geçen Genel Tebliğ'de düzenlenen hususlar haricinde, özeldelerle de iadeye konu olabilecek olan kısıtlamalar da mevcut bulunmaktadır⁸.

Bahsedilen bütün düzenlemelere rağmen, iade koşulları oluşmasına rağmen KDV alacağının iade edil(e)memesi durumu söz konusu olmaktadır. Bu durumun işletmeler üzerinde yaratmış olduğu duruma ve bu durumun kamu harcamalarının finanse edilmesinin hukuki temeline ilişkin eleştirilere aşağıda değinilecektir.

2.4. Devreden Katma Değer Vergisi

Çalışmamızda bahsedildiği gibi, KDV, satın alınan mal ve hizmetler üzerinden alınan dolaylı bir vergi olup KDV'de verginin mükellefi, ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyet çerçevesinde mal ve hizmet tesliminde bulunanlar olmakla birlikte verginin yüklenicisi mal ve hizmet tesliminde bulunanlar değil nihai tüketicidir. Devreden KDV'nin ne olduğunu kavramsal olarak anlayabilmek için; indirilecek, hesaplanan ve devreden KDV kavramlarının (Bülten, 2022) neyi ifade ettiğinin bilinmesi gerekmektedir.

İndirilecek KDV: Mükelleflerin kendilerine yapılan teslim ve hizmetler dolayısıyla hesaplanarak düzenlenen fatura ve benzeri vesikalarda gösterilen katma değer vergisi ile yine mükelleflerce ithal olunan mal ve hizmetler dolayısıyla ödenen katma değer vergisi toplamını,

Hesaplanan KDV: Mükelleflerin yaptıkları vergiye tabi işlemler üzerinden hesapladıkları katma değer vergisi toplamını,

Devreden KDV: Mükelleflerin ilgili vergilendirme dönemlerine ilişkin indirilecek KDV toplamının, hesaplanan KDV toplamlarından fazla olması halinde aradaki fark tutarını ifade etmektedir.

Ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyet çerçevesinde mal ve hizmet tesliminde bulunanlar, mal ve hizmet nihai tüketiciye ulaşıncaya kadar olan tüm aşamalarındaki üretim ve satışlarda, satış bedeli üzerinden hesaplanıp tahsil edilen katma değer vergisinden, önceki safha için ödenen katma değer vergileri indirilmektedir. Bu indirim sonrası kalan pozitif fark olursa vergi dairesine ödenmekte, negatif fark olur ise sonraki döneme devredilmektedirler. Gerek bazı katma değer vergisinden istisna işlemler gerekse indirimli orana tabi işlemler nedeniyle yüklenilen, ancak indirim mekanizmasıyla telafi edilemediği için katlanılan vergi ise mükelleflere iade edilmektedir. KDV iadesinin özünü oluşturan bu negatif fark oluşturmaktadır.

---

⁸ Konunun bağlamından kopmamak adına ilgili özeldelerle bu çalışmada detaylıca yer verilmemektedir. Ancak örnekleri için bkz; İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı Gelir Kanunları KDV-ÖTV Grup Müdürlüğü'nün 10.07.2019 tarih ve 39044742-010-E.374445 sayılı görüş yazısı; İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı Gelir Kanunları KDV-ÖTV Grup Müdürlüğü'nün 09.10.2019 tarih ve 39044742-130[Özelge]-E.843494 sayılı özelge cevabı vb.

Bir başka anlatımla teorik olarak KDV iadesi ve buna bağlı olarak KDV indirimi şu şekilde işlemektedir: KDVK'nın 29 ile 36. maddelerinde KDV indirimine ilişkin hükümlerle düzenlenmiş olup, Kanun'un 29/1. maddesine göre mükellefler, vergiye tabi işlemleri üzerinden hesaplanan KDV'den, mükelleflerin faaliyetlerine ilişkin olarak satın aldıkları veya ithal ettikleri mal ve hizmetlere ödedikleri KDV'yi indirmektedir. İndirimden sonra kalan müspet farkı da vergi dairesine beyan edip ödemektedir. Bir vergilendirme döneminde yüklenen KDV, hesaplanan KDV'den fazla olursa, indirilemeyen KDV bir sonraki dönemde indirilmek üzere devredilmektedir. Bazı ülkelerde indirilemeyen vergiler o dönemde iade edilmesine rağmen ülkemizde dönemsel olarak indirilemeyen verginin, bir sonraki dönemde indirilmek üzere devredilmesi öngörülmüştür. Ancak, aşağıda belirtilecek olan istisnai işlemler kapsamında ya da indirim oranına tabi işlemler nedeniyle yüklenen KDV'ler indirim mekanizmasıyla da telafi edilemediği için katlanılan bu verginin KDV'yi yatıran işletmelere iade edilmesi gerekmektedir. Ortaya çıkan ve muhasebe anlamında da mükellefi olmadığı halde işletme üzerinde kalan bu negatif fark KDV iadesinin esasını oluşturmaktadır.

Esasında; ticari faaliyette bulunan işletmelerin birçoğunu kapsayan KDV iadesi, yararlanan kişiler ya da işletmeler için oldukça olumlu bir uygulamadır. KDV iadesi uygulamasının fiiliyatta uygulanamadığı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bazı faaliyet türleri bünyesinde yer alan mal ve hizmet satışlarında KDV uygulaması hiç olmayabileceği gibi düşük oranlı olarak gerçekleştirilmesini bu kapsamda göstermek mümkündür. Bu tür durumlarda satıcı kendinden önceki aşama sırasında doğan alım satım işleminden yüklenmiş olduğu KDV'yi yansıtamamakta olup vergi o satıcının üzerinde kalmaktadır. Bazı durumlarda ise alıcı yasal yükümlülükleri nedeniyle satıcıya KDV'nin bir bölümünü ödeyememekte ve onun adına vergi dairesine yatırmaktadır. Bu tür durumlar KDV iadesi uygulamasının devreye girmesine neden olmaktadır.

3. DEVREDEN KATMA DEĞER VERGİSİ'NİN İADE EDİL(E)MEMESİ SORUNU

Çalışmamızda bahsedildiği gibi, nihai tüketiciyi vergilemeyi amaçlayan yayılı bir işlem vergisi olan KDV, sadece nihai tüketiciye satış aşamasında değil, tüm üretim ve dağıtım aşamalarında yaratılan katma değer üzerinden tahsil edilmektedir. Devreden KDV işletmelerde bir dönemde indirilemeyen ve gelecek döneme devredilen katma değer vergisinin takip edildiği hesap olarak tanımlanabilir. İşletmenin satın aldığı ürüne ödediği KDV, sattığı üründen aldığı KDV'den fazlaysa bu durumda devreden KDV doğmaktadır. 2021 yılsonu itibarıyla Türkiye'deki 2 milyon civarındaki KDV mükellefinin ortalama her 5 mükelleften 4 tanesinin aylık olarak KDV'si devretmektedir. KDV tutarının 250 - 300 milyar TL civarında olduğu ifade edilmektedir (Tolu, 2021).

Devlet; bir mal veya hizmetin, ortaya çıkan katma değeri vergilendirerek tahsilatını gerçekleştirmektedir. Mevzuatta da belirtildiği gibi, ithalatçı, imalatçı, toptancı, perakendeci durumundaki mükelleflerin ödediği KDV, zaman -dolayısıyla finansman- faktöründen arı düşünülürse, bu mükelleflerin mal varlığında bir azalmaya neden olmaktadır. Şöyle ki; bu yayılı süreç içerisinde, her mükellef kendi müşterisinden, satış bedeli ile birlikte tahsil ettiği KDV'den, alımları nedeniyle ödediği KDV'yi indirip aradaki farkı vergi dairesine ödemektedir. Hesaplanan KDV'den, ödenen KDV indirildikten sonra kalan pozitif fark, ithalatçı, imalatçı, toptancı, perakendeci durumundaki mükelleflerin, Hazine adına tahsil ettiği ve Hazineye ödemesi gereken bir borç mahiyetindedir. Yayılı işlemin nihai mükellefe ulaşıncaya kadar

gerçekleşen ara işlemlerde mükellefler adeta vergi tahsil idaresinin görevini üstlenmektedir. Bu sebeple KDV'nin ana unsurunu indirim mekanizması oluşturmaktadır.

Katma Değer Vergisi sisteminin olması gereken sisteminde, hesaplanan KDV'nin ödenen KDV'den fazla olması yani pozitif bir fark olması beklenmektedir. Ancak, yatırım ve üretim sürecinin uzun olduğu yahut stok devreden hızının düşük olması ya da zararına satış gibi durumlarda hesaplanan KDV, yüklenilen KDV'den düşük çıkabilmektedir. Ayrıca istisna ve oran indirimleri nedeniyle, KDV tahsilatından mahrum kalınan hallerde de yüklenilen KDV'lerin hesaplanan KDV'den fazla çıktığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen bu durumda, indirilemeyen KDV, sonraki dönemlerde indirim konusu yapılmak üzere devretmektedir. Özetle, devreden KDV sorunu bu şekilde meydana gelmektedir.

Yukarıda teorik olarak açıklanan konuyu, ithalatta KDV alacağıının nasıl oluştuğu örneği ile açıklamanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İthalatçı (A) firmasının 40.000 USD' ye mal maliyeti ile 20.000 kg (20 ton) mal ithal ettiğini varsayalım.

Devlet ithalat işlemlerinde, malın gümrük işlemlerinde malın maliyetini ithal edilen şirketin kestiği fatura üzerinden gerçekleştirilmemektedir. Zira ithal üründe gümrükte uygulanan gözetim belgesi⁹ almanın (belki de alamamanın) zorluğu neticesinde ithalatçı firmalar, “gizli ithalat vergisi”¹⁰ olarak adlandırılabilir olan daha farklı bir uygulamaya tabii tutulmaktadır. Bu uygulama neticesinde; ithal edilen eşyanın gerçek bedeli daha düşük olmasına karşın gözetim nedeniyle eşya bedeline fiktif bir ilave (matrah arttırma) yapılarak ithalat işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bu eklenen tutar üzerinden aşağıda rakamsal olarak da örnekte açıklayacağımız gibi ithalat vergileri (gümrük vergisi, KDV, ÖTV gibi) ödenmektedir. Böylece, ithal edilen ürünün birim maliyeti artırılarak yurt içindeki üreticiler lehine bir durum meydana getirilir. Şayet gözetim konu ürünün yurt içinde üreticisi yoksa bu kez tüketici aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira bu durumda da ithalatçı, ithalatta ödediği bedeli ürünün üzerine maliyet olarak yansıtacaktır. Ayrıca burada ithalatçı ödemesi gereken ithalat vergisinden daha fazlasını bir matrah artırım yöntemi ile gizli olarak ödemiş olmaktadır.

Bu açıklama ekseninde, (A) firmasının 40.000 USD' ye mal maliyeti ile ithal ettiği 20.000 kg (20 ton) ürüne, gözetimde kilo gram başına 4 USD bedel ödendiğinde (Genelge, 2022); 40.000 USD mal ettiği ürün;

$20.000 \text{ USD} \times 4 \text{ USD} = 80.000 \text{ USD}$ ye mal olmaktadır.

80.000 USD üzerinden öncelikle %15 oranında gümrük vergisi uygulanmaktadır.

---

⁹ Konunun kapsamının genişlememesi adına gözetim belgesi alma uygulamasından detaylıca bahsedilmeyecektir. Kısaca gözetim belgesi: Gözetim uygulaması, yerel üreticileri dış rekabetten koruma araçlarından biri olarak karşımıza çıkıyor. Hazine ve Maliye Bakanlığı (o zamanki adıyla Ekonomi Bakanlığı) tarafından yürürlüğe konulan bu araç, ithal edilen ürünlerin belli bir fiyatın altında ithal edilmesi halinde gözetim belgesi alma, yani bir izin alma zorunluluğu getirilmesi suretiyle tatbik ediliyor. Bu izin alma süreci bazen ciddi zaman alabiliyor (1 veya 2 ay), bazen de olumsuz olarak sonuçlanabiliyor. Bu nedenle, izin alma süreci ithalatçılar açısından alternatif bir yol olarak değerlendirilemiyor.

¹⁰ Vergilerin kanuniliği ilkesi gereği ayrıca tartışmaya açık olan ve başlıca bir tartışma konusu olduğunu düşündüğümüz bu duruma çalışmanın kapsamını dağdıtmamak adına burada değinilmeyecektir.

80.000 %15 = 12.000 USD gümrük vergisi eklenmektedir. Gümrük vergisi malın maliyetine ekleneceğinden

$$80.000 + 12.000 = 92.000 \text{ USD}$$

Gümrük vergisi eklenmiş haline %18 KDV uygulandığında ise;

$$92.000 \text{ USD } \%18 \text{ KDV} = \mathbf{16.500 \text{ USD}}$$
 ithalatçı (A) firması tarafından ödenen KDV bedelidir¹¹.

Peki, ithalatçı (A) firması için durum nasıl cereyan etmektedir?

İthal edilen malın ithalatçıya fatura maliyeti 40.000 USD' idi. Gümrük bedeli maliyete ekleneceğinden, ödenen 12.000 USD Gümrük vergisi ile maliyet

$$40.000 \text{ USD} + 12.000 \text{ USD} = 52.000 \text{ USD}' e \text{ çıkmaktadır.}$$

$$(A) \text{ firmasının mali } \%20 \text{ kar ile sattığını var saydığımızda, } 52.000 \text{ USD } \%20 = 10.400 \text{ USD}$$

$$\text{Malın satış fiyatı; } 52.000 \text{ USD} + 10.400 \text{ USD} = 62.400 \text{ USD} \text{ çıkmaktadır.}$$

$$\text{Satış fiyatı üzerinden } \%18 \text{ KDV ile } 62.400 \%18 = 11.232 \text{ USD}$$

Firmanın ürünün satışını gerçekleştirip tahsil edeceği KDV tutarı **11.232 USD**

(A) Firması malı ithal ettiğinde devlete 16.500 USD KDV ödemişti. Satış sonucunda elde edeceği KDV ise 11.232 USD olarak gerçekleşmiştir.

$16.500 \text{ USD} - 11.232 \text{ USD} = \mathbf{5.268 \text{ USD}^{12}}$ (A) firmasının devlette alacak olduğu KDV bedeli bulunmaktadır. Teorik olarak yukarıda açıklanmaya çalışılan negatif fark bu şekilde oluşmaktadır.

Dolaylı bir vergi olan KDV, yansıtılabilen bir vergi olduğu için üretici açısından bir maliyet olarak değerlendirilmemektedir. Zira üretici yüklendiği KDV'yi bir sonraki üreticiye ve/veya tüketiciye yansıtmak suretiyle tahsil etmekte, böylelikle üretici üzerinde bir KDV yükü oluşmamaktadır. Sistemin normalde işlemesi gereken yöntemi budur. Ancak ithalatta ödenen KDV indirimi mümkün olsa da ithalattaki gözetim uygulaması göz önüne alındığında, KDV matrahını artıran ana bir neden olabiliyor. Hatta bu uygulamalar, KDV'nin nihai tüketici üzerinde kalması ve dolayısıyla üreticiler üzerinde bir yük oluşturmaması prensibini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple KDV mekanizmasının çalışma mantığı açısından uyumsuzluk yarattığı kanaatindeyiz.

İndirimli oran veya istisna uygulamasından kaynaklanan devreden KDV'nin iadesi elbette mümkündür. Ancak, uygulamada iade süreci çok uzun, zahmetli ve masraflı olarak gerçekleştiğinden, somut olarak KDV iadesi yapılamamaktadır. Ayrıca, iade sürecinde meydana gelen birtakım olumsuzluklar nedeniyle (ki bu olumsuzlukların büyük bir kısmı alt firmalardan kaynaklanmaktadır) iade tutarında vergi dairesi tarafından kesintiler yapılabilmektedir.

¹¹ USD üzerinden hesaplanan bedel, hesaplandığı günün merkez bankası kuru ile TL çevrilir.

¹² USD üzerinden hesaplanan bedel, hesaplandığı günün merkez bankası kuru ile TL çevrilir.

Örneklendirecek olursak; (A) firması tedarikçisi (B) firmasından 100.000 TL değerinde bir mal satın alır %18'lik KDV oranı ile 18.000 TL KDV ödemektedir. Üretim süreci içerisinde satın aldığı ürüne gerekli katma değeri yaratıp nihai mal haline getirip kâr marjı ile birlikte 150.000 TL sattığı durumda malın niteliğine göre (yukarıda indirimli oran olarak belirtilen durumda) nihai mala uygulanan KDV oranı %8 olduğu durumda $150.000 \times 8\% = 12.000$ KDV tahsil edecektir. Ancak (A) firması tedarikçisinden malı satın alırken 18.000 TL KDV öderken, 12.000 TL KDV tahsil edecektir. Arada kalan 6.000 TL'lik fark KDV iadesi alması gereken tutardır.

Ayrıca yukarıda bahsi geçen, KDV devrinde ortaya çıkan pozitif ve negatif farklara ilişkin olarak değinilmesi gereken bir başka hususta şudur. KDV'den, yüklenilen KDV indirildikten sonra kalan pozitif fark, Hazine'ye ödenmesi gereken bir borç mahiyetinde olmasından ötürü kamu alacağı vasfını taşımaktadır. Bu nedenle de kamu borcu ödeninceye değin uygulanan gecikme zammı uygulanmaktadır. Ancak fark negatif çıktığında hazine bünyesine katmış olduğu, iade etmesi gereken KDV'yi iade etmemektedir. Bir başka anlatımla, Hazine bunu mükellefe karşı bir borç olarak görmemektedir. Hazine; kendi alacağını tahsil etmekte ve hatta gerektiği zaman gecikme zammı ile birlikte tahsil etmekte, ancak kendisi borçlu olduğu zaman kendi borcunu ifadan imtina etmekte, devreden KDV'nin iadesini gerçekleştirilmemektedir. Bir Anadolu deyişiyle, Hazine adeta alacağına şahin, borcuna kuzgun gibi davranmaktadır.

Nihayetinde iade hakkı olanlarda bile devreden KDV sorunu devam etmektedir. İade hakkı olmayan mükelleflerde ise devreden KDV süre sınırı olmaksızın ilelebet devretmekle birlikte şirketin tasfiyeye girmesi durumunda bile iade edilmemektedir. Bu sorunun kamunun adeta yeni bir finansman yöntemi ihdas etmesinin haricinde mülkiyet hakkı kapsamında da ayrıca incelenmesi gerektirdiği kanaatindeyiz.

İade edilmesi gerekirken edilmeyen KDV'ler işletmeler üzerinde finansman yükü oluşturmaya devam etmektedir. İşletme üzerinde oluşan finans yükü ise işletmeleri istisna ve indirimli oran taleplerinde bulunmaya sevk etmektedir. Adeta fasit bir döngüye, bumeranga dönem sistem ise iyice karışık bir hal almakta ve bozulmaktadır.

Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Konseyi 134. Genel Kurulu'nu 27 Şubat 2019 tarihinde toplamış olup Konsey, devreden KDV alacağına ilişkin tespitlerde ve sorunun nasıl çözüm bulacağına dair önerilerinde bulunmuştur (Ak, 2019). Hedeflenen, mükellefler üzerinde ciddi finansman yükü yaratan birikmiş devreden KDV Hazine'yi zorda bırakmayacak çerçevede eritilmesidir. Bu kapsamdaki öneriler;

-Sadece kamuya olan borçların ödenmesinde kullanılabilir olmak kaydıyla devreden KDV stokunun likidite kazanması amacıyla mükellefler arasında alacak olarak temlik edilmesi düzenlemesi yapılabilir.

-Önerilen şekilde likidite kazandırılan devreden KDV stok tutarının alacak olarak sermaye şirketlerine aynı sermaye konmasına ilişkin düzenleme yapılabilir.

-Devreden KDV stoku kaynaklı alacak, banka kredilerinde teminat olarak gösterilmesi imkânı sağlanabilir.

-İthalatta gözetim uygulaması kaynaklı fark KDV ilgili olduğu malın maliyetine eklenerek veya gider yazılarak devreden KDV stokundan düşülebilir.

-Devreden KDV stokunun ithalat vergilerine veya ithalde alınan KDV'ye mahsubuna izin verilebilir.

-Grup şirketleri için tek (konsolide) KDV beyannamesi uygulamasına geçilerek devreden KDV stoku eritilebilir. Yahut grup şirketleri arasında devreden KDV stokunun indirim şeklinde kullanılmak üzere temliki/aktarılması suretiyle eritilmesi öngörülebilir.

-İthalatta gözetim uygulaması (referans fiyat) nedeniyle Gümrük İdaresine ödenen fark KDV iadeye konu olmayan devreden KDV yaratmaktadır. İthalatta gözetim uygulaması nedeniyle Gümrük İdaresine fark KDV ödenmesi yerine başka bir benzeri etkisi olan uygulamaya gidilmesi veya fark KDV tutarının indirim konusu yapılmadan malın maliyetine eklenmesine yönelik düzenleme yapılması devreden KDV sorununu çözebilir.

-Yaygın ve çok sayıda istisna ve indirimli orana tabi işlemler ile büyük ölçekli sabit yatırımlar ve stoklardan kaynaklanan devreden KDV mükelleflerin vergi idaresinden olan alacağı niteliğindedir. Belirli bir tarih milat kabul edilerek, yeni uygulamaya geçişi izleyen bütün beyannamelerde çıkan ödenecek KDV devreden KDV stok değerinden mahsup edilebilir.

-Devletten KDV alacağı olan firmalara, KDV alacaklarına karşılık devlet tarafından bozdurmamak şartıyla çok düşük faizle hazine bonusu vermesini, şirketlerin finansman yükünü bir nebze azaltılabilir (Özdebir, 2018).

4. SONUÇ

Devreden KDV sorunu, KDV'nin uygulanmaya başladığı 1985 yılından günümüze kadar varlığını sürdürmekte ve her geçen yıl tutar olarak katlanmak suretiyle çözümlenmesi daha da güç bir sorun halinde gelmektedir. Ülkemizdeki uygulamanın AB'deki uygulamadan daha farklı cereyan etmesi, firmalarımızı uluslararası rekabette finansal olarak dezavantajlı bir konuma düşürmektedir. Bu dezavantajlı durumu çözebilmek adına çok sayıda istisna düzenlemesine başvurulmuş ancak bunun sonucunda da KDV Kanunu daha da karmaşık bir hal almıştır. Diğer taraftan, Kanun'un teorisine ve ruhuna aykırı bu uygulama, mükelleflerin vergiye uyum düzeyini de olumsuz etkilemektedir. Bu uyumsuzluk içerisinde ortaya çıkan KDV iadesinin mükelleflerin hakkı olduğunu kabul etmek gerekir. Elbette ki çalışmamız içerisinde zikredilen büyüklükteki bir yükümlülüğü Devletin bir anda yerine getirmesi, devreden KDV stokunu kısa sürede eritmesi kolay olmayacaktır. Ancak devreden KDV stokunun büyümesini önlemek, bazı tedbirlerle birikimi eritmeye çalışmak da mümkündür. Bu hususta, sektör temsilcileri, konu ile ilgili sivil toplum kuruluşu üyeleri, ilgili meslek mensupları, doktrinindeki akademisyenler çeşitli toplantılarda nakden alamadıkları KDV iadesini hiç değilse alternatif yollardan elde edebilmeyi arzulamaktadırlar. Üretilen alternatif çözüm yöntemlerinin ehven-i şer içerisinde, çözüme yönelik uzlaşma içerisinde bir çare olarak bulunduğu anlamakla birlikte bu ve benzeri önerilerin sorun karşısında palyatif de kalacağı kanaatindeyiz. Sürecin çığ gibi büyüyen devreden KDV alacaklarını görmezden gelerek devam etmesi halinde Devletin iade etmesi gereken KDV'yi iade etmeyerek kendisine yeni ve haksız bir kamu finansman yarattığını söylemekte bir beis görülmemektedir. Kamunun finansmanı için yeni mali yükümlülük yaratılmasında bir sorun yoktur. Ancak Devletin bu finansmanı borcunu ödemeyerek, işletmeler üzerinde

ciddi bir finansman yükü oluşturarak, ticaret hayatını olumsuz yönde etkileyerek gerçekleştirilmesi de kabul edilemez. Ancak konuya çözüm odaklı yaklaşılması gerekmektedir. Biriken KDV iadelerinin sunulan alternatif yöntemler ile çözülmeye başlanmasından sonra, sorunu kaynağında çözebilmek adına KDV Kanunu ve ilgili mevzuatta daha yalın, amaca hizmet eder yönde düzenlemeler gerçekleştirilerek, sistemin daha sağlıklı işleyebilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ak, R. (2019, 03 05). “*Türkiye'nin dev sorunu Devreden KDV*”. 01 07, 2022 tarihinde Habertürk Gazetesi: <https://www.haberturk.com/turkiye-nin-dev-sorunu-devreden-kdv-2392183-ekonomi> adresinden alındı
- Aksoy, Ş. (1996). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*. İstanbul .
- Dileyici, D., & Özkıvrak, Ö. (2010). Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu Ve Açık Bütçe Politikası. *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2(1).
- Doğan, A. A. (1985). *Katma Değer Vergisi Kanunu Açıklaması ve Yorumu*. Ankara.
- Durankaya, M., & Ceylan, S. (2007). “Kamu Harcamalarının Finansmanında Vergi Bileşenlerinin Rolü ve Mali Aldanma”. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 15-35.
- Edizdoğan, N. (2007). *Kamu Maliyesi*. Bursa.
- Eker, A. (2005). *Kamu Maliyesi*. Ankara.
- Genelge, T. B. (2022, 01 07). <http://www.tggumruk.com/uploads/domainfiles/tggumruk.com/files/Genelge%20No%202012%20-%202029.pdf> adresinden alındı
- Gerek, Ş., & Aydın, A. R. (2005). *Anayasa Yargısı ve Vergi Hukuku*. Ankara.
- Güneş, G. (2011). *Verginin Yasallığı İlkesi*,. İstanbul.
- Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü hakkında. (2022, 01 02). www.hmb.gov.tr.
- Kaneti, S. (1989). *Vergi Hukuku*. İstanbul .
- Kızılot, Ş. (1998). *Katma Değer Vergisi Kanunu ve Uygulaması, C.I*. Ankara .
- Kızılot, Ş. (2008). *Vergi Uyuşmazlıklarıyla İlgili Danıştay Kararları ve Özelgeler (Müktezalar), C.8*. Ankara.
- Kumrulu, A. (1988, Aralık). Anayasa Mahkemesinin Bir Kararı Nedeniyle Vergi Borcunda Objektif Sorumluluk esasına Dayanan Teselsül. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(3).
- Öncel, M., Kumrulu, A., & Çağan, N. (2012). *Vergi Hukuku*. Ankara .
- Özdebir, A. S. (2018, 10 11). “*ASO'dan 'KDV alacaklarına karşılık, hazine bonusu' talebi*”. 01 05, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/asodan-kdv-alacaklarina-karsilik-hazine-bonusu-talebi/1278764> adresinden alındı

- Tolu, A. (2021, 12 29). *KDV'de neler yapılabilir, neler yapılmalı?* Dünya Gazetesi,: www.dunya.com adresinden alındı
- Türk, İ. (1989). *Maliye Politikası*. Ankara.
- Türk, İ. (1992). *Kamu Maliyesi*. Ankara.
- Ulusoy, A. (2012). *Maliye Politikası*. İstanbul.
- Vural, M. (2008). *Katma Değer Vergisi İade Rehberi*,. İstanbul.
- Yaltı Soydan, B. (1998). *Hizmet İşlemelerinde Katma Değer Vergisi- Karşılaştırmalı Bir Hukuk Denemesi*. İstanbul.
- Yılancı, V., Şaşmaz, M. Ü., & Öztürk, Ö. F. (2020, Mart). “Türkiye’de Kamu Harcamaları İle Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Frekans Alanda Asimetrik Testinden Kanıtlar”,. *Sayıştay Dergisi*, 31(116), 112-139.

KAMU MALİ YÖNETİMİNDE ETKİNLİK ARAYIŞLARI: TÜRKİYE’DE VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÇOK YILLI BÜTÇELEME UYGULAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmet UTKUSEVEN^a

Abdulcelil GAZİOĞLU^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, İzmir Türkiye

ORCID: 0000-0001-9007-1264

E-posta:

ahmet.utkuseven@ikcu.edu.tr

^b Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, İzmir Türkiye.

ORCID: 0000-0001-5940-4737

E-posta:

abdulcelil.gazioglu@ikcu.edu.tr

Note: Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UTKUSEVEN danışmanlığında Abdulcelil GAZİOĞLU tarafından İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE’de tamamlanan “Teoride ve Uygulamada Çok Yıllı Bütçeleme: Türkiye Değerlendirmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

ÖZET

Modern dünyada yönetim sistemlerinde yaşanan değişimler, teknolojideki hızlı gelişim ve dönüşümlerin başını çektiği bir dizi etken, ekonomiyi özellikle son 70-80 yıl içerisinde bambaşka bir boyuta getirmiştir. Bu değişimlerin hem de devlet yönetimiyle hem de ekonomiyle organik bağı bulunan kamu mali yönetiminde köklü değişikliklerin yapılmasına sebep olması şaşırtıcı bir durum değildir. İşte bu değişen ve gelişen yeni düzenle kamu mali yönetiminin devletin fonksiyonlarını yerine getirmesi için mevcut harcamalarına eklenen yeni harcamaları kit kaynaklarla finanse etmesi gerekirken aynı zamanda bütçeyi hükümetin ekonomi politikalarıyla uyumlu bir şekilde konjonktürün gerekliliklerini gözeterek hazırlaması mecburiyeti doğmuştur. Kamu mali yönetiminin bu değişikliklerle mücadelesinde başarılı olabilmeye için birçok sistem geliştirilmiş ve bunların neticesinde performans esaslı bütçeleme sistemi doğmuştur. Bütçeye orta vadeli bir bakış açısı getiren bu sistem çok yıllık bütçe yöntemiyle uygulanmaktadır. Orta vadeli harcama sistemi olarak da adlandırılan çok yıllık bütçe uygulaması 90’lı yıllardan günümüze kadar gelişmekte olan ülkeler ve birçok OECD ülkesinin başvurduğu yöntem olmuştur. Çalışmada çok yıllık bütçeleme kavramsal olarak ele alınmış ve bu bütçelemeyi başarıyla uygulayan ülke örneklerinden de yola çıkarak Türkiye’deki çok yıllık bütçeleme uygulaması incelenmiştir. Yüksek lisans tezinden türetilmiş bu çalışmada Türkiye’nin çok yıllık bütçelemeye geçişi ve bu bütçelemedeki performansı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Yıllı Bütçeleme, Orta Vadeli Mali Plan, Orta Vadeli Harcama, Devlet Bütçesi.

JEL Kodları: H2,H6

Search for Efficiency in Public Financial Management: Assessment of the Multiannual Budget Implementation in Turkey and Selected Countries.

ABSTRACT

Changes in management systems in the modern world, rapid developments in technology and a number of factors led by transformations have brought the economy to a whole new dimension, especially in the last 70-80 years. It is not surprising that these changes have led to fundamental changes in public financial management, which have organic ties to both government and the economy. In order to fulfill the functions of the state, public financial management must finance the new expenditures added to its existing expenditures with scarce resources while at the same time composing the budget in line with the economic policies of the government. In order for public financial management to be successful in combating these changes, many systems have been developed and as a result performance based budgeting system has emerged. This system, which brings a medium term perspective to the budget, is implemented with the multi-year budget method. The multi-year budget implementation, also referred to as the medium-term expenditure system, has been the method used by developing countries and many OECD countries since the 1990s. In the study, multi-year budgeting has been conceptually handled and the multi-year budgeting practice in Turkey has been examined, starting from the examples of countries that have successfully implemented this budgeting. In this study, which was derived from the master's thesis, Turkey's transition to multi-year budgeting and its performance in this budgeting were evaluated.

Keywords: Multi - Year Budgeting, Medium-Term Fiscal Plan, Medium-Term Expenditure, State Budget

JEL Codes: H2,H6

1. GİRİŞ

Kamu kaynakların etkin ve etkili kullanımı maliye biliminin en önemli amacı olarak değerlendirilmektedir. Kamu gelir ve giderlerinin yer aldığı hukuki bir belge niteliği taşıyan devlet bütçesi bu amaç doğrultusunda kullanılan en önemli politika araçlarından biridir. Kamu mali yönetiminde etkinlik arayışları kapsamında iktisadi anlayıştaki gelişmelere paralel olarak devlet bütçesinde de birçok yenilik ve değişiklik yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle devlet bütçesinin tanımı yapılmış ve devlet bütçesinin modern ekonomiyle birlikte değişen fonksiyonlarına yer verilmiştir. Devlet bütçesinin çağdaş fonksiyonları, modern ekonomide kamu ekonomisinin yeri ve önemine bağlı olarak oluşturulduğundan günümüz kamu mali yönetimindeki etkinlik arayışları için oldukça büyük önem arz etmektedir. Bütçenin tanımı ve fonksiyonlarına değinildikten sonra devlet bütçesine orta vadeli bir bakış açısı getiren çok yıllık bütçeleme uygulaması kavramsal olarak açıklanıp olumlu ve olumsuz yönleri ile ele alınmıştır. Kamu mali yönetim reformu ile Türkiye’de bütçeye kazandırılan orta vadeli bakış açısı ile uygulanan çok yıllık bütçelemenin değerlendirilmesi yapıldıktan sonra uygulamada yaşanan sorunlar tespit edilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

2. Devlet Bütçesi ve Bütçe fonksiyonları

İnsanların belirli kurallar çerçevesinde toplu yaşamasının yürütücüsü olan devletin siyasi, ekonomik, sosyal ve mali fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için kaynağa ihtiyaç duyması ve bu kaynağı nasıl elde edeceği ve harcayacağı önemli bir konu haline gelmiştir. Devlet bütçesi son derece yalın bir söylemle devletin faaliyetleri için gerekli finansal plan olarak tanımlanabilir (Akdoğan, 2005: 315). Devletin tanımına göre faaliyetlerinin değişeceği göz önünde bulundurunca devlet bütçesinin kapsamının birçok farklı şekilde yapılabileceği de imkânlar dahilinde olmaktadır. Ancak devlet bütçesinin tanımını değiştirmeye zorlayan tek etmen devletin tanımı değildir. Teknolojik gelişimlerden kaynaklanan zorunluluklar ve toplumların refah arttıkça değişen talepleri devletin bütçeyi oluştururken kullandığı enstrümanları değiştirmiştir ve bu durum devlet bütçesinin kapsamını genişletmiştir (Akdoğan, 2005: 318).

Devlet bütçesinin fonksiyonları devletin bütçe aracılığıyla yerine getirmesi gereken görevler olarak da adlandırılabilir. Günümüz gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde devlet bütçesi gelir ve giderlerinin tahmini olarak yer aldığı finansal belge olmaktan çıkmış ve ekonominin içinde önemli bir rol üstlenen bir politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Uluatam, 2014: 133). Bunun yanı sıra değişen toplum talepleri ve teknolojik ilerlemeler de devletin bütçe aracılığıyla yapması gereken faaliyetleri arttırmıştır. Bu durum bütçe yöneticilerini bütçe uygulamalarında etkinlik arayışları çerçevesinde devlet bütçesinde köklü değişiklikler yapmaya sevk etmiştir. Bu arayış neticesinde ortaya çıkan çok yıllık bütçeleme sisteminin başarılı olması için bütçenin fonksiyonlarını tam anlamıyla sağlamış olması gerekmektedir. Çok yıllık bütçelemeyi incelemeyi önce devlet bütçesinden ne gibi görevleri yerine getirmesi beklendiği hakkında bilgi sahibi olmak yerinde olacaktır.

Literatürde devlet bütçesinin fonksiyonları klasik bütçe fonksiyonları ve çağdaş bütçe fonksiyonları olarak iki ana gruba ayrılmıştır. Klasik fonksiyonlar siyasi, iktisadi ve mali, hukuki, denetim olarak dörde ayrılırken, çağdaş bütçe fonksiyonları konjonktürel, telafi edici, kalkınma finansmanı, kaynak tahsisi, gelir dağılımını düzenleme ve istikrarı sağlama fonksiyonu olarak belirlenmiştir.

2.1. Devlet Bütçesinin Klasik Fonksiyonları

Öncelikle klasik bütçe fonksiyonlarını açıklayıp daha sonra modern bütçe fonksiyonlarını açıklamak bütçe fonksiyonlarındaki değişimi gösterecektir.

Bütçenin Siyasi Fonksiyonu: Bütçe siyasi karar organı ve hükümetin mali yıl içerisinde yapacağı çalışmalar ve izleyeceği politikalar açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durum devlet bütçesinin ülke yönetiminde etkili olduğunun en açık göstergesidir. Vatandaşların oylarıyla ülke yönetiminin başına gelen siyasi partiler seçmenlerine vermiş olduğu sözleri gerçeğe dönüştürmek adına bütçeye ve bütçe politikalarına yön vermektedir.

Parlamentar sistemlerde işbaşına gelen siyasi partilerin bütçe yönetiminde başarılı olması ve seçim öncesindeki vaatlerini icraat döneminde yerine getirmesi bir sonraki seçimlerde istediği başarıya ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Bu bakımdan devlet bütçesinin yönetiminin başarılı bir şekilde yapılması onun siyasi fonksiyonlarının da başarılı olacağı anlamına gelmektedir (Bilici ve Bilici, 2011: 77).

Bütçenin Hukuki Fonksiyonu: Devlet bütçesi uygulandığı ülkenin anayasasına uygun olarak düzenlenen bir kanundur. Hükümet tarafından hazırlanarak yasama organı olan meclisin onayına sunulan ve meclisin onayıyla yürürlüğe giren bütçe kanununa aykırı hareket edilmesi kanun dışı hareket sayılır ve bütçeyi uygulayan kamu idareleri için cezai sorumluluk doğurur (Feyzioğlu, 1981: 42).

Bütçenin İktisadi ve Mali Fonksiyonu: Günümüzde devletin temel amaçlarından biri de toplum refahını arttırmaktır. Toplum oluşturulan bireylerin ihtiyaçları ise sınırsızdır. Özel ve kamusal nitelikli bu ihtiyaçlardan kamusal olanlarını karşılamaktan sorumlu kamu idareleri de bu sebeple sınırsız ihtiyaçlara sahiptir. Bu ihtiyaçların finansmanında kullanılacak kaynaklar ise sınırlıdır. Bu durum ekonomi biliminin çözüme kavuşturmaya çalıştığı en temel problemlerden birini ortaya çıkarmaktadır; kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları karşılamak (Feyzioğlu, 1981: 43). En az ödenek kullanımı ile en yüksek faydayı kazanmak amacıyla hükümetin iktisadi ve mali hedeflerini bütçede yer alan gelirler ve giderler aracılığıyla gerçekleştirilmesi devlet bütçesinin iktisadi ve mali fonksiyonunu ifade etmektedir.

Bütçenin Denetim Fonksiyonu: Devlet bütçesine yapılan tanımlardan da açıkça anlaşılacağı üzere bütçenin rakamları gelecek yıla yönelik tahminlerden oluşmaktadır. Bütçenin onaylanıp uygulanması ise devletin o yıla ait gelir ve giderlerinin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Tahminlerin göz önünde bulundurulmasıyla gerçekleşmelerin denetlenmesi zorunludur (Sönmez, 1994: 19). Bu denetimle devletin bütün mali faaliyetleri denetlenmiş olmaktadır. Denetim fonksiyonu esasen devlet bütçesinin diğer fonksiyonlarını tamamlar niteliktedir. Gelir ve gider tahminleri için ayrılan kaynakların amacına uygun ve etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesi bir sonraki dönemde bütçe hazırlanması konusunda kamu idarelerine yardımcı olurken aynı zamanda bütçe ödenekleriyle kamu idarelerinin hizmet amaçlarını ne ölçüde karşılayabildiği de kontrol edilmiş olur.

2.2. Devlet Bütçesinin Çağdaş Fonksiyonları

Amerika’da 1929 yılında başlayan başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı etkileyen ve Büyük Buhran olarak adlandırılan ekonomik kriz, ekonomik düzende köklü değişiklikler yapılmasına zemin hazırlamıştır. Mevcut krizin aşılmasında devletin sadece temel faaliyetlerini yerine getirdiği jandarma devlet anlayışını savunan klasik iktisadi yaklaşımın yetersiz olduğunu savunan modern maliyeciler, devlet bütçesindeki denklik yerine makroekonomik istikrarı ön planda tutmuşlardır. Devleti bir piyasa aktörü olarak kabul edip bütçenin politika aracı yapılması gerektiği düşüncesindeki modern maliyeciler bütçenin

şu fonksiyonlarını ön plana çıkarmıştır: kaynak tahsisi fonksiyonu, konjonktürel fonksiyonu, kalkınma fonksiyonu, telafi edici fonksiyonu, istikrarı sağlama ve gelir dağılımını düzenleme fonksiyonu.

Kaynak Tahsisi Fonksiyonu: Sınırlı kaynaklarla, en üst düzeyde toplumsal fayda elde edilecek şekilde planlayarak mal ve hizmet üretilmesi kamu kaynaklarının tahsisindeki etkinliğin temelini oluşturmaktadır. Bu etkinliği sağlamak için kaynaklar ihtiyaçlara göre tahsis edilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan kalkınma planları bütçe yoluyla kaynakların ihtiyaçlara uygun bir şekilde tahsisinde büyük öneme sahiptir.

Konjonktürel Fonksiyonu: Bütçenin konjonktürel fonksiyonuyla ekonomideki olumsuz etkilerin yok edilmesi amaçlanır. Bu yapılırken bütçe denkleğinden ziyade ekonomik istikrar göz önünde bulundurulur. Durgun bir ekonomide bütçe dengesi gözetilmeksizin kamu harcamaları artırılarak piyasadaki talep yükseltilmelidir. Eğer piyasada enflasyonist bir dönem yaşıyorsa kamu harcamaları kısılarak ve gelirleri artırılarak ekonomideki dengenin tekrar normal seyrine dönmesi sağlanmalıdır (Edizdoğan, 2007: 17). Anlaşılacağı üzere bütçenin konjonktürel fonksiyonunu yerine getirebilmesi için esnek olması gerekebilir. Siyasi parti veya siyasi partilerin seçmenlerinin talep ve beklentilerine yönelik vaat ettikleri hizmet programları ve devletin hali hazırda uyguladığı programlar için tahsis edilir (Tüğen, 2015: 26).

Kalkınma Fonksiyonu: Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bütçesine yüklediği vazifelerden biri olan kalkınma fonksiyonu ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlamak adına tasarladığı planları gerçekleştirme için bütçenin üstlendiği roldür. Bütçe bu fonksiyonunu gelir ve giderlerini göz önünde bulundurup yatırım harcamalarına kaynak ayırarak yerine getirir (Feyzioğlu, 1981: 43).

Telafi Edici Fonksiyonu: Telafi edici fonksiyon kalkınmasını tamamlamış, gelişmiş ülkelere bütçenin fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. 1929 büyük buhranı maliye bilim insanlarına ekonominin faktörlerinin tamamen özel sektöre bırakılmasının yapısal depresyonlara neden olabileceğini göstermiş ve bütçe, serbest piyasa aktörlerinin yetersiz kaldığı durumlarda ekonomiye müdahale ederek tam çalışmayı gerçekleştirmekle yükümlü tutulmuştur. Bütçe telafi edici fonksiyonunu ekonomiyi tam çalışma dengesine getirdiğinde tamamlamış olmaktadır (Feyzioğlu, 1981: 43).

İstikrarı Sağlama Fonksiyonu: Klasik iktisadi yaklaşım ekonominin sürekli bir şekilde tam istihdamda olduğunu ve bunun değişmez bir durum olduğunu kabul ederken, modern iktisatçıların öncülerinden Keynes ise bunun mümkün olmayacağını istihdamın aşırı, eksik veya tam olarak değişen bir durum içerisinde olacağını kaydetmiştir (Aksoy, 1993:129). Buradan yola çıkarak ekonomide istikrarın sağlanabilmesi için sadece fiyat istikrarının yeterli olmayacağı buna ek olarak tam istihdamın da olması gerektiği söylenebilir. İthalat ve ihracatın son derece kolaylaşıp yaygınlaşmasıyla ülke ekonomilerinin birbiriyle çok sıkı bağlar kurduğu günümüzde ekonomik istikrar ülke ekonomisinin iç dinamiklerinden etkilendiği gibi çeşitli dış faktörler de istikrarı etkileyen unsurlardan olmuştur. Gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ülke ekonomileri bu durum sebebiyle ekonomik istikrarsızlık sorunuyla sıklıkla mücadele etmek durumundadır. Bu sorunu çözmek adına devlet bütçesi, kamu harcamaları ve gelirleri politikalarını istikrarı sağlama politikalarıyla uyumlu hale getirilerek istikrarı sağlama fonksiyonunu yerine getirmektedir (Tüğen, 2015: 26). Bu duruma örnek olarak 1929 Büyük Buhran'ında krizin temel nedeninin efektif talep eksikliği olduğunu savunan Keynes devletin piyasanın en büyük tüketicisi olduğunu belirtmiş ve kamu harcamalarını arttırarak talep yetersizliği sorununa çözüm bulmuştur. Fiyatlar genel seviyesinin yükselme

eğilimi gösterdiği dönemlerde yine istikrarı sağlama adına devlet kamu harcamalarını kısabileceği gibi vergi politikalarıyla da arz-talep dengesini yeniden tesis edebilir.

Gelir Dağılımını Düzenleme Fonksiyonu: Bir ekonomide yapılan üretim neticesinde oluşan milli gelirin üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimci ve doğal kaynaklar arasındaki dağılımı birincil gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır. Sanayileşme ve gelişen teknoloji sebebiyle üretim kapasitelerinin artması maliyetlerinin azalması insan gücüne ihtiyacın öncesine göre çok daha az olması ve daha birçok neden ülke ekonomisindeki gelirin üretim faktörlerine dağılımını etkilemektedir. Devlet bütçesi gelir dağılımını düzenleme fonksiyonunu, emek gelirin payını yükseltme, ekonomi eksik istihdam durumundayken üretime katılmayan emek faktörünün asgari geçim düzeyinde gelir elde etmesini sağlama gibi işlemlerle yerine getirir. Ayrıca transfer harcamaları ile düşük gelirli kesimlere sağlık ve eğitim hizmetleri sunarak dolaylı yoldan gelir dağılımında adaleti sağlamaya çalışmaktadır. Ancak devlet bütçesinin gelir dağılımında olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Devletin gelir yaratma adına borçlanmaya başvurarak çıkardığı senetler genellikle geliri yüksek kesimlerce alınmaktadır. Bu durum borçlanmanın faiz ödemelerine göre değişiklik gösterse de senet alan yüksek gelirli kesimlere faiz ödemeleri ve diğer avantajlardan faydalanma imkânı sunmaktadır (Edizdoğan, 2007: 20). Devlet bütçesinin bu fonksiyonu değerlendirildiğinde devletin bütçe politikalarını gelir dağılımını bozmaktan ziyade daha iyi duruma getirmek için kullanacağı şüphesizdir.

3. Çok yıllık Bütçe Uygulaması

Geçtiğimiz asrın son çeyreğinden itibaren dünyada yaşanan ekonomik krizler, politika yapıcılarını ekonomi piyasasının en büyük tüketicisi konumunda olan devleti kamu harcamalarında daha etkin ve verimli kullanmak için yeni yöntemler aramaya yöneltmiştir. Bu bağlamda kamu harcamalarında mali saydamlık ve hesap verilebilirliğin yanı sıra nitelikli ve yeterli bilginin üretilmemesinin performansların ölçülmesi ve değerlendirmesini olumsuz etkilemesi gibi kamu harcama yönetimindeki sorunları çözmek, krizleri atlatmak ve yeni krizler yaratacak sebepleri ortadan kaldırmak için birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kamu mali yönetiminde köklü değişiklikler yapmıştır. Dünya Bankası'nın ülkelerin kamu mali yapısını gözlemleyerek değerlendirdiği Kamu Harcama Raporlarında (Public Expenditure Review) bu değişiklikler analiz edilmiştir. Dünya Bankası, raporlar doğrultusunda hazırlanan Kamu Harcama Yönetimi El Kitabı yayınlamaya kamu bütçeleme sisteminde çok yıllık bütçe uygulanmasını önermiştir. Dünya Bankası tarafından orta vadeli harcama sistemi olarak adlandırılan bu sistem için literatürde çok yıllık bütçe ve orta vadeli harcama yöntemi isimlendirmesi de kullanılmaktadır. Hazırlanan bu kitap kamu harcama yapısında reform yapmak isteyen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için de rehber niteliğinde olmuştur. Ülkemizde de 90'lı yıllarda peş peşe yaşanan krizler bütçe konusunda reform yapmaya yönlendirmiş ve bunu Dünya Bankası'nın raporlarındaki önerileri ışığında ekonomimize uyarlama gayreti gösterilmiştir.

Çok yıllık bütçelemeye esas olarak mali disiplin ve ekonomik dengenin sağlanması, kamusal kaynak kullanımında etkinliğin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca uzun süreli plan ve programlar oluşturularak uzun vadeli politikalarla bütçe başarısına süreklilik kazandırmayı hedeflemektedir. Hükümetlerin orta vadeli politikalarını önceden belirlemek mecburiyetinde olması, hükümetin öncelikleriyle kurumsal önceliklerin sıralamasında daha sağlıklı bir yol izlenmesine imkân vermektedir (Cansız, 2007: 98).

Çalışmanın bu bölümünde çok yıllık bütçeleme kavramsal olarak ele alındıktan sonra amaçlarından ve uygulanışından bahsedilmiştir.

3.1. Çok Yıllı Bütçeleme Kavramı

Çok yıllık bütçeleme yöntemi dar anlamda şu şekilde tanımlanabilir; kamunun orta vadeli mali politikaları ve bu politikalara yönelik finansman için sağlayacağı gelir kaynakları ve harcamaların olduğu belgedir. Yıllık bütçe ile uyumlu bir şekilde hazırlanan orta vadeli bütçe hükümetin uzun vadeli politikalarıyla çelişen bir durum ortaya çıktığında daha realist ve rasyonel davranarak mali disiplinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Ayrıca uzun vadeli mali politikalar belirlenirken stratejik öncelikler konusunda tartışma ortamı sağlayarak mali saydamlık ve hesap verilebilirliği de arttırmaya yardımcı olacaktır (Ergen, 2007: 302). Bu öncelikler belirlenirken kamunun belli kurumlardan oluştuğu düşünülerek ve bu kurumların ilerleyen dönemlerde üstlenecekleri roller konusunda net bir düşünce ortaya konularak politikalar üzerinde fikir birliğine varılmalıdır. Ardından kurumların öncelikleri incelenip tanımlanarak gerçekleştirilme ihtimali en yüksek olan ve öncelikli olan amaçların belirlenmesiyle hedeflere ulaşma konusunda daha başarılı olunabilir (Muggeridge, 1997: 37).

3.2. Çok Yıllı Bütçeleme Amaçları

Çok yıllık bütçe uygulayan ülkelerin kendine rehber edindiği Dünya Bankası Kamu Harcamaları El Kitabı çok yıllık bütçenin amacını, verimsiz harcamalar ve sonuçlardan kaçınma, sağlam bir politika-plan-bütçe ilişkisi kurmak olarak görmektedir. Buradan yola çıkarak iyi bir şekilde dizayn edilmiş orta vadeli bir program ile şunların amaçlandığı söylenebilir (Egeli ve Dağ, 2017: 484);

- Mali saydamlık ve hesap verilebilirliği arttırmak,
- Kamu kurumlarının mali disipline uyumlu çalışmasını sağlamak,
- Harcama politikalarının fayda-maliyet analizi yapılarak siyasi karar mekanizmalarına nitelikli bilgi temin etmek,
- Kurum ve yöneticilere uzun vadeli plan ve program imkanı sağlamak,
- Kaynak tahsisinde stratejik önceliklerin göz önünde bulundurularak uzun vadeli politikalarda başarı sağlamak,
- Rasyonel ve realist bir gelir ve harcama yapısı ile makroekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olmak.

3.3. Çok Yıllı Bütçeleme Uygulamasına Yönelik Değerlendirme

Çok yıllık bütçeleminin geleneksel bütçe ile kıyaslandığında bütçe uygulamasında birçok soruna getirdiği çözümlerle olumlu tarafları olduğu gibi bunların yanı sıra bazı olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Olumlu yanlarından şu şekilde bahsedilebilir.

- En önemli olumlu özelliği, bütçenin ülkenin ekonomik politikaları doğrultusunda oluşturulan kalkınma planı ile uyumunu kuvvetlendirerek harcamalar yapılırken plan dışına çıkılmasını engellemesidir.
- Çok yıllık bütçe tahminleriyle orta vadeli mali hedefler için tam, doğru ve zamanında bilgi üretir.

- Elde ettiği verilerle politika yapıcıların daha tarafsız ve gerçekçi tahminlerle daha gerçekleştirilebilir politikalar geliştirilmesine yardımcı olur.
- Yöneticilere yıllık bütçe kararları alırken orta vadeli bakış açısı sunar.
- Bütçe hazırlanmasından uygulanmasına ve sonuçlanmasına kadar tüm süreçte şeffaflık, hesap verilebilirlik ve kaynak tahsisinde etkinliğin daha kolay sağlanmasına yardımcı olur.
- Harcama yapan kamu kuruluşlarının performansa yoğunlaşmasını sağlar.
- Yapılacak harcamaların önceliklendirilmesi üzerinde düzenli bir denetim oluşturur.
- Bütün bu olumlu özelliklerinin yanı sıra olumsuz olarak değerlendirilebilecek özellikleri ise şunlardır;
  - Ekonomideki geleceğin bir belirsizlik içinde olmasından mütevellit, politikaların uygulanmasını güçleştirecek ekonomik durumların ortaya çıkma ihtimali bu sistemin olumsuz yanlarından biridir
  - Sıkı bir politika-plan-bütçe ilişkisi kurulduğundan bütçelemeye durağanlığa ve katılığa sebep olabilir (Kesik, 2005:8).

Özellikle büyüme tahminlerinde gerçek dışı aşırı tahminlerin yapılması muhtemeldir ki bu durum mali disiplin açısından çok da sağlıklı bir durum değildir.

3.4. Seçilmiş Ülkelerde Çok yıllık Bütçeleme

Çok yıllık bütçeleme uygulaması özellikle gelişmiş ülkeler tarafından başarı ile uygulanmıştır. Çalışmada, teknolojik gelişmelerde ve ekonomide uzun dönem boyunca bütçe reformlarında önderlik eden Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 90'lı yıllarda yaşadığı ekonomik krizi ve istikrarsızlığı başarılı çok yıllık bütçe uygulaması ile aşan İsveç ve çok yıllık bütçelemeye geçişte gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ve bu düzenlemeler ile üretilen politikalara kararlılıkla vermiş olduğu destek nedeniyle Yeni Zelanda ülkeleri değerlendirilmiştir.

ABD; bütçe sistemi ve çok yıllık bütçe uygulama yöntemi, bütçe performansının ölçülmesi ve değerlendirmesi bakımından yeterli zaman sunmasının yanı sıra kamu mali yönetiminde farklı gelişmelere öncülük etmiştir. ABD'nin çok yıllık bütçelemenin uygulanabilirliğini ve verimliliğini arttırmaya yönelik yaptığı çalışmalardan biri olan kaynak tahsisinde performansı ön planda tutması ile yöneticilerin daha çok çıktı odaklı ve maliyet etkin düşünmesini sağlamıştır. Kendi şart ve koşullarına göre bütçe sisteminde yaptığı uyarlamalarla bütçeye orta vadeli bakış açısı kazandırmanın önündeki engelleri kaldırmıştır. ABD federal bütçesinin çok yıllık olarak uygulanmasındaki esas neden, mevcut maliye politikaları için uzun vadeli bir çerçeve meydana getirmektir. Böylece harcamaların ve bütçe açığının mali politikalara sadık kalındığı takdirde gelecek dönemde nasıl bir hal alacağı gösterilmektedir (Boex ve diğerleri, 2001: 14).

İsveç; çok yıllık bütçeleme uygulamasının ilk denemeleri istenilen sonuçları vermemiş olsa da İsveç bu sonuçları elde edememesinin nedenlerini iyi analiz ederek sistemde gerekli değişim ve uyarlamaları yapmıştır. Bu değişim ve uyarlamalarla İsveç kendisi için kâbus gibi geçen 90'lı yılların sonlarına doğru ekonomisinde müthiş ilerleme kaydederek ekonomisi üzerindeki karabulutları dağıtmış ve makroekonomik

istikrarını sağlayarak refah seviyesi en yüksek ülkelerden biri haline gelmiştir. Türkiye benzer sorunlar yaşadığı 90'lı yıllarda reform çalışmaları ve uygulamalarında aynı performansı ortaya koyamamıştır. Bu durum Türkiye için İsveç çok yıllık bütçe uygulamasından çıkarılacak dersler olduğunu göstermektedir.

Yeni Zelanda; 80'lerin ilk yarısında küresel krizlerin de etkisiyle meydana gelen bütçe açığı sorunları ile mücadele etmek için reform niteliğindeki yasal düzenlemeler ile çok yıllık bütçeleme uygulamasına başvurmuştur. 1980 yılında bütçe açığı GSYH'ye oranla %6,7 iken bu durum 80-85 yıllarında ortalama %4,6 olmuştur. Reformlara yönelik yapılan mali düzenlemelerin ilki olan Kamu İktisadi Teşebbüsleri Kanunu'nun yayınlandığı 1986 yılı ile 1990 arasında bütçe fazlası verilmeye başlanmış ve bütçe fazlasının GSYH'ye oranı %4 olmuştur. Kamu harcamalarındaki artış 1990 yılına kadar devam etmiş ancak 1990 yılı ile 1995 yılları arasında kamu harcamaları ve gelirlerinin ortalamalarına bakıldığında kamu gelirinin daha fazla olduğu görülmektedir (The World Bank, 2007).

Yeni Zelanda bu reformdaki başarısıyla bütçe sisteminde düzenleme yapmak isteyen devletlere öncülük etmiştir. Bu reformda başarıyı sağlayan etkenler şu şekilde sıralanabilir:

- Kaynak kullanımı ve dağıtımındaki karmaşık yapı terk edilerek kaynak kullanımında piyasa kurallarının uyarlanmasına karar verilmiştir.
- Sorumluluk çerçevesinde yeni düzenlemeler yapılarak bakanlar ve kurumların yöneticileri arasındaki yetki ve sorumluluklar belirlenmiştir.
- Alt birimlere yüklenen mali sorumluluk ile karar alma sürecinde merkeziyetçilikten uzaklaşmıştır.
- Nakit bazlı muhasebe sisteminden tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçilmiştir.
- Yeni bütçe sisteminde raporlamaya büyük önem verilerek karar alma sürecinde nitelikli bilgi üretimi sağlanmıştır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Yeni Zelanda'da da ekonomideki sorunlar iyi analiz edilerek bu sorunları çözmek için yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Buna ek olarak reformla değişen kurallara uyma konusunda ısrarcı davranılmış ve sonuçta başarılı bir reform uygulanmıştır

4. Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme

Türkiye'de kamu mali yönetiminde gerçekleştirilen reform ile bütçe sisteminde bir dizi değişiklik olmuştur. Bu değişikliklerden biri de bütçe tahminleri hazırlanırken sadece gelecek mali yılın değil takip eden iki yılın da tahminlerinin hazırlanmasıdır. 5018 sayılı kanunla bütçeye çok yıllık bir bakış açısı kazandırılarak orta ve uzun vadeli bütçe tahminleri yapılması zorunlu hale getirilmiştir. 2003 yılının Aralık ayında kabul edilerek Resmi Gazetede yayınlanan bu kanun ile modern mali yönetim anlayışıyla bağdaşmayan 1050 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

Dünya Bankası ve IMF ile yapılan kredi anlaşmaları ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde verilen taahhütler Türkiye'nin daha çağdaş bir mali yapıya geçmesindeki önemli etkenlerdir (Demirbaş, 2006: 201). Dış etkenlerin baskısıyla stratejik plan ve performans bütçe gibi uzun vadeli bütçe tahminleriyle hem makroekonomik dengeyi hem de mali disiplini sağlamak amaçlanmıştır. Çağın gereklerine daha uygun

yeniliklerle bütçe sistemi uluslararası standartları sağlamak üzere değiştirilmiştir. Dünya Bankası tarafından orta vadeli harcama sistemi olarak adlandırılan, literatürde çok yıllık bütçeleme sistemi olarak da bahsi geçen bu sistem bütçede yapılan en önemli yeniliklerdendir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu'nda (KMYKK) uzun vadeli strateji ve planların hazırlandığı kalkınma planları ile bütçe arasında kuvvetli bir ilişki kurulamaması ve çok yıllık bütçeleme anlayışının olmayışı kanunun çıkarılmasına gerekçe olan en önemli mali sorunlar olarak gösterilmiştir. Kanunda gösterilen gerekçeye çözüm olarak Kanunun 13. maddesinde “bütçelerin izleyen iki yılın bütçe tahminleriyle birlikte görüşüleceği ve değerlendirileceği” hükmü yer almaktadır. Bu hükümle kanunun kapsadığı tüm kurumlar çok yıllık bütçe hazırlamakla mükellef olmuşlardır. 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı KMYKK ve sonrasında yapılan düzenlemelerle Türkiye’de bütçeler 2006 yılı itibariyle çok yıllık olarak hazırlanmaya başlamıştır. Çok yıllık bütçe tahminleri hazırlanırken orta vadede ekonomik denge sebebiyle meydana gelen kaynak sınırlamaları ve aynı dönemde izlenecek stratejik planlar göz önünde bulundurularak hazırlanması tahminlerin daha gerçekçi yapılabilmesi için zorunlu hale getirilmiştir.

Ülke uygulamalarının birçoğunda performans esaslı bütçeleme sistemini tamamlayıcı nitelikte olan çok yıllık bütçe uygulaması, Türkiye’de de stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sisteminin uygulanmasında kullanılan araç hükmündedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok yıllık bütçe uygulaması uygulanış biçimi olarak farklılık göstermektedir. Kimi ülkeler bu uygulamada bir hayli başarılı olup amaç ve hedeflerini çok büyük başarı oranıyla gerçekleştirirken, kimi ülkeler için bunu söylemek mümkün değildir. Bunun nedenleri yönetim biçimlerinin farklılığı, kurumların idari yapılarının farklı olması, aynı amaç veya hedeflerle yola çıkılmaması, bütçe süreçlerinin ve aşamalarının değişiklik göstermesi, her ülkenin ekonomik gerçeklerinin aynı olmaması vb. sebepler olarak gösterilebilir. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye’de çok yıllık bütçelemenin uygulanışı incelenmiştir

4.1. Türkiye’de Çok yıllık Bütçeleme Amaçları

Dünya ülkelerindeki başarılı örnekler incelendiğinde çok yıllık bütçeleme uygulamalarına geçilmeden önce mevcut mali yönetim sorunlarının iyi analiz edilerek doğru belirlendiği ve belirlenen bu sorunların çözülmesinin amaçlandığı görülmektedir. Çok yıllık bütçelemede başarılı olmak için uygulamanın amaçlarının doğru belirlenmesi oldukça büyük önem taşımaktadır. Ülkenin ekonomik gerçeklerini görmezden gelerek yapılan sorun tespitleri ve bu bağlamda oluşturulan amaçlar setinin o ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm olmayacağı muhakkaktır. Türkiye’de çok yıllık bütçeleme Dünya Bankası’nın konu ile ilgili yaptığı çalışmalar üzerine temellendirilerek amaçları çok yıllık bütçeleme uygulamasının başlangıç yılı olan 2006 yılının bütçe gerekçesinde şöyle açıklanmıştır (Demirbaş, 2006: 204):

- Kamu kaynaklarında daha gerçekçi ve tutarlı bir yapı kurularak makroekonomik dengenin iyileştirilmesi,
- Kaynakların dağıtımında öncelikli alanları belirleyip kurumlarla, kamuoyuyla ve piyasayla paylaşarak mali disiplinin sağlanması,
- Orta vadeli politikalarla gelecekteki kaynakların tahmin edilerek daha başarılı plan ve programların oluşturulması,
- Hükümetin ve kurumların öncelik ve hedeflerinin bütçe yoluyla uyumlaştırılması,

- Kaynak tahsisatının stratejik önceliklere göre yapılması,
- Mali saydamlık ve hesap verilebilirliğin artırılması,
- Kurumlara ayrılan kaynakların daha etkin ve verimli şekilde kullanılmasının sağlanması,
- Mali disiplini sağlama konusunda kurumların yönlendirilmesi

Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca kamu mali yönetiminde ve devlet bütçesi hazırlama, uygulama ve denetleme sürecinde çok az köklü değişiklikler yapmıştır. Ekonomik olarak reforma ihtiyaç duysa dahi bu reformu iç dinamiklerin zorlaması ile değil daha çok dış faktörlerin etkisiyle gerçekleştirmiştir. 90'lı yıllarda uygulanan ekonomi politikaları ülkede sürdürülebilir bir ekonomi ortamı oluşturmaktan çok uzak olsa da bu politikalardan vazgeçilmemiş, çok yüzeysel düzenlemeler yapılmıştır. Gerek yerli yazındaki akademik değerlendirmeler, gerekse yabancı yazındaki ekonominin geleceği hakkındaki endişelerini belirten çalışmalar yeterince dikkate alınmamıştır. Dünya Bankası'nın 2001 yılında Türkiye hakkında yayınladığı raporda, o dönem yaşanan ve cumhuriyet tarihinin en büyük krizlerinden biri olan 2000-2001 ikiz ekonomik krizleri yıllardır beklenen ve önlenmeyen kriz olarak nitelendirilmiştir. Bu durum açıkça göstermektedir ki Türkiye ekonomisinde bir süre her an patlak verecek bir ekonomik kriz tehdidi altında olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Dünya Bankası ve IMF gibi finansal işbirliğinde bulunduğumuz uluslararası kuruluşlar yayınladıkları raporlarla Türkiye'nin kamu mali yönetiminde reform yapmasının iş birliğinin sağlıklı ilerlemesi için kaçınılmaz olduğunu belirtmiş ve 2003 yılında 5018 sayılı KMYKK ile cumhuriyet tarihinin en kapsamlı mali reformu başlatılmıştır

Türkiye'nin çok yıllık bütçelemeye geçişinin temelini oluşturan 5018 sayılı kanunun hangi şartlarda çıktığı bütçe sistemini değerlendirmede büyük öneme sahiptir. 2003 yılında başlatılan stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sisteminin bir tamamlayıcı olarak 2006 yılından itibaren kurumlardan çok yıllık bütçe hazırlamaları istenmiştir. Kurumlar üç yıllık geçiş sürecinde önemli değişiklikler yaparak yeni bütçe sistemine uygun bütçe hazırlık süreci oluşturmuşlardır. Büyük krizler olmadıkça reforma çok yanaşmayan yapıdaki Türkiye kamu mali yönetiminin yeni sistemi kabullenmesi için bu sürenin yeterli olduğunu söylemek pek gerçekçi değildir. 2006 yılında başlayan çok yıllık bütçe uygulamasında her sene üç yıl için hazırlanan ve kurumların bütçe hazırlıklarında rehber niteliğinde olan Orta Vadeli Mali Planlar (OVMP) incelendiğinde aslında bu sisteme tam olarak hazır olunmadığı anlaşılmaktadır.

2006 yılından itibaren her yıl üç yıllık dönem için hazırlanan orta vadeli mali planlarda GSYH büyüme oranları, enflasyon oranları, kurumlar için belirlenen ödenek teklif tavanları ve bütçe gelirleri ile bütçe dengesi tahminleri yapılmıştır. Resmi Gazetede yayınlanarak kamuoyuyla paylaşılan bu planlar hükümetin ilgili dönemdeki mali hedeflerini içermektedir. Bununla hükümet mali hedeflerinde şeffaf davranarak sorumluluk üstlenmiş olmaktadır. Ancak çalışma kapsamında günümüze kadar hazırlanan tüm OVMP'ler incelenmiş ve mali hedeflerde sadece genel ve özel bütçeli idarelerin değerlendirilerek planların dar bir kapsamda hazırlandığı görülmüştür. Ayrıca harcama kalemleri üzerinde detaylı bir çalışma yapılarak ödenek teklif tavanları oluşturulurken bütçe gelirlerinde aynı detaylandırma yapılmamıştır. Hazırlanan ilk mali planlarda kişi başına düşen milli gelir, işsizlik oranı ve dış ticaret dengesi gibi makroekonomik göstergeler esas alınırken ilerleyen planlarda sadece GSYH büyüme oranı ve enflasyon oranı esas alınmıştır. Yine günümüze kadar hazırlanan OVMP'ler incelendiğinde fark edilmektedir ki dünyada ve Türkiye'de ciddi ekonomik gelişmeler olmasına karşın hazırlanan planlardaki mali hedefler, harcama ve

gelir politikaları mevcut durum analizi iyi şekilde yapılmadan bir önceki plana çok büyük oranda benzer şekilde hazırlanmıştır. Mali risk ve sürdürülebilirlik analizlerinin iyi bir şekilde yapılması gereken mali planlarda bu konu göz ardı edilmiştir. Reform öncesi Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olan mali disiplin konusunda da çok yıllık bütçe uygulamasından en üst düzeyde verim alınmamaktadır. Harcamacı kurumlardan ön teklif alınmadan mali planlarda oluşturulan ödenek teklif tavanları Eylül ayında kurumlara ulaşmaktadır. Kısa bir süre içerisinde bu tavanlara göre ödenek taleplerini hazırlaması gereken kurumlar hazırladıkları ödenek tekliflerinin üzerinde harcama yapmaktadır. Kurumların ödenek tekliflerinin aşılacağı farkında olması da mali disiplinin daha etkin olmasını engelleyen durumlardan birine örnek gösterilebilir. Esas olarak bütçe sürecini iyileştirmek üzere kurulan orta vadeli harcama sisteminde kurumların bütçe hazırlama süreçlerinin kısıtlılığı dikkat çekicidir

Türkiye'de çok yıllık bütçelemenin omurgasını oluşturan Orta Vadeli Mali Planlarda kamu gelirlerini arttırmak amacıyla hazine taşınmazlarını ekonomiye kazandırma politikaları hazırlanmıştır. Yasal düzenlemeler yapılarak hazineye ait olan taşınmazlar yatırım, istihdam, üretim ve gelir dağılımını teşvik amaçlı kullanılmıştır. Bu bağlamda Hazine'ye ait olup her hangi bir kamu hizmeti veya kuruma tahsis edilmemiş veya tahsis edildiği halde tahsis amacı dışında kullanılan taşınmazlar satış yolu ile ekonomiye kazandırılmıştır. Buna ek olarak taşınmazları ekonomiye kazandırmak için kiralama, tahsis, bedelsiz devir, trampa ve kullanım izni gibi yöntemler de kullanılmıştır. Bu işlemlerden ekonomik kazanç elde edildiğini inkar etmek geçiği yansıtmayacaktır. Ancak taşınmazların tarımsal amaçlı kullanım ya da konut inşası gibi sebeplerle işgal edilmiş olması ve Türkiye'de kadastro işlemlerinin neticelendirilememesi bu ekonomik kazançların istenilen seviyede ve etkili bir şekilde ekonomiye kazandırılmasına engel olmaktadır.

Bütçe tahminleri çok yıllık bütçede istenilen hedeflerin başarılması için büyük önem taşımaktadır. Bütçe tahminleri ile bütçe gerçekleştirmelerinin birbirine yakınlığı mali politikaların ve bütçenin başarısını değerlendirmede iyi bir ölçüt olarak ele alınabilir. Bunun üzerine Türkiye'nin mali reformla gerçekleştirmek istediği temel amaçlardan olan sürdürülebilir büyümeyi devam ettirme, yüksek enflasyon sorununun çözülmesi ve bütçe dengesinin iyileştirilerek mali disiplinin sağlanması konularında çok yıllık bütçe uygulaması başladığından itibaren yapılan tahminlerle tahminin yapıldığı senede gerçekleşen oranlar tablo haline getirilmiştir.

Tablo 1'den açıkça görülmektedir ki başta enflasyon oranı tahminleri olmak üzere yapılan tahminler güncellemelere rağmen çok gerçekçi olamamıştır. 2020-2021 yılları için yapılan tahminlerin çok uzağında kalınmasının asıl sebebi olarak dünyanın her ülkesine çok kısa sürede yayılarak küresel bir salgın haline gelen Covid-19 gösterilebilir. Ancak 2020 yılının tamamında hem sosyal hayatta hem de ekonomik olarak büyük krizler çıkaran bu salgına rağmen OVMP'lerde yapılan tahminlerde büyük değişiklikler olmamıştır. Tahminlerde herhangi önemli değişikliğin olmamasının aksine gerçekleştirmelerde çok büyük değişimler olmuştur. Öyle ki 2020 yılının sonunda krizin belirsizliğini arttırdığı dönemde 2021 yılı için yapılan %8'lik enflasyon tahmini dört katından fazla bir artışla %36,08 olarak gerçekleşmiştir. Covid-19 salgının etkisini göstermediği dönemler için de durum farklı değildir. Büyüme tahminleri incelendiğinde 2008 ve 2009 yılında fazla iyimser tahminler yapıldığı görülmektedir. Bu dönem küresel bir kriz olmasına rağmen bu krizin Türkiye'ye yansımalarının iyi değerlendirilmediği düşünülebilir. 2010, 2011, 2013 ve 2016 yıllarında ise tahminler fazla kötümser olmuştur. Beklenilenden daha büyük oranda gerçekleşen büyümedeki bu farkın sebebi olarak tahminlerin hazırlanırken bu yıllarda dünya ekonomisindeki belirsizlik gösterilebilir. Büyüme konusunda en gerçekçi tahmin ise 2012 yılında yapılmıştır. Bu yıl için yapılan son tahmin %4 iken

%4,8 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu oranda en gerçek dışı tahminin yapıldığı 2009 yılında ise %5 büyüme beklenirken %4,7'lik bir daralma gerçekleşmiştir. Bu farkın oluşmasında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisinin çok büyük olduğu söylenebilir. Tahminler ve gerçekleştirmeler arasındaki dalgalanmaların en fazla olduğu konu enflasyon tahminleri olmuştur. Bu dönemde enflasyon oranı 2009 yılı hariç her yıl beklenenden daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. 2008, 2011 ve 2017 yıllarında ise enflasyon, tahminlerin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Değerlendirmeye alınan konular arasında en gerçekçi tahminlerin yapıldığı konu bütçe dengesidir. Bu dönem içerisinde hiç fazla vermeyen hep açık veren bütçe için sadece 2009 yılına yönelik yapılan ilk tahminde %0,6 fazla vereceği ön görülmüştür. 2009 yılı için yapılan son tahminde bütçe açığı %1,4 olarak ön görülürken %5,3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Büyüme, Enflasyon ve Bütçe Dengesi İçin Yapılan Tahminler ve Gerçekleşmeler

	BÜYÜME ORANI (%)				ENFLASYON ORANI (%)				BÜTÇE DENGESİ (%)			
	Tahmin 1	Tahmin 2	Tahmin 3	Gerçekleşme	Tahmin 1	Tahmin 2	Tahmin 3	Gerçekleşme	Tahmin 1	Tahmin 2	Tahmin 3	Gerçekleşme
2006	5	*	*	7,1	5	*	*	9,7	-3,42	*	*	-0,6
2007	5	7	*	5,0	4	4	*	8,4	-2,03	-1,4	*	-1,6
2008	5	7	5,5	0,8	4	4	4	10,1	-0,67	-0,4	-2,6	-1,8
2009	7,1	5,7	5	-4,7	**	4	7,5	6,5	0,6	-0,9	-1,4	-5,3
2010	5,7	5,5	3,5	8,5	**	6,5	5,3	6,4	-0,3	-1,3	-4,9	-3,5
2011	6	4	4,5	11,1	5,5	4,9	5,3	10,5	-1,7	-4	-2,8	-1,3
2012	5	5	4	4,8	4,8	5	5,2	6,2	-3,2	-2,4	-1,5	-1,9
2013	5,5	5	4	8,5	4,9	5	5,3	7,4	-1,6	-1,4	-2,2	-1,0
2014	5	5	4	5,2	5	5	5,3	8,2	-1	-2	-1,9	-1,1
2015	5	5	4	6,1	5	5	6,3	8,8	-1,8	-1,6	-1,1	-1,0
2016	5	5	4,5	3,2	5	5	7,5	8,5	-1,1	-0,7	-1,3	-1,1
2017	5	5	4,4	7,4	5	6	6,5	11,9	-0,3	-1	-1,9	-1,5
2018	5	5	5,5	3	5	5	7	20,3	-0,8	-1,6	-1,9	-1,9
2019	5	5,5	2,3	0,9	5	6	15,9	14,6	-1,3	-1,9	-1,8	-2,9
2020	5,5	3,5	5	1,8	5	9,8	8,5	11,84	-1,6	-1,9	-2,9	-3,5
2021	5	5	5,8		6	6	8	36,1	-1,7	-2,9	-4,3	***
2022	5	5	***	***	4,9	6	***	***	-2,6	-3,9	***	***
2023	5	***	***	***	4,9	***	***	***	-3,5	***	***	***

Kaynak: Tablo 2006-2018 yılları arasında hazırlanan Orta Vadeli Mali Planlardan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. (*) 2006'dan önce 1, 2007'den önce 2 OVMP hazırlandığından bu yıllara ait üç tahmin bulunmamaktadır.

(**) 2007-2009 ve 2008-2010 dönemi mali planlarında 2009 ve 2010 için enflasyon oranı tahmini yapılmamıştır.

(***) 2018-19-20 yıllarına ait bütçeleri henüz uygulanmadığından ve sadece 2018-2020 mali planı hazırlandığından bu dönem gerçekleşme ve tahminlerinden bazılarıyer almamıştır.

5. SONUÇ

Çok yıllık bütçe uygulamasının gelişmiş ülkeler tarafından başarıyla uygulandığı rahatlıkla söylenebilir. Zira otuz yıla yakın bir süredir birçok gelişmiş ülke orta vadeli harcama sistemini kullanmakta ve istenilen sonuçlara ulaşmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Dünya Bankası ve IMF önderliğinde çok yıllık bütçeyi uygulamak isteyen gelişmekte olan ülkelerden çok azı istenilen düzeyde başarıya ulaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bu ülkelerin başarısızlık nedenlerinin farklı olmasının yanı sıra bu ülkelerdeki başarısızlığın ortak bir yanı olduğu da söylenebilir. Çok yıllık bütçe uygulaması için başarı koşullarını sağlamamaları, etkin harcama kontrol mekanizmalarının olmaması ve çok yıllık bütçenin tüm bütçe sorunlarına çözüm getireceğini düşünerek mali disiplin ve makroekonomik denge üzerine yoğunlaşılması olarak gösterilebilir.

Çok yıllık bütçe uygulamasının başarısızlık nedenlerinden biri de sistemin savunmasız yönlerinin olmasıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan döviz paritesi sorunları gelecek yıllardaki giderlerin doğrudan artmasına yol açmaktadır. Bütçe artışının süreklilik kazanması sorununa da köklü çözüm üretemeyen çok yıllık bütçe uygulaması bu sorunlara çözüm bulmada yeterli değildir.

Türkiye’de çok yıllık bütçeleme yaklaşık 15 yıldır uygulandığı göz önünde bulundurulduğunda başarılı olup olmadığına dair değerlendirilmesi için yeterli bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Ülkemizde peş peşe yaşanan krizler neticesinde Dünya Bankasının ve IMF’nin yönlendirmesiyle mecburi bir kamu mali yönetim reformu gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında çıkarılan 5018 sayılı KMYKK ile gerçekleştirilen bu reformda çok yıllık bütçe uygulamasına 2006 yılında başlanmıştır. Mali disiplinin sağlanamaması ve kamu mali yönetiminin etkisizliğinin giderilmesi amaçlanan bu uygulama 15 yıldır devam etmektedir.

Türkiye’de çok yıllık bütçe uygulamasının başarılı olduğunu söylemek gerçeklikten uzak olacaktır. Tamamen başarısız olarak değerlendirilemeyecek olan Türkiye uygulamasının istenilen başarıya ulaşmadığı söylenebilir. Çok yıllık bütçe uygulamasına kendi arzusuyla değil Dünya Bankası, IMF ve AB’nin yönlendirmesiyle geçmesi istenilen başarının elde edilememesinin nedenlerinden biri olarak görülebilir. Çünkü yaşadığı kriz ve ekonomik sorunlara rağmen reforma ihtiyaç duymayan mali yapıda yeni sistemin kabullenilip içselleştirilmesi zorlaşmıştır. Orta vadeli harcama sisteminin yeterli uygulama koşulları oluşturulmadan uygulamanın başlatılması da bir diğer nedendir. Bunların yanı sıra başarısızlığın nedeni olarak şu nedenler de gösterilebilir;

- Dünya Bankası tarafından belirlenen başarı kriterlerinden politik destek ve kararlılık, saydamlık ve raporlama kriterleri ülkemizde tam anlamıyla uygulanamamıştır. Birçok seçime sahne olan bu dönemde getirilen vergi afları orta vadeli politikalar ile çelişmektedir. Etkili bir kontrol ve denetimin olmayışı da saydamlık ve raporlama kriterinin tam anlamıyla uygulanmadığını göstermektedir.

- Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Orta Vadeli Programlarda politika oluşturmada kullanılan verilerin yeterli nitelikte ve kalitede olmaması da bir diğer sorundur. Bu programda yapılan tahminlerin farklı ekonomik senaryolara uygun şekilde hazırlanmaması ve duyarlılık analizinin yapılmaması OVP’lerin istenilen düzeyde başarılı olmasını engellemektedir.

- OVP’lerde olduğu gibi Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan Orta Vadeli Mali Planlarda da mali hedefler oluşturulurken kullanılan veriler yeterli nitelik ve kaliteye sahip değildir. Ayrıca OVMP’lerin

sadece genel ve özel bütçeli kurumları kapsamaması diğer ülke örneklerinde çok karşılaşılan bir durum değildir. Hükümetin orta vadeli mali hedeflerini gösteren bu belgenin kapsamı oldukça dardır. Çok yıllık bütçenin uygulandığı dönemde küresel krizler yaşanmasına rağmen OVMP’lerde alternatif politikalara yer verilmemesi de dikkat çekicidir.

- Bütçe samimiyetine aykırı uygulamalar devam etmektedir. Harcama tavanlarının sıkı tutulmaması kurumların oluşturulan tavanları geçebilecekleri düşüncesiyle hareket etmesine neden olmaktadır.

- Vergi affı, muafiyet ve istisnası gibi vergi harcamalarının etkinliği ve verimliliği iyi analiz edilmemiştir.

- Bütçe açıklarının finansmanında vergi politikaları yerine borçlanma politikaları yürütülmüştür.

Çok yıllık bütçeleme ile elde edilmek istenen başarıya ulaşılamamasının bu nedenlerinin yanı sıra 2019 yılının aralık ayında Çin’in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan ve iki ay gibi çok kısa bir sürede tüm dünyaya yayılarak küresel ekonomik krize neden olana Covid-19 salgınının da etkileri olmuştur. Ancak salgın öncesi dönemde de parlak bir performans ortaya koyulmadığı düşünülürse Türkiye’nin bu yöntemin başarıyla uygulandığı ülkelerde yapıldığı gibi sorunu iyi analiz ederek teşhisi doğru yapması gerekmektedir. Bu teşhis neticesinde oluşturulacak politikalarında karalılıkla uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A., (2005). **Kamu Maliyesi**. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi

Aksoy Ş., (1993). **Kamu Bütçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi

Bilici, N. ve Bilici, A., (2011). **Kamu Maliyesi**, Ankara: Seçkin Kitabevi.

Boex, L.F., J. M. Vazquez, ve McNab, R. M. (2001). “Çok Yıllı Bütçeleme: Uluslararası Uygulamaların İncelenmesi ve Gelişmekte Olan Ülkeler İle Geçiş Aşamasındaki Ülkeler İçin Çıkarılacak Dersler”, (Çeviren: Ayşe GÜNAY – Ersan ÖZ), *Maliye Dergisi*, 138, Eylül-Aralık.

Cansız, H., (2007). “Bazı Ülkelerde ve Türkiye’de Çok Yıllı Bütçeleme Uygulamaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (1), 95-116.

Demirbaş, T., (2006). Kamu Harcama Yönetimi Bağlamında Orta Vadeli Harcama Sistemi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

Edizdoğan, N., (2007). **Kamu Bütçesi**, Güncelleştirilmiş 6. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.

Egeli, H. ve Dağ, M., (2017). “Orta vadeli Harcama Sistemi ve Ülke Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (16), 481-504.

Ergen, Z., (2007). “Orta Vadeli Harcama Sistemi Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 301-314.

Feyzioğlu, B., (1981). **Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe**, 6. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Kesik, A., (2005). “Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminde Orta Vadeli Program ve Mali Plan Çerçevesinde Çok Yıllı Bütçelemenin Uygulanabilirliği”, *20. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de Yeniden Mali Yapılanma*, 45-60.

Maliye Bakanlığı, (2005). **Orta Vadeli Mali Plan (2006-2008)**, 2 Temmuz 2005 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2006). **Orta Vadeli Mali Plan (2007-2009)**, 15 Temmuz 2006 tarih ve 26229 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2007). **Orta Vadeli Mali Plan (2008-2010)**, 3 Temmuz 2007 tarih ve 26571 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2008). **Orta Vadeli Mali Plan (2009-2011)**, 8 Temmuz 2008 tarih ve 26930 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2009). **Orta Vadeli Mali Plan (2010-2012)**, 18 Eylül 2009 tarih ve 27353 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2010). **Orta Vadeli Mali Plan (2011-2013)**, 10 Ekim 2010 tarih ve 27725 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2011). **Orta Vadeli Mali Plan (2012-2014)**, 13 Temmuz 2011 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2012). **Orta Vadeli Mali Plan (2013-2015)**, 9 Ekim 2012 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2013). **Orta Vadeli Mali Plan (2014-2016)**, 8 Ekim 2013 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2014). **Orta Vadeli Mali Plan (2015-2017)**, 11 Ekim 2014 tarih ve 29142 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2015). **Güncellenmiş Orta Vadeli Mali Plan (2016-2018)**, 11 Ocak 2016 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2015). **Orta Vadeli Mali Plan (2016-2018)**, 11 Ekim 2015 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2016). **Orta Vadeli Mali Plan (2017-2019)**, 6 Ekim 2016 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Maliye Bakanlığı, (2017). **Orta Vadeli Mali Plan (2018-2020)**, 5 Ekim 2017 tarih ve 25863 Sayılı Resmi Gazete [YPK Kararı] (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>).

Muggeridge, E., (1997). **Draft Report Mozambique: Assistance with the Development of a Medium Term Expenditure Framework**, World Bank Draft Report.

Sönmez, N., (1994). **Kamu Bütçesi ve Bütçe Politikası**, İzmir: Anadolu Matbaacılık.

The World Bank, (2007). World Economics Indicators.

Tüĝen, K., (2015). **Devlet Bütçesi**, 14. Baskı, İzmir: Başsaray Matbaası.

Uluatam, Ö., (2014). **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF POSITIVE PSYCHOLOGICAL CAPITAL ON EMPLOYEE PERFORMANCE: A RESEARCH IN KONYA ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE

Waleed Salam Jameel ALEYASHI ^a

ABSTRACT

^a PhD student, Selcuk University, Management Organization, Konya, Turkey.

ORCID: 0000-0003-1679-7280

E-mail:

waleed.aleyashi@lisansustu.selcuk.edu.tr

Note:

This study was produced from the master's thesis titled "Examination of the Effect of Positive Psychological Capital on Employee Performance: A Research in Konya Industrial Zone" prepared by Waleed Salam Jameel ALEYASHI at Selçuk University under the supervision of Serdar Element.

The aim of this study is to examine the effect of positive psychological capital and its sub-dimensions on employee performance. Research data were collected from 260 participants working in private sector organizations in Konya Organized Industrial Zone using a simple random sampling method using the survey technique. The data collected in the research were analyzed with SPSS 25 and AMOS 25 programs. In this context, reliability, validity, correlation and regression analyzes were performed to determine whether the research hypotheses were confirmed. The result of the research shows that positive psychological capital has a positive and significant effect on the performance of employees. In addition, it was concluded that each of the sub-dimensions of positive psychological capital separately had a positive and significant effect on the performance of the employees.

Keywords: Positive Psychological Capital, Self-efficacy, Resilience, Hope, Optimism.

JEL Codes: M12

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN ÇALIŞAN PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ: KONYA ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ'NDE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, pozitif psikolojik sermaye ve alt boyutlarının çalışan performansı üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma verileri, Konya Organize Sanayi Bölgesi'nde özel sektör örgütlerinde çalışan 260 katılımcıdan anket tekniği kullanılarak basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada toplanan veriler SPSS 25 ve AMOS 25 programları ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma hipotezlerinin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırmanın sonucu, pozitif psikolojik sermayenin çalışanların performansı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının her birinin ayrı ayrı, çalışanların performansı üzerinde de pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pozitif Psikolojik Sermaye, Öz Yeterlilik, Dayanıklılık, Umut, İyimserlik.

JEL Kodları: M12

1. INTRODUCTION

In today's turbulent business environment, it has become imperative to seek solutions that will enable employees to be more productive and competitive in the face of rapid and sudden technological, economic, political and social developments and changes. From this perspective, recent work has largely focused on developing solutions that can address these changes and challenges. As a result of these studies (Seligman, 2002; Luthans, Avolio, Walumbwa, & Li, 2005), new sciences have emerged, including positive psychology, which is the subject of this study.

Before the Second World War, the field of psychology had three main tasks focused on treating mental disorders, making life relatively productive and fulfilling, and identifying and developing abilities. After the Second World War, psychology turned almost entirely to understanding and treating mental illness. By adopting a disease model, psychologists have made remarkable progress in discovering how to repair psychological damage. However, other tasks of psychology such as promoting a productive and meaningful life were not given importance (Lino, 2020).

According to the literature review on studies in the field of psychology after the Second World War, approximately 200 thousand articles were published on mental illnesses, 80 thousand on depression, 20 thousand on anxiety and 10 thousand on nerves, while only 1000 articles were published on people's positive thoughts and skills (Akçay, 2011, s. 33) This particular interest in psychology neglected the idea of the privileged individual and a thriving society. Therefore, the aim of positive psychology is to catalyze a change from "preoccupation with fixing only the worst things in life", which is the field of psychology in general, towards "creating the best qualities in life" (Seligman, 2002, s. 3). Therefore, the most important difference that distinguishes mainstream psychology from positive psychology is Mainstream psychology prioritizing negative behaviors and various imbalances. However, positive psychology focuses on positive experiences and positive personality or virtues (Jorgensen & Nafstad, 2004, s. 18). In this respect, one of the aims of positive psychology is to provide information that can help prevent diseases that occur when life is meaningless (Donaldson, Heshmati, & Donaldson, 2021, s. 211).

Positive psychology was born out of the need to scientifically examine the positive aspects of life. The theory of positive psychology has evolved significantly over the past few years as a growing body of research has uncovered the essential components of well-being and happiness. Martin Seligman, in multiple studies, investigated the extent to which people are aware and concluded that using their distinctive powers (for example, courage, perseverance and wisdom) significantly affects their quality of life (Seligman & Csikszentmihalyi, 2014, s. 282).

Although there is a claim that the birth of positive psychology emerged in the late 1990s, especially in the research of pioneering American psychologist Martn Seligman, upon closer examination the science in question has proven to have older roots. The history of positive psychology includes William James's writings in 1902 on a "healthful mindset," Allport's interest in positive human traits in 1958, Maslow's 1968 call to study healthy rather than sick people, and Cowan's 2000 call to study healthy people. This extends to her research on resilience in children and adolescents. However, for reasons discussed later, the last half century has seen a decline in studies of the psychological aspects of life that make life worth living, while

studies of disorder and damage have been given priority. According to (Seligman, 2019, s. 1), positive psychology has expanded beyond psychology to include neuroscience, health, psychiatry, theology, and even the humanities.

For example, the positive psychology approach was mentioned in the last part of the book titled “Motivation and Personality” published by Maslow in 1954, with the title “Towards Positive Psychology” (Bankacı, 2016, s. 67; Türesin Tetik & Köse, 2017). Maslow claimed that psychology itself does not have a correct view of human potential (Froh, 2004, s. 19). In the aforementioned section, Maslow criticized psychology's focus on negativities with the following words (Doğan, 2016): “The science of psychology has been much more successful in dealing with the negative aspects of people than their positive aspects. It made more explicit the faults, ills, and sins of man, but less about his potentials, virtues, achievable desires, or full psychological capacity. It is as if psychology, willingly, limited it by dealing with its negative and dark side.” (Maslow, 1954, s. 354). However, according to Seligman (2002), these scientists somehow failed to attract a cumulative empirical research group to form their own views (Seligman, 2002, s. 7).

Although there are many studies on human capital and social capital in organizations in the literature, there are not enough studies on positive psychological capital because it is a new science. Positive psychological capital refers to a comprehensive concept that scientifically examines positive experiences and characteristics that contribute to the development of individuals and organizations (Seligman, Steen, Park, & Peterson, 2005, s. 874-875). Positive psychology is the consideration of conditions and processes that contribute to the development of optimal functioning of individuals, groups and organizations (Gable & Haidt, 2005, s. 104). This science focuses on self-efficacy, optimism, hope, and resilience rather than negativity. Self-efficacy refers to having the confidence to put in the effort needed to succeed in challenging tasks, while optimism refers to success now and in the future. If hope, While it means perseverance to achieve success, it means perseverance when faced with problems and difficulties (Luthans & Youssef-Morgan, 2017, s. 343). Psychological capital behavior is one of the positive organizational behaviors that contribute to the improvement of the performance of both employees and the organization (Öztürk, 2020, s. 1998). In this context, it can be said that positive psychology is the study of conditions and processes that contribute to the well-being and optimal functioning of individuals, groups and organizations.

This study examines the effect of positive psychological capital and its sub-dimensions optimism, hope, resilience and self-efficacy on employee performance. Accordingly, this study is divided into three parts. In the first part, positive psychological capital and its sub-dimensions are discussed in detail, in the second part the performance of the employees, and in the third part the methodology, analysis and results of the study.

2. POSITIVE PSYCHOLOGICAL CAPITAL

2.1. Definition and Development of Positive Psychological Capital

Since the Second World War, the science of psychology has been defined as a science that deals largely with mental illnesses and their treatment. In this direction, psychology has continued to exist as a branch of science that focuses on dealing with mental illnesses. This special interest in psychology has been criticized on the grounds that it neglects the maturation of individuals and the developing society, and in recent years, the interest of the science of psychology has been focused on how to create virtues such as

creativity, hope, future thinking, interpersonal skills, moral judgment, forgiveness, courage and humor. It has focused on issues such as how it will increase life satisfaction and happiness (Gillham & Seligman , 1999, s. 163-164). The said orientation, revealed the field of positive psychology in psychology and thus led to the emergence of a field that emphasizes the positive aspect of psychology as well as mental illnesses. Positive psychology has begun to catalyze a number of different elements, from being busy repairing the worst things in life to building positive qualities, which are at the focus of psychology (Seligman & Csikszentmihalyi, 2014, s. 280).

Martin Seligman, who chaired the American Psychological Association in 1998, was a pioneer in the emergence of the concept of positive psychology in line with the views of the field of positive psychology by detailing the activities that psychologists should be involved in in the twenty first century (Gillham & Seligman , 1999, s. 163). Martin Seligman first discussed this concept in 1999 and then in 2004 Luthans et al. (2007) developed the concept in question (Çavuş & Gökçen, 2015, s. 244). Psychological capital is defined as a positive psychological state in the individual that focuses on human power, can be measured, developed and has a direct effect on performance. Positive psychology will “redirect psychology to its two neglected missions, will make normal people more productive and stronger and realize high human potential” (Seligman & Csikszentmihalyi, 2014, s. 285). Positive psychological capital, on the other hand, includes a structure that takes into account the concepts of satisfaction (past), flow and happiness (now), and hope and optimism (future) (Öge & Kaplan, 2017, s. 31).

Positive psychological capital, or in other words, the concept of psychological capital is the state of being positive in modern concepts in organizational psychology (Çavuş & Gökçen, 2015, s. 244). According to (Çavuş & Gökçen, 2015, s. 244), these two terms (psychological capital and positive psychological capital) are used synonymously in many studies. In general terms, psychological capital reveals “who we are” and “positive post-developmental potential” in the future (Luthans, Youssef , & Avolio, 2007, s. 20). From this point of view, unlike human and social capital, which embodies "what you know" and "who you know", respectively, psychological capital embodies "who you are" (Hmieleski , Jon, & Robert, 2015, s. 293-296; Envick, 2005) 44.

Envick (2005) defined psychological capital as the ability of an individual to successfully transfer economic, human and social capital to an organization for productivity purposes based on traditional types of capital (Envick, 2005, s. 44). It has been stated that the concepts of positive psychological capital and social capital, which define their relations with human capital, also provide competitive advantage to organizations (Yılmaz, 2020, s. 72). Most importantly, the tendencies of psychological capital are related to coping with failure, post-crisis well-being and resistance to stress (Hmieleski , Jon, & Robert, 2015, s. 297).

Positive psychological capital; includes many research areas such as human resources management, organizational behavior and entrepreneurship (Hmieleski , Jon, & Robert, 2015, s. 290). Positive psychological capital in the individual sense; coping, organizational commitment, performance and the possibility of reaching goals (Avey, Reichard , Luthans, & Mhatr, 2011, s. 149). In the organizational sense, positive psychological capital affects the performance and innovativeness of the organization (McKenny, Short, & Payne , 2013, s. 174-175).

The positive psychological capital approach is based on the generally accepted fact that most organizations today are not aware of the full potential of their human resources. The lack of awareness of the value of human resources causes organizations not to invest in human resources effectively, to develop and manage these resources (Luthans, Youssef, & Avolio , 2007, s. 7).

Luthans et al. According to (2007), research on positive psychological capital shows that the positive aspects of people are largely unexplored and scientists focus on examining negative deviations in organizations rather than positive aspects (Luthans, Avolio , Avey, & Norman, 2007, s. 568-569). In positive psychology, three different levels of analysis have been systematically identified in the search for individual strengths that will make life worthwhile. (Seligman & Csikszentmihalyi , 2000, s. 5) summarized these levels as follows:

- **Subjective level:** Well-being are positive subjective experiences such as content and satisfaction (past), flow and happiness (present), hope and optimism (future).
- **Micro, individual level:** Courage, love, professional capacity, aesthetic sensitivity, forgiveness, perseverance, originality, spirituality, interpersonal skill, high talent and wisdom.
- **Macro group and institutional level:** It is about citizenship values and organizations that lead an individual to a better citizenship. In other words, it is responsibility, altruism, kindness, temperance, tolerance and strong work ethic.

Positive psychological capital represents positive psychological factors that contribute to and develop higher levels of effectiveness in organizations (Luthans & Youssef, 2007, s. 341). Positive psychological capital is explained as a positive state of development characterized by the concepts of resilience, self-efficacy, optimism and hope (Luthans, Avolio , Avey, & Norman, 2007, s. 542). The said composite structure is defined as a person's positive psychological development and has the following qualities (Luthans, Youssef, & Avolio , 2007, s. 3): (1) Self-confidence in taking responsibility and making the necessary effort to achieve success when it comes to difficult tasks. (Self-efficacy); (2) Being positive about current and future success (optimism); (3) Persevering towards goals in the way of achieving success and, if necessary, re-establishing ways of achieving goals (hope); (4) When faced with problems or difficulties, perseverance, even resilience in order to be successful.

The correlation between positive psychological capital and employee performance has also been the subject of many studies. According to studies, psychological capital is highly effective on work performance both on the basis of dimensions (hope, optimism, self-efficacy and resilience) and on the basis of total positive psychological capital (Luthans , Avey , Avolio , Norman , & Combs, 2006, s. 388).

2.2. Dimensions of Positive Psychological Capital

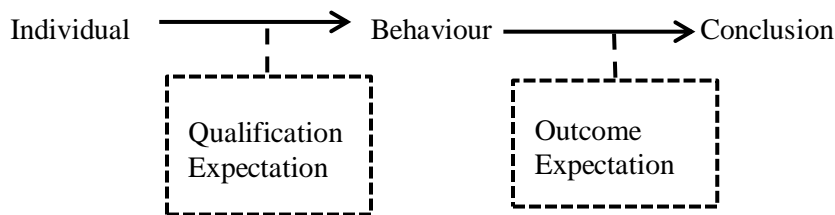
Positive psychological capital consists of four important dimensions: self-efficacy, hope, optimism and resilience (Avey , Nimnicht, & Pigeon , 2010, s. 7; Çavuş & Gökçen, 2015; Stajkovic , 2006). These dimensions are described below:

2.2.1. Self-efficacy

The concept of self-efficacy is derived from the social learning theory created by psychologist Albert Bandura in 1989. According to this theory, behavior is learned through observation and simulation of models (Luthans, Youssef, & Avolio, 2007, s. 16). Bandura (1989) generally defines self-efficacy as an important force that explains the motivations underlying the behaviors of individuals in different areas of life (Bandura, Human agency in social cognitive theory, 1989, s. 1175). Self-efficacy is a personal belief that leads an individual to imagine the possibility of performing a particular task or duties. Therefore, belief can affect the perception of an individual's abilities less or more than it should (Kotaman, 2008, s. 112).

Individuals with high self-efficacy realize that they have the ability to be successful in the tasks assigned to them and to take action to differentiate those around them (Luthans, 2010, s. 234). Bandura (1977) states that people with high efficacy expectations are cognitive researchers who are effective in their environment, flexible in their strategies and passionate about their goals (Soyyigit, 2020, s. 13). It is important to distinguish two types of expectations that lead a person to a certain outcome (Bandura, 1977, s. 193). According to Bandura (1977), efficacy expectations are different from response-outcome expectations. This difference is presented schematically in Figure 1. Outcome expectation is defined as “the assumption that certain behaviors of individuals will cause certain results”. Efficacy expectation refers to the degree of belief that the behavior required to produce results will result in a successful outcome. Results and effectiveness expectations differ among individuals. Because individuals can believe that a certain course of action will produce certain results, but if they have serious doubts about whether they can perform the necessary activities, such information does not affect their behavior (Bandura, 1977, s. 193).

Figure 1. A Schematic Representation of the Difference Between Efficacy Expectations and Outcome Expectations

Reference: Bandura, 1977, p. 193.

Self-efficacy is consistently associated with employee performance through various mechanisms. Therefore, it is expected that self-efficacy will be positively related to employee performance and contribute to the combined relationship of positive psychological capital with employee performance (Clapp-Smith, Vogelgesang, & Avey, 2009, s. 230). In any activity, the skills that make the best use of talents and individuals' self-beliefs are necessary for successful functioning. If an employee or individual lacks self-efficacy, individuals tend to act ineffectively even if they know what to do (Bandura, 1982, s. 127).

2.2.2. Hope

The concept of “hope” first appeared in the work of psychologists and psychiatrists in the 1950s. Later, this concept was reformulated in the basic principles of hope theory by Snyder in the 1970s and he was the first researcher to use this term (Kibby, 2015, s. 149). Staats (1989) defines the concept of hope as the interaction between desires and expectations (Ulukan, 2020, s. 204). Hope is a positive psychological component that plays an important role in fulfilling work-related tasks (Peterson & Byron, 2008, s. 786). Hope activates the desire for success among employees and the ability to identify and follow all the ways to it (Luthans, Avolio, Avey, & Norman, 2007, s. 546).

Conceptually, Snyder et al. (1991) defines hope as a positive motivational state that focuses on having a personal will (goal-oriented energy) and determining strategies (paths) to achieve these goals (Snyder, Irving, & Anderson, Hope and health, 1991, s. 287). People with high hopes have an extraordinary ability to create multiple paths to achieve their goals. This psychological resource gives hope that the goal will be achieved continuously. Maintaining hope in times of crisis and change seems essential to employee well-being and a necessary component of positive organizational change (Avey, Wernsing, & Luthans, 2008, s. 53).

Hope appears to include two components that are intrinsically interconnected in a reciprocal relationship. Power, which is the first component of hope, includes the feeling of successfully using energy while pursuing one's ambitions, and accordingly, power is defined as a psychological stimulus that an individual uses to create action motives towards a goal or desire (Snyder & Lopez, 2002, s. 257-258). The second component necessary to construct the concept of hope is the individual's ability to generate the necessary ways to achieve aspirations, goals, and desires. People with high hopes are actually very influential in the generation of alternative routes (Snyder & Lopez, 2002, s. 257-258).

The existence of the concept of hope in organizations is one of the most notable factors that increase motivation at work and enable the employee to perform at a high level (Luthans & Jensen, 2005, s. 306-307). It has been understood that individuals who have a high level of hope in organizations are more skilled in problem solving, provide higher efficiency in performance, and have a high awareness of behavior. It has been observed that they have higher skills to achieve their goals and aspirations (Atış, 2020, s. 53).

2.2.3. Optimism

Although optimism and pessimism have a long history of philosophical thought, the history of psychological research on these two concepts is relatively new. Interest in these two fields emerged in the late 1970s, and the number of studies has increased steadily globally over the last two decades (Al-Shakraji, 2011, s. 1).

Optimism; is a psychological ability to cope with failure, depression and helplessness, and optimistic personality expresses general positive expectations about what an individual experiences from disappointing events. Pessimism, on the other hand, expresses that the person has general negative expectations about life and thus leads him to a monotonous life characterized by indifference, negligence and unhappiness (Goleman, 1996, s. 88). However, optimism and pessimism, which are a basic dimension of personality, can be learned and acquired from the environment and experiences. This facilitates the process of changing it, making it a pattern that supports the personality of the individual rather than a pattern that suppresses it (Seligman, 2007, s. 137).

Optimism means making positive attributions and having positive expectations for possible situations (Luthans, Youssef, & Avolio , 2007, s. 34). It means that optimism, mood or attitude are related to expectations about the physical future (Peterson C. , 2000, s. 44). It is claimed that optimism is not a form of appeal to negative events, but a quality of resilient and happy people. On the other hand, it is important for optimism to be realistic, flexible and reasonable. Otherwise, blind optimism has a negative effect on the mental and physical health of individuals (Taş & Bektaş, 2020, s. 87).

Optimism is expressed as the heart of psychological capital and has been found both in life in general and in the field of positive psychology from past to present (Luthans F. , 2002, s. 64). Optimistic employees expect to have positive experiences (Yildiz, 2019, s. 2). Therefore, adverse conditions are not necessarily considered as failures, but as opportunities that can be developed for success; therefore, optimism depends on learning and development (Luthans F. , 2002, s. 64). It is stated that optimistic people have better mental and physical health, more positive social relationships, better coping skills and longer life (Taylor , ve diğerleri, 2012, s. 138).

2.2.4. Resilience

Academic research on resilience began nearly 40 years ago with the pioneering work of Norman Garmezy (Coutu, 2002, s. 3). The concept of resilience; Although it has been studied by researchers from various disciplines including psychology, psychiatry, sociology, biological disciplines, genetics, endocrinology and neuroscience, there is no clear agreed definition of the concept (Herrman , Stewart , Diaz-Granados , & Berger, 2011, s. 259-260). Basically, resilience is defined as an individual's ability to adapt positively despite difficulties or to maintain and regain mental health (Herrman , Stewart , Diaz-Granados , & Berger, 2011, s. 259). Resilience is protective factors, processes and mechanisms that contribute to a good outcome despite negative experiences with stressors that have been shown to involve many risks (Hjemdal , Friberg , Stiles , & Martinussen , 2006, s. 84). According to Rutter (2006), the term resilience is used to refer to the observation that some individuals have a relatively good psychological outcome despite experiences of risk that are expected to result in severely negative consequences. In other words, it means relative resistance to experiences of environmental risk or overcoming stress and adversity (Rutter , 2006, s. 1-2). Individuals tend to be more active and resilient in various life experiences, including adaptation and development under various life-threatening conditions (Luthans, Youssef, & Avolio , 2007, s. 7). It means relative resistance to environmental risk experiences or overcoming stress and adversity (Rutter , 2006, s. 1-2).

(Luthans F. , 2002, s. 702) defined resilience as positive change, progress and not backing down from increased responsibility, while at the same time using a positive ability to overcome difficulties, uncertainty, conflict and failure. In fact, resilience is expressed as an interaction concept that includes the experience of significant risks and the combination of a relatively positive psychological outcome despite this experience (Rutter , 2006, s. 2).

Resilience is an active process in which individuals demonstrate positive adjustment despite a significant problem or trauma experience. The term does not refer to a character trait or a trait of an individual. Rather, it is a two-dimensional construct that implies exposure to difficulties and the manifestation of positive adjustment outcomes (Luthar & Cicchetti, 2000, s. 858).

According to Coutu (2002), some psychologists claim that non-resilient people develop resilience skills more easily than those with a strong start (Coutu, 2002, s. 4). Therefore, going beyond the original performance level after a disruption is crucial for resilience input into the psychological capital development process (Luthans , Avey , Avolio , Norman , & Combs, 2006, s. 391). Three main factors have been defined as individual disposition characteristics, family support and external support systems that increase resilience (Hjemdal , Friborg , Stiles , & Martinussen , 2006, s. 85). Individual traits have been defined as the unique characteristics of a particular individual's personality that influence many personality traits such as social communication, intelligence, communication skills, self-efficacy and ability. Family support through at least one parent is vital in influencing an individual's resilience.

Almost all theories assume that resilient people have three characteristics (Coutu, 2002, s. 4). These features, can be listed as a strong acceptance of reality, a deep belief that life has a meaning, often supported by fixed values, and an extraordinary improvisation ability. With only one or two of these characteristics, a person can be freed from his difficulties, but when characterized by all of them, he can be resilient. These three features are also valid for flexible organizations (Coutu, 2002, s. 4). Individuals with high resilience are more creative, more adaptable to change, and more persistent in meeting challenges, which paves the way for improved employee performance in a rapidly changing workplace (Luthans, Avolio, Walumbwa, & Li, 2005, s. 7).

3. EMPLOYEE PERFORMANCE

3.1. Performance and Employee Performance Concept and Scope

Performance is a certain measure that determines the extent to which an employee will be successful in achieving his goals with his personal skills and tools (Aktuğ , 2016, s. 41). In the Oxford English dictionary, performance means to successfully complete the task or job assigned to the person (Aktuğ , 2016, s. 41).

The performance of the employee is explained as the level of success achieved as a result of the work carried out to fulfill the responsibilities or duties determined by the organizational management (Çavmak & Acar, 2020, s. 205). In this case, in order to be able to talk about the success or superior performance of an employee in the organization, first of all, the person must have a specific job or task that is suitable for their characteristics and abilities. Also, there should be a certain standard that shows how well the employee is doing in performing his job or task. In case of reaching this standard, the employee will be successful, if not, he will be unsuccessful (Öğre, 2016, s. 308).

To understand the concept of performance, it is important to know its parameters (Tutar & Altınöz, 2010, s. 202). According to Özkan and Omay (2019), one of the most important factors affecting the achievement of the required performance levels is the individual's ability and motivation. It has been proven that two people with the same abilities can perform differently depending on the level of motivation they receive. The performance level of the employee depends on his personal characteristics, beliefs, values, mental abilities, and the desire of each employee to integrate with the goals of the organization. In addition to psychological factors such as high-level motivation, organizational support, corporate commitment, organizational culture and organizational climate that shape employee performance, the adequacy of

physical tools to be used at work or in organizational activities is considered important (Özkan & Omay, 2019, s. 745).

According to Rivai (2004), employee performance is a concept that is linked to job satisfaction and compensation, which is influenced by employees' individual skills, abilities, and characteristics. In other words, the performance of the employee is determined by his ability, desire and environment (Pawirosumarto , Sarjana , & Muchtar , 2017, s. 604). Employee performance, which is considered as task performance, consists of certain tasks that include the basic work responsibility specified in the job description. Job performance requires more cognitive skills and, above all, task knowledge (having the technical knowledge or principles required for work performance and the ability to perform multiple tasks),

According to Hawthorne studies and many other studies on employee performance, it has been emphasized that employees who are satisfied with their jobs will have higher job performance and therefore higher job satisfaction than those who are not satisfied with their jobs. It is also stated that when employees are dissatisfied and therefore lose their motivation to perform well, they are more likely to quit their job (Elnaga & Imran, 2013, s. 140). In this context, if the result obtained from the job or task is positive, the performance of the employee is high due to the successful fulfillment of the task and responsibility assigned to him, and if the results are negative, the employee is considered to have unsuccessful or low performance (Öğe, 2016, s. 307).

According to Anitha (2014), a number of studies show that an important way to increase employee performance is to focus on promoting employee engagement. Research also shows that the presence of high levels of employee engagement improves job performance, task performance, and organizational citizenship behavior, productivity, discretionary effort, emotional commitment, continuance commitment, psychological climate levels, and customer service (Anitha, 2014, s. 313).

Employee performance can also be measured by outputs in the form of goods or services (Wahyono , Zaman, Saifudin , & Hartono , 2020, s. 469). According to Mathis and Jackson (2006), the following indicators can be used to measure the performance of an employee (Mathis & Jackson , 2006, s. 157):

- Quantity can be measured using the number of activities carried out and the outputs resulting from those activities.
- Quality can be measured by results that may be near perfect or perfect.
- Timing can be measured by the output produced from an activity and refers to the ability of employees to complete these activities within a predetermined time.
- Efficiency is the maximum use of time to increase organizational profit.
- The presence of employees is an important factor that can be used as an indicator of employee performance level.

Any of these indicators can be evaluated by the organization according to the weight it wants in relation to the performance of the employee (Wahyono , Zaman, Saifudin , & Hartono , 2020, s. 470). In this direction, the concept of employee performance emerges as a concept that every organization should

seriously focus on. Because achieving the desired levels of employee performance is a requirement for work efficiency and continuity (İraz & Akgün, 2011, s. 288).

4. METHODOLOGY AND FINDINGS OF THE RESEARCH

4.1. Purpose of the research

The aim of the research is to analyze the effect of positive psychological capital on the performance of employees with its four dimensions: hope, optimism, resilience and self-efficacy.

4.2. Scope and Limitations of the Research

This research covers employees in private sector enterprises operating in Konya Organized Industrial Zone. Our research was carried out within the following limitations :

- The research is limited to the businesses operating in Konya Organized Industrial Zone.
- The study is limited to white-collar administrative personnel only.
- The subject of positive psychological capital has been discussed within the framework of management and organization science, not within the framework of psychology.
- In addition, it should not be ignored that some possible deficiencies in the survey method used may affect the research results.

4.3. Population and Sample of the Research

The universe of the research consists of the administrative personnel of the enterprises operating in the Konya Organized Industrial Zone. Konya Organized Industrial Zone consists of 40 different sectors (26 main sectors and other sectors). The number of people employed in this region is approximately 38 thousand people (KOS (Konya Organize Sanayii), 2022). Since it is difficult to reach all employees in the geographical region where the research was conducted, simple random sampling technique was used in our study (Baştürk & Taştepe , 2013, s. 145).

In the research sampling, the questionnaires were distributed to 282 employees by hand delivery and online communication, and 271 of them were returned. A total of 11 incomplete and/or incorrectly filled questionnaires were removed from the data set, and analyzes were carried out on 260 valid questionnaires. Accordingly, it was decided that the required sample size was sufficient to analyze the research data.

4.4. Data Collection Technique and Data Analysis Methods of the Research

Questionnaire technique was used as data collection method in this study. The most widely used data collection tool is the questionnaire, as it facilitates data analysis processes (Gürbüz & Şahin , 2018, s. 175).

The questionnaire form used in this study consists of three parts. In the first part of the questionnaire, there are questions determined to collect 6 demographic information (gender, marital status, age, education level, working time of the employee in the organization and the number of employees in the organization)

belonging to the sample group. In the second part, 24 items were used to measure positive psychological capital. In the third part, 4 items were used to measure employee performance.

The analysis of the collected data was carried out using statistical packages for social sciences (SPSS 25) and (AMOS 25) statistical programs. In order to examine the effect of positive psychological capital on employee performance, validity and reliability analysis, ANOVA, correlation analysis and regression analysis were performed in this study.

4.5. Measurement Tools of the Research

Measurement is the process of converting the information collected about the variables into numbers and/or symbols within the framework of certain scientific principles (Gürbüz & Şahin , 2018, s. 145). The scales used in this study are as follows:

4.5.1. Positive Psychological Capital Scale (PCQ)

In this study, the “psychological capital scale” developed by Luthans et al., (2007) was used. The scale of positive psychological capital was measured by preparing a 24-item questionnaire that was empirically validated by Luthans et al., (2007). The scale used in the research consists of four sub-dimensions: optimism, hope, self-efficacy and resilience (Avey , Nimmicht, & Pigeon , 2010, s. 21).

4.5.2. Employee Performance Scale

In this study, a 4-item “employee performance scale” was used to measure employee performance, first used in the studies of Kirkman and Rosen (1999) and then Sigler and Pearson (2000) and tested for reliability and validity by Çöl (2008) (Aydoğan & Kara , 2015, s. 78).

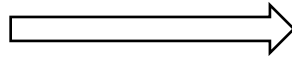
As a scaling method, “1. I strongly disagree... 5. Expressions of 5-point Likert type scales listed as “I totally agree” were used.

4.6. Research Model and Hypotheses

The research model was created by utilizing the domestic and foreign literature and the results of previous studies (For example, (Luthans, Avolio, Walumbwa, & Li, 2005). The research model consists of two variables. Positive psychological capital represents the independent variable of the research model, and employee performance represents the dependent variable. The research model tries to reveal the effect of positive psychological capital and its sub-dimensions on employee performance. In this direction, the model of the research is shown in Fig.in 2 is shown in the direction, SearchstIrmanIn model SI it is shown in Figure 3.1.

Figure 2. Research Model

Based on previous studies, our research hypotheses were established as follows:

H0. Positive psychological capital does not have a statistically positive and significant effect on employee performance.

H1. Positive psychological capital has a statistically positive and significant effect on employee performance.

H2. The hope sub-dimension of positive psychological capital has a statistically positive and significant effect on employee performance.

H3. The optimism sub-dimension of positive psychological capital has a statistically positive and significant effect on employee performance.

H4. The self-efficacy sub-dimension of positive psychological capital has a statistically positive and significant effect on employee performance.

H5. The resilience sub-dimension of positive psychological capital has a statistically positive and significant effect on employee performance.

4.7. Demographic Information

According to the results of the study, 163 (62.7%) of the participants were male and 97 (37.3%) were female, and the participation rate of men was higher than that of women.

When the age variable of the participants is examined, it is seen that there are 108 (41.5%) people in the 18-24 age group and 87 (33.5%) in the 25-34 age group. In addition, the 35-49 age group consists of 48 (18.5%) people, and the 50-65 age group consists of 17 (6.5%). Accordingly, it can be said that the majority 75% of the participants in the study consisted of young people between the ages of 18-34.

Considering the marital status of the participants, it was seen that 126 (48.5%) were married and 134 (51.5%) were single.

Considering the education level, it is seen that 41.5% of the participants are undergraduate and 26.2% are associate degree graduates. On the other hand, graduate education graduates represent 20.8% of the total sample, and high school graduates represent 11.5%.

When the working period of the participants is examined, 34.2% of them are less than 1 year, 36.5% are between 1-5 years, 18.8% are between 6-10 years, 6.2% are 11-15 years. It was determined that 1.9% of them worked between 16-20 years and 2.3% of them worked for 21 years or more.

When the number of employees is examined, it has been determined that the majority of the participants (62.7%) work in small businesses with 1-50 employees. In addition, 25% of the participants in enterprises with 51-100 employees, 7.3% in enterprises with 101-250 employees, 3.1% in enterprises with 251-500 employees and 1.9% in enterprises with 500-1000 employees. appeared to work in businesses.

4.8. Confirmatory Factor Analysis

Confirmatory factor analysis (CFA) is a powerful and flexible statistical method that has recently been popular in research in social sciences (Gürbüz, 2019, s. 51). CFA is a structural equation model, it is used to reveal the relationship between observed and latent variables. The purpose of using CFA is to examine and validate the scale in terms of dimensional structure. If the dimensions used in the research are compatible with the theoretical data, the scale is suitable to be studied in terms of validity and reliability (İlhan & Çetin, 2014, s. 29). CFA is commonly preferred for the purpose of verifying that a scale or model that has a theoretical basis with the data previously developed, used or collected in previous studies is correct (Gürbüz, 2019, s. 50-51).

Fit indices should be taken into account in evaluating the suitability of the model (Ayyıldız & Cengiz, 2006, s. 77). According to Gürbüz (2019), there is no consensus among researchers about the fit indices that should be reported. In general, at least 4 and at most 8 of these appropriate indexes are used when describing the model. Chi-square, GFI, AGFI, CFI, NFI, NNFI, TLI, X2/df SRMR and RMSEA values are among the most preferred indexes by researchers (Gürbüz, 2019, s. 36). In this study, confirmatory factor analysis results are explained according to the five fit values of X2/df, GFI, CFI, SRMR and RMSEA shown in Table 1. In the confirmatory factor analysis study of structural equation models, excellent and acceptable model fit indices were found in Table 1 shown.

Table 1. Values of Perfect and Acceptable Fit Indices

Compliance Values	χ^2/df	GFI	CFI	SRMR	RMSEA
<i>Goodness of Fit Values</i>	≤ 3	≥ 0.90	≥ 0.95	≤ 0.05	≤ 0.05
<i>Acceptable Compliance Values</i>	$\leq 4-5$	0.89-0.85	≥ 0.90	≤ 0.08	0.06-0.08

Source: (Gürbüz, 2019; Çelik & Yılmaz, 2016).

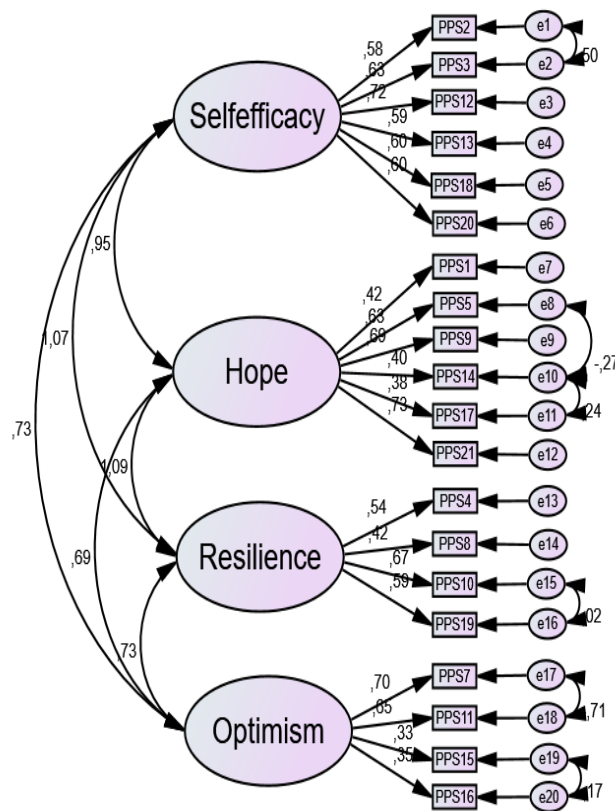
It has been emphasized in the literature that there should be at least three items for each factor. The factor load indicates the stability of the factor. For factors to be considered stable, they should consist of a minimum of three items and factor loads should not be less than 0.30 (Karaman, Atar, & Aktan, 2017, s. 1180). In this study, it was decided that the minimum factor load should be 0.30 to analyze the data and that the factor items should be at least three items.

In order to determine the consistency of the relations in the model with the data, the goodness of fit values of the model were examined. The confirmatory factor analysis of the positive psychological capital and employee performance scales used in this study was performed with the SPSS-AMOS 25.0 program and the results are explained below.

4.9. Confirmatory Factor Analysis of the Positive Psychological Capital Scale

The questionnaire in this study includes 24 items used in the process of measuring positive psychological capital. The data of this scale were analyzed with the help of the AMOS program and efforts were made to reach the most appropriate values. Optimal values and confirmatory factor analysis results as a result of the analysis Figure 3 has been presented.

Figure 3. Confirmatory Factor Analysis Chart of the Positive Psychological Capital Scale

When the confirmatory factor analysis of positive psychological capital was examined, it was found that the said good fit values were within acceptable limits and were significant ($p < 0.05$). Fit indices related

to positive psychological capital obtained from structural model analysis using the AMOS program. In Table 2 explained.

Table 2. Goodness of Fit Values for the Positive Psychological Capital Scale

Compliance Values	X ² /df	GFI	CFI	SRMR	RMSEA
<i>Positive Psychological Capital</i>	2.11	.88	.90	.06	.05
<i>Goodness of Fit Values</i>	≤3	≥.90	≥.95	≤.05	≤.05
<i>Acceptable Compliance Values</i>	≤4-5	.89-.85	≥.90	≤.08	.06-0.08

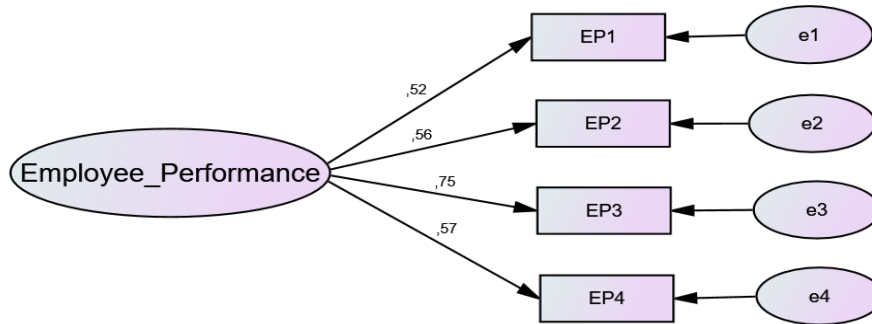
Table 2, shows the goodness of fit values of the measurement model of positive psychological capital. When the obtained fit index values are applied to the measurement model, it is seen that the χ^2/sd , GFI, CFI, SRMR and RMSEA values are in good agreement and provide an acceptable fit.

As a result of the analysis, it was revealed that the 6th, 22nd, 23rd, and 24th items should be removed from the scale on the grounds that they were not suitable for the scale, and accordingly, all factor loads were at an acceptable level, above 0.33.

4.10. Confirmatory Factor Analysis of the Employee Performance Scale

The survey conducted in this study includes 4 items to be used in the process of measuring employee performance. The data of these items were analyzed with the help of the AMOS program and an effort was made to reach the maximum fit value. As the result of the analysis showed sufficient fit of the model, model improvement studies were not deemed necessary. In this direction, the results of the confirmatory factor analysis with the maximum fit values in Figure 4 specified.

Figure 4. Confirmatory Factor Analysis Chart of Employee Performance Scale

As a result of the analysis, all items were included in the models and acceptable values were obtained accordingly. As a result of the confirmatory factor analysis of the employee performance scale, it was determined that the values related to the goodness of fit were acceptable and significant ($p < 0.05$). Values related to employee performance scale fit indices obtained from structural model analysis using AMOS program in Table 3 explained.

Table 3. Goodness of Compliance Values for the Employee Performance Scale

Compliance Values	χ^2/df	GFI	CFI	SRMR	RMSEA
<i>Employee Performance</i>	2.74	.99	.97	.07	.01
<i>Goodness of Fit Values</i>	≤ 3	$\geq .90$	$\geq .95$	$\leq .05$	$\leq .05$
<i>Acceptable Compliance Values</i>	$\leq 4-5$	.89-.85	$\geq .90$	$\leq .08$	.06-0.08

Table 3, shows the goodness-of-fit values for the measurement model of the employee performance scale. When the obtained fit index values were applied to the measurement model, it was seen that the χ^2/df , GFI, CFI, SRMR and RMSEA values were in good agreement and provided an acceptable fit. These results reveal that the predicted theoretical structure of the employee performance scale is confirmed.

When the process of evaluating the factor loads of the 4 items that make up the employee performance scale is studied, it is noteworthy that all factor loads are greater than 0.52. Regarding the evaluation of the analysis results, it has been determined that the employee performance measure has internal consistency and structural validity.

4.11. Reliability Analysis

The purpose of reliability analysis is to measure the consistency of the measurement tool. The Cronbach Alpha (α) value obtained with the reliability analysis shows the internal consistency of the scale. The said value should be a minimum of 0.70 (Gürbüz & Şahin , 2018, s. 331-333). Cronbach's Alpha (α) coefficient related to the scales of this studyIn Table 4 transferred.

Table 4. Reliability Analysis of Scales

Scale	Number of Items	Cronbach's Alpha (α)
Positive Psychological Capital	20	.89
Employee Performance	4	.70

According to the results of the reliability analysis of the positive psychological capital scale, the Cronbach's Alpha coefficient for the scale used in the study was 0.89. The results of the reliability analysis of the employee performance scale revealed that the Cronbach's Alpha coefficient of the scale in question was 0.70. When the results obtained in Table 15 are examined, it is determined that the positive psychological capital scale has high reliability ($\alpha > 0.89$), while the employee performance scale is reliable ($\alpha > 0.70$).

4.12. Correlation Analysis Results Between Variables

Correlation analysis, in addition to being a statistical technique widely used to measure validity and reliability in studies (Goodwin & Leech, 2006, s. 251), also measures the relationship between variables (Schober, Boer, & Schwarte, 2018, s. 1763). The relationship between a change in the value of one variable and the value of another variable can be in the same direction (positive correlation) or in the opposite direction (negative correlation) (Schober, Boer, & Schwarte, 2018, s. 1763). Correlations between variables can be measured using different indices (coefficients). Pearson's coefficient (r), Spearman's rho coefficient (r_s) and Kendall's Tau coefficient (τ) are the most commonly used parameters in scientific research (Hauke & Kossowski, 2011, s. 87).

In general, the Pearson coefficient is used to analyze the normal distribution data (Schober, Boer, & Schwarte, 2018, s. 1763). In this study, Pearson coefficient was used based on the normal distribution of data analysis. Correlation coefficient values vary between -1 and +1 (Cevahir, 2020, s. 111). Evaluation of the correlation coefficientIn Table 5 can be put forward as stated (Gürbüz & Şahin , 2018, s. 262):

Table 5. Evaluation of Correlation Coefficient

Strong (-)	Middle (-)	Weak (-)	Weak (+)	Medium (+)	Strong (+)
$-1 \leq r < -0.7$	$-0.7 \leq r < -0.3$	$-0.3 \leq r < 0$	$0 \leq r < 0.3$	$0.3 \leq r < 0.7$	$0.7 \leq r < +1$

The correlation coefficient (r) determined as a result of the analysis explains the direction and degree of relationship between the variables of the research (Gürbüz & Şahin , 2018, s. 262). In this study, which was carried out to measure the strength and degree of relationship between employee performance and positive psychological capital and its sub-dimensions, values related to correlation analysisTable 6 is shown:

Table 6. Correlation Analysis

Variable		1	2	3	4	5
1. Optimism	r	1				
	p					
2. Resilience	r	,444**	1			
	p	,000				
3. Hope	r	,510**	,675**	1		
	p	,000	,000			
4. Self-efficacy	r	,474**	,746**	,688**	1	
	p	,000	,000	,000		
5. Psychological Capital	r	,717**	,846**	,876**	,885**	1
	p	,000	,000	,000	,000	
6. Employee Performance	r	,293**	,458**	,545**	,485**	,541**
	p	,000	,000	,000	,000	,000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Pearson correlation analysis tested whether there was a statistically significant relationship between employee performance and positive psychological capital and its four sub-dimensions. According to the results of Pearson correlation analysis (Table 6), a positive and significant relationship was observed between employee performance and positive psychological capital ($r = 0.54$, $p < 0.01$). In this context, it can be said that there is a moderate relationship between these two variables.

4.12. Regression Analysis of Scales

Regression analysis is a method used to investigate the functional relationship between variables (Sheather, 2009, s. 15). In other words, regression analysis is a technique of analyzing the relationships of the effect of the independent variable on the dependent variable (Sarstedt & Erik, 2014, s. 194). In this context, regression analysis was carried out in order to examine the effect of positive psychological capital on employee performance and to determine whether the hypotheses of the study are supported or not, and the results of the said analysis are given in Table 7.

Table 7. Coefficients^a

Model	Non-standardized Coefficients		Standard Coefficients	t	Shallow. (Significance)
	B	Std. Error	Beta		
1. (Fixed)	1,677	,232		7,221	,000
Optimism	,233	,047	,293	4,918	,000
Resilience	,419	,051	,458	8,287	,000
Hope	,533	,051	,545	10,429	,000
Self-sufficiency	,465	,052	,485	8,913	,000
Psychological Capital	,544	,057	,541	10,331	,000

a. Dependent Variable: Employee Performance

Note. $R^2 = .32$, Adjusted $R^2: .31$, $F: 30.352$, $p < 0.1$.

When the analysis results in the table (7) above are examined, it is seen that the significance value of the F-test is less than 0.05 ($0.00 < 0.05$). Thus, the regression model proved to be significant [$F = 30,352$,

$p = .000$]. However, positive psychological capital explains 31.20% of the variation in employee performance levels ($R^2 = .312$). According to the results of this analysis, the H1 hypothesis of the research was supported.

When the regression analysis table was examined in order to examine the effect of each sub-dimension of positive psychological capital on employee performance, it was concluded that all relationships between model variables were significant ($p < .01$). The positive psychological capital sub-dimensions were hope ($b = .54, p < .01$), self-efficacy ($b = .48, p < .01$), resilience ($b = .45, p < .01$), and optimism ($b = .29, p < .01$) has been observed to affect the performance of the employees positively. These results also support the H2, H3, H4 and H5 hypotheses of the research. According to the results obtained in this context, the null hypothesis was rejected and all other hypotheses were accepted.

5. CONCLUSION AND EVALUATION

The issue of positive psychological capital is one of the most important issues recently attracting the attention of researchers as well as organizational managers who want to maximize the performance level of their employees. With the openness of the free market, rapid technological developments and intense competition, organizations attach great importance to their employees in order to increase their performance. It is believed that paying attention to the psychological state of the employees and working to increase the levels of hope, self-efficacy and optimism will reflect positively on the organizations. In this context, studies on the subject continue to increase exponentially. Although there are some studies conducted in private sector enterprises to determine the effect of psychological capital on the performance of employees, it has emerged as a result of the literature review that there are not enough studies in the private sector on this subject. In this context, it is thought that the study will be a source for future research in private sector organizations.

In this study, which was carried out to determine the effect of positive psychological capital on employee performance, it was determined that there was a statistically significant and positive relationship between psychological capital and its four sub-dimensions and the performance of employees. The results are employee performance with positive psychological capital ($r = 0.54, p < 0.01$), employee performance with optimism ($r = 0.29, p < 0.01$), employee performance with resilience ($r = 0.44, p < 0.01$), employee performance with hope. ($r = 0.54, p < 0.01$) and the relationship between self-efficacy and employee performance ($r = 0.48, p < 0.01$) was positive and significant.

According to the results of the research, it can be said that positive psychological capital contributes to the increase in the level of employee performance. In the literature review, similar results were obtained between the studies that found a positive relationship between positive psychological capital and employee performance and that psychological capital increased performance.

In the study of (Luthans, Avolio, Walumbwa, & Li, 2005) on workers in a Chinese factory, it has been proven that psychological capital contributes to performance improvement. In a study conducted by (Walumbwa, Peterson, Avolio, & Hartnell, 2010) on a group of police chiefs, it was observed that high levels of police psychological capital positively affected performance levels. Likewise, in the study of (Avey, Reichard, Luthans, & Mhatr, 2011) it was revealed that there is a positive relationship between psychological capital and the performance of employees. In addition, the study of (Korkmazer, Ekingen, &

Yıldız , 2016) proved that there is a statistically significant, positive and moderate relationship between psychological capital and employee performance, and that positive psychological capital has a positive effect on increasing the level of performance. According to the results of the study conducted by (Uğan, Karakaya, & Nayır, 2018), psychological capital has a positive and significant effect on employee performance.

The results of our study show that there is a statistically significant, positive and moderate relationship between positive psychological capital and its sub-dimensions and employee performance, as well as the combined and separate dimensions of positive psychological capital have a positive effect on performance. Accordingly, it can be said that there is no significant difference between this result obtained from our research on administrative employees in the private sector and the results of studies conducted in similar sectors.

As in any research, this study also has some limitations. The first of these limitations is the assumption that the research is conducted with data obtained from private sector organizations in Konya and that the participants answered the surveys honestly and accurately. Considering this limitation, the generalization power of the results of the study remains weak. In this direction, it is suggested that future research should be conducted with a wider audience, including different geographical areas, within public and private organizations, and the results should be compared. It is important to include other sectors not included in this study into the scope of the research. In this direction, it can be recommended to conduct comparative studies between the public and private sectors in the researches to be conducted in the field of positive psychological capital. In addition, it is recommended to ensure continuity in psychological capital and performance improvement studies for organizations that aim to survive and grow in a competitive environment.

References

Akçay, V. (2011). *Pozitif psikolojik sermayenin kişisel değerler bakımından iş tatminine etkisi ve bir araştırma*. İstanbul: Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktuğ , S. (2016). *Hizmet içi eğitimin örgütsel bağlılık düzeyi ve algılanan çalışan performansı üzerine etkisi*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Al-Shakraji, J. (2011). Optimism and pessimism when the philosophers of the Enlightenment. *Lark*, 1(5), 57-67.

Anitha, J. (2014). Determinants of employee engagement and their impact on employee performance. *International journal of productivity and performance management*, 63(3), 308-323.

Atış . (2020). *Okul etkililiği ve pozitif psikolojik sermaye ilişkilerine ilişkin öğretmen görüşleri*. Eskişehir: Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Avey , J., Nimnicht, J., & Pigeon , N. (2010). Two field studies examining the association between positive psychological capital and employee performance. *Leadership & Organization Development Journal*, 1-32.

Avey, J., Reichard , R., Luthans, F., & Mhatr, K. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. *Human resource development quarterly*, 22(2), 127-152.

Avey, J., Wernsing , T., & Luthans , F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *The journal of applied behavioral science*, 44(1), 48-70.

Aydoğan , E., & Kara , A. (2015). Pozitif Psikolojik Sermaye ile Bireysel Performans İlişkisi: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifi Merkez Birliği Örneği. *Third Sector Social Economic Review*, 50(1), 68-91.

Ayyıldız, H., & Cengiz , E. (2006). A conceptual investigation of structural equation models (SEM) on testing marketing models. *Süleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11(1), 63-84.

Bandura , A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191-215.

Bandura , A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American psychologist*, 44(9), 1175-1184.

Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American psychologist*, 37(2), 122-147.

Bankacı, U. (2016). Psikolojik Sermaye Kavramı Üzerine Bir İnceleme. *Florya Chronicles of Political Economy*, 2(2), 59-79.

Baştürk , S., & Taştepe , M. (2013). Evren ve örneklem. M. Taştepe, H. Savaş , S. Baştürk, & S. Baştürk (Dü.) içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 129-159). Ankara: Vize Yayıncılık.

Cevahir, E. (2020). *SPSS ile Nicel Veri Analizi Rehberi (1. Baskı)*. İstanbul: Kibele Yayınları.

Clapp-Smith, R., Vogelgesang , G., & Avey, J. (2009). Authentic leadership and positive psychological capital: The mediating role of trust at the group level of analysis. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 15(3), 227-240.

Coutu, D. (2002). How resilience works. *Harvard business review*, 80(5), 46-56.

Çavmak, D., & Acar, F. (2020). Pozitif psikolojik sermaye ile performans algısı arasındaki ilişki: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 203-212.

Çavuş , M., & Gökçen, A. (2015). Psychological capital: Definition, components and effects. *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 5(3), 244-255.

Çelik , E., & Yılmaz, V. (2016). *LISREL 9.1 ile yapısal eşitlik modellemesi: Temel kavramlar-uygulamalar-programlama (3. Baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Doğan, T. (2016, Kasım 1). *Pozitif Psikolojinin Tarihsel Gelişimi*. tayfundogan.net: <https://www.tayfundogan.net/2016/11/01/pozitif-psikolojinin-tarihsel-gelisimi/> adresinden alındı

Donaldson, S., Heshmati, S., & Donaldson, S. (2021). Global Perspectives on Positive Psychological Science. D. C. Aleksandra Kostic, & D. C. Aleksandra Kostic (Dü.) içinde, *Positive Psychology: An International Perspective* (s. 201-214). New York: Wiley.

Elnaga, A., & Imran, A. (2013). The effect of training on employee performance. *European journal of Business and Management*, 5(4), 137-147.

Envick, B. (2005). Beyond human and social capital: The importance of positive psychological capital for entrepreneurial success. *The entrepreneurial executive*, 10, 41-52.

Froh, J. (2004). The history of positive psychology: Truth be told. *NYS psychologist*, 16(3), 18-20.

Gable, S., & Haidt, J. (2005). What (and why) is positive psychology? *Review of general psychology*, 9(2), 103-110.

Gillham, J., & Seligman, M. (1999). Footsteps on the road to a positive psychology. *Behaviour research and therapy*, 37(1), 163-173.

Goleman, D. (1996). Emotional intelligence. Why it can matter more than IQ. *Learning*, 24(6), 49-50.

Goodwin, L., & Leech, N. (2006). Understanding correlation: Factors that affect the size of r. *The Journal of Experimental Education*, 74(3), 249-266.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (5. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hauke, J., & Kossowski, T. (2011). Comparison of values of Pearson's and Spearman's correlation coefficient on the same sets of data. *Quaestiones Geographicae*, 30(2), 87-93.

Herrman, H., Stewart, D., Diaz-Granados, N., & Berger, E. (2011). What is resilience? *The Canadian Journal of Psychiatry*, 56(5), 258-265.

Hjemdal, O., Friborg, O., Stiles, T., & Martinussen, M. (2006). A new scale for adolescent resilience: Grasping the central protective resources behind healthy development. *Measurement and evaluation in Counseling and Development*, 39(2), 84-96.

Hmieleski, K., Jon, C., & Robert, B. (2015). Integrating discovery and creation perspectives of entrepreneurial action: The relative roles of founding CEO human capital, social capital, and psychological capital in contexts of risk versus uncertainty. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 9(4), 289-312.

İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 5(2), 26-42.

İraz, R., & Akgün, Ö. (2011). Örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 14(1-2), 225-250.

Jorgensen, I., & Nafstad, H. E. (2004). *Positive psychology: Historical, philosophical, and epistemological perspectives*. (A. L. Joseph, Dü.) New Work: Wiley.

Karaman, H., Atar, B., & Aktan, D. (2017). Açımlyıcı faktör analizinde kullanılan faktör çıkartma yöntemlerinin karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(3), 1173-1193.

Kibby, M. (2015). Applying 'hope theory' to first year learning. A Practice Report. *Student Success*, 6(1), 147-153.

Korkmazer, F., Ekingen, E., & Yıldız , A. (2016). Psikolojik Sermayenin Çalışan Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 271-281.

KOS (Konya Organize Sanayii). (2022, Ocak 31). *History*. Ocak 31, 2022 tarihinde Konya Organizational Industry Zone Official Website: <https://www.kos.org.tr/> adresinden alındı

Kotaman, H. (2008). Özyeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 111-133.

Lino, K. (2020, Aralık 14). *Positive Psychology: An Introduction (Summary + PDF)*. Positive Psychology: <https://positivepsychology.com/positive-psychology-an-introduction-summary/> adresinden alındı

Luthans , K., & Jensen , S. (2005). The linkage between psychological capital and commitment to organizational mission: A study of nurses. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 35(6), 304-310.

Luthans , F., & Youssef, C. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of management*, 33(3), 321-349.

Luthans , F., Avey , J., Avolio , B., Norman , S., & Combs, G. (2006). Psychological capital development: toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(3), 387-393.

Luthans, F. (2002). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Perspectives*, 16(1), 57-72.

Luthans, F. (2010). *Organizational Behaviour (12th Edition)*. New York: McGraw-Hill Irwin.

Luthans, F., & Youssef-Morgan, C. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual review of organizational psychology and organizational behavior*, 4, 339-366.

Luthans, F., Avolio, B., Avey, J., & Norman, S. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel psychology*, 60(3), 541-572.

Luthans, F., Avolio, B., Walumbwa, F., & Li, W. (2005). The psychological capital of Chinese workers: Exploring the relationship with performance. *Management and organization review*, 1(2), 249-271.

Luthans, F., Youssef , C., & Avolio, B. (2007). Psychological capital: Investing and developing positive organizational behavior. *Positive organizational behavior*, 1(2), 9-24.

Luthans, F., Youssef, C., & Avolio , B. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford: Oxford University Press.

Luthar, S., & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and psychopathology*, 12(4), 857-885.

Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row,Publishers.

Mathis, R., & Jackson , J. (2006). *Human resource management. (11the Edition)*. Jakarta: Salemba Empat.

McKenny, A., Short, J., & Payne , T. (2013). Using computer-aided text analysis to elevate constructs: An illustration using psychological capital. *Organizational research methods*, 16(1), 152-184.

Öge , S., & Kaplan, M. (2017). Girişimcilik eğitiminde pozitif psikolojik sermayenin rolü üzerine bir değerlendirme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 28-33.

Öge, S. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi, (8. Baskı)*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Özkan , O., & Omay, T. (2019). Psikolojik Sermayenin Bireysel Performans Üzerindeki Etkisinde Birey-Örgüt Uyumunun Aracılık Rolü: Vakıf Üniversitelerindeki Öğretim Üyelerine Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 11(2), 743-757.

Öztürk, M. (2020). Psikolojik Sermaye ve Geri Çekilme Davranışı ilişkisi: Psikolojik Sahiplenmenin Aracılık Rolü . *Third Sector Social Economic Review*, 55(3), 1997-2011.

Pawirosumarto , S., Sarjana , P., & Muchtar , M. (2017). Factors Affecting Employee Performance of PT. Kiyokuni Indonesia. *International Journal of Law and Management*, 59(4), 602-614.

Peterson , C. (2000). The future of optimism. *American psychological association, Inc*, 55(1), 44-55.

Peterson, S., & Byron, K. (2008). Exploring the role of hope in job performance: Results from four studies. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 29(6), 785–803.

Rutter , M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12.

Sarstedt, M., & Erik, M. (2014). *Regression Analysis. (Marko Sarstedt and Erik Mooi). A Concise Guide to Market Research, The Process, Data, and Methods Using IBM SPSS Statistics*. Berlin: Springer Texts in Business and Economic.

Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. (2018). Correlation coefficients: appropriate use and interpretation. *Anesthesia & Analgesia*, 126(5), 1763-1768.

Seligman , M., & Csikszentmihalyi , M. (2000). Positive psychology: an introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14.

Seligman, M. (2002). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Simon and Schuster.

Seligman, M. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. C. Snyder , S. Lopez, C. R. Snyder, & S. Lopez (Dü) içinde, *Handbook of positive psychology* (s. 3-9). Oxford: Oxford University Press.

Seligman, M. (2007). *The Optimistic Child: A Proven Program to Safeguard Children Against Depression and Build Lifelong Resilience. (1th Edition)*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

Seligman, M. (2019). Positive psychology: A personal history. *Annual review of clinical psychology*, 15, 1-23.

Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2014). Positive Psychology: An Introduction. M. Csikszentmihalyi, & M. Csikszentmihalyi (Dü.) içinde, *Flow and the foundations of positive psychology* (s. 279-298). Berlin: Springer.

Seligman, M., Steen, T., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: empirical validation of interventions. *American psychologist*, 60(5), 874-884.

Sheather, S. (2009). *A modern approach to regression with R*. Texas: Springer Science & Business Media.

Snyder , C., Irving, L., & Anderson, J. (1991). Hope and health. C. Snyder, D. Forsyth, C. Snyder , & D. Forsyth (Dü) içinde, *Handbook of Social and Clinical Psychology: The Health Perspective. Pergamon General Psychology Series* (s. 285-305). Oxford: Pergamon Press.

Snyder, C., & Lopez, S. (2002). The future of positive psychology. *Handbook of positive psychology*, 751-767.

Soyyigit, Y. (2020). *Ebeveynini kaybetmiş bireylerin özyeterlilik algılarının depresyon durumları ile ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Stajkovic , A. (2006). Development of a core confidence – higher order construct. *Journal of Applied Psychology*, 91(25), 1208–1224.

Taş, M., & Bektaş, M. (2020). Örgütlerde algılanan sosyal destek ve toksik duygular ilişkisi: İyimserlik ve kötümserliğin aracılık etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 83-106.

Taylor , Z., Widaman , K., Robins , R., Jochem, R., Early , D., & Conger, R. (2012). Dispositional optimism: A psychological resource for Mexican-origin mothers experiencing economic stress. *Journal of Family Psychology*, 26(1), 133-139.

Tutar , H., & Altınöz, M. (2010). Örgütsel İklimin İşgören Performansı Üzerine Etkisi: Ostim İmalat İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196-218.

Türesin Tetik, H., & Köse, S. (2017). Psikolojik sermayenin lider-üye etkileşimi üzerindeki etkisinin hizmet sektöründe araştırılması. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(2), 341-378.

Uğan, ., Karakaya, F., & Nayır, Y. (2018). Psikolojik sermayenin işgören performansı ve iş. Ö. Gider , T. Köse, & T. şahin (Dü.), 2. *Uluslararası 12. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi* içinde (s. 1468-1475). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.

Ulukan, M. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinin fiziksel aktiviteye katılım motivasyonları ve sürekli umut düzeylerinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 202-218.

Wahyono , T., Zaman, B., Saifudin , S., & Hartono , R. (2020). Analysis of Factors Affecting BRI Bank Employee Performance. *Journal of the Social Sciences*, 48(3), 446-475.

Walumbwa, F., Peterson, S., Avolio, B., & Hartnell, C. (2010). An investigation of the relationships among leader and follower psychological capital, service climate, and job performance. *Personnel psychology*, 63(4), 937-963.

Yıldız, H. (2019). The interactive effect of positive psychological capital and organizational trust on organizational citizenship behavior. *Sage Open*, 9(3), 1-15.

Yılmaz, F. (2020). Pozitif psikolojik sermayenin demografik değişkenler açısından değerlendirilmesi. *International Journal of Management and Administration*, 4(7), 71-83.

7. OTURUM

BREXIT'İN AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÇESİ ÜZERİNE ETKİSİ

Mustafa AY^a

ÖZET

Y.Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-8635-6101

E-posta:
aymstafaa@gmail.com

Avrupa entegrasyonunda ilk kez gerçekleşen ve Brexit adını alan ayrılık, Avrupa coğrafyası için sosyal, siyasal ve ekonomik olarak farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmada, 2010-2020 yılları arasındaki dönemde AB bütçesi incelenmiştir. Bu noktada önce AB bütçe yapısı, gelir ve harcama kalemleri sonrasında ise Birleşik Krallık'ın bu bütçe yapısındaki yeri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonuçları değerlendirildiğinde; Brexit süreci sonrasında Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği açısından farklı bir tablo ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Sonuç bulguları değerlendirildiğinde Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmasının etkileri olumlu iken, Avrupa Birliği için olumsuz sonuçlar doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Brexit, Bütçe Sistemi, Entegrasyon

JEL Kodları: F02, F36, H61.

IMPACT OF BREXIT ON THE EUROPEAN UNION BUDGET

ABSTRACT

The separation, which took place for the first time in European integration and was called Brexit, had different social, political and economic consequences for the European geography. In this study, the EU budget for the period between 2010 and 2020 has been examined. At this point, first the EU budget structure, income and expenditure items, and then the UK's place in this budget structure were examined. When the results of the examination are evaluated; After the Brexit process, it has been determined that a different picture has emerged for the United Kingdom and the European Union. When the results were evaluated, it was concluded that while the effects of the United Kingdom's departure from the European Union were positive, it had negative consequences for the European Union. What are the reason(s) for writing the paper or the aims of the research? Please write briefly in this section.

Keywords: Brexit, Budget System, European Union, Integration, United Kingdom

JEL Codes: F02, F36, H61.

1. GİRİŞ

Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nin kuruluşundan itibaren amaçları itibarıyla bu yapıya karşı çıkmış ve bunun yerine Avrupa coğrafyasının ortak bir pazar yapısında olmasını savunmuştur. Bundan dolayı Birleşik Krallık için uzunca bir süre bu yapıya dâhil olmak gibi bir gündem oluşmamıştır. Ancak zamanla hem bölge ülkeleri ile politik ve ekonomik ilişkilerin zayıflaması hem de bölge içindeki diğer güçlü devletlerin AKÇT olarak kurulan ve giderek büyüyerek yapısı da değişen birliğin sağladığı imkânlar ile daha ivmeli gelişim göstermesinden çekinen Birleşik Krallık, birliğe üyeliği gündemine almıştır.

1961 ve 1967 yıllarında Fransa tarafından iki kez üyelik başvurusu red edilen ve Avrupa Toplulukları'na ancak 1973'te üçüncü başvurusu sonucunda girerek üye olabilen Birleşik Krallık, daha üyeliğinin birinci yılında bu üyeliği sorgulamaya başladı. Üyelik koşullarının adil olmadığını ileri süren Londra, 1975'te Avrupa Topluluklarından ayrılmak için referanduma gitti ancak bu referandumda Birleşik Krallık seçmenleri yaklaşık üçte iki oranında Avrupa Toplulukları'da kalma yönünde irade beyanında

bulundu. Bu referandumda seçmenlerin % 67.23'ü kalmak % 32.77'si ise ayrılma yönünde oy kullandılar. Bu sonuç o zamanlar geleceğe dair umut, refah ve barış vadeden Avrupa entegrasyon projesine yönelik beklenebilecek bir sonuçtu (Mercan, 2017).

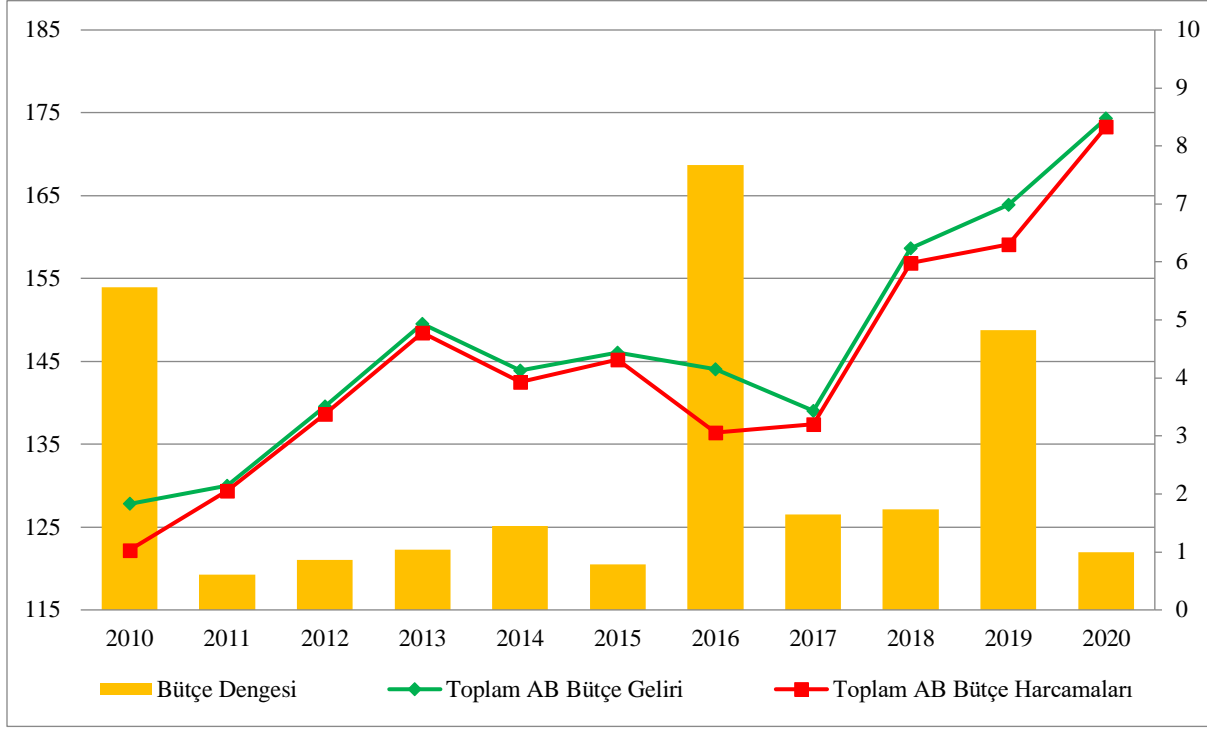
Ancak aradan geçen yıllar boyunca Avrupa Birliği bazı Avrupa vatandaşları için cazibesini yitirdi ve AB karşıtlarının sayısı giderek arttı. Birleşik Krallığın AB'den ayrılmasını isteyenlerin sayısı da gün geçtikçe artmaya başladı. Böylece 23 Haziran 2016'da yapılan Brexit referandumuna katılan Birleşik Krallık seçmenlerinin çoğunluğu da Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde oy kullandı. Seçmenlerin % 51.9'u Brexit'e (Avrupa Birliği'nden ayrılmaya) evet derken, Birlikte kalma yönünde oy kullananların oranı % 48.1'de kaldı. Birleşik Krallık seçmenlerinin % 71.8'i bu referandumda sandığa giderek oy kullandı (Aktaş, 2019).

Bu referandum ile birlikte Brexit kavramı "Britain" ve "Exit" kelimelerinin birleştirilmesi ile Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılığını ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak ortaya çıktı. Brexit'in hem AB hem Birleşik Krallık için politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler başta olmak üzere birçok başlık altında ciddi sonuçları ortaya çıkacaktır. Ancak 1979'da Birleşik Krallık ile AB arasında ciddi bir sorun olarak ortaya çıkan bütçe krizi, bu çalışmada AB bütçe yapısının incelenmesini ve bu bütçede Birleşik Krallık'ın durumunun değerlendirilmesini öncelikli kılmıştır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÇE YAPISI

Avrupa Birliği bütçesi, Birlik çerçevesinde üye ülkeler tarafından ortaklaşa belirlenen siyasi ve ekonomik hedefleri gerçekleştirmek üzere kullanılan en etkili araçlardan biridir. Birliğin uluslararası özelliği bütçesine de yansımaktadır. Diğer uluslararası kuruluşlardan farklı olarak Avrupa Birliği bütçesi, üye ülkelerin katkılarının yanı sıra kendine ait gelir kalemlerinden oluşmaktadır. Bütçenin önemli bir bölümü üye ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik farkını azaltarak ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi kuvvetlendirmeyi amaçlayan ortak politikaların finansmanı için kullanılmaktadır. Başlangıçta gelir kalemleri sadece üye ülkelerden sağlanan transferlerden oluşan Birlik bütçesi, 1970 yılından itibaren ortak politikaların finansmanı için özkaynaklar sistemini benimsemiştir. Buna ek olarak Avrupa Birliği bütçe uygulamasında denklik ilkesi (gelir ve giderlerin birbirine denk olması), yıllık ilkesi (uygulamaların istisnalar dışında bir yıl olması) ve birlik ilkesi (bütçenin gelir ve giderlerin tümünü kapsamaması) mevcuttur (Aydın, 2004).

Şekil 1. Avrupa Birliği Bütçe Gelir ve Harcama Düzeyleri (Sol Eksen) ve Toplam Bütçe Dengesi (Sağ Eksen) (Milyar Euro)

Kaynak: Europa.eu

Şekil 1’de 2010-2020 yılları arasındaki dönemde AB bütçe gelir ve harcamaları ile birlikte buna bağlı olarak gerçekleşen bütçe dengesi gösterilmiştir. Şekilde çizgi grafik olarak gösterilen bütçe harcama ve gelirlerinin 2010-2013 yılları arasında yükselişte, 2013-2017 yılları arasında düşüşte, 2017-2020 yılları arasında ise tekrar yükselişte olduğu görülmektedir. 2010 yılında 125 milyar euro düzeylerinde olan bütçe büyüklüğü, düşüşte olduğu dönemde bile 135 milyar euronun altına inmemiş ve 2020 yılında 175 milyar euroya kadar yükselmiştir. Yani 2010’dan 2020 yılına kadar Avrupa Birliği’nin bütçe büyüklüğü yaklaşık %40 oranında büyümüştür. Yine yukarıdaki şekilde bütçe dengesi olarak gösterilen sarı sütunun bu yıllar boyunca hep pozitif olduğu yani bütçenin her zaman fazla verdiği görülmektedir. Dönem içerisinde bu bütçe fazlasının çoğunlukla bir milyar euro civarlarında gerçekleştiği görülmektedir. Ancak özellikle 2010, 2016 ve 2019 yıllarında bütçe yüksek fazla vermiştir. 2010 yılında bu rakam 5,5 milyar euro, 2016 yılında 7,6 milyar euro, 2019 yılında ise 4,8 milyar euro olarak gerçekleşmiştir.

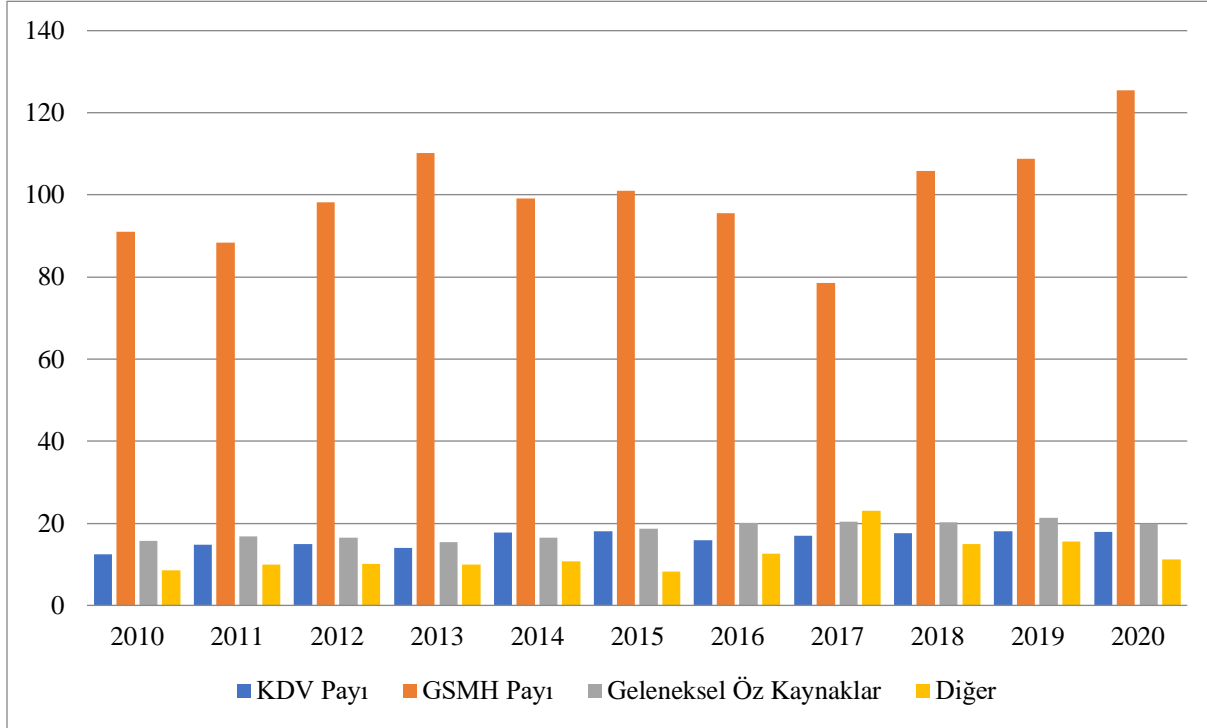
2.1. AB Bütçe Gelirleri

Avrupa Birliği bütçesini oluşturan, oluşmasını sağlayan şey temelde gelirleridir. AB bütçesinin gelirleri, ulusal otoritelerin ilave bir kararına ihtiyaç duyulmaksızın otomatik olarak AB’ye aktarılan öz kaynaklar ile diğer gelirlerden oluşmaktadır. Öz kaynaklar üç ana başlık altında toplanmaktadır; geleneksel öz kaynaklar, katma değer vergisi payı ve gayri safi milli hasıla payı.

Geleneksel öz kaynaklar esas olarak birliğe üye olmayan üçüncü ülkelerden yapılan ithalat üzerinden alınan gümrük vergileri ile şeker üretiminden alınan vergilerden kaynaklanmaktadır. Üye devletler tarafından tahsil edilen gümrük vergilerinin % 80’i doğrudan AB bütçesine aktarılmaktadır. KDV’ye dayalı

öz kaynak üye devletlerin uyumlaştırılmış KDV matrahına her yıl %0,3 oranın uygulanması ile hesaplanmaktadır. Gayri safi milli hasıla (GSMH) bazlı öz kaynak ise, her yıl bütçenin diğer gelirleri ile kapatılmayan kısmının finansmanını sağlayacak şekilde üye devletlerin GSMH'lerine aynı oranın uygulanması ile hesaplanmaktadır. Diğer kaynaklar ise, AB çalışanlarının gelir vergisi kesintileri, banka faizleri, üçüncü ülkelerin AB programlarına katılmak üzere yaptıkları katkılar, kullanılmayan AB mali yardımlarının geri ödenmesi ve gecikmiş ödemeler üzerinden alınan faizlerden oluşmaktadır (Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı, 2016).

Şekil 2. Başlıklara Göre Avrupa Birliği Bütçesinin Gelir Miktarı (Milyar Euro)

Kaynak: Europa.eu

Şekil 3'de 2010 yılından 2020 yılına kadar AB bütçesi için gelirlerin kalemlere göre dağılımı verilmiştir. Grafikte, AB bütçesi için en önemli kaynağın GSMH payı olduğu görülmektedir. GSMH payı, 2010 yılında 91 milyar euro olarak gerçekleşirken 2020 yılında %37 artarak 125,4 milyar euroya ulaşmıştır. GSMH payı için bu 10 yıllık dönemde en düşük düzey 2017 yılında 78,6 milyar euro olarak gerçekleşmiştir. Toplam AB bütçe gelir ve harcamalarının 2010 yılından sonra, o yıldan daha düşük bir düzeyde gerçekleşmediği önceki bölümde belirtilmişti. Dolayısıyla 2017 yılında GSMH payındaki miktarın düşüşü toplam AB bütçe gelirinin azalmasından değil, diğer gelir kalemlerindeki artıştan olduğu görülmektedir. Çünkü daha önce de belirttiği üzere GSMH payı, hedeflenen bütçe gelirinin, diğer bütçe geliri kalemlerinden elde edilen gelir ile arasındaki farktan oluşmaktadır.

Yine grafikten hareketle KDV payı 2010 yılında 12,4 milyar euro iken 2020'ye gelindiğinde %43 oranında artmış ve 17,8 milyar euro olarak gerçekleşmiştir. Geleneksel öz kaynaklardan elde edilen bütçe geliri bu süreçte 15,6 milyar eurodan, 20 milyar euro düzeylerine çıkarken, diğer bütçe gelirleri 8,5 milyar eurodan 11,2 milyar euroya yükselmiştir. Bu 10 yıllık dönemde GSMH payından elde edilen gelir, aynı

dönemdeki ortalama bütçe gelirinin %68'ini oluştururken, geleneksel öz kaynaklardan elde edilen gelir %13'ünü, KDV payından elde edilen gelir %11'ini, diğer gelirler ise %8'ini oluşturmuştur.

2.2. AB Bütçe Harcamaları

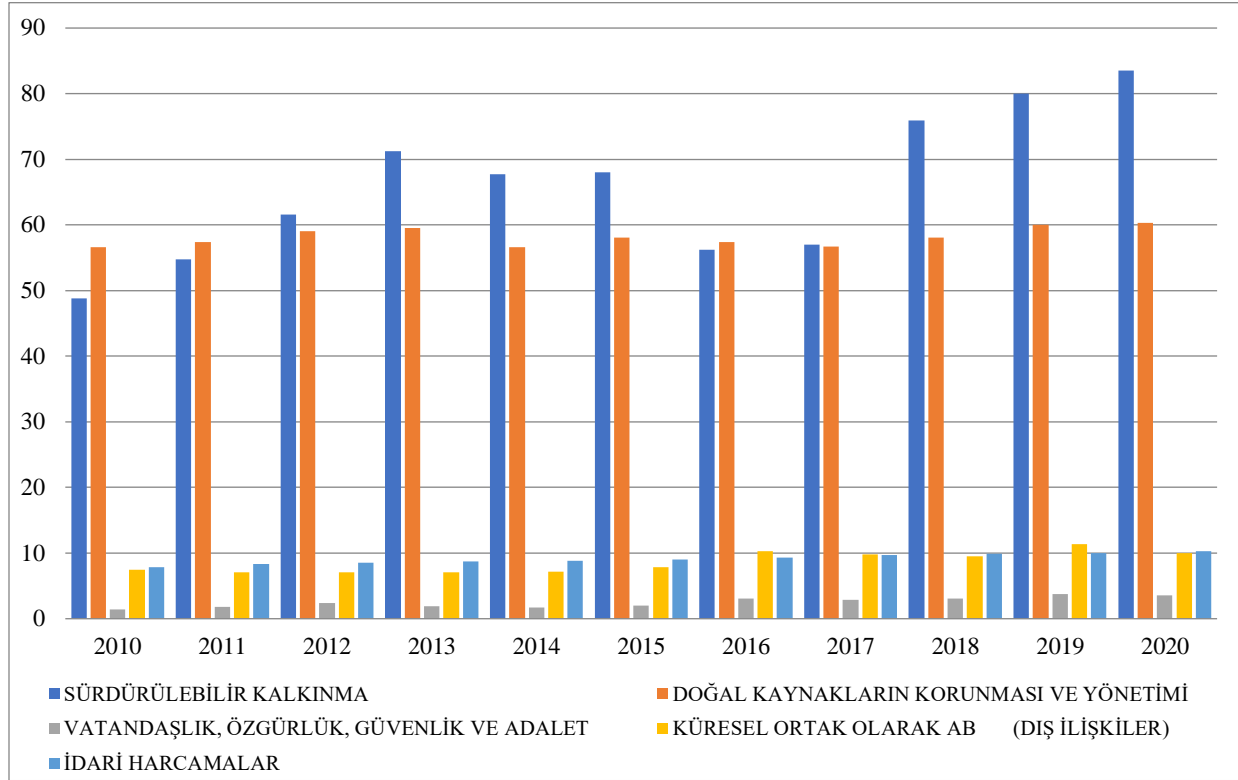
Avrupa Birliği bütçesi içerisinde yapılan harcamalar beş başlık altında toplanmaktadır. Bu başlıklar; sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların korunması ve yönetimi, vatandaşlık hakları (özgürlük, güvenlik, adalet vb.), dış ilişkiler ve idari harcamalar şeklindedir. Sürdürülebilir kalkınma harcamaları da büyüme ve istihdam için rekabet edebilirlik ve ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir.

Büyüme ve istihdam için rekabet edebilirlik başlığı içerisinde eğitim, ar-ge, enerji kaynakları, bölge içi etkin iletişim ağları ve sosyal politika destekleri için ayrılan harcamalar belirtilmektedir. Ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum başlığı altında ise kalkınma düzeyi bölge ülkelerinden daha düşük olan ülkelerin, ekonomik ve sosyal gelişmelerini yükselterek bölge ülkeleri arasındaki kalkınmış düzeyi farklılıkların azaltılması amacıyla ayrılan harcamalar bulunmaktadır. Dolayısıyla büyüme ve istihdam için rekabet edebilirlik daha çok gelişmiş ülkelere ayrılan kaynakları içerirken, ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum AB'deki gelişmişlik düzeyi diğer ülkelere göre daha düşük ülkelere ayrılan kaynakları içermektedir.

Ortak tarım politikası, ortak balıkçılık politikası, kırsal kalkınma ve çevre önlemleri ile ilgili harcamalar bütçedeki doğal kaynakların korunması ve yönetimi başlığının başlıca unsurlarını oluşturmaktadır. Vatandaşlık hakları başlığı altındaki harcamalar, iltica ve göç, sınırlar, iç güvenlik, vatandaş katılımını geliştirme, halk sağlığı ve tüketicinin korunmasını güçlendirme bileşenlerini içermektedir. Küresel ortak olarak AB başlığı, AB'nin uluslararası sistemde etkin bir rol üstlenme hedefinden hareketle AB genişleme sürecini destekleme, AB değerlerini Birlik dışında tanıtmaya, dış politika ortaklarıyla işbirliğini geliştirme, AB Komşuluk Politikasına dâhil olan ülkelere uzun vadeli refah ve istikrara yatırım yapma, iklim değişikliği ile mücadele etme, doğal ve insan kaynaklı felaketlerde Avrupa dayanışmasını güçlendirme başlıklarını içermektedir. İdari harcamalar ise bütçede AB kurumlarında çalışan personelin maaş ve emeklilik ödemeleri, bina ve altyapıları ve bilgi teknolojileri ve güvenlik harcamalarının sınıflandırıldığı başlıktır (Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı, 2016).

Şekil 2'de 2010 yılından 2020 yılına kadar AB bütçesinden yapılan harcamaların kalemlere göre dağılımı verilmiştir. Grafikten hareketle bütçeden en ciddi miktar ayrılan harcama kalemleri, sürdürülebilir kalkınma ve doğal kaynakların korunması ve yönetimidir. Sürdürülebilir kalkınma başlığı altında 2010 yılında yapılan harcama 48,8 milyar euro iken, doğal kaynakların korunması başlığı altında yapılan harcama 56,6 milyar eurodur. 2020 yılına gelindiğinde sürdürülebilir kalkınmaya 83,5 milyar euro ayrılırken, doğal kaynakların korunması ve yönetimine 60,3 milyar euro ayrılmıştır. Yıllar itibarıyla doğal kaynakların korunması ve yönetimi için yapılan harcamada yüksek miktarda bir artış gerçekleşmezken, sürdürülebilir kalkınma harcamalarında ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak vatandaşlık, dış ilişkiler ve idari harcamalar da düşük miktarlarda artmıştır.

Şekil 3. Başlıklara Göre Avrupa Birliği Bütçesinden Ayrılan Miktar (Milyar Euro)

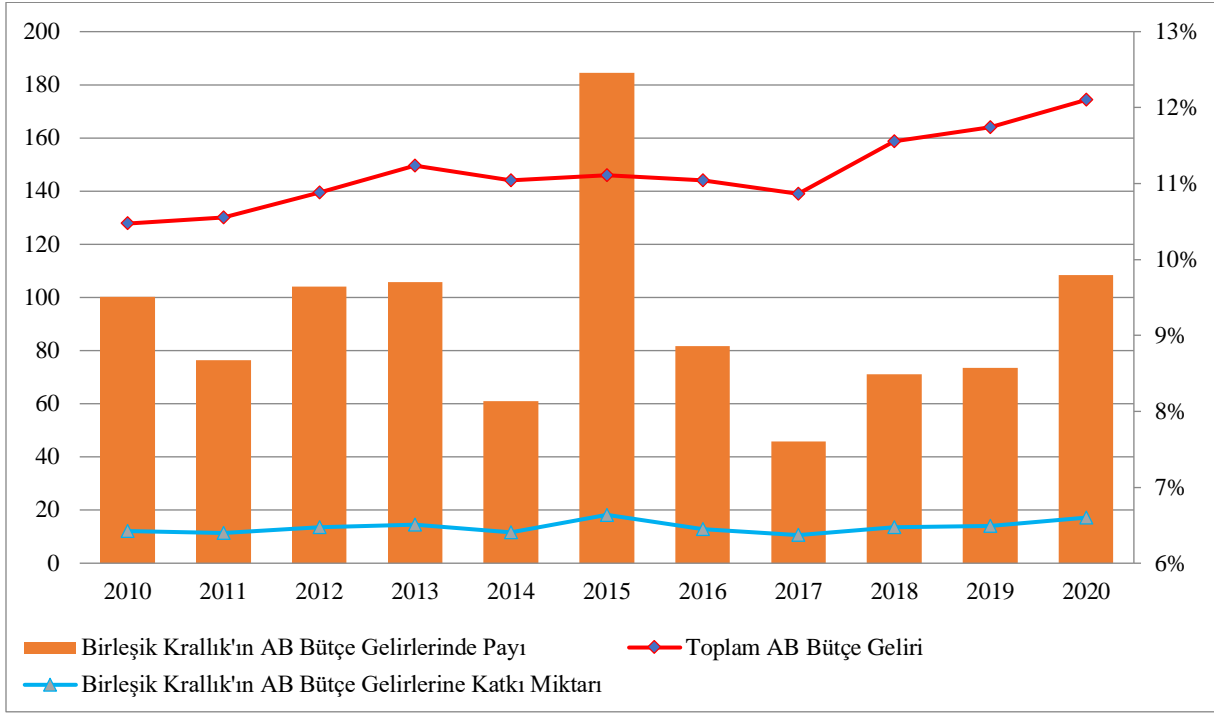
Kaynak: Europa.eu

Bu 10 yıllık süreçte sürdürülebilir kalkınma için yapılan harcama, toplam harcamanın ortalama %45'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte doğal kaynakların korunması ve yönetimi %41'ini, idari harcamalar %6'sını, küresel ortak olarak AB %6'sını, vatandaşlık, özgürlük, güvenlik ve adalet %2'sini oluşturmaktadır.

3. AB BÜTÇESİNDE BİRLEŞİK KRALLIK'IN YERİ

Avrupa Birliği bütçesi daha önce belirtildiği gibi ülkelerin ödemeleri ile oluşmaktadır. Ödemeler sonrası oluşan bütçe ise üye ülkelere kaynak olarak aktarılmaktadır. Birleşik Krallık da bu bütçeye katkı yapmakta ve payını almaktadır. Bu bölümde de öncelikle Birleşik Krallık'ın AB bütçesine katkı miktarı, bu miktarın AB bütçe gelirlerindeki payı ve bu katkının bütçe kalemleri arasında nasıl paylaşıldığı incelenecektir. Sonrasında ise bütçe harcamalarından Birleşik Krallık'ın aldığı miktar, bu miktarın toplam AB bütçe harcamalarındaki payı ve bu payın bütçe harcama kalemlerinden hangilerinde ne oranda olduğu incelenecektir.

Şekil 4. Avrupa Birliği Bütçe Gelir Düzeyleri (Sol Eksen) (Milyar Euro), Birleşik Krallık'ın Bütçeye Katkı Miktarı (Sol Eksen) (Milyar Euro) ve Birleşik Krallık'ın Payı (Sağ Eksen) (%)

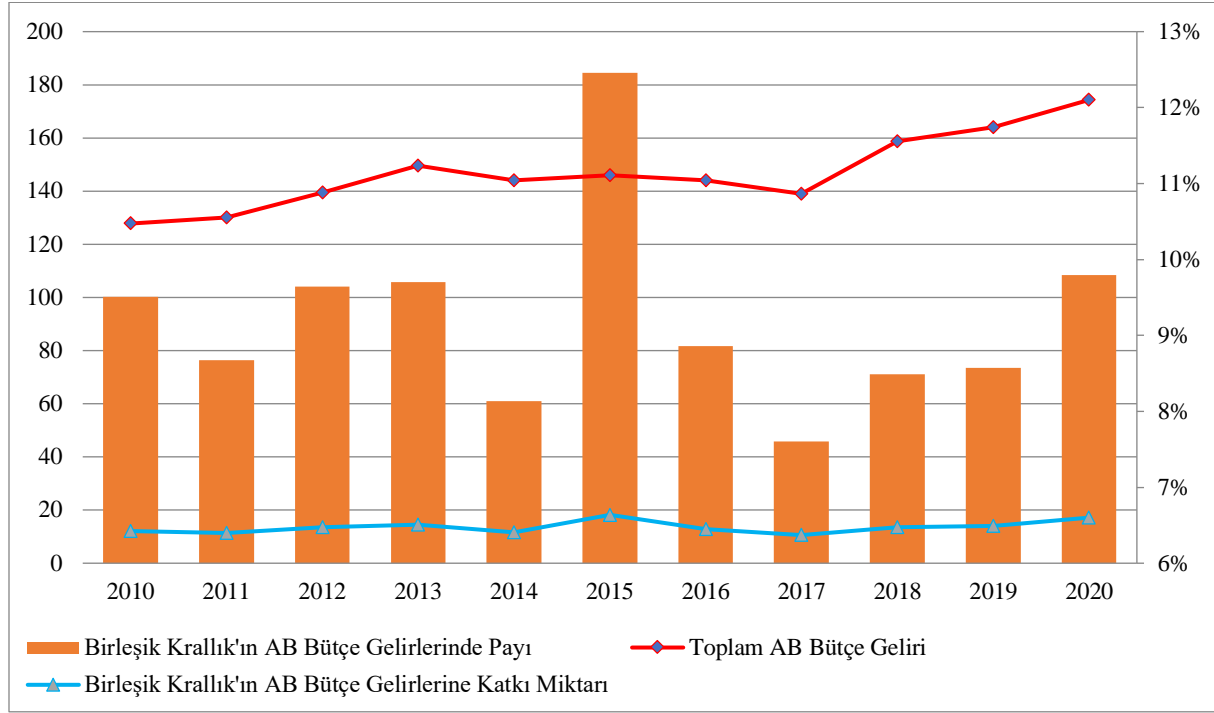
Kaynak: Europa.eu

Avrupa Birliği bütçesinde 2010'dan 2020'ye kadar geçen zamanda yıllık gelirin 125 milyar eurodan 175 milyar euroya çıktığından bahsedilmiştir. Birleşik Krallık'ın bu bütçeye katkısı ise bu yıllarda ortalama 13 milyar euro düzeylerinde iken en az 10 milyar, en fazla ise 18 milyar euro olarak gerçekleşmiştir. Şekil 4'den hareketle, Birleşik Krallık'ın bu yıllarda bütçeye katkısının, toplam AB bütçe gelirleri içindeki payının %8 ile %10 arasında değiştiği görülmektedir. Bu durumun tek istisnası, Birleşik Krallık'ın bütçeye 18 milyar euro katkı yaptığı 2015 yılında gerçekleşmiş ve payı %12'yi aşmıştır. Ve bu oran, 28 üye ülkenin olduğu Avrupa Birliği'nde Birleşik Krallık için oldukça yüksektir.

2010-2020 yılları arasında Birleşik Krallık'ın AB bütçesinin gelirlerine yaptığı katkının başlıklar arasında oransal olarak dağılımında ise en yüksek payın %94 ile GSMH payına ait olduğu görülmektedir. %19'unu KDV payı, %18'ini ise geleneksel öz kaynaklardan oluşmaktadır. Buna ek olarak AB tarihinde en ciddi krizlerden biri olarak yer edinen 1973 İngiltere bütçe krizi sonrası AB bütçesinde düzenlemeye gidilmiş ve krizin aşılması amacıyla "UK correction" adı altında yeni bir başlık açılarak Birleşik Krallık'ın AB bütçesine yaptığı katkının belirli bir kısmını geri alması sağlanmıştır. Bu yüzden yukarıda bahsedilen paylardan oluşan toplam %100'ü aşarken, bu aşan kısım Birleşik Krallık'a geri iade edilen %31 ile dengelenmektedir.

Şekil 5. Avrupa Birliği Bütçe Harcama Düzeyleri (Sol Eksen) (Milyar Euro), Birleşik Krallık'ın Bütçeden Aldığı Miktar (Sol Eksen) (Milyar Euro) ve Birleşik Krallık'ın Payı (Sağ Eksen) (%)

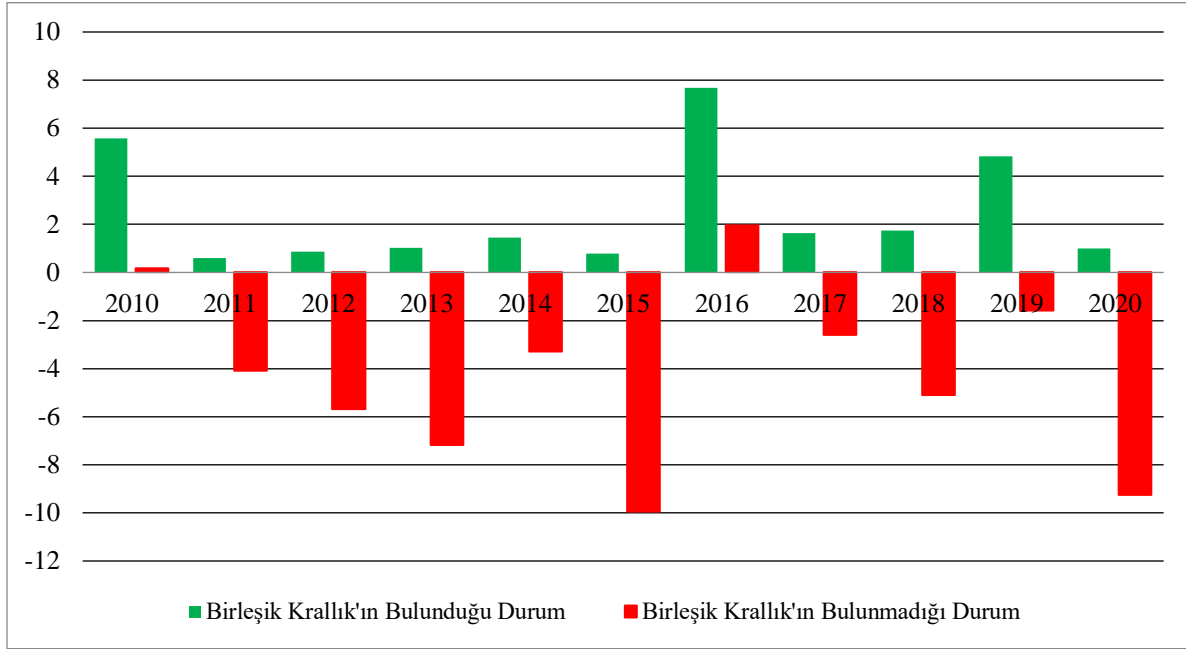
Kaynak: Europa.eu

2010-2020 yılları arasında Birleşik Krallık, AB bütçe harcamalarından en düşük 2013 yılında 6,3 milyar euro, en yüksek 2019 yılında 7,6 milyar euro kaynak sağlarken bu dönemde ortalama olarak 6,8 milyar euro kaynak sağlamıştır. Bu yıllarda yüzde olarak bütçeden en yüksek pay sahibi olduğu 2010 yılında Birleşik Krallık, bütçe harcamasının %5,5'ini kaynak olarak alırken 2020 yılında bu oran %4'ün altına kadar gerilemiştir. 11 yıllık dönemde Birleşik Krallık ortalama olarak AB bütçesinin %4,8'ini pay olarak almıştır. Aynı zamanda bu dönemde Birleşik Krallık'ın AB bütçesinden aldığı parasal kaynağın %40'ı doğal kaynakların korunması ve yönetimi başlığı altında, %27'si vatandaşlık hakları başlığından, %24'ü sürdürülebilir kalkınma başlığından, %9 idari harcamalardan sağlanmıştır.

4. SONUÇ

Birleşik Krallık'ın 2010-2020 yılları arasındaki zamanda AB bütçesine yaptığı katkı ve bütçeden elde ettiği gelir ayrı ayrı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre Birleşik Krallık'ın AB bütçesindeki yeri, bütçe gelirleri için ortalama 13 milyar euro iken payı %9'dur. Buna karşılık, bütçe harcamaları için bu miktar ortalama 7 milyar euro, pay ise %5'tir. Yani Birleşik Krallık'ın AB bütçesine yaptığı katkının sadece yarısından biraz fazlasını geri alabildiği görülmektedir. Bu durumdan hareketle Birleşik Krallık'ın AB'de olmaması durumunda bu yıllarda bütçe gerçekleştirmelerinin nasıl olacağı önemlidir.

Şekil 6. Birleşik Krallık'ın AB'de Olduğu ve Olmadığı Durum İçin AB Bütçe Dengesi (Milyar Euro)

Kaynak: Europa.eu

Birleşik Krallık'ın olduğu durumda daha önce de bahsedildiği şekilde AB bütçesi her yıl fazla vermiştir. Ancak Birleşik Krallık'ın olmadığı durumda yalnızca 2010 ve 2016 yıllarında bütçe fazlası gerçekleşecek ve diğer tüm yıllarda bütçe ciddi açıklar verecektir. Özellikle Birleşik Krallık'ın 18 milyar euro katkı yaptığı 2015 yılında -10 milyar euro bütçe açığı gerçekleşecek ya da bu açık diğer ülkelere finanse edilmek durumunda kalacaktır. Bütçenin açık vereceği diğer yıllar da benzer şekilde ya AB üyesi ülkelere ayrı bir maddi yük getirerek onlarca finanse edilecek ya da o yıllarda bütçe açığı gerçekleşecektir.

Diğer politik, ekonomik ve sosyal nedenlerden bağımsız olarak bütçe verileri göz önüne alındığında, Brexit'in Avrupa Birliği üyesi ülkeler için etkisinin olumsuz olacağı, buna karşılık Birleşik Krallık için ise ciddi şekilde olumlu olacağı söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

Aktas, Murat. (2019). AB ÜLKELERİNDE YÜKSELEN POPÜLİZM, BREXIT VE AB'İN GELECEĞİ. *Journal of International Social Research*. 12. 263-272. 10.17719/jisr.2019.3577.

Avrupa Birliği Bakanlığı. "Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı". Erişim 08.12.2021. https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/ab_butcesi.pdf.

Aydın, Ali Kemal (2004), "AB Bütçesi: Hazırlanması, Gelir Kaynakları, Gider Kalemleri ve Denetimi", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı- XIII.

European Union. "European Union Budget". Erişim: 15.12.2021. <https://eur-lex.europa.eu/budget/www/index-en.htm>.

Mercan, Sezgin (2017). Avrupa Bütünleşmesinin 'Brexit' Ardındaki Geleceği. (in) *Brexit Sonrası Birleşik Krallık ve AB'nin Geleceği*, İstanbul: Akademos Yayınları.

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSININ TOPSİS YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ (2018-2021)

Abdulkali PINAR^a

Savaş ERDOĞAN^b

ÖZET

^a Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir MYO, Karaman, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-6224-1748

E-posta: apinar@kmu.edu.tr

^b Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-2345-6789

E-posta: serdogan@selcuk.edu.tr

Ülkelerin ekonomik performansları, ekonomi politikası uygulamalarında önemli belirleyicilerden biridir. Ekonomik performansın ölçümünde temel makroekonomik göstergeler dikkate alınır. Çalışmada 2018 – 2021 yıllarına ait çeyrek dönemlik GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari işlemler ve bütçe dengelerinin GSYH'ya oranları verileri kullanılarak, Türkiye ekonomisinin bu dönemdeki makroekonomik performansı ölçülmüş ve bu performansın sergilenmesinde rol oynayan etkenler analiz edilmiştir. Ekonomik performans ölçümünde Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden birisi olan TOPSİS yöntemi kullanılarak ölçüm yapılmıştır. Böylelikle ele alınan çeyrek dönemlerde Türkiye ekonomisinin en iyi ve en kötü performansı sergilediği dönemler belirlenmiş ve performanslar bağlamında sıralama yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, Makroekonomik performans, TOPSİS

JEL Kodları: O1, O5, E0, E2, E3

MEASURING THE MACROECONOMIC PERFORMANCE OF THE TURKISH ECONOMY BY TOPSIS METHOD (2018-2021)

ABSTRACT

The economic performance of countries is one of the important determinants in the implementation of economic policy. Basic macroeconomic indicators are taken into account in the measurement of economic performance. In the study, using the data of quarterly GDP growth rate, inflation rate, unemployment rate, current account and budget balances to GDP data for the years 2018 – 2021, the macroeconomic performance of the Turkish economy in this period was measured and the factors that played a role in this performance were analyzed. In the measurement of economic performance, the measurement was made by using the TOPSIS method, which is one of the Multi-Criteria Decision Making techniques. Thus, the periods in which the Turkish economy exhibited the best and worst performance in the quarters discussed were determined and ranking was made in terms of performances.

Keywords: Turkish economy, Macroeconomic performance, TOPSİS

JEL Codes: O1, O5, E0, E2, E3

1.MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER

Çalışma kapsamında öncelikle ele alınan makroekonomik göstergelerin her birisi için ayrı ayrı teorik çerçeve açıklanmış ve 2018-Q1 ile 2021-Q4 dönemlerinde Türkiye ekonomisindeki seyirleri analiz edilmiştir.

1.1.Büyüme

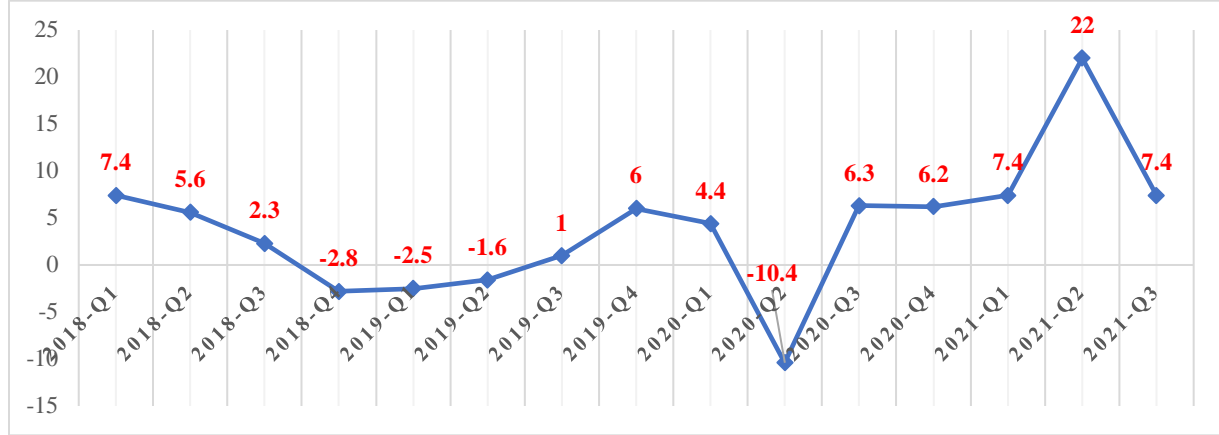
Toplumunu oluşturan bireylerin yaşamlarını ve geleceğe dair planlarını etkileyen, ülke ekonomisinin izlenmesinde kullanılan temel ölçütlerden biri milli gelirdir. Belirli bir dönemde ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin parasal karşılığını ifade eden milli gelir, aynı zamanda ekonominin büyümesinin veya daralmasının ölçülmesinde de kullanılan bir göstergedir. Milli gelir ile ilgili birden fazla kavram kullanılmakla birlikte en çok kabul gören ve ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'dır. İlk olarak 1929 ekonomik buhranından sonra literatüre giren GSYH, belirli bir dönemde, ülke sınırları içerisinde gerek ülke vatandaşları gerekse başka ülke vatandaşları tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerleri toplamıdır (Yalta & Yalta, 2019, s. 39). GSYH'nın hesaplanmasında sadece ilk kez satışa konu olan mallar dikkate alınırken, kullanılmış malların satışı GSYH'yı etkilemez (Mankiw, 2010, s. 18-19).

GSYH'nın hesaplanmasında üretim yöntemi, gelir yöntemi ve harcamalar yöntemi olmak üzere üç farklı yöntem kullanılır ve elde edilen sonuçlar bir birine eşittir (Bocutoğlu, 2014, s. 48). Üretim yöntemi, ekonomideki tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörlerinin üretim değerlerini ölçerken; gelir yöntemi, üretim faktörlerinin ücret, faiz, rant ve kar şeklinde üretimden aldıkları paylarını yani fonksiyonel gelir dağılımını ölçer. Harcamalar yöntemi ise özel tüketim, devlet ve yatırım harcamaları ile net ihracatı ölçer (Ünsal, 2017, s. 59).

GSYH'nın yıllar itibariyle gösterdiği reel artışı ifade eden ekonomik büyüme, ülkelerin makroekonomik performanslarının ölçülmesinde kullanılan önemli bir göstergedir. Ekonomik büyüme, ülkede üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade eden bir kavramdır. Ekonomilerin öncelikli hedeflerinden biri olan ekonomik büyüme, büyüme hızı ile ölçülür. Ekonomilerin büyüme hızı ise temelde üretim fonksiyonu ile ilgilidir. Dolayısıyla fiziksel ve beşeri sermayedeki artışlar, doğal kaynaklardaki olumlu değişimler ve teknolojideki gelişmeler büyümenin temel kaynaklarını oluşturmaktadır (Dinler, 2013, s. 619).

Türkiye'de GSYH rakamları, TÜİK tarafından, 2016 yılından bu yana 2009 baz yılı, zincirleme hacim endeksi kullanılarak hesaplanmaktadır. Zincirleme hacim endeksi, reel GSYH'nın daha sağlıklı bir şekilde ölçülmesine imkan tanıyan bir yöntemdir. Büyüme oranlarının hesaplanmasında, GSYH üzerindeki enflasyonist etkiyi ortadan kaldırarak reel değişimi ölçen, zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan GSYH rakamları kullanılmaktadır. TÜİK, GSYH ve büyüme oranı hesaplamalarını üçer aylık (çeyreklik) ve yıllık dönemler için, cari fiyatlarla ve zincirleme hacim endeksi ile yapmakta ve elde ettiği sonuçları referans çeyreklik dönemi takip eden 60. gün yayımlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerini kapsayan üçer aylık reel GSYH büyüme oranları grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: 2018-Q1 ile 2021-Q3 Dönemlerine Ait Türkiye Ekonomisinin Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK

Türkiye ekonomisi 2018 yılı birinci çeyreğinde %7,4 oranında, ikinci çeyreğinde %5,6 oranında, üçüncü çeyreğinde %2,3 oranında büyümüş, dördüncü çeyreğinde ise %2,8 oranında bir daralma yaşamıştır. 2018 yılında küresel piyasalarda yaşanan belirsizlik, Türk Lirasındaki sert değer kaybı, kur ve faiz şokları, cari açık, yaşanan diplomatik kriz, uygulanan sıkı para politikasının iç talebi ve yatırımları olumsuz etkilemesi gibi etkenler büyüme performansını belirlemiştir (TOBB, 2019, s. 41-48) (TÜRMOB, 2018, s. 52-57). Türkiye ekonomisinin büyüme hızı 2018 yılı için öngörülenin altında, yıllık bazda %3,1 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi 2019 yılı birinci çeyreğinde %2,5 oranında ve ikinci çeyreğinde %1,6 oranında daralmıştır. 2019 yılının üçüncü çeyreğinde toparlanma sürecine girerek % 1 oranında, dördüncü çeyrekte ise %6 oranında büyüme hızına ulaşmıştır. 2019 yılının ilk yarısında yaşanan yerel seçimler, küresel piyasalardaki belirsizlikler ve yatırımlardaki azalma büyümenin belirleyicileri olurken, ikinci yarısında iç ve dış talepteki artış, finansal koşullardaki iyileşme büyümenin belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2021-a, s. 25-32) (TÜRMOB, 2019, s. 61-62). 2019 yılının ilk yarısında negatif büyüme yaşayan Türkiye ekonomisi ikinci yarıdaki performansı ile yıllık bazda %0,9 oranında büyüme oranına ulaşmıştır.

2020 yılının ilk çeyreğinde %4,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, ikinci çeyrekte %10,4 oranında daralmış, üçüncü çeyrekte %6,3 ve dördüncü çeyrekte %6,2 oranında büyümüştür. 2020 yılının Mart ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi altına alan Covid 19 salgını ve bu salgının etkileri ekonomik aktiviteleri belirlemiştir. Salgınla mücadele kapsamında uygulanan kısıtlamalar, mali destekler, iç ve dış talepteki değişimler Türkiye ekonomisinin büyüme performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (TOBB, 2021-b, s. 29-40) (SBB, 2020, s. 23). 2020 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreklerindeki güçlü büyüme performansını ikinci çeyrekteki yüksek oranlı daralma sınırlanmış ve Türkiye ekonomisi yıllık bazda %1,8 oranında büyümüştür.

Türkiye ekonomisi, 2021 yılının birinci çeyreğinde %7,4 oranında, ikinci çeyreğinde %22 oranında ve üçüncü çeyreğinde %7,4 oranında büyümüştür. Covid 19 salgınının devam ettiği, salgınla mücadele politikalarının uygulandığı 2021 yılı büyüme performansında iç ve dış talepteki canlanmalar, yatırımlardaki artış ve turizm sektöründeki ivme önemli belirleyiciler olmuştur. 2021 yılına ilişkin mevcut veriler doğrultusunda yıllık bazda Türkiye ekonomisinin büyüme hızının iki haneli rakamlarda oluşması beklenmektedir (SBB, 2021, s. 23-24) (TÜSİAD, 2021, s. 22-25).

1.2.Enflasyon

Fransızca kökenli şişkinlik anlamına gelen enflasyon kavramı ile ilgili literatürde oldukça farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bazı iktisatçılar enflasyonu arz – talep dengesizliğine bağlarken bazı iktisatçılar ise enflasyonun tamamen parasal bir olgu olduğunu ifade etmişlerdir (Parasız, 1996, s. 287) (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2009, s. 372).

Kabaca fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış olarak tanımlanan enflasyon, hızına ve kaynağına göre sınıflandırılmaktadır. Fiyat artış hızına göre enflasyon, kesin çizgiler olmamakla birlikte ılımlı, yüksek ve hiper enflasyon olarak üç gruba ayrılır. Enflasyon oranı yükseldikçe milli paraya duyulan güven sarsılır ve milli paradan kaçış başlar. Milli para değer biriktirme ve tasarruf aracı olma özelliklerini kaybeder. Hatta hiper enflasyon sürecinde milli paranın değişim aracı olma özelliği de ortadan kalkar. Ekonomide milli paranın yerini yabancı paralar alır. Para ikamesi olarak adlandırılan bu durum, çoğunlukla kullanılan yabancı para ABD doları olduğu için dolarizasyon olarak da adlandırılır (Eğilmez, 2010, s. 289-290).

Ekonomide toplam üretimin toplam talebi karşılayamadığı ve buna bağlı olarak fiyatlarda artış yaşanması durumunda talep enflasyonu; üretim faktörlerinin fiyatlarındaki artışın mal ve hizmetlerin fiyatlarına yansımaları durumunda ise maliyet enflasyonu oluşmaktadır (Ersin, 2018, s. 193) (Bilgili, 2014, s. 100).

Enflasyonun ölçülmesinde fiyat endekslerinden faydalanılır. Fiyat endeksi, oluşturulan mal ve hizmet sepetindeki ürünlerin fiyatları baz alınarak hesaplanır. Endeks hesaplamaları uluslararası standartlara göre belirlenmekte olup küçük farklılıklarla bütün ülkelerde aynıdır (TÜİK, 2008, s. 39). Endeksler aracılığıyla, oluşturulan mal ve hizmet sepetinin fiyatındaki dönemsel değişim hesaplanır.

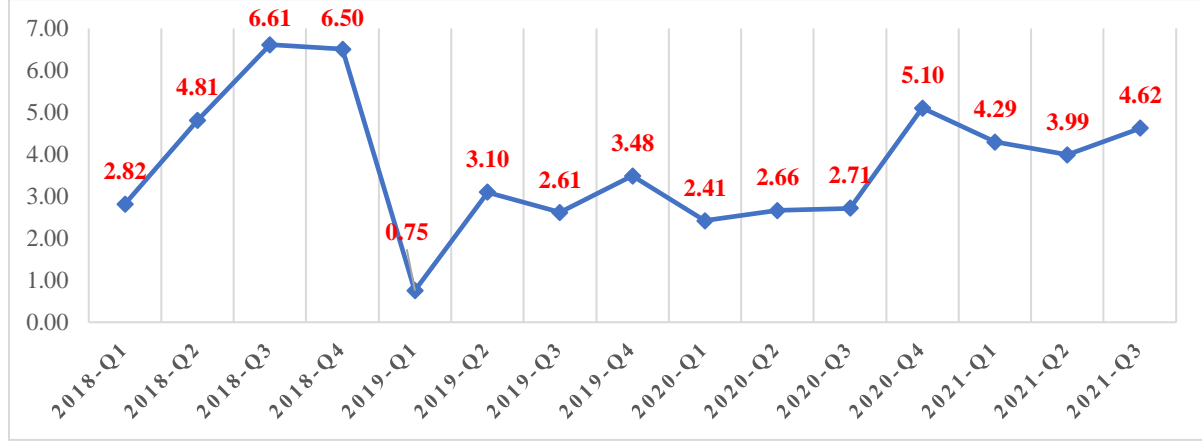
Enflasyon hesaplamalarında bilinirliği en fazla olan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanılır. TÜFE kullanılarak hesaplanan enflasyon maaşlar, kira, faiz gibi birçok ekonomik değişkeni etkilemektedir. Ayrıca enflasyon, ekonomideki karar birimlerinin davranışlarının şekillenmesinde, toplumun satın alma gücünde, borçlanma maliyetlerinde, reel faiz gelirlerinde önemli bir etkiye sahiptir ve toplumun bütün kesimleri tarafından takip edilmektedir (Alagöz, Yapar Saçık, & Erdoğan, 2020, s. 130). TÜFE ülkeler arası enflasyon karşılaştırmalarında, ülkedeki ücret ve fiyat ayarlamaları ile ekonomik politikaların belirlenmesi konularında dikkate alınan önemli bir göstergedir (Tonus, 2015, s. 165).

TÜFE, tüketime yönelik olarak, 12 ana grupta belirlenen mal ve hizmetlerden oluşan bir mal sepeti aracılığıyla hesaplanır. TÜFE sepetinde bulunan mal ve hizmetler ile ağırlıkları yapılan anketlerle tespit edilir ve her yıl Aralık ayında güncellenir. TÜFE, fiyat değişimlerinin ikame etkisini, piyasaya yeni giren ürünleri, sepetteki malların kalitesini, sepet dışındaki malların fiyatlarındaki değişimi ve indirimli satışları göz ardı edebildiği için olduğundan daha yüksek ya da olduğundan daha düşük hesaplanabilmektedir (Yalta & Yalta, 2019, s. 80-81).

Türkiye’de enflasyon hesaplamaları TÜİK tarafından, fiyat endeksleri aracılığıyla, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE), Yurtdışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE), Hizmet Üretici Fiyat Endeksi (H-ÜFE) ve Tarım Üretici Fiyat Endeksi (T-ÜFE) şeklinde beş farklı sepet üzerinden yapılmaktadır. Toplumun en çok ilgilendiren ve manşet enflasyonu olarak adlandırılan TÜFE üzerinden hesaplanan enflasyondur (Ersin, 2018, s. 198). TÜFE, gıda ve alkolsüz içecekler, ulaştırma, konut, ev eşyası, eğitim, sağlık gibi 12 ana harcama grubu için 2003 baz yıllı olarak hesaplanmaktadır.

Harcama gruplarının sepet içerisindeki ağırlıkları, Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre toplam harcama içerisindeki payları dikkate alınarak belirlenmektedir. TÜİK, TÜFE üzerinden hesapladığı enflasyonu her ayın 3'ünde, haber bültenleri aracılığı ile ayrıntılı bir şekilde kamuoyuna duyurmaktadır. Türkiye'de 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerine ilişkin TÜFE üzerinden hesaplanan üçer aylık enflasyon oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 2: 2018-Q1 ve 2021-Q3 Dönemlerine Ait Enflasyon Oranları

Kaynak: TCMB, EVDS

Türkiye'de 2018 yılı birinci çeyreğinde %2,82 oranında, ikinci çeyreğinde %4,81 oranında, üçüncü çeyreğinde %6,61 oranında ve dördüncü çeyreğinde %6,50 oranında enflasyon yaşanmıştır. Yılın ilk çeyreğinden sonra yükseliş trendine giren enflasyon, döviz kurundaki oynaklıklar, Türk lirasının sert bir şekilde değer kaybetmesi, enerji fiyatlarındaki artışlar, yaşanan diplomatik kriz gibi unsurlardan beslenmiştir (TOBB, 2019, s. 98-107) (TÜRMOB, 2018, s. 50-51). Türkiye'de hem talebe hem de maliyete dayalı olarak kendini gösteren enflasyon, 2018 yılında yıllık bazda %20,30 oranında gerçekleşmiştir.

2018 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanan enflasyonla mücadele etkisini göstermiş ve Türkiye'de enflasyon, 2019 yılı birinci çeyreğinde %0,75 oranında, ikinci çeyreğinde %3,10 oranında, üçüncü çeyreğinde %2,61 oranında ve nihayet dördüncü çeyrekte %3,48 oranında gerçekleşmiştir. 2019 yılında Merkez Bankasının sıkı para politikaları uygulaması, ulusal paranın değerini korumaya dönük uygulamalar, döviz kuru volatilesi ve uygulanan makro ihtiyati politikalar gibi etkenlerdeki dalgalanmalar, yıllık enflasyonun, bir önceki yıla göre düşerek %11,84 olarak gerçekleşmesini sağlamıştır. (TOBB, 2021-a, s. 82-90) (TÜRMOB, 2019, s. 59-60).

2020 yılında Türkiye'de enflasyon, birinci çeyrekte %2,41 oranında, ikinci çeyrekte %2,66 oranında, üçüncü çeyrekte %2,71 ve nihayet dördüncü çeyrekte %5,10 oranında gerçekleşmiştir. Birinci çeyreğin sonu itibariyle ortaya çıkan Covid 19 salgını ve bu salgının etkileri ile özellikle gıda fiyatlarındaki artış, emtia fiyatlarının düşmesi, faiz oranları, Merkez Bankası başkanı değişikliği, ulusal parada yaşanan değer kaybı gibi unsurlar belirleyici olmuş ve enflasyon yıllık bazda %14,60 oranında gerçekleşmiştir (TOBB, 2021-b, s. 92-98) (SBB, 2020, s. 47-48).

2021 yılında Türkiye'de enflasyon, birinci çeyrekte %4,29 oranında, ikinci çeyrekte %3,99 oranında ve üçüncü çeyrekte %4,62 oranında gerçekleşmiştir. Covid 19 salgınının etkilerinin devam ettiği 2021 yılında, uygulanan genişletici politikalar, dolarizasyondaki artış, ulusal parada yaşanan değer kaybı, enerji

ve gıda fiyatlarında yaşanan yukarı yönlü hareketler ile Merkez Bankası başkanı değişikliği enflasyonun belirleyicileri olmuştur (SBB, 2021, s. 47-48) (TÜSİAD, 2021, s. 20-21).

1.3. İşsizlik

Cari ücret düzeyinde çalışmak istediği halde iş bulamayanlar için kullanılan işsizlik kavramı TÜİK tarafından da tanımlanmaktadır. Buna göre, referans dönemi içerisinde yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak herhangi bir işte çalışmayan kişilerden son 4 hafta içerisinde aktif iş arama kanallarından birini kullanmış ve iki hafta içerisinde iş başı yapabilecek durumda olan 15 ve daha yukarı yaştaki kişiler olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, Metaveri, 2021).

İşsizlik oranı ise işsizlerin işgücüne oranını ifade eder. İstidamdaki nüfus ile işsizlerin toplamı işgücünü oluşturmaktadır. Açık işsizlik, gizli işsizlik, friksiyonel işsizlik, yapısal işsizlik, mevsimlik işsizlik gibi işsizlik sınıflandırması yapılmakla birlikte, ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılan ve işsizlik oranının çatısını açık işsizlik oluşturmaktadır. Piyasada emek arzının emek talebini aşması durumu olarak ifade edilen açık işsizlik, ekonomilerde toplam talep yetersizliğinin bir işaretidir (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2009, s. 363-364).

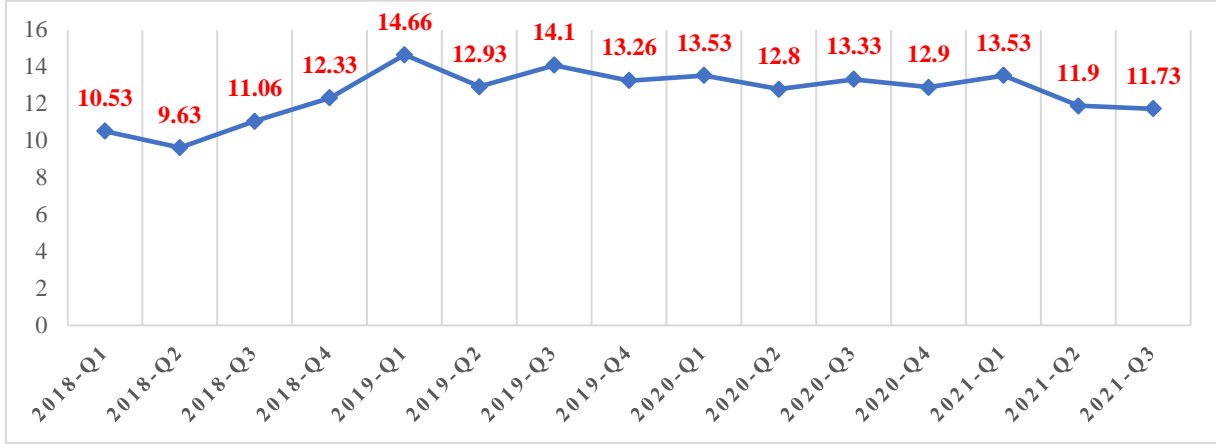
Türkiye’de işsizlik hesaplamaları TÜİK tarafından, Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre yapılmaktadır. Hanehalkı işgücü anketi, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) standartlarına uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşayan, kurumsal olmayan bütün nüfusa uygulanmaktadır. TÜİK işgücü hesaplamalarında zaman zaman güncellemeler yapmaktadır. Bu kapsamda 2014 yılında yapılan revizyon ile iş arama süresi “son 3 ay” yerine “son 4 hafta” şeklinde değiştirilmiş ve yılın tüm haftaları referans haftası olarak kabul edilmiştir. 2021 yılında yapılan revizyon ile iş arama kriteri olarak sadece aktif iş arama kanallarının kullanılacağı benimsenmiştir. Doğrudan işverene başvurma, İŞKUR’a başvurma, çevreye sorma, yayın organları aracılığıyla iş arama gibi kanallar aktif iş arama kanalları olarak adlandırılmaktadır. Yine 2021 yılındaki revizyon ile geniş işsizlik olarak da ifade edilen atıl işgücü oranları da yayınlanmaya başlanmıştır.

TÜİK istihdam ve işsizliğe ilişkin hesapladığı verileri takip eden ayın 10. günü haber bülteni aracılığıyla kamuoyuna duyurmaktadır. 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerine ilişkin üçer aylık işsizlik oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

2018 yılında Türkiye’de işsizlik birinci çeyrekte %10,53 oranında, ikinci çeyrekte %9,63 oranında, üçüncü çeyrekte %11,06 oranında ve dördüncü çeyrekte %12,33 oranında gerçekleşmiştir. Büyüme oranında yaşanan düşüş ile iç ve dış talepteki daralmanın oluşturduğu baskı ile işsizlik oranı yılın ikinci yarısında artış eğilimi göstermiş ve 2018 yılı genelinde yıllık bazda %11 seviyesinde gerçekleşmiştir (TOBB, 2019, s. 198-199) (TÜRMOB, 2018, s. 161-168).

Grafik 3: 2018-Q1 ile 2021-Q3 Dönemlerine Ait İşsizlik Oranları

Kaynak: TCMB, EVDS

2019 yılında Türkiye’de işsizlik, bir önceki döneme göre ciddi bir artış kaydetmiş, birinci çeyrekte %14,66 oranında, ikinci çeyrekte %12,93 oranında, üçüncü çeyrekte %14,1 oranında ve dördüncü çeyrekte %13,26 oranında gerçekleşmiştir. İç ve dış talepte yaşanan daralmanın devam etmesi, yatırımların yetersiz kalması, büyüme rakamlarında olumsuzluklar ile istihdam sağlayan sektörlerdeki küçülme gibi nedenlerle 2019 yılında yıllık bazda %13,7 oranında bir işsizlik gerçekleşmiştir (TOBB, 2021-a, s. 169-170) (TÜRMOB, 2019, s. 121-130).

2020 yılında Türkiye’de işsizlik, birinci çeyrekte %13,53 oranında, ikinci çeyrekte %12,8 oranında, üçüncü çeyrekte %13,33 oranında ve dördüncü çeyrekte %12,9 oranında gerçekleşmiştir. 2020 yılı Mart ayında ortaya çıkan Covid 19 salgını ve salgın tedbirleri kapsamında uygulanan kısıtlamalar, işletmelerin daha düşük kapasite ile çalışmalarını işsizlik üzerinde baskı oluşturmuştur. Esnek çalışma, işten çıkarmaların yasaklanması gibi tedbirlere rağmen 2020 yılında Türkiye’de yıllık bazda %13,2 oranında bir işsizlik yaşanmıştır (TOBB, 2021-b, s. 185-187) (SBB, 2020, s. 31).

2021 yılında Türkiye’de işsizlik, birinci çeyrekte %13,53 oranında, ikinci çeyrekte %11,9 oranında ve üçüncü çeyrekte %11,73 oranında gerçekleşmiştir. 2021 yılı içerisinde kısmen düşme eğilimi gösteren işsizlik, Covid 19 salgını sonrası kademeli normalleşme süreçleri ve oldukça yüksek büyüme oranlarına rağmen çift haneli rakamlarda kalmaya devam etmiştir. Ekonomik faaliyetlerin normal seyrine dönmesi ve yüksek oranlı büyümenin de etkisi ile işsizlikteki olumlu seyrin yıl boyunca devam etmesi beklenmektedir (SBB, 2021, s. 31).

1.4.Ödemeler Dengesi

Ülkeler arasında gerçekleşen ticari ve finansal işlemler ister bedelli ister bedelsiz olsun ekonomik işlemler olarak adlandırılırlar (Bocutoğlu, 2014, s. 71). Ülkeler arasında yapılan bu ekonomik işlemler sonucu oluşan parasal akımlar ödemeler dengesinde kayıt altına alınırlar (Karaca, 2020, s. 135). Dolayısıyla ödemeler dengesi, bir yıl içerisinde yasal yollardan ülkenin elde ettiği döviz gelirleri ile döviz harcamalarını, akım değer ile ifade eden bir tablodur (Seyidoğlu, 1999, s. 384).

Ödemeler dengesi, cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı ve net hata ve noksandan oluşur. Cari işlemler hesabı ve sermaye hesabı ekonomik hayatın işleyişine göre yapılan (otonom)

işlemlerden oluşur ve reel akımları gösterir. Finans hesabı ile net hata ve noksan hesabı ise otonom işlemlerin sonuçlarına bağlıdır ve denkleştirici işlemler olarak adlandırılır.

Ödemeler dengesinin en önemli kalemi cari işlemler hesabıdır. Cari işlemler hesabı mal ticareti, hizmetler ile birincil ve ikincil gelir dengelerinden oluşur. Mal ticareti, ihracat ve ithalatı ifade ederken; hizmetler ise turizm, taşımacılık, inşaat, sigorta gibi hizmetlerden kaynaklanan döviz giriş ve çıkışlarını ifade eder. Birincil gelir, emek, finansal ve doğal kaynaklarla ilgili ücret, kar payı, faiz gibi hareketleri kapsarken; ikincil gelir, bağış, hibe, işçi dövizleri gibi karşılıksız transferlerden oluşur. Cari işlemler hesabının dengede olması, mal dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir ve ikincil gelir dengeleri toplamının sıfıra eşit olması anlamına gelir. Dolayısıyla;

$$\text{Cari Denge} = \text{Mal Dengesi} + \text{Hizmetler Dengesi} + \text{Birincil Gelir Dengesi} + \text{İkincil Gelir Dengesi}$$

Eşitliğin sıfır olması dengeyi ifade ederken, pozitif işaretli olması cari işlemler fazlasını, negatif işaretli olması da cari işlemler açığını ifade eder. Cari işlemler hesabında ülkeye döviz girişini gösteren hesapların toplamı, döviz çıkışını gösteren hesapların toplamından büyük ise cari fazla oluşur. Tersine, ülkeden döviz çıkışını gösteren hesapların toplamı, döviz girişini gösteren hesapların toplamından büyük ise bu kez de cari açık oluşur.

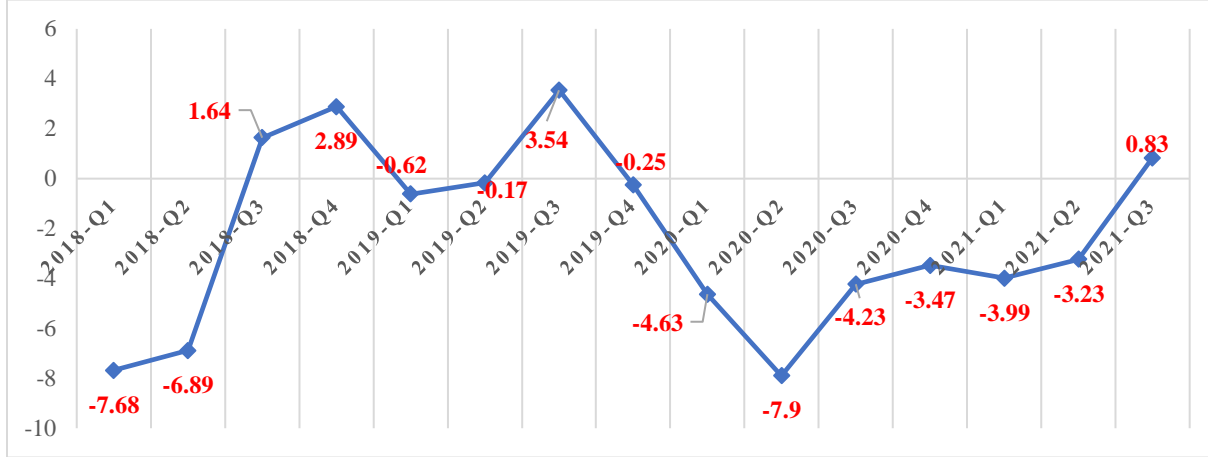
1980'li yıllardan bu yana sermaye hareketliliğinin serbestleşmesi ile özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde cari açık sorunu önemli bir gösterge haline gelmiştir. Ulusal tasarrufların yetersizliği, ekonomik büyüme, faiz oranları ve döviz kurundaki değişimler, yüksek enflasyon, genişletici maliye politikalarının sonuçları, deprem, sel gibi doğal afetler ile spekülasyon davranışları cari açığa sebep olmaktadır veya var olan cari açığı daha da yükseltmektedir (Altınöz, 2014, s. 121) (Dornbusch & Fischer, 1998, s. 153) (Dinler, 2013, s. 596) (Seyidoğlu, 1999, s. 405-406).

Cari açığın büyüklüğünden ziyade çeşitli değişkenlere oranlanarak ifade edilmesi daha gerçekçi bir göstergedir. Bu kapsamda en çok kullanılan gösterge cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranlanması ile elde edilen değerdir. Cari açığın GSYH'ya oranının %5'i geçmemesi gerektiği cari açığın sürdürülebilirliği açısından yaygın olarak kabul edilen bir görüştür (Kaya, 2016, s. 53). Ayrıca cari açığın sürdürülebilirliği açısından nasıl finanse edildiği de önemlidir. Cari açığın finansmanında öncelikle sahip olunan döviz ve altın rezervleri kullanılır. Rezervlerin yetersizliği ve cari açığın sürekliliği durumlarında ise ya borçlanma yoluna gidilir ya da doğrudan yabancı yatırım veya portföy yatırımları ile cari açık kapatılır. Cari açık finanse edildikten sonra hala devam ederse, devalüasyon, gümrük vergisinin artırılması, ithalat kota ya da yasakları, kambiyo denetimi gibi dış ticaret ve kambiyo politikası araçları ile baskılama yoluna gidilir. Baskı unsuru ortadan kalktığı anda cari açık tekrar ortaya çıkar (Seyidoğlu, 1999, s. 407). Uzun dönemde cari açığı ortadan kaldırmak için tedavi edici politikalar kapsamında ulusal tasarrufları artırıp bu tasarrufları yatırıma yönlendirmeye ve ihracatı desteklemeye ağırlık verilmelidir. Böylelikle ihracatın artırılması ve ithalatın azaltılması cari açığı ortadan kaldıracaktır (Dinler, 2013, s. 598) (Karaca, 2020, s. 151).

Türkiye'de Ödemeler Dengesi istatistikleri, IMF'nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı'nda belirlenen standartlar çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından derlenmektedir. Ödemeler dengesi verileri derlenirken, TCMB ve diğer bankaların raporları, TÜİK tarafından yayınlanan dış ticaret verileri, yapılan anketler ile çeşitli kurumlardan elde edilen bilgiler

kullanılmaktadır. Merkez bankası tarafından aylık olarak toplanan bu veriler yine aylık olarak referans ayı takip eden 40-42. günlerde kamuoyu ile paylaşılmakta ve akabinde IMF, OECD ve EUROSTAT'a raporlanmaktadır. Aşağıdaki grafikte 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerine ait üçer aylık dönemler için cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranları verilmiştir.

Grafik 4: 2018-Q1 ile 2021-Q3 Dönemlerine Cari İşlemler Dengesinin GSYH'ya Oranları

Kaynak: TCMB, EVDS

2018 yılının ilk yarısında Türkiye’de cari işlemler hesabı açık vermiş ve cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı birinci çeyrekte $-7,68$ ve ikinci çeyrekte $-6,89$ oranında gerçekleşmiştir. Yılın ikinci yarısında ise toparlanma sürecine girilmesi ile cari işlemler hesabı fazla vermiş ve cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı üçüncü çeyrekte $1,64$ ve dördüncü çeyrekte $2,89$ olarak gerçekleşmiştir. Enerji fiyatlarındaki artış, döviz kurundaki değişimler, yurt içi talep ve hizmet gelirleri cari işlemler dengesinin belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2019, s. 170-172) (TÜRMOB, 2018, s. 133-135). 2018 yılında cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı yıllık bazda $-2,6$ seviyesinde gerçekleşmiştir.

2019 yılı cari işlemler dengesi açısından oldukça başarılı sayılabilecek bir yıl olmuştur. 2019 yılı birinci çeyreğinde cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı $-0,62$ seviyesinde, ikinci çeyreğinde $-0,17$ seviyesinde, üçüncü çeyreğinde $3,54$ seviyesinde ve dördüncü çeyreğinde $-0,25$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Döviz kurunun yükselmesine ve iç talebin düşmesine bağlı ithalattaki azalma ve ihracat artışı, hizmet gelirlerindeki artış ve enerji fiyatlarındaki ılımlı seyir cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranının yıllık bazda $1,2$ oranında cari fazla ile sonuçlanmasını sağlamıştır (TOBB, 2021-a, s. 148-150) (TÜRMOB, 2019, s. 181-185).

2020 yılında Türkiye’de cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı, birinci çeyrekte $-4,63$ seviyesinde, ikinci çeyrekte $-7,9$ seviyesinde, üçüncü çeyrekte $-4,23$ seviyesinde ve dördüncü çeyrekte ise $-3,47$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Covid 19 salgınının etkisi ile ekonomik faaliyetler yavaşlamış, dış ticaret hacmi ihracat aleyhine gelişmiş, yaşanan belirsizlik altın ithalatını artırmış, turizm gelirlerinde sert düşüş yaşanmış ve sonuçta 2020 yılında cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı yıllık bazda $-5,1$ seviyesinde cari açık olarak gerçekleşmiştir (TOBB, 2021-b, s. 162-163) (SBB, 2020, s. 69).

2021 yılında Türkiye’de cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı, bir önceki yıla göre toparlanma sürecine girmiş, birinci çeyrek $-3,99$ ve ikinci çeyrek $-3,23$ oranında cari açık ile geçilmiş ve üçüncü

çeyrekte ise %0,83 oranında cari fazla ortaya çıkmıştır. Salgın sonrası normalleşme sürecinde turizm gelirlerindeki artış, dış ticaretin ithalat lehine gelişmesi, enerji ve emtia fiyatlarının yükselmesi ve büyümedeki yüksek oranlar cari işlemler dengesinin belirleyicileri olmuştur (SBB, 2021, s. 69) (TÜSİAD, 2021, s. 5-8).

1.5. Bütçe

Belirli bir dönemde, devletin elde etmeyi öngördüğü gelirleri ile harcamayı öngördüğü giderlerinin belirli bir düzen içerisinde gösterildiği tablo bütçe olarak adlandırılmaktadır. Bütçe, belge ve kanun işlevlerine ek olarak ekonomideki karar birimlerini etkileme gücüne sahip ekonomi politikası aracıdır (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2009, s. 427).

Bütçe, bütçe giderleri ve bütçe gelirleri olarak iki bölümden oluşur. Bütçe giderleri, genel yönetim kapsamındaki alt sektörler yapılı harcamaların tamamını kapsamaktadır ve ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırma ile hem özet şeklinde hem de ayrıntılı olarak raporlanmaktadır. Ekonomik sınıflandırma, personel giderleri, sosyal güvenlik kurumu ödemeleri, cari transferler gibi faiz dışı giderler ile iç ve dış borçlanmalardan kaynaklanan faiz giderlerinden oluşur. Fonksiyonel sınıflandırma ise, farklı birimler tarafından gerçekleştirilen benzer nitelikteki faaliyetler için yapılan ödemeleri kapsar ve genel kamu, savunma, sağlık, eğitim gibi hizmetler için yapılan ödemelerden oluşur. Bütçe gelirleri, devletin yapacağı giderler doğrultusunda şekillendirilen gelir politikaları ile belirlenir. Kamu harcamalarının finansmanını sağlayan bütçe gelirlerinin süreklilik arz edecek şekilde, modern yöntemlerle ve amaçlar doğrultusunda elde edilmesi gerekir (Takım, 2017, s. 587). Merkezi yönetim bütçe gelirleri, vergi gelirleri, mülk ve teşebbüs gelirleri gibi genel bütçe gelirleri ile TOKİ, YÖK gibi özel bütçeli idarelerin gelirleri ve RTÜK, SPK gibi düzenleyici ve denetleyici kurumların gelirlerinden oluşur.

Belirli bir dönemdeki bütçe gelirleri ile bütçe giderlerinin eşit olması denk bütçeyi ifade eder. Eğer bütçe gelirleri, bütçe giderlerinden fazla ise bütçe fazlası; tersine bütçe giderleri bütçe gelirlerinden fazla ise o zamanda bütçe açığı söz konusudur. Bütçe açık veya fazlasının nominal değerinden ziyade GSYH'ya oranına bakılır ve değerlendirmeler bu orana göre yapılır. Bütçe açığı veya bütçe fazlasının temel belirleyicisi toplumun gelir düzeyidir. Yüksek gelirli toplumlarda bütçe genellikle fazla verirken, düşük gelirli toplumlarda genellikle bütçe açığı oluşur (Dornbusch & Fischer, 1998, s. 78).

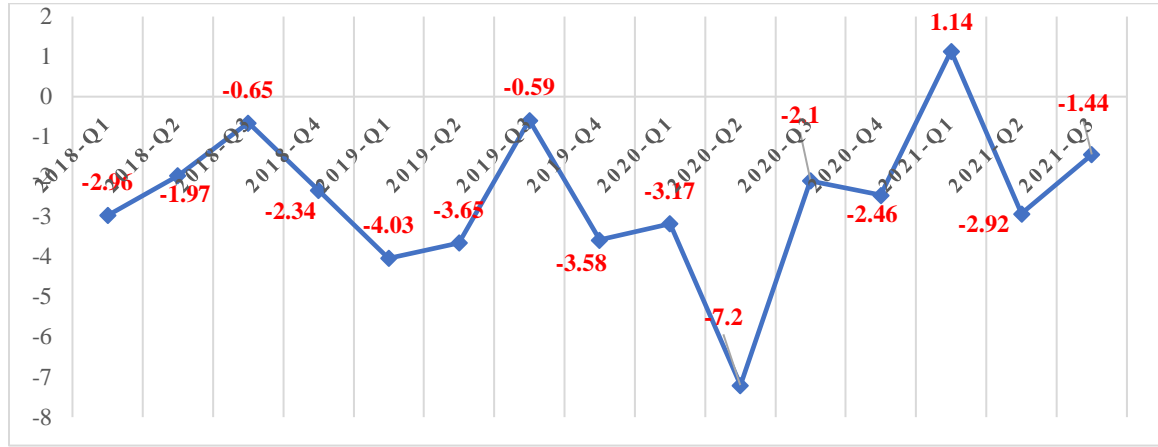
Bütçe gelirlerinin bütçe giderlerini karşılamadığı durumu ifade eden bütçe açığı, ülkelerin gelişmişlik durumlarına, sosyo-ekonomik ve siyasi yapılarına bağlı olarak farklı nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Tüğen, 1991, s. 6). Gelişmiş ülkelerde bütçe açıkları, sosyal güvenlik harcamaları, büyüme hızının düşüklüğü, konjonktür dalgalanmaları gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, faiz, enflasyon, cari açık, gelir azlığı gibi nedenlerle bütçe açıkları oluşabilmektedir (Şen, Sağbaş, & Keskin, 2007, s. 64).

Hükümetler bütçe açıklarını borç finansmanı, para finansmanı ve varlık satışı yolu ile finanse ederler. Borç finansmanı, devlet tahvillerinin iç ve dış piyasada satılmasını ifade eden finansman şeklidir. Para finansmanı, hükümetin doğrudan Merkez Bankalarından borçlanarak finansman sağlamasıdır ancak bu yöntem enflasyona sebep olabileceği gerekçesiyle sık başvurulan bir yöntem değildir. Varlık satışı ise, devletin sahip olduğu mülk ve teşebbüslerin satışı ile sağlanan finansman şeklidir. Özelleştirme de denilen bu yöntem geçici bir finansman sağlar (Tonus, 2015, s. 102) (Ünsal, 2017, s. 673).

2003 yılında Resmi Gazetede yayımlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Türkiye’de kamu maliyesinin temelini oluşturur. Kanun kapsamında, Merkezi Yönetim bütçe gelir ve gider teklifleri, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan Bütçe Hazırlama Rehberinde yer alan usul ve esaslar çerçevesinde hazırlanır. Merkezi Yönetim bütçe kanunu teklifi Cumhurbaşkanlığı tarafından TBMM’ne sunulur. Bütçe sürecinde verilerin sınıflandırılması, IMF’nin Devlet Mali İstatistikleri El Kitabı-2014, OECD’nin COFOG ve Mali İstatistik Yönetmeliği çerçevesinde yapılır.

Bütçe sonuçları aylık olarak, Merkezi Yönetim Mali İstatistikleri bülteni ile ilgili ayı takip eden ayın 15. günü kamuoyuna duyurulur. Aşağıdaki grafikte 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerine ait üçer aylık dönemler için bütçe dengesinin GSYH’ya oranları verilmiştir.

Grafik 5: 2018-Q1 ile 2021-Q3 Dönemlerine Bütçe Dengesinin GSYH’ya Oranları

Kaynak: TCMB, EVDS

2018 yılında Türkiye’de Merkezi Yönetim bütçe dengesinin GSYH’ya oranı, birinci çeyrekte $-2,96$ seviyesinde, ikinci çeyrekte $-1,97$ seviyesinde, üçüncü çeyrekte $-0,65$ seviyesinde ve dördüncü çeyrekte ise $-2,34$ seviyesinde bütçe açığı ile sonuçlanmıştır. Ekonomiye canlandırmak amacıyla uygulanan genişletici maliye politikaları, teşvik ve destekler, emeklilere ödenen bayram ikramiyeleri, taşeron işçilerin daimi kadroya alınması, imar barışı ve bedelli askerlik gibi uygulamalar bütçe dengesinin belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2019, s. 130-136) (TÜRMOB, 2018, s. 112-119). 2018 yılında yıllık bazda bütçe dengesinin GSYH’ya oranı $-1,9$ seviyesinde bütçe açığı ile sonuçlanmıştır.

2019 yılında Türkiye’de bütçe dengesinin GSYH’ya oranı, birinci çeyrekte $-4,03$ seviyesinde, ikinci çeyrekte $-3,65$ seviyesinde, üçüncü çeyrekte $-0,59$ seviyesinde ve dördüncü çeyrekte ise $-3,58$ seviyesinde bütçe açığı ile sonuçlanmıştır. Personel giderleri, cari transferler, faiz ödemeleri, imar barışı ve bedelli askerlik gelirleri bütçe dengesinin belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2021-a, s. 112-118). 2019 yılında yıllık bazda bütçe dengesinin GSYH’ya oranı $-2,9$ seviyesinde bütçe açığı olarak gerçekleşmiştir.

2020 yılında Türkiye’de bütçe dengesinin GSYH’ya oranı, birinci çeyrekte $-3,17$ seviyesinde, ikinci çeyrekte salgın tedbirlerinin etkisi ile $-7,2$ seviyesinde bütçe açığı ile sonuçlanmıştır. Yılın ikinci yarısında toparlanma sürecine giren bütçe dengesi, üçüncü çeyrekte $-2,1$ seviyesinde ve dördüncü çeyrekte $-2,46$ seviyesinde bütçe açığı ile sonuçlanmıştır. Covid 19 salgınının damgasını vurduğu 2020 yılında ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması, cari transferlerin artması, uygulanan destek politikası ve

tedbirler bütçenin belirleyicileri olmuştur (TOBB, 2021-b, s. 124-129) (SBB, 2020, s. 37-38). 2020 yılında yıllık bazda bütçe dengesinin GSYH'ya oranı -%3,4 seviyesinde bütçe açığı ile sonuçlanmıştır.

2021 yılında Türkiye'de bütçe dengesinin GSYH'ya oranı birinci çeyrekte %1,14 oranında bütçe fazlası şeklinde ikinci ve üçüncü çeyrekte ise sırasıyla -%2,92 ve -%1,44 oranlarında bütçe açığı şeklinde gerçekleşmiştir. Cari transferler, personel harcamaları ve faiz ödemeleri bütçe giderleri üzerinde belirleyici olmuştur. Normalleşme süreci ile gerek önceki yıldan ertelenen vergilerin gerekse cari yıla ilişkin vergilerin tahsilatındaki artışlar bütçe gelirlerinde belirleyici olmuştur (SBB, 2021, s. 37-40) (TÜSİAD, 2021, s. 22-25).

2. ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE UYGULAMA SONUÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle çalışmanın amacı ve yöntemi açıklanacak, devamında ise TOPSİS yöntemi ile elde edilen uygulama sonuçlarına yer verilecektir.

2.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, Covid öncesi ve sonrasında Türkiye'nin makroekonomik performansının çeyrek dönemler itibarıyla değerlendirilmesi ve Covid 19 salgınının Türkiye'nin ekonomik performansı üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada, GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranı temel makroekonomik değişkenler olarak seçilmiştir.

Çalışmada söz konusu makroekonomik değişkenlere ilişkin teorik çerçevenin çizilmesi, 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerinde bu değişkenlerin seyrinin incelenmesi ve TOPSİS yöntemine göre en iyi ve en kötü performansın sergilendiği çeyrek dönemlerin belirlenerek analiz edilmesi, çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayırtmaktadır. Çalışmaya konu olan makroekonomik değişkenlere ait üçer aylık veriler, TÜİK ve TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi veri tabanlarından elde edilmiştir. Veri tabanlarından elde edilen veriler kullanılarak üçer aylık dönemlere ait işsizlik oranı, cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranları hesaplanmıştır.

2.2. Çalışmanın Yöntemi ve Uygulama Sonuçları

Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden biri olan TOPSİS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılmıştır. Yöntemin temeli, karar verirken pozitif ve negatif ideal çözüm noktalarının bir araya getirilmesine dayanır. Pozitif ideal çözüm, alternatifler arasındaki en iyiyi, negatif ideal çözüm ise alternatifler arasındaki en kötüyü ifade etmektedir. TOPSİS yöntemi, değerlendirmeye alınan kriterler doğrultusunda, alternatiflerin performanslarını değerlendirerek en uygun olanının seçilmesine imkân verir.

TOPSİS yönteminin uygulaması belirli aşamalardan oluşmaktadır (Alagöz, Yapar Saçık, & Erdoğan, 2011, s. 67-68) (Eyüpoğlu, 2017, s. 339-340) (Özçelik & Kandemir, 2015, s. 104-106) (Sevgin & Kundakçı, 2017, s. 90-92).

Birinci aşamada karar matrisinin oluşturulması gerekir. Karar matrisi;

$$A=[a_{ik}]_{m \times n}$$

şeklinde ifade edilir. Matris, $m \times n$ boyutunda bir matris olup, m karar noktası sayısını, n ise değerlendirmeye alınan kriter sayısını ifade etmektedir. Matristeki i alternatifleri, k ise değerlendirmeye alınan kriterleri ifade etmektedir. Çalışma kapsamında makroekonomik değişkenlerin ilgili çeyrek dönemlerdeki yüzde değişimleri uygulamanın karar matrisini oluşturmaktadır.

İkinci aşamada normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması gerekir. Bu aşamada a_{ik} değerlerinin karesi alınarak sütunların toplamına ulaşılır. Ardından her a_{ik} değeri, içinde bulunduğu sütun toplamının kareköküne bölünerek normalize edilmiş karar matrisine ulaşılır.

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1n} \\ \vdots & & \vdots \\ r_{i1} & \dots & r_{in} \end{bmatrix}$$

Normalize edilmiş karar matrisinde, r normalize edilmiş değerleri, i alternatifleri, n ise değerlendirmeye alınan kriterleri ifade etmektedir.

Üçüncü aşamada ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması gerekir. Bu aşamada normalize edilmiş karar matrisindeki her eleman (r), karar verici tarafından belirlenen ağırlık değeri ile çarpılır ve ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \dots & w_1 r_{1n} \\ \vdots & & \vdots \\ w_n r_{i1} & \dots & w_n r_{in} \end{bmatrix}$$

Bu aşamada oluşturulan V matrisinde, değerlendirmeye alınan kriterler için belirlenen ağırlık değerleri w ile gösterilir ve toplamı bire eşittir. Çalışma kapsamında ele alınan makroekonomik değişkenlerin ağırlıkları 1 olarak kabul edilmiş ve analiz bu çerçevede yapılmıştır.

Dördüncü aşamada V matrisinden faydalanılarak pozitif ideal çözümler ve negatif ideal çözümler oluşturulur. Bulunan en iyi ve en kötü çözüm değerleri ile maksimizasyon ve minimizasyon değerlerine ulaşılır.

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J)\} \rightarrow A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$$

$$A^- = \{(\min v_{ij} | j \in J)\} \rightarrow A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

Bu aşamadaki çözümlemede kullanılan v değerleri, bir önceki aşamada hesaplanan V matrisindeki elemanların her birini ifade etmektedir.

Beşinci aşamada pozitif ideal çözüme ve negatif ideal çözüme uzaklıklar hesaplanır. Bütün alternatiflerin pozitif ideal çözümden uzaklık S_i^+ ile negatif ideal çözümden uzaklık ise S_i^- ile ifade edilir ve aşağıdaki formüller ile hesaplanır.

$$S^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad S^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Pozitif ideal çözüme uzaklığı hesaplayabilmek için büyüme, cari işlemler dengesi ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranlarının en yüksek değerlerinin, enflasyon ve işsizlik oranlarının ise en küçük değerlerinin alınması gerekir. Negatif ideal çözüme uzaklığı hesaplayabilmek için ise büyüme, cari işlemler dengesi ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranlarının en düşük değerlerinin, enflasyon ve işsizlik oranlarının

ise en yüksek değerlerinin alınması gerekir. Böylelikle pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklıkları gösteren matris oluşturulur.

Altıncı ve son aşamada ise ideal çözüme göreli yakınlık hesaplanır. Hesaplama S^+ ve S^- değerleri kullanılır. $C = \frac{S^-}{S^+ + S^-}$ formülü ile yakınlık hesaplaması yapılır. Hesaplanan C değeri 0 ile 1 arasındadır. C değerinin 0 olması negatif ideal çözüme, 1 olması da pozitif ideal çözüme mutlak yakınlığı ifade eder. C değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatifler arasındaki önem sırası belirlenir. Sonuç olarak en büyük C değeri en iyi alternatifi, en küçük C değeri de en kötü alternatifi ifade eder.

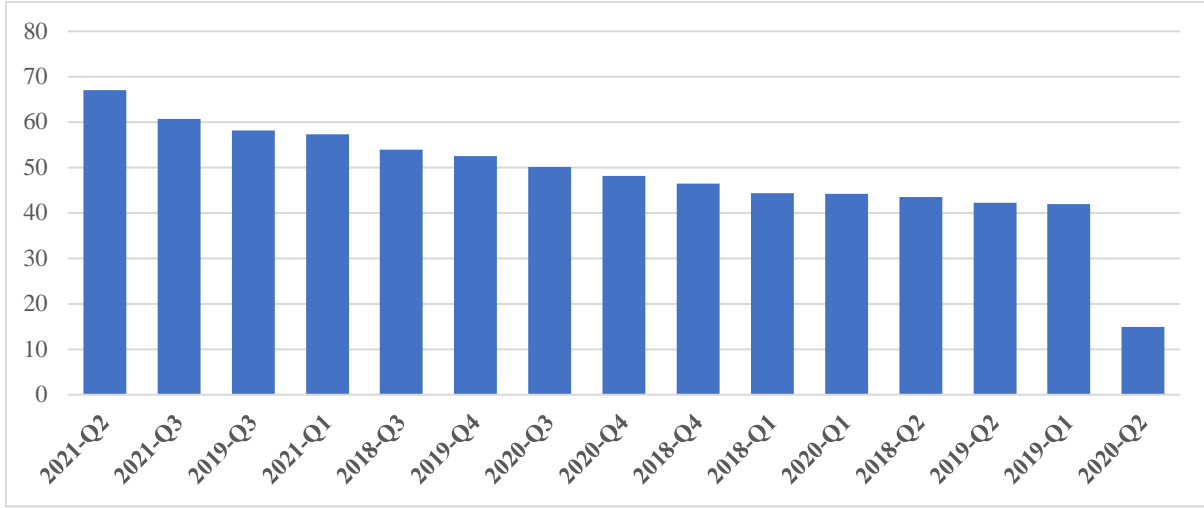
Tablo 1: İdeal Çözüme Uzaklıklar ve Performans Sonuçları

Dönemler	Pozitif İdeal Çözüm (S^+)	Negatif İdeal Çözüm (S^-)	Performans Değeri	Önem Sırası
2018-Q1	0,907115	0,724105	44,39041	10
2018-Q2	0,904824	0,697499	43,53049	12
2018-Q3	0,765271	0,898052	53,99142	5
2018-Q4	0,934076	0,809256	46,42008	9
2019-Q1	0,945389	0,684783	42,00681	14
2019-Q2	0,90834	0,663148	42,19872	13
2019-Q3	0,714094	0,992406	58,15447	3
2019-Q4	0,716047	0,794296	52,59043	6
2020-Q1	0,848056	0,674275	44,29228	11
2020-Q2	1,446033	0,253681	14,9249	15
2020-Q3	0,759552	0,765379	50,19105	7
2020-Q4	0,784426	0,727358	48,11256	8
2021-Q1	0,701156	0,944519	57,39401	4
2021-Q2	0,571557	1,161417	67,01871	1
2021-Q3	0,600658	0,929515	60,74574	2

Pozitif ideal çözüme uzaklık ve negatif ideal çözüme uzaklık derecelerini ifade eden ideal çözüme yakınlık matrisi oluşturulduktan sonra alternatiflerin (dönemlerin) performans değerleri hesaplanır. Böylelikle 2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemleri için hesaplanan performans değerlerine göre dönemler arasında, en iyiden en kötüye doğru önem sıralaması yapılır.

Grafik 6: 2018-Q1 ve 2021-Q3 Dönemlerinde Türkiye Ekonomisinin Performans Sıralaması

2018-Q1 ile 2021-Q3 dönemlerinde temel makroekonomik göstergeler olarak kabul edilen GSYH büyüme hızı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranına ilişkin veriler, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden biri olan TOPSİS yöntemi ile değerlendirilmiş ve Türkiye ekonomisinin performansı ölçülmüştür. Şekilde en iyi performansa sahip çeyreklik dönemden, en kötü performansa sahip çeyreklik döneme doğru sıralama gösterilmiştir.

Türkiye ekonomisi ilgili dönemde, ele alınan kriterler bağlamında en iyi performansı 2021 yılı ikinci çeyreğinde, en kötü performansı ise 2020 yılının ikinci çeyreğinde göstermiştir.

Türkiye ekonomisinin en iyi performansı gösterdiği 2021-Q2 döneminde, değişkenlerin durumuna baktığımızda, GSYH büyüme hızının %22; enflasyon oranının %3,99; işsizlik oranının %11,9; cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının -%3,23 ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranının -%2,92 olduğu görülmektedir. Covid-19 salgını ile mücadelenin devam ettiği ve normalleşme sürecine geçildiği 2021 yılı ikinci çeyreğinde, ekonomik performansa en önemli katkıyı %22'lik oranı ile rekor düzeye ulaşan büyüme hızı yapmıştır. Bu dönemde, iç ve dış talepteki canlanma, yatırımlardaki artış, turizm sektöründe kısıtlamalar sonrası oluşan ivme, uygulanan genişletici politikalar, cari transferler, dolarizasyondaki artış, enerji, emtia ve gıda fiyatlarındaki yükselme ele alınan makroekonomik değişkenlerin belirleyicileri olmuştur.

Türkiye ekonomisinin en kötü performansı gösterdiği 2020-Q2 döneminde, değişkenlerin durumuna baktığımızda, GSYH büyüme hızının -%10,4; enflasyon oranının %2,66; işsizlik oranının %12,8; cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının -%7,2 ve bütçe dengesinin GSYH'ya oranının -%7,9 oranında gerçekleştiği görülmektedir. 2020 yılı Mart ayında ortaya çıkan Covid-19 salgını, yılın ikinci çeyreğinde, bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye ekonomisini de etkisi altına almış ve ekonomik faaliyetleri neredeyse durma noktasına getirmiştir. Salgın tedbirleri kapsamında uygulanan kısıtlamalar, iç ve dış talepteki azalma, yaşanan belirsizlik dolayısıyla altın ithalatının artması, turizm gelirlerinde sert düşüş, gıda fiyatlarındaki artış, cari transferler ve uygulanan mali destek politikaları 2020 yılı ikinci çeyreğinde ele alınan makroekonomik değişkenlerin belirleyicileri olmuştur.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansı, büyüme hızı, enflasyon ve işsizlik oranları ve cari işlemler dengesi ile bütçe dengesinin GSYH'ya oranları bağlamında, 2018 yılı birinci çeyreği ile 2021 yılı üçüncü çeyreğini kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada TÜİK ve TCMB Elektronik veri dağıtım sistemi veri tabanından elde edilen çeyrek dönemlik veriler, ÇKKV yöntemlerinden biri olan TOPSİS yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışma sonucunda 2021-Q2 dönemi en yüksek performansın sergilendiği dönem olurken, 2021-Q3 ikinci ve 2019-Q3 dönemi de üçüncü en iyi performansın sergilendiği dönemler olmuştur. Salgın sonrası normalleşme süreci ile yakalanan rekor düzeydeki büyüme hızı, turizm gelirlerindeki artış, uygulanan mali destek ve teşvik politikaları 2021-Q1 döneminde makroekonomik performansa katkı sağlamıştır.

Çalışma sonucunda 2020-Q2 dönemi en düşük performansın sergilendiği dönem olurken, 2019-Q1 ikinci ve 2019-Q3 dönemi de en kötü üçüncü performansın sergilendiği dönem olmuştur. Covid-19 salgınının etkilerinin derinden hissedildiği 2020-Q2 dönemi, toplum sağlığını korumaya dönük tedbirlerin ön plana çıktığı, ekonomik faaliyetlerin durma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisi %10'un üzerinde bir daralma yaşamış, enflasyon yükselmiş, istihdamı korumaya dönük tedbirler alınmasına rağmen işsizlik artmış, cari açık ve bütçe açığı GSYH'nın %7'sinden daha fazla olmuştur.

Ele alınan göstergeler bağlamında Türkiye ekonomisinin performansını artırabilmek için istihdam yaratacak büyümenin sağlanması, işsizlik ve enflasyon oranlarının düşürülmesi ve cari işlemler dengesi ile bütçe dengesinin sağlanmasına dönük tedbir ve politikaların geliştirilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

Alagöz, M., Yapar Saçık, S., & Erdoğan, S. (2011). Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü:1992-2008. *Avrasya Etüdlere Dergisi*, 39(1), 49-75.

Alagöz, M., Yapar Saçık, S., & Erdoğan, S. (2020). *Temel Makroekonomik Göstergeler*. Konya: Nobel Akademik Yayıncılık.

Altınöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Girişim Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.

Bilgili, Y. (2014). *Makro İktisat*. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.

Bocutoğlu, E. (2014). *Makroekonomik Teoriler ve Politikalar* (11 b.). Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Dinler, Z. (2013). *İktisada Giriş* (19 b.). Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Dornbusch, R., & Fischer, S. (. (1998). *Makroekonomi* (1 b.). (E. YILMAZ, Çev.) İstanbul: McGraw-Hill Akademi Ortak Yayını.

Eğilmez, M. (2010). *Makroekonomi-Türkiye'den Örneklerle* (3 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ersin, İ. (2018). *Temel Kavram ve Analizlerle Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Eyüpoğlu, K. (2017). Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Makro Performanslarının Karşılaştırılması. *Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*(83), 331-350.

Karaca, C. (2020). *Güncel Ekonomik ve Mali Sorunlar* (3 b.). Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Çık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniv. İİBF Dergisi*, 6(10), 51-75.

Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi* (6 b.). (Ö. F. ÇOLAK, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.

Özçelik, H., & Kandemir, B. (2015). BİST'te İşlem Gören Turizm İşletmelerinin TOPSİS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 97-114.

Parasız, M. İ. (1996). *Makroekonomi Teori ve Politika* (6 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.

SBB, T. C. (2020). *Yıllık Ekonomik Rapor-2020*.

SBB, T. C. (2021). *Yıllık Ekonomik Rapor-2021*.

Sevgin, H., & Kundakçı, N. (2017). TOPSİS ve MOORA Yöntemleri ile Avrupa Birliğine Üye Olan Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-108.

Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat - Teori, Politika ve Uygulama* (13 b.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Şen, H., Sağbaş, İ., & Keskin, A. (2007). *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası* (2 b.). Ankara: Orion Kitabevi.

Takım, A. (2017). *Türkiye'nin Temel Ekonomik Sorunları: Politik Aktörler, Tarihsel Veriler ve Öngörüler*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

TOBB. (2019). *Ekonomik Rapor-2018*. TOBB Yayın No:2019-329.

TOBB. (2021-a). *Ekonomik Rapor-2019*. TOBB Yayın No: 2021-018.

TOBB. (2021-b). *Ekonomik Rapor-2020*. TOBB Yayın No:2021-008.

Tonus, Ö. (2015). *Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi* (2 b.). Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Tüğen, K. (1991). *Türkiye'de Bütçe Açıkları Raporu*. İzmir: EGİAD Ekonomik Raporları, No:3.

TÜİK. (2008). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon-Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi 3*. Ankara: TÜİK Matbaası, Yayın No:3095.

TÜİK. (2021). *Metaveri*.

TÜRMOB. (2018). *Ekonomik Rapor-2018*. TÜRMOB, <https://www.turmobil.org.tr/ekutuphane>, Erişim tarihi:12.05.2021.

TÜRMOB. (2019). *Ekonomik Rapor-2019*. Ankara: TÜRMOB Yayınları No:499.

TÜSİAD. (2021). *2021 Türkiye Ekonomisi*. TÜSİAD-T /2021-03/620.

Ünsal, E. M. (2017). *Makro İktisat* (11 b.). Ankara: Murat Yayınları.

Yalta, A. T., & Yalta, A. Y. (2019). *Modern Makroekonomiye Giriş* (2 b.). Ankara: Liberte Yayınları.

Yıldırım, K., Karaman, D., & Taşdemir, M. (2009). *Makroekonomi* (8 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TİCARET VE KUR SAVAŞLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ(ABD-ÇİN-TÜRKİYE)

M. Hande PEREK TİMUÇİN^a

^a Selçuk Üniversitesi ,iktisat,
Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-2345-6789

E posta:

synperek@hotmail.com

ÖZET

Uluslararası yapılan ticari faaliyetlerde kimi dönem korumacı politikaların artış eğiliminde olması kimi dönem de azalış eğiliminde olması ve kurlarda meydana gelen değişimler ekonomiler üzerinde bir takım sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmada uluslararası ticaret üzerinden meydana gelen özellikle ABD, Çin ve Türkiye odaklı ticaret savaşlarının Türkiye'deki ekonomik büyüme üzerinde meydana getirdiği değişimleri görmek ve analiz etmek amaçlanmıştır. Bu çalışmadaki en önemli ana konular ticaret savaşlarının reel ekonomi üzerindeki yansımaları ve ticaret savaşlarının Türkiye ekonomisinde meydana getirdiği değişimlerdir. Bu çalışmada ticaret ve kur savaşlarının ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu hipotezize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur savaşları, Ticaret Savaşları, Ekonomik Büyüme, Türkiye ekonomisi

JEL Kodları: F13, F39, F2

THE EFFECTS OF TRADE AND CURRENCY WARS ON ECONOMIC GROWTH (USA-CHINA-TURKEY)

ABSTRACT

The fact that some periods of protectionist policies tend to increase in international commercial activities and some times they tend to decrease and changes in exchange rates have had some consequences on economies. In this study, it is aimed to see and analyze the changes in the economic growth in Turkey caused by the trade wars focused on the USA, China and Turkey, which occurred through international trade. The most important main topics in this study are the reflections of the trade wars on the real economy and the changes brought about by the trade wars in the Turkish economy. In this study, it is hypothesized that trade and currency wars have an effect on economic growth.

Keywords: Currency wars, Trade Wars, Economic Growth, Turkish economy

JEL Codes: F13, F39, F2

1. GİRİŞ

Küresel ticaret, korumacı politikalarla liberal politikalar arasında bir dengede yer almakta ve Ticarete bazı dönemler korumacı politikalar ağırlık kazanırken, bazı dönemlerde liberal politikalar ağırlık kazanmıştır (Şanlı, 2021 : 5). 1980 yıllarında önemli hale gelen neoliberal politikalar ile birlikte ardından 2008 kriziyle birlikte yerini yeni korumacı politikalara devretmiştir. Yirmi birinci yüzyılda adından söz ettiren korumacı politikalar zamanla küresel çapta bir savaşa dönüşmüştür.

Korumacılığın küresel düzleme yayıldığı ve gelebileceği en radikal noktalardan olan ticaret ve kur savaşları, ticaretin seyri ve geleceği açısından büyük öneme sahiptir (Şanlı, 2021 : 46). Uluslararası ticarete görünen ya da görünmeyen engeller arttığı sürece ticaret savaşlarına dahil olmak zorunda kalan ülke sayısı da artmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, kendi çıkarları adına uyguladıkları korumacı politikalar ilgili ülkelerin ticaret zincirine dahil olan gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere olumsuz etkiler doğurmaktadır. Çünkü korumacı politikalardan dolayı üretim zincirinde aksamalar meydana gelmektedir. Bu aksamalar ile birlikte kurlar, yatırımlar, ekonomik güven , üretim ,beklentiler gibi bir takım makro ve mikro ekonomik değişkenleri olumsuz yönde etkilerken , ülke içinde istikrarsızlık , kıtlık ve krizler gibi çoğu problemi de devamında getirmektedir .Bu süreç içinde ABD ,Çin arasında yaşanan ticaret savaşlarının Türkiye üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler bu makalenin temelini oluşturmaktadır .

Yukarıda belirttiğimiz hipotezi test etmek için aşağıda belirtilen çalışmalar incelenmiştir.

Alkan (2018), Türkiye’de Dış Ticaret Açığı İle Büyüme Ve Döviz Arasındaki İlişki isimli çalışmanın amacı, Türkiye’de dış ticaret açığının oluşumunda dövizin nasıl bir etkisinin olduğunu ve büyümede meydana getirdiği değişimlerin belirtilmesidir. Araştırmanın sonucunda reel efektif döviz kuruyla dış ticaret açığı arasındaki çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Yaman H.,(2018). Türkiye’de Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerine Etkileri isimli çalışmanın temel amacı, döviz kurunun dış ticarete etkilerinin sayısal verilerle saptanmasıdır. Çalışma sonucunda dış ticareti etkilemek amacıyla yapılan herhangi bir kur ayarlamasının tek başına yeterli olamayacağı kanıtlanmıştır.

Şanlı (2020).Ticaret Ve Kur Savaşlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri isimli makalede, kur ve tarife oranları önemli iki değişken olmak üzere Türkiye’deki ticaret sektörünün ticaret ve kur savaşlarından nasıl etkilendiği incelenmiştir. Ticaret savaşlarıyla küresel korumacı önlem ve ekonomik belirsizliğin artış göstermesi ve kur şokları, Türkiye’nin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalışmanın temel sonucudur.

Kaya(2019) ABD-Çin Ticaret Savaşları Ve Türkiye isimli çalışmanın amacı ABD ve Çin gibi büyük ekonomik güçlerin arasında başlayan ve devam eden ticari savaşların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini analiz etmek ve gelişmekte olan Türkiye ekonomisinin ulusal ve uluslararası açıdan vermiş olduğu tepkileri uluslararası örgütler tarafından yayımlanan ikincil verileri kullanarak göstermektir.

Aytekin vd.(2018) Ticaret Savaşları Ve Korumacı Politikalar: ABD Ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme isimli çalışmada son zamanlarda Türkiye ile ABD arasında ortaya çıkan korumacı politikalar ile birlikte ticaret savaşları ele alınmıştır. Sonuç olarak bu iki ülke arasındaki ticaret savaşının siyasi nedenlerden kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Çekin vd.(2020) Ticaret Savaşlarının Uluslar arası Ticaret Ve Reel Ekonomiye Etkisi isimli çalışmada ticaret savaşlarından etkilenmesi mümkün olan ülkelerdeki dış ticaret verileri ve aynı zamanda makro ekonomik değişkenlerin, ticaret politikasındaki belirsizliklerden ne kadar etkilenmiş olduğunu panel vektör otoregresyon yöntemi ile birlikte analiz ve tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmanın bulguları ticaret savaşlarının sonuçlarının çok boyutlu olduğunu gösterir.

Şanlı vd. (2020) ABD-Çin Odaklı Ticaret Ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri isimli çalışmada 2008 sonrası başlatılan ticaret ve kur savaşlarının dünya ekonomisi üzerindeki olası etkileri eş bütünleşme ve nedensellik testleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmadaki değişkenler toplam ticaret (%GSYH), ortalama tarife oranları, ticari özgürlük endeksi, dolar arzı (M1) ve GSYH'dir. Çalışmanın sonucunda ticaret ve kur savaşları, küresel ticareti olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır.

Parikh A.,Stirbu C. (2004). Relationship Between Trade Liberalisation, Economic Growth and Trade Balance: An Econometric Investigation. The aim of this article is to investigate the effect of liberal policies in trade on economic growth and the effect of growth on trade balance. As a result, it was determined that the relationship between liberalization and economic growth and trade was negatively affected.

Auary S.,Devereux B.,Eyquem A. , (2020). Trade Wars. This article, it is aimed to explain the effects of trade policies on the economy based on these situations. This study has proven that the welfare of countries the protective policies and the differences in the policy environment maket he differences in the macroeconomic results.

Karadam Y.Duygu(2015). Real Exchange Rates and Economic Growth: A CrossCountry Empirical Analysis.According to this study, the effect of real exchange rates on economic growth was analyzed empirically with a comprehensive panel data set. Thus, not only traditional panel data sets were used but also new techniques. While the depreciation of the exchange rate does not have a significant effect in developed countries, it has great effects in developing and underdeveloped countries.

Yukarıda yapılan literatür incelemesinden yola çıkarak ülkeler arasındaki ticaret ve kur savaşlarının ekonomi ve ekonomik büyüme üzerinde çok büyük etkisinin var olduğunu ve aynı zamanda aralarında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu yapılan incelemeler ışığında görüyoruz. 2020 yılı itibariyle ticaret savaşları kesin bir şekilde bitmese bile ocak ayında ilk anlaşma yapılmıştır. Anı zamanda, kovid virüsü salgını ile birlikte ticaret savaşlarının gelecek seyri değişmiştir. Yapılan çalışmalar ve tahminler, salgından sonra hem ticaret savaşları hem de salgın nedeniyle krize girmiş ekonomilerin toparlanabilmesi için uzun bir süre tekrar serbest ticaretin yeniden gündeme gelip ağırlık kazanacağı yönündedir. Bu da gelecek dönemlerde ticaret savaşlarının azalmasına ve ekonomik büyüme üzerinde iyileşmeler olacağına işaret etmektedir.

2. TİCARET SAVAŞLARI

Bir ülke, iç piyasayı korumak veya karşı ülkelerden ticari tavizler elde etmek amacıyla, tarife, kota gibi geleneksel yöntemlerle veya standartlar, kur ayarlamaları gibi modern yöntemlerle dış ticaret üzerine ekstra önlemler koyarken, İkinci ülke bu önlemlere karşı korumacı politikalar uygularsa ticaret savaşları başlamış sayılmakta olup, yeni radikal ithalat önlemlerine başvuran devletin amacı, yerli üretimi desteklemek veya istihdam yaratmak olsa da, uzun dönemde karşı ülkenin de misilleme yapması ile ticaret

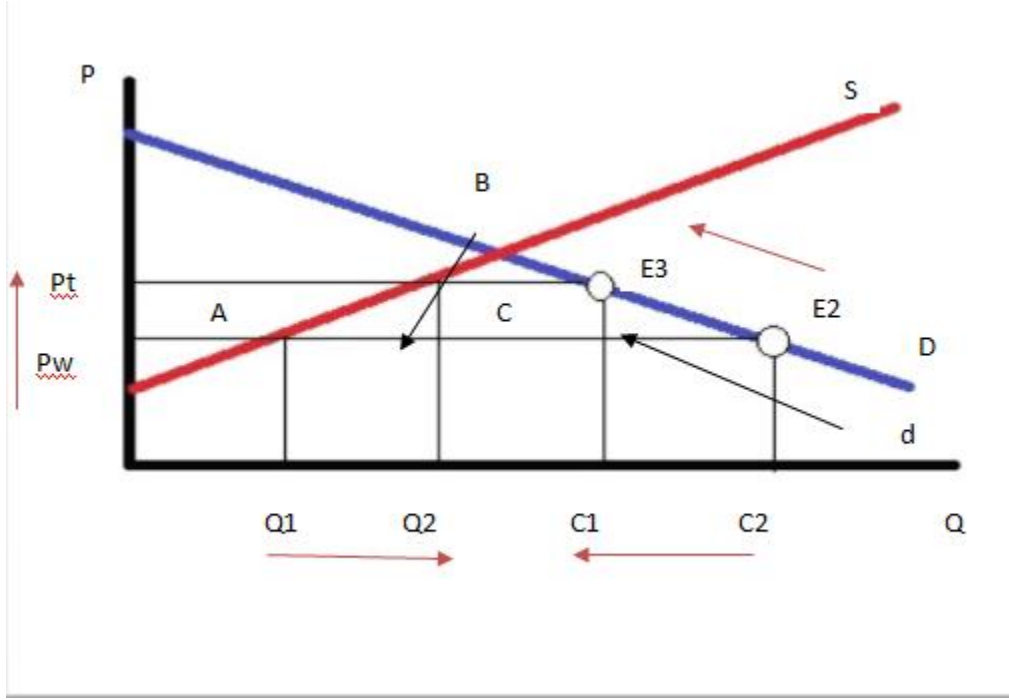
savaşları genişlemeye başlar ve korumacı ülkenin bu amaca ulaşması oldukça zorlaşır (Şanlı , 2021 : 46) . İki veya daha fazla ülkenin birbirlerinin ticaretine yön verme mücadelesi başladığında kısa dönemli ekonomik avantajlar ortaya çıkabilmekte olup aynı zamanda artan ekonomik ve siyasi gerilim nedeniyle uluslararası ekonomi olumsuz yönde etkilenebilmekte olup genelde dış ticaret açığı veren ülkeler tarafından başlatılan ticaret savaşları 56, ithalatın maliyetini artırmaya yönelik bir hedef politika olarak kullanılmaktadır (Şanlı , 2021 : 47) . Çünkü iç piyasada arz ve talebin denkleşmemesi ithalatı kolaylaştırırken, bu durum yerli üretim piyasasının hem rekabet gücünü kırmakta hem de yurt dışına doğru bir gelir transferine yol açmaktadır (Şanlı , 2021 : 47). Ticaret savaşları ileri bir boyuta ulaştığında ise, ithalatçı ülke çok radikal bir karar alarak kendi ihracatını engellemeye yönelik tedbirler de alabilir (Şanlı , 2021 : 47) . Eğer ki büyük ülke dünya piyasasında silah sanayi, teknoloji, sağlık ve tarım sektörü gibi alanlarda monopol güce sahipse, karşı ülkenin iç piyasasındaki dengeleri bozmak için, o ülkeye yapılan ihracatı da zorlaştırabilir ve politik bir savaşın içerisine girebilir (Şanlı , 2021 : 47) . Dış ticarete tek taraflı korumacılığın temelinde iki etkisi vardır. Bunlardan ilki ithalatın daha pahalı yapılması ve iç piyasada yol açacağı etkilerdir. Bir diğeri ise korumacılığın nominal kurlara olan etkisidir. İthalat azaldığında, ithalatı finanse etmek için gerekli olan ihracat ihtiyacı azalmış olur (Şanlı , 2021 : 47) . Yani ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış olur. İki taraflı tarife artışları ise ticaret savaşlarına neden olacağı için küresel bir üretim ve tüketim kaybına yol açmaktadır (Şanlı , 2021 : 47). Tarife ve kota artışları aynı zamanda doğrudan yerli ülkenin dış ticaretinde daralmaya yol açar(Şanlı , 2021 : 47). İç piyasada ise fiyatların artışı ve tüketici talebinin düşmesi ile sonuçlanır. İthalatçı ülkede varsa dış ticaret açığının kapanmasına veya dış ticarete fazla oluşmasına neden olur (Şanlı , 2021 : 47) .

ABD ile Çin arasındaki 2008 küresel finans krizinin sonrasında şiddeti giderek artan bir şekilde devam eden ticaret savaşları, artık teknik detaylar arasına gizlenmiş adımlarla değil, açıktan verilen siyasi mesajlar ve meydan okumalarla ilerlemiştir.

Uluslararası ticaret dünya ülkeleri açısından var olabilme sebebi haline gelmiştir. Ülkelerin dışa açılmaları artık bir tercih değil aynı zamanda bir zorunluluktur. Bu durumun en büyük kanıtı, dış ticarete dahil olamayan ülkelerin gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülke olma konumunda olduğudur. Bu ülkeler hem kendi içlerine gelişmemiş hem de gelişmiş ülkeler ticari ve siyasi yönden de bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık da gelişmiş ülkelerin uyguladıkları herhangi bir korumacı politika ile birlikte ekonomilerinin ciddi zarar görmesine sebep olmaktadır. Bir ülke ekonomisinin uzun dönem içerisinde hedefi iç dengeyi sağlarken istikrarlı büyüme, fiyat istikrarı sağlamak ve istihdam yaratmaktır. Dış dengeyi sağlarken de amacı cari işlemler dengesini sağlayabilmektir. Buradan yola çıkarak dış ticaret politikalarının araçları ve amaçları açıklanacaktır

ŞEKİL 1. Tarife ve Kotaların Ekonomik Etkileri

Kaynak : Aytekin, İ., & Okyay, U. (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 851-862.

Şekil 1.'de tarifelerin ithalatçı ülkedeki etkileri gösterilmekte olup, İthalatçı ülke P_w dünya fiyatında iç piyasa talebini karşılamak amacıyla Q_1-C_1 arası kadar ithalat yaparken, ithalat üzerine P_t-P_w kadar ek ithalat tarifesi uyguladığında, malın fiyatları yükselerek P_t düzeyine kadar çıkar ve tüketiciler ise bu yüksek fiyattan daha az mal tüketmeyi talep eder ve $(C_2 - C_1)+(Q_1-Q_2)$ kadar ithalattan vazgeçmiş olurlar. Yerli üretici ise daha önce $0-Q_1$ kadar mal üretirken, yeni fiyattan $0-Q_2$ kadar mal üretmeye başlar. Ayrıca P_w-P_t kadar alan devletin kasasına vergi olarak girer. Şekilde yer alan A,B,C,D bölgeleri sırası ile bölüşüm etkisi, üretim etkisi (üretim kaybı), gelir etkisi ve tüketim (tüketim kaybı) etkisini ifade etmekte ve B+D alanı ise $(Q_1-Q_2+C_2-C_1)$ dış ticaret etkisini göstermektedir ve tarife artışı, üreticilerin gelirinde artışa neden olarak ulusal gelirin tüketicilerden üreticilere doğru yeniden paylaşılmasına neden olmaktadır ve aynı zamanda Şekil 1.'de görüldüğü gibi tarifelerin toplamda beş etkisi ortaya çıkmıştır (Şanlı, 2021 : 65).

Kotalarda da benzer etkiler söz konusudur. Devlet ithalatı C_2-C_1 kadar azaltırsa veya Q_1-C_2 kadar ithalata izin verdiğinde doğrudan tüketicilerin satın almak istedikleri miktarı kısmış olur. Böylece iç üretime yönelen talep nedeniyle iç piyasada fiyatlar ve yerli üretim artar. Fakat tarifelerden farklı olarak kota uygulamasında devlet herhangi bir vergi veya gelir elde edemez. Ayrıca, kota uygulamasının kaynak verimsizliği, kota sahiplerinin kim olacağı ve gelir kaybı gibi çeşitli sorunlara yol açtığı için WTO, korunma aracı olarak kota yerine gümrük tarifelerinin uygulanması gerektiğini belirtmektedir. İhracatçı ülkede, gümrük ve kota duvarlarının etkisi ithalatçı ülkedeki durumun tersi yönde gerçekleşir. İhracatçı ülkenin malları üzerine ek bir tarife ya da kota konulduğunda, artık ihracatçı ülkenin malları karşı ülkenin piyasasında eskisine göre daha pahalı hale gelir ve ihraç edilen mal miktarı azalır. İhraç edilen ürün azaldığında, eğer alternatif bir pazar bulunamazsa kısa dönemde iç piyasada fiyatların düşmesine neden

olur. Böylece ihracatçı ülke gelir kaybı yaşar. Eğer tarife ve kota artışları artar veya uzun bir süre devam ederse ihracatçı ülkede üretim ve istihdam net olarak azalmaya başlar. Süreç devam etmesin durumunda, ihracatçı ülke de karşı ülkeye misilleme yapmaya başlar. (Şanlı , 2021 : 65).

Tarife savaşlarının maliyetinin ihracatçıya mı yoksa ithalatçı ülkedeki talep eden tüketiciye mi yansıtacağı büyük ölçüde malın ithalatçı ülkedeki esnekliğine ve alıcının dünya piyasasındaki büyüklüğüne (monopson gücü) bağlıdır. Eğer o malın ithalat pazarındaki talep fiyatı esnek değilse veya çok az esnek ise tarife artışlarının maliyeti büyük ölçüde talep edenlere yansır. Bu durumda ithalat yüksek fiyattan ya devam edecektir ya da azalacaktır. Eğer talebin fiyat esnekliği yüksekse bu durumda alternatif mal tüketimine yönelmek veya o malın tüketiminden vazgeçmek kolay olacağı için tarifelerin maliyeti büyük ölçüde ihracatçıya yansımaktadır. Arz sahipleri bu durumda ya fiyat indirimine gitmek zorunda kalır, ya da ihracatını-üretimini azaltmak zorunda kalır (Rydzek ve Felbermayr, 2018:3-4). Tarife savaşlarının ekonomik maliyetinin kime yansıtacağı konusunda bir diğer etkili unsur olan ithalatçı ülkenin büyüklüğü yani monopson gücü, ihracatçı açısından oldukça önemlidir. Çünkü monopson gücü yüksek olan ithalatçı ülke tarife artışına gittiğinde, ihracatçı ülke pazar kaybı yaşamamak için ve alternatif pazar bulmak zor olacağı için ihraç fiyatını indirerek, gümrük tarifelerinin önemli bir kısmını üstlenmek zorunda kalabilir. Fakat dış ticarete ithalatı azaltmaya yönelik politika uygulayan ülkenin amacı, ithalatı kesin olarak azaltmak olursa, uygulanacak tarife oranı ithalatı net bir şekilde azaltacak bir değer olarak belirlenir. Böylece ithalat kesin olarak azalacağı için ihracatçı ülke zaten bütün maliyeti üstlenmiş olur. Ayrıca eğer ürünün fiyatının talep esnekliği yüksekse, tarifelerin tüketiciye maliyeti ihracatçıya göre daha az olur. Fakat esneklik düşerse ihracatçının kaybı kadar olmasa bile tüketici de büyük oranda bir kayıp yaşayabilir. Böylece iki taraflı kayıp yaşanır. Tarife savaşlarını başlatan ülkeler iç piyasadaki arz ve talep esnekliğini dikkate alarak, bu savaştan en iyi sonucu almak amacıyla optimum tarife oranlarını, optimum kotayı veya optimum korumacı duvarları belirlemek zorundadırlar. Örneğin, korumacı politikaların iç 50 piyasada yerli üretimi artırıp artırmadığı, istihdamın beklenen seviyeye gelip gelmediği, iç piyasada oluşan enflasyonun yerli üretim artışı ile düşüp düşmediği, küresel piyasaların gidişatı ve karşı ülkelere gelen misillemelerin yerli üretimi nasıl etkilediği gibi birçok değişkenin göz önüne alınması ve hesaplanması hayati öneme sahiptir. Aksi takdirde kısa ve uzun dönemde korumacı politikaların maliyeti büyük oranda bu politikaları uygulayan ülkeye yansıtılabilir (Şanlı , 2021 : 65).

2.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Devlet yöneticileri ülkelerinin dış ticari ilişkilerinde liberal veya müdahaleci politika araçlarını kullanırken, bunları genel ülke ekonomisi politikaları ile uyumlu şekilde düzenlemelidirler. Bu politikalar ülke çıkarları için yapılmakta olup aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

- 1) Ülkelerin ödemeler bilançosu açık verdiğinde; döviz rezervleri azalmakta bu da olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Bu durumda dış ticaret politikasının amacı döviz kazandırıcı işlemlerin özendirilmesi ile ithalat ve diğer döviz gideri doğuran işlemlerin azaltılarak dış açıkların giderilmesi olmaktadır.
- 2) Yerli sanayiye özendirme ve korumaya yönelik olarak ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınabilmektedir.

- 3) Hükümetler monopollerini kırma ve rekabeti geliştirmek amacıyla gümrük tarifelerini veya öteki kısıtlamaları azaltmaktadır.
- 4) Dış ticaret politikasının amaçlarından birisi de liberal bir dış ticaret politikası izleyerek ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamaktır.
- 5) Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret politikasının ana amacı; ithal-ikamesi modelinde yerli sanayinin özendirilmesi, dışa açık politika modelinde ise ihracatın özendirilmesidir. Böylece gelişmekte olan ülkeler kalkınma sürecinde dış ticaret politikasını sanayileşme stratejilerinin bir aracı olarak kullanmaktadır.
- 6) Bir diğer dış ticaret politikasının amacı; enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik istikrarsızlıkların önlenmesidir. Bu doğrultuda gümrük tarifeleri ve kotalar uygulayarak toplam talebi yerli mallara doğru yönlendirmek mümkün olmaktadır.
- 7) Hazineye gelir sağlamak amacıyla ithalat ve ihracat işlemlerinden alınan vergiler gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.
- 8) Nadir olarak görülen dış ticaret politikası amaçlarından birisi de; bir ülkenin bir malın tek üreticisi olması nedeniyle uluslararası piyasalarda monopolcü duruma geçme düşüncesidir. Böylece mal fiyatını yüksek tutma imkânına sahip olurken; ticaret hadleri de ülke lehine bir gelişim gösterecektir.

2.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Ekonomilerin geleneksel olarak dış ticaret korumacılığında kullandıkları araç gümrük tarifeleridir. Fakat zaman içinde çok sayıda korumacı politikalar ve düzenlemeler ortaya çıkmıştır.

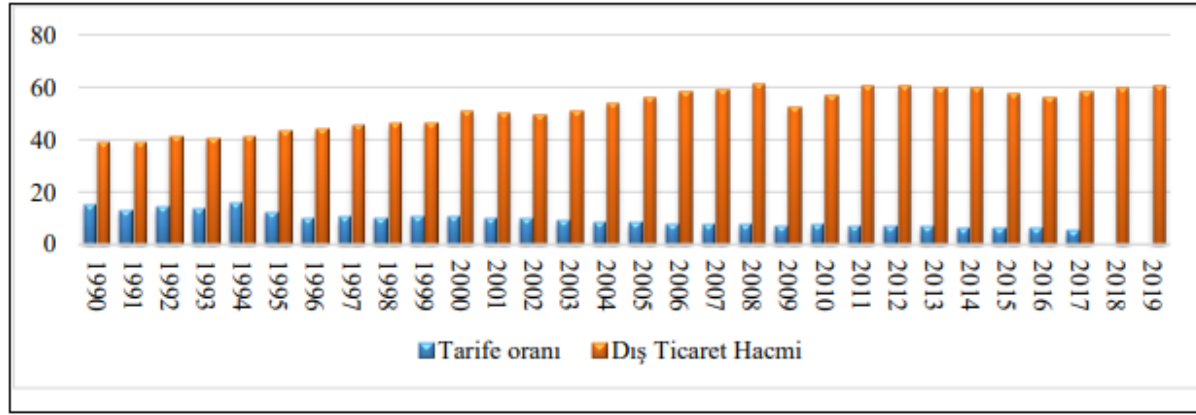
Bunlar :

1. Gümrük tarifeleri
2. Tarife dışı kotalar
  - 2.1 Miktar kısıtlamaları
    - 2.1.1 ithalat kotaları
    - 2.1.2 ithalat yasakları
    - 2.1.3 döviz kontrolü
    - 2.1.4 çoklu kur sistemi
  - 2.2 Yeni korumacılık ve Öteki Tarife Dışı Araçlar
    - 2.2.1 ihracat ve gönüllü kısıtlamaları
    - 2.2.2 damping
    - 2.2.3 ihracat sübvansiyonları
    - 2.2.4 iç piyasaya dönük endüstrilere sübvansiyonlar
    - 2.2.5 fark giderici vergiler
    - 2.2.6 yurt içi katkı zorunluluğu
    - 2.2.7 ihracat vergileri
    - 2.2.8 karteller
    - 2.2.9 sağlık,çevre standartları, idari düzenlemeler
    - 2.2.10 diğer kısıtlamalar

Tablo 1: Küresel Ekonomide Serbest Ticaret ve Korumacılığın Yıllara Göre Seyri

Yıllar	Dış Ticaret Politikası	Uygulanan Dönem
1500-1776	Korumacılık	Merkantilizm ve sömürgecilik ,ekonomik milliyetçilik ve korumacılık
1776-1875	Korumacılıktan serbest ticarete geçiş	Korumacılığa karşı gösterilen tepkiler ve serbestleşme isteği
1875-1914	Serbest ticaret	Altın para çağı ve ticari liberalleşme- dış ticaretin canlanması
1914-1944	korumacılık	Savaş,durgunluk,daralma ve depresyon
1944-1970	Serbest ticaret	Kurum bazında kapitalizm,ticari liberalleşme
1970-1980	Yeni korumacılık	OPEC krizi,stagflasyon,konjonktürel daralma
1980-2000	Serbest ticaret	Neoliberal politikalar,çok uluslu şirketler,ticari liberalleşme,rekabet,tarife dışı araçlar,küresel finansman
2008-2018	Yeni korumacılık	Küresel finansal kriz ve kur savaşları,yeni merkantilizm,yeni korumacılık

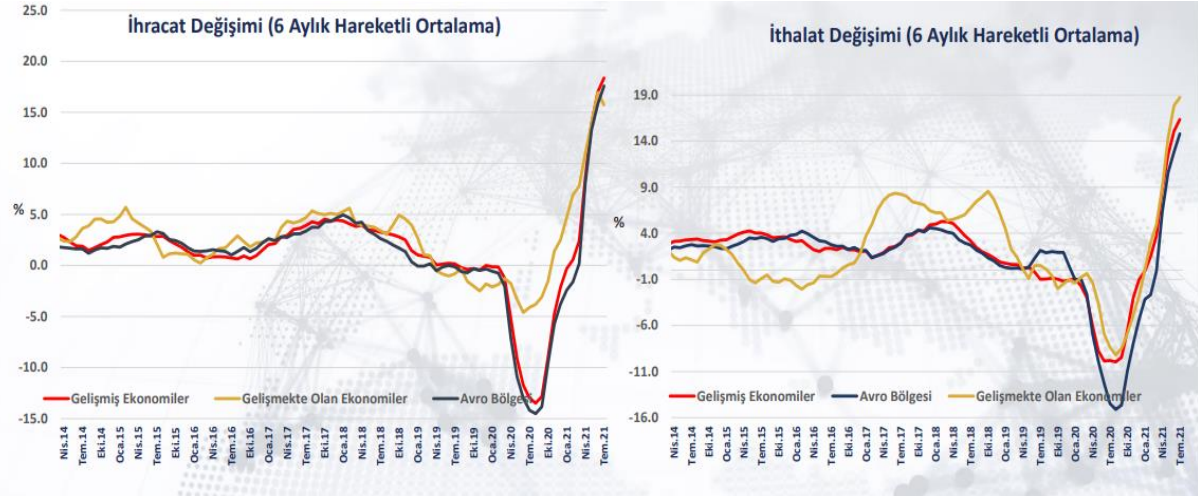
Kaynak : Aytekin, İ., & Okyay, U. (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 851-862.

Tablo 2 : Dünyada Ticaret Hacmi (GSYH%) ve Tarife Uygulamaları

Kaynak : Batbaylı, Ş. & Özarslan Doğan, B. (2021). Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği . *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1) , 17-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/yalovasosbil/issue/61346/723715>

Tablo 2 incelendiğinde dış ticaret hacmi ile tarifeler arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu görmekteyiz. Tarifeler arttıkça ticaret hacmi azalmış, tarifeler azaldıkça ticaret hacmi artmıştır .

Tablo 3 : Küresel Ticaret Endekslerindeki Gelişmeler

Kaynak : T.C Ticaret Bakanlığı , 2021

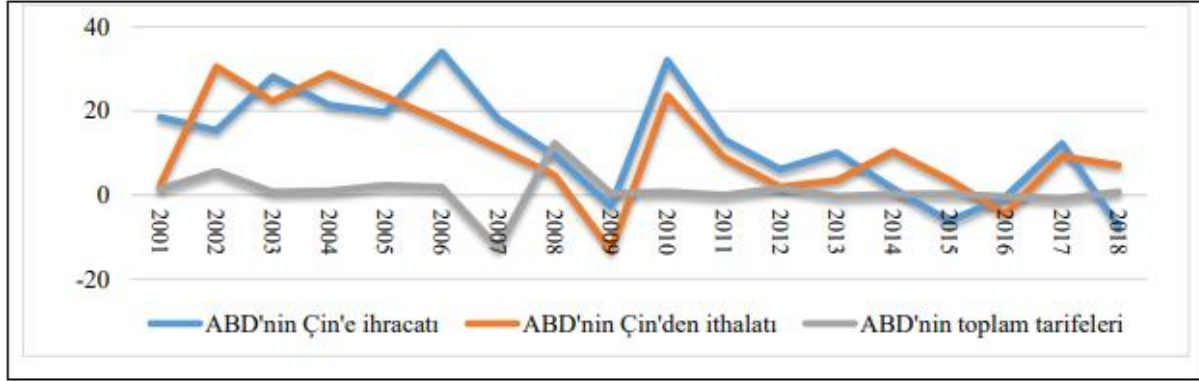
Tablo 3 'te küresel ticaret endekslerindeki gelişmeleri görmekteyiz .Bu endeks gelişmiş , gelişmekte olan ve Avro bölgesi ekonomilerini 2014-2021 arasındaki verileri göstermektedir .Şekle göre özellikle pandemi dönemi endeksin ani bir düşüş yaşadığını görmekteyiz.

2.3. ABD-Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye

ABD ile Çin arasında süregelen çatışmalar çok eskiye dayanmaktadır . Çin uzun dönemler boyunca ihracata yönelik bir kalkınma planı izlemiştir . Aynı zamanda ABD ithalatının büyük bir kısmını Çin ile yapmaktadır .2008'den bu yana Çin'nin hızlı bir büyüme göstermesi tüm dünyanın gündemine girmiştir. ABD yıllardır dünya üzerinde büyük etkiye sahipken, bu etkisini zamanla Çin ile paylaşmak zorunda kalmıştır . Bu konuda üretimin ve ticaretin Çin'e yönelmesi , sermayenin de Çine doğru akmasıyla sonuçlanmıştır . 2018'de Donald Trump'ın yönetimi korumacı politikalar içermektedir. ABD kendi ulusal güvenliğini korumak için dış ticarete korumacı bir davranış sergiliyordu . Bu yüzden 2018 yılında bazı ithalat kalemlerine ek gümrük tarifeleri konulmasıyla ticaret savaşlarının fitili ateşlenmiş ülkeler karşılıklı olarak misilleme korumacı politikalar yapmaya başlamıştır.

Ticaret savaşlarının ilgili ülke ekonomileri üzerinde yük oluşturduğu ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği birçok çalışmada vurgulanmıştır. Özellikle en çok uygulanan korumacı tavır olan gümrük tarifelerinin artırılması ithalatın daha pahalı hale gelmesine yol açmaktadır. Bu durum ise ithal edilen ürünlerin fiyatına yansımakta ve dolayısıyla tüketimi azalmaktadır. Böylece üretim kanadı olumsuz etkilenmekte ve ekonomik büyüme de dezavantajlı duruma geçmektedir. Yapılan çalışmalar ticaret savaşının imalat sanayine yansımaları vasıtasıyla istihdamında olumsuz etkileneceğini ortaya koymuştur. Ayrıca bu durum ülkelerin refah artışlarını da engellemektedir (Baybathlı vd. , 2021 : 32).

Tablo 4 : ABD-Çin Ticaret Değerleri ve Toplam Tarife Değişimleri (%)

Kaynak : Batbaylı, Ş. & Özarslan Doğan, B. (2021). Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği . Yalova Sosyal Bilimler Dergisi , 11 (1) , 17-36 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/yalovasosbil/issue/61346/723715>

Peki Türkiye bu ticaret savaşlarının neresinde ? Bu sorunun cevabı şu şekildedir .

Artan kurların yanı sıra ABD-Çin arasında başlayan ticaret savaşlarından Türkiye'nin ABD'ye ihraç ettiği çelik ve diğer ürünler de etkilenmeye başlamıştır. Küresel çapta ortaya çıkan ekonomik mücadeleler ve korumacı politikaların yükselmesi ve artan ekonomik belirsizlikler Türkiye gibi kırılgan ülkeleri daha fazla etkilemektedir. Dolayısıyla, gelecek yıllarda ticaret savaşlarının devam etmesi, bu savaşa katılan ülkelerin sayısının artması, politik huzursuzluklar, Türkiye'de hem döviz kurlarını hem de dış ticareti olumsuz yönde etkileyebilir. Ticaret savaşlarına eğer diğer gelişmiş ülkeler dâhil olmazsa, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracatın çok fazla olmamasından dolayı, Türkiye'ye olumsuz etkisi sınırlı olacaktır (şanlı , 2019 : 627) . Fakat korumacılık duvarlarını yükselten ekonomi sayısı arttıkça, yıllarca dış ticarete açık veren Türkiye'nin ihracatının azalmasına, böylece Türkiye'de üretim ve büyümenin düşmesine neden olabilir. Kısacası 1990'lı yıllardan sonra başta Çin ve Hindistan olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomide paylarının yükselmesi gelişmiş ülkeleri 2008 sonrası korumacılığa yöneltmiştir. Bu durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomi ve ticarete gelecek dönemlerde risklerin daha da yükselmesine neden olabilir. Dolayısıyla uzun dönemde Türkiye için riskler sadece ticaretin yönü üzerinde değil ticaretin toplamı üzerinde de artabilir (şanlı , 2019 : 627) . Ticaret savaşlarının başlamasının üzerinden yıllar geçmiştir. Bu sonuçlara göre ticaret savaşları Türkiye'nin ABD, AB ve Çin piyasalarında kayıplar yaşamasına neden olmuş fakat ihracatın Orta Doğu gibi diğer bölgelere artışı sayesinde toplam ihracatı çok fazla etkilememiştir. Ekonomik ve ticari çekişmeler Türkiye'de daha çok kurlar ve sermaye üzerinde baskı yaratarak makroekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ticaret savaşlarının bitmesi için ilk faz anlaşma 2020'nin Ocak ayında yapılmıştır. Fakat tarife dışı önlemler ABD'de 2 yıldır artmaya devam etmektedir. ABD'nin başlattığı ticaret savaşları oldukça derinleşmiş ve bu durum savaşın ikinci perdesi olan teknoloji savaşlarına neden olmuştur. Dolayısıyla tarife indirimi anlaşması yapılsa bile özellikle Çin'e karşı başlatılan yasal önlemlerin artması teknoloji savaşlarının bir süre daha devam edeceğini göstermektedir(şanlı , 2019 : 627).

3. KUR SAVAŞLARI

Kur savaşları dış ticaretteki korumacılığın neden olduğu bir küresel olay haline gelmiştir. Temel amaç dış ticaret açığını kapatmak, iç piyasa avantajı elde edebilmek, karşı ülkenin taviz vermesini sağlayabilmek ve istihdam yaratmak gibi makro ve mikro değişkenleri etkilemektir. Hepimizin de bildiği gibi dış ticaret euro ve dolar üzerinden yapılmaktadır. Bu yüzden kur politikaları ABD ve AB açısından farklılık göstermektedir. Örnek verecek olursak Amerika dolar arzını FED'in dolar basımı ile kontrol altında tutarken, Çin hükümeti mevcut olan rezervleri kontrol altında tutmaktadır.

“ Uluslararası parasal sistemin en temel amacı, ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticaretinin ve sermaye akımlarının sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak ve parasal sistem bu amacını dört şekilde ile gerçekleştirir, bunlar; döviz kontrolleri ve döviz kurları, uluslararası ödeme ve transferler, uluslararası sermaye hareketliliği ve son olarak uluslararası rezervlerdir (Şanlı , 2021 : 67) .”

“Uluslararası Para Sistemi, 1944 yılında Bretton Woods Konferansı'nda gündeme gelmiş ve 1945 yılında kurulan IMF'e bu sistemin yönetimi ve kontrolü görevi verilmiştir. IMF'nin ülkelere borç verme ve ekonomik ilişkileri yönetme görevinin yanı sıra, kurumun asıl görevi küresel para sistemini ve kurları düzenleme ve kontrol etmektir. IMF ile birlikte kurulan parasal sistemde, 1972 yılından sonra Bretton Woods sisteminin çökmesi ile yeni bir düzenlemeye geçilmiştir (IMF, 2007).”

“ 1876-1913 arasında, küresel ticarete parasal sisteme altın standardı uygulaması hâkim olmuştur. Fakat iki büyük dünya savaşı, 1929 Buhranı ve yüksek korumacı politikalar nedeniyle küresel ticarete bir yavaşlama meydana gelmiştir. Uluslararası ticaretin 51 yavaşlaması ise ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, dolar/altın standardının yükselmesi birçok ülkenin ticaretini sekteye uğratmıştır. Bu tür engellerin aşılması ve küresel üretim ve ticaretin artırılması amacıyla doların altın karşısındaki değeri sabitlenmiş ve diğer para birimleri dolara endekslenerek yeni para sistemine geçilmiştir. Fakat Bretton Woods sisteminin 1972-73'lü yıllarda petrol krizi nedeniyle çökmesi sonucunda sabit kur terkedilerek uluslararası esnek kur sistemine geçilmiştir (Şanlı , 2021 : 51).”

Doların altın karşısındaki belirlenmiş sabit bir değer sistemiyle birlikte, küresel dünya ticaretinde dolar başka bir boyut kazanmıştır. Altının ise kullanım alanı daralmış daha çok bankalarda rezerv saklama aracı ve ziynet haline gelmiştir .Bu sayede çoğu ülke kendi ulusal parasını dolar karşısında ayarlayarak dış ticaretine devam etmiştir . Yıllar geçtikçe de gelişen ülkelerin para birimleri de dolar karşısında dış ticarete değer kazanmıştır. Örneğin euro, yen, yuan gibi para birimleri. Altın yerine doların dış ticarete önem kazanmasıyla gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde dolar rezervlerinin önemi artmaya başlamış, dolar ihtiyacından dolayı yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmuş ve bu yüzden faizler arttırılmıştır. Bilhassa ithalat oranı ihracat oranından yüksek olan ülkelerde yerli girdi teminini zorlaştırmaya başlamıştır. Bu yüzden kur savaşları daha da derinleşmiştir. Kur savaşları denilen kavram, ülkedeki yerli para biriminin diğer para birimi karşısında ticari fırsat amacıyla devalüe edilmesi anlamına gelmektedir. Döviz kurlarındaki oynamalar birkaç yolla yapılmaktadır. Bunlardan en bilineni faiz oranlarında yapılan oynamalar sayesinde yapıldığıdır.

Tablo 5'e bakarak faizler düştüğünde piyasadaki dolaşan yerli para birimi miktarı artmaktadır. İktisat bilimine göre bir malın miktarı arttıkça o malın değeri düşmektedir. Bu kural paranın değeri için de geçerlidir. Yerel para arzının artmasıyla değeri de düşmektedir. Bu durum yerel paranın örneğin dolar

karşısındaki değerini düşürmekte doların fiyatını pahalılaştırmaktadır. Bir başka değişle faizler yükselirse paranın değeri artar. Çünkü piyasadaki miktarı azalmaktadır.

Tablo 5: Faiz,Kur Tablosu

Faiz ↓, Piyasada Dolaşan Yerel Para Arzı , ↑ Ulusal Paranın Değeri ↓
Özetle :
Faiz ↑, Ulusal Paranın Değeri ↑

Bazı ülkeler de kur ayarlamaları için serbest kur sistemi uygulamaktadır. Bu ülkelerde merkez bankaları piyasadaki döviz satın alır ya da hükümetler piyasadaki döviz miktarını kısıtlamaya çalışır ve bunun için bir takım politikalar uygular. Bu sayede devalüe yapmaya çalışırlar Sabit kur sisteminde ise bu olay merkez bankasının kur fiyatlarını düşürmesi ile gerçekleşir. Bu tip uygulamalar ihracat oranlarında artış sağlamak için yapılmaktadır.

Kur savaşlarının bir diğer özelliği, sadece ülkelerin değil, IMF, Dünya Bankası, uluslararası sermaye kuruluşları, şirketler ve sermaye sahiplerinin de bu sürece dahil olabilmesidir. Çünkü dünya geneline yayılan kur çekişmeleri bir ülkeyi, kurumu, şirketleri ve sermaye sahiplerini doğrudan etkileyebilmektedir (Şanlı,2021: 52).

Peki, kur savaşları terimi nasıl ortaya çıktı? Kur savaşları terimini ilk kez Guido Mantega kullanmıştır. Guido Mantega 2010 yılında Brezilyanın maliye bakanıydı. Guido, IMF'ye ulusal para birimlerinin diğer para birimleri karşısında düşük bir politika aracı olarak kullanıp kullanılmadığı ölçebilecek bir endeks kullanmaları gerektiği söylemiştir. Bu sayede 21.yy'ın kur savaşları dönemi başlamıştır.

2008 sonrasında kur savaşı, 2010 yılı itibari ile başlayan ve öncekilerden farklı olarak, ülkelerin karşı misillemeleri ile küresel bir olay haline gelen kur savaşlarıdır. Sonuç olarak kur savaşları da tarifeler gibi bir koruma aracıdır. Fakat kur savaşları dış ticarete politika aracı olarak 1970'li yıllardan sonra literatüre girmiş ve yeni korumacılık politikalarında kullanılan yaygın ve güçlü bir araç haline gelmiştir. Takibi ve kontrolünün güç olması uygulayan ülkelere büyük avantaj sağlamaktadır (Şanlı, 2021: 53).

4. TÜRKİYEDE KUR KRİZLERİ

Türkiye uzun yıllar boyunca birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin ortak noktası ise krizlerin iç-dış makroekonomik sorun, siyaset ve uluslararası sermaye hareketliliği kaynaklı olmasıdır. Yani gerek 1980 öncesi olsun gerek 1980 sonrası olsun yerli ekonomik krizlerin hepsinde kötü makroekonomi yönetimi (faiz, enflasyon, bütçe açıkları, yatırım alanları...), iç siyasette krizi tetikleyen gelişmeler (seçimler, askeri müdahaleler, ...) ve ani sermaye çıkışları (kur ve faiz baskısı ile) Türkiye'nin

kırılganlığının ana sebepleri olmuştur (Şanlı, 2021: 131). 1970’li yılların ardından sabit kur rejimi Breetton Woods sistemi ile derin bir darbe almış, Gelişmiş ekonomiler de dalgalı ve esnek kur sistemlerine geçiş yapmış ancak gelişmekte olan ülkeler sabit kur sisteminde kalmışlardır. 1980 yılına gelindiğinde Türkiye liberalleşmenin getirdiği bir takım riskler karşısında kırılgan bir hale gelmiş aynı zamanda siyasi problemleri artmaya başlamıştır. Günümüz ekonomisine baktığımızda Türkiye, 2018 yılında siyasi sebepler ağırlıklı bir kur krizi ile karşı karşıya kalmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte Türkiye’de batı karşıtlığı eğilimi başlamıştır. Gerek ABD ile gerekse Avrupa ile siyasi krizler gündemde iken Türkiye’nin NATO ve AB üyeliği sorgulanmaya başlamıştır.

Dış politikada yaşanan S-400, F-35, rahip Brunson ve Doğu Akdeniz gerilimleri nedeniyle Türkiye uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu doğrultuda CDS risk pirimi yükselirken, yabancı yatırım çıkışları artarmış, sermaye girişleri ise azalmıştır. Aynı zamanda para ve maliye politikaları üzerinde seçim kaynaklı siyasi baskıların artması nedeniyle finansal piyasalarda güven sorunu daha fazla artmıştır (Şanlı, 2021 : 152) . Bu doğrultuda CDS risk pirimi yükselirken, yabancı yatırım çıkışları artarmış, sermaye girişleri ise azalmıştır. Aynı zamanda para ve maliye politikaları üzerinde seçim kaynaklı siyasi baskıların artması nedeniyle finansal piyasalarda güven sorunu daha fazla artmıştır(Şanlı, 2021: 152) . Ülke bu seyirde iken para politikasındaki savunma gücü giderek kopma noktasına gelmiştir. Faizler yükseliş trendine girmiş, döviz rezervleri ise erimeye başlamıştır. Bu durumlar 2020 ve 2021 yıllarında tüm dünyada patlak veren pandemi ile birlikte iyice derinleşmeye başlamıştır.

Özellikle pandemi nedeniyle gelişmekte olan ülkelere çok fazla sermaye çıkışı olmuştur. Fakat sermaye çıkışları Türkiye’de yeni bir kur şokuna yol açarken, Türk lirası diğer gelişmekte olan ülkelere negatif ayrılmıştır. Çünkü spekülasyon kur ataklarına karşı para politikasının savunma mekanizması son yıllarda yaşanan kur ve enflasyon şokları nedeniyle giderek zayıflamıştır (Şanlı, 2021 : 152). 2020 yılında bazı dönemlerde kurlar düşmüş, Türk lirası yeniden değer kazanma eğilimine girmişti. Fakat daha sonra 2021 yılında merkez bankasında yaşanan yönetim değişikliği ile birlikte kurlar yeniden harekete geçmiştir. Sonuçta Türkiye, dalgalı kur rejiminde 2018, 2020 ve 2021’de yeniden kur krizi denilebilecek bir sürecin içerisinde kendisini bulmuştur. Spekülasyon kur atakları ani dalgalanmalara yol açmış, artış eğilimindeki enflasyonla mücadele etmek için faizlerdeki dalgalanmalar ekonomik belirsizliği ortaya koymuştur.

5. SONUÇ

Yıllardır ülkeler arası süregelen ticaret ve kur savaşları pandemiden sonra iyice derinleşmeye başlamış gelecek için gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler için kıtlık riskini arttırmıştır. Çin ve ABD gibi kendi çıkarlarını gözeterek ve birbirlerine misilleme yoluyla ithalat ürünlerine koydukları tarife ve kotalar gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyümeleri negatif yönde etkileyerek küresel ticaretin daralmasına doğrudan yol açmaktadır. Ticaret ve kur savaşlarının olduğu bir durumda tarifeler artarken dolar arzı bir silah olarak kullanılabilir ve GSYH azalmaya başlar. Dolayısıyla ticaret ve kur savaşları, küresel ticareti olumsuz yönde etkilemektedir. Şu halde günümüzde ticaret ve kur savaşları devam ettikçe bir yandan tarifeler artacak, dolar arzının değişimi ile kur manüplasyonları artacak, bunun sonucunda ise hem küresel ticaret hem de küresel GSYH azalmaya devam edecektir. Peki, Türkiye bu süreçte neler yapmalıdır? Türkiye, türk lirasındaki değer düşüklüğünü fırsata çevirmeli ihracat kanallarını arttırmalı ve yerli üretime halkı teşvik etmelidir. Çünkü Türkiye ne kadar üretimini kendi yaparsa o kadar ekonomik istikrarsızlıkların önüne geçmiş olur. Türkiye’de istikrarsızlığa sürükleyen olumsuz nedenler şu şekilde sıralanmaktadır; Kur

oyunaklığı, Siyasi dengesizlikler, Riskin yüksek olması, İthal bağımlılık, Ticaret savaşlarının yarattığı etkiler... Bu nedenler ortadan kalkmadığı sürece Türkiye istikrar konusunda muallakta kalacaktır.

KAYNAKÇA

Alkan Y., (2018). Türkiye’de Dış Ticaret Açığı İle Büyüme Ve Döviz Arasındaki İlişki. İnsan Ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 54-67.

Parikh A., Stirbu C. (2004). Relationship Between Trade Liberalisation, Economic Growth and Trade Balance: An Econometric Investigation, Hwwa Discussion Paper. Hwwa Discussion Paper. Series no .282.

Auary S., Devereux B., Eyquem A. , (2020). Trade Wars, Currency Wars. Nber working paper. Series No: 27460.

Karadam Y. Duygu (2015). Real Exchange Rates and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Analysis . PJESS, 2, 20-38.

Yaman H., (2018). Türkiye’de Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerine Etkileri . Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1). 45-69.

Şanlı, O . (2020). Ticaret Ve Kur Savaşlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (35) , 600-636 .

Nuroglu, E , Çekin, S . (2020). Ticaret Savaşlarının Uluslararası Ticaret Ve Reel Ekonomiye Etkisi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi , (27) , 73-90 .

Kaya, M . (2019). A.B.D - Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye . Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi , (2) , 18-30 .

Şanlı, O , Ateş, İ . (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri . Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 7 (1) , 75-101 .

Aytekin, İ , Uçan, O . (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme . Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (2) , 851-862 .

Aytekin, İ., & Okyay, U. (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 851-862.

Batbaylı, Ş. & Özarıslan Doğan, B. (2021). Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği . Yalova Sosyal Bilimler Dergisi , 11 (1) , 17-36 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/yalovasosbil/issue/61346/723715> .

Şanlı, O. (2021). TÜRKİYE’DE 1994, 2001 VE 2018-2021 KUR KRİZLERİNİN YENİ NESİL KRİZ TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ . Aydın İktisat Fakültesi Dergisi , 6 (2) , 117-158 . DOI: 10.53839/aifd.988000

Subaşı Ertekin, M. (2001). TÜRKİYE'DE 1980 SONRASINDA DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET . Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 3 (1) , 183-198 . <https://dergipark.org> adresinden erişildi.

Baran, T. (2019). Dünyada Gümrük ve Ticaret Savaşları: Türk Vergi Kapasitesine Etkisinin Analizi . Gümrük ve Ticaret Dergisi , 6 (18) , 28-53 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumrukticaretdergisi/issue/51582/644189>

Ticaret.gov.tr (2021) . Ekonomik Görünüm Eylül (2021) .T.C Ticaret Bakanlığı . “ <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Eyl%C3%BCl%202021.pdf> “ (31.01.2022) .

ÇETİNKAYA, M., & MURATOĞLU, G. 21. YÜZYILDA KÜRESEL TİCARET SAVAŞLARI. *TİCARET VE KUR SAVAŞLARI KÜRESEL EKONOMİK POLİTİĞE YANSIMALARI*, 7.

THE MANAGEMENT OF WATER AS A COMMON POOL RESOURCE THROUGH WAQFS IN KONYA¹³

Mustafa TEK^a

^a Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-2604-2802

E posta:

mtek@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

The classical and neoclassical economic theories argue that free market conditions must be established for efficient allocation and distribution of the resources. According to these theories, individuals should only seek to maximize their own interests, and so, with the invisible hand mechanism a socially optimum point will be reached. However, water resources are defined as common pool resources in economics literature. The most important feature of the common pool resources is that, unlike other commodities traded on the market, if the beneficiaries try to maximize their own interests, they will cause a tragedy and destroy the resource. Cooperation in the use of such a resource is very important in terms of sustainability. In this study, it was sought to answer the questions that whether people cooperate in the management of the water resources existed in Konya. If they cooperated, how? If they did not cooperate, whether the state intervened or not? Ottomans had left water management to community and undertook supervision duty. People used the institution of waqf which is heavily rely on Islam in order to ensure efficiency. At present, water has become a commodity that is bought and sold in market. However, in Konya there still are free fountains in many places. Moreover, the ongoing practice of the mirab since the Seljuks has been continuing in some villages.

Keywords: Konya, Water Resources, Common Pool Resources, Water Management

ORTAK HAVUZ KAYNAĞI OLAN SUYUN KONYA'DA VAKIFLAR ARACILIĞI İLE YÖNETİLMESİ

ÖZET

Klasik ve Neoklasik İktisat teorileri kaynakların etkin dağılımı ve bölüşümü için serbest piyasa şartlarının oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Bu teorilere göre bireyler ancak kendi çıkarlarını en yükseğe çıkarmak için çalışmalıdır ve bu sayede görünmez el mekanizması ile toplumsal olarak da en yüksek fayda elde edilmiş olur. Ancak su kaynakları İktisat yazınında ortak havuz kaynakları olarak nitelendirilmektedir. Ortak havuz kaynaklarının en önemli özelliği, piyasada alınıp satılan diğer mallardan farklı olarak, eğer yararlanıcılar kendi çıkarlarını en yükseğe çıkarmak için çalışırsa toplumsal olarak faydanın düşer ve kaynak yok olabilir. Böyle bir kaynağın kullanımında işbirliği sürdürülebilirlik açısından çok önemlidir. Bu çalışmada tarihsel olarak Konya'da var olan su kaynaklarının yönetiminde ve paylaşılmasında işbirliği yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa nasıl yapıldığı, yapılmadıysa devletin müdahale edip etmediği sorularına yanıt aranmıştır. Osmanlı yönetiminin suyun yönetimini halka bırakarak sadece denetim yaptığı insanların da ortaya çıkmasında İslam'ın önemli rol oynadığı vakıf kurumunu işleterek suyun etkin kullanımını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Hâlihazırda, su alınıp satılan bir mal haline gelmiştir. Ancak Konya'da hala birçok yerde ücretsiz çeşmeler bulunmaktadır. Ayrıca Selçuklulardan beri süregelen mirab uygulaması bazı köylerde hala devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konya, Su Kaynakları, Ortak Havuz Kaynakları, Su Yönetimi

¹³ Bu bildiri 2017 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan 471247 numaralı "An investigation on sustainable use of common pool resources from a historical perspective: Konya case" isimli tezden üretilmiştir.

1. INTRODUCTION

Human kind always found the way for survival. Firstly, as hunter and gatherer, adopt to nature. Then, after settled-life, became dependent to land and adopted to land. This was one of the most significant change in human history. However, for humans, everything is changeable but not the water. Every civilization had been provided itself a living place near water resources.

If there are resources, so do the problems. Resources used for production, especially water, always be problems in terms of their management, allocation and distribution. How did people cope with these phenomena? Did they cooperate? If they did, how? If they did not cooperate, did governments intervene? These are major questions about allocation of resources. Every civilization, depending on its own circumstances, enhanced solutions.

Water resources are considered to be part of the commons. The commons are sometimes proposed as common pool resources and refer to natural resources such as: air, the atmosphere, the high seas, lakes, rivers, groundwater basins, forests etc. In other words, common-pool resources are natural resources where one's use reduces another's use and where it is often necessary, but difficult and costly, to exclude other users from benefiting the resource.

In this study, the sustainable use of common pool resources in Konya is investigated from an historical perspective. This study consists of three parts. In the first part, water resources are presented as a significant common pool resource. The importance of its allocation and distribution is told. In the second part, the relationship between water and Islamic law is presented for the sake of better understanding of Islamic civilizations' solutions. Then one of the most significant solution, proposed by Islam, called waqf is explained. The third part is about the applications of the institution of waqf about water related issues in Ottoman Konya. Practices of water waqfs and historical evidences are presented. Then the concepts of mirab and suyolcu are explained deeply.

2. WATER RESOURCES AS COMMON POOL RESOURCES

When settled-life had begun, a major change shaping human kind's future emerged. Agricultural production had changed humans' manner of life. People had been dependent to land and so water. This dependency brought a problem with it. Resource allocation had become one of the major problems in human kind in terms of production since agricultural production began.

Although there are several resources should be allocated for production, water has a special place among them. It is used in production process from agriculture to heavy industry. In this part, water is examined as a common pool resource. How water is allocated, distributed and used is tried to be explained.

2.1. The Classification of Public Goods

Commodities classified according to conventional public property according to whether competition is possible and whether it is possible to exclude it from the use of commodities can also be distinguished according to whether they are a single generation or multiple generations. This distinction is important in policy making. Commodities that benefit multiple generations and outweigh publicity should be priorities. In the same way, these kinds of goods can also be financed at the expense of some cargoes for future generations.

There are many ways to classify goods and services. One of them is below. Rivers and water ways are classified as quasi-public goods. They are classified according to whether they have one generation or multiple generations characteristics. Although water ways and rivers are classified as one generation quasi-public good. They are long standing and worth to analyze for more than one generation. They also classified as club goods meaning the fact that consumers are excludable but non-rival in consumption of this type of goods. However, classifying rivers and/or water ways as club goods is not historically realistic. In history, there are not any example of it.

Table 1: Public Good Classification

		Pure Public	Quasi-Public	Club	Related Product
One Generation	Regional	Preventing Forest Fires	Water Ways	Common Markets	Protecting Peace
		Cleaning Waste Water Resources	Rivers	Power of Crisis Management	Military Powers
		Controlling Animal Diseases	Highways	Enformation networks	Medical Help
		Preventing Floods	Local Parks		Tecnical Help
	Global	Preventing Ocean pollution	Electromagnetic Waves	Canals	Foreing Investments
		Weather Forecasts	Satellite broadcasts	Air Corridors	Disaster Helps
		Observation Stations	Postal Service	Internet	Forbidding Drugs
			Controlling Diseases	Sea Ways	
Multi Generation	Regional	Preventing Wetland Areas	Decreasing Acid Rains	National Parks	Protecting Peace
		Cleaning lakes	Protecting Fisheries	Irrigation Systems	Controlling Floods
		Cleaning Toxic Wastes	Protecting Hunting Areas	Lakes	NATO
		Decreasing Lead Emission	Decreasing the emission of volatile organic compounds	Rivers	Cultural Norms
	Global	Protecting Ozone Layer	Overuse of Antibiotics	International Parks	Protecting Tropical Forests
		Preventing Global Warming	Ocean Fisheries	Polar Cycles	Space Colonies
		Eliminating Diseases	Protecting Antarctica	Reefs	UN
		Creating Information			Decreasing Poverty

Source: Sandler, Todd Cited By Akdemir and Şahin, 2006

2.2. Allocation and Distribution of Water

The neoclassical profit maximization model faces several difficulties in solving allocation and distribution of water in production process in most of the countries. Because;

- Irrigation water is distributed free of charge; overuse is within the possibilities.
- There are far too numerous farmers willing to irrigate their soils. Soils must be irrigated properly, but allocative efficiency does not let always.
- Market failures, difficulties in accounting water reuse and the effect of this on water quality (Khouzam, 1990: 2-3).

Issues about water cannot be solved within the boundaries of classical or neoclassical economic theories. There is an interesting situation about water distribution that is whether scarce or plentiful, it is counted in economic problems. If scarce, on the one hand, a situation of conflict arises among farmers in their pursuit of taking the water they need for irrigation. On the other hand, excessive use of water might lead to water logging and salinity problems.

The inability of the neoclassical model to solve the problems associated with the allocation of water can be easily seen when among some number of farmers using the same water resource. Therefore, this situation shows the necessity for the search for an alternative way of distribution.

The areas of fisheries, forests, grazing systems, wildlife, water resources, irrigation systems, agriculture, land tenure and use are counted among common pool resources. Water is one too and so it is useful to examine from collective action point of view. Water resources includes canals, coastal management, dams, dyke management, groundwater, irrigation systems, river management, riparian rights, sea tenure, watersheds, water pollution, water scarcity, etc. (Digital Library of the Commons).

Every civilization has different relationships with water. The relationship depends on geography, legacy and capacity of their sets of rules. A civilization living near a desert could not construct institutions or rules as one living near ocean or nestled with rivers. As shown in section two of this chapter and chapters III and IV, geography has a significant effect on water management and distribution.

Legacy is also very important about the management of water resources. Civilizations could flourish with military successes, but ultimately, they collapse despite of their remarkable wealth, power or cultural achievements (Olson, 1982: 1) and new civilizations took their places. Many examples can be given to this cycle throughout history. Even they had collapsed, civilizations inherited their ways of life including laws/rules about allocation and distribution of resources. Anatolia is one of the best examples of it.

3. WATER IN ISLAMIC LAW AND THE INSTITUTION OF WAQF

The problem of sustainable usage of common pool resources fundamentally can be evaluated as a question of law because law can be seen as the sum of all normative rules regulating social life. Every civilization tried to solve this problem according to its capacity by sets of rules and laws. All of the societies, countries, or each human being differs and are unique in many ways. And there is a folk wisdom behind this difference (Olson, 1982: 9-10)

The types of resources are also effective on the solutions suggested. Water resources need special attention because of their vitality and indispensability. Civilized or non-civilized all of the groups, organizations or societies have rules about using and sharing water resources. The characteristics and qualities of the institutions they found depend on the level of civilization.

Until 7th century, the rules and law of Islam are in charge in a wide geography. The characteristics of the geography are strongly related with water. Water is the source of life according to Islam. In Al-Anbiyáa (The Prophets)/30, Allah says “Do not the Unbelievers see that the heavens and the earth were joined together (as one unit of creation), before we clove them asunder? We made from water every living thing. Will they not then believe?” (Kur’an-ı Kerim Meali, 2003: 323)

3.1 Islamic Law and Water

Islamic law smooths the way for institutionalizing issues. It can be seen in various areas. As an example, waqfs² are one of the most significant institutions in Islam. They have been used to solve many social problems. They were established for many reasons such as moral, religious, political and economic (Joseph, 2015: 238). Also they were closely integral to the management of water resources. There were numerous waqfs only interested in water related issues. The genuine characteristics of waqf encouraged people to construct this institution. The major characteristics of waqfs are as follows:

- They cannot be inherited to next generations
- No one can obtain its possession
- They cannot be used contrary to the waqf deeds

Islam set also rules about this collective action problem. Kings, sultans, and shahs meaning the fact that every ruler in Islamic states tried to eliminate water scarcity. For instance, when Sultan Mehmet had conquered Istanbul, he commanded to repair cisterns. Ottoman sultans had always given special attention to water issue. Also Yavuz Sultan Selim, on the way to Iran for the sake of conquest, passed through Konya. He saw the Tomb of Mevlana and decided to bring water from Dutlu to put it at dervishes’ disposal. In fact, Mevlevi dervishes provided the water over their need to local people for their benefits (Gordelevski, 1938: 1059). Basic motivation had come from Islam. An authentically conveyed hadith Hz. Muhammad said that pasturage, water and fire were commons among people (Akyüz, 2015: 234).

However, initially, the definition and evolution of waqf is important. Because it differs from other pious endowments in various aspects. Literally waqf means to stop, contain, or to preserve. In sharia, a Waqf is a voluntary, permanent, irrevocable dedication of a portion of one’s wealth or income – in cash or kind – to Allah. Once a waqf, it never gets gifted, inherited, or sold. It belongs to Allah and the corpus of the waqf always remains intact. The fruits of the waqf may be utilized for any sharia compliant purpose.

3.2 Ottoman Practice of Waqfs and Water Resources

Water resources are one of the most important common pool resources and sustainable usage is very important for human life. Therefore, in Ottoman State, these resources were also under the responsibility of civil society and so mostly of waqfs. Due to its vital importance and Islamic motivations mentioned above, people were disposed to build fountains, water wells, water-tank with a fountains (Şadırvan) and make them waqf. Similarly, People endowed their heritages and incomes to the expenses of these waqfs. The most important expense was clearance, maintenance and repair of the watercourses. Building a pious endowment is important, but maintaining is also very important. If a waqf was deprived of income, it was bound to disappear. To avoid this disappearance, in big provinces of Ottoman state, state officials provided regular incomes for these waqfs. Some examples are as follows: Mehmed the Conqueror and Suleiman the

Magnificent in İstanbul, Kavas Ahmed Ağa in Çengelköy and Beylerbeyi, Karakulak Ahmed Ağa in Beykoz, Sheikh al-Islam Mehmed Efendi in Ankara, Sheikh al-Islam Kara-Çelebi Zade Abdül Aziz Efendi in Bursa, Köprülüzade Fazıl Ahmed Pasha and Kethüda (Chamberlain) Osman Ağa in İzmir, Silahdar Ağa in Cyprus (Berki ve Çumralı, 1959: 40-41).

3.3 Historical Evidence about Konya

During the period of Seljukid Sultanate, Vizier Sahip Ata Fahreddin Ali made significant contributions to the Meram Stream water systems, opened the Sahip River, which is known by his name, and connected the water distribution to a rule. In Meram Stream, although water was abundant in winter, water was decreasing in summer and became very valuable. According to this, the water in the summer was accepted as 12 okka and divided into rivers as follows.

1 okka equals to 1283 grams, and in here, it did not mean in real terms. It is used okka as a unit of measure. Okka was a water measurement unit in Seljukid Sultanate (Gordelevski, 1938: 1055). In Ottoman State, water had been measured according to its flow rate. Names of water measurement units were as follows: 1 Hilal .5625 l/min, 1 Çuvaldız 1.125 l/min, 1 Masura 4.5 l/min, 1 Kamış 9 l/min, 1 Lüle 36 l/min, 1 Salma 108 l/min.

Water distribution above was called 'Sahip Water Regulations'. The distribution of water to Konya and its surroundings was made according to the Sahip Water Regulations, and when it was not complied with, the subject matter went to the court and resolved there. The distribution of water in Konya based on the account of the Sahip Water Regulations has been done from the past to the republican period. Öztürk and Çam (2013), in their inspiring paper, indicate that they scanned 223 waqf deeds of the waqfs founded in and around Konya between 1200 -1926 in the Waqfs General Directorate Archive, and 16 water-related waqfs were identified. And then they also scanned Konya 70 volumes of the court records from 940 – 1250 of the hegira. They found 47 decisions that 10 of them were related to waqfs, 38 of them were related to fountains and 9 of them were related to hammams. And so they reached 26 waqfs about water waqfs (Öztürk ve Çam, 2013: 356).

Similar to the general structure of the management of common pool resources, in particular water resources, in Ottoman State, conflicts were unavoidable. Although there were artisans in Konya, economic activities were mostly composed of agriculture. Economic importance and life-sustaining characteristic of water also contributed to the increase of conflicts. Therefore, naturally, religious courts had supervision duties about any conflicts in usage of these resources. Four of the conflicts and/or decisions in Konya are presented here.

- There was a waqf under the date of 953/1547 founded by Kazasker Abdulkadir Efendi bin Mevlana Muhyiddin Mehmed. He had a new river/watercourse from Meram to Konya opened to supply water. He not only made a new watercourse built but also provide income for the sake of covering the expenses of it. In the waqf deed, incomes of a bedesten³ including 76 workplaces, an inn and 90 workplaces next to the bedesten, which were 2400 Dirham, were endowed for this waqf after paying the rent to the Selçuk Hatun Waqf and the Sultan Aladdin Waqf (Öztürk ve Çam, 2013: 359).

- According to two religious court adjudications dated 1250 of the hegira, it is understood that the water of Yaka River was distributed via water waqfs. The villagers of Yaka had claimed that they

had been settled upside of the river and the right of irrigation had been belonged to them. Hocacihan villagers had objected and gone to Kadı. At the end of the court, Kadı decided that villages should share the water in halves. The interesting part of the decision is that Kadı also decided that %60 of the workers for repairing and cleaning the watercourse must be from Hocacihan and %40 of them must be from Yaka (Öztürk ve Çam, 2013: 360).

In Ottoman State, when a sultan came to the throne, he enacted a firman as a renewal and approval of the firmans of former sultans. In 2 Shaban 1231 of the hegira or in 1815, Sultan II. Mahmud enacted a firman⁸ to renew and approve the former firmans. Before enacting, Sultan had charged the Evkaf Nazırı⁹ Hafız İsa Pasha for a land survey. In that firman, detailed information could be founded. The details are as follows:

- The Sultan Aladdin Waqf was exempted from all taxes such as water tax, fountain tax etc.
- Although the waqf was exempted from tax, some people claiming to be officials took tax.
- If beneficiaries had avoided giving tax, they cut the water and make villagers suffered.
- By bribing the officials, some villagers could have changed the order of irrigation.
- Sultan commanded the Kadı to regulate the water distribution and irrigation and decided the continuation of the waqf.

4. CONCLUSION

In this study, the major common pool resource, water resources, are investigated in Konya from a historical perspective. Konya was the capital city of Seljukid Sultanate. When Turks had come to Anatolia, they brought their knowledge about water management and distribution. Seljukid Sultanate also contributed to this legacy and with the help of Islamic background constituted efficient institutions called waqf. In fact, major developments about water waqfs in Konya, had occurred in Ottoman era. The Ottomans gave substantial importance to the institution of waqfs. Besides waqfs, their fiscal institutions also contributed to water related issues. The mukataa system was also appropriate for water resources. Until the second half of the 19th century, this system was being implemented.

For Ottomans, Istanbul had a different meaning. Nothing was important but the provision of Istanbul. Water was also included in that provision. They constituted su yolcu artisans and solved the water need of Istanbul to a great extent. Su yolcu was special to Istanbul and around it. In Anatolia, mirabs were the executives of water and water related issues and most of the time government did not intervene.

To conclude, it is understood from historical evidence that in Ottoman State, people use water resources according to a set of rule without any coercion by the government. Old practices were respected by people and by Kadıs. They were seen as a source of law. It is an indicator that people had been cooperating in use of common pool resources in Ottoman Konya. Central government had only a supervisory role on the management and distribution of water resources.

REFERENCES

- Akdemir, A. ve Şahin, M. (2006). Küresel Kamusal Malların Üretim ve Yönetim Dinamikleri Bağlamında Sınıflandırılması. *Maliye Dergisi*, Ocak- Haziran(150).
- Akyüz, H. (2015). Ot, Su ve Ateşin Ortak Kullanımı İle İlgili Bir Hadisin Güncel ve Evrensel Değeri. *Journal of the Human & Social Science Researches*, 4(1), 232-244.
- Berki, A. H. ve Çumralı, S. (1959). *Su Hakları Eski ve Yeni Hükümlere Göre*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Digital Library Of The Commons, https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/contentguidelines#water_resources, retrieved at 09.08.2021
- Gordelevski, V. A. (1938). Konya İrva ve İska Tarihine Dair Materyaller. *Konya Halkevi Dergisi*(18-19).
- Joseph, S. (2015). Islamic Law and the Management of Natural Resources in Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Syria. *Environment and History*, 21(2), 227-256.
- Khouzam, R. F. (1990). Sustainable Non-Price Allocation of Irrigation Water: An Outline. Paper presented at the Designing Sustainability on the Commons, Duke University, Durham, NC.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2003). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*: Yale University Press.
- Öztürk, N. ve Çam, M. (2013). Evkafın Suları veya Tarihte Su Vakıfları. Paper presented at the Su Medeniyeti Sempozyumu, Konya.

8. OTURUM

KATILIM BANKACILIĞI, FİNANSAL ARAÇLARI VE TÜRKİYE UYGULAMASI

Emine FIRAT^a

Hüsne Gülce Denek^b

Feyzullah Büyükgöz^c

ÖZET

^a Doç. Dr., Aksaray
Üniversitesi, İktisat,
Aksaray, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-4586-
1632

E-posta:
fratmine@aksaray.edu.tr

^b Hüsne Gülce Denek,

E-posta:
husnedenek@gmail.com

Y.Lisans Öğrencisi, Aksaray
Üniversitesi, İktisat,
Aksaray.

^c Feyzullah Büyükgöz

Y.Lisans Öğrencisi, Aksaray
Üniversitesi, İktisat, Aksaray

E-posta:
feyzibuyukgoz@hotmail.com

Türk bankacılık sisteminin tamamlayıcısı olarak 1983 yılında yasal alt yapısı oluşturulan ve 1985 yılının başlarında fiilen faaliyete geçen faizsiz bankacılık modeli uzun bir geçmişe sahiptir. Türkiye’de, “Özel Finans Kurumu” adıyla faaliyetlerine başlayan bu kurumlar, isminden kaynaklanan ve özellikle uluslararası finansal piyasalarda ortaya çıkan yanlış anlaşılmalara nedeniyle, 2005 yılında Bankacılık Yasası’nda yapılan değişikliklerle, “Katılım Bankası” adını almıştır. Katılım Bankaları reel ekonomiyi finanse ederek, mali sektörde faaliyet gösteren bankalardır. Katılım bankacılığının temel amacı, faize karşı tutum sergileyen ve bu nedenle parasını yastık altında saklayan bireylerin atıl fonlarını ekonomiye katarak ülkenin gelişmesine katkı sunmaktır. Bu çalışmada Türkiye’de faizsiz bankacılığın, bankacılık sektörü içindeki durumu, sektör içindeki payı ve finansal istikrara performans göstergeleri bakımından katkıları ifade edilmiştir. Türkiye’deki bankacılık sektörü ile İslami esaslara göre kurulduklarını ileri süren katılım bankalarının son yıllardaki bazı göstergeleri karşılaştırılarak, katılım bankalarının finansal piyasaların istikrarına etkileri irdelenmiştir. Katılım bankalarının özellikle son yıllardaki performansının; aktif, öz kaynak, şube ve personel gelişimleri ile karlılık durumu göstergeler açısından finansal istikrara katkıları değerlendirilmiştir. Bu bildiri kripto paranın varlık olup olmadığı, paranın özelliklerinden hangilerini taşıyıp taşımadığını, günümüzde sanal para türlerinin giderek ne yöne doğru yöneldiğini araştırmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Katılım Bankacılığı, Türkiye’de Katılım Bankacılığı

JEL Kodları: A, O

Participation Banking, Financial Instruments and Turkey Implementation

ABSTRACT

The interest-free banking model, which was established in 1983 as a complement to the Turkish banking system and became operational in early 1985, has a long history. These institutions, which started their activities in Turkey under the name of "Private Finance Institution", were named "Participation Bank" with the amendment made in the Banking Law in 2005, due to misunderstandings arising from their names and especially in international financial markets. Participation Banks are banks operating in the financial sector by financing the real economy. The main purpose of participation banking is to contribute to the development of the country by adding the idle funds of individuals who have an attitude against interest and therefore keep their money under the pillow. In this study, the situation of interest-free banking in Turkey in the banking sector, its share in the sector and its contribution to financial stability in terms of performance indicators are expressed. The effects of participation banks on the stability of financial markets are analyzed by comparing some indicators of the banking sector in Turkey and the participation banks, which claim to be established according to Islamic principles, in recent years. Participation banks' performance especially in recent years; The contribution to financial stability has been evaluated in terms of asset, equity, branch and personnel developments and profitability indicators.

Keywords: Banking, Participation Banking, Participation Banking in Turkey.

JEL Codes: A, O

1. GİRİŞ

Katılım bankacılığı konvansiyonel bankacılığa alternatif olarak kurulmuştur. Ancak finansal faaliyetleri ve işlemleri bakımından İslami esaslara dayalıdır. Bu noktada katılım bankacılığı fon toplama ve kullandırma işlemlerinde faiz kullanmamakta onun yerine kar-zarar ortaklığı işlemleri yapmaktadır. Katılım bankalarının kurulmasıyla birlikte kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınma bilirliliği, reel sektöre kaynak aktarılarak ekonominin gücü arttırılmıştır. Reel sektöre fon sağlayarak istihdamı ve atıl kalan fonları sistem içerisine alarak fonları, ticarete kullandıktan sonra kar-zarar ortaklığı içerisinde fon sahiplerine kazanç sağlamaktadır. Katılım Bankaları'nın finansman sisteminin temel yapısını, faizsiz ekonomi prensiplerini temel alan kurallar bütünü oluşturmaktadır.

Çalışmada ilk olarak, Türk Bankacılık Sistemi başlığı altında; banka kavramı, Türk bankacılık sisteminin tarihsel gelişimi ve finans sistemi içindeki yeri kısaca anlatılacaktır. Sonrasında ise, faizsiz bankacılığın diğer adıyla katılım bankasının; tanımı, amacı, önemi, doğuşunu hazırlayan nedenleri irdelenecektir. Daha sonra finansal araçlarının ve fon kullandırma yöntemlerinin neler olduğu tespit edilecektir. Son olarak ise, Katılım Bankalarının Türkiye'de uygulama şekli araştırılacak ve tablolarla kısaca analiz edilecektir.

2. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİ

2.1. Banka Kavramı

Finansal kuruluşlar, ekonominin etkin bir şekilde işlemesi ve tasarrufların yatırımcılara yönlendirilebilmesini sağlayan en önemli araçlardan bir tanesidir. Bankalar hem ülkelerin ekonomik gelişmelerinde hem de finansal yapılarının güçlendirmesinde önemli bir aktör olarak görülmektedir (Özdemir, 2019: 4).

“Bankalar; gerçek ve tüzel kişilerin tasarruflarını toplayarak bunları gelir sağlayıcı işlere kredi yoluyla kanalize eden, ödemelerde aracılık yapan, para nakli, senet tahsili, emanet kabulü gibi çeşitli hizmetler gören işletmelerdir”(Aydın, 2012).

Halkın tasarruflarını mevduat şeklinde kabul ederek, ihtiyacı olanlara kredi olarak aktaran veya yatırım yapan ödemelerde aracılık eden senet tahsili, emanet kabulü gibi çeşitli hizmetler gören ticari kuruluşlardır. Bankalar güvence üzerine para ticareti yapan kuruluşlardır (Duranlar, 2014).

2.2. Türkiye'de Bankacılık Sektörü

Türkiye'de, bankacılık sektörünün 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı görülmektedir. Türk bankacılık sektörünün tarihsel gelişimi Osmanlı döneminden başlanarak ele alınmış ve 1980 sonrası gelişmeler incelenmiştir. Türkiye'de bankacılık sektörünün gelişimi; Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki ayrılmaktadır. Cumhuriyet dönemi bankacılık sistemi ise kendi içerisinde belli dönemlere ayrılmıştır.

Osmanlı döneminde kurulan bankalar yabancı sermayeyle kurulan veya yabancı şirketlerin faaliyetlerini finanse etmek amacıyla kurulan bankalardır. Cumhuriyet döneminde ise 2006 yılına kadar bankacılık sistemi birçok değişik dönem yaşamıştır. Milli bankacılığın geliştiği 1923-1932 dönemin ardından, devlet bankalarının kurulduğu bir dönem yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından özel

bankaların kurulduğu bir dönem yaşanmıştır. Planlı dönem denilen 1961-1979 yılları ise çok şubeli bankacılığın geliştiği dönem olmuştur (Erdem, 2017):

- Osmanlı Dönemi (1847-1923),
- Cumhuriyet Dönemi (1923-1933),
  - o Kamu Bankalarının Kuruluş Dönemi (1933-1945),
  - o Özel Bankaların Gelişme Dönemi (1945-1960),
  - o Planlı Dönem (1960-1980),
  - o Serbestleşme ve Dışa Açılma Dönemi (1980 ve sonrası)

Batıda ticaretin gelişmesi ve sanayi devrimi sonrası artan ekonomik refah sonucunda bankacılık sektörü gelişme göstermiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı dönemde ekonomik ve siyasi anlamda bir gerileme döneminde olması bankacılığın gelişmesini engellemiştir (Günel, 2010).

19. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen parasal ve ticari gelişmeler Osmanlı Devleti'nin paraya olan ihtiyacını arttırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Kaime' adındaki ilk kâğıt para 1840 yılında bütçe açıklarını kapatmak için çıkarılmıştır. Osmanlı Hazine'sinin sürekli dış ticaret açıkları vermesi ile kaimelerin yabancı paralar karşısındaki değeri önemli derecede düşmüştür (Yetiz, 2006). Osmanlı' da bankacılığın gelişmemesinin temelinde, Osmanlıların özellikle askerlik ve yöneticilik gibi işlerle uğraşmaları yatmaktadır. Anadolu'da yaşayan halkın birçoğu için tarım ve hayvancılık dışındaki alım satım kazançları, toprak sahibi olmayan fakirlerin yapacağı bir iş olarak görülmüştür (Bozdemir, 2007).

Osmanlı döneminde kurulmuş ilk ulusal sermayeli banka "Memleket Sandıkları" dır. Bu kurum Mithat Paşa tarafından 1861'de kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreçte bankalar daha çok yabancı sermaye ile kurulmuştur. Kaynaklara göre Osmanlı döneminde açılan 13 yabancı banka vardır. Bunlar; İstanbul Bankası, Bank-ı Osmanî, Bank-ı Osmanî Şahane, Şirketi Umumiye-i Osmaniye Bankası, İtibari Umumi-i Osmanî Bankası, Avusturya-Osmanlı Bankası, İkinci İstanbul Bankası, Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniye'si, Selanik Bankası, Midilli Bankası, Türkiye Milli Bankası, Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası, Osmanlı Ticaret Bankası'dır. 1908 yılından sonra gelişmeye başlayan Ulusal Bankacılık, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde yabancı bankaların Türk bankacılık sistemine egemen oldukları ve "borçlanma bankacılığı" adı verilen çarpık bir bankacılık sisteminin var olduğu söylenebilmektedir (Kulaklı, 2017).

Osmanlı Dönemi'ndeki bankacılığın kuruluş amacı borçlanma iken Cumhuriyet Dönemi bankacılık faaliyetlerinin amacı halkın kalkındırılması amacı üzerine odaklanmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda ulusal ve yerel bankacılık yeniden ön plana çıkmıştır. Bu süreçte; 1924'te Türkiye İş Bankası, 1930'da TC. Merkez Bankası daha sonraki dönemlerde ise devlet bankaları kurulmuştur. 1933 yılına kadar birçok yerel banka açılmış ve yerel bankacılıkta önemli yol kat edilmiştir. Yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti yeni oluşumlar ve yapılandırılmalar içerisinde iken, 1929 Büyük Buhran ile dünyadaki ekonomilerin bozulması, Türkiye'nin gelişimini yavaşlatmıştır. 1930'lu yıllarda devletçilik görüşünün benimsenmesi ile birlikte Sümerbank, Belediyeler Bankası, Etibank, Denizbank, Halk Bankası ve Halk

Sandıkları kurulmuş olup, 1936 yılında 2999 sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1939–1945 döneminde, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ekonomide yaşanan durgunluk bankacılık sektörüne de yansımıştır. 1945–1959 yılları ise, ülkemizde özel bankaların geliştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde liberal ekonomi politikaları benimsenmiş, Yapı ve Kredi Bankası, Garanti Bankası, Akbank, Pamukbank ve Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. Türkiye Bankalar Birliği'nin kurulması da 1958 yılında gerçekleşmiştir. Planlı dönem olarak adlandırılan 1960–1980 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler ise; devlet kontrolü ve etkisinin hissedilmesi, beşi kalkınma ikisi ticari banka olmak üzere yedi bankanın kurulması, şube bankacılığına önem verilmesi, özel ticaret bankalarının büyük bölümünün holding bankası haline gelmesidir (Göçmen, 2010).

Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak 1980 kararlarının ardından yaşanan ekonomik ve finansal liberalizasyon ve dışa açılma, bankacılık sektörünü etkilemiştir. Bu çerçevede, 1 Temmuz 1980 tarihinde kredi ve mevduat faizlerinin serbest bırakılmasının ardından hızla gelişen bankerlik sistemi, 1982 yılında banker krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomideki dışa açılma ve finansal liberalizasyon sonucu bu dönemde yabancı bankaların sayısı hızla artmış ve birçok yeni ticaret bankası kurulmuştur. 1980 sonrasında ekonomideki ve finansal piyasalardaki gelişmeler bankaların yapısını değiştirmiştir (Günel, 2010).

1990 sonrası dönemde Türk bankacılık sisteminin dışa açılması hızla artmış; Türk bankaları yurt dışında banka kurmuş veya kurulan bankalara iştirak etmiştir. Diğer yandan Türkiye'de açılan yabancı banka veya şube sayısı artmıştır. Ayrıca bu dönemde bazı bankalar el değiştirmiş, bazılarının da ünvanı değişmiştir (Duranlar, 2014).

Ülkemiz ekonomisinde bankacılık sektörü 2000-2010 yılları arasında büyük değişim göstermiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle mali bünyeleri ve kârlılık performansları kötüleşen bankaların, daha sağlıklı bir yapıya kavuşabilmesi için, 2001 yılı Mayıs ayında Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı uygulamaya konulmuştur (Ünal, 2014).

2.3. Türkiye'de Bankacılığın Finans Sistemindeki Yeri

Türkiye'de finansal sistem içerisinde, bankacılık sektörü büyük orandaki payı ile önemli bir yere sahiptir. Bankalar; tasarruf sahiplerinden mevduat alıp, talep eden şahıs ve firmalara kredi olarak borç verirler. Fon fazlası olanlardan fon açığı olanlara fonların transferini sağlayarak, ekonomik büyümede temel bir rol oynamaktadır. Bankacılık sektörü devletin düzenlemeleri altında faaliyet gösteren bir sektördür. Ülkemizde, diğer ülkelerden farklı olarak bankacılık sektörü finansal sistem içerisinde daha geniş yer tutmaktadır. Bankacılık işlemlerinin etkin ve istikrarlı bir şekilde yürütülmesi ekonomideki olumlu havanın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bankalar birer ticari işletme olarak kar amacıyla faaliyetlerini sürdürürken, ekonomik sistemin bir parçası olarak üstlendikleri pek çok işlev bulunmaktadır. Bu işlevler; finansal aracılık yapmak, likidite yaratmak, kredi talep edenleri değerlendirmek ve izlemek, asimetrik bilgi problemlerini çözmek, para politikalarının etkinliğini arttırmak, ekonomik istikrarı etkilemek, ölçek ve kapsam ekonomilerinden faydalanmak, ödeme sistemlerinin etkinliğini arttırmak ve dış ticareti fonlamak ve ihracatı teşvik etmek şeklinde sıralamak mümkündür (Ünal, 2014).

Düzenleyici ve denetleyici rolü nedeni ile TCMB bir kenara bırakıldığında, Türk finansal sisteminin genel olarak bankacılık ve sermaye piyasası sektörlerinden oluştuğu rahatlıkla söylenebilir. Türk bankacılık

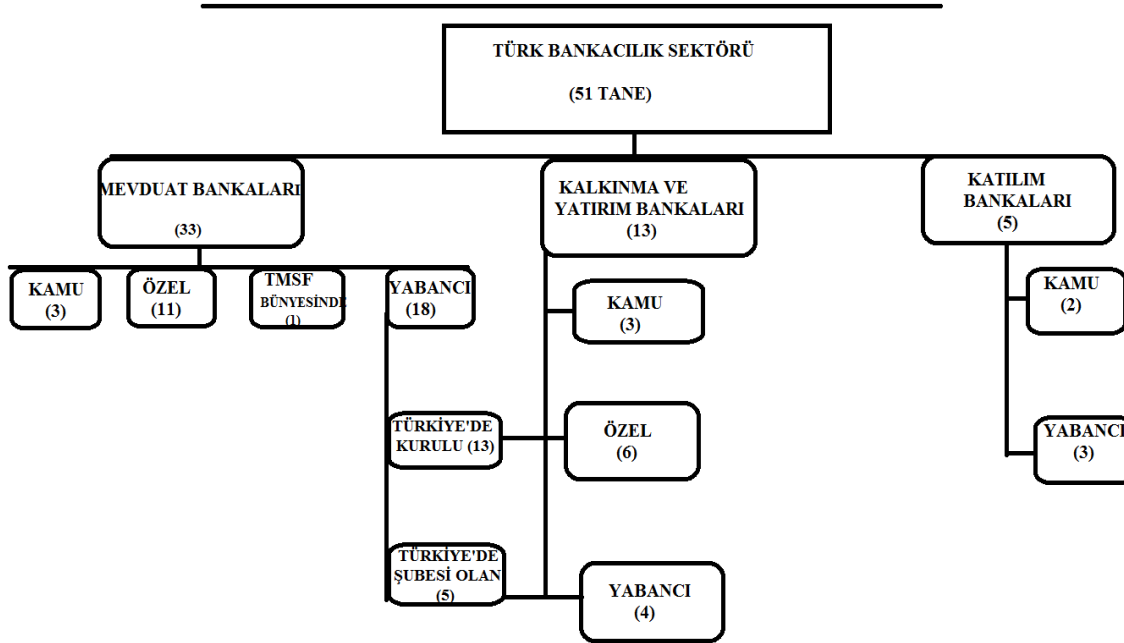

sektörünün toplam aktif büyüklüğü 2017 yılı sonunda 2016 yılı sonuna kıyasla %19,3 artarak 3,2 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Diğer taranan sermaye piyasasının piyasa değeri 2017 yılı sonunda 2016 yılı sonuna kıyasla %43,3 artarak 880 milyar TL'ye ulaşmıştır. GSYH' ye kıyasla büyüklük açısından ele alındığında ise Türk bankacılık sektörünün büyüklüğü %105 seviyesine ulaşırken sermaye piyasasının piyasa değeri büyüklüğü %36 olarak gerçekleşmiştir (Kartal, 2018).

Türk bankacılık ve sermaye piyasası sektörlerinin yukarıda detaylarına yer verilen nominal ve GSYH'ye oranla büyüklükleri dikkate alındığında, finansal sistemin belkemiğinde bankacılık sektörünün bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir ifade ile Türk ekonomisindeki faaliyetlerin finansmanı ve ekonomik aktörlerin finansman ihtiyacının büyük kısmı bankacılık sektörü tarafından karşılanmaktadır. Sermaye piyasası sektörüne bakıldığında ise son yıllarda gelişme kaydedilmiş ve önemli bir büyüklüğe ulaşılmış olmasına karşın bankacılık sektörüne kıyasla sermaye piyasasının hala küçük olduğu, gelişim ve büyüme yönünde gidecek daha çok yolunun olduğu görülmektedir (Kartal, 2018).

Banka türlerine göre Türkiye'de faaliyet gösteren bankalar üç çeşittir. Mevduat Bankaları, Kalkınma ve Yatırım bankaları ve katılım bankaları olarak ayrılmaktadır. Şekil 1'de bankaların türleri net bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 1. Banka Türlerine Göre Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bankalar

[Kaynak:](#) BDDK; 2018.

Bankacılık sektöründe Aralık 2016 itibariyle 33 adet mevduat, 13 adet kalkınma ve yatırım, 5 adet katılım bankası olmak üzere toplam 5 banka bulunmaktadır (TBB, 2017). Türk bankacılık sektöründe bankalar sermaye çeşitliliğine göre üçe ayrılmaktadır. Bunlar; yabancı, özel ve kamu bankalarıdır.

Tablo 2. Türkiye'de Yıllara Göre Banka Sayısı

Yıllar	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2019
Mevduat Bankaları	51	46	44	40	40	47	56	55	61	34	32	34	34	34
Kamusal Sermayeli	14	12	12	12	12	12	8	5	4	3	3	3	3	3
Özel Sermayeli	20	23	22	23	24	20	25	32	28	17	11	9	9	9
Yabancı Sermayeli	5	5	5	5	4	15	23	18	18	13	17	21	21	21
Mahalli	12	6	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tas.Mev.Sig.Fonu.Devr.	-	-	-	-	-	-	-	-	11	1	1	1	1	1
Kalkınma ve Yatırım B.	0	2	2	2	3	3	10	13	18	13	13	13	13	13
Katılım Bankaları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	5	5	6
TOPLAM	51	48	46	42	43	50	66	68	79	51	49	52	52	86

Kaynak: TBB; 2019.

Türkiye’de bankalar kalkınma ve yatırım bankası, katılım bankası veya mevduat bankası şeklinde kurulmaktadır. Türkiye’de faaliyette bulunan bankaların dağılımı tabloda gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Türkiye’de 2000 yılına kadar hiç Katılım Bankası olmamakta olup 2000 yılından sonra katılım bankacılığı artmıştır. Türkiye’deki Katılım bankacılığı sistemi karma finansal kategorisinde faizsiz bankacılık grubuna girmektedir. Karma finansal sistemlerde faizsiz bir bankacılık görülmekte olabilir ancak İslami prensipleri %100 uygulanmamaktadır.

3. KATILIM BANKACILIĞI

3.1. Tanımı

Katılım Bankacılığı, diğer bir ifadeyle "Faizsiz İslami Bankacılık" olarak isimlendirilen, dini sebeplerle faizden uzak kalmak isteyen kişilerin, finansman ihtiyaçlarını karşılamaları, tasarruflarını değerlendirmeleri ve modern bankacılık hizmetlerinden yararlanmaları amacıyla, geleneksel bankalara alternatif bir sistem olarak kurulan finansal kuruluşlardır. Türkiye’de ve dünyada halkın bir kesimi, faiz gelirlerinden uzak durmaktadır. Bu nedenle klasik bankalara gitmeyen fonlar atıl kalmakta ve piyasa ekonomisinde değerlendirilememektedir. Bu durum hem genel ekonomi açısından, hem de tasarruf sahibi açısından bir kayıp oluşturmaktadır. Katılım bankaları, mali sektörde bir yenilik olarak, faiz hassasiyeti nedeniyle klasik bankalara gitmeyen fonları ekonomiye kazandırmak ve tasarruf sahiplerinin fonlarını güvenle saklamalarına ve değerlendirmelerine yardımcı olmak, alternatif yatırım alanları sayesinde körfez fonlarını çekmek amacıyla kurulmuştur (Kelleroğlu, 2017).

Katılım Bankaları geleneksel bankaların yaptığı fonksiyonların tamamını yerine getirmeye çalışırlar. Bundan dolayı faizsiz bankaları, faiz olmadan bankacılık faaliyetlerini yerine getiren kuruluşlar olarak ifade edebiliriz. Faizsiz kazanç ifadesi, faizsiz bankacılığın temelini oluşturmaktadır (Doğan, 2008).

Katılım bankaları, mali sektörde faizsiz uygulamaları esas alan ve bu doğrultuda her türlü bankacılık işlemlerini yapan finansal kuruluşlardır. Katılım bankacılığı adı altında toplanan tasarruflar kişi ya da kuruluşlara aktarılırken reel ekonomiye doğrudan katkı sağlamaktadır (Gödeş, 2016).

3.2. Katılım Bankacılığının Amacı

Katılım Bankaları reel ekonomiyi finanse ederek, mali sektörde faaliyet gösteren bankalardır. Katılım bankacılığının temel amacı, faize karşı tutum sergileyen ve bu nedenle parasını yastık altında saklayan bireylerin atıl fonlarını ekonomiye katarak ülkenin gelişmesine katkı sunmaktır. Kapitalizmin, sistemsiz şekilde faizi yüceleştirmesi ve finans hayatının önemli bir unsuru haline getirmesine karşılık, temelini semavi dinlerden alan finansman anlayışları dünyada gelişim göstermeye başlamıştır. 1970’li yıllardan itibaren sömürgeciliğin etkinliğini artırması sonucu olarak, Petrol Krizi’ nin ortaya çıkmasından sonraki dönemlerde İslami işbirliği ve finans girişimlerinin ivme kazandığı söylenebilir. Bu çalışmada genel olarak katılım bankacılığı, fon toplama ve kullandırma yöntemleri ve katılım bankacılığının Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir (Arslan, 2017).

Katılım bankalarının amaçları şu şekilde sıralanabilir.

- ✓ Riskin paylaşıldığı ve faizden uzak bankacılık hizmeti sunmak,
- ✓ İhtiyaç duyulan fonların karşılanmasını sağlamak,
- ✓ Dengeli finans sistemi kurarak ekonomiye faydalı bir kurum kazandırmak,
- ✓ Ticaretin egemen olduğu piyasanın oluşumunu sağlamak ve üretimi ve verimliliği arttırmak,
- ✓ Toplanan tasarruf ve fonların yatırımlara aktarılmasını sağlamak,
- ✓ Faizsiz bankacılık hizmetlerini yaygınlaştırmak ve banka sektörü ile ilişkilerin genişletilmesini sağlamak, (Çobankaya, 2014).
- ✓ Faize hassasiyeti olan kitlelerin sermaye oluşumuna etkin katılımını sağlamaktır (Özkan, 2012).

3.3. Katılım Bankacılığının Önemi

Finansal yapı içinde faaliyet gösteren katılım bankalarının geleneksel bankalardan pek fazla farkı yoktur. Ancak fon toplama ve kullandırma yöntemleri farklıdır (Pehlivan, 2016). Katılım Bankası ile tasarruf sahipleri arasında kar- zarar ortaklığı kurulur. Katılım Bankaları tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları, üretim sürecine dahil etmeyi, karı ve zararı paylaşmayı taahhüt eder (Ustaoglu, 2014). Geleneksel bankalar alacaklarının faizinde temerrüt faizi uygularken, Katılım Bankalarında faiz yoluna gidilmemekte projenin vadesi yapılan karlılık oranında uzatılmaktadır (Eskici, 2007). Böylece katılım bankalarının sağlamış olduğu krediler artış göstermektedir.

Katılım bankacılığı ticaretin ve sanayinin ihtiyaç duyduğu, hammadde, emtia, gayrimenkul, makine ve teçhizatın teminini, mal alım-satımının finansmanı yoluyla sağlamaktadır (Pekcan, 2006). Tamamen faizle ilişkili olan tahvil, repo ve bono gibi ürünler dışındaki bütün ürünler katılım bankalarının hizmete sunulmaktadır (Demir, 2012).

Katılım bankaları atıl ve daha az verimli olan fonları finansal sistem içerisinde sisteme dahil edip, daha verimli hale getirmektedir. Bir ekonomide faiz oranlarının aşağı doğru inmesini sağlayan her eylem ekonomiye pozitif katkı sağlamakta, yatırımların artmasıyla milli gelirden bir artışa neden olmaktadır. Katılım bankalarının ticarete dayalı olması ve esnek fon toplama özellikleri cari faiz oranlarının düşmesini sağlamaktadır. Ayrıca katılım bankaları, topladığı tasarrufları işletme ya da kişilere nakit olarak ödemeyerek direkt olarak mal tedarikçisine ödemede bulunarak kredinin amacı dışında kullanılmasına engel olmaktadır. Ayrıca bu durum kayıt dışı ekonominin azalmasına yol açmaktadır. Faturasız mal ve hizmet alanlar ve satanlar, katılım bankacılığında faydalanabilmek için öncelikle kayıt yaptırılmaları gerekmektedir. Böylelikle devletin vergi gelirinde de artış gözlenmektedir (Özkan, 2012).

3.4. Katılım Bankacılığını Ortaya Çıkaran Nedenler

“Katılım bankaları, mali sektörde bir yenilik olarak, faiz hassasiyeti nedeniyle klasik bankalara gitmeyen fonları ekonomiye kazandırmak ve tasarruf sahiplerinin fonlarını güvenle saklamalarına ve değerlendirmelerine yardımcı olmak, alternatif yatırım alanları sayesinde körfez fonlarını çekmek amacıyla kurulmuştur” (TKBB). Katılım bankalarının ortaya çıkmasında birçok etken vardır. Bunlar: dini, ekonomik ve sosyal sebeplerdir.

3.4.1. Dini Nedenler

Din, tarih boyunca duyguları tetikleyen itici güç, ruhu doyuran gıda, insan hayatını ve bütün değerlerini gölgesinde tutan, barındıran bir araç olmuştur. (Ez-Zerka ve En-Neccar, 2009). Faiz İslam’da, Kur’an-ı Kerim’de geçen açık ayetler ile yasaklanmıştır. Faiz alıp verenler Allah ve Resülü ile savaştaymış gibi görülmektedirler. Bu nedenle Müslümanların faize karşı net bir tutumu oluşmaktadır. Bu da kapitalist sistem dâhilindeki bankalar içerisinde işleyen birçok mekanizmanın Müslümanlar için haram niteliği taşıması anlamına gelmektedir (Dilek, 2016).

Kuran-ı Kerim’de faiz yasağını açıklayan ayetler;

Al-i İmran Suresi, 130. ayet: Ey iman edenler, faizi kat kat artırılmış olarak yemeyin. Ve Allah’tan sakının, umulur ki kurtulursunuz.

Nisa Suresi, 161. ayet: Ondaki nehiy edildikleri halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri nedeniyle (öyle yaptık.) Onlardan kâfir olanlara pek acıklı bir azap hazırlamışızdır.

Bakara Suresi, 276. ayet: Allah, faizi yok eder ve sadakaları artırır. Allah, günahkâr kâfirlerin hiçbirini sevmez.

Bakara Suresi, 278. ayet: Ey iman edenler, Allah’tan sakının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın.

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim’de açık bir şekilde faizin yasaklanması Müslüman dinine inanan insanların faizden uzaklaşmasına ve faizsiz bankacılığa yönelimini hızlandırmıştır.

3.4.2. Ekonomik ve Sosyal Nedenler

Katılım bankacılığının kurulmasındaki ekonomik neden; 1970’li yıllarda baş gösteren petrol fiyatlarında yaşanan hızlı yükselme sonucu, petrol üreten ve ihraç eden Müslüman ülkelerin gelirlerinde meydana gelen büyük artışlarla biriken fonların kendi ülkelerinde değerlendirilmesini sağlamaktır. O dönemde devletler, ülkelerindeki aracı kurumların yetersizliğinden dolayı, elde ettikleri gelirleri ülke ekonomisini kaldırmak için kullanmak yerine, petro-dolar olarak nitelendirilen tasarruflarını Batı ülkelerin bankalarında tutmayı yeğlemişlerdir. Bu süreç Müslüman ülkelerin, ekonomisini olumsuz etkilemiş ve ciddi ölçüde sarsan petrol krizine sebep olmuştur (Erdem, 2017).

Krizden olumsuz etkilenen Müslüman ülkeleri, ekonomilerini toparlayabilmek için çözüm arayışına yönelmişlerdir. Petrol fiyatlarında meydana gelen artışların devam etmesi, tasarruf imkânı bulan bazı İslam ülkelerini zenginleştirirken, ekonomisi zayıf ve az gelişmiş ülkeleri yoksullaştırmıştır. Bu durum Müslüman ülkeler arasındaki gelir dağılımı farklarının büyük olmasına sebep olmuştur. Fon açığı ve fon fazlası olan İslam ülkeleri arasında yapılacak olan işbirliğinin ekonomi için olumlu sonuçlar doğuracağı görüşü faizsiz bankacılığın temelini oluşturmuştur. Bu süreçte kurulan faizsiz bankaların amacı; petrol ihracatçısı Müslüman ülkelerde biriken fonları çekebilmektir (Tat, 2014).

Faizin İslam’da yasak olmasının nedenleri arasında toplumda yarattığı tahribatlar da mevcuttur. Bunlardan bazılarını sıralamak gerekirse:

- ✓ Faiz, toplum içerisindeki içtimai dengeyi olumsuz etkiler.
- ✓ Gelir dağılımı adaletsizliğine sebep olur.
- ✓ Sermayenin bir gruhun arasında dönmesine yani bir kesimin elinde toplanmasına sebep olur.
- ✓ Toplum çıkarlarından önce birey çıkarlarını öncelik verir. Bu sebeple sosyal dayanışmaya mani olur (Dilek, 2016).
- ✓ İçtimai borçlanmayı (yardımlaşmayı) ortadan kaldırır.
- ✓ Fertlerde fazilet hissini öldürmektedir.
- ✓ Faiz karşılıksız bir işlemdir.
- ✓ Ticareti terke sebep olmaktadır (Keleş, 1998).

3.5. Katılım Bankalarının Finansal Araçları

Katılım bankaları dünyadaki diğer faizsiz bankalar gibi iki hesap türü kullanarak fon toplamaktadırlar. Bu fonlara genel olarak “katılım fonu” adı verilmektedir. Bunlardan ilki faizsiz bankaların vadesiz hesaplarını niteleyen “özel cari hesaplar” diğeri ise vadeli hesaplarını oluşturan “kâr ve zarara katılma hesaplarıdır”. Katılma hesaplarının adı birçok ülkede “yatırım hesabı” olarak da geçmektedir.

Katılım bankalarının fon toplama faaliyetlerine ilişkin düzenleme 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun beşinci kısmı olan mevduata ve katılım fonu toplamaya ilişkin hükümler başlığında yapılmıştır. Diğer yandan BDDK tarafından 01.11.2006 tarih ve 26333 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan mevduat ve Katılım Fonunun kabulüne, çekilmesine ve zaman aşımına uğrayan mevduat, katılım fonu, emanet ve alacaklara ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelik ile bankalarda mevduat, katılım fonu, emanet ve alacaklara ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir (Özulucan ve Özdemir, 2010).

3.5.1.Özel Cari Hesap

Türk Lirası, döviz cinsi ve hatta kıymetli maden (altın, platin, gümüş) olarak açılabilen, ihtiyaç olduğu her an bir kısmı ya da tamamı geri çekilebilen ve bütün bu işlemler sonucunda hesap sahiplerine bankalar tarafından herhangi bir bedel ödenme zorunluluğu olmayan hesap türüdür. Bu hesapların işletilmesi sonucunda oluşacak kâr ya da zarardan katılım bankaları sorumludur (Özsoy, 2011). Hesaplar vadesiz bir hesap türü olmanın yanı sıra hesapların işletilmesi sonucunda doğacak risk ve getiriler Katılım Bankaları'nın risk veya getirisidir. Bu durum cari hesap türünün bankalar için maliyetsiz bir kaynak olduğunu göstermektedir. Cari hesaplar birer emanet hesap niteliğindedir (Çürük ve Parlakkaya, 2011).

Özel cari hesapların özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ Katılım Bankası'nın hesaplarında vadeli hesap olarak adlandırılan katılma hesaplarından ayrı olarak takip edilir.
- ✓ Türk Lirası, döviz ve kıymetli maden olarak açılabilen bu hesaplar, farklı muhasebe hesaplarında izlenir.
- ✓ Özel cari hesapların açılması için herhangi bir alt limit bulunmamaktadır.
- ✓ Özel cari hesapların işletilmesinden elde edilen kâr veya zarar katılım bankasına aittir.
- ✓ Özel cari hesap sahipleri, katılım bankasının tasfiyesi halinde mevzuata göre devlet ve personel alacaklarından sonra öncelikli hakka sahiptirler. Ayrıca ticari hesaplar hariç 100.000 TL'ye kadar olan kısım Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Mevduat Sigortası kapsamında güvence altındadır.

3.5.2.Katılma Hesabı

Katılma hesapları, faizsiz bankacılığın ve dolayısı ile katılım bankalarına ait çalışma sisteminin temelini oluşturur. Geleneksel bankacılıktaki vadeli hesaplara tekabül edecek bir hesap türüdür (Uslu, 2005). Katılma hesaplarının bir diğer adı da "kâr ve zarara katılma hesabı" dır. Ortaklık sermayesi olarak toplanan fonların takibi bu hesaplardan yapılır (Bayındır, 2008).

Katılma hesaplarının özellikleri aşağıdaki gibidir (Aktepe,2012):

- ❖ "Tasarruf sahibi birikimini değerlendirilmek üzere bankaya vermekte ve banka ile tasarruf sahibi arasında kâr ve zarara katılma anlaşması yapılmış olmaktadır. Bu ortaklığın İslâm hukukundaki karşılığı emek sermaye ortaklığı yani mudarebedir.

- ❖ Banka ile tasarruf sahibi, ortaklığın ne kadar bir süre geçerli olacağı konusunda anlaşılır. Vadesi dolmadan önce tasarruf sahibi tarafından ortaklığın sona erdirilmek istemesi durumunda tasarruf sahibi ilgili vadede geçerli kârdan mahrum kalır. Eğer vade sürecinde banka zarar etmiş ise, vadesi dolmadan çekilmek istenen miktara zarar yansıtılır. Bu nedenle tasarruf sahibi ile banka, iki ortak olarak birbirlerine güvenmek zorundadırlar.
- ❖ Katılım bankaları, katılım hesabı açanlara mutlak bir kârın olacağını taahhüt edemez. Ne kadar kâr elde edeceğini de açıklayamaz. Çünkü esasları mudarebe akdine dayanan katılım hesaplarında ne kâr edileceği bellidir, ne de kârın ne kadar olacağı baştan bilinmektedir. Hatta hesabın zarar etme olasılığı da mevcuttur. Ancak katılım bankalarında fon kullanımları uzman kişilerce yürütüldüğünden zarar ihtimali neredeyse yok gibidir.
- ❖ Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu Güvencesi kapsamında, katılım hesapları birim hesap değerleri ve özel cari hesapların yüz bin Türk Lirası'na (100.000 TL) kadar olan kısmı sigorta kapsamındadır (<http://www.tmsf>).
- ❖ Katılım bankaları tasarruf sahibinden topladığı fonları, paranın cinsine ve vade yapısına göre Türk Lirası, Amerikan Doları, Euro ve hatta son zamanlarda altın şeklinde havuzlara aktarır.
- ❖ Havuzlarda biriken fon, çoğunlukla peşin alım vadeli satım (murâbaha) yöntemi ile bazen de farklı kullandırım yöntemleri ile faizsiz bankacılık ürünleriyle değerlendirilmektedir. Ortaya çıkan kâr ya da zarar yine para cinsine ve vade yapısına göre ilgili havuzlara aktarılmaktadır. Kâr ya da zarar hesaplaması haftalık olarak yapılmakta ve hafta başında ilan edilmektedir.
- ❖ Katılım hesapları; bir ay, üç ay, altı ay, bir yıl ve bir yıldan uzun vadelerle açılabilir (http://www.resmigazete.gov.tr). Hatta 31 günden az olmamak koşulu ile tasarruf sahibinin istediği esnek vadede de katılım hesabı açılması mümkündür. Örneğin 45 gün vadeli, 82 gün vadeli gibi.
- ❖ Katılım bankaları, katılım hesaplarının işletilmesinden doğacak kâr ve zarara katılma oranlarını, zarara katılma oranı, kâra katılma oranının % 50'sinden az olmamak kaydıyla, para cinsi, tutar ve vade grupları itibarıyla ayrı ayrı belirleyebilirler (<http://www.tmsf>).
- ❖ Hesap sahibinin hesap üzerindeki talep hakkı ve katılım bankasının sorumluluğu “ hesap birim değeri” ne karşılık gelen tutar kadardır. Vergi mevzuatı açısından da hesap sahibi lehine tahakkuk eden gelir tutarı, mevduat geliri olarak kabul edilmektedir (Özulucan ve Özdemir, 2010).
- ❖ Katılım hesaplarından yatırımcısı dilediği anda parasını çekme konusunda serbest olup, ancak paranın tamamını çekmesi durumunda elde etme ihtimali olan kârdan feragat etmiş olacaktır. Ayrıca hesabın türüne göre bazı katılım hesaplarında tasarruf sahibi parasının bir kısmını çekmesi durumunda kalan para kâr zarara ortaklık esasında vade bozulmadan vadeye devam edebilmektedir.
- ❖ Kâr paylaşım oranlarında yatırılan fonların payı mevzuat değişiklikleri ile değişkenlik göstermekle birlikte genel olarak % 75 veya daha üzeridir. İşletmeci olarak katılım bankası kârdan % 25 veya

daha az pay alabilir” (Tunç, 2010).

3.6.Katılım Bankalarının Fon Kullandırma Yöntemleri

Her ne kadar katılım bankalarındaki ürün ve hizmet çeşitliliği her geçen gün artmakta olsa bile sistemin temeli aslında bellidir. Yeni ürün ve hizmetler bu zihniyet çerçevesinde yeni kombinasyonlarla ortaya çıkmaktadır (Özsoy, 2012). Günümüzde katılım bankalarının en çok kullandığı fon kullandırma yöntemlerinden biri murabaha olup, bunun yanı sıra gerek katılım bankaları gerekse de dünya genelindeki faizsiz bankalar tarafından kullanılan birbirinden oldukça farklı fon kullandırma yöntemleri de mevcuttur. Katılım bankaları tarafından kullanılan fon kullandırma yöntemlerinin belli başlıları aşağıdaki gibidir:

3.6.1.Kâr-Zarar Ortaklığı (Mudaraba)

Mudaraba, Kirad ya da Mukarada olarak da adlandırılmaktadır. Bu tür finansman tekniğinde taraflardan biri diğer tarafa sermaye sağlar ve sermaye sağlanan taraf bu sermayeyi ticari işlemlerde kullanır. Elde edilen kâr müşterek olarak başta anlaşılan oran dâhilinde bölüşülür. Zarar ise tamamen sermaye sağlayan tarafa aittir (Altan, 1998).

Mudarabanın temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Akgüç, 1989).

- “Sermaye sahibi olan kişi ile emeğini bilgi ve tecrübesini ortaya koyan kişinin ortak olmaları,
- Tarafların kâr payı gelirinin miktarı önceden belirli olmaması, elde edilecek kârın taraflar arasında önceden belirlenmiş bir orana bölünmesi,
- Zararın tamamen sermayedara mal edilmesi,
- Sermayenin emek sahibi tarafından yönetilmesi,
- Sermayedarın tek yetkisi denetim yetkisidir.”

3.6.2.Emek-Sermaye Ortaklığı (Müşaraka)

Müşaraka; herhangi bir işletmeye ortak olmak, o işletmeye sermayedar olmak anlamına gelmektedir. Bu fon dağıtım yönteminde hem ortaklık, hem de sermayedarlık beraber olmaktadır. Sermayedar koyduğu sermaye ile firmaya ortak olmakta ve kârı da zararı da paylaşmaktadır. Müşarakanın mudarabadan farkı; mudaraba da bir tarafta aktif olmayan sadece parasını riske atan bir sermayedar, diğer tarafta ise hiçbir para riski olmayan ve sadece emeğini ortaya koyan aktif bir girişimci bulunmaktadır. Müşarakada ise her iki tarafta yani hem girişimci hem de sermayedar aktiftir. Ayrıca mudarabada maddi zarar sermayedarın olmakla birlikte, müşarakada zarar her iki taraf arasında paylaştırılmaktadır (Takan ve Boyacıoğlu, 2013).

Müşaraka finansmanındaki ilişki zinciri aşağıdaki gibi açıklanabilir (Bulut ve Er, 2009).

- Banka ile girişimci, iş planını müzakere eder ve ortak bir şekilde girişime fon yatırırlar.
- Banka ile girişimci, ortak girişim şeklinde bir girişim kurarlar; banka ile girişimci arasında ortaklık müzakerelerinde varılan anlaşmadaki koşullara bağlı olarak girişimin faaliyetlerini yönetirler ve sorumluluk taşırlar. Ortak girişim kâr veya zarar ile sonuçlanır.

- Kâr edilmesi durumunda; kâr, önceden anlaşılmış oranlar üzerinden banka ve girişimci arasında paylaşılır.

- Zarar edilmesi durumunda; zarar, ortak girişime yatırılan fon oranında banka ve girişimci tarafından karşılanır. Bunun sonucunda ortak girişimdeki bankanın ve girişimcinin payında bir değişiklik olmaz, ancak ortak girişim değer kaybeder.

Müşaraka yöntemi genellikle üretimin finansmanında kullanılır. Yani makine teçhizat alımı, fabrika kurulması gibi hususlarda bu yöntem başarılı bir şekilde uygulanabilir (Özsoy, 1997).

3.6.3.Murabaha

Murabaha fıkıhta uygun görülen satış usullerinden biridir. Murabaha; bir malın maliyetini malı alacak kişiye söylemek şartıyla belirli bir kâr karşılığında malı satmaktır (Akın, 1986). Kuran-ı Kerim'de Nisa Suresi 29. ayette geçen : “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyin” cümlesi bu işleme delil olarak gösterilir (Milham, 1989: 31).

Murabaha yöntemi katılım bankalarında şu şekilde uygulanır:

- Mal alımı yapmak isteyen gerçek veya tüzel kişi bankaya uğrayarak mal alımı yapmak istediğini bankaya bildirir.

- Banka, alıma konu malı ve satış yapacağı müşteriyi inceler.

- Banka tarafından mal ve müşterinin niteliklerinin uygun görülmesi durumunda müşteri ile vade koşulları ve bankanın talep ettiği kâr ve diğer masraf kalemleri konusunda anlaşılır.

- Mutabık kalınması durumunda banka malı alacağı yer ile irtibata geçer ve müşteriye yani malı satacağı kişiye kendi adına (banka adına) malı alma yetkisi verir. Yani vekil tayin işlemi yapar.

- Vekil tayin işlemi yapılan müşteri banka adına malı alır.

- Mal bedelinin tamamını (proforma fatura veya kesin faturada yazan tutar) banka satıcıya öder.

- Banka kendi adına malı alan kişiye sözlü akit ile malı satar.

- Ödeme tablosu ve diğer evraklar müşteriye teslim edilir.

3.6.4.Bireysel Finansman Desteği

Bireysel ihtiyaçlar için gerçek kişi alıcıların doğrudan satıcılardan aldıkları mal veya hizmet bedelinin, katılım bankası tarafından satıcıya ödenmesi koşuluyla alıcının borçlandırılması işlemi “Bireysel Finansman Desteği” olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntemle kullanılacak fonlarla ilgili alım satıma ilişkin belgenin bir suretinin muhafazası zorunludur (<http://www.resmigazete>).

Güncel olarak katılım bankaları bireysel finansman desteğini, bireysel kredi kartı şeklinde çıkardığı kartlar yoluyla çeşitlendirmiştir. Bu kredi kartları belirli bir limiti içinde barındıran ve tüketicinin peşin pazarlık ederek üye işyerinden tek slip şeklinde ödeme yaparak aldığı mal ve hizmetlerin bedelinin, katılım bankaları tarafından 36 aya kadar vadelenendirme yoluyla yapılmaktadır (Örneğin; Kuveyt Türk-İhtiyaç Kart,

Türkiye Finans- Finansör). Vade yapısı ve limit tahsisi başta tüketici ile katılım bankası arasında yapılan anlaşma dâhilinde gerçekleşmektedir.

3.6.5.Finansal Kiralama (Leasing-İcara)

Uzun vadeli bir finansman yöntemi olarak kabul edilen icara da faizsiz bankacılık alanında kullanılan, müşterinin talep ettiği donanım, bina vb. mülkün anlaşmaya varılan kira bedelleri karşılığında finanse edilmesini içeren yöntemdir (Bayındır, 2005).

3.6.6.Sukuk

Sukuk, sertifika, vesika, çalgı aleti anlamlarına gelen sakk kelimesinin çoğuludur. Finansal kaynak toplamak için kullanılan bir enstrümandır (Tunç, 2010). Sukuk, ticari bir varlığın menkul kıymetleştirilerek sertifikalar aracılığıyla satımı işlemidir. Bu sertifikaları alanlar söz konusu varlığa ellerindeki sertifikalardaki değer üzerinden ortak olurlar. Dolayısı ile belirli bir vade sonunda varlığın gelirinden pay alırlar (Aktepe, 2012).

3.6.7.Peşin Bedelli Vadeli Teslimat (Selem Satış)

Selem para peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan satıştır. Selemde malın cinsinin, nevinin, özelliklerinin, miktarının, fiyatının, teslim yerinin ve teslim tarihinin akit sırasında tespiti şarttır (Mecelle Md.386). Nakde ihtiyacı olan bir işletmenin, ya da şahsın henüz üretilmemiş olan bir malı (un, pirinç vs.) ileri bir vadede teslim etmek üzere peşin olarak satmasına selem denir. Örneğin nakde sıkışan bir çiftçi, hasat döneminde eline geçecek mahsulü, hasat zamanı gelmeden fabrikaya peşin olarak satarak, nakit para elde edebilir. Aynı şekilde bir fabrikatör üretmediği malları önceden peşin bedelle satarak nakit para elde edebilir (Aktepe, 2012).

3.6.8.Karz-ı Hasen

Bankanın, müşterilerine, çalışanlarına, öğrencilere ya da belli projeleri olan kişilere anaparanın geri ödenmesinin dışında ekstra başka bir şeyi istemediği yardım amaçlı kredilerdir. Karz-ı hasen verilebilmesi için önce şahsın müşkül olup olmadığına bakılır. Kredi ödemesi için ise şahıstan maddi veya kefil karşılığı teminat alınır, borcun bir ya da birkaç taksitle geri ödenmesi talep edilir (Uçar, 1994).

3.6.9.İstisna

İstisna kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, yapmak, üretimde bulunmak anlamına gelir. İstisna; satıcı ile alıcı arasında karşılıklı anlaşılan, bir unsuru imal etme veya ettirme konulu bir satış sözleşmesinden oluşur. Sözleşmede anlaşılan şekilde satıcı, alıcının talep ettiği bir malı, yapıp veya yaptırıp müşterisine teslim etmeyi taahhüt eder. Bu yöntem genellikle yapımı veya temini uzun süren işlemlerin alım satım işlemlerinde kullanılır. Sözleşmenin durumuna göre malın bedeli peşin, vadeli veya ileriki bir tarihte ödenebilir (Tunç, 2010).

3.6.10.Teverrük (Uluslararası Murabaha)

Nakit bulmak amacıyla bir şahıstan vâdeli olarak alınan malı bir başkasına peşin satmaya “Teverrük Satış” denir (Aktepe, 2012). Teverrük bir diğer adı ile uluslararası murabaha, katılım bankalarının kısa süreli fon fazlalarının değerlendirilmesi yöntemidir. Bu fazlalık klasik fon kullandırım taleplerine uymayan

müşteri taleplerinin karşılanmamasından kaynaklanmaktadır. Katılım bankaları bu yöntemle uluslararası emtia piyasasından peşin satın aldığı ya da bir şekilde aldırıldığı malları üzerine kârını ekleyerek vadeli bir şekilde müşteriye satmaktadır. Teverrük işlemlerinin önemli bir kısmı uluslararası mal piyasalarında özellikle Londra Metal Borsası'nda yapılmaktadır (Öztürk, 2011).

3.6.11. Gayrinakdi Krediler

Gayrinakdi krediler, bankaların müşterilerine nakit ödemelerinin yerine çeşitli işlemlerinde verdikleri garanti ve güvencedir (Takan ve Boyacıoğlu, 2013). Tıpkı geleneksel bankalar gibi katılım bankaları da gayrinakdi kredilerin kapsamına giren; teminat mektubu, akreditif işlemleri, aval ve kabul kredileri, harici garantiler gibi enstrümanlarla hizmet vermektedir.

3.6.12. Tekafül (İslami Sigorta)

Tekafül sigorta sistemi olarak da bilinen bu sigortacılık şekli günümüz İslam alimlerince yardımlaşma ve karşılıklı sigorta şeklinde tarif edilmiştir. Bu yardımlaşma sigortası, bireylerin bir araya gelerek içlerinden birinin maruz kalacağı felaketin zararlarını karşılamak için yapılan yardımlaşmadır. Bu sigortada yardımlaşma amacı bulunmalıdır. Toplanan primlerin faiz dışı enstrümanlarda değerlendirilmesi, sigorta teminatı verilen konularda İslami prensiplere uygun hareket edilmesi gerekmektedir (Kuveyt Türk Katılım Bankacılığı).

4. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI UYGULAMALARI

Faizin İslam dinine göre yasak olması, faiz konusunda hassasiyet gösteren yatırımcıların bankacılık sisteminden uzak kalmalarına neden olmuştur. Geleneksel bankalara alternatif kurumların olmayışı da söz konusu kesimlerin tasarruflarını altın, döviz ve gayrimenkul gibi banka dışı alanlara kaydırmasına diğer bir deyişle finansal piyasalar dışında kalan bu fonların atıl kalmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak, faizsizlik prensibine göre işleyen, sermaye sahiplerinin tasarruflarını yatırımlara dönüştürerek, finansal piyasalarda kullanımını sağlayan finansal kurumlar, İslam ülkelerinde ve Türkiye'de kurulmaya başlanmıştır. Bu konuda ilk adım, 1975 yılında kurularak 1978 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası'nın (DESİYAB) kurulmasıdır. Bu bankanın sağlamış olduğu tecrübeler sayesinde ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik ve siyasi gelişmelere paralel olarak Türkiye'de faizsiz bankacılık sistemi ile ilgili adımlar atılmaya başlanmıştır (Tunç, 2010).

16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı kararname ile faizsiz bankacılık uygulamalarına zemin hazırlanmıştır. Dünyada bu tür bankalara "İslami Banka" denilirken, Türkiye'de bu isim ÖFK (Özel Finans Kurumları) olarak belirlenmiştir. Kararnamenin birinci maddesi ÖFK' ların kuruluş, organ, faaliyet ve tasfiyesi ile ilgili esasları belirleme yetkisini TCMB'nin görüşü alınarak Başbakanlığa vermiştir. 1984 yılında, başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 25.12.1984 tarihli Resmi Gazete' de yayınlanan bir tebliğ ile özel finans kurumlarının faaliyete geçebilmesi için gerekli beyannamenin içeriğinin belirlenmesi, cari hesaplara ilişkin düzenlemenin yapılması, kâr ve zarara katılım hesaplarında toplanan fonların tabi olacağı esasların belirlenmesi gibi konularda TCMB' yi yetkilendirmiştir. ÖFK' ların hukuki statüsü ise 25.02.1985 tarihinde 18323 sayılı Resmî Gazete' de yayınlanan tebliğ ile tamamlanmıştır. 1983 yılında ÖFK' lar ile ilgili düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle birlikte; 1984 yılında Faisal Finans Kurumu A.Ş. ve Albaraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş. kurulmuştur. Yabancı sermaye ağırlıklı bu iki kurum bankacılık faaliyetlerine 1985 yılında başlamışlardır. 1989 yılında Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş.

1991 yılında ilk yerli sermayeli faizsiz özel finans kurumu olan Anadolu Finans Kurumu, 1995 yılında İhlas Finans Kurumu ve son olarak da 1996 yılında Asya Finans Kurumu A.Ş. kurulmuştur. Şubat 2001’de yaşanan ekonomik krizlerin ardından İhlas Finans Kurumunun işlem yapma yetkisi iptal edilerek tasfiyesine karar verilmiştir (Oğuz, 2016).

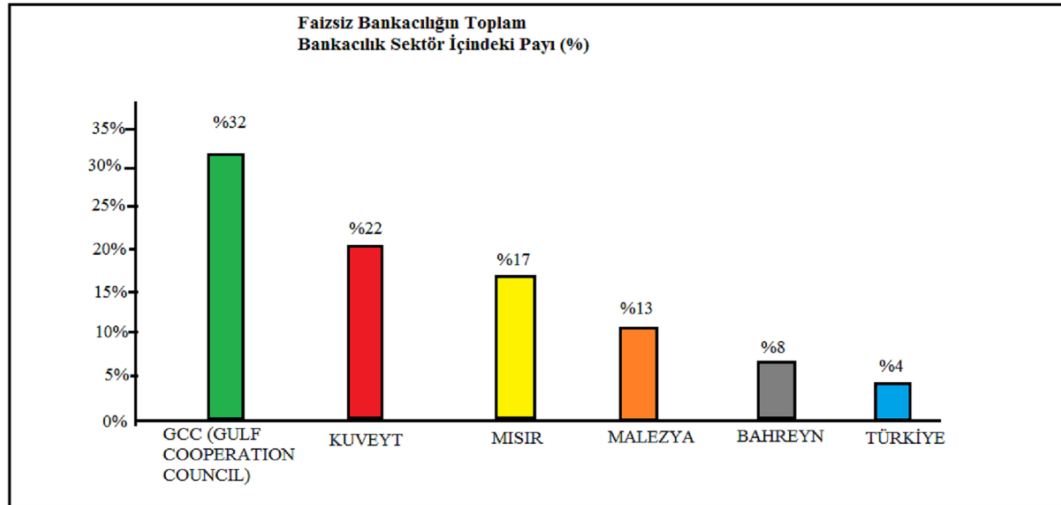
18.06.1999 tarihinde kabul edilen 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile birlikte ÖFK’ lar Bankalar Kanunu kapsamına alınmış ve ilgili tebliğler yürürlükten kaldırılmıştır. 4389 sayılı Kanun’ da değişiklik yapan 17.12.1999 tarih ve 4491 sayılı Kanun’ un 3. maddesinin (a) ve (b) fıkralarında, ÖFK’ ların 7. ve 9. madde hükümlerine uyum ve tasfiye sürecine değinilerek, yeni düzenleme yapılıncaya kadar Bankalar Kanunu’na aykırı olmayan yürürlükten kaldırılan hükümlerin uygulanmasına devam edileceği belirtilmiştir (TMSF, 1999).

20.06.2001 tarihinde 4684 sayılı Kanun’da yapılan değişiklikle de Özel Finans Kurumları Birliği (ÖFKB)’nin oluşturulması ve ortak bir sigorta sistemi kurulması kararlaştırılmıştır. 19.10.2005 tarihinde çıkarılan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na göre ÖFK’ların ismi “Katılım Bankaları” olarak değiştirilmiş, “Özel Finans Kurumları Birliği” nin adı da “Türkiye Katılım Bankaları Birliği” olarak değiştirilmiştir (Eskici, 2007).

Katılım bankalarının 2005 yılında bankacılık kanunu düzenlemesi içine alınarak, bankacılık sektörünün bir parçası haline getirilmesi bu bankaların gelişimini etkilemiştir. 2005 yılından bugüne katılım bankacılığı ekonomisi hızla büyüme göstermiştir. Bilanço rakamları, şube-personel sayıları, topladıkları ve kullandıkları fon rakamları ile gelişmesini sürdürmektedir. Son dönemde devlet bankalarının da bu sektöre katılmasıyla devlet olarak da bu bankaların gelişmesinin önemsendiği görülmektedir (Gönen & Gökçen, 2017).

2019 yıl sonu itibariyle ülkemizde toplam 6 katılım bankası faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu bankaları kuruluş yıllarını esas alarak şöyle sıralayabiliriz: Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım ve Emlak Katılım’dır. 2019 yıl sonu rakamlarına göre katılım bankalarının yurt içi ve yurt dışı toplam şube sayısı 1179’dur (TKBB, 2019).

Tablo 3: Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Yeri

Kaynak: Erdoğan; 2011

Türkiye’de faizsiz bankacılık faaliyetleri 20. yüzyılın son çeyreğinde önemsenmeye başlanmıştır. O dönemde uygulanan ekonomi politikalarının yanı sıra, faizsiz bankacılık esaslarının ekonomide yarattığı olumlu etkiler ve dışa açılım politikaları Türkiye’nin bu alana yönelmesinde etkili olmuştur. Seksenli yılların başında dönemin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli, eski adı ile Özel Finans Kurumları’nın bugünkü adı ile Katılım Bankaları’nın doğuşunu şöyle aktarmaktadır (Çalık, 2016):

“Rahmetli Özal’la 1964 yılında İngiltere’de tanıştık. Ve hep konuşmalarımızda bu ülkede, yani Türkiye’de, inanç saikiyle ekonomiye kazandırılmamış olan fonların varlığı ve bu fonların da bayağı büyük meblağa ulaştığını tartışırdık. Bunları nasıl ekonomiye kazandırırız diye fikir jimnastiğinde bulunurduk. Sonra öyle oldu ki rahmetli Özal üst yönetimde sözü geçen bir noktaya geldiğinde o günlerin tartışmalarının kafamızda bırakmış olduğu izler, tortular çerçevesinde de yine bu fonları nasıl ekonomiye kazandırabiliriz düşüncesiyle bazı düzenlemeler yapma durumunda olduk. Türkiye’de faiz değil, onun yerine kâr zarar paylaşımı üzerine müesseseler kurabileceğimizi, bunların da finans çevrelerinde özel bir yeri olabileceğini düşündük ve adına da Özel Finans Kurumu dedik. Yani aslında özelliği finans pencerelerinden birkaçını kullanması, diğerlerini kullanmaması; ama Bankalar Kanunu buna müsaade etmiyor idi veya en azından Bankalar Kanunu’nda buna bir çıkış yolu yok idi. Bir kararname ile bu işi düzenleyebileceğimizi düşünüyor idik. 1983’te de iktidar olunca Anavatan Partisi tek başına, bu düşünceleri hayata geçirebildi. Özel Finans Kurumları, bildiğiniz gibi, bankaların aksine mevduata sabit bir gelir, yani faiz vermeyen, değişken bir kâr payı –veya zararı da tabi ihtiva ediyor– veren kurumlardır. Onun için bu kurumlara Özel Finans Kurumları dedik. O isim de tuttu.”

Yönetim merkezi İstanbul’ da bulunan Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Bankacılık Kanunu gereğince kurulmuş, tüzel kişiliği haiz ve kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşudur. Türkiye’ de faaliyet gösteren katılım bankalarının çatı kuruluşu olan TKBB’ nin temelleri 2001 yılında Özel Finans Kurumları Birliği ile atılmıştır. Birliğin unvanı, 2005 tarihinde Türkiye Katılım Bankaları Birliği olarak değiştirilmiştir. TKBB’ nin amacı, serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet ilkeleri çerçevesinde bankacılık düzenlemeleri ile ilke ve kuralları doğrultusunda katılım bankalarının hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesi, sağlıklı olarak çalışması ve bankacılık mesleğinin gelişmesi, rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak, uygulamak ve uygulanmasını talep etmektir. Mevzuat gereği, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları faaliyet izni aldıkları tarihten itibaren bir ay içinde TKBB’ ye üye olmak zorundadırlar. Nisan 2020 itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren altı katılım bankası TKBB’ nin üyesidir (TKBB, 2019).

Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2019 yılı finansal verileri ve mali tablosu aşağıdaki şekilde kısaca ortaya koyulmuştur.

Tablo 4: Katılım Bankalarının 2019 Yılı Finansal Verileri ve Mali Tablosu

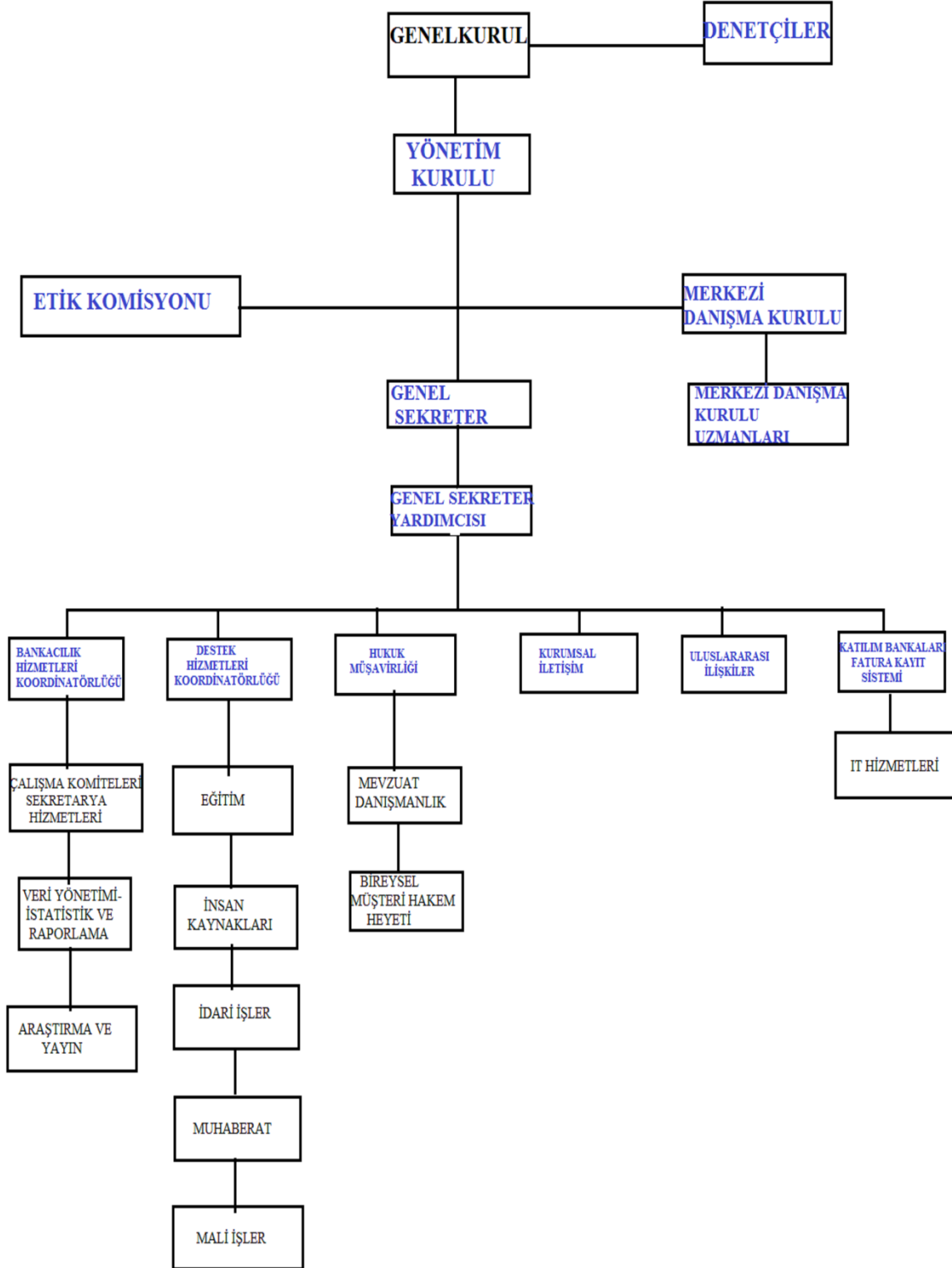
215.456 MİLYON TL TOPLANAN FONLAR	149.476 MİLYON TL KULLANDIRILAN FONLAR
284.459 MİLYON TL TOPLAM AKTİFLER	21.767 MİLYON TL ÖZVARLIK
16.040 KİŞİ PERSONEL SAYISI	1.179 ADET ŞUBE SAYISI

Kaynak: Katılım Bankaları, 2019

Katılım Bankasında; genel kurulun, yanında denetçiler yer almaktadır. Genel kurulun altında ise yönetim kurulu bulunmaktadır. Bunların altında bulunanlar ise; etik komisyonu, merkezi danışma kurulu, merkezi danışma kurulu yardımcısıdır. Genel sekreter ve genel sekreter yardımcısı çalışmaktadır. Genel sekreterin koordinatörlüğünü; bankacılık hizmet koordinatörlüğü, destek hizmeti koordinatörlüğü, hukuk müşavirliği, kurumsal iletişim, uluslararası ilişkiler ve katılım bankaları fatura kayıt sistemi birimleri oluşturmaktadır. Kalabalık bir ekipman ile çalışan Katılım Bankasının diğer alt birimlerini ise; bankacılık hizmeti koordinatörlüğü altında, çalışma komiteleri sekretarya hizmetleri bulunmaktadır. Destek hizmeti koordinatörlüğü altında; eğitim, insan kaynakları, idari işler, muhaberat, mali işler yer almaktadır. Hukuk müşavirliği biriminde; mevzuat danışmanlık, bireysel müşteri hakem heyeti görev yapmaktadır. Katılım Bankaları fatura kayıt sisteminde bilişim ve bilgi teknolojileri işlemleri ile hizmet sunulmaktadır.

Türkiye'deki Katılım Bankalarının işleyişini ve organizasyon şeklini kısaca aşağıdaki şemayla ifade edebiliriz.

Şekil 1: Türkiye’deki Katılım Bankalarının İşleyişini ve Organizasyon Şekli

Kaynak: Katılım Bankacılığı, 2019.

5. KATILIM BANKALARI ve KONVANSİYONEL BANKALAR ARASINDAKİ FARKLAR

Konvansiyonel bankalarda paradan para kazanıldığı için zengin daha çok zenginleşirken fakir daha çok fakirleşmekte, aradaki uçurum yükselmektedir. Konvansiyonel sistemde banka, fonu sağladıktan sonra riske ortak olmaz. Sadece kendi kârına odaklanarak hareket eder. İslami finans sistemi, ortağının riskini paylaşarak tarafların hakkını korumuş olur.

İslam'da faiz haram olduğu için konvansiyonel bankalara paralarını yatırmaktan kaçınan bireylerin katılım bankalarına yatırdıkları fonları değerlendirme konusunda katılım bankaları helal haram hassasiyetine riayet ederek yatırım yapmaktadır (Emiroğlu, 2017).

Bu iki bankacılık sisteminin fon toplama ve dağıtım yöntemleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Geleneksel bankacılık sisteminde faizle fon toplanmakta ve faiz karşılığında ödünç verilmektedir. Katılım bankaları kâr ve zarara katılma şeklinde fon toplamakta; yatırım, ortaklık, kiralama gibi helal enstrümanlar ile fon kullanılmaktadır. Bu tür bankalar hiçbir şekilde faizli işlem yapmamaktadır. Bunlara ilaveten belirsizlik yasağı, spekülasyon yasağı, mal ve hizmet alımında ücretin müşteriye değil fatura karşılığında satıcıya ödenmesi uygulaması, sağlanan finansman karşılığında mutlaka bir mal veya hizmet bulunması gibi prensipleri de bulunmaktadır (Emiroğlu, 2017).

Konvansiyonel bankalar faiz karşılığında nakdi kredi kullanırken katılım bankaları bu tür kredi kullanmaz. Konvansiyonel bankalar kriz dönemlerinde faizlerde yaşanan değişikliği müşterilerine yansıtmaktadır. Kullandığı krediyi vadesinden önce geri çağırabilmektedir. Katılım bankalarından fon kullanan müşterinin vade sonunda ödeyeceği miktar bellidir. Ekonomik krizler bu sonuca etki etmez (Emiroğlu, 2017).

Katılım bankaları hem dünyada hem de Türkiye'de, dünya genelinde yaşanan krizlerden daha az etkilenmektedir. 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerde ülkemizde yirmiden fazla bankanın faaliyetlerine son verilmiştir. Katılım bankaları bu krizlerde %50'ye varan fon çekilişi olmasına rağmen, biri hariç diğerleri çalışmalarına devam edebilmiştir. Katılım bankaları faizsiz sistemle çalıştıkları için kriz dönemlerinde kur ve faiz riskini üstlenmemekte yalnızca piyasa ve kredi riskine maruz kalmaktadır. Katılım bankaları fon kullanırken gerçek işlemler üzerinden hareket etmektedirler. Kullanılacak olan fon direk işletmeye verilmeyip tedarikçiye verildiği için fonun verilmiş amacı dışında verimsiz alanlarda kullanılmasının önüne geçilmiş olur (Coşkun, 2008).

6. SONUÇ

Bugün faizsiz bankacılık sistemi, Müslüman nüfusu olsun veya olmasın, birçok ülkede faaliyet göstermektedir. Dünyada yaklaşık 105 ülkede 500'ün üzerinde Katılım bankası bulunmaktadır. Bunun yanında yüzlerce yatırım fonu da aynı esaslara göre işlem görmektedir. Katılım bankacılığı rakamlarına bakıldığında yükselme trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Son dönemlerde bankacılık sektörünün üstünde bir artışla katılım bankalarının net kârı %16 artarak 2,4 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Buna rağmen insanların bu sistem hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması ve bazı noktalarda çekincelerinin bulunması dolayısıyla katılım bankacılığı, bankacılık sistemi içerisinde olması gereken yerden henüz çok uzaktadır.

Son dönemde devlet bankalarının da katılım bankacılığı sektörüne girmesiyle beraber bu sisteme olan güven artmıştır. Bu sayede, dini hassasiyet sahibi kişilerin yastık altında beklettikleri birikimler ekonomiye kazandırılmaktadır.

Bu çalışmamızda, faizsiz bankacılığın bankacılık sektörü içindeki durumu, katılım bankacılığının tarihsel gelişimi ele alınmış ve Türkiye’de katılım bankacılığı ve faizsiz finansman araçları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Klasik bankacılık sisteminde uygulanan finansman ürünlerinin faizsiz alternatiflerine değinilmiştir. Türkiye’deki bankacılık sektörü ile İslami esaslara göre kurulduklarını ileri süren katılım bankalarının son yıllardaki bazı göstergeleri karşılaştırılarak, katılım bankalarının finansal piyasaların istikrarına etkileri irdelenmiştir. Katılım bankalarının özellikle son yıllardaki performansının; aktif, öz kaynak, şube ve personel gelişimleri ile karlılık durumu göstergeler açısından finansal istikrara katkıları değerlendirilmiştir.

İslam dininde ticaretten elde edilen kâr helaldir. Katılım Bankacılığı kâr-zarar ortaklığı esasına dayalı olarak faaliyet gösteren bir bankacılık sistemidir. Katılım Bankaları, bankacılık piyasasında rekabet eder. Örneğin, Türkiye Finans Bankası’ndan finansman talebinde bulunan kişi veya kurumlar finansman ürünlerinin alternatiflerini hem faizli hem de faizsiz sistemde hizmet veren diğer bankalarda da bulabilir. Dolayısıyla bu durum finansman ürünlerinin kâr oranlarının piyasa rekabet koşullarına göre belirlenmesini sağlar. Faizsiz bankacılık sisteminde, finansman talebinde bulunan bir müşteri, banka tarafından kendisine verilen vekâletle malı banka adına satın alır. Geri ödemesini anlaşılan kâr üzerinden anlaşılan vadeye bölerek gerçekleştirir. Bu ticaret modelinden elde edilen kâr katılma hesabı sahipleriyle paylaşılır. Faizsiz bankaların karşılaştıkları riskler, bu risklerin nasıl yönetileceği ve faizsiz bankaların riske maruz kalma konusunda klasik bankalardan farklı olmadıkları, hatta daha fazla riskle karşılaştıkları; ancak, bu risklerin yönetilmesi konusunda farklı yöntemlerin uygulanması gerektiği ileri sürmüştür (Khan ve Ahmed, 2007).

Bu çalışmada Türkiye’de faizsiz bankacılığın, bankacılık sektörü içindeki durumu, sektör içindeki payı ve finansal istikrara performans göstergeleri bakımından katkıları ifade edilmiştir. Türkiye’deki bankacılık sektörü ile İslami esaslara göre kurulduklarını ileri süren katılım bankalarının son yıllardaki bazı göstergeleri karşılaştırılarak, katılım bankalarının finansal piyasaların istikrarına etkileri irdelenmiştir. Katılım bankalarının özellikle son yıllardaki performansının; aktif, öz kaynak, şube ve personel gelişimleri ile karlılık durumu göstergeler açısından finansal istikrara katkıları değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (1989). *Yüz soruda Türkiye’de Bankacılık*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Akın, C. (1986). *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*. Kayınhan Yayınevi, İstanbul.
- Aktepe, İ. E. (2012). *Sorularla Katılım Bankacılığı*. Erkam Matbaası, İstanbul.
- Arslan, E.C. (2017). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye Ekonomisine Katkıları*. Tartışma Metinleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, H. (2012). *Bankalar ve İşlevleri*. *Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar* (Edt.: Vedat Akgiray ve Fatih Temizel). Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2018). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu 2018 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/hakkinda_0003_10.pdf, Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Bayındır S. (2005). Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Usul Dergisi*, ss.139-157.

Bayındır, A. (2008). *Ticaret ve Faiz*. Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul. Birliği Eğitim Notları, Eğitim No:2010-2011-19,2011.

Bozdemir, T. (2007). *Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi ve Reel Sektöre Katkısına İlişkin Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bulut, H. İ. Er, B. (2009). Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları. *Finansal Yenilik ve Açılımlarıyla Katılım Bankaları, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayını, Editör: Aydın Yabanlı, Erkam Matbaası, İstanbul*.

Coşkun, A. (2008). *Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Yeri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Çalık, E. (2016). *Geleneksel Bankalar İle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Basel III Kriterleri Açısından Kıyaslanması*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Çobankaya, F. T. (2014). *Katılım Bankalarının Türkiye'deki Farkındalık Düzeyinin Tespiti: Batı Akdeniz Bölgesinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Demir, C. H. (2012). *Faizsiz Bankacılıkta Varlık Yönetim Şirketi Adaptasyonu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Dilek, O. (2016). Katılım Bankacılığı: Tarihçesi, Gelişimi ve Faizsiz Finans Ürünleri. *İlim ve Medeniyet*, <http://www.ilimvemedenyet.com/katilim-bankaciligi-tarihcesi-gelisimi-ve-faizsizfinans-urunleri.html>, (Erişim Tarihi: 12.10. 2017).

Doğan, S. (2008). *Katılım Bankaları ve Ekonomiye Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Duranlar, S. (2014). Bankacılık ve Kambiyo İşlemleri. *Edirne: Paradigma Akademi Yayınları*.

Emiroğlu, F. (2017). İlim ve Medeniyet. <https://www.ilimvemedenyet.com/katilim-bankaciligi-ile-konvansiyonel-bankacilik-arasindaki-farklar-ve-faizsiz-finans-urunleri.html>, Erişim Tarihi: 05.25.2020

Erdem, E. (2017). Para Banka ve Finansal Sistem (8. Baskı). *Ankara: Detay Yayıncılık*.

Erdoğan, D. (2011). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye Ekonomisine Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Eskici, M. M. (2007). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Uygulaması ve Katılım Bankalarının Müşteri Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.

Eskici, M. M. (2007). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Uygulaması ve Katılım Bankaları'nın Müşteri Özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Göçmen, G. Y. (2010). *Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Yapısının Analizi*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.

Gödeş, M. (2016). *Basel-III Kriterlerinin Katılım Bankacılığına Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Gönen, İ., & Gökçen, G. (2017). Katılım Bankalarının Finans Sektörü İçindeki Yeri ve Katılım Bankalarına Yönelik Müşteri Algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 61-77.

Günel, M. (2010). Para Banka ve Finansal Sistem (3. Baskı). *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım*.

Kartal, M. T. (2018). Bankaların Finans Sektöründeki Önemi. *Finansal İktisat* (Editörler: Hasan Dinçer ve Serhat Yüksel). Orion Yayıncılık, Ankara.

Keleş, A. (1998). *İslam'a Göre Para Kavramı*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa.

Kelleroğlu, F. (2017). *Katılım Bankacılığı Sistemi ve Türkiye'de Katılım*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Khan, T. ve Ahmed, H. (2007). İslami Bankacılıkta 10 Risk Yönetimi. *İslami bankacılık El Kitabı*, 144.

Kulaklı, Y. (2017). Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve 1960-1980 Yılları Bankacılık Sektörüne Genel Bakış. <https://siyasalhayvan.com>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

Kuveyt Türk Katılım Bankacılığı. 2020. Faizsiz Sigortacılık Nedir. <https://www.kuveytturk.com.tr/bireysel/sigorta-ve-emeklilik/faizsiz-sigortacilik-nedir>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.

Milham, A.S. (1989). *Beyu'l-Murâbaha ve Tatbikatuhâ Fi'-Mesârifi İslâmiyye*. Amman.

Özdemir, T. (2019). *Türkiye Ve Dünyada Mobil Bankacılığın Gelişimi Ve Mobil Bankacılık Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özkan, H. (2012). *Katılım Bankacılığının Klasik Bankalarla Karşılaştırılması ve Muhasebe Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Niğde.

Özsoy, İ. (1997). *Özel Finans Kurumları*. Asya Finans Kültür Yayınları, İstanbul.

Özsoy, İ. (2011). Türkiye’de Katılım Bankacılığı. Türkiye Katılım Bankaları Birliği Eğitim Notları, Eğitim No: 2010-2011-19.

Özsoy, Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeliyle Katılım Bankacılığına Giriş*. Bilnet Matbaacılık, İstanbul.

Parlakkaya, R.ve Suna, Ç. (2011), Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış, Cilt: 11, Sayı: 3, ss: 397-405*.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, S:31, 2148–3043*.

Pekcan, M. (2006).*Katılım Bankacılığı Faaliyetleri ve Muhasebe Sistemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Tat, H. (2014). *Katılım Bankacılığı (Faizsiz Bankacılık) Sistemi Türk Bankacılık Sistemine Kazandırdığı Ürünler Türk Bankacılık Sektöründeki Yeri ve Gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TBB (2017). Türkiye’de Bankacılık Sektörü 1960-2016. Türkiye Bankalar Birliği.

Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. Nesil Yayınları, İstanbul.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği, (2017). Türkiye Katılım Bankaları Birliği Raporu, https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB_2017_TR-Final.pdf, Erişim Tarihi: 09.06.2020.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği, (2019). Katılım Bankaları, <https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf>, Erişim Tarihi: 05.23.2020.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği, (2019). Türkiye Katılım Bankaları Birliği Raporu. <https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf>, Erişim Tarihi: 09.06.2020.

Uçar, M. (1994). *Türkiye’de – Dünyada Faizsiz Bankacılık ve Hesap Sistemleri*. Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, İstanbul.

Ustaoglu, D. (2014).*Türkiye’de Katılım Bankacılığı Sektördeki Yeri ve Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Ünal, M. (2014). Türkiye’de Finans Sektöründe Bankacılığın Yeri. *İzmir Ticaret Odası*.

Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, ss.107-117*.

Zerka, M.A. ve Neccar A.M. (2009). *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*. İz Yayıncılık, İstanbul.

TÜRKİYE’DE KRİPTO PARA BİRİMLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Nur YAMAN ^a

ÖZET

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,
Selçuk Üniversitesi, İşletme
Bölümü, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-2053-
8014

E-posta:

yamannr7@gmail.com

Amaç - Türkiye’de kripto para birimlerinin gelişim süreci ele alınmıştır.

Yöntem -Konuyla ilgili kitap, makale ve internet dokümanları incelenerek kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca kripto para birimlerinin günümüzdeki öneminden, kullanıcılarına sağladığı avantaj ve dezavantajlardan bahsedilmiştir.

Bulgular – Yapılan çalışmada kripto para birimlerinin Türkiye’de yaygın bir şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç – Artan teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle kripto para birimleri kullanımı uluslararası piyasanın yanı sıra Türkiye’de de yaygınlaşmaya başlamıştır. Blok zincire dayanan bu sistem giderek gelişmiştir ve bazı uzmanlara göre gelişmeye devam edilecektir. Ancak devletin konuyla ilgili bir düzenleme getirmemesi ve herhangi bir kişi, kurum, kuruluşa bağlı olmaması güven problemi yaratmaktadır. Bu kapsamda bireyler kripto para birimlerinin yasallaşmasını istemektedir. Yasal olması durumunda herhangi bir vergilendirme sistemi uygulanması düşünülmektedir. Kripto paraların hiçbir merkez bankası kontrolünde olmaması, tüm işlemlerin kolayca ve hızlıca yapılabilmesi gibi avantajlarının yanı sıra herhangi bir otoritenin denetimi altında olmaması, potansiyel risklerinin bulunması ve ani kayıplara karşı savunmasız bir yapıda olması gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Teknoloji, Blok Zincir

JEL Kodları: P43

THE DEVELOPMENT PROCESS OF CRYPTO CURRENCY IN TURKEY

ABSTRACT

Purpose - The development process of cryptocurrencies in Turkey is discussed.

Methodology – A comprehensive literature review was conducted by examining books, articles and internet documents related to the subject. In addition, the importance of cryptocurrencies today and the advantages and disadvantages they provide to their users are mentioned.

Findings – In the study, it was concluded that cryptocurrencies are widely used in Turkey.

Conclusions – With the effect of increasing technological developments and globalization, the use of cryptocurrencies has started to become widespread in Turkey as well as in the international market. This blockchain-based system has evolved and will continue to evolve, according to some experts. However, the fact that the state does not bring a regulation on the subject and is not affiliated with any person, institution or organization creates a trust problem. In this context, individuals want cryptocurrencies to be legalized. If it is legal, any taxation system is considered. In addition to the advantages of cryptocurrencies such as not being under the control of any central bank, all transactions can be done easily and quickly, there are also disadvantages such as not being under the control of any authority, having potential risks and being vulnerable to sudden losses.

Keywords: Cryptocurrency, Technology, Blockchain

JEL Codes: P43

1. GİRİŞ

Klasik para anlayışından farklı olarak ortaya çıkan sanal para kavramı, dünyada son yıllarda ciddi bir şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde harcamalar kâğıt para yerine büyük oranda dijital paralarla gerçekleştirilmektedir. Dijital paralar kâğıt paraları temsil etmektedir, elektronik olarak saklanmaktadır ve transfer edilebilir özelliklere sahiptir. Fiziksel gerçekliği olmayan dijital para, belirli bir kuruluş tarafından çıkarılmayan, sanal ortamda kabul gören para türü olarak yaygınlaştıkça çeşitlilik ve kullanım alanları açısından da değişiklik göstermektedir. Ödeme, dijital paranın en yaygın kullanımınıdır. Artık ulusal ve uluslararası ticaret anlaşmalarının ödeme yöntemleri arasında dijital para türleri de yer almaktadır. Bunun yanında dijital para bir yatırım ve birikim yöntemi olarak da kabul edilmektedir. Kripto para ve kripto paraların var olmasına imkân sağlayan teknoloji olan blok zincir teknolojisi gelişmeye devam etmektedir. Bu kavramların gelecekte hayatımızın daha da çok içinde olacağı beklenen bir durumdur. Bir para biriminin geçerliliği, insanların kullanma eğilimine ve para birimine verdiği değere bağlı olarak değişmektedir (Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu, 2020).

Çalışmanın amacı Türkiye’de kripto para birimlerinin gelişim süreci kapsamında blok zincir sisteminden, avantaj ve dezavantajlardan bahsedilmiştir. Çalışmada konuyla ilgili kapsamlı literatür taraması yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre, günümüzün en revaçta konularından biri olan kripto para birimlerinin Türkiye’de kullanımının yaygınlaşacağı öngörülmektedir.

2. KRİPTO PARA KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Para tarih boyunca farklı formlarda var olmuş, ekonomide para olarak kabul edilen değer ve para ile yapılan işlemlerin yöntemi zaman içerisinde değişmiştir. Sanal para birimleri hem alternatif bir ödeme aracı olma iddiaları, hem de dağıtık defter-i kebir teknolojileriyle son yılların en çok konuşulan finansal yeniliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanal para birimleri en çok elektronik para, itibari para ve emtia para ile özellikle paranın üç temel fonksiyonu bağlamında karşılaştırılmaktadır. Sanal para birimlerinin benzerlikleri olduğu kadar farklı yönleri de bulunmaktadır. Tüm bu risklere rağmen, klasik ödeme araçlarına göre sağladıkları kolaylıklarla sanal para birimleri giderek daha çok tercih edilmektedir (Üzer, 2017). Dolaşıma sunulan kripto para miktarı ve para arzının şekli ve zamanlaması, kripto sistemin kuruluş aşamasında belirlenir. Kripto paralarda, bankacılık sistemindeki gibi aracılık görevini üstlenen bir yapı olmadığı için karşılıklı olarak güven unsuru oluşmamaktadır (Kesebir ve Günceler, 2019: 611). Para tarih boyunca fiziksel açıdan çok değişime uğramıştır. Bu fiziksel dönüşümün bugün geldiği nokta paranın artık sanal ortamda kullanılmasıdır. Bu değişim de paranın artık sanal ortamda da kullanılabilmesi ihtiyacını doğurmuştur. (Çeker, 2018: 5). Kripto paraların sağladığı zaman kolaylıkları ve kısa süre içerisinde yüksek kâr elde edilen bir yatırım oluşturması, kripto paranın tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır (Gültekin, Bulut:9).

3. BLOK ZİNCİR (BLOCKCHAIN) TEKNOLOJİSİ

En genel ifadeyle blok zincir merkezi bir sunucunun veya güvenilir bir otoritenin kaldırılmasına ve bir ağdaki işlemlerin daimî bir şekilde kaydedilmesine olanak sağlayarak, merkezi güvenin internet ortamında dağıtılmasına denir. Blok zinciri sayesinde insanlar artık ürün veya hizmet transferi işlemlerinde güvenlik ve doğrulamayı sağlaması için üçüncü taraf bir aracıya ihtiyaç duymamaktadır. Blok zinciri ile oluşturulan güven protokolü güvenilir, şeffaf ve hesap verebilir bir ortam sunmaktadır. Blok zinciri,

kullanıcılar için merkezi olmayan dağıtık veri yapıları sayesinde güvenliğin temeli oluşturmaktadır (Tanrıverdi vd., 2019:204). Kripto paralar, merkezi elektronik paraların ve bankacılık sistemlerindeki aksine, merkezi olmayan yapıdadırlar. Merkezi olmayan bu yapının kontrolü blok zincir (blockchain) işlem veri tabanları tarafından gerçekleştirilir. Blok zinciri sistemi, şifrelenmiş işlemlerin izlenmesini mümkün kılan para alışverişlerinin tamamının kayıt altına alındığı güvenlik açısından yüksek seviyede güvenilirlik sağlayan ve şifreleme yöntemlerinin kullanıldığı bir yapıdır (Çarkacıoğlu, 2016:8-42). Blok zinciri teknolojisinin yalnızca kripto paraları ile ilişkili olmadığı, fakat teknoloji altyapısı gerektiren çoğu alanda, özellikle bankacılık gibi alanlarda yüksek güvenilirliğe sahip bir sistem olarak kullanıldığı bilinmektedir. Blok zincirleri aslında tüm dijital olayların veya işlemlerin bütün sistem katılımcıları tarafından depolandığı ve dağıtıldığı bir veri tabanıdır. Blok zincirleri, işlem takibi sağlayan şifreli olarak dağıtılmıştır. Bütün kullanıcılar ağa bağlanmak, yeni bloklar oluşturmak, işlemleri doğrulamak ve yeni işlemler göndermek, gibi işlemleri gerçekleştirebilmektedir. Blok zincirleri teknolojisi altında yatan 5 temel ilke vardır. Bunlar (Serçemeli, 2018:40-41);

- **Dağıtılmış Veri Tabanı:** Blok zincirlerindeki her kullanıcı, tüm veri tabanına ve onun geçmişine erişebilir. Verileri veya bilgileri hiçbir kullanıcı tek başına kontrol etmez. Her kullanıcı, aracı olmadan, işlem ortaklarının kayıtlarını doğrudan doğrulayabilir.
- **Eşler Arası İletim:** İletişim merkezi bir ağ yerine doğrudan eşler arasında gerçekleşir. Her bir ağ, diğer tüm ağlara bilgi depolar ve iletir.
- **Şeffaflık:** Her işlem ve onunla ilişkili değerler, sisteme erişimi olan herkes tarafından görülebilir. Bir blok zincirlerindeki her düğüm veya kullanıcı, onu tanımlayan 30'dan daha fazla karakterden oluşan alfa sayısal bir adrese sahiptir. Kullanıcılar anonim kalmayı veya başkalarına kimliğini açıklamayı seçebilir. İşlemler, blok zincir adresleri arasında gerçekleşir.
- **Kayıtların Geri Dönüşsüzlüğü:** Veri tabanına bir işlem girildikten ve hesaplar güncellendikten sonra kayıtlar değiştirilemez; çünkü bu işlem onlardan önce gelen tüm işlem kayıtlarıyla bağlantılıdır, "zincir" terimi de buradan gelmektedir. Veri tabanındaki kayıtların kalıcı, kronolojik olarak düzenlenmesini ve ağdaki diğer kişilerin kullanımına sunulmasını sağlamak için çeşitli hesaplama algoritmaları ve yaklaşımları kullanılır.
- **Hesaba Dayalı Mantık:** Ana kayıt defterlerinin dijital doğasında, blok zincirleri işlemlerinin hesaplama mantığı programlanabilmesi yatar.

Blok zincir uygulamaları finansal endüstri ve finansal işlemlerle sınırlı değildir. Finansal aracılığa olan ihtiyacı azaltma veya ortadan kaldırmanın yanı sıra blok zinciri teknolojisi, ülke seçimleri için oy kullanılmasında ve diğer kamu ve özel sektör işlemlerinde kullanılabilir (Kızıl vd., 2019:99). Kripto para ve blok zincir teknolojisi hayatımızın farklı yönlerini değiştirmek için birçok yeni yol oluşturmaktadır. Bu yollar sosyal, teknolojik ve ekonomik alanlar kadar çok sayıda farklı alanı etkilemektedir. Kripto para daha fazla popülerlik kazandıkça, dünyada devrim yaratacak daha farklı kullanım alanları oluşacaktır (Doğan, 2020: 868). Blok zinciri teknolojisi varlıkları yönetmek, güvenli bir biçimde oy kullanmak, tapu işlemlerini araçlar, bir başka ifadeyle tapu müdürlükleri olmadan gerçekleştirilebilmek gibi pek çok alanda hayatımızı etkileyebilecektir (Kızıl vd., 2019:99). Bitcoin sisteminde yanlışlıkla yapılan bir transferin iptal edilememesi ve konunun muhatabı bir otorite veya sistem bulunmadığından dolayı bu yanlışlığın ispatlanarak düzeltilmesi söz konusu olmamaktadır (Parlaktuna ve Güngül, 2020: 33).

4. KRİPTO PARALAR

Bu bölümde kripto paralardan Bitcoin, Etheryum, Ripple, Litecoin ve Tether'den bahsedilmiştir.

4.1. BİTCOİN

Bitcoin, 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından deneysel olarak başlatılmış, herhangi bir merkez bankası, resmi kuruluş, vb. ile ilişkisi olmayan, ancak ülkelerin para birimleriyle alınıp satılabilen, herhangi bir üçüncü parti hizmetine, aracı kurumuna gerek kalmadan transferi yapılabilen bir tür sanal para birimidir. Herhangi bir kurum ya da kuruluşa bağlı değildir. Herkesin kullanımına açık bir teknolojidir ve isteyen herkes herhangi bir engelleme ya da kısıtlama olmadan ağa katılabilir, cüzdandan cüzdanda herhangi bir aracıya gerek olmadan transfer yapabilir, blok zincirinin bir kopyasını cihazında saklayabilir (Sayın ve Mercan, 2018:703). Bitcoin' in avantajlarına bakıldığında; zaman ve mekân sınırlaması yoktur. Kişi istediği zaman işlemi gerçekleştirebilir ve banka gibi yerlere ihtiyaç olmadan kolayca fiziksel mekân olmadan işlem tamamlanmış olur. Transfer çok hızlı olmakla birlikte, sanal cüzdan ile saklamak gayet kolay olmaktadır. Uluslararası olarak sadece ülke çapında değil, dünyanın hemen her yerinde işlem imkânı vardır. Bunun dışında, ülkelerin ekonomik sorunlarından etkilenmesi gibi bir durum söz konusu değildir (Kesebir ve Günceler 2018:613). İlk Bitcoin işlemi, 2009 yılının ocak ayında sistem kurucuları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bitcoin sonrasında bu yeni sanal para ve ödeme sistemleri daha da yaygınlaşmış, alternatif modeller önerilerek kullanıma sunulmuştur (Serçemeli, 2018:47). Bitcoin' in aynı zamanda çeşitli dezavantajları da bulunmaktadır. Bunların birçoğu kripto paraların, mevcut sistem içerisinde yeni bir düzen oluşturması ve uygulanmakta olan para politikalarına aykırı bir yenilik olmasından kaynaklanmaktadır (Akiz, 2019:12). Ayrıca Bitcoin gibi kripto paraların yaratıcıları ve alıcıları anonim kalabildikleri için suç örgütlerinin bu sistem üzerinden ekonomik faaliyetlerini yürüteceği şüphesi tartışma konusu olmaktadır (Alpago, 2018:425).

4.2. Ethereum (ETH)

İsviçre merkezli Ethereum Vakfı tarafından geliştirilen Ethereum, Akıllı Sözleşmeleri işleten ve kendi programlama dilini kullanan merkezi olmayan bir platformdur. Bu platformdaki faaliyetler; kesinti, sıkı kontrol, dolandırıcılık veya üçüncü taraf müdahalesi olmadan programlanmış olarak çalışmaktadır. Bu faaliyetler, bir değeri değiştiren ve bir varlığın mülkiyetini temsil eden, oldukça güçlü bir küresel altyapıya sahip olan Blockchain üzerinde çalışmaktadır. Böylelikle piyasalar meydana gelmekte, borç kayıtları ve taahhütlerin tutulması sağlanmakta ve fonlar aracı ya da karşı taraf riski olmadan transfer sağlanabilmektedir. Resmi olarak 2015 yılında piyasaya sürülen Ethereum, birçok geliştirici ve şirket oyuncusu arasında popülerdir (Ceylan, 2019:18). Ethereum kısaca, güç kaynağı olarak Ether (ETH) kripto para birimini alan bir Kripto İşletim Sistemidir. Amaç Bitcoin 'inde bağlı olduğu blockchain sistemi üzerinde kullanıcıların bu sistem üzerinden yeni yazılımları oluşturmasını sağlamaktadır. Ethereum 'un kullanıcılara sağladığı bu özgürlük sayesinde birçok alt coin çıkarılmasına olanak sağlar. Ethereum sistemi ile amaçlanan, kişisel veriler gibi bilgilerin üçüncü şahıslar tarafından depolanmasını ve farklı amaçlar için kullanılmasını engellenmesidir (Sanal, 2018). Bugün neredeyse internetten yaptığımız bütün işlemler (alışveriş, banka işlemleri, sosyal medya kullanımımız, internet geçmişimiz vb.) veriler halinde data banklarda kayıt altına alınmaktadır. Bu bilgilerin hangi amaçlar doğrultusunda kullanılacağı konusu ise tam bir bilinmezliktir. Ethereum sistemi ile bu işlemler tamamen dağınık ve anonim bir şekilde birçok farklı cihaz üzerinde saklanmaktadır. Böylece bu bilgilere erişim imkânsız bir hale gelir ve bütün bir interneti merkezsiz bir platforma çevirir. Ethereum üretimi Bitcoin üretimiyle aynı yöntem gibi görünse de bazı küçük farklılıklardan dolayı Ethereum üretimi bazı avantajlar sağlamaktadır. Ethereum üretimi için öncelikle bir Ethereum cüzdanı oluşturulması gerekmektedir (Sanal, 2018).

4.3.Ripple (XRP)

Ripple, 2012 yılında ortaya çıkmış bir ödeme ağı sistemi (RippleNet) ve kripto para değeridir (XRP). Ripple diğer birçok kripto para birimlerinin aksine merkezi olan bir kripto para birimidir. Blockchain sistemi üzerinde işlem görmesine rağmen işlem gören bütün defterler şirket tarafından yönetilmektedir. Ripple ile amaç büyük miktarlardaki varlık ve para transferlerinin hızlı, güvenilir ve ucuz bir şekilde, blockchain sistemi üzerinden yapılmasıdır. Ripple şu anda kripto para değerleri arasında Bitcoin ve Ethereum'dan sonra üçüncü en çok piyasa değeri olan kripto paradır. Kurumsal bir merkeze sahip olması Ripple kripto para değerinin, ödeme sistemleri sağlayıcısı şirketlerin ve bankaların tercih ettiği bir kripto para ve transfer sistemi olmasını sağlamıştır. Ripple, varlık ve para transferlerinde blockchain teknolojisi sayesinde çok düşük maliyetlere ve çok kısa sürelerde uluslararası gönderim imkânı sunmaktadır. Bitcoin gibi merkezi olmayan kripto para değerlerinin aksine, değerinin kar eden bir şirkete dayandırılıyor olması Ripple'ı diğer kripto para değerlerinden ayıran en önemli unsurdur (Sanal, 2018). Ripple, kripto para birimi rakiplerinden farklı özelliklere sahiptir. Ripple Labs'ın bir buluşu olan Ripple, dünya çapında yüksek hızlı ve düşük maliyetli para transferlerinde kullanılmaktadır (Sanal, 2018).

4.4.Litecoin (LTC).

Litecoin, Google mühendisi Charlie Lee tarafından geliştirilmiştir. Litecoin 'in en önemli avantajlarından biri hızlı transfere sahip olmasıdır. Özellikle, bu konu müşterilerin ödemelerini daha hızlı onaylamasını sağlayan tüccarlar için önem taşımaktadır. Bir diğer avantajı ise fazla depolama özelliği ve düşük maliyetli olmasıdır. Litecoin, günümüzde en büyük piyasa değerine sahip sanal paralardan biridir ve piyasada dolaşan yaklaşık olarak 64 milyon 926 bin adedi bulunmaktadır (Yılmaz ve Akkaya, 2020:164). Litecoin, ilk kripto para birimi Bitcoin' in açık kaynak kodlu yazılımından esinlenilerek geliştirilmiş ilk altcoindir. 38 Litecoin de özgür ve açık kaynak kodlu bir yazılım olarak; değiştirmeye, kopyalamaya ve dağıtmaya izin veren MIT/X11 lisansına sahiptir. Kullanıcılar bu kaynak kodları kullanılarak kendi projelerini geliştirebilirler (Sayın ve Mercan, 2018:706).

4.5.Tether (USDT)

Tether, (USDT) kripto para birimi ERC-20 protokolüne bağlı blok zincir üzerinden işlem yapmaktadır. Tether (USDT) kripto para birimi Tether Limited şirketi tarafından piyasaya 2015 yılında sürülmüştür. Tether (USDT), ABD dolarının sanal versiyonu olan bir stabil coindir, reel para destekli kripto para birimi ABD dolarına bağlıdır. Fiyatı sabittir ve karşılığında şirketin kasasında dolar cinsinden karşılığı bulunmaktadır. Reel para biriminin düşük masraflarla transfer edilebilmesi en önemli avantajlarından biridir. Bitcoin blockchain sisteminde ayrılma olan Omni Layer ile desteklenmekteydi fakat Omni Layer blockchain ağının istenileni karşılayamaması üzerine ERC-20 sistemine geçiş yapılmaya başlamıştır. Kripto para borsalarında Dolar cinsinden işlem yapabilme imkânı sunmaktadır (Sanal, 2018). Tether Limited Şirketi Euro tarafından desteklenmiş Tether satın alabilmek için farklı seçenekler de sunmaktadır. Her ne kadar en popüler kripto para birimi ABD Doları tarafından desteklense de Tether (USDT) kullanıcıları blockchain sistemi ile varlıklarını devredebilir, saklayabilir, hesaplamak için kullanabilir ve bakiyelerini transfer edebilirler. Blok zincir sistemine uygun sanal cüzdanlarda muhafaza edebilmektedirler. Fakat Tether, yaygın kullanıldığı zaman fiyat belirsizliği insanların genel anlayışında bir eksiklik ve teknik bilgisi olmayan insanlar için bazı engeller taşıyabilmektedir. Ancak şirket bağlantılı bir

şekilde fiyat, kripto para ve paranın avantajlarını kullanabilmeleri için bunu bir fırsata çevirebileceğini düşünmektedir (Deniz, 2020).

5.Kripto Paraların Yaygınlaşma Sebepleri

Ödeme sistemleri ile ödeme araçları, gelişen finansal piyasaların ortaya çıkardığı yeni kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitlenmeye ve değişmeye devam etmektedir. Modern dünyayı şekillendiren küreselleşme ve teknolojik açıdan yüksek uygulamalar, ödemeler alanında ve finans dünyasında günümüze özgü ihtiyaçlar doğurmaktadır. Bazen altyapı yetersizlikleri ve çoğu zamanda yasal çerçeve, bu ihtiyaçların karşılanmasının önüne geçmektedir. Bu durumların sonucunda ortaya çıkan sanal para birimi kavramı, geleneksel ödeme araçları ve finansal hizmetlerin karşılamakta zorlandıkları ve yeni tüketici talepleriyle şekillenen bir varlık türü olarak görülebilir. Sanal para birimi olgusunun ortaya çıkışı ve tanımı finansal teknoloji kavramı finansal hizmetler sektörünü değiştirme potansiyeline sahip çeşitli yenilikçi iş modelleri ile teknolojileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Çetinkaya, 2018:12). İktisat literatüründe kripto para teknolojisinin kendisine yer bulmaya başlaması oldukça yeni bir durumdur. Bu alandaki ilk çalışmalardan biri, Avrupa Merkez Bankası'nın (2012) sanal para birimleri hakkındaki raporudur. Rapor, 'Bitcoin ve Litecoin'den doları örneklerini kullanarak, kripto para birimlerinin Fiat paranın kullanımı üzerindeki etkisine' odaklanmaktadır. Kripto para teknolojisi her ne kadar 2000'li yılların sonlarına doğru günlük hayata geçmiş olsa da ülkemizde akademik camianın ilgisini 2014 yılı itibarı ile çekmiş ve fakat konu sahip olması gereken öneme henüz kavuşmamıştır. Yapılan çalışmaların genellikle finans alanında yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların altı tanesi kavramsal olurken beş tanesi deneysel olarak ele alınmıştır. Ayrıca çalışmaların genel olarak bu konunun popüleritesi enen yaygın kullanılan Bitcoin üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Karaoğlan vd., 2018:18). Kripto para dünyası ve blok zinciri teknolojisi incelendiği zaman, iki kavramın teknoloji ve finans adına birtakım yenilikler sunduğu göz ardı edilmemelidir. Henüz gelişim aşamasında sayılabilecek bir dönemde bulunan kripto para dünyasında, Satoshi Nakamoto'nun ortaya attığı yeniliğe eklemeler yapılmaktadır ve sistemin gün geçtikçe daha iyi hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yenilikler de para transfer hızı ve ücretlerinin daha düşük olması, güvenliğinin artırılması ve kullanımının daha kolay olmasını sağlamaya yönelik olarak devam etmektedir. Sistemin şeffaflık, 3. tarafların müdahalesine izin verilmemesi ve mobil kullanım gibi avantajlarının yanında istikrarı olmayan ve sürekli değişen piyasa, henüz yasal altyapısının oluşmaması, bilgi ve öğrenme ihtiyacı, çevrimiçi olma zorunluluğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Kripto para birimlerinin kullanımının birey ve işletme bazında kullanımına teşvik edilmesi, ülkemizin finansal, teknolojik, sosyal ve ekonomik bağlamda küresel olarak öncül konuma ulaşmasını sağlayacaktır (Karaoğlan vd., 2018:25).

Teknolojik gelişmeler parayı, ödeme ve yatırım sistemlerini, tüm finansal hizmetleri, finansal pazarları etkilemekte ve finansal birim ve aracılığın niteliğini ve ödeme biçimlerini de değiştirmektedir. Para ile ilgili değişimler dünyadaki tüm insanları etkilediğinden kripto paralara yönelik ilgi her geçen gün artmaya devam etmektedir. Paranın biçimi ile ilgili değişiklikler kullanıcılara birçok yarar ve avantaj sunmayı amaçlamaktadır. Ancak bu yenilik ve avantajlar beraberinde yeni riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu noktada sanal paraların yararları ile risklerini dengelemek gerekmektedir. Dengelemek için de en iyi yöntem hızlı teknolojik değişimler karşısında daha dinamik olunarak hem olanakları keşfetmek hem de olası riskleri ortadan kaldıracak çözümleri üretebilmektir. Kripto paralar ile ilgili tasarım ve çözümler geliştikçe, fiyat istikrarı sağlanmaya başlandığıça, ödeme ve yatırım güvenliği sorunları çözüldükçe, verimli ve esnek bir finansal sistem teşvik edilebilir. Yeni teknolojiler, küresel ekonomik

arenada malların, hizmetlerin ve varlıkların yapısında değişime neden olmaktadır. Kripto para alanı hala çok yeni, hızla gelişen ve emekleme aşamasında olan bir yapıdadır. Bu sebeple gelecekteki yönünü ve önemini tam olarak tespit edebilmek mümkün değildir. Kripto para ve blok zincir teknolojisi hayatımızın farklı yönlerini değiştirmek için birçok yeni yol oluşturmaktadır. Bu yollar sosyal, teknolojik ve ekonomik alanlar kadar çok sayıda farklı alanı etkilemektedir. Kripto para daha fazla popülerlik kazandıkça, dünyada devrim yaratacak daha farklı kullanım alanları oluşacaktır (Doğan, 2020: 868). Kripto para birimleri, Avrupa Merkez Bankası tarafından ortaya konulan para düzenine göre sanal formatta bulunan sanal para birimleri kategorisinde değerlendirilebilir. Çeşitli ağlarda ağa dâhil olan kripto para kullanıcıları tarafından karmaşık bazı matematiksel şifrelerin çözümlenmesiyle üretilen kripto para üreticiliği yapmak suç unsuru teşkil etmemektedir ve yasal olmayan bir durum söz konusu değildir. Kripto paraların sağladığı zaman kolaylıkları ve kısa süre içerisinde yüksek kâr elde edilen bir yatırım oluşturması, kripto paranın tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır (Gültekin, Bulut:9).

6. Kripto Paraların Özellikleri

Paranın tanımı yapılırken, belirli sınırlar içerisine alınması mümkün değildir. Bunun nedeni paranın dinamik bir yapıya sahip olarak değişime uğramaya açık bir kavram olmasıdır. Bir ödeme aracı olarak kullanılabilir olma ve toplum tarafından kabul görme para tanımı için yeterli ölçütlerdir. Bu yüzden para olarak kullanılan aracın kâğıt olmasının yanı sıra, elektronik ortamda bir karta yüklenmiş değer ya da bir bilgisayara yüklenmiş bir yazılım olabilmesi de mümkündür. Paranın sahip olması gereken beş özellik mevcuttur. Bunlar; taşınabilirlik, dayanıklılık, bölünebilirlik, homojenlik ve taklit edilememedir (Öztürk ve Koç: 210). Kripto paralar, normal paradan farklı özelliklere sahiptirler. Bankacılık sisteminde yer alan paralar merkezi yapıda iken, kripto paralar genellikle merkezi olmayan yapıdadırlar. Geleneksel para sisteminde hükümetler, gerekli gördüklerinde ulusal merkez bankaları aracılığıyla ek para basma yetkisine sahip iken, kripto para üretmezler ve kişinin izni olmadan kripto paralara el koyamazlar. Blok zincir sistemi tarafından oluşturulan kripto paraların miktarı ve zamanlaması kripto sistemin kuruluş aşamasında belirlenmektedir. Kripto sistemlerde üçüncü bir aracı yoktur dolayısıyla işlemler kullanıcılar ve kripto para borsaları arasında gerçekleşmektedir. Güvenlik, bütünlük ve küresel hesap defterinin doğruluğu, karşılıklı birbirine güvenmeyen madenciler aracılığıyla gerçekleştirilir. Sistemin güvenli olması, tarafların birbirlerine güvenebilecekleri anlamına gelmemektedir. Kripto paranın güvenliği, madencilerin çoğunluğunun dürüstçe büyük defter tutma ve bundan finansal teşvik elde etme arzuları olduğu ilkesine dayanır (Çarkacıoğlu, 2016:9). Kripto paraların özellikleri arasında, geleneksel para birimleri gibi somut olarak elde bulundurulmamaları ve bilgisayar ortamında değişime konu olmaları, merkezi bir yere bağlı ve hukuki düzenlemeler ile yasalara tabi olmadıkları için ekonomik koşullardan etkilenmemeleri ve kripto paralar ile açılmış hesapların dondurulması gibi uygulamaların bulunmaması, değerlerinin arz ve talebe göre şekillenmesi ve blok zincir adı verilen bir veri tabanında muhafaza edilmeleri sayılabilmektedir. Kripto paraların taşıdığı özellikler, geleneksel finansal sistemler ile çoğu zaman çatışmaktadır. Kripto paraların, merkezi bir otorite tarafından yönetilmemesi, denetime tabi olmaması ve araçların sisteme dahil olmaması gibi özellikleri, finansal sistemin etkin olarak işlemesine mâni olacak türdedir (Gül, 2020:127). Merkezi elektronik paraların ve bankacılık sistemlerinde kullanılan paraların arkasında bunların itibarını sağlayan merkez bankaları bulunurken, kripto paraların arkasında hiçbir otorite bulunmamaktadır. Dolayısıyla, merkezi olmayan bu yapının arkasında blok zinciri işlem veri tabanları bulunmaktadır. Kripto para piyasası belirli bir sisteme bağlı kalmadan, gözetim ve denetim sisteminden bağımsız çalışmaktadır. Herkes

tarafından bilinen ve kabul gören metotlarla sistemin kuruluş aşamasında belirlenen oranlarda üretilmektedir ve para arzları merkez bankalarının tekelinde değildir. Kripto para sistemi ile bir hesaptan diğer hesaba doğrudan para aktarımı mümkün olup, dolayısıyla aracılık giderleri, işlem ücret ve maliyetleri ciddi bir şekilde azalmaktadır. Bir başka ifadeyle, kripto para sistemi büyük bir tasarruf sağlamakta ve kaynakların etkin dağıtımını konusunda da yardımcı olmaktadır. Kripto para sistemleri kimlik bilgilerinin gizli tutulmasını sağlayan bir sistemdir. Kriptoloji ile elde edilmiş ve ciddi şekilde güvence altına alınmış rakam ve harflerden oluşan bir hesap numarası bulunmakta ve bu hesaplarda kişisel bilgiler yer almamaktadır. Dolayısıyla, kimlik bilgileri açısından ciddi anlamda koruma sağlanmaktadır (Kızıl vd., 2019: 37). Bir kripto paranın şu 6 özelliği olması beklenir (Sanal, 2020);

- Merkezinin olmaması,
- İşlem ve sahip kayıtları,
- Yeni arz oluşturma kuralları,
- Sahipliğinin kripto grafik tekniklerle sadece sahibince ispat edilebilmesi,
- Paranın sadece sahibinin emriyle el değiştirebilmesi,
- Aynı anda aynı kripto para için birden fazla işlem yapılırsa sadece birinin yerine getirilmesi.

7. Kripto Paraların Avantaj ve Dezavantajları

Merkezi otoritenin kripto paralarda kuralları belirleme yetkisinin olmaması kripto paraların önemli avantajlarından biridir. İnternete erişebilecek bir cihazı olanlar hesap cüzdanı oluşturduktan sonra, hesabını istediği zaman istediği yerde kullanabilmektedir. Kripto paralar, hiçbir merkez bankasının kontrolü altında değildir bu nedenle ulusal ve uluslararası tüm işlemler kolayca ve saniyeler içinde yapılabilmektedir. Geleneksel piyasaların düşük getirili olduğunu düşünenler, haftanın her günü ve günün her saati yapılabilen kripto para ticaretini iyi bir yatırım seçeneği olarak görmektedir. Kripto para ticareti, uzun ve karmaşık bir kayıt sürecinden geçmeyi gerektirmemesi, global olarak erişilebilir olması ve işlem limitinin olmaması gibi özellikleriyle yatırımcıların dikkatini çekmektedir (Sanal, 2021). Kripto paraların sunduğu teknolojik yenilikler kripto paraların yaygınlaşmasıyla beraber yazılım dünyasının finans üzerine daha çok araştırma ve geliştirmeler yapması da ekonomi dünyasına ayrı bir pozitif sonuç kattığı gibi finansal teknoloji terimini gündeme taşımıştır. Finansal teknoloji üzerine yapılan konferansların, panellerin sayısı ciddi bir şekilde artmıştır. Kripto paraların çalışma prensipleri açısından sağladığı avantajları işlemlerin çok daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi, işlem maliyetlerinin çok düşürülmesi, kullanım kolaylığı ve güvenlik olarak dört temel noktada toplayabiliriz (Çeker, 2018:39). Geleneksel bankacılık sistemindeki hesap işletim ücretleri, kripto paraların tutulduğu kripto para cüzdanlarında yoktur. Her ne kadar işlem ücreti almayan bankalar olsa da kripto paraların işlem masrafları sıfır veya makul bir ücret olduğu için geleneksel bankacılıktan daha avantajlı konumdadır. Geleneksel bankacılıkta sınır ötesi transferlerine ekstra ücretler alınır. Kripto paralarda ise işlemler coğrafi konumdan bağımsız olarak gerçekleşmektedir (Çeker, 2018:40). Kripto paralar borç değil, değer taşıyıcıdır. Banka hesaplarındaki paralar bir tür borç senedir. Bir hesap bir bankanın müşterisine olan borcunu temsil ediyorken kripto para

bir borcu temsil etmemektedir (Çarkacıoğlu, 2016:16). Birincisi en çok kullanılan veri saklama teknolojisi blok zinciriyle sistemsel olan saldırılara neredeyse tamamen olanak vermemektedir. Buna karşılık geleneksel bankacılık güvenlik için yüksek maliyetli güvenlik önlemleri almak zorundadır. Yeni bankacılık ürünleri çıkarmada da güvenlik ön planda tutularak adım atmak zorundadırlar. Bu durum hızlı aksiyon almalarına engel olmaktadır. Daha az bilgi vererek işlem gören kullanıcılar kişisel bilgilerini internet ortamında paylaşmadığı için bu durum kullanıcılara anonim olma avantajı sağlar (Çeker, 2018:42).

- Kripto paraların aynı zamanda çeşitli dezavantajları bulunmaktadır. Bunların birçoğu kripto paraların, mevcut sistem içerisinde yeni bir düzen oluşturması ve uygulanmakta olan para politikalarına aykırı bir yenilik olmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar; aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Akiz, 2019:12);
- Kripto paranın kırılabilirliği yüksektir. Herhangi bir hukuki zeminin olmaması, devlet veya borsa kurumlarınca korunmaması onu risklere karşı açık bırakmaktadır. Bu da kripto paranın alış veya satış anında ani fiyat artış ve düşüşlerine açık olduğunu düşündürmektedir.
- Kripto paraların devlet ve kuruluş gözetimi veya kontrolünde olmaması onun yasadışı faaliyetlerde kullanımına imkân sağlamaktadır. Örneğin kara para aklama, terör örgütlerini finanse etme, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi işlemlerde kullanılmasına zemin hazırlamaktadır.
- Arzın kısıtlı olmasından dolayı krediye konu olduklarında, kredi faizlerini ödeyecek yeni kripto paralar bulunamayacağından bir kredi aracı unsuru olması mümkün olmayacaktır.
- Herhangi bir otoritenin denetim altında olmadığı için denetim yetersizliği sonucu doğabilecek potansiyel risklere sahiptir. Sanal bir yapıda olan kripto paralar ani kayıplara karşı savunmasız durumdadır.

Yasa dışı örgütlerin bu para sistemiyle varlıklarını hükümet denetiminden koruması, kaybedilmesi durumunda başvurulacak bir merciinin olmaması, alışverişinin zor olması, ancak yüksek bilgi ve birikimi olan ülke ve insanlar arasında kabul görmesi taşıdığı riskler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Bitcoin gibi kripto paraların yaratıcıları ve alıcıları anonim kalabildikleri için suç örgütlerinin bu sistem üzerinden ekonomik faaliyetlerini yürüteceği şüphesi tartışma konusu olmaktadır (Alpago, 2018:425).

8. KRİPTO PARALARIN TÜRKİYE'DE GELİŞİM SÜRECİ

Sanal para birimi olgusunun ortaya çıkışı ve tanımı finansal teknoloji kavramı finansal hizmetler sektörünü değiştirme potansiyeline sahip çeşitli yenilikçi iş modelleri ile teknolojileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Çetinkaya, 2018:12). 2009 yılında piyasaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan kripto para birimleri Türkiye'de de çok sayıda yatırımcı bulmuştur. Ancak Kripto paraların Türkiye'de bilinirliğinin artması ve yaygınlaşması 2017 yılında başlamıştır (Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu, 2020:21). Birçok ülkede de Türkiye'ye benzer durumlar söz konusudur. Uluslararası kuruluşların aracılığı ile ortak kararların alınmasını bekleyen ülkeler olduğunu düşünmek mümkündür. Teknolojinin liderliğini yapmak isteyen ülkeler ise daha hızlı kararlar almaktadırlar (Girgin, 2020: 76). Kripto paralar daha fazla uluslararası platformlarda ödeme aracı olarak kabul edilmeye başlansa da Türkiye'de de kabul eden işletme sayıları hem artmakta hem de çeşitlenmektedir. Gayrimenkul, restoran ve eğitim gibi sektörler de kabul edilmeye

başlanmıştır. Türkiye’deki aracı kripto para borsası kur riskine karşı işletmelerin korunması başta olmak üzere kullanıcıların e-ticaret ve alışverişlerde kripto para ile ödeme yapmasını sağlamaya yönelik çalışmalar içerisinde (Dilek, 2018:16). Türkiye’de parayla ölçülme kavramı gereği bütün yabancı paralı işlemler ulusal para birimi olan Türk Lirası’na çevrilerek kayıt altına alınmaktadır. Dolayısıyla kripto paraların muhasebenin temel kavramlarından özün önceliği kavramı gereği bir yabancı para olarak değerlendirilip işlem tarihindeki kuru üzerinden Türk Lirası’na çevrilerek kayıt altına alınması uygun görülmektedir (Öztürk ve Koç: 210). Sermaye Piyasası Kurulu’nun amaçları arasında, sermaye piyasalarının gelişmesini yeni sermaye piyasası kurumlarına ve araçlarına ilişkin usul ve esasları düzenlemek ve bunları denetlemek, tasarruf sahiplerinin, yani yatırımcıların haklarının korunmasını sağlamak gibi faaliyetler yer almaktadır (Kaya ve Topaloğlu, 2020). Ülkemizde vergi kanunlarına göre kripto paraların alım ve satımında borsalar aracılığı ile KDV uygulanmaktadır. Aynı şekilde kripto paralarla yapılan işlemlerde de KDV uygulanması gerekmektedir (Girgin, 2020:75). Birçok ülkede kripto madenciliğinden sağlanan sanal paraların iktisabı vergiyi doğuran olay olarak sayılmakta ve bunların piyasa değeri esas alınarak gelir (gerçek kişi veya kurum) elde edilmiş sayılmaktadır. OECD’nin 12.09.2020’de açıkladığı ‘Sanal Paraların Vergilendirilmesi: Vergi Yaklaşımı ve Gelişen Vergi Politika Sorunlarına Bakış’ yayınında, kripto varlıklar ve özellikle sanal paraların hızla geliştiği ve vergi politika yapımcılarının bu varlıkları değerlendirmede henüz ilk aşamada olduğu belirtilmiştir. Yayında maliye bakanlarının, kripto finansal varlıkların oluşturduğu riskleri analizi etmek için uluslararası kurumlara çağrıda bulunduğu, bu konudaki genel çerçeve önemli olmasına karşın bugüne kadar kripto finansal varlıkların vergi politika ve kaçakçılık konularının büyük ölçüde araştırılmadığı ifade edilmektedir. Bu varlıkların vergilemesindeki temel vergi zorlukları şu şekilde sıralanmıştır (Kahraman, 2021);

- Kripto varlıktan doğan gelir, doğrudan ve dolaylı vergiler açısından nasıl ele alınmalı?
- Bu varlıklar servet kabul edilirse kripto varlık envanteri, ülkelerin servet veya değer artış kazancı vergilemesi kapsamına nasıl alınmalı?
- KDV sisteminde bu varlıkların oluşumu, iktisabı, elde tutulması ve devir/temlikisi nasıl ele alınmalı?
- Devletler, vergi idareleri ve mali suçları araştırma kurumlarının kullanabileceği mevcut hukuki çerçeve ve imkânlar da dahil olmak üzere, kripto varlıkların neden olduğu vergi kaçakçılığı riskleri ve diğer mali suçlar etkin bir şekilde nasıl tespit edilip ele alınmalı?
- Vergiye uyumu sağlamak amacıyla bu işlemler hakkında vergi idarelerinin sahip olması gerekli bilgiler de dahil olmak üzere vergi şeffaflığı nasıl geliştirilmeli? Kripto varlıkların oluşturduğu vergiye uyum riskleri göz önüne alındığında ‘vergi şeffaflığı’ ihtiyacı ile bu varlıklarla ilgili yeterli ve etkin raporlama ile bilgi alışverişini sağlamak için neler yapılmalı?

Sanal paranın gerçek veya tüzel kişi mükellefler tarafından işletme faaliyetleri arasında yürütülmesi ve Sanal para hesabı bir para birimine çevrilmeden hesaplarda tutulması halinde, sanal para her ne kadar Vergi Usul Kanunu (VUK) yer alan değerlendirme ölçüleri arasında yer almasa da kayıtlara alındığı mukayyet değeriyle değerlendirilmesi mümkün gözükmektedir. Sanal parayı üreten ve üretilen sanal parayı satışı sunan gerçek veya tüzel kişilerin bu faaliyetleri ticari organizasyon içerisinde ve devamlı olarak gerçekleştiriliyorsa ticari kazanç olarak vergiye tabi tutulması gerekmektedir (Kükreç, 2016:594). Vergi

hukukuna göre soyut hukuk kuralları konulmadan bir faaliyetten vergi almak mümkün değildir. Ayrıca vergi hukukunda kıyas yasağı da olduğundan dolayı kanun koyucu yorum yoluyla vergi konulmasının önüne geçmektedir. Dolayısıyla da kripto paralardan vergi alınması için öncelikle emtia mı, para mı yoksa menkul değer mi olduğu sorusunun hukuki bir karşılığı olmalıdır. Kripto paralara yönelik regülasyonları ortaya koymak şöyle dursun, sadece bu tanımlamanın net bir şekilde ortaya konulması bile kripto paralardan vergi alınması için yasal bir dayanak oluşturacaktır. Burada bir parantez açmak gerekirse, yasal tanımlama yapılmazsa da vergiyi doğuran olayın ortaya çıktığı her durumda mükellefin vergi ödevini yerine getirmesi gerekmektedir. Bu noktada Türk Vergi Sistemi'nde mevcut yasal çerçeve içerisinde kripto paralar ile yapılan tüm faaliyetlerin kanunlarda yer bulup bulmadığını tartışmak yerinde olacaktır (Ünalın, 2019:109).

Dünyadaki gelişmelerin yanı sıra Türkiye'de de kripto paraya yönelik bir vergilemenin mümkün kılınması için öncelikle kripto paranın yasal statüsünün belirlenmesi gerekmektedir. Sahip olduğu ekonomik boyutuyla devletler için önemli bir vergi geliri potansiyeli taşıyan kripto paranın, Türkiye'de de vergilendirilebilmesi için yasal boşluğun çok geçmeden doldurulması yerinde olacaktır. Etkili vergileme için ABD'de de olduğu gibi mükelleflerin para hareketlerini ve gelir kaynaklarını sorgulayan bir yapının kurulması tavsiye edilebilir. Ancak olası bir vergilemenin de kripto para işlem hacmini azaltabileceği ya da vergisel açıdan daha makul yerlere götüreceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda; bireylerin işlemlerini kısıtlamayan ve aynı zamanda devletlere maksimum vergi geliri sağlayan düzenlemelere uluslararası uzlaşma eşliğinde gidilmesi yararlı olacaktır. Kripto paranın, herhangi bir merkezinin olmaması ve elde edilen gelirin tespitinin zor oluşu gibi özellikler, kanaatimizce vergilendirme hususunda uluslararası bilgi alışverişine dayalı, ortak bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Türkiye'de kripto paraların vergilendirilmeye başlanması için birçok noktada yasal alt yapısı ve anayasal dayanağı zaten vardır. Ancak kripto paralara ilişkin tanımın tam olarak yapılmamış olması bu paralardan sağlanan kazançlardan vergi alınmasının önündeki en büyük engeldir. (Günay ve Kargı, 2018:73).

6. SONUÇ

Kripto paraların nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda hukuki zemin oluşturma çalışmalarının devam ettiği bilinmektedir. Kripto para ve kripto paraların var olmasına imkân sağlayan teknoloji olan blok zincir teknolojisi gelişmeye devam etmektedir. Bu kavramların gelecekte hayatımızın daha da çok içinde olacağı beklenen bir durumdur. Bir para biriminin geçerliliği, insanların kullanma eğilimine ve para birimine verdiği değerine bağlı olarak değişmektedir. Dünyadaki gelişmelerin yanı sıra Türkiye'de kripto paralara vergileme sistemi uygulanmak istendiği bilinmektedir ancak vergilemenin mümkün olabilmesi için kripto paraların yasal statüsünün belirlenmesi gerekir. Vergilendirme hususunda uluslararası bilgi alışverişine dayalı, ortak bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Kripto paraların hiçbir merkez bankasının kontrolü altında olmaması nedeniyle tüm işlemlerinin kolayca ve saniyeler içerisinde yapılabilmesi gibi avantajlarının yanı sıra, herhangi bir otoritenin denetimi altında olmaması nedeniyle potansiyel risklerinin bulunması ve ani kayıplara karşı savunmasız bir yapıda olması gibi dezavantajları bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Akiz, E. (2019). Kripto Paraların Vergilendirilmesi, Muhasebeleştirilmesi ve Denetimi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Alpago, H. (2018). Bitcoin 'den Selfcoin'e Kripto Para. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3 (2): 425.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, (2020). Kripto Para Araştırma Raporu. Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi, Ankara.

Ceylan, M. (2019). Bitcoin Ekonomisi: Kripto Para Bitcoin 'in Finans Sektörü İçindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.

arkacıoğlu, A. (2016). Kripto Para Bitcoin. Araştırma Raporu. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi, İstanbul.

eker, S. (2018). Kripto Paralar ve Ekonomik Etkileri. Bitirme Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çetinkaya, ř. (2018). Kripto Paraların Gelişimi ve Para Piyasalarındaki Yerinin Swot Analizi ile İncelenmesi. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 2 (5): 12.

Deniz, E. (2020). Finansal Piyasalarda Kripto Para Uygulamaları: Kripto Para Fiyatlarını Etkileyen Faktörler. Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dilek, ř. (2018). Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. İstanbul

Doğan, ř. (2020). Dijital Çağda Paranın Dönüşümü: Kripto Para Birimleri ve Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (3): 868.

Girgin, S. (2020). Kripto Paralardan Elde Edilen Kazançların Vergilendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Gül, Y. (2020). Kripto Paralar ve Portföy Çeşitlendirmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 65: 125-141.

Gültekin, Y., Bulut, Y. (2016). Bitcoin Ekonomisi: Bitcoin Ekosisteminden Doğan Yeni Sektörler ve Analizi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3 (3):9.

Kesebir, M., Günceler, B. (2019). Kripto Para Birimlerinin Parlak Geleceği. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17:611-613.

Kızıl, C., Hanişoğlu, G., Aslan, T. (2019). Kripto Paraların Finansal Piyasalara Etkileri ve Muhasebeleştirilmesi. Ankara: Ekin Yayınevi.

Kükreci, C. (2016). İnternet Ortamında Bazı Faaliyetlerin Kavramsal Tanımları ve Türk Vergi Sistemi Karşısındaki Durumlarının Değerlendirmesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 14 (27): 594.

Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun. (2013). T.C. Resmî Gazete, 28690, 27 Haziran 2013.

Öztürk, N., Koç, A. (2016). Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 207: 210.

Parlaktuna, İ., Güngül, M. (2020). Bitcoin 'in Tanımlanma Sorunu. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 86: 33.

Sarıkaya, S. (2020). Kripto Para Birimlerinin Gelişimi ile Türkiye' de Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Sayın, K., Mercan, E. (2018). Kripto Para Birimleri: Vergilendirilmesi ve Dünyadaki Uygulamaları, Journal Of Social And Humanities Sciences Research, 5 (20):703-706

Serçemeli, M. (2018). Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi. Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 639: 40-47.

Tanrıverdi, M., Uysal, M., Üstündağ, T. (2019). Blok zinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir? Alanyazın İncelemesi. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 12 (3): 204).

Topaloğlu, İ., Kaya, C. (2020). Kripto Paraların Gelişimi ve Türk Hukukundaki Yansımaları.

Üzer, B. (2017) Sanal Para Birimleri. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Yılmaz, F., Göktuğ A. (2020). Kripto Para Piyasalarında Etkinlik; Haftanın Günü Etkisi: Bitcoin ve Litecoin Örneği. Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 4 (8):164.

2020 Yılında En İyi Performans Gösteren Kripto Paralar <https://www.icrypex.com/tr/blog/ikibinyirmi-yilinda-en-iyi-performans-gosteren-kripto-paralar> (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

Ethereum (ETH) Nedir? <https://www.bitlo.com/rehber/ethereum-nedir> (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/529281> (Günay, Kargı, 2018).

Kahraman, A. (2021). Kripto Varlıklara Vergi Geliyor. <https://www.ekonomist.com.tr/abdulkadir-kahraman/kripto-varliklara-vergi-geliyor.html> (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

Kripto Para https://tr.wikipedia.org/wiki/Kripto_para#%C3%96zellikleri (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

Kripto Para Nedir? Fırsatları ve Dezavantajları Nelerdir? <https://www.innova.com.tr/tr/blog/fintek-blog/kripto-para-nedir-firsatlari-ve-dezavantajlari-nelerdir> (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

Ripple (XRP) Nedir? <https://www.bitlo.com/rehber/ripple-nedir> (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

Tether Nedir? <https://www.bitlo.com/rehber/tether-nedir> (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

9. OTURUM

ÇİN'İN EKONOMİK KALKINMA PROGRAMI VE SOSYAL POLİTİKASI

Fadime BAYRAKCI^a

ÖZET

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,

E-posta:

bayrakcifadime0112@gmail.com

Bu çalışmada, Çin'in 1980'lerle birlikte başlattığı kalkınma programı ve sosyal politikası arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurucu lideri Mao sonrası dönemde ÇHC kalkınma programı dramatik olarak değişmeye başlamıştır. Bu kalkınma programı Açıklık Politikası olarak adlandırılmakta ve temel slogan ise her şeye rağmen kalkınma şeklinde dillendirilmiştir. Her şeye rağmen kalkınma söylemi sosyal politikada da kendini göstermiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme oranları ile nüfus artış oranları arasında bir ilişki kurularak nüfus artış oranlarını kontrol etme üzere bir sosyal politika geliştirilmiştir. Bu politika tek çocuk politikası olarak uygulanmaya konulmuştur. Başlangıçta katı bir şekilde bir kadına bir çocuk olacak şekilde formüle edilen bu politika zaman içinde etnik, dini, şehir ve kırsal koşullar da göz önüne alınarak iki çocuğa sahip olunabilir hale getirilmiştir. Nihayet tek çocuk politikası çeşitli aşamalardan geçerek Çinli çiftlerin üç çocuk sahibi olabilmesine izin verir şekilde dönüşmüştür.

ANAHTAR KELİMELER: ÇHC, Açıklık Politikası, Tek Çocuk Politikası, Çin Yükselişi, Kalkınma

JEL: N25, N35, O21, P31

CHINA'S ECONOMIC DEVELOPMENT PROGRAM AND SOCIAL POLICY

ABSTRACT

In this study, the relationship between the social policy and the development program initiated by China in the 1980s are discussed. In the post-Mao era, the founding leader of the People's Republic of China (PRC), the PRC's development program has begun to change dramatically. This program of development was called Openness Policy, and the basic slogan is expressed as development despite everything. The rhetoric of development despite everything also showed itself in social policy. In this context, a social policy has been developed to control population growth rates by establishing a relationship between economic growth rates and population growth rates. This policy has been implemented as a one-child policy. This policy, which was initially strictly formulated as one child for one woman, has been made possible to have two children over time, taking into account ethnic, religious, urban and rural conditions. As the last word, the one-child policy has evolved through several phases to allow Chinese couples to have three children.

KEYWORDS: PRC, Openness Policy, One Child Policy, Rise of China, Development

GİRİŞ

Bu çalışmada, Çin'in 1980'lerle birlikte başlattığı kalkınma programı ve sosyal politikası arasındaki ilişki tek çocuk politikası üzerinden ele alınmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) tarihi iki ana döneme ayrılacak olursa Mao dönemi ve sonrası dönem olarak sınıflandırılır. Ülkenin kurucu lideri Mao ile birlikte bir kalkınma programı başlatılmıştır. Dolayısı ile Çin'in kalkınma programı 1949 yılı ile yani ÇHC'nin kuruluşu ile başlar. Ancak Mao sonrası dönemde ÇHC kalkınma programı dramatik olarak değişmeye başlamıştır.

Deng Xiaoping dönemi ile kalkınma programı Açıklık Politikası olarak adlandırılmakta ve temel slogan ise her şeye rağmen kalkınma şeklinde dillendirilmiştir. Her şeye rağmen kalkınma söylemi sosyal politikada da kendini göstermiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme oranları ile nüfus artış oranları arasında bir ilişki kurularak nüfus artış oranlarını kontrol üzere bir sosyal politika geliştirilmiştir. Bu politika tek çocuk politikası olarak uygulanmaya konulmuştur. Başlangıçta katı bir şekilde bir kadına bir çocuk olacak şekilde formüle edilen bu politika zaman içinde etnik, dini, şehir ve kırsal koşullar da göz önüne alınarak iki çocuğa sahip olunabilir hale getirilmiştir. Nihayet tek çocuk politikası çeşitli aşamalardan geçerek Çinli çiftlerin üç çocuk sahibi olabilmesine izin verir şekilde dönüşmüştür.

Tek çocuk uygulaması ve ekonomik kalkınma ilişkisinde ekonomik kalkınma lehine gelişmeler görülmektedir. Çin'in ekonomik büyümesinde söz konusu politika oldukça etkili olmuştur. Ancak bu uygulamanın sosyolojik olarak negatif etkileri de söz konusudur. Örneğin yaşanan nüfus, kalabalık bir emekli kesimi, kız-erkek yeni doğan arasında erkek lehine bir açık oluşması ve gelecekte Çin'in işgücü avantajını kaybedeceği gibi konular negatif etkiler olarak sayılmaktadır. Bu negatif etkileri aşmak ve nüfus politikasını yeniden organize etmek Çin'in önündeki temel meydan okumalardan birisi olarak görülmektedir.

Mao dönemi ile başlayan kalkınma programının temel amacı Çin'i yeniden güçlü yapmaktır. Ancak izlenen taktikler değişime uğramıştır. Bütün bu süreçte temel belirleyici aktör hiç kuşkusuz Çin Komünist Partisi (ÇKP) olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulmasa da insan bir sermaye faktörü olarak görüldüğü için batı tarzı insan hakları veya bireysel özgürlük gibi konular Çin'in ve ÇKP'nin gündeminin oldukça dışındadır. Dolayısı ile gerek sosyal politika gerekse bunun uygulama adı olarak popüler olan tek çocuk politikası Çin'in insana yaklaşımını anlamak açısından önemlidir.

1. ÇİN'İN ÜLKE PROFİLİ

Dört bin yıllık kayıtlı tarihi olan Çin, tarihin en eski uygarlıklarından biridir. Başkenti Pekin olan ülke tek parti yani ÇKP tarafından yönetilmektedir. Geniş bir coğrafya ya sahip olan ülkenin yüzölçümü ise 9.706.961 km²'dir. Rusya ve Kanada'dan sonra en büyük üçüncü ülke olarak görülmektedir. Çin'in nüfusu 2021 yılı tahminlerine veya verilerine göre 1,397,897,720 (1 Milyar 400 milyon civarı) olarak hesaplanmaktadır. Çin, bu nüfus sayısı ile dünyanın en kalabalık ülkesidir. Çin yasal olarak 56 farklı etnik unsurun ülkede olduğunu kabul etmektedir. Han Çinlileri %91,6 ile en kalabalık etnik unsurdur. Uygurlar, Mançular, Huiler gibi geri kalanlar da diğerlerini oluşturmaktadır. Ülkede dinsel dağılım geleneksel halk

dini denebilecek grup %22 civarı ve %18 civarı da Budistlerden oluşmaktadır. Halkın %52 civarı bir kesimi bir din ile kendini tanımlamamaktadır. Çin nüfusu içinde %2 civarı ile Müslüman kesim vardır.¹⁴

İklim koşullarına bakıldığında Doğu Çin, hemen hemen her mevsim yağış alan ılıman bir iklime sahiptir. Batı Çin, ise soğuk ve kuraktır. Yaşam koşulları elverişli olmamasından dolayı burada nüfus oldukça seyrek. Çin arazisinin yaklaşık %54'ü tarım arazisidir. Yetişen başlıca tarım ürünleri ise pirinç, patates, buğday, mısır, yer fıstığı, çay, elma ve pamuktur. Ayrıca balıkçılıkta da dünyanın önde gelen ülkelerindedir. Ancak kalabalık bir nüfusa sahip olmasından dolayı ihracatı yapılmamaktadır.¹⁵

Siyasi yapı olarak Çin, tek partili komünist bir yönetim biçimini benimsemiştir. Yönetim yasama, yürütme ve yargı şeklinde ayrılmıştır ancak politik gücü yürütme elinde tutmaktadır. Beş yıllık periyotlarla seçim yapılarak devlet başkanı seçilmektedir. Devlet konseyi denen kabineden oluşan hükümette, devlet başkanı ve yardımcılarını meclis tarafından onaylanır. İlerleyen bu süreçte en etkili merci de ÇKP'dir. Ulusal Halk Kongresi olan meclis de 3000 üyesini belediye, il ve bölge kongreleri seçmektedir. Büyük oranda yargı ÇKP'nin isteği doğrultusunda hareket etmektedir. Çin yönetimi şekli dört başlığa ayrılır ve bunları merkezi yönetim, iller, ilçeler ve işçi sendikaları şeklindedir. Üniter bir devlet yapısına sahiptir. 1954 yılında yürürlüğe giren ilk anayasa, 1982 ve 2004 yılında önemli değişikliklere gitmiştir. ÇKP en önemli kurumdur ve merkezin belirleyici gücü olarak yer almaktadır.¹⁶

2. MAO DÖNEMİ VE SONRASI KALKINMA PROGRAMI

Çin'in, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) şeklinde değişmesi 1949 Mao Zedong dönemi ile başlamıştır. Bu dönemi merkezi planlamaya dayalı, dışa kapalı ve katı kurallarla yönetilen dönem olarak tanım görmüştür. ÇHC'nin kuruluşu ile yönetime geçen Mao, büyük bir enkaz ile karşı karşıyaydı ve bu enkazı temizlemekle işe başlamıştır. Planlı bir ülke yönetimi için Sovyet'te uygulanan ekonomiyi ülkesinde uygulamak istemiş ve birinci beş yıllık kalkınma planını yürürlüğe koymuştur. Bu planın uygulanmasında da Sovyetlerden destek de almıştır. 1953 yılında uygulamaya konulan beş yıllık plan da ağır sanayinin gelişmesini ve ekonomik büyümeyi hedeflemiştir. Bu hedefinde ise başarı sağladığı görülmektedir. Enflasyon kontrol altına alınmış sanayi alanında gelişmeler sağlanmış ve alt yapıya da önem verilmiştir.

1958 dönemi ile başlayan ikinci beş yıllık kalkınma planında ise İleriye Doğru Büyük Hamle şeklinde hayata geçirilmiştir. Mao tarıma dayalı feodal yapıdan komünizme geçişi sağlamıştır. Özel tarım üretimini tamamen yasaklamıştır. Buda çiftçilerin ihtiyacı dışındaki üretim fazlasını devlete vermesi demektir. Ayrıca demir-çelik alanında da gelişmeye destek veren Mao, sanayiye geçişte halka ön ayak olmuştur. Ağır sanayiye yaptığı yatırımlar da bunu destekler niteliktedir. Sanayi alanındaki gelişme politikası istediği gibi ilerlediğinde İngiltere'yi 15 yıl içerisinde yakalayacağını hesaplamışsa da beklediği gibi olmamıştır. Büyük oran da yatırımını ağır sanayiye yapan Mao, yaşanan kuraklık nedeni ile planlar çöküntüye uğramıştır. İkinci beş yıllık kalkınma da Çin halkını felakete sürüklemiştir. Kuraklık, yönetimdeki yanlışlar nedeni ile açlık baş göstermiş ve milyonlarca insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. Kültür devrimi ile 1966 yılında üçüncü

¹⁴ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/>18.01.2022

¹⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87in#Siyaset> 23.01.2022

¹⁶ Fazlı Doğan, Çin'in Hegomanik Yükselişi (Pax Americana'dan Pax Sinicaya), 1. Baskı 2017, s.107,108

beş yıllık kalkınma planı uygulamaya konulmuş ve daha yumuşak bir süreç geçirilmiştir. Ana hedefte ise kendine yetebilecek tarımsal üretimi sağlamak ve herhangi bir savaş durumunda hazırlıklı olmaktır. Kısmen de yapılan bu planlama da başarılı olduğu görülmektedir. Dördüncü ve beşinci kalkınma planı 1971 ve 1980 dönemleri arasında yapılmıştır. Bu dönem genel itibarı ile plana uygun ilerlemiştir. Büyüme oranının da tutturulduğu görülmüştür.¹⁷

1976 yılında Mao'nun ölümü ile iki yıl süren siyasi karmaşanın ardında yönetime geçen Deng Xiaoping ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. 1978 yılı dönüm noktası olarak görülmüş ve Deng, Çin piyasasını, piyasa ekonomisine göre yapılandırma yoluna gitmiştir. Sosyal piyasa ekonomisi adı altında uygulanan politikada dışa açılma, ÇHC'nin demokratikleşmesi, insan hakları ve sosyal piyasa ile ekonomi piyasasını bağdaştırılmıştır.¹⁸

Mao döneminde oluşturulan altyapıyı da kullanarak, Deng ve taraftarları Çin'in modernleşmesini hızlandırmayı amaçlamıştır. Bilim ve teknoloji, tarım ve sanayi, savunma alanında modernleşmeye öncelik verilmiştir. Ekonomik reformların gerçekleşmesi için siyasi reformlarında yapılması gerektiğini düşünen Deng, ÇKP 11. Merkez Komitesi, 3. Genel Kurul Toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantı ÇHC'nin tarihinde önemli kararların alındığı bir toplantı olarak görülmektedir. Merkezîyetçi anlayışın terk edilmesi gerektiğini savunan Deng, işletmelere, yerel yönetim kurumlarına ve devlet kurumlarına kendi inisiyatiflerini daha çok kullanma fırsatı sunulmasını, böylece de merkezîyetçi yönetimin ağırlığının azaltılmasını önermiştir.

Reform hareketlerinin önemli bir ayağını tarım oluşturmaktadır. Çünkü bir tarım ülkesi olan Çin'de Mao döneminde ağır sanayiye yapılan yatırımlar sonucunda tarım sektörü ihmal edilmiş ve beraberinde reformlar yapılması gerekli görülmüştür. Deng dönemindeki reformlarla kendi inisiyatiflerini kullanan kasaba ve köylülere bürokratik kontrol uygulanmamıştır. Bu sayede de kasaba ve köylüler ekonominin en dinamik ayağını oluşturmuşlardır. Çin ekonomisinin sosyalist piyasaya dönüşümünde büyük rol oynayan kasaba ve köylüler altın çağı yaşatmıştır.¹⁹

Kurulan yeni dönemde kalkınma politikasında benimsenen dörtlü modernleşme kavramı, sanayi, tarım, bilim ve ulusal savunma alanlarında modernleşmeyi içermektedir. Deng, konuşmalarında sıkça bu kavramlara yer vermektedir. Kalkınma yolunda içe kapalı olan yöntemi değiştirip dışa açık bir yol izlenilmiş ve yabancı yatırımlara izin verilmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye çekmek için de serbest ticaret bölgeleri kurulmuştur.²⁰ Yabancı yatırımcılara kıyı bölgelerde, özel ekonomik bölgeler oluşturulmuş ve teşvikler uygulanmıştır. Deng, birçok alanda reformlar yapmıştır. 1954 Anayasasını revize edip, 1982 anayasası ile, ekonomik taleplerin karşılanması ve politikanın yeniden geliştirilmesi için anayasayı

---

¹⁷ Ümit Çalık, Çin ekonomisi (MAO ve MAO Sonrası Dönem), Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Doktora Öğrencisi, Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, s. 2,3,5,6,8

¹⁸ Burçak Gündal, Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ISSN 2147-7655, Cilt 3, Sayı 2, 2015, s.3

¹⁹ Ahmet Tunç, Bilal Kızıl, ÇHC'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimi, Güz 2018 Cilt 8, sayı 16, s. 6,7,8

²⁰ Ümit Çalık, Çin ekonomisi (MAO ve MAO Sonrası Dönem), Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Doktora Öğrencisi, Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, s. 9,10

neredeysse baştan sona revize etmiştir. Devlet girişimleri ülke ekonomisinin ana direği olarak görülmekte bunun yanında özel sektörü de tamamlayıcı bir sektör olarak belirtmektedir. Özel sektörün çıkar ve hakları devlet korumasındadır. Devlet, teşvik ve yönlendirmelerde bulunmakta, özel sektörü de kapsayacak şekilde düzenlemeler yapmaktadır.²¹

Her ne kadar siyasi reform söylemi olsa da ve piyasa ekonomisi düzeni göz önünde bulundurulsa da ÇKP sistem içindeki ağırlığını korumuştur. ÇKP etkisini sürdürse de ideolojik öncelik değişmeye başlamıştır. Ülkeyi kalkınma öncelikli yola sokan Deng, sınıf çatışmasını devre dışı bırakmış ve üretici gücü yükseltmiştir. Tek partili ve ulusçu anlayışın dışına çıkmadan, dışarıya açılmış ve Çin kaynaklarını etkili bir şekilde kullanma yöntemini uygulamıştır. Yabancı teknolojileri kullanılmasını sağlamak ve serbest ticarete destek vermekle Çin'in üretim gücünü yükseltmiştir. Ülkeyi yıpratran radikal uygulamalar esnetilmiş, ÇKP'nin baskıcı kontrolü gevşetilmiştir. Serbest piyasa da liberalleşen Çin, ekonomide sıkı kontrolü elden bırakmamıştır. 1980 yılında IMF ve Dünya Bankası'na üye olan Çin, teknolojiye uyum, tarıma önem verme serbest ticarete açılma ve liman şehirlerine izin verilmesi gibi birçok alanda yenilenmiştir. Ekonomi odaklı dünyaya adapte olmayı başarmıştır.²²

Dünyaya adapte olma hedefiyle 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olan ÇHC, uluslararası alanda yerini güçlendirmiştir. Gayrisafi yurt içi hasılasını ve dış ticaret hacmini hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Günümüzde, dünyanın en büyük ihracatçı ve ikinci büyük ithalatçı ülkesi olmayı başarmıştır.

“Günümüzdeki Çin Devlet Anayasası 1982 yılında kabul edilmiş ve anayasada görülen yetersizlik ve eksiklikler sebebiyle de 1988, 1993, 1999, 2004 ve son olarak Mart 2018’de yeniden gözden geçirilerek düzeltmeler ve yeni eklemeler yapılmıştır. ÇHC Devlet Anayasasınının 30. maddesine göre Çin’in idari bölünmesi 3 kademeli bir sisteme dayanmaktadır. Bu idari yapılanma aşağıdaki gibidir. Bütün ülke, eyaletlere, özerk bölgelere ve doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyelere bölünmüştür, Eyaletler ve özerk bölgeler; özerk illere, ilçelere, özerk ilçelere ve kentlere bölünmüştür, İlçeler ve özerk ilçeler; xiang'lara (townships), etnik xiang'lara ve zhen'lara (towns) bölünmüştür.”²³

3. TEK ÇOCUK POLİTİKASI

Bu çalışmanın da ana konusu olan sosyal politika da kalkınma programının veya reformların ana odaklarından birisi olarak görülmektedir. Bu bakımdan günümüzde nüfusun önemli bir güç kaynağı olduğunu düşündüğümüzde Çin, yaklaşık olarak iki bin yılı aşkın zamandır dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olmasından dolayı en güçlü devlet olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gücün tek kaynağı nüfus olmadığı gibi önemli bir kısmını da kapsamaktadır. Nüfusun insani sermaye olarak görüldüğü Çin de sosyal güvenlik politikaları temel sorun oluşturmaktadır. İş gücü ve işsizlik sorunu yaşlı nüfusun artması ile birlikte temel sorun halini almıştır. Ülkenin komünist anlayışı da düşünülduğünde sosyal güvenliği, devletin çözmesi gereken sorun olduğu görülmektedir.

²¹ Ahmet Tunç, Bilal Kızıl, ÇHC'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimi, Güz 2018 Cilt 8, sayı 16, s.8,9

²² Fazlı Doğan, Çin'in Hegomanik Yükselişi (Pax Americana'dan Pax Sinicaya), 1. Baskı 2017, s. 126,127

²³ Ahmet Tunç, Bilal Kızıl, ÇHC'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimi, Güz 2018 Cilt 8, sayı 16, s. 11-12

1950'lerde aile planlaması ile başlayan nüfus politikası Deng dönemine kadar istenen başarıyı göstermemiştir. Komünist devrimi ile ülkenin kalkınması güçlenmesi ile ölü doğum oranının düşmesi, yaşam kalitesinin yükselmesi beklentisini oluşturmuştur. Bunun için gerekli olan ekonomik büyümenin daha fazla sağlanması için ise 1970'lerde tek çocuk politikası uygulanması kararı alınmıştır. Erken evliliğin önlenmesi, erken yaşta çocuk sahibi olmanın önüne geçilmesi ve bir aile de çocuk sayısının minimum sayıda olması gibi sunulan politika, 1979 yılında daha katı şekilde uygulamaya konulmuştur. Evliliklerin geç yapılması, çocuk yapma yaşının yükseltilmesi ve daha az sayıda çocuk sahibi olunması gibi kurallar getirilmiştir. İlk çocuğun kız çocuğu olması halinde ikinci çocuk hakkı tanınmış ve kurallara aykırı davranılması durumunda ise cezalar uygulanmıştır. Tek çocuk politikasının ilk uygulandığı dönemlerde polis müdahalesinin de olduğu katı kurallar yerini zamanla eğitim programlarına bırakmıştır. Evlilik sırasında sözleşme, doğum kontrol yöntemleri, ödül ve ceza gibi daha teşvik edici hale getirilmiştir. Devlet, kürtaj ve doğum kontrolü gibi olanakların masrafını üstlenmiş ve ücretsiz tedavi sunmuştur. Bu uygulamadan sonra doğurganlık oranında ve çocuk sayısında sürekli bir azalma olmuştur. Çin hükümetine göre ise bu politika ile 400 milyon doğumun önlendiği söylenmektedir. Ancak uygulanan bu politikanın getirdiği olumsuzluklar ise kız ve erkek çocuk arasındaki farkın açılmasıdır. 100 kıza 125 erkek gibi bir oran ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan bu sosyal sorunun sebebi kız çocuklarının daha çok kürtaj edildiği ve erkek çocuklarının daha çok tercih edildiği düşünülmektedir.

Nüfus politikasının uygulanmasında, nüfus artış hızını düşürmek ve kişi başı düşen geliri artırmak amaçlanmıştır. Ancak Batı tarafından büyük tepkilerle karşılaşmıştır. Özellikle de insan hakları konusunda Çin, nüfus politikası ana meseleyi oluşturmuştur. Bu sorun artarak devam etmiş ve eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Çin hükümeti ise nüfusun güç unsuru olduğunu ve devletin kontrolünde olması gerektiğini savunmaktadır.

Yapılan raporlamalarda karşılaşılan verilere göre gelecekte Çin'in yaşlı nüfusunun artacağı ve çalışmayan nüfusun daha yoğun olacağı ve daha büyük sorunlarla karşılaşacağı düşünülmektedir. Tek çocuk politikasında başarılı olan Çin, uzun vadede genç işçi sayısının azalacağı sorunuyla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu sorunlar düşünüldüğünde Çin'in ileriki dönemlerde nüfus programını nasıl değiştireceğini de zaman gösterecektir. Nüfus yoğunluğu uzun dönemde zayıflık gibi görünse de Çin, uyguladığı tek çocuk politikasında başarılı olmuştur. 2016 yılı itibari ile de tek çocuk sınırlamasına son verilmiş ve iki çocuk sahibi olma hakkı tanınmıştır.

Bu çalışmanın da başlığına uygun olarak nüfusun sosyolojik dağılımı da incelenmeye değer bir konudur. Bu bakımdan yaş ve cinsiyet dağılımı Tablo 1'ki gibi ele alınabilir. Bu tablodan da görüldüğü gibi Çin nüfusu hala genç bir nüfus olarak görülebilir. Bununla birlikte yaşlı kesim 170 milyon üzerinde bir kesimi oluşturmaktadır ki bu emekli veya bir ölçüde çalışmayan kesimi temsil etmektedir. Bu yönüyle çalışan kesimin birçok ülkenin nüfusundan daha kalabalık bir nüfusa bakması gibi bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Kalkınma ve nüfus veya sosyal politikalar arasındaki ilişkiyi analiz etmek için bu veri oldukça önemli görülmektedir. Zira Çin bir komünist devlet olarak bu yaşlı kesime de bakmak zorundadır. Çin'de ortalama yaş 38,4 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkede ortalama ömür 76,31 yıldır.

Tablo 1: Nüfus Yaş Yapısı²⁴

Yaş Yapısı-Aralığı	Toplam Nüfustaki Yüzdellik Payı	Erkek	Kadın
0-14 yaş arası	% 17,29	129.296.339	111.782.427
15-24 yaş arası	% 11,48	86.129.841	73.876.148
25-54 yaş arası	% 46,81	333.789.731	318.711.557
55-64 yaş arası	% 12,08	84.827.645	83.557.507
65 ve üzeri yaşlar	% 12,34	81.586.490	90.458.292

Tablo 1’de en dikkat çekici detaylardan birisi ise 0-14 yaş arası kesimde ve 15-24 yaş arası kesimde erkek nüfusun dikkat çekici şekilde daha yüksek olmasıdır. Bu hem Çin’in nüfus politikasının hem de antik geleneklerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu cinsiyet açığı yakın orta ve uzun vadede Çin’i güçlü kılan nüfusunun karşılaşacağı en büyük sorunlardan birisi olarak görülmelidir. Tek çocuk politikası döneminde erkek çocuk sahibi olmak için tercihli doğumlar artmış ve kadın oranı giderek düşmüştür. Çin Hükümeti 2015’de 1979’da başlayan tek çocuk politikasını gevşeterek 2 çocuğa ve daha sonra üç çocuğa kadar izin veren düzenlemeleri yapmıştır. Bu yeni düzenlemeler hem nüfusun yaşlanmasına karşı bir önlem hem de cinsiyet dağılımı açığına bir önlem olarak görülmektedir.²⁵

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti’nde iki dönem diye adlandırabileceğimiz Mao Dönemi ve Mao sonrası dönem şeklinde ayırabilir. Dışa kapılı bir yöntem uygulayan Mao devletçi ekonomi modelini benimsemiştir. Mao sonrası döneme bakıldığında ise ekonomik yapı liberaliz edilerek dışa açık politika yöntemi uygulanmıştır. 1978 yılı itibari ile ekonomik yapılanmaya gitmiş ve devlet özel sermaye ye ilişkin sorumluklarını üstlenmiştir. Yatırımlar güçlendirilmiş ve yabancı sermaye girişine izin verilmiştir. Böylece Çin, dünya ticaretinde yerini almıştır. Serbest piyasa geçişi dikkatli ve yavaş adımlarla yapan ÇHC, yüksek ekonomik performansa ulaştığı görülmektedir. Uluslararası güç sisteminde, hem geniş bir coğrafyaya sahip olmak, hem de o ülke insani sermayesinin büyük olması koşulunu Çin’in karşıladığı görülmektedir. Uyguladığı politikalarla aleyhine olan nüfus artışını lehine çeviren Çin, sabırlı ve disiplinli ilerlemesi ile de hızla yükselişe geçmiştir. Nüfusun insani sermaye olarak görüldüğü Çin de sosyal güvenlik politikaları temel sorun oluşturmaktadır. Uyguladığı nüfus politikasında, nüfus artış hızını düşürmek ve kişi başı düşen geliri artırmak amaçlanmıştır.

Tek çocuk uygulaması ve ekonomik kalkınma ilişkisinde ekonomik kalkınma lehine gelişmeler görülmektedir. Çin’in ekonomik büyümesinde söz konusu politika oldukça etkili olmuştur. Ancak bu uygulamanın sosyolojik olarak negatif etkileri de söz konusudur. Örneğin yaşlanan nüfus, kalabalık bir emekli kesimi, kız-erkek yeni doğan arasında erkek lehine bir açık oluşması ve gelecekte Çin’in işgücü avantajını kaybedeceği gibi konular negatif etkiler olarak sayılmaktadır. Bu negatif etkileri aşmak ve nüfus politikasını yeniden organize etmek Çin’in önündeki temel meydan okumalardan birisi olarak

²⁴ Tablodaki veriler <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/> ‘den derlenmiştir.

²⁵ Doç. Dr. Fazlı Doğan, Çin’in Hegomanik Yükselişi (Pax Americana’dan Pax Sinicaya), 1. Baskı 2017, s. 128,129,130,131,132

görülmektedir. Uygulamadaki sorunları göz ardı edildiğinde Çin, uyguladığı nüfus politikasında başarılı olmuştur. Yaşlı nüfusun artışı gibi sorunlarda hükümetin gündemindedir.

1980’li yıllarda uyguladığı politikası ile günümüz Çin, dünya ekonomisinin motor gücü olarak görülmektedir. Yüksek teknolojisi, fabrika, makine, inşaat alt yapısı ile halka sunduğu kaliteli mal, kaliteli hizmet ve kaliteli yaşam ile de hedeflediği refaha ulaşmıştır. Çin, yüz ölçümü olarak üçüncü, Satın alma paritesi olarak ise ikinci Dünyanın en büyük ülkesidir. Dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip olan ülkelerden biri olan Çin, mutlak yoksulluktan çıkıp hızla büyüyen ve piyasa ekonomisine geçiş yapan ülke halini almıştır. Kendine özgü bir yapıda aşama aşama ilerlemiş ve istikrarlı büyümeyi sağlamıştır

KAYNAKÇA

<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/18.01.2022>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87in#Siyaset> 23.01.2022

Fazlı Doğan, Çin’in Hegomanik Yükselişi (Pax Americana’dan Pax Sinicaya), 1. Baskı 2017

Ümit Çalık, Çin ekonomisi (MAO ve MAO Sonrası Dönem), Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Doktora Öğrencisi, Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011

Burçak Gündal, Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ISSN 2147-7655, Cilt 3, Sayı 2, 2015,

Ahmet Tunç, Bilal Kızıl, ÇHC’nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimi, Güz 2018 Cilt 8, sayı 16

Tablodaki veriler <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/>

İNSANİ DİPLOMASİ BAĞLAMINDA KIZILHAÇ VE KIZILAY HAREKETİ: ICRC

Gizem DEDE ^a

ÖZET

^aDoktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-0001-5443

E-posta:

gizem.dede@lisansustü.selcuk.edu.tr

Realist argümanları özümsemiş dünya sisteminde insan hakları ihlalleri yoğun şekilde yaşanmaktadır. Etik, insancılık, normatif eğilimlerin arka plana atıldığı, güç ve hegemonya için çatışmaların sürdürüldüğü coğrafyalarda küreselleşmenin etkileriyle güvensizlik hâkim olmuştur. Güvenlik anlayışındaki paradigma kayması, insani diplomasinin önemini gözler önüne sermiştir. Bu çalışmada; mağdurları korumak ve insani yardım düzenlemek gibi normatif değerler üstlenen Kızılhaç ve Kızılay Hareketinin insani diplomasini üzerindeki etkisi irdelenmektedir. Uluslararası İnsancıl Hukuku teşvik ederek insani diplomasinin savunuculuğunu yapan ICRC, kaos ortamında sivil koruyuculuğunu üstlenmiştir. Kızılhaç ve Kızılay Hareketi önemli gelişmeleri faaliyetlerine eklese de ulus üstü hukuk düzeninin tam işlemediği bir sistemde varlığı, yaraları kapatmak yerine sarmaktan ileri gidememiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Diplomasini, Kızılay ve Kızılhaç Hareketi, ICRC, İnsani Yardım

JEL Kodları: F35

THE RED CROSS AND RED CRESCENT MOVEMENT WITHIN THE CONTEXT OF HUMANITARIAN DIPLOMACY: ICRC)

ABSTRACT

In the world system, which has assimilated realist arguments, human rights violations are experienced intensely. In the geographies where ethics, humanity and normative tendencies are thrown into the background and conflicts continue for power and hegemony, insecurity has prevailed due to the effects of globalization. The paradigm shift in the understanding of security has revealed the importance of humanitarian diplomacy. In this study; The effect of the Red Cross and Red Crescent Movement, which assumes normative values such as protecting victims and organizing humanitarian aid, on humanitarian diplomacy is examined. The ICRC, which advocates for humanitarian diplomacy by promoting International Humanitarian Law, has undertaken its civil protection in an environment of chaos. Although the Red Cross and Red Crescent Movement added important developments to its activities, its existence in a system where the supranational legal order did not fully function could not go further than closing the wounds.

Keywords: Humanitarian Diplomacy, Red Crescent and Red Cross Movement, ICRC, Humanitarian Aid

JEL Codes: F35

1. GİRİŞ

Savaş olgusu yüzyıllardır tüm coğrafyaları etkisi altına alan bir söz tanımı olarak varlığını sürdürmüştür. Öteki bilincine duyulmayan saygı ile çıkan çatışmalarda çoğu zaman mağdur olan siviller olmuştur. Kaos ortamını durdurmak için istenilen sonuçlara ulaşamadığında çözüm yolu bu ortamı, çatışmaları ve tehdit unsurlarını hafifletecek çözümler aramaktan geçmiştir. Sivillerin ortada kaldığı savaş ortamında, bireysel hakların yok sayılmasına binaen odak noktası olarak görülen insani bilinç, talep edilen duyarlılıkla birlikte normatif konulara yakınlık sağlamıştır. Normatif meseleleri de devlet dışı STK'lar ve insani yardım kuruluşları üstlenmiştir. Bireyin hakkını güvence altına alan devletin yeterli bulunmadığı alanlarda yetki devrini diğer kurum ve kuruluşlara vermiştir.

Kızılhaç ve Kızılay Hareketi savaş mağdurlarını, çatışma ortamında kalan sivilleri konu almıştır. Gıda yardımından, ecza yardımına, eğitim hizmetlerinden, sağlık hizmetlerine kadar pek çok alana yayılan sivillerin korunması hususunda hizmetleriyle tüm dünyayı saran bir yardım organizasyonunun parçası olmuştur. Savaş sırasında şiddeti sınırlamak ve bir düzen getirmek için uyulması gereken Uluslararası İnsancıl Hukuk'un temel ilkelerine saygı duyulmasını teşvik eden Kızılhaç ve Kızılay Hareketi ulusal ve uluslararası alanlarda hizmet vererek dünyanın dört bir yanına yayılan bir yardım zinciri oluşturmuştur.

Hem hükümetlerce hem hükümet dışı örgütlerce önemli görülen insan güvenliğinin önem kazanması, normatif düşünce eğilimlerinde değişim yaşatarak yumuşak güç uygulanmasına sebep olmaktadır. Böylece oluşan yeni diplomasi alanı sivillere yönelik kapsayıcı yaklaşımlar içermektedir. (Rob, 2001, s. 254) Kızılhaç ve Kızılay Hareketi insani diplomasinin savunuculuğunu yapmaktadır. Geleneksel olarak resmîyette ve yürütülme biçiminde fark olan ve insani değerler zinciri olarak faaliyet gösteren insani diplomasinin yürütücülüğünü yapan hareket, savunmasız kişilere yardım ederek dünyanın pek çok yerine diplomasi dağıtımını yapmaktadır.

21. yüzyılda küresel bir dünyaya kapılarını açan uluslararası ilişkiler sistemi; iklim değişikliği, çevre, kültür, sağlık ve bilgi alanlarıyla birlikte pek çok diplomatik faaliyet alanı oluşturmuştur. Klasik ulusal diplomasinin yanında geliştirilen yeni alanlardan birisi de insani diplomasidir. İnsani diplomasi, devletlerin uluslararası ilişkilerini müzakere yoluyla yönetmek olan geleneksel diplomasiden ayrı bir vizyon benimsemiştir. Yumuşak bir siyaset yürüterek yüzyılın acılarını azaltmak üzerine bireylerin haklarını önemsemektedir. İnsani diplomasi bu bağlamda ele alındığında hedef kitle olarak bireyi önceleyen ve bu amaç için desteğini sonuna kadar sürdürmeye yönelik bir çaba olarak nitelendirilmektedir. (Régnier, 2011, s. 1212)

Kızılhaç Kızılay Hareketi ise insani diplomasinin savunuculuğunu ve küresel düzeyde gelişen dünyada diplomasinin yumuşak karnının genişlemesini desteklemiştir. Uluslararası İnsancıl Hukuk anlaşmalarının desteklenmesi ve genişletilerek dünyaya yayılmasına ön ayak olan hareket, ülkelerin iç hukuk düzenine insancıl hukuk normlarını eklemeyerek çatışmalarda oluşturulan kurallara uyulması yönünde telkin ve teşvikleriyle etik konuları ele almıştır. Uluslararası ve uluslararası olmayan çatışmalar için hali hazırda geçerliliğini koruyan normlar hakkında raporlar hazırlayarak bireyseli gözetmek için faydalı analizleri paylaşmıştır. Sorumluluk duygusu aşılacak ve ülkelere insancıl şekilde bu sorumluluğu teşvik etmek için çağrıda bulunan hareket, faaliyet alanını genişleterek kendisine oldukça önemli bir zemin edinmiş, birey güvenliğini incelemek için attığı adımlarla dünya geneline yayılma olanağı bulmuştur.

Makalenin birinci bölümünde insani diplomasi kavramı ile genişleyen ve normatife eğilim gösteren diplomasi alanından bahsedilmiştir. Geleneksel diplomasiden -resmî yürütülme organizasyonlarının aktörlerce üstlenilmesi ve birey hakkını önceleyen normatife eğilim hususunda- ayrılan insani diplomasi yaklaşımı, devlet dışı oluşumların siyasi alanlarda görev almaya başlamasıyla ortaya çıkan bir alan olarak görülmektedir. İnsani diplomasi yardım organizasyonlarını düzenlemek, yardım kuruluşlarının mevcudiyetini belirlemek gibi görevler içerdiğinden Kızılhaç ve Kızılay Hareketinin faaliyet alanları ile benzerlik içermektedir. Böylece hareket, insani diplomasinin yürütücülüğünü yapan bir organizasyon haline almıştır.

Makalenin ikinci bölümünde ise Kızılhaç ve Kızılay Hareketi'nin Uluslararası İnsancıl Hukuk üzerindeki etkisi ve insancıl hukuk normlarının nasıl teşvik edilerek genişleme alanı elde ettiğinden

bahsedilmiştir. Temel ilkelerinden olan tarafsızlık ve ayırım gözetmeme prensipleriyle birlikte savaşta uyulması gereken kurallar ve savaşta şiddetin sınırlandırılması için oluşturulmuş bir hukuk dalı olan Uluslararası İnsancıl Hukuk normlarına saygı duyulması yönünde girişimlerde bulunan Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, dünya üzerinde çatışmalarda aldıkları rollerle faaliyet alanlarını artırmaktadır.

Temel olarak insani diplomasinin yayılmasında Uluslararası İnsancıl Hukuk'u teşvik eden Kızılhaç ve Kızılay Hareketinin rolünün önemini vurgulandığı makalede hareketin uluslararası alanda yayılması ve diplomasiyi yürütmesi açısından en etkili organı ICRC olarak görülmüştür. Komite insani diplomasi faaliyetlerinin öncülüğünü uluslararası alanda üstlenmiştir ve kurucu organ statüsünü üstlenmiştir. İnsani yardım amacıyla düzenlenen ICRC faaliyetleriyle insani diplomasi faaliyetleri eş değer bir statüde yürütülmektedir. Makale genelinde amaçlanan küreselleşme ile genişleyen normatif eğilimin insani güvenliği nasıl ön plana çıkardığı ve devlet dışı aktörlerin yürütücülüğünü üstlendiği insani diplomasi nosyonunun Kızılhaç ve Kızılay Hareketi tarafından nasıl yürütüldüğünün incelenmesidir.

2. İNSANİ DİPLOMASİ

Temelde normatif bir yapı içeren insani diplomasi kavramı faaliyet alanını savunmasız kişilerin çıkarlarının karar alıcılar tarafından göz önünde bulundurulmasını sağlamak, karar alıcı mekanizmalar üzerinde etki alanını genişletmek, insani faaliyet yürüten organizasyonlara erişim, Kızılay ve Kızılhaç faaliyetlerinin anlaşılabilirliğinin gücünü görünür kılmak, kapasitesini artırmak, korumasız kişilerin ihtiyaç alanını karşılamada etkili ortaklıklar kurmak olarak belirlemiştir. Kızılay ve Kızılhaç Hareketi ise insani diplomasinin yaygınlaştırılması için çalışmaktadır. (IFRC, 2009) İnsani diplomasi hükümetler, insani kuruluşlar, STK'lar ve diğer sivil toplum kuruluşları arasında bir diyalog şeklinde tanımlanmıştır. Sivil toplum temsilcileri insani diplomasi faaliyetlerinin yürütülmesinde aktif bir etki alanına sahiptir. (Veuthey, 2012) Kızılhaç ve Kızılay Hareketi için giderek önemli hale gelen insani diplomasi kavramı, insani organizasyonlar tarafından benimsenmektedir. İnsani diplomasi nosyonu gerek pratikte gerek teoride belirsiz ve tartışmalı olan yapısıyla bilinmektedir. (Régnier, 2011, s. 1211)

İnsani diplomasi kavramı ile birlikte çok yönlü bir diplomasiye geçiş yapılarak çoklu kurumlar tarafından, çoklu boyuttaki yöntemlerle yapılan bir diplomasi türü geliştirilmiştir. Küresel yapının getirisi sayılabilecek tek boyutlu anlayışın kırılması, diplomasinin etkin olduğu tek tür siyasi alanı da bireyi temele oturtan çoklu alana doğru genişletmektedir. (Clark, 2018, s. 124) İnsani diplomasi ile insani yardım ve acil ihtiyaçların giderilmesinden hareketle oluşturulmuş kuruluşlar adına destek sağlamak ve böyle kuruluşların hareket alanını genişleterek insani amaç güden çalışmalarını yürütmeyi kolaylaştırmak için başvurulan bir alan haline gelmiştir. (Lamb, 2008) İnsani güvenlik rejimlerinin uygulanmasını gerektirecek koşullara gelen dünya siyaseti, güvenliği sağlama çabasına girişmiştir. Böylelikle yeryüzü acılarının dindirilmesi ve güvenlik meselelerinin hafifletilmesi için uygun ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle silahlar ile ilgili gelişen teknoloji bu acıları tetikleyerek gerek devletlere gerek yerel örgütlere güç vermiştir. Silahsızlanma anlaşmaları, sivil hayatını tehlikeye atan teknolojik gelişmelerin sınırlandırılması için çaba gösterilmiştir. Böylece sivil kayıplarını önleme üzerine yapılan girişimler, bireyi odak alarak ilerlemeye başlamıştır. En temelde bireyi koruyarak mağdur oluşumunu önlemek insani güvenlik rejimlerinin amacı olmuştur. (Garcia, 2015, s. 55)

İnsani diplomasi nosyonu genel anlamda insani yardım kuruluşlarının düzenlenmesi ve ihtiyaç sivil nüfusun belirlenerek yardım için gerekli yol haritasının izlenmesi olarak nitelendirilebilir. Uluslararası

hukuk ve normların üstünlüğünü ve işleyişini göz önüne alarak bu minvalde hareket eden faaliyetler zinciri, bireyi önceleyen insani yardım kuruluşlarının desteklenmesi ve bu kurumların tespiti için diplomatik yönde çabalamaktadır. (Régnier, 2011, s. 1215) İnsani diplomasi alanında önemli faaliyetlerini ICRC kapsamında yürüten Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, kapsamı geniş organlara sahiptir. ICRC nezdinde yürütülen insani yardımlar, sivillerin korunmasına yönelik girişimler ve savaştan yoksun kalan sivillerin savaşın doğrudan hedefi olmaktan çıkarılması gibi bireyi önceleyen ve sivil hayatına karşı korumacı yaklaşımlarda insani diplomasi araç olarak kullanılmıştır.

19. yy.ın ikinci yarısında faaliyete giren Uluslararası Kızılhaç Komitesi/ICRC (Provost, 2004, s. 136), savaş koşullarında farklı sebeplerden zorluklar ile karşılaşan mağdurlara yardım yapmayı kendisine görev edinmiş bir örgüt olarak uluslararası alanda faaliyetlerine devam etmektedir. İnsanları koruma görevini üstlenirken -etnik kültürel ayrımı gözetmeyerek hareket alanı belirlenmesi ve bütünlüğün sağlanması zor olsa da- tarafsızlık ilkesini benimsemiştir. (Goldsmith, 2006, s. 41) Genişletilmiş görev alanları ile insanlığın çektiği acıya dindirme üzerine Uluslararası İnsancıl Hukuk'u desteklemek ve güvenilirliği artırarak hukukun üstünlüğü kapsamındaki bilinci geliştirmeye çalışmaktadır.

Uluslararası İnsancıl Hukuk normatif tarafta savaşı sınırlandırmak ve savaş koşullarında kalan sivillerin yaşamlarını, yaşam standartlarını, ihtiyaçlarını korumak ve gözetmek üzerine bir öz benimsemektedir. Bu durum aslında savaşların sınırlandırılmasıyla ilgilidir. (Kolb, 1997, s. 554) Savaşın sınırlandırılması sivillere karşı koruyucu misyonu gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu sebeptir ki Uluslararası İnsancıl Hukuk uluslararası ve yerel çatışmaları sınırlandırmak için çalışmaktadır. ICRC ile bu bağlamda mağdurları ve mağdurların temel haklarını korumayı amaçlamaktadır. (Blondel, 1987, s. 307)

Dünya sistemi normatif değerlerin gelişerek etik seçimlerin yapılabilmesi için uygun ortamı çoğu zaman sunamamaktadır. Askeri başarı ve bireyi önceleyen yapı insancıl hukuk rejiminin doğmasının sebebi olarak gösterilebilir. Bu ikili ideal ise insancıl hukukun işleyişini aksatarak realist bir düzende devlet çıkarlarının geri planında kalmaktadır. Devletlerin erk durumu, çıkar odaklı yapısı ise insancıl hukuk kurallarının uygulanışında gecikmeler, aksamalar ve yok sayılmalara işaret etmektedir. Savaş koşullarında insani kuralların gözetilmesi sistemin getirisinden dolayı oldukça zorlaşmaktadır. (Provost, 2004, s. 136)

İnsan hakları ihlallerinin, yerlerinden edilmiş insanların gündeme gelmesi hukuki ilerleme açısından oldukça önemli görülmektedir. Bir dizi sözleşme ve anlaşmanın imzalanması, bireyi önceleyen uygulamalar alanında daha somut adımların atılmasını sağlamıştır. (Minear, 2007, s. 9) İnsani güvenliğin gündeme gelmesiyle birlikte II. Dünya Savaşı sonrası ağır hasarlar atlatan ve devleti önceleyen uluslararası düzen yenilenerek normatife yakın bir tutum sergilemeye itilmiştir. Devletin yegâne aktör görüldüğü, etik konuların belirsizleştiği sistemde uluslararası aktörlerin çok boyutlu bir yapıya ulaşması, güvenlik kaygılarını da artırmıştır. İnsani güvenlik bu alanlardan biri olmuştur. ICRC ise güvenlik endişelerini gideren Uluslararası İnsancıl Hukuka saygı duyulması adına faaliyet gösteren bir yapılanma olmuştur. (Forster, 2007, s. 3)

İnsani yardım adı altında uluslararası alanda faaliyet gösteren kuruluşlardan bazıları, *Birleşmiş Milletler*, *Kızılhaç- Kızılay Hareketi*, *World Vision* ve *Oxfam*, *Save the Children* olarak görülmektedir. Bu kuruluşlar küresel alanda görev yaparak savaş, afetler ve insani kriz durumlarında mağdurlara hizmet veren, insani yardımı ulus-ötesi boyuta taşıyan kuruluşlardan en önemlileri olarak görülmektedir. (Özerdem, 2016, s. 132) Burada insani yardım kavramı mültecilerin güvenliği, savunmasız çocukları koruma, toplumun

kültürünü, hayvancılık ve ekonomik faaliyetlerini koruma gibi pek çok farklı biçimleri bünyesinde barındırmaktadır. Beslenme, barınak sağlama, sağlık hizmetleri, gıda yardımı dahil geniş bir alanda faaliyetlerini yürüten yardım kuruluşları, insani yardımı odak noktası olarak belirleyerek birey ihtiyaçlarının çok boyutlu yapısına göre yardım hizmetlerini yürütmektedir. (Roeder & Simard, 2013, s. 334)

İnsancıl hukuk kuralları Kızılay ve Kızılhaç Hareketi tarafından yaygınlaştırılmaya ve bir norm şeklinde adaptasyon sürecine dahil edilmeye çalışılsa da her zaman uygulama çerçevesinde rahatça hareket alanı bulamamaktadır. Modern devletler sistemi içerisinde normatif bir düzenin sağlanması kadar faaliyet ve güzergahları da zorlayıcı durumlarla karşılaşabilmektedir. Böyle durumlarda Uluslararası İnsancıl Hukukun kapsamı her ne kadar genişte olsa pratikte aksaklığa uğramaktadır. Kızılhaç ve Kızılay Hareketi bu durum dahilinde faaliyet alanlarında güçlüklerle karşılaşabilmektedir.

İnsancıl Hukukun diğer hukuk organlarıyla ilgili belirleyici özelliği uygulama alanı olarak bilinmektedir. Silahlı çatışmaları yöneten hukuk dalı askeri operasyonların araç ve yöntem seçimlerini belirleyerek sivillere yöneltilen ağır yükü önlemeye çalışmaktadır. Sınırladığı silah kullanımı ile savaşan tarafta olmayan insanları kurtararak savaş nedeniyle oluşan acıları hafifletme amacı gütmektedir. (Forster, 2007, s. 4) Küreselleşen dünya üzerinde güvenlik meselelerinin bireye doğru evrimi kendisine literatürde de yer edinmiştir. İnsani güvenlik çalışmaları, BM genişleyen insani güvenlik ilkeleri göz önüne alındığında literatürde üzerine incelemelerin arttığı bir alanı oluşturmaktadır. Genişleyen gündemin temel meseleleri; savaştan etkilenen çocuklar, ırk ayrımcılığı, kadın hakları, mülteciler olmak üzere insani güvenliği ilgilendiren konulara doğru eğilim göstermiştir. BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın da insan güvenliğine yönelik ilgisi sorunların üzerine daha çok eğilim gösterilmesinin yolunu açmıştır. (Hampson, 2008, s. 229)

Yine de insani rejimlerin güvenlik alanına olan bağlılığına dair sistemde büyük bir boşluk bulunmaktadır. (Garcia, 2015, s. 56) Bu boşluğun mesafesini azaltmaya çalışan ve diplomasi alanında çalışmalarını yürüten önemli organlardan biri ICRC olarak görülmektedir. Literatür düzeyinde gelişmiş insani sorumluluğun pratikte de gelişmesi için faaliyetlerini sivil perspektife yönlendirmektedir. Diplomasi alanında insani yardım kuruluşları arasında en kapsamlı kurumsal bağlılık ICRC tarafından gerçekleştirilmektedir. ICRC insancıl diplomasiyi, devletleri bireye yönelik hareket alanlarıyla ilgili bilgilendirerek olan veya oluşabilecek olan her türlü sivile ilişkin kaygı durumunu uluslararası topluma duyurmak için kullanmaktadır. Geniş temsil odağı ile ICRC insani diplomasiyi yürüterek, işlevsel olarak insani boyutlardaki sorunların çözümü için çalışmaktadır. (Minear, 2007, s. 23) ICRC bünyesinde insani diplomasi, devletin varlığından bağımsız işlemektedir. İnsani diplomasi devlet dışı aktörlerle iletişimin sağlanabildiği geniş bir alana tekabül etmektedir. (Régnier, 2011, s. 1216) Fakat devletlerin varlığından bağımsız olması tamamen özgürlük vermemektedir. ICRC, toplum içi veya dışı faktörlerden kaynaklı sınırlamalar göz önüne alındığında, tam anlamıyla hareket serbestisine sahip değildir. (Forsythe, 1975, s. 115)

ICRC açısından insani diplomasi, silahlı çatışmaların taraf olan kesimleri etkilemeye yönelik bir strateji olduğu gibi devletleri, devlet dışı aktörleri ve STK üyelerini üzerinde de bir nüfuz oluşturma yönetimi olarak görülmektedir. İnsani kökene dayanan insani diplomasi nosyonu, iletişim ağı olarak yürütülmektedir. Dönüşen dünya düzeninde aktörler ve aktör davranışları çeşitlilik göstermektedir.

Teknoloji ve bilgi devrimi, devletlerin sisteme entegre olma istekleri gibi yapıda meydana gelen algı değişimi, ICRC bünyesinde yürütülen insani diplomasinin sağlanması ve sivil toplumun korunması konusunda zorluklar yaşatmaktadır. ICRC kimliği, belirli yönlerde ön plana çıkmaktadır. Savaş esirlerinin ve gözaltı koşullarının izlenmesi, yardım faaliyetlerinin dağıtımı, hasta ve yaralılara tıbbi bakım sağlanması, savaş ve çatışma ile dağılan aile üyelerinin birleşmesi gibi insani değerlerin öncelendiği bazı faaliyetler bu kimlik yapılanması içerisinde (Harroff-Tavel, 2006, s. 1)

Yüzyıllardır hem iç karışıklığa karşı müdahale niteliğinde ötekine yöneltilen hem yerel halk arasındaki çatışmalarda taraflar arası güç gösterisi için araç olarak kullanılan silaha başvurma, beraberinde ölümleri, sivil hayatındaki mağduriyeti getirmiştir. ICRC ise savaşın ortasında kalmış sivilleri korumaya çalışarak, yol gösterici ilkesi ışığında savaşların içinde sivillere yönelik tutumların belirleyiciliğini önemsemektedir. Savaşın sınırı olarak özetlenebilecek yaklaşımla nasıl yürütülmesi gerektiğini belirleyen sınırlar belirlemeye çalışmaktadır. Bu yol haritasını ise Cenevre sözleşmelerinin temelini oluşturan Uluslararası İnsancıl Hukuk vermektedir. (ICRC, 2015, s. 3)

3. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK ÇERÇEVESİNDE: KIZILHAÇ VE KIZILAY HAREKETİ-ICRC

Tarih boyunca gerçekleşen çatışmalar ve savaşlarda şiddeti kısıtlamak ve kurallarını belirlemek için savaşan tarafları normlara uymaya davet eden insancıl hukuku teşvik etmek ve desteklemek, normlarına saygınlığı artırmak adına zor durumdaki insanlara yardım etmeye yönelik faaliyetleriyle dikkat çeken Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketinin kurduğu tarafsız statüde yardım organizasyonu, mağdurlara yardım eli uzatmaktadır.

Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi üç temel oluşum altında oluşmuştur. *Uluslararası Federasyon (IFRC)*, *Ulusal Dernekler (Kızılay/Kızılhaç)* ve *Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin (ICRC)* olarak faaliyetlerine başlayan harekette ICRC kurucu organ misyonunu yürütmektedir. IFRC ise bu oluşum içerisinde iş birliği hareketlerini sağlayarak ICRC amaçlarına destek olmaktadır. Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi yaklaşık 100 milyon üye ve gönüllü ile faaliyetlerini sürdürmekte olan evrensel bir standart altında, insani yardımı üstlenmiş bir kuruluştur. ICRC, IFRC ve Ulusal Dernekler bağımsız kuruluşlar olarak kendi statülerince çalışmaktadır. (ICRC, 2015, s. 9)

1949 Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokoller ile Uluslararası Kızılhaç Hareketi Tüzüğü, Kızılhaç ve Kızılay Uluslararası Konferansları ile son ismini alan ICRC, silahlı şiddet ve savaş mağdurlarına insani koruma ve yardım amacıyla çalışmaktadır. (ICRC, 2016) Kızılhaç Komitesi dünyanın en büyük insani hareketi olarak bilinmektedir. BM'den daha geniş çaplı ve kalkınma politikaları ile acil durum yönetimini entegre etmeyi hedefleyen bireyi önceleyen yapısı ile diğer STK'lar üzerinde takip edilmesi gereken bir yol haritası çizmiştir. (Roeder & Simard, 2013, s. 333) ICRC, sivil toplum kuruluşlarından farklı, öncü bir görev üstlenen, (Dromi, 2016, s. 196) işlevsel bir uluslararası tüzel kişiliğe, hak ve yükümlülüklerine sahip, benzersiz bir kurum olarak görülmektedir. (Harroff-Tavel, 2006, s. 2)

İnsani diplomasi yürütülmesi konusunda etkin görev üstlenen ICRC, Kızılhaç ve Kızılay Hareketi'nin diplomasi yürütmede etkin görev üstlenirken, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi kapsamında iki kuruluş olarak görülen Kızılhaç ve Kızılay'ın Seville Anlaşması kapsamında sorumlulukları belirlenmiştir. ICRC ise bu anlaşma kapsamında lider kuruluş olarak görülmüştür. (Harroff-Tavel, 2014, s.

836) Kızılhaç ve Kızılay Hareketinin insani diplomasi alanındaki ve Uluslararası İnsancıl Hukukun içindeki varlığına bakarken ICRC üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

1863 yılında kurulan Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Solferino Savaşı sırasındaki sivillerin acılardan etkilenen Henry Dunant tarafından bir öneriyle savaş mağdurlarını koruyabilmek, yaralılara, hastalara, çatışmadan etkilenen sivillere ve savaş esirlerine yardım getirilmesini sağlamak adına tıbbi personel yetiştirmek için oluşturulmuştur. Kurumun İnsancıl Hukuk gelişimine dahil olması daha uzun bir geçmişe sahiptir. Kurulduğundan itibaren ICRC insancıl hukukun gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. (Maresca & Maslen, 2000, s. 1)

Eskiden beri yıkım ve ölüm, uzun çatışmaların sonucu olarak sivil hayatına etki etmiştir. Uluslararası alanda savaşların meşruiyet krizlerine rağmen yapılması, silahların sınırlandırılmasına rağmen güç gösterisi halini almasına ilişkin hukuk kuralları ve anlaşmalar öne sürülmüştür. Fakat uygulama alanı yine ulus devlet kanalının inisiyatifi ile ilerleyen hukuki düzen, çoğu zaman etkinliğini koruyamamıştır. Özellikle Lahey Sözleşmeleri ile tekrarlanan ihlallerin ve misillemeye başvurma hakkının ağırlığı altında verilen hükümlerin ayrıntı eksikliği, herhangi bir cezai tedbirinin olamaması gibi koşullar altında etkisiz bir uluslararası sistem var olmuştur. (Bugnion, 2003, s. 118) Böyle bir ortamda başarılı olan Cenevre Sözleşmesi ile savaş esirlerini koruyan sivilleri düşmanlara karşı savunmaya alan bir sözleşme hazırlanmasına karar verilmiştir.

Uluslararası Hukuk temelinde İnsan Hakları hukukunun insancıl hukukta başlangıcı iki temel ilke ile sıralanabilmektedir. Silahlı çatışmaya başvurma hakkı olarak tanımlanan Jus ad bellum (Sassöli, 2007, s. 242) savaşların meşrulaştırılması için yol çizerken, jus in bello savaşın yürütülmesi esnasındaki kuralları ve izlenmesi gereken haritayı sunmaktadır. (Martin, Schnably, Wilson, Simon, & Tushnet, 2006, s. 2) Hukuk normlarının metinsel kodlamalarını içeren jus ad bellum ve jus in bello arasındaki ayırım ile birlikte savaşın yürütülmesi ve kendi dinamikleriyle hesaplanmasını Lahey ve Cenevre Sözleşmelerinde yönetilirken, Briand Kellog Paktı ile savaşın yasallığı ele alınmıştır. II. Dünya Savaşının sonunda ise jus ad bellum ve jus in bello nosyonlarının entegrasyonu teşvik edilmiştir. (Martin, Schnably, Wilson, Simon, & Tushnet, 2006, s. 530)

Jus in bello silahlı çatışmalar sırasında neyin yasal olup uyulması neyin ise yasal olmayıp yapılmaması gerektiğinden bahsetmektedir. Uluslararası İnsancıl Hukuk savaşa doğrudan taraf oluşturmayan kesimleri koruyarak şiddet kullanımını sınırlandırmaktadır. Bu noktada ayırma gidilecek hususlardan şiddet kullanımının miktarına yönelik sınırlama için bakılması gereken temel perspektifi sunan jus in bello iken jus ad bellum, çatışmanın yasal veya yasadışı ayrımı olarak görülmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmesi (Sassöli, 2007, s. 242) ve 1977 Ek Protokoller ile genişletilmiştir (Sassöli, 2007, s. 243) ve ICRC ise uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilen çok sayıda geleneksel hukuk normunu tanımlamıştır. (Odello, 2008, s. 28)

ICRC, İsviçre Medeni Kanunu hükümleri doğrultusunda kurularak tüzüğü olan ve amaçlarını belirlemiş herhangi bir kazanca yönelik hedefi bulunmayan ve ticari kaygılar taşımayan uluslararası bir kuruluş olarak bilinmektedir. ICRC, Cenevre Sözleşmesi kapsamında verilen yetkilere dayanarak, Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının uygulanmasında son derece hassas şekilde çalışmaktadır. İnsancıl Hukuk kapsamında belirtilen yasaların ihlal edildiği iddialarına yönelik her türlü bilgiyi önemseyerek ilerlemektedir. (Durr, 1998, s. 23) Uluslararası İnsancıl Hukuk silahlı çatışmalarla ilgili oluşabilecek yıkımı sınırlamaya yönelik bir girişim olarak bilinmektedir. ICRC, savaşın gidişatını sınırlama arayışında devletin

çıkarlarına normatif yapıyı eklemeye çalışan Uluslararası İnsancıl Hukuku (Forsythe & Rieffer-Flanag, 2007, s. 40) uygulamak konusunda pek çok faaliyet düzenleyerek başarılı sonuçlar almıştır.

Korunmaya muhtaç ve güvenlik anlamında riskli kişilere yardım eden ICRC, silahlı çatışmalardan ve şiddet türlerinden etkilenenler ile temas haline geçmektedir. Çoğu durumda böyle bir yardım organizasyonu olarak kişilere ulaşmanın zorluklarını yaşamaktadır. Bireylerin içinde buldukları kötü durumları tespit ederek onların ihtiyaçlarını gidermek, ICRC personeli için koruma ve yardım hizmetleri ve Uluslararası İnsancıl Hukuk düzeninin korunması için çalışmaktadırlar. Fakat bu durumlar dahilinde bazı güvenlik endişeleri de zaman zaman ortaya çıkmaktadır. ICRC açısından bu gönüllülüğün zorluğu, varlık ve faaliyetlerinin savaştan tüm taraflarca kabul edilmesi gerekliliğinde ortaya çıkmaktadır. (Forster, 2007, s. 3)

ICRC uluslararası alanda faaliyetlerini yürüten, hukuki normlar çerçevesinde harita belirlemekle yükümlü bir oluşumdur. Çatışmaların yürütülmesini düzenleyerek sivilleri korumaya alan Uluslararası İnsancıl Hukuk temelinde hareket ederek, dünyanın her yerinden çıkan silahlı çatışmalarda insani faaliyetler yürütmektedir. (Harroff-Tavel, The International Committee of the Red Cross and The Promotion of International Humanitarian Law: Looking Back, Looking Forward, 2006, s. 3) Uluslararası İnsancıl hukukun gelişiminde oldukça fazla katkısı olan ICRC, silahlı çatışmalarda insani koruma ve insan haklarına gelişmesine katkı sağlayan pek çok kuruluş olmasına rağmen hukuka saygıyı teşvikinde yegâne yapısını korumaktadır. (Forsythe & Rieffer-Flanag, 2007, s. 38)

Uluslararası İnsancıl Hukukun koruyucusu misyonunu üstlenen ICRC pek çok hukuki faaliyeti gerçekleştirmektedir. İnsani amaçlar üzerine kurulu politikası ile Sivil toplum kuruluşlarına rehberlik eden, onlar için standartlar oluşturarak insani yardımın kurallarını koyan, evrensel bir insani alan için organize olmuş kuruluş olarak görülmektedir. (Dromi, 2016, s. 204) İnsancıl hukukun kökeninde yer alan ICRC, hukuki normların çatışan taraflarca anlaşılabilirliği çabasıdadır ve bu normların yorumlanarak hukuki oluşumun uluslararası ve yerel alanlarda gelişmesine katkı sağlamaktadır. 1949 Cenevre Sözleşmelerine taraf devletler, kendi statükoları içinde ICRC'ye insancıl hukuk kapsamında savaş esirliği, tutuklu olma hali gibi bireyin mağduriyetinin gözlemlendiği durumlarda bir komisyon kurarak bu mağduriyete uğramış kişileri izleme, takip etme gibi birtakım görevler vermiştir. ICRC'nin "tarafsız bir insani kuruluş" olarak varlığını kabul etmişlerdir. (Harroff-Tavel, The International Committee of the Red Cross and The Promotion of International Humanitarian Law: Looking Back, Looking Forward, 2006, s. 3)

Silahlanmanın artması, askeri doktrinlerde gelişmeler ve II. Dünya Savaşı ile sivil nüfusun yaygın şekilde yaralanarak savaştan oldukça fazla zarar görmesiyle ICRC taslak kurallar yayınlanmıştır. (ICRC, 1956) Bu taslak kurallar ile Uluslararası İnsancıl Hukuk anlaşmalarında bulunan ilkelerin açıkları giderilmeye çalışılmıştır. (Maresca & Maslen, 2000, s. 15) İnsancıl hukuka ilişkin tanımlanan sivil ve askeri arasındaki ayrım ilkesi hukukun temel yapıtaşları arasında sayılmıştır. ICRC ise bu kuralları pratiğe dökmekle yükümlü görülmüştür. (Engdahl, 2007, s. 98)

Silahlı çatışmalar durumlarında yaşanan olayların askeri ve sivil mağdurlarına yönelik insani yardım çalışmaları yürüten ICRC, bunların doğrudan sonuçlarına ve bu sonuçların etkilerine karşı bireyin korunmasını, onlara yardım edilmesini sağlamak için çalışmaktadır. (Durr, 1998, s. 24) 1999 yılına gelindiğinde çatışma bölgelerinde uygulanacak yol haritası niteliğinde kılavuz yayımlayarak fiziksel olarak bireye yönelik gösterilen zararın en aza indirilmesi için yapılması gerekenleri ve silahların ayrıntılı

açıklamalarını ele almıştır. Çatışma bölgelerinde dikkat edilmesi gereken kurallar ve yapılması gerekenlerin yer aldığı kılavuzla birlikte mağduriyetleri en aza indirgeyerek, sivil güvenliğini artıracak silahlı çatışma hukukunun düzenlenmesini sağlamıştır. (Beerli & Weissman, 2016, s. 71) ICRC kapsamında diğer hedeflenen ise silahlı çatışmalarda uygulanabilecek Uluslararası İnsancıl Hukuk temellerinin sağlamlaştırılarak yaygınlaştırılması ve normların anlaşılmasına sağlayacak her türlü gelişmeyi hazırlamak için çalışmak olmuştur. (Durr, 1998, s. 24)

ICRC teşvik ettiği Uluslararası İnsancıl Hukuk ile kamu politikasında insani değerler oluşturma mücadelesi taşımaktadır. Devlet rızası temelinde bulunduğundan temkinli ilerleyerek birey değerini inşa için çalışmaktadır. (Forster, 2007, s. 6) Çünkü devlet erk durumunda ve diplomatik onay merci olarak bulunmaktadır. Onaylanma noktasında rıza gösterilmedikçe anlaşmalar kuruldan geçmemekte ve böylece uluslararası örf ve âdet hukuku kapsamında verilen kararlar ICRC nezdinde onay beklemektedir. (Forsythe & Rieffer-Flanag, 2007, s. 38)

Devletler, insancıl hukuktan doğan sorumluluğu alarak ICRC ile iş birliği yapmakta ve bu iş birliği yükümlülüklerinin uygulanmasına yönelik anlaşmaları onaylamaktadır. Böylece devletler tarafından bakıldığında ICRC bünyesine özel bir statü verdikleri görülmektedir. Ayrıca komite, 16 Ekim 1990 tarihinde 138 devletin onayı ve BMGK kararı ile *gözlemci statüsü* almıştır. (Harroff-Tavel, 2006, s. 3) Kızılhaç özelinde insan hakları ihlallerinin görülmesi durumunda, bu durumla mücadele için, ihlallerle ortaya çıkan insanlık krizleri çözüldükten sonra görev yapmaktadır. İnsani yardım için bölgeye ulaşan Kızılhaç gibi örgütlerin varlığı insani müdahale kapsamı dışında değerlendirmeye alınmaktadır. (Murphy, 1996, s. 14)

1949 Cenevre sözleşmesi ile temelleri oluşturulan insancıl hukuk çatışmalarla başa çıkmak, savaşın tarafı olmayan sivillere yardım için tasarlanmıştır. Tehdit unsurlarına karşı koruma iç güdüsü ile kaynağını oluşturmuştur. (Roeder & Simard, 2013, s. 167) ICRC, 1949 Cenevre Sözleşmelerinde (Phillips, 2016, s. 49) ve 1977 tarihli ek Protokollerinde Uluslararası İnsancıl Hukuk kapsamında insani yardım faaliyetleri açısından belirli hak ve yükümlülükler edinmiştir. Sözleşme ve ek protokoller ICRC için referans kabul edilerek savaşa dahil olan tarafların izni doğrultusunda savaş esirlerinin korunması yönünde yetkilendirilmiştir. (Durr, 1998, s. 24)

Uluslararası İnsancıl Hukuku açık şekilde ihlal ederek şiddet yanlısı olan taraflarca sivillerin çatışmalara açık hale gelmesi ve büyük bir girdap içinde kalan sivil nüfusun ortak bir acı etrafında toplanmasına karşı çalışmalar yürüten ICRC, tarafsız ve bağımsız insani eylemi temsil etmektedir. İnsani yardım için yükümlülük ve sorumluluk duygusu teşvik eden komitenin uluslararası alandaki rolü oldukça önemlidir. Her ne kadar ICRC toplum içi veya toplumsal şiddet yanlılarına karşı mağdur kişilerin yanında olsa da insancıl hukuka saygı gösterme sorumluluğu taraflara ait olmalıdır. (Forster, 2007, s. 3)

2009 yılında ICRC *Uluslararası İnsancıl Hukuk Kapsamında Düşmanlıklara Doğrudan Katılım Kavramı Üzerine Yorumlayıcı Kılavuzunu* yayınlamıştır. Bu belge ile Uluslararası İnsancıl Hukukta kesinliği kabul edilen bir ilkenin çerçevesini sağlamlaştırmıştır. İnsancıl hukuk kapsamında çatışmada doğrudan yer almayan sivillerin, silahlı çatışmanın taraflarından net bir şekilde ayrılması gerekliliğine dair kalıplaşmış bir yargının altını çizerek belirsizlikten kurtarılmak istenmiştir. (Akande, 2010, s. 180) Bu ilke aslında savaş durumlarında sivil ayrımı yapılmasına ilişkin görüşün çatısıdır. Buradan hareketle savaş zamanlarında temel hedefin kim olduğu sorusu ele alınmaktadır. Fakat savaşta açık hedef olmaktan uzak

olan sivillerin doğrudan saldırıya tabi tutulmaması ilkesi uygulamada zorluklar yaşanmaktadır. Bu özellikle uluslararası nitelikte olmayan saldırılarda büyük bir yıkıma sebebiyet vermektedir. (Akan, 2010, s. 181)

Sivillerin korunması kapsamında silahsızlanma ve nükleer gibi insanlığı yok edecek ve insani güvenlik ilkelerini sarsacak alanlarda da birtakım çalışmalara girişilmiştir. ICRC tarafından sunulan nükleer silahlanmaya yönelik görüşe göre, nükleer silahlar ulusal güvenliğin önemli bir parçası olarak görüldüğünden yasaklamak oldukça güç durumdadır. Caydırıcılık ile ilgili hususlarda hareket alanı sağlamak ve yasaklamayı öngörmek, güvensizlik üzerine kurulu ve güç maksimizasyonu yapmakta ısrarlı bir zemine oturan devletler düzeninde, olası görülmemektedir. Fakat burada ihtimallerin mümkünliğe dönebileceği alan, insani güvenliğin önemine vurguyla menfi hareketlerin dengesini sağlamak olmuştur. ICRC, 2001 yılından bu yana nükleer bir patlamada sivillerin hayatlarını kurtarmanın imkânsız olacağına dair aldığı karar ile nükleer silahların hukuka aykırılığına ilişkin analizlerini ortaya koyan bilgi notları yayınlanmaktadır. Caydırıcılık bu durum dahilinde uygulanabilir bir strateji olmaktan çıkmaktadır. (Garcia, 2015, s. 75)

ICRC ile ilgili iki temel görüş sunulmuştur. Komiteyi insani güvenliğin savunuculuğunu üstlenen güçlü bir yol gösterici olarak zirveye çıkarılanlar olduğu gibi dünya sorunları üzerine çalışan bir örgüt olarak gören düşünceler de bulunmaktadır. Bu iki düşünce arasındaki tartışma ise komitenin sınırlı olan yetkisiyle uluslararası sistemdeki devletlere karşı ne kadar etkili olabileceği yönündeki soru işaretlerinden kaynaklanmaktadır. (Forsythe, 2007, s. 64) İnsani yardım kuruluşlarının sadece müzakere yaptığına ve evrensel bir dilde insancıl hukuk kurallarının gerekleriyle devletleri etkileyerek insanlık acılarını geçiremeyeceğine yönelik görüşler de bulunmaktadır. (Régnier, 2011, s. 1212)

4. SONUÇ

İnsancıl hukukun tüm çabalarına ve ICRC tarafından sivillerin savaş dışı sayılmasına ilişkin kabul gören maddelere rağmen siviller saldırılarda zarar görmekte, toplumsal yaşamları olumsuz yönde etkilenmektedir. İnsani koruma, bölgesel ve uluslararası nitelikteki çatışmalarda çoğu durumda zaman aşımına uğramakta ve evlerinden, yurtlarından, çocuklarından veya anne babalarından olan siviller dünyanın acımasız statü gerçekliğini, haklı haksız davasına ilişkin yanlıgıları gözler önüne sermektedir. ICRC her yıl savaş mağduru sivillere yardım faaliyetleri düzenlemekte, bir yandan çatışmanın siviller üzerinde gelişmesini engelleyen maddelerle yorumlayıcı niteliğini sürdürmekte diğer yandan insani açıdan yaraları sarmanın yollarını aramaktadır. Ulus-devlet, ulus ötesi oluşumlar ve yerel etnik çekişmeler ortasında kalan siviller her yıl aynı dünya siyaseti senaryoları ile baş başa kalmaktadır.

İnsani diplomasi faaliyetlerinin savunucusu durumunda görülen Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, Uluslararası İnsancıl Hukukun teşvik edilmesi bağlamında oldukça önemli bir yol haritasına sahiptir. Gittikçe güçlenen yapısı ve genişleyen faaliyet alanıyla insani yardım kuruluşları içerisinde önemli bir noktaya ulaşmıştır. Kurulduğundan bu yana savaş mağdurlarına yardım amacıyla pek çok faaliyet üstlenen Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, uluslararası sistemin doğasından kaynaklı realist sorunlara normatif değerlerle yaklaşarak sivilleri koruma altına almıştır. Uluslararası ortamda yaşanan çıkar çatışmaları, devlet temelli savaşlar, soykırımlar, etnik çatışmalar ve silahın sivillere doğrultulduğu ortamda etkili bir aktör rolü üstlenmiştir. Uluslararası alanda geçerliliği ve tüm devletlerce kabulü mümkün olamamış hukuk kuralları içerisinde normatif bir mahkeme görevi üstlenerek mağdurlara yardım eli uzatan Kızılhaç ve Kızılay Hareketi öncü bir etki alanı elde etmiştir.

Kızılhaç ve Kızılay Hareketi mağdurların acılarını göremek müdahale etmeyi başarsa da uluslararası sistemin sert zeminini yumuşatacak kadar güçlü görünmemektedir. Devletler izin vermediği takdirde tüm mağdurlara erişemeyen hareketin, savaşı durdurmak ve savaş kurallarını belirleyerek çatışmalardan sivillerin etkilenmemesini sağlamak konularında eksiklikleri görülmektedir. Küreselleşme ile gelen güvenlik sorunları, güvensizlik meselelerini daha da artırarak sivilleri çatışmaların ortasında bırakmıştır. Kızılhaç ve Kızılay Hareketi nezdinde diğer STK'lar da bu şiddete durdurmada, acıları sonlandırarak savaşları bitirmede etkili bir politika yürütememiştir. Ruanda müdahalesine bakıldığında onca acının ve zulmün ardından devletlerin yaptırım ile geri çekilmek zorunda kalan Kızılhaç Kızılay Hareketi, tarafsızlığını ortaya koymuş olsa da ulus devlet sisteminin realist açısına takıldığını görülmektedir.

İnsani diplomasinin yaygınlaştırılması açısından oldukça önemli girişleri olan Kızılhaç ve Kızılay Hareketi zaman zaman bahsedilen zorluklarla ve sistemin kendisiyle karşı karşıya kalsa da hukukun yayılması, genişletilmiş bir coğrafyaya sunulması öz itibarıyla benimsenmesi açısından başarılı protokoller yayınlamıştır. Yayınlanan protokollerde neyin doğru ve neyin yanlış girişimler olduğunu dünya devletlerine duyurmuştur. İnsancıl hukuk normlarında gelişme, insani idealleri kapsamaktadır. Bireysel haklar üzerinde kısıtlamaları kaldırarak insani bir tutum izleyen Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, normatif değerleri yansıtarak devletler üstü bir oluşum olma yoluna gitmiştir. Uluslararası İnsancıl Hukuk açısından önemli gelişmeleri faaliyetlerine eklese de ulus üstü bir hukuk düzeninin tam işlemediği devletler sisteminde varlığı, yaraları kapatmak yerine sarmaktan ileri gidememiştir.

Kaynakça

- Özerdem, A. (2016). İnsaniyetçilik ve Türk Dış Politikası. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 129-149.
- Akande, D. (2010). Clearing the Fog of War? The ICRC's Interpretive Guidance on Direct Participation in Hostilities. *The International and Comparative Law Quarterly*, 59(1), 180-192.
- Beerli, M. J., & Weissman, F. (2016). Humanitarian Security Manuals: Neutralising the Human Factor in Humanitarian Action. *The Professionalization of Humanitarian Security*, 71-81.
- Blondel, J.-L. (1987). Getting Access to the Victims: Role and Activities of the ICRC. *Journal of Peace Research*, 24(3), 307-314.
- Bugnion, F. (2003). *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*. Oxford: Macmillan Education.
- Clark, M. D. (2018). *Humanitarian Multi-Track Diplomacy: Conceptualizing the Definitive, Particular, and Critical Role of Diplomatic Function in Humanitarian Action*. USA: University of Groningen.
- Dromi, S. M. (2016). Soldiers of the Cross: Calvinism, Humanitarianism, and the Genesis of Social Fields. *Sociological Theory*, 34(3), 196-219.
- Durr, O. (1998). ICRC Humanitarian Activities in Afghanistan: Various Types of Constraints. *Pakistan Horizon*, 51(2), 23-34.
- Engdahl, O. (2007). *Protection of Personnel in Peace Operations: The Role of the 'Safety Convention' against the Background of General International Law*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

- Forster, J. (2007). Regulating the Conduct of Warfare. *New Zealand International Review*, 32(2).
- Forsythe, D. P. (1975). The Work of The ICRC. *Instant Research on Peace and Violence*, 5(2), 109-116.
- Forsythe, D. P. (2007). The ICRC: A Unique Humanitarian Protagonist. *International Review of the Red Cross*, 89(865), 63-96.
- Forsythe, D. P., & Rieffer-Flanag, B. (2007). *The International Committee of the Red Cross: A Neutral Humanitarian Actor*. NY: Routledge.
- Garcia, D. (2015). Humanitarian Security Regimes. *International Affairs*, 91(1), 55-75.
- Goldsmith, A. (2006). Policing after Conflict: Peace-Building and the Responsibility to Protect. U. Dolgopol, & J. Gardam içinde, *The Challenge of Conflict International Law Responds* (s. 21-48). Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Hampson, F. O. (2008). Human Security. P. D. Williams içinde, *Security Studies: An Introduction* (s. 229-243). London: Routledge.
- Harroff-Tavel, M. (2006). *The International Committee of the Red Cross and The Promotion of International Humanitarian Law: Looking Back, Looking Forward*. <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/humanitarian-diplomacy-icrc.pdf> adresinden alındı
- Harroff-Tavel, M. (2014). The International Committee of the Red Cross and The Promotion of International Humanitarian Law: Looking Back, Looking Forward. *International Review of the Red Cross*, 96((895/896)), 817-857.
- ICRC. (1956). *Draft Rules for the Limitation of the Dangers Incurred by the Civilian Population in Time of War*. International Committee of the Red Cross.
- ICRC. (2015). *Discover the ICRC*. Mayıs 2021 tarihinde https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0790.pdf adresinden alındı
- ICRC. (2016). *International Committee of the Red Cross: History of the ICRC*. <https://www.icrc.org/en/document/history-icrc> adresinden alındı
- IFRC. (2009). *Humanitarian Diplomacy Policy*. Mayıs 2021 tarihinde <https://www.ifrc.org/en/what-we-do/humanitarian-diplomacy/humanitarian-diplomacy-policy/> adresinden alındı
- Kolb, R. (1997). Origin of the Twin Terms Jus ad bellum and Jus in bello. *International Review of the Red Cross*(320).
- Lamb, C. (2008). *Humanitarian Diplomacy*. Nisan 2021 tarihinde <https://www.ifrc.org/en/news-and-media/opinions-and-positions/speeches/2008/humanitarian-diplomacy/> adresinden alındı
- Maresca, L., & Maslen, S. (2000). *The Banning of Anti- Personnel Landmines: The Legal Contribution of the International Committee of the Red Cross 1955-1999*. UK: Cambridge University Press.

Maresca, L., & Maslen, S. (2000). *The Banning of Anti- Personnel Landmines: The Legal Contribution of the International Committee of the Red Cross 1955-1999*. UK: Cambridge University Press.

Martin, F. F., Schnably, S. J., Wilson, R. J., Simon, J. S., & Tushnet, M. V. (2006). *International Human Rights and Humanitarian Law: Treaties, Cases and Analysis*. NY: Cambridge University Press.

Minear, L. (2007). The Craft of Humanitarian Diplomacy. L. Minear, & H. Smith içinde, *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft* (s. 7-35). NY: United Nations University Press.

Murphy, S. D. (1996). *Humanitarian Intervention: The UN in an Evolving Order* (Cilt 21). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Odello, M. (2008). Fundamental Standards of Humanity: A Common Language of International Humanitarian Law and Human Rights Law. R. Arnold, & N. Quéniwet içinde, *International Humanitarian Law and Human Rights Law Towards a New Merger in International Law* (s. 15-56). Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Phillips, S. A. (2016). Rewriting Torture: Manufacturing a Premier of Abuse in US Domestic Prisons. *Social Justice*, 43(4), 44-68.

Provost, R. (2004). *International Human Rights and Humanitarian Law*. NY: Cambridge University Press.

Régnier, P. (2011). The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition. *International Review of the Red Cross*, 93(884), 1211-1237.

Rob, M. (2001). Human Security, Connectivity and the New Global Society. M. Rob, & D. Hubert içinde, *Human Security and the New Diplomacy: Protecting People, Promoting Peace*. London: McGill-Queen's University Press.

Roeder, L. W., & Simard, J. (2013). *Diplomacy and Negotition for Humanitarian Ngos: Humanitarian Solutions in the 21st Century*. NY: Springer.

Sassòli, M. (2007). Ius ad Bellum and Ius in Bello – The Separation between the Legality of the Use of Force and Humanitarian Rules to be Respected in Warfare: Crucial or Outdated? M. N. Schmitt, & J. Pejic içinde, *International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines Essays in Honour of Yoram Dinstein*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Veuthey, M. (2012). Humanitarian Space. Webster University Geneva 16th Humanitarian Conference. A. Vautravers, & Y. Fox içinde, *Humanitarian Space. Webster University Geneva 16th Humanitarian Conference* (s. 195-208). Geneva: Webster University.

TÜRKİYE İLE SEÇİLMİŞ AFRIKA ÜLKELERİ ARASINDAKİ DİŞ TİCARET İLİŞKİSİ: BATI AFRIKA DEVLETLERİ EKONOMİK TOPLULUĞU (ECOWAS) ÖRNEĞİ

Lassine DOUMBIA ^a

ÖZET

^a Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9588-9882

E-posta:
lassinedoumbia2012@yahoo.fr

Türkiye ile Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) arasındaki dış ticaret hacmi 2007-2017 arasında yüzde 19 artarak 2,27 milyar dolara ulaştı. Ürünlerin sayısına bakıldığında, Türkiye, 2007 ve 2016 yılları arasında ECOWAS'a 2032 tane çeşitli ürün ihraç etmiştir. Türkiye'nin Batı Afrika ihraç ettiği ürünlerin başında mamul ürünleri, ithal ettiği ürünlerin başında ise kakao geliyor. Türkiye'nin Batı Afrika'daki en büyük ticaret ortakları Gana, Nijerya, Fildişi Sahili ve Senegal'dir.

Tamamlayıcılık endeksine bakacak olursak, Türkiye ile ECOWAS ülkeleri büyük potansiyel ticaret ortakları görünmektedir. Endeksin değeri 36 ile 61 arasında çıkmıştır. Fakat aynı zamanda ihracat maliyetinin 156 ile 332 arasında çok yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ECOWAS, Tamamlayıcılık endeksi, İhracat maliyeti, İhracat, İthalat

JEL Kodları: F14

Foreign Trade Relationship Between Turkey and Selected African Countries: The Example of the Economic Community of West African States (ECOWAS)

ABSTRACT

The foreign trade volume between the Economic Community of West African States (ECOWAS) increased by 19 percent between 2007 and 2017, reaching \$2.27 billion. Looking at the number of products, Turkey exported 2032 various products to ECOWAS between 2007 and 2016. Turkey's products exported to West Africa are manufactured products, and cocoa is one of the leading products imported. Turkey's largest trading partners in West Africa are Ghana, Nigeria, Ivory Coast and Senegal. If we look at the complementarity index, Turkey and the ECOWAS countries seem to be great potential trading partners. The value of the index was between 36 and 61. However, it is also seen that the export cost is very high between 156 and 332.

Keywords: Turkey, ECOWAS, complementarity index, costs of exports, Export, import.

JEL Codes: F14,

1. GİRİŞ

Mevcut uluslararası konjonktür daha çok küreselleşme ile açıklanmaktadır. Küreselleşme, sadece halkların ve kültürlerin bir araya gelmesine değil, aynı zamanda uluslararası sahnede oluşan ya da var olan sorunların ortak çözümüne davet etmektedir.

Bu dinamik içerisinde, iki taraflı, çok taraflı ya da karışık yapılarla daha etkili iş birliği gerçekleştirmek amacıyla, sistemlerin dış politikası çerçevesinde ülkeler gelişmektedirler.

Afrika, özellikle Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) da bu durum farklı değildir. Altmışlı yıllarda doksanlı yıllara demokratikleşmesinin satışıyla gerçek bağımsızlıklar döneminden küreselleşme geçiş dönemine kadar; bölge kalkınmasını güçlendirme amacıyla ya da ortakların yenilenmesi arayışı içindedir.

Bu perspektifte Türkiye, giderek göz ardı edilemeyecek potansiyel bir ortak olduğunun belirtilerini göstermektedir. Gerçekte, iş birliğine yönelik ilişkilerini kurulması için ağır basan ortak tarih, coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik gibi faktörlere bakarsak; Türkiye'nin ECOWAS ülkeleriyle etkili ve tutarlı bir ilişki kurmak için oldukça iyi fırsatlar sunduğunu görmekteyiz.

Türkiye bugün Afrika ülkeleriyle ilişkileri çerçevesinde hiçbir sömürge düşüncesi olmayan bir ortaya çıkmaktadır. Çünkü Türkiye'nin hiçbir zaman sömürgeyle alakası olmamıştır.

Dünya'nın en 17 güçlü ekonomilerden biri olan Türkiye, özellikle ticarete, ECOWAS'ın kalkınması için önemli ve yeni bir ortaktır. Söz konusu, Türkiye ve ECOWAS ülkeleri arasındaki ticareti güçlendirmek için, ilk Türkiye-ECOWAS Ekonomi ve İş Forumu 22-23 Şubat 2017 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleşti.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve ECOWAS ülkeleri arasındaki ticareti analiz etmektir. İlk olarak, Türkiye ile ECOWAS arasındaki ticaret hacminin evrimini analiz edilmiştir. Konsantrasyon indeksi ve ürün sayısı analiz edildikten sonra, Türkiye ve ECOWAS ülkeleri arasındaki tamamlayıcılık endeksleri ve ihracat maliyetleri incelemiştir.

2. BATI AFRİKA DEVLETLERİ EKONOMİK TOPLULUĞU (ECOWAS) HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), 28 Mayıs 1975'te kurulan Batı Afrika'nın hükümetler arası bir kuruluşudur. 15 üye ülkeden oluşmaktadır.

Bunlar: Benin, Burkina Faso, Cape Verde, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone ve Togo'dur.

ECOWAS, 2016 yılında 356 milyon tahmini bir nüfusa sahip olan Afrika'nın en kalabalık bölgesidir. 5.114.240 km²'lik ile Afrika'nın toplam nüfusunun yaklaşık %29'unu temsil ediyor. Üç tane yabancı resmi dil (İngilizce, Fransızca ve Portekizce) ve 1000'den fazla yerel dil bulunmaktadır. (ECOWAS, 2016).

ECOWAS GSYH, 2016 yılında 542,4 milyar dolar olarak belirlendi. Böylelikle Türkiye (17.), Hollanda (18.), İsviçre (19.) ve Suudi Arabistan'ın (20.) ardında 21. Dünya'nın en güçlü ekonomilerden biridir. (World Bank Data, 2017).

Ticaret açısından, ECOWAS'ın Afrika'nın toplam ticaretindeki payı çok büyüktür. 2016 yıl sonunda, ECOWAS'ın ihracatı 54 milyar dolara ulaşarak, Afrika'nın toplam ihracatını %33'ünü oluşturdu. İthalat ise, 67 milyar dolar seviye olarak Afrika'nın toplam ithalatının %31'sini oldu. (WITS, 2016).

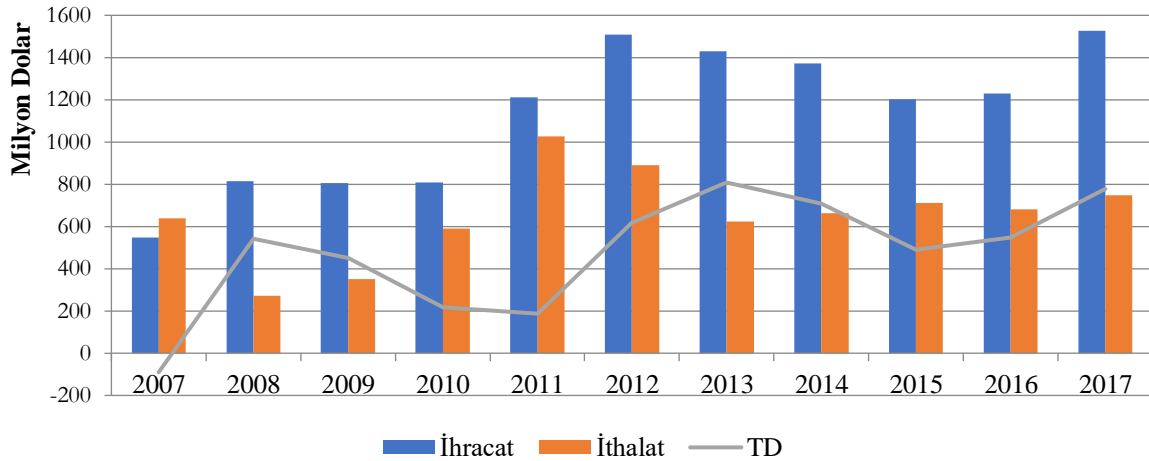
Bu göstergelere bakıldığında, ECOWAS'ın Türkiye ile nasıl önemli bir ekonomik ortak haline gelebileceğini öngörüyor.

3. TÜRKİYE İLE BATI AFRİKA ÜLKELERİ ARASINDAKİ TİCARET HACMİ

Türkiye ve ECOWAS arasındaki ticaret hacmi son on yılda önemli ölçüde artmıştır. 2007 ve 2017 yılları arasında toplam ticaret hacmi, %92'lik bir artışla 1.187 milyar dolardan 2,27 milyar dolara çıktı. Türkiye'nin ECOWAS'a yaptığı ihracatı %178 artışla 549 milyondan 1,5 milyar dolara yükseldi. Aynı dönemde, ithalat sadece %17 artışla 639 milyon dolardan 748 milyona çıktı. 2016 ile 2017 arasında ihracat %24 oranında artarken, ithalat %17 arttı.

Genel olarak, Türkiye ve ECOWAS arasındaki ticaret Türkiye'ye fayda sağlamaktadır. 2008'den beri Türkiye'nin ECOWAS ile Ticaret Dengesi pozitif görünmektedir. Nitekim, Türkiye'nin ticaret dengesi 2013 yılında 808 milyon dolar, 2017 yılında 778 milyon dolar olmuştur.

Şekil 1: Türkiye'nin ECOWAS ile Ticaret Hacmi

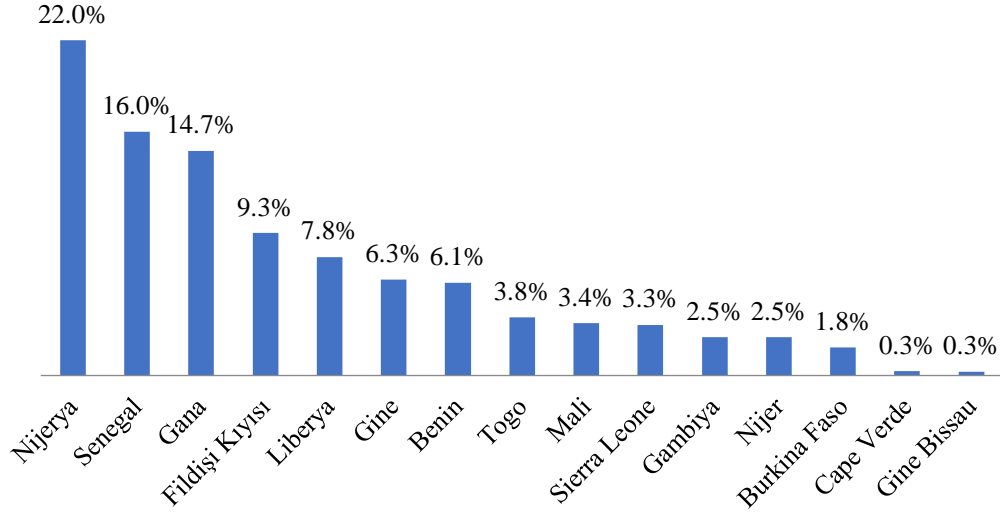

Kaynak: WITS/TÜİK

3.1. Ülkelere göre İhracat Dağılımı

Türkiye'nin ECOWAS'a ihracatı Nijerya, Gana, Senegal ve Fildişi Sahili başta olmak üzere birkaç ülkede yoğunlaşmıştır. Bu yılda, Türkiye'nin ECOWAS'a toplam ihracatının %62'sini bu dört ülke oluşturmuştur.

Şekil 2: Türkiye'nin ECOWAS'a Yaptığı İhrac Dağılımı, 2017

Kaynak: TÜİK

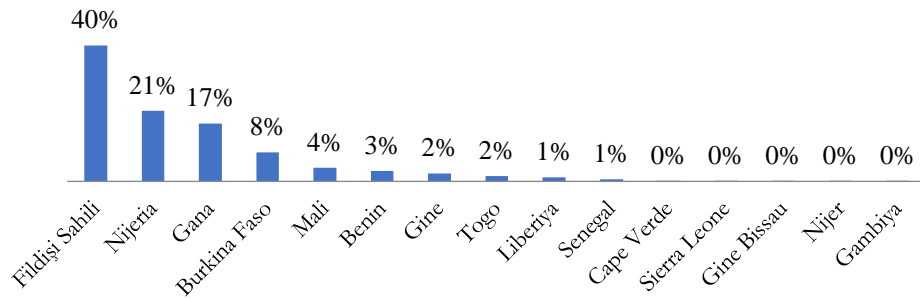
Son yılda, 335 milyon ile Nijerya birinci sırada yer aldı. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin 2017'de ECOWAS'a yaptığı ihracatın payının %22'sini Nijerya'ya gitti. 244 milyon ile Senegal, 235 milyon ile Gana ve 142 milyon ile Fildişi Sahili Nijerya'yı takip etti. Türkiye'nin Gine-Bissau, Cape Verde, Burkina Faso ve Nijer'e yaptığı ihracat çok düşüktür. Bu dört ülke, 2017 yılında Türkiye'nin ECOWAS'a toplam ihracatının sadece %5'i oluşturdur.

2016 ile 2017 arasında, Gine Bissau, Mali ve Gana hariç, Türkiye'nin ECOWAS ülkelerine ihracatı bir artış gösterdi. 2016 yılında 65 milyon dolar olan Türkiye'nin, Mali'ye yaptığı ihracat 2017 yılında, 52 milyon dolara düştü. Aynı dönemde, Gana'ya %25 azaltarak, 298 milyon dolardan 224 dolar düşmüştür.

3.2. Ünelere göre İthalat Dağılımı

İhracatta olduğu gibi Türkiye'nin ECOWAS 'tan yaptığı ithalatta da Fildişi Sahili, Nijerya, Gana, Burkina Faso ve Mali gibi birkaç ülke hâkim durumda olmuştur. Bu 5 ülke, 2017 yılında Türkiye'nin yapmış olduğu ithalatın %91'ini oluşturmuştur.

Şekil 3: Türkiye'nin ECOWAS' tan Yaptığı İthalat Dağılımı, 2017

Kaynak: TÜİK

300 milyon dolarlık rakama sahip Fildişi Sahili (%40) 156 milyon ve 128 milyon dolar ile sırasıyla Nijerya ve Gana tarafından takip edildi.

4. KONSANTRASYON ENDEKSİ VE TİCARETİ YAPILAN ÜRÜNLERİN SAYI VE BİLEŞİMİ

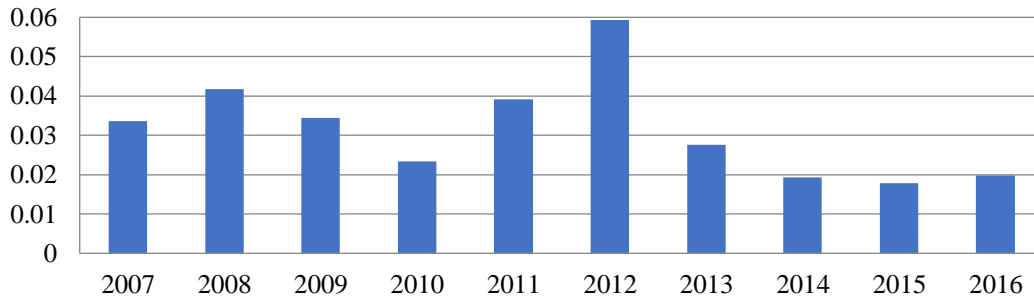
4.1. Konsantrasyon Endeksleri

Konsantrasyon endeksi, tek tek ülkelerin ya da ülkeler grubunun ihracatı ve ithalatının birkaç ürün üzerinde nasıl yoğunlaştığını ya da bir dizi ürün arasında daha homojen bir şekilde nasıl dağıtıldığını göstermektedir. (CNUCED).

Herfindahl-Hirschmann indeksi olarak da adlandırılan konsantrasyon indeksi, piyasa yoğunluğunun derecesinin bir ölçüsüdür. Bu endeks normalde tüm ticaret ortakları için hesaplanır, ancak daha detaylı analiz için belirli ticaret ortakları tarafından parçalanabilir. Bu nedenle, iki taraflı konsantrasyon endeksi, kullanıcının ülke grubunu hedef / menşe olarak belirleyebilmesini sağlar. 0'dan 1'e (maksimum konsantrasyon) sahip olan değerleri elde etmek için normleştirilmiştir.

Grafik 4, 2007-2016 dönemi boyunca ihracat yoğunlaşma endeksinin evrimini de göstermektedir. Bu endeks, Türkiye'nin ECOWAS'a olan ihracatının az sayıda ürüne nasıl yoğunlaştığını veya bir dizi ürüne eşit olarak nasıl dağıldığını göstermektedir.

Şekil 4: Türkiye'nin ECOWAS ile Ürünlerin İhraç Konsantrasyon Endeksleri

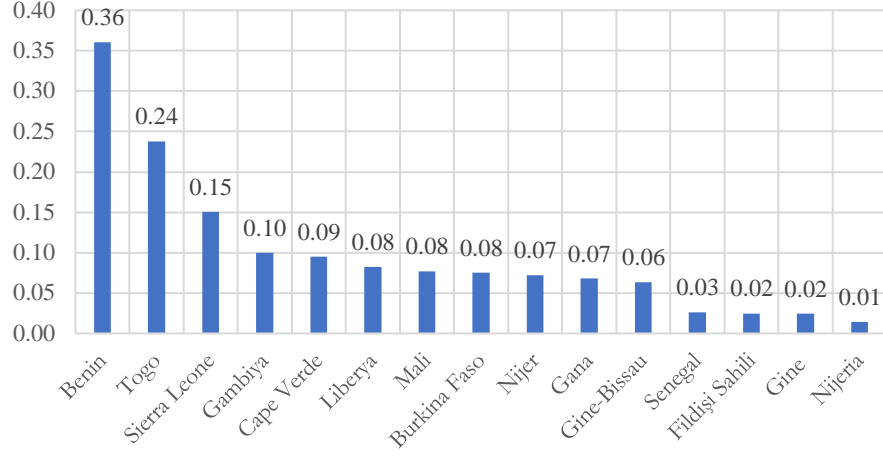

Kaynak: WITS

2008 yılında endeksin değeri 0.04 olmuştur. Endeksin değeri iki yıl sonra 0.023 düştü. 2012 yılında değeri tekrar 0.05'e yükseldi. Daha sonra 2016'da 0.02'ye düştü.

Türkiye'nin ECOWAS ile ihracat konsantrasyon endeksinin değeri önce ve sonraki dönemler arasında değiştiğine dikkat çekiyoruz. Bu endeksi ülkelere göre değerlendirmek faydalı olacaktır.

Şekil 5: Türkiye'nin ECOWAS Ülkeleri ile İhraç Konsantrasyon Endeksleri

Kaynak: WITS

Yukarıdaki grafiğe göre, Türkiye'nin Benin'e ihracatı birkaç ürüne yoğunlaşmıştır. Konsantrasyon indeksi değeri 0.36'dır. Bu, Türkiye'nin Benin'e sınırlı sayıda ürün ihraç ettiği anlamına geliyor. Togo, Sierra Leone, Gambia ve Cape Verde'nin de endeksleri yüksektir. Nijerya, Gine, Fildişi Sahili, Senegal ise endeksleri düşüktür.

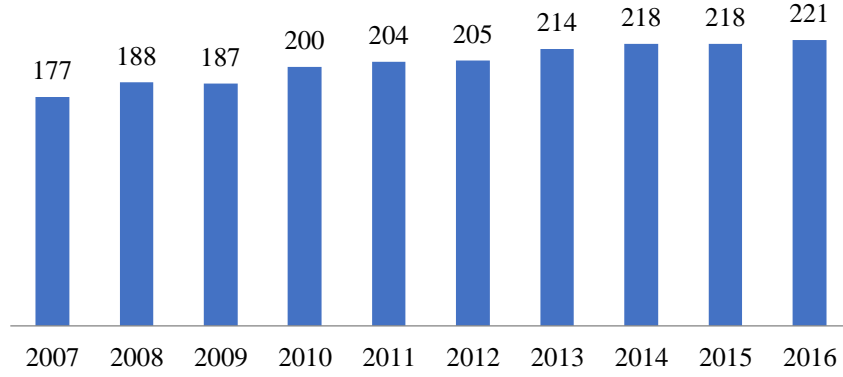
4.2. Ürünlerin Sayısı

Ürün sayısı, 1 basamaklı grup düzeyinde SITC, Revizyon 3 ürün sınıflandırmasına dayanmaktadır. Bu grafik, yalnızca ülke veya ülke grubunun belirli ticaret ortaklarına yaptığı toplam ihracat veya ithalatın 100.000 dolardan fazla veya yüzde 0,3'ten fazla olan ürünleri içerir.

4.2.1. Türkiye'nin ECOWAS'a İhraç Ettiği Ürünlerin Sayısı

Aşağıdaki grafik, Türkiye tarafından 2007 ile 2016 arasında ECOWAS'a ihraç edilen ürünlerin sayısını göstermektedir.

Şekil 6: Türkiye'nin ECOWAS ile İhraç Ettiği Ürünün Sayısı

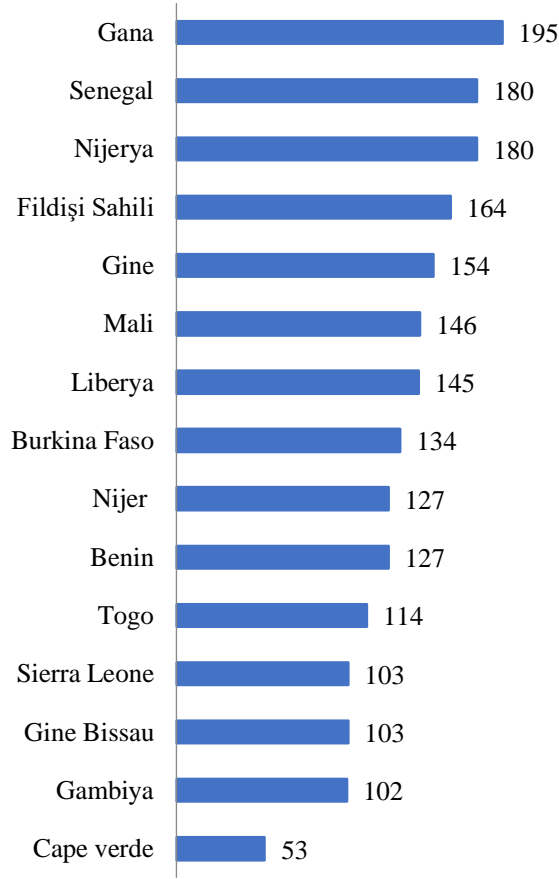
Kaynak: WITS

Türkiye'nin 2007 ve 2016 yılları arasında ECOWAS'a ihraç ettiği ürün sayısı 2032 olmuştur.

2007 yılında ihraç ettiği ürün sayısı 2016'a gelindiğinde %25'lik bir artış göstererek 177'den 221'e yükseldi.

Teker teker ülkelere baktığımız zaman en fazla ürün çeşitli ihraç ettiği ülke Gana, Nijerya, Senegal ve Fildişi Sahili olmuştur.

Şekil 7: Türkiye'nin ECOWAS Ülkelerine İhraç Ettiği Ürünlerin Sayısı, 2016

Kaynak: WITS

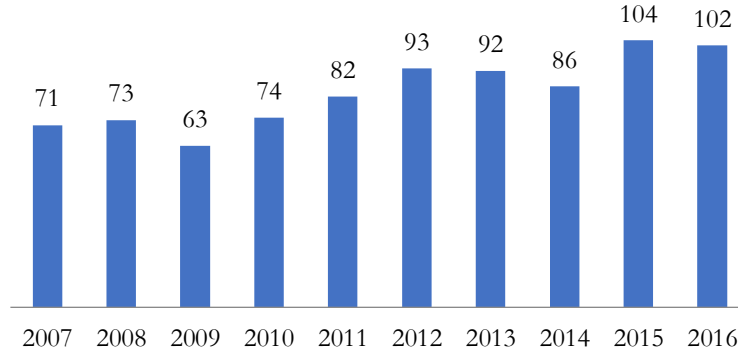
195'lik gösterici ile Gana birinci sırada, 180 ile Nijerya, 164 ile Fildişi Sahili Gana'yı takip etmekte, 53 ile Cape Verde son sıradadır. Mali ise 146 ürün ile altıncı sırada olmuştur. Genel olarak, Türkiye tarafından ECOWAS'a ihraç edilen ürünlerin sayısının önemli ölçüde arttığını belirtebiliriz.

4.2.2. Türkiye'nin ECOWAS' tan İthal Ettiği Ürünlerin Sayısı

Türkiye tarafından ECOWAS' tan ithal edilen ürün sayısı çok düşüktür.

2007 ve 2016 arasında Türkiye, ECOWAS' tan sadece 840 ürün ithal etmiştir. Bu ECOWAS ekonomisinin çok çeşitlenmediği anlamına gelmektedir. 2007 yılında Türkiye ECOWAS' tan sadece 71 ürün ithal etmiş, 2016 yılında bu rakam 102'ye ulaşmıştır. (Bkz. Grafik).

Şekil 8: Türkiye'nin ECOWAS ile İthal Ettiği Ürün Sayısı

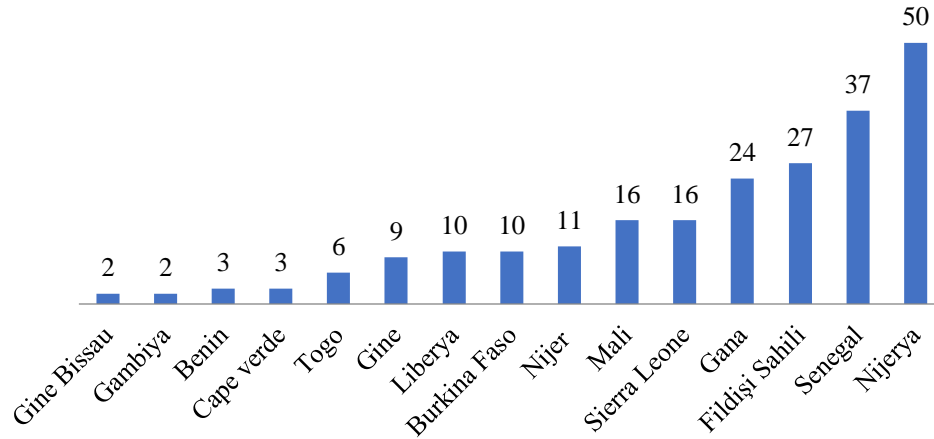

Kaynak: WITS

Sırasıyla Nijerya, Senegal, Fildişi Sahili ve Gana Türkiye'nin Batı Afrika'da en fazla tedarik yaptığı ülkelerdir.

2016 yılında Türkiye'ye Nijerya (50), Senegal (37), Fildişi Sahili (27) ve Gana (24) ihraç etmiştir. Mali ise Türkiye'ye sadece 16 ürün ihraç etmiş. Gine Bissau ve Gambiya her biri sadece 2 tür ürün ihraç etmiştir. (Bkz. Şekil 16).

Şekil 9: Türkiye'nin ECOWAS Ülkeleri göre İthal Ettiği Ürün Sayısı, 2016

Kaynak: WITS

4.3. Türkiye'nin Batı Afrika Ülkeleri ile Ticaret Ettiği Ürünlerin Bileşimi

Türkiye ve ECOWAS arasındaki ticaret bir dizi ürün üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye ECOWAS'a mamul ürünleri ihraç ederken, ECOWAS ise Türkiye'ye ham maddeleri ihracat yapmaktadır.

Bu bölümde, Türkiye ile ECOWAS arasında ticareti yapılan ürünlerin bileşimi analiz edilmiştir.

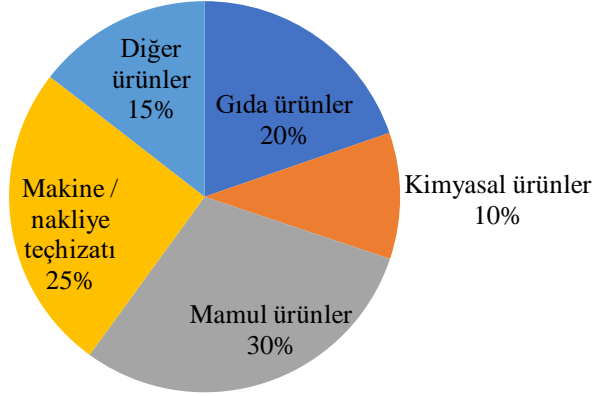
4.3.1. Türkiye'nin ECOWAS'a İhraç Ettiği Ürünlerin Bileşimi.

Ürün grupları açısından değerlendirildiğinde, 2016 yılında, Türkiye'nin ECOWAS ülkelerine ihraç ettiği ürünlerin başında %30 ile mamul ürünleri geliyor. Mamul ürünlerini %25 ile makine ve nakliye, %20 ile gıda ürünler takip etmekte, %10 ile kimyasal ürünler ve %15 diğer ürünler son sırada yer aldı.

Aşağıdaki grafik, 2016 yılında Türkiye'nin ECOWAS'a ihraç ettiği ürünlerin bileşimi göstermektedir.

Şekil 10: Türkiye'nin ECOWAS'a İhraç Ettiği Ürünün Bileşimi, 2016

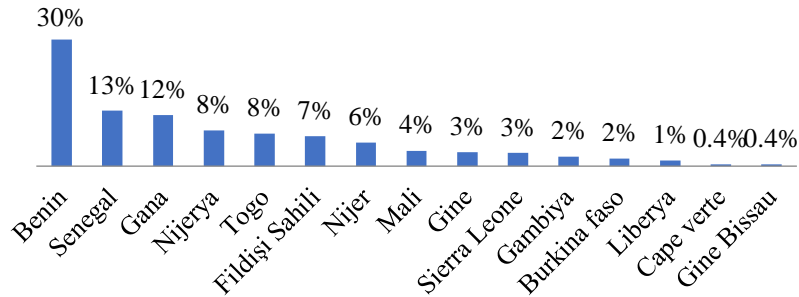
Kaynak: WITS

✓ Gıda ürünleri

Türkiye'nin büyük ölçüde gıda ürünlerini Benin'e ihraç ettiği belirtiliyor. Nitekim 2016 yılında Benin'in Türkiye'nin ECOWAS'a gıda ihracatındaki 72.283 milyon dolar ile %30 payı olmuştur.

Benin'i, 32 milyon dolar ile Senegal, 29 milyon ile Gana takip etti. Mali, % 4 payı ile altıncı sırada yer aldı. Aşağıdaki grafik, her ülkenin gıda ürünlerinin payını göstermektedir.

Şekil 11: Gıda Ürünlerin Dağıtımı, 2016

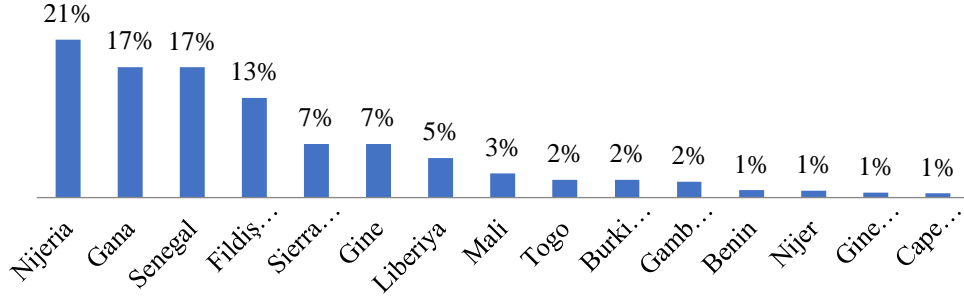

Kaynak: WITS

✓ *Mamul ürünler*

Mamul ürünler ise, Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ülke Nijerya, Gana, Senegal ve Fildişi Sahili'dir. Bu dört ülkenin payı 2016 yılda %68 olmuştur. %21 ile Nijerya, %17'er Gana ve Senegal ilk üçüncü sıra aldı. (Bkz. Şekil 19).

Şekil 12: Mamul Ürünlerin Dağıtımı, 2016

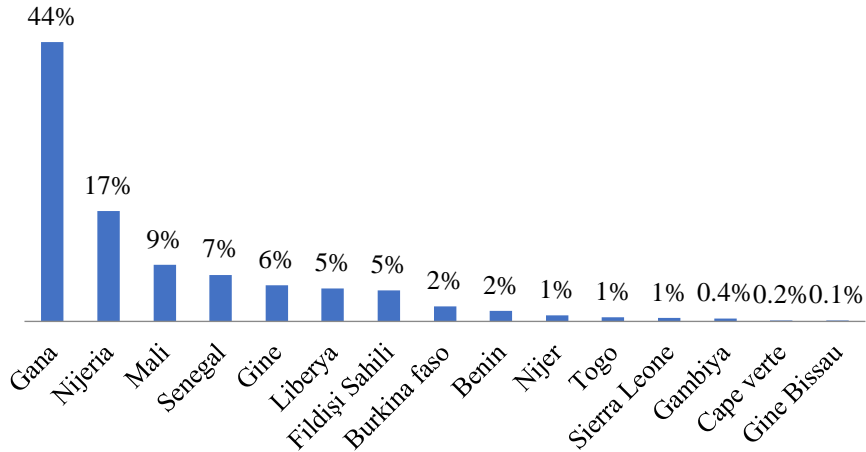
Kaynak: WITS

Mali, %3 payı alarak 11,6 milyon dolar ile altıncı sırada çıkmıştır

✓ *Makine / nakliye teçhizatı*

2016 yılında Türkiye'nin nakliye ve makine teçhizatı ihraç ettiği çoğunu Gana'ya gitti. %44 ile Gana lider oldu. Nijerya %17 ile ikinci sırada geliyor. Mali ise, %9 ile üçüncü pozisyonu kaplar; Mali'yi takip ederek %7 ile Senegal dördüncü yer aldı. Bu 4 ülke 2016 yılında makine ve nakliye ekipmanı ihracatının %78'inden fazlasını oluşturmuştur. (Bkz. Grafik 20).

Şekil 13: Makine / Nakliye Teçhizatı Dağılımı, 2016

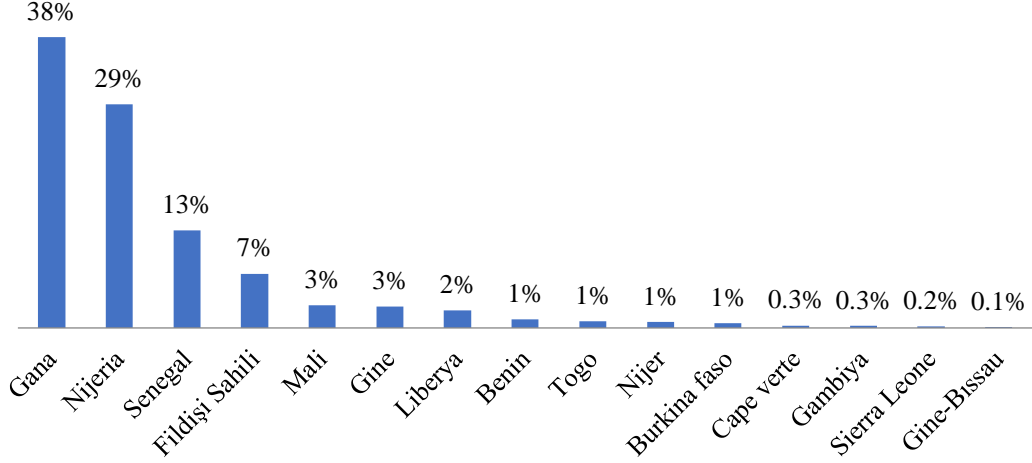
Kaynak: WITS

✓ *Kimyasal ürünler*

Türkiye 2016 yılında ECOWAS'a 128 milyon dolar kimyasal ihraç etti.

Burada, yine %38 ile Gana lider oldu. Gana'yı %29 ile Nijerya, %13 ile Senegal, %7 ile Fildişi Sahili ve %3 ile Mali takip etmiştir. (Bkz. Grafik 21).

Şekil 14: Türkiye'nin ECOWAS'a İhraç Ettiği Kimyasal Ürünlerin Dağıtımı, 2016.

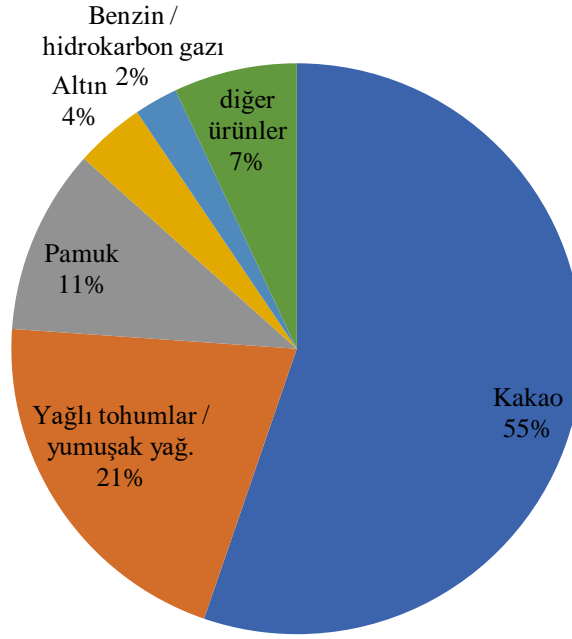

Kaynak: WITS

4.3.2. Türkiye'nin ECOWAS' tan İthal Ettiği Ürünlerin Bileşimi.

Türkiye, genel olarak ECOWAS'tan hammadde ithal etmektedir. En çok ithal edilen kakao, pamuk ve tohum yağlarıdır. 2016 yılında, Türkiye'nin ECOWAS' tanithalatının %55'i kakao, %21'i tohum yağı ve %11'i pamuk olmuştur.

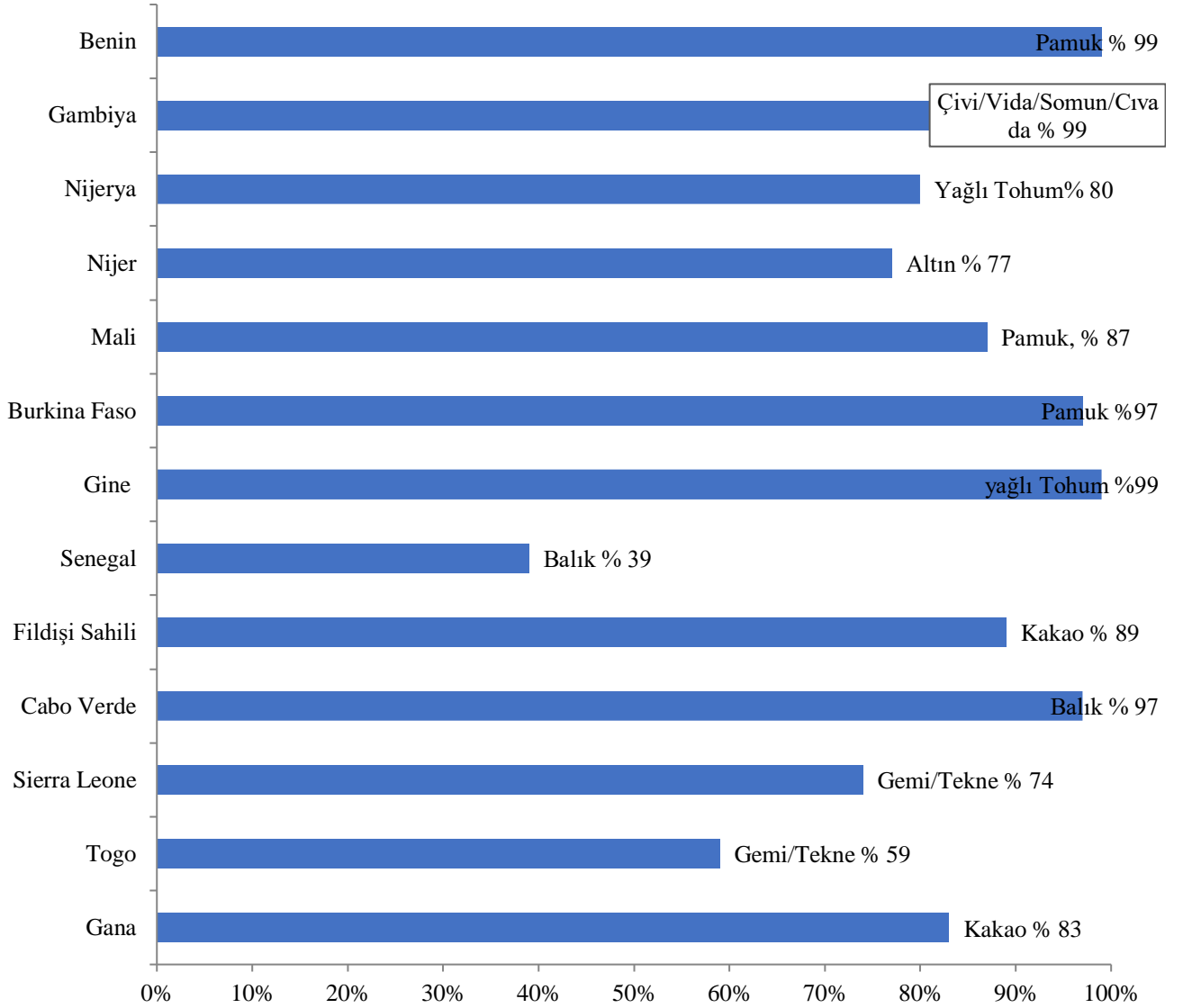
Şekil 15: Türkiye'nin ECOWAS 'tan İthal Ettiği Ürün Bileşimi, 2016

Kaynak: WITS

Ülkelere göre baktığımızda, 2016 yılında, Türkiye en çok Pamuk Mali, Burkina Faso ve Beninden, Kakao Fildişi Sahili ve Gana, balık Senegal ve Cape Verde, yağ tohumlar Nijerya ve Gine'den ithal etmiştir. (Bkz. Grafik 23).

Şekil 16: Türkiye'nin Batı Afrika Ülkelerine göre En Çok İthal Ettiği Ürünler, 2016

Kaynak: WITS

5. TAMAMLAYICILIK ENDEKSLERİ VE İHRACAT MALİYETLERİ

5.1. Tamamlayıcılık Endeksleri

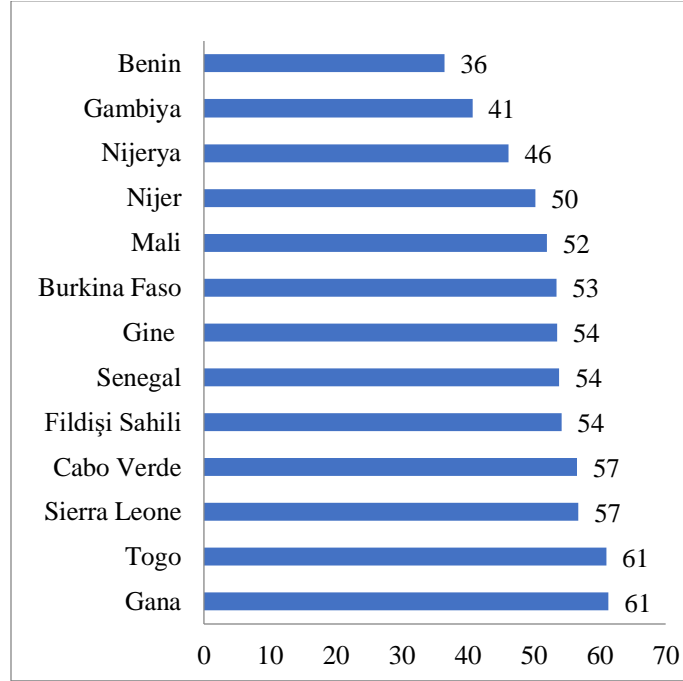
Michaely'nin çalışma belgesine (1996) dayanan mal ticareti tamamlayıcılık endeksi, ülkenin (veya ülke grubunun) ihracat profilinin ülke (veya ülke grubu) k, ülke j'nin ticaret ortağı olan ithalat profiline ne ölçüde uyduğunu ölçer. Endeks değerleri 0'dan 100'e kadardır. 0 değeri, J ülkenin ihracat yapısı ile K ülkenin ithalat yapısı arasında bir yazışma olmadığını göstermektedir. 100 ise, iki ülke arasında ihracat / ithalat modelinde mükemmel bir eşleşme olduğunu göstermektedir.

Yüksek endeksli iki ülke, tercihli ticaret anlaşmasının ardından ticaret genişlemesinden yararlanabilir.

Bununla birlikte, yüksek bir tamamlayıcılık endeksi, iki ortak uzak yerlere veya yüksek nakliye ve işlem maliyetlerine sahip olduğunda, artan ticaretten kazanç anlamına gelmeyebilir. Yüksek bir tamamlayıcılık endeksi, iki ekonominin büyüklük farkının büyük olması durumunda yanıltıcı olabilir (yani, yüzde cinsinden bir eşleşme, seviyelerde bir eşleşme anlamına gelmez).

Aşağıdaki grafik, Türkiye ve ECOWAS ülkeleri arasındaki ikili tamamlayıcılık endeksini göstermektedir.

Şekil 17: Tamamlayıcılık Endeksleri, Turkey İhracatçı; 2016

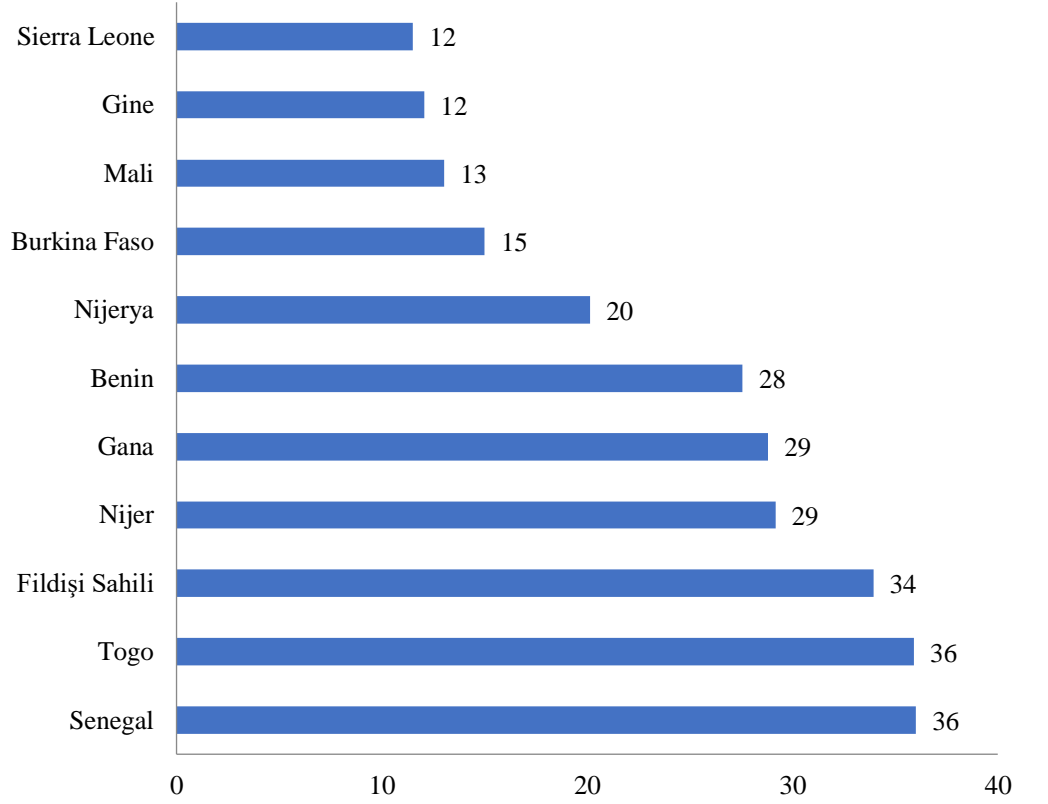
Kaynak: WITS

Benin, Gambiya ve Nijerya haricinde, diğer ülkeler için tamamlayıcılık endeksi %50 seviyeye ulaşmıştır. O ülkelerin ithalatının Türkiye'nin ihracatına karşılık geldiği anlamına geliyor. Başka bir deyişle, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticari ilişkilerini güçlendirmesi gerekmektedir.

Gana ve Togo en yüksek tamamlayıcılık endeksine sahip ülkelerdir. %61'er ile, Türkiye'nin ECOWAS'ta ilk potansiyel ticari ortakları anlamına gelmektedir. Bu yüksek indekse rağmen, Türkiye ile Togo arasındaki ticaret hacmi çok düşüktür. Nijerya'nın düşük endekse sahip olmasına rağmen, Türkiye'nin en büyük ticari ortaklarından biridir. Togo, Sierra Leone ve Cape Verde'nin yüksek endeksleri olmasına rağmen, Türkiye ile ticaret hacmi çok düşük görünüyor. Bu, zayıf ekonomik dinamikler ve bu ülkeler için yüksek nakliye maliyeti ile açıklanabilir. Gerçekten de mesafe kavramı, Türkiye ve birçok ECOWAS ülkesi arasındaki ticarete olumsuz yönde etkileniyor gibi görünmektedir.

İthalat tamamlayıcılık endekslerine bakarsak, değerlerin çok düşük olduğunu görmektedir. Bu, Türkiye'nin ithalat ihtiyacının ECOWAS üyesi ülkeler tarafından karşılanamayacağı anlamına geliyor.

Şekil 18: Trade Complementarity Index, Turkey Importer; 2016

Kaynak: WITS

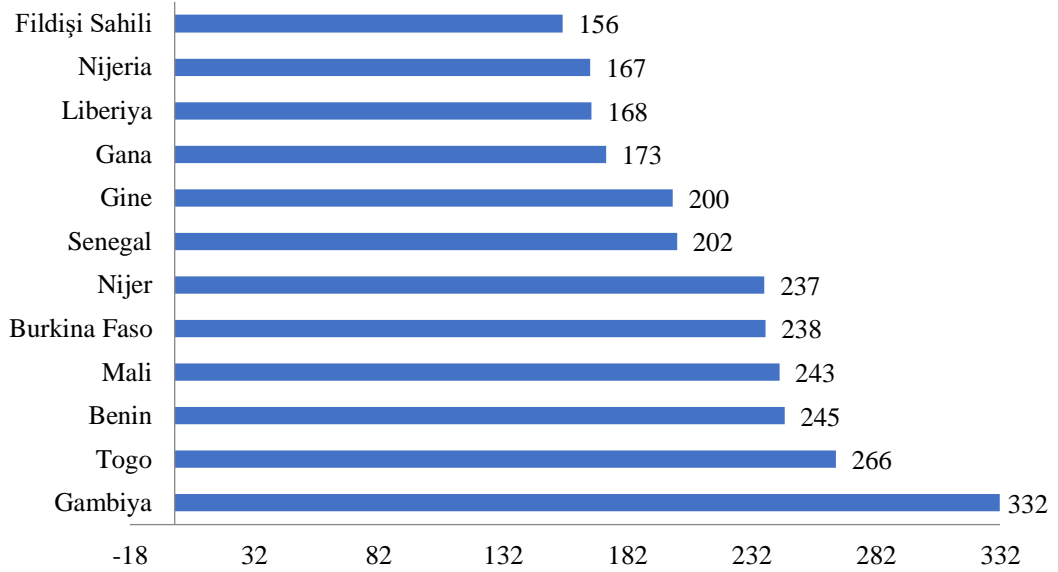
5.2. İhracat Maliyetleri

Ürünlerin nakliyesi ticaretin temel bir adımıdır. Uzaklık, tarifeler ve altyapı eksikliği iki ülke arasındaki ticaret hacmini azaltabilir (Hummels, 1999 ve 2001).

Türkiye ile ECOWAS ülkeleri arasındaki ihracat maliyetinin gerçekten çok yüksek olduğunu gösteriyor. Bu yüksek maliyet, ECOWAS içindeki zayıf altyapı ve Türkiye ile ECOWAS arasındaki mesafe ile açıklanabilir.

Aşağıdaki grafik, Türkiye ile ECOWAS arasında ihracat değerlerinin yüzdesi olarak ortalama ihracat maliyetlerini temsil etmektedir.

Şekil 19: Türkiye ile ECOWAS Ülkeleri arasındaki İhracat Maliyetleri (Ortalama 2010-2015).

Kaynak: ESCAP World Bank: International Trade Costs

%156 ile Fildişi Sahili en düşük ihracat maliyete sahip oluyor. Onu %167 ile Nijerya takip ediyor.

Türkiye'nin Liberya'ya ihracat maliyeti Senegal'den daha düşük görünüyor oysaki. Ancak, Türkiye ile Senegal arasında ticaret hacmi Liberya'ya göre daha büyüktür.

SONUÇ

Türkiye ve ECOWAS arasındaki ekonomik ve politik ilişki son yıllarda ciddi bir şekilde ilerlemiştir.

Bir taraftan, diplomatik kapsamda, Türkiye'nin konsolosluk ve Büyükelçiliği Liberya hariç tüm ECOWAS ülkelerinde açılmıştır.

Ziyaret alanda, Türk otoriteleri ile ECOWAS otoriteleri arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN 2013'ten bu yana üç kere ECOWAS'a giderek 7 tane ECOWAS ülkesini ziyaret etmiş oldu.

Diğer Taraftan, Türkiye Ekonomi Bakanlığı ev sahipliğinde DEİK organizasyonu ile 22-23 Şubat 2018 tarihlerinde İstanbul'da birincisi Türkiye-ECOWAS Ekonomi ve İş Forumu düzenlenmiştir. Ticaret kapsamında, küresel kriz ve bazı ECOWAS ülkelerinde yaşanan iç sorunlara rağmen 2007-2017 yıllar arasında Türkiye ile ECOWAS ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi yüzde 19 artarak 2,27 milyar dolara ulaştı. Ancak, bu çalışmada, Türkiye ile ECOWAS arasındaki ticaret hacmi, Kuzey Afrika gibi Afrika'nın diğer bölgelerine kıyasla hala düşük görünmektedir.

Ürünlerin sayısına bakıldığında, Türkiye, 2007 ve 2016 yılları arasında ECOWAS'a 2032 tane ürün ihraç etmiştir. Türkiye'nin ECOWAS'tan en çok ithal ürün Kakaodur. İhracat açısından en çok ihraç edilen mamul ürünleridir.

Tamamlayıcılık endeksine bakacak olursak, Türkiye ile ECOWAS ülkeleri büyük potansiyel ticaret ortakları görünmektedir. Tamamlayıcılık endeksinin değeri 36 ile 61 arasında çıkmıştır. Türkiye ve ECOWAS ülkeleri arasındaki ticaret birkaç ülkede yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin Batı Afrika'daki en büyük ticaret ortakları Gana, Nijerya, Fildişi Sahili ve Senegal'dir. Aynı zamanda ihracat maliyetinin 156 ile 332 arasında çok yüksek olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

ECOWAS. (2017). <http://www.ecowas.int/a-propos-de-la-cedeao/historique/?lang=fr> adresinden alındı

Kavas, A. (2006). Osmanlı-Afrika ilişkileri. İstanbul: TASAM.

LASAY'ABAR, J. B. (2008). TÜRKİYE- AFRIKA BİRLİĞİ (Cilt 4). (F. G. KANLI, Dü.) İstanbul, Türkiye: TASAM.

T.C. (2018, 2 15). T.C Dışİşler Bakanlığı. 2018 tarihinde T.C Dışİşler Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı

T.C Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2018). TÜRKİYE - ECOWAS EKONOMİ VE İŞ FORUMU: www.deik.org.tr/etkinlikler-turkiye-ecowas-ekonomi-ve-is-forumu adresinden alındı

T.C Dışİşler Bakanlığı. (2018). Türkiye-Afrika İlişkileri: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı

TÜİK. (2018). Dış Ticaret İstatistikleri: www.tuik.gov.tr adresinden alındı

TÜİK. (2018). Dış Ticaret İstatistikleri. 2018 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden alındı

Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi-TASAM. (2018). Türkiye - Afrika Ekonomi ve İş Forumu: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/36962/turkiye_-_afrika_ekonomi_ve_is_forumu adresinden alındı

UNCTADStat. (2017). Retrieved from Trade Structure by Partner: www.cncuced.com

WITS. (2017). WORLD Integrated Trade Solution. WITS: wits.worldbank.org adresinden alındı

World Bank Data. (2017). ESCAP-World Bank: International Trade Costs: datacatalog.worldbank.org/dataset/escap-world-bank-international-trade-costs adresinden alındı

World Integrated Trade Solution-WITS. (2017). Retrieved from Trade Data : wits.worldbank.org

ULUSLARARASI TERÖRİZMİN DEĞİŞEN DÜNYASI

Şadi ÖZTÜRK^a

ÖZET

^a Lisans Öğr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0404-2585

sadiozturk0101@gmail.com

Uluslararası terörizm küreselleşmeyle ulusal devletin sınırlarını aşmış ve sadece bir hükümetin veya devletin değil birçok devletin ortak sorunu haline gelmiştir. Terörizmin küresel bir nitelik kazanmasıyla devletler sadece kendi sınırları içinde meydana gelen terör eylemlerinden değil, kendilerine çok uzak coğrafyalarda meydana gelen terör eylemlerinden de etkilenmeye başlamıştır. Bu çalışmada, uluslararası terörizmin küreselleşmenin etkisiyle değişen yüzü ele alınmıştır. Terör örgütlerinin kullandıkları araçlar, söylem ve eylemlerine destek bulmak ya da faaliyetlerini daha çok duyurmak için başvurdukları teknikler ve tüm bunlara karşılık uluslararası toplumun terörle mücadele konusunda geliştirmeye çalıştığı yeni yöntemler tartışılmıştır. Ayrıca terörizmin küresel bir tehdit olarak ortaya çıkmasındaki en önemli kırılma noktası olan 11 Eylül 2001 terör saldırısından sonraki dönemde giderek artan terör çalışmaları konusundaki literatür de eleştirel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Terör, Uluslararası Terörizm, 11 Eylül Terör Saldırıları, Küreselleşme.

JEL Kodları: JEL: B, JEL: I31, JEL: Y80.

THE CHANGING WORLD OF INTERNATIONAL TERRORISM

ABSTRACT

International terrorism has crossed the borders of the national state with globalization and has become a common problem not only of one government or state but also of many states. With the globalization of terrorism, states have begun to be affected not only by terrorist acts that take place within their own borders, but also by terrorist acts that take place in geographies far away from them. In this study, the changing face of international terrorism with the effect of globalization is discussed. The tools used by terrorist organizations, the techniques they use to find support for their rhetoric and actions or to publicize their activities more, and the new methods that the international community tries to develop in the fight against terrorism are discussed. In addition, the literature on terrorism studies, which increased gradually in the period after the September 11, 2001 terrorist attack, which was the most important breaking point in the emergence of terrorism as a global threat, was also critically evaluated.

Keywords: Terrorism, Terror, International Terrorism, September 11 Terror Attacks, Globalization.

JEL Codes: : JEL: B, JEL: I31, JEL: Y80.

GİRİŞ

Günümüzde tartışmalı olan terör ve terörizm kavramlarının, çok eski zamanlara dayanmasına rağmen, uluslararası alanda hala üstünde anlaşmaya varılmış ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun sebebini irdelemek adına terörizm, terör ve uluslararası terörizm ayrı ayrı tanım olarak ele alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Terörizm gerek küreselleşme açısıyla irdelendiyse de asıl olarak uluslararası terörizm, araçlarına ve örgütlerine odaklanılmıştır. Tarihinde ideoloji, din, milliyetçilik gibi birçok sebepten meydana gelmiş olan terör, dünya alanında hızlı gelişmeler ve teknoloji nedeniyle eşitsizlik, adaletsizlik, tatminsizlik ve küreselleşme karşıtlığı gibi nedenlerle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmada ise

üzerinde ağırlıklı olarak durduğumuz başrol oyuncumuz uluslararası terörizm olmuştur. Çalışma iki bölümde ele alınmıştır.

Terör, terörizm ve uluslararası terörizm ilgili kavramların analizinden sonra tarihsel gelişimi, nedenleri, hedef ve stratejileri, din, ırk ve milliyetle ilişkisinin olup olmadığı, ülkelerin ve uluslararası kuruluşların teröre yaklaşımları literatür taraması yapılarak ele alınmıştır. Son dönemde insanlığı tehdit eden en büyük tehlikelerden biri olarak ilk akla gelen uluslararası terörizm, şiddet içeren ve acımasızca uygulanan olaylarla uluslararası arenada varlığı kabul ettirmek istemiştir. Uluslararası terörizm sorununa cevap aramak sadece tanımsal kavrama ve çerçeve analizi yeterli olmayacaktır. Uluslararası hukuk bu arada yardımımıza gelen bilim dalıdır. Uluslararası hukukta yapılan sözleşmeler, alınan kararlar ve öneri argümanları birlikte toplandığında uluslararası terörizm önlem alma yöntemlerinde olumlu gidişi ivmesi yukarı doğru giderken, yaptırım konusunda olumlu gidiş ivmesi aşağı doğru yöne hareket edecektir. Bu bağlamda uluslararası hukukta uluslararası terörizm bağlamındaki yüzüne yer verilmiştir.

Uluslararası terörizm araçları nedir sorusunu yanıtızsız bırakılmamalıdır. Bu sorunu yanıtı çalışmanın gelişimi ve uluslararası terörizm kimlerle bağlantısı olduğunu ve kimlerle aynı masada oturduğunu sorunu beraberinde getirecektir. Bu aşamada da cevabı paralellik göstermesi olağan bir durumdur. Uluslararası terörizm değişen kriterlerini içirişinde barındırmaktadır. Uluslararası terörizm bugün bir değişimi hem de bir sürekliliği göstermektedir. Son dönemlerde, terörizm ve teröristler hakkındaki temel anlayışları zorlayan, yeni araçlarla genişletilmiş terörist gruplar ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın son safhasında ise uluslararası terör örgütü El Kaide üzerinden bir örnek analiz yapılarak bir uluslararası terör örgütünün aslında arka planını, tarihi gelişimi, bağlantıları, finansman kaynaklarını ve yaptığı saldırılarda beraberinde getirdiği uluslararası etkilerine değinilmiştir.

1.1. Terör Kavramı

Terör ve terörizm kavramlarının tanımlamasına geçilmeden önce bu iki kavram arasındaki ince ayrıma kısaca değinmek gerekir. Literatürde genellikle kontrolsüz kitlerin yarattığı aşırı şiddet ve katliamlar terör, terörün iradi kullanımı ise terörizm olarak adlandırabilir.

Terör sözcüğü etimolojik kökleri itibariyle Latince “terrere” sözcüğünden türemiştir. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü tarafından terör, “yıldırı” olarak; terörizm ise “yıldırıcılık” olarak tanımlanmıştır. Ancak Türkçe sözlükteki tanımın insan üzerinde fazla bir korku yaratmadığı, dehşete düşürmediği ve etkisinin az olabileceği düşünüldüğünde, terör veya terörizmin orijinal şekliyle kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir; çünkü bu yıldırı veya yılmak kelimesi insanda bir şeyi zorla yapmaktan bıkmak ve usanmak anlamına gelebileceğinden terörün anlamını yumuşatmaktadır.²⁶

---

²⁶ “Terör”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.

GTS.5a3028e10c5ce2.79615890 (30.10.2021).

Günümüzde ise bu anlamların başına, “siyasi bir amaçla” yapılıyor olmak eklenmiş, sonuç olarak siyasi bir amaçla hareket etme ve dehşete düşürme, korku salma terör eylemin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Terör bir kavram olarak ilk defa Dictionnaire de l'Académie Française'in 1789 yılında yayınlanan ekinde yer alır ve "terör sistemi; rejimi" olarak tanımlanır.²⁷ Encyclopedia Britannica; "Siyasal bir amaçla 'bombalama, öldürme ve adam ve kaçırma gibi' güç kullanılmasını " terör olarak tanımlamaktadır.²⁸ International Encyclopedia of Social Sciences'a bakıldığında; "Önceden belirlenen iş hedefleri elde etmek için şiddet kullanan, şiddete başvuran bir grubun veya partinin kullandığı metod" şeklinde bir tanıma rastlanmaktadır.²⁹ Ansiklopedik Siyasi Terimler ve Örgütler Sözlüğünde terörizm; "Kamu otoritesini veya toplum yapısını yıkmak için girişilen korku ve yılgınlık saçan şiddet hareketleri" olarak tanımlanmıştır. Black's Hukuk Sözlüğünde terörün tanımı; "Alarm, korku, dehşet, düşman veya tehdit eden bir olay veya tezahürden ötürü zarar geleceği hususunda endişe" olarak verilir.

Terörün alışlagelmedik ilginç bir tanımlaması da Washington Post yazarı Michael Kinsley'in 11 Eylül Saldırıların hemen sonrasında kaleme aldığı bir makalede görülmektedir:

"Öncelikli olarak terör; korku, panik, umutsuzluk yaratmayı amaçlayan stratejiler olarak tanımlanabilir mi? Bütün bu düşünceler, düzenli olarak ortaya atıldı; fakat hiçbirine işe yaramadı. Aslında hepsi, iki yönden uygun değil: Tanımın içermesini istediğiniz insanları dışında bırakıyor ve 'terörist' etiketini hak etmediğini düşündüğünüz muhtemelen onları mali olarak desteklediğiniz ya da silahlandırdığımız için- insanları içeriyor.' 'Öyleyse' Terörizm, kontrol edilebilen bastırabilen; ama iyileştiremeyen kronik bir hastalıktır."³⁰

Tanımlar arasından benzerlik tespit edilmekle birlikte ortak herkes tarafından kabul gören bir tanım bulunmamaktadır. Tanımsal farklılıklara özünde ideolojilerin, farklı bir siyasi, toplumsal yapı, ekonomik kültür, dini sebepler ve ülkelerin yaklaşım tarzlarını analiz ettiğimizde tanımlar arasındaki farklılıklar tespit edilmektedir. Terörizmin kavramına literatür olarak incelendiğinde ise siyasi hedefler uğruna düzenli ve sistematik bir şekilde belirli bir strateji olarak kullanılan yöntem olduğu görülmektedir. Resme geniş bir çerçevede baktığımızda sayısal veri sonucu olarak birçok kişiyi öldürseler de teröristlerin asıl hedefi kitle katliamı değildir. Bununla birlikte teröristlerin amacı eylemleri vasıtasıyla kitleler üzerinde korku ve panik yaratarak dikkat çekmek ve kendilerinin varlığını göstermeyi, kabul ettirmeyi sağlamaktadır.

Günlük kullanımdaki ifadeleriyle terör ile terörizm kavramları arasındaki en önemli farklılık, terörün belirli bir irade gerektirmeden de ortaya çıkabilen, kendiliğinden, sistemsiz, örgüte gerek duymayan, çoğu kez de anlık veya kısa süreli bir şiddet olgusunu ifade etmesi, terörizmin ise terörün; sistematik, iradi, çoğu

---

²⁷ Meydan Larousse, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, S. Kılıçdaroğlu (ed.), İstanbul: Meydan Yayınevi, 1985, s.844.

²⁸ Andrew Mango, *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, s.12.

²⁹ Pulat Yüksel Tacar, *Terör ve Demokrasi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999, s.44.

³⁰ _____ Türkiye Barolar Birliği, *Türkiye ve Terörizm*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006 <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/ViewBooks.aspx?t=v&YID=31> (13.11.2021).

kez örgütlü ve uzun soluklu kullanımını içeren bir kurlsız savaş ve propaganda tekniği, bir strateji olarak aksiyon almasıdır.

Terör kavramı, çok uzun süreden beri devam eden bir mücadeledir. Fakat 11 Eylül 2001 yılında ABD’de gerçekleşen, 2004 yılında İspanya’da meydana gelen ve 2005 tarihinde İngiltere’deki saldırılardan sonra batıdaki gelişmiş hükümetlerin ortak kaygı noktası haline gelmiştir.³¹Tanımsal olarak çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Ancak yayınlanmış 109 terör tanımı içerisinde en fazla kullanılan kavramlar şu şekildedir: Şiddet ve güç %83,5, politik içerik %65, korku (terör sebebiyle) %51 ve psikolojik etki %41,5’ tir. ³²Bu tanımlara ilişkin açıklayıcı tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.: Terörizmin Tanımında En Çok Tekrarlanan Unsurlar

Unsur	Kullanım oranı (%)
Şiddet, güç	83,75
Politika/ siyaset	65
Korku, terör	51
Tehdit	47
Psikolojik etkiler ve beklenen tepkiler	41,5
Kurban –hedef ayırımı	37,5
Amaçlı, planlanmış, organize hareket	32
Savaş metodu, strateji, taktik	30,5
Fazla normallik, kabul edilmiş kuralların ihlali, insani sınırlardan yoksun	30
Baskı, gasp, itaat	28
Propaganda amacı	21,5
Keyfilik, şahsi olmayan, rastlantısal karakterli, ayırım yapmayan	21
Siviller, savaşmayanlar, tarafsızlar, yabancı kurbanlar	17,5
Gözdağı	17
Kurbanların masumluluğu	15,5
Grup, hareket, suç örgütü	14
Sembolik görünüş, başkalarına gösteri	13,5
Meydana gelen şiddetin hesaplanamaz, tahmin edilemez, beklenemez olması	9
Gizlilik örtü, doğası	9
Tekrarlılık, şiddetin seri karakteri	7
Suç	6
Üçüncü kişi tarafından yapılan istekler	4

Kaynak: Akbaş, a.g.e., s.6.

Tablo kontrol edildiğinde terör kavramı: “Terörist, kurban ve ana hedef arasında başlayan tehdit ve şiddete dayanan gözdağı verme, baskı yaratma ve propaganda yapma önceliklerine göre ana kitleyi terörün hedefi, istekleri için bir araç veya bir dikkat çekme aracı haline dönüştürerek gizli devlet aktörleri, birey ve grup aracılığıyla gerçekleştirilen politik veya kendine özgü nedenlerle tekrarlanan şiddet hareketleriyle kaygı yaratma metodu olan ve suikasttan farklı olarak şiddete maruz kalanın ana hedef olmadığı, kriminal şiddetin hedefi olan kişiler hedef kitle arasından rastgele veya sembolik anlamı olan hedefler arasından seçilmesi yoluyla mesajlar verilir.” Tablo detaylı bir şekilde kontrol edildiğinde ortak unsurların olduğu görülmektedir, bunlar terörün unsurları sınıfına girebilmektedir.

1.2. Terörizm Kavramı

⁶ Sabiha Akbaş, *Terör- Ekonomi İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2018, s.6-7.

⁷ Faruk Örgün, *Küresel Terör*: İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2001, s.14.

Günümüzde terör ve terörizm kavramları sık sık aynı anlamda kullanılsa da aynı anlama gelmemektedir. Terörizm kavramı terör kavramı gibi genel herkes tarafından kabul edilen bir tanıma sahip değildir. Yüzyıllardır var olmasına rağmen sosyal, politik ve ekonomik istikrarlılığa, refah ve gelişmeye karşı ciddi tehlike oluşturan terörizmin hala tek bir tanımı bulunmamaktadır. Terörizmle mücadele sorunu burada saklıdır. Genel geçer bir tanıma sahip olmaması, teröristlere siyasetin ve yönetimin zayıf noktalarını bulup işledikleri suçların yanlarına kar kalmasına ve faili meçhul vakalara yol açmaktadır.

1936 ilâ 1981 yılları arasında 109 terörizm tanımı yapılmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı tanıma göre “terörizm, yerel gruplar veya gizli ajanlar tarafından muharip olmayan hedeflere karşı yapılan önceden tasarlanmış, siyasi olarak motive edilen şiddet” anlamına gelir.³³ Dolayısıyla terörizm geleneksel bir savaş ya da adi bir suç olarak tanımlanamaz. Terörizmi farklı kılan özelliği yapılan aksiyonları savunan, stratejileri anlatan, aktaran ve geliştiren bir düşünce sistematığı ve onun belli politik, sosyal amaçlara ulaşmak için kullandığı kendisine özgü bir stratejidir.

ABD'nin 2003 yılında “Terörle Mücadele Ulusal Stratejisi”nde terörizm, resmî olarak, önceden tasarlanmış siyasi olarak motive edilmiş savaşmayan ve askerî olmayan hedeflere karşı yerel ve bölgesel gruplar ile gizli ajanlar tarafından suç işlemektir şeklinde tanımlamıştır.³⁴ Charles Webel terörizmi doğrudan doğruya kurbanlarında ve genellikle hükümet gibi daha az ulaşılabilir olan hedeflerde etki yaratma ve terör haline sebep olmak amacıyla önceden planlanmış, siyasi olarak sevgi beslemiş şiddet kullanımı veya şiddet kullanma tehdidinde bulunma” şeklinde yorumlamıştır.³⁵

Terörizm kavramına bakıldığında onun politik amaçlar için düzenli ve sistematik bir şekilde belirli bir strateji olarak kullanılan yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakacak olursak eylemin terörizm olarak kapsamına girebilmesi için saldırıların yasadışı güç ve şiddete başvurulmasıyla hareket geçilmesi, bünyesinde baskı, yıldırma korkutma, tehdit ve sindirme gibi özellikleri barındırması, başvuru bu yöntemlerle devletin bütünlüğü parçalayarak ülke içinde hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik düzeni değiştirmeyi hedeflemektedir.

Senaryoya dışarıdan bakacak olursak birçok kişiyi öldürseler de teröristlerin perde arkasında asıl amacı kitle katliamı değildir. Ancak buna paralel olarak teröristlerin hedefi eylemleri aracılığıyla kitleler üzerinde korku ve endişe yaratarak reklamını yapmak ve kendilerini izlemelerini sağlamaktadır. Dünya düzeninde kendilerinin de oyunun bir parçası olduğunu ve oyunun içinde bulunan aktörlere varlığını kabul ettirmeye yönelik mesajlar vermektedir.

1.3 Uluslararası Terörizmin Doğuşu ve Gelişimi

1789 Fransız İhtilali kıvılcımı başlayan 1793 Konvansiyon döneminde Jakobin idaresince aksiyon alınan düzenli şiddet eğilimi, siyaset ve hukuk alanlarında “terörizm” kavramının doğmasına olanak

---

³³ <https://www.state.gov/documents/organization/65464.pdf> (30.10.2021).

³⁴ “Terörizm”, National Strategy for Combating Terrorism <https://www.state.gov/documents/organization/60172.pdf> (30.10.2021).

³⁵ Burcu Doğan, *Terörizmin Uluslararası Hukuktaki Yeri, Değişen Boyutları ve EL KAİDE Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Çankaya Üniversitesi, 2020, s.10.

sağlamıştır. 20'nci yüzyıl boyunca devam eden politik gelişmeler sonucunda terörizm, sadece devlet eliyle halka karşı uygulanan şiddeti değil, bireyler ya da gruplar tarafından yapılan devlete karşı eylemler şiddeti de literatürlere girerek kendine yer edinmiştir.

Terörizmin adına “küreselleşme” denilen süreç ile ulusal sınırları geçtiği ve sadece bir hükümetin veya devletin değil çoğu zaman birden fazla devletin ortak sorunu hale geldiği konuyu genel bir kabul görmektedir. Devletlerin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sıcak savaş riskini askıya almaları nedeniyle, sık sık terör örgütlerine doğrudan ya da dolaylı bir şekilde destek verip siyasi menfaatlerine uygun olarak kullandığı görülmüştür.³⁶ Aslında uluslararası terörizm, uluslararası politika, uluslararası ticaret ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki çıkarlarına göre şekillenmesinden kaynaklı bu aracı yeri geldiğinde kullanmaktan kendilerini alıkoyamamıştır.

Uluslararası kamuoyu ve medya alanlarındaki bölünmezliğin en önemli sebeplerinden biri uluslararası terörizm kavramının herkes için aynı anlamı çağrıştırmamasından kaynaklıdır. Uluslararası terörizmin değişen dünyası daha iyi anlayabilmek için iki ana başlığa ayırarak analiz edilmelidir.

Eski terörizmde yerel amaçlar ve kaygılar güdem, şiddet kullanımı sınırlı ve yerel düzeyde kısıtlı olan terör biçimidir. Bu terör girişimlerinde teröristler eylemlerini sahiplenip dikkat çekmeye çalışırlar.

Yeni terörizmde küreselleşen dünya yapılanması ve gelişen teknolojiyle birlikte küresel amaçlarla yönelen, temelini dünya düzenini değiştirme isteğinden alan terör faaliyetleridir. Hedef kitle özel olarak seçilmeyebilir, yani kamuoyunda herkes birer hedef kitle işlevi görür, bu doğrultuda çok daha yıkıcı ve kitleseldir. Terörist örgütler yaptıkları her eylemi üstlenmezler.

Terörizmin 1970'li yıllarda uluslararası bir boyuta dönüşmesinde devletlerin terörist hareketlerle geliştirdikleri bağların büyük etkisi olmuştur. Soğuk Savaş boyunca, farklı ideolojik kamplarda yer alan devletler birbirlerini istikrarsızlaştırmak amacıyla terörizmi bir dış politika araç olarak kullanmaya ve terör örgütleriyle çeşitli düzeylerde ilişkiler kurmaya başlamıştır.³⁷

Hemen hemen 60 yıla yaklaşan terörizm araştırmaları günümüze kadar farklı süreçlerden geçmiş ve güvenlik çalışmaları arasında kendine ait özel bir yer bulmuştur. Başlangıcından günümüze terörizm çalışmalarının gelişimi beş kategoride incelenebilir.³⁸

Tablo 2'te analiz edildiği gibi, terörizm çalışmaları buldukları tarihsel bağlama göre değişiklik ve farklı özellikler göstererek günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri devletlerin değişen politikalara ve çıkarlara göre şekillenen bir anlayış sergilemekte, bazı devletler ise faydalandıkları

---

³⁶ Mustafa Baki, *Uluslararası Terörizmle Mücadelede Birleşmiş Milletler'in Rolü ve Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009, s.13.

³⁷ Sertaç H. Başeren, “Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm,” *Dünyada Ve Türkiye’de Terör*, T.C. Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 2002, s.6.

³⁸ Cenker Korhan Demir, Engin Avcı, “Turkish Terrorism Studies: A Preliminary Assessment”, *All Azimuth*, 2017, s. 1-23, <http://dx.doi.org/10.20991/allazimuth.321155> 06.11.2021.

terör hareketlerini düşük yoğunluktaki çatışma ve ulusal kurtuluş çabası kapsamında görmekte, uluslararası terörizmin tanımını dışında tutmaktadırlar.

Tablo 2. : Uluslararası Terörizm Çalışmalarının Gelişimi

S.Nu.	Dönem	Yıllar	Baskın Özellikler
1	Hazırlıkdönemi	1960-1969	Terörizm, siyasal şiddet çalışmaları içerisinde yer almıştır. Ayaklanma literatürü içinde bir alt konu olarak görülmeye başlamıştır.
2	Yükselişdönemi	1970-1978	Saha uzmanlarının katkıları artmış, terörizmkendine özgü bir konu olarak çalışılmaya başlanmıştır. Terörizmin uluslararasılaşması alanın yerinin belirginleşmesine neden olmuştur.
3	Olgunlaşmadönemi	1979-1985	Yayınlar normal bir seyirde devam ederkenaraştırmacılar uzmanlaşmış ve alan kararlı hâle gelmiştir.
4	Kriz dönemi	1986-2000	Sol ideoloji temelli örgütler etkinlikleriniyitirmiş, yayınlar ve fonlar azalmış, akademik çalışmalar azalma eğilimine girmiştir.
5	YenidenYükseliş dönemi	2001-	Terörizm araştırmaları altın çağına girmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında terörist eylemlerin yoğunluk ve çeşitliliğinde yaşanan değişim, farklı akademik disiplinlerin alana ilgisinin artmasına neden olmuştur.

Kaynak: Engin Avcı, Cenker Korhan Demir, Terörizm Çalışmaları: Türkiye’deki Araştırmalara İlişkin Betimsel Bir Analiz, Sayı No: 26, 2013, s.5.

Hazırlık safhasında terörizm paradigması tek başına bir araştırma konusu olmaktan çok politik şiddet çalışmalarının bir alt kategorisi olarak görüle de önemli yapıtların varlığının sinyallerini vermiştir. Yaratıcı bir özellik sergileyen yükseliş döneminde, güvenlik ve istihbarat kurumlarında görev yapan araştırmacı ve akademisyenlerin sayısı çoğalırken terörizm; politik şiddet, silahlı çatışma ve gerilla savaşının bir alt seviyesinden ayrılarak “kendine has” bir konu olarak sınıflandırmaya girmiştir.

1979’da başlayan olgunlaşma döneminin belirgin özelliği ise, yayın sayılarındaki doğrusal ivme artışı ve araştırmacıların uzmanlaşmasıdır. Soğuk Savaş sonrası radikal sol grupların etkisini kaybetmesi, terörizm çalışmalarında görece bir düşüşe sebebiyet vermiş ve kriz dönemi olan dördüncü dönemde yayınlar, akademik topluluklara üyelikler ve araştırma fonları düşüş göstermiştir. 11 Eylül’e kadar devam eden bu süreçte dünya genelinde sadece terörizm konusunu çalışan yaklaşık 100 araştırmacı olduğu tahmin edilmektedir.

11 Eylül 2001 uluslararası terörizm izlerini silinmeyen reklamın iyisiyle kötüsüyle yapıldığı terör saldırılarıdır. Başka bir ifadeyle, 11 Eylül 2001 terörizm uluslararası terörizme dönüştürme sağlayıp kısılcımı ateşlemiştir. Bu hadiseden sonra sınır tanımayan terörizm sorunu uluslararası güvenliğin en önemli kırmızı çizgisi haline gelmiştir.

11 Eylül hadisesinin büyük çaplı sonuçlar doğurmasının ana etmeni, geçmişte nispeten daha az öldürücü ve yıkıcı bir metot olarak görüle terörizmin daha farklı bir boyut kazandırmıştır. Çok uluslu bir dinamik organizasyon yapısına dönüştüğü, amaçları ve faaliyetlerinin tanımlanmasının daha zor hale geldiği, ideolojilerinin daha fazla din kaynaklı olduğu, isteklerin daha belirsiz ve karışık hale dönüştüğü, amaçların küresel seviyede belirlendiği, ayırım gözetmeyen ve ölçsüz şiddet kullanılmasını oran olarak yükseldiği tespit edilmektedir.

11 Eylül terörü, resmin ön yüzünde Amerika’yı hedef almış gibi lanse edilse de olayın iç yüzünde küreselleşme sürecine karşı yapılmış bir restleşme olarak analiz edilmektedir.

Küresel terörizmin büyümesi aslında 1990'lı yıllarda sonra hızlı adımlarla ilerleme serüveni devam etmiştir. Serüven merkezinde küresel terörizmi tetikleyen sarsıcı olaylarında yapı taşlarında biri olan ABD'nin kendi merkezli, baskıcı eylemlerine yönelik oluşan tepkilerin ardı arkası kesilmedi. Dolayısıyla uluslararası terör ve küresel terör kavramları uluslararası kamuoyunda ağırlıklı olarak ABD planlarına karşı yan etki olarak görülmüştür.

2.1 Uluslararası Terörizmin Uluslararası Hukuk Boyutu

Uluslararası hukuk son birkaç yılda uluslararası terör faaliyetlerin yoğunlaşması ile günümüzde acil sorundan biri hale geldiğini belirtmektedir. Bu durumu psikolojik olarak endişe ruh haline bürünmüştür. Bunun nedenlerinden biri ise uluslararası hukuk genel kabul görmüş evrensel bir tanımın olmamasından kaynaklıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından terörizm, yeni geliştirilen teknolojilerle birlikte davranışsal ve metodunda güncellemeye gitmiştir. Sivil havacılık uçaklarının teröristlerce kaçırılması korkulan ve sık tekrarlan vakalardan biri haline gelmiştir. Uluslararası terörizm sık kullanılan bu yöntemle karşı bir dizi anlaşma ile önlem almaya çalıştı. Rehineler sözleşmesi ile sonuçlanmamasına rağmen 1979'da takip edildi. Uluslararası hukuk tek başına tespiti ve yaptırımı konusunda yetersizdir. Bu noktada devlete ait ulusal hukuk normları devreye girmektedir. Bu doğrultuda hem ulusal hukukta terör suçunun tespiti zorlaşmış hem de uluslararası hukukun yetkisi olmamasından dolayı yetersizliği devam etmiştir. Havaalanı güvenliği, uçağa zara verme olayını nispeten başarıyla azalttı.

Terörizmin tanımıyla ilgili bir diğer sorun teşkil eden nokta da devlet aktörlerinin terörizmle ilişkisidir. Devletler, rekabet halinde oldukları diğer devletleri zayıflatmak amacıyla zaman zaman terörizme destek vermektedirler. Bu, devletlerin terörizm konusunda ortak tutum alışlarını engelleyen en önemli etkenlerdendir. Bu doğrultuda uluslararası hukuk uluslararası terörizm tespiti çalışmalarını zor sürece girmiştir.

Devletlerde uluslararası hukuka uydukları ölçüde uluslararası hukuk uluslararası terörizmi etkili bir araç haline bürünmüştür. Tek başına kaldığında uluslararası hukuk hayalet gibi bir role girecektir.

Uluslararası tek başına hayalete bürünmesi üzerine düşen iş akışını yapmadığını anlamına gelmemelidir. Dünyanın değişmesiyle birlikte terörizm de uluslararası boyuta geçmesi ile çeşitli sözleşmeler birlikte tedbir almıştır. Bugün uluslararası terörizmi önlemeye yönelik 12 evrensel anlaşma bulunmakta olup, bunlardan on tanesi sözleşme diğer iki tanesi ise protokol olarak ayrılmaktadır. Bu yapılan sözleşmeler uluslararası terörizmi önleyici nitelikte olmayı amaçlamıştır.

1373 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile tüm devletlere taraf olma ve hükümlerini uygulama yükümlülüğü getirilen bu belgeler şunlardır³⁹:

Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Eylemlerle İlgili Sözleşme (1963)

Uçakların Yasadışı Olarak Ele Geçirilmesinin Önlenmesi Sözleşmesi (1970)

---

³⁹ Murat Saraçlı, “Uluslararası Hukukta Terörizm”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 2007, s. 1067.

Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanunsuz Hareketlerin Önlenmesi Sözleşmesi (1971)

Uluslararası Sivil Havacılığa Hizmet Veren Hava Alanlarında Kanunsuz Şiddet Eylemlerinin Önlenmesi İle İlgili Protokol (1988)

Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1973)

Rehin Alma Olaylarına Karşı Uluslararası Sözleşme (1979)

Nükleer Maddelerin Fiziksel Korunması Hakkında Sözleşme (1980)

Denizcilik Seyrüsefer Güvenliğine Karşı Yasadışı Eylemlerin Önlenmesi Sözleşmesi (1988)

Kıta Sahaneliği Üzerinde Bulunan Sabit Platformların Güvenliğine Karşı Kanunsuz Eylemlerin Önlenmesi Protokolü (1988)

Plastik Patlayıcıların Tespit Edilmesi Amacıyla İşaretlenmesi Hakkında Sözleşme (1991)

Terörist Bombalamaların Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1998)

Terörist Bombalamaların Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1998)

Uluslararası alanda bağlayıcılığa sahip olan bu anlaşmaların bazı konulara değinilmediği tespit edilmiştir. Açıkça bazı sözleşmeler teröre atıfta bulunmamakla birlikte bu yapılan sözleşmelerin terörizmi yasaklamayı hedeflemiştir. Terör eylemleri ve hangi eylemlerin yasaklanmış olması, ilerleme olmamasından daha iyiydi. Finansman Sözleşmesi, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi kararları ve diğer uluslararası hukuk aktörlerinin açıklamaları ile terörle mücadele hedefi arasında yeterli bağlantı kurmayı planlamaktadır.

Uluslararası terörle mücadele araçları iç hukuktaki belirli alanı yasaklamıştır. Ancak devletlere uluslararası yükümlülüklerini getirmede önemli bir serbestlik bırakmıştır. Sözleşmeler genellikle temel bir modeli takip eder: Bu arada özel bir endişe kaynağı bir tür terör eylemi belirlenir; devletler bu davranışı suç saymak ve yapılan suça orantılı ceza vermekle sorumludur. Devletlerin en azından toprak bazında yargı yetkisi kullanmaları gerekmektedir.

Uluslararası hukuk aldığı kararlar, ikna ve çeşitli yaptırımlar aracılığıyla baskı unsurlarının uygulanmasını etkileyebilmekte ve egemen devletlerin uluslararası örgütlere üyeliği ve taraf olduğu anlaşmalar, yine devletlerin baskı organlarına başvurmalarına ya da dozunu azaltmalarına zemin hazırlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

2.2 Küreselleşme Olgusuyla 11 Eylül Terör Saldırısı

Küreselleşme, son yıllarda sosyal bilim çevrelerince ele alınan ve oldukça ilgi duyulan bir konu olmuştur. Küreselleşme sürecinin kendisi ilgi konusu olmakla beraber, söz konusu sürece eşlik eden gelir

---

⁴⁰ Evren Balta, "Siyasal Şiddetin Örgütlenmesi", Yüksel Taşkın (ed.), Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 190.

dağılımındaki küresel eşitsizliğin artması, kitlesel yoksulluk, kısacası söz konusu gelişmenin sosyal boyut ve sonuçları, uluslararası terör örgütlerinin küreselleşme modeli iş akışına bulundurmıştır.

11 Eylül 2001 “de, kalkışlarından kısa bir süre sonra kaçırılan sivil hava ulaşımına ait uçaklar, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a çarparak, 3000 civarında insanın ölümüne veya kaybolmasına neden olmuştur. Bu rakam Amerikan İç Savaşı’ndan o güne kadar yaşanan en büyük kayıp olarak kabul edilmektedir. Olayın vahameti ve şoku sadece verilen kayıplar bakımından da değildir. Bu olay, 136 yıl içinde 1941 yılındaki Pearl Harbour baskınından sonra, sınırlar içinde yaşanan ikinci saldırı olma niteliğindedir.⁴¹

Son uçak ise hedef alınan noktaya ulaşmadan Pensilvanya yakınlarına düşürülmüştür. Bu terör saldırısı uluslararası düzeyde gerçekleştirilen bir milat olarak kabul edilmiştir. 11 Eylül terör saldırısı uluslararası politikada ve Uluslararası İlişkiler ’de dönüştürücü bir rol oynadı. ABD, terör saldırılarının hemen ardından dünyayı, “kendi tarafından olanlar ve teröristler” şeklinde ikiye böldü, teröre karşı küresel savaşın zorunluluğunu ilan etti³ ve bir ay geçmeden Afganistan’da El-Kaide’yi temizleme operasyonu başlattı.

11 Eylül sonrasında yapılmasından endişe duyulan en önemli saldırı, kitle imha silahları (KİS-nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar) ya da bunların yapılmasında kullanılan kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer (KBRN) maddeler ile düzenlenebilecek terör eylemleriydi. Soğuk Savaş’ın bitişi ile bir değişim geçiren terörizm 11 Eylül saldırılarından sonra dünya güvenlik gündeminde en ciddi ve yakın tehditler arasında değerlendirilmektedir. Bu yaşanan gelişmeler ışığında uluslararası terörizmin değişen dünyasında devletlerin güvenlik değimini beraberinde getirmiştir.⁴²

Uluslararası terörizm tehdidini dünya kamuoyu için belirginleştirmiş ve güvenlik gündeminin üst sırasında yerleştirmiştir. Geleneksel eski terörizm yerini yeni terörizme diğer bir ifadeyle uluslararası terörizme görevini bırakmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası terör faaliyetlerin daha sınırlı coğrafi alanı ve sadece birilerini öldürmeyi hedef almadığı gözler önüne serilmiştir. Yeni terörizm sistemde bulunan insanları ve milletleri korku yoluyla sindirmeyi, devletlerin koruma ve vatandaşlarının güvenliğini sağlama konusunda yetersiz olduklarını göstermeyi ve terörist grupların öngördükleri sistemi egemen kılmayı planlamaktadır.

Perde arkasında uluslararası terörizm hedefledikleri insanları büyük bir korku, endişe ve kaygı duygularını üzerlerine aşılarmayı hedeflemiştir. İnsanların kendilerini hiçbir yerde güvende hissetmemesini istemişlerdir. Saldırıları yüksek teknolojinin kullanıldığı ve terörizmde niteliklerinin değiştiğinin göstergesi olmuştur. Küreselleşen dünyada medya teknolojileri ve internetin kullanımı kavramın doğasını değiştirmiştir. Gelişen bilgi teknolojilerinin terör örgütlerine sağladığı bir diğer olanak ise siber saldırılar olmuştur. Bu minvalde terörizm yeni bir türü olan siber terörizm doğmuştur. Masanın diğer bir yanında ise uluslararası terör örgütlerinin kimyasal ve biyolojik silahlara sevgisi hız kazanmıştır. Kimyasal ve biyolojik

---

⁴¹ Sefer Yılmaz, “11 Eylül Sonrasında ABD ve Türkiye’deki İç Güvenlik Yeniden Yapılanmaların Karşılaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2011, s.362.

⁴² Şebnem Udum, “ 11 Eylül Sonrası Kitle İmha Silahları Terörizmi Tehdidi ve Uluslararası Karşılıklara Bir Örnek: Nükleer Emniyet Rejimi”, *Turkish Studies Research Article*, Cilt 13, Sayı 3, 2018, s.770.

silah üretmek, elde etmek ve lojistik ticareti sağlamak yeni kazanç kapıları açmıştır. 11 Eylül terör saldırılarının bir iletişim ağı üzerinden yürütülmüştür. Bu ağı nasıl işlediği hususu 11 Eylül saldırılarına kadar tam olarak anlaşılmamıştır. Uluslararası terör örgütlerin 11 Eylül saldırıları sonrası davranış modelinde değişikliğinde gidilmesine sebebiyet vermiştir.

SONUÇ

Dünyanın en önemli popülerliği yitirmeyen sorunların başını çeken uluslararası terörizm gün geçtikçe etkisi fazla hissedilmiştir. Terörizm ve uluslararası terörizm herkes tarafından ortak bir tanımla yapılması zor olmuştur. Çünkü küreselleşme ile birlikte terörizmin değişen yüzüyle terörizmi tespiti bile zora girdiğinden dolayı genel geçer tanım kabul etmenin çıkmaz sokağa götüreceğini ön görülmüştür.

Uluslararası terörizm daha iyi analiz edebilmek adına terörizmin tarihsel sürecini ele aldığımızda eski çağlara kadar uzun bir zaman başlangıcı çıkmıştır. Zaman içerisinde değişen koşullara maruz kalarak kimliğinde birtakım değişim evreleri geçirmiştir. Her şeyin nedeni olduğu gibi terörizm nedeni vardır. Terörizmin başlıca nedenleri sosyal nedenler, siyasal nedenler, hukuki nedenler ve ekonomik nedenler şeklinde sınıflandırdığını tespit edilmiştir. Uluslararası terör örgütleri devletlerin sosyal, siyasal, hukuki ve ekonomik zaaflarının tespit edip davranışlarında yol haritasını şekillendirmiştir. Davranış modellerinde çizdikleri devlerin zaaflarını örgütlerine aday çekebilmek adına bunları kullanıp insanları safına çekmeni metodunu oluşturmuştur.

Düzensizliğin, kargaşanın ve savaşların önüne geçebilmenin yollarından ilk akla geleni hukuktur. Uluslararası terörizm mücadele yöntemlerin bir uluslararası hukuktur. Uluslararası hukuk evrensel sözleşmeler ve protokollerle birlikte üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır. Ancak uluslararası hukuk yaptırım yetkisi diğer konularda olduğu gibi uluslararası terörizm alanında da yetersiz kalmıştır. Tek başına cezalandırma yetkisinde figüran oyuncu rolüne bürünmüştür. Bu aşamada devletlerin iç hukuktaki yargı yetkisi kullanmaları ve yapılan terör faaliyetlerine karşı orantılı olarak cezalandırma girişimlerini kullanmaları için devreye girmesi gerekmektedir.

11 Eylül Saldırıları sonrası her şeyin eskisi olmadığını terörizm küreselleşmeyle birlikte davranış ve kimlik kalıplarının değiştiğini anlaşılmıştır. Uluslararası terörizmde bir milat olarak kabul edilen 11 Eylül Saldırıları dünyada büyük ses getirmiştir. El-Kaide ile uluslararası toplum büyük bir mücadeleye girişmiş, nihayetinde 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Afganistan ve Irak'ın işgali ile dünyada "terörizmle mücadele" bağlamında yeni bir dönem başlamıştır. Bu bağlamda Irak'ın ABD tarafından işgali, küresel terörizmin dönüşümüne büyük rol oynamıştır. Değişen dünyada devletlerin terörizmin de değiştiğini 11 Eylül saldırıları sonrası farkına varmıştır.

Uluslararası teröristlerin kimler olduğu, kimlerden destek aldıkları ve nasıl durdurabilecekleri sorularına cevaplarını tarihsel süreç bağlamında nasıl değişikliğe uğramışsa, günümüzdeki terörizm için de bu sorulara verebilecek cevaplar değişiklik ve farklılık gösterebilmektedir.

Uluslararası terörizm sosyal medya sevgisi değişen kriterler arasında yer almaktadır. Uluslararası teröristlerin sosyal medya sevme nedeni olarak ele alındığında medya kanallarına, özellikle televizyonlara para karşılığı yaptırma imkânı olmadığından dolayı tercih etmişlerdir.

KAYNAKÇA

____ Türkiye Barolar Birliği, *Türkiye ve Terörizm*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/ViewBooks.aspx?t=v&YID=31>

AL Ali Kemal, *Uluslararası Terörizm ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2012.

ALKAN Necati, “Terör Örgütlerinin Gençliği Kazanmada Kullandığı Psikolojik Süreçler”, *Türkiye’de Terörizm Dünü Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler*, Bildiriler, Ankara 10-11 Mayıs 2000, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

BALTA Enver, “Siyasal Şiddetin Örgütlenmesi”, Yüksel Taşkın (ed.), *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

BAŞEREN Sertaç. H. “Terörizm. Kavramsal Bir Değerlendirme.” Ümit Özdağ ve Osman Metin Öztürk (ed.), *Terörizm İncelemeleri: Teori, Örgütler, Olaylar içinde*, Ankara: ASAM Yayınları, 2000.

CAŞIN Mesut Hakkı, *Uluslararası Terörizm*, Ankara: Nobel Yayınları, 2008.

ÇINAR Yusuf, “Terör Örgütlerinin Örgütsel Davranış Modelleri Bağlamında El Kaide Örneği”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2019.

DEMİR Cenker Korhan, AVCI Engin, “Turkish Terrorism Studies: A Preliminary Assessment”, *All Azimuth*, 2017, <http://dx.doi.org/10.20991/allazimuth.321155>

DOĞU Ergil, *Türkiye’de Terör ve Şiddet*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1980.

ERGİN Ayşe Dicle, *Terörizmin Finansmanın Önlenmesinde Malvarlıklarının Dondurulması*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2019.

GÜLER Mehmet Murat, *Küreselleşen Dünya ve Terörizm*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, 2008.

GÜRBÜZ B, *Dini Motifli ve Uluslararası bir Terör Örgütü olarak El Kaide*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi, 2008.

KEDİKLİ Umut, *Devlet Destekli Terörizm Nedeniyle Devletin Uluslararası Sorumluluğu*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2011.

KUTLU R., *Uluslararası Terörizm ve 11 Eylül sonrasında Türkiye’nin Terörizmle Mücadelesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010.

LİNDHOLM Charles, *İslami Ortadoğu Tarihsel Antropoloji*, Ankara: İmge yayınları, 2004.

MANGO Andrew, *Türkiye’nin Terörle Savaşı*, çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 2005.

ÖKTEM Emre, “Uluslararası Hukukta Terörizm Tanım Sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri.” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2004.

ÖRGÜN Faruk, *Küresel Terör*, İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2001.

ÖZKAN Kazım Murat, *Birleşik Krallık'ın Terörizmle Mücadele Stratejisinin 11 Eylül 2001 Saldırıları Öncesi Ve Sonrasının Karşılaştırmalı Analizi*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020.

ÖZTÜRK Cemal, "Terörizm ve Merkezi Yönetim- Yerel Yönetim Farklılaşması: Ulupamir Kırgızlarında Göçte Uyum Engelleri", *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2018.

ÖZTÜRK Selim, "Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında Cihad" Anlayışının Geçirdiği Değişimler", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2019.

POLAT Doğan Şafak, "Uluslararası Terörizmle Mücadele Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2015.

SARAÇLI Murat, "Uluslararası Hukukta Terörizm", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 2007.

SEMERÇİOĞLU Harun, "Uluslararası Terörizmde Küresel İş birliği: Bir Ütopya", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2, 2016.

TACAR Pulat Yüksel, *Terör ve Demokrasi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

TAŞDEMİR Fatma, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Uşak Yayınları, Ankara, 2006.

UDUM Şebnem, "11 Eylül Sonrası Kitle İmha Silahları Terörizmi Tehdidi ve Uluslararası Karşılıklara Bir Örnek: Nükleer Emniyet Rejimi", *Turkish Studies Research Article*, Cilt 13, Sayı 3, 2018.

YILMAZ Sefer, "11 Eylül Sonrasında ABD ve Türkiye'deki İç Güvenlik Yeniden Yapılanmaların Karşılaştırılması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2011.

10. OTURUM

ENERJİ AÇIĞI VE ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIK: TÜRKİYE ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Eda ŞENGÖNÜL ^a

Doç. Dr. Burcu GÜVENEK ^b

^a Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
keskin.eda@yahoo.com

^b Selçuk Üniversitesi İktisat Bölümü,
burcugunek@selcuk.edu.tr
Orcid: 0000-0002-7159-2555

Note: Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında devam etmekte olan Yüksek Lisans Tez çalışmalarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

ÖZET

Ülkelerde artan nüfus, şehirleşme ve sanayileşme göz önüne alındığında enerjiye olan ihtiyaç da her geçen gün artmaktadır. Günümüzde doğada kendiliğinden ortaya çıkan enerji kaynakları artan bu enerji ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda doğada hazır bulunan kaynakları enerjiye dönüştürmek için tabii tutuldukları işlemler sonucu ortaya zehirli gazlar çıkmaktadır. Diğer yandan kaynaklara doğal kaynak olarak sahip olan ülkelerin de bu durumu bir siyasi silah olarak kullanmaları büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu hususta ülkelerin geçici çözümler değil, kalıcı ve sürdürülebilir çözümlere ihtiyacı vardır. Yaptığımız teorik çalışmada da Türkiye'nin enerji de dışa bağımlılığının %70'lerde seyrettiği ve alternatif kaynaklara yönelmenin önemine dikkat çekmek istedik. Her ne kadar ülkeler arası enerji anlaşmaları yapılıyor olsa dahi kendi enerjisini kendi üretemeyen bir ülke için her zaman tehdit söz konusu olacaktır. Bu yüzden özellikle gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedefi kendi enerjisine sürdürülebilir ve temiz enerji kaynakları aracılığıyla sahip olmak olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Enerji açığı, enerjide dışa bağımlılık, alternatif kaynaklar.

JEL Kodları: Q4

ENERGY DEFICIT AND EXTERNAL ENERGY DEPENDENCE: AN ASSESSMENT SPECIFIC TO TURKEY

ABSTRACT

Considering the increasing population, urbanization and industrialization in countries, the need for energy is increasing day by day. Today, the energy sources that emerge spontaneously in nature are insufficient to meet this increasing energy need. At the same time, toxic gases emerge as a result of the processes they are subjected to in order to convert the resources available in nature into energy. On the other hand, it is a great threat for countries that have resources as natural resources to use this situation as a political weapon. In this regard, countries need permanent and sustainable solutions, not temporary solutions. In our theoretical study, we wanted to draw attention to the importance of turning to alternative sources and that Turkey's dependence on foreign energy is around 70%. Although there are energy agreements between countries, there will always be a threat for a country that cannot produce its own energy. Therefore, the most important goal of developing countries should be to have their own energy through sustainable and clean energy sources.

Keywords: Energy deficit, dependency on energy, alternative sources.

JEL Codes: Q4

GİRİŞ

İnsanoğlu yaşamını devam ettirebilmek için üretim yapmak zorundadır. Bu üretimi gerçekleştirebilmek için ise enerjiye ihtiyacı vardır. Küreselleşen dünya ile birlikte enerji kavramının önemi de giderek artmış ve ülke ekonomilerini bile etkileyebilen bir hal almıştır. Dünya'da devamlı artış gösteren enerji tüketimi ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen ölçütlerden biridir. Bölgesel anlaşmazlıklar ve

hatta dünya savaşlarının temelinde dahi enerji kaynaklarının paylaşımı yer almaktadır (Yılmaz, 2019: 2773).

Sanayi devrimi ile birlikte enerjiye olan talep hızla artış göstermiştir. Modern çağda da insanların günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri için en temel gereksinimlerden biri olmasından dolayı enerjiye olan talep geçmişten günümüze artarak ilerlemiştir. Endüstriyel çağdan önce insan ve hayvanların kas gücüne dayalı ve doğada hazır bulunan odun, rüzgâr, su gibi kaynaklar kullanılırken endüstriyel devrim ile birlikte farklı enerji kaynakları kullanım alanı bulmuştur (Soylu & Türkay, 2005: 1).

Enerji kaynaklarının yetersiz olması, ülkeleri sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda etkileyerek ülkelerin kalkınmasına engel teşkil ettiği gibi yaşam kalitesini de olumsuz etkilemektedir. Ayrıca artan tarımsal ve endüstriyel üretim, verimli bir ulaşım ağının sağlanması, yeterli barınma ihtiyacı, sağlık hizmetlerinin gelişmesi gibi yaşam standardında yaşanan iyileşmeler de enerji tüketimini arttırmaktadır (Gültekin, 2019: 326). Az gelişmiş ülkelerin, teknolojik yetersizlik ve ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle kaynaklarını etkin ve verimli şekilde kullanamadığını söylemek mümkündür (Kılıçaslan, 2015: 87).

18. ve 19. yy'larda kömür kullanımı oldukça yaygındır. 19.yy sonlarına gelindikçe içten yanmalı motorun icadı ile petrol önem kazanan bir enerji kaynağı haline gelmiştir. Ancak petrol doğal kaynağı kömür kadar sistematik dağılmış bir kaynak değildir. Bu sebeple ülkeler arasında ciddi problemlere yol açabileceğinin sinyallerini vermiştir (Çetinkaya, 2019: 9-10). Bu kaygıların sonucunda da enerji arz güvenliği kavramını gündeme getirmiştir. Ülkeler enerjiye kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaşmak istemektedirler. 1973 yılında meydana gelen petrol krizi ile enerji güvenliği ve enerji denetimi gibi kavramlar daha da dikkat çekmeye başlamıştır.

Enerji fiyatları enerji arz ve talebi sonucu belirlenmektedir. Enerji arzı; enerji kaynaklarının rezerv miktarları, enerji üretimi, sahip olunan teknoloji ve ülkeler arası siyaset tarafından oluşturulmaktadır. Enerji talebi ise ülkenin ekonomik büyüme, teknolojik ilerleme ve kalkınmışlık düzeyi gibi ekonominin genel seyri ile doğru orantılı olarak oluşmaktadır (Kılınç Savrul, 2016: 4).

Enerji, ekonomideki bütün kesimler tarafından gerek nihai mal, gerekse ara mal olarak mutlaka kullanılmaktadır. Bu nedenle enerji alanında yaşanan bir problem ekonomide ki tüm kesimleri doğrudan etkilemektedir (Bayrak & Esen, 2014: 144).

Alternatif enerji kaynakları ile enerji çeşitliliğini sağlamayan ülkeler enerjide dışa bağımlı bir hale gelmekte ve bunun sonucunda ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunlar göz önüne alındığında ülkelerin alternatif enerji kaynaklarına yönelimlerini artırarak dışa bağımlılıktan kendilerini kurtarmaları veya bu bağımlılığı en asgari düzeyde tutmaları önem arz etmektedir.

1. ENERJİ AÇIĞI

18.yüzyıl sonlarına doğru dünyada sanayi devrimi yaşanmış ve geleneksel üretim yöntemleri terk edilerek üretimde emeğin yerini makineleşme almış böylece makineleşmenin ihtiyaç duyduğu enerjide dünya gündeminde yerini yoğun bir şekilde almıştır (Esen & Bayrak, 2015: 46). Büyüyen ve gelişen ekonomiler sonucu enerji talebi giderek artış göstermektedir. Ancak enerji arzı bu talebi karşılamakta her zaman başarılı olamamaktadır. Bu durumda karşımıza enerji açığı kavramı çıkmaktadır. Enerji açığı kavramı birçok farklı anlamda kullanılabilir ancak kısaca insanoğlunun artan enerji kullanımı isteği ile bu

isteği karşılayabilme yeteneği arasında ki fark şeklinde tanımlanabilir (Aydın, 2011: 4). Basitçe enerji arzı ve enerji talebi arasında ki fark olarak tanımlanabilir. Enerji talebi enerji arzından daha fazla olduğu takdirde, enerji talep fazlasının yarattığı fark enerji açığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifade ile mevcut enerji üretiminin bazı sebeplerden ülkenin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması sonucu enerji açığı sorunu ile karşılaşmaktadır.

Enerji açığı çoğunlukla doğal kaynaklara sahip olmayan ülkelerde görülmektedir. Dolayısıyla enerji açığında meydana gelen arz ve talep farkı doğal kaynaklara sahip ülkelere ithalat yoluyla giderilmektedir. Birçok gelişmekte olan ekonomi enerji açığı ile mücadele etmekte ve bu açığı giderme çabaları farklı ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Mesela, enerji açığı problemi yaşayan bir gelişmekte olan ülke bu açığı petrol, doğalgaz gibi fosil yakıtların ithalatı yoluyla gidermeye çalışmaktadır. Genel olarak petrol ve doğalgaz fiyatlarının da yüksek olmasından dolayı ithalat rakamları artmaktadır. İthalat bağımlılığı yaşayan ve en iyi ihtimalle ara malı ihracatı gerçekleştiren ülkelerde ihracat değerleri daha düşük kalmakta ve gelişmekte olan ülke ekonomisinde ödemeler dengesinde dış açık ve buna bağlı olarak cari açık problemi meydana gelmektedir. Başka bir yönden enerji de ithalata bağımlı olunması ulusal güvenlik zafiyetlerini de taşımaktadır.

1.1. Enerji Açığının Sebepleri

Enerji açığının sebeplerini iki yönden ele alarak açıklayabiliriz. Bunlardan biri talep kaynaklı sebepler, diğeri ise arz kaynaklı sebeplerdir.

Enerji talebinden kaynaklı sebepler ekonomik büyüme, artan ülke nüfusları, kentleşme, sanayileşme ve enerji fiyatlarında yaşanan değişimler olarak sayılabilir. Enerji arzından kaynaklı sebepler ise başlıca coğrafi yapı, siyasi yapı, ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyesi ve yine enerji fiyatlarında yaşanan değişimler ile ilgilidir.

Ülkelerin enerji kaynaklarına sahip olup olmamasından bağımsız olarak, ekonomi büyüdükçe enerjiye olan ihtiyaçta artmaktadır (Ersoy, 2010: 2). Bu bağlamda ekonomik büyümeye paralel olarak artan enerji ihtiyacının talep yönlü olması muhtemeldir. Enerji fiyatları, girdi maliyetleriyle de doğrudan bir ilişki içerisindedir. Enerji fiyatlarının artması girdi maliyetlerini artırmakta bu da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Büyüyen ve gelişen ekonomilerde üretim aşamasında enerjiye duyulan ihtiyacın ne yazık ki başka bir üretim faktörü ile ikamesi de mümkün değildir. Enerji talebinde meydana gelen artışın karşılanması birçok ülke tarafından kendi kaynakları ile mümkün değildir. Bu yüzden günümüzde birçok ülke, özellikle cari açığı yüksek olan ülkeler ithal enerji aracılığı ile büyüme hızını artırabilmektedir. Enerjide artan bu dışa bağımlılık, sadece ekonomik olarak dahi ülke ekonomilerine ciddi anlamda bir yük getirmektedir (Esen & Bayrak, 2015: 48). Enerji fiyatlarında yaşanacak artış ve çıkışlar küresel olarak ekonomik, siyasi ve sosyal konjonktürlere de bağlıdır.

Enerji açığının enerji arzından kaynaklanan sebeplerinin temelinde rezerv veya çeşitlilik bakımından üretime uygun olmaması yer almaktadır. Ülkeler dışa bağımlılık oranlarını azaltabilmek için mevcut enerji kaynaklarını en etkin biçimde kullanmalıdır. Enerji kaynaklarının doğada bulunabilirliği veya kaynağın kullanıma hazır hale getirilmesine kadar geçen süreçte ortaya çıkan maliyetlerin tamamı enerji arzını etkilemektedir (Karagöz, 2020: 18).

2.TÜRKİYE'DE ENERJİ AÇIĞI

Türkiye artan sürekli olarak gelişen büyüyen bir ülke konumundadır. Buna bağlı olarak artan enerji talebinin ise büyük bir kısmını dışarıdan ithal ederek karşılamaktadır. Türkiye ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler buna bağlı olarak dış ticaret açığının sürekli artması sorunu ile mücadele etmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Enerji İthalatı, Yerli Enerji Üretimi, Talebi ve Yerli Üretimin Talebi Karşılama Oranı (1990-2020)

Yıllar	Toplam Yerli Üretim (BİN TEP)	Enerji İthalatı (BİN TEP)	Toplam Enerji Talebi (BİN TEP)	Yerli Üretimin Enerji Talebini Karşılama Oranı (%)
1990	25.138	30.663	52.465	%47,91
1995	26.294	39.194	62.968	%41,75
2000	26.456	55.081	79.428	%33,30
2005	24.235	70.813	88.672	%27,33
2010	31.558	84.606	105.888	%29,80
2011	30.771	90.344	113.371	%27,14
2012	30.445	98.399	117.312	%25,95
2013	29.106	96.145	116.314	%25,02
2014	28.591	102.384	120.505	%23,72
2015	30.936	112.798	129.139	%23,95
2016	35.374	113.117	136.229	%25,96
2017	35.357	124.425	145.305	%24,33
2018	39.675	115.792	143.666	%27,61
2019	44.821	115.453	144.205	%31,08
2020	44.069	114.286	147.168	%29,94

Kaynak: <https://enerji.gov.tr/enerji-isleri-genel-mudurlugu-denge-tablolari>

Tablo 1’de Türkiye’nin 1990-2020 yılları arasında toplam yerli enerji üretimi, enerji ithalatı, enerji talebi ve yerli üretimin enerji talebini karşılama oranlarına yer verilmiştir. Tablo 1’e göre Türkiye enerji talebinin yalnızca dörtte birini yerli üretim ile karşılayabilmektedir. Geriye kalan talep açığını ise enerji ithal ederek karşılamaktadır. Bu da enerji tüketiminin dörtte üçüne tekabül etmektedir. Dörtte üçlük oran ciddi derecede yüksek olmakla beraber Türkiye’nin enerji bağımlılığını da tetiklemektedir.

1990 yılında 25.138 bin TEP olan yerli enerji üretimi 2020 yılında 44.069 bin TEP olarak gerçekleşmiştir. Enerji talebi ise 1990 yılında 52.465 bin TEP iken 2020 yılında 147.168 bin TEP’dir. Enerji ithalatı 1990 yılında 30.663 bin TEP iken 2020 yılında 114.286 bin TEP’dir. Enerji üretimi 1990 yılından 2020 yılına 1.7 kat artarken enerji talebi 2.8 kat artmış, enerji ithalatı ise 3.7 kat artış göstermiştir. Ayrıca 1990 yılında yerli üretim enerji talebinin %47,91’lik kısmını karşılarken 2020 yılında %29,94’lük kısmını karşılayabilmektedir. Tablo 1’de yer alan verilerde de görüldüğü üzere Türkiye’nin enerji açığı sorunu her geçen yıl giderek artış göstermektedir.

3. ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIK

Artan büyüme oranlarına bağlı olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde enerjiye olan ihtiyaçta artmaktadır. Bu ihtiyacı yerli ve milli kaynakları ile karşılayamayan veya yetersiz kalan ülkeler diğer ülkelerden enerji ithal etmeye başlarlar. Bu şekilde diğer ülke kaynaklarına bağlı olarak enerji talebinin karşılanması durumu enerjide dışa bağımlılık kavramına karşılık gelmektedir.

Enerjide dışa bağımlılığı yüksek olan ülkeler, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan da bir bağımlılık hissetmeye başlarlar. Ayrıca enerjisi sürekli dışarıdan ithal etmek ülkeler açısından makroekonomik istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. Bu ülkelerin dış ticaret dengesi de daha kırılgan bir hal almaktadır.

Fosil kaynakların rezervlerinde yaşanan azalma bu kaynakların daha pahalı olmasına yol açmakta, bunun sonucu olarak üretim ve istihdam azalırken sosyal refahın da düşmesi riskini beraberinde getirmektedir (Konca, 2018: 53).

3.1. Enerjide Dışa Bağımlılığının Yarattığı Riskler

Ekonominin temel taşı olan enerjide bir ülkeye veya bir kaynağa bağlı olunması beraberinde bazı sosyal, siyasal ve ekonomik riskler getirmektedir. Bu riskler aynı zamanda iç içe geçmiş ve birinin oluşması diğerini tetiklemektedir.

Enerjide bir veya birkaç kaynak ülkeye bağımlı olmanın sonucunda, enerji kaynaklarına sahip olan ülke ithalatçı ülke üzerinde siyasi baskı kurabilmektedirler. Enerjinin bir silah gibi kullanılmasının sonucunda herhangi bir kesinti yaşamak istemeyen ithalatçı ülkeler, bazı siyasal zayıflıklar yaşamak zorunda kalabilmektedirler. Dolayısıyla pazar konumunda ki ülkelerin siyasal bağımsızlığa kavuşabilmeleri için enerji bağımlılıklarını azaltmaları gerekmektedir. Türkiye ve Rusya enerji bağımlılığı sonucu siyasal bağımlılığın iyi bir örneğidir. Buna bir sonraki başlık altında değinilmiştir.

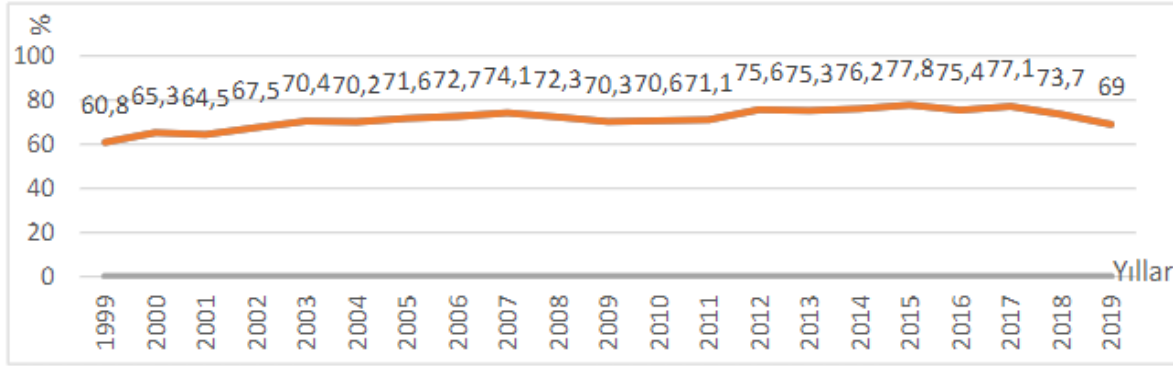
Enerjide dışa bağımlı olmanın bir diğer sakıncası da ekonomik risklerdir. Sürekli enerji ithal etmek durumunda kalmanın sonucunda, özellikle gelişmekte olan ülkeler cari açık baskısı yaşamakta ve bunun sonucunda da büyüme oranlarında baskı oluşmaktadır. Enerji ihtiyacında kaynak ülkelere olan bağımlılık aynı zamanda petrol ve doğalgaz gibi kaynaklarda yaşanacak bir kesinti veya fiyat artışı sonucu ekonomi de büyümeyi yavaşlatacak ve enflasyonu tetikleyici bir etki yaratacaktır (Konca, 2018: 60).

3.2. Türkiye’de Enerjide Dışa Bağımlılık

Gelişmekte olan ülkeler büyüme oranlarını artırabilmek ve bu seyirde devam ettirebilmek için üretim artışında da sürekliliği sağlamak durumunda kalmaktadırlar. Türkiye’de gelişmekte olan bir ülke olarak bu stratejiyi uygulamaktadır. Türkiye diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi yıllardır enerji kaynaklarında ürettiğinden daha çok tüketen bir ülke olmasıyla dikkat çekmektedir. Enerji talebini yerli enerji üretimi ile karşılayamamakta ve bu farkı dışarıdan ithalat yardımıyla gidermektedir. Yani Türkiye enerji tüketiminde dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir.

Türkiye özellikle 1980 sonrası dönemde tarıma dayalı ekonomik yapı terk edilerek daha çok sanayi ve hizmet sektörü ağırlıklı bir ekonomik yapıya geçilmesiyle birlikte; ekonomik ve sosyal kalkınma oranı artış gösterirken doğal olarak enerji talebi de her geçen gün artan bir ülke haline gelmiştir. Enerji ihtiyacının artış göstermesine rağmen fosil enerji kaynakları açısından zengin olmamasından dolayı bu talebin büyük kısmını dışarıdan karşılayan Türkiye, enerjide dışa bağımlılığı oldukça yüksek olan bir ülkedir. Türkiye’nin enerjide dışa bağımlılık oranı %72’lerde seyretmektedir (Esen, 2013: 114).

Grafik 1. Yıllara Göre Türkiye’de Enerjide Dışa Bağımlılık Oranları (1999-2019)

Kaynak: (Orun & Demirgil, 2021: 103)

Grafik 1’de 1999 yılından 2019 yılına Türkiye’nin enerjide dışa bağımlılık oranlarına yer verilmiştir. Buna göre 2004 yılından beri Türkiye enerjisinin dışa bağımlılık oranları hep %70’in üzerinde seyretmektedir. En yüksek değerine 2015 yılında %77,8 ile ulaşmıştır. Enerjide dışa bağımlılığı oldukça yüksek olan Türkiye enerji fiyatlarında meydana gelecek artışlardan da ithalat, ihracat, cari açık gibi makroekonomik göstergeler bazında etkilenmektedir.

Tablo 2. Türkiye’nin Enerji İthalatı, Toplam İthalat ve GSYH Verileri (2010-2020)

Yıl	Enerji İthalatı (milyar dolar)	Toplam İthalat (milyar dolar)	GSYH (milyar dolar)	Enerji İthalatı/Toplam İthalat	Enerji İthalatı/GSYH	Toplam İthalat/GSYH
2010	38.497	177.317	776.968	21,71%	4,90%	22,80%
2011	54.117	231.552	838.786	23,37%	6,40%	27,60%
2012	60.117	227.315	880.556	26,44%	6,80%	25,80%
2013	57.753	249.282	957.799	23,13%	6,00%	26,00%
2014	56.175	239.865	938.934	23,41%	5,90%	25,50%
2015	38.651	203.874	864.314	18,95%	4,40%	23,50%
2016	27.464	192.568	869.683	14,26%	3,10%	22,10%
2017	37.654	227.789	858.959	16,53%	4,30%	26,50%
2018	43.613	219.635	778.382	19,85%	5,60%	28,20%
2019	41.731	198.997	761.425	20,97%	5,40%	26,10%
2020	28.925	206.267	717.049	14,02%	4,00%	28,70%

Kaynak: (Orun & Demirgil, 2021: 104)

Tablo 2’de Türkiye’nin enerji ithalatı, toplam ithalat, GSYH değerleri ve bunların oranları yer almaktadır. Buna göre enerji ithalatının 2010 yılından 2019 yılına kadar artış seyrinde olduğu söylenebilir. Toplam ithalat içinde enerji ithalatı payı ortalama %20 civarlarındadır. Bu oran en yüksek değerine 2012 yılında (%26,44) ulaşırken en düşük değerine de 2020 yılında (%14,02) ulaşmıştır. 2020 yılında gerçekleşen Covid-19 salgını sebebiyle üretimde yaşanan düşüşlerin enerji ithalatında da azalma yaratmış olacağı düşünülmektedir. Enerji İthalatı/GSYH oranı 2010 yılında %4,90 iken 2012 yılında en yüksek değeri olan %6,80’e ulaşmıştır. 2019 yılında %5,40, 2020 yılında ise %4 değerindedir.

4. TÜRKİYE’DE ENERJİ DENGESİ

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olması sebebiyle hem ekonomik hem sosyal kalkınma düzeyi artarken, dolayısıyla enerji ihtiyacı da her geçen gün artış göstermektedir. Türkiye’de mevcut enerji

kaynakları enerji ihtiyacını karşılamakta yeterli gelmemektedir. Bu yüzden enerji ihtiyacının büyük kısmını dışarıdan ithal etmek zorunda kalmaktadır.

2020 yılı itibariyle yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımlarda da artış yaşanmakta özellikle hidroelektrik, güneş ve rüzgâr enerjisinden yararlanma oranı giderek artmaktadır.

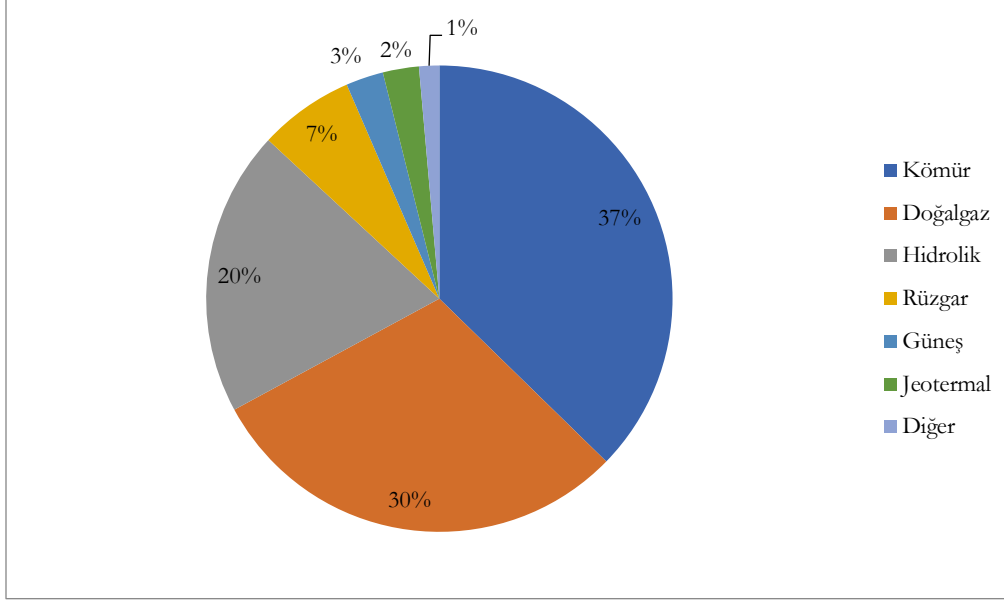
Tablo 3. Türkiye’de Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları (2000-2019)

Yıl	Toplam (Gwh)	Kömür (%)	Sıvı yakıtlar (%)	Doğal gaz (%)	Hidrolik (%)	Yenilenebilir Enerji ve Atıklar (%)
2000	124.922	30,6	7,5	37,0	24,7	0,3
2001	122.725	31,3	8,4	40,4	19,6	0,3
2002	129.400	24,8	8,3	40,6	26,0	0,3
2003	140.581	22,9	6,6	45,2	25,1	0,2
2004	150.698	22,8	5,0	41,3	30,6	0,3
2005	161.956	26,6	3,4	45,3	24,4	0,3
2006	176.300	26,4	2,4	45,8	25,1	0,3
2007	191.558	27,9	3,4	49,6	18,7	0,4
2008	198.418	29,1	3,8	49,7	16,8	0,6
2009	194.813	28,6	2,5	49,3	18,5	1,2
2010	211.208	26,1	1,0	46,5	24,5	1,9
2011	229.395	28,8	0,4	45,4	22,8	2,6
2012	239.497	28,4	0,7	43,6	24,2	3,1
2013	240.154	26,6	0,7	43,8	24,7	4,2
2014	251.963	30,2	0,9	47,9	16,1	4,9
2015	261.783	29,1	0,9	37,9	25,6	6,5
2016	274.408	33,7	0,7	32,5	24,5	8,6
2017	297.278	32,8	0,4	37,2	19,6	10,0
2018	304.802	37,2	0,1	30,3	19,7	12,7
2019	303.898	37,1	0,1	18,9	29,2	14,7

Kaynak: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>

Tablo 3’de yer alan yenilenebilir enerji ve atıklar sütununda jeotermal, rüzgâr, katı biokütle, güneş, biogaz ve atık kaynaklar yer almaktadır. Tablo 3’e göre Türkiye elektrik enerjisi üretiminde 2000 yılından 2019 yılına doğru kömür, hidrolik enerji ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı artarken petrol ve doğalgazın kullanım oranı azalmıştır. Genel olarak fosil yakıtların kullanım oranına kıyasla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı daha fazla artış göstermiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üretimi 2000 yılında %0,3 seviyelerinde iken 2019 yılında %14,7 seviyelerine kadar yükselmiştir.

Grafik 2. Türkiye Elektrik Enerjisi Üretiminde Kullanılan Kaynaklar (2018)

Kaynak: <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>

Grafik 2'ye göre 2018 yılında Türkiye elektrik enerjisi üretiminin %37'sini kömür'den, %30'unu doğalgazdan, %20'sini hidrolik enerjiden, %7'sini rüzgardan, %3'ünü güneşten, %2'sini jeotermal enerjiden ve %1'ini diğer enerji kaynaklarından karşılamaktadır.

5. SONUÇ

Geçmişten günümüze enerjinin önemi devamlı artmaktadır. İnsanlık var olduğu sürece de enerjiye olan ihtiyaç her zaman var olacaktır. Enerji günümüzde sadece temel ihtiyaçların karşılanması için değil, ülkeler arası siyasi dengelerin belirlenmesi, ülkelerin gelişmişlik düzeyi, ülke ekonomilerinin dengesi gibi unsurlar bakımından çok daha önemli bir hale gelmiştir. Fosil kaynaklar enerji ihtiyacını kısa vadede çok daha hızlı karşılasa dahi, uzun vadede tükenme tehlikelerinin bulunması ve çevreye zararlı gaz salınımlarının bulunması gibi sebeplerden dolayı alternatif kaynak arayışı önemli bir konu haline gelmiştir.

Fosil kaynaklara sahip olmayan ülkelerin dışa bağımlılıklarını azaltmaya yönelik politikalar geliştirmeleri uluslararası arenada gerek siyasi, gerek askeri, gerekse ekonomik şoklar karşısında daha güçlü bir pozisyonda olmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

Yapılan araştırmalar sonucunda görülmektedir ki Türkiye yenilenemeyen enerji kaynakları potansiyeli açısından zengin bir ülke konumunda değildir. Enerji talebi devamlı artış göstermekte ancak bu talep artışı yerli enerji üretimi ile karşılanamamaktadır. Türkiye'de mevcut enerji ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamakta ve bu da ülke ekonomisinde makro ekonomik sorunları ortaya çıkarmaktadır. Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Coğrafi konumu itibarıyla rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ve hidrolik enerji potansiyeli oldukça yüksektir. Yenilenebilir kaynakların kurulum maliyetleri fosil yakıtlara kıyasla daha fazla olsa da, uzun vadede çok daha ekonomiktirler. Türkiye'nin %70'lerde olan enerji dışa bağımlılığı göz önüne alındığında alternatif kaynaklara yönelmenin önemi daha da dikkat çekici olmaktadır. Hem refah seviyesini arttırmak hem dışa bağımlılığı azaltmak hem de makro

ekonomik değerlerde iyileşme sağlamak açısından yenilenebilir kaynaklara olan yatırımlar hızla artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydın, L. (2011, Temmuz). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözüm Önerileri. SDE Analiz.
- Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3), 139-158.
- Çetinkaya, Ş. (2019). *Enerji Arz Güvenliği Üzerinde Rusya - Batı Gerilimi ve Türkiye*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- EİGM. (2021). *Enerji İşleri Genel Müdürlüğü*. Aralık 27, 2021 tarihinde <https://enerji.gov.tr/enerji-isleri-genel-mudurlugu-denge-tabloları> adresinden alındı
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. (2021). 8 6, 2021 tarihinde <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> adresinden alındı
- Ersoy, A. Y. (2010). Ekonomik Büyüme Bağlamında Enerji Tüketimi. *Akademik Bakış Dergisi* (20), 1-11.
- Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Esen, Ö., & Bayrak, M. (2015). Enerji Açığının Belirleyicilerinin Teorik Perspektiften İncelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 45-61.
- Gültekin, E. (2019). *OECD Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Makro Ekonomik Belirleyicileri ve Türkiye İçin Politika Önerisi*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karagöz, M. (2020). *Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Öne Çıkan Enerji Kaynaklarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Enerji Sistemleri Mühendisliği, Osmaniye.
- Kılıçaslan, E. (2015). Enerji Savaşları. *Enerji Diplomasisi*. içinde İstanbul: Beta Yayınları .
- Kılınç Savrul, B. (2016). *Enerji Ekonomisi: Türkiye'nin Enerji Sektörü ve Alternatif Enerji Kaynakları*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Konca, H. (2018). *Enerjide Dışa Bağımlılık Çerçevesinde Türkiye'de Nükleer Enerjinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orun, A. F., & Demirgil, B. (2021). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Yatırımlarına Yönelik Teşvikler ve Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Etkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, 90-112.
- Soylu, A., & Türkay, M. (2005). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Geçiş Sürecinin Planlanmasında Doğrusal En İyileme Tekniğinin Kullanılması. İstanbul: Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu.

TEİAŞ. (2021). Mart 7, 2021 tarihinde <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri> adresinden alındı

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Ağustos 31, 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden alındı

Yılmaz, B. (2019). *Yenilenebilir Enerji (Rüzgar Enerjisi) Üreten İşletmelerin Türkiye Muhasebe Standartları Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKONOMİK YAŞAM DÖNGÜSÜ VE TÜRKİYE'DEKİ DESTEK SİSTEMLERİ

Osman Sadıç^a

Burcu Güvenek^b

^a Selçuk Üniversitesi İktisat
Bölümü,

osmansdc46@gmail.com

^b Selçuk Üniversitesi İktisat
Bölümü,

burcugvenek@selcuk.edu.tr

Orcid: 0000-0002-7159-
2555

ÖZET

Hane halkı ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet miktarını arttırmaya yönelik çabalara üretim, bu çabaların sonucunda elde edilen mal ve hizmetlerin kullanılması durumuna ise tüketim adı verilmektedir. Tüketim, insan doğasında vazgeçilemez veya ertelenemez bir unsurdur. Toplum içerisinde çalışan ya da çalışmayan ayırt etmeksizin kullanılan tüketim fonksiyonu her yaşta farklılıklar ortaya koysa dahi gerçekleşir. Çocuk/genç, ergin ve yaşlılık dönemleri olan insan nüfusunda çalışma hayatına henüz başlamamış genç nüfus ve çalışma hayatı sona ermiş olan yaşlı nüfus ürettiklerinden çok tükettikleri gözlemlenmektedir. Bu durumda ise bireyler veya ekonomik mekanizmalar kazanılanı fazla olan dönemden az olan döneme aktarması şeklinde bir sistem ortaya atılmaktadır. Söz konusu sisteme yeniden yaş tahsis sistemi adı verilmektedir. Yeniden yaş tahsis sistemi içerisinde, merkezi, yerel ve aile faktörünü de içinde barındıran özel destek alanları faaliyet göstermektedir. Bu çalışmada öncelikle ekonomik yaşam döngüsüne konu olan genç ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı ve üretim-tüketim denkliliğini ölçmek adına işgücü geliri hakkında bilgi verilmektedir. Sonrasında ise yeniden yaş tahsis sistemi tanımlanarak merkezi, yerel ve özel destek sistemleri hakkında grafik ve tablolar yardımı ile değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Destek Sistemleri, Genç-Yaşlı Nüfus, Tüketim, Yeniden Yaş Tahsis Sistemi

ECONOMIC LIFECYCLE AND SUPPORT SYSTEMS IN TURKEY

ABSTRACT

Efforts to increase the amount of goods and services to meet household needs are called production, and the use of goods and services obtained as a result of these efforts is called consumption. Consumption is an indispensable and non-deferrable element in human nature. The consumption function, which is used in society regardless of working or non-working, takes place even if it shows differences at every age. It is observed that in the human population with child/young, adult and old age periods, the young population who has not yet started working life and the elderly population whose working life has ended, consume more than they produce. In this case, a system is put forward in the form of individuals or economic mechanisms transferring what is earned from the period of excess to the period of less. The system in question is called the age allocation system. Within the age re-allocation system, special support areas are operating, including the central, local and family factor. In this study, first of all, information is given about labor income in order to measure the ratio of young and old population in the total population, which is the subject of the economic life cycle, and production-consumption equivalence. Afterwards, the age re-allocation system is defined and evaluated with the help of graphics and tables about central, local and private support systems.

Keywords: Support Systems, Young-Old Population, Consumption, Age Reallocation System

1. Giriş

Yaşam döngüsü kavramı biyolojik yaşam döngüsü, çevresel yaşam döngüsü ve çalışmanın konusunun temelini oluşturan ekonomik yaşam döngüsü şeklinde yorumlanır. Biyolojik yaşam döngüsü, orta veya ilköğretim dönemlerinde de çoğunlukla örnek olarak gösterilen sivrisineğin yaşam döngüsüne örnek olarak verilir. Bu döngü, yumurta evresinden başlayıp sonrasında larva evresine geçmektedir. Üçüncü dönüşüm evresi ise erginlik dönemine kadar içerisinde bulunacağı ve

bu zardan çıkararak erginliğe adım atacak olduğu evre olan pupa evresidir. Sondan bir önceki evre de bahsi geçen zar şeklinde olan yumurtadan çıkma evresidir. Söz konusu döngü erginlik aşaması olarak adlandırılan aşama ile son evresine ulaşmaktadır. Erginlik ile son bulması durumunda, TDK'de de *Herhangi bir olayın birden fazla tekrarlanması* olarak adlandırılan döngü adını gerçek mana da taşıması adına, ilk aşama olan yumurta haline gelmesi ile tekrarlanacaktır.

Yaşam döngüsünün çevre ekonomisi üzerinde de oldukça etkili olduğu çevresel yaşam döngüsü ise üzerinde gerçek anlamda durulması gereken başlıklardan biridir. Çevresel yaşam döngüsü, daha çok doğal çevre üzerine kurulmuş ister bilinçli ister bilinçsiz kötü gidişatı düzenlemek herhangi bir çözüm üretmek adına gerçekleştirilmiş birçok kuruluşça desteklenen, faaliyetler yürütülen ulusal problem çözümlene aracı olarak ortaya çıkmıştır. Çevresel sorunlar ve çözüm önerileri için birden çok örnek gösterilir. Fakat en belirgin örneği plastik atık sorunu olarak adlandırılır. Mevcut sorunun çözümü için gerek kamusal gerek özel kurum ve kuruluşlarca çözüm önerileri, çalışmaları ve maddi destekler gözlemlenir. Sorun olarak, geçtiğimiz dönemde uygulamaya başlayan ücretsiz ve gereksiz kullanım gerçekleştirilen poşet örneği verilir. Bu örneğin çözümü olarak ise ücret ve kullanım haddi getirmek olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmanın konusunun temel kaynağı olan ekonomik yaşam döngüsü ise insan üzerine kurulmuştur. Nüfus dağılımı genç-yaşlı, kadın-erkek şeklinde uygulama alanı bulunan ekonomik yaşam döngüsünün anahtar kelimeleri arasında bulunan “Yeniden Yaş Tahsisi” oldukça önemli bir yer edinmektedir. Çalışmanın amacı, tüketimi üretime göre fazla olan genç-yaşlı nüfusun işgücüne katılmadığı, yani herhangi bir gelir elde edemedikleri dönemlerde hayatlarını idame etmeleri için gelir sağlayabilecekleri kurum ve kuruluşların piyasa hakimiyetleri ve sağladıkları destekler araştırılmasıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde nüfus içerisindeki yaş farklılıklarının işgücündeki yerleri yoğunlukları irdelenecektir. İkinci bölümde genellikle yaşlıların çalıştığı dönemde çalışmadığı dönemi düşünerek yaptıkları yatırımların odak noktasına alınan yediden yaş tahsis sistemi üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde genç nüfusun işgücüne katılmadığı dönemde gelir gider faktörlerini eşitlemek ya da en aza indirmek amaçlı kurulan kurum ve kuruluşlar üzerine tanımlar yapıp veriler üzerinde yorumlamalar yapılacaktır. Çalışmanın beşinci bölümünde ise yaşlı nüfusun giderlerinin gelirlerinden fazla olduğunda ve yeniden yaş tahsisi sistemindeki eksiklikler neticesinde ihtiyaç olan kurum ve kuruluşlar tanımlanıp grafik ve tablo yardımı ile açıklanacaktır.

2. İşgücü Geliri

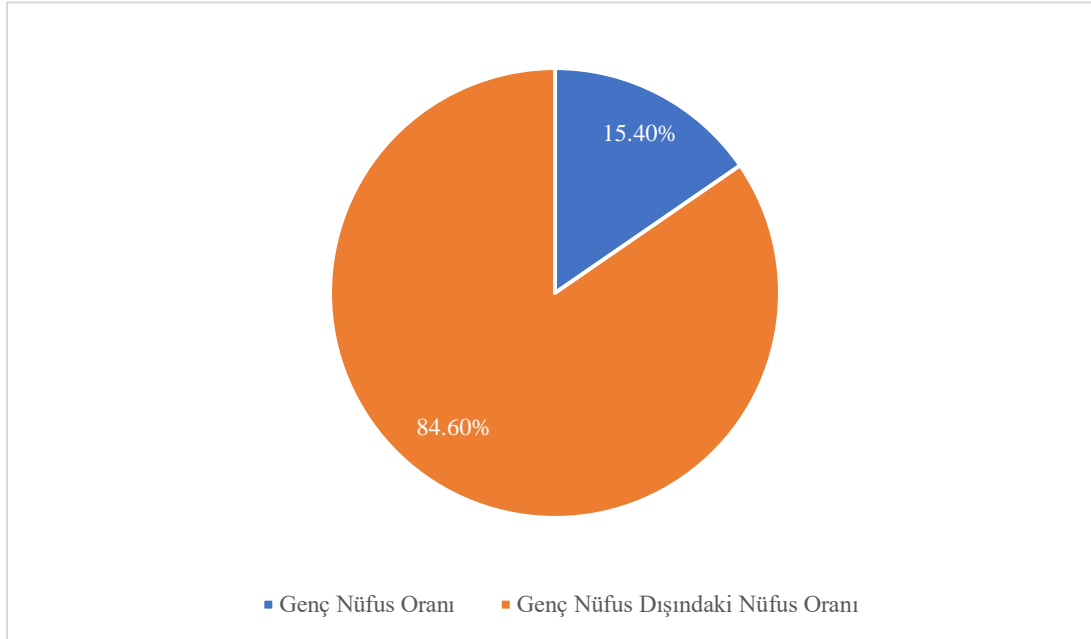
İşgücü gelirini açıklamadan önce işgücü sonra gelir kavramlarını açıklayıp sonrasında işgücü geliri hakkında bilgilendirme yapılması gerekir. İşgücü, çalışma beklentisinde bulunan hapisane, huzurevi, kışla, yetimhane vb. şekillerin dışında ikameti devam eden çalışma çağında nüfus bileşimine denmektedir (Alagöz, Erdoğan, & Saçık, 2020:89). İşgücü söz konusu ülkenin

emek verilebilecekleri toplamını oluşturmaktadır. Oluşacak bu toplam istihdam edilenler(çalışanlar) ve işsizlerin (çalışmayanlar) toplamı olarak tanımlanır. Ana başlığın bir alt başlığı gelir ise, şahsın sahip olduğu üretim faktörlerince elde edilen iktisadi değerler, birikmiş alım gücü ve servette ki artışlar ve süreksiz veya düzensiz zamanla üretime dahil olmadan elde edilen iktisadi değerlerdir (Sağbaş & Saruç, 2021: 203-204).

İşgücü gelirin tanımı ise gelir tanım kısmının daha çok faktör dahlinin de içerisinde bulunduğu daha çok finansal döngünün asli parçası olan istihdam edilenlerin ve daha çok pasif kalan ama gelir tanımında da olduğu gibi piyasaya herhangi emek sunmayan ama yine de şans oyunları ve miras yolu ile gelir sağlayabilen kişiler örnek olarak verilir.

Öğrenciler öğrencilik dönemlerinde herhangi bir piyasa sirkülasyonuna katılmayıp, daha çok tüketmek odaklı davranış sergilemektedirler. Özellikle öğrencilik dönemlerinde okumanın esas maliyeti kazanabilecekleri gelirden vazgeçmeleri şeklinde tanımlanır. Söz konusu fırsat maliyetinin bir diğeri ise yaşamın sonlarına doğru ortaya çıkan emeklilik olacaktır. Emeklilik, hükümetçe belirlenmiş olan yaşa kadar çalışıp, yine devlet kontrolünde belirlenen yaşa kadar çalıştığı bir kısmını biriktirme şeklindedir. Artık sabit ve garanti geliri olan yaşlı nüfusun büyük çoğunluğu bu süreçte emek faktörüne katkıda bulunmadan yaşamını devam ettirmek isteyecektir. Bir diğeri örnek ise cinsiyet örneği olarak verilebilecek olan kadın ve erkek arasındaki emek faktörüne katkıda bulunma yüzdesi şeklindedir.

Şekil: 2.1. Yaş grubuna göre genç nüfus oranı, 2020

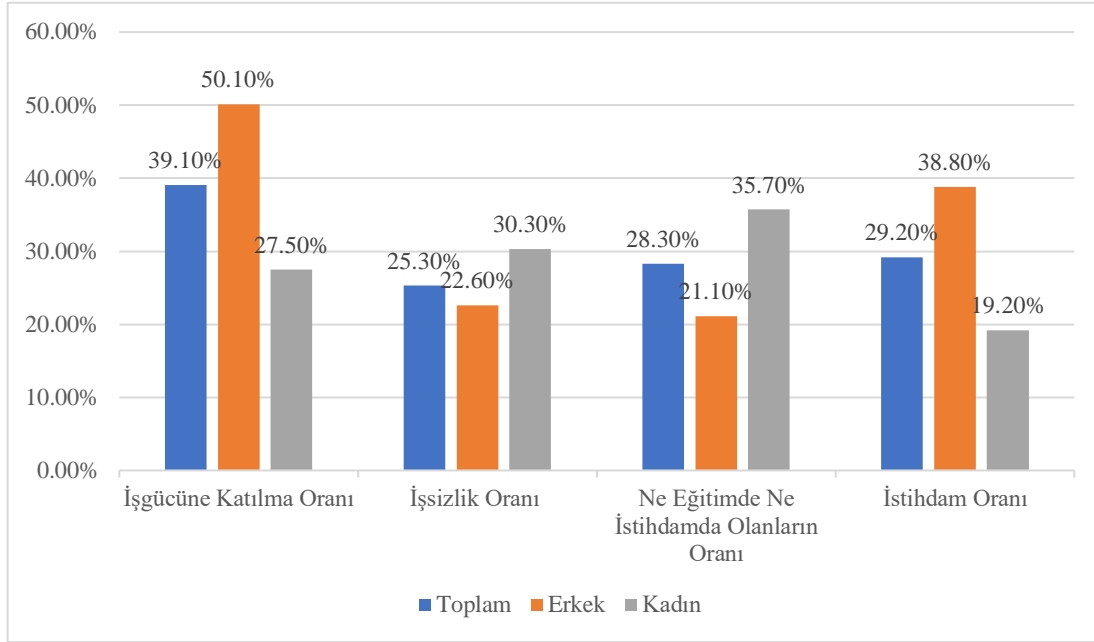

(TÜİK, 2021)

Şekil 1’de gösterildiği üzere Türkiye %15,4 ile oldukça az seviyede genç nüfus oranı izlenmektedir. Genç nüfus ise 15-17 yaş %28,6, 18-19 yaş %19,8, 20-22 yaş %31,3, 23-24 yaş

%20,4 şeklinde gösterilmektedir. Genç nüfusun az olması durumu sadece Türkiye de değil diğer Avrupa ülkelerinde de aynı sorun göz ardı edilmemelidir. Avrupa Birliği üye ülkeleri genç nüfus ortalaması 2020 yılında %10,6 şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu ülkeler arasında %15,40 ile en fazla genç nüfusa sahip ülke Türkiye iken, en düşük ülke ise, %8,8 ile Bulgaristan olmuştur (Eurostat, 2020; akt. TÜİK, 2020).

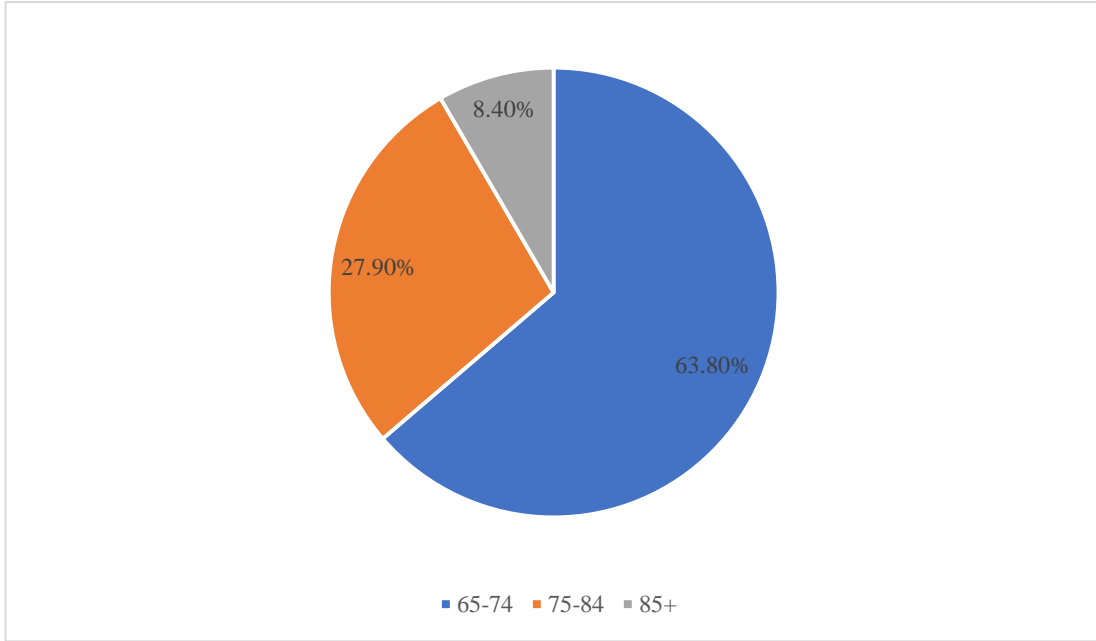
Şekil: 2.2. Kurumsal olmayan genç nüfusun işgücü durumu, 2020

(TÜİK, 2021)

Kurumsal olmayan genç nüfus için işgücü durumunun verildiği Şekil 2’de işgücüne katılma oranı 2020 yılında erkeklerde işgücüne katılma oranı %50,1 olarak gerçekleşirken, kadınlarda ise bu oran %27,5 şeklinde olmuştur. İşsizlik oranı verilerine göre 2020 yılında, işgücüne katılma oranının tersi olarak kadınların işsizlik oranı erkeklerden %7,7 kadar fazla işsizlik sorunu ile baş başa kaldığı görülmektedir. Ne eğitimde ne de istihdamda olanların oranı ise, yine kadınların %35,7 ile %21,1 şeklinde gerçekleşen erkeklerin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Grafiğin en sağında yer alan istihdam oranında, erkeklerde %38,8 genç nüfus içerisinde bulunan kadınlarda ise %19,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Genç nüfustaki kadınların işsiz oranının erkek nüfusundan fazla olup da yine de istihdam da erkeklerden az yüzdeye sahip olmasının nedeni geleneksel kesimce kadınların çalışmaması ya da çalışamayacağı düşüncesinin hakim olması sonucu gerçekleşmektedir. Yine hem eğitimde hem de istihdamda olmayanların oranının, genç nüfustaki kadınların erkeklere oranla fazla olması sonrasında kadınların erkeklere oranla işgücü piyasasında daha atıl vaziyette kaldığı görülür.

Şekil: 2.3. Yaş grubuna göre yaşlı nüfus oranı, 2020

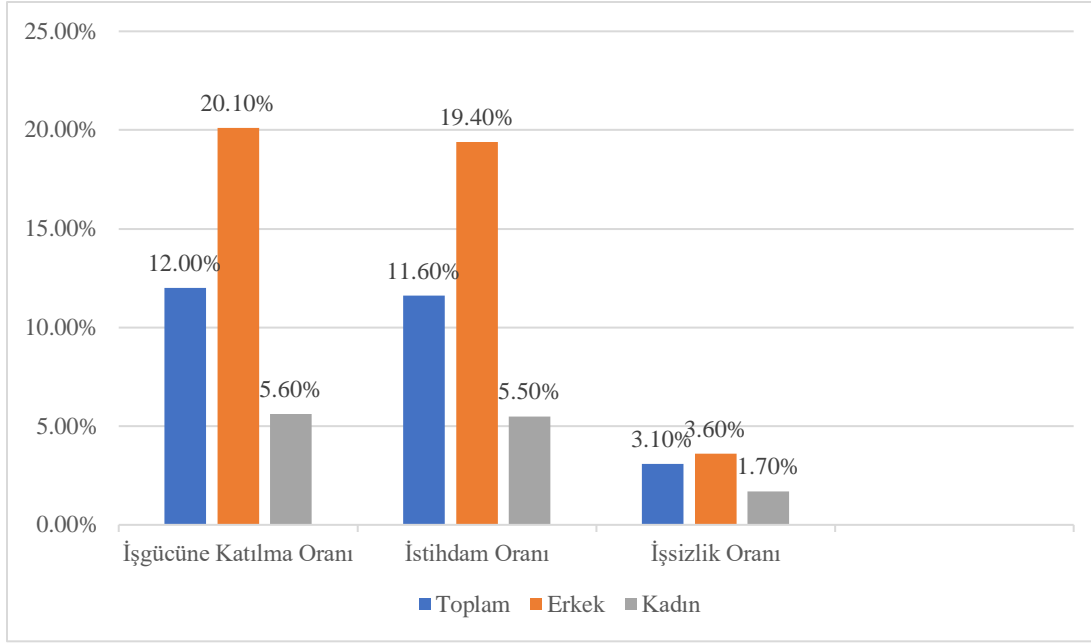

(TÜİK, 2021)

Şekil 1'e göre yaşlı nüfus üç grup halinde ayrıldığı görülür. Bunlar, 65-74 yaş, 75-84 yaş ve 85+ yaş grubu şeklinde olduğu gösterilmiştir. Yaşlı nüfusun grafik içerisinde en genç ve aynı zamanda, "yaş grubuna göre yaşlı nüfus oranı" grafiğinin en yüksek oranına sahip olan yaş grubu %63,8 ile 65-74 aralığı olduğu grafik üzerinde belirtilmiştir. Bu sıralama da ikinci sırayı %27,9 oranı ile 75-84 yaşları arasındaki nüfus almıştır. Son olarak, aynı zamanda en son yaş grubu aralığı olan 85 ve üzeri yaşlı nüfus ise %8,4 ile en düşük yüzdellik paya sahip yaş grubu olarak gösterilir.

Grafik için belirlenen ve içerisinde gösterilen yıl yorumlanmak istendiğinde teknoloji alanında oldukça yol alındığı bunun neticesinde ise yaşam ile ilişkisi direkt olarak bağlı olan aynı payda da toplanabilen yaşam koşulları, bebek yaşam sürelerinin artışı ile ölüm yaşı ve doğum oranlarındaki azalma gibi toplumsal olarak kabul edilebilecek sorunları bizatihi çözüme kavuşturulmuştur (TÜİK, 2021). 2019 yılında meydana gelen küresel salgın döneminde hastalığın etkilediği yaş grubu genç yaşa nazaran daha çok yaşlı nüfusu etkilemiştir. Bu ve benzeri durumlarda yaşlı nüfusun yanı sıra genç nüfusun içerisinde yer alan çocuk sayısında da azalma olacağı göz önünde bulundurulur ise savunmasız olarak adlandırılacak nüfusun ekonomik yaşam döngüsüne katkısının neredeyse hiç olmaması, ekonomik yaşam döngüsü özelinde olumlu ilerleyişi de beraberinde getirecektir.

Şekil: 2.4. Yaşlı nüfusun cinsiyete göre işgücü durumu, 2019

(TÜİK, 2021)

Şekil 4'te yaşlı nüfusu 65+ şeklinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre yaşlı nüfus'un işgücüne katılma oranı erkeklerde %20,1, kadınlarda %5,6 ve toplamda ise %12,0 şeklinde verilmiştir. TÜİK tarafından sunulan veriler ışığında 2019 yılında istihdam oranı, toplam %11,6 iken cinsiyet farklılıklarına göre değişen bu grafikte, yaşlı erkek nüfusun söz konusu dönemde istihdam oranı %19,4 seviyesinde gerçekleşerek %5,5 oranda gerçekleşen yaşlı kadın nüfusunun neredeyse dört katı şeklinde gerçekleştiği görülür. 2019 yılının cinsiyete göre iş gücü nüfusunun gösterildiği bu grafikte son verilerde ise yorumlanması gereken durum işsizlik oranı olmuş ve bu oran toplamda %3,1 olarak gerçekleşirken yaşlı erkek nüfusunun toplam seviyeden %0,5 fazla üzerinde gerçekleşerek %3,6 seviyesinde gerçekleştiği belirtilir. İşsizlik oranının cinsiyet farklılığının diğer ilk iki veride de olduğu gibi yaşlı kadınların erkeklerin işsizlik oranına göre daha aşağı seviyede seyrettiği gözlemlenir.

Yaşlı nüfusun yaş aldıkça sahip olunan becerileri kaybetmeye başlaması, sağlık durumunun el vermemesi gibi nedenler ile erken veya zorunlu emeklilik gibi ikiye ayrılacak şekilde emeklilik alanına başvurmaları halinde ekonomik yaşam döngüsüne katkıları en aza indirmektedirler. Söz konusu durum maddi yetersizlik yaşayan yaşlı nüfus içerisinde yer alan erkek ya da kadınların yaşlı aylığı ile beraber gelir elde etmek için olabildiğince yüksek geliri olan işlerde çalışarak kendilerini yaşam koşullarına bağlamaya çalışmaktadırlar. İşverenler tarafından yaşlı istihdamını arttırmak amaçlı destek politikaları uygulanması ise yaşlı nüfusun istihdamın içerisinde yer almasına olanak sağlayacaktır.

3. Yaş Tahsis Sistemi

Daha çok çocuklar da ve yaşlılarda ortaya atılan sistemin adlandırılması yaş tahsis sistemidir. Bu sistemin temeli ihtiyacı olup geliri olmayan grup olarak adlandırılabilen yaşlı ve genç nüfustur. Söz konusu nüfusun içerisinde yer alan yaşlıların daha çok isminin tam anlamıyla kullandığı bu sistemin işleyişi, önceden kazanılan gelirin gelecek dönemde de ihtiyacı olacağını düşünerek ileri dönemlerde kendisi ya da sorumlu olduğu kişiler tarafından kullanılmak üzere yatırım kalemine aktarılan gelir olarak adlandırılır (Lee & Mason, 2011:4). Yaş tahsis sistemi çocuklarda ise daha önce sonra ki yaşamlarında harcamak adına herhangi birikimleri olmadığı için ebeveynleri ya da bakmakla yükümlü kurum veya şahıslar tarafından sağlanması durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır.

Yaşlı nüfusun hanesinde herhangi bakımından sorumlu olduğu çocuk olarak adlandırılabilen genç nüfusun yaş olarak en alt tabakasından birisi var ise, tam olarak ekonomik yaşam döngüsü gerçekleşir. Kendi için kazanılan ve yatırım için bekletilen kazancın kendisinin dışında söz konusu nüfusun maddi destekçisi olması, yaşam döngüsünün en kritik iki farklı nüfusu tek bir noktada buluşturmaktadır. Ailelerin yaptıkları bu gibi desteklere gayri resmi kuruluşlar tarafından yapılan destekler adı verilirken hem yaşlı nüfusa hem de genç nüfusa resmi kuruluşlarca da destekler sağlanmaktadır.

4. Çocuklara ve Gençlere Nüfusa Yönelik Destek Sistemleri

Çocuklara veya gençlere sağlanan destek sistemler içerisinde maddi yardımın yanı sıra manevi ya da sosyal yardım destekleri de bulunmaktadır. Ancak ekonomik yaşam döngüsü noktasında bu yardımların maddi tarafına ağırlık verilerek incelenmektedir.

Eğitim döneminde öğrencilerin yaşam döngüsü içerisinde piyasa mekanizmasına katkısının neredeyse olmadığı Şekil 2’de gözlemlenebilmektedir. Ekonomik döngü içerisinde kendine yer bulamayan öğrencilerin eğitim hayatları boyunca gerek eğitim de gerek sosyal yaşamlarını idame edebilmeleri için maddi kaynak arayışına başlayacaklardır. Söz konusu arayışların eğitim düzeyine göre farklılaşması da önemli bir noktadır. İlk Öğretim, Orta Öğretim ve Yüksek Okul düzeylerine maddi desteklerin farklılaştığı gözlemlenir.

Çocuk ve gençlere yönelik destek kuruluşları, Kamu Kurum ve Kuruluşları, Özel Sektör, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler şeklinde dört grupta incelenir. Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca desteklenen bakanlıklar ise, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı şeklinde sıralanabilir (Özdemir, 2021:157-158).

4.1. Çocuk ve Gençlere Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Merkezi Yönetimler ve Müdürlükleri

Hükümetler tarafından yürütülen kamu kurum ve/veya kuruluşları tarafından gerek dolaylı gerek dolaysız yollar ile direkt destek veren kuruluşlar gençlere ve çalışmanın bir sonraki bölümünde gösterilecek yaşlı nüfusa katkısı oldukça önem taşımaktadır. Destek veren kurum ve kuruluşlar tablolar ve tanımlamak yardımı ile anlatılacaktır.

Tablo: 4.1. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında Çocuk ve Gençlere Hizmet Veren Müdürlükler

Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü
Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü

(aile.gov.tr/chgm, 2021)

Altı bakanlıkça destek gören sosyal kuruluşların en büyük destekçisi konumunda olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, içerisinde altı genel müdürlük barındırmaktadır. Tablo 1 ile gösterilen bu müdürlüklerin diğer bakanlıklardan fazlalıkla çocuk ve gençlere yönelik maddi destek alanında üstünlük sağlayan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı gibi içerisinde bulunan Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü de Tablo 2’de daire başkanlıkları paylaşılmıştır.

Tablo: 4.2. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Temelli Hizmet Daire Başkanlıkları

Koruyucu ve Önleyici Hizmetler Daire Başkanlığı
Aile Yanında Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı
Eğitim ve Toplumsal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı
Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı
Sosyal Refah Hizmetleri Daire Başkanlığı
Çocuk Hakları Daire Başkanlığı

(aile.gov.tr/chgm, 2021)

Tablo 2’ye göre eğitim ve koruyucu desteklerin dışında bakım, sosyal refaha yönelik, aile yanında destek ve çocukların kendi haklarını savunma konusunda ki soru işaretlerini gidermek için

olası adaletsizlik veya eşitsiz durumlara karşı durmak için çocuk hakları gibi daire başkanlıklarının hizmet verdiği gösterilmiştir.

Tablo: 4.3. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Temelli Eğitim ve Toplumsal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı Hizmet Birimleri

Çocukların Hayata Hazırlanması ve Eğitimi Birimi
Toplum İçinde İzleme ve İşe Yerleştirme Birimi
Bakım Sonrası Rehberlik Birimi
Gönüllü Toplumsal Bilinç Artırıcı Hizmetler Birimi

(aile.gov.tr/chgm, 2021)

Tablo 3'e göre çocuklara yönelik ekonomik destek temelinde yerleşecek olan hayata hazırlık, eğitim vb. sosyal hizmetler sağlanmaktadır. Bunlar döngü içerisinde yer alamayan çocukların Eğitim ve Toplumsal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı Hizmet Birimleri tarafından konu edilmiştir.

Tablo: 4.4. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Temelli Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı Hizmet Birimleri

Okul Öncesi Bakım Hizmetleri Birimi
İlköğretim Çağı Çocuk Bakım Hizmetleri Birimi
Orta Öğretim Çağı ve Üstü Çocuk Bakım Hizmetleri Birimi
Bakım Standartları Geliştirme Birimi

(aile.gov.tr/chgm, 2021)

Şekil 5'te gösterilen hane halkı içerisinde bulunan çocuk oranları dikkate alınırsa önemli bir yeri olan çocuk ve ya genç nüfusun destekleyen sistemleri ve bu sistemlerin temellerini sağlayan Kamu Kurum ve Kuruluşları Tarafından Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında bulunan müdürlükler ve dairelerin içerisinde bulunan, Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığınca çoğunlukla ekonomik yaşam döngüsüne bizzat konu olmayan çocuk ve genç nüfusun hayatlarının geleceklerinin tahsisi için vazgeçtikleri ekonomik döngüye kamu kurum ve kuruluşlarınca destek sağlandıkları asıl dönem olan eğitim dönemi söz konusudur. Söz konusu dönemde Şekil 4'e göre iş gücüne katılma oranının oldukça düşük olduğu görülen genç nüfusun ve Şekil 5'e göre hane halkı içerisindeki görülen çocuk oranlarına göre çocuk veya genç nüfusun gelecek düşüncesi ya da yaş tahsisi ile ilgili olarak söz konusu dönemde ekonomik yaşam döngüsüne bizzat konu olamayan nüfus aralığının, bu dönemlerde çoğunlukla buldukları dönem eğitim dönemleridir.

Eğitim dđnemlerinde, İlk Öğretim, Orta Öğretim ve Yüksek Öğretim dđnemlerinde farklılaşan alanlardaki desteklerce alanları farklılaştırılan hizmet birimleri, Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı tarafından karşılanmaktadır. Sırası ile bu eğitim dđnemi hizmetler, Okul Öncesi Bakım Hizmetleri, İlk Öğretim Çağı Çocuk Bakım Hizmetleri, Orta Öğretim ve Üstü Çocuk Bakım Hizmetleri ve Bakım Standartları Geliştirme Birileri olarak adlandırılır.

4.2. Çocuk ve Gençlere Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Ki Özel Sektör

Özel sektörün, sosyal destek amacı güden kamu kurum ve kuruluşlarının çocuk veya genç nüfusa destek sistemlerince yetişemedikleri yerde dahil olmalı şeklinde gerçekleşir. Aktaran: (Çevik'ten aktaran Çetin, 2014:3). Özel sektörlerce desteklenen bu destek sistemleri bazen ihtiyaç sahibi olan bireylere iş yeri sahiplerince hane içerisindeki çocuk nüfusunun eğitimine, zorunlu ihtiyaçlarına, vb. ihtiyaçları için harcanması sağlanan maddi destekler olabilir. İşverenler tarafından verilen bu yardımlar işverenin şahsi inisiyatifinde ödeyeceği, iş sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesine içerisinde olan hükümlerle ödemekten sorumlu olduğu yardımlardır (İş Kanunu.com, 2021).

Özel sektörlerin çocuk yardımları üzerindeki payı oldukça önemli ölçüdedir. Buna bağlı olarak devlet tarafından belirlenen limit ve ödeme şekilleri mevcuttur. Çocuk Zammı/Yardıımı ve Aile Zammı/Yardıımı şeklinde olan bu destekler İşveren tarafından ödenip, çocukların yaşları dikkate alınarak çocuk başına belirlenen ücretlerde prim sigortası ve vergi matrahından istisna edilmektedir. Yardımların hükümetlerce belirlenmesi durumunda işverenlerin bu yardımları yapma zorunluluğu olduğu gibi, hükümetlerce belirlenmediğinde ise destek sisteminde kendine yer bulma zorunluluğu yoktur. İş verenler tarafından yapılan bu yardımların inanç kavramı ile birleştirildiğinde yardım ve sosyal destek ilişiği artışı gözlenir.

Devlet tarafından belirlenen özel sektör destek sistemlerinde ki kurallar, 5510 Sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu Madde 80/3-b bendince çocuk aile destekleri harici kıdem, iş sonu, ihbar, kasa gibi tazminatlar, ölüm doğum evlenme ve yaş tahsisi siteminin önemli noktası olan bireysel emeklilik katkı payları %30 u geçmemesi halinde prime esas kazanca tabi olmayacağı belirtilmiştir (SGK.GOV, 2021). Hesaplamalar, her yıl yeniden belirlenmektedir 2021 yılı için 01.01.2021-31.12.2021 tarihleri için belirlenen hesaplamalar ise şu şekildedir;

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) 01.01.2021 ile 31.12.2021 arası için öngörülen ödenecek olan yardım tutarı, Çocuk Yardıımı SGK İstisnası (Asgari Ücretin %2) için 71,55 TL ve Aile Yardıımı SGK İstisnası (Asgari Ücretin %10) ise 357,75 TL şeklinde belirlenmiştir. (SGK.GOV, 2021)

Çocuk yardımları öngörülen vergi oranları dahilinde SGK ve gelir vergisinden muaf olmakla birlikte, aile yardımları sadece SGK matrahından muaftır. Aile yardımları için vergi muafiyeti yalnızca devlet çalışanları için geçerlidir. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 25/4'üncü maddesi çocuk yardımları için gelir vergisi muafiyeti düzenlenir. Özetle, "Hizmet personeline ödenen

çocuk maaş artışları (Bu artışların devletin belirleyeceği miktarı aşması halinde) aşan kısım vergilendirilir.” şeklinde yorumlanır. Buradan, işçilere ödenen çocuk parası/maaş artışlarının, ilgili kurumlarca yeniden belirlenen her dönem için indirimler dahilinde gelir vergisi matrahından indirilebileceği anlaşılmaktadır. Örneklendirmek gerekirse;

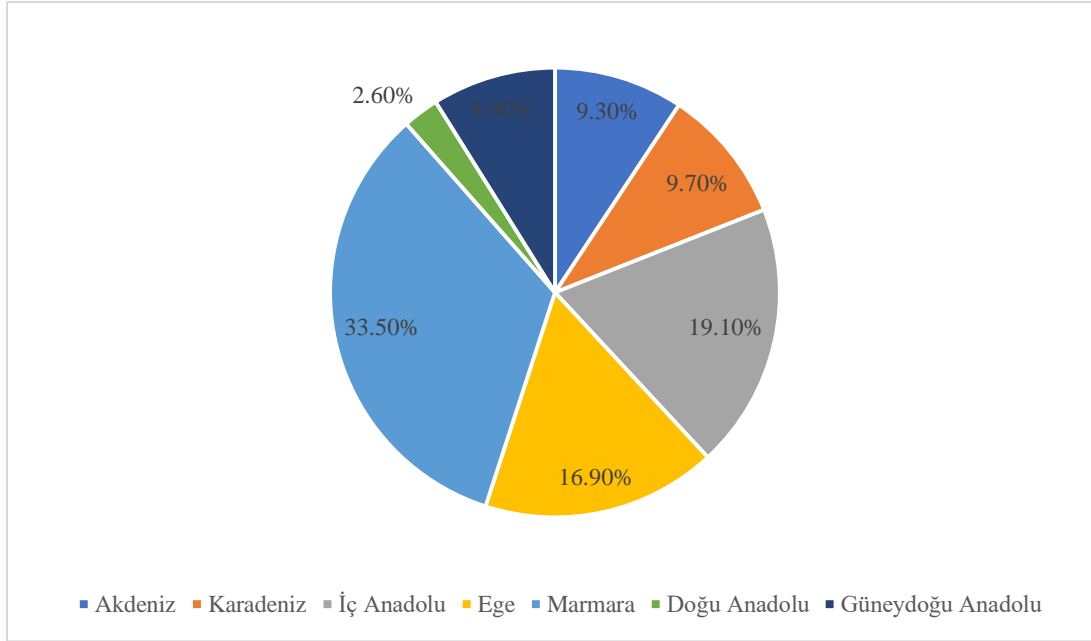
Gelir Vergisi'nin 01.01.2021-31.12.2021 dönemi arasında belirlenen istisnalar 0-6 yaş grubu için Çocuk Yardımı İstisnası $250 \times 2 \times \text{Katsayı}$ ($250 \times 2 \times 0,165786$) için 82,89 TL şeklindedir. Diğer istisna olan, Diğer Çocuklar İçin Çocuk Yardımı İstisnası $250 \times \text{Katsayı}$ ($250 \times 0,165786$) 41,45 TL olarak belirlenmiştir. Yalnızca kamu çalışanlarını kapsayan istisna olan Aile Yardımı İstisnası (sadece kamu çalışanları) için ise, 376,83 TL tutarında yardım istisnası belirlenmiştir (SGK.GOV, 2021).

4.3. Çocuk ve Gençlere Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Ki Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum Kuruluşları, hükümetten bağımsız olarak çeşitli sendikalar ve sivil toplum kuruluşları birbirinden bağımsız olarak çeşitli toplumsal sorunları çözmek, halkı bilgilendirmek, ilham vermek ve önerilerde bulunmak olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2021). Destek sistemlerinin içerisinde en az diğer kuruluşlar kadar önemli yere sahip olan sivil toplum kuruluşları, toplumca kabul görmüş destek sistemlerinin içerisinde yer almaktadır.

Şekil 5'te gösterilen verilere dayanarak çocuk nüfus oranlarının aile içerisindeki payları tüm ailelerin eğitim ve gelişim masraflarını karşılamak için oldukça zor süreç olarak görülür. Gelir farklılıkları nedeni ile her ailenin içerisinde bulunan çocuk veya genç nüfusun ebeveynlerce karşılanması gereken masrafları eşit dağılım amacı temelli gündeme gelmesinin yanında başarı ve yaş tahsisi de oldukça önemli bir yere sahiptir. Çocuk ve gençlere gerek maddi gerekse manevi (maddi özellik taşıyan mal veya hizmetler) ihtiyaçları sağlayan sivil toplum kuruluşları maddi durum yerliliği bulunan yardım severlerin paylaştıkları bağışları ihtiyaç sahiplerine aktarmak amacı ile kurulmuş aracı kuruluşlar olarak da adlandırılır.

Şekil: 4.6. Türkiye’de Çocuk ve Gençlere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşları Bölgelere Göre Dağılımı

(Kunduracı & Yaralı, 2021:79-82)

Şekil 6’ya göre Türkiye’de ki sivil toplum kuruluşlarının bölgelere göre varlığının yüzde ifadeli gösterilen grafikte, Doğu Anadolu bölgesinde %2,6, Güney Doğu Anadolu bölgesinde %8,9, Akdeniz Bölgesinde %9,3, Karadeniz Bölgesinde %9,7, Ege Bölgesinde %16,9, İç Anadolu Bölgesinde, %19,1 ve %33,5 ile en yüksek orana sahip olan bölge ise Marmara Bölgesi şeklinde gösterilir. Türkiye için bölge seçimi yapılırsa ve bu bölgeler Batı ve Doğu şeklinde ayrılırsa eğer Batının Çocuk ve Gençlere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının varlığı Doğunun Sivil Toplum Kuruluşlarına göre iki katının üzerinde olduğu gözlemlenir.

4.4. Çocuk ve Gençlere Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Ki Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler şehircilik veya mahalli idaresi için seçilen ortak ihtiyaçları karşılayacak olan, mahalli halk tarafı o mahalli kararları verecek kamu tüzel kişisi şeklinde tanımlanır (TÜİK, 2021). Yerel yönetimler, belediyeler veya mahalle gibi taşra teşkilatlanmasında, şehir planlama, park-bahçe, sosyal tesis tahsisi dışında ihtiyacı olan kişilere hizmet veya destek sağlamak amaçlı göreve gelen kişilerin, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetlerinin içerisinde bulunan hizmetler; Hastalık ve Malullük Yardım Hizmetleri, İşsizlik Yardımı Hizmetleri, Yaşlı Yardımı Hizmetleri, İskan Yardımı Hizmetleri, Sosyal Güvenliği Bulunmayanlara Sağlanan Hizmetler, Sınıflandırmaya Girmeyen Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri gibi hizmetlerin yanı sıra ekonomik yaşam döngüsüne konu olan çocuk ve genç nüfus için verilebilecek diğer sosyal hizmetler örneği ise, Aile ve Çocuk Yardımı Hizmetleridir.

5393 sayılı Belediye Kanunu 14, 76 ve 77 maddeleri ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nda ki 7. Madde de çocukla ilişkili olarak bazı düzenlemeler yer almaktadır. Söz konusu

hizmetler arasında gündüz bakım evleri mevcuttur. Çocuk odaklı olmak isteyen yerel yönetimlerce Çocuk Dostu Kent yaklaşımı ise, İtalya menşeli sonrasında UNİCEF desteği ile bu yaklaşım dünya da yoğunlaştırılma çabası hakimdir (Memiş, 2020:49). Çocuk Dostu Kent projesinin amaçları içerisinde, çocuk hakları, çocuk yaşta evlilik, çocuk işçiliği gibi konular ile mücadele etmektir. 3,5 Milyon Türk vatandaşı 600.000'e yakın mülteci çocuk nüfusu ve toplamda yaklaşık 1,3 Milyon çocuğa destek sağlayan Türkiye Belediyeler Birliği'nin UNİCEF ortaklığı ile dört belediye tarafından çalışma programları uygulanma alanındadır. (UNİCEF.ORG, 2021).

5. Yaşlı Nüfusa Yönelik Destek Sistemleri

Çocuk ve genç nüfusta da olduğu gibi yaşlı nüfus içinde geçerli olarak gösterilecek destek kurum ve kuruluşlarının maddi desteğin yanı sıra manevi destekleri de bulunmaktadır. Diğer bölümde de olduğu gibi çalışmanın konusu olan ekonomik yaşam döngüsü başlığı dikkate alındığında, çalışmanın bu bölümünde de destek sistemlerinin ekonomik yönüne ağırlık verilecektir.

Gençlik dönemi bittiğinde veya eğitim dönemi bitişi ile bireyin çalışma hayatına atılması ile yeni bir dönem yani genç ile yaşlılık arası dönem olan erişkinlik döneminde insanlar, eğitim hayatlarında ya da çalışmadığı dönemlerinde ki kazanılana tecrübeler ışığında sahip olduğu meslek veya iş kolu ile çalışma hayatına atılmaktadırlar. Söz konusu dönem, çalışmanın önceki bölümünde anlatılan yaş tahsisinin yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde çalışma hayatı öncesi tecrübe birikiminin yoğun olduğu söylenebildiği gibi, bu dönem asıl yaşlılık dönemi olarak adlandırılabilen gerek isteyerek gerek istemeyerek çalışma hayatının son bulması ile kazanılamayacak ücretin birikmesinin sağlanacağı dönem olarak adlandırılmaktadır.

Yaşlı nüfusun kendi bakım, geçim gibi ihtiyaçlarını kendi sağlayamayacak duruma gelmesi veya birikimlerinin herhangi bir şekilde tükenmesi sonucunda çalışma hayatında direkt gelir elde edebilen aktif bireylere bağlılığının tamamen ya da kısmen artması ile bazı destek kurum veya kuruluşlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu kurum ve kuruluşlarının içerisinde ailenin direkt olarak içinde bulunmasının dışında devlet tarafından verilen destekler, özel kurumlarca verilen destekler ve yerel yönetimlerin de yaşlı nüfusa desteği bulunmaktadır.

5.1. Yaşlılara Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Merkezi Yönetimler ve Müdürlükleri

Engelli ve yaşlılara destek veren merkezi yönetim genç ve çocuklar örneğinde de olduğu gibi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca yürütülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında toplanan birimlerin yanı sıra uluslararası kuruluşlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğünün de içerisinde bulunduğu ve ilk olarak 2008 yılında toplanılan BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Yürütme Komitesine bağlı “Yaşlanma Daimî Çalışma Grubu” (The Standing Working Group on Ageing-SWGA) adındaki grubun üye devletlerinin, yaşlı nüfusun güvenliği, yaşlı nüfusun yaşam koşullarının izlenmesi, yaşlı nüfusun muhtelif özellikleri, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin yürütülmesi ve yaşlıları yaşlılar harici

diğer bireylere göre geri yaşam alanı ya da koşulu bırakmamak için küresel ve bölgesel taahhütler şeklindeki konuları ele almak adına yürütülmektedir (www.aile.gov.tr/eyhgm, 2021).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından konu edilen Yaşlı Aylıkları yaşlı nüfusun en önemli destek unsurlarından birisidir. Çalışma dönemlerinde Sosyal Güvenlik Kurumu ya da Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından çalıştığı süre boyunca yatırılan primin belirlenen yaş ve çalışma saati ibarelerinin tamamlanması ile malullük ile emekli olanların dışında başlayıp yaşam sonuna kadar verilen ücret şeklinde tanımlanmaktadır. Emekli aylığı unvan, çalışma saati, koşullar şeklinde belirlendiği için emekli aylığı seviyeleri kişilere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılar ise aralarında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa SGK tarafına elden veya özel işletmelerde çalışıp maaş üzerinden yatırılan prim saatlerince olan ödemeler 4A sistemine aktarılmaktadır. Kamu kurumlarında kadrolu çalışanlar için ve Sosyal Güvenlik Kurum ile birleşmeden önceki BAĞ-KUR ödemelerinin içerisinde bulunduğu sistem ise 4B şeklinde adlandırılmaktadır. Bu sürece bağlı olarak adlandırılan son sistem ise 4C sistemi ise emekli sandığına bağlı çalışanlar olarak tanımlanmaktadır (Arıkan, Fırat, & Palak, 2021:254-260). Söz konusu yaşlılık aylığının asgari düzeyinin asgari ücret düzeyinin altında olanlar ya da yaşlılık aylığının getirisinden giderinin fazla olduğu bireyler için merkezi, yerel ve özel yönetim ve/veya kurumlarca destek verilmektedir.

Tablo: 5.1. 7200 Gün Koşulunun Yerine Getirildiği Tarihe Göre Emeklilik Yaşları

Kanun	Hizmet Akdine Tabi Çalışan 4A Sigortalıları İçin 7200 Prim Ödeme Gün Sayısı Koşulunun Oluştugu Tarih	Tahsis Talep Tarihinde Gerekli En Az		
		Yaş		Prim Ödeme Gün Sayısı
5510		Kadın	Erkek	
1	01.05.2008- 31.12.2035	58	60	7200
2	01.01.2036- 31.12.2037	59	61	7200
3	01.01.2038- 31.12.2039	60	62	7200
4	01.01.2040- 31.12.2041	61	63	7200
5	01.01.2042- 31.12.2043	62	64	7200
6	01.01.2044 – 31.12.2045	63	65	7200
7	01.01.2046 – 31.12.2047	64	65	7200
8	01.01.2048	65	65	7200

(SGK.GOV, 2021)

Tablo 5'e göre 4A sisteminin cinsiyet ve prim ödemeleri öncelikle prim ödeme gün sayısı esas alınmaktadır. Prim ödeme gün sayısının tamamlanması halinde aralıkları verilen tarihler içinde prim ödemeleri tamamlanmış kişilerin yaş gün sayılarına bakılmak şartı ile kişiler emekli aylığı almaya hak kazanmış olacaklardır. Tablo 5'te verilen bilgilere bakıldığında 5510 sayılı kanun ışığında 6. Sıraya kadar olan tabloda verilen tarihlerde erkek kadın yaşlılık azami yaş sınırı farkı 2 yıl iken, 01.01.2046-31.12.2047 tarihli dönemde bu yaş farkı 1 yıla indirgenmiştir. Son dönem olarak verilen 01.01.2048 döneminde bu yaş farkı 0'a indirilmiş cinsiyete bağlı yaş farkı ayrımı gözetilmekten kaçınılmıştır. Yaş farkı ve prim sayısı konusunda bazı istisnalar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar;

Tablo: 5.2. 5400 Gün Koşulunun Yerine Getirildiği Tarihe Göre Emeklilik Yaşları

Kanun	Hizmet Akdine Tabi Çalışan 4A Sigortalıları İçin 5400 Prim Ödeme Gün Sayısı Koşulunun Oluşturduğu Tarih	Tahsis Talep Tarihinde Gerekli En Az		
		Yaş		Prim Ödeme Gün Sayısı
5510		Kadın	Erkek	
1	01.05.2008- 31.12.2035	61	63	5400
2	01.01.2036- 31.12.2037	62	64	5400
3	01.01.2038- 31.12.2039	63	65	5400
4	01.01.2040- 31.12.2041	64	65	5400
5	01.01.2042- 31.12.2043	65	65	5400
6	01.01.2044 – 31.12.2045	65	65	5400
7	01.01.2046 – 31.12.2047	65	65	5400
8	01.01.2048	65	65	5400

(SGK.GOV, 2021)

Tablo 6'nın Tablo 5'e göre tarih kanun eşitliğinin yanında cinsiyete göre yaş farklılıkları ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin daha az prim gün sayısı bulunmaktadır. İlk 3 sıraya göre yaş arası fark 2 yıl iken, 4. Sırada bu fark 1 yıla indirilmiş ve sonrasında takip eden yıllarda ise cinsiyet arası yaş farkı kalmamıştır. Ancak bu istisnaya göre 5400 prim gün sayısının 1 sırada gösterilen tarihler arasında prim ödeme gün girişi olanlar için prim gün sayısı 4600-5400 arası günleri geçmemek ve sonraki dönemlerde girişi ilk defa olanlar için her yıl 100'er gün eklemek şeklinde uygulanması öngörülmektedir.

Ekonomik desteğin yanı sıra hem maddi hem manevi destek imkanı sunan huzur evleri, Özel, Resmi ve merkezi yönetim içerisinde bulunan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı Huzur evleri, ailesi tarafından bakılmayan veya bakılma gibi bir durumu olmayan yaşlı nüfusun bulunduğu kurumlar arasında yer almaktadır. Bakıma muhtaç ve aileleri tarafından ihtiyaçları karşılanmayan ve/veya karşılanamayan ya da bakım için bakım işlemini gerçekleştirebilecek bir yakınının bulunmaması durumunda devreye girebilecek kurumlar olarak tanımlanan huzur evleri, Güneydoğu Anadolu bölgesinin ağırlıklı olduğu 16 il harici 65 ilde faaliyet göstermektedir (Günaydın, 2020).

Huzur evi bazı ailelerde aidiyet duygusu ya da ayıplanma duygusunun ağır bastığı veya maddi imkansızlık karşılanması karşısında bakım sürecini üstlenme durumu meydana getirmektedir. Bu durumda merkezi otorite tarafından bakıma muhtaç yaşlı veya engelli bireylerin evlerinde bakım görmesi için oluşturduğu ödenen ücrettir. 10.03.2005 tarihli ve 25751 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmeliğe göre evde bakım yaşlı ya da engelli bireyin kendi yaşam alanından ayrılmasını psikolojik olumsuzlukları önlemek amacıyla sağlanmaktadır (Aygüler, 2018:4). Evde bakım hizmetleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından il veya ilçe müdürlüklerine başvuru şeklinde gerçekleştirilmektedir. Söz konusu ödeme muhtaç kimsenin bakımını üstlenen kişi tarafına yapılmaktadır.

5.2. Yaşlılara Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Özel Sektör

Özel destek sistemleri arasında yeri oldukça önemli bir yer almaktadır. Devlet tarafından yapılan yardımların yetişmediği yerde ya da bu verilen desteklere ek olarak bireye tanımlanan

destek sistemleri arasında özel destek sistemlerinden bahsetmek mümkündür. Özel destek sistemleri arasında devlet kanalının yanında faaliyet alanı bulan Yaşlılara Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Merkezi Yönetimler ve Müdürlükleri başlığı altında anlatılan özel huzur evleri sadece örneklerden biri olarak gösterilir.

Sivil toplum kuruluşları özel destek sistemleri için faaliyet gösteren ve sosyal refah seviyelerini geliştirmek amacı ile yola çıkmaktadır. Yaşlılık ve sağlıklı yaşlılık alanında faaliyet gösteren bazı Sivil Toplum Kuruluşlarına; Akyurt Vakfı, Artı Nefes Vakfı, Sosyal Hizmetler Uzmanlar Derneği, Sosyal Politika ve Kalkınma Derneği, Türkiye Emekliler Derneği, Türkiye Fizyoterapi Geriatri Derneği, Uluslararası Yaşlılara Saygı Federasyonu, Yaşlılık Konseyi Derneği şeklinde örnekler vermek mümkündür.

Tablo: 5.3. Yaşlılara Yönelik Sivil Toplum Kuruluşları ve İllere Göre Sayıları

Adana	2
Adıyaman	-
Afyonkarahisar	2
Ağrı	-
Aksaray	-
Amasya	1
Ankara	12
Antalya	3
Ardahan	-
Artvin	-
Aydın	1
Balıkesir	4
Bartın	-
Batman	-
Bayburt	1
Bilecik	2
Bingöl	1
Bitlis	-
Bolu	-
Burdur	1
Bursa	1
Çanakkale	1
Çankırı	3
Çorum	-
Denizli	4
Diyarbakır	-
Düzce	-
Edirne	-
Elazığ	-
Erzincan	-
Erzurum	-
Eskişehir	2
Gaziantep	2
Giresun	-
Gümüşhane	1
Hakkari	-
Hatay	-
Iğdır	-
Isparta	3
İstanbul	4
İzmir	7
Kahramanmaraş	-
Karabük	2
Karaman	-
Kars	-
Kastamonu	-

Kayseri	-
Kırıkkale	-
Kırklareli	-
Kırşehir	-
Kilis	-
Kocaeli	2
Konya	2
Kütahya	4
Malatya	-
Manisa	2
Mardin	1
Mersin	2
Muğla	1
Muş	-
Nevşehir	-
Niğde	1
Ordu	1
Osmaniye	-
Rize	1
Sakarya	1
Samsun	5
Siirt	-
Sinop	1
Sivas	-
Şanlıurfa	-
Şırnak	-
Tekirdağ	2
Tokat	-
Trabzon	1
Tunceli	-
Uşak	2
Van	-
Yalova	-
Yozgat	-
Zonguldak	1
TOPLAM	90

(SİVİLTUPLUM.GOV, 2021)

Tablo 7'ye göre yaşlılara yönelik faaliyet gösteren Sivil Toplum Kuruluşları toplam sayısı 90 iken bunların en fazla bulunduğu il Ankara olduğu görülmektedir. 43 ilde yaşlılara yönelik faaliyet gösteren hiç Sivil Toplum Kuruluşu bulunmazken 38 ilde ise 1 veya birden fazla faaliyet alanına sahip Sivil Toplum Kuruluşları vardır.

5.3. Yaşlılara Yönelik Destek Kuruluşları İçerisinde Yerel Yönetimler

Cumhuriyetin ilanından 7 yıl sonra belediyeçilik görevlerini sorumluluklarını belirlemek için 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyeçilik ile yaşlılara yönelik yaşlıların korunması, huzur evleri yapımı ve yönetimi yürürlüğe girmiştir (Artan, 2021:132).

Yerel yönetim adı altında toplanan il özel idareleri, belediye ve köy yönetimlerinde gerek maddi gerek manevi destek sunan faaliyetler direkt veya gönüllülük esaslı dolaylı yönden faaliyet göstermektedir. Yerel yönetimlerin üstendiği söz konusu faaliyet alanları şu şekilde sıralanabilir (Negiz, 2011:327);

- ✓ Kurum bakımı,
- ✓ Sağlık yardımı,

- ✓ Teknik malzeme sağlanması ve ihtiyaca yönelik mekânsal düzenlemeler
- ✓ Gıda, giyim, yakacak ve ulaşım hizmetlerinden yararlanmaya yönelik ayni ve nakdi yardımlar,
- ✓ Çeşitli sosyal-kültürel faaliyetler gerçekleştirilmesi,

Yerel yönetimlerin faaliyet alanları kurum, sağlık, ihtiyaç, sosyal yardımlarına örnek olarak merkezi yönetimin evde bakım hizmetinin olduğu gibi belediyecilikte de birden fazla örneği vardır. Evde yaşlı bakım hizmetlerinin belediyeler tarafından gerçekleştirilmesine örnek olarak, Eskişehir, İstanbul ve Konya Büyük Şehir Belediyeleri verilebilir. Ulaşım açısından da belediyelerin 65 yaş ve üzeri nüfusun ulaşım sorununa da belediyelerin üstlendiği ulaştırma kanallarından ücretsiz seyahat olanağı sağlandığı örneği verilebilir.

Kaynakça

aile.gov. (2021). www.aile.gov.tr: <https://www.aile.gov.tr/> adresinden alındı

aile.gov.tr/chgm. (2021). aile.gov.tr/chgm: <https://www.aile.gov.tr/chgm> adresinden alındı

Alagöz, M., Erdoğan , S., & Saçık, S. Y. (2020). Temel Makroekonomik Göstergeler (s. 83). içinde Ankara: Nobel Yayıncılık.

Arıkan, Y., Fırat, H., & Palak, V. K. (2021). 5510 SAYILI KANUNA GÖRE 4 (a) 4 (b) ve 4 (c) SİGORTALILARININ MALULLÜK HALİ İLE MALULLÜK SİGORTASINDAN SAĞLANAN YARDIMLAR. Mali Çözüm, 254-260.

Artan, T. (2021). Yerel Yönetimler Tarafından Sunulan Hizmetler. Yaşlılık ve Sosyal Hizmet (s. 132). içinde İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Aygüler, E. (2018). TÜRKİYE'DEKİ EVDE BAKIM AYLIĞI DÜZENLEMESİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4.

Çetin, H. (2014). Türkiye'de Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımların Yeniden Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme. Ankara, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Günaydın, A. (2020, Şubat 7). İNDYTURK. <https://www.indyturk.com/:https://www.indyturk.com/node/128996/16-ilde-huzurevi-yok%E2%80%A6-ya%C5%9F%C4%B1lara-iyi-bakma-m%C4%B1-yoksa-ay%C4%B1-planlama-korkusu-mu-etkili#:~:text=Huzurevi%20ve%20ya%C5%9F%C4%B1%20bak%C4%B1-mevlerinin%20bulunmad%C4%B1%20sosyal%20medyada%20s> adresinden alındı

İş Kanunu.com. (2021). iskanunu.com: <http://iskanunu.com/sizin-sorduklariniz/2576-ozel-sektor-icin-aile-yardimi-ve-cocuk-yardimi-istisnolari/> adresinden alındı

Kunduracı, H. Ö., & Yaralı, K. T. (2021). Türkiye'de Çocuklara Yönelik Sivil Toplum Kuruluşları: Dernekler. Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 79-82.

Lee, S.-H., & Mason, A. (2011). The Economic Life Cycle and Support Systems in Asia. ADB Economics Working Paper Series (s. 4). içinde Metro Manila: Asian Development Bank.

Memiş, L. (2020). Yerel Yönetimlerin Çocuğa Yönelik Örgütlenmesi ve Politikaları: Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Bir Değerlendirme. Giresun: Giresun Üniversitesi.

Negiz, N. (2011). Sosyal Yardım ve Sosyal Yardım Faaliyetleri Açısından Isparta Belediyesi: Farkındalık, Yararlanma ve Değerlendirme Açısından Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 327.

Özdemir, U. (2021). Çocuk, Gençlik ve Sosyal Hizmet. Sosyal Hizmet Lisans Tamamlama Programı (s. 157-158). içinde İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Sağbaş , İ., & Saruç, N. T. (2021). İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. Vergi Teorisi (s. 203-204). içinde İstanbul : İstanbul Üniversitesi.

SGK.GOV. (2021). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/saglik/gss_bilgi_bankasi/hak_sahipligi_ve_muracaat_islemleri adresinden alındı

SİVİLTOPLUM.GOV. (2021). <https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-ve-faaliyet-alanlarına-gore-dernekler> adresinden alındı

TÜİK. (2021). <https://tuikweb.tuik.gov.tr/>: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242> adresinden alındı

UNİCEF.ORG. (2021). <https://www.unicef.org/>: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-dostu-%C5%9Fehirler> adresinden alındı

www.aile.gov.tr/eyhgm. (2021). www.aile.gov.tr: yaşlı bireylerin güvenliği; yaşlı bireylerin durumunun izlenmesi; yaşlı bireylerin çeşitlilik boyutları; Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin uygulanması ve yaşlıları geride bırakmamak için küresel ve bölgesel taahhütler adresinden alındı

TÜRK EKONOMİSİNDE KOBİLERİN ÖNEMİ: E TİCARET VE İHRACATTAKİ DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Süleyman UĞURLU^a

Uğurcan ÇELİK^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Karabük
Üniversitesi, İktisat, Karabük,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-5942-9379

E-posta:

suleymanugurlu@karabuk.edu.tr

^bLisansüstü Öğrencisi, Karabük
Üniversitesi, İktisat, Karabük,
Türkiye.

ORCID: 0000-0002-8057-8544

E-posta:

2028226001@ogrenci.karabuk.edu.tr

ÖZET

Amaç – Bu çalışmanın amacı KOBİ'lerin Türk ekonomisindeki durumları, karşılaştıkları sorunlar, ihracattaki payları ve e-ticaretteki gelişmelerini ele almaktır.

Yöntem – Bu makalede Kobilerin yapısal özellikleri, temel sorunları, Kobiler için e-ticaretin önemi ve Kobilerin ihracat içerisindeki payı teorik olarak ele alınmıştır.

Bulgular – Türkiye'de KOBİ'lerin büyüklükleri, e-ticaret ve ihracattan faydalanmaları, gelişmiş ülkelere göre oldukça azdır. Son yıllarda artış olsa da yeteri kadar değildir.

Sonuç – KOBİ'lerin etkinliğinin artırılması hem işsizliği düşürmede, eşitsizliği önlemede ve bölgesel kalkınmada hem de ekonomideki rekabet gücünü arttırmada büyük katkılar sağlayacaktır. Ancak KOBİ'lerin üretim ve pazarlamada ciddi sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların çözülmesi için devletin KOBİ'ler için çözüm odaklı politikalar yürütmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, E-Ticaret, İhracat

JEL Kodları: F1

THE IMPORTANCE OF SMEs IN THE TURKISH ECONOMY: EVALUATION OF THE STATUS OF E COMMERCE AND EXPORT

ABSTRACT

Purpose - The aim of this study is to discuss the situation of SMEs in the Turkish economy, the problems they encounter, their share in exports and their development in e-commerce.

Methodology – In this paper, the structural features of SMEs, their basic problems, the importance of e-commerce for SMEs and the share of SMEs in exports are discussed theoretically.

Findings – The size of SMEs in Turkey, their use of e-commerce and exports are considerably less than in developed countries. Although there has been an increase in recent years, it is not enough.

Conclusions – Increasing the efficiency of SMEs will make great contributions to both reducing unemployment, preventing inequality, regional development and increasing competitiveness in the economy. However, SMEs have serious problems in production and marketing. In order to solve these problems, the government should implement solution-oriented policies for SMEs.

Keywords: SMEs, E-commerce, Export

JEL Codes: F1

1. GİRİŞ

KOBİ'ler bir ekonomideki küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin geneli için tanımlanan bir kavramdır. KOBİ'ler ekonomideki işletmelerin ve istihdamın büyük bir çoğunluğunu oluşturmakta ve sayıları her geçen gün artmaktadır. Öyle ki ülkemizdeki girişimlerin %99,8'ini bu işletmeler oluşturmaktadır. İşletme sayısına, istihdam kapasitelerine ve girişimdeki paylarına baktığımızda KOBİ'lerin GSMH'ye, katma değer yaratmalarına ve istihdama olan katkıları, ekonomi için büyük önem taşımaktadır (Çetinkaya & Gülbahar, 2019).

Aynı zamanda işletmelerin %90'nından fazlasını oluşturan KOBİ'lerin büyümesi ve gelişmesi hem büyük şirketlerin tekel gücünü kırıp rekabeti arttıran hem de küçük şehirlerdeki istihdam gücünü koruyup bölgesel kalkınmaya katkıda bulunup eşitsizliği azaltan önemli faktörlerden biri olabilmektedir (Erol, 2010). Bu nedenle KOBİ'lerin desteklenmesi ve değişen ekonomik yapıya ayak uydurmaları; dinamik, canlı, istikrarlı bir ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanması adına büyük önem arz etmektedir.

Ekonomide işletme sayısı ve istihdam yaratma kabiliyetinin yanı sıra KOBİ'lerin ihracatta da ağırlığını arttırması ve dış pazarlara açılması gerekmektedir. KOBİ'lerin iç pazarda desteklenmesinin yanı sıra dış pazarlarda da faaliyet göstermesi ve bu pazarlarda kalıcı olması, karşılaştıkları sorunların çözümüne ve desteklenmelerine bağlıdır. Zira rekabet edebilmek ve rekabet gücünü koruyabilmek için işletmelerin yalnızca iç pazarda değil dış pazarda da faaliyet göstermeleri gerekmektedir. Ayrıca KOBİ'lerin ihracattaki rollerinin arttırılması hem ekonomik büyümede hem de gelir dağılımında pozitif etki yaratacaktır (Tekin & Nas, 2017). Bunun yanı sıra KOBİ'lerin gelecekte faaliyetlerine devam edebilmeleri ve istikrarlı bir büyüme sağlayabilmeleri için dış pazarlarda varlık göstermeleri gerekmektedir (Aktürk & Şenol, 2010).

Ayrıca ihracat gerçekleştiren KOBİ'lerin dış pazarlardaki satışlarını devam ettirmesi ve tecrübe kazanmasıyla birlikte pazarla ilgili bilgilere daha fazla hâkim olmakta ve kendilerine olan güvenleri yükselmektedir. KOBİ'lerin dış piyasalara açılmaları ve devamlılığı sağlamaları ekonomiye hem toplam ihracatı arttıracığı hem de döviz kazandıracığı için ihracatın KOBİ'ler kadar ekonomi için de önemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında ihracatta KOBİ'lerin karşılaştıkları birtakım sorunlar vardır. Alanda uzmanlaşamama ve kalifiye personel eksikliği ve buna bağlı olarak gerekli olan bilgi eksikliği ve pazar analizlerinin yapılamaması, satış ve pazarlama alanlarında görülen olumsuzluklar, idari ve üretim alanında kurumsallaşamama vb. sorunlar, KOBİ'lerin dış ticaretini engelleyen sorunların başında gelmektedir (Çütçü, Özdemir, & Erkan, 2017). Bu nedenle sorunları azaltacak çözümlerin geliştirilmesi ve karalı bir şekilde uygulanması gerekmekte ve KOBİ'lerin dış ticaretteki rollerini arttırmalarına katkıda bulunulmalıdır.

2. KOBİ'LERİN TANIMI

Dünyada KOBİ'lerin tanımını incelediğimizde bölgeler arasında farklılıklar görülmektedir. Asya, Çin, ABD, Türkiye ve Avrupa Birliği gibi farklı ülkeler ve bölgelerde KOBİ tanımları yer almaktadır. KOBİ'lerin tanımlanmasında ağırlık gösteren faktörlerin başında genellikle yıllık çalışan sayısı, yıllık ciro ve yıllık bilanço toplamı gelmektedir. Burada ise Avrupa Birliği, ABD ve Türkiye tanımlarına yer verilmiştir.

Avrupa Birliği'ne baktığımızda KOBİ'lerin ilk tanımı Avrupa Komisyonu tarafından 1996 yılında yapılmıştır. 2005 yılına gelindiğinde ise bu tanım revize edilmiş ve politika eylemleri bu resmi tanım üzerinde uyumlu hale getirilmiştir. 2003 yılında ise Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir tavsiyede KOBİ'ler sınıflandırılmış ve mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler olarak 3 gruba ayrılmışlardır. 2005 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yapılan KOBİ tanımı şu şekildedir;

Yıllık çalışan sayısı 10 ve altında olan, yıllık cirosu 2 milyon €'yu geçmeyen ve yıllık bilanço toplamı 2 milyon €'yu aşmayan işletmeler mikro işletme olarak tanımlanmıştır. Yıllık çalışan sayısı 50 ve altında olan, yıllık cirosu 10 milyon €'yu geçmeyen ve yıllık bilanço toplamı 10 milyon €'yu aşmayan işletmeler ise küçük işletmeler olarak tanımlanmıştır. Yıllık çalışan sayısı 250 ve altında olan, yıllık cirosu 50 milyon €'yu geçmeyen ve yıllık bilanço toplamı 43 milyon €'yu aşmayan işletmeler ise orta ölçekli işletmeler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca hisselerinin %25'inden fazlası başka bir bağımsız şirket tarafından tutulmamış olması da tanımda yer almaktadır (Infelise & Valiante, 2013).

ABD'de ise Small Business Administration adlı bir devlet daire tarafından belirlenen KOBİ'lerin tanımı sanayi, hizmet ve tarım sektörü olarak 3'e ayrılmasıyla diğer tanımlardan farklılık göstermektedir. ABD'de yapılan tanımda 500 çalışandan az çalışanı olan ve hizmet sektöründe maksimum yıllık cirosu 25 milyon \$'ı, tarım sektöründe 0,25 milyon \$'ı geçmeyen işletmeler KOBİ olarak tanımlanmıştır (Robu, 2013).

Türkiye'deki ise ilk KOBİ tanımı 18 Kasım 2005 sayılı resmî gazetede yapılmış ve daha sonra 2018 yılında revize edilmiştir. KOBİ'ler iki yüz elli kişiden az yıllık çalışanı olan ve yıllık net satış hasılatı ile mali bilançosundan herhangi biri yüz yirmi beş milyon Türk lirasını aşmayan ekonomik birim ve girişimler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca KOBİ'ler mikro, küçük ve orta büyüklükte işletmeler olarak 3 sınıfa ayrılmıştır. 10 kişiden az çalışanı olup net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 3 milyon Türk lirasını aşmayan işletmeler Mikro işletme olarak adlandırılırken, yıllık 50 çalışanı geçmeyip net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 25 milyon Türk lirasını aşmayan işletmeler ise küçük işletme olarak tanımlanmıştır. Orta büyüklükteki işletmeler ise yıllık çalışan sayısı 250'yi geçmeyip net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 125 milyon Türk lirasını aşmayan işletmeler olarak tanımlanmıştır (Aydın & Süygün, 2021).

3. KOBİ'LERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

KOBİ'ler yüksek istihdam kapasiteleri ve işletme sayıları gereği ekonominin her alanında yer almakta, imalat ve sanayileşmeyi tüm bölgelere yaymada etkili bir rol oynamaktadır. KOBİ'ler sahip oldukları işletme sayısının fazlalığı ve yüksek istihdam kapasiteleri nedeniyle sermayenin tabana yayılmasında ve gelirin bölgeler arasında adil bir şekilde dağılmasına katkıda bulunmaktadır. Ekonomide yeterince güçlü KOBİ'lere sahip olmayan ekonomilerde büyük işletmeler ülkenin sahip olduğu sermaye stokunun çoğunu kendinde toplarlar. Ayrıca büyük işletmelerdeki emek ücretleri bir hayli yüksek olurken KOBİ'lerde hem emek ücretleri hem de sermaye gelirleri düşük seviyede görülmektedir. Böylece olduğundan daha büyük bir mikro işletme sektörü oluşur. Ancak KOBİ'lere verilen önemin artması ve bu işletmelerin gelişmesiyle birlikte hem emek ücretleri hem de sermaye geliri tabana yayılır, gelir dağılımı sağlanır ve yoksulluğu azaltmada önemli bir rol oynar. Böylece istikrarlı bir ekonomik büyüme ve kalkınmada ekonomilerde önemli bir yer tutar (Keskin, Şentürk, Sungur, & Kiriş, 2010).

KOBİ'ler aynı zamanda genellikle öz kaynaklarıyla varlığını sürdüren ve sermaye olarak bağımsız olan işletmelerdir. Bağımsız oluşları, kendi öz kaynakları ile faaliyet göstermeleri, büyük işletmelere nazaran daha basit üretim ve pazarlama olanakları nedeniyle iç ve dış baskıdan etkilenmemektedir (Bayraktaroğlu, Karaman, & Kalkan, 2015). KOBİ'lerin büyük firmalara göre risk alma eğilimleri daha yüksek olduğu için girişimcilerdir. Küçük firmalar olmaları, daha istekli ve daha genç işletme olmaları sayesinde üretim faaliyetlerini hızlıca değiştirebilir ve gelişmelere adapte olabilirler. Bu özellikleriyle KOBİ'ler büyük işletmelere kıyasla daha yenilikçi, girişimci ve esnek yapıdadırlar (Floyd & McManus, 2005).

KOBİ'lerin diğer belirgin özelliği küçük işletmeler olmalarından dolayı yönetimleri nispeten daha kolaydır. Az sayıdaki çalışan sayısı, koordinasyonu kolaylaştıran az sayıdaki fonksiyon ve düşük aktif sermayesine sahip olmaları nedeniyle yönetiminin kolay olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda çalışanlarının birbirlerini tanınması ve bir gruptan ziyade bir ekip gibi çalışmalarını onlara daha memnun edici bir çalışma ortamı sağlamaktadır. Küçük olmalarının getirdiği diğer özellik ise kararların neredeyse çoğunun işletme sahibi tarafından alınmasıdır. Böylece bu işletmeler küçük olmalarından dolayı daha kolay büyüme ve gelişme gösterebilmektedirler (Stefanovic, Milosevic, & Miletic, 2009).

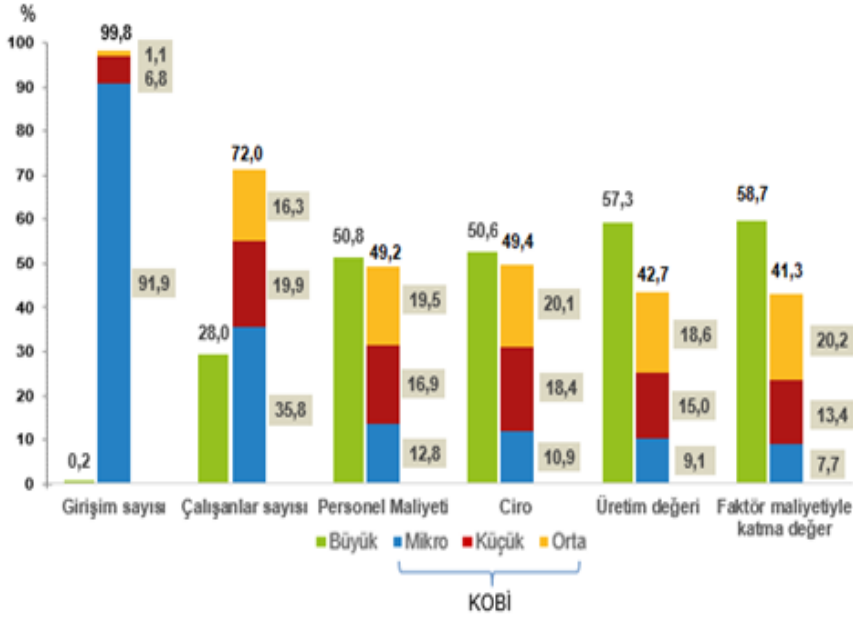
Ancak KOBİ'ler büyük işletmeler gibi bünyelerinde uzman ve mali danışmanlar bulundurmamakta ve büyük işletmelere oranla daha küçük bir örgütsel yapıya sahiptirler. Bu özellikleriyle iş bölümü daha kolay yapılabilir de uzman ve mali danışmanlara sahip olamadıkları için profesyonel destekten yararlanma olanağına sahip olamamaktadırlar (Ay & Talaşlı, 2007). İstihdam oranı, yönetim kadrosu ve üretim kapasitesi olarak daha küçük hacme sahip olmaları ve buna bağlı olarak daha kolay iş bölümü yapabilmeye avantajına sahip olan KOBİ'ler bu avantajının yanı sıra alanda uzmanlaşma ve kalifiye personel anlamında büyük işletmelere oranla geri kalmaktadırlar. Böylece piyasayı analiz etmede ve doğru stratejik kararlar vermekte zorluk çekmektedirler.

KOBİ'lerin diğer bir yapısal özelliği de büyük işletmeler gibi ölçek ekonomisine sahip olamamalarıdır. Büyük işletmeler belirli bir alanda ve sektörde sahip oldukları bilgi ve birikim sayesinde ölçek ekonomisinden yararlanmakta ve elde ettiği yüksek sermaye birikimiyle tekrardan büyük yatırımlar yapabilmektedir. Böylece maliyet yapısında sayısız avantaj elde etmektedirler. KOBİ'ler ise hem finansman zorlukları hem de bilgi ve birikim yetersizliği nedeniyle büyük yatırımlar yapamamakta ve ölçek ekonomisinden yararlanamamaktadır. Böylece büyük işletmelerde görülen maliyet avantajlarına sahip olamamaktadırlar (Stefanovic, Milosevic, & Miletic, 2009).

KOBİ'ler küçük işletmelerden oluştukları için ekonomide faaliyet gösteren işletmelerin çok büyük bir kısmını oluşturmakta ve istihdam bakımından da çalışma gücünün yarısından fazlası KOBİ'ler tarafından sağlanmaktadır. Öyle ki dünyaya baktığımızda KOBİ'lerin istihdamın %30-70'ini ve işletmelerin %95-99'unu gerçekleştirdiklerini görebiliriz. Dolayısıyla bu işletmelerin istihdam yaratmada bir ekonominin bel kemiğini oluşturduğunu söyleyebiliriz (Ulusoy & Akarsu, 2012). Emek yoğun çalışmaları, istihdamın ve işletmelerin büyük çoğunluğunu oluşturarak rekabeti arttırmakta ve gelir dağılımını sağlayarak sermayeyi tabana yaymaktadırlar. Böylelikle istikrarlı kalkınmaya katkıda bulunmaktadırlar.

Grafik 1. Büyüklük Gruplarına Göre Temel Göstergelerin Oransal Dağılımı (%), 2020

Kaynak: TÜİK

Yukarıda ifade edilenler ise Grafik 1.'de net olarak görülmektedir. KOBİ'lerin yenilikçi ve dinamik yapıları gereği girişim sayısındaki büyük payları dikkat çekmektedir. KOBİ'ler Türk ekonomisindeki girişimciliğin %99,8'ini oluşturmaktadır. Ancak KOBİ'lere baktığımızda girişimciliğin %91,9'unun mikro, %6,8'inin küçük, %1,1'lik kısmının ise orta ölçekli işletmeler tarafından gerçekleştiğini görmekteyiz. Böylelikle küçük işletmelerde girişim özelliğinin küçük işletmelerde çok daha yatkın ve görülen bir özellik olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışan sayısına baktığımızda büyük işletmeler istihdamın %28'ini karşılarken KOBİ'ler %72'sini karşılamaktadır. Büyük işletmelere oranla bünyesinde daha az işçi çalıştıran KOBİ'lerin ekonomideki sayıları çok daha fazla olduğu için toplam istihdamın %72'sini karşılamaktadır. Yine KOBİ'ler içinde en çok istihdam olanağı sağlayan işletmelerin mikro işletmeler olduğu görülmektedir. Ancak personel maliyetlerine baktığımızda KOBİ'lerin maliyetlerinin istihdam yüzdesine göre daha az olduğu büyük işletmelerde ise personel maliyetlerinin istihdam oranlarına göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

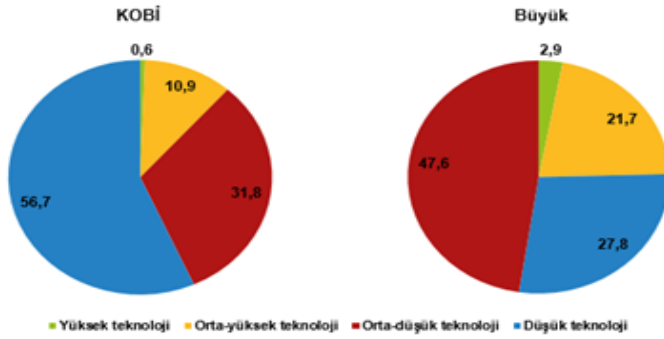
Büyük işletmelerde çalışan işgücünün KOBİ'lere oranla daha vasıflı/nitelikli olmaları ve bu çalışanlara sunulan sosyal imkânların daha yüksek olmaları nedeniyle personel maliyetleri istihdam oranına oranla daha yüksektir. Oysa KOBİ'ler Büyük işletmelere oranla daha emek yoğun çalışan ve daha az vasıflı/nitelikli personel bulduran işletmelerdir. Ayrıca personellere sunulan sosyal imkânlar da büyük işletmelere oranla daha azdır. Bunun sebebi ise vasıflı/nitelikli personel istihdam etmenin daha yüksek maaş yani daha yüksek maliyetlere sebep olmasıdır. Aynı zamanda personellere tanınan sosyal imkânlar da yine maliyet etkeni nedeniyle daha kısıtlıdır. Kalifiye personel istihdamında yaşanan sorunlar küçük işletmelerde daha fazla iken işletmelerin büyüdükçe bu sorunlarını azalttığı da bilinmektedir. Tabloda da görülmektedir ki orta büyüklükteki işletmeler, mikro ve küçük işletmelere oranla toplam istihdama daha az katkı sağlarken personel maliyeti mikro ve küçük işletmelere oranla daha yüksektir. Yani işletme

büyüdüğü kalifiye personel istihdamı ve sunulan sosyal imkân da artmaktadır (Yıldırım, İslamoğlu, & Yenihan, 2014).

İstihdam yaratma ve girişimcilikte büyük işletmelere kıyasla ekonomide daha fazla paya sahip olan KOBİ'ler toplam yıllık ciro ve üretim değeri ve katma değer yaratmada büyük işletmelerden geri kalmaktadır. Toplam ciro olarak Büyük işletmelere yakın olsalar da özellikle de üretim değeri ve katma değer yaratmada Büyük işletmelerin sergilediği performansı sergileyememektedir.

Burada KOBİ'lerin teknoloji yoğun yerine daha çok emek yoğun çalışmaları, büyük işletmelere oranla daha az vasıflı personel istihdam etmeleri katma değer yaratmada büyük işletmelerden geride kalmalarındaki sebeplerden biri olabilir (Eker, 2011).

Grafik 2. İmalat Sanayinde KOBİ ve Büyük Ölçekli Girişimlerin Teknoloji Düzeyine Göre Oranları (%), 2020

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2020-41129>

Grafik 2.'de görüleceği gibi büyük işletmelerin yüksek ve orta yüksek teknoloji düzeyinde gerçekleştirdikleri girişimler %24,6' iken KOBİ'lerde bu oran %11,5 düzeyindedir.

4. KOBİ'LERİN ÜRETİM VE PAZARLAMADA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

KOBİ'lerin ekonomiler için taşıdıkları önem bir hayli yüksek olsa da bu işletmelerin karşılaştıkları sorunlar da bir o kadar büyüktür. Hem istihdam ve üretimdeki kapasiteleri hem de bölgesel kalkınmada çok önemli rol oynayan KOBİ'lerin karşılaştıkları sorunların iyi bir şekilde analiz edilmeleri ve orta ve uzun vadeli planlarla istikrarlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Uygulanacak politikaların sonuç odaklı, istikrarlı ve yapısal çözümleri sağlayacak politikalardan oluşması son derece önemlidir. Zira KOBİ'lere sağlanan birçok teşvik ve sübvansiyonlara rağmen istenilen seviyeye gelinmediğini söyleyebiliriz. Bu noktada hızla küreselleşen dünyada ekonomi ve KOBİ'lerin sağlıklı bir büyüme yakalaması ve gelişmesi için ihracat odaklı teşvik ve desteklerin sağlanması ve finansman sorunlarının önüne geçilmesinde Eximbank gibi kurumların etkinliği artırılması gerekmektedir (Çütçü, Özdemir, & Erkan, 2017).

KOBİ'lerin yaşadığı başlıca sorunlara baktığımızda karşımıza şunlar çıkmaktadır; Gerekli finansman ve krediye erişimin zorluğu, banka ve diğer finans kuruluşlarından alınan desteğin yeterli seviyede olmaması, finans, bürokrasi, muhasebe ve yönetim vb. alanlarda uzman kadro ve yöneticilerin bulunmaması ve bu departmanların eksikliği, ürün geliştirme ve teknolojik faaliyetlerin yetersizliği ve bunlara bağlı olarak üretim ve pazarlamada gerekli analizi ve planlamanın yapılamaması olarak sıralayabiliriz (Keskin, Şentürk, Sungur, & Kiriş, 2010).

KOBİ'lerin geneli daha çok üretim odaklı faaliyet gösterdiklerinden dolayı pazarlama kısmında sorunlar yaşamakta ve büyük şirketler gibi ürün ve hizmetlerini başarılı bir şekilde pazarlama konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar. Pazarlama departmanının bulunmaması, kaliteli işgücü, uzman personel ve yönetim kadrosunun yetersizliği, kurumsallaşamama gibi nedenlerden dolayı Pazar hakkında bilgi toplayamamakta ve teknolojik gelişmeleri yeterince analiz edememektedirler. Böylece pazarlama alanında gerekli bilgi ve birikime ulaşmakta ve rekabette geri düşmektedirler. Diğer taraftan yaşadıkları finansman, sermaye yetersizlikleri ve kredi bulmaktaki zorlukları nedeniyle istenilen yatırım ve faaliyetleri gerçekleştirememektedirler. Bu sorunlar KOBİ'lerin iç pazarda ve dış pazarda karşılaştıkları sorunların temelini oluşturmaktadır (Akın, 2007).

Özellikle de döviz kurunda meydana gelen belirsizlikler, finansman yetersizliği ve finansmana erişimdeki güçlükler ve teknolojiye yetersizlikler nedeniyle KOBİ'ler dış ticarete büyük zorluklar çekmektedir (Ay & Talaşlı, 2007). Dış ticaretin hem ekonomi hem de KOBİ'ler açısından önemini düşündüğümüzde bu sorunların çözüme kavuşması ve dış ticarete KOBİ'lerin desteklenmesi gerekmektedir. Zira ihracat gerçekleştiren ve devam ettiren KOBİ'lerin kendine güveni artmakta ve piyasalara daha hâkim olmakta hem de ekonomiye döviz kazandırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ihracatın artması ve döviz girişlerinin artması, hem döviz kurunda olumlu gelişme yaratacak hem de KOBİ'lerin finansman sıkıntısını çözmeye yardımcı olabilir.

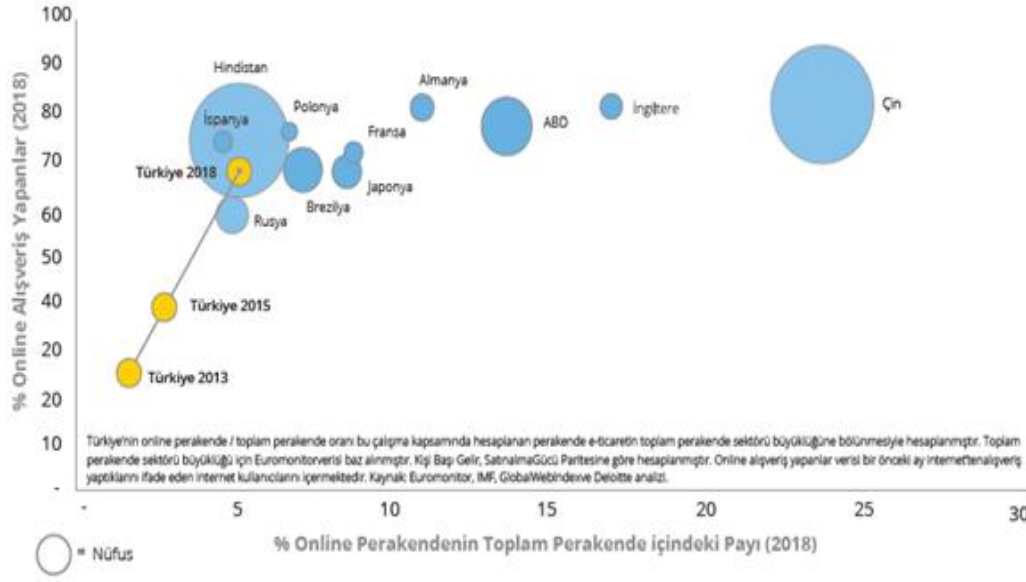
5. KOBİ'LER İÇİN E-TİCARETİN ÖNEMİ

E-ticareti genellikle internet ve intranetler üzerinden bilgisayar ağları aracılığıyla yapılan ürün, hizmet ve bilgi satma, satın alma, değiş tokuş etme veya aktarma işlemleriyle karşı tarafla kurulan bağlantıların bilgi işletim sistemi temelinde yürütülmesiyle oluşan bir süreç olarak tanımlayabiliriz (Rahayu & Day, 2016).

E-ticaret son yıllarda daha da popüler hale gelmiştir. Özellikle sunduğu fırsatlar ve kolaylıklar nedeniyle ön plana çıkmakta, internetin yaygınlaşması ve elektronik ortamla iç içe olunmasıyla da etkisini arttırmaktadır. Özellikle de tüketicilerin bir ürünü satın almak için üreticiye gitmektense internet aracılığıyla istediği mal ve hizmet hakkında bilgi alabilmekte ve sipariş verebilmektedir. Bu durum ise birçok insanın e-ticareti tercih etmesine neden olmaktadır (E-Ticaret Neden Önemli, 2021).

Öyle ki dünya devletleri gelecekte ekonomik büyümede kilit rol oynayacak faktörlerden birinin hızlı geniş bant altyapısının olacağını belirtmektedirler. Zira Avrupa Birliği'nin daha önceki yıllarda 2020 yılına kadar tüm Avrupa hanelerinin en az 30 Mbps internet hızına sahip olmasını ve yarısının ise 100 Mbps internet hızına ulaşması hedefini belirlemesi bu söylemi desteklemektedir. Bu nedenle KOBİ'lerin e-ticareti daha aktif ve etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir (Mazzarol, 2015).

Grafik 3. Online Perakendenin Toplam Perakende İçindeki Payı, 2018

Kaynak: TÜSİAD E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar, 2019

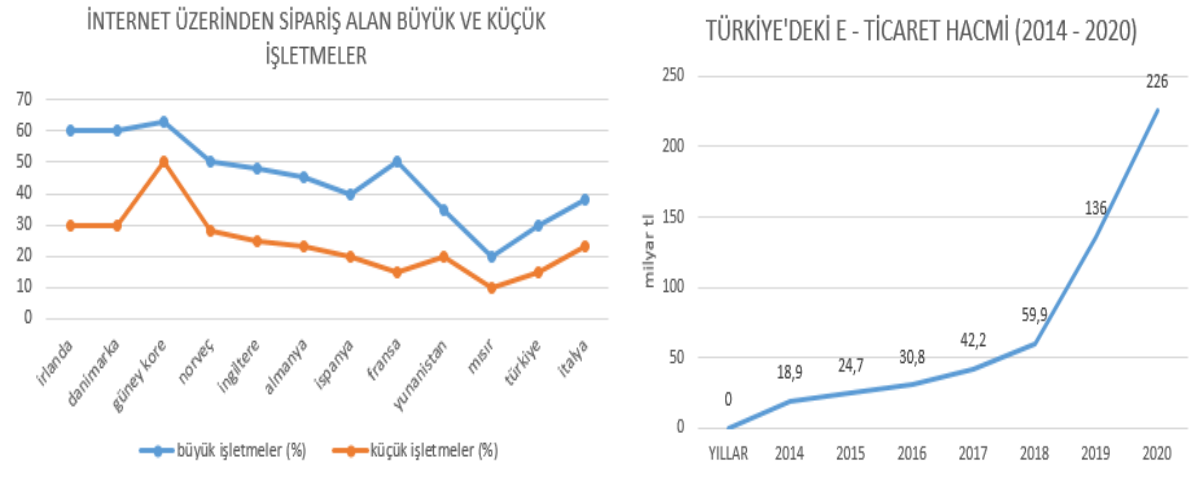
Grafik 3.'te görüleceği üzere 2018 yılında gerçekleşen online perakendenin toplam perakende içindeki payı %70'lere gelmiştir. Bu oran 2013 yılında %20 civarlarında gerçekleşmiştir.

E-ticaretin büyüyen önemi yanında KOBİ'lere sağladığı fırsatlar ve avantajlar da bir hayli fazladır. Büyük işletmelerin gerçekleştirdiği ancak KOBİ'lerin gerçekleştirmekte zorluk çektiği birtakım faktörler e-ticaret sayesinde gerçekleştirilebilir ve büyük şirketlerle rekabet edilebilirliğini arttırabilmektedir. Öncelikle hammadde alımı yapan işletmeler küçük işletmeler ve sınırlı fiziki imkânlarla sahip oldukları için hammadde tedarikinde birçok tedarikçiyle çalışmak zorunda kalmaktadır. Ancak e-ticaret sayesinde araçlardan kurtularak direk tedarikçi ile bağlantı kurabilir ve aracı maliyetlerini düşürerek maliyetlerini indirebilir. Bunun yanında ticari işlem detaylarından da kurtularak koordinasyon maliyetlerini de azaltabilirler. E-ticaret sayesinde KOBİ'lerin maliyetlerini indirmesine ve daha uygun fiyatlı ürünleri piyasaya sürmesine yardımcı olmakta ve bu işletmelerin rekabet edebilirliğini arttırmaktadır. Ayrıca internet sayesinde reklamcılık faaliyetlerini de daha verimli ve maliyetsiz gerçekleştirme olanağı kazanabilir ve ürününü düşün maliyetten geniş kitlelere tanıtabilir. Bu yönüyle de yine büyük işletmelerle rekabet edebilme fırsatı kazanabilir (Aydın, 2017).

E-ticaretin maliyet azaltıcı ve ürün tanıtımı açısından getirdiği avantajların yanında KOBİ'lere sunduğu diğer avantaj ise tüketici hakkında bilgi edinmesini ve daha sağlıklı iletişim kurmasını sağlamaktadır. Tüketici hakkında elde ettikleri bilgileri ver tabanında muhafaza edebilir ve sipariş eğilimlerini analiz ederek tüketici ilgisini çekecek ürünlere odaklanabilirler. Aynı zamanda internet aracılığıyla tüketicilerle iletişimini arttırabilir ve onların isteklerine daha hızlı cevap verebilme olanağına kavuşabilirler. Dış pazarlar hakkında kolayca bilgi alabilirler (Aydın, 2017).

Hem dış hem de iç pazar hakkında geniş bilgilere sahip olma fırsatı kazanan KOBİ'ler yeni pazarlar hakkında bilgi edinerek kendilerine en uygun pazarlarda faaliyet gösterme fırsatını da yakalayabilir ve büyüme sağlayabilirler (Tolstoy, Nordman, Hånell, & Özbek, 2021).

Grafik 4. Çeşitli E-Ticaret Göstergeleri

Kaynak: (Türkiye'de E-Ticaret 2018 Pazar Büyüklüğü, 2019). Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

Grafik 4.'e baktığımızda e-ticaretin ülkemizde hızla geliştiğini görmekteyiz. Özellikle 2017'den itibaren ivme daha da artmış ve e-ticaretin gelişimi diğer ülkelerdeki gibi Türk ekonomisinde de önemli yerlere gelmiştir. Bu artışla birlikte KOBİ'ler de payını almaktadır. Ayrıca e-ticaretin kullanımında büyük işletmelerin daha aktif olduğu ve internet üzerinden KOBİ'lere göre daha fazla sipariş aldıkları görülmektedir. Diğer ülkelerde de büyük işletmelerin KOBİ'lerden daha fazla sipariş aldıkları söylenebilir. Grafikte dikkat çeken nokta ise Güney Kore'de bulunan KOBİ'lerin sipariş alma oranları büyük işletmelere çok yakındır. Türk ekonomisinde ise diğer ülkeler gibi KOBİ'lerin e-ticareti kullanım oranı büyük işletmelerden daha düşük seviyededir.

Bunun sebepleri arasında dijitalleşmenin getirdiği güvenlik sorunları, kaynak yetersizlikleri, yeterli bilgiye sahip olamama, tecrübe eksikliği ve iş performansı üzerindeki potansiyel etkisinin bilinmemesi, hazır olmayan iş ortakları ve iç direnç vb. nedenler KOBİ'lerin e-ticarette yeterli düzeye ulaşmasında engel teşkil eden önemli sorunlarından (Rahayu & Day, 2016).

6. E-TİCARETTE KOBİ'LERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

E-ticaretin KOBİ'lere olan yararları bu denli fazla olmasına karşın KOBİ'lerin e-ticarette karşılaştıkları başlıca sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlara bakacak olursak Avrupa Birliği'nin KOBİ'lerin gelişiminden sorumlu olan yapılanması KPMG'nin araştırmalarından çıkan sonuçlara göre KOBİ'lerin e-ticarette yaşadığı sorunlar şunlardır;

- Güvenlik
- İşgücü
- Teknik altyapı
- Uygulama maliyeti ve e-ticaretin boyutları konusunda bilgi yetersizliği

Bu 5 temel sorun yıllar geçtikçe ve teknolojiye erişim kolaylaştıkça azalmaya devam etmekte ancak varlığını hala korumaktadır. Gerekli ödeme işlemlerini güvenli ve düzenli bir şekilde gerçekleştirebilmek

ve devam ettirebilmek, satış sonrası ürünün müşteriye ulaştırılması, müşteri hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve gerekli satış ve reklam teknikleriyle ürünün pazarlanabilmesi yukarıda belirtilen 5 temel soruna örnek olarak verilebilmektedir. Ancak KOBİ'lerin yeterli düzeyde bilgiye ulaşamaması ve isteksiz olmaları nedeniyle devlet tarafından desteklenmeleri, eğitim görmeleri ve teşvik verilmesi gerekmektedir (Akın, 2007).

7. İHRACAT VE KOBİ'LERİN PAYI

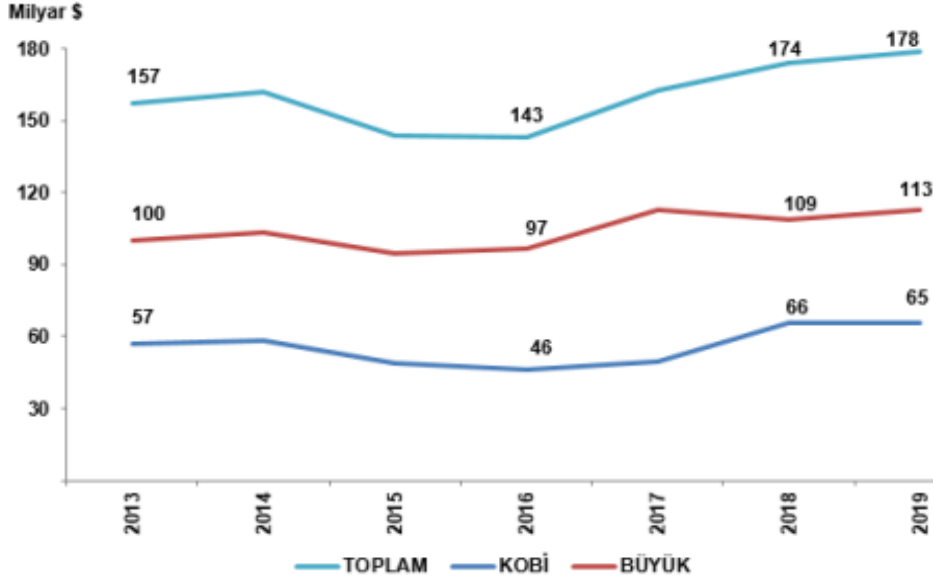
1980 sonrasında hızla küreselleşen dünyada dış ticaretin önemi de gittikçe artmıştır. Günümüz ekonomik şartlarında dış ticaretin önemi ve ekonomilere sağladığı avantajlar mikro düzeyde firmaların makro düzeyde ise ülkelerin son derece önem göstermesi gerekmektedir. Zira küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomileri arasındaki sınır ve engeller neredeyse kalkmış ve dış ticarete büyük artışlar görülmüştür. Dış ticaretteki gelişmelerin o ülkedeki işsizlik, enflasyon gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki olumlu etkileri bilinmektedir. Aynı zamanda dış ticaretin firmalar üzerinde de sağladığı olumlu etkiler bir hayli fazladır. Özellikle dış ticaretin firmalar üzerindeki kârlılığı, üretim gücü ve Pazar yapısını belirleme gücü yüksektir. Zira ihracat yapan ve ihracat sürelerini arttıran Kobilerin kendilerine olan güvenlerinin arttığını, piyasa analizinde kendilerini geliştirdiklerini ve üretim ölçekleri ile cirolarını geliştirdiklerini söyleyebiliriz (Çütçü, Özdemir, & Erkan, 2017).

İhracat yapan Kobiler büyük avantajlar elde etmesine karşın bu sektörde karşılaştıkları sorunlar da mevcuttur. Bu sorunlar Kobilerin ihracat yapmalarına ve ihracatta kalıcı olabilmelerine engel teşkil etmektedirler. Bu sorunları ulusal düzeyde ve işletme düzeyinde karşılaşılan sorunlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Ulusal düzeyde karşılaşılan sorunlara baktığımızda bürokratik engellerin mevcudu, teşvik tedbirlerinin yetersizliği, Kobilerin desteklenmesi ve gelişmesi adına planlı bir stratejinin olmaması ve Kobilerin kendi aralarında organize olamamaları öne çıkmaktadır.

İşletme bazında karşılaşılan sorunlara baktığımızda ise krediye erişmedeki zorluklar, hatalı pazarlama stratejileri, bilgi eksikliği ve uzman personel yetersizliği gibi nedenler Kobilerin karşılaştıkları önemli sorunlardan bazılarıdır (Bahçeci, 2019).

Bu sorunların varlığı nedeniyle Kobiler ihracatta istenilen seviyelere gelememekte ve potansiyellerinin altında kalmaktadırlar. Oysa günümüz küresel dünyasında ihracat bütün işletmeler için çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

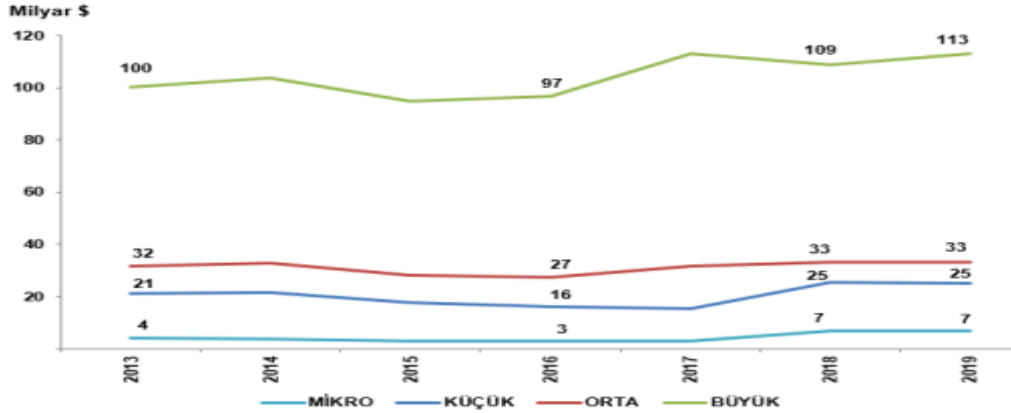
Grafik 5. Büyüklük Gruplarına Göre İhracat Değerleri (Milyar ABD \$), 2013-2019

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Kobi İstatistikleri Raporu (2009-2019)

Grafikte 5.'te görüldüğü gibi girişim sayısı ve istihdam kapasitesindeki büyüklüklerine rağmen KOBİ'ler ihracat sektöründe büyük işletmelerin gerisinde kalmaktadırlar. 2013-2019 yılları arasındaki ihracat miktarlarını incelediğimizde KOBİ'lerin ortalama 60 milyar \$ civarlarında ihracat gerçekleştirdikleri görülürken büyük işletmelerin ortalama 105 milyar \$ civarlarında ihracat gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Grafik 6. Kobi Büyüklük Gruplarına Göre İhracat Değerleri (Milyar ABD \$), 2013-2019

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Kobi İstatistikleri Raporu (2009-2019)

8. KOBİ'LERİN İHRACAT ÜRÜNLERİNE GÖRE SIRALAMASI

KOBİ'leri iyi anlamak ve sorunlarını çözmek için onların hangi sektörlerde üretim ve ihracat yaptığını da bilmek önemlidir. Bu nedenle aşağıdaki tabloda KOBİ'lerin ve büyük işletmelerin ihracatta hangi sektörlerde ne oranda faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

Tablo 1. Ürün Grubuna Göre Kobi ve Büyük Şirketlerin İhracat İçindeki Payı - Bin \$

	Toplam	KOBİ	BÜYÜK
Toplam	167 154 059	60 872 838	106 281 221
Tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünleri	6 525 801	3 572 744	2 953 057
Madencilik, taş ocakçılığı	2 912 011	1 268 304	1 643 707
İmalat sanayi	157 068 132	55 625 944	101 442 188
Gıda ürünleri	12 546 441	5 006 080	7 540 361
İçecekler	325 656	143 219	182 437
Tütün ürünleri	629 705	28 980	600 725
Tekstil	11 427 252	6 125 425	5 301 828
Giyim eşyası	15 203 649	8 469 739	6 733 910
Deri ve ilgili ürünler	1 171 292	907 712	263 580
Kereste, ağaç vb. ürün	991 535	483 627	507 908
Kağıt ve kağıt ürünleri	2 563 645	917 424	1 646 221
Basım ve kayıt hizmetleri	11 989	11 570	419
Kok ve rafine petrol ürünleri	3 910 629	249 612	3 661 016
Kimyasallar ve kimyasal ürünler	9 629 709	3 202 284	6 427 425
Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları	1 847 761	430 350	1 417 410
Kauçuk ve plastik ürünler	7 965 462	3 410 176	4 555 286
Diğer metalik olmayan mineral ürünler	5 145 270	1 987 240	3 158 030
Ana metaller	15 751 655	2 541 718	13 209 938
Fabrikasyon metal ürünler	8 722 736	4 467 031	4 255 704
Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	2 336 140	530 097	1 806 043
Elektrikli teçhizat	11 326 237	2 578 097	8 748 140
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	11 969 396	6 090 301	5 879 095
Motorlu kara taşıtları, römork vb.	22 150 948	1 777 802	20 373 147
Diğer ulaşım araçları	3 394 133	730 158	2 663 974
Mobilya	3 058 687	2 074 737	983 949
Diğer mamul eşyalar	4 988 205	3 462 564	1 525 642
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	81 810	60 548	21 262
Su temini; kanalizasyon vb. faaliyetler	421 671	260 816	160 855
Diğer	144 634	84 483	60 151

Kaynak: TÜİK

Aşağıda Tablo 1.'de KOBİ'lerin 2019 yılında gerçekleştirdikleri ihracatın ürün grubuna göre payı verilmektedir. Aynı zamanda grafikte büyük işletmeler ve KOBİ'lerin ihracat değerleri karşılaştırılmaktadır. Tablonun sağ tarafında KOBİ'lerin yoğunluk gösterdiği ve büyük işletmelere karşın daha fazla ihracat gerçekleştirdiği ürün grupları verilmektedir. Tablonun sol tarafında ise büyük işletmelerin ağırlık gösterdiği ürün grupları verilmektedir.

Büyük işletmeler bilgisayar, elektronik, kimyasal ürünler, elektrikli teçhizat ve motorlu kara taşıtları gibi katma değeri yüksek ve sermaye yoğun ürün gruplarında ağırlık gösterirken KOBİ'ler daha çok tekstil, giyim eşyası, madencilik, tarım, mobilya gibi katma değeri daha düşük ve emek yoğun sektörlerde ihracat yapmaktadırlar. Ekonominin en önemli sektörüne imalat sanayiye baktığımızda ise KOBİ'ler büyük işletmelerin yarısı kadar ihracat gerçekleştirmektedirler.

9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sağlıklı bir ekonomik büyüme ve kalkınma için KOBİ'lerin geliştirilmesi büyük işletmelerle rekabet edebilecek seviyeye çıkarılmaları önerilmektedir. Emek yoğun çalıştıkları ve sayısal olarak tabana yayıldıkları için KOBİ'lerin etkinliğinin artırılması hem işsizliği düşürmede, eşitsizliği önlemede ve bölgesel kalkınmada hem de ekonomideki rekabet gücünü arttırmada büyük katkılar sağlayacaktır. Ancak

KOBİ'lerin üretim ve pazarlamada ciddi sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların çözülmesi için devletin KOBİ'ler üzerinde aktif rol oynaması ve istikrarlı, çözüm odaklı politikaların yürütülmesi gerekmektedir.

Ayrıca e-ticaretin ve ihracatın Kobiler üzerinde olumlu etkileri yapılan ampirik çalışmalarda belirtilmektedir. Kobilerin etkinliklerinin artırılması ve sorunlarının çözümünde e-ticaretin ve ihracatın rolü büyük olmaktadır. Özellikle de e-ticaretin sunduğu avantajlar sayesinde Kobilerin büyük işletmelerle olan rekabet düzeyinde de gelişmeler görülmüştür. Bu nedenle istikrarlı bir büyüme için Kobilerin ihracatta ve özellikle de e-ticarettaki etkinliklerinin artırılması ve bu alandaki teşviklerin uygulanması önerilmektedir. Zira önümüzdeki yıllarda ekonomideki dijitalleşme daha da artacak ve bilgi iletişim teknoloji temelinde e-ticaret gelişimini sürdürecektir. Devletler de e-ticaretin bu gelişimini göz önünde bulundurarak bu alanda politikalarını şekillendirmelidirler.

KAYNAKÇA

- Akın, E. (2007). Kobi'lerin Pazarlama Sorunları Seviyelerine Göre Gruplandırılması ve İhracat İle E-Ticaret Eğilimleri Açısından Gruplar Arası Farkı Belirleme Çalışması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24-44.
- Aktürk, A., & Şenol, H. (2010). KOBİ'ler Açısından İhracat Teşviklerinin Önemi ve Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Öneriler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 375-391.
- Ay, H. M., & Talaşlı, E. (2007). Türkiye'de KOBİ'lerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi*, Özel Sayı, 173-184.
- Aydın, A. C., & Süygün, M. S. (2021). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin İhracat Sorunları: Mersin İlinde Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1411-1430.
- Aydın, N. (2017). KOBİ'ler İçin E-Ticaretin Önemi. *Reforma*, 2(74), 53-58.
- Bahçeci, S. (2019). KOBİ'lerde Dış Ticaretin Kolaylaştırılması ve Geliştirilmesi İçin Devlet Teşvikleri ve Uluslararası Çalışmaların Arttırılması ile Ülke Ekonomisine Sağlanacak Olumlu Katkılar. *T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslar Arası Ticaret ve AB Hukuku Doktora Programı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bayraktaroğlu, H., Karaman, D., & Kalkan, A. (2015). KOBİ'lere Sağlanan Teşviklerin Firmaların İhracat Performansına Katkısı: Antalya Organize Sanayi Bölgesi'nde Bir Uygulama. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 89-108.
- Çetinkaya, F., & Gülbahar, O. (2019). Stratejik Yönetim ve İnovasyon İlişkisi : KOBİ'ler Üzerine Bir Araştırma. *Abi Evren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 349-367.
- Çütçü, İ., Özdemir, A., & Erkan, H. (2017). KOBİ'lerin İhracat Piyasalarında Karşılaştığı Sorunlara İlişkin Algıları: Gaziantep'teki Kobi'ler Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergileri*, 6(5), 2691-2709.
- Eker, S. (2011). KOBİ'lerde Teknolojik Ar-Ge Çalışmalarının İstihdam Üzerine Etkileri: TEKMER'lerde Bir Uygulama. *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erol, M. (2010). Ekonomik Kriz ve KOBİ'ler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 5(1), 165-181.
- E-Ticaret Neden Önemli. Erişim tarihi: 27.12.2021. <https://www.webtures.com/tr/blog/sozluk/e-ticaret-neden-onemli/> adresinden alındı

- Floyd, D., & McManus, J. (2005). The role of SMEs in Improving the Competitive Position of the European Union. *European Business Review*, 144-150.
- Infelise, F., & Valiante, D. (2013). Why a More Accurate EY Definition of SME's Matters. *ECMI Commentary*, 35.
- Keskin, H., Şentürk, C., Sungur, O., & Kiriş, H. M. (2010, Haziran 8-9). The Importance of SME's in Developing Economies. *International Symposium on Sustainable Development*.
- Mazzarol, T. (2015). SME's Engagement with E-Commerce, E-Business and E-Marketing. *Small Enterprise Research*, 79-90.
- Öztürk, A. (2020). Kümelenme Stratejisi ile KOBİ'lerin İhracat Performansı İlişkisinin İncelenmesi. *SUBÜ Bilimsel Yayınlar Koordinatörlüğü*, 27-43.
- Rahayu, R., & Day, J. (2016, Mayıs 24). E-commerce Adoption by SMEs in Developing Countries: Evidence from Indonesia. *Eurasian Business Review*, 7(1), 25-41.
- Robu, M. (2013). The Dynamic and Importance of SMEs in Economy. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 13(17), 84-89.
- Stefanovic, I., Milosevic, D., & Miletic, S. (2009). Significance and Development Problems of Sme's in Contemporary Market Economy. *Serbian Journal of Management*, 127-136.
- Tekin, E., & Nas, T. İ. (2017). Firma ve Üst Düzey Yönetici Özelliklerinin Türkiye'de Faaliyette Bulunan KOBİ'lerin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(4), 1185-1217.
- Tolstoy, D., Nordman, E. R., Hånell, S. M., & Özbek, N. (2021). The Development of International E-Commerce in Retail SMEs: An Effectuation Perspective. *Journal of World Business*, 56(3).
- Türkiye'de E-Ticaret 2018 Pazar Büyüklüğü. (2019). *TUBİSAD Bilişim Sanayicileri Derneği*.
- Ulusoy, R., & Akarsu, R. (2012). Türkiye'de KOBİ'lere Yapılan Destekler ve İstihdam Üzerindeki Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 105-126.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E., & Yenihan, B. (2014). Türkiye'de KOBİ'lerin Nitelikli İşgücü İhtiyacı: İşveren – İşgören – Devlet Ekseninde Bir İnceleme. *Soyal Siyaset Konferansları*, 15-42.

11. OTURUM

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE E-TİCARET'İN TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rabia Nur AKDERE^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Aksaray, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-2696-0248

E-posta:
214271001006@lisansustu.selcuk.edu.tr

ÖZET

Amaç - Bu çalışmada E-Ticaret kavramı, modelleri, türleri incelenmiş sonrasında Covid-19 pandemi sürecinde E-Ticaretin Türkiye ekonomisi açısından istatistiksel verileri değerlendirilmiştir.

Yöntem – Bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman inceleme tekniği kullanılmıştır.

Bulgular – Yapılan çalışmada Türkiye’de E-Ticaret hacminde gıda, reklam, çiçekçilik, beyaz eşya, yazılım, ev ve dekorasyon ürünleri, giyim, elektronikte geçen yıllara göre artış gözlemlenirken tadilat, temizlik, eğlence ve sanatta azalma olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç – Pandemi süreci, insanların yaşamında önemli değişimler meydana getirmiştir. Birçok alanda olduğu gibi e- ticarete de etkisini fazlasıyla göstermiştir. Her ülkenin e- ticaret grafiğinde farklı dalgalanmalar olsa da genel olarak e- ticaret bu süreçte artış göstermiştir. Çevrimiçi alışveriş pratikliği, zamandan tasarruf sağlaması ve fiziksel mağazalara oranla avantajlı kampanyalarıyla önümüzdeki yıllarda da hacminin artması ve e-ticaretin devamlılığı muhtemel görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaret, Covid-19, Türkiye ekonomisi, İstatistikler.

JEL Kodları: L81, L86.

EVALUATION OF E-COMMERCE IN THE TURKISH ECONOMY DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

ABSTRACT

Purpose - In this study, the concept, models and types of E-Commerce were examined, and then the statistical data of E-Commerce in terms of Turkey's economy during the Covid-19 pandemic were evaluated.

Methodology – In this study, the document analysis technique, one of the qualitative research techniques, was used.

Findings – In the study, it was observed that while an increase was observed in food, advertising, floristry, white goods, software, home and decoration products, clothing, electronics in Turkey, there was a decrease in renovation, cleaning, entertainment and art.

Conclusions – The coronavirus process has brought about important changes in people's lives. As in many areas, it has also shown its effect on e-commerce. Although there are different fluctuations in the e-commerce graph of each country, e-commerce, in general, has increased in this process. With the practicality of online shopping, saving time, and advantageous campaigns compared to physical stores, it seems likely that the volume will increase and e-commerce will continue in the coming years.

Keywords: E-Commerce, Covid-19, Turkish economy, Statistics.

JEL Codes: L81, L86.

1. GİRİŞ

İnternet ortaya çıktığı zamandan bu yana hayatımızda birçok kolaylık sağlamıştır. Sağladığı kolaylıklardan sadece birisi olan E-Ticaret insanların alışık olduğu geleneksel ticaret kavramını yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır. Dünya genelinde gelişimini devam ettiren E-Ticaret , Türkiye’de de yerini almış büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir. 2020 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ortaya çıktığından bu yana, tüketicilerin evde bulunma sürelerinin artması ve sınırlı saatlerde alışveriş yapma durumları nedeniyle, e-ticaret hayatımızda önemli yer kapsamaya başlamıştır. Covid-19 pandemisi sebebiyle E-Ticaret Hacmi iki katına çıkmıştır. Covid 19 pandemisi dijital teknolojileri ve internet üzerinden alışverişin önemini ortaya koymuştur. Bu durum Türkiye’de birçok faaliyet alanının gelişmesine, ticaret süreçlerinin, alışveriş alışkanlarının, tüketici davranışlarının değişmesine sebep olmuştur. Bu araştırmada, e-ticaretin tarihi ve türleri ile birlikte Covid-19 pandemi sürecinde e-ticaret ve Türkiye istatistikleri incelenmiştir. Türkiye’deki internet alışverişinin yıllar itibariyle gelişimi, özellikle hangi alanlarda internet alışverişinin artış gösterdiği ve e-ticaretin yurt-içi ve yurt dışı dağılımı araştırma konusudur. 2019 yılında Çin’de başlayan ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile birlikte değişen alışveriş alışkanlıkları ve e-ticaretin yükselişi çalışmada dikkate alınmıştır. Öncelikle e-ticaretin nedir sorusuna cevap aranmış ve türlerine değinilmiş, ardından Covid-19 pandemi sürecinde e-ticaret ile Türkiye’nin istatistikleri hakkında bilgi verilmiştir. Salgın döneminde internet üzerinden ticareti artan ve azalan sektörler incelenmiştir.

2. ELEKTRONİK TİCARET NEDİR?

E-ticaretin evrensel ve genel kabul görmüş bir tanımı olmayıp, e-ticaret hakkındaki farklı tanımlar ortaya konmaktadır. Elektronik ticaret ya da kısaca e-ticaret, 1995 yılından sonra web kullanımının artmasıyla ortaya çıkan, ticaretin elektronik ortamda yapılması kavramıdır. Mal ve hizmetlerin üretim, satış, sigorta, tanıtım, dağıtım ve ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılmasıdır(Yüksel, 2014, s.79-112). Elektronik ticaret, genel anlamda web kullanılarak meydana getirilen alım satım işlemleri olarak düşünülmektedir. Fakat e-ticaret, işletmeler ve müşteriler arasında elektronik finansal aracılık yapma işlemlerinden daha da fazlasını içermektedir (Uygur, 2010, s.10).

2.1. E-Ticaret’in Tarihi

İnternet üzerinden ürün veya hizmet alımı olarak ifade edilen e-ticaret, ilk defa 1996 yılında hayatımıza girmiştir ve günümüzdeki halini alana kadar büyük bir gelişim sürecinden geçmiştir. 1989 yılında geliştirilen HTML(Hypertext Markup Language) dili bir nevi internet dünyasının devrimin kapılarını aralamıştır ve web siteleri için olağanüstü imkanlar sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte birçok yeni özellik kazanan web siteleri, gündelik hayatın içerisine daha fazla girmiş ve kullanım amaçları çoğalmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise şirket ve grup içi ticaret işlemlerinin çözümü için EDI (Electronic Data Interchange) yöntemi geliştirilmiştir. EDI, e-ticaretin ilk versiyonu sayılmaktadır. Web tabanlı algoritmalar teknoloji ile doğru orantılı gelişim göstererek günümüzdeki e-ticaret sitelerinin oluşmasına öncülük etmiş ve dünya çapındaki ilk e-ticaret işlemleri 1996 yılında yapılmıştır(Erdör,2019).

2.1.1. E-Ticaret Türleri

E-Ticaret türlerinin birçok kişi tarafından yapılmış tanımı bulunmaktadır. Aşağıda Yılmaz, Ö. ve Bayram, O.'nun tanımına yer verilmiştir.

– İşletmeden işletmeye elektronik ticaret (B2B – business to business)

Şirket içi veya şirketler arası yapılan ticarettir. İşletmeler üretim yapabilmek için ihtiyaç duydukları hammadde ya da ara malı başka bir işletmeden sağlayabilirler ve bunu elektronik ticaret vasıtasıyla gerçekleştirebilirler. Bu tip işletmeler kendi aralarında kurdukları bayilerle sadece işletmeler arası alım satım yaparlar. Alibaba.com dünyanın en büyük B2B elektronik ticaret platformu olup, aynı zamanda işletmeden tüketiciye de ulaşan bir platformdur. 1999 yılında Çin’de kurulmuştur.

– İşletmeden tüketiciye e-ticaret (B2C – business to consumer)

İşletmeler ürettikleri mal ya da hizmeti nihai kullanıcıya yani tüketiciye satıyorsa bu tür işletmeden tüketiciye elektronik ticarettir. Hedef kitle bireysel tüketicilerdir. Burada tüketiciler, işletmelerin online alışveriş sitelerinden veya uygulamalarını kullanarak alışveriş yaparlar. Hepsiburada.com, biletix.com, yemeksepeti.com, Amazon.com B2C e-ticaret platformlarına örnektir.

– Tüketiciden tüketiciye e-ticaret (C2C – consumer to consumer)

Tüketiciler daha önce satın aldıkları ürünleri online alışveriş sitelerine, sahibi oldukları internet sitelerine veya başka herhangi bir dijital platforma koyarak başka tüketicilere satışa sunabilirler. Dünyada bu yöntemle alışveriş yapılan en popüler elektronik ticaret sitesi “Ebay”dır. Gittigidiyor, sahibinden.com gibi büyük e-ticaret sitelerinde ve 2.el satan sitelerde bu alışveriş türü mümkündür.

– İşletmeden kamu idaresine e-ticaret (B2G – business to government)

İşletmeler ile kamu idareleri arasındaki ticari işlemler, vergiler, gümrük işlemleri, sosyal güvenlik, istatistiki bilgi paylaşımı, kamu ihalelerine ilişkin duyurular vs. işletmeden kamu idaresine elektronik ticaret faaliyetlerine örnek olarak gösterilebilir (Yılmaz ve Bayram, t.y., s.37-54).

– Tüketiciden kamu idaresine e-ticaret (C2G – consumer to government).

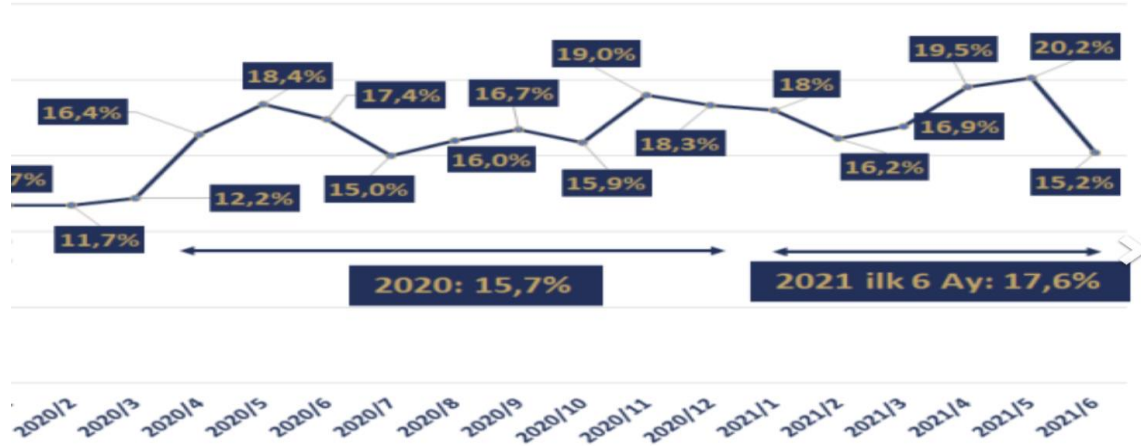
Halk ile devlet arasındaki vergi ödemeleri, sigorta işlemleri, hukuki işlemler elektronik ortamlarda gerçekleştirilebilir. Tüketici ile kamu idaresi arasında her türlü vergi, sağlık ve hukuksal etkinliği kapsamaktadır. Henüz yaygın örnekleri olmasa da bu kategoride ehliyet, pasaport başvuruları, sosyal güvenlik primleri vergi ödemeleri, vb. uygulamalar ile Elektronik Devlete geçişin sağlanması planlanmaktadır (Şahin, 2007, s.180-193).

3. Covid-19 Pandemi Sürecinde E-Ticaret ve Türkiye İstatistikleri

Ülkelerin karantina ilan etmesi ve izolasyon sebebiyle, dünya genelinde web üzerinden alışveriş uygulamalarında kullanıcı etkinliği artmıştır. E-ticaret, mart 2020'nin ilk haftasından günümüze kadar aktif kullanıcılarda istikrarlı bir artış kaydetmiştir. Meydana getirilen araştırmalara göre özellikle Türkiye’de 11 mart’tan sonra e-ticaret hacminde %200’lere kadar artış görüldüğü belirtilmiştir. Bu değişikliklerin yanı sıra, Covid-19 tüketici davranışlarını da önemli ölçüde değiştirmiş, ürün hacmi ve tüketici talepleri bakımından e-ticaret sektörüne farklı bir boyut kazanmıştır. Örneğin, Covid-19 öncesinde geniş bir

pazarlama ve satış hacmine sahip olan bir ürün grubu (yeme-içme sektörü, gezi- konaklama-turizm, hizmet satışı vb.), covid-19 sonrası ciddi oranda azalır iken, diğer ürün gruplarında (kişisel bakım, dekorasyon, hobi-eğlence vb.) önemli yükselme meydana gelmiştir (Şahiner, 2020). Bu değişimler Türkiye için geçen yıllara göre e-ticaret istatistiklerine baktığımızda oranların geçen yıllara göre farklılıklar gösterdiğini gözlemlemekteyiz. 2021 yılının İlk 6 ayında e-ticaretin genel ticarete oranı %17.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın en yüksek olduğu ay %20.2 ile Mayıs ayı olmuştur. Covid-19 salgınında kontrollü normalleşmesi ile bu oran haziran ayında %15.2 olarak gerçekleşmiştir. Aşağıda Türkiye Ticaret Bakanlığının yayınlamış olduğu bu verilerin grafiksel gösterimine yer verilmiştir.

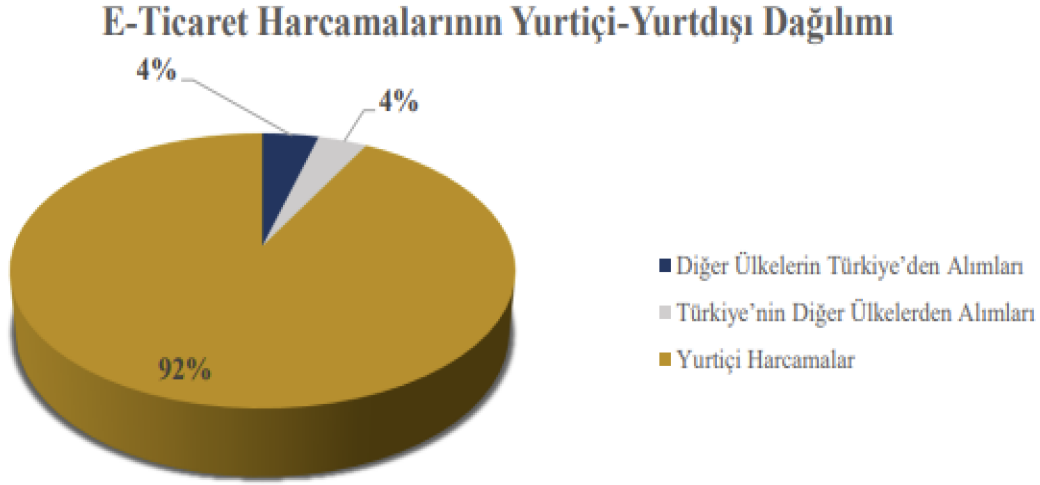
Şekil 1 E Ticaretin Genel Ticarete Oranının Aylara Göre Dağılımı

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

E-Ticaret Harcamalarının Yurtiçi-Yurtdışı Dağılımı ise 2021 yılı ilk 6 ayında; yurtiçi harcamaların payı yüzde 148 milyar %91.9 olarak TL olarak gerçekleşirken, diğer ülkelerin ülkemiz e-ticaret sitelerinden yaptığı harcamalar 6.92 milyar %04.3 olarak TL, vatandaşlarımızın yurtdışından yaptığı alımlar 6.07 milyar TL olarak %3.8 olarak gerçekleşmiştir. Kullanılan verilerin pasta grafiğine aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 2 E-Ticaret Harcamalarının Yurtiçi-Yurtdışı Dağılımı

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

2021 Yılı İlk 6 Ayında E-Ticaret Hacminin Sektörler İtibarıyla Bir Önceki Yılın Aynı Döneme Göre Değişimi İlk 6 ayda, karth İşlemler İçerisinde en fazla artış gösteren sektörler, 2 kat artışla gıda ve süpermarket (6,18 milyar TL), %158 artışla reklam ve matbaacılık (1,64 milyar TL), %142 artışla çiçekçilik (1,33 milyar TL), %96 artışla beyaz eşya ve küçük ev aletleri sektörü (22,4 milyar TL), %89 artışla yazılım (3.16 milyar TL), %88 artışla ev, bahçe, mobilya ve dekorasyon (4.18 milyar TL) sektörü olmuştur. Buna karşın, tadilat, temizlik ve organizasyon (-9647), eğlence ve sanat (-%37) sektörlerinde geçen seneye göre düşüşler göze çarpmaktadır. Bu verilerin görselleştirilmiş grafiği aşağıdaki gibidir(eticaret.gov.tr).

Şekil 3 E-Ticaret Hacminin Sektörler İtibarıyla Bir Önceki Yılın Aynı Döneme Göre Değişimi

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

Şekil 1'de E-ticarette 2019 ve 2020 yıllarının ilk 6 ay kıyaslamasını göstermektedir. 2019 yılının ilk ayındaki e-ticaret verilerine göre 2020 yılının ilk ayında en çok artış gösteren gıda ürünleridir. Ardından

reklam ve çiçekçilik gelmektedir. 2019 yılının ilk ayındaki e-ticaret verilerine göre 2020 yılının ilk ayında en çok azalış gösteren sektör ise tadilat ve temizliktir. Ardından eğlence ve sanat gelmektedir. Covid-19 sürecinde insanların evlerinde kalmaları kişisel gelişimlerine önem vermelerine alışkanlıkların değişmesine sebep olmuştur. 2020 mart ayından sonra oranlarda meydana gelen ciddi değişiklik verilerine metinde yer verilmiştir.

4. SONUÇ

Pandemi süreci, insanların yaşamında önemli değişimler meydana getirmiştir. Birçok alanda olduğu gibi e- ticarete de etkisini fazlasıyla göstermiştir. Her ülkenin e- ticaret grafiğinde farklı dalgalanmalar olsa da genel olarak e- ticaret bu süreçte artış göstermiştir. Covid-19 salgını da gösterdi ki, artık tüketiciler çoğunluğu internet üzerinden alışverişe yönelmektedirler. Daha hızlı ve pratik olması, sosyal mesafenin sağlanması (kapıda teslim nedeniyle-daha az kişiyle temas) gibi nedenlerle e-ticaret salgın döneminde kurtarıcı bir yol olmuş ve önemi artmıştır. Çevrimiçi alışveriş pratikliği, zamandan tasarruf sağlaması ve fiziksel mağazalara oranla avantajlı kampanyalarıyla önümüzdeki yıllarda da hacminin artması ve e-ticaretin devamlılığı muhtemel görünmektedir. Son yıllarda birçok insan için olmazsa olmaz olarak görülen e-ticaret, Covid-19 şoku ile ticarete bakış açısı en muhafazakâr olan kişilerin bile kafalarındaki soru işaretlerini kaldırmış, birçok işletme e-ticaret ortamında boy göstermeye başlamıştır. Bunların yanında özellikle salgın döneminde tüketicilerin e-ticaret sektörlerinden tedarik ettikleri ürünlerde de birtakım değişiklikler olmuştur. Bu çalışmada E-Ticaret kavramı, tarihi, türleri incelenmiş sonrasında Covid 19 pandemi sürecinde E-Ticaretin Türkiye ekonomisi açısından istatistiki verileri değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda E-Ticaretin Hacminin sektörler itibarıyla bir önceki yılın E-Ticaret hacmine göre gıda, süpermarket, çiçekçilik, reklam, yazılım, küçük ev aletleri, dekorasyon sektöründe artış gösterdiği belirtilmiş olup tadilat, temizlik, organizasyon, eğlence ve sanat sektörlerinde ise azalış gözlemlenmiştir. Türkiye’de son yıllarda artış eğilimi gösteren e-ticaret ilgili veriler sınırlı olduğundan, çalışma kapsamında ilgili kurumların raporlarından faydalanılmıştır. Nitel türde yapılan bu araştırmada ilgili literatürün yanı sıra gündeme dair güncel makaleler ve haber kaynaklarından faydalanmıştır.

KAYNAKÇA

Erdör, M. (Mart 2019).E-Ticaret Tarihine Kısa bir Yolculuk. <https://www.cnnturk.com/yazarlar/guncel/murat-erdor/e-ticaret-tarihine-kisa-bir-yolculuk>,[Erişim:27 Aralık 2021]

Güven, H. (2020). Covid-19 pandemik krizi sürecinde e-ticarete meydana gelen değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 251-268.

Şahin, İ. E. (2007).Küresel Rekabet ortamında Türkiye’de Elektronik Ticaret ve Vergilendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 180-193.

Şahiner, D.(Ekim 2020). E-Ticaret Sektöründe Yaşanan Gelişmeler ve Tüketiciler Nezdinde Meydana Gelen Problemlerin Covid-19 Salgını Kapsamında Değerlendirilmesi. <https://kilinclaw.com.tr/koronavirus-eticaret-sektoru-hukuki-gelismeler/>,[Erişim: 30 Aralık 2021]

TİCARET BAKANLIĞI, (2020). <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

Toraman, Y. (2021). COVID-19 sürecinde tam kapanma kararının tüketici davranışlarına etkisi: e-ticaret özelinde incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2(1), 81-95.

Uygur, E. (2010). E-ticaret ve Türkiyedeki durumu (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yılmaz, Ö., & Bayram, O. COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 37-54.

Yüksel, A. (2014). Elektronik ortamda haksız rekabet. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (18), 79-112.

12. OTURUM

IMPACT OF ART ON SOCIAL PREFERENCES: ASSESSING FARABI'S THEORY

Nadia MAFTOUNI^a

Fataneh TAVANAPANAH^b

ABSTRACT

^a Associate Professor,
University of Tehran,
Department of Philosophy
and Islamic Kalam, Tehran,
Iran.

0000-0002-7251-2027

E-mail:
nadia.maftouni@ut.ac.ir

^b PhD Student, University
of Tehran, Department of
Philosophy and Islamic
Kalam, Tehran, Iran.

E-mail:
tavana@ut.ac.ir

Purpose - Farabi focuses on the influence of the arts of his own time like poetry, paintings, images, statues, and crafts in the utopia. But how effective is art in changing social and political preferences? This essay reports what is probably the first scientific study of the effect of art on social and political preferences.

Methodology – Using a randomized experiment, we measure how a documentary film affects sexism. More specifically, the experiment measures the extent to which a short documentary film that we have directed weakens the belief among some Muslims that women are not as suitable as men for positions of leadership.

Findings – We measured how much the documentary film reduces sexism compared to a control treatment that presents the same argument and story verbally.

Conclusions – Results indicate that prejudice against women is not an inherent feature of Islam.

Keywords: social preferences, art, leadership.

JEL Codes: D91, D02.

---

1. Introduction

Farabi believes in the influence of the arts of his own time like poetry, paintings, images, statues, and crafts. It should be noted that Farabi's utopia is a hierarchical society consisting of five parts, first of which belongs to the philosopher or the prophet. The second part includes 'carriers of the religion' who are preachers, orators, poets, music composers, writers and so on. (Farabi 2004: 54-55) There is a shared task between the first two ranks which is the translation of intellectual concepts into imaginable forms in order to make them understandable for the public. The philosopher, on the first level, uses allegories to render the intelligible into imaginable and it is this regard towards the public that makes him the prophet. The artists' duty, on the second level includes, but is not limited to, the same task of simplification of intellectual concepts. This is what makes them the 'carriers of religion'. An interpretation of Farabi's discussions on philosopher, prophet and utopia could lead to the notion that religion is nothing but the artistic creation of the philosopher, a product which tends to approximate the public to the intellectual truth. (Maftouni 2007)

However, the crucial issue is how can we measure Farabi's theory? That is, how does art actually affect social and political preferences? In 2007, Al-Qaeda leader Ayman al-Zawahiri asserted that "We are in a media battle for the hearts and minds of our umma [community] of Muslims" (Rogan 2007, 89). And that battle they largely won. Using elaborately crafted films, pictures, and music videos, an offshoot of Al-Qaeda, ISIS, succeeded in recruiting tens of thousands of fighters from around the world (Fernandez 2015, 1).

The use of art to further political goals dates back to antiquity. The Behistun Inscription (c. 515 BC) dramatizing the ascendance of Darius I to the Persian Empire's throne is regarded by many historians as a pioneering example of political art (Nagle 2009, p. 133). A few centuries later, the Antonine Wall was built not only to physically, but also psychologically deter enemy from attacking south. Sculpted images that sought to depict Rome's superiority over native Scottish tribes were periodically embedded into the wall at strategic locations (Archaeology 2019).

But how effective is art in changing political and social preferences? Despite its significance and age-old use, we know little about the effect of art on politics. The question of how exactly an artistic product influences public opinion is largely unexplored. While there is a wealth of studies conducted on the determinants of preferences and on art, the connection between the two seems neglected in the literature of various fields that deal either with the dependent or independent variable of this question. A search for "art" or "the effect of art on politics" in relevant outlets returns no relevant results.

There is no question that art has been used throughout history with the intention of influencing people's preferences. New methods of research, however, have not been employed to study the subject. It is not clear whether conveying the same message using artistic mediums, as opposed to for example plainly expressing it or including it in textbooks, is more effective in changing ideas. Furthermore, the fact that such artworks were often created in periods, in which there were already social and political movements that supported their creation raises the probability of endogeneity.

This paper reports what is probably the first scientific study of the effect of art on social and political preferences. Using a randomized experiment, we measure how a documentary film affects sexism. More specifically, the experiment measures the extent to which a short documentary film that we have directed weakens the belief among some Muslims that women are not as suitable as men for positions of leadership. We find that the documentary film reduces sexism by 22.48 percent, compared to a control treatment that presents the same argument and story verbally.

The importance of art as a stimulus goes beyond effectiveness, however. Equally important is its ability to outperform other stimuli in the competition for people's attention. Human brain has a limited attentive capacity. We can pay attention to a very small fraction of all the sensory stimuli and information available to us at any point in time (Druckman and Lupia 2016).

This means that, for all their merits, most studies of preferences are of little value beyond the study setting. No matter how successfully a stimulus can change social and political preferences in scientific research, nothing can be inferred about its capacity to do so in the real world. Because in most studies, people's time is virtually monopolized by the prompt. The researcher, RA, or canvasser gets them to pay attention to the treatment, and hence not to the infinitely many available alternatives. In everyday life, by contrast, each moment of an individual's time is subject to fierce competition by the myriad stimuli that vie for her attention. A prompt that by current measures is assumed to change the preferences of a given percentage of people could be buried under its more entertaining rivals and change nothing.

In addition to introducing a research agenda of its own, this study contributes to existing work on the determinants of political, social, and religious preferences (e.g. Akerlof & Kranton 2010, Kinder & Kam

2010, Monroe et al. 2000, Transue 2007; Bolsen et al. 2014). Although there is a rich literature that empirically investigates the causes of preferences, it seems to have totally neglected the role of art.

Our findings also relate to the literature on the sociology of art. Current studies either take art as the dependent variable or do not make a clear distinction between the dependent and independent variable under analysis (Deinhard 1970; Becker 1982; Quemin 2006; Nakajima 2012). There is, moreover, a dearth of empirical evidence for hypotheses raised in this literature. We take art as the independent variable and ask how it affects social norms.

The experiment speaks, moreover, to the vast literatures on political history and the history of art. It is usually taken for granted that throughout history certain art forms have been employed to influence societies and alter the course of events. Works by Sergei Eisenstein and movies and paintings produced under Joseph Goebbels are often considered paradigmatic cases (Hull 1969). There is, however, little scientific evidence for the claim that art has a causal effect on politics and society.

Last but not least, the findings contribute to the literature on Islam and the relation between Islamic teachings and attitudes to gender (Ross 2008; Alesina et al 2011; Jamal et al. 2019; Jamal and Milner 2019). The extent to which prejudice against women can be attributed to belief in Islam has long been a subject of controversy. The treatment used in the study illustrates scientific facts orthogonal to Islamic teachings. It does not alter people's faith. Thus, our findings demonstrate that prejudice against women does not result from Islam, but rather from unscientific beliefs about men and women's relative capacities.

2. Literature

Many factors are known to influence social and political preferences. Politicization, for example, is identified among the determinants of social and political preferences. When respondents are given the same information, but preceded by a politicization prime that states, "It is increasingly difficult for nonexperts to evaluate science," opinion moves in the opposite direction to what it had been absent the prime (Bolsen et al. 2014).

There are also multiple strands of literature that show that identification with a social group directly affects political, social, and economic preferences (e.g. Akerlof & Kranton 2010, Kinder & Kam 2010, Monroe et al. 2000, Transue 2007). Nationality, family, ethnicity, race, gender, religion, and partisanship are among identities with significant impact. The impact of racial and ethnic identities is, moreover, conditioned by one's economic status (Chong & Kim 2006). Surprisingly enough, identity plays a role even when it is made up, temporary, and subjects know that it was made up a few minutes ago (Tajfel 1970).

Determinants of prejudice against women have in particular been the subject of scrutiny. Some have studied whether prejudice against women stems from belief in Islam (Ross 2008; Jamal et al. 2019; Jamal and Milner 2019). Ross argues that oil, not Islam, is the source of women's diminished participation in the labor force (2008). A particularly interesting finding is that societies that did not rely on the plough agriculture are more likely to favor a traditional division of labor among genders (Boserup 1970; Alesina et al 2011).

For all their merits, however, most of these studies have a major limitation. They offer little policy advice. Most determinants of identity, e.g. race, are not sufficiently malleable to be influenced by the policy

maker. And those that are malleable, e.g. religion, appear to be mostly forged in adolescence and young adulthood (Sapiro 2004, pp. 11, 13; Van Deth et al. 2011; Niemi & Jennings 1991). Some determinants may change but largely due to factors outside the government's control (Shrestha 2006; Huddy 2003). And those that can in principle be fashioned by the government, e.g. economic status, have proved notoriously hard to manipulate.

In this respect, existing theories of the determinants of preferences are the political equivalent of economic theories of development that attribute growth to geography, history, or natural endowments. An underdeveloped country cannot change its agrarian history or wish its oil resources away. As Pritchett, Sen, and Werker (2017) put it succinctly, the policy advice gleaned from such theories is "get yourself a good history rather than the bad one you seem to have suffered; this may be truthful but not quite the helpful advice to nations that are trying not to fail".

Cinema stands in stark contrast to hitherto identified factors. Expressing messages using this medium is an efficient, and cost effective, way to mold the preferences of society. Unlike most other determinants, which can take generations to change, a movie usually takes no more than months to make and hours to watch.

3. Experiment

The experiment was implemented in summer 2019. Subjects were self-identified observant Muslims. A survey was administered prior to the treatment. The same survey was conducted afterwards again. The questionnaire contained one question which asked the respondents about the extent of their agreement with the following statement: Women are less suitable than men for positions of leadership.

Opinion was measured using the Likert scale as

- 1) Strongly disagree
- 2) Disagree
- 3) Indifferent
- 4) Agree
- 5) Strongly agree

The treatment was a short documentary film we have directed. Participants in the active treatment were shown the documentary film. The control group was given a text that expressed the argument and the story that formed the plot of the documentary film. The theme was as follows.

Competence is not an innate feature predictable by one's gender. Many acquired factors affect whether someone is competent in any area, including leadership. For example, language is an important vehicle of competence. People seem more intelligent, capable, and powerful depending on which language they use and their command of the language. 61 people participated in the study. The table below shows the summary of the results.

	Control	Treatment
Avg. Opinion Before	0.148 (0.327)	0.529 (0.277)
Avg. Opinion After	0.037 (0.322)	- 0.705 (0.213)
Avg. Change in Opinion	- 0.111 (0.061)	- 1.235 (0.184)
Avg. Treatment Effect	- 1.124 (0.033)	

Answer choices on the questionnaire are coded as

Strongly disagree	- 2
Disagree	- 1
Indifferent	0
Agree	1
Strongly agree	2

Support for the statement declined by 1.124. Given that the coded responses range from - 2 to 2, the normalized average treatment effect is 0.2248, or 22.48 percent.

The results confirm that the medium of cinema has a meaningful impact on the social and political preferences of Muslims. Self-identified observant Muslims tend to oppose the view that women are less suitable than men for positions of leadership, after exposure to a short documentary film that illustrates that competence is conditioned by language not gender. Note that the average opinion before and after exposure to the treatment is - 0.705 and 0.529 respectively. That is, not only did support for the prejudiced statement decline upon exposure, sentiments flipped from supportive on average to opposing on average. Subjects in the control group, which was exposed to a verbal treatment that expressed the same argument and story as in the documentary film, exhibit significantly less change (from 0.148 to 0.037).

4. Discussion

Farabi designs a hierarchical utopia consisting of five levels, first of which belongs to the philosopher or the prophet. The second rank includes 'carriers of the religion' who are preachers, orators, poets, music composers, writers and so on. There is a shared task between the first two ranks which is the translation of intellectual concepts into imaginable forms in order to make them understandable for the public. The philosopher, on the first level, uses allegories to render the intelligible into imaginable and it is this regard towards the public that makes him the prophet. The artists' duty, on the second level includes, but is not limited to, the same task of simplification of intellectual concepts. This is what makes them the 'carriers of religion'. An interpretation of Farabi's discussions on philosopher, prophet and utopia could lead to the notion that religion is nothing but the artistic creation of the philosopher, a product which tends to approximate the public to the intellectual truth.

Expressing the same argument in the language of cinema has a significantly higher effect on people's social and political preferences. There are limits to the conclusions we can draw from the study, however. The sample size, for example, was relatively small. The length of the documentary film was probably a limiting factor that discouraged some potential participants. The small sample size in turn reduced the power of the study. A variant of the study with a shorter documentary film can perhaps attract a larger audience.

The long-term stability of the effect is another concern. Under the current study, it is not clear that the change in preferences will persist in the long run. Another experiment in which we remain in touch with subjects and survey them after longer periods of time can measure how the effect develops across time.

The extent to which prejudice against women can be attributed to belief in Islam has long been a subject of debate. The treatment used in the study illustrates scientific facts orthogonal to Islamic teachings. It does not alter people's faith. Thus, our findings also demonstrate that prejudice against women does not result from Islam, but rather from descriptive beliefs about men and women's relative capacities.

Notwithstanding these limitations, the experiment provides some evidence that cinema offers an instrument that enables policy makers to have a significant impact on society's preferences. The benefits of the findings go beyond governments. Private actors, e.g. NGOs and movie studios, that have values and pursue social goals in addition to profits can benefit from this research agenda and have an informed approach. Ideally, deciphering the formula of cinema can pave the way for establishing a genre of political drama, which seeks to effect change using the all-powerful instrument of cinema.

References

Alesina, Alberto, Paola Giuliano, Nathan Nunn (2011), "Fertility and the Plough", NBER Working Paper 16718.

Akerlof GA, Kranton RE (2010), *Identity Economics: How Our Identities Shape Our Work, Wages, and Well-Being*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press

Archaeology, July/August 2018.

Becker, Howard S. (1982), *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.

Bolsen T, Druckman JN, Lomax Cook F. (2014), "How frames can stunt support for scientific adaptations: politicization and the status quo bias," *Public Opinion. Q.* 78: 1–26.

Boserup, Ester (1970), *Women's Role in Economic Development*, Allen & Unwin.

Deinhard, Hanna (1970), *Meaning and Expression: Toward a Sociology of Art*, Beacon Press, Boston.

Farabi, A. (2004) *Fusūl Muntazi'a*, H. Maliksāhī (ed.), Tehran: Sorush.

Farabi, A. (2005) *Taḥṣīl al-Sa'āda wa al-Tanbīh 'alā Sabīl al-Sa'āda*, A. Jābirī Muqaddam (trans.), Qom: Dār al-Hudā.

- Farabi, A. (2013) *Ārāʿ u ʿAhl al-Madīnat al-Fāḍila wa Muḍāddātihā*, Cairo: Hindawī Foundation.
- Feldman, Stanley, Christopher Johnston (2013), “Understanding the Determinants of Political Ideology: Implications of Structural Complexity,” *Political Psychology*, Vol. 35, No. 3 (JUNE 2014), pp. 337-358.
- Fernandez, Alberto M. (2015), “Here to stay and growing: Combating ISIS propaganda networks,” *U.S.-Islamic World Forum Papers*, October 2015.
- Huddy L. (2003) “Group identity and political cohesion,” In *The Oxford Handbook of Political Psychology*, ed. DO Sears, L Huddy, R Jervis, pp. 511–58. New York: Oxford Univ. Press
- Hull, David Stewart (1969), *Film in the Third Reich: A Study of the German Cinema, 1933–1945*, Berkeley: University of California Press.
- Jamal, Amaney, Sharan Grewal, Tarek Masoud, and Elizabeth Nugent 2019, “Poverty and Divine Rewards: The Electoral Advantage of Islamist Political Parties,” *American Journal of Political Science*, August, 2019.
- Jamal, Amaney, Helen Milner (2019), “Trade Policy Preferences in Tunisia: Economic Self-interest and Information,” *Review of International Political Economy*, July, 2019.
- James N. Druckman and Arthur Lupia (2016), “Preference Change in Competitive Political Environments,” *Annual Review of Political Science* Vol. 19:13-31.
- Kinder D.R., Kam C.D. (2010), *Us Against Them: Ethnocentric Foundations of American Opinion*, Chicago: Univ. Chicago Press.
- Maftouni, N. (2007) *Khallāqīyyati Khīyāl Az Dīdgāhi Fārābī wa Suhrawardī*, PhD Dissertation, Tehran University.
- Monroe K.R., Hankin J., Van Vechten R.B. (2000), “The psychological foundations of identity politics,” *Annual Review of Political Science*, 3: 419–47.
- Nagle, D. Brendan; Stanley M. Burstein (2009), *The Ancient World: Readings in Social and Cultural History*, Pearson Education.
- Nakajima, Seio. “Prosumption in Art,” *American Behavioral Scientist*, Vol. 56, No. 4 (April 2012): 550-569.
- Niemi R.G., Jennings M.K. (1991), “Issues and inheritance in the formation of party identification,” *American Journal of Political Science*, 35: 970–88.
- Pritchett, Lant, Kunal Sen, and Eric Werker (2017), *Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes*, Oxford University Press.
- Quemin, Alain (2006), “Globalization and Mixing in the visual arts. An Empirical Survey of "High Culture" and Globalization”, *International Sociology*, Vol. 21, n°4, July 2006, p. 522-550.

Rogan, Hanna (2007), “Abu Reuter and the E-Jihad: Virtual Battlefronts from Iraq to the Horn of Africa,” *Georgetown Journal of International Affairs*.

Ross, Michael (2008), “Oil, Islam, and Women,” *American Political Science Review*, Vol 102, Issue 1, February 2008, pp. 107-123.

Sapiro V. (2004), “Not your parents' political socialization: introduction for a new generation,” *Annual Review of Political Science*, Vol 7: 1–23

Shrestha L.B. (2006), *The changing demographic profile of the United States*. Rep. RL32701, CRS Rep. Congress, Library of Congress, Washington, DC.

Tajfel H. (1970), “Experiments in intergroup discrimination,” *Scientific American*, Vol 223: 96–102.

Transue J.E. (2007), “Identity salience, identity acceptance, and racial policy attitudes: American national identity as a uniting force,” *American Journal Political Science*, Vol 51: 78–91.

Van Deth J.W., Abendschön S., Vollmar M. (2011), “Children and politics: an empirical reassessment of early political socialization,” *Political Psychology*, Vol 32: 147–74.

HÜKÜMET SİSTEMİ DEĞİŞİKLİĞİ VE KAMU YÖNETİMİN'DE DEĞİŞİM

Rabia MEYDAN^a

^a Yüksek lisans öğrencisi,
Selçuk üniversitesi, Kamu
Yönetimi ve Siyaset, Konya,
Türkiye.

Orcid: 0000-0003-4032-
3843

E-posta:
rabiamydn.1996@gmail.com

ÖZET

Yasama ve yürütme güçlerinin birbiriyle etkileşimi sonucu hükümet sistemleri ortaya çıkar. Güçlerin ayrılma derecesi parlamenter sistem ve başkanlık sistemini belirler. Türkiye 2017 yılında parlamenter sistemden kendine has özelliklere sahip cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile kamu yönetimi aygıtı ana hatlarıyla başkanlık sistemine benzer bir kamu yönetimi aygıtına dönüşmüştür. Cumhurbaşkanı yürütme gücünün başı olmuştur. Cumhurbaşkanı ile birlik 'de sisteme cumhurbaşkanı yardımcılarını tahsis edilmiştir. Başbakan ve bakanlar kurulu sistemden çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet sistemi, Parlamenter sistem, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Kamu Yönetimi

CHANGE OF GOVERNMENT SYSTEM AND CHANGE IN PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

Government systems emerge as a result of the interaction of legislative and executive powers. The degree of separation of powers determines the parliamentary system and the presidential system. In 2017, Turkey switched from a parliamentary system to a presidential government system with its own characteristics. The presidential government system and the public administration apparatus have turned into a public administration apparatus similar to the presidential system in general terms. The President became the head of the executive power. In the union with the president, vice presidents are assigned to the system. The Prime Minister and the Council of Ministers were removed from the system.

Keywords: Government System, Parliamentary system, Presidential Government System, Public Administration

1. GİRİŞ

Hükümet kelimesi ile bazen kamusal hizmetlerin yürütülmesini sağlayan kurumlar ve bu kurumları denetleyen yasama, yürütme, yargı fonksiyonu organlarının hepsi ifade edilir. Bazen yürütme organı olan bakanlar ve bakanlar kurulu ifade edilir. Kısaca hükümet kelimesinin en dar manası devletin yasama ve yargı fonksiyonunu yerine getiren organları dışında kalan yürütme faaliyetini yerine getiren organdır. Devletin yasama, yürütme, yargı erklerini elinde bulunduran organların kurulması, ilişkileri, paylaşılan yetkileri hükümet sistemlerini ortaya çıkarır.(Karatepe,2015,s.109-110)

Demokratik devletin ilk koşulu kuvvetler ayrılığıdır. Kuvvetlerin birbiriyle ilişkileri ve ayrılma dereceleri sonucu parlamenter hükümet ve başkanlık hükümeti ortaya çıkar. Kuvvetler birbirinden ayrılmazsa otoliter ve totaliter rejimler oluşur. (Demir ve Karatepe,1989,s.85-86)

Kamu yönetimi: devletin yasama, yürütme, yargı fonksiyonlarından yürütme fonksiyonunun örgütsel görünümünü inceler. Bölgesel ve yerel düzeyde örgütlenmeler, devletlerin yasalarla belirlenen görevlerini yerine getirir.(Eryılmaz,2016,s.11)

Bu çalışmanın konusu kuvvetler ayrılığı ile oluşan hükümet sistemlerinin kamu yönetimi aygıtlarını incelemektir. Bu konu başlığı altında parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yürütme fonksiyonunu incelemek amaçlanmıştır. Çalışma da nicel araştırmalar altında yer alan deneysel olmayan araştırmaların bir alt sınıfında bulunan nedensel karşılaştırma yöntemi kullanacaktır. Nedensel karşılaştırma ortaya çıkmış ya da daha önceden gerçekleşmiş bir durumun ya da olayın nedenlerini, bu nedenleri etkileyen değişkenleri ya da bir etkinin sonuçlarını belirlemeye yönelik bir araştırma türüdür. Bir araştırmada farklılıkların sebep ya da sonuçlarının nelerden kaynaklandığının belirlenmeye çalışıldığı bir araştırma yöntemidir.

2.HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Devletin yasama, yürütme, yargı erklerini elinde bulunduran organların kurulması, ilişkileri, paylaşılan yetkileri hükümet sistemlerini ortaya çıkarır.(Karatepe,2015,s.109-110)

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrı olması gerektiğini söyleyen ilk kişi John Lock'dur. Montesquieu'de bu düşüncenin en kuvvetli savunucularından biridir.(Demir ve Karatepe,1989,s.85-86)

Kuvvetler ayrılığı vatandaşların hak ve özgürlüklerini, devletin baskısından korumak için iktidarın yasama, yürütme ve yargı gücünü farklı organlara dağıtır. Güçler birbirini denetler, yetkilerin kötüye kullanılması önler.(Karatepe,2015,s.111)

2.1. Parlamenter Sistem

Parlamenter rejim yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılması sonucu ortaya çıkmıştır. Kuvvetlerin ayrılış şekli ve niteliği yönünde farklı teoriler mevcuttur. İkinci teoriye göre yasama ve yürütme ılımlı bir şekilde ayrılmıştır. Kuvvetler arasında eşitlik ve işbirliği vardır. Tekçi teoriye göre bir üstünlük vardır ve bu üstünlük parlamentoya aittir. Yürütme yasamanın bir icra aracıdır. Bir diğer teori ekseriyet hükümeti teorisidir. Bu teoriye göre yürütme ve yasama halkın iradesinden çıkar. Doğrudan halk tarafından seçilen yasama ekseriyetinde yürütme oluşur.(Özer,2016,s.145-146)

Kısaca parlamenter sistem yasama organının içinden çıkan ,yürütmenin bir kanadını oluşturan bakanlar kurulu ve diğer kanadını oluşturan sorumsuz bir devlet başkanının olduğu sistemin adıdır. Siyaseten sorumlu kanat bakanlar kuruludur. Parlamenter cumhuriyetlerde devlet başkanına cumhurbaşkanı ismi verilirken parlamenter krallıklarda yani Hollanda İspanya gibi ülkelerde kral veya kraliçe ismi verilir.(Erdoğan,2018,s.139)

Parlamenter sistemde kamu yönetimi yapısı merkezden yönetim ve yerinden olmak üzere iki aygıt çerçevesinde şekillenir. Merkezden yönetim cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlıklar ve merkezi yönetime danışmanlık yapan kurumlar (Danıştay, Sayıştay) 'dan ve merkezi yönetimin taşra örgütünden oluşur. Taşra örgütünde ise il yönetimi, ilçe yönetimi bulunur. Yerel yönetimler il özel idaresi, belediye ve köyden oluşur. (Eryılmaz,2016,s.137-170)

2.2. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi yasama ve yürütme güçlerinin birbirinden ayrıldığı sistemdir. Yasama ve yürütme gücünü kullanacak organlar seçmenler tarafından ayrı ayrı seçilir. Yürütme yetkisi başkana verilir.

Başkanla beraber yürütme yetkisini kullanan bakanlıkları başkan seçer. İstedığı zaman görevden alabilir. Bu sistemde bakanlara özel görevli sekreterlerde denilebilir. Meclis başkan tarafından feshedilemez. Başkan da meclis tarafından görevden alınamaz. Bu istemin en önemli özelliği istikrar sağlaması ve güçlü kuvvetler ayrılığına dayanmasıdır. Yürütme gücü görev süresi dolana kadar görevine devam eder. (Yayla,2015,s.69-70)

Başkanlık sistemi 'de parlamenter sistem gibi klasik demokrasinin bir türüdür. Başkanlık sistemi üç temel ilke etrafından şekillenir. Bu ilkeler şunlardır: Kuvvetler ayrılığı, federalizm, fren ve denge sistemi. Başkanlık sisteminin en güzel temsilcisi ABD'dir.(Şaylan,1981,s.88)

Yönetsel yapısı anayasal bir federasyon olan ABD'de merkezi yönetim ve yerel yönetim şeklinde ayrılmış bir kamu yönetimi aygıtı vardır.(Parlak ve Caner,2005,s.83)

3. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

9 Temmuz 2018'den önce cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu, olağan üstü hal yönetimi ve idare şeklinde dört gruba ayrılan yürütme organının bakanlar kurulunun mülga edilmesi ile üç gruba düşmüştür. Anayasamıza göre idari teşkilat merkezi idare ve yerinden yönetim kuruluşları olarak ayrılır. Merkezi idare kendi içinde başkent teşkilatı ve taşra teşkilatı olarak ayrılır. Yerinden yönetim kuruluşları da kendi içinde yer yönünden yönetim ve hizmet yönünden yönetim olarak ayrılır.9 Temmuz 2018'de yürürlüğe giren 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı anayasa değişikliği ile bakanlar kurulu ve başbakanlık kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanına verilen görev ve yetkiler artmıştır.(Gözler,2018,s.12-13)

2017 yılında yapılan değişiklik ile idari görev ve yetkileri artırılan cumhurbaşkanının karşı imza mecburiyeti kaldırılır. Başbakan ve başkanlığını yaptığı bakanlar kurulunun kaldırılması ile cumhurbaşkanı idare ile daha çok yakınlaşmıştır. Yeni istemde bakanlar, cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Merkezi idarenin en yüksek hiyerarşik amiri cumhurbaşkanı olmuştur. .(Gözler ve Kaplan,2020,s.58-60)

Parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi ile birlikte cumhurbaşkanlığı teşkilatında önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler 10.07.2018 tarihinde resmi gazetede yayınlanan cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmiştir.(Ulusoy,2019,s.167)

3.1) CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ VE KAMU YÖNETİMİ

Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatın 'da büyükelçi ünvanı verilen özel kalem müdürü cumhurbaşkanlığı makamına ilişkin genel hizmetleri yürütür. Cumhurbaşkanın resmi ve özel yazışma işlerini yürütür.(1 sayılı CBK,m.2)

Cumhurbaşkanı tarafından atanan danışmanlar cumhurbaşkanına danışmanlık hizmeti yürütür ve cumhurbaşkanı tarafından verilen diğer işlemleri yapar.(1 sayılı CBK,m.3)

Cumhurbaşkanı özel bilgi ve uzmanlık isteyen konularda özel temsilci görevlendirir. Özel temsilciler dış ülkelerde ya da uluslararası kuruluşlarda görev alırlar.(1 sayılı CBK,m.4)

Daha önce millete ve devlete hizmet etmiş tecrübeli kişilerden yüksek istişare kurulu oluşur. Tecrübelerinden yararlanmak amaçlanır. .(1 sayılı CBK, m. 4/A)

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde idari işler başkanı en yüksek devlet memurudur. Mevzuatın ve Cumhurbaşkanının verdiği görevleri yapar. Cumhurbaşkanlığı içerisindeki bütün birimlerin işlemlerini ve hesaplarını denetler. (1 sayılı CBK,m.5)Eski sistemde cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği kurumu yeni sistemde idari işler başkanlığı cumhurbaşkanının idari görevlerine yardımcı teşkilatlardır.(Gözler ve Kaplan,2020,s.65)

Değişen hükümet sistemi ile cumhurbaşkanı yardımcılarını sisteme dahil edilmiştir. Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olan yardımcılar cumhurbaşkanının verdiği görevleri yerine getirirler. (1 sayılı CBK,m.17)Cumhurbaşkanının en yaşlı yardımcısı, herhangi bir sebeple cumhurbaşkanlığı makamı boşalırsa yerine vekâlet eder. (1 sayılı CBK,m.18)

Sistemde cumhurbaşkanının başkanlığını yaptığı çeşitli kurullar kurulmuştur. (1 sayılı CBK,m.20) a) Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu. b) Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu. c) Ekonomi Politikaları Kurulu. ç) Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu. d) Hukuk Politikaları Kurulu. e) Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu. f) Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu. g) Sosyal Politikalar Kurulu. ğ) Yerel Yönetim Politikaları Kurulu. ”Bu kurullar cumhurbaşkanının almak istediği kararlar ve uygulamak istediği politikalar hakkında görüş ve öneri bildirirler. Her kurul kendi görev alanıyla ilgili kurum ve kuruluşlara görüş verir . (1 sayılı CBK,m.22)

Çeşitli kurum ve kuruluşlarda kamu yönetiminin bir parçasıdır. a) Devlet Arşivleri Başkanlığı b) Devlet Denetleme Kurulu c) Diyanet İşleri Başkanlığı d) İletişim Başkanlığı e) Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği f) Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı g) Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı ğ) Savunma Sanayi Başkanlığı h) Strateji ve Bütçe Başkanlığı ı) Türkiye Varlık Fonu. (1 sayılı CBK,m.37)

Bu kurumlar arasından devlet arşivleri başkanlığı ve diyanet işleri başkanlığı gibi bazılarının ayrı bir tüzel kişiliği yoktur. Devlet tüzel kişiliğinin içerisindeylerdir. Cumhurbaşkanıyla hiyerarşi ilişkileri vardır. Emir ve talimat alabilirler. Savunma sanayi başkanlığı ve Türkiye varlık fonu ise ayrı tüzel kişiliğe sahip kurumlar arasındadır. Cumhurbaşkanı ile arasında vesayet ilişkisi vardır emir ve talimat almazlar kanunun izin verdiği ölçüde denetlenirler.(Gözler ve Kaplan,2020,s 68)

Merkezi Ankara’da olan cumhurbaşkanına bağlı ofisler kurulmuştur. ‘’Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi’’ İdari ve mali özerklikleri vardır. Özel bütçeye sahiptirler. Kamu tüzel kişiliğe haizdirler.(1 sayılı CBK,m.525)

Kamu yönetiminde yer alan kurumlardan biride devlet denetleme kurulusudur. Devlet denetleme kurulunun kurulmasındaki amaç idarenin hukuka uygunluğunun düzenli ve verimli yürütülmesini sağlamaktır. Yargı organları dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarını denetler.(ANAYASA M.108)

Devlet üstlenmiş olduğu kamu hizmetlerini alanında uzmanlaşmış ve örgütlenmiş birimlere devreder. Bu birimler bakanlıklardır. Devlet düzel kişiliğine dahildirler Devletin tüzel kişiliğini temsil ederler. Yeni sistemde bakanlar biraraya gelirse bu toplantıya arkadaş toplantısı ismi verilir. Bakanlar kurulu artık sistemde yoktur. Bakanlar anayasa, kanun ya da CB kararnamesiyle ne görev verilirse o görevi yaparlar. Bakan bakanlık adına harcamalar yapabilir.1 sayılı CBK’nın 503. maddesinde bakanın teşkilat içindeki durumu, 504 maddede bakan yardımcılarını ve 507. Maddesinde koordinasyon ve uyum görevi ,506 maddede yetkisi düzenlenmiştir. Anayasanın 124. Maddesinde yönetmelik çıkarma yetkisi düzenlenmiştir. (Gözler,2018,s.117-122)

Bakanlıklar, merkez teşkilatı ile ihtiyaca göre kurulan taşra ve yurtdışı teşkilatından ve bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşlardan meydana gelir. Bakanlık merkez teşkilatı, bakanlığın sorumlu olduğu hizmetlerin yürütülmesi, bu hizmetlerle ilgili amaç ve politika tayini, planlama, kaynakları düzenleme ve sağlama, koordinasyon, gözetim ve takip, idareyi geliştirme ve denetim gibi görevleri yerine getirmek üzere gerekli birimlerden meydana gelir(1 sayılı CBK,m.509)

“Bakan, bakanlık kuruluşunun en üst amiri olup, bakanlık icraatından ve emri altındakilerin faaliyet ve işlemlerinden sorumlu, bakanlık merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı ile bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların faaliyetlerini, işlemlerini ve hesaplarını denetlemekle görevli ve yetkilidir. Bakanlar, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımı amacıyla, bakanlık hizmetlerini mevzuata, Cumhurbaşkanının genel siyasetine, Cumhurbaşkanı karar ve talimatlarına, kalkınma planlarına ve yıllık programlara uygun olarak yürütmekle, bakanlığın faaliyet alanına giren konularda diğer bakanlıklarla işbirliği ve koordinasyonu sağlamakla görevli ve Cumhurbaşkanı karşılıklı sorumludur.”(1 sayılı CBK,m.503)

“Bakanlık, hizmet ve görevleriyle ilgili konularda, diğer bakanlıkların ve kamu kurum ve kuruluşlarının uyacakları esasları mevzuata uygun olarak belirlemekle, kaynak israfını önleyecek ve koordinasyonu sağlayacak tedbirleri almakla görevli ve yetkilidir. Bakanlık, diğer bakanlıkların hizmet alanına giren konulara ilişkin faaliyetlerinde, ilgili bakanlıklara danışmak ve gerekli işbirliği ve koordinasyonu sağlamaktan sorumludur.”(1 sayılı CBK,m.507)

“Bakan ve her kademedeki bakanlık yöneticileri sınırlarını açıkça belirtmek ve yazılı olmak kaydıyla, yetkilerinden bir kısmını alt kademelere devredebilir. Yetki devri, uygun araçlarla ilgililere duyurulur” .(1 sayılı CBK,m.506)

Bakan Yardımcıları, bakanın emrinde ve onun yardımcısı olup bakanlık hizmetlerini bakan adına ve bakanın direktif ve emirleri yönünde, bakanlığın amaç ve politikalarına, kalkınma planlarına ve yıllık programlara, stratejik plan ve performans hedefleri ile hizmet gereklerine, mevzuat hükümlerine uygun olarak düzenler ve yürütür. Bu amaçla bakanlık teftiş kurulu hariç bakanlık kuruluşlarına gereken emirleri verir ve bunların uygulanmasını gözetir ve sağlar. Bakan Yardımcıları yukarıda belirtilen hizmetlerin yürütülmesinden bakana karşı sorumludur.(1 sayılı CBK,m.504)

Bakanlıklarda sayısı on beşi geçmemek üzere Bakan Müşaviri istihdam edilebilir. Bakan Müşavirlerinin kadroları atama işlemi gerçekleşince hiçbir işleme gerek kalmaksızın ihdas edilmiş ve ilgili bakanlığa ait kadro cetvelinin ilgili bölümüne eklenmiş sayılır.(1 sayılı CBK,m.505)

Bakanlığın kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek ve yürütmekte oldukları hizmetleri vatandaşlara sunmakla görevli bakanlık taşra teşkilatı vardır. (1 sayılı CBK,m.509)

Yurtdışı Teşkilatı; kamu kurum ve kuruluşlarının yurtdışında devamlı veya geçici görev yapan, dış temsilcilik niteliği taşıyan veya taşımayan bütün kuruluşlarıdır(1 sayılı CBK, m 110)

Bakanlığa bağlı kuruluşların bir kısmının tüzel kişiliği yoktur. Bir kısmının vardır. Bakanlıkla ilgili ve ilişkili kuruluşların hepsinin tüzel kişiliği vardır.

Sistemde başkente yardımcı kurumlar vardır. Bunlardan bir tanesi Danıştaydır.2 Temmuz 2018 tarih ve 703 sayılı KHK ile 6 Ocak 1982 Tarih ve 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nda yapılan değişiklik ile Danıştay'ın imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleriyle ilgili düşüncesini bildirmek dışında başka bir idari görevi

kalmamıştır. Anayasanın 155.maddesine göre Danıştay’ın görüşünün alınması zorunludur ancak idare bu kararlara uymak zorunda değildir. İdari daire ve idari işler kurulu Danıştay’ın danışma ve idari görevlerini yürüten organlarıdır.(Gözler,2018,s.128-129)

Bu kurumlardan bir tanesi Sayıştaydır.3 Aralık 2010 tarih ve 6085 sayılı Sayıştay kanunu ile Sayıştay’ın kuruluş ve işleyişi düzenlenmiştir. Sayıştay’ın denetim görevi ve görüş bildirme görevi olmak üzere iki tane idari görevi vardır.(Gözler,2018,s.131-132)

Millî Güvenlik Kurulu’ da başkente yardımcı kurumlar arasındadır. Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarından kurulur. Gündemin özelliğine göre Kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir. Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Cumhurbaşkanına bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Cumhurbaşkanınca değerlendirilir. Millî Güvenlik Kurulunun gündemi; Cumhurbaşkanı yardımcıları ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir. (Anayasa,m.118)

İlk kez 17 temmuz 1972 tarih ve 1612 sayılı kanun ile kurulmuş yüksek askeri şura 15 temmuz 2018 tarih ve 8 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yeniden düzenlenmiştir. Yılda bir kere toplanır. Danışma birimidir.(Gözler,2018,s.133)

Merkezi idarenin başkent teşkilatının yanında kamu yönetimi içerisinde taşra teşkilatı’da yer alır. İl idaresi, ilçe idaresi, bölge idaresinden oluşan taşra teşkilatı idarenin başkent dışında kalan örgütlenmeleridir. Eski sistemde yer alan bucak idaresi yeni sistemde kaldırılmıştır.5542 sayılı il özel idaresi kanuna ile taşra teşkilatının genel ve temel yapısı ve taşra teşkilatı birimlerinin yöneticilerinin görev ve yetkileri düzenlenmiştir.(Ulusoy,2019,s.202-203)

Türkiye’nin en büyük taşra teşkilat birimi il ’dir İl genel idaresi merkezi idarenin bir parçasıdır. Ayrı bir kamu tüzel kişiliği yoktur. Yöneticileri merkezi atama ile göreve gelir.. İl genel idaresinin başında vali vardır. Valiyi cumhurbaşkanı atar. Valinin görev süresi cumhurbaşkanı ile orantılıdır. Cumhurbaşkanının görev süresi bitince atadığı valilerinde görev süresi dolmuş olur. Eski sistemde devletin, hükümetin, ayrı ayrı her bakanın temsilcisi olan vali yeni sistemde sadece cumhurbaşkanının temsilcisidir. Vali il sınırlarında düzenleyici işlem yapabilir. Vali kamu düzenini sağlamak zorundadır. İl sınırları içinde adli ve askeri birimler dışında kalan bütün devlet dairelerinde denetleme görev ve yetkisini kullanır. Yerel yönetim birimleri üzerinde vesayet yetkisi vardır.(Gözler,2018,s.137-141)

İl idare şube başkanları bakanlıkların illerdeki taşra birimlerinin müdürleridir. İl idare şube başkanları gerekli kararları hazırlayıp valiye sunarlar. İl idare kurulu valiye yardımcı olur. Danışmanlık yapar. İl idare şube başkanları bakanlıkların illerdeki taşra birimlerinin müdürleridir. İl idare şube başkanları gerekli kararları hazırlayıp valiye sunarlar. İl idare kurulu valiye yardımcı olur. Danışmanlık yapar. İl idare kurulu seçilme yeterliliğini kaybeden köy muhtarı ya da ihtiyar heyetini üyelerini üyelikten çıkarır.(Gözler ve Kaplan,2020,s.91)

İlçe idaresi taşra teşkilatının önemli bir kolunu oluşturur. Kaymakam, ilçe idare şube başkanları ve ilçe idare kurulundan oluşur. Birden çok ilçeden oluşan illerin merkezide bir ilçedir. Merkez ilçe vali tarafından yönetilirken taşra ilçeler kaymakam tarafından yönetilir. Bir ilde büyükşehir belediyesi kurulur ise merkez ilçe kaldırılır. İlçe idaresinin başında bulunan kişi kaymakamdır. Cumhurbaşkanının onayı üzerine ataması yapılır. Görev süresi vali gibi cumhurbaşkanıyla orantılı değildir. Kaymakam devlet memurudur. Eski sistemde ilçede hükümetin temsilcisi olan kaymakam yeni sistemde cumhurbaşkanının idari yürütme vasıtasıdır. Kaymakam ilçenin genel idaresinden sorumludur. İlçede bulunan bakanlık teşkilatına emir ve talimat verebilir. Kaymakam işlenecek suçların önüne geçmek, kamu düzeninin bozulmasını önlemek için gerekli önlemleri alır. Bakanlıkların ilçede başında ilçe idare şube başkanlarının bulunduğu teşkilatları yer alır. İlçe idare şube başkanları kaymakama karşı sorumludur. (Gözler ve Kaplan,2020,s. 92-95).

İllerin üstünde kanunla görev verilen bölge teşkilatı kurulabilir. İl'e benzer şekilde bu bölgelerde merkezi idarenin taşra teşkilatıdır. Kurulma amaçları kamu hizmetlerinin yürütülmesinde uyum sağlamaktır. Birden çok ili içine alır. Yerel idari birimler il, belediye ve köyden oluşur. Kanunun öngördüğü şekilde kurulup, kanunun verdiği görev ve yetkileri yerine getirirler. Merkezi idare kanununa dayanarak idari vesayet yetkisini kullanırlar.(Ulusoy,2019,s.220)

İl özel idaresi yerinden yönetim birimidir. İl sınırları içinde yaşayan insan topluluğunun oluşturduğu ve merkezi idare (devlet)karşısında belli bir özerkliğe sahip, ama onun vesayetine tabi olan kamu tüzel kişisidir.(Gözler,2018,s.172)

İl genel meclisinin üyeleri halk tarafından seçilir. Belirli bir günde, belirli bir zamanda belirli bir yerde toplanır. Toplanması için toplantı yeter sayısı lazımdır. Toplandığı zaman gündemdeki konuları görüşür. Bütçe ve kesin hesap tasarımlarını onaylar. Kararlarını vali onaylarsa yürürlüğe girer.(Gözler,2018,s.176-178)

İl encümeni il özel idaresinin müzakere, danışma ve karar organıdır. Encümen toplantısına vali katılmaz ise genel sekreter başkanlığında toplanır. Görevleri il özel idaresi kanununun 26. Maddesinde sayılmıştır. Vali il genel idaresinin başıdır. (Kaplan ve Gözler,2020,s.102)

Yerinden yönetim birimlerinden biriside belde halkının müşterek ihtiyaçlarını karşılamak konusunda genel görevli belediyelerdir.3 Temmuz 2005 tarih ve 5393 sayılı belediye kanununun 14. Maddesinde "Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; a) İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor orta ve yüksek öğrenim öğrenci yurtları, sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. b) Devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile bakım ve onarımını yapabilir veya yaptırabilir. sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; mabetlerin yapımı, bakımı, onarımını yapabilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir Gerektiğinde, sporu teşvik etmek amacıyla gençlere spor malzemesi verir" şeklinde iki madde'de belediyenin görev ve yetkileri sayılmıştır.(Gözler ve Kaplan,2020,s.102-105)

Belediyenin karar organı belediye meclisidir. Üyeleri seçimle iş başına gelir. Belediye başkanı belediye meclisinin 'de başkanıdır. Belediye meclisi belediye başkanın denetleyebilir. Belediye kanununun 18. Maddesinde: Stratejik plân ile yatırım ve çalışma programlarını, belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerini görüşmek ve kabul etmek. Bütçe ve kesin hesabı kabul etmek, belediyenin imar plânlarını görüşmek ve onaylamak, büyükşehir ve il belediyelerinde il çevre düzeni plânını kabul etmek, borçlanmaya karar vermek. Taşınmaz mal alımına, satımına, takasına karar vermek, Şartlı bağışları kabul etmek, Meclis başkanlık divanını ve encümen üyeleri ile ihtisas komisyonları üyelerini seçmek, Belediye tarafından çıkarılacak yönetmelikleri kabul etmek.” gibi görev ve yetkileri sayılmıştır.(Gözler,2018,s.194-199)

Belediye encümeni belediye başkanının başkanlığında haftada bir kere toplanır. Belediye encümeni genel olarak belediyenin günlük işlerini ve belediye meclisince alınan kararları yürütmekle görevlidir. Belediye kanununun 34.maddesinde : “Stratejik plân ve yıllık çalışma programı ile bütçe ve kesin hesabı inceleyip belediye meclisine görüş bildirmek, yıllık çalışma programına alınan işlerle ilgili kamulaştırma kararlarını almak ve uygulamak, öngörülmeyen giderler ödeneğinin harcama yerlerini belirlemek, bütçede fonksiyonel sınıflandırmanın ikinci düzeyleri arasında aktarma yapmak, Kanunlarda öngörülen cezaları vermek, vergi, resim ve harçlar dışında kalan dava konusu olan belediye uyuşmazlıklarının anlaşma ile tasfiyesine karar vermek, taşınmaz mal satımına, trampasına ve tahsisine ilişkin meclis kararlarını uygulamak; süresi üç yılı geçmemek üzere kiralanmasına karar vermek, Umuma açık yerlerin açılış ve kapanış saatlerini belirlemek, diğer kanunlarda belediye encümenine verilen görevleri yerine getirmek.” şeklinde görev ve yetkileri sayılmıştır.

Belediyenin yürütme organı belediye başkanıdır. Görev ve yetkileri belediye kanununun 38. Maddesinde ‘ ‘ Belediye teşkilâtının en üst amiri olarak belediye teşkilâtını sevk ve idare etmek, belediyenin hak ve menfaatlerini korumak, belediyeyi stratejik plâna uygun olarak yönetmek, belediye idaresinin kurumsal stratejilerini oluşturmak, bu stratejilere uygun olarak bütçeyi, belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerini hazırlamak ve uygulamak, izlemek ve değerlendirmek, bunlarla ilgili raporları meclise sunmak, Meclise ve encümen başkanlık etmek, Belediyenin taşınır ve taşınmaz mallarını idare etmek, belediyenin gelir ve alacaklarını takip ve tahsil etmek, meclis ve encümen kararlarını uygulamak, bütçeyi uygulamak, bütçede meclis ve encümenin yetkisi dışındaki aktarmalara onay vermek, Belediye personelini atamak” şeklinde sayılmıştır.

Diğer yerinden yönetim birimlerinden bir tanesi köydür. “Köy, köy sınırları içinde yaşayan nüfusu 150 ila 2000 arasında değişen insan topluluğunun oluşturduğu ve merkezi idare(devlet) karşısında belli bir özerkliğe sahip ,ama onun vesayetine tabi olan kamu tüzel kişisidir.” 18 mart 1924 tarih ve 442 sayılı köy kanununun 13.ve 14.maddeleri ile köyün görevleri ikiye ayrılarak sayılmıştır.(Gözler,2018,s.224)

13.maddede “köyde evlerin etrafını ve köyün sokaklarını temiz tutmak” gibi genel temizlikle ilgili, “mecbur olmadıkça yol üzerine halkın kolaylıkla gelip geçmesine dokunacak şeyler koymamak” gibi köyün yollarıyla ilgili, “çeşme, kuyu ve pınar başlarında gübre, süprüntü bulundurmuyup daima temiz tutmak,” köyün su ve “köyde maarif idarelerinin vereceği örneğe göre bir mektep yapmak” gibi okul ile ilgili zorunlu görevlerinin yanında 14.maddede sayılan “Köyde bir hamam yapmak, pazar ve çarşı yerleri yapmak” gibi isteğe görevleri vardır. Köy muhtar, ihtiyar meclisi ve köy derneği olmak üzere üç birimden oluşur. Muhtar köy yönetiminin başıdır. Kanun muhtarı devlet memuru kabul etmiştir. Muhtar köyde

merkezi yönetimin temsilcisidir ihtiyar meclisi köyün karar organıdır. İhtiyar meclisi köydeki yapılacak işleri sıraya koyar. Köy derneği ise muhtar ve ihtiyar meclisinin üyelerini seçme hakkına sahip olan kadın ve erkeklerden oluşur.(Şengül,2015,s.138-146)

Hizmet kuruluşları yerinden yönetimin diğer bir koludur. Kurulma amacı merkezi yönetimin, hizmet yükünü azaltmak ve bazı kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde tarafsız olarak sunulmasını sağlamak. Birçok alanda hizmet yerinden yönetim kuruluşları kurulabilir. Örnek olarak eğitim, sosyal yardım, ticari ve sınai, kültür, teknik, yayın alanları verilebilir. Her kurum sunduğu kamu hizmetinde uzlaşmıştır. Bu kurumlar örgütlenirken merkezi yönetimin hiyerarşik yapısı dışında örgütlenir. Kurulmaları kanunla yada kanunun verdiği yetki ile olur. Çalışmalarında kumu yararını gözetirler.(Eryılmaz,2016,s.241-242)

4. SONUÇ

Türkiye, Parlamenter Hükümet sisteminden 16 Nisan 2007 tarihinde yapılan halk oylaması ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçmiştir.24 Haziran 2018 günü yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte sistem tamamen benimsenmiştir. Sistem değişikliğinin nedenleri siyasal istikrarsızlık, koalisyonların oluşturduğu hükümet istikrarsızlıkları ve parlamenter sistemin sorunları gösterilmiştir. Yeni sistemde cumhurbaşkanı hem hükümetin hem de devletin başı olurken başbakanlık makamı kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı tesis edilmiştir. Cumhurbaşkanı anayasaya uygun olarak kararname çıkarma yetkisine sahip olmuştur .Bakanlık sayısı 26'dan 16'ya düşürülmüştür. Cumhurbaşkanına bağlı politika kurulları ve dört adet ofis kurulmuştur.(Akman,2021,s.1-52)

Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler. (Anayasa m.124)

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde merkezden yönetim ve yerinden yönetim olarak iki kola ayrılmış bir kamu yönetimi aygıtı bulunur.Merkezden yönetim başkent teşkilatı ve taşra teşkilatı şeklinde örgütlenmiştir. Başkent teşkilatı cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve başkente yardımcı kuruluşlardan oluşur. Taşra teşkilatı il genel idaresi ve ilçe idaresinden oluşur. Yerinden yönetim yerel yönetimler ve hizmet kuruluşları olarak ikiye ayrılır. Yerel yönetimler il özel idaresi, belediye ve köy olmak üzere üç birimden oluşur. Yerinen yönetimler içinde diğer bir kamu yönetimi aygıtı ise hizmet kuruluşlarıdır. Değişen hükümet sistemi ana hatlarıyla başkanlık sistemine benzer bir kamu yönetimi getirirse 'de kendine has özellikleri olan bir modeldir.

KAYNAKÇA

1. Akman, Elvettin,(2021).Farklı Boyutlarıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (1.Baskı) Ankara: Atlas Akademik Basım
2. Demir ,F .&Karatepe, Ş.(1989).Anayasa Hukukuna Giriş (2.Baskı). İstanbul: Evrim basım
3. Erdoğan, Mustafa(2018).Türk Anayasa Hukuku(1.Baskı).Ankara: salmat Basım
4. Eryılmaz, Bilal(2016).Kamu Yönetimi. Kocaeli: Umuttepe yayınları
5. **Gözler, K. & Kaplan, G(2020) İdare Hukukuna Giriş.(26.Baskı)Bursa: Ekin yayın**
6. **Gözler, Kemal(2018).Türkiye'nin Yönetim Yapısı(1.Baskı):Ekin yayınevi**
7. Karatepe, Şükrü(2015).Anayasa Hukuku(2.Baskı).Ankara: Savaş yayınevi
8. Özer, Atilla(2016).Anayasa Hukuku.(7.Baskı).Ankara: İlksan matbaacılık

9. Parlak, B. & Cantürk, C(2005).Karşılaştırmalı Siyasal Ve Yönetmel Yapılar (1.Baskı).İstanbul: Alfa Akademi Basım
10. Şaylan, Gencay(1981).Çağdaş Siyasal Rejimler. Ankara: Sevinç matbaası
11. Ulusoy, Ali. D(2019).Yeni Türk İdare Hukuku(2.Baskı).Yetkin Yayınları
12. Türkiye cumhuriyeti anayasası (1982),Resmi Gazete, Tertip : 5, Sayı : 17863 (Mükerrer), 9/11/1982
13. Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkında cumhurbaşkanlığı kararnamesi(2018),Resmi Gazete, 30474, 10/7/2018

13. OTURUM

GERİYE DÖNÜK ENFLASYON FARK ÖDEMELERİNİN 2015-2021 DÖNEMİ MAAŞLARA ETKİSİ

Doç.Dr. Savaş ERDOĞAN^a

Esmâ DUYGUCU^b

^a Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya,
Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3252-3095

Eposta:

serdoğan@selcuk.edu.tr

^b Selçuk Üniversitesi, İktisat, Konya,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-2345-6789

E-posta:

214226001007@lisansustu@selcuk.edu.tr

ÖZET

Enflasyon, mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesinde yaşanan sürekli artış olarak tanımlanmaktadır. Mal ve hizmet fiyatlarının yanı sıra, maaş ve ücretlerde de zaman içinde değişim yaşanmaktadır. Ancak maaş ve ücretlerdeki artışın mal ve hizmet fiyatlarındaki artıştan az olduğu durumlarda enflasyon, tüketicilerin satın alma gücünü azaltmaktadır. Kısaca enflasyon, kişilerin ellerindeki para ile geçmişe göre daha az mal ve hizmet alabilmesine neden olmaktadır. Kamu çalışanları, emekliler, ücretliler dediğimiz sabit gelirliler için enflasyon, gelirini artıramadığı koşulda en azından elindeki değerini korumak çok önemlidir. Ülkemizde maaş zamlarında enflasyon dikkate alınarak geriye dönük 6'şar aylık enflasyon fark ödemesi yapılmakta olsa bile bu durum maaşlarda enflasyona bağlı olarak yaşanan reel değer kaybını tam olarak telafi etmemektedir. Bunun en büyük sebebi özellikle enflasyonist dönemlerde enflasyon sürekli bir olgu iken ücretler ve maaşların sürekli güncellenememesidir. Bu çalışmamızda, TÜİK verilerinden yararlanılarak 2015-2021 dönemi boyunca enflasyon oranlarının aylık değişimi dikkate alınarak, geriye dönük verilen enflasyon farklarının maaşları nasıl etkilediği grafiksel olarak incelenmiştir. Sonuçta görülmüştür ki, her ne kadar enflasyon fark ödemeleri maaşların satın alma gücünü korumak amacıyla gerçekleştiriliyor olsa bile, geriye dönük olması sebebiyle özellikle enflasyon oranının arttığı dönemlerde, maaşlardaki satın alma gücünü koruyamamaktadır. Bu durumun telafisi, enflasyon oranlarının sürekli arttığı dönemlerde çalışanlara refah payı ödemeleri yapılarak en azından satın alma gücünü sabit tutmayı başarabilmek olmalıdır.

Anahtar kelimeler: Enflasyon, Ücretlerde enflasyon farkı, Satın alma gücü

JEL Kodları: E24, E32

**THE EFFECT OF BACKWARD-LOOKING INFLATION DIFFERENCE
PAYMENTS ON SALARIES BETWEEN 2015 AND 2021**

ABSTRACT

Inflation is defined as the continuous increase in the overall prices of goods and services. In addition to the prices of goods and services, salaries and wages also change over time. However, when the increase in salaries and wages is less than the increase in the prices of goods and services, inflation reduces the purchasing power of consumers. In brief, inflation causes people to buy less goods and services than they did in the past. For public employees, retirees and fixed income employees, inflation matters as it is critical to at least preserve the value of what they have when they cannot increase their income. Although biannual inflation difference payments are effected retrospectively in our country, taking into account the inflation rate in salary increases, this does not fully compensate for the real depreciation in wages due to inflation. The main reason for this is that while inflation is a constant phenomenon particularly in inflationary periods, wages and salaries cannot be updated constantly. This paper uses Turkstat data and takes into consideration the monthly changes in inflation rates during the 2015-2021 period to graphically study the effects of backward-looking inflation difference payments on salaries. It is found that although inflation difference payments are effected to protect the purchasing power of salaries, they cannot protect that purchasing power due to their retrospective nature, particularly in periods when the inflation rate increases. As a minimum, making welfare payments to the employees during periods of continuous increase in inflation rates and keeping the purchasing power constant should offer sufficient compensation for the matter.

Keywords: Inflation, Inflation difference in wages, Purchasing power

JEL Codes: E24, E32

---

1. GİRİŞ

Enflasyon, genel olarak, bir ekonomideki fiyatlar genel düzeyinde görülen sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, sürekli olmayan fiyat artışları, fiyatlar genel düzeyinde geçici bir yükselme olarak düşünülmekte ve enflasyon olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla enflasyon olgusu dinamik bir süreçtir (Kibritçioğlu, 2002). Yüksek enflasyon gelir dağılımını bozan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin de uzun yıllar problemi olan yüksek enflasyon yüksek gelirli lehine ve sabit gelirli aleyhine işleyerek gelir dağılımını bozabilmektedir.(Haşim, A.2012). Enflasyon, sabit geliri olan kişilerin üzerinde oldukça kötü etkilere sahiptir.(Aktan ve Vural, 2002). Sabit geliri kabul ettiğimiz ücret ve maaşlılar üretim etkenlerinden birinin, yani emeğin fiyatı olarak ekonomik yaşam içinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Masa başında çalışanlar ve yönetim görevlilerinin kazançları için genellikle “maaş” terimi kullanılmaktadır. Örneğin; İngilizce’de işçi ücretlerine “wages”, memur maaşlarına “salary” denilmektedir. Fakat bu iki terim günümüzde “ücretler ve maaşlar” biçiminde bir arada kullanılarak söz konusu farklılık ortadan kaldırılmaktadır. (Seyidoğlu, H. 1992) Maaş ve ücretlerdeki artışın mal ve hizmet fiyatlarındaki artıştan daha az olduğu durumlarda enflasyon, tüketicilerin satın alma gücünü azaltmaktadır. Enflasyon, bir ekonomideki seçilmiş mal ve hizmet sepetindeki ortalama fiyat seviyesinin belli bir süre içinde arttığını gösteren niceliksel bir ölçümdür. Diğer bir ifadeyle, mal ve hizmet maliyetlerinin yükseldiği ve satın alma gücünün düştüğü ölçü veya oran anlamına gelmektedir (Öztürk ve Karagöz, 2012:82). Enflasyon, nominal gelirleri sabit olan kişilerin reel gelirlerini olumsuz yönde etkileyerek bu kesimin yaşam standartlarını bozar. (Can, A. 2019). Kısaca enflasyon, kişilerin ellerindeki para ile geçmişe göre daha az mal ve hizmet alabilmesine neden olmaktadır. Kamu çalışanları, emekliler, ücretliler dediğimiz sabit gelirli için

enflasyon, gelirini artırmadığı koşulda en azından elindekinin değerini korumak önemlidir. Ülkemizde maaş zamlarında enflasyon dikkate alınarak geriye dönük 6'şar aylık enflasyon fark ödemesi yapılmaktadır. Bu çalışmamızda geriye dönük verilen enflasyon farklarının maaşlardaki enflasyona bağlı değer kaybını ne kadar önlediği incelenmiştir. Ayrıca bu farkı alan kesimin harcama kalemleri içinde geniş yer tutan gıda, konut, ulaşım harcamalarında fiyat artışları incelenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan enflasyon sepeti ağırlıklandırması esasen temsili (ortalama) hane halkının harcamalarının bileşimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla tüketici fiyat değişimleri de (TÜFE enflasyonu) bu temsili hane halkının maruz kaldığı enflasyondur. Oysa farklı gelir ve harcama gruplarında yer alan hanelerde tüketim sepetinin mal ve hizmet bileşimi de farklıdır. Bu nedenle enflasyon oranları da zaman içinde az ya da çok farklılaşabilir. (Gürsel, S., & Kavuncu, F. 2019). Geriye dönük enflasyon farklarının ortaya çıkmasında beklenen enflasyon ve gerçekleşen enflasyon oranları dolaylı yoldan da olsa etkili olmaktadır. Dolaylı yoldan kasıt çalışanlara uygulanan zam oranları bir nevi beklenen enflasyonun altında kalmayacak şekilde sendikalar ve hükümet arasında pazarlık yapılmaktadır. Beklenmeyen enflasyon, toplu iş sözleşmeleri yoluyla gelirin çalışanlardan firmalara veya kamu çalışanlarının ücretleri beklenen enflasyona göre belirlenmesi halinde, devlete transfer edilmesine neden olabilir. (Can, A. 2019). Ülkemizde 2006 yılı başından itibaren açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçmiştir. (Kara, A. H., & Orak, M. 2008). Zam oranlarının pazarlığında bu oranda dikkate alınmakta eğer yılsonunda gerçekleşen enflasyon, belirlenen zam oranından yüksek çıkarsa çalışmamızda bahsi geçen enflasyon farkı ortaya çıkmaktadır. Bu fark ise gelecek yıl verilecek olan maaş zammına eklenerek geçmiş dönemde enflasyon altında kalan maaş artışları geriye dönük bir şekilde telafi edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmamızda geriye dönük olarak verilen enflasyon farklarının maaş artışlarını enflasyon karşısında nasıl etkilediği ve enflasyon dönemlerindeki reel kaybı önlemede yeterli olup olmadığı incelenmiştir.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmamızda 2015-2021 dönemleri enflasyon oranları, aynı döneme ilişkin toplu sözleşmelerde belirlenen maaş zammı oranları veri olarak kullanılmıştır. Enflasyon verileri TÜİK' den (Türkiye İstatistik Kurumu) alınmış ve 2015 yılı baz kabul edilmiş, enflasyon oranları hesaplanırken bir önceki aya göre yüzdelerle değişim dikkate alınarak hesaplanmıştır. Ücret zam oranı verileri ise Resmi Gazete'de yayınlanma tarihi ve yürürlük süreleri dikkate alınarak elde edilmiştir. 2015-2021 yılları arasında kapsayan dönemde ücret ve maaşlar 6'şar aylık olarak değişim göstermektedir. Bu nedenle, 6'şar aylık ücret değişimi ocak ve temmuz zam ve geriye dönük enflasyon farkları dikkate alınarak hesaplanmıştır. 2015 yılı 100 baz kabul edilerek hesaplanan maaş verileri cari oldukları için, bunlar fiyat etkisinden arındırılmak suretiyle reel hale dönüştürülmüşlerdir. Bunun için de, ilgili yıllara ait cari maaş verileri, aylık enflasyona maruz kaldıkları halden 2015-2021 aylık TÜFE' deki değişimler dikkate alınarak reel halleri elde edilmiştir. Bunlarla birlikte yıllık enflasyon oranları da TÜİK tarafından açıklanan TÜFE değerleri 2015 baz alınarak aylık olacak şekilde hesaplanmıştır. Gıda konut ve ulaşım sektörlerindeki enflasyon oranları da yine TÜİK verileri kullanılarak 2015 yılı baz kabul edilip aylık olarak hesaplanmıştır. Geriye dönük enflasyon oranları ise ilgili yıl gerçekleşen enflasyon ve zam oranları dikkate alınarak hesaplanmıştır. Elde edilen tüm bu veriler 2015-2021 dönemi değişim oranları grafiksel olarak gösterilmiştir. Geriye dönük enflasyon oranları ise ilgili yıl 6'şar aylık gerçekleşen TÜİK enflasyon oranlarından, Hazine ve Maliye Bakanlığı Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü tarafından açıklanan zam oranları arasındaki fark dikkate alınarak hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Enflasyon kuşkusuz, ücretlilerin geçim standardını otomatik olarak geriletir. Sendikalar açısından enflasyon, toplu iş sözleşmelerinde ücret ve ücret ekleri pazarlığında ölçü olarak değerlendirildiklerinden, belirlenen enflasyon oranları büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde memur maaşları ve özel sektör çalışanlarının ücretlerinin belirlenmesinde de pazarlık usulü olmasa da göz önünde bulundurulacak bir kriterdir. (Girginer, N., & Yenilmez, F. 2005). 2015-2021 yılları arası Türkiye’de geriye dönük enflasyon farklarının maaşlardaki aşınmayı ne derecede telafi ettiği 2015=100 baz kabul edildiğinde maaş artışları ve enflasyon artışları dikkate alınarak incelenmiştir.

Tablo 1: Türkiye’de 2015-2021 dönemi 6’şar aylık enflasyon ve memur maaş zam oranları

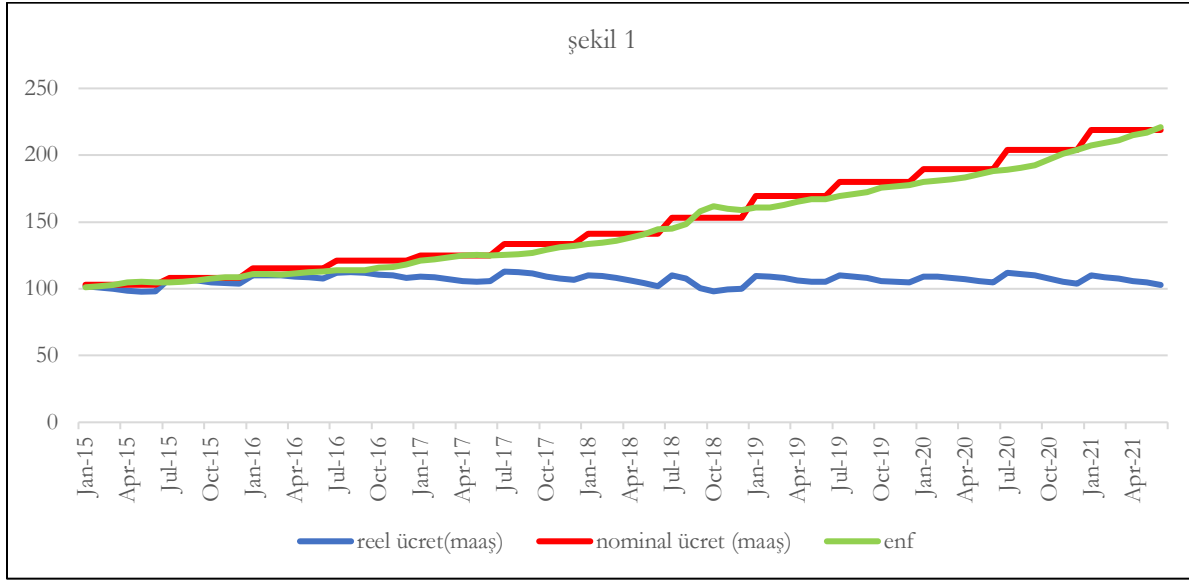
Dönem	TÜFE	Zam Oranları
2015/1	4,75	3
2015/2	3,86	3
2016/1	3,63	6
2016/2	4,72	5
2017/1	5,89	3
2017/2	5,69	4
2018/1	9,17	4
2018/2	10,19	3,5
2019/1	5,01	4
2019/2	6,49	5
2020/1	5,75	4
2020/2	8,36	4
2021/1	8,45	3

Kaynak: TCMB, HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI

Tablo 1’de görüldüğü üzere verilen zam oranları nerdeyse tüm yıllar gerçekleşen enflasyon oranının altında kalmıştır. Her ne kadar, geriye dönük verilen enflasyon farkları bu durumu telafi etmeye çalışsa da geçmiş yılın enflasyonu baz alınarak hesaplandığı için enflasyonun yüksek çıktığı dönemlerde yetersiz kaldığı olmuştur. Bu çalışmamızda TÜİK enflasyon verileri Hazine ve Maliye Bakanlığı Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü tarafından açıklanan zam oranları kullanılarak (2015=100) çalışanlar için maaş ve enflasyon oranları hesaplanmış ve grafiksel bir karşılaştırma yapılmıştır.

Şekil 1’de merdiveni andıran kırmızı renkli grafik geçmiş dönem enflasyon farkları ve zam oranlarının da eklenmesiyle (2015=100) oluşan 2015-2021 dönemi nominal maaş artışlarını ifade eden, mavi renkli grafik aylık enflasyondan arındırılan reel maaş artışlarını, yeşil renkli grafik ise (2015=100) varsayılarak hesapladığımız 2015-2021 dönemi TÜFE artışlarını göstermektedir.

Şekil 1: 2015-2021 Dönemi Nominal, Reel Maaş Artışları ve TÜFE

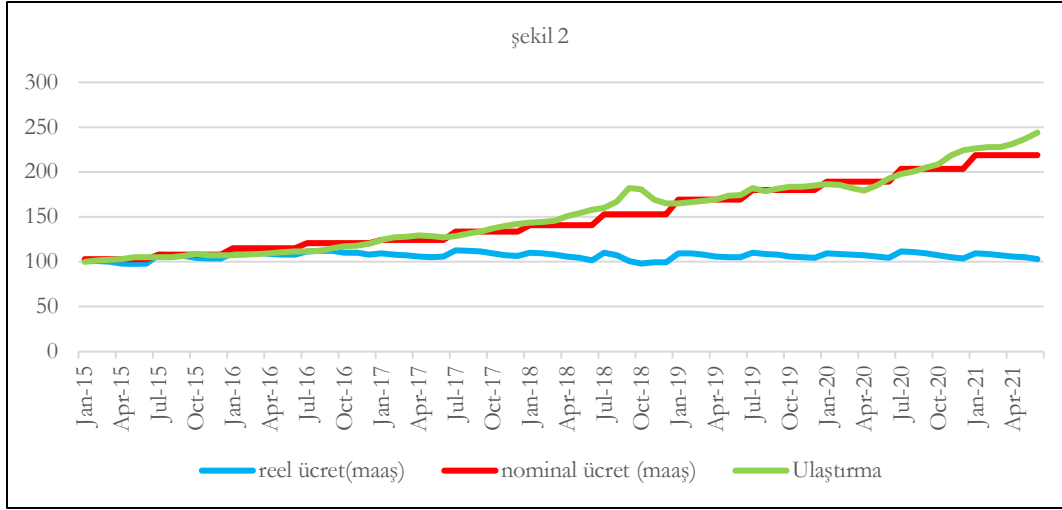

Kaynak: TÜİK

Şekilde görüldüğü üzere birinci dönem TÜFE üzerinde seyreden nominal maaşlar güncel enflasyona maruz kaldıkça erimeye devam etmiş ve her altı ay sonunda TÜFE seviyesine gerilemiştir. 2018 yılında ise TÜFE altında kalarak ciddi bir kayba uğramıştır.

Tablo 1’de bahsettiğimiz 2015-2021 dönemi zam oranları 2016 yılı hariç tüm dönemlerde gerçekleşen enflasyonun altında kaldığından enflasyon farkı oluşmuştur. Çünkü enflasyonun devam ettiği ekonomiler için hiçbir zaman geçmişte gerçekleşen kayıpları, ileriki dönemlere ilave ederek telafi etmek yüz de yüz mümkün değildir. Enflasyon oranı artıkça maaşlılar için yaşanacak olan reel kayıplarda artacaktır. Şekil 1’de de görüldüğü üzere enflasyon oranları artıkça yaşanan reel kayıplarda artmış ve geriye dönük enflasyon farkları maaşlardaki aşınmayı telafi edememiştir. Enflasyonun sabit gelirliler dediğimiz kesim için en önemli sakıncalarından bir tanesi de satın alma gücünün azalmasıdır. Satın Alma Gücünü Azalması: Enflasyon ve satın alma gücünün azalması sıkça aynı anlamda kullanılır. Bu, paranın satın alma gücü söz konusu olunca doğru bir ifadedir. Ancak, tasarruf edilebilir gelirin satın alma gücü burada sınırlandırmaya tabidir, çünkü tasarruf edilebilir gelirin satın alma gücü hem fiyatlar tarafından hem de gelirdeki gelişmeler tarafından belirlenir. Enflasyon orta ve orta gelir seviyesinin altında olan kesimlerin satın alma güçlerini azaltarak, toplum içinde gelir farklılıklarını artırarak kutuplara doğru kaymalara neden olur. (Birinci, Y. 1989). Ücretli (maaşlı) dediğimiz topluluğun büyük kısmının Türkiye açısından dar ve orta kesimli olduğu kabul edilen bir olgudur. Enflasyon karşısında sabit ücretli ve maaşlı kesimin nominal düzeyde gelirleri artmakta iken, reel gelirleri azalmaktadır. Neticede enflasyon nedeniyle toplumun büyük kesimini oluşturan düşük ve orta gelir düzeyine sahip ücretli ve maaşlı kesimin gelir kaybı yaşaması gelir dağılımını bozulabilmektedir (Akbulut, E. 2021). Bahsettiğimiz gelir gruplarının harcama kalıplarını büyük çoğunluğun ulaşım, gıda, konut(kira) harcamalarından oluştuğu görülmektedir. Aşağıdaki grafiklerde kırmızı çizgiler nominal maaş artışlarını ifade ederken mavi çizgiler enflasyondan arındırılmış reel maaşları, yeşil çizgiler ise sırasıyla şekil 2,3,4 de ulaşım, gıda ve konut harcamalarındaki fiyat artışı ifade etmektedir.

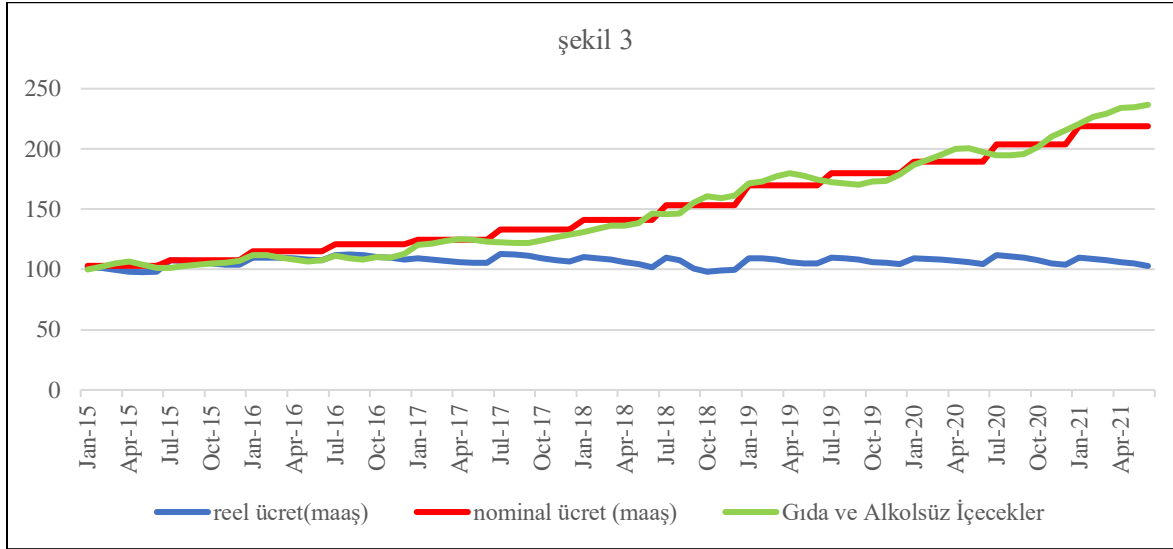
Şekil 2: 2015-2021 Dönemi Nominal, Reel Maaş ve Ulaştırma Fiyat Artışları

Kaynak: TÜİK, 2015=100 Baz

Şekil 2 de görüldüğü üzere geriye dönük enflasyon farkları ve 6'şar aylık zam oranlarının ilave edilerek hesaplanan nominal maaş artışları bile dönem dönem ulaştırma fiyat artışlarının altında kalmıştır. Reel maaş artış tutarları ile ulaşım fiyat artışları arasındaki fark ise 2015'den 2021'e doğru makas şeklinde ciddi bir artış seyretmiştir.

Şekil 3: 2015-2021 Dönemi Nominal, Reel Maaş ve Gıda Fiyat Artışları

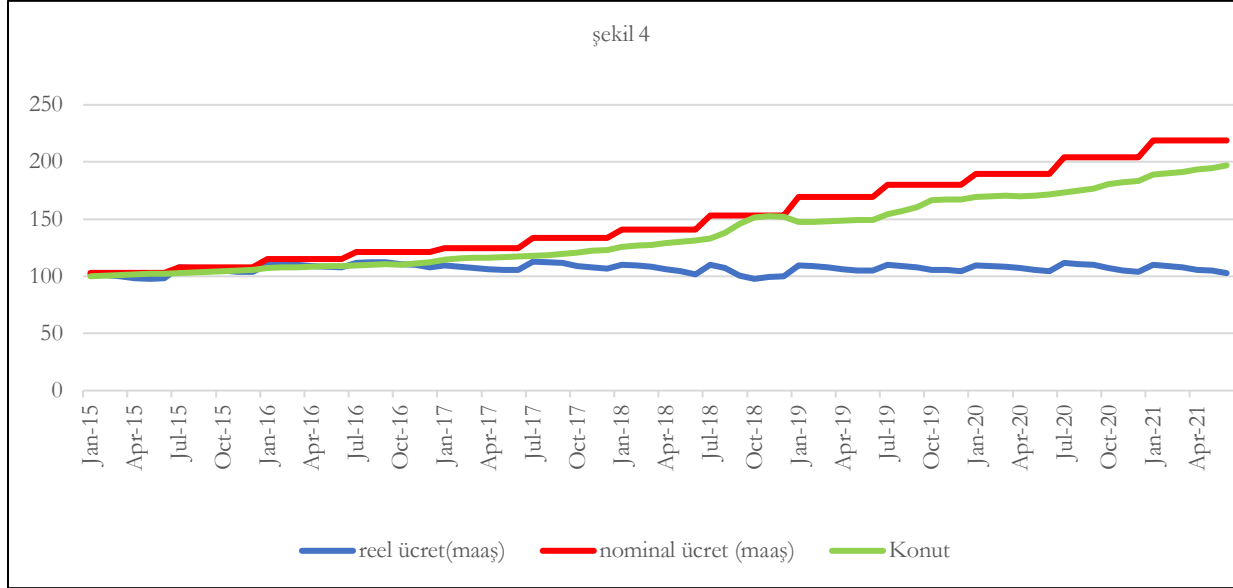

Kaynak: TÜİK, 2015=100

Şekil 3 ve 4'de de geriye dönük farkların eklenmiş olmasına rağmen reel olarak maaş artışları gıda ve konut fiyat artışlarına yetişememiştir. Enflasyon oranları artıkaçta aradaki makas genişlemiştir. Özellikle gerçekleşen enflasyon oranlarının hedeflenen enflasyon oranlarının üzerinde seyrettiği dönemlerde ve 2018-2019 yıllarında Rahip Brunson olayınında etkisiyle yaşanan enflasyon oranı artışlarını etkisiyle ciddi farklar gözlemlenmiştir. Tüm grafiklerde merdiven şeklini andıran kırmızı çizgi grafikte ifade edilen

nominal maaş artışları aslında kısmide olsa geriye dönük enflasyon farklarıyla güncel enflasyonun üzerinde seyretse de geriye dönük enflasyon fark ödemelerinin reel olarak maaşlara bir katkısı olmadığı açıktır.

Şekil 4: 2015-2021 Dönemi Nominal, Reel Maaş ve Konut Fiyat Artışları

Kaynak: TÜİK

4. SONUÇ

Türkiye gibi enflasyonun sürekli bir olgu olduğu gelişmekte olan ekonomilerde uygulanacak politikalarla enflasyonun olumsuz etkilerini en aza indirmek ülke vatandaşlarının yaşam standartları açısından oldukça önemlidir. Genellikle ücretler beklenen enflasyona göre belirlendiğinden maaşlar üzerindeki enflasyonist etkinin telafi edilebilmesi için gerçekleşen enflasyonun beklenen enflasyona eşit olması gerekir. Böyle bir durumda çalışanlar için geriye dönük enflasyon farkıda söz konusu olmayacaktır. Çalışmamızın konusu olan sabit gelirler diye nitelendirdiğimiz maaşlı ve ücretli çalışanlar için enflasyonun sürekli bir olgu olduğu ekonomilerde gelirlerini enflasyondan korumak amacıyla verilen geriye dönük enflasyon farklarının başarılı ve amacına uygun bir araç olmadığı açıktır. Çünkü telafi edilmeye çalışılan kısmın geriye dönük hesaplanması, ücretliler için bazı kayıplara sebep olmaktadır. Bunlar; Zam oranının enflasyonun altında kaldığı dönem için birinci kayıp, enflasyonist dönemlerde geriye dönük farkın da süregelen enflasyona maruz kalmaya devam etmesi açısından ikinci bir kayıp, geriye dönük enflasyon farkı gıda, ulaştırma, konut harcamaları gibi sabit gelirlilerin bütçesinde geniş yer tutan harcamalardaki artışı karşılamakta yetersiz kalmasından kaynaklı olarak da üçüncü bir kayba sebep olmaktadır. Grafiklerden anlaşılacağı üzere özellikle ulaşım ve gıda harcamalarındaki fiyat artışları çoğu dönem maaşlardaki reel kaybı önlemeyi amaçlayan geriye dönük enflasyon farklarıyla da telafi edilememiştir. Bu durum başka bir araştırma konusu olabilecek, enflasyonun neden olduğu gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve halk arasında sözü geçen zengin ve fakir enflasyonunda ayrıca nedenlerinden biridir.

Sonuç olarak çalışmamız da hesapladığımız veriler ışığında, enflasyonun yaşandığı ülkelerde maaşların reel kayıplarını önlemeye yönelik gerçekleştirilen geriye dönük enflasyon fark ödemeleri geçmişte telafi etmede yeterli olamaz. Çünkü hepimizin bildiği üzere enflasyonist dönemlerde hiçbir zaman dünkü

100 lira bu günkü 100 liraya reel olarak eşit olamaz. Bu durum telafisi, en azından enflasyon oranlarının sürekli arttığı dönemlerde çalışanlara refah payı ödemeleri yapılarak, satın alma gücünü sabit tutmayı başarabilmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

AKBULUT, E. TÜRKİYE'DE ENFLASYON, FAİZ, VERGİLER VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ: AMPİRİK ANALİZ. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 147-169.

Aktan, C. C., & Vural, İ. Y. (2002). Gelir dağılımında adalet (siz) lik ve gelir eşit (siz) liği: terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. *Yoksullukla mücadele stratejileri*, 1-21.

BİRİNCİ, Y. (1989). Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4).

Can, A. (2019). *Enflasyon ve enflasyon belirsizliğinin büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Girginer, N., & Yenilmez, F. (2005). Türkiye'de Enflasyonun Ekonometrik Olarak İncelenmesi (1982-2002). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 101-116.

Gürsel, S., & Kavuncu, F. (2019). Gıda enflasyonu yoksulu, ulaştırma enflasyonu zengini vurdu.

Haşım A. (2012). EĞİTİM VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 241-259.

HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI (Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü), <https://www.hmb.gov.tr/>

Kara, A. H., & Orak, M. (2008). Enflasyon hedeflemesi. *Krizler, Para ve İktisatçılar*, Ed. Ercan Kumcu, İstanbul: Remzi Kitabevi, 81-157.

Kibritçioğlu A. (2002), "Causes of Inflation in Turkey: A Literature Survey with Special Reference to Theories of Inflation". in A. Kibritçioğlu, L. Rittenberg ve F. Selçuk (eds), *Inflation and Disinflation in Turkey*, Ashgate, Aldershot, s. 43-76

Öztürk, Nurettin ve Kadir Karagöz (2012); "Relationship Between Inflation and Financial Development: Evidence from Turkey," *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 82-102.

SEYİDOĞLU, Halil. *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Gizem Yayınl, İstanbul, 1992, s.925

TCMB, www.tcmb.gov.tr

TÜİK, <https://www.tuik.gov.tr>

PETROL FİYATLARI VE DÖVİZ KURU ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Sümeyra EVREN ^a

Ahmet AY ^b

ÖZET

Üretim ve tüketim faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi enerji kaynaklarına bağlıdır. Petrol dünya genelinde en fazla kullanılan enerji kaynakları içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle petrol fiyatındaki değişimler gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı tüm ülkelerin makroekonomik dengeleri için önem arz etmektedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ekonomik büyüklükleri farklı kanallardan etkilemektedir. Bu etki kanallarından birini de döviz kuru oluşturmaktadır. Bu çalışmada ham petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişki 1960-2019 dönemi dikkate alınarak VAR modeli analizi yardımıyla test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; uzun dönemde değişkenlerin koentegre olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Petrol Fiyatları, Türkiye Ekonomisi, VAR Analizi

JEL Kodları: C22, F31, Q43

RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICES AND EXCHANGE RATE: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The realization of production and consumption activities depends on energy resources. Petroleum is among the most used energy sources worldwide. For this reason, changes in oil prices are important for the macroeconomic balances of all countries with different levels of development. Fluctuations in oil prices affect economic aggregates through different channels. One of these influence channels is the exchange rate. In this study, the relationship between crude oil prices and exchange rates was tested with the help of VAR model analysis, taking into account the period of 1960-2019. According to the analysis results; it has been concluded that the variables are not cointegrated in the long run.

Keywords: Exchange Rate, Oil Prices, Turkish Economy, VAR Analysis

JEL Codes: C22, F31, Q43

^aDoktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: 0000-003-2218-9169

sumeyra.evren@gmail.com

^bProf. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: 0000-0002-6763-9568

ahmetay@selcuk.edu.tr

1. GİRİŞ

Ekonomik hayatın oluşmasını ve şekillenmesini sağlayan temel bileşenlerden birisi ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesini sağlayan enerji kaynaklarıdır (Kablamacı, 2011: 3). Küresel olarak toplam enerji talebinin %33'ü petrol, %27'si kömür, %24,2'si ise doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarından karşılanmaktadır (BP, 2020). Dolayısıyla fosil yakıtlar içerisinde petrol, kullanılan enerjinin büyük bölümünü tek başına karşılayan en önemli sıvı yakıt kaynağıdır. Ayrıca dünyada alımı ve satımı en çok yapılan emtia olarak dikkat çekmektedir (Pipe, 2013: 4).

Petrol ve petrol ürünleri, enerji kaynakları içerisinde ilk sırada yer almakta ve birçok üretim alanında da hammadde ve yarı mamul olarak kullanılmaktadır. Bu durum, petroldeki fiyat değişimlerini dünya ekonomisi açısından kritik hale getirmektedir.

Gelecekteki fiyat beklentilerinin bugünkü fiyatlar üzerindeki etkisi petrol piyasasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Küresel güç dengelerini etkileyebilecek bir siyasi gelişme bile petrol fiyatlarının dalgalanmasına ve çok kısa bir zaman içerisinde büyük değişimlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Demir, 2007: 166). Bu değişimler ise mikro ve makro ölçekte miktar ve fiyat hareketliliğini beraberinde getirebilmektedir. Nitekim kömürün yerini almaya başladığı yıllardan itibaren petrolün etki alanı ve etki gücü önemli şekilde artış kaydetmiştir (Kablamacı, 2011: 29).

Petrol fiyatlarının etki alanı içerisinde yer alan temel makroekonomik değişkenler; ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, dış ticaret, döviz kuru vb. şeklinde sıralanabilir (Firuzan, 2010: 2). Bu çalışmanın amacı petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların döviz kuru üzerindeki etkisini Türkiye için ekonometrik olarak analiz etmektir. Petrol fiyatlarının döviz kuru üzerindeki etkisi, petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ülkelere göre ayrışır. Petrol fiyatındaki artışlar, ithalatçı ülkelerde dışarıya daha fazla döviz çıkışına neden olarak kurların yükselmesine neden olabilir (Şit ve Alancıoğlu, 2019: 23). Diğer taraftan petrol fiyatlarındaki artış üretim maliyetlerini yükselterek enflasyonist bir etki yaratabilir. Yurtiçi fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artışlar ise yurt dışı fiyatlara göre daha yüksek oranlarda gerçekleştiği takdirde, reel döviz kuru düşüş kaydedecektir. Buna karşılık petrol fiyatlarındaki artış, petrol ihraç eden ülkelerin daha fazla döviz kazanmasını sağlamakta ve böylece söz konusu ülkelerdeki döviz bolluğu kurların düşmesine yol açmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler arasında önemli bir konuma sahip olan Türkiye de, dünyanın başlıca enerji tüketim merkezleri arasında yer almaktadır. Ancak fosil yakıtlar itibarıyla zengin kaynakları bulunmadığı için enerjide dışa bağımlılık oranı oldukça yüksek seviyelerdedir. Bu nedenle piyasaların petrol fiyatlarına karşı duyarlılık derecesi Türkiye gibi ülkelerde oldukça yüksektir. Petrol fiyatlarındaki değişimin döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadığı, uygulanacak politikalar bakımından son derece önemli olduğu için bu çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki bağıntı ele alınmıştır.

Bu çerçevede ilk olarak konunun önemi ve değişkenler arasındaki ilişki ile ilgili teorik bilgiler verilmekte, ikinci bölümde petrol fiyatları ile döviz kuru ilişkisini uygulamalı olarak araştıran bazı çalışmalara ait özet bilgiler sunulmaktadır. Ardından analizde kullanılan veriler tanımlanarak 1960-2019 dönemine ait veriler yardımıyla zaman serisi analizi yapılmıştır. Son bölümde ise bu analizden ortaya çıkan bulgular üzerinde durulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki nedensel ilişkilere yönelik olarak literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Benzer şekilde ekonometrik bulgular da incelenen döneme, ülkelere ve analiz yöntemine göre bu ilişkilerin değişebildiğini göstermektedir. Nitekim uygulamalı çalışmaların bir bölümünde söz konusu değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunduğu görülürken; bazılarında ise negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki bağıntıya yönelik olarak yapılan ekonometrik çalışmalardan bir bölümüne ait özet bilgiler Tablo 1, 2 ve 3’de yer almaktadır.

Tablo 1: Petrol Fiyatları ile Döviz Kuru Arasında Pozitif İlişki Bulan Çalışmalar

Yazar(lar)	Yöntem	Dönem	Ülke	Bulgular
İşler ve Özkan (2021)	VAR Modeli, Granger Nedensellik Analizi, Yapay Sinir Ağı	2003-2018	Türkiye, Brezilya, Meksika, Güney Afrika	Petrol fiyatlarının döviz kuru üzerinde anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Büberkökü (2021)	Panel Nedensellik Testi	1999-2016	20 Gelişen, 14 Gelişmiş Ülke	Her iki ülke grubunda da petrol fiyatları ile döviz kuru arasında çift yönlü bir nedensel ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Ahmed (2019)	Rejim Değişim Modeli	1970:01 2017:05	Pakistan	Petrol fiyatları, döviz kurunu pozitif yönde etkilemektedir.
Öztürk ve Golveren (2019)	ARDL Sınır Testi	2009:01 2019:04	Türkiye	Döviz kuru hareketleri petrol fiyatlarını hem kısa hem de uzun dönemde etkilerken; petrol fiyatlarındaki değişimlerin her iki dönemde de döviz kurları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Şit ve Alancıoğlu (2019)	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, Philipps-Oualiris Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	2008:01 2018:06	Türkiye	Petrol fiyatları ile döviz kurları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu ve değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.
Sağlam ve Güreşçi (2018)	Yapısal VAR Analizi	1985 2015	OPEC Ülkeleri	Petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasında pozitif bir ilişki vardır.
Kaplan ve Aktaş (2016)	Panel Veri Analizi	1995 2014	Çin, ABD, Kanada, Meksika, Rusya	Petrol fiyatlarındaki bir artış reel döviz kurunu pozitif yönde etkilemektedir.
Yılmaz ve Altay (2016)	ARDL Sınır Testi	1985:01 2015:11	Türkiye	Ham petrol fiyatları ile ABD doları kuru arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Ayrıca petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan kura doğru bir oynaklık yayılma etkisi bulunmaktadır.
Blokhina vd. (2016)	Regresyon Analizi	2000 2016	Rusya	Petrol fiyatları ile döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Shafi vd. (2015)	Johansen Koentegrasyon Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli	1971 2012	Almanya	ABD doları kuru ve ham petrol fiyatları arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artışlar kurdaki dalgalanmayı artırmaktadır.
Jiranyakul (2015)	Koentegrasyon Testi, GARCH	1997:07 2013:12	Tayland	Petrol fiyatlarındaki oynaklık döviz kuru oynaklığının artmasına neden olmaktadır.
Adıgüzel vd. (2013)	VAR Analizi	1999:01 1993:03 2001:02	Brezilya Hindistan Türkiye	Hindistan için ham petrol fiyatları ile döviz kurları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken; Türkiye ve Brezilya için döviz kurundan petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir ilişkisi söz konusudur.
Turhan vd. (2012)	VAR Analizi, Etki-Tepki Analizi	03.01.2003 02.06.2010	Gelişmekte Olan Ülkeler	Petrol fiyatlarındaki artışın gelişmekte olan ülkelerdeki yerel para birimlerinin dolar karşısında anlamlı bir şekilde değer kazandığını göstermiştir. Ayrıca alt örneklem olarak alınan 2008 finansal krizinden sonraki dönemde ise petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin kuvvetlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yaylalı ve Lebe (2012)	VAR Analizi	1986:Q2 2010:Q2	Türkiye	Ham petrol fiyatlarındaki artıştan en çok etkilenen değişkenlerden biri nominal döviz kurudur.
Nikbakth (2010)	Panel Veri Analizi	2000:01 2007:12	OPEC Ülkeleri	Petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki vardır.
Öztürk vd. (2008)	Koentegrasyon Testi, Granger Nedensellik Testi	1982:12 2006:05	Türkiye	Petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 2: Petrol Fiyatları ile Döviz Kuru Arasında Negatif İlişki Bulan Çalışmalar

Yazar(lar)	Yöntem	Dönem	Ülke	Bulgular
Ayhan ve Abdullazade (2021)	ARDL Modeli	11.03.2020- 06.11.2020	Türkiye	Petrol fiyatlarında meydana gelen %1'lik artış döviz kuru üzerinde %0,18'lik bir azalmaya neden olmaktadır.
Saidu vd. (2021)	Doğrusal Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL), Asimetrik Doğrusal Olmayan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (NARDL)	1983:Q2 2018:Q4	Güney Afrika, Fas, Fildişi Sahili, Kenya, Gana ve Senegal	Düşen petrol fiyatları Güney Afrika randı, Gana sedisi ve Senegal frangı döviz kurunun değerlendirilmesine yol açarken, Fas dirhemi ve Fildişi Sahili frangı döviz kurunun değer kaybetmesine yol açmaktadır.
Gül vd. (2021)	Modifiye Vektör Otoregresif Modeli	1994-2018	Rusya	Petrol fiyatlarının artması döviz kurunu negatif yönde etkilemektedir.
Terzioğlu (2018)	Markov-Geçiş Vektör Hata Düzeltme Modeli	1980:01 2017:06	Türkiye	Etki tepki fonksiyonlarına göre yüksek oynaklık dönemlerinde petrol fiyatlarında meydana gelen bir şok döviz kurları üzerinde negatif etki yaratmaktadır.
Dücan ve Şentürk (2017)	Yapısal VAR Analizi	2001:01 2016:01	Türkiye	Petrol fiyatlarında meydana gelen bir kırılma döviz kurunda ters yönlü bir etkiye neden olmaktadır.
Dikkaya ve Doyar (2017)	VAR Analizi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	2001:Q1 2014:Q2	Azerbaycan, Kazakistan	Azerbaycan'da döviz kurundan petrol fiyatlarına doğru; Kazakistan'da ise petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Kin ve Courage (2014)	GARCH	1994:01 2012:12	Güney Afrika	Petrol fiyatlarındaki artış Güney Afrika parası olan Rand'ın değer kaybetmesine neden olduğu, Dolayısıyla petrol fiyatlarının döviz kurları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır.
Güneş vd. (2013)	Yapısal VAR Analizi	1995:Q1 2010:Q2	Türkiye	Dünya petrol fiyatlarında meydana gelen bir artış reel döviz kurlarının düşmesine neden olmaktadır.
Novotny (2012)	Granger Nedensellik Testi	1982:01 2010:09	Amerika	Döviz kurunda meydana gelen %1'lik düşüş ham petrol fiyatlarında %2,1'lik bir artışa neden olmaktadır.

Tablo 3: Petrol Fiyatları ile Döviz Kuru Arasında İlişki Bulmayan Çalışmalar

Yazar(lar)	Yöntem	Dönem	Ülke	Bulgular
Olayungbo (2019)	Koentegrasyon Testi, Granger Nedensellik Testi	1986:Q4 2018:Q1	Nijerya	Petrol fiyatları ile döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Benhabib vd. (2014)	Koentegrasyon Testi, VAR Analizi	2003:01 2013:01	Cezayir	Petrol fiyatları ile döviz kuru arasında uzun dönemde bir ilişkisi yoktur. Ancak VAR modeli tahminleri petrol fiyatlarındaki %1'lik artışın Cezayir Dinarının ABD Doları karşısında %0,35 oranında değer kaybetme eğiliminde olduğunu göstermektedir.
Aziz ve Bakar (2011)	Panel Veri Analizi	1980 2008	Kanada, Danimarka, Malezya, Japonya, Pakistan, Güney Afrika, İsviçre, Fildişi Sahili	Petrol ithalatı yapan Japonya, Pakistan, Güney Afrika, İsviçre ve Fildişi Sahili ülkelerinde petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer taraftan petrol ihracatı yapan Kanada, Danimarka ve Malezya 'da petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasında bir ilişki yoktur.

3. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Türkiye ekonomisi için ham petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada 1960-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak zaman serisi analizi yapılmıştır. Bu analizler kapsamında ilk olarak birim kök testleri ile serilerin durağanlıkları sınanmış, uygun gecikme uzunluğu belirlenerek VAR modeli tahmin edilmiştir. Bu çalışmada, kullanılan değişkenler ve veri kaynakları Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken	Tanım	Dönem	Kaynak
PF	Petrol Fiyatları	1960-2019	BP Statistical Review of World Energy
DK	Döviz Kuru USD/YTL	1960-2019	TCMB-EVDS

4. EKONOMİK BULGULAR

Ekonometrik modeller oluşturulurken kullanılan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler kurabilmek ve olası bir sahte regresyon sorununu giderebilmek için serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu nedenle analizin ilk aşamasında serilerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testi ile sınanmış ve elde edilen bulgulara Tablo 5 ve 6'da yer verilmiştir.

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye			Birinci Fark		
	t-istatistiği	Kritik Değerler		t-istatistiği	Kritik Değerler	
PF	-1.696019	1%	-4.124265	-6.772347	1%	-4.127338
		5%	-3.489228		5%	-3.490662
		10%	-3.173114		10%	-3.173943
DK	-1.476529	1%	-4.124265	-7.244234	1%	-4.127338
		5%	-3.489228		5%	-3.490662
		10%	-3.173114		10%	-3.173943

Tablo 6: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye			Birinci Fark		
	t-istatistiği	Kritik Değerler		t-istatistiği	Kritik Değerler	
PF	-1.839905	1%	-4.124265	-6.772347	1%	-4.127338
		5%	-3.489228		5%	-3.490662
		10%	-3.173114		10%	-3.173943
DK	-1.570198	1%	-4.124265	-7.244234	1%	-4.127338
		5%	-3.489228		5%	-3.490662
		10%	-3.173114		10%	-3.173943

Birim kök testi sonuçları; serilerin düzeyde birim kök içerdiklerini, ancak birinci farklarında ise durağanlık probleminin ortadan kalktığını göstermektedir. Nitekim düzeyde hesaplanan t-istatistik değerleri, mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde kritik değerlerinden daha küçük iken; birinci farklarında her birinin t-istatistik değerleri mutlak değer olarak kritik değerlerden daha büyük çıkmıştır.

Birim kök testlerinin ardından VAR modelini tahmin etmek üzere ilk olarak optimum gecikme uzunluğu belirlenmiştir.

Tablo 7: VAR Optimum Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-243.8103	NA	30.82539	9.104084	9.177750	9.132495
1	-119.3688	235.0561*	0.356210*	4.643289*	4.864287*	4.728520*
2	-118.6715	1.265466	0.402895	4.765612	5.133942	4.907662
3	-118.2465	0.739879	0.460795	4.898018	5.413680	5.096888
4	-117.4406	1.343200	0.520399	5.016317	5.679312	5.272008
5	-116.0415	2.228136	0.576058	5.112648	5.922975	5.425159

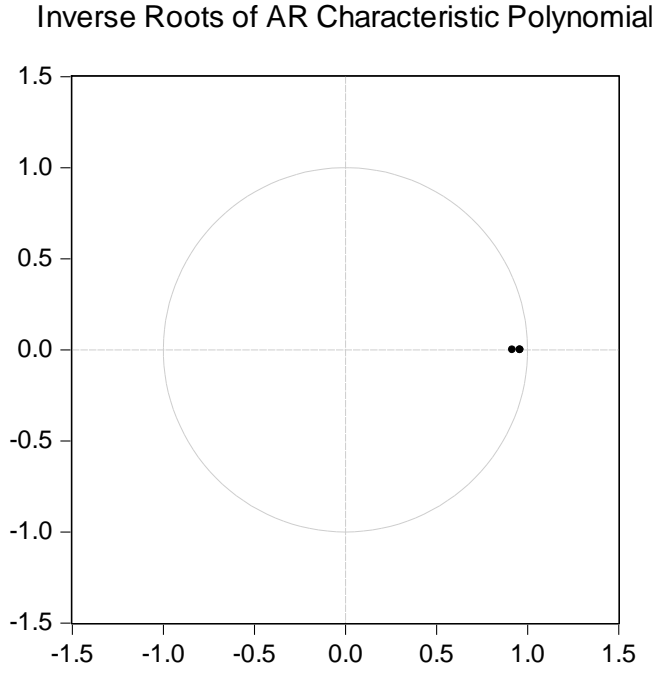
* kritere göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 7'ye göre tüm bilgi kriterleri, tahmin edilecek model için en uygun gecikme uzunluğunu 1 olarak göstermiştir. 1 gecikme uzunluğuna göre tahminlenen VAR modelinin durağanlık açısından sorun taşıyıp taşımadığını belirlemek amacıyla AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumuna bakılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 8 ve Şekil 1'de gösterilmiştir.

Tablo 8: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Kök	Modülüs
0.960119	0.960119
0.917134	0.917134

Modülüs değerinin referans aralığının dışında olmaması (1'den küçük olması) VAR modelinin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Aynı sonuç grafik yardımıyla da desteklenebilmektedir.

Şekil 1: Ar Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu

Ters köklerin birim çember içerisinde yer alması, tahmin edilen modelin durağanlık bakımından bir sorun taşımadığını göstermektedir. Bir sonraki aşamada, 1 gecikme uzunluğuna göre tahmin edilen model esas alınarak serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri Johansen koenteegrasyon testi ile sınanmış ve elde edilen bulgulara Tablo 9'da yer verilmiştir.

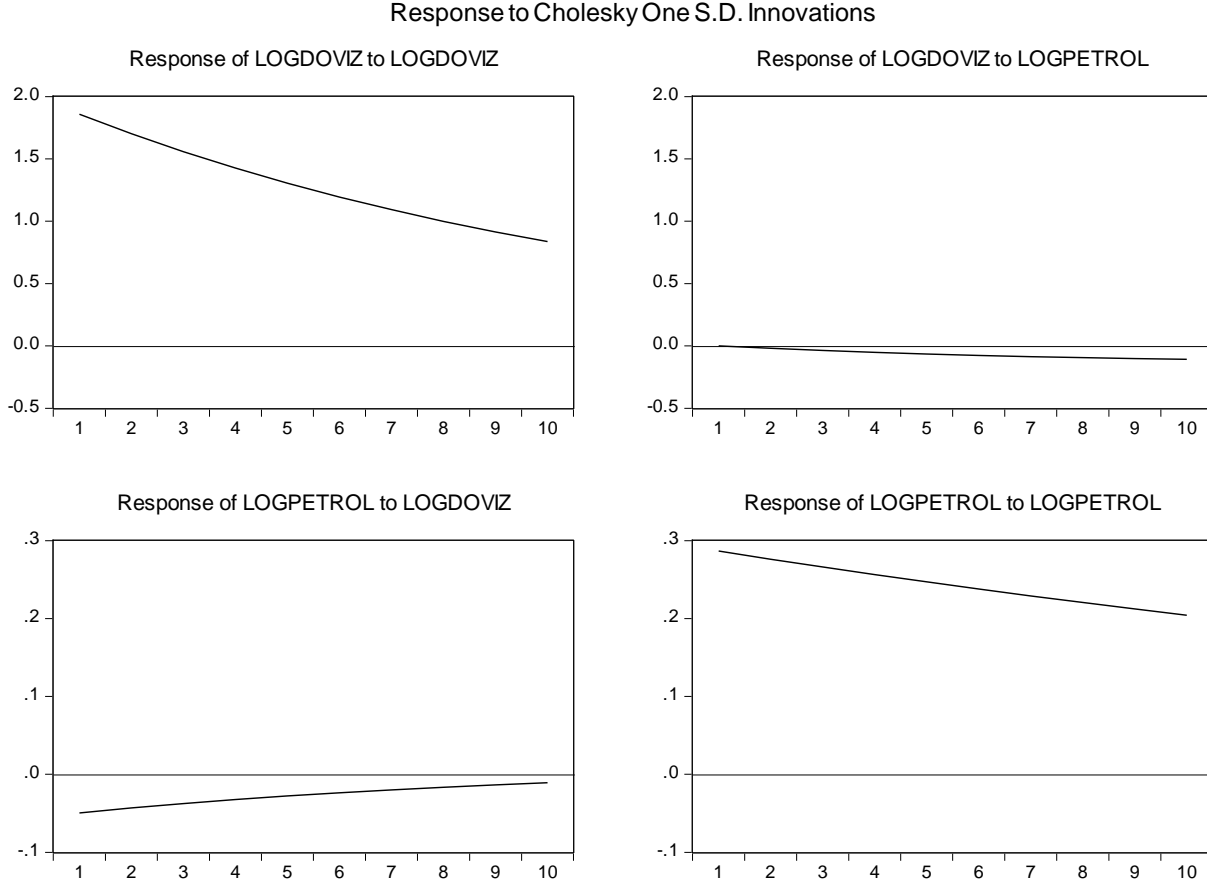
Tablo 9: Johansen Koenteegrasyon Testi Sonuçları

Hipotezler	İz Testi			En Büyük Özdeğer Testi	
	Özdeğer	İz İstatistik	0.05 Kritik Değer	En Büyük Özdeğer İstatistik	0.05 Kritik Değer
Yok	0.052545	5.214893	15.49471	3.076603	14.26460
En az 1	0.036819	2.138290	3.841466	2.138290	3.841466

Koenteegrasyon analizine ilişkin gerek İz Testi ve gerekse En Büyük Özdeğer Testi değerleri, değişkenler arasında koentege vektörün bulunmadığını göstermiştir. Bu sonuç, petrol fiyatları ile döviz kuru serilerinin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri anlamına gelmektedir.

Bir sonraki aşamada ise etki-tepki fonksiyonlarına bakılmıştır. Etki-tepki fonksiyonları ise petrol fiyatlarındaki artışın döviz kurlarını düşürdüğünü göstermiştir.

Şekil 2: Etki-Tepki Fonksiyonları

SONUÇ

Petrol fiyatları ve döviz kurları arasındaki bağıntı gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı tüm ülkelerin makroekonomik dengeleri açısından önem arz etmektedir. Petrol ithalatçısı olmasının yanı sıra özellikle birçok hammadde ve ara mallarında dışarıya bağımlı konumunda olan Türkiye, hem petrol fiyatlarında hem de döviz kurlarındaki dalgalanmalardan etkilenmektedir. Bu çalışmanın amacı, petrol fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 1960-2019 dönemine ait veriler VAR modeli analizi yardımıyla test edilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için birim kök testi yapılmış ve serilerin birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmüştür. Birim kök testlerinin ardından yapılan koentegrasyon testi, serilerin uzun dönemde birlikte hareket etmediklerini göstermiştir. Etki-tepki fonksiyonları ise petrol fiyatlarındaki artışın döviz kurlarını düşürdüğünü ortaya koymuştur. Ulaşılan bu bulgular; Ayhan ve Abdullazade (2021), Gül vd. (2021), Kin ve Courage (2014) ve Güneş vd. (2013)'nin elde ettiği ekonometrik sonuçlar ile benzerlikler göstermektedir.

Petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişki, incelenen dönem, ülke ve analiz tekniğine bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıkların temel nedenleri arasında ise ülkelerin dışa bağımlılık düzeyleri ve/veya uygulanan kur rejimleri belirgin rol oynamaktadır. Türkiye için yapılan bu analize ilişkin bulgular, döviz piyasalarında istikrarı sağlamak amacıyla politika yapıcıların petrol fiyatlarındaki değişimleri yakından izlemeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çünkü petrol fiyatlarında meydana gelen değişimler, döviz kuru dışında diğer makroekonomik değişkenler üzerinde de zincirleme etkileşimlere neden olabilmektedir. Dolayısıyla sonraki çalışmalarda başka değişkenler de modele dahil edilerek analizlerin kapsamı genişletilebilir. Arz ve talep unsurlarının yanı sıra teknik ve siyasi unsurlar da petrol fiyatları üzerinde belirleyici olduğu için, beklenmedik değişimler, ekonomik hedeflerde önemli sapmalar yaratabilmektedir. Bu yüzden petrol yerine farklı enerji kaynaklarının kullanımına olanak tanıyan alanlarda ikame yakıtlara yönelmek önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Ayhan, Fatih ve Abdullazade, Muzligan (2021). Türkiye Ekonomisinde Covid-19 Salgını Sonrasında Petrol ve Altın Fiyatları ile Vaka Sayılarının Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri. *Journal of Yasar University*, 16 (62), 509-523.

Adıgüzel, Uğur, Bayat, Tayfur, Kayhan, Selim ve Nazlıoğlu, Şaban (2013). Oil Prices and Exchange Rates in Brazil, India and Turkey: Time and Frequency Domain Causality Analysis. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 49-73.

Ahmed, Syed Shujaat (2019). Oil Prices and Exchange Rate with Impact of Pre-Dollar and Post-Dollar Regime Dummies. *MPRA Paper 92313*, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/92313/>.

Aziz, Mukhriz Izraf Azman ve Bakar, Abu Nor'Azmin (2011). Oil Price & Exchange Rate: A Comparative Study Between Net Oil Exporting and Net Oil Importing Countries. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 42, 13-28.

Benhabib, Abderrezak, Kamel, Sı Mohammed ve Malıkı, Samir (2014). The Relationship Between Oil Price and The Algerian Exchange Rate. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 16 (1), 127-141.

Blokhina, Tatiana K., Karpenko, Oksana A. Ve Guirinskiy, Andrey V. (2016). The Relationship Between Oil Prices and Exchange Rate in Russia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6 (4), 721-726.

BP (2020). BP Statistical Review of World Energy June 2020.

Büberkökü, Önder (2021). Reel Efektif Döviz Kurları ile Reel Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (26), 291-313.

Demir, İdris (2007). *Uluslararası Petrol Sistemi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dikkaya, Mehmet ve Doyar, Bayram Veli (2017). Causality Among Oil Prices, GDP and Exchange Rate: Evidence from Azerbaijan and Kazakhstan. *Bilgi*, 83, 79-98.

Dücan, Engin ve Şentürk, Mehmet (2017). *Döviz Kuru ve Petrol Fiyatı İlişkisi: Küresel Finans Krizi Sonrası Deneyimler*. (Editörler: Selçuk Koç, Sema Yılmaz Genç, Kerem Çolak). Düünden Bugüne Ekonomi Yazıları. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 53-70.

Firuzan, Esin (2010). Türkiye Petrol Fiyatları Oynaklığının Modellenmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12, 1-17.

Gül, Levent, Doğan, Nükhet ve Berument, Hakan (2021). Petrol Fiyatları, Döviz Kuru Rejimi ve Rusya Ekonomisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 167-180.

Güneş, Sevcan, Gürel, Sinem Pınar ve Cambazoğlu, Birgül (2013). Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal Var Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (20), 1-17.

İşler, Deniz ve Özkan, Turgut (2021). Türkiye ve Diğer Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Makroekonomik Değişkenler ve Döviz Kuru İlişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2). 336-358.

Jiranyakul, Komain (2015). Oil Price Volatility and Real Effective Exchange Rate: The Case of Thailand. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5 (2), 574-579.

Kablamacı, Barış (2011). *Petrol ve Ekonomi*. (1.Baskı). İstanbul: Derin Yayıncılık.

Kaplan, Fatih ve Aktaş, Ali Rıza (2016). Petrol Bağımlısı Ülkelerde Reel Petrol Fiyatlarının Reel Döviz Kuruna Etkisi. *Business and Economics Research Journal* 7 (2), 103-113.

Kin, Sibanda ve Courage, Mlambo (2014). The Impact of Oil Prices on the Exchange Rate in South Africa. *Kamla Raj J Economics*, 5 (2), 193-199.

Nikbakht, Leili (2010). Oil Prices and Exchange Rates: The Case of OPEC. *Business Intelligence Journal*, 3 (1), 83-92.

Novotny, Filip (2012). The Link Between The Brent Crude Oil Price and The US Dollar Exchange Rate. *Prague Economic Papers*, 2, 220-232.

Olayungbo, David Olusen (2019). Effects of Global Oil Price on Exchange Rate, Trade Balance, and Reserves in Nigeria. A Frequency Domain Causality Approach. *Journal of Risk and Financial Management*, 12 (43), 1-14.

Öztürk, İlhan, Feridun, Mete ve Kalyoncu, Hüseyin (2008). Do Oil Prices Affect the USD/YTL Exchange Rate: Evidence from Turkey. *Privredna Kretanja i Ekonomska Politika*, 115, 49-61.

Öztürk, Özcan ve Golveren, Elif (2019), Oil Prices and Exchange Rates Dynamics in Turkey. International Conference on Data Science, *Machine Learning and Statistic*, June 26-29, 299-301.

Pipe, Jim (2013). *Dünya Enerji Sorunları Petrol Nereye Kadar ?*. (1.Baskı). Ankara: Tübitak Yayınları.

Sağlam, Yağmur ve Güreşçi, Gülçin (2018). Petrol Şoklarının Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri: OPEC İçin Yapısal VAR Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 640, 27-47.

Saidu, M. T., Naseem, N.A.M., Law, S.H. ve Yasmin B. (2021). Exploring The Asymmetric Effect of Oil Price on Exchange Rate: Evidence from The Top Six African Net oil Importers. *Energy Reports*, 7, 8238-8257.

Shafi, Khuram, Hua, Liu ve Idrees, Zahra (2015). Exchange Rate Volatility and Oil Prices Shocks and its İmpact on Economic Sustainability. *Management Science Letters*, 5, 59-64.

Şit, Mustafa ve Alancıoğlu, Erdal (2019). Türkiye Ekonomisinde Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi: Ampirik Analiz. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (3), 22-34.

Terzioğlu, Mehmet Kenan (2018). Ham Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru: Markov-Geçiş Hata Düzeltme Modeli. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 339-347.

Turhan, İbrahim, Hacıhasanoğlu, Erk ve Soytaş, Uğur (2012). Oil Prices and Emerging Market Exchange Rates. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, 12 (1).

Yaylalı, Muammer ve Lebe, Fuat (2012). İthal Ham Petrol Fiyatlarının Türkiye'deki Makroekonomik Aktiviteler Üzerindeki Etkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 32 (1), 43-68.

Yılmaz, Alper ve Altay, Hüseyin (2016). İthal Ham Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki Eşbütünleşme ve Oynaklık Yayılma Etkisinin İncelenmesi: *Türkiye Örneği*. *Ege Akademik Bakış*, 16 (4), 655-671.

14. OTURUM

ORMAN YANGINLARININ TOPRAK YANMASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (YEŞİLOVACIK YAKIN ÇEVRESİ ÖRNEKLEMİNDE)

Bektaş SARI^a

İhsan BULUT^b

^aÖğretmen, Anadolu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Eskişehir, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9174-2269

E-posta:

bektassari33@gmail.com

^bÖğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Eğitimi, Antalya, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-4873-3479

E-posta:

ihsanbulut@hotmail.com

ÖZET

Amaç - Çalışma alanında, toprak, hava ve suyun devamlılığını ortaya koyarak, kentin florası ve faunası dikkate alınmış doğal devamlılık amacındayız.

Yöntem - Mevcut araştırma için öncelikle alanyazın taraması yapılmış, orman yangınlarının flora- fauna açısından yaratmış olduğu olumsuzluklara ilişkin çalışmalar incelenmiştir. Yerel halkın orman yangınlarına ilişkin yaklaşımları değerlendirilmiş ve analizleri yapılmıştır. Saha gözlemleri yapılmış ve karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Bulgular -Günümüz ekolojik koşullarına göre, ülkemizin en az % 50'sinin ormanla kaplı olması gerekirken, bugün bu oran % 29 kadardır. Tarım arazileri açılması, yakacak ve yapacak odun kesimi, aşırı hayvan otlatma ve orman yangınları, ülkemizdeki orman azaltıcı başlıca etkenleri oluşturmaktadır. (ÖZEY, 2001)

Sonuç - Yangınla toprağı yanmış bölgedeyapılanağaçlandırmaçalışmalarınıntoprak analizi yaptırılarak, mineral değerlerine uygun fidan ekimi yapılması önemlidir. O toprak üzerinde yaşayanların toprağı canlı öge olarak görmeleri ve bu noktada mineral özelliklerini arttırmaya yönelik programların uygulanması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Flora-fauna, Orman, Orman yangınları, Toprak Coğrafyası, Yeşilovacık

JEL Kodları: Ekolojik Ekonomi, Çevre Ekonomisi, Doğal Kaynak Ekonomisi

EVALUATION OF THE EFFECTS OF FOREST FIRES ON SOIL BURNING (IN THE SAMPLE OF YESILOVACIK NEAR SURROUNDINGS)

ABSTRACT

Purpose - By revealing the continuity of soil, air and water in the study area, the flora and fauna of the city were taken into account and we aim to reveal the natural continuity of the study area.

Methodology - For the current research, first of all, literature review was conducted and studies on the negative effects of forest fires in terms of flora and fauna were examined. Local people's approaches to forest fires were evaluated and analyzed. Field observations were made and mixed research method was preferred.

Findings - According to today's ecological conditions, while at least 50% of our country should be covered with forest, today this rate is 26.4% (ATALAY, 1994). Opening of agricultural lands, cutting of firewood and wood, excessive grazing and forest fires are the main factors reducing forest in our country. (ÖZEY, 2001)

Conclusions - It is important to make a soil analysis of the afforestation works carried out in the area where the soil was burned by the fire and to plant seedlings in accordance with the mineral values. Those living on that soil should see the soil as a living element and at this point, programs to increase its mineral properties should be implemented and disseminated.

Keywords: Flora-fauna, Forest, Forest fires, Soil Geography, Yeşilovacık

JEL Codes: Ecological Economics, Environmental Economics, Natural Resource Economics

1. GİRİŞ

En önemli doğal kaynaklarımızdan biri olan ormanlar; artan nüfus ve giderek genişleyen tarım arazileri, kentleşme ve sanayileşme gibi nedenlerle yoğun bir baskı altındadır. Ülkemizde ormanların azalması ya da ekonomik olarak verimsizleşmesi, artık güncel bir sorundur. Orman azaltıcı faktörlerden birisi de, orman yangınlarıdır. Orman miktarımız yüzölçümünün yüzde 29'u gibi hesaplanırsa da, uluslararası standartlara göre yüzde 16'da olup, enerji projeleri, yapılaşma gibi nedenlerle yok edilen ormanların yerini ağaçlandırmanın tutmayacağını söyleyebiliriz. Ormanlarımız yanıyor. Hem de her geçen gün daha da şiddetlenerek, bir öncekinden daha fazla insan-hayvan canına, doğa tahribatına neden olarak yanıyor.

Yanmamış ve yanmış toprağı inceleyerek arasındaki kimyasal değerler ile besin değerlerini karşılaştırmak, değerleri ortaya koymak öneme değerdir. Verim durumunu incelemek ve bitkilerin yetişmesine uygun değerleri kontrol etmek. Bu bağlamda ekonomisi tarıma dayalı çalışma alanında, toprak, hava ve suyun devamlılığını ortaya koyarak, kentin florası ve faunası dikkate alınmak suretiyle, toprak verimliliğini sürdürülebilir hale getirmek suretiyle tarım ekonomisini, Yeşilovacık ve yakın çevresinin doğal devamlılığını ortaya koymak esastır.

2. YÖNTEM

Mevcut araştırma için öncelikle alanyazın taraması yapılmış, orman yangınlarının flora- fauna açısından yaratmış olduğu olumsuzluklara ilişkin çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca yerel halkın orman yangınlarına ilişkin yaklaşımları değerlendirilmiş ve analizleri yapılmıştır. Saha gözlemleri yapılmak suretiyle çalışmamızın içeriğine yönelik olarak nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada yer aldığı karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

3.BULGULAR

Çalışmada evren kısmı, örnekleme doğrulamak bakımından önemli olması nedeniyle ülkemizin genel fotoğrafı konuya dikkat çekmek bakımından kayda değerdir.

Yangınların toprağın fiziksel özelliklerine etkisinden, genellikle toprağın sıcaklığı, toprak strüktürü ve nemi üzerinde meydana gelen değişiklikler anlaşılır.

- Toprağın ısınması
- Toprak Türü
- Toprak Strüktürü
- Toprağın Nemi

Toprağın Isınması; Yangın sonucu oluşan sıcaklık enerjisi organik maddeleri, toprak organizmasını ve toprak strüktürünü etkiler. Bu nedenle bir yangında toprak ısınmasının derecesinin bilinmesi önemlidir. Bilindiği üzere şiddetli yangınlarda sıcaklık, hızla yukarı doğru yükselir. Bunun sonucu olarak toprak yüzeyinin üstündeki havada, sıcaklığın 800°C'ye; toprak yüzeyinde ise 200°C'ye kadar çıkabileceği tespit edilmiştir. Yangının toprağa olan etkisi ve toprağın ısınma durumu birçok etkenlere bağlıdır (BİLGİLİ,2018).

Toprak Tekstürü; Toprak türü, toprak materyalinin tane büyüklüğü bakımından bileşimini belirten bir kavramdır. Toprak kum, toz ve kil olmak üzere üçe ayrılır. Yangınların çoğunun toprak türüne etkili olmadığını göstermiştir. Yangın görmüş topraklar, görmeyenlere oranla 5 kat daha sert bir yapı kazanırlar.

Toprak Strüktürü; Toprak strüktürü denince, toprak taneciklerini oluşturan kum, toz ve kilin istiflenme şekli anlaşılır. Yangınlarla mineral toprağın yüzü açılınca toprak sertleşir, toprağın strüktürü bozulur. Bunun sonucu olarak da toprağın nem tutma kapasitesi azalır ve böylece toprağın niteliği bozulur.

Toprağın Nemi; Yanmış ormanlardaki toprakların su tutma kapasitesinin %10 -15 arasında bir azalma gösterdiği saptanmıştır. Yangın sonucunda, özellikle aynı alanda sık sık tekrarlanan yangınlarla toprak üstü vejetasyonunu yitirmiş alanlarda toprak gözeneklerinin azalması, toprağın sertleşmesi ve strüktürünün bozulması yüzeysel akışı artırır ve sonuçta erozyonu çoğaltır. Bu durum yangının uzun süreli sonuçlarıdır (BİLGİLİ,2018).

3.3.Orman Yangınlarının Toprağın Kimyasal Özellikleri Üzerine Oluşturduğu Etkileri

Yangının toprağın kimyasal özellikleri üzerine etkileri toprak reaksiyonu (pH) toprak pH'ı besin maddelerinin alınabilirliğini etkileyerek bitki beslenmesi, toprak oluşumu ve gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. Toprak Reaksiyonu (pH) yakma ve yangından sonra toprak pH sınırı yükseldiği, bir başka anlatımla, toprak asitliğinin azaldığı görülür. Bu nedenle yüksek pH derecesine sahip topraklarda yangın danyararlanma sırasında bu gibi sakıncalar ve doğabilecek sonuçlar üzerinde durulmalıdır.

Organik maddenin yangın yoluyla tahrip edilmesiyle, toprak strüktürü bozulur, bitkilerin kolaylıkla yararlanabilecekleri ya da kısa sürede erozyon yoluyla sistem dışına çıkarılabilecek bol miktarda besin maddesi açığa çıkar ve mikroorganizmaların ölebileceği gibi üreme yetenekleri de değişime uğrayabilir.

Yangın şiddetine bağlı olarak çeşitli araştırmacılar, özellikle yüzey toprak tabakalarında, yangından hemen sonra organik madde miktarının azaldığını saptanmıştır (BİLGİLİ,2018).

Azot, pek çok nedenden ötürü, orman ekosistemleri için önemli bir bitki besin maddesidir. Her şeyden önce, bitki büyümesini sınırlayan besin maddelerinin başında gelmektedir. Yangın ya da yakma sırasında azot yüksek sıcaklık derecesinin etkisiyle, bir yandan kolaylıkla buharlaşıp uzaklaşabilirken diğer yandan da uğradığı kimyasal değişimler sonucu bitki büyümesi ya da mineralizasyon için kolaylıkla kullanılabilir forma geçmektedir. Yangın ya da yakmadansonra azot, özellikle azot bağlayabilen mikroorganizmalar yardımıyla tekrar kazanılabilir tek bitki besin maddesidir. Azot değerleri, organik madde değerleri ile ilişkilendirilebilir.

Yangın esnasında meydana gelen aşırı sıcaklık ormanın canlı vejetasyon örtüsü ile hayvanları öldürür ve toprağın fiziksel ve özellikle de kimyasal özelliklerini değiştirerek ekosistemi tehdit eder durum arz eder.

Yangın sonrasında meydana gelen artık mineral maddeler kimyasal etkilere neden olurlar. Bu maddelerin toprakla ilişkileri önemli sonuçlar meydana getirmektedir. Bu zararı yarar hale dönüştürmenin yollarına bakmak gerekmektedir ki ,son dönemde araştırmalara konu olan yanan toprağın geride bıraktıklarını avantaja dönüştürmekte zorunlu bir durumdur (*BİLGİLİ,2018*).

Özellikle yangından sonraki kısa dönem içerisinde pH değerindeki artış gövdesi ve yaprakları yanmış olan, kök kısmından tekrar yeşerecek olan bitkiyi olumsuz yönde etkilemiş ve bu bağlamda topraktaki PH derecesinin ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Burada şunu da açıklamak gerekir ki, yangının toprak faunasına olan zararlı etkisi, toprak üstü örtüsünün tırmıklanmasıyla azaltılmaktadır. Yangından sonra bakteriler popülasyonunda bir değişim beklenmektedir. Zira, bakterilerin gelişmesi için kritik bir faktör olan pH, yangından sonra genellikle yükselmektedir. Yangından sonra yapılan araştırmalar da büyük ölçüde bakteriler tarafından gerçekleştirilen nitrifikasyonun arttığını saptamıştır. Yapılan araştırmalarda, mineral toprağın sterilizasyonu önemli sayılabilecek oranda toprağın bakteri oranını etkilemediği saptanmıştır. Bilindiği üzere topraktaki organizma faaliyeti en çok toprağın üst kısmında olmaktadır. Arka arkaya aynı alanda tekrarlanan yangınları, özellikle toprak yüzeyine yakın olan organizmaların miktarını azalttığı saptanmıştır. Fakat yangından sonra toprağın ortalama sıcaklığının yükselmesi, organizmaların miktarını arttırıcı etki yaptığı görülmektedir, kimyasal faktörler de toprağın biyoloji faaliyetlerini etkilemektedir.

08 Temmuz 2008 tarihinde Gülnar yakınlarında çıkan orman yangını sahilde bulunan Yeşilovacık ve Büyükeceli Beldelerine doğru yayılmış ve flora ve faunaya büyük zararlar vermiştir.

30 Temmuz 2021 tarihinde Yeşilovacık ve yakın çevresinde meydana gelen yangın aynı ülkemizde yaygın bir şekilde gerçekleşmiştir. Buna benzer yangınlar lokal anlamda kalıcı etkiler bırakmakta ve flora fauna açısından içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemektedir.

4.SONUÇ

Çalışma alanı olan Yeşilovacık ve çevresinde yangınlar konusunda halkımızı bilinçlendirmek ve yangınlardan sonra toprağın verimini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak öncelik olmalıdır; ancak bu çalışmalarda gönüllülük ve sürdürülebilirlik esas teşkil etmelidir. Yangınla toprağı yanmış bölgedeyapılan ağaçlandırma çalışmalarının toprak analizi yaptırılarak mineral değerlerine uygun fidan

ekimi yapılması ve bu hususta devletin önyak olarak labaratuvar analizlerini teşvik etmesi gerekmektedir.O toprak üzerinde yaşayanların toprağı canlı öge olarak görmeleri ve bu noktada mineral özelliklerini arttırmaya yönelik programların uygulanması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.Orman yangınları nedeniyle topraktaki yanmış mineralleri tespit ederek zenginleştirmeye yönelik önlmeler alınması şarttır. Doğa Koruma planı kapsamında orman yangınlarının toprağın da yanması ve verimsizleşmesine yol açması bakımından da ele alınması gerekmektedir. Toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik parametrelerinin yanmış toprak üzerinde kalite açısından ekosistemi tehdit eder nitelikte olduğu gözlenmiştir. Buna yönelik bilimsel tedbirler alınmalıdır. Doğal besin elementi döngüsünün artırılması, gübreleme programının toprak analiz sonuçlarına göre yapılması ve sadece yananın orman değil toprak olduğunu unutmamak ve sürdürülebilir önleyici tedbirler ve yangınlara istinaden geleceğın rantabl bir şekilde planlamasının yapılması elzemdir. Şiddetli yangınların toprak üstünde yer alan tüm biyokütleyi yok ettiği göz önüne alındığında, bitkilerin yangının sık görüldüğü ekosistemlerde halen var olabildiklerini gözlemek oldukça şaşırtıcıdır. Bu noktada, yangının eski bir faktör olduğunu ve doğal seçim yoluyla evrim kuramının mekanizmalarını akla getirmek, bitkilerin yüz milyonlarca yıllık evrimsel süreç içerisinde yangınla başa çıkmayı bir şekilde “öğrenebilecekleri” düşüncesini daha akla yakın kılacaktır. Gerçekten de, günümüzde yangına eğilimli ekosistemlerde karşımıza çıkan bazı uyarlanmalar, bitkilerebuortamlardayangınla birlikte yaşama ve hatta yangın sayesinde hayatta kalma olanağı sunmaktadır (Tavşanoğlu ve Gürkan, 2004; Paula ve diğ., 2009).

Coğrafi derinlikte ekosistemin sürekliliğı kayda değerdir. Ormanlar değerimizdir.

KAYNAKÇA

ATALAY, İ., 1994, Türkiye Vejetasyon Coğrafyası. Ege Üniv. Basımevi Bornova, İzmir, s. 9.

ÖZEY, R., 2001, Günümüz Dünya Sorunları. Aktif Yayınevi, İstanbul, s. 227.

Paula, S., Naulin, P. I., Arce, C., Galaz, C., Pausas, J. G. “Lignotubers in Mediterranean basin plants”, Plant Ecology 217:661-676, (2016).

Tavşanoğlu, Ç., Gürkan, B. “Akdeniz Havzası'nda bitkilerin kuraklık ve yangına uyumları”, Ot Sistematik Botanik Dergisi 11:119-132, (2004).

Silifke Orman İşletme Müdürlüğü

Silifke İlçe Tarım Müdürlüğü

BİLGİLİ, Ertuğrul; KTÜ Orman Fakültesi Öğretim Üyesi(Erişim tarihi:16.12.2020)

ÖZKAZANÇ Nuri Kaan, ERTUĞRUL,Mertol ; Bartın Üniversitesi, Bartın Orman Fakültesi 74100-BARTIN(Erişim tarihi:23.12.2013)

<http://ogm.gov.tr>'den alınmıştır. (Erişim tarihi 14.11.2020)

AKDERE-YEŞİLOVACIK ÇİMENTO FABRİKASI İLE YEŞİLOVACIK LİMANI ARASINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR YEŞİL ULAŞIM SİSTEMİ ÖNERMESİ

Bektaş SARI^a

İhsan BULUT^b

ÖZET

^aÖğretmen, Anadolu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Eskişehir, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9174-2269

E-posta:

bektassari33@gmail.com

^bÖğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Eğitimi, Antalya, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-4873-3479

E-posta:

ihsanbulut@hotmail.com

Sürdürülebilir, çevre dostu planlamayı ÇED projesine uygun maliyeti cazip bir şekilde hayata geçirmeye yönelik önerilerimizi ortaya koyarak, literatür de pek az rastladığımız ihmal edilmiş bölge olduğunu düşündüğümüz Yeşilovacık ve yakın çevresine doğal ruhu zedelemeyen projeler önermektir. Öncelikle literatür taraması yapılarak, ulaşım da sürdürülebilirlik kapsamında birçok çalışma incelenmiştir. Saha gözlemleri yapılmış ve nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılarak betimsel olarak yürütülmüştür. Yeşilovacık mahalle sınırları içerisinde faaliyet gösteren adeta çimento fabrikası için kurulan halihazırdaki limanla ulaşım bakımından fizibilitesinin yeterli olmadığı kanısındayız. Bu kapsamda çalışmamızın amacına istinaden uygun şartlarda ekonomik ve çevre dostu bu yol sürdürülebilir ulaşımın ruhuna uygun olacağı ortadadır. Uluslararası antlaşmalara göre İnsan yaşamını, doğal hayatı, korunması gereken yerleri, duyarlı yöreleri, yeraltı sularını çok daha kötü şartlara götürecektir. Mevcut limandan 11 km daha kısa, insanları doğayı ve karayolu trafiğini de olumsuz etkilemeyecek şekilde önerdiğimiz mevkide yeni liman yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: ÇED, Liman, Sürdürülebilir ulaşım, Ulaşım Coğrafyası, Yeşil yol

JEL Kodları: Bölgesel Taşımacılık, Karayolu, Karayolu Taşımacılığı, Transit, Taşımacılık, Ulaştırma Ekonomisi, Kent İçi Ulaşım Sistemleri, Taşıtlar.

PROPOSAL FOR A SUSTAINABLE GREEN TRANSPORTATION SYSTEM BETWEEN AKDERE-YEŞİLOVACIK CEMENT FACTORY AND YEŞİLOVACIK PORT

ABSTRACT

Our aim is to propose projects that do not harm the natural spirit of Yeşilovacık and its surroundings, which we consider to be a neglected area that we rarely see in the literature, by presenting our proposals for implementing sustainable, environmentally friendly planning in an attractive way in accordance with the EIA project. First of all, a literature review was made and many studies were examined within the scope of sustainability in transportation. Field observations were made and it was carried out descriptively using the case study pattern, which is one of the qualitative research methods. We are of the opinion that the feasibility of the current port, which was established for a cement factory operating within the boundaries of Yeşilovacık district, is not sufficient in terms of transportation. In this context, it is obvious that this economical and environmentally friendly road will comply with the spirit of sustainable transportation, under appropriate conditions, in accordance with the purpose of our study. According to international agreements, it will lead human life, natural life, places to be protected, sensitive areas and groundwater to much worse conditions. A new port should be built at the proposed location, 11 km shorter than the current port, in a way that will not adversely affect people, nature and road traffic.

Keywords: EIA, Port, Sustainable transportation, Transportation Geography, Green road

JEL Codes: Regional Transportation, Road, Road Transportation, Transit, Transportation, Transportation Economy, Urban Transportation Systems, Vehicles.

1. GİRİŞ

Yeşilovacık çalışma alanı Silifke ilçesi mahallesi kapsamında, eski adı Hacısaklı olan, Silifke'ye bağlı yaklaşık 7 kilometrelik kıyı kesimine sahip bir sahil kasabasıdır. Yeşilovacık ekonomisinin en az % 70'i tarıma dayalıdır. Büyük bir tarım etkinliği ve potansiyeli bulunan çalışma sahamızda tarım ve hayvancılık temel ekonomik geçim kaynağıdır. Sürdürülebilirlik kavramını burada gelecek nesillerin kaynaklarını tüketmeden kaynak harcamak şeklinde özetleyebiliriz. Hızla büyüyen şehirlerde insanların sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin artması ile nüfus da artmakta ve bu artan nüfusun ulaşım talebi de sürekli yükselmektedir. Kalabalık toplulukların araçlar ile özellikle şehir içindeki toplu hareketleri bir trafik karmaşasını da beraberinde getirmektedir. Yaşanan bu karmaşa içine aldığı kişileri hem ekonomik açıdan, hem de sağlık açısından olumsuz etkilemektedir. Yani kendi kendimize yarattığımız bu durum bütün kaynaklarımızı fütursuzca tüketmemize ve gelecek nesillerin kaynaklarını da azaltmamıza sebep olmaktadır.

Mekânsal büyüme ve gelişme, yerleşim alanlarını birbirinden uzaklaştırarak ulaşım maliyetlerinin artmasına ve taşıma hizmetinin etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kentsel ulaşım sistemlerinin erişilebilir hale getirilememesi ulaşım ve trafik sorunlarına yol açmaktadır. Kentte yaşayanlar, ulaşım sorunları yüzünden, trafik yoğunluğu, maddi kayıplar, gürültü, çevre kirliliği gibi olumsuzluklarla karşılaşmaktadır.

Ulaşım olanakları, kentlerin sosyal, ekonomik ve fiziksel gelişmeleri üzerinde büyük bir öneme sahiptir. Yer seçiminde, kentsel hizmet alanlarının erişilebilirliği temel faktörlerden biridir. Nitekim kentsel genişleme, ulaşım ağları çevresinde gelişmektedir. Özellikle yerleşim alanlarının yüksek kapasiteli karayolları ve ana ulaşım bağlantıları üzerinde ve erişilebilirliğin yüksek olduğu çevrelerde toplandığı görülmektedir. Çalışma alanı olan Akdere-Yeşilovacık çimento fabrikası ile Yeşilovacık Limanı arasındaki rantabl olmayan ulaşım bağlantı güzereğahi dikkat çekicidir. Günümüzde yaygınlaşmaya başlayan yeşil ulaşım sistemi sürdürülebilirliğin de temelini oluşturmaktadır.

2. AMAÇ

Sürdürülebilir ulaşım sistemlerinde odak nokta, maliyet ve zaman merkezli davranış boyutudur. Ancak bura da ihmal edilmemesi gereken durum; çevre uyumlu projeler boyutudur. Uluslararası antlaşmalara göre İnsan yaşamını, doğal hayatı, korunması gereken yerleri, duyarlı yöreleri, yeraltı sularını çok daha kötü şartlara götüreceği yadsınamaz bir gerçekliktir. Her şeyden önemlisi ilan edilmiş turizm bölgesi olmasına istinaden mevcut tesisleri, kısa vadede yapılması ön görülen turizm projelerini de olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı mevcut liman sanayi limanı olarak artan oranda problem üretmeye devam edecektir ki bu limanın turizm limanına dönüştürülmesi bir zorunluluktur. Sürdürülebilir, çevre dostu planlamayı ÇED projesine uygun maliyeti cazip bir şekilde hayata geçirmeye yönelik önerilerimizi ortaya koyarak, literatür de pek az rastladığımız ihmal edilmiş bölge olduğunu düşündüğümüz Yeşilovacık ve yakın çevresine daha akılcı ve uzun vadeli, doğal ruhu zedelemeyen önerilerde bulunmak kaçınılmazdır.

2. YÖNTEM VE GEREÇLER

Mevcut araştırma için öncelikle literatür taraması yapılarak, ulaşımda sürdürülebilirlik kapsamında birçok çalışma incelenmiştir. Ayrıca yerel halkın yaklaşımları değerlendirilmiş ve dikkate alınmıştır.

Saha gözlemleri yapılmıştır. Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılarak betimsel olarak yürütülmüştür. Durum çalışmaları, bilimsel sorulara cevap aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşımdır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2017).

3. BULGULAR

Yeşilovacık mahalle sınırları içerisinde faaliyet gösteren adeta çimento fabrikası için kurulan hâlihazırdaki limanla tesis arasındaki ulaşımın yerinde olmadığı ortadadır. Bu kapsamda çalışmanın amacına uygun ekonomik ve çevre dostu yol diye adlandırdığımız alternatif ulaşım bağlantısının ivedi bir şekilde yapılması uzun vadede sürdürülebilir ulaşımın ruhuna uygun olacağı ve Yeşilovacık şehir içi ulaşımın karşılaşılabileceği risklerin ortadan kalkacağı sonucu karşımıza çıkmaktadır. Liman bulunduğu konumu itibarıyla ÇED raporu açısından su ekosistemine de zarar vermektedir. Burası yoğun sanayi trafiğinin lojistik merkezi konumundadır. Gerçekleştirilen büyük ölçekli sanayi işlerinde kömürün limandan çimento fabrikasına ağır tonajlı kamyonlar yardımı ile nakliyesi kısmında bu iş için ayrılmış özel bir yol oluşturulmaması neticesi kent içi yol kullanımı esnasında, kent içerisinde yaşam süren vatandaşlar açısından gürültü kirliliği, güvenlik ve alt yapı açısından riskler oluşturmaktadır. Ağır tonajlı kamyonlar kömür yükleri ile birlikte kent içerisinde vatandaşlar ile aynı yolu kullanmaktadırlar ki, kullanım esnasında vatandaşların her an trafikte bu ağır tonajlı kamyonlar ile karşılaşılabilecekleri ve de kazaların oluşabilme riski de kuvvetlidir. Çimento fabrikası kurulum işi kapsamında kullanılmak üzere inşa edilen Yeşilovacık liman sahası ile fabrika sahası arasında sürdürülecek taşımacılık faaliyetlerinde, bu iş için ayrılmış özel bir yol kullanılması proje planına göre zorunludur. Proje planında bir zorunluluk olarak kullanılması gereken özel yol, liman sahası ile çimento fabrikası sahası arasında taşımacılık faaliyetleri başlamasına karşın kullanılmamaktadır. Bu güzergâh arasında proje planında belirtildiği şekli ile ayrılmış ya da sonradan yapılmış bir yol da bulunmamaktadır. Bu yol Yeşilovacık imar planına işlenmiş fakat büyükşehir yasası kapsamında Yeşilovacık'ın mahalle olması kapsamında bir türlü sorun çözülememiştir. Öyle ki, proje planlamasında yapımı zorunlu yol zaman ve maliyet planlaması engeline takılmış görünmektedir. Başka bir sorun da liman işletilmeye başladıktan sonra, limandan yapılan kömür, çimento, klinker yükleme ve boşaltma esnasında meydana gelen toz artıklarda yöre sakinlerinin hayatına girmiş bulunmaktadır. Liman işlevde olmasına rağmen yol hala sorun teşkil etmektedir. Liman için mahalle yolu kullanılmaya devam edilmektedir. Mevcut durumda 5 000 000 ton/yıl yükleme boşaltma, 250 gün kabul olarak devam ettiğini düşünürsek 20.000 ton /gün yapar ve bu da dolu - boş kamyonları hesap edersek, günlük 2000 araç trafiği, kapasite artarsa bu günlük 4000 kamyon demektir. Yeşilovacık şehir içi yol ve altyapı sistemi bu ağırlığı ve yoğunluğu kaldırma kapasitesinden hayli uzaktır. Yüksek tonajlı kamyonların mahalle arasında nakliye yoğunluğu artarak devam etmektedir. Yılın neredesye ortalama 250 günü meltemle 50 günden fazla Lodosla içiçe olan çalışma alanımız bu rüzgârların da tetikleyici etkisiyle yaşam alanına, kömürlü, çimento ve klinker tozlu olarak esmekte ve özellikle de limanda yükleme-boşaltma anındaki toz yoğun bir şekilde yöre sakinlerinin sağlığını tehdit etmektedir. Yılın büyük bir kısmı sıcak olan bir bölgede, yoğun kamyon trafiği ile limandan eski Mersin- Antalya yoluna kadar olan mahalle içi ulaşım bağlantı kesiminde; lastik

kalıntıları, toz ve gürültü yaşamı kısıtlar hale getirebilmektedir. Bölgede KOAH hastalığı şikâyetleri artmaya başladı. İskelelere yanaşan gemiler denize atıklar içeren sintoneleri boşaltmakta ve deniz yağ tabakası ile kaplanmaktadır. Limanın hemen yanı başındaki Tarım orman bakanlığına bağlı balıkçı barınağında balıkçılar tozdan direkt etkilenmekte, iş yerleri olan sandallar ve iş araçları malzemeler yoğun bir toz tabakasıyla kaplanmaktadır. Liman inşaatından sonra yer altı sularının da tuzlandığı şikâyetleri de yoğun bir şekilde devam etmektedir. Liman ve eklentilerinin yol başta olmak üzere çözümlenmesi elzemdir. ÇED'e göre projenin gerçekleşmesi için kendine ait yolunun olması zorunluluktur. Liman için yol hinterland açısından olmazsa olmazdır. Bu bağlamda maliyet ve zaman hesaplaması da önemli bir gerçektir.

3.1. Mevzuat Bakımından Değerlendirme

ÇED Yönetmeliği'nin Ek 5. Duyarlı Yörelere başlığında ve 3 alt başlıkta değinilen maddelere göre bölgemizin yeniden planlanması gerekmektedir.

Milli Parklar Kanunu'nun 2 nci maddesinde tanımlanan ve bu Kanunun 3 üncü maddesi uyarınca belirlenen "Milli Parklar", "Tabiat Parkları", "Tabiat Anıtları" ve "Tabiat Koruma Alanları",

Limanın hemen yakınında güney-doğusunda yaşayan geyiklerin yaşam alanı tehdit altındadır. Kara Avcılığı Kanunu uyarınca belirlenen "Yaban Hayatı Koruma Sahaları, Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ve Yaban Hayvanı Yerleştirme Alanları", Bu ormanlık alan aynı zamanda yaban hayatı yerleştirme alanı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3 üncü maddesinin birinci fıkrasının "Tanımlar" başlıklı (a) bendinin 1., 2., 3. ve 5. alt bentlerinde "Kültür Varlıkları", "Tabiat Varlıkları", "Sit" ve "Koruma Alanı" olarak tanımlanan ve aynı Kanun ile 17/6/1987 tarihli ve 3386 sayılı Kanunun (2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddelerin Eklenmesi Hakkında Kanun) ilgili maddeleri uyarınca tespiti ve tescili yapılan alanlar şöyle değerlendirilebilir. Limanın hemen girişinden güneye doğru olan bölge sit alanı olmasına rağmen, zaman içinde yok edilme planı ile karşı karşıyadır. Su Ürünleri Kanunu kapsamında olan Su Ürünleri İstihsal ve Üreme Sahaları, Başta mevcut limanın olduğu yer nisan ayından sonra Balıkların üreme için topluca sığındıkları bir koydu. Şimdi onlara ne oldu bilinmiyor. Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği'nin 17-18- 19. ve 20. maddelerinde tanımlanan alanlar, Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'nde tanımlanan alanlar, Çevre Kanunu'nun 9. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu tarafından "Özel Çevre Koruma Bölgeleri" olarak tespit ve ilan edilen alanlar, Boğaziçi Kanunu'na göre koruma altına alınan alanlar, Orman Kanunu uyarınca orman alanı sayılan yerler, Limanın hemen güneydoğusu hem kızılçam, hem de maki ormanları ile kaplıdır. Ayrıca defne, sandal, pırnal, kekik, dağ çayı gibi endemik bitkilerin yaşam alanı olan bir bölge, Kıyı Kanunu gereğince yapı yasağı getirilen alanlar, kıyıya ev bile yapamazken, 80 metre yüksekliğinde, insanların rüzgârını perdeleyen, silolar dikkat çekicidir.

3.2. Ülkemizin Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmeler Uyarınca Korunması Gerekliliği Alanlar

"Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi" (BERN Sözleşmesi) uyarınca koruma altına alınmış alanlardan "Önemli Deniz Kaplumbağası Üreme Alanları"nda belirtilen I. ve II. Koruma Bölgeleri, "Akdeniz Foku Yaşama ve Üreme Alanları", Bölgemiz Akdeniz foku, caretta caretta kaplumbağaları üreme yeri ayrıca liman bölgesi balıkların sürüler halinde sığındıkları ve yumurtladıkları yerler. "Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi" (Barcelona Sözleşmesi)

uyarınca korumaya alınan alanlar, "Akdeniz'de Özel Koruma Alanlarının Korunmasına Ait Protokol" gereği ülkemizde "Özel Koruma Alanı" olarak belirlenmiş alanlar, Cenova Bildirgesi gereği seçilmiş Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından yayımlanmış olan "Akdeniz'de Ortak Öneme Sahip 100 Kıyusal Tarihi Sit" listesinde yer alan alanlar, Cenova Deklerasyonu'nun 17 nci maddesinde yer alan "Akdeniz'e Has Nesli Tehlikede Olan Deniz Türlerinin" yaşama ve beslenme ortamı olan kıyusal alanlar, "Dünya Kültür ve Tabiat Mirasının Korunması Sözleşmesi"nin 1 inci ve 2 nci maddeleri gereğince Kültür Bakanlığı tarafından koruma altına alınan "Kültürel Miras" ve "Doğal Miras" statüsü verilen kültürel, tarihi ve doğal alanlar, "Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanların Korunması Sözleşmesi" (RAMSAR Sözleşmesi) uyarınca koruma altına alınmış alanlar, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi.

3.3. Korunması Gereken Alanlar

Onaylı çevre düzeni planlarında, mevcut özellikleri korunacak alan olarak tespit edilen ve yapılaşma yasağı getirilen alanlar (tabii karakteri korunacak alan, biogenetik rezerv alanları, jeotermal alanlar ve benzeri), Tarım alanları: tarımsal kalkınma alanları, sulanan, sulanması mümkün ve arazi kullanma kabiliyet sınıfları I, II, III ve IV olan alanlar, yağışa bağlı tarımda kullanılan I. ve II. sınıf ile, özel mahsul plantasyon alanlarının tamamı, sulak alanlar: doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suların durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gel-git hareketinin çekilme devresinde 6 metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan, başta su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık sazlık ve turbiyeler ile bu alanların kıyı kenar çizgisinden itibaren kara tarafına doğru ekolojik açıdan sulak alan kalan yerler, göller, akarsular, yeraltı suyu işletme sahaları, yer altı sularımıza deniz suyu karışmış ve de acıdır. Liman inşaatı için kullanılan fore kazıklar, çimento fabrikasında açılan kontrolsüz artezyen kuyular önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Bu şartlarda ortaya konulan problemin uluslararası antlaşmalara göre İnsan yaşamını, doğal hayatı, korunması gereken yerleri, duyarlı yöreleri, yeraltı sularını çok daha kötü şartlara götüreceği muhakkaktır. Aynı zamanda ilan edilmiş turizm bölgesi olmasına karşın, mevcut tesisleri, kısa vadede yapılması ön görülen turizm projelerini de olumsuz etkileyecektir de diyebiliriz. Bu sebeplerden dolayı mevcut liman sanayi limanı olarak artan oranda sorun olmaya devam edecektir. Bu liman turizm limanına dönüştürülmeli, çevre düzenlemesi kara ve su ekosistemini koruyucu kapsamda ıslah edilmesi gerekmektedir.

Sorun olduğu ortada olan mevcut limanın bulunduğu yerden 11 km daha kısa, insanları doğayı ve karayolu trafiğini de olumsuz etkilemeyecek şekilde, çimento fabrikasının Mersin-Antalya yoluna çıktığı noktadan, Güneydoğuya doğru 1000 mt ve de yükseltiden itibaren 500 metre bir tünel açılarak, Dana adasının yaklaşık 800 metre doğusuna gelecek şekilde bölgeye yeni bir liman yapılmasının uzun dönemde sorunu çözecek ve rantabl bir yatırım olacaktır.

Ayrıca önerdiğimiz bu güzergâh diğer ulaşım bağlantısına göre yaklaşık 12 km. daha kısa olacaktır. ÇED yönetmeliğinin duyarlı yerler kriterine uygundur. Draftı 30-40 metre dir. 150.000 tonluk gemiler yanaşabilecektir. Fabrika ile çift yönlü sistem kurulabilir. Yaşam alanından uzak ve tehdit etmez durumundadır. Vakitten ve nakitten tasarruf ile yeni limanı ve tüneli yapabiliriz. Yeşilovacık'taki limanı da turizm limanı olarak değerlendirebiliriz. Eski liman Turizm bakanlığına devredilerek, yeni limanın

finansı karşılanabilir. Ek yatırım ile harcanacak maliyete bu liman yapılabilir. Çalışma ulaşım coğrafyası alanında emsallerinden ziyade, hem var olan alternatif ulaşım sistemini geliştirerek çevreye duyarlı, hem de maliyeti uygun olması bakımından farkındalık arz etmektedir.

KAYNAKÇA

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş., & DEMİREL, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods]*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tevfik OVACIK'a projemizin yazım aşamasında verdiği destekten dolayı teşekkür ederiz.

Silifke Turizm Danışma Bürosu

<http://www.csb.gov.tr/gm/ced/index.php?Sayfa=duyuruliste&II=1> **(Erişim tarihi 14.11.2021)**

GELİR DAĞILIMI VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİR GRUPLARININ HARCAMA TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI (2005-2019)

Eda ÇİFCİ^a

Savaş ERDOĞAN^b

^a Selçuk Üniversitesi,
İktisat, Konya, Türkiye.

edacifci20@hotmail.com

^b Selçuk Üniversitesi,
İktisat, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3252-3095

Eposta:

serdogan@selcuk.edu.tr

ÖZET

Dünyada sağlanması en zor olan hedeflerden birisi de gelir dağılımı eşitliğidir. Dünya’ da ülkelerin çok iyi bir konumda oldukları dönemlerde dahi gelir dağılımı adaletini sağlamak mümkün olmamıştır. Gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki en önemli farklardan birisi de milli gelirin dağılımındaki eşitsizlik sorunu ve gelir gruplarının harcama türlerine ayırmış oldukları payların oranlarıdır. Gelir dağılımı eşitsizliği sorunu ve yoksulluk sorunu yalnızca ekonomik değil, toplum huzurunu da oldukça yakından ilgilendiren sosyo-ekonomik bir kavramdır. Bu bağlamda bu çalışmadaki amaç Türkiye’deki gelir gruplarının 2005 ve 2019 yılları arasında harcama kalemlerine ayırmış oldukları pay oranları tablo ve grafiklerle incelenmiştir. Yapılan çalışmalara ve analizlere göre Türkiye ekonomisinde dar gelirli kesime yönelik politikaların artırılması gerektiği göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Harcama Grupları, Gelir Adaletsizliği, Gini Katsayısı

JEL Kodu: D63

INCOME DISTRIBUTION AND DISTRIBUTION OF INCOME GROUPS IN THE TURKISH ECONOMY BY EXPENDITURE TYPES (2005-2019)

ABSTRACT

Equality of income distribution is one of the most difficult goals to achieve in the world. It has not been possible to ensure the justice of income distribution even in the periods when the countries in the world were in a very good position. One of the most important differences between developing countries and developed countries is the problem of inequality in the distribution of national income and the proportions of income groups allocated to expenditure types. The problem of inequality of income distribution and the problem of poverty are not only economic but also socio-economic concepts that are closely related to the peace of the society. In this context, the aim of this study is to examine the share rates of income groups in Turkey allocated to expenditure items between 2005 and 2019 with tables and graphs. According to the studies and analyzes, it is striking that the policies for the low-income segment in the Turkish economy should be increased.

Keywords: Income Distribution, Expenditure Groups, Income Inequality, Gini Coefficient

JEL Cod: D63

GİRİŞ

Gelir dağılımı, iktisat biliminin cevap aradığı en temel sorulardan birisidir. Gelirin bireyler, üretim faktörleri ve gruplar arasında adil bir dağılımın sağlanabilmesi için devlet çeşitli politikalar uygulamakta iktisatçılar da bu politikaların uygulanmasına ilişkin teoriler geliştirmişlerdir. Gelir dağılımı eşitsizliği nedeniyle bazı kesim fazla gelir elde ederken çok lüks bir hayata sahip yaşamlarını sürdürürken, bazı kesimse zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelir elde etmemektedir. Bundan dolayı özellikle günümüzde gelir dağılımı adaletsizliği, çözüm aranan sorunların başında gelmektedir. Gelir dağılımı ülkeler açısından çözülmesi zor problemlerden birisidir. Bu sebeple, iktisat politikasının amaçlarından biri olan gelir dağılımı eşitsizliğini gidermek amacıyla maliye ve para politikası araçları kullanılmaktadır. Maliye politikası araçlarıyla ekonominin oldukça büyük bir kısmına müdahale edilirken, para politikası araçlarıyla da milli geliri artırmak, fiyat istikrarını sağlamak ve işsizliği azaltmak gibi politikaları içermektedir.

Bu çalışmada, TÜİK'in istatistiksel veri tabanı bu konu üzerinde ki veri çalışmasını 2019 yılına kadar yapmıştır. Bundan dolayı Türkiye ekonomisinde 2005 ve 2019 yılları arasında yıllara göre harcama türleri gelir gruplarına göre 15 yıllık bir dönem için incelenmiştir.

1.GELİR DAĞILIMI VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİR GRUPLARININ HARCAMA TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI (2005-2019)

1.1.Gelir Dağılımının Tanımı

Gelir dağılımı, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin toplumun farklı kesimlerine nasıl bölüştüğünü ifade eden bir kavramdır (Pınar, 2017: 284).

Gelir dağılımı kavramı, ülke ekonomisinde yıllarca önemli bir rol oynamıştır. Gelir dağılımının yalnızca ekonomik etkisi değil aynı zamanda politik, ekonomik ve sosyal etkileri de vardır. Eşit bir gelir dağılımı, sosyal barışın sağlanmasında en etkili araçtır. Gelir dağılımında adalet sağlandığında sosyal refahta artış yaşanacaktır (Bilgiç, 2015: 6).

Gelir dağılımı, bugün hemen hemen tüm ülkelerin gündeminde olan bir problemdir. Gelir eşitsizliğinin yol açtığı ekonomik ve sosyal problemler, özellikle 20. Yüzyılda küresel ekonomideki hızlı ekonomik büyüme ile birlikte gelir adaletsizliği hemen çözülmesi gereken bir sorun haline gelmiştir (Sürücü, 2007: 3).

1.2. Gelir Dağılımı Çeşitleri

14. • Fonksiyonel Gelir Dağılımı
15. • Kişisel(Bireysel) Gelir Dağılımı
16. • Sektörel Gelir Dağılımı
17. • Bölgesel Gelir Dağılımı

1.2.1 Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Bu gelir dağılımı türü üretim sürecinde elde edilen gelirin, üretim faktörleri arasındaki dağılımını göstermektedir (Acar, 2015: 44). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere bu dağılımda, üretim süreci sonucunda ortaya çıkan gelirin üretim faktörleri (emek, sermaye, toprak, girişimci) arasındaki bölüşümü önem taşır. Fonksiyonel gelir dağılımı milli gelir içerisinde üretim faktörlerinin payları, yani kâr, faiz, rant payı ile, ücret payı karşılaştırılarak verilmektedir (Akın, 2015: 11-12).

1.2.2 Kişisel Gelir Dağılımı

Ülke içinde yaratılan milli hasılanın belli bir dönemde tüketiciler arasında nasıl dağıldığını gösteren gelir dağıtım hesaplama yöntemidir Kişi başına gelir bir ülkenin gelişmişlik göstergelerinden birisidir. Uluslararası karşılaştırmalarda kişi başına düşen milli gelire göre sıralama yapılmaktadır (Pınar, 2017: 284). Bu sıralamada, nüfus en düşükten en yüksek gelir gruplarına kadar sıralanır ve toplam gelirin payı belirlenir, böylece toplam gelirin çeşitli gruplar arasında nasıl paylaşıldığını gösterir (Akın, 2015: 10).

1.2.3. Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörel gelir dağılımı, bir ülke ekonomisinde farklı sektörlerin milli gelirden aldığı payı ifade etmektedir. Kalkınma aşamasında bu sektörler genel olarak tarım, sanayi ve hizmetler olarak ayrılmaktadır (Pınar, 2017: 285). Böylelikle sektörlerin milli gelire yapmış oldukları katkılar ayrı ayrı hesaplanır. Sektörel gelir dağılımı, o ülkenin ekonomik gelişimi hakkında bilgi verir. Bu şekilde büyümenin itici gücü belirlenir ve politika yapıcılarını bilgilendirilir. Ayrıca bu dağılımın yıllara göre gerçekleştirilmesi durumunda ülkenin endüstrileşme düzeyi de belirlenebilir (Akın & Aytun, 2018: 54 - 55).

1.2.4. Bölgesel Gelir Dağılımı

Bölgesel gelir dağılımı bir ülkede elde edilen gelirin coğrafi olarak dağılımını göstermektedir. Genellikle ülkelerin bütün bölgeleri aynı derecede kalkınmamıştır. Ülke coğrafyası içerisinde bazı bölgeler gelirden daha fazla pay alırken bazı bölgeler yeteri kadar pay alamamaktadır ve böylelikle geri kalmıştır (Arman, 2013: 6).

Gelir dağılımını çeşitleri olarak sınıflandırdığımız dört açıklamanın hiçbiri birbirinden bağımsız değildir. Birindeki değişim diğerlerini de etkiler. Yani birbiriyle bağlantı içerisinde. İşlevsel(fonksiyonel) gelir dağılımı ekonominin sektörel yapısına bağlı olsa da, ekonominin sektörel durumu bölgesel gelir dağılımını ortaya koymaktadır. Bireysel gelir dağılımı ise, bunların sonuçlarına göre şekil almaktadır. Bu çok yönlü ilişki, ülkenin sosyal politikalar planlarken, üretirken ve özellikle uzun vadeli gelir dağılımı eşitliğini sağlarken dikkate alması gereken bir durumdur (Acar, 2015: 46).

1.3. Gelir Dağılımındaki Eşitsizliğin Ölçümü

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin ölçüm yöntemleri üç ana başlık altında değerlendirilebilir:

Objektif Ölçütler: Ortalama gelirden veya gelirlerin birbirlerinden farklarını istatistiksel ölçümlerini kullanıp eşitsizlik derecesini belirleyen kriterlerdir. Örnek olarak, Logaritmik Standart Sapma, Kuznets Katsayısı, Gini Katsayısı, Theil Endeksi gibi.

Normatif Ölçütler: Gelir dağılımı oranlarına ek olarak, sosyal refah anlayışı içerisinde fayda fonksiyonunu dikkate alan kriterlerdir. Örnek olarak, Atkinson Endeksi, Dalton Ölçütü gibi.

Statik Eşitsizlik Ölçütü: Gelir dağılımını statik kriterleri kullanarak grafiksel olarak gösteren bir ölçüttür. Örnek olarak Lorenz Eğrisi gibi

Gelir dağılımı analiz edilirken genel olarak Gini ve Lorenz eşitsizlik ölçütleri ve diyagram metotları kullanılmaktadır. Bütün bu eşitsizlik ölçütlerinde aynı veriler üzerinde farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Dağılım diyagramla ifade edilirse “Lorenz Eğrisi”, tek bir eşitsizlik ölçüsünün kullanılması halinde “Gini Katsayısı” dağılım tablolarla özetlenmek istenirse “yüzdeler metodu” en çok kullanılan ölçüt ve metotlardandır (Sürücü, 2007, s. 6-7).

1.3.1. Yüzde Paylar Analizi

Yüzde paylar analizine göre, ülkedeki tüm bireyler %20, %10 veya %5 gibi yüzdelerle gruplara ayrılmaktadır. Oluşturulan bu grupların milli gelirden ne kadar pay aldığını gösteren basit bir yöntemdir. Hane halkları kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "İlk yüzde 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu, "Son yüzde 20'lik grup" ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır (Akın & Aytun, 2018: 56).

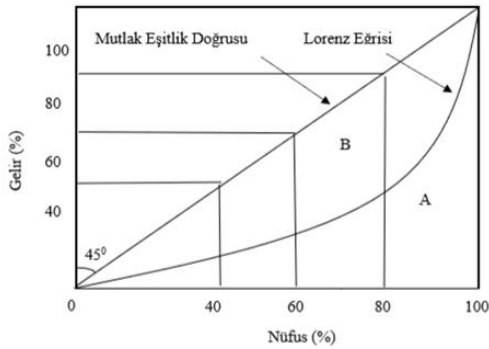
1.3.2. Lorenz Eğrisi

“Gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek için yoğunlaşma eğrisi kullanılır. Yoğunlaşma eğrisine İngilizce kitaplarında Lorenz Eğrisi, Latin ülkelerinde Gini Eğrisi adı verilmektedir. İki ekonomi istatistikçisi olan Amerikalı Max Lorenz ve İtalyan Corrado Gini hemen hemen aynı zamanda yine birbirlerinden aynı zamanda gelir dağılımı sorununu ele almışlardır” (Ölmezogulları, Başoğlu, & Parasız, 1999: 186).

Lorenz Eğrisi gelir dağılımı çalışmalarında çok fazla kullanılan ve gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçülerinin hesaplanmasında da çoğunlukla temel alınan grafik halinde hazırlanan şekildedir (Sürücü, 2007: 7). Kısacası Lorenz Eğrisi, belli bir dönemde ekonomide yaratılan reel gelirin yüzde olarak kişisel bölüşümünü gösteren bir eğridir. (Arman, 2013: 9).

Lorenz Eğrisi, bir nüfusun gelir dağılımının tanımı için en yaygın araç olarak kullanılmaktadır. Lorenz Eğrisi, kümülatif gelir payını, kümülatif nüfus payının bir işlevi olarak tasvir etmektedir (Şerbetçi, 2015: 104).

Grafik 1: Lorenz Eğrisi

Kaynak: (Güvenoğlu ve Erçakar, 2018, s.41).

Grafik 1’deki yatay ekseninde nüfusun yüzdesi dikey ekseninde ise ülkedeki kişisel gelirin yüzdesi gösterilmektedir. Karenin içerisinde geçen, 45 derecelik açıya sahip çizgi ise mutlak eşitlik doğrusunu göstermektedir. Tam eşitlik doğrusu (mutlak eşitlik) üzerinde gelir tüm nüfus üzerinde eşit olarak dağıtılmaktadır. Gelir dağılım durumunu gösteren diğer eğri Lorenz eğrisini simgelemektedir. Millî gelirin bireyler arasında tam olarak eşit dağılmasında, Lorenz eğrisi ve mutlak eşitlik doğrusu çakışacaktır. Gelir dağılımında eşitsizlik arttıkça Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik doğrusundan uzaklaşacaktır (Güvenoğlu & Erçakar, 2018: 41).

Eşitliğin tam sağlanması durumunda ise Lorenz Eğrisi ile Mutlak Eşitlik Eğrisinin çakıştığı noktada ise gelir tüm nüfus üzerinde eşit dağıtılacaktır (Mangır, 2018: 103).

1.3.3. Gini Katsayısı

Gini katsayısı, ülkenin toplam gelirin nüfus içerisinde nasıl dağıldığını gösteren bir orandır. Gini katsayısını hesaplamak için Lorenz Eğrisi kullanılmaktadır. Lorenz Eğrisi x eksenini nüfus, y eksenini de gelir olarak ikiye ayırmaktadır (Mangır, 2018: 103).

Carrado Gini tarafından kazandırılan Gini katsayısı, eşitsizlik seviyesini tek bir sayıya indirmiştir. Literatürde en yaygın olarak kullanılan ölçülerden biri Gini katsayısıdır. 0 ile 1 rakamı arasında değerlendirilen Gini katsayısına göre toplumda gelir dağılımında tam eşitlik varsa Gini katsayısı “0” değerini, mutlak eşitsizlik varsa “1” değerini almaktadır. Gini katsayısı sıfır değerine yaklaşması gelir dağılımında adaletin arttığını ifade ederken 1’e yaklaşımı ise adil gelir dağılımının bozulduğunu ifade eder (Akın ve Aytun, 2018: 56).

Gini Katsayısını formüle edecek olursak aşağıdaki gibi bir eşitlik kurulur:

$$G = \frac{\text{Lorenz Eğrisi ve eşitlik doğrusu ile çevrilmiş olan alan}}{\text{Eşitlik doğrusu ile yatay eksen tarafından çevrilmiş toplam alan.}}$$

Kaynak: (Sürücü, 2007: 10).

1.4. Günümüz verileriyle Türkiye Ekonomisinde Gelir Dağılımının Analizi

Bugün, Türkiye de dâhil olmak üzere hemen hemen tüm ülkeler, gelir dağılımındaki eşitsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. ABD’de küreselleşme olgusuyla başlayan mortgage krizi, tüm dünyayı, özellikle AB ülkelerini derinden etkiledi ve birçok ülkede gelir dağılımı eşitsizliği, işsizlik ve yoksulluğu arttırdı. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ülkemizde uzun yıllardır önemli bir sorun olmuştur. Gelir dağılımı, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sürekli olarak tartışılmaktadır (Acar, 2015: 57).

Tablo 1: Sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı (%), 2011-2020

Anket yılı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Gelir referans yılı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20 (En düşük)	5,8	5,9	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9
İkinci yüzde 20	10,6	10,6	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,3	15,2	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9
Dördüncü yüzde 20	21,7	21,7	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1
Son yüzde 20 (En yüksek)	46,7	46,6	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5

Kaynak: TÜİK, 2020. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>)

Gelir ve yaşam Koşulları araştırmasına göre; en yüksek eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 1,2 puan artarak %47,5'e yükselirken, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay 0,3 puan azalarak %5,9'a düşmüştür.

Tablo 2: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gelir Dağılımı Göstergeleri, 2011-2020

Anket yılı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Gelir referans yılı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
P80/P20 oranı	8,0	8,0	7,7	7,4	7,6	7,7	7,5	7,8	7,4	8,0
P90/P10 oranı	14,4	14,2	13,6	12,6	13,3	13,6	13,4	13,7	13,0	14,6
Gini katsayısı	0,404	0,402	0,400	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410

Kaynak: TÜİK, 2020. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>).

Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısı, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaştıkça gelir dağılımındaki bozulmayı göstermektedir.. En son yapılan araştırma sonuçlarına göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,015 puan artış ile 0,410 olarak tahmin edildi. Toplumun gelirden en fazla pay alan %20'sinin elde ettiği gelirin en az pay alan %20'sinin elde ettiği gelire oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 oranı 7,4'den 8,0'a, gelirden en fazla pay alan %10'unun elde ettiği gelirin en az pay alan %10'unun elde ettiği gelire oranı şeklinde hesaplanan P90/P10 oranı ise 13,0'dan 14,6'ya yükselmiştir (TÜİK, 2020).

1.5. Türkiye Ekonomisinde Gelir Gruplarının Harcama Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Gelire Göre En Zengin %20'lik Grubun Tüketim Harcamasının Türlerine Göre Dağılımı(%)

Harcama Türleri	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Gıda ve alkolsüz içecekler	15,3	15,4	14,6	14,2	14,6	15,1	14,6	14,4	16	16,7	17,4	17,2	18,8	18,6	18,2
Alkollü içecek,sigara ve tütün	3,6	3,1	3,6	3,3	3,2	3,3	3,2	3,2	3,2	3,6	3,3	3	3,5	3,2	3,6
Giyim ve ayakkabı	5,6	5	5,4	5,5	5,6	5,6	6	5,9	5,7	5,6	5,8	6,3	7	6,2	6,6
Konut ve kira	20,1	20,3	20,9	21,7	23,3	21,6	21,2	21,7	22,2	23,8	25,3	26,2	25,5	24,4	23,1
Ev eşyası	6,9	6,8	6,7	6,5	6,2	6,8	6,8	7,3	6,9	6,9	6,5	5,9	6,2	5,9	6,8
Sağlık	2,4	2,5	2,3	2,1	2,1	2,3	2	2	2	2,1	1,9	2,1	2,3	2,3	2,4
Ulaştırma	20	21,6	23,9	22,8	21	21,9	22,1	21,8	21,4	19,6	17,7	18,3	14,2	19,7	18
Haberleşme	3,5	3,7	3,3	3,7	3,6	3,8	4,2	4	4,1	4,2	4,6	4,5	4,8	4,4	4,5
Kültür,eğlence	3,9	3,8	3,4	3,6	3,8	3,7	4,1	4,3	3,5	3,7	3,3	3,2	2,8	2,6	3,6
Eğitim hizmetleri	4,4	3,9	3,9	4,1	3,9	4,2	4	4,1	3,4	3,4	3,1	3	4,4	3,1	2,9
Otel,lokanta,pastane	8,1	7,8	7,1	7,6	7,5	7	6,9	6,9	6,4	6,2	6,2	5,1	5,4	4,9	5,2
Çeşitli mal ve hizmetler	6,5	6	5,1	5	5,3	4,8	5	4,6	5,2	4,2	4,8	5,2	5,1	4,7	5,2

Kaynak: (<https://data.tuik.gov.tr=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>).

Tablo 4: Yıllar İtibariyle Gelire Göre En Fakir %20'lik Grubun Tüketim Harcamasının Türlerine Göre Dağılımı (%)

Harcama Türleri	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Gıda ve alkolsüz içecekler	30,7	28,7	28,6	28,9	30,2	28,8	28,8	29	30,9	31,9	34	33,7	35,8	36,5	37,8
Alkollü içecek,sigara ve tütün	4,7	5	5,4	5,2	5	4,8	5,3	4,9	5,4	5,6	5,5	5,2	5,7	5,6	5,2
Giyim ve ayakkabı	3,8	4,1	4	4,6	4,3	4	3,9	4,3	4,3	4,1	4,4	4,5	5	5,3	6,3
Konut ve kira	31,2	31,4	31,9	32	32	32,8	33,3	33,4	31,1	31,9	29,7	30,7	27,7	28,3	25,4
Ev eşyası	5,3	5,9	5,7	5,6	5,7	6	5,6	5,7	5,4	5,2	5,1	5,2	5,6	5,4	6
Sağlık	2	2,3	2,2	2,1	2	2,2	2,1	1,9	2,1	2,3	2,2	1,8	2,5	2,4	2,3
Ulaştırma	9	9,3	10,2	8,9	8,2	8,8	8,1	9	8,5	7,5	7,5	7,6	6,2	5,5	5,1
Haberleşme	3,5	3,2	2,7	2,9	3	2,9	3	3	3,2	3,4	3,5	3,7	3,7	3,6	3,6
Kültür,eğlence	1,8	2,1	1,5	1,7	1,8	1,9	1,6	1,6	1,3	1,4	1,6	1,2	1,2	1,5	1,3
Eğitim hizmetleri	0,9	0,5	0,7	0,6	0,4	0,6	0,7	0,6	0,7	0,8	0,7	0,7	0,6	0,5	0,7
Otel,lokanta,pastane	4	4,3	4,5	4,6	4,1	4,5	4	3,5	4,3	3,5	3,1	2,7	2,8	2,6	2,8
Çeşitli mal ve hizmetler	3,2	3,1	2,7	3	3,4	2,9	3,5	3,1	2,7	2,6	2,9	2,9	3,3	2,8	3,6

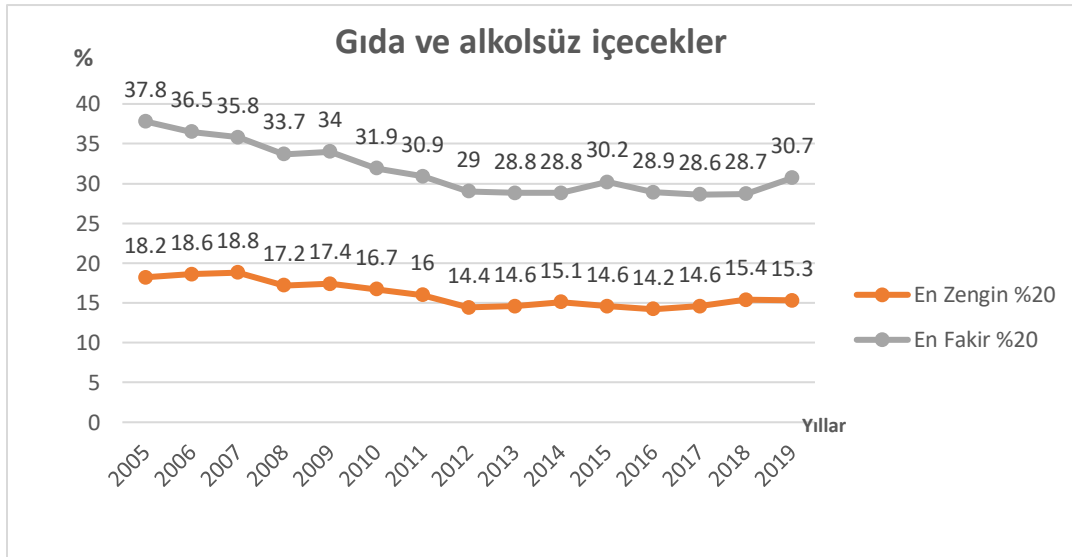
Kaynak: (<https://data.tuik.gov.tr=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>).

Tablo 5: Yıllar İtibariyle Toplam Tüketim Harcamasının Harcama Türlerine Göre Dağılımı(%)

Harcama Türleri	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Gıda ve alkolsüz içecekler	20,77	20,25	19,73	19,52	20,2	19,71	19,87	19,6	20,72	21,85	23	22,63	24,39	24,79	24,87
Alkollü içecek, sigara ve tütün	4,33	3,97	4,45	4,42	4,17	4,24	4,24	4,18	4,14	4,49	4,09	3,83	4,3	4,06	4,14
Giyim ve ayakkabı	5,01	4,82	4,97	5,16	5,19	5,1	5,28	5,37	5,17	5,05	5,07	5,4	5,97	5,87	6,2
Konut ve kira	24,06	23,67	24,7	25,19	26,04	24,8	24,95	25,81	25,81	27,12	28,24	29,06	28,4	27,16	25,91
Ev eşyası	6,42	6,46	6,28	6,31	6,14	6,75	6,55	6,67	6,35	6,25	6,16	5,78	5,98	6,19	6,77
Sağlık	2,24	2,19	2,19	1,98	2	2,12	2,06	1,81	1,89	2,12	1,91	1,9	2,32	2,18	2,23
Ulaştırma	16,45	18,28	18,74	18,15	16,97	17,82	17,44	17,15	17,24	15,07	13,59	14,07	10,95	13,08	12,6
Haberleşme	3,62	3,83	3,39	3,67	3,65	3,74	3,98	3,92	4,01	4,09	4,23	4,36	4,51	4,18	4,31
Kültür, eğlence	3,05	2,88	2,74	2,79	2,87	3,04	3,07	3,24	2,7	2,77	2,62	2,49	2,05	2,17	2,54
Eğitim hizmetleri	2,48	2,27	2,29	2,26	2,17	2,4	2,35	2,31	1,99	2,04	1,88	1,95	2,59	2,13	1,86
Otel, lokanta, pastane	6,5	6,53	6,16	6,35	6,35	6,03	5,89	5,78	5,71	5,42	5,16	4,37	4,33	4,15	4,38
Çeşitli mal ve hizmetler	5,06	4,85	4,4	4,2	4,25	4,29	4,32	4,16	4,26	3,74	4,05	4,1	4,15	3,99	4,12
Ortalama Tüketim Harcaması	4972	4446	3816	3406	3043	2848	2572	2366	2120	1843	1688	1626	1319	1225	1091

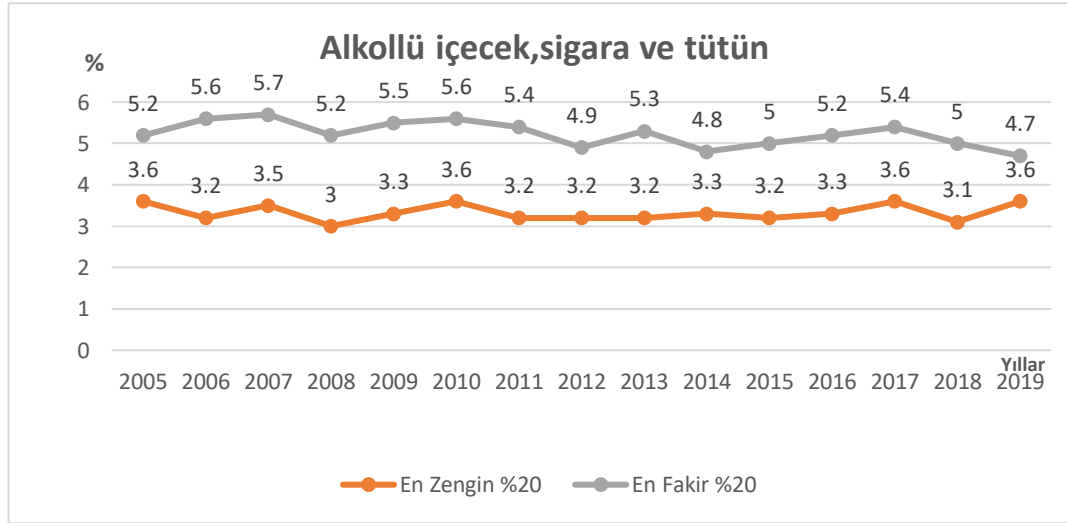
Kaynak: (<https://data.tuik.gov.tr=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>).

Grafik 2: Yıllar İtibariyle Gıda ve Alkolsüz İçecekler

Harcama türlerinden gıda ve alkolsüz içeceklerin yıllar itibariyle en zengin %20 ve en fakir %20 için bütçelerinden ayırdıkları payları verilmiş olan grafiği incelendiği takdirde gıda ve alkolsüz içeceklerin genel bir trend doğrultusunda ilerlemediği grafiğin zikzaklar çizerek ilerlemesinden ve verilen sayısal rakamlardan hareketle ifade edilebilir. En zengin ve en fakir %20 lik grubun ayırmış oldukları paylar karşılaştırıldıklarında ilk yıllarda aralarındaki uçurum daha fazla iken son yıllarda ilk yıllara nazaran aradaki uçurumun bir nebze olsa kapandığı görülmektedir. En fakir kesim için gıda da dönem dönem ufak miktarlarda düşüş yaşanmış olsa da 2019 yılında artış trendin de olduğu görülmektedir. Bu durum bütçelerinden ayırdıkları pay fakir kesimin aleyhinedir. Çünkü temel ihtiyaç gereksinimlerinden olan gıdanın zorunlu mallar grubunda kategorize edilmesinden kaynaklı olarak kişinin gelirinin büyük bir çoğunluğunu zorunlu mallar için kullanıyorsa geriye kalan diğer ihtiyaçlarını karşılamada çok büyük sıkıntı yaşayacağı anlamını taşımaktadır. Diğer harcama kalemlerine baktığımız takdirde temel ihtiyaçlarına erişebilmek için eğlence, eğitim, kültür gibi harcama kalemlerinden kısıtını söyleyebiliriz. Bu durumda oldukça sıkıntılı olduğunu söyleyebiliriz çünkü her şey yeme içme ama temel gereksinim içerisinde eğitim de yer alıp düzgün yaşayabilme gücü yer almaktadır bu durumda gelir dağılımı adaletsizliğine yol açacaktır. En zengin kesim içinse gıdaya ayrılan pay fakir kesime göre düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu durum zengin kesimin lehinedir çünkü zorunlu malların gelir arttıkça bütçelerinden ayırmış oldukları payın azalması gerekmektedir. Son yıl olan 2019 yılında 2005 yılına göre bütçelerinden ayırmış oldukları payın azaldığını söyleyebilmek mümkündür.

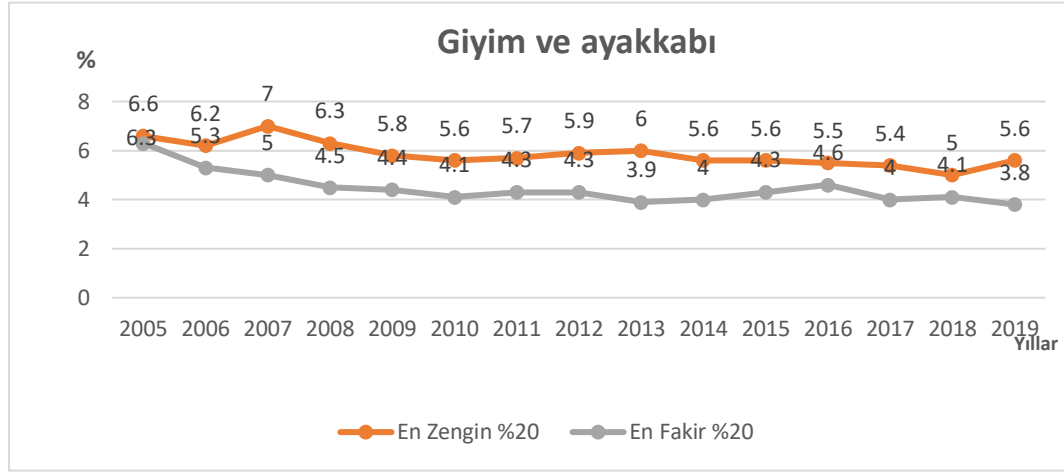
Grafik 3: Yıllar İtibariyle Alkollü İçecek Sigara ve Tütün

Alkollü içecekler, sigara ve tütün grafiği incelendiğinde, Düşük gelirli grup için özellikle ilk yıllarda sürekli artış bandında ilerlediği görülmektedir. Düşük gelir grup için bütçesindeki payı yüksek gelirli kesime göre bütçesindeki payı daha fazla olduğu verilen grafikte görülmektedir. Düşük gelirli grup için son yıllarda düşme eğilimi göstermesine rağmen eğitime, sağlığa kültür ve eğlenceye ayırmış olduğu paydan daha çok bir bütçe ayırması bu tür zararlı alışkanlıkların kullanımının minimum seviyelere indirilmesi gerektiğini göstermektedir. En zengin kesim için bu harcama kalemi 2011 ve 2016 Yılları aralığında ufak

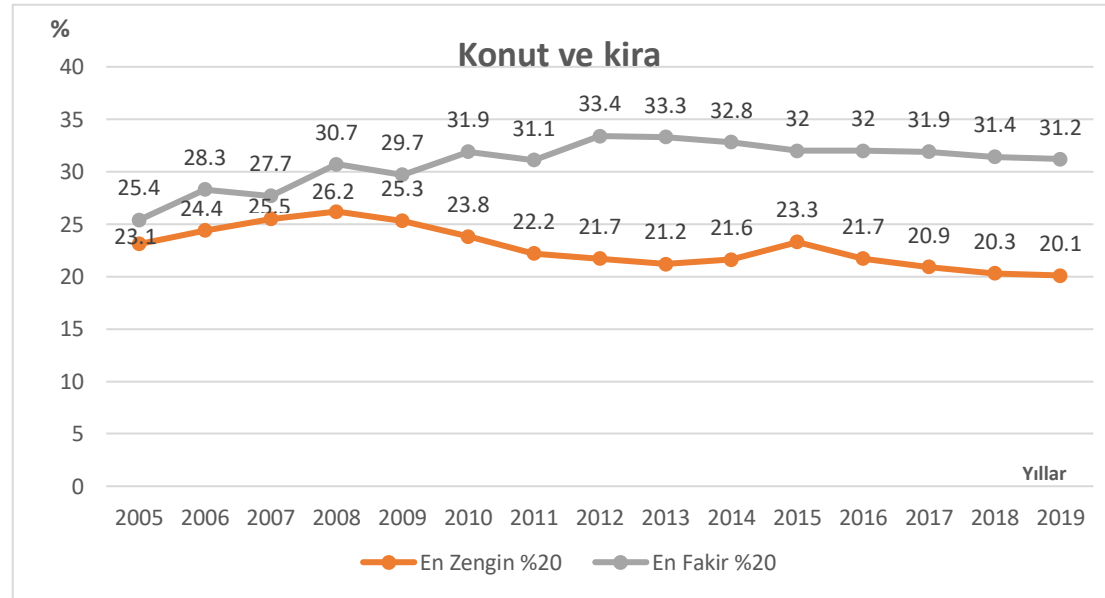
değişimler olmakla birlikte sabit seviyelerde seyredip 2019 yılı olan son yılımızda 2005 yılındaki orana tekrardan yükseldiği görülmektedir.

Grafik 4: Yıllar İtibariyle Giyim ve Ayakkabı

Giyim ve ayakkabı grafiği incelendiğinde ilk yıllarda zengin ve fakir arasındaki fark çok azken bu durum son yıllar için geçerli değildir. En fakir kesimin bu harcama kalemine daha fazla oranlarda bir pay ayırması söz konusu olamaz çünkü bu harcamaya ayıracak olan parayı temel gereksinimleri olan gıdaya, konuta, barınmaya ayırması gerekmektedir. 2007,2013gibi yıllarda aradaki uçurum artış göstermiştir.

Grafik 5: Yıllar İtibariyle Konut ve Kira

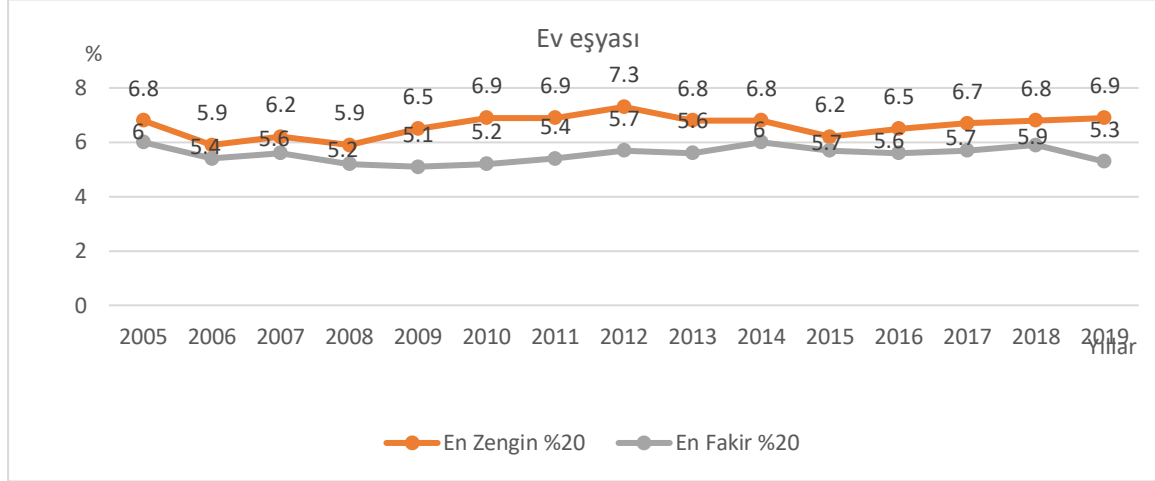

Konut grafiği incelendiğinde engele göre zorunlu mallar içerisinde kategorize edilen konut ve kiraya düşük gelirli kesimin yüksek oranlarda bütçelerinden pay ayırdığı görülmektedir. İki kesim için 2005 ve 2009 yılları arasındaki fark çok olmamakla birlikte sonraki yıllarda özellikle 2012,2013, 2018,2019 gibi yıllarda aralarındaki uçurum artmıştır. Fakir kesimin ayırmış olduğu pay %25,4 ten %31,2 civarlarında artış gösterdiği ifade edilebilir. Temel ihtiyaç gereksinimlerinden olan konutun bütçede özellikle fakir

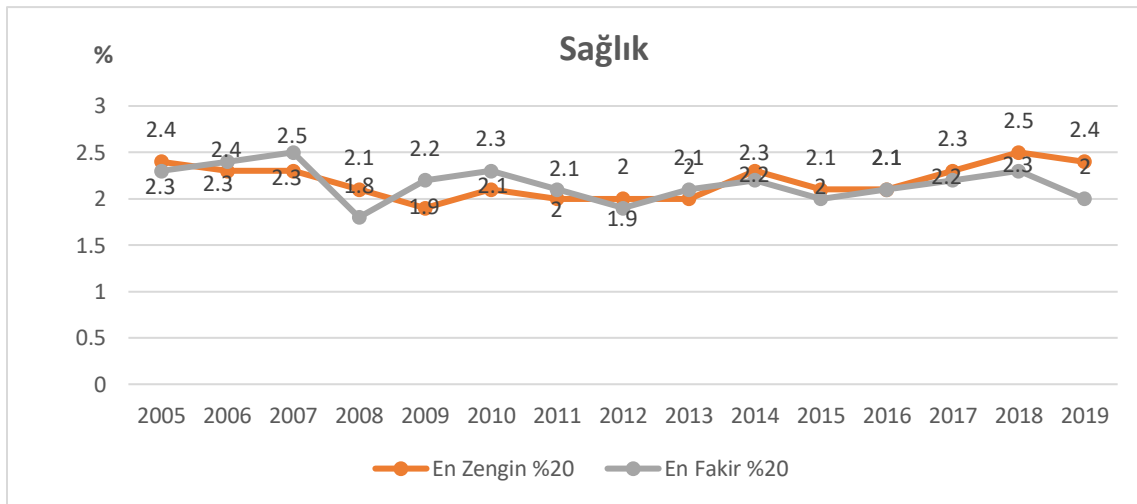
kesimin bu oranlarda pay ayırması geriye kalan ihtiyaçları karşılamada büyük zorluklar yaşayacağını göstermektedir. Bundan kaynaklı olarak politika yapıcılarının ısınma barınma gibi yardımlarını arttırıp, nakdi harcamaları düşük gelirli kesimler için arttırmalıdır. Zengin kesimin ise düşük gelirli gruba nazaran daha düşük oranlarda pay ayırdığı ve 23 civarlarından %20 bandına gerilediği görülmektedir. Bu durumda gelir artışıyla beraber gelir içinde ki payının azaldığını göstermektedir.

Grafik 6: Yıllar İtibariyle Ev Eşyası

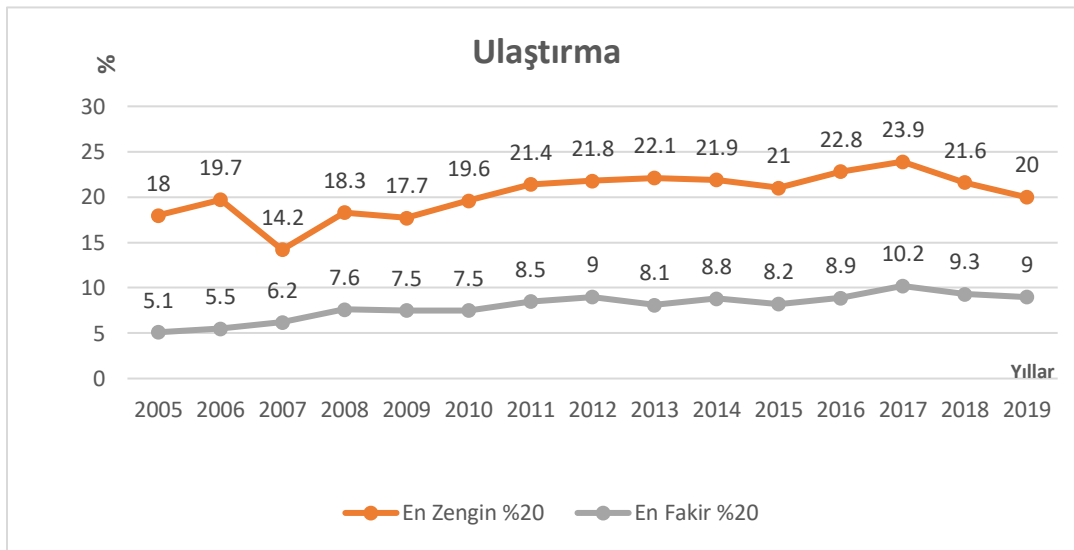
Mobilya ve ev eşyalarında fakir kesim zengin kesime göre bütçelerinde yıllar itibariyle daha düşük oranlarda pay ayırmıştır. Zengin kesim her yıl genel olarak bütçelerinde ayırmış oldukları payı ev eşyaları için arttırmıştır. Mobilya ve ev eşyaları bir hayatı sürdürebilmek için şart olan temel gereksinimlerden biri olmamakla birlikte hayatı daha güzel hale getiren lüks maldır. Ancak bu durum düşük gelirli kesim için söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü mobilya ve ev eşyalarını lüks mallar içinde kategorize edecek lüks bir gelire sahip değillerdir. Düşük gelirli kesimin bütçede ayırmak zorunda olduğu önceliği farklıdır.

Grafik 7: Yıllar İtibariyle Sağlık

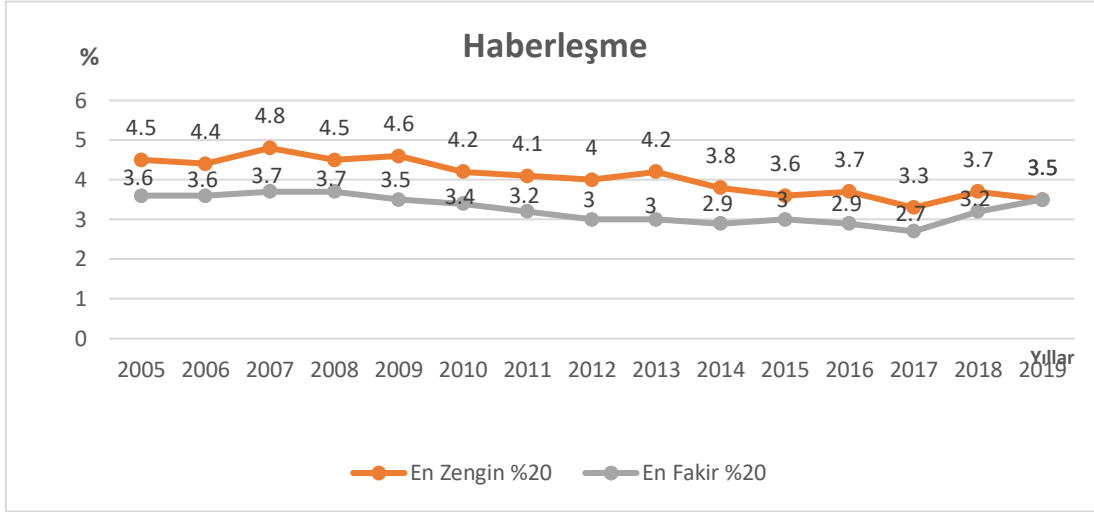
Her iki kesim için sağlık harcamaları karşılaştırıldığında hemen hemen aynı oranlarda olan sağlık harcaması payı 2005 ve 2019 yılı karşılaştırıldığında fakir kesim için düşüş gösterirken zengin kesim için aynı oranda yer almaktadır. Her iki kesim içinde sağlığa bütçeden ayrılan pay düşük oranlarda seyretmektedir bunun nedeni insanlar gidip özel hastanelerde yüksek fiyatlardan kalmaktansa devlet bana böyle bir imkan sunuyor o bana yeter ondan faydalanırım diye düşünerek bütçesinden çok pay ayırmıyor. Düşük gelirli kesim için ise son yılda bütçedeki payı düşüş göstererek ilerlemiştir bunun bu kesimin bütçede ayırmak zorunda olduğu önceliği farklıdır. Bundan dolayıdır ki fakir kesime yönelik olarak sağlık harcamaları arttırılmalıdır. Bu durumda sosyal güvencesi olmayan ve düşük gelirli kesim içinde yer alan vatandaşlara sağlık sigortası primleri, çocukların sağlık kontrolleri gibi nakit para yardımlarının arttırılması gerekmektedir.

Grafik 8: Yıllar İtibariyle Ulaştırma

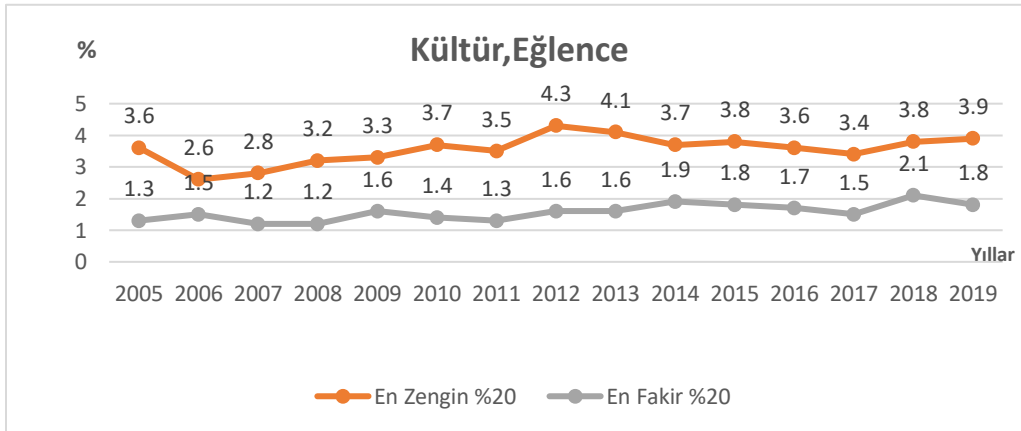
Ulaştırma verilerinin verilmiş olduğu grafikten hareketle her iki kesim içinde 2005 ve 2019 yılı karşılaştırıldığında her ikisinde de ulaşıma ayrılan payın arttığını söyleyebilmek mümkündür. Fakat ulaşımın her iki kesimde de farklı mal kategorisinde olduğu aşınadır. Çünkü gelirden en fazla payı olan %20 lik kesimin bütçesinde ulaştırma harcamasına ayırmış olduğu paylar gelirli kesimin payından çok daha fazladır. Dar gelirli kesimin günlük hayatlarının devamı için ulaşım harcaması yaparken üst gruptakilerin kültür ve turizm kaynakları ulaşım giderlerinde bulunduğunu bu grafikten hareketle söyleyebiliriz. Dar gelirli kesimin öncelikleri farklı olup toplu taşıma gibi araçları tercih ettiği söylenebilir. İki kesim arasındaki farkın çok açıldığı ulaştırma harcamalarında düşük gelirli kesime yönelik politikaların üretilmesi gerekmektedir.

Grafik 9: Yıllar İtibariyle Haberleşme

Haberleşme grafiğinden hareketle 2005 ve 2019 yılı karşılaştırıldığında yüksek gelirli kesimin bu yıl aralığında bütçedeki payının zaman zaman artışlar olsa da genel olarak düşüş gösterdiği ve en son yılımız olan 2019 yılında da %3,5 seviyelerine gerilediğini söyleyebiliriz. Dar gelirli kesimin genel olarak haberleşmeden kısıtımını ancak ayrılan payın eğitim hizmetlerine ayrılan paydan daha çok olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu da dar gelirli kesimin önceliğinde eğitimden ziyade haberleşmenin çok daha fazla yer kapladığının bir göstergesidir. Bu durum ise ülkenin demografik ve sosyolojik bir sıkıntı içerisinde olduğunun habercisidir. Haberleşme harcamalarında iki kesim arasındaki uçurum farkının son yıllarda kapandığını söyleyebilmek mümkündür.

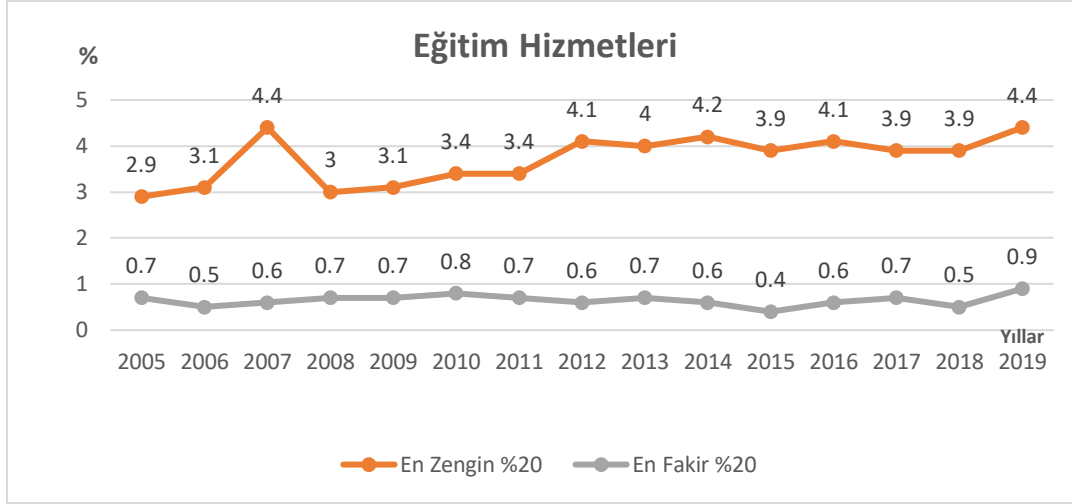
Grafik 10: Yıllar İtibariyle Kültür ve Eğlence

Dar gelirli kesimin kültür ve eğlence için ayırmış olduğu pay genellikle yıllar itibariyle %1 ve 1,5 bandı seviyelerinde iken 2018 yılında bir ivme kazanıp %2 seviyelerine tırmanış göstermiştir 2019 yılında ise tekrardan %1,8 civarlarına gerilemiştir. Zengin kesimin bütçesinde ayırmış olduğu pay dar gelirli kesime nazaran daha fazladır. İki kesim arasındaki uçurumun açıldığı 2010,2012,2013 yıllarında iki kesim

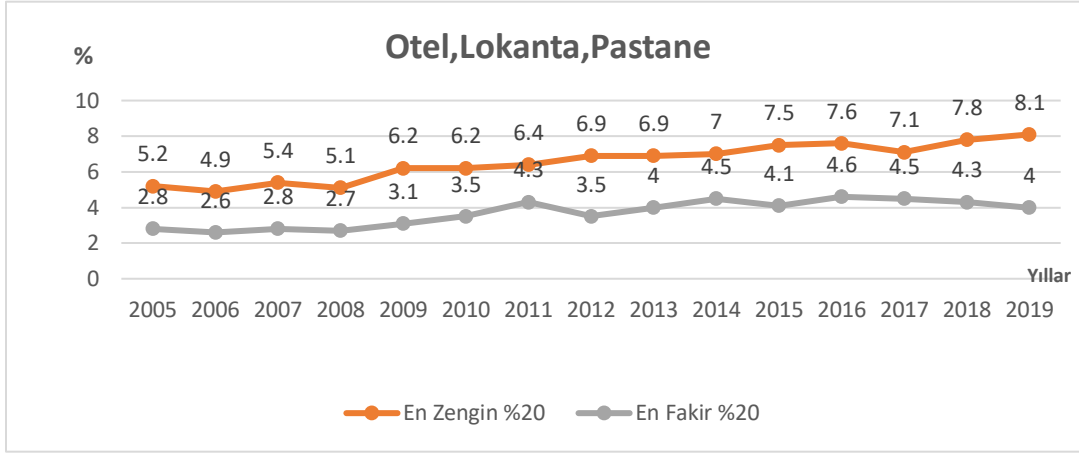
arasındaki fark oldukça açılmıştır. Dar gelirli kesimin genellikle her gelir artışında talep miktarında bir azalma meydana geldiği yıllar sıklıkta. Çünkü bu kesimin bütçesindeki en yüksek payı ayırmak zorunda olduğu harcama kalemleri farklıdır bundan kaynaklı olarak bir yerden kısım diğer yerde artış yapması gerekmektedir. Zengine öre eğlenceden daha uzak kalan kesime yönelik kamusal alanda bu etkinliklerin yapılması yararlı olacaktır.

Grafik 11: Yıllar İtibariyle Eğitim Hizmetleri

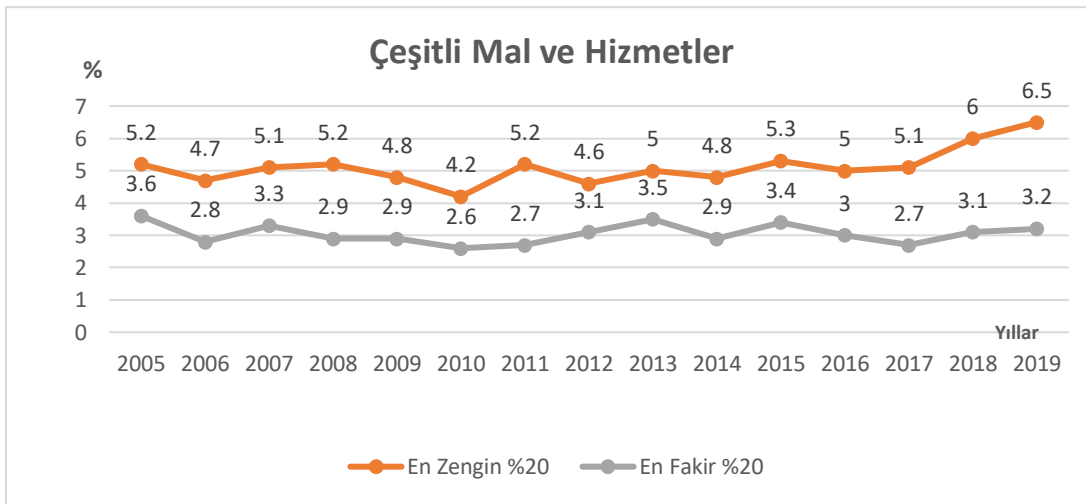
Dar gelirli kesimin haberleşme, kültür ve eğlenceden daha az oranlarda eğitime bütçe ayırması verilen grafiklerden hareketle ifade edilebilir. Dar gelirli kesim için eğitime ayrılan pay yıllar itibariyle %0,7 bandında ilerlemiş bu harcama türüne ayrılacak pay daha çok haberleşme gibi harcama kalemlerine ayrıldığı ifade edebiliriz. Eğitimden bu şekilde kısım devletin verdiğiyle yetinip belki de ilkokulu bitirip devam etmediklerini söyleyebiliriz. Zengin kesim içinse bu durum söz konusu değil genel olarak eğitimde kademeli olarak bir artış trendi söz konudur. Her gelir artışıyla beraber bütçelerinde ayırmış oldukları payın gittikçe arttığını ve fakir kesim ile aralarındaki uçurumun arttığı özellikle 2007 yılında bu farkın çok net görüldüğü ifade edilebilir. Buradan şunu söylemek mümkündür devletin vermiş olduğu eğitimin yeterli olmadığını göstermektedir. Günümüz koşullarında bilgisayar ekstra kaynaklardan faydalanmak zorunda buda oldukça ciddi bir durum. Bu duruma yönelik özellikle de dar gelirli kesimlere yönelik ücretsiz kurs, bilgisayar dağıtımları yapıp dar gelirli kesimin lehine olan politikaların üretilmesi gerekmektedir.

Grafik 12: Yıllar İtibariyle Otel, Lokanta, Pastane

Zengin kesim otel, lokanta, pastane gibi harcama kalemlerine düşük gelirli gruptan daha çok pay ayırırken ayırmış olduğu bu pay zengin kesim için sağlık, eğitime ayırmış oldukları paydanda çok daha fazladır yani sağlık ve eğitim gibi harcamalara göre daha az kısmıştır. Bu da kimsenin lüksünden eğlencesinden vazgeçmediğini göstermektedir. Yıllar itibariyle seyrine bakıldığında zengin kesim yıl itibariyle arttırmış 2005 ten 2019 a %5,2 den %8,1 e artış göstermiştir. Dar gelirli kesim yüksek gelirli kesime nazaran daha düşük oranlarda pay ayırmasına rağmen kendi içinde eğitime, sağlığa ayırmış olduğu paydan daha çok ayırdığını da söyleyebiliriz. Bu durumda her kesimin kendisine göre bir eğlence anlayışının olduğu kimsenin sağlığından ödün verip, eğitiminden ödün verip fakat zevklerinden ödün vermediğinin açık bir göstergesidir. Bu durum ise toplumsal bir değişme olduğunu yani demografik ve sosyolojik bir sıkıntı olduğunu göstermektedir.

Grafik 13: Yıllar İtibariyle Çeşitli Mal ve Hizmetler

Çeşitli mal ve hizmetler de her iki kesiminde aynen lokanta harcamalarında olduğu gibi sağlık ve eğitime nazaran daha az kısip daha fazla pay ayırdıkları ifade edilebilir. Yüksek gelirli kesimin 2005 yılında

%5,2 civarında olan harcaması 2019 yılında %6,5 bandına yükselmiştir. Son 3 yılda hem yüksek hem de düşük gelirli kesimin harcama paylarında artan eğimli bir trend olduğu söylenebilir.

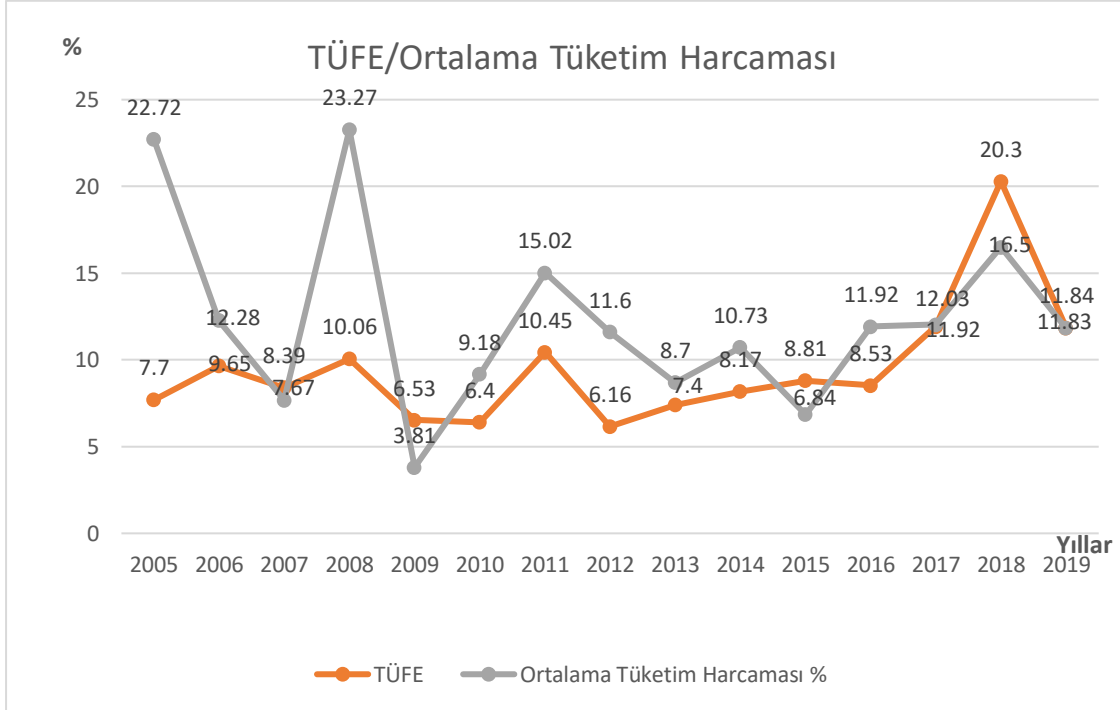
Tablo 6: Tüfe ve Ortalama Tüketim Harcaması

YILLAR	TÜFE	ORTALAMA TÜKETİM HARCAMASI %
2005	7,7	22,72
2006	9,65	12,28
2007	8,39	7,67
2008	10,06	23,27
2009	6,53	3,81
2010	6,4	9,18
2011	10,45	15,02
2012	6,16	11,6
2013	7,4	8,7
2014	8,17	10,73
2015	8,81	6,84
2016	8,53	11,92
2017	11,92	12,03
2018	20,3	16,5
2019	11,84	11,83

Kaynak: TÜİK, 2020. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2020-37378>). TÜİK, 2019. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2019-33593>).

Tüfe ve ortalama tüketim harcamasının yıllar itibariyle değerleri verilmiş olan tablodan hareketle oluşturulan grafik üzerinden yıllar itibariyle bu değerler yorumlanacaktır.

Grafik 14: Tüfe ve Ortalama Tüketim Harcaması

Tüfe ve ortalama tüketim harcaması grafiğinden hareketle genel bir trend doğrultusunda ilerlemediği her iki verinin de zikzaklar çizdiğini iniş ve çıkışlar izlediğini görmekteyiz. Ülkemizde işçi gelirleri, memur gelirleri gibi gelirler enflasyona göre artmaktadır. Gelirdeki değişim enflasyondaki bir değişim ile

ilişkilendirilir. Dolayısıyla gelirin kadar da harcama yapılacağı için harcama da enflasyona göre mi artmış yoksa enflasyondan fazla mı artış göstermiş buna bakmak gerekir. Eğer ki kesimler üzerinde harcama enflasyondan daha fazla artmışsa bu şunun göstergesidir harcamanın kaynağı daha çok borçlanmadır. Bu borçlanmaların içinde temel ihtiyaçlar gıda, ulaşım, konut gibi işte harcamalara borçlanma ile erişildiğini göstermektedir. Temel ihtiyaç gereksinimlerine bu şekilde borçla erişmek oldukça kötüdür. Çünkü temel ihtiyaç gereksinimlerini giderebilmek için gerekli olan tüm argümanlara borçsuz erişebilmek gerekir. Grafikten hareketle 2005, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2016 yıllarında ortalama tüketim harcaması enflasyondaki değişimin çok üzerinde kaldığını göstermektedir. Özellikle de 2005 ve 2007 yıllarında aralarındaki fark, uçurum fazlasıyla artmıştır. Bu durumda gelirinden daha çok harcama yapıldığını göstermektedir. Bunun kaynağı, aradaki fark borçtur. Bu durumda giderek borç yükünün arttığını göstermektedir. Son yıllara gelindiğinde ülkemizde özellikle 2018 yılında gelirinden daha az harcamaların yani enflasyonun altında kaldığı, gelirine göre harcamaların yapıldığının bir göstergesidir.

SONUÇ

Gelir dağılımı üzerindeki bu çalışmada ulaşılan nokta, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderek arttığıdır. Bu durumun olumsuz sonuçlarıyla beraber sürekli karşılaşılan yaşam alanımızda yüksek enflasyon, terör, yolsuzluk, işsizlik ve yoksulluk üst sınırlara ulaşmış; tüm bunların sonucunda sosyal patlamaya doğru giden bir yapıyla beraber ülkemiz karşı karşıya kalmıştır. Gelir dağılımının daha adil hale getirilmesi Türkiye’de, ertelenemez bir hal almaktadır. Gelir dağılımında yaşanan eşitsizliğin artması, sadece ekonomik anlamda değil, sosyokültürel sorunlar da meydana getirmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek için üretilen mal ve hizmetlerin toplamından elde edilen gelir pastasının daha adaletli paylaşımını sağlamak amacıyla politikaların geliştirilmesi öngörülmüştür. Bundan dolayı, servet vergilerine ve dolaysız vergilere dayanan bir vergi politikasına ve düşük gelirli gruplara gelir sağlayıcı sosyal transfer politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Belirtildiği üzere son 15 yılda harcama türlerindeki pay değişimi yüksek gelirli ve düşük gelirli açısından farklılaşmaktadır. En yüksek gelire sahip %20’lik grubun harcamalarında gıda ve konutun payı gittikçe azalış gösterirken, ulaşım harcamaları ise konut harcamalarının payına ulaşmış durumdadır. En düşük gelire sahip %20’lik kesimin harcamalarındaki temel değişimler gıda, giyim ve ulaşım harcamalarında gerçekleşmiştir. Düşük gelirli kesim 2005’e göre gıdaya ve giyime bütçesinden daha az pay ayırmaktadır. Kısılan bu pay konut ve ulaşım harcamalarına transfer edilmiştir. Bu gelir grubunda eğlenceye ayrılan payda da bir artış yaşanmıştır.

Temel ihtiyaç gereksinimlerinden olan gıda ve alkolsüz içecekler, konut, ısınma gibi kalemler dar gelirli kesimde daha çok yüksek düzeydedir ve haliyle bunlar dar gelirli kesimin aleyhine olup temel ihtiyaç gereksinimlerinde fakirin daha çok zarar göreceği ve bunlarda meydana gelecek olan fiyat artışlarından daha çok etkilenebileceği söylenebilir. Aksine gelir düzeyi iyi olan kesim içinse temel ihtiyaç gereksinim kalemlerinde lehine olan bir durum söz konusudur. Alkollü içecek, sigara ve tütün kaleminde ise sağlığından, eğitiminden kısıtlamaya gidip ancak bağımlı alışkanlığından ödün vermeyen dar gelirli kesimin aleyhine bir durum söz konusudur. Ulaşım harcamalarında bütçelerinde daha fazla pay ayıran zengin kesim için dezavantaj söz konusu iken fakir kesim için bir avantajdır. Eğitim, eğlence ve kültür ev eşyaları çeşitli mal ve hizmetler, otel, lokanta ve pastane gibi kalemlerde zenginlerin daha çok pay ayırmış olması bu kalemlerin fiyatlarında meydana gelecek olan bir artıştan zenginler fakir kesime göre daha çok

etkilenecektir. Her iki kesim içinde şu da bir gerçektir ki sağlığından, eğitiminden her iki kesiminde daha çok kısıtlamaya gidip bunlardan ödün verip kimsenin eğlencesinden, zevklerinden ödün vermeyeceği demografik ve sosyolojik sıkıntının yaşandığının bir göstergesidir.

Sonuç olarak dar gelirli kesimin aleyhine olan durumlar önceliklidir. Bundan kaynaklı olarak temel ihtiyaç gereksinimlerine (gıda, konut, ısınma) bütçelerinde yüksek pay ayıran kesime yönelik birçok politikanın üretilip hayata geçirilmesi gerekmektedir. Buna yönelik olarak politika yapıcılarının gelirin dağılımı üzerinde titizlikle durup, sosyal transfer harcamalarının arttırılması, zenginden fakire doğru bir gelir transferinin yapıldığı servet vergilerine ve dolaysız vergilere dayanan bir vergi politikasına ve düşük gelirli gruplara gelir sağlayıcı sosyal transfer politikalarına ihtiyaç vardır. Yoksa fakir kesim daha da fakirleşecek zengin ile aralarındaki uçurum kat ve kat artmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. (2015). Türkiye'de Gelir Dağılımı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 44.
- Akın, C. S., & Aytun, C. (2018). Gelir Dağılımının Makroekonomik Belirleyicileri : Türkiye Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54.
- Akın, F. (2015). Gelir Dağılımı Ve Gelir Dağılımına Müdahale Gereği. *İş ve Hayat Dergisi*, 11-12.
- Arman, C. (2013). *Gelir dağılımının tüketici davranışlarına etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bilgiç, A. (2015). *Türkiye'de uygulanan vergilendirme politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri: 1990-2013 dönemi*. Yüksek Lisans Tezi, ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Güvenoğlu, H., & Erçakar, M. E. (2018). "Türkiye'de Gelir Dağılımı Ve Sosyal Koruma Harcamalarına Bir Bakış." *Sosyal Bilimler Metinleri*, 42.
- Mangır, F. (2018). *Kalkınma Ekonomisi Temelleri Ve Teorisi*. Konya.
- Ölmezoğulları, N., Başoğlu, U., & Parasız, İ. (1999). *Gelir Bölüşümü: Teori Ve Politika*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Pınar, A. (2017). *Maliye Politikası Teori Ve Uygulama*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sürücü, Z. (2007). *Türkiye'de gelir dağılımı bozukluğunu önlemeye yönelik kamu politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Şerbetçi, G. (2015). Türkiye'de Uygulanan Finansal Politikaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 104.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>.
- TÜİK(TürkiyeİstatistikKurumu).(2020).(https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2020-37378).

TÜİK(TürkiyeİstatistikKurumu).(https://data.tuik.gov.tr=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1)

KÜRESELLEŞME, NEO-LİBERALİZM VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER

Emine FIRAT^a

Serhat HIŞIRLI^b

ÖZET

^a Doçent Doktor, Aksaray Üniversitesi, İktisat, Aksaray, Türkiye.

emine.firat@aksaray.edu.tr

^b Doktora Öğrencisi, Aksaray, İktisat, Aksaray, Türkiye.

serhat.hisirli@tkdk.gov.tr

Amaç – Küreselleşme sürecinin merkez ve çevre diyebileceğimiz ekseninde nasıl ilerlediğinin incelenmesine çalışılacaktır.

Yöntem– Doküman ve literatür taraması ana yöntem olarak kullanılacaktır.

Bulgular – Küreselleşmenin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar insanlık için büyük fırsatlar barındırdığı fakat aynı zamanda tehditlerde içerdiği bulgularına ulaşılmıştır.

Sonuç – Elde edilen bulgulardan hareketle güçlü ve zayıf yönlerimizi tespit edip ülke olarak bu dalgadan maksimum faydalanmak ve iyi sonuçlar elde etmek yaşamsal önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Neo-Klasik İktisat, Gelişmekte olan ülkeler, Sosyal devlet

JEL Kodları: A1

GLOBALIZATION, NEO-LIBERALISM AND DEVELOPING COUNTRIES

ABSTRACT

Purpose - It will be tried to examine how the globalization process progresses in the axis that we can call the center and the periphery.

Methodology – Document and literature review will be used as the main method.

Findings – It has been found that globalization has great opportunities for humanity as never before in history, but also contains threats.

Conclusions – Based on the findings, it is vital to identify our strengths and weaknesses, to make maximum use of this wave as a country and to achieve good results.

Keywords: Globalisation, Neo-Classic Economy, Developing Country Social State.

JEL Codes: A1

1. GİRİŞ

20. Yüzyıl biterken geride bıraktığı iki dünya savaşıyla ve bilimsel-teknolojik gelişmelerin hiç olmadığı kadar artmasıyla çok yoğun bir asır olmuştur insanlık için. 21. Yüzyılın başlangıcıyla birçok futüristin öngörüsü avcı-toplayıcı toplum, tarım toplumu, sanayi toplumu gibi evrelerden geçen insanlığın süper akıllı toplum aşamasına geçeceği ve yepyeni bir dönem başladığı şeklindeydi. Çağdaş peygamber olarak anılan ünlü sosyolog Pitirim Alexandrovich Sorokin’inde belirttiği gibi bu yüzyılda insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar kültürler yakınlaşmaya başlamıştı. Bu kültürel yakınlaşma internet başta olmak üzere kitle iletişim araçlarındaki büyük ilerleme sonucundaydı. Artık birçoklarının dediği gibi dünya global bir köy haline gelmişti. Sürecin iyi tarafları olduğu gibi, süreç P.A. Sorok’inde uyardığı şekilde birçok olası çatışmayı da tehdit olarak bünyesinde barındırmaktaydı. Nitekim Samuel Phillips Huntigton’ın ünlü ‘Medeniyetler Çatışması’ makalesinde işaret ettiği gibi önümüzdeki dönem birçok çatışmaya gebe idi. Bu küreselleşme sürecinde Neo-klasik iktisat hâkim iktisadi anlayış olarak ABD orjininden tüm dünyaya yayılmaktaydı, bu yayılma sonucunda ‘1978 Washington Mutabakatı’ olarak literatürde bilinen ve

küreselleşme sürecinin işleyişi ve ekonomi politikaları paradigmasını belirleyen toplantı sonucunda sürecin işleyişi şöyle özetlenmişti. Küreselleşme sürecine uyum sağlamaya çalışan çevre ülkelerine merkezden önerilen politika çerçevesi 'İstikrarı sağla', 'Özelleştir', 'Serbestleştir' komutları şeklindeydi. Bu yaklaşım Neoliberal iktisadi düşünceden besleniyordu.

1.KÜRESELLEŞME

Küreselleşme en genel anlamda dünyanın global bir köy haline gelmesi olarak tanımlanabilir. Özellikle 20. YY'da kitle iletişim imkânlarının çok gelişmesi, internet, televizyon, sinema, gazete, dergi, mobil telefonlar, bilgisayarların çok yaygınlaşması kültürleri birbirine çok yakınlaştırmıştır. Bu süreç içerisinde ticaret önemli bir yer oynamakta bu ticaret içerisinde de tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar para ticareti yoğunlaşmış hatta parasal hacim olarak bakıldığında mal ve hizmet ticaretinin çok çok ötesine geçmiştir. Bu durum bazılarınca negatif tarafından ele alınarak dünya gelirinin büyük bir kısmını elinde tutan küçük bir azınlığın; borsalar, bankalar, faiz, kar payı, vergi vb. aracılığıyla dünyayı sanal bir kumarhaneye çevirdikleri yönünde eleştirilmiştir.

Küreselleşme kavramı ilk kez İngiliz İktisatçı W.Foter'in 1833'de yazdığı dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı konulu bir makalede kullanılmış olup, daha sonra 4 Nisan 1959 tarihinde The Economist dergisinde de yer almıştır. Küreselleşmenin günümüzdeki etkin haline gelmesi ise Garrett Hardin'in 1968 yılında yazmış olduğu kaynakların paylaşımı ve kullanımı konulu çalışmasına dayandığı şeklindedir. Dünya Bankası'nın 1870–1914 yılları arasında gerçekleştiğini işaret ettiği Birinci Küreselleşme dalgası, yoğun bir birikimin sonucudur. Küreselleşmenin temel dinamikleri 'değişim' ve 'yayıma' gerekçesi ise ekonomi idi. Birinci küreselleşmede denizcilikteki gelişmeler, telgrafın icadı ve tren yolundaki ilerlemeler sonucu Batı'nın(Batı burada Japonya ve İsrail'ide içine alan bit uygarlığın adı olarak zikredilmektedir) o zamana kadar ulaşmadığı (ulaşamadığı) deniz aşırı ülkelere siyasal, askeri ve ticari etkisini yayması içinde bir fırsat teşkil etmiştir. 1914-1945 yılları arası, küreselleşmenin daha doğrusu İkinci Küreselleşmenin durakladığı bir dönemdir. 1914'de I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, 1929'da Büyük Depresyonun baş göstermesi ve sonrasında da II. Dünya Savaşı'nın başlaması, küreselleşme sürecini oldukça yavaşlatmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası çoğu ülkenin uluslararası sermaye dolaşımını katı bir denetime tabi tutmakta olduğunu ve IMF ve Dünya Bankası'nın, özel sermaye dolaşımının kısıtlı olduğu bir ortamda, uluslararası ticaret ve yatırımlara olanak sağlamak amacıyla tasarlandığını, bundan sonra sermaye dolaşımı üzerindeki kısıtlamaların zamanla kaldırıldığını ve 1980'lerin başında, Reagan ve M. Theachar döneminde, uluslararası sermaye hareketlerinin hızlandığını söyleyebiliriz.

1990'ların başında Sovyetlerin yıkılmasıyla finans piyasaları gerçek anlamda küresel hale gelmeye başladığını görülmektedir. Özellikle 70'lerden başlayarak, çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisine egemen olması bu süreçte önemlidir ((Kıvılcımlı, 2013: 221).

Küreselleşme sürecinin hızlanması ve ilk defa resmi sayılabilecek bir metinde yer alması açısından 1978 Washington Mutabakatı önemli bir mihenk taşı olmuştur.

Washington Konsensüsü, ABD ve diğer G8 ülkeleri tarafından kabul edilen; IMF, Dünya Bankası ve WTO tarafından dayatılan neo-liberal ekonomi politikalarıdır. IMF ve Dünya Bankası'nın standart paketi haline gelmiştir. Latin ülkeleri için oluşturulmuş ama zamanla genele şamil olmuştur. Mali

disiplinler, özel Mülkiyetin korunması, kamu harcamalarının azaltılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, vergi reformu, ticaretin serbestleştirilmesi, Finansal reform, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, Sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi, Serbest faiz hadleri, Rekabetçi kur politikaları başlıca kriterleridir. Bu politikalar dünyanın büyük kısmında neo-liberal olarak tanımlanmasına rağmen ABD'de "muhafazakâr" olarak tanımlanan politikalar (Vikipedi, 03.01.2019).

Küreselleşme kültürleri kitle iletişim araçlarıyla hızla birbirine yakınlaştırırken bu yakınlaşmalarda çeşitli gerginliklerin oluşması kaçınılmazdı, asıl olan bu çakışmaların çatışmalara dönmeden uzlaştırılabilmesi iradesiydi. Fakat maalesef bu çakışmaların uzlaşmaya dönüştürülmesi çabalarından ziyade çok eski yıllardan beri olan, kaynağını Roma İmparatorluğundan alan 'divede et impera'(böl ve yönet) anlayışı hâkim oldu. Siyasi tarihe bakıldığında belki de bilinçli olarak Kore, Kıbrıs, Pakistan-Hindistan, Almanya örneklerinde olduğu gibi problemler alanlar oluşturulup bu bölgelerden çatışma noktaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştı. 20. Asırda sahne bulan iki büyük savaş bu yapay gerilimler yanında gerçekten de var olan kültürler arasındaki farklar ve iktidar mücadelesi sonucunda çok kanlı savaşlara dönmüştü. Belki de içinde bulunduğumuz asırda savaşların bu kadar küresel felaketlerle sonuçlanmamasının nedeni içinde bulunduğumuz dehşet dengesi idi. Soğuk savaş sırasında kullanılmaya başlanan dehşet dengesi kavramı nükleer silahların kullanılabilceği olasılığının düşünülmesinden dolayı kültürleri barışa zorlamak olarak adlandırılıyordu. Belki de bu sebepten Samuel P. Huntington'ın ünlü medeniyetler çatışması makalesinde çatışmaların bölgesel düzeyde, mikro boyutlarda kalacağını genele yayılmayacağını söylemişti.

İki dünya savaşından sonraki dönemde önemli bir kırılma noktası 1978 Washington Mutabakatı olmuştu. John Williamson'a göre küreselleşme sürecine uyum sağlamaya çalışan çevre ülkelerine merkezden önerilen politika çerçevesi "İstikrarı sağla", "Özelleştir", "Serbestleştir" ("Stabilize", "Privatize", "Liberalize") komutları ile özetlenebiliyordu. "Neoliberal" iktisadi düşünceden beslenen bu yaklaşım bazı sorunları da içinde barındırıyordu. Birincisi, komutların merkezden çevreye tek yönlü olarak iletilmesi ve küreselleşme sürecinin yönetim yapısında demokratik açıdan bir katılımcılık sorunu bulunmasıydı. Bunun da ötesinde, söz konusu küresel sistem büyük ölçüde ikinci dünya savaşında galip gelen tarafların çıkarlarını ve isteklerini yansıtıyordu. İkincisi ise iletilen tavsiyelerin esas olarak piyasaların serbestleştirilmesi üzerine inşa edilmesi ve piyasalara kamu müdahalesinin bağlam ne olursa olsun her durumda asgaride tutulmaya odaklanmasıydı. Üçüncüsü ise tavsiye edilen büyüme reçetesinin her yerde aynı olmasıydı. Hâlbuki ülkeler farklı farklıydı (Tepav, 2009).

İdeolojiler çağında dinin yerini almaya çalışan belki de tarihin en eski çatışmalarından olan felsefe-felsefeciler; din-peygamberler yeniden gündeme gelmiş Aydınlanma ve Reform-Rönesans ortaya insanların hayatlarını düzenleyen yeni fikirler çıkarmıştı ve din toplumsal alandan laiklik-sekülerizm vb ilkelerle çıkarılmıştı. İşte Neo-Klasik iktisat anlayışı ve bugünkü Amerikan Muhafazakârlığı tüm dünyaya empoze edilmek üzere....

1890'lı yıllara gelindiğinde Klasik İktisat teorisi çökmekteydi, Klasik Teori o dönemde yaşanan birçok olayı açıklayamıyordu. Bu dönemde Alfred Marshall 1890'da yayınladığı 'İktisadın İlkeleri(Principles of Economics) kitabında bu bocalamalara karşı iktisat ilminin yeni bir güç ve güven kaynağı oldu. Böylece Neo-Klasik iktisat dönemi başlamış oldu (Savaş, 2007).

2-NEO-KLASİK İKTİSAT VE DOĞU-BATI

Neo-Klasik iktisat esasen Klasik İktisat teorisinin güncellenmiş haliydi, klasik iktisatın çözüm bulamadığı konulara(Özellikle sanayileşen ekonomilerde fabrika işçilerinin yoksulluğu) çözüm bulma iddia ve gayretindeydi. Esasen yine serbest piyasa ekonomisi temelli bir disiplindi. Tarihin ilk çağlarından beri önemli bir sınıf olan tüccar sınıfı Rönesans ve reform sonrasındaki dönemde deniz aşırı ticaret sonrası oluşan sermaye birikimi ve sanayi devrimi sayesinde kitlesel üretime geçilmiş ve büyük şirketler doğmaya başlamıştı. Bu büyük şirketler sızıntı teorisi adı verilen fikre göre kapital paranın belli ellerde toplanması sonucunu doğuracak ve onların zenginliği zamanla aşağı doğru sızarak tüm topluma yayılacaktı. Ünlü propaganda bakanı Joseph Goebbels'in de dediği gibi yalan ne kadar büyük olursa inananı da o kadar çok olacaktı. Asırlarca insanları umut vererek oyaladılar ve birgün bu zenginliğin tüm insanlığa yayılacağı masalıyla avuttular, fakirlik-cahillik-yobazlık üçgeni içine hapsolmuş kitleler çeşitli şekillerde uyuşturuluyordu.

Böylece dünyanın sıklet merkezi doğudan batıya doğru kaymış oluyordu. Jared Diamond'un Tüfek-Mikrop ve çelik kitabında bahsettiği şekilde dünyayı kendi enerjisi doğrultusunda yönlendirmeye başlıyordu. Karşılaştığı kültürleri kendi ekseninde dönüştürüyor, etki alanı altına alıyor çoğu zamanda sömürgeleştiriyordu. Özellikle sanayi devriminin başladığı yer olan Büyük Britanya güneş batmayan imparatorluk kuruyor tüm dünyada birçok bölgeyi kolonileştiriyordu. Bazı kültürler Donald Quataert'ın Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş kitabında anlattığı gibi bu emperyal yayılmaya karşı direniş gösterebilirken Hindistan gibi kültürlerin bu karşı koyuş için zamanın geçmesini beklemeleri gerekecekti.

16 ve 20. Asırlar arasında dünya liderliğini elinde bulunduran Büyük Britanya İmparatorluğu, yaşanan iki dünya savaşından sonra bu unvanı adeta eski kolonisi ABD'ye devrediyordu. ABD iki dünya savaşı sonrası dönemde gittikçe küresel etki ve ilgi alanını geliştiriyordu. ABD'nin kuruluşundan beri iki ana güç bulunuyordu, bunlardan birisi büyük eski parti denen 'Cumhuriyetçi Muhafazakârlar' ve diğeri 'Demokratlardı'.

Avrupa'dan göçen göçmenlerle ilk anlamını bulan muhafazakârlıkta 'aile ve klise toplumun ve siyasetin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Muhafazakârlıkta belirtilmesi gereken bir diğer hususta 'antikomünist' karakteridir. Geleneksel muhafazakârlar insan doğasının karmaşık bir yapıda belirsizliklerle dolu olduğunu ve genel olarak ta gayri ahlaki yönünün ağır bastığını ifade etmektedir, değişime karşı şüphecidirler, aile, klise ve geleneksel değerler aydınlanma çağında korunmalıdır. Market ekonomisi, minimize edilmiş devlet kabul edilse de geleneksel organların ve değerlerin korunması hususunda oldukça müdahaleci bir devlet öngörürler. Amerikan muhafazakârlığının temeli 'Amerikan Rüya'sıdır, kısaca yeterince çalışan herkesin üretim ve tüketimde başarılı olacağını öngören bir yaşam tarzıdır, bununla beraber hiyerarşi ve otorite üzerine kurulu topyekûn bir bakış açısını da içermektedir. Liderlik ve doğal aristokrasi önemli kavramlardır, sorumluluklar ve ödevler özgürlüklerle birlikte atbaşı gider ve organik bir toplum yapısı tüm bu kavramlarla örülür. Mülkiyet hakkı önemli bir kavramdır, kutsal referanslara atıf yapılır, kutsal referanslar Judeo-Hristiyan gelenekten beslenir. Dinsel söylemler komünizmle mücadelede sıkça kullanılmıştır. Kısaca Amerikan Yahudiliğini ve İsrail devletinin varlığını kendi varlığına eş tutan bu Hristiyan-Mesiyani muhafazakârlıkken güçlü muhafazakâr söylemlerden biri olmuştur. Bu judeo-Hristiyan gelenek sağ siyaseti şekillendirmiştir. 1980'lerde neo-con olarak da literatüre giren yeni

muhafazakârlık Amerikan değerlerini evrensel değerler olarak görürken bunların askeri vasıtalarla güç kullanılarak yayılmasında herhangi bir beis görmezler. Neo muhafazakârlar ABD’yi kaotik ve güvensiz dünyaya liberal ve demokratik değerleri yayararak güvenlik ve istikrar getirecek modern dönemin ‘Yeni Roma’sı olarak görürler. 11 Eylül terör saldırıları pre-emptive war(önceden saldırı hakkı) ile dış politikanın neo-conların nüfuzu altına girmesine yol açacaktı(Anaz: 2017: 35-53).

Dünyanın çoğu zaman jandarma devleti olarak eleştirilen ABD içinde bulunduğumuz asırda dünyanın birçok yerinde üsler kurmuş, soğuk savaş döneminde ‘din bilmez’ SSCB ve onun müttefiklerini yola getirmek için! Çoğu zaman dini söylemleri kullanmıştır. Bu amaçla ulusal güvenlik danışmanlığı da yapmış, ünlü Zbigniew Brzezinski Yeşil Kuşak Projesiyle İslamı komünizme karşı bir savunma olarak kullanarak, SSCB’nin basra körfezi civarında zengin petrol kaynaklarına etki etmesini engellemek amaçlanmıştı. Benzer şekilde Türkiye’de komünizmle mücadele dernekleri kurulmuştu. 1965 yılında Fethullah Gülen Erzurum Komünizmle mücadele derneği’nin kurucuları arasında yer aldı. Bir diğer ulusal güvenlik danışmanı ve Dışişleri bakanlığı yapmış Henry Kissinger ‘The New World Order’ kitabında 1648 Vestfalya barış anlaşmasıyla kurulan Avrupa-batı barışının şimdi tüm dünyada tesisin gerçekleşeceğini, din-dil-ırk vb farklılıkların yeni düzende ortadan kalkacağını söylemişti. Çin-Pekin 2008 olimpiyatlarının açılış sloganında olduğu gibi Tek Dünya-Tek Devlet olacaktı.

Komple teorisi de içerek şekilde ünlü politikacı Süleyman Demirel bir gazeteye verdiği röportajında Big Game-Büyük Oyunun yeni milenyumla birlikte başladığını söyleyecekti. Hatta Matrix filminin bir proje olarak 1999 yılında gösterime girmesiyle kapitalistler için yeni bir dönem başladığı bazılarınca dile getirilecekti. Siyasi tarihte Büyük Britanya İmparatorluğunun-İngiliz Aslan’ın Orta Asya ve civarındaki enerji kaynaklarını ele geçirmek ve o bölgede hâkimiyet kurmak için Rus Boğasıyla girdiği mücadeleye verilen isim ‘Big Game’ olarak tarihe geçmişti. (Burada dünyaya hâkim olmak üzere geliştirilen, Jeopolitik-Siyasi coğrafyanın ilgi alanına giren kara-deniz-hava hâkimiyet teorileri kapsamında bir dünya liderliği mücadelesi söz konusuydu ve bugün aynı bölgelerde halen çatışmalar bu amaçla ciddi olarak sürmektedir) Yani aslında 21. Yüzyılın başlangıcıyla Big Game-2 başlamıştı. Bazılarına göre hazırlık Mezopotamya merkezli eski Babil İmparatorluğunun bir dünya imparatorluğu olarak canlandırılmasındaydı ki o bölgede ortaya çıkan ve halifelik devletini ilan eden bazılarına göre DAESH bazılarına göre İŞİD-İrak Şam İslam Devleti olan tarihin gördüğü en kanlı terör örgütü. (ki kendilerince dünyayı temizlemek üzere gelmişlerdi ve hiç görülmemiş yöntemler uygulayarak bölgeye ve dünyaya korku salıyorlardı.) Örgüt eski Babil imparatorluğunun hüküm sürdüğü alanda ve daha sonraları ‘Levant’ denilen alana da kayarak egemenlik tesis etmede bir nevi öncü güç olarak çatıştıyordu her türlü psikolojik harp tekniğini de kullanarak dehşet salıyordu, insanlık dışı yöntemlerle insanlar diz çöktürülmeye çalışılıyordu. Halifeliğini ilan eden Ebu Bekir El Bağdadi ABD eski ulusal güvenlik ajanı Edward Snowden’ın deyimiyle çok kalifiye bir İsrail Gizli Servisi ajanıydı.

Francis Fukuyama’nın ünlü ‘Tarihin Sonu’ makalesinde belirttiği üzere(Karl Marx-Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in tarihsel diyalektiğinde olduğu gibi) Kapitalizm son düşmanı olan komünizmi yenerek tüm rakiplerini alt etmişti ve artık bir düşman kalmamıştı. Bir düşman arayışı ve düşman olması gerektiği inancından hareketle yeni bir düşman tanımlamak gerekiyordu bazılarınca bu düşman 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ‘İslami Terör’ adıyla bulunmuştu. Dönemin ABD Başkanı George Walker Bush ve Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair ‘Terör’ üzerine küresel savaş ilanında bulundular. Gazeteci Atilla Akar’ın ‘Kamikaze Operasyonu’ kitabında yazdığı üzere(ABD içindeki gizli güçler Başkan ve kabineyi bu

savaşa zorlamışlardı) bu saldırı tüm dünyanın işgali için kurgulanmış bir oyundu. Tarihte zaten bunun örnekleri görülmüştü, Polonya işgali için karşı tarafa kendi ordularını gönderen ve Polonya üniforması giydiren Almanya kendisine saldırtarak Polonya'yı işgal bahanesi bulmuştu. Bu birçok ülke tarafından kullanılan bir metottu. Saldırının sorumluluğunu üstlenen El Kaide'nin Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatıyla bağları olduğu ciddi şekilde birçok medya organında ortaya konulmuştu. (9/11, Fahrenheit 451 Belgeselleri)

Bu saldırı sonrasında en hafifiyle köktenci-fundamentalistlere karşı bir savaş başlıyordu, dönemin ABD başkanı onları her nerede olursa olsun yakalayıp yok edeceklerini söylüyordu. Fundemantalist kavramı İslami bazı hareketlerle özdeşleştirilerek İslami Fundemantalistler her yerde kovalanıyordu, bu durum en nihayetinde günümüzde ki anlamıyla 'İslamofobi' kavramına evriliyordu. Kavram ilk kez İngiltere'de 1968'de kurulmuş 'Runnymede Trust' adlı ırk eşitsizliği, Birleşik Krallık vatandaşlarının eşitliği üzerine araştırmalar yapan bir düşünce kuruluşu tarafından 'İslamfobisi: Hepimiz için bir sorun' raporunda ortaya atılmıştır.

Yakın zamana kadar eşitsizliğin ve ayrımcılığın en yaygın kaynağı olarak, ekonomik, etnik, ırksal, cinsel, bölgesel, sınıfsal ya da statüye ilişkin farklılıklar kullanılırdı. Ancak 11 Eylül olayıyla birlikte din temelli özellikle Araplara ve Müslüman ülke vatandaşlarına karşı ayrımcılık ve eşitsizlik hem kamusal hem de sivil alanda daha sık rastlanır bir uygulama oldu. Diğer bir deyişle Arap ya da Müslüman olmak ayrımcılığa maruz kalmanın bir önkoşulu, ya da sebebi haline gelmiş gibi görünmektedir. Bu durum özellikle ABD ve AB ülkelerinde gözle görülür bir hal almış bulunmaktadır(Delibas, 2004: 38)

Bakıldığı zaman fakir-cahil, toplumlarda köktendinci hareketlere gerçekten rastlanırken var olan problemler daha da kaşınarak, körüklenerek çatışma artırılmakta kendi amaçları için Batı'nın bir kesimi tarafından kullanılmaktadır. Göç hareketleri, mahşerin 4 atlısı, aşırı sağın yükselişi,

İslamın 6. Asırda ortaya çıkışı ve yükselişi dönemlerinden sonra hüküm sürdüğü coğrafyalarda her alanda başlayan gerileme ve çöküş sonrasında Ortaçağ Hristiyan-Klise karanlığını andıran bir dönem başlamıştı. Asırlarca İslamın mihmandarlığını yapmış Türk-İslam devletlerinden Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde gittikçe artan oranlarda bir yobazlık sarmalına giriyor, birçok yenilik statükoya aykırı olduğu gerekçesiyle ulema sınıfı tarafından reddediliyor, direnç gösteriliyordu. Özellikle yeniliklerin yoğun yaşandığı askerî kanatta önemli bir askeri sınıf olan yeniçerilerde bu durum 'İstemezuk' şeklinde sloganlaşıyordu. Nitekim imparatorluğun son dönemlerine doğru çok zor günlerde tahta geçen 2. Abdülhamid döneminde yoğun olarak iktidarı ele geçirme anlamında siyasi oyunlar çok fazlaşmıştı. Batının birçok bilimsel temelli metini İtalya ve İspanya üzerinde İslam uygarlığından almasıyla da birlikte gerçekleştirdiği Aydınlanma sonrası etkileşime girdiği diğer uygarlıkları geniş oranda etkisi altına alıyor belki de asırlardır yaşadıkları rahat hayatın da verdiği bir gaflet uykusundan bu meydan okuma karşısında uyanmak durumunda kalıyorlardı. (Belki de diğer uygarlıklar için bu kaçınılmazdı, çünkü sürekli olarak tarih boyunca iktidar kimseye baki kalmamıştı).

Islahat ve reform hareketlerinin ve batıyla ilişkilerin yoğunlaştığı 18. yy ve sonlarında etkileşen 2 kültürden dışardan gelen etki sömürü düzeni oluşturmaya yönelikti(özellikle ekonomik akım saldırı şeklinde gerçekleşiyordu). Batı kaynaklı fikirler, orada olduğu gibi hanedanları, aristokrasiyi, oligarşiyi tehdit ediyor tahtını sallıyordu, 1789 Fransız İhtilaliyle dünyaya yayılan adalet-eşitlik-özgürlük ülküleri Osmanlıda 'da birtakım fikri cereyanlara yol açıyordu. Çözülmekte olan eski yapı ve yeni yapı çakışıyor, tüm Osmanlı

ıslahatlarında önemli rol oynayacak Genç Osmanlılar, Jön Türkler, İttihatçılar gibi gruplar ortaya çıkıyordu. Osmanlı imparatorluğunda ıslahatlarda öncü rol oynayan bu gruplar esasen reform amaçlı açılan eski Enderun(Osmanlı saray okulu) gibi rol oynaması planlanan Mülkiye ile diğer lider kadroları yetiştirmesi planlanan Harbiye ve Tıbbiye'di. Erick Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin tarihi kitabında bu 3 okulun Türk modernleşmesinin temel taşları olduğunu yazıyordu.

İlber Ortaylı'nın imparatorluğun en uzun yüzyılı kitabında yazdığı gibi, toplum devletin son zamanlarına doğru içinde bulunulan bunalımlardan çıkmak için çare ve çıkış yolları arıyordu. Bu amaçla birçok fikir ortaya atılıyor çözülmekte olan toplum bu fikirler etrafında bir araya getirilmeye çalışılıyordu.

Osmanlı devleti, Müslüman dünyanın geri kalanı kısmı gibi 19. yyda kapitalizmin ve Avrupa'nın zorla işgal tehditlerinin etkisi altında kalmıştır. Bağımsız tek büyük Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti Müslüman dünyanın kıyısındaki devletlerden ve hükümdarlardan gelen ve bağımsızlıklarını ve İslâmi yaşam tarzlarını korumalarına yardımcı olunmasını isteyen taleplerle adeta kuşatıldı. 19. yy'ın 2. yarısında, Osmanlı Devleti İslâm dünyasının dini merkezi haline geldi. Bu gelişmeler bağlamında Sultan 2. Abdülhamid Müslüman dünyanın sözde birliğini ağılayacak lider, dini lideri olarak ortaya çıktı. Bireycilik ve otoriterlik arasında olduğu gibi dinsizlik ile dünyevilik ve dindarlık ile cemaatçilik arasında da baş gösteren çatışma Türk modernizminin temel bir özelliği ve itici gücü haline geldi. Nasıl ki mütevaffa Arnold Toynbee 'meydan okuma' ve 'tepki' unsurlarını Batı dünyasının kilit özelliği olarak görmüştü (Karpas, 2017: 2). Böylece kapitalizm Osmanlıya tesir etmeye başlamıştı.

3.SONUÇ

Vahşi kapitalist emperyalist yayılcılığa karşı çekilen en önemli setlerden biri olan Çanakkale savaşıyla tarihin akışı değiştirilmiştir. Şöyle ki bu savaşa itilaf devletlerinin çarlık Rusya'sına yardım göndermesi engellenmiş ve bu ülke yıkılmış, yeni doğan SSCB Osmanlının son nefesinde can verdiği Türkiye Cumhuriyetine kuruluş yıllarında çok destek vermiştir.

Osmanlı imparatorluğu ve asıl ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti batılılaşma çabalarına devam ederken bir yandan da doğuyla olan bağlarını muhafaza etmeye çalışmış, cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği-bugünkü Rusya ile olan bağlarını da güçlü tutmaya çalışmış, doğu ve batı sentezini kendi bünyesinde gerçekleştirmeye çalışmış ve çalışmaktadır.

Bugün gelinen noktada vahşi kapitalizmin neo-liberalizm ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı değerler bozuk bir sosyo-ekonomi özellikle gelir dağılımı adaletsizliği ve ulusların borçla köleleştirilmesi olmuştur. Son yapılan Davos toplantısında alınan kararlardan biride gelir dağılımının daha adaletli bir hale getirilmesi ve sosyo-ekonominin büyük sıfırlama ve yeşil dönüşüm kavramları, 2 ayağı üzerinde yeniden düzenlenmesi olmuştur, direnen ulus devletler sistemde sadece bir obje olmak yerine subje olmayı da istemektedirler. Dipte süren önemli bir dalgada ise tüm dünyanın Çin benzeri bir dijital kölelik sistemine evrilmesidir.

KAYNAKÇA

Anaz, Necati: *Amerikan Muhafazakârlığı ve Dış Politika 35-53*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi-Dünya Siyasetinde Muhafazakârlık sayısı, Yıl: 14 Sayı:51, Mayıs-Ağustos 2017,

Delibaş, Kayhan: *İslami Fundamantilizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan İslamophia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?* dergipark.gov.tr, 2004-2: 1/41

Fahrenheit 9/11 belgesel, <https://www.youtube.com/watch?v=tbrRKCpE7g8>, 30.12.2021

Karpat, H. Kemal: *İslâm'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devletinin son döneminde kimlik, devlet, inanç ve cemaatin yeniden yapılandırılması*, 6. Baskı Şubat 2017, İstanbul.

Kıvılcımlı, Fulya: *Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme kavramının gelişmekte olan Türkiye açısından değerlendirilmesi*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 5, no: 1, 2013 ISSN: 1309-8012(Online).

Sak Güven, Çağlar Esen, *Washington Mutabakatından İstanbul Kararları'na: Nereye Doğru Gidiyoruz*, Tepav Politika Notu 2009.

Savaş, Fuat Vural: *İktisatın Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2007

Washington Konsensüsü, https://tr.wikipedia.org/wiki/Washington_Konsensusu, 03.01.2019.

MARKA MİRAS AKTARIMININ MÜŞTERİ SADAKATI BAKIMINDAN ÖNEMİ

Yakup YAĞCI^a

Abdülkadir KURTULAN^b

^a Yüksek lisans Öğrencisi,
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ,
Üretim Yönetimi ve
Pazarlama Bölümü, Konya,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9516-
2210

E-posta:
yakpyagci@gmail.com

^b Yüksek lisans öğrencisi,
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ,
Üretim Yönetimi ve
Pazarlama Bölümü, Konya,
Türkiye.

ORCID: 0000-0002-8041-
6334

E-posta:
akurtulan7@gmail.com

ÖZET

Çalışmanın amacı köklü ve yeni işletmelerin avantaj ve dezavantajlarının ele alınması ve marka mirasının önemini ortaya koymaktır. Aynı zamanda müşteri sadakatinin önemine vurgu yapmak amaçlanmıştır. Amaca ulaşmak için çalışmada kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda marka mirası konusunun sınırlı olduğu ve önemli bir araştırma boşluğunun varlığı görülmüştür. Yapılan çalışmada marka mirasının müşterilerin tercihlerinde pozitif etkisinin olduğu, bunun devamlılığı sayesinde de marka sadakati oluşturduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak çalışmada ele alınan kaynaklar ve marka örneklerinden anlaşılmaktadır ki günümüzün yoğun rekabet ortamında kurumsal marka kimliğinin bir boyutu olarak marka mirası, işletmeler için oldukça önemli hale gelmektedir. Özellikle tüketici tercihlerinin, işletmelerin başarısı ve rekabet avantajı elde etmede oynadığı rol, konunun önemini giderek artırmaktadır. Mevcut müşterileri elde tutmanın, yeni müşteri kazanmak için katlanılan maliyetler açısından daha avantajlı olduğu günümüz piyasasında müşteri sadakati de aynı şekilde önemli hale gelmektedir. Müşteriler günümüzde üründen algıladıkları riski minimuma indirmek için, tanıdık, güvenilir ve müşteriye önem verme açısından tutarlı markalara yönelmeyi tercih etmektedirler. Bu durumda firmaların işi de zorlaşmaktadır, çünkü bu özelliklerin tamamını taşıyabilmek için bir marka mirasına sahip olmak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marka Mirası, Marka Sadakati, Marka güveni

JEL Kodları: M3

THE IMPORTANCE OF BRAND HERITAGE TRANSFER TO CUSTOMER LOYALTY

ABSTRACT

The aim of the study is to address the advantages and disadvantages of established and new businesses and to reveal the importance of brand heritage. At the same time, it is aimed to emphasize the importance of customer loyalty. In order to achieve the aim, a comprehensive literature review was conducted in the study. As a result of the literature review, it has been seen that the subject of brand heritage is limited and there is an important research gap. In the research, it was found that brand heritage has a positive effect on customers' preferences, and it creates brand loyalty thanks to its continuity. As a result, it is understood from the sources and brand examples discussed in the study that in today's intense competitive environment, brand heritage as a dimension of corporate brand identity becomes very important for businesses. In particular, the role of consumer preferences in the success of businesses and gaining competitive advantage is increasing the importance of the subject. Customer loyalty becomes equally important in today's market, where retaining existing customers is more advantageous in terms of costs incurred to acquire new customers. Today, customers prefer to turn to brands that are familiar, reliable, and consistent in terms of caring for the customer in order to minimize the risk they perceive from the product. In this case, the work of companies becomes more difficult, because it is necessary to have a brand heritage in order to carry all these features.

Keywords: Brand Heritage, Brand Loyalty, Brand trust.

JEL Codes: M3

1.GİRİŞ

Günümüz tüketicisi satın alma esnasında çok sayıda alternatife sahiptir ve satın alma kararını çok sayıdaki marka arasından seçim yaparak gerçekleştirmektedir. Alternatiflerin çok olması tüketicilerde satın alma kararlarında marka karmaşası yaşamasına neden olmaktadır. Marka karmaşası yaşayan tüketiciler için pazarda tanındık, bilinen ve güvenilir markaların varlığı seçim aşamasında etkin bir unsur olmaktadır. Dolayısıyla markaların geçmişi ve markaya duyulan güven tüketicilerin algıladıkları risklerin azalmasını ve yok olmasını sağlayabilecektir. Böylelikle işletme, tatmin ve sadakat konusunda önemli bir avantaj elde edecektir. Literatürde marka mirasıyla ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışma olmasına rağmen marka sadakati bakımından önemine değinilmemiş olması bu çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur. Bu çalışmada, marka mirasının marka sadakati üzerindeki önemin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda da marka mirası ve marka güveninin satın alma niyeti üzerinden müşteri tatmini ve marka sadakati üzerindeki dolaylı etkilerine yönelik çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayla, hem literatüre önemli katkılar sağlanabileceği hem de işletmelerin pazarlama stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2.LİTERATÜR ÖZETİ

2.1. Marka mirası

Marka mirası; üretici açısından pazarda rekabet etmek zorunda olduğu birçok rakibinin bulunduğu durumda markanın bazı özellikleriyle öne çıkarak tüketicide duygusal bir bağlılık oluşturması (Aaker, 1990) olarak ifade edilebilir. Marka mirası konusundaki ilk kapsamlı çalışma 2007 yılında Urde, Greyser ve Balmer tarafından gerçekleştirilmiştir. Urde vd. marka mirasının, markanın geçmiş performansını, uzun ömrünü, temel değerlerini, sembolünü ve markanın tarihine yönelik inanışlarını kapsayan beş boyuttan oluştuğunu belirtmişlerdir (Urde, Greyser, & Balmer, 2007).

Geçmiş performans; markanın tüketicide duygusal çekiciliğini oluşturan deneyimleri ve tüketici nezdindeki güvenini ifade eder. Volvo CEO'sunun "Arabalarımıza çirkin diyorlar ama çeliği ancak bu kadar bükebiliyoruz" ifadesi markanın geçmiş performansında güvenliği ön plana çıkaran bir söylem olarak ifade edilebilir. Uzun ömür; marka ve işletmenin pazardaki mevcudiyetinin süre olarak ifadesidir. Bosch 130, Arçelik 61 yıldır pazarda olan markalardır. İşletmenin temel değerlerine en güzel örnek Robert Bosch'un "İnsanların güvenini kaybetmektense para kaybetmeyi tercih ederim" sloganıdır ki temel değerler işletmelerin politikaları hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlar. Markaların sembolleri tüketicinin zihninde çağrışım yaptıran, markayla tüketici iletişimine anlam yükleyen simgelerdir. Mercedes'in üç yıldızı, Jaguar sembolü, Dockers'ın çapası örnek olarak verilebilir. Markalar "Geçmişte vardık, şu anda varız, gelecekte de var olacağız" algısıyla tarihten gelen bir değer oldukları ön plana çıkararak tüketicilerine güven telkin ederler (Urde, Greyser, & Balmer, 2007).

2.2. Marka Güveni

Marka güveni, markanın verdiği sözleri gerçekleştirmesini ve müşterinin menfaatleri için çaba göstermesini ifade etmektedir (Doney & Cannon, 1997). Tüketici açısından marka güveni, markaya inanmaktır. Tüketici markaya inandığı zaman markayı kişileştirebilir ve ondan uzun vadeli fayda

bekleyebilir. Bu faydalar karşılandığında ise işletme ile uzun süreli olumlu ilişkisi güçlenebilir ve aşk markaları meydana gelebilir (Delgado-Ballester & Luis Munuera-Aleman, 2001).

Markaya güven, marka bağlılığını doğrudan etkileyebilmektedir (Chaudhri & Holbrook, 2001). Tüketiciler güvenilir hissettikleri markaları sevmekte ve onlara aşk ile bağlanabilmektedir (Patwardhan & Balasubramanian, 2011). Buradan hareketle, marka güveninin doğrudan marka bağlılığını etkilediği gibi markaya aşk duygusu ile bağlanmayı sağlayıp uzun süreli ilişkiyi beraberinde getirdiği söylenebilir. (Aydın, 2017)

Marka farkındalığı, marka değeri ile pozitif ilişkilidir. Dolayısıyla marka değeri bileşeni olan marka bağlılığı üzerinde de etkili olduğu söylenebilir (Huang & Sarigöllü, 2014). Tüketiciler sevdikleri markayla yakından ilgilenmekte, o markalarla ilgili sürekli bilgi toplamaya çalışmakta ve bu süreçte marka ile olan bağları güçlenerek farkındalıkları aşka dönüşebilmektedir. Buradan yola çıkılarak marka aşkının, marka farkındalığının marka bağlılığına etkisinde aracılık rolü olduğu söylenebilir (Cho, 2011).

Bir markanın kişinin benliği ile uyumlu olmasının markaya olan aşk ve bağlılığı arttıracığı düşünülmektedir (Carroll & Ahuvia, 2006). Kressmann vd., 2006'a göre marka benlik uyumunun marka ilişki kalitesi ve marka bağlılığı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Eğer tüketici markanın benliğini yansıttığını düşünüyorsa markaya olan bağlılığı ve ilişki kalitesi de artar. Ayrıca Fournier, 1998'e göre marka benlik uyumu, marka bağlılığını doğrudan etkilediği gibi marka ilişki kalitesi yoluyla da dolaylı etkileyebilmektedir (Kressmann, Kressmann, Sirgy, Herrmann, & Huber, 2006). Marka ilişki kalitesinin unsurlarından birinin marka aşkı olduğu düşünüldüğünde, marka benlik uyumunun marka bağlılığına etkisinde marka aşkının aracı rolü olduğu söylenebilir (Aydın, 2017).

2.3. Satın Alma Niyeti

Satın alma niyeti, tüketicilerin satın alma işlemini yürütmek için istekli olma olasılığıdır (Chen, 2014). Satın alma niyeti, "tüketicinin belirli bir zaman aralığında belirli bir markadan ya da üründen belirli bir miktarda satın almayı planlaması ve belirli bir ürün veya hizmeti satın almak için tüketicinin niyeti" olarak da tanımlanabilir (Çetin & Kumkale, 2016).

İnternet'te satın alma niyeti ise, tüketicinin çevrimiçi işlemlere istekli ve dahil olma niyetinde olması durumudur. Bu çevrimiçi işlemler bilgi edinme, bilgi transferi ve ürünü satın alma faaliyeti olarak kabul edilmektedir (Akel, 2015). Satın alma niyeti tüketicinin öngörülebilir davranışını göstermekte, yani tüketicilerin alışveriş yaptıklarında bir dahaki sefere hangi ürünleri veya markaları satın alacağını tahmin etmek için kullanabilmektedir (Fandos & Flavian, 2006). Sosyal medyanın artan kullanımı ise, müşterilere fikir alışverişinde bulunabilmeleri için fırsat vermiştir. İnternet ortamında bilginin kalitesi, müşterinin, bir firmanın ürün ve hizmetlerini satın alma kararını etkilemekte, bilgiyi kullanan müşterilerin web sitesini ailesine ve arkadaşlarına tavsiye etme isteği oldukça yüksektir (Esen, 2012).

2.4. Müşteri Tatmini

Müşteri tatmini, tüketim sonucunda elde edilen çıktıdan sağlanan hoşnutluk duygusu (Oliver, 1999); satın alma öncesi beklentilerle satın alma sonrası deneyimler arasındaki olumlu, olumsuz veya eşdeğer farklar (Eggert & Ulaga, 2002) (Onaran, Bulut, & Özmen, 2013) olarak ifade edilebilir. Müşteri tatmini, müşterilerin bir ürünü deneyimlemeleri sonucu beklentileriyle algıladıkları performans arasındaki

hoşlanma veya düş kırıklığıdır. Ürün müşterilerin beklentilerini karşılamışsa tatmin, karşılamamışsa tatminsizlikten söz edilir. Müşteri şikâyet ve önerilerini alarak, müşteri tatmin düzeylerini belirlemeye yönelik anketler uygulayarak, hayalet alışveriş yaparak ve kaybedilen müşteri analizleriyle müşteri tatmininin ölçülerek izlenebileceğini belirtmiştir (Kotler, 2003). Müşteri tatmini işletmelere; yüksek oranlarda tekrarlanan satın almalar, tatmin olan müşterilerin yakınlarıyla duygularını paylaşmaları sonucu artan pazar payları, çalışanlarda motivasyon artışlarıyla işten ayrılma oranlarının düşmesi, kâr marjının yükselmesi gibi faydalarının olacağı ifade edilebilir (Çalışır, 2015).

Müşteri tatmininin müşterinin bir mal ya da hizmetten beklediği faydalara, müşterinin katlanmaktan kurtulduğu külfetlere, mal ya da hizmetten beklediği performansa, sosyo-kültürel değerlerine (kendi aile ve kültürüne, kendi zevk ve alışkanlıklarına, yaşam tarzı ve ön yargılarına, statüsüne) uygunluğuna bağlı bir fonksiyon olduğu da belirtilir (Acuner, Taner, Keskin, & Dilara, 2000).

Müşteri tatmini ne şekilde ifade edilirse, edilsin sonuçta bireyin(müşterinin) algı ve değerlendirme ve deneyimlerine dayanan bir olgudur. Müşteri tatmininin yalnızca satın alınan ürün veya hizmetin, müşterinin beklentisine uygunluğu ile ya da örtüşmesi ile sınırlandırılmaması gerekir. Tatminin sadece alışverişe konu olan ürün veya hizmetin müşteri beklentisini karşılamasına bağlanması işletmeyi yanıltabilecektir. Müşteri tatmininin, müşterinin mağaza deneyimi değerlendirmesinin tamamı/toplamı olduğu belirtilmektedir (Macintosh, Gerard, Lockshin, & lawrences, 1997). Dolayısıyla, tatminin, mağazanın, ürün ya da markanın belirli yönlerine dayalı olabileceği, satış elemanı(personel) veya mağaza atmosferine ilişkin güçlü duygulara sahip olunmasıyla olabileceği belirtilir. Ayrıca tatminin, marka, ürün dizisi veya fiyatlarla ya da kredi, geri iade, eve teslim ve garanti gibi hizmetler ile ilgili olabildiği de ifade edilmektedir (Metiner, 1997).

2.5. Marka Sadakati

Marka sadakati, bir tüketicinin göreceli tavrı ile devamlı müşteri olma arasındaki ilişkinin gücü (Dick & Basu, 1994); tüketicilerin işletmeye yönelik süreklilik gösteren olumlu tutum ve tekrar satın alma davranışı (Yoo-Sung & Chang , 2005); tüketicinin almış olduğu üründen ve markanın vermiş olduğu hizmetten tatmin olması sonucunda aynı ürünü tekrar satın alma konusundaki duyguları (Chang & Chieng, 2006); tüketicinin daha fazla ödeme yapmaya istekli davranması (Kurtoğlu & Sönmez, 2016) şeklinde ifade edilebilir (Watson IV, Beck, Henderson, & Palmatier, 2015) göre sadakat; tutum, satın alma davranışı, ağızdan ağıza iletişim gibi karma bir yapıya sahiptir ve davranışsal sadakat ve tutumsal sadakat boyutlarından oluşmaktadır. Davranışsal sadakat, satın alma sıklığı; tutumsal sadakat ise marka hakkında olumlu konuşmalar, markayı başkalarına tavsiye etme ve satın alma niyeti gibi psikolojik bağlılıktır (Nam, Ekinci, & Whyatt, 2011). (Ilıcalı, Ilıcalı, Yönet, Şahin, & Suher, 2016) çalışmalarında, marka sadakatinin oluşmasında algılanan kalite, sembol, marka kişiliği gibi duygusal faktörler ile marka güveninin önemine dikkat çekmişler ve tüketicilerin belirli ve geçerli bir neden olmaksızın kullandıkları markaları değiştirme eğiliminde olmadıklarını ifade etmişlerdir (Yıldız & Koç, 2017).

Literatürde marka mirası konusunda yapılan ilk kapsamlı çalışma Urde ve diğerlerinin marka mirasını; kurumsal marka kimliğinin bir boyutu olarak ele aldıkları çalışmadır. Bu çalışmayla birlikte kurumsal markalama sürecinde mirasın önemini ortaya koymuşlardır. Marka mirası; geçmiş performans, uzun ömür, temel değerler, kullanılan semboller ve inançlar olmak üzere beş boyutta ele alınmaktadır. Geçmiş performans; Volvo'nun güvenliği ön plana çıkarması gibi markanın ve firmanın sözlerini her zaman

tutması ve tüketicinin istek ile ihtiyaçlarını karşılamaıdır. Kısaca markanın, tüketicinin gözündeki güvenini ifade eder. Uzun ömür; marka ve işletmenin uzun süredir pazarda faaliyette bulunması anlamını taşır. Uzun ömürlü olma tek başına marka mirasının oluşmasına neden olmamakta sadece önemli bir boyut olarak ifade edilmektedir.

Firmanın temel değerleri; kurumsal davranışı ve seçtiği politika ve eylemleri gösterirken, sembollerin kullanımı; Nike ve Jaguar markalarının sembolleri gibi iletişim için anlam yüklemeyi ifade eder. İnanç ise örneğin reklâmlarda ve İnternet sayfalarında mirasın önemli olduğunu göstermeleri gibi firmanın kimliğinde, tarihin önemli olduğuna inanmasını içermektedir (Urde, Greysen, & Balmer, 2007).

Tarih ve miras kavramlarının farklı olduğuna değinen Urde ve diğeri, marka tarihinin geçmişe ait olduğunu savunur. Bunun aksine miras ise geçmiş, bugün ve geleceği içermektedir. Bundan dolayı da yazarlara göre markanın ayırt edici ve tarihsel özelliklerine bugün ve yarın değerli anlamlar yüklenmelidir. Urde ve diğ. (2007)'nin bakış açısına göre marka mirası, daha geniş kapsamlı ve odak bir konudur. Yazarlara göre bu bakış açısı; uzun ömürlülük veya nostalji gibi temel özellikleri ifade eden organizasyonun bir parçası (pazarlama mirası) ve bir marka konumu olarak (Retro markalama) veya kültürel düzeyde baskın markalar (ikonik) olarak sınırlandırılmamalıdır. Araştırmacılar, daha geniş bir bakış açısıyla ele aldıkları marka mirasının, kurumsal markalamanın bir parçası olduğunu savunmaktadır. Marka mirasının, tüketicilerin tutum ve davranışlarındaki etkisini ortaya koyan (Wiedman, Henning, Schmidt, & Wuestefeld, 2011), otomotiv markalarını ele aldıkları araştırmalarında marka mirasının belirleyicilerini ve sonuçlarını incelemiştirlerdir. Geliştirdikleri model, ileride yapılacak olan çalışmalar için başlangıç niteliğindedir ve Urde ve diğeri'nin yaptıkları nitel araştırma üzerine, nicel araştırma ile destekte bulunmuşlardır. Wiedmann ve diğeri marka mirasının; marka imajı, tüketici tatmini ve marka güveni üzerindeki etkisi ve dolaylı olarak da marka sadakati, yüksek fiyat ödeme istekliliği ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır (velioğlu, Çiftçi, & Umut).

3. BULGULAR

Wiedmann, Hennigs, Schmidt ve Wuestefeld'in (2011) otomotiv sektöründe 458 denekten topladıkları verilerle yaptıkları çalışmada marka mirasının müşteri tatmini, marka güveni ve satın alma niyeti üzerinde doğrudan, marka sadakati üzerinde dolaylı etkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Marka mirasıyla ilgili diğeri bir çalışmada Çifci, Velioğlu ve Umut'un (2014) iki banka markasına yönelik 394 üniversite öğrencisinden topladıkları verilerle yaptıkları araştırmadır. Bu çalışmada yazarlar marka mirasının müşteri tatmini ve marka güvenini doğrudan, satın alma niyetini de dolaylı olarak etkilediklerini ortaya koymuşlardır (Yıldız & Koç, 2017).

Tablo 3: Ölçüm Modeli Sonuçları

Faktör	İfade	İfade kodu	Faktör Yüğü	AVE	CR
Marka mirası	Bu markaya bağılıyım	MM3	0,77	0,62	0,94
	Bu marka diğer markalar için değer standardı oluşturur	MM4	0,78		
	Bu marka ulusal zenginliğin bir parçasıdır	MM5	0,70		
	Bu marka belirli bir yaşam tarzını destekler	MM6	0,83		
	Bu markaya karşı yakınlığım oldukça yüksektir	MM8	0,79		
	Bu marka çok yüksek bir kültürel anlama sahiptir	MM9	0,85		
	Bu marka çok yüksek bir kültürel anlama sahiptir	MM10	0,82		
	Bu marka çok yüksek bir kültürel anlama sahiptir	MM13	0,71		
	Bu marka çok yüksek bir kültürel anlama sahiptir	MM14	0,82		
Marka Güveni	Bu marka beklentilerimi karşılar	MG1	0,84	0,77	0,93
	Bu marka beni hayal kırıklığına uğratmaz	MG2	0,89		
	Bu marka memnuniyeti garanti eder	MG3	0,91		
	Bu marka problemlerimi çözer	MG4	0,87		
Satın Alma Niyeti	Diğer markaların özellikleri bu marka kadar iyi olsa bile yine bu markayı tercih ederim	SN2	0,91	0,77	0,91
	Diğer markalar daha iyi teklifler önerse de yine bu markayı tercih ederim	SN3	0,87		
	Daha sonraki satın alımlarımda yine bu markayı tercih ederim	SN4	0,85		
Müşteri Tatmini	Bu markayı seçtiğim için memnunum	MT1	0,84	0,72	0,93
	Bu markayı seçmekle doğru bir karar verdiğimi düşünüyorum	MT2	0,85		
	Bu markanın etkinliğinden memnunum	MT3	0,92		
	Genel olarak bu markanın hizmetlerinden memnunum	MT4	0,87		
	Bu marka tam anlamıyla ihtiyacım olan şeydi	MT5	0,75		
Marka Sadakati	Bu markaya bağlı olduğumu düşünüyorum	MS1	0,88	0,69	0,92
	Bu markaya güvenirim	MS2	0,67		
	Her zaman bu markayı satın alırım	MS3	0,90		
	Bu markaya aynı kalitedeki diğer markalardan daha fazla fiyat öderim	MS4	0,84		

	Bu marka mağazada yoksa farklı markalı beyaz eşya satın almam	MS5	0,84		
--	---	-----	------	--	--

Alıntı: (Yıldız & Koç, 2017)

Tablo1'deki veriler 2016 Yılında (Yıldız & Koç, 2017)'tarafından Ankara'da yapılan bir çalışmadan alınmıştır. Bu çalışmada beyaz eşya sektöründe yapılmıştır. Deneklerden anket sorularını evlerinde kullandıkları beyaz eşya markalarını düşünerek cevaplandırmaları istenmiştir. Beyaz eşya sektöründe söz sahibi olan Arçelik, Beko, Vestel, Bosch, Siemens gibi markalar yıllardır pazarda olan güçlü markalardır. Pazardaki güçlü markaların varlığı, bu markaların sahip oldukları pazar payları, tüketicilerin marka mirası ve marka güveni konusunda yerleşmiş tecrübeleri olduğu değerlendirildiğinden uygulama beyaz eşya sektöründe gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın katılımcılarının demografik özellikleri ise şu şekildedir;

Tablo 4: Demografik özellikler

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde	
Cinsiyet	Kadın	157	31,4	Eğitim durumu	İlköğretim	57	11,4	
	Kadın	343	68,6		Lise	86	17,2	
	Toplam	500	100		Yüksekokul	72	14,4	
Medeni Durum	Evli	298	59,6		Üniversite	147	29,4	
	Bekâr	202	40,4		Lisansüstü	138	27,6	
	Toplam	500	100		Toplam	500	100	
Yaş	18-25	88	17,6		Gelir	1500TL'den az	64	12,8
	26-35	133	26,6			1500-3000	116	23,2
	36-45	86	17,2			3001-4500	107	21,4
	46-55	164	32,8			4501-6000	85	17
	56 ve üzeri	29	5,8	6000- TL'den fazla		128	25,6	
	Toplam	500	100	Toplam		500	100	

Alıntı: (Yıldız & Koç, 2017)

Tablo2'da görüldüğü gibi katılımcıların çoğunluğunun erkek, evli, 18-55 yaş arasında, gelir durumu 1500 ve üzeri, eğitim durumu ise karışıktır. Aynı çalışmanın bir diğer verileri ise şunlardır;

Tablo 5: Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Değişkenler	Standardize β	Standardize Hata	Kritik oran	P	R ²
Marka Mirası – Satın Alma Niyeti	0,74	0,04	18,070	###	0,76
Marka Güveni – Satın Alma Niyeti	0,46	0,03	14,038	###	
Satın Alma Niyeti – Müşteri Tatmini	0,70	0,04	15,739	###	0,49
Satın Alma Niyeti – Marka Sadakati	0,85	0,06	14,882	###	0,69
Müşteri Tatmini – Marka Sadakati	-0,03	0,07	-,549	0,583	

Alıntı: (Yıldız & Koç, 2017)

Bu verilere göre;

Müşteri tatminiyle marka sadakati arasındaki ilişkide p değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı değişkenler arasında anlamlı bir etki gözlemlenmemiştir.

Marka mirasının satın alma niyetini ($\beta=0,74$; $p<0,05$) etkilediği tespit edilmiştir.

Marka güveninin satın alma niyetini ($\beta=0,46$; $p<0,05$) etkilediği tespit edilmiştir.

Satın alma niyetinin müşteri tatminini ($\beta=0,70$; $p<0,05$) etkilediği tespit edilmiştir.

Satın alma niyetinin marka sadakatini ($\beta=0,85$; $p<0,05$) etkilediği tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Yoğun rekabet ortamında başarının anahtarı, tüketicilerin tercihlerinde ön plana geçmektir. İyi bir yönetim anlayışı kapsamında marka mirası işletmeler için oldukça önemli bir kurumsal varlıktır (velioğlu, Çiftçi, & Umut). Urde ve diğerlerinin yaklaşımı ile geçmiş performans, uzun ömür, temel değerler, kullanılan sembol ve inancın oluşturduğu marka mirası, kurumsal marka kimliğinin bir parçasıdır ve tüketicilerin tutum ve davranışları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Wiedman, Henning, Schmidt, & Wuestefeld, 2011).

Çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde, marka mirasının, marka sadakatini olumlu yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Nitekim, pazarda uzun süredir varlık gösteren, yaşlanmayan ve güçlü bir mirasa olan sahip olan markalar; tüketicinin çocukluğuna, gençliğine ve ailevi ritüellerine şahitlik etmiş olabilir (Baker & Kennedy, 1994).

Satın alma kararlarının belirli risklerle ilişkilendirildiği günümüz rekabetçi pazarlarında, mirasa sahip olan bir marka, geçmişten aldığı güç ile her satın alma durumunda aynı kalite ve konforu yaşatacağına dair tüketicilere bir söz vermektedir (Yaqub vd., 2020). Böylece satın alma riskleri en aza inen tüketicilerin zamanla markaya karşı sadakat duyguları artmaktadır (Urde, Greyser, & Balmer, 2007). Literatürde bu ilişkinin incelendiği çalışmalarda (Wiedman, Henning, Schmidt, & Wuestefeld, 2011) söz konusu bulguyu destekler niteliktedir.

Çalışmanın bulguları sonucunda önerilere geldiğimizde ise işletmelerin, Markalarının sürekliliğine ve istikrarına önem vermeleri gerektiğinin yanı sıra elinde bulundurdukları marka güvenlerinin de marka mirasından ayrı düşünmemeleri gerektiğidir. Ve son olarak çalışmanın kısıtları, nitel kapsamlı bir araştırma yöntemi kullanıldığı için veriler özgün değer taşımamaktadır. Bunun yanı sıra alıntılanan bu veriler kısıtlı örneklem içerdiği için sonuçlarda sapma payı gözlemlenebilir.

KAYNAKÇA

Aaker, D. (1990). Brand Extensions: The Good, The Bad and the Ugly. *Journal of Management Review*, Vol.31, No.4.

Acuner, Taner, Keskin, H., & Dilara. (2000). Toplam Kalite Yönetiminde Pazarlamanın Yeri. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, ss.29-32.

Akel, G. (2015). Tüketicilerin internetten satın alma niyeti üzerine bir çalışma: Adnan Menderes Üniversitesi Örneği. . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Aydın, H. (2017). Marka Güveni, Farkındalığı ve Benlik İmaj Uyumunun Marka Bağlılığına Etkisinde Marka Aşkınnın Aracılık Rolü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 17 · Sayı 2 ·SS. 281 / 294.

Baker, & Kennedy. (1994).

Carroll, B., & Ahuvia, A. (2006). Some Antecedents and Outcomes of Brand Love. *Marketing Letters*, 17(2): 79-89.

Chang, P., & Chieng, M. (2006). Building Consumer-Based Relationship: A Cross-Cultural Experiential View. *Psychology and Marketing*, Vol.23, No.11, 927-959.

Chaudhri, A., & Holbrook, M. (2001). The Chain of Effects From Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2): 81-93.

Chen, L. (2014). The influence of social media on consumer behavior: An empirical study on factors influencing consumer purchase intention in China under the social media context. . *Denmark: Aarhus University*.

Cho, E. (2011). Development of A Brand Image Scale and The Impact of Lovemarks on Brand Equity”, Graduate Theses and Dissertations. *Iowa State University*, 35.

Çalışır, G. (2015). Müşteri İlişkileri Yönetiminin Önemi ve Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Eskişehir Sanayi Odası ATAP A.Ş. Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 163-184.

Çetin, O., & Kumkale, İ. (2016). Sosyal medya kullanım düzeyi ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide faydacı motivasyonun aracı etkisi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 90-101.

Delgado-Ballester, e., & Luis Munuera-Aleman, J. (2001). Brand Trust in the Context of Consumer Loyalty. *European Journal of Marketing*, 1238-1258.

Dick, A., & Basu, K. (1994). Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22 (2), 99-113.

Doney, p., & Cannon, J. (1997). An Examination of the Nature of Trust in Buyer- Seller Relationships. *Journal of Marketing*, 61(2):35-51.

Eggert, & Ulaga. (2002). Customer Perceived Value; A Substitute for Satisfaction in Business Markets. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 17 (2/3), 107-118.

Esen, F. (2012). Web sitesi kalite algısı ve imaj tutarlılığının satın alma niyetine etkisi. *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. *Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın*.

Fandos, C., & Flavian, C. (2006). Intrinsic and extrinsic quality attributes, loyalty and buying intention: An analysis for a PDO product. *British Food Journal*, 108(8), 646-662.

Huang, R., & Sarigöllü, E. (2014). How Brand Awareness Relates to Market Outcome, Brand Equity, and The Marketing Mix. In *Fashion Branding and Consumer Behaviors*. *Springer New York*, 113-132.

Ilıcalı, İ. Y., Ilıcalı, İ., Yönet, Ö., Şahin, Ş., & Suher, H. (2016). Algılanan Marka Benzerliğinin; Marka Sadakati, Marka Tatmini ve Servis Kalitesi ile Olan İlişkisi: Kargo Kategorisine Yönelik Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 46.

Kotler, P. (2003). *Marketing Manegement, Analysis, Planning, Implementation and Control*, Eleventh. *Prentice Hall, Inc*.

Kressmann, F. S., Kressmann, F., Sirgy, M., Herrmann, A., & Huber. (2006). Direct and Indirect Effects of Self-Image Congruence on Brand Loyalty. *Journal of Business Research*, 59(9): 955-964.

Kurtoğlu, R., & Sönmez, A. (2016). Marka İmajı ve Marka Faydasının Marka Sadakati ve Pozitif Ağızdan Ağıza İletişim (Wom) Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 4, 1127-1138.

Macintosh, Gerard, Lockshin, & lawrences. (1997). Retail Relationships and Store Loyalty: A Multilevel Perspective. *International Journal of Research in Marketing*, 487-497.

Metiner. (1997). 13.

Nam, J., Ekinci, Y., & Whyatt, G. (2011). Brand Loyalty and Consumer Satisfaction. *Annals of Tourism Research*. *Brand Equity*, 38 (3), 1009-1030.

Oliver, W. (1999). Whence Customer Loyalty? *Journal of Marketing*, 63, 33-44.

Onaran, B., Bulut, Z., & Özmen, A. (2013). Müşteri Değerinin, Müşteri Tatmini, Marka Sadakati ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, Vol.4, No.2, 37.

Patwardhan, H., & Balasubramanian, S. (2011). Brand Romance: a Complementary Approach to Explain Emotional Attachment Toward Brands. *Journal of Product & Brand Management*, 20(4): 297-308.

Urde, M., Greyser, S., & Balmer, J. (2007). Special Issue Papers Corporate Brands With A Heritage. *Journal of Brand Management*, 15.

velioğlu, M., Çiftçi, S., & Umut, M. (tarih yok). Marka Mirası Kavramı ve Hizmetlerde Marka Mirasına Yönelik Bir Ölçek Değerlendirmesi. *Anadolu Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi*, 107.

Watson IV, G., Beck, J., Henderson, C., & Palmatier, R. (2015). Building, Measuring and Profiting From Customer Loyalty. *Journal of the Academic Marketing Science*, 43 (6), 790-825.

Wiedman, K., Henning, N., Schmidt, S., & Wuestefeld, T. (2011). *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 205–220.

Yıldız, E., & Koç, M. (2017). MARKA MİRASI VE MARKA GÜVENİNİN SATIN ALMA NİYETİ, MÜŞTERİ TATMİNİ VE MARKA SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ. *DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ PAZARLAMA KONGRESİ ÖZEL SAYISI*, 91.

Yoo-Sung, J., & Chang, Y. (2005). An Exploratory Research on the Store Image Attributes Affecting Its Store Loyalty. *Seoul Journal of Business*, 11 (1), 19- 41.

15. OTURUM

NİJER BAĞLAMINDA VATANDAŞLIK VE DEMOKRASİ ALGISI

Ibrahim OUSSEİNİ ISSA^a

Mahamane Moutari ABDOU BAOUA^b

ÖZET

^a Arş.Gör.Dr. Université de Tahoua (Nijer), Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Tél: (00227) 90109192;

E-Posta: ibrahimo50@yahoo.fr

^b Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Konya İktisat Bölümü,

E-Posta: mab.black@yahoo.fr,

<https://orcid.org/0000-0002-8580-4061>

Eski Fransız sömürgesi olan Nijer Cumhuriyeti, 18 Aralık 1958 tarihinde kurulmuş olup 3 Ağustos 1960 tarihinde ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanan bu ülke, 1992 yılına kadar tek parti sistemi ile yönetilmiştir. Bu yönetim sistemi ile Nijerlilerin büyük bir kısmı tarafından vatandaşlık haklarına erişim eksikliği nedeniyle gösteriler düzenlenmiştir. 1991 yılında Nijer'in tüm sosyal tabakalarından gelen 1204 delegenin katılımıyla gerçekleşen Egemen Ulusal Konferans'tan sonra demokrasiye (Çok partili sisteme) geçmek üzere 1992'de geçici bir hükümet kurulmuştur. Bu çerçevede, çalışmamızda Nijer Cumhuriyetinde kimlik, vatandaşlık ve demokrasi ile ilgili bir analiz yapılmıştır. Nijer'in Anayasası ve diğer kaynakları kullanarak yaptığımız analiz sonucunda, sivil toplumu etkin kılmak için Halkla ilişkiler yönetimi, dernekler, sivil toplum kuruluşları (STK) ve sendikaların kurulması mümkün olsa da bu sözde demokrasi, yıllar boyunca Nijer'i yoksul ve batının özellikle Fransa'nın siyasi oyunlarına bağımlı bırakmıştır. Nijer'de toplumsal kimliklerin çeşitliliğinin fazla olması, demokrasinin zor uygulanmasına neden olmaktadır. Tam demokrasiye geçişten sonra, Nijer halkı hala vatandaşlık haklarına erişmekte zorluk çektiğinden dolayı vatandaşlık görevlerini de yerine getirememektedir. Tam bir vatandaşlık olmadan bir demokrasiden bahsedilemez. Vatandaşların yükümlüklerini yerine getirmeleri için atılması gereken adım, eğitim ile mümkün olacaktır. Bu çerçevede, vatandaşlık ve demokrasi konuları eğitim sistemine dâhil edilmelidir. Cumhuriyet kurumları vasıtasıyla vatandaşlık haklarının vatandaşlara varması için yeterli düzenlemenin ve sıkı denetimin sağlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nijer, ulusal kimlik, milliyet, vatandaşlık, demokrasi

Perception of Citizenship and Democracy in the Context of Niger

ABSTRACT

The Republic of Niger, a former French colony, was proclaimed on 18 December 1958 and declared its independence on 3 August 1960. This country, which has just gained its independence, was governed by a single-party system until 1992. With this system of government, demonstrations were organized by the majority of Nigerien people due to the lack of access to citizenship rights. After the Sovereign National Conference, which was held in 1991 with the participation of 1204 delegates from all social strata of Niger, an interim government was established in 1992 for transition to democracy (Multi-party system). In this context, this study analyzed the identity, citizenship and democracy in the Republic of Niger. As a result of our analysis using Niger's Constitution and other sources, although it is possible to establish public relations management, associations, non-governmental organizations (NGOs) and syndicates in order to make civil society effective, this so-called democracy has left Niger poor and dependent on the political games of the west, especially France for years. The diversity of social identities in Niger makes it difficult to implement democracy. After the transition to full democracy, the people of Niger are still unable to fulfill their civic duties as they have difficulties in accessing their citizenship rights. There can be no democracy without full citizenship. The step that needs to be taken for citizens to fulfill their obligations will be possible with education. In this framework, citizenship and democracy issues should be included in the education system. Adequate regulation and strict control should be ensured through republican institutions for the citizens to access to their citizenship rights.

Keywords: Niger, national identity, citizenship, democracy

1. Giriş

Vatandaşlık, uzun bir tarihi ve hatta bir tarihöncesi ve çeşitli anlayışı olan bir kavram haline gelmiştir. Bu çerçevede, vatandaşlık konsepti bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya, bir rejimden başka bir rejime değişiklik gösterebilir. Örneğin totaliter bir devlette ve demokratik bir rejimde vatandaş olmak aynı anlama gelmez. Böylece vatandaşlık, tıpkı demokrasi gibi, her şeyden önce bir idealdir. Modern ulusal vatandaşlık, İngiliz İç Savaşı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi gibi önemli devrimci olayların bir ürünüdür ve vatandaşlar ile devlet arasındaki ilişkinin yanı sıra vatandaşların hak ve görevlerini de açıklığa kavuşturmuştur (Utku & Sirkeci, 2020, s. 367). Günümüzde, insanların algısında en iyi yönetim şekli demokrasidir. Aynı zamanda demokrasi modern dünyada kabul görmüş bir ideoloji olarak görülmektedir. Genellikle politik kurumların bir parçası olan vatandaşlar özgürce yaşamak ve vatandaşlık haklarını kullanmak ve korumak istemektedirler. Yolsuzluk, eşitsizlik ve istikrarsızlığın yaşandığı Nijer gibi az gelişmiş ülkelerdeki vatandaşlar sürekli vatandaşlık haklarını kazanma ve koruma mücadelesini vermektedir.

Birçok Afrika ülkesi gibi, 3 Ağustos 1960 tarihinde, bağımsızlığına kavuşan Nijer Cumhuriyeti, Sahel bölgesinde bulunan Batı Afrika ülkesidir. Nijer, kuzeyde Cezayir ve Libya, doğuda Çad, güneyde Nijerya ve Benin, Batıda ise Burkina Faso ve Mali ile sınırlarını paylaşmaktadır. 1.267.000 kilometrekare yüzölçümü ile Nijer, Batı Afrika'nın en geniş ülkesidir ve yüzölçümü bakımından Cezayir, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan, Libya ve Çad'dan sonra Afrika'da altıncı sırada yer almaktadır. Nijer'in coğrafi pozisyonu, insan ve ticari mallarının hareketliliği açısından, Afrika'nın bazı bölgelerine ve Avrupa'ya göçme yolu olarak kullanılan en önemli kavşaklardan biridir. Nelly Robin'e (2009: 9) göre Nijer ve Senegal ülkeleri, "Sahra bölgesi ve Maghreb Afrika'sındaki Arap ülkeleri arasında geçiş yolunu" oluşturmaktadır. (Institut National de la Statistique, 2018, s. 5).

Modern Nijer olarak tanınan bugünkü Nijer Cumhuriyeti'nin eski topraklarında önemli tarihi olaylar gerçekleşmiştir. VII. Yüzyıldan (MS) itibaren, Nijer'in bulunduğu coğrafyada, göç hareketleriyle birlikte bir din olarak İslam'ın da hızla yayılması, farklı toplulukların bir araya gelmelerine vesile olmuştur. Nijer'deki iller, gayri merkezi idari yöntemi isimli yasa öncesine kadar, yedi il ve bir Kentsel Topluluk adındaki büyükşehir merkezinden oluşmaktaydı. İlleri vali ve ilçeleri ise, kaymakam yönetmekteydi. Daha sonra, 1999 yılında yapılan reforma göre, iller bölge olarak ve ilçeler ise il olarak tanımlanmıştır. Bu yeni kentsel yapılanma sonrasında Agadez, Diffa, Dosso, Maradi, Niamey, Tahoua, Tillabery ve Zinder olmak üzere toplam sekiz bölgeye dönüşmüştür. Denize hiç kıyısı olmayan ve dolayısıyla limanı olmayan Nijer'e en yakın liman 1000 km uzaklıktadır. Irmakları içerisinde ise, en büyük ırmağı Nijer Nehridir. Onun yanında Çad gölü, dere yatakları, göl ve göletler bulunmaktadır. Nijer tropikal bir iklimde sahiptir. İki büyük mevsim yaşanmaktadır: Ekim ayından Mayıs ayına kadar sekiz aylık bir zaman dilimini oluşturan kuru ve uzun süren mevsimin yanı sıra 4-5 ay gibi kısa süreli olan ve yağmur mevsimi olarak adlandırılan diğer mevsim ise önemli bir diğer mevsimdir. Bu mevsim ise, Nisan ayından Eylül ayına kadar devam etmektedir. Nijer halkının çoğunluğunun geçimi tarıma dayanmaktadır. Bunun yanı sıra insanlar genel olarak, hayvancılık, avlanma ve el sanatlarıyla geçimlerini sağlamaktadır. Nijer'de nüfusun yıllık artışı oldukça yüksektir. 2001 yılındaki genel nüfus sayımı verilerine göre nüfus, % 3,3 oranında artış göstermektedir. 2012 yılı nüfus sayımı verilerine göre ise Nijer'in toplam nüfusu 17.129.076'dır. % 7,6'lık doğurganlık oranıyla Nijer, dünyanın en yüksek doğurganlık oranına sahiptir (Présidence du Niger, 2021; Institut National de la Statistique, 2018, s. 11).

Bu çerçevede, çalışmamızda Nijer Cumhuriyetinde kimlik, vatandaşlık ve demokrasi ile ilgili analiz edilmiştir. Nijerli vatandaşların şu anda yönetim sistemi olarak kullanılan demokraside vatandaşlık sorumluluk hakları nedir ve nasıl eriştikleri konusunda bir analiz yapılmış. Bu analiz kapsamında, çalışmamız 4 ana bölüm ile yapılandırılmıştır. Birinci bölümde kimlik, vatandaşlık ve demokrasi ile ilgili teorik çalışmalar analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise Nijer kimliğinin bir parçası olan dil ve etnik grupları ile ilgili bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Nijerli vatandaşlarının dini ile ilgili bir analiz yer almıştır. dördüncü bölüm ise Demokratik bir sistem ile yönetilen Nijer’de vatandaşlık algısı ile ilgili bilgi vermektedir. Son olarak değerlendirme, sonuçlar ve öneriler yer verilmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Toplumsal kimlik, Vatandaşlık ve demokrasi ile ilgili birtakım vurgular ve yaklaşımlar mevcuttur. Özellikle kimlik kavramı sosyal bilimlerde en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kimlik anlamına gelen “Identity” kelimesi, Latince “aynılığı ve sürekliliği içeren “idem” sözcükten türetilmiştir. Oxford İngilizce Sözlüğü (OED)’de “kimlik kelimesi birebir şu şekilde tanımlanmıştır: “Bir kişinin veya şeyin her zaman veya her koşulda aynı olması; bir kişinin veya şeyin kendisi olduğu ve başka bir şey olmadığı durumu veya gerçeği; bireysellik, kişilik.” Türk Dil Kurumu Sözlükleri’nde ise Kimlik, “Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü” olarak tanımlanmıştır. Kimlik kelimesi, sosyal biliminin bir terimi olarak 1950’li yıllarda ancak kullanılmaya başlanmıştır. “Ben kimim?” ve “Ben nereye aidim?” gibi soruların cevabını verdiğiniz zaman bir kimliği açıklamış olursunuz (Türk Dil Kurumu, 2021; Gleason, 1983).

Kimlik konusunda Vinsonneau (2002)’nin kimlik tasvirini ele almak gerekmektedir. Ona göre kimlik, sosyal, bireysel veya kolektif bir aktörün varlığına anlam verdiği evrimsel bir dinamik olarak ifade edilebilir. Karşıtları ile uyum sağlamak için diyalektik bir süreçtir. Kimlik, bireysel farklılıkların ortaya çıkmasını izin verir. " Toplumsal kimlik veya Kültürel kimlik", şu anda sosyal alanda ciddi anlamda varlığını sürdüren ve her türlü sembolik ve pratik kullanıma konu olan psikososyal oluşumlardan birini oluşturmaktadır. Bu kavram, bilimsel bir kavram olarak tanımlanmadan sık sık medya tartışmalarını beslemektedir. Şimdiye kadar yapılan kullanımda kültürel kimlik mefhumu bu nedenle bilimsel olmaktan çok ideolojik bir statüye sahip olmuştur. Beşerî ve sosyal bilimlerde, "kimlik" teriminin kullanımı genellikle bir bireyin veya bir kolektifin "derin doğasına" değil, “kolektif bağlılıklar” (yani bir bireyin sosyal kategoriler aracılığıyla tanımlanabilmesi) ve herkesin kendini tanımlama şekli olan “bireysel kişilikler” arasındaki ilişkiye atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla kolektif kimlikler ve bireysel kimlikler birbirinden ayrılamaz (Vinsonneau, 2002, s. 12-100).

Elias (1991), etnik yapının bir ulus üretmede önemli bir öge olduğunu belirtmiştir. Elias (1991)’a göre, bir Ulus-devlet tarafından yönetilen demokratik toplumlarda, “Birey” resmen medeni durumuna göre, doğumdan kayıtlı olana kadar yalnızca bir sosyal varoluşa sahip olabilir. Böylece, baştan, demokratik toplumların vatandaşları sadece kendi ulusal devletine bağlıdır, ancak kendi kişisel kimliği büyük ölçüde devlet tarafından belirtilmektedir. Bireylerin (yaş, cinsiyet, uyruk...) tanımlanmaları için uygulanması gereken kurallar devlet tarafından düzenlenir. Dolayısıyla bireyin doğumu ve medeni durumundan hemen sonra, resmi tescil edilmesi ve ait olduğu toplumun üyesi olarak idare tarafından tanınması, her birey için çok önemli olduğu gösterir. Yapıldığı kayıt ona vatandaşlık hakkını vermektedir (ELIAS, 1991).

Vatandaşlığı, Marshall'ın yaptığı gibi, üyelik açısından, özellikle siyasi bir topluluğun üyeliği açısından tanımlamada değer vardır. Marshall'ın Vatandaş ontolojisi varsayımına göre, vatandaş kavramı ilke olarak haklar ve görevler konusunda tanıma, bunları bilme ve uygun şekilde hareket etme yeteneğine sahip olan bir varlıktır (Roche, 1987, s. 369-371). Fragniere (2003)'e göre ise vatandaşlık, bireylerin içinde yaşadıkları ve inşa edilmesine yardımcı oldukları toplumun "yönetimine" aktif ve sorumlu katılımını ifade etmektedir. Vatandaşlık, bireylerin hak ve yükümlülüklerini, onları ilgilendiren ve onları zorunlu kılan kararlara katılma kapasitesi anlamına gelir. Aristoteles'e göre, "dönüşümlü olarak komuta etme ve itaat etme yeteneği"dir. Siyasi toplum, vatandaşlık yoluyla sivil topluma, yani "vatandaş" katılım toplumuna dönüşür. Aslında tam vatandaşlık olmadan demokrasi olmaz. Vatandaş olarak doğmakla birey, kimliğinin temelini ve aynı zamanda kendisine vatandaş olarak haklarını otomatik olarak veren milliyeti bulur. Bireyler devletin doğrudan kontrol ve hakim olamadığı bir ürün olarak algılanır. Bu kimlik adına erkeklerle silah verip vatani korumak için savaşa gönderilir. Kişinin kimlik taşıması, bağlı olduğu devletin koruması altında olduğu anlamı gelir. Vatandaşın hakları münhasıran pasaport veya kanun nezdinde uyruğu garanti eden kimlik kartı ile elde edilebilir. Bunlar, ulusal devlet perspektifinden, aslında evrensel insan hakları değil, yani insanoğlunun hakları değil, yalnızca vatandaşların haklarıdır, dahası kimliklerini kutsayan topraklarla sınırlıdır. Bu kimlik, milliyet ve vatandaşlığın çözülmez birliğinin mantığı, bireyin, çatışan nedenlerle veya hayatta kalabilmek için kimliğinin yerini terk ederek, tüm haklarını nasıl kaybedeceğini açıklar. Siyasi mültecilerin ve vatansız insanların tüm draması budur. Vatandaşlık, devlet ya da bir ülkede bireyin hukuki ve siyasi bağlarla tanımlanmasıdır. Başka bir deyişle, bireyin vatandaşlık yoluyla ülkeye ait olma hakkının tanınması ve ülkenin hak ve hukukuna bağlı tutulması gibi temel haklara sahip olmasıdır (Fragnière, 2003, s. 5-8).

Demokrasi çok geniş ve kapsamlı bir konudur. Dolayısıyla üzerinde çok fazla durmayacağız. İlk kullanımı Yunanlar tarafından olan demokrasi sözcüğü basitçe demos (birçok) ve kratos (kural) kelimeleri ile oluşmaktadır. Demokrasi vatandaşların siyasi karar alma sürecine katılmalarına veya hükümet organlarına temsilciler seçmelerine izin veren bir siyasi sistemdir. Çeşitli faktörlerden dolayı birtakım demokrasi tipi vardır (katılımcı demokrasi, doğrudan demokrasi, liberal demokrasiler, anayasal hükümdarlar ...). Demokrasi toplumsal kimlik ve vatandaşlık konularla ilgilendiren bir unsurdur. İyi uygulandığında vatandaşlar kendi haklarına erişmede sıkıntı yaşamazlar. Ancak demokrasinin ve eşitliğin olmadığı ülkelerde vatandaşlık hakları belli kişilerin elinde kısıtlı kalacaktır. Demokrasiye inanmış insanlar bağımsızlığına ve özgürlüğüne düşkündür ve bu iki unsur elinden alınmaya kalkışıldığında rejime karşı muhalif olarak davranmaya başlarlar. Gelişmemiş ülkelerdeki halk demokrasi ve vatandaşlık ile ilgili konularda yeterli bilgiye sahip olmadığından dolayı demokrasi iyi işlenmemektedir. Bu nedenlerle demokrasi ve vatandaşlık konuları eğitim sistemine dahil etmek gerekmektedir. Toplumsal kimliğin en önemli parçası olan Kültür, dil ve din gibi unsurlar sadece demokraside hayatta kalabilir, aksi takdirde ortadan kaldırılır başka düşünce ve düzen ortaya konulur (Crick, 2002, s. 104-113; Giddens, Duneier, Appelbaum, & Carr, 2017).

3. Nijer'de Dil ve Etnik Gruplar

Nijer Cumhuriyeti'nde on (10) farklı etnik grup bulunmaktadır:

- Hausa (% 53,5), Dallol Maouri bölgesinde ve Zinder ülkenin orta-doğu kısmında komşu olan ülke Nijerya'nın kültürü ile kaynaşır

- Zarma (% 14,7), Songhai (% 4) Ülkenin batısında;
- Tuareg (% 10,6), Tubu (% 0,5) ve Arap (%0,3) ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda;
- Peul (% 10,4) Nijer'in her bölgesinde Tilaberi bölgesinde yoğunlukta;
- Kanuri (% 4,6) ve Buduma ülkenin uzak Doğusunda;
- Gurmançe (% 0,3) Güney batısında

18.

Şekil- 1: Nijer'in Kültürel zenginliğinin harita üzerinde gösterimi

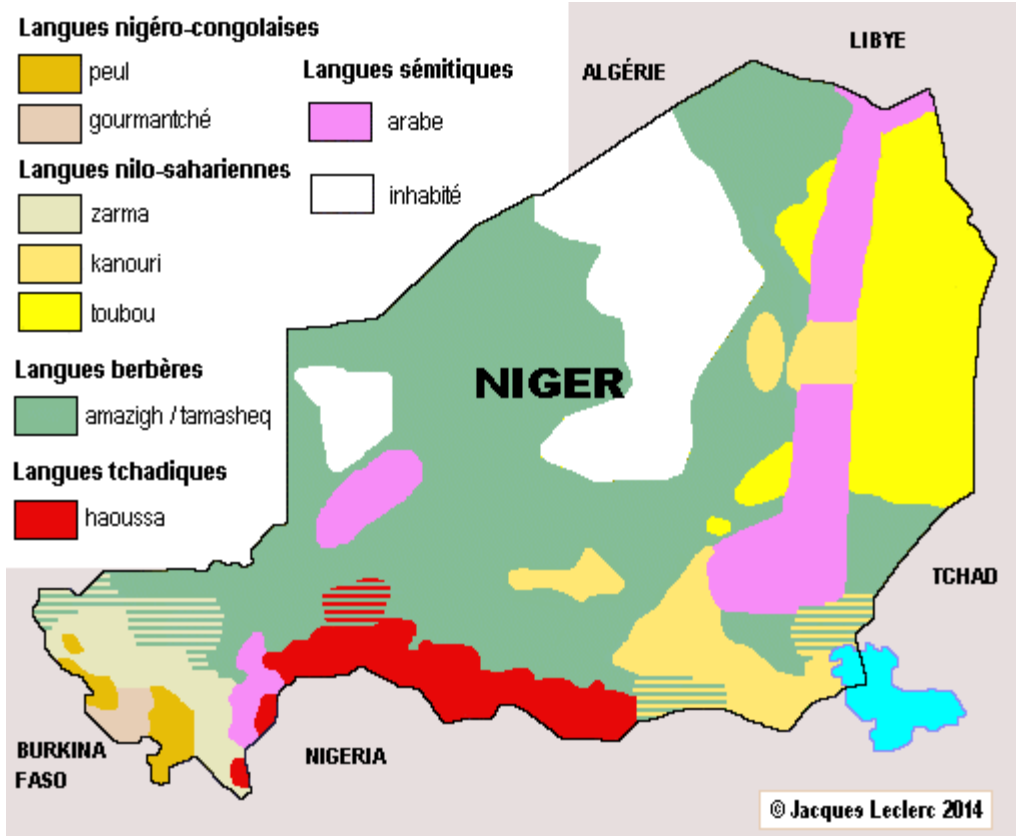
Source: (Présidence du Niger, 2021)

Her etnik grup, kendi dilini konuşmaktadır. Bunun için Nijer'de konuşulan yaklaşık ona yakın dil bulunmaktadır:

- Hausa dili (% 55,6), afro-asya dilli, Batı ve Orta Afrika'da konuşulan bir dildir;
- Zarma ve Songhai (% 8,4), Nil-Sahra dilleri;
- Temajeq veya touareg (% 8,4) afro-asya dili;
- Peul veya fulfulde (% 8,3) nijer-kongo dili;
- Kanuri (% 4,8) Nil-sahara dili;
- Arap lehçe (% 1,2) afro-asya dili;
- Gurmançe, Tubu, Buduma dilleri, nüfusun küçük bir bölümü tarafından konuşulan dillerdir.

Nijer'de bulunan etnik ve dil çeşitliği, onun kültürel zenginliği olarak algılanmaktadır. Her kabilenin kullandığı bir dilin var olması, kültürel zenginliğin bir simgesi olarak görülmektedir (Présidence du Niger, 2021).

Şekil- 2: Nijer'in Dil Haritası

Source: (Présidence du Niger, 2021)

Nijer'in sosyo-kültürel ortamına bakıldığında, Nijer'de kültür çeşitliğinin azımsanmayacak düzeyde fazla olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen kabileler arasında önemli bir çatışma yaşanmadan beraber kaynaşırlar. Bu çerçevede, devlet tarafından bu ilişkileri korumak için, kabileler arasında tarihi bağları kurarak "kuzen ilişkisi" kurulmuştur. Bu politika aracıyla kabileler birbirine kuzen olarak sayılarak şaka yapabilme ve dayanışma ve yardımlaşma ortamı oluşturarak sosyal ilişkileri güçlendirmiştir. Buna bağlı olarak, Nijer'de etnik gruplar arasında evlilik halk arasında herkes tarafından sevinçle karşılandığı kaydedilmektedir. Kurulan bağlantıları amaçlarından, kültürel karışımı oluşturup geliştirmesi ve insanların büyük bir kısmı bir aile gibi ve bölünmez bir parça olduklarını hissetmektedir.

Nijer'de kullanılan diller ulusal diller olarak algılanmakta ve idari kurumlarında, deneysel okullarında, mesleki okur-yazarlık yetişkin eğitim merkezlerinde de kullanılabilir. Ayrıca dillerin neredeyse hepsinin ders ve dil öğrenme kitapları (sözlük, gramer kitapları, kelime hazinesi vb.) bulunmaktadır. Şu anlatılan faaliyetleri, Milli eğitim, okuryazarlık ve Ulusal Dillerin Eğitimi Bakanlığı, ulusal dillerin eğitimini yaygınlaştırmak için çaba göstermektedir. Nijer halkı kullandığı diller Nijer'in kültürünü yansıtan tek unsurdur. Başka bir deyişle, ulusal diller ülkenin kültürü veya kültürleri

taşımaktadır. Bunun için dünyada hiç bir ülke gelişmek veya belli bir düzeyde refaha ulaşmak için ulusal dilleri destek almadan gerçekleştirebileceği iddia edemez.

Ülkede, ne yazık ki tarihi nedenlerinden dolayı Fransızca'ya özel bir statü verilmiştir. Eski Fransız kolonisi olduğundan dolayı Nijer'in resmi dili Fransızca olmuştur. Nijer'de Fransızca dili, söylenmesi gerekirse, sadece kamu ve özel idareler, aydınlar ve akademik (okul, üniversite, enstitü, formasyon merkezleri) çevrelerinde konuşulmaktadır. Böylece Nijer Uluslararası Fransızca Konuşulan Ülkeler Örgütü'nün ve meclisinin üyesi olmuştur. Fransızcanın yanında, Arapça ve İngilizce (Fransızca-Arapça okullarında, Say İslam Üniversitesi, iki dilli okullar, vs.) eğitim dili olarak kullanılmaktadır.

Fransızca gibi yabancı dillerin kullanımı bir başka gerçeği, belirtilmesi gerekirse, Nijerli gençlerde kültürel zayıflığa neden olmuştur. Gençler gittikçe, kendi kültürünün aksine daha çok Batı kültürüne uyum göstermekte ve bu kültürün ritüellerini teşvik etmektedir. Nijer hükümeti yetkilileri, halkın çoğunluğunun Fransızca anlamadığını bilmelerine rağmen, çoğunlukla Fransızca olarak hitap etmektedirler. Acaba, bu yaşanan olaylarda siyasi yetkililerin sorumluluğu var mıdır? Onlar, kendilerini seçen halkın Fransızca bilmedikleri halde neden bu şekilde hitap etmeyi tercih etmektedirler? (çünkü Fransızca bilmedikleri bellidir). Nijer'de vatandaşlık veya demokrasi hakkında konuşulabilir mi? Demek ki, basında, değişik etnik grupları temsil eden tüm dillerinde gazeteci çevirmenler olmasaydı, halk ile siyasiler arasında tam bir kopukluk yaşanacaktı.

4. Nijer'de Dini Durum

Nijer'de halkın en güçlü inanç ve hâkim olan din İslam'dır. "Halkın % 90-95 Sünni'dir (Maliki, Eş'ari ve Sufi). Diğer mezhepler ise; Şii, Hıristiyanlık ve animisttir. Nijer'de Hristiyanlık, düşük bir oranda bulunmaktadır. Bunun sebebi sömürge sırasında, misyonerler geldiği zaman Nijer'i kapsayan bölgelerde İslamlaşma hareketlerinin yerleşmiş olmasıdır". Bu nedenle Nijer'de dini gruplar arasında özellikle, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında çatışma yaşanmamaktadır. Aksine, bazen Müslümanlar arasında dört Sünni mezhep (Abu hanif, Malik İbn Anas, Alşafii, ve İbn hanbal) mensupları arasında, farklı yorumlardan dolayı kendi aralarında anlaşmazlıklara ve olaylara rastlanılmaktadır. Bu büyük imamlar Kur'an ve Sünneti anladıktan sonra İslami hukukunu tasarlamışlardı (U.S. Department of State, 2019).

İslam dünyasının geneli Sünni âlimlerden oluşan dört imamın içtihatlarına göre amel etmektedir. Bundan dolayı çoğu Nijer alimi, bu imamlardan birinin yaklaşımına uygun davranmaktadırlar. Din alimlerine göre, bu dört imamdan binine tabi olmak, Kur'an ve sünnete tabi olmak anlamına gelmektedir. Bu durum, dört mezhebin tamamı için geçerli bir durumdur. Ama bazı Müslümanların yanlış yorumlamalarına rastlanılmakta ve seçtiği mezhebin diğerlerinden daha iyi olduğunu savunmaktadır. Halbuki İslam âlimleri şöyle buyurmaktadır: "bir Müslüman yanlış yorum veya anlayışından uzak durmak için bir mezhebe mensup olmalı ve kendi seçtiği mezhep diğer mezheplerden daha iyi olduğunu iddiada bulunmaktan kaçınılmalı (Murad, 2021).

5. Nijer’de Vatandaşlık

Nijer’de, vatandaşlık hakkını kazanma ve kaybetme kuralları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:⁴³

- 18 Şubat 1988, 88-13 sayılı ile değiştirilen, 23 Ağustos 1984 tarihinde 84-33 sayılı yönetmeliğe göre;
- 4 Haziran 1999, 99 sayılı yönetmeliği ve onun yürütülmesini izin 18 şubat 1988, 88-58/PCMS/MJ 23 Ağustos 1984, 84-134/PCMS/MJ yönetmeliğini değiştiren yasasına göre.

Nijer’de vatandaşlığa sahip olma hakkı, doğum ya da evlatlık sayesinde elde edilir. Doğum nedenleri ile Nijerli vatandaş sayılan çocuklar;

- Nijer’de ebeveyninden doğan bir çocuk;
- Nijer’de bulunan yeni doğan bir çocuk.

Akrabalık bağları ile vatandaşlık kazananlar;

- Baba ya da annesinin Nijerli olması;
- Doğal olarak babası ya da annesi Nijerli olduğunda, evlilik durumunda, yabancı bir kadın Nijerli erkek ile evlendiği zaman, istediğinde bir yıl sonra Nijer vatandaşına geçebilir. Kimlik kazanması için, evlilik dosyasıyla yerli mahkemeye başvurması gerekir. Yurt dışında ise konsolosluğa başvurulur.

Evlatlık yoluyla vatandaşlık hakkı;

- Evlatlık edinen Nijer vatandaşı olduğunda;
- Çocuk, annesi yada babası Nijer vatandaşlığına geçtiğinde;
- Evlilik dışı olan çocuk (Nijer’de doğurmazsa bile) babası ya da annesi hangisine bağlı olursa vatandaşlık kazanır.

Nijer’de 10 yıla kadar ikamet eden, güzel ahlaklı, mahkum olmamış, 16 yaşını geçmeyen kişiler için Nijer vatandaşlığına geçiş işlemi yapılabilir.

Birçok ülkede olduğu gibi, Nijer yasalarında ‘kan hakkı’ ya da ‘doğum yerinde’ kriterlerine yukarıda belirtildiği gibi büyük oranda önem verilmektedir (Secrétariat général du gouvernement du Niger, 2014).

Yedinci anayasanın 3.maddesine göre, Nijer Cumhuriyeti bölünmez bir devlettir. Demokratik, sosyal ve laik bir cumhuriyettir. Bulunan Müslüman oranı yüksek bir ülke (% 99 Müslüman) olmasına rağmen

---

⁴³ République du Niger, Ministère de la Justice, Projet d’Appui à la Justice et à l’Etat de Droit (PAJED), *La Nationalité Nigérienne*

tarafsızlığını sağlamak laik olarak kılınmıştır. Laiklik; Müslüman çoğunluğa karşı, Hıristiyan ve animist azınlıkların hakları konusunda oluşabilecek ihtilafları önlemek için koyulmuştur.

Nijer Cumhuriyeti'ni simgeleyen birkaç özellik vardır: Başkentinin adı Niamey'dir. Ulusal amblemi üç renkten oluşur, üç yatay çizgilerden oluşan milli bayrağı, dikdörtgen ve renkler eşit bir şekilde şu sırayla yukarıdan aşağıya doğru düzenlenmiştir: Turuncu, beyaz, yeşil. Ortadaki beyaz kısmın ortasında turuncu renkli yuvarlak bir disk bulunur. Nijer'in milli marşının adı ise; 'La Nigérienne'dır ve "Nijer'e ait" anlamına gelmektedir (Constitution de la VIIème République, 2020, s. 1. Kısım).

Nijer'in demokratikleşme dönemi 29 Temmuz-3 Kasım 1991 tarihleri arasındadır. Milleti temsil eden tüm güçleri ile toplanan ulusal egemenlik şurasından itibaren başladığı söylenebilir. Bu dönemin başlangıcı çoklu parti döneminin başlangıcı ve Nijer'deki demokratikleşme sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Nijer'deki medya; Aralık 2014'de yetmiş sekiz siyasi partinin var olduğunu belirtmiştir. Buna yönelik şu soru sorulabilir: Bu partiler iktidara gelmek için mi kurulmuştur? Ya da, iktidara gelebilenler ile koalisyon kurup hükümette yer almak için mi kurulmuştur? Bu durum anlaşılması zor bir durumdur. Çünkü bu kadar sayıda parti varken, cumhurbaşkanlığı seçimlerine giren parti sayısı neden 10 taneyle sınırlandırılmaktadır? Acaba bu durum, şu anlama mı gelmektedir? Çoğu partilerin maddi kaynakları yoktur? Ya da insan kaynakları yoktur? Yoksa bu durum siyasi partilerin programlarından mı kaynaklanmaktadır?

Jean-Paul Pougala (2012b)'nin ifade ettiği gibi; "Bütün dünyada olduğu gibi, Afrika'da da işsizlik ne zaman artarsa siyasetçi ve parti adı taşıyan kurumların sayısı da artmaktadır. Yalnız, Afrika'nın şuandaki durumundan kurtulmak için umudu siyasetçi ve yeni partiden varlığından değil, şu andaki sistemi tuzakları ve yürümesi engelleyen unsurları ve nasıl daha hızlı ilerleyebileceği anlatan, düşünür, halkın aydınlatan ve aydınlatmak için kariyeri feda edebilen kişiler ihtiyacı var". Bu iddiaya göre Nijer'deki siyasi durumu ile kıyaslarsak, Nijer'in gelişmesinin sağlanması için, anayasa çoklu partinin varlığını tanımaya rağmen o kadar fazla parti ihtiyacı olmadığı söylenebilir. Tam aksine, güçlü partilere ihtiyaç vardır (belli sayıda parti) milliyetçi ve cumhuriyetçi olan, demokrat, kapsamlı ve açıklayıcı programı sahip olan, bütün halkın genel çıkarları ve refahı için çalışana ihtiyaç duyulur (Pougala, 2012b; Pougala, 2012a).

Nijer'in 7. Anayasası'nın 146 maddesinde bahsedildiği üzere: "Kamu siyasiler milli gıda egemenliği, sürdürülebilirlik, bütün halkın sosyal hizmetlere erişebilmesini ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi teşvik etmelidir." Ne yazık ki, bu politikaların uygulanmasında belirsizlik ve verimsizlik ile karşı karşıya geldiği açıktır. Normalde, demokratik bir rejimin ve bu ismi taşıyan layık her demokratik sistemin politikacıları, halkın isteklerini yerine getirmek üzere harekete geçmeli ve halk tarafından da desteklenmelidir. Jean Jacques Rousseau'un dediği gibi; "Her bir vatandaş fazlasıyla siyasetçidir, bu davranışı on kişisel menfaati değil genel çıkarları için koştığında olur. Bu genel çıkarları sadece, bireylerin özel iradeleriyle yetmiyor daha fazlası beklenir."

Nijer'in demokratikleşme deneyimine bakıldığında, değişik hükümetlerin yaklaşımı, ithal bir hükümet tarzıdır. Bu tarz yüzünden ne yazık ki bazı yöneticilerin kötü yönetim uyguladığı görülür. Bu durum, aşağıdaki iki tespitler açıklanabilir:

- **1. Tespit:** Nijer'de demokrasinin gelişimi sayesinde, sivil toplum kendilerini daha özgür hissetmektedir. Bunun için düşünce ve ifade özgürlüğü artmış ve sonuçta bu durum, çok partili siyasi hayatın, sivil toplum kuruluşlarının, farklı gruplaşmış toplulukların ve sendikaların vs. kurulmalarına neden

olmuştur. Bunun yanı sıra, kadınların hakkını savunan ve sosyo-politik ve ekonomik sahada yer almalarını savunan kadın örgütleri bulunmaktadır. Böylece, kadınlar sistemin içinde, yargı kurumlarında (kadın hakimler), mecliste (kadın milletvekili), hükümette (kadın bakanlar) yer aldıkları görülmektedir.

İktidar çevresinin dışında kadınlar; siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, dernekler ve diğer karar alma gücü olan ve kalkınma kuruluşlarında kadınlar başkanlık yapmaktadırlar. Tüm bu gelişmelere rağmen, Nijerli kadınlar hala dışlanmış olduğu hissetmekte ve haklarını talep etmeye devam etmektedirler. Bu çerçevede, farklı kadın dernekleri Medeni Kanun Yasası'nın oylanması ve yasallaştırması için parlamentodan hak talep etmektedirler. Bu oylama İslam'ın temel ilkelerine ve din ahlakına aykırı görüldüğü için, Nijer İslam Birliği ve Müslüman Kadınlar İslam Derneği tarafından ve bazı milletvekillerinin de katkısıyla, oylama engellenmiştir.

Diğer taraftan demokratikleşme, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde çoğu zaman Batı'nın desteği ile iktidara gelen yeni bir politikacılar sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Batılı güçlerin egemenliğini ve çıkarlarını korumak için demokrasinin en ideal yöntem olduğu görülmektedir. Çünkü gelecek kişiler sadece seçimlerle iktidara gelebilmektedirler. Genelde yapılan seçimler, Fransa'nın dostlarından birini iktidara getirmek için sahtecilik ve yolsuzlukla gerçekleştirildiği söylenmektedir. Bahsedilen kişiler genelde Fransa'dan mezun olanlar ve Fransa'nın uyguladığı politikaları destekleyen (Özellikle, 40 yıldan fazla Uranyum işleten şirketi AREVA'nın çıkarlarını koruması) kişiliklerdir. Ayrıca iktidarda bulunan herhangi bir siyasi parti, Fransa'nın çıkarlarına tehdit olduğunda iktidara karşı darbe yapılmaktadır. Nijer'de uygulanan demokrasiyle esasında ülkenin bağımsızlığına el konulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumu Batı güçleri; siyasi, askeri, güvenlik ve ekonomik sektörleri kontrol altında tutarak ve ülkenin iç işlerine karışarak gerçekleştirmektedir.

Bunun yanı sıra Nijer'in ekonomisinden bahsetmek için, kalkınma planlaması ve uygulanan stratejilerin, 90 yıllarda, Nijer gibi birkaç Afrika ülkesi olan Bretton Woods kurumlarının (Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu) önerdiği yapısal uyum sağlama programının uygulanması üzerinde durulacaktır. Nijer'in bütçe yetersizliği ve değişik krizleri önlemek için, temel sosyal sektörlerde (gıda, eğitim, eğitim, sağlık, istihdam) harcamaların azaltılması önerilmektedir. Halbuki, herkes tarafından kabul edildiği gibi, dünyada her millet, kendi insanlarına kaliteli ve yeteri kadar gıda sağlamadığı sürece bir ulusun kalkınması, eğitim ve öğretimi iyi bir seviyede sağlık sigortası, gençlere iyi ve kalıcı iş fırsatları sunamaz. Bu program uygulanmasında, Nijer'de yoksulluğu artırdığı ve Batı karşısında, hem ekonomik hem de siyasi tam bağımlılık haline getirdiği için büyük eleştiriler almıştır. Bununla birlikte, 1994 (FCFA) bölgenin para biriminin değerini azaltması (devalüasyon olayı) da yine bu ekonomi politikalarının olumsuz sonuçlarıdır.

• **2. Tespit:** Nijer'deki yönetim uygulamalarına öteden beri bakıldığında, ne yazık ki devletin siyasi seçkinlerinin çoğu, halkın genel çıkarları yerine kendi kişisel ve bencil çıkarlarını karşılamak için çabaladıkları görülmektedir. Sonuç olarak şu anki sistemin, halk arasında bir bölüşmeye neden olduğu ileri sürülebilir. Bir taraftan zengin siyasi seçkinler grubu ve diğer taraftan ise gittikçe yoksullaşan ve yaşam koşulları kötüye giden bir halkın olduğu anlaşılmaktadır.

Yani, büyük ölçüde, vatandaşların devlet hazinesine biriktirdiği vergilerden çalarak, yeni bir burjuvazi grubu ortaya çıkmasına sebebiyet verilmiştir. Bu yüzden çoğu Nijer vatandaşı, demokratik rejimi

“hırsızların rejimi” ya da “yağmacılar rejimi” olarak nitelendirmektedir. Onlar için demokrasi sadece halkın her yaşam düzeyinde, bir grubun kamu mallarını yağmalamasına ve yolsuzluk yapılmasına izin vermiştir. Ve halk, demokrasi rejiminden ziyade askeri daha tercih edilebilir bulmaktadır. Bundan dolayı Nijer’de halkın büyük kısmı, darbeleri alkışlamaktadır. Başka bir deyişle, halk askerleri siyasilere tercih etmekte ve askerlere daha çok güven duymaktadır.

Nijer’de halkın çoğunun görüşüne göre, askerler siyasilere daha milliyetçi ve milletin genel çıkarlarını daha çok savunmaktadır. Bunun nedeni, 15 Nisan 1974 askeri darbesi sayesinde gelen asker rejimi ve yüksek ulusal konseyi yöneten Albay Seyni Kountché döneminde yaşanan olumlu tecrübeler sonucudur. Bu rejim halkın büyük kısmı (eski ve yeni nesilleri) tarafından, bu dönemde askeri rejim başkanı ve ekibinin, halkın refahını sağlamak için yapmış olduğu çalışmalar ve fedakarlıklar, hala beğenilmektedir. Seyni Kountché ulusal kahraman olarak görülmekte ve halkın büyük kısmı tarafından saygı ile anılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, çoğumuz için vatandaşlık sadece bir devlete ait olmaktır (belge bazında, pasaport, kimlik vs.), hâlbuki vatandaşlık kavramına göre “kişinin, içinde bulunduğu devletin kalkınmasında katkıda bulunduğu, devletin işlerinde aktif ve sorumlu bir şekilde katılması anlamına gelir”. Vatandaşlık kavramı; kişilerin, vatandaşlık haklarının verdiği yükümlülüklerle, onları etkileyen kararlara ve yetkililerin düzenlenmesine katılmaları anlamına gelmektedir. Vatandaşlık, kamusal ve siyasal yaşama katılma, kamu işlerine aday gösterebilme, oy verme ve seçilme, sivil haklara sahip olma anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle vatandaşlık, kişiye devletin sosyo-politik işlerine katılmak hakkı vermektedir. Devlet yürütülmesinde, onu ilgilendiren ve aktör olduğu hissetmesini sağlayan araçlardır. Ne yazık ki Nijer’de vatandaşlık, sivil yükümlükleri taşıyan askerlik ya da vatandaşlık hizmeti, oy kullanmak, vergi ödemek, hukuka saygı göstermek, yemin etmek gibi görevlerle sınırlı olduğu düşünülmektedir. Hâlbuki vatandaşlık aracıyla siyasi toplum, bir sivil toplumu haline gelebilmekte ve ulus, katılımcı vatandaşlara dönüşmektedir. Tam bir vatandaşlık olmadan bir demokrasiden bahsedilemez. O zaman bu iddiadan şunu anlayabiliyoruz: Mükemmel bir vatandaşlık, demokrasi ile bağlantılıdır. Nijer’deki etnik yapıya baktığımız zaman toplumsal kimliklerin çeşitliliği fazladır ve bu durum demokrasinin zor uygulanmasına neden olmaktadır. Nijer’in nüfusu neredeyse tamamen aynı dine (İslamiyet) inanan insanlar ile oluşması dışında, dil, ırk (kabile) ve etnik gruplar gibi tüm diğer unsurlar konusunda zorluk çekebilir. Ancak şunu de belirtmek gerekiyor ki çeşitli kültürlerden gelip te aynı vatandaşlığa sahip olunabilir. Bu çeşitlilik içinde eğer vatandaşlar yükümlülüklerini yerine getiriyor ve devlet te vatandaşlarına vatandaşlık haklarını temin ediyorsa, demokratik sistemin çalıştırılması mümkündür. Nijer anayasasının belirlediği vatandaşlık haklarına erişmede sıkıntı yaşayan vatandaşlar, vatandaşlık yükümlülüklerini de yerine getirmekten çekiniyorlar. Bahsettiğimiz teorilerden anlaşıldığı üzere demokrasi sadece iyi vatandaşlar tarafından ortaya atılıp uygulanmaktadır. Bu çerçevede, Nijer devleti, cumhuriyet kurumları vasıtasıyla vatandaşlık haklarının vatandaşlara varması için yeterli düzenleme ve sıkı denetim sağlamalıdır. Ayrıca vatandaşların yükümlüklerini yerine getirmeleri için atılması gereken adım, eğitim ile mümkün olacaktır. Bu çerçevede, vatandaşlık ve demokrasi konuları eğitim sistemine dâhil edilmelidir.

Kaynakça

- Crick, B. (2002). *Democracy: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- ELÍAS, N. (1991). *La société des individus* (1. b.). Paris: Fayard.
- Fragnière, G. (2003). *Citoyenneté, Nationalité, Identité: Vers une nouvelle Image de l'Europe*. Lorient: Centre des Jeunes Dirigeants d'Entreprise Futuroest.
- Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2017). *Essentials of Sociology*. London: W. W. Norton & Company, Inc.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69(4), 910-931.
- Institut National de la Statistique. (2018). *Annuaire Statistique du Niger 2013 - 2017*. Niamey: Institut National de la Statistique (INS). Aralık 20, 2020 tarihinde https://stat-niger.org/wp-content/uploads/2020/06/Annuaire_Statistique_2013-2017.pdf adresinden alındı
- Institut National de la Statistique. (2018). *Tableau de Bord Social (TBS)*. Niamey: Institut National de la Statistique (INS). Ocak 06, 2021 tarihinde https://www.stat-niger.org/wp-content/uploads/2020/06/TBS_2018.pdf adresinden alındı
- Morgante, J. (2011). Geneviève Vinsonneau, L'identité culturelle. *Università degli Studi di Milano*, 11(6), 291-293.
- Murad, A. H. (2021, Ocak 20). *Pourquoi les quatre Ecoles [madhhabs] ? Sunnisme*: <https://www.sunnisme.com/article-pourquoi-les-quatre-ecoles-par-sheykh-abdal-hakim-murad-491360.html/> adresinden alındı
- Nijer Cumhuriyeti. (2020, Mart 01). Constitution de la VIIème République. *La Constitution de la VIIème République du Niger*. (C. E. (CENI), Derleyici) Niamey, Niamey, Nijer: CENI.
- Pougala, J.-P. (2012a). *Géostratégie Africaine*. Bafang: Institut d'Etudes Géostratégiques.
- Pougala, J.-P. (2012b, Kasım 5). Leçon de Géostratégie Africaine n° 47 Rediffusion, A quand la renaissance africaine? (I. Education, Röportaj Yapan)
- Présidence du Niger. (2021, Ocak 20). *Le Niger*. Présidence de la République du Niger: <https://www.presidence.ne/gographie> adresinden alındı
- Robin, N. (2009). La CEDEAO, un espace de libre circulation, poste. OECD/SWAC içinde, *Les enjeux régionaux des migrations ouest-africaines: Perspectives africaines et européennes, Cahiers de l'Afrique de l'Ouest* (s. 130-149). Paris: OECD Publishing. doi:10.1787/9789264056039-fr
- Roche, M. (1987). Citizenship, Social Theory and Social Change. *Theory and society*, 16(3), 363-399.

Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük Kavramı ve Anlamın Çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 29-39.

Secrétariat général du gouvernement du Niger. (2014). *Loi No:2014-60 du 05 Novembre 2014, portant modification de l'Ordonnance n° 84-33 du 23 août 1984 portant code de la nationalité nigérienne, modifiée par l'ordonnance No: 88-13 du 18 Février 1988 et l'ordonnance No: 99-17 du 4 juin 1999*. Niamey: Journal Officiel de la République du Niger.

Türk Dil Kurumu. (2021, 01 12). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Kimlik ne demek: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

U.S. Department of State. (2019). *International Religious Freedom Report for 2019 - Niger*. Washington DC: Office of International Religious Freedom. 01 22, 2021 tarihinde <https://ne.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/56/NIGER-2019-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT-FRENCH.pdf> adresinden alındı

Vinsonneau, G. (2002). *L'identité culturelle*. Paris: Armand Colin.

MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ: HAYAT EVE SİĞAR

Mevlüt UĞURLU^a

ÖZET

^a Araştırma Görevlisi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Sosyoloji
Bölümü,

Nevşehir, Türkiye.

ORCID:0000-0002-5860-
9543

E-posta:

mevlutugurlu@nevsehir.edu.tr

Bu çalışmanın amacı, uzunca bir süredir tüm dünyada ve Türkiye’de sosyal hayatı ve gündelik hayatın organizasyonunu etkileyen, değiştiren ve yeniden şekillendiren Covid-19 pandemisinin etkilerini “Hayat Eve Sığar” söylemi bağlamında analiz etmektir. Teorik bir araştırma olan bu çalışmada, literatür taraması sonucu elde edilen sosyalizasyon teorileri aracılığıyla “Hayat Eve Sığar” söyleminin bireyler üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sosyal temas ile yayılan pandemiyi kontrol altına alabilmek amacıyla sokağa çıkma yasakları uygulanmış ve çalışma, eğitim, sağlık, din, serbest zaman, üretim ve tüketim gibi hayatın bazı alanları ve sosyal kurumlar kısmen veya tamamen evin sınırları içerisine alınmıştır. Zikredilen alanlar ve sosyal kurumlar, “Hayat Eve Sığar” söylemi ile ifade edilen bu dönemde, evdeki aktörler, ilişkiler, etkileşimler, çatışmalar, imkanlar, mekânlar, sınırlılıklar çerçevesinde yeni tanımlar ve işlevler kazanmıştır. Böylece ev mekânı, sosyal kurumlar ve bireyler üzerinde yeniden üretici ve dönüştürücü gücünü elde etme fırsatı yakalamıştır. Sonuç olarak ev, dışarıdaki sosyal kurumlar sonrasında kalan vaktin değerlendirildiği pasif bir mekândan hayatın birçok alanıyla kendisine sığdırıldığı aktif bir mekâna dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Hayat Eve Sığar, Sosyalizasyon, Mekân.

JEL Kodları: Z1

REPRODUCTION OF SPACE: LIFE FITS INTO HOME

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the effects of the Covid-19 pandemic, which has been affecting, changing and reshaping social life and the organization of daily life all over the world and in Turkey for a long time, in the context of the "Life Fits Into Home" discourse. In this study, which is a theoretical research, the effects of the "Life Fits Into Home" discourse on individuals will be tried to be revealed through the socialization theories obtained as a result of the literature review. In order to control the pandemic spreading through social contact, curfews were imposed and some areas of life and social institutions such as work, education, health, religion, leisure, production and consumption were partially or completely taken within the confines of the house. The mentioned spaces and social institutions gained new definitions and functions within the framework of the actors, relationships, interactions, conflicts, opportunities, spaces and limitations in this period, which is expressed with the motto "Life Fits Into Home". Thus, home space has had the opportunity to acquire its reproductive and transformative power over social institutions and individuals. As a result, the house has transformed from a passive space where the remaining time is evaluated after the social institutions outside, into an active space where many areas of life fit into itself.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Life Fits Into Home, Socialization, Space.

JEL Codes: Z1

1. GİRİŞ

Tüm dünyayı uzunca zaman etkisi alan Covid-19 pandemisi gündelik hayatta birçok kavramı, pratiği değiştirmiş, yeni anlamlar ve işlevler yüklemiştir. Gündelik hayatı oluşturan kavram ve pratiklerin yeni anlam ve işlevlerle yüklenmesi sonucu hayatın “normalliği” değişmiş ve “yeni normal” bir gündelik hayat

biçimi ortaya çıkmıştır. Yeni normal, zamanın, mekânın ve bunlarla ilişkili pratiklerin algılanması ve yaşanmasında tezahür etmiştir. Otorite tarafından belirlenen kurallar ve kısıtlamalar nedeniyle zaman ve mekânı deneyimleme biçimi değişmiştir. Zamanı ve mekânın organizasyonu denetlenmeye ve sınırlandırılmaya başlamıştır. Öyle ki gündelik hayatı oluşturan birçok pratik artık belli bir zaman aralığında ve belli bir mekânda gerçekleşmeye başlamıştır. Bir diğer deyişle, birçok alanda zaman ve mekân sıkışması ortaya çıkmıştır. Alışveriş, eğitim, serbest zaman pratikleri, üretim, tüketim, dini ritüellerin gerçekleşme zaman ve mekânları yeniden belirlenmiştir. Otorite artık bu etkinliklerin dışarıda sınırlı saatler içerisinde gerçekleşmesini, içeride ise ev mekânında gerçekleşmesi kuralını koymuştur. Dışarıda gerçekleşmesi de serbest bir mesafede değil ev mekânına en yakın mesafede gerçekleşmesi zorunlu kılınmıştır. Örneğin alışveriş ve diğer etkinlikler bireylerin evine en yakın mekânlarda gerçekleştirilmesi istenmiştir. Eve bu sürekli vurgu sonunda “Hayat Eve Sığar” söylemi altında ifade edilmiş ve her etkinlikte ilk önce ev mekânının gündeme gelmesi şartı koyulmuştur. Gündelik hayatta her biri farklı bir rolde bulunan ve bu rol sonucu evin dış mekânını farklı amaçlarla ve zamanlarda kullanan aile bireylerinin artık ev mekânında zaman geçirme süresi artmış, bazı aile bireyleri ise hemen hemen tüm etkinliklerini ev mekânında gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Böylece sadece belli vakitlerde kullanılan, belli vakitlerde tenhalaşan, belli vakitlerde ise kalabalıklaşan ve etkileşimin arttığı ev mekânında artık yeni bir zaman ve mekân deneyimi ortaya çıkmıştır. Bu da bireyler üzerinde etkili olan eğitim, din, serbest zaman, ekonomi gibi sosyal kurumların ev mekânında hayat bulması ve böylece ev mekânının geleneksel zamanlarda olduğu gibi yeniden keşfedilmesi, yeniden çok amaçlı kullanılması ve dolayısıyla bir mekânın çok amaçlı ve çok işlevli olarak yeniden üretilmesi meselesini gündeme getirmiştir. Böylece yeniden üretilen ev mekânında eğitim, din, ekonomi, serbest zaman gibi bazı sosyal kurumlarda bireylerin yeniden bir sosyalleşmeye tabi tutulması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu yeniden sosyalleşme bireylerin dünyayı çeşitli konularda kavrayışlarına etki etmeye başlamıştır. Ayrıca bu sosyal kurumlar aracılığıyla yeniden sosyalleşme düzeyi de farklı toplumsal gruplar arasında birbirinden farklılaşmıştır. Bu çalışma, mekânla ve sosyalleşme ile ilgili kuramlar çerçevesinde ev mekânında bireyler üzerinde ve arasında görülen sosyalleşme alanları ve pratikleri ve bunların olası sonuçlarını sorunsallaştırarak tartışmayı amaçlamaktadır.

2. SOSYAL TEORİDE MEKÂN KURAMI

Mekân, gündelik hayatta en temel ve doğal kategorilerden birisidir. Mekânın dinamik, üretici, dönüştürücü kapasitesi ve gücü nedeniyle Sosyolojide Mekân Sosyolojisi adı altında bir alt alan oluşmuştur. “Mekân sosyolojisi, mekâna insani bir pratik, insani form olarak bakar. Onu, duvarların ve çatıların çerçevelediği içi boş bir form olarak değil, yaşama dair anılar, pratikler, düşünümsellik, unutulmuşlar ve ortak duygulanımlar içeren; tarih, bellek, hafıza ve kimliğin yansıdığı kolektif aidiyetler olarak kurar.” (Aytaç, 2013, s. 144). Coğrafya disiplini ile çok yakından ilişkili olan bu alan, mekânın sosyal ve maddi yapısıyla ilgilenir. Bu konuya vurgu yapan özellikle Marksist Coğrafyacılar, mekânın toplumsal yapılarla ilişkisinin ve mekânsal süreçlerin ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin analiz edilmesine odaklanmışlardır (Oğuz, 1994, s. 17). Mekân, sosyal ilişki, etkileşim ve çatışmalara ev sahipliği yapar. Mekânların kendisi çeşitli sosyal nedenlerden ötürü değiştikleri gibi aynı zamanda kendileri de değiştiren bir güce sahiptirler. Her sosyal ilişki bir mekân içerisinde gerçekleşmek durumundadır. O nedenle mekânlar olay ve olgulara tanım, işlev ve içerik yükler. Marksist kuramcıların mekâna duydukları ilgi nedeniyle bu konuda çeşitli kuramsal ve kavramsal yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Toplumsal dünyada mekân ve rolünü anlamaya dönük yeni Marksist kuramcıların Mekân sosyolojisi alanına dikkate değer katkıları vardır (Ritzer, 2011, s. 169).

Dolayısıyla Marksist mekân çözümlemesi mekânın rolünü anlamada önemli kavrayışlar sunmaktadır. Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, Edward Soja, Michael Foucault, Doreen Massey, Martina Löw ve John Urry Mekân sosyolojisi literatüründe başlıca teorisyenlerdir (Solak, 2017, s. 31). Bu çalışmada bu teorisyenlerden bazılarının çalışmalarına yer verilecektir.

Henry Lefebvre (2014, s. 24), Mekânın Üretimi adlı çalışmasında mekânı statik ve pasif değil dinamik ve analitik bir şekilde ele alır. Ona göre mekân, üretim güçleri ve ilişkilerine sahiptir. Toplumsal ilişkiler bir mekân içerisinde ve mekân aracılığı ile var olur. Foucault (1980, s. 70) mekânın “Ölmüş olan, sabit olan, diyalektik olmayan, hareketsiz olan biçiminde ele alınmasını” eleştirerek mekânın “tersine zaman, zenginlik, üretkenlik, yaşam, diyalektik” olduğunu belirtir. Harvey de aynı şekilde sosyal pratikler ve süreçler ile mekân arasında karşılıklı bir etkileşim sürecinin varlığına vurgu yapar (Castree, 2011, s. 235). Böylece aslında her mekânın sosyal bir form ve varlık olduğu ortaya konmuş bulunmaktadır. Urry'nin (1999) belirttiği gibi, mekânlar toplumsal süreçlerle iç içedir. Bir mekân olarak ev ortamı bahsedilen bu özellikleri nedeniyle çeşitli ilişki, etkileşim ve sosyalizasyon süreçlerine ev sahipliği yapar. Sosyalizasyon, mekân olarak ilk önce evde başlar, oradan toplumun diğer mekânlarına ve katmanlarına yayılır. Bir diğer deyişle, sosyalizasyon, mahrem/özel alandan kamusal alana doğru geçiş yapar. Bu geçişle birlikte ev mekânının bireyler üzerindeki sosyalizasyon gücü kamusal alan lehine döner. Önceleri kamusal ilişkileri belirleyen ev ve aile ortamı, bireylerin dış dünya ve diğer sosyalizasyon kaynakları ile temasları sonucu artık kamusal ilişkiler tarafından belirlenmeye başlar. Bununla birlikte Covid-19 küresel salgını sonucunda “Hayat Eve Sığar” söylemi ile birlikte hayatın evlere çekilmesi sonucu ev mekânı yeniden üretici ve dönüştürücü gücünü elde etme fırsatı yakalamıştır.

Hannah Arendt, İnsanlık Durumu adlı eserinin “Polis ve Hane” başlıklı bölümünde bu iki alan arasında bireylerin özgürlüğü ve etkinlik türleri bakımından bir ayrıma gider. Kamusal alana karşılık gelen poliste bireyler özgür bir eylem alanına sahip iken, özel alana karşılık gelen hanede (oikia) bireyler zorunluluk ve baskı ile karşı karşıyadır (Arendt, 1994, s. 51-52). Arendt'in bu ayrımına paralel olarak Richard Sennet'in Kamusal İnsanın Çöküşü adlı çalışmasının sonuç bölümü ise “Mahremiyetin Despotlukları” başlığını taşımaktadır. Sennet'e göre (2013, s. 432) “Ev içindeki rutinlerin listesi çok geçmeden mahrem despotluğun bir imgesini üretir. Mahrem despotluk, kişinin tüm etkinliklerinin, arkadaşlarının ve düşüncelerinin hükümet denetiminden geçirildiği bir tür politik felaket anlamına da gelir”. Rutinlere çocuklar, eş ile münakaşalar, doktora gitmeler, eve dönüşler örnek olarak verilir. Sennet, daha da ileri giderek bu durumu kapalı alan korkusu anlamına gelen “klostrofobi” olarak tanımlar. Buna burada çocukların evde belli bir süre ile değil sürekli bulunmasını, eve gidiş-gelişlerin de eskiye göre azalıp evde daha çok zaman geçirilmesini eklediğimizde oluşabilecek mahrem despotluğun ve klostrofobinin etkisi daha kolay tahmin edilebilir.

Zaman ve mekân kuramı konusunda ufuk açıcı çalışmaları olan David Harvey'e (2014, s. 238) göre, “Mekân ve zamanlarımızın kaynaklandığı maddi pratikler, bireysel ve kolektif deneyimlerimizin yelpazesi kadar çeşitlidir. Başa çıkmamız gereken sorun, bunların hepsini kapsayacak bir yorum çerçevesi geliştirmektir”. Harvey yorum çerçevesini Lefebvre, Foucault, Bourdieu ve de Certeau aracılığıyla oluşturmaya çalışmaktadır. Bu teorisyenlerin mekân ve zamanla ilgili kuramlarına eleştirel bir biçimde yer vererek bu konuyu olabildiğince ayrıntılandırma yoluna gider. Harvey (2014, s. 242), bu çerçeveyi şu şekilde oluşturur ve ona bir işlev yükler: “Mekân ve zamanın sembolik düzenlemeleri deneyim için bir çerçeve sağlar: toplumda kim ya da ne olduğumuzu öğreniriz”. Bu şekilde mekân ve zaman

organizasyonlarında yer alan bireylerde bir kimlik ve aidiyet oluşur. Bireyler, rolleri ile tanımlandığı kadar zaman ve mekân organizasyonundaki konumlarıyla da tanımlanırlar. Zaman ve mekân ile bireyler dinamik bir etkileşim içindedirler. Birbirini etkiler, değiştirir ve dönüştürürler ve toplumsal değişimlere kapı açarlar. Toplumsal değişim önce zaman ve mekân organizasyonundaki birtakım değişikliklerde meydana gelir. Harvey'e (2014, s. 246) göre, toplumsal değişimin tarihi zaman ve mekâna yönelik bakış açılarının mahiyeti aracılığıyla kavranabilir. Mekânsal ve zamansal etkinliklerin evrimi karmaşık bir ağa sahiptir ve toplumsal değişim ancak bu karmaşık ağın kavranmasıyla gerçekleştirilebilir.

3. SOSYAL TEORİDE SOSYALİZASYON KURAMI VE AİLE İLİŞKİSİ

Sosyalizasyon kuramı, sosyal bilimlerde önemli bir yer tutmasının yanında mekân kavramıyla da yakından ilişkilidir. Topluma yeni üyeler sosyalizasyon ve belli mekânlar aracılığıyla katılırlar. Sosyalizasyon süreci ile toplumun norm ve değerleri konusunda bilgi sahibi olurlar. Sosyalizasyon ya da sosyalleşme, toplumun yeni üyelerinin toplumun norm, değerleri ve kültürü konusunda farkındalık geliştirmelerine ve böylece toplumun bireyler tarafından yeniden üretimine yardımcı olur. Sosyalizasyon işlevselci perspektif içinde geliştirilmiştir ancak birçok sosyolojik yaklaşımda kullanılan ortak bir kavram haline gelmiştir. Parsons sosyalleşmeyi toplumsal düzen sorununa çözüm bulmak amacıyla kullanırken, Mead ve Cooley ise çocuklukta sosyal benliğin ortaya çıkışını incelemek için bu kavrama çalışmalarında yer vermişlerdir (Giddens & Sutton, 2014, s. 263-264). Sosyalizasyon literatürde toplumsal ajanlar ya da eyleyenler tarafından gerçekleştirilen ve birbirini takip eden iki aşama olarak ele alınmıştır. Giddens'a göre (2012, s. 204) “Sosyalizasyon eyleyenleri, önemli toplumsallaşma süreçlerinin içerisinde gerçekleştiği gruplar ya da toplumsal bağlamlardır”. Bunlar, birincil ve ikincil gruplar ya da bağlamlar olarak adlandırılmıştır.

Cooley (1909, s. 24), *Social Organization: A Study of the Larger Mind* isimli eserinde aileyi birincil gruplardan biri olarak tanımlamaktadır. Birincil olmasının nedeni, bireylerin sosyal doğasını ve düşüncelerini oluşturmada ana belirleyici faktör olmasına bağlanmaktadır (Cooley, 1909, s. 23). Cooley (Cooley, 1909, s. 24) kitabında birincil gruplara aileden başka sırasıyla çocukların oyun gruplarını (the play group of children), komşulukları (the neighbourhood) ve yetişkinlerin oluşturduğu grupları (community groups of elders) dahil eder. Birbiriyle ilişkili bu dört grup içinde aile geçici süreyle en etkili grup olma özelliğine sahip olur. Evdeki bireylerin yaş ve entelektüel olarak olgunlaşmasıyla aile, birincil gruplar içindeki bu üstünlüğünü kaybeder. Ailenin ilk başta edindiği avantaj, bireylerin kronolojik düzeyde zorunlu olarak ilk önce aile kurumuyla etkileşime girmesi nedeniyle zira “yeni doğan bebek için sosyalizasyon sürecinin başlangıç ajanı ailesidir. Ama kısa zamanda söz konusu ajanlar artar, yayılır”. (Fichter, 2002, s. 30). Fichter'in de belirttiği gibi, zamanla dış dünya ile temasları sonucu bireyler öteki sosyalizasyon ajanları ve aktörleri olan oyun grupları, komşuluk ve yetişkinlik gruplarından etkilenir ve bütün bunların etkisi zamanla ailenin etkisinin ve gücünün önüne geçer. Bu gruplar, dini sosyalleşme, politik sosyalleşme, boş zaman sosyalleşmesi ve düşünce/zihniyet sosyalleşmesi gibi sosyalleşme konularında bireylerin kimliklerini inşa eder. Tüm bu sosyalleşme biçimleri ilk olarak ailede ev mekânında başlar ve zamanla kamusal alanda çeşitli gruplarda ve kurumlarda devam ederek bireylerin zihin dünyasında pekişir. Ailenin böylece sosyalizasyon konularındaki gücü ve etkisi zayıflar. Ancak “Hayat Eve Sığar” söylemi ile sözü edilen sosyalizasyon süreçleri, kamusal etkinliklerinin sınırlanmasıyla zorunlu olarak ilk başladıkları mekâna, yuvaya geri dönüş yapmış görünmektedir. Böylece özel alan olan ev mekânında, bahsedilen sosyalizasyon süreçlerinin gerçekleşmesine kapı aralanmış bulunmaktadır.

Simmel (1950, s. 135), The Sociology of Georg Simmel adlı çalışmada grubun büyüklüğünün grup üyeleri arasındaki etkileşimin niteliğini etkileyeceğini belirtir. Ona göre, iki (dyad) ya da üç kişilik (triad) gruplardaki ilişkilerin niteliği birbirinden farklıdır. Grup büyüdükçe daha dengeli bir hale gelmektedir. Zira daha küçük gruplarda yoğun ve sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Ritzer (1992, s. 167) de Simmel'i desteklemekte ve daha büyük grupların birey özgürlüğünü arttırdığını iddia etmektedir. Grup küçüldükçe denetim ve kontrol imkânı artmakta, sınırlar daha kolay çizilebilmekte ve denetlenebilmektedir. Küçük gruplarda bireyler birbirine yakın bir sosyal mesafede bulunur ve bu nedenle bireye çok fazla özgürlük alanı kalmaz. Dolayısıyla sosyal kontrol ve sosyalleştirme mekânizmaları daha etkin çalışabilmektedir. Birey sayısı ve varlık gösterdiği mekân büyüklüğü açısından bakıldığında küçük grup örneğini taşıyan aile ortamındaki etkileşimleri sokağa çıkma yasağı süresince düşündüğümüzde ortaya çıkabilecek etkileşiminin sınırlayıcı ve baskılayıcı niteliğinin özellikle genç bireyler üzerinde ne kadar yoğun bir şekilde hissedilebileceği tahmin edilebilir.

Her sosyalizasyon ajanının ve biçiminin varlık gösterdiği bir mekânı bulunur ve her biri kendi mekânında güçlü ve etkilidir. Sözelimi ekonominin, dinin, medyanın, boş zaman aktivitelerinin, eğitimin bireyler üzerinde güçlü ve etkili olabilmeleri her birinin kendisine ait mekânlarda sistematik, disiplinli, planlı ve programlı bir süreci yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. “Hayat Eve Sığar” söylemiyle hayatın her alanda eve sığdırılmaya çalışıldığı günlerde, hayat (toplum), sosyalleştirici alanlardan (socializing fields) alınıp tek bir sosyalleştirici mekâna hapsedilmiştir. Böylece bu tek mekânın (ev) imkân, kapasite ve potansiyeli bağlamında hayat, diğer bütün sosyalleşme alanlarında yeniden sosyalleşme sürecine girmiş bulunmaktadır. Bir diğer deyişle, hayat başladığı yere, mekâna (eve) geri dönüş yapmış, böylece ev, çeşitli toplumsal konulardaki sosyalleştirici etkisi ve gücünü kısmi olarak geri kazanmıştır.

4. HAYAT EVE SIĞAR SÖYLEMİ SONRASI EV MEKÂNI VE YENİDEN SOSYALİZASYON SÜRECİ

Pandemi nedeniyle getirilen sokağa çıkma yasakları sonrası, din, eğitim, ekonomi, boş zaman gibi sosyalleşme ajanları/eyleyenleri, normal zamanlarda güçlü ve etkili olarak varlık gösterdikleri mekânlardan yeni normal zamanlarda görece daha az güçlü ve etkili oldukları aile ortamına taşınmıştır. Artık bu sosyalleşme biçimleri kendi mekânlarındaki alanında uzman sosyalleştirici ajan, aktör ve araçlar aracılığı ile değil, aile bireyleri arasında gerçekleşmektedir. Örneğin cami, okul, sinema ve konser alanlarında görülen sosyalleşme pratikleri tek bir alanda vuku bulmaya başlamıştır. Sosyalleşme, bilgi edinme ve bu bilgiyi içselleştirme süreci olduğundan, sözü edilen alanlardaki yeniden sosyalleşme süreçleri de mevcut bilgi ve bakış açılarını yeniden şekillendirebilir. Salgın öncesi hemen hemen bütün namaz pratiklerini cami mekânında gerçekleştiren ve bu mekânın dış çevresinde dini sosyalleşme sürecine tabi olan yaşlı bireyler, salgın sonrası gelen dışarı çıkma yasağı ile birlikte artık namaz pratiklerini ev ortamında gerçekleştirmektedirler. Dini sosyalleşme, önceleri daha çok camide yaşlı erkek birey-yaşlı erkek bireyler arasında gerçekleşirken, sokağa çıkış yasağı ile birlikte ev ortamında yaşlı erkek birey-yaşlı kadın birey arasında gerçekleşmektedir. Hatta bu sürece evdeki diğer genç ve orta yaşlı bireyler de katılabilmektedir. Özellikle Ramazan ayında teravih namazının camilerde sahip olduğu mekânın ve grubun büyüklüğünün ev mekânına doğru daraltılmasını düşündüğümüzde bu durum daha da belirginleşmektedir. Böylece dini sosyalleşme alanında yeni deneyim ve bakış açılarının ortaya çıkması muhtemel olarak görünmektedir.

Yeniden sosyalleşme süreçlerinin görüldüğü diğer alanlar, eve taşınan eğitim ve boş zaman aktiviteleri olmuştur. Uzaktan eğitim ile birlikte dersler ve ders araları için artık derslikler ve okul mekânları değil sadece evin müsait mekânları kullanılmaktadır. Bir ya da iki odalı yoksul hanelerde yemek odası, yatak odası, misafir odası, oturma odası, çalışma odası, TV odası işlevlerinin tamamının aslında tek bir odaya sığdırılması gibi, bütün toplumsal sosyalleşme pratikleri de artık tek bir mekânda, ev ortamında ve belirli bireyler arasında hayat bulmaktadır. Bir diğer deyişle, salgın öncesi dönemde bazı aileler için zaten evin tek bir odasına sığan hayat, salgın sonrası tüm hanelere dağıtılmış ve sığdırılmış oldu. Belli mekânlar özelinde gerçekleşen sosyal etkileşim süreçlerinin niteliği, hayata bakış açılarını yani düşünce, zihniyet sosyalleşmesini etkilemektedir ve salgın yasaklarının yol açtığı mekân, birey sayısı ve çeşitliliği açısından sınırlı etkileşim süreci yeni hayat tarzları ortaya çıkarabilir. Eve zorla da olsa sığdırılan hayat, evde yeni hayatlar doğurabilir. Salgın öncesi normal zamanlarda ailedeki sağlıklı yaşlı bireyler, çocuklar ve gençler her fırsatta dışarıda sosyalleşmekte ve özellikle çocuklar ve gençler ev içi kurallardan fazlasıyla sapma göstermektedirler. Ancak “Hayat Eve Sığar” denilerek eve sığdırılan ailenin bu gibi bireylerinin mahrem alandan kamusal alana sapma girişimleri iktidar tarafından engellenme ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle eve sığdırılan hayatla birlikte haneye kapatılan sosyalleşme alanlarında yeniden sosyalleşme sürecinin en fazla bu gruplar üzerinde etkili olabileceği beklenebilir. Zira bazı belli toplumsal gruplar için Bauman’ın (2018, s. 235), “dışarıya içeriye dönmüş” ve özel kılınmıştır. İçeriye dönüşmeyi reddeden veya dönüşemeyen birçok etkinliğe, pratiğe ve toplumsal eyleme ise dışarıda yer ayrılmamış ve kamusal sahnede boy gösterme özellikleri kendilerinden alınmış ve özel alanda varlık göstermek ile sınırlanmıştır. de Certeau’nun (2009, s. 54-55) “strateji” ve “taktik” kavramıyla ifade edecek olursak, dışarıya içeriye döndüren otoritenin stratejilerine karşı bireyler her defasında taktikler ile içeriye dönüşmeyi red etme yoluna gitmiş, kimi zaman başarılı olmuş kimi zaman da cezalarla karşı karşıya kalmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, ailenin bireylerin yaşamında en başta güçlü olarak hissedilen ancak zaman içerisinde göz ardı edilen, unutulmuş, arka plana itilen kuşatıcı, dönüştürücü, sosyalleştirici etkisi, hayatın eve sığdığı, kamusal alanın güç kaybettiği, kamusal insanın mahrem insana dönüştüğü süreçte yeniden açığa çıkma fırsatı yakalayabilir. Sokağa çıkma yasakları boyunca ev mekânında gerçekleşen yeniden bilgilenme, düşünme ve sosyalleşme süreci bireyler üzerinde belli oranda etkili olabilir. Diğer taraftan, bunların hiçbirini olmayıp aile geçici olarak bazı sosyalizasyon alanlarına ev sahipliği yapmaktan öteye geçemeyebilir. Bunda, salgın öncesi zamanlara göre oldukça artan geleneksel ve sosyal medya tüketiminin etkisinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bu mecraların Sennet’in sözünü ettiği ev mekânının ürettiği mahrem despotluk ve klostrifobiden kaçış rampaları olarak okunması mümkün gözükmektedir. Bu süreçte akademisyenlerin yoğun olarak yöneldiği salgın süreci ve sonrası hakkındaki araştırmalar, “Hayat eve sığar” söylemine odaklanması durumunda süreçle ilgili sağlıklı veriler elde edilebilir. Foucault’nun “Belli bir söylem, öznesi yaratılarak yaşatılır.” iddiasından hareketle denilebilir ki, “Hayat eve sığar” söyleminin inşa etmek istediği özneliğe adaylık sürecinde olan bireylerin asil özneliğe geçişinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda iki durumu vurgulamak gereklidir. Öncelikle bu söylemin yürürlükte kalma süresi önemlidir. Zira bir söylemin dönüştürücü gücü, varlık gösterdiği mekânda gerçekleşen sosyalizasyon ilişkileri ile etkileşime girdiği süre ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Bunun yanında, bireylerin ev mekânındaki tıkanmışlık ve kapanmışlığı aşma adına geliştirdikleri yollar da diğer etken olarak belirebilir. Otoritenin “stratejilerine” karşı bireylerin geliştirdiği “taktiklerin” gücü bu süreçte belirleyici olabilir. Kamusal insanın çöküşünün

fiziksel boyuttan dūşünsel boyuta geçip geçmemesi, yeniden ūretilen ev mekânında gerçekleřen iliřkilerin, etkileřimlerin ve sūrelerin nitelik ve niceliđine bađlı olarak deđiřebilir. Bunda da ev mekânlarındaki aile ortamlarının sosyo-kūltūrel, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ūzellikleri etkili olabilir.

Hayatın eve sığması ya da sığamaması, farklı toplumsal gruplar ve kesimler için farklı bir řekilde gerçekleřmiřtir. Bazılarında hayat geniř bahçeli, çok odalı ve sosyal imkanların bol olduđu evlere rahatlıkla sığarken, bazılarında ise hayat dar ve sosyal imkanlar açısından yetersiz evlere olması gerektiđi gibi ya da otoritenin beklediđi gibi sığamamıřtır. Ekonomik yoksunluk bu durumun temel nedenlerinden birisidir. Bu da farklı toplumsal kesimler arasında sosyalleřme alanları ve pratiklerinde eřitsizliđi ortaya çıkarmıřtır. Eřitsizlik nedeniyle eđitim, serbest zaman, ekonomi gibi alanlarda toplumun genelinde gūrūlen etkinlikler aynı olmamıřtır. Dolayısıyla bazıları eve kapanma sūrecinde tam, bazılarıysa eksik bir sosyalleřme sūrecinden geçmiřtir. Gūrūldūđū ūzere mekana yūnelik her mūdahale, bazı alanlarda toplumsal deđiřimi zorunlu kılmaktadır. İçeriye dūnen dıřarısının tekrar dıřarıya geri dūnmesiyle bazı toplumsal gruplar arasında meydana ne tūr eřitsizlik ve dezavantajların meydana geldiđine yūnelik saha çalıřmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Daha sonra saha bulgularına gūre otorite tarafından gerekli konularda sosyal politikaların geliřtirilerek sosyal sınıflar ve gruplar arasında oluřması muhtemel eřitsizliklerin telafisine yūnelik adımların atılması gūndeme gelebilir.

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*. İletişim Yayınları.
- Aytaç, Ő. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu. *İdealkent*, 4(9), 138 - 169.
- Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış Toplum*. Ayrıntı Yayınları.
- Castree, N. (2011). David Harvey. P. Hubbard, & R. Kitchin (Dū) içinde, *Key thinkers on space and place* (s. 234-241). London: Sage Publications.
- Certeau, M. d. (2009). *Gūndelik Hayatın Keřfi-I: Eylem, Uygulama ve Ūretim Sanatları*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Cooley, C. H. (1909). *Social Organization; A Study of the Larger Mind*. C. Scribner's Sons.
- Fichter, J. (2002). *Sosyoloji Nedir*. Anı Yayıncılık.
- Foucault, M. (1980). Questions on Geography. C. Gordon (Dū.) içinde, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings* (s. 63-77). New York: Pantheon.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2014). *Essential Concepts in Sociology*. Polity Press.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Ūretimi*. Sel Yayıncılık.
- Oğuz, I. (1994). Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*(64-65), 7-38.

- Ritzer, G. (1992). *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Ritzer, G. (2011). *Modern Sosyoloji Kuramları*. De Ki Yayınları.
- Sennet, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. (K. H. Wolff, Dü.) Free Press.
- Solak, S. G. (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 13-37.
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. Ayrıntı Yayınları.

0-6 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN PSİKO-SOSYAL GELİŞİMLERİ

Rasim BABAHAÑOĞLU^a
Nisa Gökden KAYA^b
Saadet YEŞİL^c

^a Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Çorum, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-6538-0329

E-posta:

rasimbabahanoglu@hitit.edu.tr

^b Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-6969-371X

E-posta:

nisagokdenkaya@hitit.edu.tr

^c Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Erken Çocuklukta Ahlak ve Değer Eğitimi Bölümü, Çorum, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-3850-0620

E-posta:

yesilsaadet@hotmail.com

ÖZET

Amaç – Bu çalışma, 0-6 yaş arası çocukların psiko-sosyal gelişimlerini, gelişimlerini etkileyen faktörleri ve psiko-sosyal gelişimi desteklemede ailenin ve çevrenin rolünü araştırmayı amaçlamaktadır. Çocuk gelişimi açısından kritik bir öneme sahip olan 0-6 yaş döneminde sağlıklı bir psiko-sosyal gelişimin aşamaları ve gelişimin nasıl destekleneceği incelenmektedir. Ayrıca aile ve çevrenin 0-6 yaş arası çocukların psiko-sosyal gelişimlerindeki önemi açıklanmaktadır.

Yöntem - Bu araştırma, betimsel yöntemle yürütülmüştür. Alanyazın taraması yapılarak konu ile ilgili yapılmış çalışmalar derlenmiştir.

Bulgular – Yapılan alanyazın taraması sonucunda, 0-6 yaş arası çocukların psiko-sosyal gelişimleri, Bağlanma kuramı ile Erik Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramları çerçevesinde ele alınmıştır. Kuramlar ışığında sağlıklı psiko-sosyal gelişim süreci açıklanmıştır. Ayrıca aile ortamı ve çevrenin çok önemi etkiye sahip olduğu açıklanmaktadır.

Sonuç – Yapılan araştırmanın bulguları ışığında, 0-6 yaş arası çocukların psiko-sosyal gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesinin çocuğun ilerideki hayatında kuracağı kişilerarası ilişkilere de etki edebildiği, bu bağlamda ailelerin ve çevrenin çocuğun gelişimini destekleyici bir ortam oluşturmasının önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk gelişimi, psiko-sosyal destek, aile, çevre.

JEL Kodları: H51, H52

PSYCHO-SOCIAL DEVELOPMENT OF CHILDREN BETWEEN 0-6 YEARS

ABSTRACT

Purpose - This study aims to investigate the psycho-social development of children aged 0-6, the factors affecting their development, and the role of family and environment in supporting psycho-social development. The stages of a healthy psycho-social development in the 0-6 age period, which has a critical importance in terms of child development, and how to support the development are examined. In addition, the importance of family and environment in the psycho-social development of children aged 0-6 is explained.

Methodology – This research was conducted with descriptive method. Studies on the subject were compiled by scanning the literature.

Findings – As a result of the literature review, the psycho-social development of children aged 0-6 was discussed within the framework of Attachment and Erik Erikson's psycho-social development theories. In the light of the theories, the healthy psycho-social development process is explained. It is also explained that the family environment and the environment have a very important effect.

Conclusions – In the light of the findings of the research, it has been concluded that the healthy progression of the psycho-social development of children aged 0-6 can also affect the interpersonal relationships that the child will establish in his/her future life, and in this context, it is important for families and the environment to create an environment that supports the child's development.

Keywords: Child development, psycho-social support, family, environment.

JEL Codes: H51, H52

1. GİRİŞ

Psiko-Sosyal terimi, “Psikoloji” ve “sosyal” kelimelerinin birleşiminden oluşmakta, insanın çevre faktörlerinden etkilenen ve ruhsal açıdan çeşitli dönemlere ayrılan yaşamını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, insanın çevresiyle olan ilişkisi ve diğer sosyal etkenler, bireyin psikolojisinde belirleyici olmakla beraber kişiliğin oluşumunda biyolojik etmenlerin yanı sıra, toplumsal etmenlerin etkileyici rolünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda sağlıklı bir duygusal gelişim, sağlıklı bir kişiliğin ve sosyal gelişimin temelidir (Demircioğlu, 2016). Psiko-sosyal gelişim; bireyin kendisi ile barışık olmasını, duygularını kontrol edebilmesini, kendisini ifade edebilmesini, sosyal çevresi ile uyum içinde olmasını sağlamaktadır (Çağdaş ve Seçer, 2002; Saarni, 2001). Psiko-sosyal gelişim hakkında John Bowlby ve Erik H. Erikson’un kuramları, başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Arslan, 2008). Bu çalışmada 0-6 yaş arası çocukların psiko-sosyal gelişimi, Bolwby’nin bağlanma kuramı ve Erikson’un psiko-sosyal gelişim kuramı açıdan incelenmektedir.

2. BAĞLANMA KURAMI

John Bowlby tarafından oluşturulan bağlanma kuramı, bağlanma davranışının, anne (ya da bakım veren kişi) ile bebek arasındaki bağın bir işlevi olarak, birçok içgüdüsel faktörlerin karşılanmasıyla ortaya çıktığı temeline dayanmaktadır (Bowlby, 1982). Bu bağlamda, bağlanma figürü olan annenin, çocuğun gerek psikolojik gerekse fiziksel gereksinimlerini uygun ve yeterli şekilde karşılaması ile çocuğa verdiği değer ve ulaşılabilirliği, güven duygusunu geliştirmektedir. Hatta Fox (1967), annenin insanlığın temel sosyal birimi olarak tanımlar ve bağlanma ile birlikte sosyalleşmenin en önemli odak noktası olarak tanımlanmaktadır (Bowlby, 2012). Ancak çocuk, anneye ihtiyaç duyduğunda ulaşamaz ya da kendisini veya annesi ile olan ilişkisini tehdit eden bir durumla karşılaşırsa, güven yerine kaygı hissetmektedir. Bu nedenle Skolnick (1986) güvenli bağlanamayan bireylerin endişeli, yalnız ve kişiler arası ilişkilerde başkalarına bağımlı olma eğiliminde olduğunu belirtmektedir.

Kuramını geliştirirken çocuk yuvası ve hastanelerde kalan bebek ve çocukların davranışlarını inceleyen Bowlby (1982) anneleri ile güvenli şekilde bağlanma yaşayan bebek ve çocukların annelerinden ayrılma durumunda benzer davranışlar gösterdiklerini gözlemlemiştir. Bu davranışları karşı koyma, umutsuzluk ve kopma (ayrılma) olarak tanımlamıştır. Bowlby’e (1988) göre bağlanmanın dört özelliği aşağıda yer almaktadır:

- 1) Bağlanma figürü olan kişiye yakın olma isteği, yakınlığın sürdürülmesi,
- 2) Herhangi bir korku ya da tehlike durumunda rahatlamak için bağlanma figürünün güvenli barınak olarak yanında olma isteği,
- 3) Bağlanma figürü olan kişi ile güven esasına dayalı bir ilişki kurması sonucu, çocuğun rahatça keşif yapabilmesi,
- 4) Bağlanma figürünü kaybetme korkusu, ayrılık acısı.

Daha sonra bağlanma kuramına katkı yapan Mary Ainsworth, bağlanmayı “çocuk ve onun birincil bakıcısı arasındaki bağ ya da süregiden ilişki”, bağlanma davranışını da “bu tür bir ilişkinin şekillenmesine ve daha sonra da ilişkilere aracılık etmesine hizmet eden davranışlar” olarak tanımlamıştır (Güngör, 2000).

2.1. Dörtlü Bağlanma Modeli

Bireyin hem kendi benliği hem de diğer kişileri olumlu ya da olumsuz değerlendirmesine bağlı olarak dört çeşit bağlanma modeli bulunmaktadır. Bunlar, bireyin kendisine olumlu-diğerlerine olumlu (güvenli), kendine olumlu - diğerlerine olumsuz (kayıtsız), kendine olumsuz - diğerlerine olumlu (saplantılı) ve kendine olumsuz - diğerlerine olumsuz (korkulu) şeklinde tanımlanmaktadır (Bartholomew, 1990; Bartholomew ve Horowitz, 1991; Bartholomew ve Shaver, 1998). Bu modeller çocuk büyüdüğünde çevresindeki kişilerle ilişkilerinde bir rehber olmaktadır (Sümer ve Güngör, 1999).

2.1.1. Güvenli Bağlanma

Güvenli bağlanma, hem olumlu benlik modeli, hem de olumlu başkaları modelinin birleşiminden oluşmaktadır. Güvenli bağlanma geliştirenler, kişilerarası ilişkilerde yakınlık konusunda rahattır. Aynı zamanda, kendilerine yönelik değerlik duygusunu içselleştirmişlerdir (Bartholomew ve Shaver, 1998). Bu nedenle, diğer insanlardan genellikle uygun ve kabul edici tepki beklemekte, sevilebilirlik ve değerlilik duygusu yaşamaktadır (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Güvenli bağlanma zamanla gelişmekte ve sonunda bireyin diğer ilişkilere yaklaşımı güven rehberliğinde olmaktadır. Ayrıca bebeklik döneminde güvenli bağlanan bebeklerin okul öncesi ve ilk çocukluk döneminde bilişsel yönden daha iyi gelişim gösterdikleri belirlenmiştir (Ding vd., 2014, Pierrehumbert vd., 1996, Stanojević vd., 2015; West vd., 2013). Aynı zamanda güvenli bağlanma stiline sahip bireylerin, yaşamlarının sonunu kadar hayatın her alanında olumlu ve isabetli kararlar alabilme şansına da sahip olabilmektedirler (Babahanoğlu, 2021).

2.1.2. Kayıtsız Bağlanma

Bu bağlanmada, benlik modeli olumlu olmasına karşın, başkaları modeli olumsuzdur. Kayıtsız bağlanmış olan bireyler olumsuz beklentileri nedeniyle sıklıkla kişilerarası yakınlıktan kaçarlar. Ancak benlik değeri duygusunu sürdürmek amacıyla, yakın ilişkilerin değerini inkâr etme yoluna giderler (Bartholomew ve Shaver, 1998). Başka bir ifadeyle, kayıtsız bağlanan kişilerde hem diğer insanlara karşı olumsuz bir tavır, hem de sevgi-değerlilik duygusu görülmektedir. Bu nedenle yakın ilişkilerden kaçınmaları sayesinde, özerklik ve incitilemezlik duyguları geliştirmeye, hayal kırıklığı yaşamamak için kendilerini koruma çabasıdadırlar (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

2.1.3. Saplantılı Bağlanma

Sağlıksız olan bu bağlanma, olumsuz benlik modeline karşın olumlu diğerleri modelinin birleşiminden oluşmaktadır. Saplantılı bağlanan kişiler, kendilerine yönelik değersizlik duygusu nedeniyle, diğerleri tarafından güven ve kabul görme bakımından kaygı duymaktadır (Bartholomew ve Shaver, 1998). Bu bağlanma özelliği gösteren bireyler, kişilerarası ilişkilerinde değerlilik ve yeterlilik duygusunu kazanmak için çalışırlar (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

2.1.4. Korkulu Bağlanma

Bu bağlanmada ise, hem olumsuz benlik modeli ve hem de olumsuz diğerleri modeli birliktedir. Kişilerarası ilişkilerde, diğerleri tarafından kabul ve onay görmemek korktukları için, reddedilme ve kaybetme acısını engellemek amacıyla yakınlıktan kaçınmaktadırlar (Bartholomew ve Shaver, 1998). Korkulu bağlanan kişiler, başkalarının güvenilmez ve reddeden bireyler olacağını düşünmektedirler. Aynı zamanda, kendisinin sevilmeyeceğine ilişkin beklenti ve değersizlik duygusu yaşamaktadırlar. Bu nedenle, kişilerarası ilişkilerde yakın olmaktan kaçınarak, reddedilme riskine karşı kendilerini korumaya çalışmaktadırlar (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

3. PSİKO-SOSYAL GELİŞİM KURAMI

Psiko-sosyal gelişim kuramı Alman psikolog Erik Erikson tarafından geliştirilmiştir. Bu kuramı geliştirirken aynı zamanda hocası olan Freud'un görüşlerinden etkilenmiştir. Psikanalist Erik Erickson (1902-1994), Sigmund Freud'un klasik psikoanalitik kuramını ergenlikten sonra yaşlılığa kadar genişleterek ve geliştirerek, bireyin psiko-sosyal gelişimini tanımlamıştır (Deldal, 2018). Erikson yaşam boyu gelişim ilkesini ortaya atan ve yaşam boyu gelişim kavramına psikoloji bilimine en önemli katkılar sağlayan ilk psikologlardandır.

Erikson, insan yaşamını sekiz kritik döneme ayırmıştır. Dönemlerin her birinde atlatılması gereken gelişim krizi (çatışma) ve ulaşılmaması gereken gelişimsel hedefler vardır. Bireyin, sağlıklı kişilik gelişimi sağlaması için, gelişim dönemindeki hedefleri gerçekleştirebilmesi gereklidir. Yani, bulunduğu dönemdeki yaşanan çatışma sorunsuz başarıyla atlanması gereklidir. Birey dönemdeki krizlerle başa çıkabildiği oranda, sağlıklı bir kişilik geliştirecektir ve sonraki dönemlerde yeni krizlere başa çıkabilmek için gerekli donanımı kazanmış olacaktır. Çatışmaya verilen tepki ile bireyin kişiliğinin alacağı şeklin arasında ilişki vardır. Eğer bu dönemdeki çatışmalar sağlıklı bir şekilde çözülemezse, ilerleyen dönemlerde de ortaya çıkan problemler çözümlünceye kadar devam eder. Buna karşın, bireye ilerleyen dönemlerde sağlıklı çevresel koşullar sağlanırsa, kişilik gelişimi üzerindeki oluşan başarısızlık telafi edilebilir böylece olumsuz faktörlerin etkisi ortadan kalkma olasılığı olur. Erikson (1980) kuramını, "aşamalı oluşum (epigenetik) ilkesine" dayandırmaktadır. Bu ilkeye göre, her şey bir zemin planı doğrultusunda gelişmekte, bu zemin planından parçalar ortaya çıkmakta ve tüm parçalar bir bütün olarak işleyene kadar her parçanın kendi özel hüküm süresi olduğu düşüncesidir.

Bireyin bulunduğu dönemdeki krizi atlatabilmesi bulunduğu aşamaya özgü temel gelişim görevini sağlıklı tamamlaması anlamına gelirken, bir aşamayı yaşayan birey bir önceki dönemden kalan sorunla yaşamını sürdürebilir ancak bireyin çeşitli zorlanmalar karşısında bir önceki döneme gerilemesi mümkün olabilir. Bu bağlamda, ebeveynlerin, eğitimcilerin bu kuramı ve gelişim dönemlerini biliyor olması; çocuklarının, kendilerinin ve çevrelerindeki kişilerin davranışlarını daha doğru anlayabilmeleri adına önemlidir. Böylece, bireyin kişilik gelişimini takip ederken normal ile anormal arasındaki farkı, krizleri ve çözümleri daha kolay anlamlandırmak mümkün olur.

2.1. Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Kuramı Dönemleri

Erikson, insanın psiko-sosyal gelişimini sekiz döneme ayırarak incelemiştir. Her dönemin kendine özgü bir gelişim krizi (çatışma) ve ulaşılmaması gereken gelişimsel hedefi bulunmaktadır. Bireyin sağlıklı bir psiko-sosyal gelişim göstermesi, krizlerin uygun bir şekilde çözümlenerek gelişimsel hedefe ulaşması ile

mümkün olmaktadır (Demircioğlu, 2016). Bu çalışma 0-6 yaş arasındaki psiko-sosyal gelişimi ele aldığından, Erikson'un kuramındaki ilk üç dönem daha detaylı olarak incelenmiştir.

2.1.1. Temel Güvene Karşı Güvensizlik Dönemi

0-1 yaş dönemine denk gelen bu dönem aynı zamanda Freud'un kuramındaki oral döneme denk gelmektedir. Yeni doğanın dış dünya ile bağlantı kurduğu tek alan ağızdır. Yeni doğan bebeklerin ilk hedefi ağız yoluyla annesinin memesini aramak ve memeyi emmektir. Bu dönemde anne-babalar çocuklarını sürekli aralıklarla ve düzenli olarak beslemeli. Bu temel ihtiyaçları güvenle karşılanan bebek ilerleyen yaşlarda daha pozitif ve umutlu olur. Altının değiştirilmesi, giydirilmesi, uyku ihtiyacının karşılanması ve ilgilenilmesi durumlarında annenin bebeğe yaklaşımı son derece önemlidir. Yeni doğan kendini güvende hissetmek için sevgi dolu ve tutarlı bir bakıma muhtaçtır (Arslan, 2008).

Yeni doğan içinde yaşadığı dünyayı çevresinde yer alan anne baba ile algılamayı öğrenecek ve bu dünyanın güvenilir olup olmadığına bu kişilerle yaşayarak karar verecek. Yeni doğan özellikle anne ile bağımlılığa dayanan ilişki kurar. Temel ihtiyaçları sürekli ve doğru karşılandığı sürece bebek yavaş yavaş güven duygusunu öğrenip geliştirebilecektir. Gelişen güven duygusu ileriki yaşlarda çocuğun hayata bakış açısını büyük ölçüde etkileyecek öneme sahiptir olur. Bebekler 6. Aydan sonra motor becerileri de gelişmeye başlayarak dokunmayı, tutmayı, ısırmaı öğrenirler. Bu durum bebekler için yeni deneyimlerdir. Artık dişleri çıkmakta olan bebek, elini ısırmanın acı verici bir deneyim olduğunu öğrendiğinde bir daha elini ısırılmayı da öğrenecektir. Aynı şekilde annenin memesini ısırıldığı zaman memenin anında kendisinden uzaklaştırılmış olmasını deneyimleyen bebek bu davranışını azaltma eğilimi gösterir.

Erikson'a göre bebeklik deneyimlerinden oluşan güvenin toplamı, bakımın ya da sevgi gösterilerinin niceliğine bağlı değil, daha çok anne ile ilişkinin niteliğine bağlı gözükmektedir. Bebeğin temel ihtiyaçları karşılanırken gösterilen özen ya da özensizlik onun kişilik yapısında güvenli ya da güvensiz diye nitelendirilen yapıyı destekleyecektir. Yine bu dönemde bebek ebeveynlerini yanında göremediğinde bununla baş edebilecektir. Yani o an anne-babası yanında olmadığı için endişelenmez. Bu durum çocuğun ilk sosyal başarısıdır. Bu ilk dönemde çocuğun temel ihtiyaçlarının zamanında giderilmemesi, güvene dayalı olumsuzluklarla karşılaşması, yetişkin birey olduğunda problemlere zemin hazırlayabilir. Bunlar: özgüven eksikliğine dayalı içe kapanık olma durumu, karamsarlık ve alkol-madde bağımlılığı şeklinde gözlemlenebilmektedir. Muhakkak böyle olacağı söylenemez ancak ihtimallerin güçlenmesini sağlayan bir durum diyebiliriz.

2.1.2. Özerkliğe Karşı Kuşku ve Utanç Dönemi

0-3 yaş arasındaki bu dönemde çocuk, fiziksel gelişmelerin etkisiyle edinilen beceriler sonucu, tercihlerde bulunmaya başlar ve kendi istekleri önem kazanır. Bu dönemin en önemli çatışma alanı tuvalet eğitimidir. Çocuğun bağırsak ve kas kontrolünü sağlamayı öğrendiği dönemi içerir. Kas kontrolünü sağlamayı öğrenen çocuk idrarını tutabilir, istediği zaman da idrarını yapabilme olgunluğuna erişir. Bundan dolayı Freud bu döneme 'anal dönem' adını vermiştir. Çocuk kendi kendini kontrol etmeyi öğrenmeye başlar ancak bu eğitimde çocukla doğru biçimde bir etkileşim içine girilmezse çocukta utanma duygusu gelişir.

Bu dönemin en önemli kazanımı olan tuvalet eğitiminin doğru yapılması gerekmektedir. Çocuğu korkutarak, tehdit ederek ya da aşırı baskı uygulayarak yapılan tuvalet eğitimi kuşku ve utanç duygusunu

beslediği için, doğru değildir. Aynı zamanda, aşırı koruyucu tutum, çocukların kendi davranışlarını, çocuğun kendi isteğiyle kontrol etmesini engel teşkil eder. Çocukla ilgilenen yetişkinlerin bu gibi hatalı davranışları, çocuğu olumsuz etkileyerek çocuğun ileriki dönemde şüpheli ve utangaç bir birey olmasının yolu açabilir. Yetişkinlerde gördüğümüz kompleksler (şüpheli gözle bakma, kullanıldığını düşünme, mükemmeliyetçi ve aşırı kuralcı davranışlar) birçok kez bu dönemde yaşanan problemlerden kaynaklanmaktadır. Kendi kendine bir şeyler yapma ihtiyacı hat safhada belirgin hale gelir.

İnatçı olma bu dönemin bir başka tipik göstergesidir. Kendi kendine başardığı takdirde mutlu olur. Eğer bu dönemde çocuğunuzun tercihlerini yapılandırmasına, deneye deneye, düşe kalka, özgür iradesini kullanmasına olanak sağlamazsanız kişilik gelişimine olumsuz etki edilmiş olunur. Fırsat verilirse özerklik duygusu gelişir ve tek başına bir şeyler yapmada güven kazanır. Aksi durumda yetişkin birey olduğunda utanç duyma, kendisini kötü bir birey olarak görme, zihinsel ve fiziksel yönlerini eksik görme gibi durumlara yol açabilir. Tüm bunlar, katı ve kuralcı bir kişiliğin oluşmasına zemin hazırlar. Bu kişiler ileriki yaşlarda tek başına iş yapabilmeye yeterli güveni kazanamayacakları için sürekli etrafındaki kişilerden onay bekler hale gelecek. Tam tersi durumda ise çocuk, aileden olumlu destek ve motivasyon alarak kendi özerkliğini kendisinin denetlediğini hissedebilir; ilerleyen yaşlarda saygı ve güven duyan, adil davranan bir birey olabilmektedir. Erikson'a göre bu dönem; sevgi ile nefret, işbirliği ile dik kafalılık ve kendini ortaya koyma özgürlüğü ile bunun baskılanması arasındaki orantı için belirleyici olmaktadır.

2.1.3. Girişimcilğe Karşı Suçluluk Duygusu Dönemi

Çocuğun, dil ve motor becerilerini iyi kullanabilmesiyle kendini daha iyi ifade edebildiği bu dönem 3-6 yaş arasındadır. Cinsel konulara olan merakları bu dönemin en belirgin özelliklerindedir. Çocuklar kendi cinsel organlarına dokunmak isteyebilir, arkadaşlarının cinsel organlarını merak edebilir ve cinsel oyunlar oynamak isteyebilirler. Bu davranışların tamamı meraktandır fakat bunun bir ahlaki bozukluk olduğunu düşünen bilinçsiz aileler doğrudan çocuğun kişiliğine zarar verici tutumla azarlama ve cezalandırma yoluna gidebilmektedirler. Bu dönemde, sırf bu merakları yüzünden dövülen, cezalandırılan veya aşağılanan çocuklar adeta yıkım yaşarlar. Bu durumun faturası ilerleyen yaşlarda ortaya çıkabilmektedir. Yetişkin birey olduğunda görülebilen baskılanmışlığın ve cinsel problemlerin kökleri genellikle bu dönemine dayanmaktadır.

Benmerkezci tarafları ağır bastığı için kurallarla karşılaştığında suçluluk duygusu yaşamaktadır. Kendi isteklerini toplumun istekleriyle çatıştırmadan giderme yollarını öğrenmede çevresindeki yetişkinlerin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu dönemde çocuklarda saldırganlık dürtüleri gözlenebilir, bu dürtüleri oyun veya oyuncaklarla tatmin edebilmek mümkündür. Doğru olan da budur. Elbette bu hususta ebeveynlerin rehberliği son derece önemlidir. Anne, babalar ve eğitimciler çocukların saldırgan davranışlarını bir suç değil; güçlü bir dürtü olarak değerlendirmeli ve olumlu tutum sergileyerek önlemedirler. Ebeveyn olarak şiddete eğilimi olan çocuğa fiziksel veya sözel şiddet ile terbiye uygulamak, olsa olsa çocuğun şiddete olan eğilimini artırır. İleri dönemlerde ise çevresindekileri kendi görüşlerine uygun davranmaya zorlayan, başkalarının hayat görüşüne saygısı olmayan, egosu yüksek bireylere dönüşebilir. Bu dönem olumlu atlatılırsa, karşısındakine saygı duyan, kendi sorumluluklarını bilen, birey olma yolunda güçlü temeller atılır. Aksi takdirde suçluluk duymaya başlayacaktır.

2.1.4. Çalışma ve Başarmaya Karşı Aşağılık Duygusu Dönemi

İlköğretim yıllarına denk gelen bu dönem 6-12 yaş arasındadır. Çocuğun çevresinde bulunan toplum tarafından sevmeye ve kabul görmeye ihtiyacı olan bir dönemdir. Okulla ilgili tüm beceriler ve alet kullanma becerileri kazanılır. Temel kültürel beceriler ve normlar öğrenilir. Çocuk için kendini yetişkinlere beğendirmek, yaptığının farkına varılarak takdir edilmek, çalışmak ve başarılı olmak son derece önemlidir. Kültürel ve akademik becerilerdeki eksiklik aşağılık duygusuna yol açabilir. Bu dönemde çocuk rol model belirleme eğilimi vardır. Bu evre sosyal ilişkilerin ön planda olduğu, öğrenme süreçlerine üretme süreçlerinin eklendiği dönem içerir.

Kendi başarılarına bir işi başarabildiklerini, başkalarına nasıl yardımcı olabileceklerini ve gerektiğinde nasıl yardım alabileceklerini kavrarlar. Bu dönem başarıma duygusundan en çok haz alındığı ve başarıma duygusuna en çok ihtiyaç duyulduğu dönemlerdendir. Çocuğa başarıma duygusunu yaşayacağı ve iş görebilme duygusunu hissedeceği ortamlar sağlanmazsa ve bu yönde görevler verilmez ise, işe yaramaz, başarısızlık duyguları beraberinde aşağılık ve yetersizlik duygularını getirecektir. İşe yaramadığını hisseden çocuk kendine güvensiz olacaktır. Çocuğun kapasitesinden çok fazla başarı beklemek onu motive edeceği yerde tersi etkiye sebep olacaktır. Oysa başarılı olduğu konular açığa çıkarılmalı ve desteklenmelidir.

Çocuk için okul başarısı büyük öneme sahiptir ve unutulmamalıdır ki eğitim ilk ailede başlar. Bu bilinçle aileler çocuklarının eksik yönlerini fark ettiklerinde eleştirip suçlamak yerine olumsuz gördükleri yanlarını uzman yardımıyla değerlendirmeleri doğru olacaktır.

2.1.5. Kimlik Kazanımına Karşı Rol Karmaşası Dönemi

Bu dönem ergenliğin hemen öncesini ve ergenliği içine almaktadır. Fiziksel ve duygusal olarak hızlı değişimlerin yaşandığı 12-18 yaş aralığını kapsamaktadır. Bu döneme kadar anne babanın bir uzantısı şeklinde yaşarken artık böyle olmadığını fark etmeye ve kendine özgü bir birey olduğunu fark etmeye başlar. Bu dönemde birey, ya sağlıklı bir şekilde kimlik kazanır ya da rol karmaşası yaşar.

2.1.6. Yakınlığa Karşı Yalnızlık Dönemi

18-40 yaş arasındaki bu döneme erişkinlik de denilir. Kimlik çatışması, kazanımı durumları önemini kaybetmiş; sosyal ilişkiler içinde kurma, bu ilişkileri sağlıklı sürdürebilme ve kaynaşma eğilimi başlamıştır. Bu dönemde birey, ya sağlıklı bir şekilde yakın ilişkiler kurar ya da yalnızlık yaşar.

2.1.7. Üretkenliğe Karşı Verimsizlik (Durgunluk) Dönemi

Bu dönem 40-65 yaş arasını kapsamaktadır. Bu dönemde kişi, üretmeye devam eder fakat üretim gayesi eğitimsel yönde gerçekleştirmeye başlar. Bir tarafta monotonlaşma kaygısı bir tarafta bununla mücadele isteği oluşur. Bu durum, üretkenliğin yaratıcılığın artması ya da tam tersi durgunlaşma ve çöküşe geçme şeklindedir.

2.1.8. Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk Dönemi

65 yaş ve sonrasını kapsayan bu son dönem, önceki dönemlerin birikimi niteliğindedir. Eğer önceki yedi evreyi sağlıklı olarak geçirmiş ise benliğini tam olarak bulmuş, güvenli, mutlu, toplumla uyumlu, sevilen ve sayılan bir kişi olmaktadır. Aksi halde ise umutsuz, toplumla uyumsuz ve hırçın bir insan görünümündedir.

4. SONUÇ

0-6 yaş döneminde edinilen deneyimler, kişinin birey olma yolunda kişiliğinin temellerinin atıldığı dönemdir. Bu bağlamda, psiko-sosyal gelişim açısından 0-6 yaş dönemi kritik öneme sahiptir. Alanyazında konu ile ilgili yapılan çalışmalar da bu durumumu kanıtlamaktadır. Örneğin Güngör (2000) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları, güvenli bağlanmaya sahip ergenlerin, korkulu, kayıtsız ve saplantılı bağlanmaya sahip ergenlere kıyasla, benlik değerlendirmeleri, psikolojik belirtiler, problem davranışlar ve akademik başarı açısından en avantajlı grupta yer aldıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Arslan (2008) tarafından yapılan çalışmada, ergenlerin bağlanma stillerine, cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre psiko-sosyal gelişim dönemlerinin ve ego kimlik sürecinin farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda, güvenli ve kayıtsız bağlanan ergenlerin diğer bağlanma stillerine sahip ergenlere göre daha yüksek düzeyde “güven” duygusuna sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca kayıtsız bağlanma stiline sahip kızların, diğer bağlanma stillerine sahip kızlardan daha yüksek “özerklik” düzeyine sahip olduğu, ayrıca kayıtsız bağlanma stiline sahip kızların, güvenli, kayıtsız, saplantılı ve korkulu bağlanma stillerine sahip erkeklerden daha yüksek “özerklik” düzeyine sahip olduğu bulunmuştur. Evirgen Geniş (2017) okul öncesi eğitime devam eden 60-72 aylık çocuklarda bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçları, çocukların bağlanma düzeylerinin cinsiyet ve anne eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği, çocukların kardeş sayılarının benlik algısının alt boyutları olan sosyal ve akademik benlik boyutlarından alınan puanların kardeş sayısına göre farklılaştığı ve benlik algısının tüm alt boyutlarının doğum sırasına göre farklılaştığını göstermektedir. Kısacası 0-6 yaş döneminde çocuğa gösterilen tutum ve davranışlar sadece 0-6 yaş aralığını değil bireyin yetişkin olduğunda kalıcı davranışlar olarak ortaya çıktığının farkında olunmalıdır. Çocuğun sağlıklı psiko-sosyal gelişim göstermesi adına, çocukla ilgilenen çocuğun çevresindeki tüm bireylerin bu bilinçle çocuğa yaklaşması önemlidir.

Sonuç olarak sosyal hizmet bakış açısı ile de “çocuğun yüksek yararı” düsturu ile hareket edilerek dezavantajlı duruma düşmemesi ve sosyal gelişiminin sağlıklı bir şekilde tamamlanması için aile ve anne figürünün rol ve görevlerinin en iyi şekilde yerine getirmeleri oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda çocuğun aile ve sosyal ortamının uygun ve sağlıklı olabilmesi için ihtiyaç duyan ailelere meslek çalışanlarınca profesyonel destek sağlanması da çocuk ve aileye psikososyal yönden oldukça katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arslan, E. (2008). *Bağlanma stilleri açısından ergenlerde Erikson'un psikososyal gelişim dönemleri ve ego kimlik süreçlerinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Babahanoğlu, R. (2021). Gençlerin bağlanma stilleri ile eş seçimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 17, 98-118. Doi: 10.46218/tshd.900972

Bartholomew, K. (1990). Avoidance of Intimacy: An Attachment Perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*. 7, 147-178.

Bartholomew, K., ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of A Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 61, 226-244.

Bartholomew K. ve Shaver, P.R. (1998). Methods of Assessing Adult Attachment Do They Converge? Attachment Theory and Close Relationships. J. A. Simpson ve W. S. Rholes (Editörler). New York: The Guilford Press.

Bowlby, J. (1982). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment* (2. Basım). New York: Basic Books.

Bowlby J. (1988). A Secure Base; Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. Printed in the United States of America.

Bowlby, J. (2012). *Bağlanma*. Çeviren, T. V. Soylu, Birinci Baskı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Çağdaş, A., Şahin Şeçer, Z. (2015), Anne Baba Eğitimi, Eğiten Kitap, Ankara.

Deldal, Y. B. (2018). Çocuk gelişimi ve psikolojisi: Gelişimini etkileyen faktörler. Medikal Akademi.

Demircioğlu, H. (2016). Sosyal duygusal gelişim, Metin, N. (Ed). *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi*. (163-196) Pegem Akademi: Ankara.

Ding Y, Xu X, Wang Z, Li H, Wong W. (2014). The relation of infant attachment to attachment and cognitive and behaviour outcomes in early childhood. *Early Human Development*, 90 (9), 459-464.

Erikson, E.H. (1980). *Identity and Life Cycle*. New York: W. W. Norton&Company,Inc.

Evirgen Geniş, N. (2017). *Okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Karabük.

Sümer N, Güngör D. (1999). Çocuk yetiştirme stillerinin, benlik değerlendirmeleri ve yakın ilişkiler üzerine etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14 (44), 35-58.

Güngör. D. (2000). *Bağlanma Stillerinin ve Zihinsel Modellerin Kuşaklararası Aktarımında Anababalık Stillerinin Rolü*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Pierrehumbert B, Ramstein T, Karmaniola A, Holfan O. (1996). Child care in the preschool years: Attachment, behaviour problems and cognitive development. *European Journal of Psychology of Education*. 11 (2), 201-214.

Saarni, C. (2001), Cognition, Context And Goals: Significant Components in Socioemotional Effectiveness, *Social Development*, 10(1), 125- 127.

Skolnick, A. (1986). Early Attachment and Personal Relationships Across The Life Course. P. Baltes, R. Lerner ve D. Featherman (Editörler). *Life-Span Development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Stanojević, T. S., Radev, M. T., Velikić, D. (2015). Maternal attachment and childrens emotional and cognitive competences. *Psychological Topics*, 24 (1), 51-69.

West KK, Mathews BL, Kerns KA. (2013). Mather-child attachment and cognitive performance in middle childhood: an examination of mediating mechanisms. 28 (2), 259-270.

AKADEMİSYEN BİR ROMANCININ PRATIĞI: YILDIZ ECEVİT'İN KOZMİK KOMEDYA ROMANI

Yavuz BORAZAN^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,
Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Sivas,
Türkiye.

ORCID: 0000-0002-3761-
8969

E-posta:
vyzborazan@gmail.com

ÖZET

Postmodernizm üzerine akademik eserleri bulunan Yıldız Ecevit, son eserini roman türünde kaleme almıştır. *Kozmik Komedy* isimli eser yazarın ifadesiyle bir bilgi romanıdır. Postmodern unsurları barındıran bir eser olması münasebetiyle bu romanı klasik roman inceleme metoduyla ele almak söz konusu değildir. Roman, içerdiği çoğulcu bilgi birikimini aktarmakla kalmaz, bunun yanında bir akademisyenin roman yazma sürecini ortaya koyar ve bir anlamda uygulama alanına dönüşür. Bu çalışmada Yıldız Ecevit'in *Kozmik Komedy* romanı, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* eseriyle beraber ele alınarak incelenmiştir. *Kozmik Komedy*, postmodern romanın özelliklerini barındırması bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Çoğulculuk, metinler arasılık, gerçeküstüculük ya da tarihin fon olarak kullanılması gibi başlıca unsurlar romanın da temel niteliklerindedir.

Anahtar Kelimeler: Yıldız Ecevit, *Kozmik Komedy*, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, Postmodernizm.

JEL Kodları: Y30 Kitap İncelemeleri

THE PRACTICE OF AN ACADEMICIAN NOVELIST: YILDIZ ECEVİT'S KOZMİK KOMEDYA NOVEL

ABSTRACT

Yıldız Ecevit, who has academic works on postmodernism, wrote her last work in the genre of novel. The work named *Kozmik Komedy* is an information novel in the words of the author. Since it is a work that contains postmodern elements, it is out of question to consider this novel with the classical novel analysis method. The novel not only conveys the pluralistic knowledge it contains, but also reveals the process of writing a novel by an academician and in a sense turns into a field of practice. In this study, Yıldız Ecevit's *Kozmik Komedy* novel was examined together with her work in *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. *Kozmik Komedy*, has a rich content in terms of containing the features of the postmodern novel. Major elements such as pluralism, intertextuality, surrealism, or the use of history as a backdrop are among the basic characteristics of the novel.

Keywords: Yıldız Ecevit, *Kozmik Komedy*, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, Postmodernism.

JEL Codes: Y30 Book Reviews

1. GİRİŞ

Roman, özellikleri bakımından kurmaca yönü olan bir türdür. Bu doğrultuda hayatı anlatmayı değil; onu, yeniden yorumlamayı amaçlar (Tekin 2020: 11). Kurmaca gerçek değildir ve dereceli bir yapıya sahiptir. Somut varlıklar ya da soyut kavramlar bağlamında kurmaca yapılar birbirinden farklıdır (Aktaş 2017: 25). Kurmaca yapı postmodern yapılarda daha su yüzüne çıkarak kendini gösterir. Kimi zaman yazar bu durumu özellikle belirginleştirerek okuyucunun dikkatine sunar. Postmodernizm kavramı ilk olarak

altmışlı yıllarda sanat çevrelerinde görülmeye başlar. Doksanlı yıllara kadar sanat dünyasında yaygınlaşır. Türk edebiyatı çevrelerinde görülmesi de tarihin bir tekerrürü gibi roman türünde olduğuna benzer şekilde çeviri metinlerle başlar. Türk edebiyatında süreç farklılaşarak modernizmle iç içe geçer. Kısa tanımında modernizmin radikal eleştirisi şeklinde formüle edilebilmektedir (Şeylan 2020: 139-141). Yeni türlerin ortaya çıkışında genellikle görüldüğü gibi nesirde kendini göstermiştir. Biçimsel karşılıkları ve tanımı yine nesirde bulunur (Gümüş 2021: 21). Postmodernizmi ele alan hemen her kaynakta Yıldız Ecevit'in en az bir eserine atıf yapılmıştır. Böylelikle postmodern denilince Ecevit akla gelen ilk isimlerden biri olmuştur. Kendi eserlerine bu doğrultuda yapılan o kadar atfa karşılık uygulama esnasında o da metinler arası ilişki bağlamına çekerek romanına onlarca doğrudan atfı taşımıştır.

“Postmodern roman kendini üreten koşulları yansıtmak ve anlatmakla yetinir. Dili sokağa indirir; düzayak metinler içinde öteki metinlerden aldıklarıyla, pastişle, metinler arası aktarmalarla yaratıcılık düzeyini tamamlar; düşlerin yerine yaşanan anları, imgelerin yerine benzetmeleri koyar.” (Gümüş 2021: 142).

Edebiyat araştırmacısı ve akademisyen Yıldız Ecevit, yıllar süren akademik hayatı boyunca postmodernizm alanında çalışmış ve bu yönde eserler vermiş bir isimdir. Akademik birikimini 2021 yılında yayımlanan *Kozmik Komediya* romanı ile teoriden pratiğe aktarmıştır.

Yazar, romanını bir bilgi romanı olarak kurguladığını ifade etmiştir. Romanın başında okura seslenerek aslında ne yapmak istediğini anlatmıştır. Okura yönelik bu açık mektubunda yazar romanını postmodern unsurlarla zenginleştirdiğini açıklamaktadır. Eserin bu unsurları, okur merkezli bir bakışla incelendiği zamanda da görülebilmektedir. Yazar, okura çok fazla iş bırakmadan romanı kurgularken ne yaptığını açıklamıştır. Bunun yanında romanda adı anılan Kafka etkisi olsa da yorumu okura bırakma noktasında Kafka etkisinin fazla olduğu söylenemez. Çünkü romanda alıntılarla düşünceler aktarılmış ve açıklanmıştır. Bilinç akışı dahi alıntılarla sağlanır. Bu nedenle okuru düşündürecek çok fazla ayrıntı yoktur. Bu durum Moran'a göre; okuru edilgen durumdan çıkararak, karakter, olay, zaman ya da mekân ile ilgili karanlık bırakılmış birçok noktayı çözmeye davet etmesidir (Moran 2018: 240). *Kozmik Komediya*'da romanın temel unsurları mevcut olsa da okura bırakılan karanlık nokta çok değildir. Doğrudan alıntılar sayesinde de aslında çoğu kimsenin tanıdığı ve bilinen isimler romanda kendine yer bulmuştur.

“Postmodernizm veya postmodern, tarihsel olarak yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişen siyasal ve ekonomik küreselleşmeyi; bireysel ve toplumsal eşitlenmeleri ve bağıntısızlaşmaları; olgudan görüntüye geçişi; kültürlerin iç içe geçişlerini; ideolojilerin dağılmasıyla ortaya çıkan tercihsizliği; gerçeğe hayalin birbirine geçişi gibi birçok durumu ve tutumu anlatmak için de kullanılmaktadır.” (Narlı 2019: 208) şeklinde tanımlanmaya çalışılan kavramın romanda birebir yansımaları görülebilmektedir. Yazar, Yunus Emre'yi ve Shakespeare'i aynı romanda buluşturmakla beraber Marks ve Hitler gibi ideolojinin uçlarını da aynı şekilde bir araya getirebilmiştir.

“Postmodern düşünce kaynağını çoğulculuktan alır; onda tek ve mutlak olana yer yoktur. Postmodern sayı tablosunda bir sayısı yer almaz, tablo iki ile başlar. Postmodern sanat da, çeşitli tarih kesitlerinden birden fazla sanat akımının, birden fazla biçimin birlikteliğinden oluşur; geleneksel akımlarda olduğu gibi, şemsiyesi altına aldığı yazarların her akımlarda olduğu gibi, şemsiyesi altına aldığı yazarların her birinde yinelenen sanatsal ilkelere sahip bütünsel bir akım olmayıp, farklılıkların yan yana geldiği eklektik/çoğulcu bir yapının adıdır. Yelpazesi öylesine geniş bir çoğulculuktur ki bu, geleneksel

anlayışın, bir ürünün sanat düzlemine çıkabilmesi için koyduğu önkoşulları yok sayarak, sanatsal olan ile olmayan arasındaki sınırları bile ortadan kaldırır; kurmaca ya da değil, tüm yazı ürünlerini kanatları altına alır.” (Ecevit 2016: 68).

Teorik olarak tanımının yapıldığı kavramın uygulamasında da sınırları benzer şekilde belirlemiştir.

“Kavram ontolojik kuşkunun insan yaşamındaki yerini sanat yapılarında canlı bir biçimde, parodi, pastiş, yineleme, büyümlü gerçekçilik gibi yönlerle karşılayan bir sanat akımıdır” (Çetişli 2016: 165). *Kozmik Komedya* da bu unsurları barındırması bakımından yerinin tespit edilebildiği bir eserdir.

2. AKADEMİK BİR ROMANCININ PRATIĞİ

1946 yılında doğan Yıldız Ecevit, Alman Dili ve Edebiyatı alanında Ankara ve Bilkent Üniversitelerinde görev yapmıştır. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarında modernist ve postmodernist isimleri çalışarak akademik hayatının başlangıcından itibaren izleyeceği alanı belirlemiştir. Kafka, Ferit Edgü, MaxFrisch ve Oğuz Atay isimleri bu çalışmalarında görülür. Daha sonraki yıllarda yayımlanan akademik kitaplarında da Oğuz Atay, Orhan Pamuk gibi isimler mevcuttur. Türk edebiyatında Avrupa edebiyatına göre yetmiş yıl kadar geç kalmış bir şekilde görülmeye başlanan Postmodernist edebiyat hakkında akademik çalışmalar da bu doğrultuda ilerlemekle birlikte Yıldız Ecevit bu alanda başvurulan önemli kaynaklar kazandırmıştır. Bugüne kadar yayımlanan bazı eserleri şunlardır: *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu, Kurmaca Bir Dünyadan, Orhan Pamuk'u Okumak, Ben Buradayım, Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* (Yalçın 2001: 297). Yazarın külliyatı akademik bağlamda eserlere yaklaşımını gösterir niteliktedir.

2021 yılında vefat eden Ecevit bu zamana kadar teorisini çalıştığı Postmodern romana pratikte bir eser kazandırmıştır. 2021 yılında yayımlanan *Kozmik Komedya* isimli eseri yazarın ilk ve son romanıdır.

Yazar, eserin kurgusuna dair düşüncelerini romanın başında “Okura” başlıklı metniyle anlatmaktadır. Bir anlamda okuru metne hazırlama işlevi de gören bu kısım kurgunun yanında yazarın amacını da göstermektedir. Romanın kurgusu için “*Hiç soyunamadığım edebiyat araştırmacısı kimliğimle, bu kitabın ‘metinler arası’ bir roman olduğunu söylemek istiyorum. Her şeyden önce de Dante’nin ‘İlahi Komedya’sını kurgu şablonu olarak kullanan metinler arası bir roman bu.*” (Ecevit 2021: 8) cümleleriyle okura ya da araştırmacıya bırakmadan akademik kimliğiyle bilgiyi vermektedir.

Kozmik Komedya, yazarın ifadesiyle “bilgi romanı” olarak nitelendirilmiştir. Bilgiyi bilinen anlamının dışında bir karakter olarak konumlandırmıştır. Bu düşüncesini romanın başında doğrudan kendisi ifade etmektedir:

“*Bu roman, yaşamının büyük bir bölümünü ‘bilgi’ derleyerek geçiren birinin: bir edebiyat araştırmacısının ürünü. Böyle biri için yaşam, içinde soluklandığı doğal koşullar ve başa çıkmaya çalıştığı toplumsal ilişkiler yumağından oluşmaz yalnızca. Onun yaşamının önemli bir bölümünü, içinde geçirdiği kitaplar dünyası oluşturur. Bu kitap, yaşamı; ağaçlar, dağlar, denizler, insan ilişkileri, duyguları, aşkları aracılığıyla değil de metinler dünyasından yola çıkarak, onlardan alıntılar yaparak anlatmayı deniyor. Bu kitapta yazar bilgiyi kurguluyor: bir ‘bilgi romanı’ bu. Bilgi sergileyerek metnin doğasını dokuyor; bilgi aracılığıyla yaşamı, insanı ve tabii kendini çözümlemeye çalışıyor yazar...*” (Ecevit 2021:7).

Yazar eserinin başında Dante'nin *İlahi Komedya*'sını kurgu şablonu olarak kullandığını belirtmiştir. Bununla yetinmeyip romanın isminde “*Kozmik Komedya*” ile benzer bir atıf yapmakta ve “İlahi” yerine bilgi romanı olarak yorumladığı için olsa gerek “Kozmik” sözcüğü kullanılmıştır. Romanın başkişisinin adı da ‘Dante’ ismiyle benzerlik göstererek ‘Dantel’ olarak belirlenmiştir. Roman *İlahi Komedya*’da olduğu gibi Cehennem, Araf ve Cennet bölümlerine ayrılmıştır. Cehennem bölümü kendi içerisinde dört ayrı bölüme, Araf bölümü üç ayrı bölüme ayrılmıştır. Romanın son bölümü olan Cennet en kısa bölüm olmakla beraber tek başlık altındadır.

Yazar bölümleri oluşturduktan sonra Cehennemi dört katmana ve Araf’ı da üç katmana ayırmış ve bölüm başlarında bunu belirtmiştir. İkinci başlığın ardında da üçüncü başlık ile bölümün içeriğine yönelik ifadeler yer verilmiştir. Bunlar: Cehennem, Birinci Katman, Dünya Cehennemi, İkinci Katman, Toplum ve Ben Cehennemi, Üçüncü Katman, Kafkaesk Cehennem, Dördüncü Katman, Ego Cehennemi. Araf, Birinci Katman üçüncü başlık olmadan başlamıştır. İkinci Katman, Beyindeki Ben, Üçüncü Katman, Fiziğin Ötesindeki Ben. Bunun yanında her bölüm başında başlıkların ardından Dünya ve Türk edebiyatından ya da çeşitli bilim insanlarından doğrudan alıntılar yapılmıştır. Bu yöntem Yıldız Ecevit’in *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* isimli akademik eserinde de aynı şekilde kullanılmıştır. Örnek olarak, *Kozmik Komedya*’nın ilk bölümünün başlangıcında Sokrat’ın “*Sorgulanmayan hayat yaşamaya değmez*” (2021:11) alıntısı, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* eserinin ilk bölümünün başlangıcında da Michel Butor’dan “*Değişik gerçeklere değişik anlatı biçimleri denk düşer*” (2016:17) alıntısı gösterilebilir. Yazar akademik alışkanlığını edebî eserinde de devam ettirmiştir. Romanında yabancı dilde verilen alıntıların Türkçeye çevirisi dipnot yöntemi ile aktarılmıştır.

Yazar romanın başında metinler arası bir roman olduğunu belirtmiştir ve bu metinler arasılık sadece bölüm başlarında kullanılmakla kalmamış romanın tamamında işlenmiştir. Üstelik postmodern romanda alışılmış olunan hissettirme şeklinde atfın yerine doğrudan alıntı metoduna yer verilmiştir. Karakterlerin karşılıklı konuşmalarında ya da bilinç akışının aktarımında yazar kendisi konuşmak yerine bazen doğrudan alıntılara başvurmuştur. Bu alıntıları da akademik alıntı usulüne atıf şeklinde göstermiştir.

Metinler arasılık hakkında *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* eserinde Ecevit; “...roman metinleri, yazarların geniş kültür yelpazelerinin bir oyun alanına dönüşür. Kimi zaman geniş kapsamlı deneme (essay) kesitleri ya da bilimsel makalelerden oluşan bölümlerle dokunur bu metinler... postmodernizmin ana kurgu tekniği durumuna gelen üstkurmaca ve onun türevi metinler arasılık bu edebiyatın sıkça başvurduğu teknikler arasındadır.” (2016: 56) açıklamasını yapar ve romanında aynı doğrultuda bu yöntemi kullanır.

Metinler arasılık, romanın ilk sayfasında Dantel’in aklına Mozart hakkında okuduğu bir kitap ve oradan aklında kalan cümlelerin doğrudan alıntısıyla hemen başlar. Bu kısım “Hanns-Joseph Ortheil, *Das Glück der Musik vom Vergnügen, Mozart zuhören*” eserinden doğrudan alınmıştır. Yabancı dildeki eserin tercümesini de yazarın kendisi yapmıştır. Metinler arasılık sadece eser ile sınırlı kalmamıştır. Örnek olarak, bir şarkının sözlerine de doğrudan alıntı şeklinde yer verilmiştir. Bülent Ortaçgil’in *Olmak mı Olmamak mı?* Şarkısının sözlerinin bir kısmı karakterin aklına bir anda gelerek alıntı şeklinde aktarılmıştır. Metinler arasılık bağlamında romanda yer verilen doğrudan alıntılar bazen iki karakterin karşılıklı konuşmasında yer alabilmektedir. Dantel ile Marx Sakallı’nın karşılıklı konuşurken konuşmanın genelinde

alıntılar ile birbirlerine cevap verdikleri görülmektedir. Octavia Paz, Voltaire, Burk Holder bu konuşmada birbirlerine karşılık veren asıl kişilerdir.

Metinler arasılığın romanın geneline yayıldığı çok açık. Bu alıntıların yapıldığı isimlerin listesi çıkarıldığında onlarca bilinen isim görülebilir. Üstelik bu isimler sadece edebiyat alanından değil bilim, resim, müzik, siyaset, din felsefe gibi birçok alandan öne çıkmış kişilerdir. İsimlerin *Kozmik Komedy* ve *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* eserlerinde karşılaştırması durumunda aynı isimler listelenebilir.

Bilimle edebiyatın birlikteliği *Türk Romanından Postmodernist Açılımlar* eserinde “Kozmoloji, Gerçeklik ve Sanat” başlıklı bölümde ele alınırken Antik Çağ’dan günümüze her iki disiplinin bir arada yürüdüğü tezi savunulur. Nitekim bu bölümde alıntılara yer verilen Dante, Orhan Pamuk, Goethe gibi edebiyatçıların yanında Newton, Heisenberg, Einstien gibi bilim insanları yan yana getirilmiştir. Aynı yöntemle *Kozmik Komedy* Araf Üçüncü Katman’da “Fiziğin Ötesindeki Ben” başlığında Shakespare, Dante, Hesse’nin yanında Einstein, Bergson gibi bilim insanları yine beraberdir.

Türk Romanında Postmodernist Açılımlar eserinde “Zamandizinsel bir yolculuk, bu oluşumların, ilgili çağın doğa bilimsel verileriyle/kozmojisiyle yakın bir ilişki içinde gelişme gösterdiğini; çağın yaşamsal/insansal/varoluşsal gerçekliğe bakış açısının, edebiyat ürünün biçim/yapı/kurgu özelliklerini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koyar.” (Ecevit 2016: 30) ifadeleriyle görüşlerini açıkladıktan sonra aynı doğrultudaki görüşlerini *Kozmik Komedy*’da uygulamıştır. Burada gerçekliği anlatan karakter yani Dantel yazarın sözcüsü olmaktan çok okuduğu kitaplardan alıntılar yaparak düşüncelerini ifade eder bir durumdadır. Bu bağlamda romanda düşüncenin hızına uymayan uzun paragraflar hâlinde ve alanlar arası bir alıntılar silsilesine yer verilmiştir.

Yıldız Ecevit, postmodern durumu açıklarken Postmodernizmin tanımında da yer alan farklı disiplinlerin postmodern eserde bulunmasını şöyle açıklar:

“Modern sonrası edebiyatı, her şeyden önce Lyotard’ın ‘postmodern durum’ diye nitelendirdiği olağanüstü bir toplumsal yaşamın edebiyatıdır. Ve bu olağanüstü durum da, insan yaşamının/kültürünün her alnını kapsamına alan bir gelişmedir; ekonomi, coğrafya, dilbilim, ve başta mimarlık olmak üzere tüm sanat dalları, postmodern tanımında dile getirilmeye çalışılan yaşam durumunun etkisi altındadır.” (Ecevit 2016: 57-58).

Yazar romanında aynı görüşlerini uygulamış ve burada da sayılan neredeyse tüm alanlardan alıntılarla bu postmodern durumu sağlamaya çalışmıştır.

Birçok alanın bir araya getirilmesi yanı zamanda çoğulculuğu da beraberinde getirmektedir. “Çoğulculuk Postmodernizmin yaşamda da sanatta da ana eğilimdir.” (Ecevit 2016: 66) ifadelerinin uygulama kısmında özellikle iki bakımdan çoğulculuk görülmektedir. Birincisi daha önce bahsi geçen birçok alandan isimlerden alıntılarının yapılmış olmasıdır, ikincisi ise karakterlerdir. Romanın ana karakteri sadece Dantel olsa da ona roman boyunca eşlik eden çok sayıda karakter vardır. Hemen her bölümde farklı bir karakterle karşılaşan Dantel bu karakterlerle sohbet başlamıştır. Daha önce karşılaştığı bir karakterle ilerleyen bölümlerde karşılaştığı da olmaktadır.

Romandaki karaktere bakıldığı zaman kurguyla gerçeğin birlikteliği görülmektedir. Dantel karakterinde olduğu gibi kelime oyunları ile gerçek kişilere yaklaştırılan karakterlerin yanında bizzat gerçek

karakterlerin varlığı da söz konusudur. Karakterlerin yaşamış isimlerden olsa dahi varlığı romanda daha çok gerçeküstücülüğe yakındır. Çünkü yaşamış olsa bile bu karakterlerle karşılaşılması gerçeğe aykırı olmakla beraber mekân da her zaman bu dünya değildir. Kahramanların isimleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Marxsakallı, Yeraltıadamı, Kibekekadın, Atkuyruklu, Kaku'ya Benzeyen Adam gibi, hayal-gerçek karışımı kahramanların yanında Kafka, Hitler, Şefika Karagülle gibi gerçek kişiler de karakter olarak romanda yer almaktadır. Böylelikle romanda metafizik durumlar ve çoğulculuk bir arada kullanılmıştır. “Değiştiremediği yaşam koşullarını ve ölümü yazgı ile koşutlayan insanın, metafizik bir dizgenin gücüne boyun eğişinden, onu olduğu gibi kabullenişinden izler taşır postmodern çoğulculuk düşüncesi.” (Ecevit 2016: 66) ifadeleriyle bu durum aktarılmıştır.

Yazar kendi yarattığı karakterlerle yıllar önce yaşamış isimleri romanında farklı karakterler şeklinde yan yana getirirken de bir anlamda görüşlerini uygulamaya devam etmiştir. Algıladığımız zamanın ötesine böylelikle geçmiştir. Belirtilen isimleri aynı romanda buluşturmanın açık bir nedeni de belirtilmemiştir. “...bütün bu olanlardan sonra, büyük gerçeklerin sarsılmasına karşın, sanki elle tutulur kesin bir zaman kavramı varmışçasına, neden-sonuç ilişkisine olan sarsılmaz bir inançla yazmak artık olanak dışıdır.” (Ecevit 2016: 28) cümleleriyle bu durumu anlatmaktadır.

Yazarın, “Modernist yazarı deneysel biçimciliğe iten ana nedenlerden biri: yazarın nasıl biçimlendireceğini/kurgulayacağını tam olarak kestiremediği soyut bir iç dünyanın/bilincin/bilinçaltının, kurgunun odağına gelip yerleşmesidir.” (Ecevit 2016: 42) doğrultusundaki görüşleri de bu eseri yaratırken birebir sadık kaldığı görüşlerini yansıtmaktadır. Dantel de tam bu yönde yaratılmıştır. Dantel’in birebir kendi görüşlerini görmek pek mümkün değil çünkü onun dünyası yazarın dünyası gibi akademik birikiminin alıntlarıyla çevrilidir. Böylelikle kendini ifade ederken “bence” yerine daha sağlam kaynaklara atıf yapılmaktadır.

Dantel bir anlamda bilinçaltında yaşarken yazarı da bilinç akışı tekniğiyle onun düşüncelerini okura aktarmıştır. Uzun, karşılıklı konuşmalarla yolculuğunu tamamlarken bölüm sonlarında da Dantel’in düşünceleri paylaşılmıştır. Bu yöndeki uygulamalarının temel fikirlerini *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*’da görmek mümkündür. Nitekim yazar eserinde şöyle söyler: “Roman kişinin iç dünyasında, zamandan zamana atlayarak, her türlü determinist ve dilbilgisel kısıtlamanın dışında özgürce dolaşma olanağı sağlar bilinç akışı.” (Ecevit 2016: 43).

Yazar roman karakterini yaratırken de alışlagelenin dışına çıkmak ister ama postmodern etkiden de kurutulamaz. Kafka’nın *Dava* isimli eserindeki karakteri K’yı anlatırken bir bakıma *Kozmik Komedya*’nın Dantel’ini anlatıyor gibidir. “...sürekli metnin odağında koşuşturmasına karşılık, hiçbir anlamın taşıyıcısı değildir, siliktir, edilgendir; yalnızca metnin imgesel bütünlüğünü oluşturmaya yarayan imgesel birimlerden biridir” (Ecevit 2016: 46). Kafka etkisi sadece Dantel’de görülmez. Romanın kurgusunda da bu etki görülür. Yazar, yine Kafka romanına dair görüşlerine yer verirken benzer uygulamayı romanına taşımıştır.

“Kafka, bu gerçek parçacıklarını metninde öyle bir biçime bir araya getirir ki, artık onlar o eski dünyanın öğeleri olmaktan çıkarlar; tümüyle yabancı bir varoluş planının bilinmedik fiziksel yasalarla uygulandığı yeni bir dünya oluştururlar. Adlandırılmayan, alışkın olduğumuz somut gerçekliğe doğrudan çevrilemeyen bir dünyadır bu” (Ecevit 2016: 53).

Romanda mekân tasvir edilmeyen gerçek bir yer olabilmektedir. Kafe ya da park gibi gerçek dünyadan mekânların tasviri yapılmaz. Metin düzleminde çok bir anlam bırakmasa da akabinde geçilecek olan gerçeküstü mekânı ayırt etmek anlamında yol gösterici olabilir.

Gerçeklik ile gerçeküstünün bu denli iç içe geçince mitolojinin varlığının olmaması da düşünülemez. Ağırıklı olarak Şamanizm'e dair görüşler aktarılsa da Hayat Ağacı, Simurg, Âdem ile Havva, Elma Ağacı gibi unsurlara satır aralarında yer verilmiştir.

Gerçekler gerçeküstülikle açıklanıyor olsa da gerçekliğini kaybetmiyor aslında romanda. Değinen birçok konu tarihle ilişik olmasıyla beraber bugünün de içinde yaşanıldır. Cehennemi tasvir etmek için büyümlü gerçekçiliğe başvurmak yerine günümüz trajedilerini cehennemin kendisi olarak göstermektedir. Bu doğrultuda savaşlar, soykırımlar, kölelik, gıda ve ilaç pazarı, eşitsizlik, Suriyeli sığınmacılar, kadın hakları gibi birçok konu başlığı aslında birebir cehennemi tasvir etmenin yolu olarak kullanılmıştır.

*Kozmik Komedy*a, Postmodernizm üzerine çokça kafa yoran, eserler üreten akademisyen bir yazarın romanıdır. Roman, bu doğrultuda yazarın akademik bilgi birikiminin tesiri altında kalarak türün uygulama sahası durumuna gelmiştir. Romanda Postmodernizm etkisi olabildiğince müşahede edilir ve türün özelliklerinin birçoğunu taşımaktadır. Çoğulculuk, bilinç akışı, gerçeküstüculük, metinler arasılık ve tarihî fon romanda ilk bakışta görülen niteliklerdendir.

SONUÇ

Türk Romanında Postmodernist Açılımlar ve *Kozmik Komedy*a aynı yazarın farklı türlerdeki eserleri olsa da bakış açıları aynı doğrultudadır. Her iki eserin de benzer düşüncenin ürünü olduğu gerçeği açıktır.

Yıldız Ecevit yıllarca teorisini anlattığı Postmodernizm'in uygulama sahası olarak *Kozmik Komedy*a'yı yazmıştır. Bu süreçte akademik kimliğinden tamamen sıyrılarak roman yazarı olduğunu söylemek zordur. Romanda metinler arasılık ön planda dikkati çekmektedir. Metinler arasılık ise çoğunlukla doğrudan alıntılarla sağlanmıştır. Karakterleri yaratırken dahi bu alıntı anlayışından vazgeçmeyerek ismi geçen gerçek kişileri anımsatan karakter isimlerini belirlemiştir.

Eserin tamamında gerçekte var olan insanların görüşlerini aktarılmıştır. Bu görüşler postmodern edebiyata katkı sağlamakla beraber güncel sorunlara da değinmiştir. Geçmiş ile güncelin arasındaki bağı Dantel karakteri ile sağlarken geçmiş zamanın sanatçıları ve bilim insanları bugünün sorunlarını öngörü niteliğinde daha önce vurgulamıştır. Belki de bugünün sorunları aynı zamanda geçmişin de sorunuydu?

Yazar, romanını düz bir çizgide tarih ve olay sırasıyla hikâye anlatmak şeklinde değil, tarihle, fizikle, zamanla oynayarak daha çok bilgi aktarmaya çalışmıştır. Bu sebeple de romanı okura "bu bir bilgi romanı" ifadesiyle tanıtmıştır.

*Kozmik Komedy*a gerçek bir mekânda ve zamanda yol alan bir roman değil, hayal ile gerçek arasında bilinç ile bilinçaltı arasında onlarca ismin geçtiği ve konuştuğu baştan sona alıntılarının hâkim olduğu bir romandır.

KAYNAKÇA

Aktaş, Şerif (2017). *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili -Teori ve Uygulama-*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Çetişli, İsmail (2016). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*. Ankara: Akçağ.

Ecevit, Yıldız (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ecevit, Yıldız (2021). *Kozmik Komedya*. İstanbul: Everest Yayınları.

Gümüş, Semih (2021). *Modernizm ve Postmodernizm*. İstanbul: Can Yayınları.

Moran, Berna (2018). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Narlı, Mehmet (2019). *Roman Ne Anlatır*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Şeylan, Gencay (2020). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Tekin, Mehmet (2020). *Roman Sanatı I, Romanın Unsurları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yalçın, Murat (2001). *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: YKY.

16. OTURUM

UMUMİ VALİLERİN DOĞU TÜRKİSTAN’DA İZLEDİKLERİ POLİTİKALAR

Buse Nur ERDEM^a

ÖZET

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1875-
6650

E-posta:
busenerdem@gmail.com

Tarihi deliller ile sabit olduğu üzere Doğu Türkistan kadim bir Türk yurdudur. Bu coğrafyanın gerek geçmişte gerekse günümüzdeki ehemmiyeti hususunda araştırmacıların hemfikir olduğu rahatça söylenilebilir. Bu kadim coğrafyanın tarihinde ise oldukça çalkantılı dönemler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Umumi Vali olarak isimlendirilen kişilerin bu bölgede idarede buldukları zamandır. Çin de hanedanlıkların yıkılması ve yeni rejim ile beraber oldukça farklı bir döneme girilmiş ve Çin’in devlet politikaları daha sert uygulamalar ile gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu durumdan ise en çok bölgede bulunan halklar etkilenmiştir. Bu dönem oldukça ağır zulümler yapılmış, insanlık ayıbı olarak nitelendirilebileceğimiz uygulamalar meydana gelmiş ve hatta açık şekilde kıyımlar gerçekleşmiştir. Bu durum maalesef gün geçtikçe artarak devam etmiş ve hatta bugün de Doğu Türkistan’daki büyük soykırımların bir parçası haline gelmiştir. Umumi valilerin Doğu Türkistan’da uyguladıkları idare yöntemleri bugün bölgede gerçekleşen durumun da anlaşılması için oldukça önemli bir temeldir.

Anahtar Kelimeler: Umumi, Vali, İdare, Doğu Türkistan, Uygur

JEL Kodları: Yasa Dışı Davranış ve K42 Kanunun Uygulanması

POLICIES OF GENERAL GOVERNORS IN EAST TURKISTAN

ABSTRACT

East Turkistan is an ancient Turkish homeland, as evidenced by historical evidence. It can be easily said that researchers agree on the importance of this geography both in the past and today. There are quite turbulent periods in the history of this ancient geography. One of them is the time when people named as general governor ruled in this region. With the collapse of the dynasties and the new regime in China, a quite different period has entered and China's state policies have started to be implemented with harder practices.

The peoples in the region were most affected by this situation. During this period, severe atrocities were made in the region, practices that could be described as a shame for humanity took place, and even openly massacres took place. This situation unfortunately continued to increase day by day and even today it has become a part of the great genocides in East Turkistan. The administrative methods implemented by the general governors in East Turkistan are a very important basis for understanding the situation in the region today. Thus, in this study, we tried to briefly examine the policies of the governors in East Turkistan and understand China's Turkistan ambitions.

Key Words: General, Governor, Administration, East Turkistan, Uygur

JEL Codes: Illegal Behavior and Implementation of the K42 Law

1- GİRİŞ

Türkler tarihleri boyunca pek çok devlet kurmuşlardır. Devlet kurmak insanlar arasında huzur ve güvenliği oluşturmak, hukuk nizamı tesis etmek demektir. Türk soyundan geldikleri tarihî delillerle sabit olan, milattan önceki Asya Hun Devletinden çağımıza kadar Türklerin vücuda getirdikleri siyasi teşekküllerin sayısının 300’den fazla olduğu söylenmektedir. Tarih boyunca Türkler, geniş coğrafyalarda

güçlü devletler kurmuşlardır (Kafesoğlu, 2017: 222). Gittikleri her yere taşıdıkları Türk kültürü sayesinde ise her daim varlıklarını sürdürmeyi başaramışlardır.

Bu uzun ve oldukça yorucu yolculuklarında onlara yuva olan, vatan olan bazı yerleri ana yurt edinmişler ve bu coğrafyalarda varlıklarını devam ettirmek için çabalamışlardır. İşte bu coğrafyalardan en mühimlerinden

birisi, Doğu Türkistan'dır. Doğu Türkistan, bugün özerk olduğu iddia edilmekle beraber Çin Halk Cumhuriyeti'nin işkenceleri altında hala varlığını sürdürebilmeyi başaran kadim bir Türk yurdudur. Çin devleti her türlü uluslararası anlaşmayı ve insan haklarını hiçe sayarak burada bulunan Türklere açık bir soykırım yapmaktadır.

Gerek bugün gerekse geçmişte Doğu Türkistan'da yapılan insanlık suçlarını incelemek ve gerçekleri dünyaya haykırmak bizlerin en mühim vazifesidir. Bizde bu görev bilinciyle çalışmamızda Doğu Türkistan'da Umumi Valiler dönemini incelemeye çalıştık. Ana konumuza geçmeden önce bölge coğrafyasından bahsetmeyi ve sonrasında Umumi Valiler dönemi öncesi Türkistan'ından kısaca bahsetmeyi uygun gördük. Sonrasında ise Umumi Valilerin Doğu Türkistan'da ortaya çıkışları ve izledikleri politikaları derleyerek çalışmamızı tamamladık. Bu çalışmanın en büyük amacı bir Türk yurdu olan Türkistan'daki Çin işkencelerinin belgeler ile kanıtlanmasıdır. En büyük temennimiz tüm insanların hakkı olan hürriyetin soydaşlarımıza da tez vakitte sağlanmasıdır. Doğu Türkistan Türklerinin en büyük dayanağı haklı olmalarıdır. İnsanca yaşama umudumuzu asla kaybetmeksizin bu yolda savaşımızı sürdürmekten vazgeçmeyeceğimizi bildirmekten onur duyuyorum.

2- Doğu Türkistan Coğrafyası ve Türkler

Bugün pek çok bilim insanının hemfikir olduğu üzere coğrafya büyük bir öneme sahiptir. İnsanları yaşadıkları coğrafyadan bağımsız olarak düşünmek neredeyse imkansız bir haldedir. Türklerin ise tarih boyunca sürekli yer değiştirmelerine rağmen belli bir coğrafi alan içerisinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Ayrıntılı bir şekilde bu milletin tarihini incelediğimizde en çok gezip-dolaştıkları yerler olarak 32-56 derece kuzey enlemleri arasında gezindiklerini söyleyebiliriz (Gömeç, 2014: 19). Çoğunlukla Türk enlemi olarak bilinen bu kısmın dışında da dünya üzerinde pek çok yeri vatan haline getiren Türkler, tüm bu coğrafyaların oldukça etkisinde kalmıştır. Bu coğrafyalardan birisi de Türkistan bölgesidir. Türkistan bölgesi tarih boyunca Türklerin anavatan olarak benimsedikleri coğrafyaların başında gelmektedir. Türkistan bölgesi, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılıp incelenebilir. Neredeyse Otrar'dan Kumul'a kadar uzanmakta olup doğal konumundan ötürü Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılır (Yakovleviç, 2018: 26).

Çin kaynaklarına baktığımızda başlangıçta Hsi-yü 'Batı Toprakları' tabiri ile esasen Doğu Türkistan'ı kastetmişlerdir, zira Çinlilerin erken devirlerdeki coğrafya malumatları bu topraklardan daha batıya pek gitmiyordu. Bu nedenle Çin'in Türkistan sahası ile ilgisinin başlangıcı ele alınırken öncelikle Doğu Türkistan sahası anlaşılmalı ve Hsi-yü tabirinin bu coğrafyaya atfedildiği kabul edilmelidir. Zaman geçtikçe Çinliler için 'batı toprakları'nın sınırları Maveraünnehr sahasına ve hatta Moğol istilasına devrinde İran dolaylarına kadar uzanmıştı. Dolayısıyla Moğol istilasına kadar Hsi-yü tabiri, esasen Doğu Türkistan'ı kapsamaktadır (Yıldırım, 2016: 31).

Türklerin yaşadığı ülke manasına gelen Türkistan'ın doğu bölgesini teşkil eden Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 kilometre kare olup, bunun 600.000 kilometre karesi çöller, 90.000 kilometre karesini

ormanlıklar geri kalanını tarıma elverişli topraklar ve dağlık bölgeler teşkil eder (Alptekin, 1978: 83). Doğu Türkistan'ın Kuzeyinde Altay dağları, güneyinde Karakum çölü ile Altundağı ve Pamir dağları yükselir. Ülkenin orta kısmında ise kendisini boydan boya kesen Tanrı dağı silsilesi bulunur.

Doğu Türkistan'ın ilk sakinlerinin kim olduğu hususunda henüz araştırmacılar arasında bir fikir birliği oluşmamıştır. Türk tarihi alanında yapılan incelemeler özellikle Türklerin ilk ana yurdunun bugünkü Moğolistan içerisinde olduğunu konusunda hemfikir olmakla beraber Türkistan bölgesinin Türkleşmesinin çok daha sonra olduğunu iddia edenlerde bulunmaktadır. Bugün Çin işgali altında bulunan bölgenin çok eski devirlerden beri Çin veya şu anda kaybolmuş bir halkın yurdu olduğu fikri Çinliler tarafından bilhassa işlenmektedir (Yıldırım, 2016: 35). Oysaki bizim araştırmalarımız neticesinde bu sonucun doğru olmadığını söyleyebiliriz. Araştırmalarımıza göre; bölgedeki son Çin askerinin görüldüğü zaman Tang hanedanı dönemi yani en abartılı tahminle 970'lerdir. Bu tarihten Mançu istilasına kadar yani 1760 senesine kadar Türkistan'da herhangi bir Çin askeri birliğinin varlığı söz konusu bile değildir. Ayrıca bölgenin tarihini incelediğimizde burada sınırların net bir şekilde bulunmadığını ve bozkır kültür geleneği neticesinde en eski zamanlardan itibaren sürekli yer değiştirmelerin olduğunu bilmekteyiz. Kuvvetle muhtemel düzenli olmasa da bölgede Türklerin yerleşimi kısa dönemler içerisinde sürekli gerçekleşmişti. Dinamik bir hareketlilik söz konusuydu.

Tarihte bütün dünya Türklüğünün beşiği ve Türk medeniyetinin kaynağı olan büyük Türkistan'ın doğu kısmını teşkil eden Doğu Türkistan'da Hun Türkleri, Kök Türkler, Uygur Türkleri, Karahanlılar, devlet kurmuşlardı (Kaşgarlı, 2004: 11). Burada en son kalan ve yurt edinen Türkler ise Uygur Türkleri olmuştu.

Doğu Türkistan siyasi, ekonomik ve askeri yönden Asya'nın en stratejik bölgelerindendir. Asırlar boyunca hür ve bağımsız yaşamış olan Doğu Türkistan, Rus ve Çin devletleri gibi komşu ülkelerin tarih boyunca dikkatini çekmiş, açık veya sinsi düşmanlıklarına maruz kalmıştır. Asya ile Avrupa arasında sahip olduğu tarihi ipek yolu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle Rusya ile Çin arasında paylaşılmaz bir ülke haline gelen Doğu Türkistan, 1759 yılında Çing Sülalesi tarafından işgal ve istila edilmişti. 1864 yılında ise yeniden hürriyetine kavuşmuştu. 1870'e doğru Yakup Bey merkezi Kaşgar olmak üzere Doğu Türkistan'ın en büyük parçasını devlet haline getirmişti. Bu devletin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ilan ederek Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han'a biat edip, onun adına hutbe okutmuştu. Bab-ı ali (Osmanlı Hükümeti) de bu bağlılığı kabul etmiş ve ülkeye askeri mütehasıslar göndermişti. Doğu Türkistan, Yakup Bey'in idaresinde 1877 yılına kadar on dört yıl boyunca müstakil bir devlet olarak yaşamıştı. Ancak, Asya'da güçlü bir Müslüman - Türk devletinin kurulmasından ve özellikle bunun Osmanlı Devleti ile alakasından korkan Rusya ve Çin, iş birliği yapmışlardır. İngiltere'nin de işe karışmasıyla Yakup Bey'in kurduğu bu devlet yıkılmıştır. 1877 yılında Yakup Bey' in ölmesiyle Türk devletinin parçalanmasından istifade eden Çing Sülalesi de Doğu Türkistan'ı yeniden istila etmiştir. İkinci istiladan sonra Çing Sülalesi Doğu Türkistan' da tam bir baskı ve terör idaresi kurmuş ve adını değiştirip Şinciang demiştir (Kuropatkin, 2016: 12). Bundan sonraki dönem ise Doğu Türkistan'da Umumi valilerin idarede bulunduğu bir dönemdir.

3- Umumi Valilerin Doğu Türkistan'da izledikleri Politikalar

1877 senesine baktığımızda Çin'de Manço hanedanının, 1911 senesinde ise King hanedanının varlığını görmekteyiz. 1911'de Çin'de Cumhuriyet rejiminin ilanıyla Manço hanedanı yıkılmış ve sonrasında Doğu Türkistan'ın hakimi 35 sene Çin Halk Cumhuriyetine kalmıştı. Doğu Türkistan bu sırada

yarı müstakil durumdadır. Bundan sonra yeni rejim tarafından merkezden Doğu Türkistan bölgesine valiler gönderilmeye başlandı. Doğu Türkistan gibi bölgelerin valilik yönetimlerinin ağırlıklı olarak askeri kadrolardan oluşması bir süre sonra valiliklerin merkez tarafından kontrol altında tutulmasını güçleştirdi. Hatta öyle bir noktaya geldi ki Doğu Türkistan’da birbirini takip eden valiler, ticareti geliştirmek ve Sovyetler Birliği ile karşılıklı konsolosluk açmak gibi konularda sık sık merkezi hükümetten bağımsız hareket etmiş, bu durum ise bölgede Sovyet nüfuzunun artmasına sebep olmuştu. (Tuna, 2012: 58).

Doğu Türkistan’da ilk vali olarak 1911’de Yang Tseng – Hsin’ ilan edilmişti. O valiliğini 1928 yılına kadar tek başına sürdürdü. Yang Tseng – Hsin 1867’de Yunnan vilayetinin güney-doğusundaki Meng-zu bölgesinde dünyaya gelmiştir. O, klasik Çin öğrenimini yaptıktan sonra 1899’da (Çin-şih) diplomasını almış ve aynı yıl İmparatorluk Memuri Hizmetlerine girmişti. Yang, ondan sonraki 18 sene süresince Hakimlik (bölgedeki en yüksek rütbeli memur) ve arkasından kuzey-batıdaki Kansu ve Ningsia vilayetlerinde valilik yapmıştır (Forbes, 1998: 18). Doğu Türkistan’da vali olduktan sonra ilk yaptığı işlerden birisi olarak “bu bölgede siyasi konuşmak yasaktır” diye afişler astırmıştır. Yang, Doğu Türkistan’da Mançular döneminde tesis edilen idari bürokratik yapıyı aynen devam ettirmiş ve Doğu Türkistan’ı Çin’in geri kalanından izole ederek sıkı bir şekilde kontrol altında tutmuştu. Her ne kadar bürokratik yapı aynı kalmış gibi dursa da artık yavaştan yavaşa bölgede izolasyon ve sıkı yönetim uygulanmaya başlamıştı. Bu yıllarda halkın kendi aleyhinde ayaklanacağı korkusuyla hiçbir yerlinin idari mevkilere getirilmesine izin vermeyen Yang, yolsuzluğun yaygınlaştığı bu dönemde bölgenin kalkınmasını da kasıtlı olarak engellemiştir (Tuna, 2012: 58).

Daha sonra çıkan Moğol sorunu ise bizce Yang tarafından ustaca bertaraf edilmişti. Yang, Moğollarla uzun sürecek mücadeleye taraftar değildi. Bunun kendisini yıpratacağını bilincindeydi. O, Doğu Türkistan’daki Moğolların siyasi sadakatine de güvenmiyordu. Yang bu sebepten Moğol birlikleri ile - Moğol meselesini uluslararası düzeyde halletmek şartıyla- bir antlaşmaya razı idi. Nitekim Yang, Moğollarla Urumçi’deki Rus konsolosluğu vasıtasıyla anlaştı. Nihayette ülkenin kuzey-doğusundaki kriz, 5 Kasım 1913’teki resmi Çin-Rus beyannamesiyle sona ermiş oldu. O beyanname gereğince Çin Cumhuriyeti Dış Moğolistan’ın özerkliğini bilfiil kabul etti. 18 Mart 1914’ de Çin, yani Yang yönetimi ve Moğolistan, Altay cephesindeki birliklerini geri çektiler. Yang hemen-hemen üç yıl uğraştıktan sonra Ko-lao-hui’ların Doğu Türkistan’daki tesirlerini tamamıyla yok etti (Forbes, 1998: 22).

Böylelikle Yang Doğu Türkistan’ın mutlak hükümdarı olmuştu. Bundan böyle kendisini tabiri caiz ise ecnebi bir ülkeyi dünyevi cennet haline getirme işine tamamıyla adayabilirdi. Bu elbette ki yabancı yazarların yorumudur. Esasında durum pek de bu şekilde gerçekleşmemiştir. Bölgede ciddi kısıtlamalar gelmiş ve daha önce de bahsettiğimiz gibi Türklerin asla güç ya da yetki kazanmasına izin verilmemiştir.

T’i – T’ai, Yang Tseng – Hsin’den sonra Doğu Türkistan’ın en güçlü adamıydı. Yang bu durumdan oldukça rahatsız olmuştu. Yang hakimiyeti boyunca gücünü muhafaza etmeyi başarmış ve rakiplerini bertaraf etmişti. Daha sonraki süreçte ise 1912- 1914 yılında kolonilere karşı başarılı olan Ma Shao – wu yönetime geliyor ve Ma Fu – hsing atanıyor. Ma Fu – hsing’in Doğu Türkistan’daki görevi 8 yıl sürmüştü. Baktığımızda umumi valilerin genel siyaseti bölgeyi sömürmektir. Böylece iyice zenginleşiyorlar. İlginç olan bir diğer konu ise, Ma Fu – hsing’de Yang’ın desteğini kaybetmemek için zenginliğinin bir kısmını Yang’a gönderiyor. Anlaşılacağı üzere bu dönem için de Yang’ın bölgede ciddi bir gücü olduğunu söyleyebiliriz.

Ma Fu – hsing, görevi boyunca bölge halkına oldukça fazla eziyet etmiştir. Halkın şikayetleri üzerine Yang, Ma Fu – hsing’i görevden alıyor lakin o bu durumu kabul etmemiştir. Kaçmasına rağmen yakalanıp kurşuna diziliyor. Sonrasında ise felaketler devam etmiştir. Hazineden gelen yardımların kesilmesiyle ekonomi kötü etkilenmişti. Yang, tabiri caiz ise kendi yağında kavrulan bir ekonomik modeli oluşturdu. Yang vali olarak 16 yıl görevde kalmıştır. Aslında kendisini ortadan kaldırmak için pek çok kişinin çabaladığını söyleyebiliriz. Bunlardan Urumçi valisi Fan Yao-nan, Yang’ı ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Fan Yao nan’ı ortadan kaldıran Chin Shu-jen, Yang’tan sonra Doğu Türkistan’ın umumi valisi olmuştur. Aslında Chin’in yükselişi gayet normaldir. Çünkü Yang için en önemli şey iş yapabilecek ama kendisine ayak bağı olmayacak kişiler seçmektir. Chin, bu özelliklere sahip bir kişidir (Tuncer, 2020: 272). Anlaşılacağı üzere iktidara hala Yang’ın adamları geçiyordu. Böylelikle Yang’tan sonra iktidara Chin Shu Jen geçmiştir. Kendisi Yang’a çok benzeyen bir siyaset izliyor.

Chin Shu-jen bölge içindeki denetim, gözetim ve sansür sistemini Yang Tseng- hsin döneminden daha fazla abartmıştır. Hatta bu konuyu öyle bir abartmıştır ki insanların kendi aralarında şaka yollu bile olsa yönetimle ilgili ters bir şey söylediklerinde bu kişileri anında cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu cezalandırmaların ölüm kadar ağır şekilde uygulandıkları bilinmektedir. İç denetimleri artırma yoluna giden Chin, şehirlerarasında irtibatı en aza indirebilmek için bölge içinde yapılacak geziler için dahi pasaport uygulaması getirmiştir. Böylece hem yerli halkın birbirleriyle olan ilişkilerini en alt seviyeye indirmiş hem de pasaportlardan aldığı vergilerle ek bir gelir elde etmiştir. Kazanan her şekilde yönetici kesim yani valiler olmaktadır. Elbette ki bu uygulamaların altında yatan sebep nedir diye düşündüğümüzde kendisini ve makamını güven altına almaya çalıştığını görmekteyiz (Tuncer, 2020: 273). Baktığımızda bu uygulamaların hepsinin bugünde Doğu Türkistan bölgesinde ağırlaştırılmış bir şekilde uygulandığını görmekteyiz.

Bu dönem uygulanan ağır uygulamalar ise en nihayetinde Türkleri isyana doğru adım adım yaklaştırmıştı. Chin Shu-jen yönetimi döneminde Türkleri isyana sevk eden asıl olay Kumul Hanlığının 1931 yılında ilhak edilmesi olmuştu. Kumul Hanlığı 1870 yılında Tso Tsung-t’ang döneminden beri yarı özerk bir konumda varlığını devam ettirmiştir. Bu hanlığın geçmişi Ming Hanedanlığına ve hatta Çağatay Hanlığının nesillerine dayandığı söylenir. Kumul Hanlığının lağvedilmesi sonrasında daha önce Çinli göçmenlerin yerleştirilmesine izin verilmeyen Kumul Hanlığına Çinli göçmenler gelmeye başlamış ve bu olay bölgede yaşayan Uygurların öfkesine neden olmuştur. Bu dönem yerli Uygurların topraklarına ve mallarına el konulup Çinli göçmenlere verilmiştir. Burada dikkat etmemiz gereken bir diğer husus ise bölgeye toplu halde Çinlilerin gelmesinin bile 1931 yılında gerçekleşmesidir. Bu oldukça yakın bir tarihtir. Bölgenin Çinlileştirilme ve asimilasyon faaliyetleri böylece de hızlandırılmak istenmişti. İsyanın ateşlenmesini başlatan olay ise Chang Mu isimli bir Çinlinin 1931 yılında bir Uygur kızına aşık olması ile başlar. Bilindiği üzere Müslüman bir kızın gayri Müslim birisi ile evlenmesi mümkün değildir. Bunun üzerine Çinli komutan Uygur kızına tecavüz etmiştir. Kızın babası Salih Dorga kızını Chang Mu’ya vereceğini söylemiştir. Düğün günü Chang Mu ve adamları sarhoş edilmiş ve sonrasında Salih Dorga ve ahalî tarafından öldürülmüştür. Kaynaklara göre 32 kişinin öldürüldüğü bildirilmektedir (Tuncer, 2020: 276). Bu ayaklanma daha sonra büyüyerek Hoteme sıçramıştı.

1933’e gelindiğinde Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri gibi sembol isimlerin önderliğindeki bağımsızlık yanlıları Kaşgar, Hoten ve Aksu gibi şehirleri Çinlilerden temizlemeye muvaffak olmuştu. Ancak bu başarılar bağımsızlık mücadelesi yürüten gruplar arasında anlaşmazlıkların

ortaya çıkmasını engelleyememişti. Bu anlaşmazlıklar bağımsızlık mücadelesine oldukça büyük bir darbe vurmuştur (Tuna, 2012: 60). Tarih boyunca bir Türk'ün kardeşi olan başka bir Türk ile kavgasında en büyük hasarı yine kendisinin aldığını görmekteyiz.

En nihayetinde 1933'te Türklerin başlattığı ayaklanma başarılı olmuştu. İhtilalin başında Ma Cha – tsang vardır. Ayaklanma ülkenin güneyine kaymıştı. Baktığımız vakit ihtilali yapanlar yönetimi devirmekten ziyade değişim istemekteydiler. Ama her şeyden öte bu ayaklanmanın milli bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Nihayet 12 Kasım 1933'te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetini ilan etmişlerdir. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti adı ile kurulan bu devlet, Rus ve Çin iş birliğiyle uzun süre devam etmeden ortadan kaldırılmış olsa da bu devletin modern dünyada "ilk İslam Cumhuriyeti" olma özelliğini taşıması ve Anayasası'nın olması önem arz etmektedir. Diğer taraftan bu cumhuriyetin modern dünyadaki teşekküllü bir devlette olan özelliklere sahip olma yolundaki gayretleri, bu cumhuriyeti kuran kişilerin ne denli ileri görüşlü olduğunu ortaya koymaktadır (Buğda, 2013: 6).

Her ne kadar müthiş bir direnişin temsili olan bir hükümet olsa da ömrü maalesef uzun sürmemiştir. Bir yandan Çinlilerle diğer yandan Ruslar ve Döngenler ile yani Çinli Müslümanlar ile mücadele ederek 3 ayrı cephede savaşmışlardır. Bir de bunun üzerine Hoca Niyaz Hacı'nın ihaneti söz konusudur. Hepsinin neticesinde 1934 senesinde bu hükümet devrilmiştir. Bundan sonra Doğu Türkistan'a Ma Hu – shan'a bağlı kuvvetler yani Tunganlar ve Sheng Shih – tsai hakimdir.

1933-1944 yılları arasında bölge fiilen Sovyet Rusya'nın etki alanına girmişti. Rusya, büyükelçileri ve yüksek rütbeli subayları vasıtasıyla memleketin ordu, polis, sağlık ve eğitim teşkilatları başta olmak üzere askeri ve sivil işlerine hakim olmuştu. Takip eden süreçte Şarki Türkistan Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar ve isyanlara katılan mücahitler tek tek "zararsız" hale getirilmiştir. Burada yapılan katliamlar anlatılamayacak kadar vahşet içermektedir. Cumhuriyetin kuruluşunda rol oynayan ve milli direnişi örgütleyen binlerce kişi ya hapsedilmiş ya da öldürülmüştür. Yine ilerleyen yıllarda Doğu Türkistan'ın muhtelif bölgelerinde çıkan ayaklanmalarda binlerce kişi katledilmiş, binlercesi de Çin'e komşu bölgelere göç etmek zorunda bırakılmıştı (Tuna, 2012: 63). 1935'te Çarlık bölgesindeki Uygurlar ayaklandı ama şiddetli bir şekilde bu ayaklanma da bastırılmıştır. Bundan sonraki süreçte ortalığın iyice karıştığını söyleyebiliriz. Bölgede ciddi bir kaos hüküm sürdü. Her şeye rağmen Sovyet etkisinin Kaşgar'a girmesi engellenmeye çalışılmıştı. Halk isyan etmişti. Böylece de Kaşgar da bağımsız Türk yönetimi kurulmuştur. İhtilalciler Yarkent bölgesine çekildi. Sonra ise Sheng Shih – tsai bölgede hakimiyetini güçlendiriyor. Bunu tek başına sağlamamıştı. Bu hakimiyeti ona Sovyet Rusya vermişti. Elbette ki onların da amaçları vardır. Japonlara karşı Doğu Türkistan'ı tampon bölge yapmak istiyorlardı.

1937'den itibaren insanlar yavaş yavaş Doğu Türkistan'dan göçmeye başlamışlardır. Göçlerin ilk büyük ayağı budur. Sonraki süreçte de oldukça zor şartlar altında kelimeler ile anlatamayacağımız koşullarda göçler devam etmişti. İlerleyen süreçte Kalay anlaşması ile Sovyetlerin etkisinin iyice azaldığını görmekteyiz. Lakin bu boşluğu maalesef dolduracak güç Çinliler olacaktı. 2. Dünya savaşı ile Sheng Shih – tsai iyice Sovyetlerden uzaklaşmaya başlamıştı. Çinliler ise işte tam da bu fırsatı iyi değerlendirip Sheng Shih – tsai 'ye heyet yollayıp Sovyetlerle ilişkilerini kesmesini söyledi. Shih – tsai yerine 29 Ağustos 1944'te Chu Shao – liang atandı. Böylece 1911'den beri yani Yang'tan beri ilk kez merkezden düzgünce bir vali atanmış oldu. Bu vali aynı zamanda bölgedeki son validir. Bundan sonra valilik sistemi yoktur. Başkanlık sistemi vardır. İlk başkan olarak Wu Chung – hsin olmuştur.

SONUÇ

Sonuç olarak baktığımızda 1911 - 1944 arasında Doğu Türkistan'ı Yang Tseng – hsin (1911-1928), Chin Shu – Jen (1928-1933) gibi zalim Çinli genel valiler idare etmişlerdir. Onların zulümlerine, haksız ve kanunsuz icraatlarına dayanamayan Uygur Türkleri Doğu Türkistan'daki diğer Türk boylarının da katılımıyla iki defa baş kaldırmışlardır. Lakin bugün bu çabaların sonucuna baktığımızda maalesef yeterli bir kazanç sağlanamadığını görmekteyiz. Çinlilerin umumi valiler dönemiyle ivme kazandırdıkları eziyetler her geçen gün daha da artmış ve bugünlere kadar devam etmiştir. Umumi valiler dönemindeki Doğu Türkistan'ın siyasi ve iktisadi olarak sömürülmesi ise bugün daha da artmış bir halde devam etmektedir. İnsanlık ayıbı olarak nitelendirebileceğimiz bu eziyetlerin tez zamanda sonlandırılmasını ümit ediyor, soydaşlarımızın hakkı olan hürriyetlerine kavuşmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN E, (1978). Uygur Türkleri. İstanbul: Boğaziçi Basım ve Yayınevi.
- BUĞDA A, (2013). Tarihi Vesikalarda Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve Anayasası. İstanbul: Ravza Yayınları.
- FORBES A, (1988). Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri, Çev. Enver Can. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GÖMEÇ S, (2014). Türk Kültürünün Ana Hatları. Ankara: Berikan Yayınları.
- KAFESOĞLU İ, (2017). Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KAŞGARLI M, (2004). Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- KUROPAKİN N, (2016). Asya'nın Kalbi Doğu Türkistan. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- TUNA A, (2012). Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık. İstanbul: Pelikan Yayınları.
- TUNCER T, (2020). Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması. İstanbul: İ.Ü Türkiyat Mecmuası.
- YAKOVLEVİÇ N, (2018). Eskiçağ ve Günümüzde Cungarya ve Doğu Türkistan'ın Tasviri. Çev. Gülnar Kara, Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- YILDIRIM K, (2016). Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ŞEKİL 1. DOĞU TÜRKİSTAN HARİTASI

ŞEKİL 2. DOĞU TÜRKİSTAN BAYRAĞI

1844-45 YILLARINDA 9513 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE KARAAĞAÇ KARYESİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Hacer TÜYSÜZ^a

ÖZET

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Tarih Bölümü,
K.Maraş, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-8304-
5666

E-posta:

16220610040@nevsehir.edu.tr

Temettuat Defterleri, ait oldukları dönemin sosyal ve ekonomik özelliklerini yansıtan önemli bilgiler içeren XIX. yüzyıl Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin önemli kaynaklarıdır. Tanzimat dönemi Osmanlı Maliyesi reformları ile birlikte bu alanda önemli adımlar atılmış, devlet vergi kaynaklarının yeniden tespit edilmesi ve halkın üzerinde ki vergi yükünü hafifleterek, vergi dağılımında yaşanan adaletsizliği gidermek amacıyla ülke genelinde sayımlar yaptırmıştır. Bu sayımlar sonucunda tutulan temettuat defterleri, tahriri yapılan idari birimde yaşayan halkın mal, mülk, hayvan, arazi, nüfus, ekonomik ve sosyal hayatı gibi karakteristik özellikleri hakkında ki bilgileri günümüze kadar ulaştırmıştır. Bu çalışma da H.1260-61/ M.1844-45 yılında Yarhisar kazasına bağlı Karaağaç karyesinin 9513 numaralı temettuat defteri transkripsiyon edilmek sureti ile incelenmiştir. Defterdeki bilgiler sondaj mahiyetinde bir çalışma ile tablolaştırılarak anlamlı bilgiler haline getirilmiş, karyenin sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Yapılan çalışma da Karaağaç karyesinin Osmanlı Devleti maliyesine olan katkısı da ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temettuat, Vergi, Karaağaç Karyesi, Sosyo-Ekonomik Yapı.

JEL Kodları: N9, R1, R2.

SOCIO-ECONOMIC STATUS OF KARAAĞAÇ VILLAGE IN 1844-45 ACCORDING TO THE TEMETTUAT BOOK NUMBERED 9513

ABSTRACT

Temettuat Notebooks are important sources of the 19th-century Ottoman socio-economic history, which contain important information reflecting the social and economic characteristics of the period they belong to. Important steps were taken in this field with the reforms of the Ottoman Finance in the Tanzimat period. The state has had censuses made throughout the country to re-determine tax resources and to eliminate the injustice experienced in taxation. The books kept as a result of these censuses have brought information about the characteristic features of the people living in the administrative unit, such as property, animals, land, population, economic and social life, to the present day. In this study, the temettuat book numbered 9513 of Karaağaç village of Yarhisar district in H.1260-61/ M.1844-45 during the years was translated and examined. The information in the notebook has been turned into meaningful information with a detailed study, and it is aimed to reveal the social and economic structure of the village. In the study, the contribution of the village to the finances of the Ottoman State was also revealed.

Keywords: Temettuat, Tax, Karaağaç Village, Socio-Economic Structure.

JEL Codes: N9, R1, R2

1. GİRİŞ

Arapça kökenli bir kelime olan Temettü kelimesinin sözlük anlamı “ kazanma, kâr etme, fayda “ anlamına gelirken, Temettü kelimesinin çoğulu olan Temettuat ise “ kazançlar, kârlar, faydalar” anlamına gelmektedir. Esnaf ve tüccarların yıllık gelirleri üzerinden alınan Temettü Vergisi Tanzimat’tan önceki dönemler de farklı isimlerle anılmış Tanzimat dönemi ile birlikte tek bir vergi adı altında toplanmıştır(Devellioğlu, 2015, s. 1251; Pekalın, 1972, s. 453).

Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı kamu maliyesinde köklü değişiklikler yapmak için adımlar atılmıştır. Osmanlı vergi sisteminde yapılan reformlarla temettü vergisi ortaya çıkmış, yeni gelir kaynakları oluşturulmuş ve yapılan çalışmalarla gelir kaynakları artırılıp devletin kontrolüne alınmıştır(Şahin, 2013, s. 55). İdari yapıda Osmanlı Devleti içinde yeniliklere gidilmesiyle birlikte, haksızlıkların ve yolsuzlukların önüne geçmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte vergi ile yükümlü kişilerin tespit edilmesi, halkın refaha kavuşturulması, gelir gider dengesinin sağlanması ve son zamanlarda bozulmuş olan Osmanlı ekonomisini iyileştirmek istenmiştir(Güran, 2014, s. 195). 1839 yılında bir talimatname ile Muhassıllar Nezareti'ne her idari birimde yaşayan halkın ismi, var ise lakabı, şöhreti, tarlaları, sahip olduğu hayvanlar, gayrimenkulleri, tüccar ve esnafın ise yıllık kazançları vb. bilgilerinin kayıt edileceği defterler tutulması emredilmiştir(Serin, 1998, ss. 717-718). Böylece Tanzimat dönemi mali yönetimi devlet gelirlerinin düzenlenmesinde oldukça önemli adımlar atmıştır(Güran, 1998, s. 91). Bu amaçla 1840 yılının başlarında eyaletlere bağlı idari birimlerde yani sancak, kaza, mahalle ve köylerde temettuat defterleri hazırlanmıştır(Demlikoğlu, 2007, s. 290).

Temettuat defterleri, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl tarihine ışık tutan, önemli bilgiler ihtiva eden arşiv belgelerindedir. Mahalle ve köy bazında kategorize edilen bu defterler hanelerin ele alınmasıyla vergi amaçlı tutulmuştur. XIX. yüzyıl da bu defterler, kaza ve köy gibi yerleşim merkezlerinde hane reislerinin sahip olduğu mal varlığı, emlak, arazi, hayvanlar ve yetiştirilen tarım ürünleri ile ödenen vergilere göre hazırlanmıştır(*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2010, s. 248). Herkesten gelirine ve kazancına göre alınan temettuat vergisi esnafın, tüccarların yıllık gelir ve kazançları tespit edildikten sonra ilk başlarda % 3 oranında alınmış, 1878 yılında bu oran % 4'e çıkarılmıştır(Çadırcı, 1991, s. 346).

Ait olduğu döneme ve bölgeye dair kapsadığı zengin bilgiler ile temettuat defterleri bölgenin sosyo-ekonomik durumu hakkında çıkarım yapılabilecek özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. XIX. yüzyılda defterlerin içeriğinden hane reisleri isim ve meslekleri, toplam toprak miktarı, ekili, ekili olmayan ve dikili alanların miktarı, hasılat toplamı, yetiştirilen ürün çeşitliliği ve toplam hasılatı, dönüm başına verimliliği, hayvancılığın önemi, demografi, ticaret, hizmet, hane reisinin ödemesi gereken vergi, bağ, bahçe dükkân kayıtlarına ulaşılabilir(Öztürk, 2000, s. 533). Böylece XIX. yüzyıl Anadolu coğrafyasının sosyo-ekonomik durumunu ortaya oymak için temettuat defterleri önemli bir kaynaktır(Eken, 2000, s. 207).

Temettuat defterleri Başbakanlık (Şuan Cumhurbaşkanlığı) Osmanlı Arşivi'nde Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterlerinden olup ML.VRD.TMT.d kodu ile kayıtlıdır. Bu defterlerin çoğu H.1261 (M.1845) tarihinde yapılan sayımlara ait olup, az bir kısmı da H.1256 (M.1841) yılında yapılan tahrirlere ait defterlerdir. Temettuat defterleri serisi dokuz katalog içinde 17.474 defteri kapsamaktadır ve 1988 yılında kataloglanarak araştırmacılara sunulmuştur (Kütükoğlu, 1995, s. 395-396). Maliyeden Müdevver ve Kepeci Tasnifinde yer alan temettuat defterlerini de buna eklediğimizde defterlerin sayıları artmaktadır(Öztürk, 2003, s. 287). Aydın, Ankara, Bolu, Erzurum, Edirne, Konya, Hüdavendigâr, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Rumeli, Niş, Üsküp, Selanik, Vidin, Sivas ve Silistre eyaletlerinin temettuat defterlerinin kayıtları mevcutken bütün bölgelerin temettuat defterleri bulunmamaktadır. Her eyalet kendi içinde idari birimlere (kaza, nahiye, köy) ayrılmıştır(Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 248).

Temettuat defterlerinin tutuluş amacı her ne kadar gelir- gider dağılımının tespiti için olsa da defterler incelendiği zaman nüfus kayıt defterlerinin bir örneği olarak düşünülebilir. Çünkü uygulamada nüfus ve tapu tahrir defterleri özelliği gösterir(Adıyeke, 2000, ss. 771-772).

Çalışmamıza konu olan defter de Yarhisar kazasına bağlı olan Karaağaç karyesinin temettuat defteridir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde ML. VRD. TMT. d koduyla 9513 numarası ile kayıtlıdır. Defterin ebadı 18 x 51'dir, ciltsiz, ebrusuz ve 16 sayfadan oluşmaktadır. Karaağaç karyesinin tahriri H.1260- 1261/ M.1844-1845 yılında yapılmıştır. Bu çalışma da Karaağaç karyesinin sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Karaağaç karyesinin nüfusu ile birlikte köyde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, hane reislerinin meslek gelirleri, hayvancılık ve tarım gelirleri bunun yanında Osmanlı Devletine hangi vergi türünde ve ne kadar vergi ödedikleri hakkında bilgi verilecektir.

Çalışmamızın daha anlaşılır olabilmesi için öncelikle Yarhisar kazası hakkında bilgi verilecek ve daha sonra Karaağaç karyesinin temettuat defterinden elde edilen veriler ile değerlendirmesi yapılacaktır. 9513 numaralı Karaağaç karyesi temettuat defterinde emin olunamayan hane reisleri isimleri (?) ile gösterilmiştir.

2. YARHİSAR NAHİYESİ

M. 1844-45 (H.1260- 61) yılı eyaletler ve kazaların idari taksimatına göre Yarhisar'ın Hüdavendigâr eyaletine bağlı bir kaza olduğu tespit edilmiştir(Serin, 1998, s. 723).

H. 1288 tarihli ilk Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesinde⁴⁴ Bilecik, Yenişehir, İznik nahiyesi ve İnegöl kazası Bursa sancağına bağlı kazalar içinde bulunmaktaydı(HVS, 1288, s. 48-60) . Bir kaç yıl sonraki H. 1293 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesinde ise İznik ve Yarhisar Bursa sancağın da Yenişehir kazasına bağlı nahiye konumunda idi(HVS, 1293, s. 56). 19. Yüzyıla gelinceye kadar idari taksimat anlamında kaza ve köylerde pek değişiklik yaşanmazken, Tanzimat dönemi ile birlikte yapılan yeniliklerden Yarhisar'ın etkilendiği görülür. Kaza ve nahiye olarak idari birimi ve bağlı olduğu sancaklar değişiklik göstermiştir.

H. 1307 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Sâlnamesine göre Yarhisar nahiyesi, Bilecik'e bağlı olup nahiye merkezi İlyas Bey köyüdür. Nahiye merkezi olan İlyas Bey köyü Bilecik'e beş saat kadar uzaklıktadır. Nahiye sınırları içinde toplam 29 köy bulunmakla birlikte bu köylerden 11 tanesi ise yeni kurulan göçmen köyleridir. Nahiyenin toplam nüfusu 6.148 kişidir. Bunun 2.998'i kadın, 3.150'si erkektir. 950 haneye sahip olan nahiyenin nüfusu tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır. Arpalık, Akbıyık, Erkoca, Bayramşah, Sultaniye, Kendirli, Dere, Çavuş, Koyun, Karaağaç, Bahçecik, Sütlük, Kendirli köyleri Yarhisar nahiyesi ve nahiye merkezi İlyas Bey köyüne bağlı olan bazı köylerdir. Nahiye sınırları içerisinde genellikle hububat ürünleri yetiştirilmekte bunun yanında koza yetiştiriciliği de yapılmaktadır(HVS, 1307, s. 176-177).

3. KARAAĞAÇ KARYESİ

Temettuat kaydına göre Karaağaç, Yarhisar kazasına bağlı bir köydür. Karaağaç'ın M. 1844-45 (H.1260-61) yıllarında köy olduğu anlaşılmaktadır. Defterlerin sonunda muhtar-ı evvel, muhtar-ı sanî ve köy imamlarının mührünün olması o bölge halkının Müslüman ahaliye sahip olduğu anlamına gelmektedir

---

⁴⁴ Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi bundan sonraki atıflarda HVS kısaltmasıyla verilecektir.

ancak her temettuat defteri serisinde bu mühürlerden bulmak mümkün değildir(Kütükoğlu, 1995, ss. 397-398). Karaağaç karyesinin de halkı Müslümanlardan oluşmakta ve Gayrimüslim kimse bulunmamaktadır. Aynı zamanda muhar-ı evvel ve muhtar-ı sanî ve köy imamlarının mühürlerinin bulunmasından dolayı köyde bu yıllar da idareci olarak muhtarın bulunduğunu, imamların ise muhtarlardan sonra önemli bir konuma sahip olduğunu anlamaktayız.

Temettuat defterleri muhtarlık esaslarına göre yazılmakta her haneye birden başlayarak numara verilmektedir(Adıyeke, 2000, s. 780). Çalışmamızın ana kaynağı olan 9513 numaralı temettuat defteri, kayıtların tutulduğu idari birimlerin demografik bilgileri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli bir kaynaktır. Her ne kadar bu defterler vergi amacıyla tutulup vergi mükelleflerini kayıt altına alsa da defterin ait olduğu köyün nüfusu ve yapısı hakkında genel bir fikir edinmek mümkündür. Karaağaç karyesinin nüfusu 9513 numaralı temettuat defterinden elde edilen hane verilerinden hareketle tahmini olarak hesaplanmıştır. Bu kayda göre Karaağaç karyesinde kayıtlı 44 hane bulunmaktadır. Numaralandırma yapılırken hane 1 / numara 1 şeklinde sıralanmış olan hanelerde 40 numaralı haneden 42 numaralı haneye geçilmiş 41 numaralı hane yazılmamıştır. O yüzden tüm değerlendirmeler 43 hane üzerinden yapılmıştır. 43 haneye sahip olan Karaağaç karyesinin hanede beş kişi üzerinden hane x 5⁴⁵ (Barkan, 1953, s. 12) formülü dikkate alındığında anılan tarihte karyenin toplam nüfusunun yaklaşık olarak 215 kişi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Temettuat defterleri yazılırken mahalle ve köylerde genellikle imam ve muhtar gibi yönetici konumunda ki görevlilerin ilk sırada yazımına başlanılmıştır(Serin, 1998, s. 725). Fakat Karaağaç karyesi temettuat defterinde köy imamı olarak “Sarı Mehmed oğlu Molla Osman” hane 2/1 ‘e kayıt edilmiş, karye kethüdası olarak ise “Zurnacı oğlu Sarı Mehmed“ hane 32/1’e kayıt edilmiştir. Temettuat defterine göre Karaağaçta muhtarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

3.1 Karaağaç Karyesinde ki Aile ve Şahıs Adları

Temettuat defterleri yapı itibariyle ekonomik verileri tespit etmek ve vergi amaçlı hazırlanmışsa da aynı zaman da toplumsal hayata dair bilgileri de bünyesinde barındırmaktadır. Defterler yazılırken öncelikle vergi vermekle yükümlü olan kişinin adı açıkça belirtilmiş, bunun yanı sıra hanede bulunan diğer vergi ile yükümlü kişiler varsa onların isimleri ayrıntılı bir şekilde kayıt edilmiştir(Bozkurt, 2011, s. 43). Bu kayıtlar da bize bölge de en çok kullanılan yaygın isimleri tespit etme imkânı sunmuş aynı zaman da bu isimler sayesinde bölgenin etnik, sosyal, cinsiyet durumu ve dini yapısını da ortaya koymamıza yardımcı olmuştur(Kolay, 2014, s. 141). Yarhisar kazasına bağlı Karaağaç karyesinde kayıtlara geçen şahısların isimleri Tablo 1’de mevcuttur.

Tablo 1: Karaağaç Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri ve Sayıları

İsimler	Sayılar	İsimler	Sayılar
Mehmed	12	Emin	3

⁴⁵ Bu hesaplama Ömer Lütfi Barkan’ın herhangi bir idari birimde genel nüfusu bulmak üzere kullanılan “ hane x 5” formülü yönteminden hareketle yapılmıştır.

Osman	8	Veli	3
Ahmed	6	Bekir	2
Mustafa	6	Ali	2
Hüseyin	4	İbrahim	2
İsmail	3	Süleyman	1
Hasan	3	Musa	1
Salih	3	Durmuş	1
Halil	3	Bilal	1

Kaynak: ML. VRD. TMT. d. 9513.

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere, 1844-45 yılında Yarhisar kazasına bağlı Karaağaç karyesinde en çok kullanılan isimler Mehmed, Osman, Ahmed ve Mustafa’dır. En az kullanılan isimler ise Musa, Bilal, Durmuş ve Süleyman’dır. Tabloya 1’e göre, Karaağaç karyesinde vergi ile yükümlü nüfusun tamamı erkektir. Kayıtlarda vergi ile yükümlü bir kadına rastlanmamıştır. Tablo1’de kullanılan isimleri, günümüzde kullanılan isimlerle kıyaslandığımızda arasında büyük farklar olmadığını görmekteyiz. İsimler incelendiğinde Karaağaç karyesi halkı Peygamber Efendimiz ve onun ashabının isimleri başta olmak üzere, daha çok Arapça kökenli isimleri kullandıkları anlaşılmaktadır. Birinci sırada Mehmed ismi gelmektedir. Asıl olarak Muhammed’den gelen Mehmed isminin sıkça kullanılması, Anadolu halkının ve aynı zaman da Karaağaç karyesi halkının Hz. Peygamber’e ve onun ashabına duymuş olduğu saygı ve sevgisini gösteriş biçimidir.

3.2 Karaağaç Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Temettuat defterlerinde vergi ile yükümlü hane reislerinin isimleri yazılırken genelde Hacı oğlu Hasan, Berber oğlu Mustafa gibi birçok kere “oğlu” kelimesi tercih edilmiş, 1256 yılında ki Temettuat defterlerinde kişilerin isimleri ile birlikte eşkâlleri veya fiziksel özellikleri yazılmışsa da H. 1261 yılında yazılan Temettuat defterlerinde eşkâl unsurlarına pek rastlanmaz. Vergi vermekle yükümlü hane reisleri genellikle baba adları var ise babanın lakapları veya aile adları ile birlikte kaydedilmiştir.(Kütükoğlu, 1995, ss. 398-399).

Çalışmamızın ana kaynağı olan 9513 numaralı temettuat defterinde de Karaağaç karyesinde vergi vermekle mükellef olan hane reislerinin adları babalarının isimleri, aile adları ve lakapları ile birlikte yazılmıştır. Örneğin ”Molla oğlu Mustafa”⁴⁶, ”Hacı oğlu Hasan”⁴⁷ gibi. Bunun yanı sıra, karye de baba adının evladına verme geleneğinin sürdürülmüş olduğu da defterde ki verilerden anlaşılmaktadır. “Bekircik oğlu Bekir”⁴⁸ ve “Hacı Salih oğlu Salih”⁴⁹ isimlerine sahip olan hane reislerini buna örnek gösterebiliriz.

23/1 numaralı hane de kayıtlı vergi mükellefi olan kişinin adı verilmemiş “Deli İbrahim oğlunun” ifadesi yer almış yani babanın adı ve lakabı verilmiştir. Bu yüzden burada ki hane reisinin adını tespit etmek

⁴⁶ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 7 Hane/ No. 17/1’ de kayıtlı.

⁴⁷ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 4 Hane/ No: 9/1 ’ de kayıtlı.

⁴⁸ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 8 Hane/ No: 21/1 ’de kayıtlı.

⁴⁹ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 11 Hane/ No: 30/1 ’de kayıtlı.

mümkün olmamıştır(ML. VRD. TMT. d, 9513, s.9). Yarhisar kazasına bağlı Karaağaç karyesinde kullanılan hane reislerinin isimleri ve lakapları tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Karaağaç Karyesinde Kullanılan Hane Reislerinin İsimleri ve Aile Adları

Molla oğlu Mehmed	Deli İbrahim Oğlu
Sarı Mehmed oğlu Molla Osman	Kara Ahmed oğlu Osman
Berber oğlu Osman	Müezzin oğlu Ahmed
Salih Oğlu İsmail	Hüseyin oğlu Mehmed
Kara Kabak oğlu Osman	Kara Ahmed oğlu Mustafa
Hacı İbrahim oğlu Halil	Divaz oğlu Ali
Saka Osman	Soğancı oğlu Mustafa
Berber oğlu Emin	Hacı Salih oğlu Salih
Hacı oğlu Hasan	Hasan oğlu Mehmed
İmamoğlu Koca Osman	Zurnacı oğlu Sarı Mehmed
Velibey oğlu Ahmed	Velibey oğlu Halil
Karaca oğlu Ahmed	Koca Hüseyin oğlu Mehmed
Musabey oğlu Osman	Bilal oğlu Emin
Berber oğlu Mehmed	Kara Mehmed oğlu Hasan
Deli Mustafa oğlu Ali	Karaca Ahmed oğlu İsmail
Berber oğlu Mustafa	Kara Durmuş
Molla oğlu Mustafa	Kara Mehmed oğlu Süleyman
Çoban oğlu Mustafa	Hacı Halil oğlu İsmail
İmamoğlu Kara Mehmed	Kara Mehmed oğlu Emin
Çakır oğlu Hüseyin	Velibaş oğlu Kara Mehmed
Bekircik oğlu Bekir	Gülünbeli (?) oğlu Hüseyin
Çoban oğlu Osman	

Kaynak: ML. VRD. TMT. d, 9513.

Tablo 2’ye göre Karaağaç karyesinde kullanılan hane reislerinin isimleri, aile adlar ve lakapları incelendiğinde hane reislerinin sosyal ve dini statüleriyle de kayıt edildikleri görülmektedir. Molla, hacı, imam, müezzin gibi. Buna defterde kayıtlı olan “İmamoğlu Koca Osman”⁵⁰ ve “Müezzin oğlu Ahmed”⁵¹ örnek gösterilebilir. Aynı zamanda yine defter kayıtlarından elde edilen verilerle hane reisleri kayıt edilirken ayıt edici unsur olarak o kişinin tanınmasında yardımcı olan fiziksel özelliklerinin de çok sık olmasa da kayıt edildiği görülür. Örneğin “Kara Durmuş”⁵² gibi.

Herhangi bir idari birimde kaydı tutulan temettuat defterinde kayıtlı olan aile isimleri ve lakalarından yola çıkarak aile ilişkilerini ve haneler arası akrabalıkları tespit etmek mümkündür(Adıyeke, 2000, s. 783). Bu hususta karyede ki lakaplar akrabalıkların tespitinde (Kütükoğlu, 1995, s. 399) araştırmacı için bir

⁵⁰ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 5 Hane / No: 10/1 ’de kayıtlı.

⁵¹ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 10 Hane/ No: 25/1 ’de kayıtlı.

⁵² ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 14 Hane/ No: 38/ 1’de kayıtlı.

kolaylık sağlamıştır. Bu anlamda Yarhisar kazasına bağlı Karaağaç karyesinde en kalabalık ailenin Berberoğlu sülalesi olduğunu söyleye biliriz. Zira bu aileye ait 4 hane tespit edilmiştir⁵³.

3.3 Karaağaç Karyesinde ki Meslek Bilgileri

Sosyal ve ekonomik tarih için önemli bir yere sahip olan temettuat defterlerinde hane reislerinin mesleği açık bir şekilde kayıt edilmiştir. Bu meslekler “ Erbab-ı ziraat idüğü, çiftçi, çulha, tüccar, demirci vs.” şeklinde belirtilmiştir. Genellikle küçük köylerde halkın çoğunluğu hayvancılık ve ziraat ile geçimini sağlamaktadır(Kütükoğlu, 1995, s. 402). Karaağaç karyesinde ki mesleki yapılanmaya bakacak olursak elimizde ki veriler karyenin çoğunluğunun geçimini kereste ticaretinden sağladığını göstermektedir. Bunun yanında defterde belirtilmemiş olsa da arazi dağılımına baktığımız da her hanenin küçük de olsa arazi dönüm kaydı mevcuttur bu kayıtlardan köyde yaşayan ahalinin çoğunluğu çiftçilik de yapmaktadır. Tablo 3’de Karaağaç karyesinde hane reislerinin meslekleri verilmiştir.

Tablo 3: Karaağaç Karyesinde Hane Reislerinin Meslekleri

Meslek	Hane	Adet
Ziraat	1	1
İmam	1	1
Kereste Ticareti	1/3/4/6/7/8/9/10/12/13/14/15/16/17/18/19 /20/22/24/25/27/30/31/33/34/35/36/37	28
Sığırtmaç	12/ 38	2
Çoban	23/32	2
Hamamcı	20	1
Kazmacı	21/ 43	2
Karye Kethüdası	32	1
Berber	14	1
Belirtilmemiş	5/11/26/28/29/40/44	7

Kaynak: ML. VRD. TMT. d, 9513.

Tablo 3’e göre Karaağaç karyesinin sosyo-ekonomik hayatını kereste ticareti ve ziraat oluşturmaktadır. Molla oğlu Mehmed “erbab-ı ziraat idüğü”⁵⁴ yani çiftçi şeklinde kayıt edilen tek hane reisidir. Tablo 3’de gösterilen mesleklerin dışında Karaağaç karyesinde bir yumurta ticareti yapan⁵⁵, bir mencecik (mancınık)⁵⁶, bir komşuların yardımları ile geçinen⁵⁷ ve bir de bir yükçü⁵⁸ bulunmaktadır.

⁵³ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 2,4,6,7 Berberoğlu Osman Hane/ No: 3/1’de kayıtlı.; Berberoğlu Emin Hane/ No: 8/1’de kayıtlı.; Berberoğlu Mehmed Hane/ No: 14/1’de kayıtlı.; Berberoğlu Mustafa Hane/ No 16/’de kayıtlı.

⁵⁴ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 2 Hane/ Numara 1/1’de kayıtlı.

⁵⁵ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 2 Defterde Berberoğlu Osman’ın bazı köylerden yumurta ticareti yaptığı kaydı vardır. Hane/Numara 3/ 1’ de kayıtlı.

⁵⁶ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 7 Defterde Çoban oğlu Mustafa’nın oğlu Abdullah’ın mencecikten gelir kaydı vardır. Hane/Numara 18/1’de kayıtlı .

⁵⁷ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 14 Defterde Kara Mehmed Oğlu Süleyman’ın şunun bunun ianesi (yardımı) ile geçindiği kaydı bulunmaktadır Hane/Numara 39/1’de kayıtlı.

⁵⁸ ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 15 Defterde Kara Mehmed Oğlu Emin’in yükçülük hizmetinden gelir kaydı vardır. Hane/ Numara 42/1’de kayıtlı.

Defterlerde hane reislerinin meslekleri hakkında bilgi verilirken pek çok hanenin birden fazla işle meşgul olduğu görülür. Karye de kereste ticareti yapan birçok kişi aynı zaman da sığirtmaçlık, yumurta ticareti, hamamcılık ve ziraat ile de uğraşmıştır. Örneğin Karaca oğlu Ahmed'in hem kereste ticaretinden hem de sığirtmaçlıktan geliri vardır (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 5). Ya da Zurnacı oğlu Sarı Mehmed'in hem karye kethüdalığı hem de çobanlık yaptığı kayıt edilmiştir (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 12). Bunun yanında sadece tek bir meslekle uğraşan haneler de vardır. Örneğin Bekircik oğlu Bekir'in sadece kazmacılıktan, Deli İbrahim oğlunun ise sadece çobanlıktan geliri vardır (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 8,9).

3.4. Karaağaç Karyesinde Arazi Dağılımı ve Kullanımı

Temettuat defterlerinde her hane reislerinin sahip olduğu gayrimenkulleri de (tarla, bostan, bağ, bahçe) açık ve ayrıntılı bir şekilde kayıt edilmiştir. Defterde ekili tarlalar “ mezru ‘ ekili olmayan tarlalar ise “ gayr-i mezru ‘ tarla olarak ayrı ayrı yazılmıştır. Genel olarak mezru ‘ tarlalar da hububat ürünleri yetiştirilmiştir. Hububat dışında ekimi yapılan diğer ürünler ise pamuk, afyon, tütün, kök boyadır. Kiraya verilen tarlalar var ise yıllık kira bedeli ve kiralayanın, kiracının adı vs. gibi bilgiler de ayrıntılı bir şekilde kayıt edilir (Kütükoğlu, 1995, ss. 405-406). Karaağaç karyesinde arazi bilgileri de dönüm olarak verilmiştir. 9513 numaralı temettuat defterinden elde edilen verilerle 1844 yılı Karaağaç karyesi arazi dağılımı ve kullanımı tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: 1844 Yılı Karaağaç Karyesinde Arazi Dağılımı ve Gelirleri⁵⁹

Tarla	Dönüm	Gelir (Kuruş)	Ekim Yapan Hane	Hane Başına Dönüm Alanı	Hane Başına Düşen Gelir ortalaması (Kuruş)
Mezru ‘ Tarla	447.5	18,074.5	41	10.91	440.84
Gayr-i Mezru ‘ Tarla	510	---	---	11.86	---
Dut Bahçesi	104.5	9,016.5	42	2.47	214.67
Bağ	18	1,090	35	0.51	31.14
Toplam	---	28,181	---	---	---

Kaynak: ML. VRD. TMT. d, 9513.

Tablo 4’e göre 1844 yılında Karaağaçta toplam 447,5 dönüm mezru ‘ arazi kaydı bulunmaktadır. Ekim yapan hane sayısı ise 41’dir. 447.5 dönüm olan mezru ‘ arazilerde genellikle hububat ürünü yetiştirilmekte olup toplam geliri 18,074.5 kuruştur. 447.5 dönüm üzerinden hane başına ortalama 10. 40 dönüm düşmektedir. İki hane sahibinin hiç mezru ‘ tarla kaydı bulunmazken diğer hane sahiplerinin sahip olduğu tarlalar 1 ile 40 dönüm arasında değişmektedir.

Nadasa bırakılan yani o yıl ekilmeyen gayr-i mezru ‘ tarla kaydı ise 510 dönümdür. 510 dönüm üzerinden hane başına düşen gayr-i mezru ‘ tarla ise ortalama 11.86 dönümdür. Beş hanenin hiç gayr-i mezru ‘ tarla kaydı bulunmamaktadır. Elde edilen verilere göre ekili olmayan (gayr-i mezru ‘) tarım alanları ekili olan (mezru ‘) tarım alanlarına oranla daha fazladır ve Karaağaçta arazilerin çoğu nadasa bırakılmıştır. Bu da tarımın tamamen yağışlara bağlı olduğunu göstermektedir (Sarıköse, 2013, s. 98). Bu arazilerin dışında Karaağaç Karyesinde 104. 5 dönüm Dut Bahçesi bulunmaktadır. Toplam geliri 9.016,5 kuruştur. Bunun yanında 18 dönümlük Bağ kaydı bulunmakta olup geliri 1.090 kuruştur. Bağcılık çok geniş bir

⁵⁹ Tablo da gayr-i mezru ‘ tarlaların dönümlerine yer verilmemiş, gelir getiren ekili ve dikili tarla kayıtlarına yer verilmiştir.

alandaki yapılmamasına da Karaağaç karyesinde mevcuttur. 8 hanenin bağ kaydı bulunmamaktadır. Burada belirtmemiz gereken diğer bir husus ise incelediğimiz 9513 numaralı temettuat defterinde bazı hanelerin bağ dönümleri yazılmamış eksik bırakılmıştır. Bizim tabloda yer verdiğimiz sayı ise sadece defterde yazılı olan dönümlerin toplamıdır.

Karaağaç karyesinde bulunan arazileri defterden elde ettiğimiz verilerle dönüm miktarları olarak incelediğimizde bu arazilerin genellikle küçük işletmeler olduğu görülmektedir(Güran, 2014, s. 91)⁶⁰. 50 dönüm ve üzeri arazi kaydı bulunmamaktadır. Tarım çok geniş bir alanda yapılmamaktadır. Karyede hiçbir hane reisinin tarla kiraladığına dair bir kayıt yoktur. Bu da Karaağaç da tarla kaydı olan hane reislerinin kiracılık yapmadığını gösterir.

3.5. Karaağaç Karyesinde Hayvancılık

Osmanlı toplumu için genellikle taşra kesimlerde hayvan yetiştiriciliği en önemli zirai faaliyetlerdendir. Kırsal kesimlerde hayvanlar burada yaşayan bölge halkının ziraat ile meşgul olmasına katkı sağlamış ve gübre ihtiyacını karşılamıştır. Bunun yanında hayvanlar çift sürme, taşıma, harman dövme gibi güç gerektiren işlerde kullanılmak ve insanların süt ürünleri ve et gibi gıda ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli amaçlarla yetiştirilmiştir(Güran, 2014, s. 121). Temettuat defterlerinde de kaydı tutulan bir idari birimde hangi hayvan türlerinin ne kadar yetiştirildiği, bu hayvan türlerinin hangisinden ne kadar gelir elde edildiği ayrıntılı bir şekilde kayıt edilmiştir. Böylece bölge halkının hayvanları ne ölçüde ve ne amaçla kullandığını anlamak defterlerde kayıt edilen bilgilere göre tespit edilebilir(mümkündür(Kütükoğlu, 1995, s. 409).

Bizde çalışmamızın ana kaynağını oluşturan 9513 numaralı Karaağaç karyesi temettuat defterine göre 1844-45 yıllarında Karaağaç da bölge halkının adet (baş) olarak ne kadar hayvana sahip olduğu, bölgede yetiştirilen hayvan türü ve yetiştirilen hayvanlardan ne kadar gelir elde edildiği tablo 5’de görülmektedir.

Tablo 5: 1844-45 Yılların da Karaağaç Karyesinde Hayvancılık Gelirleri

Hayvan Türü	Hayvan Sayısı	Sahip Olan Hane	Hasılat/Kuruş	Hane Başına Düşen Hayvan Sayısı
Büyükbaş Hayvan ⁶¹	151	36	845	4.08
Küçükbaş Hayvan ⁶²	80	2	670	40
Yük ve Binek Hayvan ⁶³	32	26	--	1.23
Toplam	231	38	1,515	---

Kaynak: ML. VRD. TMT. d, 9513.

⁶⁰ Osmanlı ziraat istatistiklerinde küçük işletmeler 10 dönüm, orta işletmeler 10-50 dönüm arası, büyük işletmeler ise 50 dönümden fazla olan araziler olarak kabul edilmiştir.

⁶¹ Büyükbaş hayvanlardan karasığır inek, karasığır öküz, malak, câmûs öküz, câmûs inek, tosun ve dişe verileri ile tablo hazırlanmıştır.

⁶² Küçükbaş hayvanlardan keçi, çebiç ve oğlak verileri ile tablo hazırlanmıştır.

⁶³ Yük ve binek hayvanlardan kısrak, merkeb, sapa, bârgir, tay verileri ile tablo hazırlanmıştır.

Tablo 5'e göre Karaağaç karyesinde 151 adet büyükbaş hayvan kaydı bulunmaktadır. 36 hanenin büyükbaş hayvan kaydı bulunmakta bu hayvanlardan 1844-45 yıllarında toplam 845 kuruş gelir elde edilmektedir. 36 hanede en çok gelir getiren büyükbaş hayvan türü ise sağman inehtir. Toplam 7 hanenin hiç büyükbaş hayvan kaydı yoktur bunlar; 18/1, 21/1, 24/1, 25/1, 42/1, 43/1, 44/1 numaralı hanelerdir. Hane başına düşen hayvan sayısı ise ortalama 4.08'dir. Yine tabloya göre Karaağaç karyesinde 80 adet küçükbaş hayvan bulunmakla beraber bu hayvanlardan toplam 670 kuruş gelir elde edilmiştir. Karyede sadece iki hanenin küçükbaş hayvan kaydı bulunmaktadır. Bunlar 24/1, 44/1 numaralı hanelerdir. Küçükbaş hayvan türünde en çok gelir getiren hayvan ise sağman keçidir. Hane başına düşen küçükbaş hayvan sayısı ise ortalama 40'dır.

Karaağaç da yük ve binek hayvanları az da olsa yetiştirilmiştir. 32 adet yük ve binek hayvanına sahip olan hane sayısı ise 26'dır. Bu hayvanların gelir kayıtları tek tek yazılmamış, defterin sonunda da bu hayvanlardan elde edilen toplam gelir verilmemiştir. Bunun sebebi ise yük ve binek hayvanına sahip hane reisinin kendi işinde kullanacak kadar yük ve binek hayvanı yetiştirmesi olabilir. Çünkü çalışmasını yaptığımız 9513 numaralı defterde bu hayvan kayıtlarının altına “ kendi umûrunda istihdâm eylediği “ ifadesi yer almıştır. Bu da yük ve binek hayvanlarının hane reislerinin kendi işlerinde kullanıldığı anlamına gelir. Karaağaç karyesinde ki elde edilen verilere göre hayvancılıktan toplam elde edilen toplam gelir ise 1,515 kuruştur.

3.6. Karaağaç Karyesinde Vergiler

Vergiler Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarının temelidir. Tanzimat'a kadar çeşitli adlarla anılan örfi vergiler Tanzimat'ın ilanından sonra Tanzimat yöneticileri tarafından birlik ve beraberliğin önemini vurgulamak ve devletin varlığını devam ettirmek için tek bir vergi adı altında toplanmıştır (Değirmenci, 2021, s. 360). 9513 numaralı temettuat defterine göre Karaağaç karyesinde iki tür vergiye rastlanmıştır. Bu vergi türünün ilki her haneden gelirine göre alınması gereken vergi-i mahsusa, diğer vergi türü ise oşür olmuştur. Oşür, “onda bir, ondalık, onda bir alınan vergi” anlamında Arapça kökenli bir kelime olup çoğulu aşârdır (Devellioğlu, 2015, s. 851). Aşâr vergisi hububat, tahıl ve bakliyat ürünleri başta olmak üzere toplanan zirai vergidir. Bunların dışında meyve bahçeleri, bağ ve arı kovanı vs. gibi ekonomik değer taşıyan ürünlerden de alınan vergiler de mevcuttur (Kütükoğlu, 1995, s. 412; Tabakoğlu, 2007, s. 101).

Karaağaç karyesi temettuat defterinde de hane reislerinin ödediği vergiler tablo 6'da verilmiştir. Burada belirtilme ihtiyacı duyulan bir husus vardır bu da temettuat defterinde ki rakamların birbirini tutmamasıdır. Öyle ki karyede ikamet eden 215 kişinin defter sonunda toplam vergi-i mahsusa gelirleri 8,875 kuruş, aşâr vergisi gelirleri 3,266 kuruş ve temettü vergisi gelirleri ise 37,992 kuruş olarak kayıt edilmiştir. Fakat hesaplamalarımız sonucunda vergi-i mahsusa gelirlerinin 8,637.5 kuruş, aşâr vergisi gelirinin 3,812.5 kuruş, toplam temettuat gelirinin ise 32,750 olduğu tespit edilmiştir. Sayılar arasında çok büyük farklar olmasa da bunun belirtilmesi önemli görülmüştür. Çünkü çalışması yapılan 9513 numaralı defterde yanlış hesaplamalar yapılmış bu da araştırmacı için bir takım zorlukları ortaya çıkarmıştır. Aşağıda ki tablo doğru sonuçlara ulaşma bilmek adına hesaplamalarımız sonucunda elde edilen rakamlar ile hazırlanmıştır.

Tablo 6: Karaağaç Karyesinde Vergi Türleri ve Oranları

Vergi Türü	Hane Sayısı	Geliri (Kuruş)	Hane Başına Düşen Ortalama
Vergi-i Mahsusa	42	8,637.5	205.65
Aşâr Vergisi	43	3,182.5	74.01
Toplam	---	11,820	---

Kaynak: ML. VRD. TMT. d, 9513.

Tablo 6'ya göre Karaağaç karyesinin toplam vergisi 44, 570 kuruştur. Vergi-i mahsusa gelirleri 42 hane de 8,637.5 kuruştur. Hane başına düşen ortalama oran ise 205. 65'dir. Karyede bir hane reisi dışında tüm hane reislerinin vergi-i mahsusa kaydı vardır. Sadece Gülünbeli(?) oğlu Hüseyin'in vergi-i mahsusa kaydı yoktur (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 15). Vergi-i mahsusa vergisini karye de İmamoğlu Koca Osman 380 kuruş olarak en yüksek ödeyen kişidir (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 5). En düşük ödeyen kişi ise 32. 5 kuruşla Bekircik oğlu Bekir'dir (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 8).

Aşâr vergisi ise toplam 3,182.5 kuruştur. Burada ki sayının diğer vergilere oranla düşük olması Karaağaç karyesinde tarım ve ziraatın az ve küçük bir alanda yapıldığını, gelirlerinin ise çok yüksek olmadığını gösterir. Hane başına ortalama 74.01 oranında aşâr vergisi düşmektedir. En yüksek aşâr vergisini 276 kuruş olarak Çakır oğlu Hüseyin ödemiştir (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 8). En düşük aşâr vergisini ise 5 kuruş olarak Kara Mehmed oğlu Süleyman ödemiştir (ML. VRD. TMT. d, 9513, s. 14). Bu kişi yukarıda da belirttiğimiz gibi onun bunun yardımı ile geçinmektedir. Karaağaç karyesinde Osmanlı devletine ödenen toplam vergi 11,820 kuruştur. Bu vergiler sadece vergi-i mahsusa ve aşâr türü olarak ödenmiştir.

Karyenin toplam temettuatı ise hesaplamalarımıza göre 43 hanede 32, 750 kuruştur ve hane başına ortalama 761. 62 oranında temettuat düşmektedir. Bu oranının diğer vergilere oranla fazla olmasının sebebi Karyede ziraatın dışında farklı gelir kaynaklarının da olduğunu göstermektedir. Hayvancılık ve ziraat dışında karye de en çok gelir getiren meslek grubunun kereste nakli olduğunu yukarıda belirtmiştik.

4. SONUÇ

Yarhisar kazasına bağlı Karaağaç karyesine ait 9513 numaralı temettuat defterlerinden elde ettiğimiz veriler sayesinde XIX. yüzyılda Karaağaç karyesinin sosyal yapısı, demografik yapısı, meslek bilgileri, zirai faaliyetleri, hayvancılık faaliyetleri, gelirleri ve ödemiş oldukları vergi türleri hakkındaki bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Böylece karyenin zikredilen tarihlerde sosyal ve ekonomik yapısını anlamamız mümkün olmuştur.

1844 yılı verilerine göre Karaağaç da toplam 43 hane ve hane reisi bulunmaktadır. Buradan hareketle karyede tahmini nüfusun 215 kişi olduğu tespit edilmiştir. Hane reislerinin meslekleri ile ilgili defterden elde edilen veriler ile yapılan değerlendirmede karyede en önemli geçim kaynağının kereste nakli, ikincisinin de tarım olduğu anlaşılmıştır. Köyde ekili alanlarda en fazla hububat (arpa, buğday, darı, çavdar vs.)ürünü yetiştirilirken, dikili alanlarda dut bahçesi ve bağ kaydının mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu işletmelerin çalışmamız sonucunda küçük işletmeler olduğu ortaya koyulmuştur.

Karyede hayvancılığın yanında gelirleri az da olsa tarımda da önemli bir geçim kaynağıdır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirilmiştir. Toplam 151 adet büyükbaş, 80 adet de küçükbaş hayvan kaydı bulunmakta olup en çok gelir büyükbaş hayvanlardan sağlanmıştır. Hayvan sayılarına ve gelir durumuna

bakarak karye de hayvancılığın çok gelişmediğini anlamaktayız. Her hane ihtiyacı kadar hayvan yetiştirmiştir. Yük ve binek hayvanları ise hane reislerinin günlük işlerinde kullanılmıştır. Yük ve binek hayvanların sayısı ise 32'dir.

Çalışması yapılan 9315 numaralı temettuat defterine göre Karaağaç karyesinde vergi ile yükümlü hane reislerinin ne kadar ve hangi tür vergi ödedikleri de elde edilen verilerle tespit edilmiştir. Karaağaç karyesinde hane reisleri vergi-i mahsusa ve aşâr türünden olmak üzere iki çeşit vergi ödemişlerdir. Dolayısıyla bizim hesaplamalarımıza göre Karaağaç karyesi çiftçilik, hayvancılık ve meslek gelirlerinden yılda 32.750 kuruş gelir elde etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devletine ödenen vergi miktarı ise 11,820 kuruştur. Böylece çalışmada elde edilen veriler sayesinde Karaağaç karyesinin XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı maliyesine olan katkısı da hesaplamalarımız sonucu ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ML. VRD. TMT. d, 9513.

Salnâmeler

Hüdavendigâr Vilâyet Salnâmesi, 2. Defa, Bursa 1288.

Hüdavendigâr Vilâyet Salnâmesi, 7. Defa, Bursa 1293.

Hüdavendigâr Vilâyet Salnâmesi, 18. Defa, Bursa 1307.

Diğer Kaynaklar

Adıyeke, N. (2000). Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri. OTAM, 11(11), 769-823.

Barkan, Ö. L. (1953). Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. Türkiyat Mecmuası, X, 1-25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2010). İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Bozkurt, N. (2011). XIX. Yüzyılın Ortalarında Bolatlı-Dazkırı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (7695 Numaralı Temettuat Defterine Göre). History Studies, 3/2, 41-74.

Çadırcı, M. (1991). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Değirmenci, K. (2021). 1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (52), 343-366.

Demlikoğlu, U. (2007). 1845 (H.1261) Tarihli Temettü'ât Defterine Göre Hüdavendigâr Eyaleti Bursa Sancağı Domaniç Kazasına Bağlı Bozbelen, Durabey, Hisar, Çok, Ilıcaksu, Domur, Bükerler, Çiftlik, Çarşamba, Köylerinin İktisâdi ve İctimâî Durumu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Devellioğlu, F. (2015). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Eken, G. (2000). Tanzimat Döneminde Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Tarihine Ait Bazı Bilgiler. İçinde A. Aköz, B. Ürekli, & R. Özcan (Ed.), Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 (ss. 207-217). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Güran, T. (1998). Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 49, 79-95.

Güran, T. (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar (E. Yalçın, Ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kolay, A. (2014). XIX. Yüzyıl Ortalarında Kütahya'nın Gireği Nahiyesine Bağlı Bezirgân Köyünün Sosyo- Ekonomik Yapısı (Temettuat ve Nüfus Defterlerine Göre). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Kütahya Özel Sayısı, 137-174.

Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. BELLETEN, 59(225), 395-412.

Öztürk, S. (2000). Konya Temettuat Defterleri. İçinde A. Aköz, B. Ürekli, & R. Özcan (Ed.), Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 (ss. 533-539). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Öztürk, S. (2003). Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1(1), 287-304.

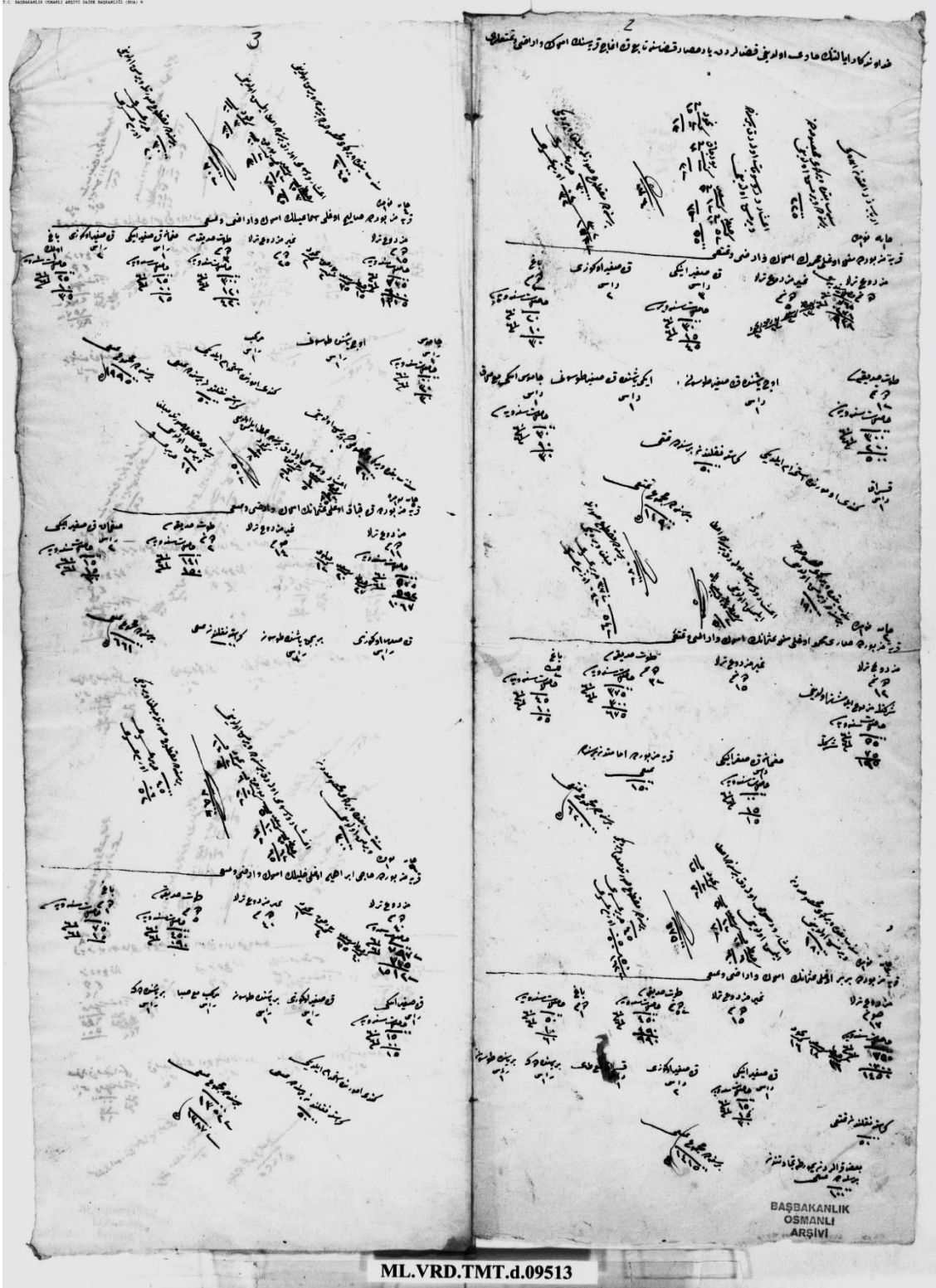
Pekalın, M. Z. (1972). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sarıköse, B. (2013). Temettuat Defterine Göre Sarayönü'nün Sosyoekonomik Yapısı. Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, (16), 97-105.

Serin, M. (1998). Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri. İçinde Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 (ss. 717-728). Ankara.

Şahin, H. (2013). Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü' Vergisi. CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 37(1), 45-57.

Tabakoğlu, A. (2007). Öşür. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (C. 34, ss. 100-103).

SEBEPLERİ VE SONUÇLARIYLA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNSALI

Merve ERKOCA DOLAT^a

ÖZET

^aY.lisans öğrencisi, Selçuk
Ünv. Sosyal Bilimler
Enstitüsü Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi ABD.

Orcid: 0000-0002-4563-
8281

merveerkoca05@gmail.com

Sanayi devriminden itibaren artan fosil yakıt kullanımı insanların çevreye verdiği zararların başında gelmektedir. Fosil yakıt kullanarak atmosfere salınan sera gazı yerkürenin giderek daha fazla ısınmasına neden olurken, küresel sıcaklığın artması da canlı türleri için tehdit oluşturan iklim değişikliklerine sebep olmaktadır. Artan nüfusla birlikte, fosil yakıtların yoğun tüketimi, ortaya çıkan dengesizlikleri kriz boyutuna taşıyan en önemli faktördür. Nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla fabrika ve sanayi kurulması, enerji kullanımının gün geçtikçe artması ve bu ihtiyacın fosil kaynaklardan karşılanması, ekolojik dengeyi bozarak doğaya zarar vermektedir. Doğal kaynakların koruma kullanma dengesi gözetilmeden, tüketim ideolojisiyle artan kullanım sonucu, ekolojik kriz hızla baş edilemez ve önlenemez bir noktaya ulaşmıştır. Yaşadığımız sorunlar hayat kalitemizi düşürücü ve canlı türlerinin devamı için tehdit oluşturan hayati sorunlardır. İklim değişikliğinin oluşumunda neredeyse hiç katkısı olmayan ve belki de bu problemle daha ağır koşullarda yüzleşmek zorunda kalacak ve çözüm için daha fazla çaba sarf etmesi gereken günümüz çocukları ve gelecek nesiller, iklim değişikliğinden en çok etkilenecek toplumsal gruptur. Özellikle bu gruplar içinde düşük gelirli ülkelerde yaşayan çocuklar ise, daha ağır şartlarda ve çaresiz bir şekilde sorunlarla yüzleşmektedirler. Söz konusu ülkelerde yaşanan felaketlerde maddi ve manevi önemli kayıplar yaşanmaktadır. Özellikle, çocukların yeterli beslenememesi ve ekonomik sıkıntılar sonucunda, sağlık imkanlarına ulaşmada sıkıntılar yaşanmaktadır. Doğal felaketlerin artması, tarım ürünlerinin daha çok etkilenmesi, ailelerin ekonomilerinin kötüye gitmesi, besine ulaşımın azalması ve dolayısıyla sağlık problemlerinin artması ve beraberinde gelecek bir dizi ekonomik ve toplumsal sorun anlamına gelmektedir. Yerkürenin ısınmasıyla meydana gelen buzul erimeleri su seviyesinin artmasına sebep olduğu için o bölgede yaşayan flora ve fauna ayrıca insanlar için tehdit unsuru olmaktadır. Mevsimlerin değişmesi kış aylarında görülen kar miktarında azalma ve yağmur yağışlarının artması sel ve kuraklık felaketlerini beraberinde getirmektedir. Sonuçta ise kaybeden tüm insanlık olacaktır.

Anahtar Kelimeler: iklim, ekolojik kriz, iklim değişikliği

THE PROBLEM OF CLIMATE CHANGE WITH ITS CAUSES AND CONSEQUENCES

ABSTRACT

The increasing use of fossil fuels since the industrial revolution is one of the main damages caused by humans to the environment. While the greenhouse gas released into the atmosphere by using fossil fuels causes the earth to warm up more and more, the increase in global temperature also causes climate changes that pose a threat to living species. The most important factor that brings the imbalances that occur with the increasing population to the crisis dimension is the intensive consumption of fossil fuels. The establishment of more factories and industries to meet the needs of the population, the increasing use of energy and the satisfaction of this need from fossil sources are damaging the nature by disrupting the ecological balance. As a result of the increasing use of natural resources with the consumption ideology, without considering the protection-use balance, the ecological crisis has reached a point where it cannot be overcome and prevented. The problems we are experiencing are vital problems that reduce the quality of our lives and pose a threat to the continuation of living species. Today's children and future generations, who have almost no contribution to the formation of climate change and perhaps will have to face this problem under more severe conditions and need to make more efforts for a solution, are the social groups that will be most affected by climate change. Especially among these groups, children living in low-income countries face problems in more severe conditions and in a desperate way. There are also significant material and spiritual losses in the disasters experienced in these countries. In particular, as a result of these disasters, there are problems in children's inadequate nutrition and economic difficulties and also in accessing health care facilities. With the increase in natural disasters the agricultural products are affected more, the economies of families deteriorate, the access to food decreases and therefore health problems increase, and a series of economic and social problems will come with it. The flora and fauna living in that region are also a threat to humans, as the glacial melts that occur with the warming of the earth cause an increase in the water level. The change of seasons, the decrease in the amount of snow seen in the winter months and the increase in rain precipitation bring flood and drought disasters. After all, the only loser will be the human being.

Keywords: Climate, Ecological Crisis, Climate Change.

JEL Codes: N9, R1, R2

GİRİŞ

Yaşadığımız dünyada insanlığın karşılaştığı ve sebep olduğu en büyük sorunların başında bozulan ekolojik denge ve küresel ısınma gelmektedir. Çünkü bu sorunlar çözüme kavuşturulamazsa insanlığın sonunu getirecektir. Bu nedenle sorunların kaynağını bulmalı ve önlemek amaçlı projeler hazırlanmalıdır. Yerel olarak yapılması gerekenlerin yanı sıra sorun küresel boyutta olduğu için uluslararası ortamda sorunu çözmek amacıyla tutarlı ve caydırıcı yasaların oluşturulması gerekmektedir. Yaptığım çalışmada karşılaşılan sorunlara değinilmiş ve alınması gereken önlemlerden bahsedilmiştir. Sorunun ekonomik, siyasi ve çevresel boyutları incelenmiş yapılan hatalara değinilmiştir. Ekolojik dengenin bozulma nedenleri ve etkileri, su ve sağlık sorunları, iklim adaleti gibi günümüz sorunlarına yer verilmiştir. Yaşadığımız sorunlar hayat kalitemizi düşürücü ve türümüzün devamı için tehdit oluşturan hayati sorunlardır. Çalışmalara çok daha fazla öncelik verilmeli ve dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada krizin nasıl ortaya çıktığı nelerin bu krizi tetiklediği ve hızlandırdığı konulardan bahsedilmiştir. Devamında hayatımızı nasıl etkilediği bizi nasıl tehlikelerin bekleyeceği hangi alanlarda daha savunmasız kalacağımızdan bahsedilmiştir. Olayların sonucunda karşımıza çıkan ve topluma yansıyan sorunlara yer verilmiştir.

Toplumun hangi kesiminin daha ağır olarak etkilendiği ve bu krizde en çok hangi kesimlerin payı olduğu incelenmiştir. Alınabilecek önlemlerden ve yapılması gereken çalışmalar bahsedilmiştir.

EKOLOJİK KRİZ

Sanayi devriminden itibaren fosil yakıt kullanımında ki artış insanların çevreye verdiği zararların başında gelmektedir. Fosil yakıt kullanarak atmosfere salınan sera gazı yerkürenin giderek daha fazla ısınmasına neden olurken, küresel sıcaklığın artması da canlı türleri için tehdit oluşturan iklim değişikliklerine de yol açmaktadır. Artan nüfusla birlikte yenilenemez enerji kaynaklarında ki tüketim artışı ekolojik krizi tetikleyen önemli faktördür. Nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla fabrika ve sanayi kurulması ekolojik dengeyi bozarak doğaya zarar vermektedir. Tüketici toplumuna geçişle birlikte ekolojik kriz hızla baş edilemez ve önlenemez bir hal almıştır (Dönmez & Çelik, 2016).

Sorunların kaynağına inerek önlemler almak ve oluşan tahribatı gidermeye çalışmak yerküre üzerinde yaşayan tüm insanların ortak eylemleriyle yapılmalıdır. Karşılaşılan sorunlar dünya üzerinde varlığını sürdüren bütün canlıları etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerin sanayi ve ekonomik endekslili faaliyetleri ekolojik krize sebep olmakta ve zehirli atıklar havayı, suyu ve toprağı kirleterek günden güne kullanılamaz hale getirmektedir. Bunun sonucunda geri kalmış yerel topluluklar yetersiz koşullardan ötürü en fazla zararı görmektedirler. Gelişmiş ülkelerin ortak kararlar alarak sanayi alanında daha temkinli ve zararı azaltıcı çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Sorunu tamamen önlemek mümkün olmasa bile verilen zararın en aza indirilmesi gerekmektedir. Bu planlar doğrultusunda çevresel kirlilik miktarında azalmalar gözlelenebilir.

1. Ekolojik Dengenin Bozulması Ve Ekolojik Krizin Ortaya Çıkışı

Küresel sıcaklığın artmasında emisyon salımının büyük rol oynadığını ortaya koyan uzmanlar; fosil yakıtlara yapılan yatırımın devamı halinde 2030-2052 yılları arasında küresel sıcaklık artışının 1,5-2 dereceye ulaşacağı sonucuna varmışlardır. Uzmanlar sıcaklık artışının 2 dereceye ulaşması halinde eriyen buzulların deniz seviyesini yükselteceği, kıtaların bir kısmının sular altında kalacağı, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin ciddi ölçüde etkileneceğini öngörmektedir (AA, 2019).

Gıda ve yaşamsal faaliyetlerin neredeyse tamamını karşılayan toprak, yanlış tarımsal faaliyetler, endüstriyel ve diğer atıkların kullanımından dolayı gün geçtikçe daha çok kirlenirken, bu kirlilik hem toprağın zarar görmesine hem de iklim değişikliklerine neden olmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerinde, yeryüzündeki toprakların yaklaşık 3'te 1'inin bozulmuş olduğunu belirtmektedir. Bu sonuçlar ise toprakların korunması konusunda yeterince önlem alınmadığını göstermektedir. Gıdaların yüzde 95'inin topraktan geldiğini ortaya koyan veriler; nüfus artışı ve toprağın bozulması nedeniyle 2050'de kişi başına küresel ekilebilir ve üretken alan miktarının, 1960'taki kullanılabilir tarım alanının 4'te 1'i kadar olacağına dikkat çekmektedir (Paulina, 2020)

Küresel ısınma, hayvan ve bitki türlerinin yok oluşu, iklim değişikliği, ozon tabakası, aşırı avlanma, sulak alanların tahrip edilmesi, denizlerin kirlenmesi, nükleer kirlilik, zehirli atıklar, tarımda kullanılan böcekli ilaçlar, kentlerin kalabalıklaşması, yenilenemez enerji kaynaklarının tükenmeye başlaması, dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artması ekonomik krizin şiddetinin artmasına sebep olmaktadır (Kılavuz, s. 281).

1.1. İklim Değişikliğinin Nedenleri

İklim değişikliğinin meydana gelmesinde doğal olaylardan daha fazla insan faaliyetlerinin etkisi büyük yer kaplamaktadır. Doğa doğal bir şekilde meydana gelen olayları daha kolay tamir ederken insansal faaliyetler günden güne daha fazla soruna sebep olmaktadır. Doğanın kendini onarmasına yardımcı olmaktan ziyade, doğaya her geçen gün daha fazla zarar verilmektedir (Bayraç & Doğan, 2016).

1.1.1 İklim Değişikliği ve Karbon

Dünya üzerinde yaşayan tüm canlılar karbon içermektedir. Bitkilerin neredeyse yarısını karbon oluşturmaktadır. Çünkü karbon diğer elementlerle kolayca birleşerek yeni bir malzeme oluşturabilmektedir. Karbondioksit gazı havada asılı kalan ve hem güneşten dünyaya gelen ışınları hem de dünyadan yansıyan ışınların bir kısmını tutmaktadır. Bu durum sera gazı etkisi olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla atmosfer üzerinde ne kadar fazla karbondioksit asılı kalırsa dünya sıcaklığı da o kadar artmaktadır. Fosil yakıt olarak tanımlanan üç önemli enerji kaynağı bulunmaktadır. Bunlar; petrol, kömür ve doğal gazdır. Fabrikaların, elektrik santrallerinin ve arabaların ihtiyaç duyduğu enerji bu yakıtlar ile karşılanmaktadır. Dünya nüfusunun çok fazla artması ve bu yakıtların kullanılması havada bulunan karbondioksit miktarını da artırmaktadır. Bu nedenle de ekosistem ve ekolojik denge bozulmaya başlamıştır (Bıyık & Civelekoğlu, 2018).

1.1.2. Karbon Ayak İzi

Her insan yaşadığı çevre ve yaşayış tarzına göre belli bir miktarda karbon salımına neden olmaktadır. Tüketilen besin türünden ulaşım, elektrik tüketimine göre herkesin karbon ayak izi farklılık göstermektedir. Yaktığımız benzin, ısınırken kullandığımız enerji, tükettiğimiz gıdaların üretim aşaması belli bir karbon salımına neden olmaktadır. Karbon ayak izini önemli oranda artıran en önemli faktörlerden bazıları; sanayileşme(karbondioksit gazının kontrolsüzce artmasına neden olmaktadır), hayvancılık, aşırı enerji tüketimi, atık maddeler ve insan faaliyetleridir (Özsoy, 2015).

1.1.3. Kimyasal Kirlilik

Doğal olarak o ortamda bulunmayan doğayı ve doğada yaşayan canlıları tehdit eden yapay zararlı maddelere kimyasal kirlilik denilmektedir. Çevreyi kirleten kimyasalların çoğu insan yapımıdır. Kimyasal zehirlenmelerde insanlar kendi etkilerinin olmadığını söylüyor. Bu durum ise bu hayati sorunun çözülmesini engelliyor. Hayatımızda yer alan ve biz fark etmeden hayatımıza son veren, gelecek nesilleri tehdit eden pek çok tehlikeli kimyasal bulunmaktadır. Bitkilerin daha verimli ve fazla olmasını, böceklerden korunmasını sağlamak amacıyla tarımda kullanılan böcek ilaçları kimyasal zehrin küçük ama en ölümcül kısmıdır. Tüm dünyada rahat yaşamamızı sağlayan pek çok etken aslında yavaş bir şekilde insanlığın ve dünyanın yok oluşuna zemin hazırlıyor. Günümüzde bunların olmadığı bir dünya pek mümkün olmasa da kontrollü yapılanmayla bunlara önlem alınması gerekmektedir (Seven, Can, & Ocak, 2018).

1.1.4. Sera Gazı

Sera gazları dünyamızda bulunan ısının uzaya kamasını önleyerek dünyayı yaşanır hale getirmektedir. Sera gazları olmasaydı dünya buzlarla kaplı yaşanmaz bir yer olurdu. Sera etkisi bu ısı tutma işlemine denilmektedir. Sera gazı eksikliği dünyayı çok soğuk bir yer yapıyorsa, fazlalığı da çok sıcak bir

yer haline getirmektedir. Kullandığımız fabrikalar, arabalar, petrol ve kömür gibi çok fazla karbondioksit salan yakıtlar atmosferde birikerek dünyanın sıcaklığını artırmaktadır. Sera gazının içerisinde bulunan karbondioksit, metan, kloroflorokarbonlar, azot oksit ve su buharı miktarı her geçen gün artmaktadır. Bu yüksek oranda ki ısınmalar küresel ısınmayı ve iklim değişikliklerine sebep olmaktadır (Uğur, 2014).

1.1.5. İklim Değişikliğinin Etkileri

Küresel ısınma, yerküre üzerinde yaşayan tüm canlılar için zararlı etkilere neden olmaktadır. Etkileri her alanda hissedilen ve gelecekte ciddi riskler oluşturan bu sorunlar gün geçtikçe artarak yoğunlaşmaktadır.

1.2.1. İklim Değişikliğinin Tarım Üzerine Etkileri

İklim değişikliği yağış miktarında değişiklik, sıcaklık artışı, doğal afetler ve kuraklık gibi birçok olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Bütün bu olumsuz etkiler tarım üzerinde çok büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyetler iklime dayalı bir şekilde sürdürülmektedir. Olumsuz koşullarda çiftçiler mahsüller için uygun ortamı iklim değişiklikleri nedeniyle sağlamakta zorluk çekmektedir. Zorlaşan bu koşullarda güvenli ve sağlıklı gıda riski de ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliği aynı bölgede aynı gıdayı ya da ürünü yetiştirmeyi zorlaştırabilmektedir. İklim değişikliğiyle ortaya çıkan doğal afetler; seller, fırtınalar, aşırı sıcaklar tarım üretimine ve hayvancılık sektörüne büyük zarar vermektedir. Gelişmiş ülkeler bu konularda bazı önlemler alabilirken az gelişmiş ülkelerde ki çiftçiler hala geleneksel yöntemleri kullandıkları için iklimsel değişikliklere karşı korunaksız ve savunmasız kalıyor. Bu nedenle tarımsal üretim ve ekonomide ki payı da her geçen gün azalıyor (Bayraç & Doğan, 2016).

Sera gazlarının neden olduğu iklim değişikliği, tarımda ki verim üzerinde etkili olan yağış, sıcaklık, topraktaki tuzluluk oranını etkilemekte ve yükselen deniz seviyesi ile bazı tarım bölgeleri tuzlu suya maruz kalarak kullanılamaz duruma gelmektedir. Sonuçta; iklim değişikliği tarımı, gıda üretimini ve kalitesini tehdit etmektedir.

1.2.2. Kuraklık

Yağışın uzun yıllar ortalamasının altında kalmasıyla ortaya çıkan kuraklık doğal bir iklim olayıdır. Günümüzde küresel boyutta karşılaşılan en büyük sorunlardan birisi kuraklıktır. Kuraklık günlük yaşantımızda doğal çevre, tarım, ekonomi, teknoloji, sağlık, gıda ve temiz su olmak üzere yaşamımızın her alanını etkilemektedir. Etki alanını, süresini, zamanını tahmin etmenin oldukça zor olduğu kuraklık, insan faaliyetleriyle de ilişkili olarak gerçekleşmektedir. Kuraklığın başlangıç ve bitiminin öngörülebilmesi diğer doğal felaketlerden kuraklığı ayırmaktadır. Yavaş bir şekilde kuvvetlenerek olay bittikten sonra bile etkisini uzun bir süre devam ettirmektedir. Kuraklığın ilk etkisi tarım alanında görülür ve zamanla su ile ilgili olan tüm alanlara sirayet eder. Kuraklığın üç çeşidi bulunmaktadır (Türkeş, 2012).

1.2.2.1. Meteorolojik Kuraklık

Uzun zaman içerisinde yağışın gözle görülür derecede normal değerlerin altına düşmesi olarak tanımlanır. *‘Nem azlığının derecesi ve uzunluğu meteorolojik kuraklığı belirler ve bölgeden bölgeye gelişiminde farklılıklar gözlenir. Örneğin yağışın ve yağışlı gün sayısının belirli bir değerden az olması*

temeline dayanarak kurak periyotlar teşhis edilir. Bu hesap şekli nemli subtropikal iklimler gibi yıl boyunca yağış alan yerler için uygundur. Diğer iklim bölgeleri mevsimsel yağış paternleri ile karakterize edilir. Diğer bir tanım şekli yağışın aylık, mevsimlik veya yıllık toplamalarının ortalamasından olan farkları ile ilişkilidir'' (Kaplunan, 2013).

1.2.2.2. Tarımsal Kuraklık

Tarımsal kuraklık meteorolojik kuraklık ile yakından ilişkilidir. Topraktaki bitkilerin ihtiyacını karşılayacak kadar su bulunmaması olarak tanımlanan tarımsal kuraklık nem kaybı ve su kaynaklarında kıtlık olduğu zaman ortaya çıkar. Ürünlerde azalmaya, gelişimlerinde değişime ve hayvanlar için hayati tehlikelere sebep olur (Çakmak & Gökalp, 2013)

1.2.2.3. Hidrolojik Kuraklık

Hidrolojik kuraklık yeraltı su kaynakları, yüzey suları veya yağış periyotlarının etkisi ile ilişkilidir. Meteorolojik kuraklığın uzaması durumunda hidrolojik kuraklıktan söz edilir. Uzun süreli yağış azlığının kaynak seviyeleri, yüzey akışı ve toprak nemi gibi hidrolojik sistemin bileşenlerinde kendisini göstermesidir. Yeraltı suları, nehirler ve göllerin seviyesinde keskin bir düşüşe sebep olur. İnsan, bitki ve hayvan yaşamı için büyük bir tehlike yaratır. (Kaplunan, 2013)

1.2.3. İklim Değişikliği ve Su

İklim üzerinde ki insan etkileri sanayi devrimi ile birlikte başlamış sayılır. Sanayi devrimi sonrasında artan fosil yakıt kullanımı, ormanların tüketilmesi, yanlış arazi kullanımı gibi insan hareketleri atmosferde biriken sera gazı etkisini çok fazla artırmıştır. İklim değişikliğinin küresel bir sorun olmasından dolayı çözümler ve önlemler de küresel olmalıdır. İklim değişikliği ile beraberinde gelen; sıcaklığın artması, doğal afetler, deniz seviyesinin artması, okyanus ve deniz sularının PH dengesinin değişmesi, buzullardaki azalma, okyanus akıntılarında ki değişim, ekosistemde ki bozulmalar, tarım topraklarının tuzlanması tehlike oluşturan sonuçlardır. Büyüme hızı ve su tüketim alışkanlığı su kaynakları üzerinde kurulan baskılardır. Hidrolojik döngü üzerinde ki iklim değişikliğinin etkisi yağışlarda ve su akımlarında daha fazla değişiklik gözlenmektedir. Bu nedenle su kaynaklarının bulunmasında ve kalitesinde değişiklikler meydana gelecektir. Bu değişiklikler suyun hayati öneme sahip olduğu içme ve kullanma, tarımsal üretim, sağlık, kuraklık, ulaşım, taşkın, enerji, turizm gibi alanlarda ekosistem üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Araştırmalarda 2100 yılına kadar artan sıcaklık nedeniyle yağışların daha çok yağmur olarak düşmesi ve karın hızlı bir şekilde yüzeysel akışma yapması söz konusudur. Bu durum özellikle tarımsal su ihtiyaçlarında sıkıntı yaşanmasına sebep olacaktır (Özfidaner, Şapolyo, & Topaloğlu, 2018).

1.2.4. İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığı

İnsan sağlığı hava koşulları ve iklimden doğrudan etkilenir. İklim değişikliğinden kaynaklanan sağlık sorunları farklı toplulukları ve insanları farklı etkiler. İklim değişikliğiyle beraber iklim olaylarının zamanı, sıklığı, şiddeti değişiklik gösterir. Bu değişim de farklı bölgelerde farklı sağlık problemlerine sebep olabilir. İklim değişikliğinin etkisi bazı faktörlere göre çeşitlilik göstermektedir. Coğrafya, insan sağlığının iklim değişikliklerinden ne oranda etkileneceğini belirleyen ilk faktördür. İklimde oluşan değişiklikler bölgelere göre farklılık gösterir. Örneğin sıcak ülkelerde açık havada çalışan işçiler iklim değişikliğinden soğuk ülkelerde çalışanlardan daha fazla etkilenirler. Aynı şekilde kırsal alanda yaşayan ve tarımla geçim sağlayan

insanlar yaşıtlardaki değişiklikler nedeniyle yetersiz gıda ve temiz içme suyu sorunlarından dolayı hastalıklarla mücadele edebilirler. İklim değişikliğinin sağlık üzerine etkisi yaş ve cinsiyete göre çeşitlilik gösterebilmektedir. İklim değişikliğinin sebep olduğu hastalık riski her yaş grubundan insanı tehdit ediyor. Gün geçtikçe bu risk oranı da hızla artıyor. Çocuklar aşırı sıcaklardan kaynaklı hastalıklara karşı yetişkinlerden daha savunmasızlardır. Sıtma, ishal ve yetersiz beslenme çocuklarda görülen yaygın hastalıklardandır. Benzer şekilde yaşlılar da risk grubunda yer alır. Çünkü yavaş ve ağır hareket ettikleri için doğal afetlerden kaçmaları ve korunmaları kolay değildir. Cinsiyetin ise insan sağlığına etkisi bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Bireyin genel sağlık durumu da iklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkinin şiddetini belirlemektedir. Bazı bulaşıcı hastalıkların da iklimin aşırılığında etkisi artmaktadır. Bu konuda da topluluğun bağışıklığı önem kazanır (Kiraz, 2020).

Sosyo-ekonomik statü insan sağlığı ve iklim değişikliği arasındaki ilişkide bir başka faktördür. Gelişmemiş ve fakir ülkeler iklim aşırılıklarından çok daha fazla etkilenmektedirler. Ancak refah seviyesi yüksek ülkeler de bu duruma çok fazla hazır sayılmazlar. Hızlı ekonomik gelişmeler iklim değişikliğinden kaynaklanan sağlık problemlerini de artırmaktadır. İklimin çok hızlı değiştii bir bölgede yaşayan ve yerli kaynaklara bağlı olarak hayatını sürdüren insanlar yaşanabilecek ekonomik kayıplar ve sağlık problemleri bakımından büyük risk grubunu oluşturmaktadır. Tüm bu faktörlerden insan sağlığının ne kadar etkileneceği alınan sağlık hizmetlerinin kalitesine de bağlıdır. Kaliteli sağlık hizmeti alamayan insanlar iklim değişikliğinden doğrudan ya da dolaylı sebeplerle sağlık sorunlarından kötü şekilde etkilenir (Akalin, 2013).

Hava kirliliği, havadaki karbondioksit miktarının artması insan sağlığını etkilemektedir. Sıcaklık artışı insan sağlığını etkileyen en önemli faktördür. Sanayi devrimi küresel ölçekte sıcaklığın artmasına neden olmuştur. İnsanların sebep olduğu iklim değişikliğine karşı önlemler alınmaz ise soğuk gündüz ve gece sayılarında düşüş olurken, sıcak gündüz ve geceler artış gösterecektir. Sıcaklık artışından kaynaklanan ölümler artarak devam edecektir. Sıcaklık artışını 1900 ve 2019 yıllarını kıyasla aşığıdaki tablolarda görebiliriz (earth observatory, ty).

Sıcaklık artışının yanında, iklim değişikliği sel felaketlerinin artmasına da sebep olacaktır. Akarsu taşkınlarının sayısı artmaktadır. Bu taşkınlar ekonomik felakete sebep olmuştur. Yüksek gelirli ülkeler dahil herkes olumsuz etkilenmektedir.

İkinci olarak iklim değişikliği hastalık taşıyıcıların artışına neden olmaktadır. Bazı hastalıklar çok hızlı bir şekilde yayılır. Sıcaklığın artması, içme sularının kirlenmesi, deniz PH'ının değiştmesi virüs, bakteri ve parazitlerin çoğalmasına neden olmaktadır. Bu da hem hastalıkların hem de bulaşma hızının artmasına neden olur (Seven, Can, & Ocak, 2018).

Son olarak iklim değişikliği ekonomik ve sosyal bozulma aracılığıyla insan sağlığını etkilemektedir. Gıda erişimi tarımsal üretime ve sosyo ekonomik faktörlere bağlı. İklim değişikliği gıda üretimini bozarak ve erişimi azaltarak bölgesel gıda güvenliğini etkilemektedir (Türkeş, 2012).

1.2.5.Deniz Seviyesinin Yükselmesi

Son yüzyıl boyunca kullanılan fosil yakıtlar ve insan faaliyetleri nedeniyle çok fazla sera gazı atmosfere salınmıştır. Bu durum yeryüzünün fazla ısınmasına neden olmuştur. Bu fazla ısının yüzde sekseni

okyanuslar tarafından emilmektedir. Konumuz kapsamında deniz seviyesinin yükselmesinin temel sebeplerini 3 başlık altında ele almak mümkündür; (Nunez, 2019)

Isıl genişleme: Su ısınca genişir. Geçtiğimiz yüzyıldaki deniz seviyesi artışının yaklaşık yarısı okyanusların ısınıp genişerek daha fazla yer kaplaması nedeniyledir.

Buzulların erimesi: Kutup bölgelerini kaplayan buz tabakaları ve buzullar gibi büyük buz kütleleri normal koşullarda her yaz bir miktar erirler. Aslında kış aylarında yağın kar ise bu erimeyi dengelemek için yeterlidir. Fakat son zamanlarda küresel ısınma kaynaklı yüksek sıcaklıklar, yazın eriyen buz miktarını arttırmakla birlikte kış aylarındaki kar yağışının da azalmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu dengesizlik ise buzullarda net bir erimeye sebep olup deniz seviyesini yükseltmektedir (Kiraz, 2020).

Grönland ve Batı Antarktika'daki Buz Kayıpları: Dünya'nın artan sıcaklığı, tıpkı buzullarda olduğu gibi Grönland ve Antarktika'daki buz tabakalarının da hızla erimesine neden olmaktadır. Yüksek deniz sıcaklıkları Antarktika'nın dış kesimlerindeki büyük buz sahanlığının aşağıdan eriyerek zayıflamasına ve nihayetinde kırılarak kopmasına sebep olmuştur. Deniz seviyesinde ki küçük bir yükseliş kıyı kentlerinde önemli sonuçlar doğurur. Denizin iç kesimlere ilerlemesi erozyona, sele, kirliliğe ve canlıların yaşam alanlarının yok olmasına sebep olmaktadır. Milyonlarca insanın yaşam alanı sele karşı savunmasız kalacaktır. Yükselen su seviyesi nedeniyle bölgede yaşayan insanların tahliye edilmesi gerekmektedir (Nunez, 2019).

1.2.6. İklim Değişikliği ve Türkiye

Küresel iklim değişikliğinden tüm ülkeler gibi Türkiye' de etkilenmektedir. Bu durum kaçınılmaz sorunları gözler önüne sermektedir. İklim değişikliğinin Türkiye için sebep olacağı olaylara bakmamız gerekmektedir.

Yapılan araştırmalar önümüzdeki yarım asır içerisinde sıcaklık artışlarının yaşanacağını söylemektedir. Şimdiden etkilenen Türkiye bu değişiklikten daha fazla zarar görecektir. Peki ne olacak? Türkiye için tarımda, endüstride, turizmde ve ekonomide ve daha birçok sektörde düşüş anlamına gelmektedir. Bu işin maddi boyutu tabii ki. Ama değişen toprak yapısı, değişen ekosistem, kaybolan canlı türleri bunların olması daha da acı olacak Türkiye için. Tarım için uygun topraklara sahip olan Türkiye şimdiden kuraklaşmaya başlayan havzalara sahip. Bunun yanı sıra su konusunda çekeceğimiz sıkıntılar şimdiden kapıdan kafasını uzatmaya başladı bile. Yağışlar azalacak, karlı karsız kışlar geçireceğiz. Bozulan ekosistem bize hastalıklar da getirecek. Dahası azalan bu kaynaklar için insanlar mücadele etmeye başlayacak belki bu iç savaşta bile getirebilecek. (iklimBU).

Araştırmalara göre; küresel ısınma aynı şekilde devam ederse, yaz aylarında Türkiye'nin batısında sıcaklıklar 5 ila 6 derece, Orta ve Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise 3 ila 4 derece yükseleceği öngörülmektedir. Kış aylarında ise sıcaklıklar 2 ila 3 derece yükseleceği tahmin edilmektedir. Karadeniz Bölgesi'ndeki yağışların yüzde 10 ila 20'lik artış göstereceği, güneyde ise yağışların yüzde 30'a kadar azalacağı söylenmektedir.

Önümüzdeki 15 -20 yıl içinde sıcaklık artışı sınırlı kalmasına rağmen, 2030'lu yılların sonlarına doğru sıcaklık artışında hızlı bir artış olacağı ön görülmüştür.

Bölgelere göre değişmekle birlikte genel olarak sıcaklık artışlarında kışları 4°C, yazları ise 6°C'lik bir fark olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin yıllık ortalama sıcaklığında 2,5°C ile 4°C arasında bir artış olacağı gözlenmiştir.

Kuzey Anadolu'nun doğu tarafında yağışlarda artış görülmesine rağmen Türkiye genelinde yağışların azalması beklenmektedir.

Tüm bunlar beraberinde ülkemizin su kaynaklarında ciddi derecede azalma, kuraklık ve çölleşme, tarımsal verim kaybı, orman yangınlarının sayısında ve etkisinde artış ve biyolojik çeşitlilik kaybını getirecektir (iklimBU).

1.2.7. İklim Değişikliğinin Gelir Düzeyi Düşük Ülkelerdeki Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkileri

İklim değişikliğinin oluşumda çok da etkisi olmayan ve belki de bu problemi çözecek olan neslin fertleri olan günümüz çocukları iklim değişikliğinden en çok etkilenenler olması ironik. Çocuklar yetişkinlere oranla çevresel etkenlere karşı daha hassastırlar. Bu hassaslık çocukların fizyolojik olarak daha az güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Çocuklar arasında iklim değişikliğinden en çok etkilenen grup ise daha fakir ülkede yaşayan çocuklar. Geliri düşük olan ülkeler genellikle sıcak iklimlerde bulunuyor ve çoğu ailenin geçim kaynağı tarım. Soğuk bir iklimde bulunan bir ülke havadaki sıcaklık artışını daha kolay tolere edebilir. Mesela bundan kırk yıl önce Avrupa'nın kuzeyi ve Kanada tarım için çok uygun olmayan bölgelerdi fakat günümüzde küresel iklim değişikliği sayesinde bazı tarım ürünleri ekonomilerinin bir parçası. Fakir ülkelerde yaşanan sel ve ya kuraklıklarda hasatta önemli kayıplar yaşanmakta. Ailelerin ekonomik ve besin kaynaklarının tarım dayandığı düşünülürse bu onlar için gerçekten zor bir durum. Dahası gelişmiş bankacılık sistemleri olmamasından dolayı birçok ülkede tarım kredisi bulunamayabiliyor. Çocukların yeterli beslenememesi gelişimlerini etkileyen önemli bir faktör. Ekonomik sıkıntılar ise çocuğun sağlık ve eğitim imkânlarına ulaşımını kısıtlamakta. Bir diğer önemli etken ise geliri yüksek olmayan ülkelerin genellikle sağlık sistemleri çok gelişmiş değil. Bu da sağlık problemleriyle baş etmelerinde güçlükler çıkarıyor. Geliri düşük olarak nitelendirdiğimiz Afrika ve Güneydoğu Asya bölgelerindeki 5 yaşının altında gerçekleşen ölüm sebeplerine yakından bakalım. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre Afrika'daki ilk üç sebep; alt solunum yolu enfeksiyonu (%15,9), sıtma (%14,7), gelişimini tamamlamadan gerçekleşen doğum(%12,3). Güneydoğu Asya'ya bakarsak; gelişimini tamamlamadan gerçekleşen doğum (%25,2), alt solunum yolu enfeksiyonu (%14,1),doğumda gerçekleşen boğulma ve doğum travması(%11,4). Sıralanan sebeplerin temel nedeni ise yetersiz beslenme ve salgın hastalıklardır(iklimBU, ty).

Bu sebeplere baktığımızda çoğunun kaynağı yeterli beslenememek ve ya salgınlar. Doğal felaketlerin artması tarımın ürünlerinin daha çok etkilenmesi, ailelerin ekonomilerinin kötüye gitmesi, besine ulaşımının azalması ve dolayısıyla sağlık problemlerinin görülme sıklığının artması anlamına gelmektedir. Çocuklar hayatta kalmayı başarsalar bile çocuklukta iyi beslenememe ve ya geçirilen rahatsızlıklar gençlik ve yetişkinlik hayatlarını etkileyebiliyor. İleride yaşanacak farklı sağlık problemlerine sebebiyet verebiliyor. Bunların yanında hava kirliliği ve iklim değişikliğine bağlı göç gibi çocukların hem fiziksel hem psikolojik sağlığını etkileyen fakat bu yazıda bahsetmediğimiz başka etkenler de mevcut. Peki, bunların önüne nasıl geçilebilir? Enerji ihtiyacımızı daha akıllıca karşımamıza yarayacak inovasyonlar, bahsettiğimiz ülkeler için iklimden daha az etkilenen ekonomik kaynaklar yaratmak çözüm olabilir. Fakat her zaman teoride bulunan çözümleri gerçek hayata geçirmek kolay olmuyor özellikle Dünya'da iklim değişikliği gibi bilimsel gerçeklere dayanan gerçekleri inkâr eden politik liderlere sahipken. Bundan dolayı

kişisel ve toplumsal olarak bilinçlenmek ve seçimlerimizi bu doğrultuda yapmak da önemli bir adım (iklimBU).

SONUÇ

İklim sorunlarının ortaya çıkması sanayi devriminin başlangıcına kadar dayanmaktadır. Yapılan çalışmalar iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı kırılgan gruplar üzerindeki orantısız yükü ortadan kaldırmayı planlamalıdır. Yüzyıllar boyunca toprakları işgal edilen, hakları tanınmayan yerlerinden edilen yerli halk iklim değişikliğine katkısı en az olan ama oluşan olumsuz sonuçlardan en fazla etkilenen gruplardır. İklim değişikliği uyum ve azaltma programlarından ve uluslararası görüşmelerden yerli halklar toprak hakkı başta olmak üzere hak talepleri ve kültürel birikim ve deneyim sonucunda dile getirecekleri çözüm önerilerine mutlaka öncelik verilmelidir. Yerlilerin onaylamadığı ve haklarının ihlal edildiği projeler hem iklim krizinin hem de yerliler başta olmak üzere savunmasız grupların karşılaşmak zorunda oldukları sosyoekonomik ve ekolojik problemlerin daha da artmasına neden olacaktır. Paris Anlaşması sonrası alınan sevindirici kararların uygulanma aşamasında, büyük ülkelerin sözlerini yerine getirmiyor olmaları bugüne kadar yürütülen mevcut düzenin işleyişini de tartışma konusu haline getirmektedir. Uluslararası iklim değişikliği programlarının iklim değişikliğine öncelik oluşturmayan yapısı ve yapılması gerekenin aksine sermaye odaklı çözümlere ağırlık vermesi güveni sarsmaktadır. Gelişmiş ülkeler arasında anlaşma sağlanarak karbon salımının ve sera gazı etkisi oluşturan faaliyetlerin önüne geçilmesi planlanmalıdır. Temiz ve yaşanılabilir bir dünya için iklim değişikliğinde en çok payı olan ülkeler bunun önüne geçmek için en çok çabayı vermesi gerekenlerdir. Kriz ilk olarak gelişmemiş ülkeleri etkilese de neticede bu süreç tüm dünyayı sarmalamış durumdadır. Devletler yaptırıcı kararlar alarak bunu bireysel çalışmalara dönüştürücü kampanyalar ve bilinçlendirici faaliyetler yürütmelidir. Bu çabalarla kriz tamamen önlenemese de ilerleme hızı yavaşlatılmış olup daha kapsamlı sonuçlar için zaman kazanılmalıdır. Bu faaliyetler gerçekleştirildiği takdirde kazanan tüm insanlık ve yeni nesiller olacaktır.

Kaynakça

AA, R. (2019, haziran 4). *Ekolojik dengenin bozulması felaketleri beraberinde getiriyor*. aralık 18, 2020 tarihinde trt haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ekolojik-dengenin-bozulmasi-felaketleri-beraberinde-getiriyor-418189.html> adresinden alındı

Akalın, M. (2013). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Nedeniyle Oluşan Doğal Felaketlerin İnsan Sağlığı Üzerinde Etkileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29-43.

Bayraç, N., & Doğan, E. (2016). Türkiye’de İklim Değişikliğinin Tarım. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23-48.

Bıyık, Y., & Civelekoğlu, G. (2018). Ulaşım Sektöründen Kaynaklı Karbon Ayak İzi Değişiminin. *dergipark* , 157-166.

Çakmak, B., & Gökalp, Z. (2013). Kuraklık ve Tarımsal Su Yönetimi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 1-11.

Dönmez, S., & Çelik, M. (2016). Ekolojik Krizin Kaynağını İnsan Olarak Gören. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39-51.

iklimBU. (tarih yok). *İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TÜRKİYE*. OCAK 7, 2021 tarihinde BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE POLİTİKALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ: <http://climatechange.boun.edu.tr/iklim-degisikliginin-turkiyeye-etkileri/> adresinden alındı

iklimBU. (tarih yok). *İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN GELİR DÜZEYİ DÜŞÜK ÜLKELERDEKİ ÇOCUK GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*. OCAK 7, 2021 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi: <http://climatechange.boun.edu.tr/iklim-degisikliginin-gelir-duzeyi-dusuk-ulkelerdeki-cocuk-gelisimi-uzerindeki-etkileri/> adresinden alındı

Kapluhan, E. (2013). TÜRKİYE'DE KURAKLIK VE KURAKLIĞIN TARIMA ETKİSİ. *MARMARA COĞRAFYA DERGİSİ*, 487-510.

Kılavuz, H. (tarih yok). Çevre Krizinin Nedenleri ve Çözüm Arayışları. *DERGİPARK*, 281.

Kiraz, E. D. (2020). İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri. *İklimİN*, 1-131.

Nunez, C. (2019, SUBAT 19). *DENİZ SEVİYESİNİN YÜKSELMESİ*. ARALIK 29, 2020 tarihinde NATIONAL GEOGRAPHIC: <https://www.nationalgeographic.com/environment/global-warming/sea-level-rise/> adresinden alındı

Özfidaner, M., Şapolyo, D., & Topaloğlu, F. (2018). Seyhan Havzası Akım Verilerinin Hidrolojik Kuraklık Analizi. *Toprak Su Dergisi*, 57-64.

Özsoy, C. E. (2015). Düşük Karbon Ekonomisi ve Türkiye'nin Karbon Ayak İzi. *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 199-215.

Paulina, M. (2020, nisan). *İklim Değişikliği 2022: Etkiler, Uyum ve Kırılabilirlik*. kasım 11, 2021 tarihinde ipcc: <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/> adresinden alındı

Seven, T., Can, B., & Ocak, S. (2018). Hava ve Toprakta Ağır Metal Kirliliği. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 91-103.

Türkeş, M. (2012). Türkiye'de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2-32.

earth observatory. (ty). aralık 28, 2020 tarihinde earth observatory: <https://earthobservatory.nasa.gov/world-of-change/global-temperatures> adresinden alındı

Uğur, S. (2014). Sera Gazı Emisyonlarının Azaltımında. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 342-358.

TÜRKİYE’DEKİ SOL İDEOLOJİ AKIMLARININ VAR OLMA MÜCADELESİ

Tuğrul ÖZKAN ^a

^a Öğrenci, Selçuk
Üniversitesi, Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi
Bölümü, Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-2345-
6789

E-posta:
tugrulozkan10@gmail.com

ÖZET

Amaç - Bu çalışmada Türkiye siyasi tarihi içerisinde sol ideolojik fikir akımlarının gelişiminin genel özellikleri ve fraksiyonları ile açıklanması hedeflenmektedir. Sol fikir akımlarının demokrasi, halk, meclis, merkez ve çevre kavramlarıyla ilgili kurduğu bağlamların ne kadar farklı olabileceği ifade edilecektir.

Yöntem - Bu çalışma, Türkiye siyasi tarihinde sol ideolojik fikir akımlarına hakim isimler tarafından üretilen yazın literatürünün taraması ile oluşturulmuştur.

Bulgular – Türkiye siyasi hayatının dönemler arası gösterdiği değişkenlik sol ideoloji fraksiyonlarını da yansıtmış; jakobenist, illegal, popülist ve aktivizm kavramları ile ayrıştırabileceğimiz dört farklı grubun oluşmasını sağlamıştır.

Sonuç – Türkiye’deki sol ideoloji örneklerine ilk baktığımızda karşımıza ilk çıkan oluşumlar CHP ve TKP’dir. CHP 50’lilere kadar jakobenist sol örneğini teşkil ederken 50’den sonra popülist solun örneği haline gelmiştir. TKP uzunca bir süre illegal teşkilatlanma örneği teşkil etmiştir. 1960’dan sonra sol, darbeci bir zihniyetle devrimci sosyalizm akımı içerisinde, 80 darbesinden sonra sol yeşil, insan hakları, Alevilik tartışması gibi çeşitli konulara endeksli devam etmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sol, Sosyalizm, Elitist, Toplumsal Yapı, Dönüşüm

JEL Kodları: JEL: B24

THE EXISTENCE STRUGGLE of LEFT IDEOLOGY MOVEMENTS IN TURKEY

ABSTRACT

Purpose - In this study, it is aimed to explain the development of left ideological currents in the political history of Turkey with their general characteristics and fractions. It will be expressed how different the contexts established by leftist currents of thought regarding the concepts of democracy, people, parliament, center and periphery can be.

Methodology – This study was created by scanning the literature which was created by the names of the left ideological currents in the political history of Turkey.

Findings – The variability of Turkish political life between periods was reflected in the left ideological fractions; It led to the formation of four different groups, which we can distinguish with the concepts of Jacobinist, illegal, populist and activism

Conclusions – When we first look at the examples of leftist ideology in Turkey, the first formations we encounter are the CHP and the TKP. While the CHP was an example of the Jacobinist left until the 50s, it became an example of the populist left after the 50s. TKP set an example of illegal organization for a long time. After 1960 there were illegal formations within the revolutionary socialism movement with a putschist mentality. After the 80's coup left had to continue with various issues such as human rights and Alevism debate.

Keywords: Leftism, Socializm, Elitist, Social Structure, transformation

JEL Codes: JEL: B24)

1. GİRİŞ

Türkiye’de sol fikir akımlarının gelişimini izlemeye başladığımızda karşımıza liberalizm, muhafazakarlık, milliyetçilik, Kemalizm vb. pek çok ideoloji ve siyasal kimlikle iç içe geçmiş karmaşık bir bütün bulmaktayız. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlı’dan miras aldığı toplumsal değerler mirası sebebiyle modernleşme çabalarını toplumsal taban dinamiği ile değil merkezi unsurların bir takım faaliyetleri ve örgütlenmeleri ile yürütmekteydi. Merkezde bulunan bürokrasinin modernleşme çabalarını tekelden yürütmesi Cumhuriyet ilan edildikten sonra Ankara Hükümeti tarafından benzer yöntemle sürdürüldü. Bu dönemde de yapılan inkılaplar da jakobenist ve muhalefete kapalı şekilde icra edildi. Kemalist anlayışla beraber çeşitli süreçlerde farklı ideolojik fikirlerle alışveriş içerisinde 1950’li yıllara kadar merkez-çevre sistemleştirmesindeki çevre sürece dahil edilmedi. 1950’den sonra çok partili yönetim şekline geçildiğinde ise çevre ile olan ilişkilerin onarılması ve geliştirilmesi iktidarı elde bulundurabilmek için demokratik tek şart oldu. Hedeflenen kitlelerle ile arzulanan uyumu sağlayamayan farklı sol akımlar ortanın solu, devrimci sosyalizm ve çeşitli öğrenci hareketleri gibi alternatif çözümler üreterek iktidara tekrardan ulaşip Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yapılan Kemalist reformların ilerletilmesiyle arzulanan yönetsel yapıya ulaşabileceğini düşünüyordu.

2. TÜRKİYE’DE SOL FİKİR AKIMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Türkiye Cumhuriyeti’nden önce de Osmanlı’nın son dönemlerinde sol ideoloji ile bağdaştırabileceğimiz bir takım siyasal faaliyetlerden bahsedebiliriz (Göksu, 2014). Sosyalizmin var olan kuralları çerçevesinde Anadolu topraklarında olduğu gibi var olabilmesi olası değildi. Osmanlı Batı’daki rakiplerinden sanayileşme konusunda geri kalmıştı ve Sosyalizmin gerek şart sınıfları (proleterya gibi) ortaya çıkmamıştı. Bununla beraber Marx ve Engels’in ortaya attığı ATÜT(Asya Tipi Üretim Tarzı) Doğu Toplumları’nda burjuvazi sınıfının oluşmasını engelleyen ve toplumun kapitalist evresine geçmesini önleyen bir devlet yönetim modeline sahipti. Osmanlı özelindeki Müslüman Türk toplumunda sol ideolojinin var olduğu gibi bir karşılık bulamamasının bir diğer sebebi ise toplumun bu kesiminde toprak burjuvazisinin ortaya çıkmasına izin verilmediği gibi ticaret odaklı bir burjuvazi sınıfının da oluşmasını engellenmiş olmasıydı.

Bu sebepten Osmanlı’da ilk sol faaliyetleri burjuvazi sınıfını içinde barındıran Musevi ve Ermeni kesimlerde görmekteyiz. 1909 yılında kurulan Selanik İşçi Federasyonu Türkiye’de komünistlik yapacak birçok işçi için ilk pratik deneyim imkanını sağlamıştır. Özellikle bu bölgede yaşayan Musevi halkın bir ulus-devlet hedefine sahip olmaması sosyalist bir mücadeleye girilmesinin önünü açmıştır. Bir diğer Sosyalist Parti örneği ise 1890’da kurulan Ermeni Devrimci Federasyonu’dur. Federasyonun amacı eşitsizlik ve adaletsizlik ile mücadele etmek olmuştur. Ardından 1909 yılında kurulan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, işçiler ve yoksullar arasındaki sosyalizm propagandasını yapmak için örgütlenmiştir (Belge, Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri, 2007) .

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki sol fikrin 1950’li yıllara kadar hakim olan iki yerel unsuru ise TKP ve CHP olmuştur.

2.1. Kuruluş Yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi

Türkiye'deki sosyalizmin bahsettiğimiz değerler sebebiyle toplumsal taban tarafından karşılık bulamaması Türkiye'deki sol düşünce akımını merkeze hapsederek elitist bir çerçevede kalmasına sebep olmuştur. Siyasal hayattaki karşılığı devrimi gerçekleştiren ekip Cumhuriyet Halk Partisi'nde vücut bulmuştur. Yeni yönetimin kuruluşundan sonraki benimsenecek olan ideolojide bu gruba ait olmuştur. CHP'nin genel yapısı değerlendirmeye alındığında elitist yapısı hemen göze çarpmaktadır. Girilen kurtuluş mücadelesinin başarıya ulaşmasının ardından ülkedeki tek hakim siyasal kimlik yine CHP yönetim kadrosunun ortaya koyduğu rasyonalist, emperyalizme karşı fakat onun ortaya koyduğu gelişmelerden faydalanan pozitivist ve laik bir bakış açısına sahiptir (Göksu, 2014).

Türkiye'deki sol kimliklerin ilk iki oluşumundan birini ifade eden CHP modernleşme sürecini, jakobensit bir tutumla devletçilik, laiklik, milliyetçilik kavramların birleşimiyle gerçekleştirmiştir. Laiklik çerçevesi ile beraber pek çok dini kimliğin kamusal alandaki varlığını ortadan kaldırmış, ekonomide benimsediği devletçilik yaklaşımı ile de iktisadi açıdan bütün gelişmelerin ve toplumsal yapının merkeze bağlanmasını sağlamıştır. Gittikçe merkezi yapılanmasını güçlendiren ve devletle özdeşleşen Cumhuriyet Halk Partisi çevredeki olan bütün gelişmeleri denetlemiş ve baskılamış aynı zamanda ideolojik değerlerini de çok partili döneme kadar çevreye karşı merkezden dayatmıştır.

Parti, Osmanlı döneminde de bulunan devrimci reformist hareketleri halktan kopuk bir şekilde sivil-asker bürokratlar tarafından yürütülmesi alışkanlığını devam ettirmiştir. Genç Osmanlı ve İttihat ve Terakki gibi grupların benimsedikleri jakoben siyasal hareket niteliği Cumhuriyet Halk Partisi için de geçerli olmuştur.

1940'lı yıllara gelindiğinde ise savaş ortamının yarattığı ekonomik olumsuzluklarla beraber Cumhuriyet Halk Partisi geniş bir toplumsal muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemdeki siyasi ve ideolojik yoksunluk sebebiyle dünyanın geri kalanında da var olan otoriter bir üretim modeline doğru kaymıştır. Savaş sonrasında CHP'den ayrılan muhaliflerin etkin muhalefeti ile beraber liberal batılı devletlerle aynı düzlemde bulunma çabası ön plana çıkmış CHP'nin devletçilik ilkesinden vazgeçerek ideolojik bir dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur (Erdoğan C. , 2017).

1930'larda kadar devrimci ve liberal bir siyasi kimlik belirleyen Cumhuriyet Halk Partisi, 1935'li yıllara gelindiğinde otoriter, aşırı devletçi bir yönetim anlayışına sahip olmuştur. 1950'li yıllar da ise tekrardan ideolojik dönüşüm geçiren parti liberal ve yarı demokrat bir kimlik benimsemiştir. CHP'nin tek parti döneminde yaşadığı geniş ideolojik dönüşümlerin uğramadığı tek ilke Cumhuriyetçilik olmuştur. Geri kalan bütün ilkeler ve yöntemler ülke içindeki-dışındaki baskılar ve muhalefet doğrultusunda değişime uğramıştır.

2.2. Türkiye Komünist Partisi

Türkiye'deki sol fikir akımları için önemli bir isim olan Aybar Türkiye Komünist Partisi'ni tanımlarken kilise ve ruhban benzetmesi yapmaktaydı. Aybar'ın böyle bir benzetmede bulunmasının temel sebebi TKP'nin Cumhuriyet tarihi boyunca ortaya konan sosyalist faaliyetlere karşı edindiği "Deus Ex Machine" tutumuydu. TKP'nin Türkiye'deki sosyalizm faaliyetleri için bu kadar önemli bir yeri olmasının belki de tek sebebi Sovyetler Birliği'nden aldığı onay olmuştur. Bu sebeple Türkiye Komünist Partisi 1920'den 1980'e kadar Türkiye'de sol düşünce dünyasının gidişatında en etkili faktörlerden biri olmuştur (Çetinkaya & Doğan, 2007).

1920 yılında Bakü’de kurulan partisinin üç temel kaynağını anadoluda var olan sol, kısıtlı işçi tavanı ve Mustafa Suphi’nin liderlik ettiği kadro oluşturmuştur. Mustafa Suphi hayatının Rusya’da geçirdiği bölümünde Bolşeviklerin etkisiyle sosyalist bir kimliğe sahip olmuştur. Burada geçirdiği sürede genel fikir oluşumunu tamamlamış söylemini padişahlar, zenginler, sermayedarlar ve tüccarlara karşı geliştirmiştir (Çetinkaya & Doğan, 2007).

Parti kurulduktan sonra; Anadolu’da başarıya ulaşmış Kemalist Devrimi gerçekleştiren kadro ile inişli çıkışlı bir ilişkiye sahip olmuştur. Mustafa Suphi’nin partisini kurduktan sonraki ilk fikirleri Anadoluda emperyalist güçlere karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşması sebebiyle bu mücadeleye önderlik eden kadroya destek verilmesi şeklinde olmuştur. Ancak Atatürk o dönemde her ne kadar milli mücadele için Sovyetler ile belirli noktalarda söylem birliği oluştursa da kurulan devletin geleceğini Batılı Toplumların değerlerinde görmektedir. Savaşı kazandıktan sonra da gerçekleştirilecek reformların bu doğrultuda olmasını, söz konusu muhalefetin ise tolere edilemeyeceğine kanaat getirmiştir. 1921 yılında Ankara hükümeti ile görüşmeye gelen Mustafa Suphi ve ekibinin öldürülmesi bu olayın somut kanıtını oluşturmaktadır. Partinin yönetimdeki çekirdek kadrosunu oluşturan ekibin öldürülmesinden sonra İstanbul’da yapılan kongrede partinin başkanlığına Şefik Hüsnü getirilmiştir. Şefik Hüsnü de Mustafa Suphi gibi Ankara hükümetinin emperyalizme karşı oluşturduğu duvara destek verme eğilimindeydi (Çetinkaya & Doğan, 2007). Ancak Ankara hükümetine olan bu inancını komünist oluşumlara karşı alınan sert önlemlerle yavaş yavaş yitirmiştir. Parti Ankara hükümeti ile arasına mesafe koyarak illegal örgütlenmesine devam etmiştir. İki Dünya Savaşı arasındaki genel mücadelesinde Ankara hükümeti yerine o dönemde revaçta olan milliyetçilikle beraber Faşizme karşı vermiştir. Milliyetçilikle olan mücadelesini sürdürürken Ankara hükümetini de sürekli eleştirmekten geri durmamıştır. Ortaya konan sivil toplumu yaralayıcı politikalar ve baskıcı otoriter tutumlar TKP’nin eleştiri odağının çerçeveleri olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Milli burjuvazi yaratma adına benimsenen ekonomi politikaları da emekçi halkın değerlerini hiçe saydığı gerekçesiyle sorgulanmıştır.

Partinin toplumsal taban konusunda hedef emekçi halk kitle tarafından karşılık bulamaması onun illegal yapılanmasına mahkum etmiş ve zamanla fikirlerini Osmanlı toplum yapısının sebebiyle bütün diğer reformist hareketlerde olduğu gibi jakobenist kılmıştır. Partinin illegal yapısı sebebiyle merkezi otoritenin baskılarıyla ortaya çıkan tevkifat partinin yapısına oldukça zarar vermiştir (Çetinkaya & Doğan, 2007).

1970li yıllara gelindiğinde TKP için yeni bir Atılım dönemine girilmiş oldu. Temel hedefi, Türkiye’de büyüyen sol akıma dahil olabilmek olmuştur. Atılım dergisi ile beraber uzun süreler yaşadığı illegal kalma sorununu aşmak üzerine çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. 1968’de öğrenci hareketlerine eklenmiş daha sonrasında dönemde revaçta olan Türkiye İşçi Partisi ile ilişkiler ağı oluşturmuş ve ilerleyen süreçte de DİSK ile beraber kendini meşrulaştırma amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye Komünist Partisi ana hedefinin yeni bir Sosyalist Devrim değil var olan demokrasinin ilerletilmesi olarak belirlenmiştir (Çetinkaya & Doğan, 2007). Belirlenen temel hedefler demokrasinin barışçıl yollarla elde edilmesi olmasına rağmen gidilen sol-sağ çatışmaları ile tekrardan milliyetçi hareketlerle olan mücadeleye dönüşmüştür. 80 darbesinden bütün siyasi örgütlenmeler gibi TKP’de etkilenmiş ve kaybettiği kanla beraber 1988 yılında Türkiye İşçi Partisi ile birleşip Türkiye Birleşik Komünist Partisi adını almak zorunda kalmıştır. Parti 90’da legal hale gelmiştir ve sosyalizmin esasen demokrasi genişletme amacı olduğunu tekrardan vurgulamıştır. Ancak 1990 yılına gelindiğinde Anayasa Mahkemesi’nin aldığı kapatma kararı ile beraber tekrardan bütün organlarının tasfiyesine karar

verilmiştir. Aldığı bu son darbeden sonra 1990'da Ürün dergisi ve 2012 yılında partileşme çabaları etkisiz yaşam belirtileri olarak kalmıştır.

2.3. 1950 Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi ve Sol İdeolojide Popülizm

Cumhuriyet Halk Partisi 1950 yılında 27 yıllık tek partili iktidar döneminin sonuna geldiğinde bir mecburiyet olarak devlet partisi olmak yerine halka gitme ihtiyacı duymuştur. Bu dönüşümde demokrasi ve özgürlük söylemi partinin siyasal hayattaki gidişinde önemli iki kavram haline gelmiştir. 1959 yılında hazırlanan ve kabul edilen ilk hedefler beyannamesi doğrultusunda parti, sosyal demokratik duruşunun sinyalini vermiş ve emeğin en yüce değer olduğu mottosunu vurgulamaya başlamıştır (Bora, 2017).

Bu dönemde batıdaki kapitalist blok yerine yavaş yavaş devletin yüzünün Sovyetlere çevrilmesi ve ilerleyen süreçte İnönü'nün ortanın solu kavramını kullanması partinin sol ideoloji ile bütünleşmesini hızlandırmıştır. Genel çerçevede solun halk gözündeki imajı dinsizlik parametresi ile bütünleşmiş halde olduğu için ise kolay kabul görmemiştir. Bu sebepten ötürü ortanın solu kavramının komünizm ile ilişkisi olmadığı yönünde makaleler hazırlanmış, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki istihdamcı, sosyal adaletçi New Deal politikalarına benzetilmiştir (Bora, 2017). 65 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihinde ilk defa %30'un altına düşen oy oranı belirli kesimler tarafından ortanın solu sloganına bağlanmıştır. İddialara göre geniş bir halk kitlelerini kapsamaya çalışan ortanın solu kavramı kabul görmemiştir. Bu süreçten sonra ortanın solu kavramını daha da geliştirip kullanmaya başlayan isim Bülent Ecevit olmuştur. Ecevit ortanın solu kavramını devletçiliğin daha da ileriye götürülmesi olarak yorumlamış ve toprak reformu gibi vaatlerle somutlaştırmaya çalışmıştır.

Yayınladığı risalesinde ise devletçilik yaklaşımının daha popülist bir çerçevede uygulanmasını, insancıl ve halk gözetici hale getirilmesini uygun görmüştür. Ecevit bu noktada ortanın solu yolunu çizirken onu radikal soldan ve komünizmden sürekli ayrı tutacak söylemlerde ortaya koymuştur (Ağtaş, 2007, s. 218). 60 ve 80 arası gelişen radikal sol akımlarının bazılarının çeşitli alanlarda çatışmacı tutumlar ortaya koyması Ecevit'in kendini bu anlayıştan sürekli ayrı tutması ihtiyacı hissetmesine sebep olmuştur. 60'lı yıllarda kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin şehirli orta sınıflar arasında ciddi bir destek bulması CHP'nin ve Ecevit'in politikalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle 1968 yılından sonra partide daha fazla Sosyalist söylemler duyulmaya başlanmıştır. Bu noktada dikkat çeken noktalardan bir tanesi de Necdet Uğur'un düzen değişikliği programdır. Bu program ile beraber köy kentler ve halk sektörü formülleri oluşturulmuş, toprak işleyen ve su kullananın sloganı Ecevit'in temel sloganlarından biri haline gelmiştir. Ecevit bu sloganla ve benzeri politikalarla Atatürk'ün önemini almaya çalıştığı dış sömürü parametresine yeni bir boyut kazandırmış ve iç sömürüyü de gündeme getirmiştir (Bora, 2017, s. 574-590). 1972 yılında partinin genel başkanlığı için adaylığa soyunan Ecevit seçimi kazanarak CHP'nin sol ile bütünleşmesinin bir vurgusu olmuştur. Zafer konuşmasında bir kez daha radikal sol ile arasına mesafe koymayı ihmal etmemiş, kendi anlayışının bir sınıfın dar çemberine hapis olamayacak bir halkçılık olduğunu vurgulamıştır. Partisinin 1972 yılındaki bildirgesinde de söz konusu devrimin halkın dışındaki bir kuvvetle yapılabileceğini düşünen bizimle beraber olamaz diyerek o dönemdeki ara sınıfların yapacağı devrimden medet uman bazı aşırı sol yaklaşımlara ve reformların ana kaynağının sadece bürokrasi olabileceğini düşünen Kemalizm ile arasına mesafe koymuştur.

2.3.1. Demokratik Sol Parti

Ecevit devamında 1983 yılında inşasına girdiği Demokratik Sol parti ile beraber Cumhuriyet Halk Partisi'nin yapamadığını yaparak seçkinci, halka yabancı ve devletçi olmayanlara da bünyesinde imkan tanıyacaktır. Devletçiliğe getirdiği sorgulama, Kemalizm'den arınmış liberal bir sol hedefleyen aydın kesimin ilgisini çekmiştir. DSP'nin siyasi hayattaki en temel hedefi bürokratik ve aydın kesime dayanan değil çevre unsurunu oluşturan halka dayanarak bir siyasi yapılanma inşa etmektir. Aynı zamanda Ecevit'in imajı da bu hedefe katkıda bulunmuş yoksullar cephesinde “dürüst ve gariban karizması” karşılık bulmuştur. Partinin oy konusundaki hedefini oluşturan toplumsal tabaka ise geleneksel alışkanlıklar ile sağ ideolojiye yatkın olan ve sol ideolojiye karşı geçmişi sebebiyle çekingenlik duyan dindar köylü ve şehirlerdeki yoksul kesimler olmuştur (Bora, 2017, s. 594).

3. 1960'LARDA DEVRİMCİ SOL İDEOLOJİ

Ortanın solu kavramı 1960'lardan itibaren Türkiye siyasi hayatında şekillenen sol ideolojilerin sadece bir yüzünü temsil eder. 1960'lı yıllarda sol ideoloji kapsamında oluşan popüler ideolojik motifler solun gittikçe yaygınlaşmasını ve çeşitli toplumsal kesimler tarafından karşılık bulmasına hizmet etmiştir. Bu sebepten ötürü 60'lı ve 70'li yıllar için solun düşünsel ve eylemsel ideolojik hegemonyası altında biçimlendiğini söyleyebiliriz. Türkiye özelinde 60'lı yıllardan itibaren solun genel söyleminin yoksulluk ve adaletsizlik temaları çerçevesinde oluşturulduğunu görmekteyiz. Ancak fakirlik ve sosyal adalet eksikliği söylemlerinin bu dönemler arasında yankı bulmasının sebebi bu olumsuzlukların bu yıllarda ortaya çıkması değildir. Birincil noktası 1950'den sonra çeşitli dış yardımlar ve yatırımlar sayesinde gelişme sağlanan sanayi sektörü ile beraber bir işçi sınıfının ortaya çıkması ve zenginleşen kesimlerle beraber şehirlerde yoksul kesimlerin oluşmasıdır. İkinci nokta hızlandırılan üniversite eğitimi yapılanması ile beraber öğrenci aktivizminin yeşerme ortamı bulması. Üçüncü nokta ise 60'lardan sonra dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan sosyalist devrim girişimlerinin kahramanlık yakıştırmaları ile romantize edilmesi ve bu sebeple ilgi görmesi olmuştur.

3.1. Yön Dergisi ve Avcıoğlu

1960'lardaki sol ideolojinin Türkiye üzerindeki gelişimi milliyetçilik ve Kemalizmin karşılıklı etkileşim sürecinde ilerlemiştir. Bu tutumun merkezinde ise 1961 ve 1967 yılları arasında yayın yapan YÖN dergisi bulunmaktadır. Dergi o dönemde sol ideolojinin anlaşılması ve yaygınlaşması için önemli bir eşik atlaticısı olmuştur. Derginin fikir olarak ana çerçevesini oluşturan görüş sosyal adalet için hızlı bir kalkınma yakalanmasıdır. Ancak bu kalkınmanın kapitalist olmayan sosyalist bir çözüm ile inşa edilmesini ön görüyorlardı. İşçilerin, teknokratların ve belirli bir aristokrasi bürokrasisinin sosyalist rejime ulaşılacak olan dönüşümü sağlayacak sınıflar olduğuna inanılıyordu. Ayrıca bu dönemde pek çok devrimci sosyalizm anlayışında görülen; Atatürkçülüğün sosyalizmi işaret ettiği inancındaydılar. Dergi zaman içinde yazarlarından biri olan Doğan Avcıoğlu'nun belirginleşen damgası çerçevesinde yayınlar yapmaya başladı. Avcıoğlu'nun temel fikri halk ile iktidar arasında bulunan araçların Türkiye'de demokrasinin işleyişine zarar verdikleri, partiler ve parlamenter sistem var olsa da işleyişin demokratiklikten uzak olduğuydu (Atılğan, 2007). Zamanla Doğan Avcıoğlu ve çevresindeki oluşumun mevcut sisteme olan inançsızlığı büyümüş sandık demokrasisi, cici demokrasi, Filipin demokrasisi gibi yakıştırmalar da bulunulmuştur. Bu gelişmelerle beraber Avcıoğlu 69 yılında çıkarmaya başladığı Devrim gazetesi ile beraber Zinde Kuvvetler olarak isimlendirdiği bürokratik seçkinleri ve orduyu kapsayan ara tabakaların yapacağı milli bir devrimin propagandasını yapmaya başlamıştır. Sosyalist anlayışta hâkim sınıf olması

beklenen işçilerin etkisizliği sebebiyle ara tabakaları ön plana çıkartan Avcıoğlu, kendi tabiriyle “aydınlar emperyalizmine ve toprak ağalarına karşı ilerici bir darbe” öngörmüştür. Ancak 1971 yılında başlatılan ve kendisini başbakanlığa getirme amacı güden hareket başarısız olmuştur.

3.2. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi 1960'larda ortaya çıkan diğer sol ideoloji yapılanmalarından hedeflediği kitle olan işçiler ve köylüler özelinde karşılık bulması ile ayrılmaktadır. o dönemde var olan radikal sol akımlarındaki “Zinde Güçler” politikasına prim vermemiştir. Partinin başında bulunan Mehmet Ali Aybar “Zorla iktidara Gelmek isteyen parti değiliz, biz anayasacıyız, oyuna gelmeyiz” demeci iktidara gelme hedefi olan partisinin demokratik yollara olan inancını vurgulamıştır. Partinin temel ilkesi demokratikliğine inandıkları 1961 Anayasası'nın ne olursa olsun uygulamasıydı. Çünkü parti 1961 Anayasası'nın bir gereklilik olarak sosyalizmi işaret ettiğini düşünüyordu (Bora, 2017, s. 624). Oluşumun aşağı tabaka dinamiğini ise sadece Sosyalist kavramlar kullanılarak değil; dini kaynaklar, adalet, delikanlılık ahlaki gibi olgulardan da beslenerek oluşturulmuştur. Bu stratejilerin sonucu olarak işçi, köylü, küçük esnaf, memur gibi bütün emekçi tabakalarla birleşme amacı gütmüştür. Partinin bu söz konusu tabakalardan karşılık bulması sol ideoloji için başarılı bir sürecin başlangıcı olarak görülse de sonrasında parti içerisinde çıkan iki çatışma kan kaybına sebep olarak etkinliğini yitirmesine sebep olmuştur. İlk çatışma parti tüzüğünde yapılan kafa işçisi ve kol işçisi ayrımıyla yönetimde aydınların ve işçilerin eşit varlığının ön görülmesiyle olmuştur. Parti içerisindeki bazı kesimler bunun sosyalist hedefler için gerekli olduğunu düşünürken diğer kesim liyakata zarar verdiğini iddia etmiştir. İkinci çatışma ise Rusya'nın Çekoslovakya'yı alternatif bir sosyalist rejim inşasına girdiği için işgal etmesiyle başlamıştır. Başta Aybar olmak üzere bir kesim bu savaşı şiddetle eleştirmiş fakat diğer kesim Sovyetlerin bu denli eleştirilmesine karşı çıkmıştır (Bora, 2017).

3.2. Devrimci Sosyalizm Akımı

Bu akımın doğmasına sebep olan motivasyon belirli kesimlerce görülen demokrasi eksikliği ve hedeflenen tabanlarca karşılık bulamama durumudur. Devrimci anlayış 1960'dan itibaren var olan rejimin ve demokrasinin düzmece olduğu iddiasına dayanır. Dünyanın dört bir tarafında olan devrim hareketlerine milliyetçi bir yaklaşım kazandıran Milli Demokratik Devrim hareketi, Mihri Belli, Devrimci Yol, FKF, Dev-Genç Hareketi gibi akımları kapsamıştır. Hedeflenen demokrasinin ve sosyalizmi sağlanması için devrimin şart olduğu vurgulanmıştır.

3.2.1. Milli Demokratik Devrim ve Mihri Belli

Mihri Belli TKP'nin 1940'lı yıllarda hareketlerini örgütleyen bir aktivistti. Siyasi hayattaki amacını Kemalist devrimlerin korunması ve geliştirilmesi ile sosyal adaletli demokrasiye ulaştırılması olarak ifade etmiştir. 1960'lı yıllarda hapisten çıktığında o dönemde var olan iki büyük sol ideoloji oluşumu TİP ve TSP'yi sahte demokratik düzen sebebiyle yozlaşmış olarak ifade etmiştir. Bu sebepten ötürü kendi fikirlerini Milli Demokratik Devrim adı altında askeri darbe ile başlatılacak bir demokratikleşme süreci çerçevesinde tasarlamıştır (Bora, 2017, s. 652). Yapılan Kemalist devrimin tamamlanmamış bir anti-emperyalizm mücadelesi olduğunu söyleyen Belli, bu mücadelenin tamamlanması için gerekli olan projenin Milli Demokratik Devrim olduğunu işaret etmiştir.

3.2.2. Fikir Kulüpleri Federasyonu ve Dev-Genç

60'lı yıllarda Milli Demokratik Devrim militan solun bir ideolojik şemsiyesi haline gelmiştir. 1965 yılında üniversite gençlerinin sosyalist düşünce ile bütünleşmesini temsil eden Fikir Kulüpleri Federasyonu da o dönemde Milli Demokratik Devrimin çekim alanında bulunan oluşumlardandır. 1960'larda sol hareketlerin gençlerle beraber bir ivme kazanması için birleştirici bir rol oynamıştır. Bu yıllarda gençlerin bu sol ideoloji çerçevesinde siyasi görüşlerini ifade etmesinin iki sebebi öne çıkarılmaktadır. Birincisi girişilen yüksek eğitim projeleri ile inşa edilen üniversitelerin yavaş yavaş mezun vermesi ve bu mezunların emperyalist düzen içerisinde proleterleşme riskine karşılık vermek istemesidir. İkinci sebep ise Latin Amerika'da gerçekleşen kurtuluş mücadeleleri Türkiye'deki gençler için bir ilham kaynağı oluşturmuş vesosyalizmin gençler gözündeki statüsünü arttırmıştır. Sol ideolojinin genç ayağını ifade eden Fikir Kulüpleri Federasyonu bu dönemde bir başka siyasi kırılmanın da aktörü olmuştur. Bu siyasi kırılma sosyalizm ile Kemalizm'in açıkça ayrılmasıdır. 1968 yılında federasyonun yönetim kuruluna gelen ekibin başındaki Doğu Perinçek konuşmasında yollarının Kemalizm ve Atatürk'ün yolu olduğunu ifade etmiş ve bu söyleminden belirli bir süre oluşumun tabanı tarafından görevinden alınmıştır (Bora, 2017, s. 656). Yönetime gelen yeni ekip tarafından yapılan açıklamada ise emekçi sınıfları olan bağlılık bildirilmiş yozlaşmış sınıflarla işbirliğinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

1969 yılında Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu dönüştürülmüş ve siyasi partilerin irtifa kaybettiği ortamda solun en önemli ideolojik ve örgütsel odağı haline gelmiştir.

3.2.3. Mahir ÇAYAN

Mahir Çayan THKP-C'nin kurucu isimlerinden biridir. Sosyalist düşünce dünyasına hakim olan Çin ve Sovyet doktrinlerine tabii olmadan kendi yolunu çizme iddiasındaydı. Ona göre erken Cumhuriyet de var olan küçük burjuvazi 1950'lilere geldiğinde oligarşik bir diktatörlüğe dönüşmüştür.

Çayan ve arkadaşları Milli Demokratik Devrim, Kemalist anlayışlar, gerekse de Çin ve Sovyet akımları ile yolunu ayırarak radikal bir çıkış sergilemiştir. O dönemde dünyanın dört bir tarafında var olan Çin, Latin Amerika gibi deneyimleri harmanlayarak şehir gerillası ile başlatılacak kır gerillası ile geliştirilecek ve sürdürülecek uzun vadeli bir öncü halk savaşı tasavvur etmiştir

3.2.4. Devrimci Yol

Devrimci yol hareketi Asya ülkelerine mahsus bir Faşizm biçimi olduğunu vurgulayarak bu Faşizmin demokratik haklarla ve parlamento ile makyajlandığını savunmaktadır. Devrimci yol bu sebepten ötürü aslında faşizmi kurucu bir nitelikte örtüşürüp, silahlı mücadele ile kitle hareketlerinin yan yana getirebilme olanağı sağlıyordu. Faşizm ile halk arasında kurulabilen bu kutuplaşma ile devrimci kitlelere esneklik ve genişlik sağlıyordu. Yani faşizmin Halktan uzak bir yapısı olduğunu iddia ederek kendi mücadelesinin halk iktidarı olduğunu ortaya koyabiliyordu.

Devrimci yol 1976 yıllarında çeşitli köy ve kasabalara giderek taban dinamiğinin “antifaşist” direncini oluşturmaya çalışmışlardır. Temeldeki anlayışlarını emekçi kitlelerin üretim faaliyetlerine olan katılımının engellenmesinin önüne geçilmesi olarak açıklamışlardır.

4. 12 EYLÜL SONRASINDA SOL AKIMIN ÇEŞİTLENMESİ

Devrimci veya Radikal sosyal hareket 70'lerdeki hareketli halini 12 Eylül darbesinde aldığı yıkımla büyük ölçüde yitirdi.

12 Eylül ardından oluşan atmosfer sol ve sağ ideolojide kendini tanımlayan kitleler için siyasi özgürlüğün sonunu getirdi. Bahsedilen pek çok organizasyon kapatıldı ve üyeleri hapislere atılarak işkence gördü. Ortaya çıkan haksızlıklar söylemi sol akım için bir şehitlik imajı oluşturulmasını sağladı. Özellikle Metris hapisanesine gerçekleştirilen sonu toplu ölümler ile biten ölüm oruçları akılda kalacak eylemler oldu. Bu ve benzeri olaylar insan hakları hareketinin gündeme gelmesini sağladı. 1986'da Tutuklu ve Hükümlü Yakınları Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği ve daha sonrasında İnsan Hakları Derneği bu oluşumlara örnektir (Bora, 2017, s. 686).

İnsan hakları konusundaki aktivist girişimler sol ideolojinin darbe sonrasında siyaset yapma yetkisinin kısıtlanması ile çeşitlenmesine bir örnektir. Bu çeşitlenme konusundaki bir diğer adım ise 80'lerden sonra gelişen çevreci ve ekolojik sorunlar için çözümler üretmeye çalışan Yeşil Hareket olmuştur. Sanayileşme, büyüme ve teknolojinin eleştirisi marksizmin ekonomik çerçeveden kurtularak geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Çeşitlenmelere bir diğer örnek ise anarşist hareketlerdir. 1986 yılında çıkarılan Kara dergisi ülkedeki ilk anarşist oluşumdur. İçinde bulunulan düzenin bireyin haklarını hiçe saydığını iddia ederek özgürlükçü bir yapıyı desteklediğini vurgulayan bir örgütlenme olmuştur.

Sol akımın genişleten bir diğer konu ise Alevilik tartışması olmuştur. Özellikle Gezi olaylarından sonra hayatını kaybeden yedi kişinin Alevi olması, tutuklanan kişilerin Alevi ağırlıklı çıkması sol ideoloji için var olan “mağdur edebiyatının” bu sorun özelinde bağdaşmasına olanak sağlamıştır. Alevi ile sol ilişkisi müziklerin ve sloganları ezilmiş halk teması ile üretilmesinden ötürü barındırdığı benzerlikler ile sürekli alışveriş içerisinde gerçekleşmiştir (Bora, 2017, s. 704-711).

SONUÇ

Türkiye’de var olan toplumsal ve kültürel yapının gerekleri itibari ile sol ideolojik akımların hedefledikleri toplumsal tabanlarla olan ilişkileri verimli şekilde inşa edilememiştir. Sol ideolojilerin merkezinde bulunan sosyalizm rejim şekli için öngörülen devrimin aktif sınıfını proleterya doldurmaktadır. Proleterya sınıfının ortaya çıkması için ise toplumun geleneksel yapı evresinden kapitalist evresine geçilmesi öngörülmüştür. Kapitalist evrede ise üretim araçlarının kontrolünü eline geçiren burjuva ile emek gücünü sağlayan proleterya arasındaki çatışmadan kaynaklanacak devrim ile tüm kaynakların yeniden merkezi yönetim çatısı altında toplandığı, sosyal adalet konusunda dezavantajlı olan emek gücünün gözetildiği bir yapıya dönüşmesi tasavvur edilir. Ancak bu noktada sol ideolojilerin temel kaynağını oluşturan bu yaklaşımın Osmanlı-Türk toplumunda genel olarak ise Asya Toplumlarında güçlü bir dinamik yaratamamasın sebebini ATÜT(Asya Tipi Üretim Tarzı) oluşturur. Türkiye’deki sol fikir akımının toplumsal olarak geniş kitlelerce karşılık bulamamasının belki de temel noktasını oluşturan bu kavramdan kısaca bahsedelim.

Asya’nın genel coğrafyası itibari ile tarım ve diğer türlü üretimler için Batı Toplumlarına göre daha dezavantajlı olmuştur. Bu sebeple bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak adına ekonomik gücü elinde bulunduran merkezi yönetim tarafından genel altyapı hizmetleri sağlanması, üretimin sürdürülebilir olması için şart olmuştur. Üretim için gerekli olan bütün koşulları sağlayan merkezi yönetim bünyesinde bütün mülkiyeti topladığı için ise bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına imkan vermemiştir. Devlet ile üretici arasında kurulan bu ilişki ise “Sömürülme” faaliyetini patrimoniyal oluşum şekli ile perdelemiştir. Bunun

üzerine Sanayi Devrimi'nin de yakalanamaması eklenince üreticiler küçük çaplı aile işletmeleri şeklinde kalmış ve kolektif bir işçi sınıfı bilinci oluşmasına da fırsat tanımamıştır.

Karşımıza çıkan bu tabloda Türkiye'deki sol fikir akımlarının neden elitist içerikli ve jakobenist yöntemle ifade edildiğini anlamaktayız. Cumhuriyet'in ilk yıllarında “*Halk için halka rağmen*” anlayışıyla yürütülen reformlar, 50'lerde ortaya çıkan “*Ortanın Solu*” yaklaşımı ile sosyalist değerlere popülist anlamlar yükleme çabası, 60'tan sonra merkezine öğrenci hareketlerini veya “*Zinde Güçler*”i almaya çalışan devrimci sosyalist oluşumlar ve sürekli bütün siyasi faaliyetlerde kendisi “*Demokles'in Kılıcı*” gibi hissettiren askeri bürokrasi...

Sol fikir akımları her ne kadar zaman içerisinde farklı siyasi kimlikler ile bütünleşme ve dönüşüm geçirse de ortaya konan yöntemler ve fikirlerin tek ortak noktası; elitist kalması ve toplumsal tabanda arzulanan teveccühü istikrarlı bir biçimde bulamamış olmasıdır.

KAYNAKÇA

Ağtaş, Ö. (2007). Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 194-221). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akal, E. (2007). Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (4.Baskı b., Cilt 8, s. 114-137). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akın, Y. (2007). Türkiye'de Sol Hareketin Önemli Polemikleri. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce/ Sol* (Cilt 8, s. 86-104). İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.

Atılğan, G. (2007). Yön-Deverim Hareketi. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 597-646). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, S. (2007). Türkiye Solunda Özgüçülük ve Milliyetçilik. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 543-577). İstanbul: İletişim Yayınları.

Başkaya, F. (2007). Türkiye'de Sol hareketin İdeolojik Geri Planı Üzerine Bazı Gözlemler. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 73-77). İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (2007). Marksizmin “Millileşmesi” mi, “Yerelleşmesi” mi? M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 105-113). İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (2007). Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 19-48). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* (7. Baskı b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetinkaya, Y. D., & Doğan, M. G. (2007). TKP'nin Sosyalizmi(1920-1990). *odern Türkiye'de siyasi düşünce/sol* (s. 275-338). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Çulhaoğlu, M. (2007). Türkiye'de Marksizm. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 68-85). İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdoğan, C. (2017). Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 270-279.

Erdoğan, N. (2007). 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 262-274). İstanbul: İletişim Yayınları.

Göksu, V. (2014). Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye'de Merkez Sağ ve Merkez Sol. *Akademik İncelemeler Dergisi* , 69-93.

Güzel, C. (2002). Türkiye'de Maddecilik ile Maddecilik Karşıtı Görüşler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* , 63-81.

M.Görkem Doğan, K. Ü. (2007). Üçüncü Dünyacılık, Maoculuk, Aydınlıkçılık. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 705-742). İstanbul: İletişim Yayınları.

Rıza, A. (2007). Türkiye'de Troçkizm. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/ Sol* (s. 78-85). İstanbul: İletişim Yayınları.

17. OTURUM

KONUT TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER İLE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERARASINDAKİ İLİŞKİ: KOCAELİ ÖRNEĞİ

Emel KESKİN

^a Yüksek lisans öğrencisi

Kocaeli üniversitesi, üretim yönetimi ve pazarlama bölümü, Kocaeli, Türkiye

emelkeskin41@hotmail.com

ÖZET

Yapılan bu çalışmada amaç Kocaeli ilinde tüketicilerin konut talebini etkileyen faktörler ile demografik özellikler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu kapsamda Kocaeli ili genelinde 18 yaş ve üzerinde 440 katılımcıya anket yöntemi uygulanmış olup anketin formunun boş verilmesi, eksik doldurulması gibi sebeplerle 400 kişinin verileri analize dahil edilmiştir. Toplanan veriler SPSS 24 programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde betimleyici istatistik, tek yönlü varyans analizi (Anova), t testi ve scheffe post hoc ve faktör analizinden yararlanılmıştır. Konut talebini etkileyen faktörlere ilişkin olarak katılımcılara yöneltilen 17 ifade faktör analizi sonucunda varimax rotasyonlu temel bileşenler analizine göre 4 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler konutun konum ve güvenlik özellikleri, ekonomik özellikler, iç özellikler, yapısal özellikler ve güvenilirlik olarak adlandırılmıştır.

Araştırmanın sonucunda konutun konum ve güvenlik özelliklerinin cinsiyet ve medeni duruma göre, ekonomik özelliklerin aylık gelir, cinsiyet, yaş, meslek gruplarına göre, konutun iç özelliklerinin medeni duruma göre farklılık gösterdiği, konutun yapı ve güvenilirlik özellikleri açısından ise demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Davranışları, Demografik Özellikler, Konut Talebi

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FACTORS AFFECTING THE HOUSING DEMAND AND THE DEMOGRAPHIC FEATURES: THE CASE OF KOCAELİ

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the relationship between the factors affecting the housing demand of the consumers in Kocaeli and the demographic characteristics. In this context, the survey method was applied to 440 participants aged 18 and over throughout the province of Kocaeli, and the data of 400 people were included in the analysis due to reasons such as leaving the survey form blank and filling incompletely. The collected data were analyzed in SPSS 24 program. In the analysis of the data, descriptive statistics, one-way analysis of variance (Anova), t test and scheffe post hoc and factor analysis were used. As a result of the factor analysis of 17 statements regarding the factors affecting the housing demand, the KMO test was found to be 0.818, the sample size was sufficient, the Cronbach's Alpha value was 0.802, which showed that the reliability was high and 4 factors were obtained according to the varimax rotation principal component analysis. These factors are named as the location and safety features of the house, economic features, interior features, structural features and reliability.

As a result of the research, it was seen that the location and security features of the house differ according to gender and marital status, the economic features differ according to monthly income, gender, age, occupational groups, the interior features of the house differ according to the marital status, and there is no significant difference according to the demographic characteristics in terms of the structure and reliability of the house.

Keywords: Consumer Behavior, Demographic Characteristics, Housing Demand

GİRİŞ

İnsan ihtiyaçlarının sonsuz, buna karşılık ihtiyaçları giderecek kaynakların kıt olması ekonominin en temel sorunudur. Kıt kaynakları verimli olarak kullanmak, kaynak israfını önlemek, ihtiyaçları en iyi şekilde karşılamak ve bu bağlamda ihtiyaçları ve onları giderecek kaynakları bilmek oldukça önemlidir.

Pazarlama alanının temel aktörlerinden olan tüketicilerin de ihtiyaçlarını, tüketici davranışlarını iyi analiz etmek ve bu analizler doğrultusunda hareket etmek işletmelerin daha verimli çalışmasını sağlayacaktır. Özellikle tüketici davranışları işletmelerin kararlarında onlara yön veren önemli bir kavramdır.

İşletmelerin rekabet edebilmesi, pazardaki mevcut konumunu koruması, pazar payını genişletmesi, yeni pazarlara açılabilmesi, fiyat ve üretim politikalarını belirlemeleri için tüketici davranışlarına ayrı bir önem verilmeli, dikkatle takip edilmelidir.

1. KONUT KAVRAMI ve KONUT TALEBİ

Konut insanların kendini güvende hissedip kişisel yaşam alanları olup geçmişten günümüze kadar insanoğlu için çok önemli bir yere sahip olmuştur. Konut, insanoğlu için bir sosyal güvence olmanın yanında mülkiyet hakkına sahip olmaktır ve günümüzde insanlar için konut, barınmanın da ötesinde konforun arandığı dinlenme ve yaşama mekânı olmuştur (İçli; 2015:7).

Konut, tarihsel gelişimi içinde doğa koşullarına, toplumun gelenek ve göreneklerine, siyasal yapının özelliklerine, üretim ilişkileri ve biçimine, nüfus yapısı ve özelliklerine, kentleşme tipine ve birçok başka sebebe bağlı olarak dinamik bir ilişkiler toplamı şeklinde meydana gelmiştir.

Konutun önemi dolayısıyla kanunlarda ve uluslararası antlaşmalarda da konuta yer verilmiştir.

Anayasamızın 21. Maddesinde konut dokunulmazlığından ve 57.maddesinde konut hakkından bahsedilmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. Maddesinde “ Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır” denilmektedir.

Pazarın önemli aktörlerinden olan tüketicilerin davranışlarının altında sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik, sosyolojik pek çok faktör yatmaktadır. Dolayısıyla konut talep eden tüketici davranışları da pek çok faktörden etkilenmekte ve tüketiciler bu faktörler doğrultusunda karar vermektedir.

Konut talebi konut ihtiyacından farklı olarak hane halklarının konutun mülkiyeti ya da kirasını ödemek için istekli ve mali güce sahip olmalarını açıklamaktadır. Konut talebi kişilerin gelirleri ve fiyatlardan etkilenmekle beraber demografik unsurlar da konut talebini belirlemektedir. (Durkaya, 2002:10)

Tüketim amaçlı konut talebi ve yatırım amaçlı konut talebi olmak üzere ikiye ayrılan konut talebi tüketim amaçlı olduğunda konutun fiyatı, kirası, özellikleri, konut kredisi faiz oranları, hane halkının geliri ve diğer mal ve hizmetlerin fiyatları tarafından belirlenirken; yatırım amaçlı olduğunda hane halkının sahip olduğu servet, konutun getiri oranı, diğer yatırım araçlarının getiri oranları ile diğer faktörler tarafından

belirlenir ki diğer faktörler arasında konutun özelliklerinin yanında demografik faktörler ile sosyal talep yer alır. (Fitöz , 2009:25)

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış olarak ifade edilen enflasyon da konut talebi üzerinde etkili olup yüksek enflasyonist ortamlarda faiz oranlarının yükselmesi konut için gerekli olan uzun vadeli finansman imkanlarını olumsuz etkilemekte ve artan fiyatlar reel geliri düşürüp hane halklarının alım gücünü azaltarak kiralık konut talebini düşürmektedir (Durkaya, 2002:15).

Faiz oranlarının yüksek olması kredi maliyetlerini arttırması dolayısıyla kredi çekerek konut alma düşüncesinde olan tüketicilerin konut talebini azaltacak, erteleyecektir.

Bir mal ve hizmetin talebini etkileyen en önemli değişkenlerden olan hane halkının geliri ücret, kar, faiz, ve rant olarak üretim faktörlerinin elde ettiği gelirler, ailelerin tasarruf düzeylerini belirleyerek tüketim ve yatırım amaçlı konut talebini etkilemektedir. Hane halkı bütçelerinden konut harcamalarına ayrılan payın yüksek olması konut edinme sürecinde gelirle konut talebi arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymaktadır (Durkaya ve Yamak, 2004: 78)

Konut talebini belirleyen önemli faktörler arasında nüfus değişimleri ve demografik yapı da yer almaktadır. Demografik yapının içinde hanehalkının büyüklüğü, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet, medeni durum ve meslek gibi faktörler yer almaktadır. Hanehalkının büyümesiyle beraber konut talebi artmakta çekirdek ailenin çocukların büyümesi ve evlenmesiyle geniş aileye dönüşmesi, yeni konut ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Hanehalkı yaş ortalamasının yükselmesi, eğitim düzeyinin artması ve çalışan kişi sayısında meydana gelen değişim, gelirin artmasına ve kişilerin yeni konut edinme ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.(Çakır, 2014:10)

LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Lee (1963) yaptığı çalışmada harcanabilir gelirin konut satın alma kararlarında etkisinin sınırlı olduğu, gelir haricinde konut talebini etkileyen ikinci önemli değişkenin yaş olduğu, medeni durum, meslek, cinsiyet, sosyal çevre değişkenlerinin konut talebinde etkili olmadığı sonucuna varmıştır.

Swan (1995) yaptığı ekonometrik çalışmada, yetişkin nüfusa ilave olarak, reel gelir, nispi fiyatlar ile reel faiz oranlarının toplam konut talebinin belirlenmesinde önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tüketicinin satın alma kararında dış çevre faktörü referans gruplarından en çok ailenin etkili olduğu, aileden sonra konut hakkında edinilen bilgilerin olduğu, tüketicilerin konut talebinde referans grupları içinde en az reklamlardan etkilenildiği, kişisel faktörler bakımından en çok yaşam tarzına uygunluğun etkili olduğu, gelirden artış ile birlikte talep edilen konut büyüklüğünün ve kalitesinin de arttığı, tüketicilerin konutun sağlamlığı, dayanıklılığı, otoparkının olması, manzarasının olması, güneş alması gibi özelliklerine önem verdiği tespit edilmiştir (İ. Safa Tarakçı:2004, 154-157)

Üniversite öğrencilerinin gelecekteki konut satın alma kararlarını etkileyen faktörlerden en önemlisi “Konutun Özellikleri ve Niteliği” olup bu faktörün değişkenleri arasında konut yapımında kullanılan malzemenin kalitesi, işçiliği en yüksek değere sahiptir. Bir başka faktör ise konut satın almada prestij kazanmak, seçkin kişilerle komşu olmak gibi “ Sosyal Etkiler ” faktörüdür. “Konutun Sağlayacağı Ek Faydalar” içerisinde yaşam ve oyun alanları, taşıt park yerlerinin olması, güvenlik sisteminin olması, merkezi ısıtma sisteminin olması daha çok site projelerinin tercih edileceğini işaret etmektedir. Mimari

Özellikler ve Lokalizasyon, konutun büyüklüğü, aile ve çevresel etkileşim, kredi kullanma olanakları, fiyat , reklam da diğer önemli faktörlerdir. (Siso, 2009:195-198)

Öztürk ve Fitöz (2009) yaptıkları çalışmada Türkiye’de konut piyasasında konut arz ve konut talebinin belirleyicilerini regresyon analizi ile incelemiş ve çalışma sonucuna göre kişi başına milli gelir, konut fiyatları ve faiz oranları ile konut talebi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu demografik faktörler ile konut talebi arasında ise önemli bir ilişki olmadığı sonucuna varmışlardır.

Lebe ve Akbaş (2014) Türkiye’de konut talebinin kısa ve uzun dönem etkilerine yönelik çalışmada kişi başı gelir, medeni durum ve sanayileşmenin Türkiye’nin konut talebini pozitif olarak etkiler iken ; konut fiyatları, faiz ve tarım sektöründe istihdamın negatif etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca uzun dönemde Türkiye’nin konut talebini en çok etkileyen faktörün gelir, daha sonra sanayileşme ve tarım sektöründe istihdam olduğu sonucuna varmışlardır.

Konut talebi belirlenirken cinsiyet, medeni durum, yaş gibi demografik özelliklerin önemli faktörler olduğu belirlenmiş olup konut üreticilerinin kadınlara yönelik, bireylerin medeni durumlarına ve yaşlarına göre konut reklamları vermeleri durumunda konut talebinin artacağı sonucuna varılmıştır (Tekman, 2015:86)

Uysal ve Yiğit (2016) Türkiye’de konut talebini etkileyen faktörlerin araştırılmasına yönelik yaptığı çalışmada konut talebini etkileyen faktörler Kişi Başına Gelir, Fiyatlar, Kentleşme Hızı, Faiz ve M2 parasal büyüklüğü kullanılmış olup ,kişi başına milli gelir, kentleşme hızı, faiz oranları ile konut talebi arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken , M2 parasal büyüklüğü ve TÜFE ile konut talebi arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Zainon vd. (2017) Malezya'da yaptıkları çalışmada ev aramanın farklı konularla birlikte gelir; konut piyasası sonuçları gibi birçok faktörden etkilenebileceği, uzun vadede, konut fiyatlarının yeni konut inşaatı maliyetine yaklaşma eğiliminde olacağı, bu sebeple de bu çalışmanın orta gelir grupları arasında satın alma kararlarını etkileyen belirleyicileri tanımlamayı amaçlamaktadır. Uygun fiyatlı konut fiyat faktörünün konut satın alırken en önemli konu olduğunu ortaya koymaktadır.

Çelik ve Kıral (2018) konut talebinde benzer özelliklere sahip iller ve konut talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmada konut fiyat endeksi, gayri safi yurtiçi hâsılası, ortalama hanehalkı geliri, konutun brüt getiri oranı, alınan ve verilen göç sayısı ile evlenme ve boşanma istatistiklerinin konut talebi üzerinde anlamlı bir etkiye yol açtığı olduğu sonucuna varmışlardır.

Çamoğlu ve Çakır (2020) yaptığı çalışmada konut talebini hanehalkının sosyodemografik, ekonomik yapısının yanı sıra konutun niteliklerini dikkate alarak mikro boyutuyla analiz ederek analiz sonucunda konut lokasyonunda son on yılda nüfus artış hızı azalmışsa, hanehalkının yüksek fiyatlı mülk edinme olasılığının artacağını, pahalı konutların yer aldığı mahallelerin daha çok ilgi çektiği, konutun genişliği, konutun denize yakınlığı, doğalgaz olanakları gibi özelliklerin konutun mülk veya kirada olsa yüksek bir fiyat ödemek konusunda önemli bir nedeni oluşturacağı sonucuna varmışlardır.

Al Obaid (2020) yaptığı çalışmada regresyon analizi ile Suudi Arabistan'da konut talebini belirleyen en önemli faktörlerin nüfus artış hızı ile TÜFE ve konut kredisi talebi olduğunu göstermiştir.

ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmaya ilişkin analiz sonuçları tablolarda yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere Ait Bulguların Genel Dağılımları

	Gruplar	Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	169	42,3
	Erkek	231	57,7
Yaş	18-25 yaş	44	11
	26-35 yaş	159	39,8
	36-45 yaş	113	28,2
	46-54 yaş	50	12,5
	55 yaş ve üzeri	34	8,5
Medeni Durum	Evli	280	70
	Bekar	120	30
Eğitim Durumu	İlkokul	45	11,3
	Ortaöğretim(ortaokul-lise)	132	33
	Üniversite (önlisans-lisans)	205	51,2
	Lisansüstü	18	4,5
Meslek	Özel sektör çalışanı	166	41,5
	Kamu sektörü çalışanı	132	33
	Serbest meslek	51	12,8
	Ev hanımı	24	6
	Emekli	27	6,7
Çocuk Sayısı	Yok	147	36,8
	1	90	22,5
	2	107	26,8
	3	35	8,7
	4 ve üstü	21	5,2
Aylık Gelir	1404 TL ve altı	58	14,5
	1405 TL-2500 TL	144	36
	2501 TL-3500 TL	86	21,5
	3501 TL-4500 TL	63	15,8
	4501 TL ve üzeri	49	12,2

Katılımcıların % 42,3'ü kadınlardan % 57,7'si erkeklerden oluşmaktadır.%39,8 oranla 26-35 yaş grubu katılım gösterirken, %28,2 oranla 36-45 yaş, %12,5 oranla 46-54 yaş, %11 oranla 18-25 yaş ve % 8,5 oranla 55 yaş ve üzeri katılım göstermiştir. Medeni durum açısından katılımcıların %70'i evli iken %30'u bekarıdır. Üniversite mezunlarının oranı %51,2 iken ortaöğretim mezunlarının katılım oranı %33, ilköğretim mezunlarının % 11,3 ,lisansüstü % 4,5 dir. Özel sektör çalışanlarının oranı %41,5 iken kamu sektörü çalışanları %33, serbest meslek %12,8 ,ev hanımı %6, emekli ise %6,7 dir. Katılımcıların %36,8'i çocuk sahibi değil iken %22,5'i bir, %26,8'i iki, %8,7'si üç, %5,2'si 4 ve üzeri sayıda çocuk sahibidir. Aylık gelir açısından %21,5'i 2501 TL- 3500 TL arasında aylık gelir elde ederken bu oran 1404 TL ve altı için %14,5 , 1405 TL- 2500 TL için %36, 3501 TL- 4500 TL için %15,8 ve 4501 TL ve üzeri için %12,2 dir.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha	Varyans Açıklama Gücü	Kümülatif Varyans
Konum ve Güvenlik Özellikleri				0,789	25,374	25,374

Konutun bulunduğu sitede oturma alanları, yürüyüş parkuru, çocuk parkı olması konut talebini etkiler	4,16	1,04	0,715			
Konutta güvenlik sisteminin olması konut talebini etkiler	4,57	0,76	0,69			
Konutun şehir merkezi, okul, hastane gibi yerlere ulaşımının kolay olması konut talebini etkiler	4,44	0,84	0,673			
Konutun güvenli sitede olması konut talebini etkiler	4,46	0,82	0,668			
Konutun bulunduğu çevrede komşuluk ilişkileri konut satın almamı etkiler	4,02	1,04	0,607			
Otoparkın olması veya otopark alanlarına yakın olması konut talebini etkiler	4,30	0,91	0,599			
Konutun bulunduğu çevrede alışveriş imkanlarının çok olması (alışveriş merkezi, çarşı, pazara yakınlık) konut talebini etkiler	4,24	1,02	0,523			
Konutun iş çevresine yakın olması konut talebini etkiler	3,99	1,10	0,498			
Ekonomik Özellikler				0,736	12,609	37,983
Konut fiyatlarının yüksek olması konut talebini etkiler	4,65	0,78	0,791			
Faiz oranlarının düşük, uzun vadeli kredi imkanlarının ve ödeme koşullarının uygun olması konut talebini etkiler	4,32	1,06	0,772			
Kiraların yüksek olması konut talebini etkiler	4,13	1,01	0,757			
Konut aidatlarının düşük olması konut talebini etkiler	3,86	1,23	0,656			
İç Özellikler				0,722	9,200	47,183
Konutun ferah, aydınlık olması konut satın almamı etkiler	3,61	1,30	0,794			
Konut ısınmasının doğalgaz ile sağlanması konut talebinde önemlidir	3,71	1,35	0,786			
Konut büyüklüğü ve oda sayısı konut talebinde önemli bir faktördür	4,03	1,09	0,753			
Yapısal Özellikleri ve Güvenilirliği				0,708	7,455	54,637
Konut yapımında kullanılan malzemenin kalitesi konut talebini etkiler	4,50	0,67	0,842			
Konutu yapan müteahhit firmanın güvenilir olması konut talebini etkiler	4,54	0,63	0,838			
KMO 0,818 Bartlett's Test 1715,090 Anlamlılık (Sig.) 0,000 (5=Tamamen Katılıyorum) (1=Hiç Katılmıyorum) Cronbach's Aplha 0,802						

KMO testi sonucunun 0,818 çıkması faktör analizi için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cronbach's Aplha değerinin 0,802 çıkması ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi sonucunda dört faktör elde edilmiştir. Buna göre katılımcıların konut talebine etki eden faktörlerin %54,637'si bu dört faktör tarafından açıklanmaktadır. Konum ve Güvenlik Özellikleri birinci faktörü oluştururken (varyansı açıklama oranı %25,374), ekonomik özellikler ikinci, iç özellikler üçüncü, yapısal özellikler ve güvenilirlik ise dördüncü faktörü oluşturmaktadır. Ortalamalara göre 4,65 ortalama ile en yüksek ortalama konut fiyatlarının yüksek olması, 3,61 ortalama ile en düşük ortalama konutun ferah ve aydınlık olması sonucu çıkmıştır. Ayrıca fiyatın ardından 4,57 ortalama ile konutta güvenlik sisteminin olması yer alırken 4,54 ortalama ile müteahhit firmanın güvenilir olması ve 4,50 ortalama ile konut yapımında kullanılan malzemenin kalitesi sonucu katılımcıların en çok önem verdikleri diğer faktörler olmuştur. Buna göre katılımcılar en çok konut fiyatlarının yüksek olmasına önem verirken en az konutun ferah ve aydınlık olmasına önem vermektedir.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkeni ile Konut Talebini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bağımsız Grup T Testi

	Ortalama	t	p
--	----------	---	---

Konum ve Güvenlik Özellikleri	Kadın	4,318	1,174	0,241
	Erkek	4,246		
Ekonomik Özellikler	Kadın	4,369	2,934	0,004
	Erkek	4,152		
İç Özellikler	Kadın	3,818	0,555	0,579
	Erkek	3,761		
Yapısal Özellikleri ve Güvenilirliği	Kadın	4,579	1,631	0,104
	Erkek	4,484		

Ekonomik özelliklerin sig.(p değeri) $0,004 < 0,05$ olduğundan cinsiyet açısından farklılık olduğu anlaşılmış olup kadınların ortalaması (4,369) erkeklerin ortalamasından (4,152) büyük olduğundan kadınlar için ekonomik özelliklerin daha önemli olduğu görülmüştür. Konum ve güvenlik özellikleri sig.(p değeri) $= (0,241) > 0,05$, iç özellikler sig.(p değeri) $= (0,579) > 0,05$, yapısal özellikler ve güvenilirliği sig.(p değeri) $= (0,104) > 0,05$ olduğundan bu özellikler için cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 4. Medeni Durum Bulguları

		Ortalama	t	P
Konum ve Güvenlik Özellikleri	Evli	4,325	2,276	0,024
	Bekar	4,164		
Ekonomik Özellikler	Evli	4,217	1,043	0,297
	Bekar	4,306		
İç Özellikler	Evli	3,854	2,099	0,036
	Bekar	3,625		
Yapısal Özellikleri ve Güvenilirliği	Evli	4,542	0,946	0,345
	Bekar	4,483		

Konum ve güvenlik özelliklerinin sig.(p değeri) $= (0,024) < 0,05$ olduğundan konum ve güvenlik özellikleri ile medeni durum arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Evli olanların ortalaması (4,325) bekar olanların ortalamasından (4,164) daha büyük olduğundan evli olanlar için konutun bulunduğu konum ve güvenlik özelliklerinin bekarlara göre daha çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. İç özellikler açısından yine sig.(p değeri) $= (0,036) < 0,05$ olduğundan medeni durum arasında bir fark vardır. Evli olanların ortalaması (3,854) bekar olanların ortalamasından (3,625) büyük olduğundan konutun iç özellikleri evliler için bekarlara göre daha önemlidir. Ekonomik özellikler sig.(p değeri) $= (0,297)$ ile yapısal özellikler ve güvenilirliği sig.(p değeri) $= (0,345)$ olup bu değerler $< 0,05$ olduğundan bu özelliklere ilişkin evli ve bekarlar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 5. Yaş Değişkeni ile Faktörlere Ait Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	
Gruplararası	3,298	4	0,824	2,269	0,061	Konum ve Güvenlik Özellikleri
Grup içi	143,547	395	0,363			
Toplam	146,845	399				
Gruplararası	7,484	4	1,871	3,171	0,014	Ekonomik Özellikler
Grup içi	233,066	395	0,590			
Toplam	240,550	399				

Gruplararası Grup içi Toplam	5,966 399,132 405,097	4 395 399	1.491 1,010	1,476	0,209	İç Özellikler
Gruplararası Grup içi Toplam	1,114 131,636 132,750	4 395 399	0,279 0,333	0,836	0,503	Yapısal Özellikler ve Güvenilirlik

Tabloya göre sadece ekonomik özelliklerde sig (p) değeri=0,014<0,05 olduğundan ekonomik özellikler açısından gruplar arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Gruplar arası farklılığın tespiti için scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 6. Araştırma Grubunun Yaş Gruplarına Göre Ekonomik Özelliklere İlişkin Scheffe Testi Dağılımı

Yaş	Yaş	Ortalamalar Farkı	p
18-25 yaş	26-35 yaş	,10502	,958
	36-45 yaş	,19353	,734
	46-54 yaş	,20477	,797
	55 yaş ve üzeri	,56918*	,034
26-35 yaş	18-25 yaş	-,10502	,958
	36-45 yaş	,08851	,928
	46-54 yaş	,09975	,958
	55 yaş ve üzeri	,46416*	,038
36-45 yaş	18-25 yaş	-,19353	,734
	26-35 yaş	-,08851	,928
	46-54 yaş	,01124	1,000
	55 yaş ve üzeri	,37565	,183
46-54 yaş	18-25 yaş	-,20477	,797
	26-35 yaş	-,09975	,958
	36-45 yaş	-,01124	1,000
	55 yaş ve üzeri	,36411	,338
55 yaş ve üstü	18-25 yaş	-,56918*	,034
	26-35 yaş	-,46416*	,038
	36-45 yaş	-,37565	,183
	46-54 yaş	-,36441	,338

Tabloya göre 55 yaş ve üzeri grupta yer alanlar için ekonomik özelliklerin önemi 18-25 yaş ile 26-35 yaş grubundakilere göre farklılık göstermektedir. 18-25 yaş ve 26-35 yaş grubundakiler için ekonomik özellikler 55 yaş ve üzeri için daha fazla önem arz etmektedir.

Tablo 7. Eğitim Değişkeni ile Faktörlere Ait Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	
Gruplararası Grup içi Toplam	2,073 144,772 146,845	3 396 399	0,691 0,366	1,890	0,131	Konum ve Güvenlik Özellikleri
Gruplararası Grup içi Toplam	3,397 237,152 240,550	3 396 399	1,132 0,599	1,891	0,131	Ekonomik Özellikler
Gruplararası Grup içi Toplam	4,970 400,128 405,097	3 396 399	1,657 1,010	1,640	0,180	İç Özellikler
Gruplararası Grup içi Toplam	0,356 132,394 132,750	3 396 399	0,119 0,334	0,355	0,785	Yapısal Özellikler ve Güvenilirlik

Tablodaki sonuca göre eğitim düzeyi ile gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 8. Meslek Değişkeni ile Faktörlere Ait Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	
Gruplararası	2,175	4	0,544	1,498	0,202	Konum ve Güvenlik Özellikleri
Grup içi	143,434	395	0,363			
Toplam	145,609	399				
Gruplararası	8,575	4	2,144	3,650	0,006	Ekonomik Özellikler
Grup içi	231,974	395	0,587			
Toplam	240,550	399				
Gruplararası	5,811	4	1,453	1,437	0,221	İç Özellikler
Grup içi	399,287	395	1,011			
Toplam	405,097	399				
Gruplararası	1,751	4	0,438	1,320	0,262	Yapısal Özellikler ve Güvenilirlik
Grup içi	130,999	395	0,332			
Toplam	132,750	399				

Meslek grupları arasında ekonomik özellikler açısından farklılık olup (sig=0,006<0,05) farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu görmek için scheffe analizi yapılmıştır.

Scheffe analizi sonuçlarını gösteren tabloya göre meslek gruplarının ekonomik özellikler açısından emekliler ile kamu sektörü çalışanları ve emekliler ile ev hanımları arasında farklılık vardır. Bu sonuca göre ekonomik özellikler gerek kamu çalışanları gerekse ev hanımları için emeklilere göre daha fazla önemsenmektedir.

Tablo 9. Araştırma Grubunun Meslek Gruplarına Göre Ekonomik Özelliklere İlişkin Scheffe Testi Dağılımı

Meslek	Meslek	Ortalamalar Farkı	p
Özel Sektör Çalışanı	Kamu Sektörü Çalışanı	-0,056	0,983
	Serbest Meslek	0,075	0,984
	Ev Hanımı	-0,315	0,471
	Emekli	0,450	0,093
Kamu Sektörü Çalışanı	Özel Sektör Çalışanı	0,056	0,983
	Serbest Meslek	0,131	0,897
	Ev Hanımı	-0,259	0,676
	Emekli	0,506*	0,046
Serbest Meslek	Özel Sektör Çalışanı	-0,754	0,984
	Kamu Sektörü Çalışanı	-0,131	0,897
	Ev Hanımı	-0,390	0,375
	Emekli	0,375	0,377
Ev Hanımı	Özel Sektör Çalışanı	0,315	0,471
	Kamu Sektörü Çalışanı	0,259	0,676
	Serbest Meslek	0,390	0,375

Emekli	Emekli	0,766*	0,014
	Özel Sektör Çalışanı	-0,450	0,093
	Kamu Sektörü Çalışanı	-0,506*	0,046
	Serbest Meslek	-0,375	0,377
	Ev Hanımı	-0,766*	0,014

Tablo 10. Çocuk Sayısı Değişkeni ile Faktörlere Ait Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	
Gruplararası	1,930	4	0,483	1,315	0,264	Konum ve Güvenlik Özellikleri
Grup içi	144,915	395	0,367			
Toplam	146,845	399				
Gruplararası	1,511	4	0,378	0,624	0,645	Ekonomik Özellikler
Grup içi	239,039	395	0,605			
Toplam	240,550	399				
Gruplararası	4,343	4	1,086	1,070	0,371	İç Özellikler
Grup içi	400,754	395	1,015			
Toplam	405,097	399				
Gruplararası	0,571	4		0,426	0,790	Yapısal Özellikler ve Güvenilirlik
Grup içi	132,179	395	0,143			
Toplam	132,750	399	0,335			

Tabloya göre çocuk sayısı değişkeni ile faktörler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 11. Gelir Değişkeni ile Faktörlere Ait Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	
Gruplararası	5,795	4	1,449	4,057	0,003	Konum ve Güvenlik Özellikleri
Grup içi	141,150	395	0,357			
Toplam	146,845	399				
Gruplararası	9,792	4	2,448	4,191	0,002	Ekonomik Özellikler
Grup içi	230,757	395	0,584			
Toplam	240,50	399				
Gruplararası	7,916	4	1,979	1,968	0,099	İç Özellikler
Grup içi	397,181	395	1,006			
Toplam	405,097	399				
Gruplararası	0,726	4	0,181	0,543	0,704	Yapısal Özellikler ve Güvenilirlik
Grup içi	132,024	395	0,334			
Toplam	132,750	399				

Gelir grupları ile ekonomik özellikler ve konum ve güvenlik özellikleri açısından farklılık bulunmaktadır (konum ve güvenlik özellikleri $\text{sig}=0,003<0,05$ ve ekonomik özellikler $\text{sig}=0,002<0,05$).

Tablo 12. Araştırma Grubunun Aylık Gelir Gruplarına Göre Konum ve Güvenlik Özelliklerine İlişkin Scheffe Testi Dağılımı

Konum ve Güvenlik Özellikleri	Gelir	Ortalamalar Farkı	P
1404 TL ve altı	1405 TL-2500 TL	0,640	0,976
	2501 TL-3500 TL	-0,205	0,346
	3501 TL-4500 TL	-0,088	0,956
	4501 TL ve üzeri	-0,235	0,390
1405-2500 TL	1404 TL ve altı	-0,640	0,976
	2501 TL-3500 TL	-0,269*	0,029
	3501 TL-4500 TL	-1,152	0,584
	4501 TL ve üzeri	-0,299	0,058
2501 TL-3500 TL	1404 TL ve altı	0,205	0,396
	1405 TL-2500 TL	0,269*	0,029
	3501 TL-4500 TL	0,117	0,845
	4501 TL ve üzeri	-0,030	0,999
3501 TL-4500 TL	1404 TL ve altı	0,088	0,956
	1405 TL-2500 TL	0,152	0,584
	2501 TL-3500 TL	-0,117	0,845

	4501 TL ve üzeri	-0,147	0,795
4501 TL ve üzeri	1404 TL ve altı	0,235	0,390
	1405 TL-2500 TL	0,299	0,058
	2501 TL-3500 TL	0,030	0,999
	3501 TL-4500 TL	0,147	0,795

Tabloya göre aylık gelir gruplarının konum ve güvenlik özellikleri açısından aylık gelir düzeyi 1405-2500 TL olanlar ile 2501-3500 TL olanlar arasında fark olmakla beraber konutun konum ve güvenlik özelliklerinin aylık geliri 2501-3500 TL olanlar için daha önemli olduğu sonucuna varırız.

Tablo 13. Araştırma Grubunun Aylık Gelir Gruplarına Göre Ekonomik Özelliklerine İlişkin Scheffe Testi Dağılımı

Ekonomik Özellikler	Gelir	Ortalamalar Farkı	P
1404 TL ve altı	1405 TL-2500 TL	0,115	0,917
	2501 TL-3500 TL	0,246	0,465
	3501 TL-4500 TL	0,301	0,320
	4501 TL ve üzeri	0,539*	0,011
1405-2500 TL	1404 TL ve altı	-0,115	0,917
	2501 TL-3500 TL	0,130	0,814
	3501 TL-4500 TL	0,186	0,628
	4501 TL ve üzeri	0,423*	0,025
2501 TL-3500 TL	1404 TL ve altı	-0,246	0,465
	1405 TL-2500 TL	-0,130	0,814
	3501 TL-4500 TL	0,055	0,996
	4501 TL ve üzeri	0,293	0,334
3501 TL-4500 TL	1404 TL ve altı	-0,301	0,320
	1405 TL-2500 TL	-0,186	0,628
	2501 TL-3500 TL	-0,055	0,996
	4501 TL ve üzeri	-0,237	0,616
4501 TL ve üzeri	1404 TL ve altı	-0,539	0,011
	1405 TL-2500 TL	-0,423*	0,025
	2501 TL-3500 TL	-0,293	0,334
	3501 TL-4500 TL	-0,237	0,616

Tabloya göre aylık gelir gruplarının ekonomik özellikler açısından aylık gelir düzeyi 1404 TL ve altı olanlar ile 4501 TL ve üzeri olanlar arasında anlamlı bir farka rastlanmıştır. Aylık gelir düzeyi 1404 TL ve altı olan grup için ve yine aylık gelir düzeyi 1405 TL-2500TL olan grup için ekonomik özellikler aylık geliri 4501 TL ve üzeri olanlara göre daha önemlidir.

SONUÇ

Araştırmamız sonucunda faktör analizi ile elde ettiğimiz 4 faktörden biri olan konutun konum ve güvenlik özellikleri açısından aylık gelir ve medeni durum ile arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmış iken yaş, çocuk sayısı, eğitim durumu, cinsiyet ve meslek ile anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Medeni durum açısından evlilerin bekarlara oranla konutun konum ve güvenlik özelliklerine daha çok önem verdiği, 2501-3500 TL aylık gelir grubu içinde yer alanların 1405-2500 TL gelir grubundakilere göre konutun konum ve güvenlik özelliklerine daha çok önem verdiği anlaşılmıştır.

Cinsiyet, yaş, aylık gelir ve meslek grupları açısından ekonomik özellikler ile anlamlı bir ilişkiye rastlanmış olup çocuk sayısı, medeni durum ve eğitim ile ekonomik özellikler arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Aylık geliri 1405- 2500 TL ve 1404 ve altı TL aylık geliri olanlar için ekonomik özellikler 4501 TL ve üzeri aylık gelire sahip olanlara göre daha önemlidir. Cinsiyet açısından incelendiğinde kadınların erkeklere göre, yaş bakımından 18-25 yaş aralığı ve 26-55 yaş aralığında olanların 55 yaş ve üzeri grupta olanlara göre, meslek açısından ise kamu çalışanları ve ev hanımlarının emeklilere göre ekonomik özelliklere daha fazla önem verdiği görülmüştür.

Analizimizde konutun iç özelliklerine evlilerin bekarlara göre daha fazla önem verdiği sonucuna ulaşılrken, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, çocuk sayısı ve aylık gelir ile konutun iç özellikleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Konutun yapı ve güvenlik özellikleri ile demografik özellikler arasında ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Gerek konut üreticileri gerekse konutu pazarlayanlar özellikle faaliyette buldukları yerin sosyal, kültürel ekonomik, coğrafik özelliklerinin yanında özellikle tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmeli ve karar verirken mutlaka tüketicileri dikkate almalıdır.

KAYNAKÇA

AL OBAİD, H. M. A. (2020). Factors Determining Housing Demand in Saudi Arabia. *International Journal of Economics and Financial Issues* 10(5), 150

ÇELİK, C., KIRAL, G. (2018). Kümeleme Yöntemiyle Konut Talebinin İncelenmesi: Türkiye İl Grupları Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 123-138.

ÇAMOĞLU, S. M., ÇAKIR, E. (2020). Piyasa Değeri ve Mülkiyete Göre Hanehalkı Konut Talebi: Ordu Örneği. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics Administrative Sciences* 25(1).

ÇAKIR, E. (2014). “Konut Yatırımları ve Konut Talebini Belirleyen Faktörler: Ordu İl Merkezi Hane Halkı Araştırması”, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Durkaya, M. (2002). “Türkiye’de Konut Piyasasının Talep Yönlü Analizi,” Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

DURKAYA, M. ve YAMAK, R. (2004). “Türkiye’de Konut Piyasasının Talep Yönlü Analizi”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 19(217), ss.75-83

İÇLİ, G. E. Konut Pazarlaması. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2. Baskı, 2015

LEBE. F., AKBAŞ, Y. (2014). Türkiye’nin Konut Talebinin Analizi: 1970-2011. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 28(1), 57-83.

TARAKÇI, S. “Konut Pazarlaması ve Trabzon İlinde Konut Satın Almada Tüketici Davranışlarını Ölçmeye Yönelik Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

LEE, T. H. (1963), “Demand for Housing: A Cross-Section Analysis”, *The Review of Economics and Statistics* Vol. 45, No. 2, 190-196.

ÖZTÜRK,N.,FİTÖZ,E.(2009). Türkiye’de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi* 5(10), 21-46.

SİSO,O. (2009). Türkiye’de Konut Pazarlaması ve Üniversite Öğrencilerinin Gelecekte Konut Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörler ve Bir Araştırma. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Sivas: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Üniversitesi.

SWAN, C. (1995). Demography and the Demand for Housing A Reinterpretation of the Mankiw-Weil Demand Variable. *Regional Science and Urban Economics* 25(1),

TEKMAN, N.(2015). ‘Konut Talebi ve Erzurum Kent Merkezinde Tüketicilerin Konut Edinme Kararlarını Etkileyen Faktörler’, Yüksek Lisans Tezi , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

UYSAL, D., YİĞİT, M. (2016). Türkiye’de Konut Talebinin Belirleyicileri (1970-2015): Ampirik bir çalışma. *Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi* 19(1), 185-209.

ZAINON, N., MOHD-RAHİM, F. A., SULAIMAN, S., ABD-KARİM, S. B., HAMZAH, A. (2017). Factors Affecting the Demand of Affordable Housing Among the Middle-Income Groups in Klang Valley Malaysia. *Journal of Design and Built Environment*, 1-10.

STRATEJİK YÖNETİM KARARLARI AÇISINDAN ZAMANA DAYALI FAALİYET TABANLI MALİYETLEME VE HEDEF MALİYETLEME YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Alime ÇETİNKAYA^a

Amel BZEOUİCH^b

ÖZET

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman ABD, Konya, Türkiye.

alime.cetinkaya@lisansustu.selcuk.edu.tr

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman ABD, Konya, Türkiye.

@lisansustu.selcuk.edu.tr

Küreselleşen ulusal ve uluslararası iç ve dış pazarlarda rekabet avantajı sağlamak amacıyla işletmelerin maliyetlerini doğru hesaplaması ve minimuma indirmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ülkeler arasındaki ticaret sınırlarının ortadan kalkması nedeniyle şirketler rekabet karşısında stratejik pozisyonlarını revize etmek ve maliyetlerini azaltmak için stratejik maliyet yönetimi sistemlerini etkin bir şekilde kullanmalıdır. Bu konuda stratejik maliyet yönetimi sistemlerinde stratejik yönetim kararları önemli bir rol almaktadır. İşletmelerde kararlar rastgele bir biçimde verilmemektedir. Kararlar stratejik ve ileriye dönük olmalıdır. Bunun için işletmedeki yöneticiler stratejik yönetim kararları almalıdırlar. İşletme yönetimi kararlarının etkili ve verimli olabilmesi için maliyet bilgisinin detaylı araştırılması ve doğru sonuçlar vererek hesaplanması gerekmektedir. Bu çalışmada üreticilerin hem daha ucuz hem de ihtiyaçlarına uygun bir ürünü tercih edebilecekleri fikrinden yola çıkarak üretim maliyetlerini düşürmeyi mümkün kılan hedef maliyet yöntemi ile zamana dayalı faaliyet tabanlı maliyet yöntemiyle stratejik yönetim kararları açısından karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim Kararları, Hedef Maliyetleme, Zamana Dayalı Tabanlı Maliyetleme Yöntemi

JEL Kodları: M40

COMPARATIVE ANALYSIS OF TIME-BASED ACTIVITY-BASED COSTING AND TARGET COSTING METHODS IN TERMS OF STRATEGIC MANAGEMENT DECISIONS

ABSTRACT

In order to provide competitive advantage in globalizing national and international domestic and foreign markets, businesses need to calculate their costs correctly and minimize them. Due to the disappearance of trade borders between countries with technological developments, companies should use strategic cost management systems effectively to revise their strategic positions in the face of competition and reduce their costs. In this regard, strategic management decisions play an important role in strategic cost management systems. Business decisions are not made randomly. Decisions should be strategic and forward-looking. For this, managers in the business must make strategic management decisions. In order for business management decisions to be effective and efficient, cost information should be investigated in detail and calculated by giving accurate results. In this study, the target cost method, which makes it possible to reduce production costs, based on the idea that manufacturers can choose a product that is both cheaper and suitable for their needs, will be compared with the time-based activity-based cost method in terms of strategic management decisions.

Keywords: Strategic Management Decisions, Target Costing, Time Based Costing

Jel Codes: M40

1. GİRİŞ

Sürekli değişen ve artan rekabet ortamında işletmelerin maliyetlerini en aza indirmesi çalışırken kazanç sağlamayı da amaçlamaktadırlar. Aynı öneme sahip bu iki hedef işletmelerin rekabetçi bir ürün/hizmete sahip olmak için belirli bir kalite düzeyinde korunurken ve müşteri memnuniyetini ön planda tutarken bu amaçların gerçekleştirilmesini sağlayan bir maliyet kontrol sistemine ihtiyaç duymaktır. Stratejik yönetim muhasebesi sektörlerinde rekabet avantajı sağlamak için şirketlere stratejik kararlarında rehberlik eden önemli bir kavramdır.

Her işletme müşteri memnuniyetini en üst seviyeye çıkarabilmek için etkili bir maliyet sistemi kullanmalıdır. İşletme hedeflerine ulaşmak isteyen firmalar yoğun rekabet ortamında başarılı olmak ve rekabet üstünlüğünü kazanmak için karar alma mekanizmalarını etkin kullanmak zorundadırlar. Yöneticiler karar verme sürecini etkileyen tüm faktörleri göz önünde bulundurmalı ve bu faktörlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini araştırmalıdır. İşletme yöneticileri yoğun rekabet ortamında daha doğru kararlar almak zorundadırlar zira alacağı kararlar işletmenin geleceği açısından çok önemlidir.

80'li yılların sonlarında işletmelerin maliyetlerini hesaplamak için yıllarca kullanılan geleneksel sistemler artık etkili olmamaya başlamış ve şirketlerin ihtiyaçlarını karşılamakta engelli bulunmuş. Geleneksel Maliyet Sistemleri genellikle içe dönük bir yapıya sahiptir. İşletmenin dış çevre ve pazar koşullarıyla ilgilenmez. Kısa vadeli kararların alınması, plan ve bütçelerin hazırlanması ve başarının ölçümü ile ilgilidir. Sonuç olarak mevcut stratejileri izlemek ve strateji geliştirmeyi desteklemek için gerekli mali bilgileri sağlamamaktadır. Bu bağlamda stratejik yönetim muhasebesi, şirketlerin etkin rekabet stratejileri geliştirmelerine yardımcı olan finansal analizler sağlayarak bu tür bilgileri sağlama fırsatı vermektedir. Şirketin çevre ve iç yapısındaki hızlı değişimlere cevap verebilecek esnekliğe sahip stratejik yönetim muhasebesi; gelişmeleri anlık olarak izleyebilecek, değerlendirebilecek ve raporlayabilecektir.

Çalışmanın temel amacı stratejik yönetim muhasebesinin öneminin ötesine geçtikten sonra, stratejik karar verme açısından Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZDFTM) ve Hedef Maliyetleme (HM) yöntemleri karşılaştırırken, bu iki yöntemin arasındaki fark ve sağladığı katkıları ortaya koymaktır.

Araştırmada kullanılan veriler nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak gerekli literatür taramaları yapılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada genel tarama yönetimi kullanılmış, elde edilen verilerden eserlerin analizleri incelenmiş ve sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. STRATEJİK YÖNETİM MUHASEBESİNİN ÖNEMİ

Başta piyasa ve piyasa yapısı olmak üzere iç ekonomi, teknoloji, hukuk, toplum ve siyasette meydana gelen değişiklikleri içeren piyasa küreselleşmesi olgusu işletmeleri büyük ölçüde etkilemiş ve büyük değişimlere neden olmuştur. İşletmelerin ayakta kalabilmeleri için değişen çevre koşullarını sürekli ve akıllıca izlemeleri ve diğer rakiplere karşı rekabet avantajlarını doğrudan veya dolaylı olarak artırmaları gerekir. Stratejik yönetim muhasebesi, ekonomik, teknolojik, sosyal gelişmeleri, sosyal ve ticari politikaların finansal etkisini, rakiplerin maliyet yapılarını, fiyatları, pazar paylarını, göreceli çıktıları toplayarak ve analiz ederek piyasa gelişmelerine yanıt olarak yönetim kaynaklarını dikkate almaya çalışmaktadır. Bu bilgi, özellikle şirketin dış ortamındaki değişikliklerle ilgilidir. Seçilen stratejiler ile işletme üzerindeki etkilerin belirlenmesi, stratejilerin oluşturulması ve uygulanmasının değerlendirilmesi ve uygulama sonuçlarının takip edilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle stratejik yönetim muhasebesi, uzun

vadeli stratejik planların hazırlanması ve kontrolünde stratejik liderliğe yardımcı olacak bilgiler sağlamaktadır (Ergin & Elmacı, 1999, s. 18).

Geleneksel maliyet muhasebesi sisteminde üretim giderlerinin ürünlere dağıtılmasında pek çok sorun yaşanmaktadır. Dağıtım anahtarı olarak doğrudan işçilik saatlerine, makine saatlerine veya doğrudan malzeme maliyetlerine dayanan geleneksel fiyatlandırma yöntemi, genel üretim giderlerini (GÜG) tahsis etmek için kullanılır. Aslında, sayıları ürünün üretim hacmine göre belirlenir, bu nedenle üretilen birimlerin sayısı, genel giderlerin dağılımının ana belirleyicisidir. Ancak birçok GÜG, makine kurulumu, üretim hazırlığı, üretim planlaması, dâhili nakliye, satın alma, depolama, fazla mesai ve kusurlu ürün onarımı gibi faaliyetlerle ilgilendir. Ürünler ne kadar çeşitli, üretim ne kadar küçük partilere bölünmüş ve ne kadar karmaşık ise birçok GÜG'in üretim miktarına değil bu faaliyetlerin yoğunluğuna bağlı olarak değiştiği görülmektedir (Özkan, 2006, s. 110).

Bundan dolayı üretim maliyetleri doğru hesaplanamamaktadır. Endirekt maliyetlerin daha doğru bir biçimde dağıtılması için çağdaş maliyetleme sistemlerinden faydalanılmaktadır. Bu sistemlerden biri de zamana dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme sistemidir.

3. FAALİYET TABANLI MALİYET YÖNTEMİ

1980'lerin ortasında ortaya çıkmış olan FTM yöntemi, yöneticilere müşterilerinin, ürünlerinin, işlemlerinin ve hizmetlerinin maliyetleri ve karları hakkında doğru bilgiler sağlayan teknik bir yöntemdir. Yayınlandığı sırada çok ses getiren bu uygulama, Robert S. Kaplan ve Steven Anderson tarafından geliştirilmiştir (Köse & Ağdeniz, 2017, s. 141).

Amerikalı profesörler Cooper ve Kaplan tarafından geliştirilmesinden bu yana, yönetim muhasebesi teorisyenlerinin ve uygulayıcılarının odak noktası haline gelmiştir. FTM, bir ürün veya hizmet üretmek için gereken çeşitli faaliyetlerin maliyetlerine dikkat çeken, maliyetlerin isteğe bağlı olarak maliyetlendirme sistemlerine dağıtılma derecesini azaltan, geleneksel ve daha doğru ürün fiyatlandırması sağlayan bir sistem olarak tanıtılmıştır (Cengiz, 2011, s. 34).

Faaliyete dayalı maliyetleme sistemleri, üretim hacmiyle orantılı olabilecek veya olmayabilecek çeşitli "Maliyet faktörlerine" dayalı olarak ürünlere maliyetler atmaktadır. Faaliyete Dayalı Maliyetleme İngilizce 'de ABC- Activity Based Costing, Türkçede ise Faaliyete Dayalı Maliyetleme sistemi, tüm maliyetleri ürüne (veya müşteriye veya herhangi bir nihai maliyet nesnesine) tahsis eden iki aşamalı bir tahsis sürecidir (Noreen, 1991, s. 159).

3.1. Geleneksel FTM'den Zamana Dayalı FTM'ye Geçiş

Günümüzde bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ürün hatları ve pazarlama kanalları yaygınlaşmıştır. Fabrika destek süreçlerinde, pazarlamada, dağıtımda, mühendislikte ve diğer maliyetlerde daha fazla artış; direkt işçilik, işletme maliyetlerinin bir kısmına geriletmiştir. Doğrudan işgücü bazının etkisi azalmış olsa da, birçok şirket maliyetleri doğrudan işgücü bazında tahsis etmeye devam etmektedir. Sorun şudur ki; doğru üretim bilgisinin rekabetçi başarıda kritik olduğu şu yoğun küresel rekabette bu maliyet bilgisi tehlikeli olabilmektedir. Bu maliyet modellerinde maliyet davranışları basit varsayımlara dayandırılmakta ve sınırlı sayıdaki veriyi kullanmaktadırlar. Çıktıların düşük varyasyonda olduğu durağan iş çevrelerinde bu sistemler sorun çıkarmasa da, firmaların süreçlerinin karmaşıklığı arttıkça bu maliyet

modellerinin zayıflığı daha açık bir şekilde görülür hale gelmektedir. FTM'nin dayandığı temel fikir; kaynak tüketen işlemleri (maaş, ekipman) gerçekleştiren bir maliyet nesnesinin (ürün, müşteri vb.) üretimidir.

FTM'nin birincil amacı, bir ürün veya hizmetin birim maliyetini tam maliyetten daha doğru bir şekilde hesaplamak, ürün veya hizmete ve müşteriye dolaylı maliyetlerin doğru dağılımını sağlamak ve bilinçli kararlar vermek, daha iyi strateji ve operasyonlar yapmaktır (Cengiz, 2011, s. 35).

Amerikan Mitchell'e göre ZDFTM, maliyet bilgilerinin daha hızlı ve verimli kullanılmasını sağlayan bir araçtır (Kırloğlu & Atalay, 2014, s. 69). Başarılı maliyet dağıtımı için atıl kapasiteyi belirleyerek maliyet yönetiminin gerçekleştirilebilirliğini arttırmaktadır. Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZDFTM), kaynaklar, faaliyetler, ürünler ve hizmetler arasında ilişkiler kurmak için yalnızca zaman maliyeti faktörlerini kullanır. Bu sayede maliyet analizi, aktivite analizi, süreç analizi, değer analizi, kalite kontrol ve karlılığı tek bir analizde bütünleştirirsiniz (Cengiz, 2011, s. 36).

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme sisteminin dezavantajları, yeni bir Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme dayalı sisteminin ortaya çıkmasının arkasındaki nedenidir. FTM sistemi kullanan firmaların FTM'den vazgeçmelerinin sebebini; FTM uygulamasında maruz kalınan artan maliyetler ile işçilerin bu modelle ilgili rahatsızlığına bağlar.

FTM yöntemi ile yöneticilerin tüm gelirlerinin iyi gelir olmadığı ve tüm müşterilerinin de kârlı müşteriler olmadığını anladıkları belirtilmektedir. Ancak hem faaliyet karı hem de müşteri karlılığı açısından şirketlere çeşitli fırsatlar sunan FTM yönteminin güncellenmesinde ve uygulanmasında karşılaşılan zorluklar bir başarısızlık noktası olarak değerlendirilmektedir.

Kaplan ve Anderson FTM yöntemiyle ilgili çeşitli güçlükler tanımlamaktadır. Bu nedenle, geleneksel FTM, azaltılmış bir boyutta, yani bir departman, bir fabrika veya bir site düzeyinde uygulandığında iyi çalışmaktadır. Bunu büyük işletmelere yaymaya çalışıldığında, veri toplama ve işleme çok karmaşık olacaktır. Daha genel olarak, bu yöntemi uygulamak, benimsenmesini engelleyen çok fazla zaman ve para yatırımı gerektirmektedir. Bu önemli maliyet nedeniyle model yeterince sık güncellenmemekte ve bu da uygunluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Tüm bu nedenlerle, geleneksel FTM genellikle bir görevin karmaşıklığını yakalayamaz. Son olarak, veri toplama sürecinin kendisi daha zor sorunları gündeme getirmektedir. Bir sürücünün maliyetinin hesaplanması, düşük kapasite kullanımıyla sonuçlanır (kapasite kullanımının her zaman %100 olduğu varsayılır, ancak bu nadiren doğrudur) (Zelinski, 2010, s. 14).

FTM yöntemi ile ilgili olarak yukarıda verilen bilgilere göre bu yöntemin zayıf yönleri şu şekilde özetlenebilmektedir (Wegmann, 2009, s. 7).

- Görüşme ve özleme süreci zaman alıcı ve maliyetlidir. Örneğin, Kaplan ve Anderson, Houston merkezli tente üreticisi Hendee şirketleri tarafından kullanılan FTM sistemini anlatmaktadır. FTM yazılımının şirket için 150 faaliyet, 10.000 sipariş ve 45.000 öğenin maliyetini hesaplamasının 3 gün sürdüğünü açıklamaktadırlar.
- FDM modeli için gerekli bilgilerin geçerliliği öznel ve zordur. Sonuç olarak, bazen karar verme sürecini ve firmanın stratejisini netleştirememektedir.

- Elde edilen bilgilerin saklanması, işlenmesi ve raporlanması pahalıdır.
- Birçok FDM modeli yerel kalır ve ortak ticari karlılık fırsatlarına ilişkin entegre bir görünüm sağlamamaktadır. Özellikle hizmet sektörlerinde çok sayıda başarısızlık derlenmiştir.
- FDM modelini değişen koşullara uyarlamak kolay değildir.
- Kullanılmayan kapasitenin göz ardı edilmesi nedeniyle modelin teorik olarak eksik kalması.

Tüm bu eleştiriler ve dezavantajlar nedeniyle, geleneksel FDM'nin dezavantajlarını ortadan kaldırmak için Kaplan ve Anderson tarafından Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZDFTM) yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntem, hem daha kolay bir FDM yönteminin oluşturulabilmesini, hem model yapısındaki değişimlerin kolaylıkla güncellenebilmesini, hem de kapasitenin belirlenip dinamik şekilde faaliyet maliyetlerine yansıtılabilmesini sağlamaktadır. Bununla beraber, duruma göre değişen faaliyet etkeni, maliyet oranlarının hesaplanabilmesine olanak sağlamaktadır.

Şirket tarafından gerçekleştirilen tüm faaliyetler için zamana bağlı maliyet oranı hesaplanmaktadır. Müşteri veya ürün gibi maliyet faktörlerinin hesaplamaları, operasyonel faaliyetler ve iş süreçlerinin simülasyonu sonucunda oluşturulan faaliyet maliyet denklemlerine göre yapılmaktadır.

FTM sisteminin dünyada kullanılma oranı ortalama olarak %20-%25 arasında seyir göstermiştir. Araştırmalarda gözlemlenen diğer sonuçlara göre, FTM sisteminin uygulama maliyetinin yüksek olması, karmaşık bir yapıya sahip olması ve birden fazla dağıtım ölçütü kullanması sebebiyle eleştirilere maruz kaldığı vurgulanmıştır. FTM sisteminin eleştirilen yönlerine çözüm getirebilmek amacıyla Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZDFTM) sistemi geliştirilmiştir. ZDFTM sistemi, kolay kurulum güncellenebilen, daha doğru ve daha anlamlı maliyet bilgisi sunabilen, karmaşık bir yapıdan uzak durarak tek bir dağıtım ölçüsü kullanan bir maliyetleme sistemidir. ZDFTM sistemini FTM sisteminden ayıran en önemli özellik ise kapasite konularına getirdiği açıklıktır. ZDFTM sistemi, kullanılan ve kullanılmayan kapasiteyi ayırıştırarak maliyetleri daha anlamlı hale getirmekte ve atıl kapasite konusunda yöneticilere önemli bilgiler sunmaktadır (Aktaş & Özata, 2017, s. 235).

1980'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen FTM, 20. yüzyılda yönetim muhasebesi tarafından icat edilen en önemli yöntem olarak kabul edilmiştir. Ancak zamanla, FTM sisteminin karmaşık yapısı ve uygulanmasının ve sürdürülmesinin zorluğu, bu maliyetlendirme sistemini sürekli değişen teknolojiler için en son verimli maliyetlendirme sistemi olamayacak hale getiriyor. ZDFTM sistemi, FTM sisteminin bu zorluklarını aşan, daha basit, daha doğru ve anlamlı maliyet bilgisi sağlayan, uygulaması ve güncellemesi daha kolay bir maliyet sistemi arayışına başladığı için bu doğrultuda geliştirilmiştir (Wegmann, 2009, s. 7).

Aşağıda, dünyada çeşitli ülkelerde FTM'nin uygulanma düzeyi ve uygulamada karşılaşılan sorunlara ilişkin yapılan çalışmalara yer verilecek, FTM'nin neden yaygınlaşmadığı ve ZDFTM'nin ortaya çıkışının temelleri belirlenmeye çalışılacaktır (Aktaş & Özata, 2017, s. 235).

3.2. Zamana Dayalı FTM Yönteminin Geleneksel FTM'den Farkı

FTM yaklaşımı son 15 yılda yöneticilere tüm gelirlerin iyi olmadığını ve tüm müşterilerin karlı müşteriler olmadığını göstermiştir. Ancak geleneksel FTM sistemlerinin uygulanması ve güncellenmesinin zorluğu nedeniyle, böyle bir yöntem yaygın olarak kullanılmamıştır. Zamana Dayalı FTM yöntemi bu sorunları çözerek, uygulanması ve güncellenmesi çok daha kolay olan şeffaf ve ölçeklenebilir bir sistem sağlamaktadır. Bu yöntem şirket bünyesindeki veri tabanlarından her bir siparişin, sürecin, tedarikçinin, ürünün ve müşterinin belirli özelliklerini kullanarak kapasiteyi dinamik olarak hesaplamamızı ve bunu işletme maliyetlerine yansıtılabilmesine imkân tanımıştır (Saban & İrak, 2009).

Ayrıca geleneksel FTM modelinde kaynak maliyetleri, ürün ve hizmetlere fiili kapasite kullanılabilirliğe göre dağıtılır. Zamana Dayalı FTM yaklaşımında, kapasite ölçümü için gerçek (mevcut) kapasite esas alınmaktadır (Bengü, 2010, s. 214-215).

Bu nedenle maliyet, ürün veya hizmet için harcanan fiili süreye göre çıktıya tahsis edilir, ancak atıl kapasite ile ilişkili maliyet dönem kaybına dâhil edilir ve ürün veya hizmetin maliyetine yüklenmez. Ek olarak geleneksel FTM modeli için bir maliyet faktörü olarak gerekli faaliyetlerin sayısı dikkate alınır. Örneğin, müşteri siparişleri, kurulumlar, montajlar, üretim döngüleri vb. Zaman tabanlı FTM sistemleri ise elde edilen faaliyet için gereken süreyi hesaplamak için bir maliyet faktörü (sürücü) veya “zaman faktörü” kullanır. Örneğin, kurulum süresi, malzeme taşıma süresi, doğrudan çalışma süresi, makine süresi vb. Zaman katsayıları, geleneksel modellerde kullanılan maliyet katsayılarından daha doğrudur, ancak bu katsayıların hesaplanması daha zordur (Kaplan & Anderson, 2004, s. 5-6).

3.3. ZDFTM Yönteminin Özellikleri

Yukarıdaki konu başlıklarında bahsedilenler çerçevesinde ZDFTM yönteminin özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Kaplan & Anderson, 2004, s. 1):

- Öngörülebilir, tahmin edilebilir ve hızlı bir şekilde kurulabilir.
- Süreçlerdeki değişikliği, sipariş çeşitliliğini ve kaynak maliyetlerini yansıtacak şekilde kolayca güncellenir.
- Kurumsal Kaynak Planlaması ve Müşteri İlişkileri Yönetimi sistemlerinden alınan verilerle beslenir.
- Sistem, sürece dair tahmini süreyi doğrudan gözlemleyerek modül formunda bunu doğrulayabilir.
- ZDFTM sistemi ile oldukça çok sayıda işlem, tam zamanında kolaylıkla ölçülebilir, hesaplanabilir, teslim edilebilir ve raporlanabilir.
- Sistem, işletme yönetiminin doğru kararlar vermesine yardımcı olmak için atıl kapasiteye dikkat çekmektedir.

ZDFTM Sistemi, var olan modeli genişletmeden ya da değiştirmeden, müşteri siparişlerinin çeşitliliğini karşılamak için zaman denklemlerini kullanır (Öztürk & Alsamarrai, 2019, s. 123).

Bu sistem, işlemler, müşteri grupları, ürün ve hizmet türleri ve süreçleri vs. ile ilgili daha iyi bir maliyet görünürlüğü sağlamaktadır. Çeşitli müşteri tipleri için maliyet profilleri oluşturulmasından dolayı müşteri tipine göre karlılık doğru belirlenmektedir. ZDFTM sayesinde, yöneticilere daha anlamlı maliyet ve karlılık verileri daha hızlı ve az maliyetle sunulabilmektedir.

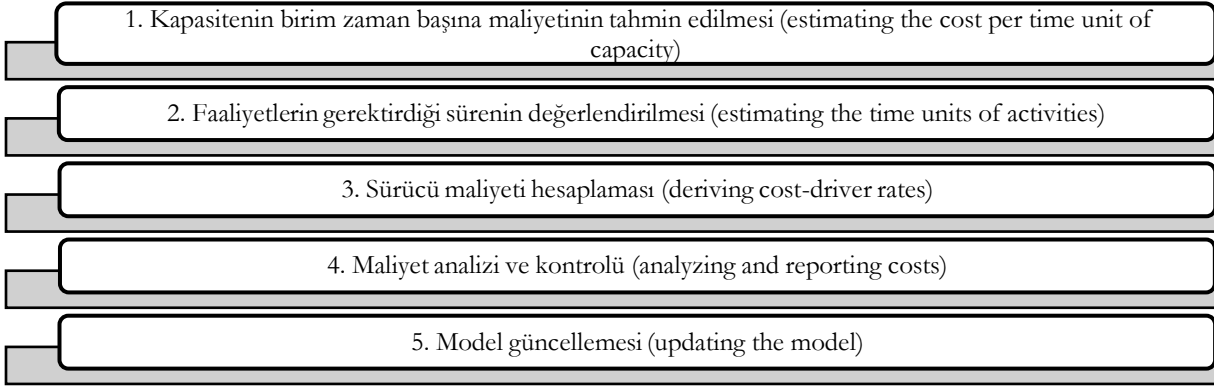
Genel olarak, ZDFTM kullanımının aşağıdaki faydalarından bahsedilmektedir (Kaplan & Anderson, 2004, s. 14-15):

- Belirli bir siparişin maliyeti, işlemlerin, tedarikçilerin ve müşterilerin belirli özellikleri kullanılarak işlemlere ve siparişlere atanabilmektedir
- Mevcut birçok işlemin verimliliğini ölçmek için aylık olarak kullanılabilir. Maliyetleri faaliyetlere yüzde olarak atamak yerine, ZDFTM her faaliyet için birim zaman başına maliyete odaklanarak verimsizliklerin temel nedenini belirlemeye yardımcı olmaktadır (Cengiz, 2011, s. 35).
- Süreç etkinliği ile kapasite kullanımının ölçülmesini sağlamaktadır. FTM modeli, üretim giderlerini tüm kapasiteye dağıtır, böylece atıl kapasite maliyeti göz ardı edilir. ZDFT'nin zamana dayalı yaklaşımı; Atıl kapasitenin maliyetine odaklandığı için daha üstün olarak görülebilmektedir (Cardinaels & Labro, 2008, s. 753) .
- Tahmin edilen sipariş miktarını ve güçlüğünü temel alarak kaynak kapasitesinin bütçelenmesinde; firmalara kaynak taleplerini tahmin etme imkânı vermektedir.
- İşletmelerde, modellere bilgisayar programları ve veri tabanı teknolojileri kullanılarak kolayca adapte edilebilmektedir.
- Model sürdürülebilirliğinin sağlanması hızlı ve ucuzdur.
- Sorunun temel nedenini belirlemek için kullanıcılara ayrıntılı bilgi sağlamaktadır.
- Müşteriler, ürünler, kanallar, departmanlar ve süreçler farklı seviyelerdedir ve çok fazla insan ve sermaye harcaması gerektiren çoğu işletme ve işletme tarafından kullanılabilmektedir (Cengiz, 2011, s. 35).

3.4. ZDFTM Yönteminin Uygulama Aşamaları

Kaplan ve Anderson'un makalesinde açıklandığı gibi bu yöntem birkaç adımdan oluşmaktadır. ZDFTM sisteminin uygulama aşamalarını “Şekil 3.4.1.” gibi sıralamak mümkündür:

Şekil 3.4.1. ZDFTM Yönteminin Uygulama Aşamaları

Kaynak: (Zelinschi, 2010, s. 15)

4. HEDEF MALİYETLEME YÖNTEMİ

Hedef Maliyetleme ifadesi, Japonca “genka kikaku” ifadesinin bir çevirisi olarak Batı literatüründe kullanılmaktadır. Pek çok Japon yazar, “Hedef Maliyetleme” ifadesini çok üstü kapalı olduğu ve “genka kikaku” ifadesinin gerçek anlamını ifade etmediği iddiasıyla eşleştirmektedirler. 1995 yılında Japon Maliyet Topluluğu'nun yıllık toplantısında kavramın “Hedef Maliyet Yöntemi” olarak ifade edilmesine karar verilmiştir (Patrick Feil, 2004, s. 10-11).

İşletme dışı pazar etkenlerine göre belirlenen ve birçok işletme tarafından üzerinde anahtar bir kavram olarak durulan Hedef Maliyetlemenin dünyaca kabul edilmiş bir tanımı olmamakla beraber belirli

bir işletme bu kavramı, olası rakiplerin ve onların ürünlerini araştırır ve daha sonra söz konusu pazarda rekabet edebilecek bir giriş olabilmesi için gerekli olan birim ürün maliyeti belirler. İşte bu maliyet *Hedef Maliyet* olarak adlandırılır (Karcıoğlu, 1997, s. 5).

Hedef maliyetleme yöntemi, ürün kârlılığını en üst düzeye çıkarmak için ürün yaşam döngüsünün başlangıcında (planlama ve tasarımın erken safhasında) uygulanan maliyetleri azaltmak için bir ürünün ana maliyetinin yönetiminde stratejik bir oluşumdur. Hedef maliyetleme yönteminin çeşitli tanımları vardır. Bunların çoğu hedef maliyetleme yönteminin, rekabetçi bir pazarda ana maliyetleri en aza indirmek ve istenen kâr marjına ulaşmak için kullanılan bir aşama olduğunu göstermektedir. Daha genel bir tanımda ise hedef maliyetleme yönteminin, belirli bir kalite ve işlevsellik özellikleri ile istenen bir ürünün hangi maliyette üretileceğini belirlemek için sistematik bir yaklaşım olduğu söylenebilir, böylece öngörülen satış fiyatından beklenen kâr elde edilir (Sharafoddin, 2016, s. 124). Hedef maliyetleme yönteminin farklı tanımlarından bağımsız olarak, pazarın yönelimini temsil ettiği sonucuna varılabilir ve hesaplamının yaşam döngüsü boyunca ürünün veya hizmetin tüm maliyetlerini hesaba katacak şekilde maliyet rekabetçiliği teşvik edilebilir (Pajrok, 2014, s. 156).

Yoğun rekabet ortamında geleneksel maliyet yönetimi ve maliyet artı fiyatlandırma stratejilerinin etkin olmadığı ortaya çıkması ve müşterilerden gelen baskının işletmeleri zorlaması klasik yaklaşımların eleştirilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla klasik maliyet yöntemlerinin yerine müşteri talep ve beklentilerine odaklı yöntemlerin oluşumu teşvik edilmiştir. Ürünlerin kalite ve işlevselliğinden ödün vermeden müşteri beklentilerini karşılayarak pazarda rekabet edebilmek ve maliyetleri düşürmek için 1960'lı yıllarda Hedef Maliyetleme yöntemi ortaya çıkmıştır (Cengiz & Ersoy, 2010, s. 3150) (Cooper & Slagmulder, 1999, s. 23-24). Hedef Maliyetleme, müşteri beklentilerinden ve kaliteden ödün vermeden mamul yaşam seyri boyunca maliyetleri yönetmek ve maliyetleri düşürmek için kullanılan etkin bir Japon maliyet yönetimi tekniğidir. Hedef Maliyetleme, maliyet yönetimi ve kâr planlama sistemi olarak 1960'lardan başlayarak Japonya'da birçok rekabetçi işletme tarafından ürün planlama ve tasarım aşamalarında kullanılmaktadır. Hedef Maliyetleme yönteminin uygulanması Japonya'daki otomobil üreticilerinde başlamış olup, 1980'li yıllarla beraber ABD ve Avrupa'da da yayılmıştır (Hansen & Mowen, 2007, s. 536). Hedef Maliyetleme içeriğinde yalnızca muhasebe ve finans personelinin bulunduğu bir maliyet düşürme yöntemi değildir. Hedef Maliyetleme pazarın talepleriyle işletmenin amaçlarını bir araya getiren, kurum içi ve dışında yaygın bir iş birliği neticesi uygulanabilen bir aşamadır. Bu aşama müşteri beklentilerinin ürün tasarım sürecine yansıtılmasıyla başlayarak ürünün tüm yaşam seyri boyunca devam etmektedir. Hedef Maliyetleme yöntemini uygulayan işletmelerde, artan müşteri memnuniyeti ve düşük maliyet ortaya konulmaktadır. Özellikle montaj odaklı endüstriler, Hedef Maliyetleme uygulamasıyla en fazla değeri elde etmekte ve üretim maliyetlerini azaltmaktadır (Cooper & Slagmulder, 1999, s. 33).

4.1. Hedef Maliyetlemenin İlkeleri

Hedef Maliyetleme, müşterilerin isteklerini ve işletme amaçlarını birbiriyle ilişkilendirerek, ürünleri müşterilerin istediği kalitede ve zamanda düşük maliyetle tasarlayıp sunuş aşamasıdır. Bu bağlamda klasik maliyet esaslı fiyatlandırma yöntemlerinden daha fazla zaman gerektiren bir aşama olsa da üreticiler fiyat, kalite ve işlev açısından müşteri beklentilerine uygun üretim yapabilmektedir. Dolayısıyla Hedef Maliyetleme yaklaşımı, fiyatın pazarda belirlendiğine ve hedef kârın işletmelerin hedef maliyeti karşılayacak biçimde ürün tasarlayıp satması halinde elde edilebileceğine dayanmaktadır (Helms, Etkin,

Baxter, & Gordon, 2005, s. 49). Hedef Maliyetlemenin altı önemli ilkesi bulunmaktadır (Swenson, Ansari, Bell, & Kim, 2003, s. 12):

- Fiyat odaklı maliyetleme; pazar fiyatları hedef maliyetleri belirlemek için kullanılır.
- Müşteriye odaklanma; müşterilerin üründe ihtiyaç duyduğu kalite, maliyet ve zaman aynı zamanda üretim kararlarına dâhil edilerek maliyet analizine öncülük eder.
- Tasarıma odaklanma; maliyet denetimi üretim ve süreç tasarım aşamasında gerçekleşmektedir. Bu sebeple ürünün mühendislik aşaması üretim başlamadan önce gerçekleşmeli, yeni ürünler düşük maliyetlerle pazara tanıtılabilmelidir.
- Çapraz işlevsel katılım; çapraz işleve sahip ürün ve süreç ekipleri, ürün tasarımından ürünün pazara sunumuna kadar her şeyden sorumludur.
- Değer zinciri katılımı; değer zincirinin tüm üyeleri (yöneticiler, muhasebeciler, tasarımcılar, tedarikçiler, distribütörler, hizmet sağlayıcılar ve müşteriler) Hedef Maliyetleme aşamasına dâhil edilir.
- Ürün yaşam döngüsüne odaklanma; Hedef Maliyetleme, bir ürüne sahip olmanın tüm yaşam döngüsü maliyetlerini dikkate almaktadır. Yaşam döngüsü bir müşteri bakış açısından; ürünün kullanma, onarım ve elden çıkarma maliyetlerini düşürmeye odaklanır. İlâveten ürün geliştirme, üretim, pazarlama, dağıtım, destek, hizmet ve elden çıkarma maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

4.2. Hedef Maliyetlemenin Amaçları

Hedef Maliyetlemenin temel amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kaya, 2010, s. 316):

- İşletmenin tamamının pazarla uyumlaşmasını sağlamak,
- Pazarın talep ettiği kaliteyi gerçekleştirmek,
- Yeni ürünleri tam vaktinde piyasaya takdim etmek ve
- Maliyet, kalite ve işlevsellik arasında en uygun bileşim sağlayarak ürünleri piyasaya tanıtmaktır.

4.3. Hedef Maliyetlemenin Önemi

Küresel pazarlarda geçerli olan küresel rekabet şartlarında işletmelerin devam edebilmeleri hususunda; kalite, maliyet (fiyat) ve zaman (hız) ile müşteriye hizmet boyutunda rekabet yeteneğine sahip olmaları ve rekabet edebilme yeteneklerini devamlı olarak geliştirmeleri gerekmektedir. Geçmişte maliyet, kalite ve zaman faktörlerinden herhangi iki tanesi işletmenin yaşam mücadelesinde yeterli olurken; bugünün şartlarında üç faktörün bir araya gelmesiyle işletmeler önemli rekabet avantajı sağlayabilmektedirler. Bu noktada bu faktörlerden bir tanesi olan maliyet faktörünün öneminde; küresel rekabet koşullarında yoğun maliyet baskısını yaşayan işletmelerin rekabet gücü elde etmeleri ve rekabet edebilmeleri için düşük maliyetli üretim yaparak, düşük fiyattan satmaları gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Porter'ın geliştirdiği maliyet liderliği stratejisiyle işletme pazar payını dolayısıyla karlılığını, daha da önemlisi işletme değerini artıracaktır. Bu da beraberinde maliyet

yönetiminin stratejiye ve pazara dayalı olarak tekrar düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmakta ve stratejiye ve pazara dayalı maliyet yönetimi olan Hedef Maliyetlemenin önemini ortaya koymaktadır (Ceran, 2002, s. 28-30).

4.4. Hedef Maliyetlemenin Özellikleri

Hedef Maliyetlemenin özellikleri aşağıdaki gibi maddeler halinde numaralandırılabilir (Alagöz, Yılmaz, & Ay, 2005, s. 48):

- Ürün plânlama ve tasarım aşamalarında kullanılır,
- Müşteri odaklı bir yöntemdir ve hedeflenen maliyet pazar tarafından yönlendirilmektedir,
- Stratejik bir maliyet yönetim sistemidir,
- Ürünün yaşam seyri üzerinde ilk safhalarda uygulanan bir maliyet yönetimidir,
- Maliyet plânlamasıdır, maliyet denetimi değildir,
- Maliyetlerin ortaya çıkmadan önce yönetimi ilkesine dayanır,
- Mühendisleri, ilgilileri ve çalışanları ürün, teknoloji ve tasarımın maliyet etkilerini araştırmaya yönelik olarak etkileyen bir yöntemdir ve
- Bütün işletme dallarını bir arada birleştiren bir takım yönetimidir.

4.5. Hedef Maliyetlemenin Avantajları ve Dezavantajları

Hedef maliyet yönteminin iyi bir biçimde uygulanması; maliyetlerin düşmesine, kalitenin artmasına ve piyasaya giriş süresini azaltmaya yardımcı olarak işletmelere pazarda rekabet açısından bazı avantajlar yaratır. Bununla beraber hedef maliyetlemenin işletmelere sağladığı avantajları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Kaya, 2010, s. 326-327):

- İşletmede maliyet düşürme hedefinin olması çalışanların bu amaca yoğunlaşmasına sebep olur,
- Hedef maliyet doğrultusunda işletmenin tümünün aynı amaca ulaşmaya çalışması bölümler arası iş birliğini geliştirir,
- Hedef maliyet, işletme bütçesinin hazırlanmasına ve bütçe ile ilgili amaçlara erişmelerine yardımcı olur,
- Hedef maliyet düzeyi uygun bir biçimde tespit edilirse çalışanları motive eder,
- Hedef maliyet sisteminde müşterilerin istek ve arzularının önemi vardır,
- Hedef maliyetin belirlenerek bu amaca erişilmeye çalışılması işletmenin rekabet gücünü artırır,
- Hedef maliyet, tüketici istekleri doğrultusunda ürünün fonksiyonları ve hizmet potansiyeli analiz edilerek maliyetlerin düşürülmeye çalışılması girişimciliği ve yeniliği cesaretlendirir. Dolayısıyla maliyet açısından verimli ürünler meydana çıkarılır.

Hedef maliyetlemenin işletmelerde kullanılması esnasında, işletme fonksiyonları arasında sorumluluğun paylaştırılmaması ve ürün tasarım aşamasında tedarikçilerin göz ardı edilmesi bazı dezavantajları oluşturur (Doğan, 1998, s. 206). Bunlar:

- Ürünlerin geliştirilmesinin uzun vakit alması, pazar yapısının karmaşık olması, fonksiyonlar arası çatışmaların meydana gelmesi ve çalışanlar ile tedarikçiler üzerinde hedef maliyete erişmek için yapılan baskının yarattığı stres neticesi işten kopma ya da çıkmalara sebep olabilir,
- İşletmelerde bölümler arası işbirliğinin sağlanamaması sebebiyle işletme içi fonksiyonlar arasında bir çatışma çıkarabilir,
- İşletmelerde üretilen ürünlerin maliyetlerinin, fiyatlarının, üretim hacminin ve diğer faktörlerin tahmininde doğruluk derecesinin düşmesi hedef maliyetlemenin etkinliğini azaltır,

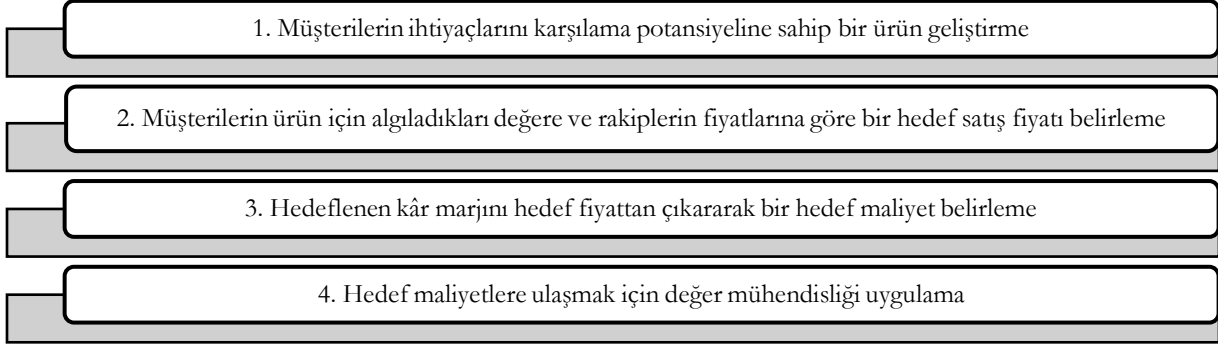

- Müşteri istek ve arzularının devamlı değişmesi, hedef maliyetlemenin mecburi olarak uygulanması gereken aşamalarının gerçekleştirilmesinde ve denetiminde bazı güçlüklerin yaşanmasına sebep olabilir.

4.6. Hedef Maliyetlemenin Uygulama Aşamaları

Hedef Maliyetleme uygulaması 4 aşamadan oluşmaktadır. Bunlar “Şekil 4.6.1.”de gösterilmiştir:

Şekil 4.6.1. Hedef Maliyetlemenin Uygulama Aşamaları

Kaynak: (Maher, Stickney, & Weil, 2008, s. 226)

5. STRATEJİK YÖNETİM KARARLARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

Stratejik yönetim kararları açısından Hedef Maliyetleme ile Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme yöntemleri karşılaştırabilmek için stratejik kararları anlamakla başlamak gerekmektedir. Stratejik Kararlar: şirketin kendisini harekete geçirdiği kaynaklardan maksimum kâr elde edecek şekilde bir pazarda nasıl konumlanacağını belirlediğinden şirketi uzun bir süre taahhüt etmektedir. Daha detaylı bir şekilde bakılırsa 20. Yüzyılın ikinci yarısında *stratejik yönetim, operasyon ve yönetim* gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. O zamanlarda anlamı üzerinde bir fikir birliği olmasa da strateji, bir işletmenin çevre ile olan ilişkisini uzlaştırarak rakiplerine karşı avantaj elde etmek için kaynakları harekete geçiren bir anlam taşımaktadır. Peter Drucker, stratejik yönetimin ana görevinin misyonunu düşünerek ve “Bizim işimiz nedir ve ne olmalı?” diye sorular sorarak, belirlenen amaçlar doğrultusunda belirlenen kararların yarınki sonuçları vermesini sağlamak olduğunu söylemiştir. Bir işletme stratejisinin tanımı yönetim işlevlerinden yalnızca biridir. Stratejik yönetim kararları, neredeyse tüm yönetim fonksiyonlarından daha önce gelmektedir. Stratejik yönetim ve stratejik yönetim süreci; organizasyonun ne yapması, nerede yapması gerektiği ve nereye gideceği üzerinde kararlara ulaşmayla ilgilidir. Stratejik yönetim yaklaşımı; belirsizlik, değişim ve yüksek risk ortamında büyük bir önem kazanmaktadır. Bununla beraber stratejik yönetim, niteliksel ve niceliksel belirsiz koşullar altında bilgiyi organize eden ve etkili kararlar veren bir yöntemdir. Bu kararlara dayanarak, yöneticilere proaktif kararlara kıyasla yaratıcı ve sezgisel bir düşünme biçimi sağlamaktadır. Sezgiler bazen kendine özgüdür, soyuttur ve dikkate alınması gereken bir gerçektir. Stratejik yönetim, çevreyi değerlendirme ve geleceği tahmin etme fırsatı sağlar. Böylece işletmenin nasıl hareket edeceğine ve ne yapacağına hazırlanmak için bir fırsatı hazır olacaktır. İşletme rakiplerine ve riske karşı bilgi sunarak riskten korumaktadır. Ayrıca tehlikede olmaktan da kurtarır. Stratejik yönetim; koordinasyon sağlamada ortak bir hedef oluşturarak, işletmenin alt bölümlerinin birbirlerinden ayrılarak, farklı amaçlara yönelmesine engel olur (Güçlü, 2003, s. 70-75).

Bu bilgilerden sonra “Tablo 5.1.”de iki maliyetleme yöntemleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 5.1. ZDFTM ve Hedef Maliyetleme Yönteminin Karşılaştırılması

Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi	Hedef Maliyetleme Yöntemi
Maliyetleri her bir faaliyet için oluşturulmuş çok sayıda maliyet havuzunda toplar.	Rekabetçi fiyat, temel maliyet planlamasının bir parçası olarak kabul edilir.
Ürünlerin üretilmesi için kullanılan faaliyetler üzerinde yoğunlaşmaktadır.	Maliyetleri belirleyen satış fiyatıdır.
Maliyet sürücülerini önemli faaliyet maliyetlerini etkileyen faktörlerin açıklanması için kullanılmaktadır.	Tasarım, maliyetleri düşürmede önemli bir faktördür.
Maliyetlerin dağıtımında faaliyet maliyetlerinin maliyet taşıyıcılarını kullanır.	Müşteri verileri, maliyet düşürme için bir kılavuz olarak kabul edilir.
Birimlerin sayısı ile etkilenmeyen bazı maliyetlerin varlığını kabul eder.	Takım çalışması ve çoklu yetenekler dikkate alınır.
Daha doğru bilgi sağlayan maliyet taşıyıcılarına dayalı olarak sıralama yapabilir.	Açık bir yöntemdir ve değişkenlerin yöntem üzerindeki etkileşimli işlevini ya da dış etkisini dikkate alır.
Kaynak kullanımında esas alınan kapasite ölçüsü pratik (kullanılabilir) kapasitedir.	Ürün tasarımından önce malzeme ve ekipman tedarikçileri yer alır.
Gerçekleşen faaliyetler için gerekli zamanın hesaplandığı maliyet etmeni (sürücüsü) yani “zaman etmeni” kullanılmaktadır.	Değer mühendisliği bu yöntemde ön şart olarak kullanılmaktadır.

Kaynak: (Paksoy, Atabey, & Yılmaz, 2020, s. 331)

6. SONUÇ

ZDFTM yaklaşımı FTM sisteminin avantajlarını kaybetmeden daha yeni, gelişmiş, basitleştirilmiş ve daha ucuz bir yöntem haline gelmektedir. ZDFTM sistemi FTM sistemine göre daha az kurulum süresi, daha basit ve daha esnek bir yöntemdir. Bu nedenle ZDFTM yönteminin maliyeti hesaplaması, maliyetleri düşürmesi açısından FTM yönteminden daha etkili olacaktır. Dolayısıyla stratejik yönetim kararları alırken daha avantajlı bir yaklaşım olduğunu düşünülmektedir. Stratejik yönetim kararları verirken ZDFTM yaklaşımı kullanıldığında, geleneksel maliyet yöntemi ve FTM yönteminden daha kısa sürede gerçekleştirileceğinden dolayı, ZDFTM yönteminin kullanılması ile maliyetler ve dolayısı ile ürün karlılıkları daha doğru hesaplanacaktır. Bunun sonucunda stratejik yönetim kararları daha doğru ve kısa zamanda verilerek hem yöneticilere hem de müşterilere ilişkileri konusunda daha etkin kararlar almaya olanak sağlanabilecektir. Herhangi bir işletmede, maliyetlerin bilgileri doğru ve güvenilir olmadan hiç etkili stratejik bir karar alınmaz. Yöneticiler maliyetlerin bilgilerine dayanarak karar alabilmektedirler. İster hizmet veren ister mamulü üreten işletmeler, her kuruluşta bir strateji vardır.

Hedef Maliyetleme uzun vadeli bir yöntemdir. Hedef maliyetleme ürünün üretim yönteminden önce yani ilk adımda kullanılır. Bu yöntemde amaç müşterinin istekleri doğrultusunda ürünlerin tasarlanmasıdır. Bu şekilde ilk önce müşterinin istekleri göz önünde bulundurulduğu için fazla maliyetten ortaya çıkmamaktadır.

Stratejik kararlar finanstan üretim aşamalarına kadar; yeni bir ürün geliştirilmesi, borçlanma kararlarının alınması (uzun ve kısa vadede), büyük çaplı yatırımların yapılması ve üretilen bir üründen vazgeçilmesi (bunun nedenleri olarak çok maliyetli olması veya yapılan maliyetin kardan fazla olması gibi) etkilidir. Bu kararların alınması birçok departmanı etkilemektedir ve bu yüzden kararlar alınırken maliyetler önemli bir konudur. Maliyetler söz konusu olduğunda kararların etkin olması için maliyet yöntemlerine başvurulur. Geleneksel yöntemlerin aksine ZDFTM ve Hedef Maliyetleme yöntemleri seçilir.

Stratejik kararlar yalnızca sorunları çözmek için değil işletmenin ilerideki planlarını hayata geçirmek için de uygulanabilir. Yapılan işler bazen ters gidebilir ve şaşırtıcı riskler ortaya çıkar. Çünkü günümüz dünyasında rekabet ortamı gittikçe zorlaşmaktadır. Belirsizliklerden dolayı ileriki adımın ne olması gerektiği işletme için hayati bir karar olabilir.

Sürdürülebilir, yaratıcı ve etkili kararlar almak gereklidir. Fırsatlardan maksimum ölçüde faydalanmanın yoluna ve metodu sonucuna varmak gerekir. Yani koşullar değiştiğinde ileriye öngörmek ve öngörme sonucunda planları değiştirmek gerektirir. Stratejik kararlar özel yöntemler şart olmaktadır. Hangi yoldan gidilmesi ve neler yapılması gerektiği noktasında bu yöntemler işletmelere üst yönetim düzeyinde destek olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R., & Özata, D. (2017). Otomotiv Parçaları Üreten Bir İşletmede Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(1), 234-254.
- Alagöz, A., Yılmaz, B., & Ay, M. (2005). Üretim Maliyetlerinin Düşürülmesinde Hedef Maliyetleme Yönteminin Rolü ve Uygulanabilirliğe Yönelik Bir Araştırma. *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu* (s. 47-51). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Bengü, H. (2010). Faaliyet Tabanlı Bütçelemenin Hedef Maliyetleme Uygulamaları Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 213-233.
- Cardinaels, E., & Labro, E. (2008). - CardinaOn the Determinants of Measurement Error in Time-Driven Costing. *The Accounting Review*, 83(3), 735-756.
- Cengiz, E. (2011). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Arasındaki Farklar-Bir Mobilya Üreticisi Firmada Vaka Çalışması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (50), 33-58.
- Cengiz, E., & Ersoy, A. (2010). A Literature Review of Target Costing In SSCI and SCI&SCI-Expanded Indexes. *Journal of Yasar University*, 19, 3131-3154.
- Cengiz, E., & Ersoy, A. (2010). A Literature Review of Target Costing In SSCI and SCI&SCI-Expanded Indexes. *Journal of Yasar University*, 19, 3131-3154.
- Ceran, Y. (2002). Yeni Bir Maliyetleme Yöntemi Olarak Hedef Maliyetleme (Target Costing) – Pazara Yönelik Hedef Maliyet Yönetimi ve Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Cooper, R., & Slagmulder, R. (1999). Develop Profitable New Products with Target Costing. *MIT Sloan Managament Review*, 40(4), 23-24.
- Doğan, Z. (1998). Maliyet Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Hedef Maliyetleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 197-208.
- Ergin, H., & Elmacı, O. (1999). Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Açılımlar: Stratejik Yönetim Muhasebesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 17-50.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Hansen, D. R., & Mowen, M. M. (2007). *Managerial Accounting*. Oklahoma: Thomson, South Western.

- Helms, M. M., Ettkin, L. P., Baxter, J. T., & Gordon, M. W. (2005). Managerial Implications of Target Costing. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 15(1), 49-56.
- Kaplan, R. S., & Anderson, S. R. (2004). Time-Driven Activity-Based Costing. *Harvard Business Review*, 1-9.
- Karcioğlu, R. (1997). Yeni Bir Yönetim Aracı Olarak Hedef Fiyata Göre Maliyetleme Yöntemi. *Pazarlama Dünyası*, 11(64), 4-8.
- Kaya, G. A. (2010). Hedef Maliyetleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 313-332.
- Kırlıoğlu, H., & Atalay, B. (2014). Hastane İşletmelerinin Maliyet Sorununa Tıbbi Müdahale Gerektirmeyen Çözüm Önerisi: Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Modeli. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 65-89.
- Köse, T., & Ağdeniz, Ş. (2017). Comparison Of The Time Driven Activity Based Costing And Resource Consumption Accounting Cost Methods. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 10 (2), 139-160.
- Maher, M. W., Stickney, C. P., & Weil, R. L. (2008). *Managerial Accounting: an Introduction to Concepts*. Oklahoma: Thomson, South Western.
- Noreen, E. (1991). Conditions under Which Activity-Based Cost Systems Provide Relevant Costs. *Journal of Management Accounting Research*, 3, 159-168.
- Özkan, A. (2006). Sanayi İşletmelerinde Uygulanan Maliyet Muhasebesi Politikalarının Araştırılması: Kayseri Örneği. *Öneri Dergisi*, 7(25), 107-118.
- Öztürk, M. S., & Alsamarrai, S. (2019). Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81, 121-142.
- Pajrok, A. (2014). Application of Target Costing Method in the Hospitality Industry. *Journal of Education Culture and Society*, 2, 154-166.
- Paksoy, Ö. B., Atabey, N. A., & Yılmaz, B. (2020). Denim Kumaş Üreten Bir İşletmede Hedef Maliyetleme Yönteminin Uygulanması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 327-342.
- Patrick Feil, K.-H. Y.-W. (2004). Japanese Target Costing: A Historical Perspective. *International Journal of Strategic Cost Management*, Spring, 10-19.
- Saban, M., & İrak, G. G. (2009). Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemlerinden Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 97-108.
- Sharafoddin, S. (2016). The Utilization of Target Costing and Its Implementation Method in Iran. *Procedia Economics and Finance*, 36, 123-127.
- Swenson, D., Ansari, S., Bell, J., & Kim, I. (2003). Best Practices in Target Costing. *Management Accounting Quarterly*, 4(2), 12-17.

- Wegmann, G. (2009). The Activity-Based Costing Method: Developments and Applications. *The IUP Journal of Accounting Research and Audit Practices*, 1, 7-22.
- Zelinski, D. (2010). Genèse et Évolutions D'une Innovation: La Méthode ABC. La Place de la Dimension Européenne Dans la Comptabilité Contrôle Audit. *HAL open science*, 1-28.

A NEW WAY OF LOOKING AT THE NUMBERS: COST MANAGEMENT SYSTEM IN LEAN ENTERPRISES, “LEAN ACCOUNTING”

Eya HADJ AMEUR ^a

ABSTRACT

^a Yüksek lisans öğrenci, Selçuk üniversitesi, Muhasebe ve Finansman, Konya, Türkiye.

E-posta:

194227031006@lisansustu.selcuk.edu.tr

Nowadays while living in a competitive business world, one of the most basic points with which companies will be able to gain an advantage is the Accounting Systems. Having appeared in the USA in the 80s, the concept of lean management has developed significantly and has been now emerging in various forms. We are talking about lean accounting, lean entrepreneurship or lean startup. And due to the fact that traditional accounting systems cannot adapt to rapidly changing conditions, the number of firms used to compete is getting reduced. Especially in a lean manufacturing company, the use of traditional systems will provide insufficient or even incorrect information. The new modern methods used, because of their complicated structures, are not that suitable for a lean production system. For this reason, it is necessary to create a simple accounting system that supports both lean thinking and can be understood by everyone. This new system, called lean accounting emerging from lean management, will support the transition to lean production in companies, ensure continuous development and, more importantly, accelerate the lean process in all the units of the company. Therefore, in this article we will be explaining this new accounting system, its importance and its positive effects on the company theoretically.

Keywords: Lean accounting, Lean thinking, Lean production, Lean management

JEL Codes: M41

Sayılara Yeni Bir Bakış Yolu: Yalın İşletmelerde Maliyet Yönetim Sistemi, "Yalın Muhasebe"

ÖZET

Günümüzde rekabetçi bir iş dünyasında yaşarken şirketlerin avantaj elde edebilecekleri en temel noktalardan biri Muhasebe Sistemleridir.

80'li yıllarda ABD'de ortaya çıkan yalın yönetim kavramı önemli ölçüde gelişti ve şimdi çeşitli biçimlerde ortaya çıkıyor. Yalın muhasebe, yalın girişimcilik veya yalın Startup hakkında konuşuyoruz. Geleneksel muhasebe sistemlerinin hızla değişen koşullara uyum sağlayamaması nedeniyle rekabetçi firma sayısı azalmaktadır. Özellikle yalın üretim yapan bir firmada geleneksel sistemlerin kullanılması yetersiz hatta yanlış bilgi sağlayacaktır. Karmaşık yapıları nedeniyle kullanılan yeni modern yöntemler, yalın bir üretim sistemi için uygun değildir. Bu nedenle hem yalın düşünmeyi destekleyen hem de herkes tarafından anlaşılabilen basit bir muhasebe sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Yalın yönetimden çıkan yalın muhasebe adı verilen bu yeni sistem, şirketlerde yalın üretime geçişi destekleyecek, sürekli gelişmeyi sağlayacak ve daha da önemlisi şirketin tüm birimlerinde yalın süreci hızlandıracaktır. Bu nedenle, bu makalede bu yeni muhasebe sistemini, önemini ve şirket üzerindeki olumlu etkilerini teorik olarak açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Yalın muhasebe, Yalın düşünce, Yalın üretim, Yalın yönetim

JEL Kodları: M41

1. INTRODUCTION

We need to go back to the early 1970s to understand the history of Lean management. It was at this time that Toyota Group engineers studied the Ford technique and decided to gamble on a synthesis of continuous production and diversity without increasing costs or delays. Toyoda (the president of Toyota) researched industrial methods based on F.W. Taylor's scientific organization of work, which was established by the Americans during the war, with the help of engineer Taiichi Ohno.

Toyoda and Ohno concentrated their efforts on removing any activity that did not offer value to the customer's sight. They translated Henry Ford's manufacturing practices and Edwards Deming's statistical quality control theories into Japanese culture, resulting in the Toyota Production System (TPS), often known as the Lean System. The Toyota Production System is a collection of procedures and practices targeted at increasing productivity while also improving quality and reliability. This was the beginning of the waste removal, lean manufacturing, and continuous improvement approaches. Despite minimal financial resources, this technique immediately paid off.

We'd seen that Lean management isn't just invited to Toyota's facilities. The system, known as Lean Engineering, is used in design and engineering offices, as well as on the production and development lines. The latter has set a goal for itself to produce goods that fulfill customers' needs while also providing a superior performance/price ratio.

By the end of the 1990s, Lean management had had enough of the industry's typical activities. Lean management is now used in industrial businesses' support and administrative tasks. Insurance and banking are examples of service businesses where this is true.

The basic purpose of Lean Management is to increase customer value by identifying ways for employees, suppliers, and customers to collaborate more effectively while also promoting more fulfilling work for all parties involved.

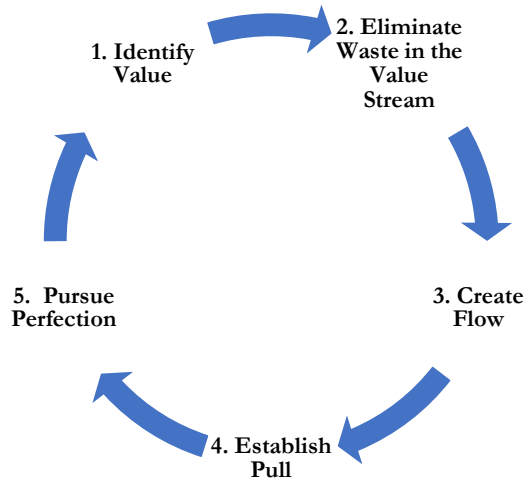
The advantages of Lean are undeniable now, and the methodology has spread beyond manufacturing to include most of the organizations.

2. MANAGEMENT AND MANUFACTURING ENVIRONMENT IN LEAN ENTERPRISES

2.1. Lean Thinking

Obviously, the Lean concept arose from Ford and Toyota's manufacturing techniques, but it has recently altered the world of knowledge labor and management. What exactly do we mean when we say "Lean"?

Figure 1. The Five-Step Thought Process for Guiding the Implementation of Lean Techniques.

Source: Thangarajoo ,2015, p. 4

To begin with, as we see in figure1, "Lean" refers to a set of management and organizational ideas and practices, but it is first and foremost a business strategy based on five principles forming a lean thinking model which will be explained below: (Koskela ,2004, p. 26)

2.1.1. "Lean Thinking Model"

Make operations more efficient by detecting and removing waste, as well as knowing and organizing to fulfill customer expectations. These are the key goals of Lean Thinking, as defined by the Lean approach based on the concepts listed below: (Koskela ,2004, p. 26)

- a. **Identify Value:** It all starts with recognizing and adding value to your customers. That is, it clearly defines the value of a certain product or service from the perspective of the end client, while also ensuring the eradication of any secondary waste-producing processes. (P.Womack,& T.Jones ,2003, p.16)
- b. **Eliminate Waste in the Value Stream:** Concentrate on what generates the value for which the business client is willing to pay. This value generation is supported by the entire firm. Value Stream Mapping is a mapping method that visualizes all phases in a Value Stream from conception through delivery of the product, service, and/or experience that the consumer wants. The idea is to identify every step that does not provide value and then figure out how to get rid of them. (Thangarajoo,2015, p. 4)
- c. **Create Flow:** Organize the flow of value to make it synchronized, guarantee that production works smoothly without interruption or waiting, and minimize all superfluous losses; the required losses can be decreased. (Aziz & Hafez ,2013, p. 684)
- d. **Establish Pull:** To establish attraction, the firm must focus on satisfying client demand in this step. This is accomplished by paying close attention to time, strategizing, and comprehending the client's requirements. You can schedule production around your customer's needs if you know when they'll need your product. (Thangarajoo,2015, p. 4)

- a. **Pursue Perfection:** Continuous improvement, which seeks for optimization and persistent discipline, is the foundation for pursuing perfection. There are three options for change: (Čiarnienė & Vienažindienė, 2012, p. 729)

- **Innovate:** to come up with a novel idea.
- **Imitate:** to reintroduce something that has already proven successful elsewhere.
- **Ongoing Improvement Step by Step:** Begin with the current condition and gradually improve it, ensuring that each change is a positive one.

To summarize, lean thinking is a business strategy. This concept was first implemented by Ford, and after studying Ford's methods, Japanese manufacturers adopted these techniques to make it more popular, resulting in it reaching the majority of industries and organizations around the world. As the name implies, lean thinking is also a mindset.

The foundation of Lean Thinking is the optimization of flow. The goal is to improve the flow by addressing anything that may cause value-added operations to be disrupted or hampered. This applies to both production and logistical and administrative flows in industry. Lean thinking's function is to define value, highlight value-creating actions to add value, and constantly implement these activities as requested, with the goal of steadily increasing their effectiveness. The purpose of lean thinking is to eliminate waste. (Kocamiş ,2015, p.6)

2.2. Lean Manufacture or “Lean Production”:

The Toyota Production System is known as Lean Manufacturing in the West. The foundation of lean production is the elimination of waste in processes. Lean does not seek to minimize the number of people; rather, it seeks to enhance capacity while lowering costs and shortening cycle times. (Alves et al. ,2014, p. 1)

2.2.1. Definition

Lean manufacturing, also known as Lean Production, is a production strategy based on the philosophy of optimizing productivity while eliminating waste, enhancing creativity, producing customer value, and continually improving processes. As a result, implementing lean thinking ideas, processes, and tools is thought to be the best way to attain such objectives. (Alves et al. ,2014, p. 1)

Lean is defined by Womack and Jones as a method of doing more and more with less and less: less human labor, less equipment, less time, and less space, all while getting closer to giving customers exactly what they want. Simply said, lean manufacturing is the practice of enabling individuals at all levels of an organization's structure to discover and eliminate waste in order to constantly improve the value supplied to consumers. (Bhardwaj et al., 2016, p. 62)

2.2.2. Benefits of Lean Production:

Regardless of the company's internal or external circumstances, lean production always attempts to eliminate industrial waste. According to different perspectives, the reasons for this range from increasing profits to providing benefits to customers. Regardless of the primary objectives, lean manufacturing has four major benefits: (Ferdousi & Ahmed,2009, p. 109)

- a) **Eliminate Waste:** Costs, deadlines, and resources are all affected by waste. It depletes a product or service's value. In other words, waste wastes energy and money while providing no value to the user. Process waste reduction improves process speed and quality. The organization will be able to

remove waste thanks to the lean manufacturing approach, which will result in improved output at cheaper costs.

- b) **Improve Quality:** In order to remain competitive in the market, companies frequently employ the lean manufacturing method. They must always fulfill the changing demands and needs of clients to attain this goal. By using overall quality management, you can match their expectations and standards while also focusing on quality improvement.
- c) **Reducing Costs:** Lean production enables a corporation to minimize overproduction, resulting in the elimination of time and material waste, storage and warehousing costs, and employees wasted on inefficient tasks.
- d) **Reducing Time:** Time is money, thus squandering it on unproductive working procedures is a waste of money. Furthermore, in the industrial industry, using time management tactics to provide value by increasing efficiencies is regarded as critical. The lean production strategy ensures this time management by focusing on more efficient methods that reduce lead times and allow goods and services to be supplied faster.

19.

2.2.3. Disadvantages of Lean Production:

Most manufacturers who use Lean believe in its positive impact on its production process and the added value that it will ensure to its customers. But this doesn't mean that the lean strategy is perfect. Evidently, Lean production also has its shortcomings. However, Lean manufacturing advantages generally outweigh the disadvantages making it an ideal approach to modern manufacturing: (Čiarnienė & Vienažindienė, 2012, p. 730)

- a) **Equipment or Labor Failure:**

One of the major drawbacks of lean manufacturing is that there is very little room for error. Failure of equipment or labor can generate substantial inconsistencies because if equipment breaks down or the company requires more labor than expected for specific processes, the company risks losing its targeted efficiency advantages. Workers at other mass production facilities, on the other hand, simply switch to another piece of equipment if one breaks down. In lean, if a machine breaks down, it must be repaired right away because there are usually no other resources available to complete the task.

- b) **Negative perception by staffs**

Adopting lean manufacturing procedures places a premium on effective human resource management in order to improve production efficiency and product quality. Employees may become frustrated and reject the new approaches, which might be harmful. If managers are unable to support and convince the move from one strategy to another, this new approach may depress personnel, reversing their positive drive. As a result, if the organization wants the change to be successful, it must acquire the approval of all those who will be affected.

- c) **Delivery Inconsistencies**

Lean manufacturing might result in delivery variations as a result of equipment and manpower failure. Missed delivery deadlines are a common example of failures caused by a lack of flexibility or margin for mistake. If the company fails to deliver on time with its supply delivery, it may undermine its major customer relationships. Customers will be pushed to the company's competitors as a result of such malfunctions, costing the company money.

3. ACCOUNTING AND COSTING SYSTEMS IN LEAN ENTERPRISES:

Accounting is a crucial aspect of every organization. Many small firms' accounting methods are relatively simple, consisting solely of basic accounting of sales and inventories, as well as any data records required to pay taxes. Accounting, on the other hand, is far more complicated in almost all large firms, due to both economies of scale and complex regulatory accounting requirements. (Ward & Graves ,2004, p. 10)

3.1. Why Do We No Longer Require Traditional Accounting?

Traditional accounting is a set of standards that govern how an organization's financial affairs are reported. These accounting concepts have evolved over time to satisfy the needs of businesses and government regulations. These ideas have become extremely complex, and they frequently give information that is neither relevant nor necessary for running a modern organization. In traditional cost accounting, indirect costs are assigned to specific products. This aspect of accounting is particularly troublesome for businesses that use lean management techniques. The division of the organization into homogeneous divisions gives place to a division of the organization by product line by process with the application of Lean. It's easier to allocate the actual expenses of the many resources employed directly to the product, and there's no need to collect and control as much management data as there formerly was (activities deemed without real added value). (Grasso et al., 2011, p3-5)

By the way, with Lean manufacturing, production is based on consumer demand. It is less critical to have a detailed understanding of resource usage than to know where the expected production is and whether it will be available, complete, and compliant on time. Traditional management issues: Companies commonly utilize financial management and accounting to frame decisions and drive activities, although it is well acknowledged that this does not function well: (Ward & Graves ,2004, p. 8-9)

- Reports are normally produced once a month, which is insufficient for managing everyday activity.
- Financial management manages at a macro level with monetary units (k\$, payroll, costs, etc.), whereas operational piloting controls at a micro level with physical units (number of components, orders, tons, minutes, grams, liters, millimeters, etc.).
- Traditional management reports aim to show that resources are being used efficiently, independent of actual needs or flow logic. This leads to anti-Lean practices, such as inflating stocks in order to get the best local performance.
- Control involves precise mastery of any transaction between entities, whereas traditional management is concerned with analysis of variations. Traditional accounting determines a standard cost for each product that includes a fraction of the fixed expenses defined using distribution keys, which are also prone to disagreement. The majority of the time, these are based on the allocated machine or labor time. This benchmark cost is set for a specific time period, and the variations (actual costs discovered) are analyzed on a regular basis.
- Financial management calculates totals, ratios, and other metrics but is unable to express the concept of flow.
- The cost of things sold is the focus of cost accounting, whereas the cost of goods created is the focus of operational accounting.

Furthermore, implementing Lean principles reduces inventory, which impoverishes the company according to traditional accounting, frees up time resources (machines, labor), and necessitates less space, storage capacity, etc. Lean Accounting takes these factors into account. Traditional management views excess capacity or the recovery of wasted capacity as a cost to be cut, but Lean (and by extension Lean Accounting) views these capabilities as opportunities and aspects of flexibility. The focus of Lean

approaches is no longer on each "transaction" between entities, but rather on flows within processes. Indicators that represent the effects of measures done on fluidity are required. (Chopra,2013, p.81)

Traditional accounting, in general, does a poor job of highlighting the benefits of Lean, which is especially difficult for operational staff who see actual results on the ground. Accounting and financial management are not particularly relevant to operational managers.

3.2. Concept Of Lean Accounting:

Lean Accounting is the technique that allows Finance to participate in Lean Manufacturing. When a corporation uses Lean manufacturing processes, the need to quickly adjust reporting develops in order to support the new strategy. Lean Accounting is a broad term that refers to and supports lean thinking and production. It is the result of the shift from traditional analytical accounting to strategic cost management that occurred with the development of traditional analytical accounting. (Maskell & Baggaley, 2006, p. 36)

3.3. Lean Accounting Purposes:

The following are some of the goals of lean accounting: (Rosa & Machado, 2013, p. 889)

- Using lean principles and technologies, simplify accounting procedures and management control systems to ensure the construction of an effective control system.
- To enable lean organizational logic-based performance measuring and monitoring.
- Producing and presenting to users appropriate and easily accessible information reflecting the results of lean techniques in short time intervals.
- Encouraging lean transformation throughout the organization and fostering a lean culture by encouraging people.
- Assisting in the decision-making process.

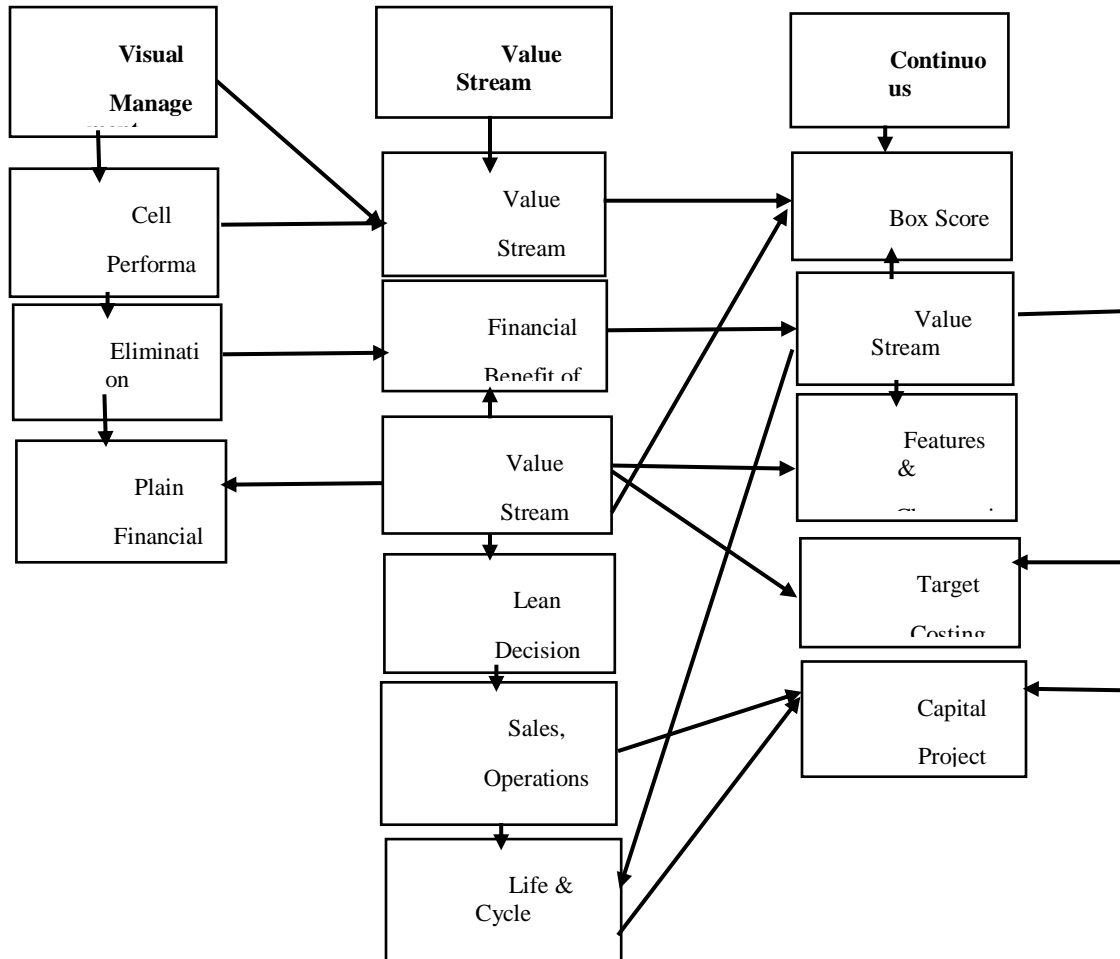
20.

3.4. Lean Accounting Tools:

Lean tools are used to keep financial management while removing the spectacle from the costing process. The reports and procedures of lean accounting actively promote lean transformation. Continuous progress is aided by this information. Individual products, occupations, and processes are not reflected in financial or non-financial reports, but rather the total flow of the value chain. Lean accounting focuses on calculating and understanding the value provided for our customers, and then leveraging that data to better customer interactions, product design, pricing, and Lean improvement.

The following is a summary of Lean accounting's principles, tools, and research:

Figure 2: Tools of Lean Accounting

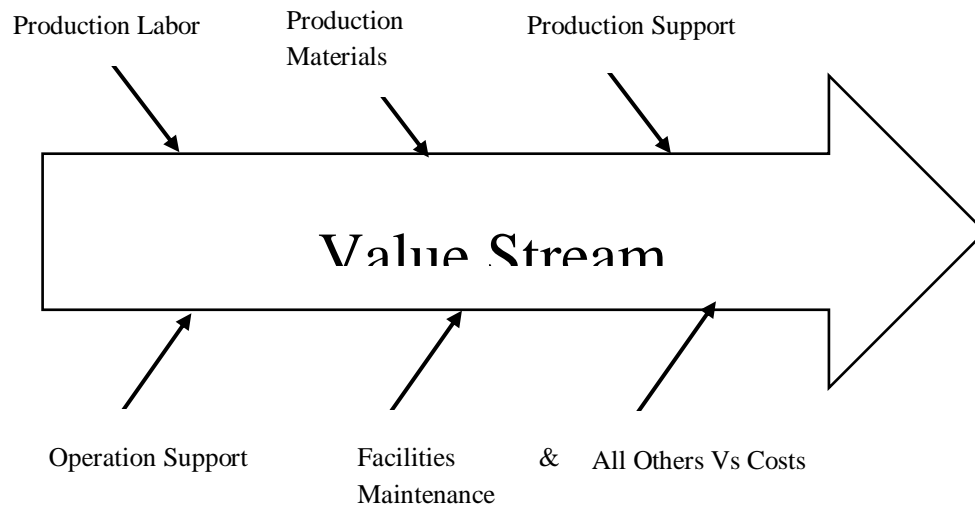
Source: Kocamiş, 2015, p. 9

Visual management is a type of business management that involves communicating important information in the actual workplace. Instead of written instructions, it provides for visual control, labeling and signing, color coding, and other markers. As a result, communication is at the heart of this system. A system like this provides a quality system, operating system, and regulations to everyone in the simplest and most understandable way possible. It allows employees to get feedback as rapidly as possible and find

an immediate remedy by using simple methods to display everyone abnormalities. (Maskell & Baggaley, 2006, p. 38)

The goal of continuous improvement is to improve all of the company's processes. This necessitates concentrating on activities that provide value, particularly those that add the most value to your clients. It's also necessary to get rid of all waste sources. (Grasso et al., 2011, p146)

Figure 3: Value Stream Costing

Source: Ward & Graves ,2004, p. 23

One of the fundamentals of lean manufacturing is the value stream costing approach which is mentioned in the figure 3 above. Costs are not gathered from departments, items, or individual production activities while using the cost system. Costs are instead collected on a weekly basis from the displayed value stream. There are a variety of reasons to take data from the value stream. The most essential of them is that cost and gain data can be extracted from the value stream quickly and easily. A corporation with well-established value stream systems, in particular, may readily collect precise data every week. It is easier to regulate and cut expenditures when information is available in real time. The control is better while the data is being collected because the periods are more frequent. (Ward & Graves ,2004, p. 23)

3.5. Lean accounting advantages:

Managers are the repository of information in the classic "command and control" system, and day workers are not expected to think. As a result, management accountants supply information to managers in order for them to keep track of how well operations are going. In a lean atmosphere, on the other hand, everyone is concerned with innovation and improvement. This means that everyone needs information, and management accountants and managers must act as advisors and facilitators. The move to lean accounting will be easier if there is a culture of cooperation and continuous development rather than a typical command and control culture. (Parzheen, 2014, p.351)

Because financial statements resulting from the adoption of lean accounting are presented in a clear and understandable manner, they can be understood by everyone. It enables the immediate visual

presentation of data. It enables also managers to see the outcomes of financial reports generated by the accounting department as soon as the task is completed, rather than days, weeks, or months later. Lean accounting aids in the transformation of a company. Although accounting reports and methodologies help with lean transformation, the data we get from them encompasses the complete value chain of financial and non-financial reporting, not simply specific products. (Elsukova ,2015, p.87)

This new way of accounting targets customer value directly by connecting performance measurements to value creation drivers and changes to enhance that value. It also provides information for making better lean decisions. Improved revenue and profitability result from these better selections. It also saves time, money, and resources by removing redundant transactions and systems. Moreover, it discusses the financial benefits of Lean improvement efforts and the tactics required to realize those benefits. Last but not least, by offering Lean-focused insights and statistics, it promotes long-term Lean improvement. (Parzheen, 2014, p.352)

3.6. Lean accounting disadvantages:

The temptation of users to utilize non-Lean methods, such as the management of large lot sizes and the development of inventories, is the source of the problems generated by traditional accounting, control, and measurement systems. Resistance to change in the management system and cultural change are the most significant barriers to lean accounting adoption. Lean accounting, unlike the management dashboard, involves both a system and a cultural transformation. Lean accounting's biggest roadblock is cultural transformation. Several barriers to lean accounting implementation have been found among accountants and managers. They could be organizational, educational, personal, or technical in nature. Another disadvantage of lean accounting is the time lost by accountants in developing new information systems required for the execution of the system, which in turn necessitates more information on the manufacturing process, allowing accountants to better understand business operations. For accountants, this might be additional and stressful labor. Because it necessitates significant accounting changes. This is the most significant downside of lean accounting. (Parzheen, 2014, p.359)

4. CONCLUSION:

The goal of Lean Management is to make management processes more efficient by eliminating the least useful tasks (those that do not produce direct value). As a result, this management philosophy entails returning to a leaner management style in order to be more productive. To succeed in the company's Lean process, the lean management approach necessitates the usage of lean production. Lean Manufacturing, on the other hand, entails improving the production system and minimizing or eliminating non-value-adding tasks. This demonstrates the complementary nature of these two principles, which spawned a new concept known as Lean Accounting.

The use of financial tools and methodologies for monitoring suitable operational performance is required for the success of a Lean transformation project (Lean Accounting). Administrative and financial departments are frequently absent from or inadequately involved in the process. As a result, the profits made in the field are not represented in the income statements in a consistent manner. However, meaningful management indicators are required to connect accounting and operational results.

Cost accounting systems that have been in use for a long time are ineffective. They necessitate a great deal of pointless effort, such as data collection and analysis, the creation of pointless reports, and the creation of additional activities with no added value.

Because Lean organizations rely on premises based on mass manufacturing methods, cost accounting or standard expenses might be detrimental. All assumptions about mass production are challenged by lean manufacturing. While mass production relies on extended production runs to achieve economies of scale, Lean focuses on producing things one at a time, or a perfect batch size.

As a result, it's not surprising that cost accounting procedures cause employees to make mistakes, such as outsourcing aspects that should be created in-house. Furthermore, cost accounting methodologies are perplexing and difficult to implement, resulting in erroneous management decisions on critical issues such as make or buy, customer order profitability, product or customer rationalization, and so on.

References

- P.Womack, J., & T.Jones, D. (2003). *Lean Thinking*. U.S.A: Simon & Schuster Inc.
- Rosa, A., & Machado, M. (2013). Lean Accounting: Accounting Contribution for Lean Management Philosophy. *Tourism & Management Studies Journal*, 886-895.
- Alves, A., Kahlen, F.-J., S. Flumerfelt, & Manalang, A.-B. (2014). The Lean Production Multidisciplinary: From Operations to Education. *7th International Conference on Production Research - Americas* , 1-7.
- Aziz, R., & Hafez, S. (2013). Applying Lean Thinking in Construction and Performance. *Alexandria Engineering Journal*, 679-695.
- Bhardwaj, A., Singh, S., & S. Mor, R. (2016). Learning on Lean Production: A Review of Opinion and Research within Environmental Constraints. *Operations and Supply Chain Management Journal*, 61-72.
- Chorpa, A. (2013). Lean Accounting- An Emerging Concept. *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*, 79-84.
- Čiarnienė, R., & Vienažindienė, M. (2012). Lean Manufacturing: Theory and Practice. *Economics And Management*, 726-732.
- Elsukova, T. (2015). Lean Accounting and Throughput Accounting: An Integrated Approach . *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 83-87.
- Ferdousi , F., & Ahmed , A. (2009). An Investigation of Manufacturing Performance Improvement through Lean Production: A Study on Bangladeshi Garment Firms. *International Journal of Business and Management* , 106-116.
- Grasso, L., Baggaley, B., & Maskell, B. (2011). *Practical Lean Accounting: A Proven System for Measuring and Managing the Lean Enterprise*. U.S.A: Productivity Press.

Kocamiş, T. U. (2015). Lean Accounting Method for Reduction in Production Costs in Companies. *International Journal of Business and Social Science*, 6-13.

Koskela, L. (2004). Moving-On — Beyond Lean Thinking. *Lean Construction Journal*, 24-37.

Maskell, B., & Baggaley, B. (2006). Lean Accounting: What's It All About? *Association for Manufacturing Excellence Journal*, 35-43.

Parzheen, S. (2014). Using Lean Accounting in Simplifying and Modifying Financial Reports (Focus on Value Stream) – A practical Study in AL- Hayat Soft Drinks and Mineral Water Company. *Journal of Accounting and Financial Studies*, 343-388.

Thangarajoo, Y. (2015). Lean Thinking: An Overview. *Industrial Engineering & Management*, 1-5.

Ward, Y., & Graves, A. (2004). A New Cost Management & Accounting Approach For Lean Enterprises. *Academia*, 3-43.

ENDÜSTRİ 4.0 UYGULAMALARININ TAM ZAMANINDA MALİYET SİSTEMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yunus CERAN ^a

Zehra ORHAN ^b

ÖZET

^aProf.Dr.,Selçuk Üniversitesi, İşletme, Konya, Türkiye

ORCID:0000-0003-3526-974X

E-posta:

yunuscera@selcuk.edu.tr

^bYüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İşletme, Konya, Türkiye

ORCID:0000-0003-3572-6090

E-posta:

zehra.orhn@gmail.com

Amaç – Bu çalışmada, Endüstri 4.0 uygulamalarının tam zamanında maliyetleme açısından incelenmesi yapılacaktır.

Yöntem – Bu çalışma, literatür incelenmesi şeklinde yapılacaktır.

Bulgular – Tam Zamanında Maliyetleme Sisteminin temel amacı, işletmelerde üretim ve hizmet sürecindeki maliyetlerin minimum düşürülmesi, sıfır stok ve sıfır hata anlayışı, müşteri memnuniyetinin artırılması ve sürekli iyileştirmenin sağlanmasıdır. Endüstri 4.0 uygulamaları ise, hem temel iş süreçlerinde değişimi sağlayıp hem de akıllı ve bağlantılı ürün kavramlarını ortaya çıkarıp gelir yaratıcı, hizmet temelli yeni imkanlar sağlamaktadır. Tam Zamanında maliyetleme sisteminde nesnelerin interneti, akıllı robotlar, sensörler, bulut sistemler, gelişmiş veri depolama ve analiz sistemleri gibi endüstri 4.0 teknolojilerini kullanarak kaynakların etkinliğini ve verimliliğini arttıracaktır ve bunun yanı sıra işletmelerin rakipleri üzerinde üstünlük kurmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç – Endüstri 4.0 uygulamaları, akıllı fabrikalar, otomasyon ve diğer bileşenleri ile tam zamanında maliyetlemenin uygulanmasında oldukça önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Maliyet Muhasebesi, Tam Zamanında Maliyetleme Sistemleri, Endüstri 4.0.

JEL Kodları: M41

Analysis of Industry 4.0 Applications in Terms of Just-in-Time Cost System

ABSTRACT

Purpose – In this study, Industry 4.0 applications will be examined in terms of just-in-time costing.

Methodology – This study will be done in the form of literature review.

Findings – The main purpose of the Just-in-Time Costing System is to minimize the costs in the production and service process in the enterprises, to provide zero stock and zero error understanding, increase customer satisfaction and ensure continuous improvement. Industry 4.0 applications, on the other hand, provide new revenue-generating, service-based opportunities by not only changing basic business processes but also revealing smart and connected product concepts. By using industry 4.0 technologies such as the internet of things, smart robots, sensors, cloud systems, advanced data storage and analysis systems in the Just-in-Time costing system, it will increase the efficiency and productivity of resources, as well as contribute to the superiority of businesses over their competitors.

Conclusions– Industry 4.0 applications make significant contributions to the implementation of just-in-time costing with smart factories, automation and other components.

Keywords: Strategic Cost Accounting, Just-in-Time Costing Systems, Industry 4.0.

JEL Codes: M41

1.Giriş

Tam Zamanında Maliyetleme Sisteminin temel amacı, işletmelerde üretim ve hizmet sürecindeki maliyetlerin minimum düşürülmesi, sıfır stok ve sıfır hata anlayışı, müşteri memnuniyetini artırmaya ve aynı zamanda sürekli iyileşmeye katkı sağlanmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojileri, hem akıllı ve birbiri ile entegre ürün kavramını oluşturması ile daha çok gelir oluşturan ve hizmeti temel alarak yeni imkanlar sunup hem de iş süreçleri içinde farklılaşmayı sağlamaktadır. Tam Zamanında maliyetleme sisteminde nesnelere interneti, akıllı ve otonom robotlar, bulut sistemler, akıllı sensörler, veri depolama ve gelişmiş analiz sistemleri gibi endüstri 4.0 teknolojilerini kullanarak kaynakların etkinliğini ve verimliliğini arttıracaktır ve bunun yanı sıra işletmelerin rakipleri üzerinde üstünlük kurmasına katkı sağlayacaktır. Böylece, Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanarak tam zamanlı maliyetleme sistemlerin uygulamalarını kolaylaştırırken yeni katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmada, Sıfır Stok, Sıfır Hata, Kaban Sistemi, Sürekli Akış Süreci, Poka- Yoke Tekniğinin Endüstri 4.0 açısından değerlendirilmiştir.

2.Endüstri 4.0

Endüstri 4.0 olarak bilinen dördüncü sanayi devrimi, temel dijital dönüşüm hızla ilerlemeye devam etmektedir. Dijital devrim, bireylerin yaşama ve çalışma biçimini temelde yeniden şekillendiriyor ve yapılan çalışmalar bağlamında, Endüstri 4.0'ın sürdürülebilirlik için sunabileceği fırsatlar konusundaki düşüncesi desteklenmektedir. 21. yüzyılın başlarında dünya, dördüncü sanayi devrimine ve yaygın olarak Endüstri 4.0 olarak adlandırılan iş dünyasının dijital dönüşümüne tanık olmuştur. 2011 yılında “Industrie 4.0” teriminin yayınlanmasından bu yana, Endüstri 4.0'ın gerektirdiği dijital dönüşüm, dünya çapında akademinin, sanayinin ve hükümetlerin oldukça dikkatini çekmektedir. 18. yüzyıldaki ilk sanayi devriminden bu yana dünya, giderek artan tüketim talebini karşılamak için sınırlı ve tükenen doğal kaynaklardan daha fazla mal üretme ve olumsuz çevresel ve sosyal etkileri sınırlandırma zorluğuyla uğraşmaktadır. İlk ortaya çıktığında Endüstri 4.0, imalat endüstrisinde ortaya çıkan dördüncü devrim olarak kavramsallaştırılmıştır, fakat bu kavramlaştırma son yıllarda hızla gelişmektedir. Endüstri 4.0 günümüzde akıllı üretimin ortaya çıkışından itibaren bütün dağıtım kanallarından başlayarak bütün endüstriyel ve tüketici pazarlarının dijitalleşmesini içermektedir. Tutarlı bir şekilde, akademi, hükümet ve endüstriyel işbirlikçileri Endüstri 4.0'ı fabrikaların, dağıtım kanallarının ve değer zinciri üyelerinin dijitalleştirilmesi ve akıllı hale getirilmesiyle yakından ilgilenmektedir (Ghobakhloo, 2020).

Sanayileşme, üretimde hayati bir süreçtir ve bilgi teknolojisini benimsemeyen birçok işletme günümüzde sektörleri ve faaliyetleri ne olursa olsun dönüşüme uyum sağlamadıkları sürece rekabet ortamında zorlanacaklardır. Bu nedenle, işletmeler dijital dönüşümün böylece hızlandığı bir iş ortamında Endüstri 4.0'ı benimsemeleri çok önemlidir (Oláh vd.,2020: 1).

Endüstri 4.0, bağımsız, otonom ve birbiri ile etkili şekilde iletişim kuran teknolojilerden oluşan üretim süreçlerinin organizasyonunu tanımlamaktadır. Karanlık veya akıllı fabrikalar olarak da tanımlanan Endüstri 4.0, bilgisayarların yönlendirdiği bu sistemlerde fiziksel süreçlerin tek tek incelendiği, otonom kararlar alabilen kendi kendini örgütlenme mekanizmalarından oluşmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojileri, işletmelerde planlamada, üretimde, operasyonel ve lojistik süreçlerde en yüksek kalite standartlarının yanı sıra işletmelere esneklik ve dayanıklılık da sağlayacaktır. Endüstri 4.0 ile birlikte, maliyetleme, kullanışlılık ve kaynak kullanımı gibi farklı ölçütlerle iyileştirme ve optimizasyon sağlarken, zaman olarak gerçek

zamanlı olarak optimize edilmiş olup ve aynı zamanda otonom optimize olabilen değer zincirlerinin oluşacaktır (Soylu, 2018: 45).

Endüstri 4.0'ın en temel amacı, akıllı sanal-fiziksel sistemleri, İot teknolojilerinin kullanarak akıllı ve yüksek teknolojili fabrikalar oluşturmaktır. Endüstri 4.0 teknolojileri ile birlikte, kendini takip edebilen ve kendini optimize eden üretim sistemleri oluşturulurken dijital verilerin yazılımı ve bilişim teknolojileri sayesinde otonom ve entegre sistemler oluşturulabilecektir. Bunların sonucu olarak endüstri 4.0 teknolojileri, işletmelerin verimliliğin yükselmesine ve verimlilik seviyesinin gün geçtikçe artmasına imkan sağlayacaktır (Thames ve Schaefer, 2016, 13).

2.1.Endüstri 4.0 Bileşenleri

Endüstri 4.0 bir takım bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenler; akıllı fabrikalar, siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, bulut teknolojileri, akıllı ve işbirlikçi robotlar, büyük veri, siber güvenlik, sanal gerçeklik ve 3 boyutlu yazıcı teknolojileridir (Hermann, Pentek ve Otto, 2015).

Endüstri 4.0'ın anahtar bileşeni olan Akıllı fabrika, fiziksel dünyanın sanal dünya ile entegrasyonunu oluşturan, akıllı ve otonom bir şekilde üretimler yapabilen ve veri aktarımının gerçekleşmesini sağlayan makine ve ekipman temelli işletme ortamıdır. Akıllı fabrikalar, hızla gelişen bu dünyada tüketici tercihlerin farklılaşması ve kişiselleşen üretimlerde oluşan yoğun talebe dönüş yapabilmeleri için işletmeler fabrikalarında akıllı üretime dönüşmeleri gerekmektedir. Akıllı fabrikalar, dağıtım döngüsünü ve depolamayı en aza indirmekte, kaynak kullanımını optimize etmekte, kişiselleştirilmiş ürün talebini karşılamakta ve aynı zamanda hızlı ve daha az israfla üretim sistemlerini düzenlemekte, tedarik zinciri içerisinde stok oluşumunu gözle görülür biçimde azaltmaktadır (Wang ve Zhou, 2015:136).

Akıllı üretimin sistemlerinin en önemli unsurlarından biri olan Siber fiziksel sistemler (CPS-Cyber-Physical System); üretimin ana unsurları olan izleme, koordine olma ve denetim ile, hesaplama ve iletişimin birlikte oluşumunu da katarak birleşik teknoloji ile yönetilen sistemlerin tamamıdır. Karma teknoloji fiziksel sistemleri ile siber teknoloji entegre edilerek daha etkili bir hal alması sağlanmıştır. Bununla birlikte, işletmelerdeki makineler ile siber teknolojinin entegre olması nano teknolojiye yönelerek farklılaştırmıştır (EBSO, 2015: 18).

Nesnelerin İnterneti (İot) teknolojisi, tekil tanımlayıcılar ile, insan ile insan etkileşimi veya insan ile bilgisayar etkileşimi olmadan yerel bir ağ veya internete bağlı veri aktarımı yapılabilen bir sistemleri oluşturmaktadır (Bulut, 2017: 55). Nesnelerin İnterneti (İot) teknolojilerinin temel amacı, farklı alanlardaki süreçleri basitleştirmek, sistemlerin daha verimli olmasını sağlamak ve kalitesini iyileştirmektir. Nesnelerin İnterneti teknolojilerinin endüstriyel uygulamalarda uygulanması, üretim sürecine ilişkin verimlilik artışına olanak sağlayacak ve operatörler ile makineler arasında daha verimli iletişim ve ağ oluşturmayı sağlayacaktır; bunların yanı sıra kayıpların en aza indirilmesi ile daha verimli kalite kontrolü yapacaktır. Nesnelerin İnterneti sayesinde, entegre ve etkili yönetim sistemleri oluşturmak için endüstriyel uygulamalarda çeşitli faydalı sensörlerin geliştirilmesi, tasarımı ve entegrasyonu olacaktır (Nižetić vd., 2020:3).

Nesnelerin interneti (İOT) ve Siber-Fiziksel Sistemleri (CPS) teknolojilerinden faydalanarak, malzemeler, ürünler, akıllı sensör ve makineler, bunların yanında tedarik zinciri ve müşteriler gibi endüstri

ile ilgili ögeler birbirlerine teknolojiler sayesinde bağlanabilecek, bağımsız ve özerk olarak nesnelere birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunabilecek ve eylemleri kontrol edecektir. Alman mühendisler Endüstri 4.0 kavramını geliştirdiğinden beri, ürünlerin kendi üretim işlemlerini kontrol etme eğiliminde olan bu yeni trend, sanayi ve akademi arasında en popüler konulardan arasında ve gelecekte imalat üzerinde son derece etkilidir (Lasi vd., 2014).

Akıllı, İşbirlikçi Robotlar: Bir robot, genel olarak fiziksel görünümü veya hareketleri nedeniyle insanlara kendi kullanıcıymış izlenimi veren bir elektromanyetik sistem olarak tanımlanan sanal veya mekanik yapay bir varlıktır. Endüstri 4.0'da olan akıllı, işbirlikçi ve otonom robotlar, güvenlik bariyerlerine ihtiyaç duymadan birbirleri ve çalışanlarla etkileşim içindedir. Bu akıllı ve otonom robotlar, ağır işlerin manuel olarak yapılmasını veya sıklıkla tekrarlanan işleri gerçekleştirmeye destek olduklarından üretkenliği, esnekliği ve operatör memnuniyetini artırabilirken, operatörlere daha değerli ve stratejik görevlere odaklanabilme şansı vermektedirler (Enrique, 2021: 349).

Üç Boyutlu Yazıcılar: Katkılı üretim veya masaüstü imalat diye de geçen 3D yazıcılar; bilgisayarlarla kontrol edilen dijital bir veri formunu kullanarak üç boyutlu bir nesne üretme teknolojisini ifade etmektedir. 3D yazıcı teknolojisi ile birlikte farklı hammadde kullanarak farklı üretim kombinasyonlarıyla üretime katkı sağlamaktadır. Üretimler yapılırken insan gücüne pek gereksinim duyulmaması Endüstri 4.0 ve karanlık fabrikalar için oldukça önemli bir bileşen olmuştur (Akben ve Avşar, 2018: 31).

Bulut Bilişim Sistemleri: Nesnelere interneti teknolojisi ile edinilen anlık veriler, bulut tabanlı sistemlerde depolanmaktadır ve istenilen her an erişilebilir şekilde bulunan internet ortamında sahip olunan uzak bir sunucu üzerinden bağlanması veya buradaki anlık verilerin ve işletmenin depolanan verilerinin uzak bir sunucu üzerinde bir servis sağlamaktadır. Aynı zamanda, üretim sürecinin takibi kolaylaşmakta ve çıkabilecek sorunlara anında uzaktan bile olsa müdahale imkanı sunmaktadır (Şekkeli ve Bakan, 2018: 208, Özsoylu, 2017: 49).

Yatay entegrasyon, işletmenin kendi içindeki ve bunun yanında tedarik zincirinde olan diğer işletmelerle üretim ve planlama aşamalarında yapılan işlemler arasındaki durmayan bir akışı temsil ederken, dikey entegrasyon bütün aşamalarında bulunan teknolojik altyapıda durmayan bir iletişim ve akışı temsil etmektedir (Şahin, 2018).

3. Tam Zamanında Maliyetleme

Artan rekabet ortamında, işletmeler rekabetçi ortama uyum sağlayabilmek çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Japon Toyota Motor şirketi, Japon otomotiv üreticilerinin Amerikan motor şirketlerinin çok gerisinde kaldığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'da tam zamanında üretim sistemine başlamıştır. Toyota yeni üretim sisteminin ilk tanıtımından on yıl sonra bu tam zamanında üretim tekniğini şirket genelinde başarıyla uygulanmıştır. Bu sistem, 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başı arasındaki batı dünyasına uygulanmaya başlanmıştır. Tam zamanında envanter yönetimi, stokları optimize etmek yerine ortadan kaldırmak için çalışan bir yaklaşımdır. Hammadde envanteri ve süreç içinde çalışma tek bir duvarda hızlıca kaydırılır, böylece alan gereksiz yere daha uzun süre kullanılmaz. 1914 yılında Henry Ford, Model-T Ford'unu üretirken dünyaya hareketli montaj hattı fikrini sunmuştur; bu üretimde devrim yaratmıştır. 1916'da Ford, aynı sayıda araç üretmek için stok maliyetini 60 milyon dolardan 20 milyon dolara düşüren JIT üretimi fikrini uygulamaya başlamıştır. Tam Zamanında Envanter ve Üretim Sisteminin sözlük anlamı

tüm israfların planlı olarak ortadan kaldırılması ve verimliliğin sürekli iyileştirilmesi temel alan bir felsefe olarak tanımlanmaktadır (Ukil vd, 2016: 44) .

Tam zamanında üretim ve maliyetleme sistemi felsefesi, üretimin israfı ortadan kaldırmak veya azaltmak için tam zamanında, doğru malzemeleri doğru miktarda ve kalitede sağlamak gibi verimli malzeme kullanımı ile üretim sürecini düzelterek müşteri için maksimum değer üretmektir. Tam zamanında maliyetleme sistemi daha iyi ürün kalitesine ulaşma ve çalışan motivasyonun artmasına, örgütlerine katılımlarını ve bağlılıklarını geliştirmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, tam zamanında maliyetleme sistemi yeniden yapılandırılmaları, fabrika genel giderlerini, envanter seviyelerini ve depolama alanını, teslim süresini, üretim veya kurulum sürelerini, kusurları, nihai maliyetleri, azaltmaya yardımcı olmuştur (Phemg ve Shang, 2011: 92).

Tam zamanında üretim süreçleri geleneksel üretim sistemlerine alternatif olarak geliştirilmiştir. Geleneksel muhasebe sistemlerinin tam zamanında maliyetleme sistemlerinin ile uyumlu olmadığını ileri sürmektedir. Young ve Selto (1991) geleneksel muhasebe sistemlerinin, yeni üretim yöntemlerinin tüm faydalarının gerçekleşmesini engelleyebileceğini savunmaktadır. Tam zamanında maliyetleme sistemlerinin benimsenmesi ve uygulanması, yönetim muhasebe sistemi de dahil olmak üzere tüm kuruluşu etkilemelidir. Deshpande et ul. (1994) tam zamanında üretim sistemi uygulamasının, bir işletmenin birbirine bağlı dört sisteminde temel değişikliklere yol açacağını ileri sürmektedir. Bunlar: teknoloji, örgütsel yapı, görevler ve işgücü. Bu dört temel değişiklik içinde bir sistemdeki değişikliğin diğerlerinde bir değişikliğe neden olması muhtemeldir (Chris vd., 1999: 111-112).

Tam zamanında maliyetleme sistemini uygulayan işletmeler tedarikçilerle daha yakın ilişkiler geliştiriyor, stoklarını önemli ölçüde azaltıyor ve basitleştirilmiş üretim prosedürlerini uygulamaktadırlar. Tam zamanında maliyetleme sistemi dergi ve defter girişlerinde kullanılan hesapların sayısını ve türünü azaltmaya yardımcı olarak muhasebe kayıtlarını basitleştirmekte ve muhasebe maliyetlerini düşürmektedir. Bunun yanı sıra, her türlü stokların seviyesindeki bir düşüş, stokla ilgili maliyetleri en aza indirecek ve stokla ilgili prosedürleri önemli ölçüde ortadan kaldıracaktır. Geriye dönük maliyetleme (Backflushing costing) yöntemi genellikle tam zamanında envanter ortamında kullanılan bir ürün maliyetleme sistemidir. Bir mal ve hizmet üretmeyle ilişkili maliyetleri ancak üretildikten, tamamlandıktan veya satıldıktan sonra kaydeden bir muhasebe yöntemidir. Örnek olarak, mamul mallar hemen satıldığından, mamul envanterine aktarmaya gerek yoktur ve satış gerçekleştiğinde doğrudan satılan hesabın maliyetine transfer edilebilirler (Dalcı ve Tanış, 2006: 110).

Tam zamanında maliyetleme ve üretim, işletmenin üretimin verimliliğini artırarak, üretim sürecinde harcanan malzeme, zaman ve emeği azaltarak bu hedefe ulaşmasını sağlar. Tam zamanında maliyetleme felsefesini uygulamak için etkin bir operasyonel mekanizma olarak kanban tekniğini düşünülebilir. Envanter ve israf işçiliğinin azaltılmasındaki iyileşmeler ve müşteri hizmetlerinin iyileştirilmesi genellikle kanban operasyonları ile gerçekleştirilir. Böylece, kanban sistemi işletmelerin tam zamanında maliyetleme politikasında tedarik zinciri sistemlerini çalıştırmalarını sağlar (Wang ve Sarker, 2004 1-2).

Tam zamanında maliyetleme sistemi, kaynakların etkin ve verimli kullanma, maliyetleri azaltma, değer ekleyen ve eklemeyen faaliyetlerin izlenmesini sağlayan sistemdir ve ana nitelikleri dönüşüm süresinin hesaplanması, pratik kapasite-mamül maliyeti ilişkileri, süreç etkinliğinin izlenmesi, performans

ölçüm kriterleri ve muhasebe kayıtları altında oluşmaktadır. Tam zamanında maliyetleme kullanan çoğu şirketin muhasebe kayıtlarını sadeleşmesine yardımcı olmuştur (Duman vd., 16).

Tam zamanında maliyetleme sistemi kullanımı, uzun süreli, güvenilir ilişkiler kurarak birkaç güvenilir tedarikçi ile iş yapmayı gerektirmektedir. Çünkü üretimde yüksek kalite, firmanın hatasız hammadde almasını sağlamak için satıcılarla yakın ilişkiler kurmayı gerektirmektedir. Güvenilir ve güvenilir tedarikçilerle çalışmak, yüksek kaliteli hammaddelerin elde edilmesini sağlar ve denetim ihtiyacını ortadan kaldırır, çünkü şirket, belirli tedarikçinin sağladığı hammaddelerin hatasız hammadde olduğundan emin olabilir. Ayrıca firma aynı tedarikçi ile çalıştığı için her seferinde en iyi tedarikçiyi, detaylı evrakları ve sipariş sürecini aramaya gerek yoktur. Bu nedenle satın alma ve sipariş verme maliyeti minimuma indirilmiştir. Oregon Kesme Sistemlerinde (zincirli testereler, kereste hasat ekipmanları ve spor ekipmanları üreten bir şirket) yapılan bir araştırmaya göre, Tam zamanında maliyetleme sistemi uygulanmasıyla tedarikçi sayısı yediden bire düşürülmüştür. Bu nedenle, bir Tam zamanında maliyetleme sistemi uygulanması, şirketin iş yaptığı tedarikçi sayısını ve bu tedarikçilerle ilişki kurma maliyetlerini azaltır (Dalci ve Tanış, 2016).

Tam zamanında maliyetleme sistemindeki önemli fark, muhasebe kayıtlarının ele alınmasıdır. Bu maliyetleme sisteminde, muhasebe defterlerine kayıt gibi maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olmaktadır.. Geleneksel sistemler, hammadde ve hammadde envanterinin satın alınmasından başlayarak günlük girişlerini kaydetmektedir. Bu, doğrudan işçilik ve doğrudan malzeme hesaplarının yanı sıra hammadde, yarı mamul ve bitmiş ürünler gibi birkaç ayrı envanter hesabının kullanılmasını gerektirir. Yüzlerce farklı ürünün üretildiği bir imalat şirketi düşünüldüğünde, geleneksel kayıt yöntemleri, her bir ürün satın alındığında veya kullanıldığında binlerce yevmiye kaydı ve defter kaydı gerektirecektir. Bu nedenle, mevcut muhasebe sistemleri, tam zamanında maliyetleme sistemiyle karşılaştırıldığında maliyetli hale gelecektir. Tam zamanında maliyetleme sistemi, kullanılan giriş ve hesap sayısını azalttığı için muhasebecinin yaptığı işi kolaylaştırmaktadır. Örneğin, hammaddeler satın alındıktan hemen sonra üretime verildiğinden, hammadde ve yarı mamul stok arasında bir ayırım yoktur. Bu anlamda, hammadde alımlarının doğrudan hammadde ve yarı mamullerin birleştirildiği bir hesaba kaydedilmesi tercih edilmektedir. Bu hesap, Ham ve İşlem İçi Envanter (RIP) olarak bilinir. Süreç içi envanter düşük olduğundan, süreç içi çalışma hesabını kullanmaya gerek yoktur. Bu nedenle, tam zamanında maliyetleme sistemi altında, fiili fabrika genel giderleri ve işçilik maliyetleri birleştirilir ve süreç içi envanter hesabı yerine Dönüşüm Maliyetleri adlı bir hesaba aktarılır (Dalci ve Tanış, 2016).

Shahabuddin (2011), tedarik zinciri süreçlerini ve özellikle standart envanter kontrol yöntemlerini benimseyen şirketlerin, benimsemeyenlere göre daha karlı olduğu sonucuna varmıştır. Halihazır da stokları düşük seviyede tutmak, hem imalat hem de perakende sektöründeki şirketler arasında yaygın bir uygulamadır. Bu uygulamanın maliyetler ve karlılık üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Bir yandan, daha fazla kullanılabilir nakit akışı sağlayarak depolama ve işletme maliyetlerini azaltabilir ve aynı zamanda envanterin amortismanını en aza indirebilir. Öte yandan, nakliye maliyetlerinin yanı sıra diğer lojistik ve organizasyon maliyetlerinin artması nedeniyle maliyetli olabilir (Folinas vd., 2017: 172-173).

4.ENDÜSTRİ 4.0. UYGULAMALARININ TAM ZAMANDA MALİYET SİSTEMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

4.1. Sıfır Stok Kavramını Endüstri 4.0 Açısından Değerlendirilmesi

Tam Zamanında Maliyetleme Sisteminin, sıfır stok anlayışı, sıfır hata anlayışı, işletmelerde üretim ve hizmet sürecini israflardan arındırarak maliyetlerin azaltılması, müşteri memnuniyetinin artırılması ve sürekli iyileştirmeye katkı sağlamaktadır. Endüstri 4.0, Sanayi Devrimi'nde ağırlıklı olarak ara bağlantı, otomasyon, makine öğrenimi ve gerçek zamanlı verilere odaklanan yeni bir aşamayı ifade etmektedir. Bazen nesnelerin interneti veya akıllı üretim olarak da adlandırılan Endüstri 4.0, üretim ve tedarik zinciri yönetimine odaklanan şirketler için daha bütünsel ve daha iyi bağlantılı bir ekosistem oluşturmak için fiziksel üretim ve operasyonları akıllı dijital teknoloji, makine öğrenimi ve büyük verilerle birleştirmektedir. Tam Zamanında üretim ve envanter sisteminde endüstri 4.0 teknolojilerinin yani nesnelerin interneti, akıllı robotlar, sensörler, 3D yazıcılar, endüstriyel internet, bulut sistemler, gelişmiş veri depolama ve analiz sistemleri ve daha birçok teknolojiyi kullanarak kaynakların etkinliğini ve verimlilik oranını arttıracak, bunun yanı sıra işletmelerin rakipleri ile rekabet gücünü daha üst seviyeye taşımada faydalı olacaktır. İşletmelerin en temel amaçlarından birisi, israfı meydana getiren süreç, faaliyet veya eylemlerin iyileştirilmesi ya da ortadan kaldırılmasıdır. Tam zamanlı üretim sistemlerin de yapılan uygulamalar da tam olarak işletmelerde bu amaca yöneliktir. Endüstri 4.0 teknolojileri sayesinde tam zamanlı maliyetleme sistemlerin uygulamalarına yeni katkılar sağlayacaktır (Öksüz vd., 2017).

Tam zamanında maliyetlemenin sıfır stok anlayışı akıllı fabrikalarda uygulanması daha kolay, güvenli, hızlı bir şekilde yapılabilecektir. Üretim faaliyeti sipariş alındığı anda, akıllı üretim sistemi ve akıllı robotlar sayesinde ihtiyacı bulunan malzeme isteğinde bulunması, bu istekle ilgili muhasebe kayıtlarının sistemde eşzamanlı ve otomatik olarak yapılması ve aynı zamanda eşzamanlı olarak istek fişi ve stok kartları gibi belgelendirme faaliyetlerinin sistem tarafından otomatik olarak hazırlanması şeklinde yapılacaktır. İşletmelerde bu teknolojilerle kullanılan akıllı raflar, malzemelerin giriş çıkış tarihleri ve stok miktarları anlık şekilde takip edebilen akıllı depolar yardımı ile İnsansız Envanter gerçekleştirilmektedir (Kablan A., 2018: 1573-1575).

Akıllı makinelerin en önemli özellikleri büyük çapta veri toplamaları, veri üretmeleri ve üretilen verileri internet kanalları ile birbirleriyle paylaşım yapabilmeleridir. Nesnelerin interneti ile birlikte bilgisayarlarla bir ürün fabrikada belli bir yerden bir yere hareket ederken takip edilebilir ve bununla birlikte tedarik zincirinin optimum düzeye gelmesi sağlanırken gereksiz stok birikiminin oluşması da önlenmiş olmaktadır. Nesnelerin interneti ile birlikte üretimde israf olan beklemler ve makinelerin iş yapmadan durmaları da önlenmektedir. Örneğin, işletmede müşterinin ürün talep adedi bir üretim süreci için 50 adettir. Özel yazılımlar sayesinde makineye 50 adet üretildikten sonra makinelerin durması gerektiğini internet kanallarıyla iletilmektedir. Bu iletdikten sonra 50 adet ürün üretilir ve makineler başka ürün işleme geçmektedirler. Böylece işletme, ürün stoğu yapmamış ve müşterinin istediği miktar ürün üretmiştir (Okur, 2014).

Bulut Bilişim Teknolojilerini kullanan fabrikalar, işletmeler, çalışanlar, lojistik, kaynaklar, tedarikçiler, müşteriler arasında zamanında bir iletişim sağlanacak ve işletmeler de oluşan talepler üzerine üretim yaptığında sıfır veya sıfıra yakın stok anlayışını kolaylaştıracaktır (Zorlu vd., 2018: 350).

Katmanlı üretim, özel yazılımları kullanarak model dilimlenme işlemi gerçekleştirildikten sonra 3 boyutlu yazıcı ile tabanından başlayarak fiziksel bir modele dönüştürülür bunun etkisiyle üretim süreleri

oldukça kısaltmakta ve kolaylaşmaktadır. İhtiyaç halinde işletmeler, katmanlı üretim teknolojileri ile üretim yapabilir ve stoksuz üretim sistemlerini kullanabilirler. Aynı zamanda, katmanlı üretimde malzeme israfı sıfırdır ve maliyetleri gözle görülür biçimde düşürür (De: 350).

Endüstri 4.0 ile birlikte gelen sensörlerle sıfır stok anlayışına birçok katkısı olabilir. Hammadde, yarı mamul ve üretim bandına yerleştirilen sensörler ve etiketler sayesinde ürünün hangi aşamada olduğu tespit edilebilir, ne kadar sürede üretildiği gibi üretim bilgilerine gerçek zamanlı olarak ulaşılabilir. Bu bilgilerden yararlanarak sonraki aşamada ihtiyaçlar belirlenebilir, kapasite optimizasyonu sağlanarak maliyetlerin düşürülmesi sağlanabilir, satışlar geliştirilebilir, daha sağlıklı bilgilerle daha kolay maliyetleme işlemleri gerçekleştirilebilir (Çiçeklidal, 2019: 112).

4.2. Sıfır Hata Kavramını Endüstri 4.0 Açısından Değerlendirilmesi

Tam zamanında maliyetleme üretim sürecinde sıfır hata anlayışını benimsemektedir. Üretim sürecinde hataların ve kusurlu ürünler firmanın itibar kaybetmesine yol açabilmekte onun yerine sıfır hata ile üretim yapmak firma açısından daha avantajlı olmaktadır. Sıfır hata ile üretim maliyet açısından avantaj sağlamak ve müşteri sadakatini artırmaktadır. Diğer bir avantaj olarak da işletmenin rekabet edebilme ve sürdürülebilir bir rekabet sağlama açısından önemlidir. Endüstri 4.0.'ın yüksek teknoloji bilgi sistemleri ile üretimde entegrasyonun sağlanması sonucu sipariş alma, üretim ve hızlı teslimat açısından ileri bir boyutta hizmet sunumu yapılabilecektir. Akıllı robotlar ile beraber fabrikalarda insan kaynaklı sorunlar azalacak, bu sayede üretimde sıfır hata seviyesine gelebilecektir. Katmanlı üretim, üretim sürecinde israf olgusunun neredeyse yok olmasını sağlamaktadır. Bununla etkisiyle, katmanlı üretim ve akıllı üretim sistemleri ile daha kaliteli ve sıfır hatalı üretim sistemlerine ulaşılabilir. Tüm faaliyetlerin entegre olduğu müşterilerin ve üreticilerin iletişimde, tedarikçileri, üretim yapacağı tesisi, ürünleri ve ilişkili dağıtım ağları gibi sistemler olan yatay entegrasyon, dikey entegrasyon müşteriden anlık alınan geri bildirimler ve otonom sistemin üretim yapısı sayesinde, müşterilere kişiselleştirilmiş ürünler sunarak sıfır hata anlayışını da desteklemektedir (Çiçeklidal, 2019: 60- 66).

4.3. Kanban Sistemini Endüstri 4.0 Açısından Değerlendirilmesi

Son yıllarda 'tüketikçe üret' anlayışıyla hareket eden Kanban sisteminin dijitalleşmesi ön plandadır. Siparişe yönelik üretim kontrolü için fiziksel kartların yerini sanal Kanban almıştır. E-Kanban sisteminin uygulanmasına bağlı olarak, eksik veya boş kutular otomatik olarak sensörler aracılığıyla tanınır. Kanban sisteminde üretimde üretilecek parça sayısı, müşteriye gidecek parçanın türü, hangi parça hangi müşteriye gidecek vs. gibi tüm aşamalar bu kartlar ile kontrol edilmektedir. Her ne kadar bu sistem öğrenilse bile yanlış kanban basımı, yanlış parçanın müşteriye gitmesi, eksik-fazla üretim gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Endüstri 4.0 bileşenleri kullanarak, üretim yürütme sistemindeki envanter gerçek envanterle eşleştiği sürece artık üretim kontrolünde hatalara neden olmaz (Kolberg ve Zuehlke, 2015: 1871).

4.4. Sürekli Akış Sürecinin Endüstri 4.0 Açısından Değerlendirilmesi

Sürekli akış, üretim sürecinde olan tüm adımlarda yarı mamul akışında mümkün olduğunca ara stok oluşturulmadan üretim sürekliliğinin sağlanmasıdır. Üretim sisteminde ara stok oluşturulmamasıyla sürekli

akışın sağlanması sonucunda stoklar mümkün olduğunca minimum seviyeye iner, envanter miktarı ve taşıma işlemleri azalır, ve bekleme süresi kısalmış olmaktadır. Sürekli akış sistemi uygulamaya koyulduğunda fiziksel üretim işleri ve ürünleri geliştirme işlemleri çok daha kısa sürede halledilebilecektir. Sürekli akışın temeli olan ara stok oluşturulmadan üretimi devam ettirmek için katmanlı üretim sistemlerinin kullanılması bekleme sürelerini kısaltacaktır. Bu bilgi akışının altyapısını oluşturan veri analitiği ile endüstriyel internet, bulut sistemler, sensörler birleşerek bilgi akışını kesintisiz şekilde sağlayabileceklerdir (Öksüz vd., 2017).

Sürekli akış sürecinde, hattaki ürünleri akıllı robotların kontrol eder, işlemler arasındaki teslim süresini en aza indirir, işin dağılımını dengeler, bir kusur oluştuğunda nedeninin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır (Martin, 1998).

4.5. Poka- Yoke Tekniği Kapsamında Endüstri 4.0'ın Değerlendirilmesi

Üretim süreçlerinde, insandan kaynaklanan durumlara karşı, hata yapmayı önleyici ve yardımcı araç ve stratejileri kullanarak, daha fazla kontrol elemanına gerek duymadan, sıfır hatalı üretime ulaşmayı amaçlayan bir tekniktir. Bunun için gerekirse kullanılan tezgaha ilave mekanizmaların eklenmesine veya ürün üzerinde dizayn değişikliğine gidilebilir (DeLuzio, 1993 13-20).

Poka-Yoke teknik uygulanırken Endüstri 4.0 teknolojilerinden yararlanıldığında akıllı robotlar ve fabrikalar sayesinde hata kontrolü daha kolay olacak, hata yapma oranı daha düşük olacaktır. Poka-Yoke elemanları, ışıklı uyarılar, kapatıcı şalteller, şablonlar, kılavuzlar, sensörler, basınçlı şalterler, ayar pimleri, sayaçlar vs. donanımdan oluşur. Temel fonksiyonları kapatma/durdurma, kontrol ve uyarıdır. Poka-Yoke sıfır hataya ulaşma hedefindedir ve uygulamaları sırasında ürünün özelliklerine göre ayarlanmış ona uygun olarak Poka-Yoke araçları seçilir (Tekin ve Arslandere, 2017).

5. SONUÇ

Endüstri 4.0, Alman imalat endüstrisini daha rekabetçi hale getirme girişiminden küresel olarak kabul edilen bir terime dönüşen bir vizyon olmuştur. Endüstri 4.0, bilgi iletişim teknolojisinin yardımıyla endüstri için makine ve iş süreçlerin akıllı ağlarını ifade etmektedir. Endüstri 4.0, “siber-fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve bilişsel bilgi işlem ve akıllı fabrika yaratma dahil olmak üzere üretim teknolojilerinde mevcut otomasyon ve veri alışverişi eğiliminin adı” olarak tanımlanmıştır.

Müşterilerin isteklerinin hızlı değiştiği günümüz şartlarında işletmeler kaliteli ve güvenilir mal ve hizmet ile hızlı teslimat talep etmesi, işletmelerin düşük stoklu, yüksek kaliteli ve esnek üretim anlayışı temel alan bir üretim ve maliyetleme sistemlerini kullanmak istemişlerdir. Tam zamanlı üretim ve maliyetleme sistemleri, üretim akışının kolaylaştırılması, çalışanların kararlara katılımının sağlanması, mamul tasarımında ekonomik üretimin ön planda tutulması, kağıtsız çalışma ortamı oluşturulması, üretim artıklarının azaltılması, stokların azaltılması ve işletme genelinde sürekli iyileştirmeyi kapsamaktadır.

Tam zamanlı maliyetleme sisteminde katma değeri olmayan bütün faaliyetlerin ve israfın ortadan kaldırılması yada kaldırılamayan israfların en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Yaygın olarak 7 tür israftan bahsedilmektedir; bu 7 israf: gereksiz faaliyetler, hatalı üretim, gereğinden fazla üretim, stok, ekipman, hammadde, yarı mamul ve mamul taşıma, hareket ve beklemedir.

Akıllı fabrika, akıllı ve otomasyon olan robotlar, yapay zekâ ile birlikte nesnelerin interneti, katmanlı üretim, yatay dikey entegrasyon ve bulut bilişim gibi birçok teknolojinin kullanılmasıyla Endüstri 4.0, sıfır stok, sıfır hata, kanban ve sürekli akış desteklemiş ve israfı önlemiş olmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojileri ile muhasebe ve fabrikada üretimde çalışanlara daha az ihtiyaç duyulacak ve buralardaki çalışan sayısı azalacak ve muhasebe kayıtlarında hata oranı düşecektir. Aynı zamanda, otomatik kayıt ile işleme hızı artarken, evrak akısında ihmal, ve kayıp riskini minimuma indirilecektir. Stok değerlendirme işlemi, akıllı raflar, biyolojik sensörler, ağırlık sensörleri, kimyasal sensörler, dev ekranlar gibi kullanımların yaygınlaşmasıyla stok miktarı, değerlemesi ve kontrolü anlık, yüksek kaliteli ve düşük maliyetli yapılabilecektir.

KAYNAKÇA

Akben İ., 2018, Endüstri 4.0 Ve Karanlık Üretim: Genel Bir Bakış , Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Nisan 2018 Cilt:3 Sayı:1

Bodkhe, U., Tanwar, S., Parekh, K., Khanpara, P., Tyagi, S., Kumar, N., & Alazab, M. (2020). Blockchain For Industry 4.0: A Comprehensive Review. IEEE Access, 8, 79764-79800.

Bulut, E. Ve Akçacı T., 2017 “Endüstri 4.0 Ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi”, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi.

Chris H., Durdenlars G. Hassel David R. Upton (1999), Cost Accounting And Performance Measurement In A Just-In-Time Production Environment

Çiçeklidal M.Ş., (2019) Rekabet Avantajı Açısından Endüstri 4.0’ın, Muhasebe Ve Maliyetleme Uygulamalarına Yansımalarının İncelenmesi

Dalci, İ., & TANIŞ, V. N. (2006). The Effect And Implementation Of Just In Time System From A Cost And Management Accounting Perspective. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 109-124.

Deluzio, M. C. 1993. Management Accounting In A Just-In-Time Environment. *Journal Of Cost Management* Cilt: 7, 6–15.

Duman H., Arsu T., Apak İ., Tam Zamanında Üretim Sistemi (TZÜ) / Maliyetleme: Türkiye Örneği (Literatür Taraması)

EBSO (2015): “Sanayi 4.0”, [Http://Www.Ebso.Org.Tr/Ebsomedia/Documents/Sanayi40_81017283.P](http://www.ebso.org.tr/Ebsomedia/Documents/Sanayi40_81017283.P)

EBSO. (2015). “Sanayi 4.0”, Ege Bölgesi Sanayiciler Odası, Araştırma Müdürlüğü

Enrique, D. V., Druczkoski, J. C. M., Lima, T. M., & Charrua-Santos, F. (2021). Advantages And Difficulties Of Implementing Industry 4.0 Technologies For Labor Flexibility. *Procedia Computer Science*, 181, 347-352.

Folinas, D. K., Fotiadis, T. A., & Coudounaris, D. N. (2017). Just-In-Time Theory: The Panacea To The Business Success?. *International Journal Of Value Chain Management*, 8(2), 171-190.

Ghobakhloo, M. (2020). Industry 4.0, Digitization, And Opportunities For Sustainability. *Journal Of Cleaner Production*, 252, 119869.

H. Lasi, P. Fettke, H.-G. Kemper, T. Feld, M. Hoffmann, *Industry 4.0. Business & Information Systems Engineering* 6 (2014) 239-242

Hermann, M., Pentek, T., & Otto, B. (2016). Design Principles For Industrie 4.0 Scenarios. In 2016 49th Hawaii International Conference On System Sciences (HICSS) (Pp. 3928-3937).

Kablan A., 2018, Endüstri 4.0, "Nesnelerin İnterneti" - Akıllı İşletmeler Ve Muhasebe Denetimi

Kolberg D., Zuehlke D., 2015, Lean Automation Enabled By Industry 4.0 Technologie, IFAC-Papersonline 48-3 (2015) 1870–1875

Nižetić, S., Šolić, P., González-De, D. L. D. I., & Patrono, L. (2020). Internet Of Things (Iot): Opportunities, Issues And Challenges Towards A Smart And Sustainable Future. *Journal Of Cleaner Production*, 274, 122877.

Oksuz M.K., Öner S.C. Ve Öner M. (2017), 'Yalın Üretim Tekniklerinin Endüstri 4.0 Perspektifinden Değerlendirilmesi', Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı

Oláh, J., Aburumman, N., Popp, J., Khan, M. A., Haddad, H., & Kitukutha, N. (2020). Impact Of Industry 4.0 On Environmental Sustainability. *Sustainability*, 12(11), 4674.

Oztemel, E., & Gursev, S. (2020). Literature Review Of Industry 4.0 And Related Technologies. *Journal Of Intelligent Manufacturing*, 31(1), 127-182.

Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 41-64.

Peker E. (1994), 'Sıfır Stokla Üretim Sisteminin Maliyet Ve Yönetim Muhasebesi Açısından İncelenmesi', Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, S. 18-19ka

Pheng L.S. And Shang G., (2011), 'The Application Of The Just-In-Time Philosophy In The Chinese Construction Industry', *Journal Of Construction In Developing Countries*, Vol. 16(1), 91–111, 2011.

Rasgen, M. Ve Gönen, S. (2019). "Endüstri 4.0 Ve Muhasebenin Dijital Dönüşümü", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2898-2917.

Schwab K. (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Optimist Yayıncılık

Shaojun Wang A,1, Bhaba R. Sarker B, 2004, Optimal Models For A Multi-Stage Supply Chain System Controlled By Kanban Under Just-In-Time Philosophy,,: 1-2

Soylu, A. (2018). "Endüstri 4.0 Ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 32, Denizli, S.43-57

Tekin M. ve Arslandere, M. (2017). Üretimde Hata Önleme Aracı Olarak Poka-Yoke Sistemi Ve Bir Uygulama Örneği, Kesit Akademi Dergisi, 11, 339-350.

Thames, L., Ve Schaefer, D. (2016). Software-Defined Cloud Manufacturing For Industry 4.0. Procedia CIRP, 52, 12-17.

Ukil S.I., Ahmed M.M. ,Khan A.R. Uddin S., 2016, Just In Time Manufacturing System İn Minimizing The Inventory Cost İn Production Management, 43-44

Uryan B. (2002), Toplam Kalite Yönetimi, Mevzuat Dergisi, 55

Wan, Jiafu; Zhou, Cai, Hu Keliang. 2015, Industrie 4.0: Enabling Technologies. In: Intelligent Computing And Internet Of Things (ICIT), 2014 International Conference On. IEEE, P. 135-140.

Ward, K. (2012). Strategic Management Accounting. Routledge

Zhang, X.J. (2014) 'Inventory Control Of Supply Chain Environment', Advanced Materials Research, Vols. 971–973, Pp.2346–2349

Zorlu G. H., Ozturk M. G. Ve Koseoglu A. M. (2018). Inventory Control Methods In Companies By Using Industry 4.0. Pressacademia Procedia, 7, 348-351.

18. OTURUM

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI VE ÇOCUK İŞGÜCÜ

Büşra KARABAY^a

^a Yüksek Lisans Öğrencisi,
Selçuk Üniversitesi, İktisat,
Konya, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-2345-
6789

ÖZET

Günümüzde gelir dağılımındaki adaletsizlik ve çocuk iş gücü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun haline gelmektedir. Ülkelerde ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizlik büyük bir problem iken bu problem çocuk işgücü olgusunun ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Çalışmadaki amaç gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizlik ve bu adaletsizlik sonucunda ortaya çıkan çocuk iş gücünün araştırılmasıdır. Çalışmada ilk olarak konu ile ilgili kavramlara yer verilecektir. Diğer kısımda ise Türkiye'de gelir dağılımı ve çocuk işgücü ile ilgili veriler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik, Çocuk İşgücü,

INCOME DISTRIBUTION AN CHILD LABOR IN TURKEY

ABSTRACT

Today, injustice in income distribution and child labor are becoming an important problem in developed and developing countries. While the injustice in income distribution in countries is a big problem, this problem also causes the emergence of child labor. The aim of the study is the injustice in income distribution and this injustice. The result is a study of child labor. In the study, firstly, the concepts related to the subject will be included. In the other part, data on income distribution and child labor in Turkey will be examined.

Keywords: Income Distribution, Inequality in Income Distribution, Child Labor

64

1. GİRİŞ

Geçmiş zamanlarda insanlar sadece ürettiğini tüketen varlıklardı. Ancak hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımla uğraşılması sonucu tükettiğinden daha fazlasını üretmeye başlamıştır. Bu tüketim fazlası üretim ise insanlar arasında takası ortaya çıkarmıştır. İnsanlar zamanla gelişme içinde oldukları için malların mallarla değişiminin yeterli olmayacağını anlamışlardır. Böylece farklı değişim araçları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişim araçlarının en sonu ise paradır. Paranın ortaya çıkmasıyla birlikte ücret ve gelir dağılımı konuları gündeme gelmiştir. Gelir dağılımında meydana gelen eşitsizlik sonucunda ise ucuz iş gücü ortaya çıkmaya başlamıştır. Ucuz işgücü ile hem işverenler hem de aileler kar artışları olduğu için memnundurlar. Fakat ucuz işgücünde olumsuz olarak en çok etkilenen kesim okul çağındaki çocuklar olmaktadır (Karaman ve Özçalık, 2007: 25,26).

Bu çalışmada gelir dağılımı adaletsizliği ve bunun sonunda ortaya çıkan çocuk işgücü ele alınacaktır. İlk olarak gelir dağılımı ve çocuk işgücü ile ilgili temel kavramlara yer verilecek daha sonra ise gelir dağılımı ve çocuk işgücü ile ilgili veriler incelenecektir. En son kısımda ise sonuca yer verilecektir.

⁶⁴ Bu çalışmanın bir bölümü Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Seminer olarak verilmiştir.

2. GELİR DAĞILIMI VE ÇOCUK İŞGÜCÜ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Gelir Dağılımı İle İlgili Temel Kavramlar

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir zamanda üretilen milli gelirin ; kişiler, hane halkları, toplum, bölgeler ya da üretim faktörleri arasında dağıtılmasıdır. Gelir dağılımı dört farklı şekilde tanımlanabilir. (Çalışkan, 2010: 92).

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Gelirin emek ve diğer üretim faktörleri arasındaki dağılımı ifade etmektedir.

Bireysel Gelir Dağılımı: Gelirin birey yada hane halkları arasındaki dağılımını gösteren kavramdır.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Bir ülkenin milli gelirinin bölgeler arasındaki dağılımı gösteren kavramdır.

Sektörel Gelir Dağılımı: Sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinin milli gelirden aldıkları payın kullanımı için kullanılan tanımıdır.

Gelir dağılımındaki adaletsizliği ölçmek için çok sayıda ölçü bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanlar; Lorenz Eğrisi, Gini Katsayısı, Pareto Katsayısı, Standart Sapma , Varyans ve Değişim Katsayısıdır (Doğan ve Tek, 2007: 99).

Gini Katsayısı ise 0 ile 1 arasında bir değer almakta ve uluslararası karşılaştırmalarda kullanılmaktadır. Bu katsayı 0'a yaklaştığında gelir eşitsizliği azalmakta, 1'e yaklaştığında ise eşitsizlik artmaktadır (Ulusoy vd., 2015: 50).

2.2. Çocuk İşgücü İle İlgili Kavramlar

Çalışan çocuk tanımı, çeşitli yapılarla sahip olan toplumlarda farklı anlamları içermektedir. Genel yaklaşım ise , hayatını devam ettirmek ve aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışma hayatına dahil olan 18 yaşın altındaki bireylerin "çalışan çocuk" olarak tanımlanması yönündedir (Fidan, 2004: 31).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin de yer alan 1. maddeye göre 18 yaşına kadar herkes çocuk olarak nitelendirilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 15-24 yaş grubunu genç işçi kabul ederken, 138 sayılı Sözleşme ile 15 yaşın altında aile bütçesine katkı yapmak ya da kazanmak için çalışanları “çocuk işçi” ya da “çalışan çocuklar” olarak tanımlamaktadır. Bu çocukların çalışma alanları tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir (Davran, vd., 2014:1185).

3. GELİR DAĞILIMI VE ÇOCUK İŞGÜCÜ İLE İLGİLİ VERİLER

Çalışmada bu bölümde ilk olarak Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırma Sonuçları (2014-2020) değerlendirilecektir.

Türkiye'de yapılan analizler sonucunda gini katsayısı Tablo- 1'de yıllar itibari ile verilmiştir. Türkiye'de 2014-2018 yılları arasında gini katsayısı giderek artış göstermiş ve eşitsizlik artmıştır. 2018 yılında 0,408 olan gini katsayısı 2019 yılında 0,395 e düşmüştür. Böylece 2019 yılında gelir dağılımında azalış görülmüş ve eşitsizlik azalmıştır. 2020 yılında ise gini katsayısı 0,015 artış göstererek 0,410 olara hesaplanmış ve eşitsizlik tekrar artmıştır.

Tablo 1: Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırma Sonuçları (2014-2020)

YILLAR	GİNİ KATSAYISI	BİRİNCİ %20	İKİNCİ %20	ÜÇÜNCÜ %20	DÖRDÜNCÜ %20	BEŞİNCİ %20
2014	0,391	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9
2015	0,397	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5
2016	0,404	6,2	10,6	15	21,1	47,2
2017	0,405	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4
2018	0,408	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6
2019	0,395	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3
2020	0,410	5,9	10,6	14,9	21,1	47,5

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Tablo 2: Kurumsal Olmayan Çocuk Nüfusun İşgücü Durumu 2014-2018 (15-17 Yaş)

Yıllar	Toplam K/E	Kurumsal Olmayan Çocuk Nüfus	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus
2014	Toplam	3922	824	709	115	3098
	Erkek	2013	592	503	90	1420
	Kadın	1909	231	206	25	1678
2015	Toplam	3956	832	716	116	3124
	Erkek	2028	580	497	83	1447
	Kadın	1928	252	219	32	1677
2016	Toplam	3944	819	709	110	3125
	Erkek	2021	561	480	81	1460
	Kadın	1923	258	228	29	1665
2017	Toplam	3886	790	678	113	3095
	Erkek	1995	568	485	83	1427
	Kadın	1891	222	193	30	1668
2018	Toplam	3770	797	685	112	2973
	Erkek	1937	581	498	84	1356
	Kadın	1833	215	187	29	1617

Kaynak: TÜİK

Gelir dağılımı adaletsizliği %20 'lik dilimler itibari ile incelendiğinde Tablo-1 de yazıldığı gibi 2017-2018 yılları arasında birinci ve ikinci grubun milli gelir gelirinden aldığı pay azalırken, üçüncü ve dördüncü grupta herhangi bir değişme olmamıştır. Beşinci grubun milli gelirinden aldığı pay da ise 0,2 lik artış

gözlenmiştir. 2019-2020 yılları arasında ise birinci grubun gelirden aldığı pay 0,3 azalmış beşinci grubun aldığı pay ise 1,2 artış göstermiştir.

TÜİK 2014-2018 yılları arasında kurumsal olmayan çocuk nüfusun işgücü araştırmasını yapmıştır. Yıllara göre gerçekleştirilen bu araştırma aşağıdaki tablolarda detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

Tablo-2'de verilen Kurumsal Olmayan Çocuk Nüfusun İşgücü Durumu incelendiğinde ise Kurumsal Olmayan Çocuk Nüfus Sayısı (15-17 yaş) giderek düşüş göstermektedir. Kurumsal olmayan çocuk nüfusun en fazla olduğu yıl 2015 olarak görülmektedir.

Tablo-2'de 15-17 arası çocuk işçi sayısına bakıldığında 2015 - 2017 dönemleri arasında bu rakam giderek azalmıştır. Bu sayı 2014 yılında 709 bin, 2015 yılında 716 bin ve 2016 yılında 709 bin olarak açıklanmıştır. 2017 yılında 678 bin olan çocuk işçi sayısı 2018 yılına geldiğinde 685 bine ulaşmıştır

Tablo 3: Tablo-3: Kurumsal Olmayan Çocuk Nüfusun İşgücü Durumu, 2014-2018

Yıllar	Toplam K/E	İşgücüne Katılma Oranı	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı
2014	Toplam	21,0	18,1	13,9
	Erkek	29,4	25,0	15,2
	Kadın	12,1	10,8	10,8
2015	Toplam	21,0	18,1	13,9
	Erkek	28,6	24,5	14,4
	Kadın	13,0	11,4	12,8
2016	Toplam	20,8	18,0	13,5
	Erkek	27,8	23,8	14,4
	Kadın	13,4	11,9	11,4
2017	Toplam	20,3	17,4	14,3
	Erkek	28,5	24,3	14,7
	Kadın	11,8	10,2	13,3
2018	Toplam	21,1	18,2	14,1
	Erkek	30,0	25,7	14,4
	Kadın	11,8	10,2	13,3

Kaynak : TÜİK

TÜİK'in açıkladığı verilerde Tablo 3'te İşgücüne katılma oranı 2014-2017 yılları arasında 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı azalma gösterirken 2018 yılında 20,3 'den 21,1 'e yükselmiştir. Çocukların işgücüne katılma oranlarına cinsiyet olarak bakıldığında 2017 yılında işgücüne

katılma oranı erkek çocuklarında yüzde 28,5 iken 2018 yılında yüzde 30 a yükselmiştir. Aynı oran kız çocuklarında 2017 yılında yüzde 11,8 iken 2018 yılında da değişmeyerek yüzde 11,8 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranına bakıldığında ise 2014 ve 2015 yıllarında aynı oranda iken 2016 yılında 0,4 oranında azalış göstermiştir. 2017 yılında tekrar artış gösteren işsizlik oranı en son 2018 yılında 14,1 olarak gerçekleşmiştir.

4. SONUÇ

Çocukların erken yaşta işgücüne katılmaları ; çocukluk evresini iyi bir şekilde yaşayamamalarına, eğitimden uzak olmalarına, fiziksel ve ruhsal olarak olumsuz etkilenmeleri ile beraber çeşitli istismara maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Çalışan çocuk sorunun çözüme ulaşması için kaynakların rasyonel olacak şekilde kullanılması, yeni kaynakların oluşturulması ve gelir dağılımında adaletin sağlanması gerekmektedir (Karaman ve Özçalık, 2007: 40).

Gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizlik çalışan çocuk olgusuna sebep olmaktadır. Bu sorunun çözümü yönünde ekonomik ve sosyal politikalar faaliyete geçirilmedikçe yani yoksulluk devam ettikçe çalışan çocuk kavramının ortadan kaldırılması mümkün görünmemektedir. Çocukların çalışma sebebinin birinci sebebi aile gelirine katkıda bulunmaktır. Bu konuda öncelik olarak ailenin gelir seviyesini iyileştirecek ve yükseltecek sosyo-ekonomik tedbirler alınmalıdır (Tor, 2010: 40).

KAYNAKÇA

Çalışkan, Şadan (2010). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59 ,89–132.

Davran, M. Kantar, Sevinç, M.R. ve Seçer, A.(2014). Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçisi Çocuklar.XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi.

Doğan, Cem ve Murat, Tek (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımının Toplanma Oranı Yöntemiyle Analizi.Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 93-119.

Fidan, Fatma (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 30-49.

Karaman, Banu ve Özçalık, Melih (2007).Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü.Yönetim Ve Ekonomi , 14 (1), 26-41.

Tor, Hacer (2010).Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks,Vol.2, No.2., 25-42.

TÜİK (2018). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30755>. Erişim Tarihi:07.11.2019.

TÜİK(2019). İstatistiklerle Çocuk. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30708>. Erişim Tarihi : 05.11.2019

Ulusoy, Ahmet, Karakurt, Birol ve Akbulut, Eyüp (2015).Eğitim Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: Türkiye’de Yükseköğretimin Gelir Eşitsizliğini Giderici İşlevi. Maliye Araştırmaları Dergisi, 1 (2).

KUŞAKLARIN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ LİDERLİK ALGILARI

Kübra POLAT^a

ÖZET

^a Araştırma Görevlisi,
İstanbul Üniversitesi, İktisat
Fakültesi, Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri
İlişkileri Bölümü, İstanbul,
Türkiye.

ORCID: 0000-0002-1091-
950X

E-posta:
kubra.polat@istanbul.edu.tr

Amaç- Kuşakların farklı istek ve ihtiyaçları çalışma hayatına da yansımış, bu durum farklı kuşak mensubu çalışanların farklı lider tarzına ihtiyacını doğurmuştur. Günümüz çalışma hayatında birden fazla kuşağın birlikte çalışması, çalışanların etkin yönetimini zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda, kuşakların nasıl bir lidere ihtiyaç duyduğu, liderlik kavramından ne anladıkları cevap bulması gereken sorulardandır. Bu çalışmada, farklı kuşakların liderlik algılarının nasıl olduğunu incelemek amaçlanmıştır.

Yöntem- Konunun önemini ortaya koymak, konuya ilişkin genel bir perspektif sunmak ve bu konuda yapılacak olan çalışmalara yön verebilmek amacıyla literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular – Genel olarak, Geleneksel Kuşak'ın adil, emir-komuta ilişkisini benimseyen; Bebek Patlaması Kuşağı'nın eşitlikçi, çatışmadan kaçınan; X Kuşağı'nın esnek, sonuç odaklı, öğrenmeyi destekleyen; Y Kuşağı'nın motive edici, koçluk yapabilen; Z Kuşağı'nın ise yüksek iletişim becerisine sahip, vizyon sahibi liderlik tarzını benimsedikleri çalışmanın bulgularındandır.

Sonuç – Çalışmanın sonunda; farklı kuşaklara mensup çalışanların çoğunlukla farklı liderlik tarzlarını benimsedikleri ve kuşakların yönetim şekillerinin bu durum göz önüne alınarak belirlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuşak, kuşak türleri, liderlik, liderlik türleri, kuşakların liderlik algıları.

JEL Kodları: D23, M12, M54, 014.

LEADERSHIP PERCEPTIONS OF GENERATIONS IN WORKING LIFE

ABSTRACT

Purpose - The different demands and needs of generations have also been reflected in the working life, and this situation has led to the need for different leadership styles of employees from different generations. The fact that more than one generation works together in today's working life complicates the effective management of employees. In this context, what kind of a leader the generations need and what they understand from the concept of leadership are questions that need to be answered. This study, it is aimed to examine the leadership perceptions of different generations.

Methodology – The literature review method was used to reveal the importance of the subject, to present a general perspective on the subject, and to direct the studies to be made on this subject.

Findings – In general, adopting the just, command-command relationship of the Traditional Generation; The egalitarian, conflict-avoiding of the Baby Boomer Generation; X Generation's flexible, result-oriented, learning support; Y Generation's motivating, capable of coaching; is one of the findings of the study that Generation Z has adopted a visionary leadership style with high communication skills.

Conclusions – At the end of the study; It has been concluded that employees belonging to different generations mostly adopt different leadership styles and the management styles of generations should be determined by taking this situation into account.

Keywords: Generation, generation types, leadership, leadership types, leadership perceptions of generations.

JEL Codes: D23, M12, M54, 014.

1. GİRİŞ

Aynı zaman aralığında doğmuş ve yaşadıkları zamanın olaylarından etkilenmiş; ortak beklenti, inanç, değer ve davranışlara sahip kişiler ve bu kişilerin oluşturduğu topluluklar “kuşak” kavramını oluşturmuştur. Günümüz çalışma hayatında Geleneksel Kuşak, Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı ve Z Kuşağı olmak üzere beş farklı kuşak bir arada çalışmaktadır. Kuşakların içerisinde olduğu ortam ve yetiştirme tarzları kuşakların farklı davranışlar, beklentiler, öncelikler ve algılara sahip olmasıyla sonuçlanmıştır. Kuşakların bu özellikleri çalışma hayatlarına da yansımış, kuşakların yönetimi için farklı yönetim tarzlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda, kuşakların nasıl bir lidere ihtiyaç duyduğu, liderlik kavramından ne anladıkları cevap bulması gereken sorulardan olmuştur.

Bu çalışmada, kuşakların liderlik algıları konusunun önemini ortaya koymak, konuya ilişkin genel bir perspektif sunmak ve bu konuda yapılacak olan çalışmalara yön verebilmek amacıyla literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışmada, öncelikle kuşak kavramına değinilerek, farklı kuşak tanımlamalarına yer verilecektir. Ardından, kuşak türlerinden; Geleneksel Kuşak, Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı ve Z Kuşağı'nın özellikleri, yaşadıkları dönem özellikleriyle birlikte irdelenecektir. Çalışmanın devamında, lider ve liderlik tanımları verilerek; en çok araştırma konusu olan liderlik türlerinden; otokratik liderlik, demokratik liderlik, karizmatik liderlik, etkileşimci liderlik ve dönüşümcü liderlik kavramlarına değinilecektir. Son olarak, kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışmalara yer verilerek, farklı kuşakların liderlik algılarının nasıl olduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2. KUŞAK KAVRAMI

Varoluşundan bu yana, insanoğlunun sürekli etkileşim içerisinde bulunması, küresel ve/veya yerel olayların toplulukların davranış ve tutumları üzerinde büyük etki uyandırmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanında, aynı yıllarda yaşayan insanlarda, davranışlarına yön verebilecek olayların yaşanması ve biyolojik faktörler gibi etkilerden dolayı benzerlikler ortaya çıktığı görülmüştür. Tüm bu durumlar, kuşak kavramı üzerine çeşitli tanımlar yapılmasına yol açmıştır (Taş & Kaçar, 2019).

Biyolojik anlamda kuşak kavramı, “ebeveynlerinin doğumu ile çocuklarının doğumu arasındaki ortalama zaman aralığı” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre; her bin yıllık döneme 20-25 yıllık aralıklarla bir kuşak yetişmektedir. Söz konusu bu tanım, geçmişte sosyologlar tarafından da kullanılmaktayken; yeni teknolojilerin gelişimi, toplumsal değerlerin, kariyer ve çalışma şekillerinin değişmesinin yaratmış olduğu etkiyle birlikte, bir süre sonra kavrama ilişkin yeni tanımlamaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aynı zamanda bugün biyolojik tanıma göre bir kavramsallaştırma yapılmak istenirse; kuşak kavramı, her zaman olduğundan daha fazla zaman aralığını kapsayacağı için de başka bir tanım yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü kadınların daha ileri bir yaşta doğum yapmayı tercih etmesiyle birlikte, ebeveynlerin doğumu ile çocuklarının doğumu arasındaki ortalama zaman aralığı genişlemiştir. Bu nedenlerden dolayı, günümüzde “kuşak” kavramı, biyolojik anlamdan çok sosyolojik anlamda tanımlanmaktadır (Mark, 2014: 1).

Türk Dil Kurumu'na göre kuşak kavramı; “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu” (TDK, 2021) şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyolojik olarak kuşak kavramı; aynı zaman aralığında doğmuş ve yaşadıkları dönemin kültürel, ekonomik, sosyal, siyasi olaylarından ve hakim değerlerinden etkilenmiş (Altuntuğ, 2012: 4), yaşadıkları zamanın şartları gereğince birbirine benzer

yükümlülükler üstlenmiş olmalarından dolayı ortak beklenti, inanç, değer ve davranışlara sahip kişiler ve bu kişilerin oluşturduğu toplulukları belirtmektedir (Taş vd., 2017: 1035).

Yetiştirme tarzları ve içerisinde buldukları ortam değişiklikleri, kuşakların çalışma hayatları, sosyal hayatları ve kariyerleri üzerinde önemli farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır (Adıgüzel vd., 2014: 166). Farklı dönemde yaşayan insanlar arasında davranışlar, öncelikler, beklentiler ve algılar açısından da farklılıklar oluşmaktadır (Taş & Kaçar, 2019: 646). Bu nedenlerden dolayı araştırmacılar, farklılık gösteren kuşakları sınıflandırma yoluna gitmiştir.

Çalışma hayatında farklı kuşakların bir arada yer alması ve kuşakların yönetimi için farklı yönetim politikalarına ihtiyaç duyulması, kuşak türlerine yönelik tartışmaları artırmıştır (Omay, 2017: 110). Bu kapsamda çalışmada, mevcut çalışma hayatında yer alan kuşak türlerine yaşadıkları dönemin özelliklerine de değinmek şartıyla yer verilecektir.

3. KUŞAK TÜRLERİ

Öncelikle belirtmek gerekir ki, kuşaklarla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında; kuşakların sınıflandırmasının farklı kültürlere göre değişiklik gösterdiği, kuşakları kapsayan tarih aralıkları ve kuşakların özelliklerinin birbirlerine benzemediği görülmektedir (Adıgüzel vd., 2014: 170). Kuşak türleri araştırmalarının çıkış noktası Amerika Birleşik Devletleri'nde olmuş; her kuşağın kendine özgü kişiliği, beklentileri, yaşama amacı, içinde buldukları koşullar ve iş yapış şekillerinin olduğu sonucuna varılmıştır (Daloğlu, 2013: 32). Literatürdeki kuşak sınıflandırmalarının farklı tarih aralıkları dikkate alınarak oluşturulduğu bilindiğinden, Türkiye'deki kuşak sınıflandırmalarının tarih aralıklarının sosyal, ekonomik, demografik, siyasi ve teknolojik değişimler göz önünde bulundurularak, şu şekilde sınıflandırılacağı düşünülmektedir (Kayacan, 2016: 81-96).

Geleneksel Kuşak (1923-1945)

Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1959)

X Kuşağı (1960-1979)

Y Kuşağı (1980-2000)

Z Kuşağı (2000 Sonrası)

Geleneksel Kuşak

Literatürde, "Sessiz Kuşak" ya da "Savaş Kuşağı" olarak da adlandırılan Geleneksel Kuşak, Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı'ndan etkilenmiştir. Bu dönemlerde yaşanan işsizlik ve ekonomik sorunlar bireylerin tasarrufa yönelmeleriyle ve nüfus artış hızının azalmasıyla sonuçlanmıştır (Gündüz & Pekçetaş, 2018: 92). Türkiye'de bu kuşak, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını ve siyasi açıdan tek partili hayatı yaşamıştır.

Geleneksel Kuşak otoriteye bağlı, hukuka ve düzene uyum sağlayan, ömür boyu istihdam anlayışına sahip, disiplinli, istikrar arayışında olan, güven duygusunu önemseyen, mantıksal, tutarlılığı ve tekdüzeliği seven bir kuşaktır (Zemke et al., 1999: 36-42; Adıgüzel vd., 2014: 171). Bu kuşak resmi ilişkileri seven,

bir hiyerarşik sistem içerisinde emir alarak çalışan, riske karşı duyarlı, ekip çalışmasına ve iş birliğine güçlü bir şekilde bağlı bireylerden oluşmaktadır (Tolbize, 2008: 2).

Bebek Patlaması Kuşağı

Bebek Patlaması Kuşağı, II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde yüksek doğumlar neticesinde meydana gelen nüfus patlamasının yaşandığı yıllarda doğan kuşaktır (Adıgüzel vd., 2014: 171). Bu dönem dünyada, II. Dünya Savaşı'nın bittiği, Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanarak refah devleti modelinin altın çağını yaşadığı bir dönemdir (Kayacan, 2016: 83).

Bu dönemde, dünya insan hakları eylemlerini, radyo altın dönemini, Türkiye ise çok partili dönem yıllarını yaşamaktaydı (Adıgüzel vd., 2014: 172). Bu kuşak, Türkiye'de "68 Kuşağı" olarak da anılmaktadır. Bu kuşak üyeleri 1968 yıllarında sağ-sol çatışmaları, üniversite olayları gibi meselelere şahitlik etmiştir. Televizyonun evlere girmesi (Bayhan, 2016: 171) ve tek kanallı dönemin başlaması bu kuşak için önemli olaylardır.

Bu kuşak büyümenin ve refahın yoğun olduğu bir dönemde yaşadığı için, eğlenmeye ve harcamaya meyilli bir kuşaktır. Bu kuşağa mensup bireyler geçmiş kuşakların görmediği büyük değişimler gördükleri için, sürekli bir biçimde yeni yetenekler kazanmaları gerekmiş; birçoğu çalışma yaşamlarına sanayi işçisi olarak başlayıp, bilgi işçisine dönüşmüşlerdir (Gündüz & Pekçetaş, 2018: 93). Bu kuşak üyelerinin işkolik, çalışkan, idealist, kararlı, uzun dönemli istihdam anlayışına sahip, kendi kendini motive edebilen, ücreti motive aracı olarak gören, ekip çalışmasına önem veren bir yapıda oldukları söylenebilmektedir (Adıgüzel vd., 2014: 172).

X Kuşağı

1960 ve 1980 yıllarında yaşanan darbeler, planlı kalkınma programlarının başlatılması, ithal ikameci politikalar (Kayacan, 2016: 87) ve 1973 Petrol Krizi X Kuşağı'nı etkileyen önemli olaylar olmuştur. Evlerde bilgisayar kullanımının başlangıcı, video oyunlarının yükselişi, internetin ticari ve sosyal amaçlar için kullanımı (Levickaite, 2010: 173) ve televizyonun her eve girmeye başlaması bu kuşağı etkileyen gelişmeler olmuştur.

X Kuşağı, teknolojik gelişmeler neticesinde bazı buluş ve icatlara şahitlik etmiştir. Bu icatları çalışma hayatına da sokan X Kuşağı, iş yapma tarzları bakımından da değişime uğramış (Gündüz & Pekçetaş, 2018: 93), teknolojik imkanlardan yararlanarak donanımlı ve beceri sahibi bir profil oluşturmuşlardır (Altuntuğ, 2012: 204). X Kuşağı, kolektif çalışmaktan öte, bireysel çalışmaya öncelik veren bir kuşak olmuştur (Daloğlu, 2013: 32). Bu kuşak kendine güvenen, birçok alanda kariyer sahibi olmayı önceleyen, çalışma hayatında güvenlik ve ücreti önceleyen (Adıgüzel vd., 2014: 173), yüksek ve saygın bir statüye sahip olmaya ve sosyalleşmeye önem veren bir kuşaktır (Demirkaya vd., 2015: 189). Bu kuşağın yaşadığı gelecek endişesi; çok çalışmak, kariyer yapmak ve daha fazla ücret almak gibi arzularının oluşmasıyla sonuçlanmıştır (Altuntuğ, 2012: 206). X Kuşağı için iş ve hayatları arasında denge sağlayabilmek önemlidir. Bebek Patlaması Kuşağı, "çalışmak için yaşamak" mantığına sahipken; X Kuşağı, "yaşamak için çalışmak" mantığına sahiptir (Demirkaya vd., 2015: 192).

Y Kuşağı

Türkiye’de 1980 Darbesi toplumsal açıdan Y Kuşağı’nı etkileyen önemli olaylardan olmuştur. Bu dönemde 68 Kuşağı’nın etkisiyle gençler arasında sağ-sol görüş şeklinde vuku bulan siyasi kutuplaşmaların yarattığı kaos ortamı, 1980 Darbesi ile yok edilmek istenmiştir. Ancak, 1980 Darbesi’nin sonuçları ağır olmuş ve bu dönemde yaşanan ölümler, gözaltılar, işkenceler toplumda korku ve sessizlik ortamı yaratmıştır. Bu dönemde, çalışma hayatında meydana gelen dönüşüm Y Kuşağı’nı etkileyen bir diğer önemli meseledir. Kadınların yoğun bir şekilde çalışma hayatında yer almasıyla birlikte, ev içerisindeki kadın-erkek rollerinde yaşanan değişme toplumsal hayat üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Diğer taraftan, kadınların iş hayatındaki rolleri ile aile hayatındaki rolleri arasında denge sağlamak, küreselleşmenin etkisiyle birlikte sayılarında artış yaşanan çok uluslu şirketlerin rekabet gücünü artırmak ve artan tüketime bağlı olarak üretimde dönemselsel olarak artış gösterebilen tüketimi karşılayabilmek gibi amaçlarla esnek çalışma şekilleri tercih edilmeye başlanmıştır (Taş & Kaçar, 2019: 649, 650). İnternet ve cep telefonları bu dönemin en önemli değişimleri olmuştur.

Y Kuşağı bireyci, girişimci, çalışmaktan hoşlanmayan, eğlenceyi ve kazanmayı seven, bedelini ödemek istemeksizin yüksek beklentilere sahip, tüketimci (Bayhan, 2016: 178), anlık zevklere odaklı, sadakat duygusundan uzak bir profile sahiptir. Y Kuşağı için etik, sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik gibi kavramlar önem teşkil etmektedir (Altuntuğ, 2012: 204). Y Kuşağı ile birlikte teknolojik yenilikler, sosyal iletişim ağları, teknolojiye meraklı bir kültür, yeni iş uygulamaları ve yönetim şekilleri de gelmektedir. Bu durum, örgütlere de yansımakta ve örgütlere enerji ve yenilik getirmektedir. Y Kuşağı işgücünün özellikleri ise; iş güvencesine önem veren ancak çok sık iş değiştirebilen, ücreti önemli bir unsur olarak gören, değerleri önceleyen, ve yeniliklere açık ve uyumlu bir işgücüdür (Yüksekbilgili, 2013: 344).

Y Kuşağı, çok kanallı televizyon ve internet ile yetiştikleri için, günlük hayatlarının çoğunu iletişim teknolojileri ve medya ile meşgul bir şekilde geçirmektedirler. Y Kuşağı, işyerinde otoriter bir yönetim tarzını ve işyeri sınırları içerisinde çalışma zorunluluğunu kaldırmayı başaran bir kuşaktır (Akdemir vd., 2013: 18). Yeni medyanın yükselişi, hızlı iletişim teknolojileri, sosyal ağlar iletişimin, çalışma ve sosyalleşme alışkanlıklarının klasik anlamını ve anlayışını değiştirmiştir. İnternet ve bilgisayar Y Kuşağı üzerinde önemli etki yaratmış, bilgisayar oyunları, internet buluşmaları, kendini ifade etmede ve sosyalleşme algısında yeni bir tarz yaratmıştır (Levickaite, 2010: 173).

Y Kuşağı’nın teknolojiye olan bağımlılıklarının yüksek olması çalışma ve sosyal hayatlarını şekillendirdiği gibi, Y Kuşağı’ndan sonraki kuşak olan “Z Kuşağı”nın da teknoloji dünyasının içine doğmalarını etkilemiştir. Bu nedenle, Y Kuşağı mevcut işlerinde teknolojiyi kullanmalarının yanı sıra, teknolojinin kullanıldığı işlere de ilgi duymuşlardır (Taş & Kaçar, 2019: 651). Y Kuşağı genellikle hizmet sektöründe istihdam edilirken; danışmanlık, finans ve bilişim sektörleri tercih ettikleri çalışma alanları arasındadır. Y Kuşağı’nın iş arama yöntemi elektronik ortamlar aracılığıyla sağlanır. Söz konusu kuşak iş ararken örgütün çok uluslu olması, örgüt kimliği, örgütün çalışana sunduğu eğitim ve kariyer fırsatları gibi kıstasları dikkate almaktadır (Taş & Kaçar, 2019: 656).

Z Kuşağı

Teknolojik hız, bilgiye hızlı ve kolay erişim, gündelik hayatın bir parçası olarak sosyal medya ve akıllı telefonların varlığı dönemin en çarpıcı özellikleridir. Türkiye bu dönemde 2001 Ekonomik Krizi, siyasi açıdan uzun yıllardır devam eden tek parti iktidarı (Kayacan, 2016: 94), gezi olayları, darbe girişimi gibi siyasi olaylara tanıklık etmiştir. 2019 yılında ilk olarak Çin’in Vuhan şehrinde beliren, daha sonra

süratle tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını da bu dönemi başta toplumsal, siyasal ve ekonomik olmak üzere farklı açılardan etkileyen bir diğer önemli meseledir.

Teknolojinin hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldiği bu dönemde, internet kullanımı da günlük hayatın devamı için adeta zorunlu bir hale gelmiştir. İnternetin ticaret hayatına da girmesiyle birlikte, e-ticaret siteleri yaygınlaşmış ve tüketim internet siteleri aracılığıyla karşılanmaya başlamıştır. Bu dönemde, özellikle üniversite sayısındaki artışla birlikte, nüfus büyük oranda eğitimine kesintisiz olarak devam etmiştir (Taş & Kaçar, 2019: 653).

Z Kuşağı “anında çevrimiçi” olarak adlandırılan tam teknolojik kullanıcılar olarak açıklanmaktadır (Levickaite, 2010: 173). İleri teknolojinin dünyaya hükmettiği zamanda doğmak, Z Kuşağı’nı diğer kuşaklardan ayıran en önemli özelliktir. “Metinleri konuşmaya, bilgisayarı okumaya tercih eden” bu kuşak, dışarıda vakit geçirmek yerine bilgisayar ve cep telefonları aracılığıyla çevrimiçi iletişim kurmayı tercih etmektedir (Taş vd., 2017: 1033). Kendinden emin olmak, kendilerini rahatça ifade edebilmeleri, bağımsız ve bireysel çalışabilme yeteneği, farklılığın önemsendiği, renkli ve hiyerarşinin olmadığı iş hayatı istemeleri girişimcilik yeteneği ve hevesleri ve dürüstlük Z Kuşağı’nın olumlu yönleri arasında sayılabilirken; ekip çalışması içeren işlerde zorlanmaları, sürekli yükselme beklentisi içinde olmaları, sadakatsizlik ve kolay vazgeçmeleri, eğlenceli ve yenilik gerektiren işler yapma isteklerinden dolayı standart işleri yapmada zorlanmaları, sabırsız ve aceleci olmalarının emek ve vakit getiren işlerde değer kaybetmeleriyle sonuçlanabilmesi Z Kuşağı’nın olumsuz yönleri olarak sayılabilmektedir (Taş vd., 2017: 1039, 1040).

4. LİDER VE LİDERLİK KAVRAMI

Lider ve liderlik kavramları birçok alanda ve günlük hayatta çok sık kullanılmakla birlikte, farklı alanlarda, alanlara özgü farklı biçimlerde lider ve liderlik tanımları yapılmaktadır. Bu nedenle, lider ve liderliği tanımlamak ve söz konusu kavramların sınırlarını çizmek çoğu kez zor olmaktadır (Ergun Özler, 2013: 95).

Örgütte çalışan bireyleri örgüt amaçları doğrultusunda bir araya getiren, harekete geçmelerini sağlayan, yönlendiren ve diğerlerinden farklı bazı özelliklere sahip olan kişiler “lider” olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, “birleştirici”, “arabulucu” ve “yönlendirici” olmak liderde bulunması gereken özelliklerdir (Ergun Özler, 2013: 96).

Liderlik; herkesin öğrenebileceği somut temellere dayanmakla birlikte (Wadsworth, 1999: 8); görevle ilgili talepler ile kişilerin ihtiyaç ve beklentilerini dengelemekle ilgilidir (Williams, 2006: 90). Ancak liderlik kendisine verilen görevin yerine getirilmesinden öte bir durumdur. Liderlik risk olması durumunda öne çıkmak, mevcut olan tüm seçenekleri değerlendirmek ve yeni seçenekleri ortaya koyarak insanları peşinden sürükleyebilmektir (Tahaoğlu & Gedikoğlu, 2009: 276). Liderlik, örgütlerde ortaya koydukları işlerle diğerlerine öncülük etmek, üstlendikleri görev ve sorumlulukları değişen koşullara ve durumlara adapte bir biçimde alt kadrolara aktarmak ve etkili bir ekip ruhu oluşturmak için motivasyona sahip olmaktır (Öztürk, 2009: 170).

5. LİDERLİK TÜRLERİ

Liderler, farklı tarz ve davranışlara sahip olabilmektedir. Bu kapsamda, literatürde liderlik türlerine yönelik çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Literatür incelendiğinde birçok liderlik türünden bahsetmenin mümkün olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, literatürde en çok öne çıkan liderlik türlerinden olan; *otokratik liderlik*, *demokratik liderlik*, *karizmatik liderlik*, *etkileşimci liderlik* ve *dönüşümcü liderlik* incelenecektir.

Otokratik liderlik, yetkinin tamamını elinde toplamak ve grup üzerinde mutlak hakimiyet kurmak istenilen liderlik türüdür (Zencirkıran, 2015: 128). Otokratik lider, kendi kendine düşünüp karar alan, itiraz kabul etmeyen ve tartışmaya kapalı liderlik anlayışına sahiptir. Otokratik liderlikte astlar ise söylenenleri itiraz etmeden yapmanın ötesinde bir rol üstlenmemektedir (Gezici, 2007: 14). Otokratik liderlik ödüllendirme, cezalandırma, eleştiri, övgü veya merkezi kontrol sonuçlarını doğuracaktır. Otokratik liderlikte; lider, önce bir politika belirlemede ve buna uygun örgütsel çatıyı tespit etmektedir. Daha sonra lider politikaların hayata geçirilebilmesi için faaliyet şeklini belirlemede ve astlardan belirlenenleri yapmasını istemekte, astlar da bu beklentiyi yerine getirmektedir (Tengilimoğlu, 2005: 7).

Otokratik liderliğin tam tersi olan *demokratik liderlik*; hemen her konuda üyelerin fikrini alan ve katılımcılığı benimseyen liderlik tipidir (Ergun Özler, 2013: 101). Liderin üyelerine danışarak onların karar verme, planlama ve örgütlenme faaliyetlerine katılmalarını teşvik etmesi demokratik liderliğin parçasıdır (Eryeşil & İraz, 2017: 131). Demokratik liderler eleştiriye açık, sorun ve kararları açıkça tartışmaya açabilen, insan ilişkilerine önem veren bir yapıya sahiptir (Gezici, 2007: 16). Demokratik liderlikte, lider örgütün sıradan bir üyesi gibi davranarak, kararları örgütün diğer üyeleriyle tartışarak almaktadır (Arkonuç, 2001: 293; Gezici, 2007: 17; Zencirkıran, 2015: 128).

Karizmatik liderlik kararlı, özgüvenli, cesaretli, etkileyici konuşma becerisine sahip, ikna yeteneği yüksek, vizyon ve sahip olduğu değerlerle başkalarını etkileyebilme yeteneğine sahip bireyleri niteleyen liderlik türüdür (Oktay & Gül, 2003: 405). Karizmatik liderler, yöneticilerin birçoğunun karar almakta zorlandığı ve hızlı değişimlerin olduğu dönemlerde hızlı, geleceğe yönelik ve etkileyici kararlar alarak ön plana çıkmaktadırlar (Şahin vd., 2015: 79). Karizmatik liderlikte, liderler sadece örgüt üyelerinin davranışlarını değiştirebilme yetenekleriyle sınırlı kalmamakta, üyelerin inanç ve tutumlarını da değiştirebilmektedir (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar: 2017: 301).

Üyeleri işi başarımları konusunda teşvik etmeyi amaçlayan *etkileşimci liderlikte*, liderler üyelerini işleri başarma ve amaçlara ulaşma konusunda harekete geçirmeye çalışmaktadır (Ergun Özler, 2013: 104). Etkileşimci liderlikte, lider takipçileriyle olan ilişkisinde, alışılmışın dışına çıkarak gerçek bir etkileşim süreci oluşturmaktadır. Etkileşim sürecinde lider takipçilerinin gelişimlerini en yüksek seviyeye çıkararak, hedefler doğrultusunda takipçilerine belirli sorumluluklar yüklemektedir (Dikmen, 2012: 88). Etkileşimci liderler, geçmiş zamandaki faydalı ve olumlu gelenekleri sürdürme ve bu gelenekleri gelecek nesillere bırakma açısından faydalı hizmette bulunmayı amaçladıkları için biraz gelenekçi yapıya sahiptirler (Tengilimoğlu, 2005: 6). Etkileşimci liderlikte amaca ulaşma; bazen olaylara kendisi müdahale ederek, bazen müdahale etmeden yetkiyi grup üyelerine bırakarak, bazen de üyelere ödüller vererek olmaktadır (Ergun Özler, 2013: 104).

Dönüşümcü liderlikte ise liderler reformcu, yenilikçi ve değişimci bir yapıya sahiptir (Gezici, 2007: 21). Dönüşümcü liderlerin amacı, kendilerine bağlı üyeler yaratmaktan ziyade; bağımsız, eleştirel düşünebilme yeteneğine sahip ve böylece örgüte katkı sağlayabilecek, yeniliğe açık üyeler oluşturmaktır.

Dönüşümcü lider, grubun ve örgütün kendini anlamasını ve güven duygusunu hissetmesini önemsemektedir. Bu sayede, üyeleri sadece var olma amacı gütmekten uzaklaştırmakta ve başarıya doğru yönlendirmektedir. Dönüşümcü lider, üyelerin yaratıcılıklarının geliştirilmesini ön planda tutmaktadır (Tengilimoğlu, 2005: 6).

Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik çoğu zaman birbirleriyle karıştırılabilmektedir. İki liderlik türü arasındaki en önemli fark; dönüşümcü liderliğin temelinde değişim ve gelişim bulunmaktayken; etkileşimci liderliğin temelinde değişim ve gelişmeden ziyade iş odaklılık olmasıdır. Etkileşimci liderler, üyeleri iş yapmaları konusunda sürekli teşvik ve motive etmektedirler (Ergun Özler, 2013: 104). Atılım yapmayı ve yenilikçi gelişme politikaları izlemeyi hedefleyen örgütlerde dönüşümcü liderlik tarzı etkili olurken, durgun büyüme tasarruf politikasını benimseyen örgütlerde etkileşimci liderlik tarzı etkilidir (Tengilimoğlu, 2005: 6).

6. KUŞAKLARIN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ LİDERLİK ALGILARINA YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Literatürde, “kuşaklar” ve “liderlik” ile ilgili ayrı ayrı bakıldığında, yapılan çalışma sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ancak, “kuşakların liderlik algıları”na yönelik belirli çalışmaların varlığı göze çarpmaktadır.

2009 yılında HR Magazine tarafından yapılan çalışmada, kuşakların liderlik algılarına yönelik yapılan çeşitli araştırmaların sonuçları derlenerek sunulmuştur. Tablo 1’de kuşakların tercih ettikleri liderlik tarzları belirtilmiştir.

Tablo 1. Kuşakların Çalışma Hayatındaki Liderlik Algıları

KUŞAKLAR	TERCİH ETTİKLERİ LİDERLİK TARZLARI
Geleneksel Kuşak	Adil, tutarlı, anlaşılır, açık sözlü, saygılı.
Bebek Patlaması Kuşağı	Eşit davranan, sıcak ve sevecen, görev tamamlayıcı, demokratik yaklaşımı benimseyen.
X Kuşağı	Açık sözlü, yetkin, samimi, resmi olmayan, esnek, sonuç odaklı, öğrenme fırsatlarını destekleyen.
Y Kuşağı	Motive edici, eğitici, işbirlikçi, düzenli, pozitif, başarıyı odaklayan, koçluk yapabilen.

Kaynak: (HR Magazine, 2009: 2)

Salahuddin (2010) tarafından yapılan çalışmada, kuşaklar ile liderlik tarzı arasında bir ilişkinin olup olmadığı incelenmek istenmiş, her kuşağı temsil eden bireyler ile yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Çalışma sonunda; Geleneksel Kuşak’ın otokratik liderlik tarzını, Bebek Patlaması Kuşağı’nın demokratik liderlik tarzını, X Kuşağı’nın durumsal liderlik tarzını, Y Kuşağı’nın ise demokratik ve dönüşümcü liderlik tarzını benimsediği sonuçlarına ulaşılmıştır (Salahuddin, 2010).

Duquesnoy (2011) tarafından yapılan çalışmada, farklı kuşakların (Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı) tercih ettikleri liderlik tarzının hangi yönlerden farklılık ve benzerliklere sahip olduğunu belirlemek amaçlanmıştır; bu kapsamda, farklı kuşaklardan bireylerle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda; tüm kuşakların “destekleyici” liderlik tarzını tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, Bebek Patlaması Kuşağı’nın bireylerin ihtiyaç ve tercihlerini dikkate alan ve karşılıklı güven ilişkisini kurabilecek liderlik tarzını; X Kuşağı’nın kendilerine zaman ayıran ve mentorluk yapan, yaptıkları iş için güvenen ve saygı duyan liderlik tarzını; Y Kuşağı’nın ise

yönlendirici liderlik tarzından ziyade, özellikle kariyerlerinin ilk aşamalarında onlara rehberlik edecek, gelişim fırsatı sunacak liderlik tarzını tercih ettikleri görülmüştür (Duquesnoy, 2011).

Göktaş ve Çarıkçı (2015) tarafından yapılan çalışmada, kuşakların benimsedikleri liderlik tarzını değerlendirmek amaçlanmış ve çalışma sonunda; Geleneksel Kuşak'ın emir komuta zinciri ilişkisi nedeniyle otokratik liderliği; Bebek Patlaması Kuşağı'nın işbirlikçi, takım oyuncusu, çatışmadan uzak ve kişisel iletişimi tercih eden liderlik tarzını; X Kuşağı'nın sonucu önceleyen ve öğrenme fırsatlarını destekleyen informal liderlik tarzını; Y Kuşağı'nın kendilerine ilham verebilecek, güvenilir ve açık talimatlar verebilecek liderlik tarzını benimsediği sonucuna ulaşılmıştır (Göktaş & Çarıkçı, 2015).

Bayramoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada, X ve Y Kuşaklarının liderlik davranışları bakımından anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Çalışma sonunda; X ve Y Kuşaklarının liderlik davranışları bakımından farklılık olmadığı; "kararlılık", "iyi insan ilişkilerine sahip olmak" ve "stratejik düşünme" değişkenlerinin liderliğin en önemli unsurları olduğunu ifade ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Bayramoğlu, 2018).

Günümüz çalışma hayatında en fazla varlık gösteren kuşak olduğu için, yalnızca Y Kuşağı'nın liderlik algılarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmalara da rastlamak mümkündür. Örneğin; Akdemir ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada Y Kuşağı'nın liderlik tarzı beklentilerini belirlemek amaçlanmış; Y Kuşağı'nın demokratik liderlik tarzını tercih ettiği sonucuna ulaşılrken; Y Kuşağı'nın liderin iş birliğini ve katılımcılığı teşvik etmesi, çalışanları yönlendirmesi ve motive etmesi gerektiğini ifade ettikleri görülmüştür (Akdemir vd., 2013). Kaplan (2017) tarafından yapılan çalışmada da Y Kuşağı'nın otantik liderlik ve bütünleştirici liderlik algılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma sonunda; Y Kuşağı üyelerinin otantik ve bütünleştirici lider özelliklerini büyük ölçüde taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada aynı zamanda, katılımcıların bütünleştirici liderlik algıları ile otantik liderlik algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu; bir diğer ifadeyle, katılımcıların bütünleştirici liderlik algılarının arttıkça otantik liderlik algılarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaplan, 2017).

Bu çalışmaların yanında, Y Kuşağı'nın yalnızca tek bir liderlik biçimine bakış açılarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapıldığı da görülmüştür. Yücebalkan ve Aksu (2013) tarafından yapılan çalışmada, Y Kuşağı'nın dönüşümcü liderlik bileşenlerine yönelik algı ve düşüncelerini belirlemek amaçlanmış; çalışma sonunda, Y Kuşağı'nın ideal etki, entelektüel uyarım, telkinle güdüleme, bireysel destek bileşenleriyle desteklenen dönüşümcü liderlik tarzına olumlu baktığı sonucuna ulaşılmıştır (Yücebalkan & Aksu, 2013).

Günümüz çalışma hayatında artık Z Kuşağı'nın da varlık gösterdiği ve gelecekte de çalışma hayatında Y Kuşağı ve Z Kuşağı'nın birlikte yer alacağı bilinmektedir. Bu nedenle yakın gelecekte çalışma hayatına hâkim olacağı bilinen Y Kuşağı ve Z Kuşağı'nın liderlik algılarına yönelik araştırmalar da mevcuttur. Millennial Branding ve Ranstad US (2014) tarafından yapılan araştırmada Y ve Z Kuşaklarının liderlik tarzı beklentileri sorgulanmaya çalışılmış; her iki kuşak için de iyi bir lider olmanın en önemli niteliğinin dürüstlük olması gerektiğini belirtmelerinin yanı sıra; kuşakların, liderlerin vizyon sahibi olmaları gerektiği ve iyi iletişim becerisi göstermeleri gerektiği konusunda da hem fikir oldukları görülmüştür (Millennial Branding & Ranstad US: 2014).

Şahbaz (2019) tarafından yapılan çalışmada da Y ve Z Kuşaklarının liderlik algılarının benzer ve farklı yönlerini belirlemek amaçlanmıştır; çalışma sonunda, kuşaklararası farklardan ziyade daha çok benzerlikler olduğu; ancak dönüşümcü liderliğin “bireysel ilgi” ve yönetsel liderliğin “koşullu ödüllendirme” boyutlarında farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Buna göre; Z Kuşağı’nın dönüşümcü liderlik tarzının “bireysel ilgi boyutu” algısı ile yönetsel liderliğin “koşullu ödüllendirme” algısı, Y Kuşağı’nın söz konusu boyutlara ilişkin algısına göre daha yüksektir. Ayrıca, her iki kuşağın da çağdaş liderlik tarzı algılarının dönüşümcü liderlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şahbaz, 2019).

Literatürde kuşakların liderlik algılarına yönelik yapılan bazı çalışmaların, “iş-yaşam kalitesi”, “iş-yaşam tatmini” gibi farklı değişkenlerle de ilişkisi kurularak incelendiği görülmüştür. Örneğin; Ergün Doğanbaş (2017) tarafından yapılan çalışmada; dönüşümcü liderliğin iş tatminine etkisinin incelenmesi ve çalışanların mensup oldukları kuşaklar açısından bu ilişkilerde anlamlı farklılıklar bulunup bulunmadığını araştırmak amaçlanmıştır. Araştırma sonunda; dönüşümcü liderliğin tüm boyutlarının iş tatmini ile karşılıklı ilişki içerisinde olduğu, dönüşümcü liderlik ile ilgili algıların Y Kuşağı’na mensup çalışanlarda iş tatmini düzeylerini etkilemediği, X ve Bebek Patlaması Kuşağı’na mensup çalışanların dönüşümcü liderlik boyutlarından zihinsel teşvik ile ilgili algılarının iş tatmini düzeylerini etkilediği tespit edilmiştir (Ergün Doğanbaş, 2017). Yine, Zengin (2018) tarafından yapılan çalışmada; çalışanların iş-yaşam kaliteleri ile algıladıkları liderlik tarzları arasındaki ilişkilerin düzeyinin tespit edilmesi ve iş-yaşam kalitesinin algılanan liderlik tarzı üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda; iş-yaşam kalitesi ile dönüşümcü liderlik tarzı algısı, sürdürümcü liderlik tarzı algısı, serbestlik tanıyan liderlik tarzı algısı arasında bir ilişki olduğu tespit edilirken; X Kuşağı’nda sürdürümcü liderlik tarzı algısı ile iş-yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin Y Kuşağı’ndan farklı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır; X Kuşağı’nda dönüşümcü liderlik tarzı algısı ile iş-yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin Y Kuşağı’ndan farklı olmadığı ve X Kuşağı’nda serbestlik tanıyan liderlik tarzı algısı ile iş-yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin Y Kuşağı’ndan farklı olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Zengin, 2018).

Kuşakların liderlik algılarına ilişkin öğretmen, akademisyen gibi belli meslek gruplarına yönelik araştırmaların da mevcut olduğu görülmektedir. Şahin (2019) tarafından yapılan çalışmada, X ve Y Kuşaklarına mensup öğretmenlerin liderlik davranışı beklentileri bakımından bir farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmış; çalışma sonucunda kuşaklar arasında belirgin bir farklılık tespit edilememiştir. Bunun yanında; kuşak farkı gözetmeksizin tüm öğretmenlerin, birlikte çalıştıkları yöneticilerin işe, değişime ve çalışanlara önem vermesini beklediği; öğretmenlerin çalışmaya istekli olduğu ancak çalışanları iş konusunda bunaltmayan, yeniliklere açık, adil ve üyeleriyle iletişimi kuvvetli bir liderlik anlayışı beklentisi içinde olduğu sonuçlarına da ulaşılmıştır (Şahin, 2019).

Bako (2016) tarafından yapılan çalışmada, farklı kuşaklara mensup akademisyen ve akademisyen adaylarının liderlik tarzı tercihlerini görmek amaçlanmıştır. Çalışma sonunda; liderliğin “karizmatik, kendini feda eden, çatışmaya sebep olan, vaziyeti kurtaran, despot ve alçakgönüllülük” özelliklerinde kuşaklar arasında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre; liderliğin “karizmatik” ve “kendini feda eden” alt boyutunda Z Kuşağı’nın, X Kuşağı’ndan daha yüksek ortalamaya sahip olduğu; “çatışmaya sebep olan” alt boyutunda Z Kuşağı’nın X Kuşağı’ndan ve Y Kuşağı’ndan daha yüksek ortalamaya sahip olduğu; “vaziyeti kurtaran” alt boyutunda Z Kuşağı’nın X Kuşağı’ndan ve Y Kuşağı’ndan daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu; “despot” alt boyutunda Z Kuşağı’nın Bebek Patlaması Kuşağı’ndan daha yüksek

bir ortalamaya sahip olduğu; “alçakgönüllülük” alt boyutunda Bebek Patlaması Kuşağı’nın X Kuşağı’ndan daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bako, 2016).

7. SONUÇ

Son zamanlarda “kuşak” kavramına yönelik yapılan çalışma sayısının arttığı ve kuşak kavramının farklı açılardan araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Özellikle çalışma hayatında kuşak farklılıkları yönetim bağlamında ele alınmakta, kuşakların çalışma hayatından ne beklediği sorgulanmaya çalışılmaktadır. Kuşak farklılıklarının lider ve liderlik algılamalarının nasıl olduğu, farklı kuşakların yönetimi açısından önem arz etmektedir.

Küreselleşme, yeni teknolojiler, kariyer ve çalışma şekillerinin ve toplumsal değerlerin değişmesi kuşaklar üzerinde etkiler yaratmış ve kuşakların farklı tarz ve davranışlarda bulunmasına neden olmuştur. Bu durum, her bir kuşağın kendine has karakteri, beklentileri, yaşama amacı, bakış açısı, iş yapış şekilleri olması sonucunu doğurmuştur. Bu konu, araştırmacıların da dikkatini çekmiş kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışma sayısı zamanla artmaya başlamıştır.

Bu çalışmada, kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışmalar incelenerek, çalışma hayatında kuşakların yönetimine ışık tutmak amacıyla, farklı kuşakların liderlik algılamaları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, günümüz çalışma hayatında en fazla nüfusa sahip olan Y Kuşağı’nın liderlik algılamalarının araştırmacıların en çok dikkatini çeken ve araştırmaya değer buldukları konu olduğu görülmüştür. Bunun yanında, henüz çalışma hayatında sayıca varlığı az olan, ancak çalışma hayatının geleceğini şekillendireceği bilinen Z Kuşağı’nın liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışmaların sayıca daha az olduğu ulaşılan bir diğer sonuçtur. Kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan araştırmalar belli meslek gruplarına yönelik olarak yapıldığı gibi, belli pozisyonda çalışan bireylere yönelik olarak da yapılmıştır. Yapılan bazı çalışmaların, kuşakların liderlik algılamalarının çalışma yaşamı kalitesi, iş tatmini gibi farklı değişkenlerle ilişkisi incelenerek oluşturulduğu da görülmüştür.

Literatürde kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışmaların genel bir çerçevesi çizilmek istenirse; farklı kuşakların farklı lider ve liderlik algılarına sahip olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bunun yanında, kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan her çalışmada, çalışma kapsamında ele alınan aynı kuşakların aynı liderlik algılamasına sahip olmadığı da görülmüştür. Kanımızca bu sonuca yol açan sebepler kuşakların farklı kültürlere göre değişiklik gösterme olasılığı ve farklı çalışmaların kuşaklar sınıflandırmasını yaparken kullandıkları tarih aralıklarının zaman zaman farklılaşmasıdır. Tüm bu hususlar göz önünde tutularak kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde; Geleneksel Kuşak üyelerinin çoğunlukla adil, emir-komuta ilişkisini benimseyen lider tercih ettikleri için otokratik liderliği benimsediği sonucuna ulaşıldığı görülmüştür. Bebek Patlaması Kuşağı üyelerinin ise genellikle eşitlikçi, işbirlikçi, çatışmadan uzak, kişisel iletişimi tercih eden lider tercih ettikleri için demokratik liderlik tarzını benimsedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışma sonuçlarına göre; X Kuşağı üyelerinin esnek, sonuç odaklı, öğrenmeyi destekleyen liderlik tarzını benimsedikleri görülmüştür. Y Kuşağı’nın ise genellikle motive edici, işbirlikçi, koçluk yapabilen liderlik tarzını benimsedikleri görülmüştür. Literatürdeki kimi çalışmalara göre Y Kuşağı’nın demokratik liderlik tarzını benimsediği ileri sürülürken, kimi çalışmalara göre ise dönüşümcü liderlik tarzını benimsediği ileri sürülmektedir. Henüz çalışma hayatında yeni olan Z Kuşağı’nın ise yüksek iletişim becerisine sahip, vizyon sahibi lider tercih ettikleri ve dönüşümcü liderlik tarzını benimsedikleri ulaşılan sonuçlardandır.

Son olarak, sürekli değişen ve gelişen dünyada kuşaklar arasındaki farklılıkların derinleşeceği göz önüne alındığında, kuşakların liderlik algılamalarına yönelik yapılan çalışmalara daha çok yer verilmesi gerektiği, özellikle çalışma hayatında yeni bir kuşak olan Z Kuşağı'nın lider ve liderlik algılamalarını belirlemeye yönelik yapılan çalışma sayısının artırılması gerektiği söylenebilmektedir. Yapılacak çalışmalar, belli meslek gruplarına yönelik olacağı gibi, belli sektörleri kapsayacak nitelikte de olabilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O., Batur, Z. H., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165–182.

Akdemir, A., Konakay, G., Demirkaya, H., Noyan, A., Demir, B., Ağ, C., Pehlivan, Ç., Özdemir, E., Akduman, G., Eregez, H., Öztürk, İ., & Balcı, O. (2013). Y Kuşağının Kariyer Algısı, Kariyer Değişimi ve Liderlik Tarzı Beklentilerinin Araştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 11–42.

Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203–212.

Arkonacı, Sibel A. (2001). *Sosyal Psikoloji* (2.bs.). Alfa Yayınları: İstanbul.

Bako, M. (2016). *The Leadership Style Preferences of Academics from Different Generations: Baby Boomers, Generation X, Generation Y and Generation Z*. (Master Thesis). Istanbul Kemerburgaz University, Graduate School of Social Sciences.

Bayhan, V. (2016). Gençlik ve Kuşaklar: Kuşaklara Göre Gençliğin Değer ve Davranışları. M. Zencirkıran (Ed.), *Davranış Bilimleri*, (ss. 157-194). Dora Yayıncılık: Bursa.

Bayramoğlu, G. (2018). X ve Y Kuşağının Liderlik Davranışı Açısından Karşılaştırılması. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 15–30. <https://doi.org/10.21121/eab.2018132202>.

Daloğlu, E. S. (2013). *Çalışma Algısı Üzerine Kuşaklararası Bir Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi). Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E., & Atan, Ö. (2015). Kuşakların Yönetim Politikası Beklentilerinin Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 186–204.

Dikmen, B. (2012). *Liderlik Kuramları ve Dönüştürücü Liderlik Kuramı'nın Çalışanların Örgütsel Bağlılık Alguları Üzerindeki Etkisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duquesnoy, P. (2011). *Generations, Leadership Style and Employee Performance*. (Master Thesis). Tilburg University, Human Resource Studies.

Ergün Doğanbaşı, Z. (2017). *Dönüştürücü Liderlik ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kuşaklar Arası Farklılık*. (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergün Özler, N. D. (2013). Liderlik. C. Koparal & İ. Özalp (Ed.), *Yönetim ve Organizasyon*, (ss. 94-123). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2944, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1900.

Eryeşil, K., & İraz, R. (2017). Liderlik Tarzları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 129–139.

Gezici, A. (2007). *Yöneticilerin Liderlik Stillerinin Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Özel Eğitim Kurumlarında Öğretimsel Liderlik ve Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göktaş, P., & Çarıkcı, İ. H. (2015). Kuşakların Siyasal İletişim Kültür ve Liderlik Açısından Değerlendirilmesi. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 7–33.

Gündüz, Ş., & Pekçetaş, T. (2018). Kuşaklar ve Örgütsel Sessizlik / Sesslilik. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 89–115. <https://doi.org/10.22139/jobs.39992>.

HR Magazine. (2009). *The Multigenerational Workforce: Opportunity for Competitive Success*, Vol: 54, No: 3, 1-9.

Kağıtçıbaşı, Ç. & Cemalcılar, Z. (2017). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. (20.bs.). Evrim Yayınevi: İstanbul.

Kaplan, E. Ö. (2017). *Y Kuşağının Otantik ve Bütünleştirici Liderlik Algılarının Ortaya Konulmasına Yönelik Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayacan, E. (2016). *X ve Y Kuşaklarının Motivasyon Kaynakları: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Levickaite, R. (2010). Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of the World Without Borders (The Case of Lithuania). *LIMES*, 3(2), 170–183. <https://doi.org/10.3846/limes.2010.17>.

Mark, M. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations* (3th ed.). McCrindle Research.

Millennial Branding & Randstad US. (2014). Gen Y and Gen Z Global Workplace Expectations Study, 04.01.2022, <http://workplaceintelligence.com/geny-genz-global-workplace-expectations-study/>.

Oktay, E., & Gül, H. (2003). Çalışanların Duygusal Bağlılıklarının Sağlanması Conger ve Kanungo'nun Karizmatik Lider Özelliklerinin Etkileri Üzerine Karaman ve Aksaray Emniyet Müdürlüklerinde Yapılan Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 403–428.

Omay, U. (2017). *Post Homo Servus*. Beta Yayıncılık: İstanbul.

Öztürk, Ü. (2009). *Performans Yönetimi*. Alfa Yayınları: İstanbul.

Salahuddin, M. M. (2010). Generational Differences Impact On Leadership Style and Organizational Success. *Journal of Diversity Management*, 5(2), 1–6.

Şahbaz, E. (2019). *Çalışma Yaşamında Y ve Z Kuşağının Liderlik Tipi Algılarının Karşılaştırılması: Turizm Sektöründe Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, A., Taşpınar, Y., Eryeşil, K., & Örselli, E. (2015). Kamu Yönetiminde Liderlik: Yönetici ve Çalışanların Liderlik Algısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(2), 73–96.

Şahin, K. (2019). *Kuşaklararası Liderlik ve Değişen Liderlik Olgusu*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tahaoglu, F., & Gedikoğlu, T. (2009). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Liderlik Rollerini. *Educational Administration: Theory and Practice*, 15(58), 273–298.

Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçükoglu, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031–1048. <https://doi.org/10.26466/opus.370345>.

Taş, H. Y., & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643–675. <https://doi.org/10.26466/opus.554751>.

TDK. Kuşak, 23.12.2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 1–16.

Tolbize, A. (2008). Generational Differences in the Workplace. *Research and Training Center on Community Living, University of Minnesota*, 1-21.

Wadsworth, W.J. (1999). *Liderlik: Atak Yöneticinin Liderlik Rehberi*. (Çev. E. S. Yarmalı). İstanbul: Hayat Yayınları.

Williams, M. (2006). *Mastering Leadership* (Second Edition). Thorogood Press.

Yücebalkan, B., & Aksu, B. (2013). Potansiyel İşgücü Olarak Y Kuşağının Transformasyonel Liderlerle Çalışabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 16–32.

Yüksekbilgili, Z. (2013). Türk Tipi Y Kuşağı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 342–353.

Zemke, Ron., Raines, Claire., & Filipczak, Bob. (1999). *Generations at Work : Managing the Clash of Veterans, Boomers, Xers, and Nexters in Your Workplace*. AMACOM: New York.

Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. (2.bs.). Dora Yayıncılık: Bursa.

Zengin, A. A. (2018). *Algılanan Liderlik Stilinin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: X ve Y Kuşakları Arası Karşılaştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NÜFUSUN YARISI EVDEYKEN NASIL GELİŞİLEBİLİR?

Nil Su Çetinoğlu^a

ÖZET

^a Marmara Üniversitesi,
İngilizce İktisat Bölümü,
İstanbul, Türkiye

ORCID No: 0000-0001-
5441-5525

ncetinoglu@marun.edu.tr

Bu çalışmada, kadın eğitimi ve işgücüne katılımının iyileştirilmesinin ulusal refah artışına katkısını inceledik.

Coğrafi olarak birbirine uzak iki ülke olan Güney Kore ve Türkiye'yi inceledik. 1970'lerde Güney Kore'nin GDP'si Türkiye'nin yarısı kadar, G.Kore 1980'lerde Türkiye'yi yakalamış ve geçmiştir. Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olan 24 Ocak 1980 kararları, Türkiye'nin neoliberal politikalara uygun olarak dış dünyayla bütünleşmesini sağlayan radikal bir değişimdir. Bu kararlardan sonra Türkiye ekonomik olarak artan biçimde küreselleşmeye, özellikle de batı dünyasıyla bütünleşmeye başlamıştır. Türk lirasının devalue edilmesi ve konvertibilite kazanması, ekonomide devletin rolünün küçültülmesi, serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi, gümrük duvarlarının indirilmesi, ihracata dayalı dış ticaret politikası 1990'larda ekonomiye yön vermiştir. Bu çalışmada ülke karşılaştırmalı olarak panel regresyon teknikleri kullanarak eğitim ve işgücüne katılımdaki cinsiyet farklarının ekonomik büyümeyi artırıp/azaltmasını inceledik. 1990-2020 yılları arasında kadın okulluşma ve işgücüne katılım oranlarının GDP artışına etkisini araştırdık. Kadın işgücüne katılım oranı ve GDP büyümesi zayıf bir pozitif korelasyon göstermektedir. ($r_{\text{Korea}} = 0,4091 > r_{\text{Turkey}} = 0,0920$). Bulgularımız kadın okullaşması ve eğitiminin üretkenliği belirgin olmayan bir şekilde artırdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Labor productivity, Economic development, Education, The Economics of Gender

JEL Kodları: O11, I21, J16

HOW TO THRIVE WITH HOLDING HALF OF THE POPULATION AT HOME?

ABSTRACT

In this study, we aim to find out whether improved female education and employment rates have an impact on the national prosperity of a nation. We compared geographically distant two countries, Turkey and south Korea. In 1970's, South Korea possessing half of Turkey's GDP at that time, Korea caught Turkey in the 1980s in terms of GDP and outpaced it. 24 January 1980 decisions, an important turning point in Turkish economy, was a radical change aiming to integrate Turkish economy with outer world, mostly implementing of neoliberal policies. Thereafter, Turkey gradually participated in globalization mostly with western world, by devaluating local currency and providing convertibility, shrinking government's role in economy, adopting an open market economy, changing custom tariff walls, and approving export-dominated foreign trade policy in 1990's. In this paper, we use cross-country and panel regression techniques to find out whether gender gaps in education and labor participation reduce or augment economic growth. In this study, we investigated GDP growth relationship with school enrollment (female) and female participation in labor force covering the years 1990-2020. Women enrollment and GDP growth shows a weak positive correlation. ($r_{\text{Korea}} = 0.4091 > r_{\text{Turkey}} = 0.0920$). Our main findings suggest that female schooling and education improves productivity insignificantly.

Keywords: Labor productivity, Economic development, Education, The Economics of Gender

JEL Codes: O11, I21, J16

1. INTRODUCTION

The relation between human capital and economic growth and well-fare is well described. Human capital is expanded through education, and they participate in the goods and services sector. So, education should be considered as a kind of investment in human capital.

Female education poses an important problem in underdeveloped/and developing countries. Nearly half of the population is set aside of productive cycle and even if they are employed, mostly in so-called women business such as teachers, nurse's day-care supervisors, etc.

Educated women as mothers raise children more efficiently and add a surplus to the human capital of the society.

In this study, I tried to investigate the causal effect of enhancing female education and its impact on sustainable development. According to the findings, increasing women's educational chances is an efficient approach to encourage growth.

Although some previous studies found out, the education of women had no significant effect on GDP growth, most studies are encouraging the add-ons supplied by educating women in terms of production.

These are analyzed in more detail between 1990 and 2020. I use regression and correlation analysis to find out the relation women education/enrollment and GDP growth and as a surplus I studied female education effect on GNI per capita analysis. According to data I try to give some explanatory ideas in conclusions.

2. LITERATURE REVIEW

In the paper published by **Barro, R. J., & Lee, J.W.**, economic fast and slow-growing countries were examined and found that countries rich in human capital grow faster even they had lower real per-capita GDP at the beginning. They also declared that female educational attendance has a negative influence on fertility, whereas female and male attainment is both favorably linked to life expectancy and negatively related to infant mortality.

Duflo's study on women empowerment and economic development attracted attention on the subject. It had a feedback effect nurturing each other positively. Empowerment of women causes them to benefit more from the development and in return, they help the development improving further.

On the other side, **Subbarao, K., & Raney, L** found out doubling female secondary school enrollment would have reduced the total fertility rate. Women's education increases the demand for family planning with the effect of time in economic activities and encourages birth control methods.

Hill, M. A., & King, E. attracted attention to educational improvement enhancing labor market productivity and income growth for all. Furthermore, educating women has positive consequences on social well-being that were not usually assessed by the market. Rising educational levels boost women's productivity at home, which can improve family health, child survival, and investment in children's human

capital. To give an example of the social benefits obtained through women's education, it can be said that supporting economic growth, prolonging life expectancy, improving the functioning of political processes.

In the study accomplished by **Oztunc, H., Oo, Z. C., & Serin, Z. V.** women's education impact long-term economic growth in the Asia Pacific region, emphasized the effect of female education on economic growth as measured by GDP, fertility, and the female labor force. They found that the fertility rate, female labor force participation rate, and female primary school enrolment are all important variables for yearly per capita income increase using panel regression analysis.

Tansel, A. found out on a time series evidence on female labor force participation rates in Turkey and considers its cross-provincial determinants. The findings revealed that unemployment had a significant discouraging influence on female labor market participation, but education had a large favorable impact. According to the hidden unemployment calculations, the urban female unemployment rate is understated, and the discouraged-worker impact for women is significant.

Jalilian, P. emphasized the importance of the benefit of women's education and described the significance of this subject for economic development. The study stressed the relationship between human development and economic growth, as well as the influence of education on human capital accumulation and therefore on economic growth, particularly in the case of female literacy rate and its implications for human development.

3. MODEL AND DATA SELECTION

In this study, I tried to find out the cause effect relationship between women education/enrollment and the GDP growth rates of Turkey and Korea. I chose data between 1990 to 2021 (time series). I used correlation and regression analysis to get the relation if exists. Here I chose women enrollment as the dependent variable and GDP growth rate as the independent variable. I tried to construct functional form as the linear. I thought that the women enrollment parameter would be correlated to the GDP growth rate in Turkey and Korea. Also, I applied correlation and multiple regression analysis on educational women enrolment effect on GNI per capita, which shows a better welfare criterion as a supporting evidence, My hypothesis is there must be a strong causative relationship between educational women enrollment and GDP growth in Korea. I used World Bank database. I used simple regression model and correlation analysis.

4. ESTIMATION RESULTS

Correlation analysis as shown in the tables:

Correlation shows us the strength and the direction of relationship between series. It has values of (1,0,1). Correlation does not mean there is a cause effect. Here, women enrollment and gdp growth shows a weak positive correlation. ($r_{korea} = 0.4091 > r_{turkey} = 0.0920$).

KOREA												
	preprimary	primary (% gross)	primary (% net)	secondary (% net)	secondary (% gross)	tertiary	secondary, pupils (% female)	GDP growth	GDP per capita growth	GNI growth	GNI per capita growth	GNI per capita, PPP
School enrollment, preprimary, female (% gross)	1											
School enrollment, primary, female (% gross)	0.7850398	1										
School enrollment, primary, female (% net)	0.8370475	0.991582752	1									
School enrollment, secondary, female (% net)	0.3856386	-0.085689118	-0.015452967	1								
School enrollment, secondary, female (% gross)	0.9046646	0.967167863	0.986000594	0.116793909	1							
School enrollment, tertiary, female (% gross)	0.7279735	0.367939729	0.45738321	-0.509844034	0.524367082	1						
Secondary education, pupils (% female)	0.8436379	0.991870178	0.997385855	-0.005196096	0.988817831	0.4341	1					
GDP growth (annual %)	0.0208759	0.361442207	0.311816279	-0.34474543	0.255962897	-0.344	0.318972249	1				
GDP per capita growth (annual %)	0.0243158	0.342795809	0.298173782	-0.318385191	0.246032425	-0.317	0.303981002	0.99776448	1			
GNI growth (annual %)	0.0195699	0.352452872	0.306328547	-0.34000935	0.248574072	-0.317	0.310807723	0.99707558	0.996367174	1		
GNI per capita growth (annual %)	0.0228215	0.333563394	0.292481134	-0.313904024	0.238308862	-0.289	0.295539959	0.99320513	0.996868632	0.9978561	1	
GNI per capita, PPP (current international \$)	0.1281008	-0.398788574	-0.310806808	0.565763642	-0.222259519	0.6476	-0.320610942	-0.59444797	-0.553512658	-0.562579	-0.520864043	1
School enrollment, preprimary, female (% gross)												
School enrollment, primary, female (% gross)												
School enrollment, primary, female (% net)												
School enrollment, secondary, female (% net)												
School enrollment, secondary, female (% gross)												
School enrollment, tertiary, female (% gross)												
Secondary education, pupils (% female)												

TURKEY												
	preprimary	primary (% gross)	primary (% net)	secondary (% net)	secondary (% gross)	tertiary	secondary, pupils (% female)	GDP growth	GDP per capita growth	GNI growth	GNI per capita growth	GNI per capita, PPP
School enrollment, preprimary, female (% gross)	1											
School enrollment, primary, female (% gross)	0.2489392	1										
School enrollment, primary, female (% net)	0.277006	0.99084881	1									
School enrollment, secondary, female (% net)	0.5666104	0.823904554	0.819721123	1								
School enrollment, secondary, female (% gross)	0.8428332	0.564915223	0.574836437	0.716563349	1							
School enrollment, tertiary, female (% gross)	0.6926268	0.20128023	0.259446331	0.254986381	0.643711312	1						
Secondary education, pupils (% female)	0.5555326	0.915059202	0.91924753	0.888716226	0.807668652	0.3402	1					
GDP growth (annual %)	0.108453	0.134150864	0.117279367	0.204727582	0.127844374	-0.078	0.157377944	1				
GDP per capita growth (annual %)	0.1064144	0.117315078	0.103029318	0.188445477	0.125810387	-0.071	0.145577972	0.99922604	1			
GNI growth (annual %)	0.084756	0.111378087	0.094825601	0.180069701	0.102143123	-0.092	0.130171493	0.99811807	0.998074448	1		
GNI per capita growth (annual %)	0.0826155	0.095148747	0.081056225	0.164323581	0.099971557	-0.086	0.118687236	0.99670486	0.998133512	0.9992996	1	
GNI per capita, PPP (current international \$)	0.799948	-0.322374686	-0.30737247	0.102751478	0.500615873	0.4894	0.01017407	0.05194592	0.05640313	0.0394974	0.043652404	1
School enrollment, preprimary, female (% gross)												
School enrollment, primary, female (% gross)												
School enrollment, primary, female (% net)												
School enrollment, secondary, female (% net)												
School enrollment, secondary, female (% gross)												
School enrollment, tertiary, female (% gross)												
Secondary education, pupils (% female)												

Multiple regression analysis as shown below tables:

In the regression model we look at adjusted R square results, because we use multiple independent variables. Coefficients show us at what percent of the outcome could be explained by the independent variable, (also shows us the strength and direction).

KOREA								
GDP growth (annual %)								
Regresyon İstatistikleri								
Çoklu R	0.651333999							
R Kare	0.424235979							
Ayarlı R Kare	0.24900345							
Standart Hata	3.106143317							
Gözlem	31							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Anlamlılık F			
Regresyon	7	163.5060363	23.35801	2.420988744	0.051653919			
Fark	23	221.906905	9.648126					
Toplam	30	385.4129414						
	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri	Düşük %95	Yüksek %95	Düşük 95,0%	Yüksek 95,0%
Kesişim	81.89583276	73.77640363	1.110055	0.278446804	-70.72228608	234.514	-70.72228608	234.5139516
School enrollment, preprimary, female (% gross)	0.147319144	0.20629686	0.714112	0.482342603	-0.279438425	0.574077	-0.279438425	0.574076712
School enrollment, primary, female (% gross)	-0.211976664	0.457036602	-0.46381	0.64714584	-1.157428908	0.733476	-1.157428908	0.733475581
School enrollment, primary, female (% net)	0.13432918	0.346539894	0.38763	0.701854123	-0.582543209	0.851202	-0.582543209	0.851201568
School enrollment, secondary, female (% net)	-0.305494041	0.727902664	-0.41969	0.678605783	-1.811275427	1.200287	-1.811275427	1.200287344
School enrollment, secondary, female (% gross)	-0.152882269	0.511677524	-0.29879	0.76778599	-1.211367873	0.905603	-1.211367873	0.905603335
School enrollment, tertiary, female (% gross)	-0.141123224	0.085504442	-1.65048	0.112436209	-0.318002639	0.035756	-0.318002639	0.035756191
Secondary education, pupils (% female)	-0.584897733	1.217781878	-0.4803	0.635552408	-3.104071483	1.934276	-3.104071483	1.934276018

Here, Korea's educational enrollment data in multiple levels does not seem to explain nor make sense on annual GDP growth level (%), (adjusted R square = 0,249003), (f = 2,42). Looking at p values, none are in confidence interval values at given levels of education enrollment levels (p >0,05).

TÜRKİYE								
GDP growth (annual %)								
Regresyon İstatistikleri								
Çoklu R	0.167323024							
R Kare	0.027996994							
Ayarlı R Kare	-0.215003757							
Standart Hata	4.964681708							
Gözlem	31							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Anlamlılık F			
Regresyon	6	17.0387552	2.839793	0.115213612	0.993664236			
Fark	24	591.553547	24.64806					
Toplam	30	608.5923022						
	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri	Düşük %95	Yüksek %95	Düşük 95,0%	Yüksek 95,0%
Kesişim	13.25647654	52.1783464	0.254061	0.801612561	-94.43433753	120.9472906	-94.43433753	120.9472906
School enrollment, preprimary, female (% gross)	-0.20640156	0.472522509	-0.43681	0.66615555	-1.181640086	0.768836967	-1.181640086	0.768836967
School enrollment, primary, female (% gross)	0.092972578	0.369045977	0.251927	0.80324248	-0.668700883	0.854646039	-0.668700883	0.854646039
School enrollment, primary, female (% net)	-0.322549334	0.644005297	-0.50085	0.621039995	-1.651710939	1.006612271	-1.651710939	1.006612271
School enrollment, secondary, female (% net)	0.501497963	0.939883635	0.533575	0.598543371	-1.43832652	2.441322446	-1.43832652	2.441322446
School enrollment, secondary, female (% gross)	-0.207296313	0.356344319	-0.58173	0.566172917	-0.942754839	0.528162213	-0.942754839	0.528162213
School enrollment, tertiary, female (% gross)	-0.041299563	0.1337397	-0.30881	0.760134172	-0.317324736	0.234725611	-0.317324736	0.234725611

Turkish educational enrollment data in multiple levels also does not seem to explain nor make sense on annual GDP growth level (%), (adjusted R square = *0,215), (f = 0,11). Looking at p values, none are in confidence interval values at given levels of education enrollment levels (p >0,05).

KOREA								
GNI per capita, PPP (current international \$)								
Regresyon İstatistikleri								
Çoklu R	0.987801682							
R Kare	0.975752164							
Ayarlı R Kare	0.968372388							
Standart Hata	1993.74662							
Gözlem	31							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Anlamlılık F			
Regresyon	7	3679038199	5.26E+08	132.2197491	4.8068E-17			
Fark	23	91425588.44	3975026					
Toplam	30	3770463787						
	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri	Düşük %95	Yüksek %95	Düşük 95,0%	Yüksek 95,0%
Kesişim	55063.97684	47355.01242	1.162791	0.256837478	-42897.33	153025.3	-42897.33	153025.2837
School enrollment, preprimary, female (% gross)	341.1025404	132.4161909	2.575988	0.016892448	67.17877935	615.0263	67.17877935	615.0263015
School enrollment, primary, female (% gross)	-513.027711	293.3590266	-1.7488	0.093660557	-1119.887094	93.83167	-1119.887094	93.83167193
School enrollment, primary, female (% net)	-1160.167071	222.4342766	-5.21577	2.73569E-05	-1620.30743	-700.027	-1620.30743	-700.0267122
School enrollment, secondary, female (% net)	-501.3404804	467.2203848	-1.07303	0.294388394	-1467.859485	465.1785	-1467.859485	465.1785244
School enrollment, secondary, female (% gross)	-367.931968	328.431508	-1.12027	0.274160818	-1047.344307	311.4804	-1047.344307	311.4803706
School enrollment, tertiary, female (% gross)	506.1561806	54.88291275	9.222473	3.44146E-09	392.6222255	619.6901	392.6222255	619.6901357
Secondary education, pupils (% female)	3286.388584	781.6601668	4.20437	0.000338331	1669.401331	4903.376	1669.401331	4903.375836

Despite the fact that, the educational female participation seems not to effect annual GDP growth, effect on the GNI per capita is considerable (adjusted r square= 0,96, f= 132,219). Female participation in preprimary, primary, secondary and tertiary levels considerably meaningful (p<0,05)

TÜRKİYE								
GNI per capita, PPP (current international \$)								
ÖZET ÇIKIŞI								
Regresyon İstatistikleri								
Çoklu R	0.989341989							
R Kare	0.978797572							
Ayarlı R Kare	0.972344659							
Standart Hata	1173.255258							
Gözlem	31							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Anlamlılık F			
Regresyon	7	1461571729	2.09E+08	151.6830581	1.03432E-17			
Fark	23	31660141.69	1376528					
Toplam	30	1493231871						
	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri	Düşük %95	Yüksek %95	Düşük 95,0%	Yüksek 95,0%
Kesişim	-3982.687541	14290.55135	-0.27869	0.78297025	-33544.94535	25579.57027	-33544.94535	25579.57027
School enrollment, preprimary, female (% gross)	326.890967	146.7106131	2.228134	0.0359352	23.39694061	630.3849933	23.39694061	630.3849933
School enrollment, primary, female (% gross)	56.93266257	87.57003263	0.650139	0.522044182	-124.2197519	238.085077	-124.2197519	238.085077
School enrollment, primary, female (% net)	-301.4773929	179.0682605	-1.68359	0.10578705	-671.9083126	68.9535269	-671.9083126	68.9535269
School enrollment, secondary, female (% net)	-231.1307594	222.6136892	-1.03826	0.309941975	-691.6422618	229.3807429	-691.6422618	229.3807429
School enrollment, secondary, female (% gross)	253.5094564	84.36752472	3.004823	0.006318371	78.98193431	428.0369785	78.98193431	428.0369785
School enrollment, tertiary, female (% gross)	-39.14045675	32.02535324	-1.22217	0.234020878	-105.3899475	27.10903395	-105.3899475	27.10903395
Secondary education, pupils (% female)	808.9984891	419.1678225	1.930011	0.066028512	-58.11621702	1676.113195	-58.11621702	1676.113195

The results are a little bit surprisingly different in Turkey. Although, the educational female participation seems not to effect annual GDP growth as in the case of Korea, effect on the GNI per capita is considerable (adjusted r square= 0,97, f= 151,683). But only female participation in preprimary and secondary levels considerably meaningful (p=0,0359352, p=0,006318371, both beyond 0,05) which may be due to educational policies or local differences which are out of my scope on this study.

5. CONCLUSION

My results coherently show a significant positive impact of enhancing female education on inclusive growth. Although I did not find significant evidence that GDP growth is improved, I found enhancing female education and reducing gender education inequality to improve health and environmental conditions. Moreover, gender education inequality is most prevalent at the primary school level in countries. It implies that increasing women's educational chances at primary level stimulates growth for countries. Providing women's compulsory primary education in addition to policies to support women's education gives a sustainable direction to the economy. For this reason, developed countries tend to increase female labor force and school participation rates. Women's participation in school and the labor force has a two-way effect. Rises in education have led to more women entering the work field, while increased labor market possibilities have led to increases in female education.

Besides, increase in women's labor force participation rate, there is evidence that a healthier environment is created because of more educated women giving birth later and under better conditions.

According to our preliminary result women education contributes to Korean economic growth, whereas we could not find the prominent causal relationship in Turkish data. This may be due to educational policies. Overall, female education has a positive effect on economic growth and side positive effect including raising a clever next generation enriches the future human capital.

6- REFERENCE

Duflo, E. (2012). Women empowerment and economic development. *Journal of Economic literature*, 50(4), 1051-79.

Barro, R. J., & Lee, J. W. (1994, June). Sources of economic growth. In *Carnegie-Rochester conference series on public policy* (Vol. 40, pp. 1-46). North-Holland.

Subbarao, K., & Raney, L. (1993). *Social gains from female education: A cross-national study*. The World Bank.

Hill, M. A., & King, E. (1995). Women's education and economic well-being. *Feminist Economics*, 1(2), 21-46.

Oztunc, H., Oo, Z. C., & Serin, Z. V. (2015). Effects of Female Education on Economic Growth: A Cross Country Empirical Study. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(2), 349-357.

Tansel, A. (2002, May). Economic development and female labor force participation in Turkey: time-series evidence and cross-province estimates. Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran & Turkey.

Jalilian, P. (2012). The effect of female education on human development and economic growth: A study of human capital formation in developing countries.

TÜRKİYE'DEKİ ENGELLİ İŞ KOÇLUĞU UYGULAMASININ ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMINA ETKİSİ

Yüstra AK^a

ÖZET

^a Doktora öğrencisi,
İstanbul Üniversitesi, İktisat
Fakültesi, Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri
İlişkileri Bölümü, İstanbul,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-7982-
9548

E-posta:
YsraAk@gmail.com

Amaç – Bu çalışmanın amacı, engelli bireylerin istihdam edilmesini ve sürdürülebilir bir engelli istihdamı sağlamak amacıyla Türkiye’de 2018 yılı itibarıyla uygulamaya koyulan engelli iş koçluğu modelinin engelli bireylerin istihdamı üzerindeki etkisini incelemektir.

Yöntem – Çalışmada engelli iş koçluğu modeline yönelik literatür taraması yapılmış ve engelli bireylerin istihdamına yönelik, iş koçluğu modeline geçilmeden önceki ve iş koçluğu modelinden sonraki (2015-2020 yılları arasındaki) istatistikler betimsel olarak incelenmiştir.

Bulgular – Yapılan çalışmanın sonunda engelli iş koçluğu modeline geçilmesiyle beraber engelli bireylerle yapılan görüşmelerin sayısının artmasına karşın engelli bireylerin istihdam oranlarında olumlu bir değişim yaşanmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç – Çalışmada engelli bireylerin istihdam oranlarını iyileştirmek amacıyla Türkiye’de yeni uygulamaya geçilen iş koçluğu modelinin geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra engelli bireylerin istihdam edilmesini ve istihdamlarını sürdürmelerini sağlamak için yalnızca engelli bireylerde değil başta işverenler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinde farkındalık yaratmak ve onları da sürece dahil etmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, engelli istihdamı, destekli istihdam, iş koçluğu

JEL Kodları: J01, J14, J71.

THE EFFECTS OF DISABLED JOB COACHING MODEL ON THE EMPLOYMENT OF DISABLED PEOPLE IN TURKEY

ABSTRACT

Purpose - The aim of this study is to examine the impact of the disabled job coaching model, which was put into practice in Turkey as of 2018, on the employment of people with disability in order to ensure the employment and a sustainable employment of disabled people.

Methodology – In this study, a literature review was conducted on the disabled job coaching model and statistics on the employment of disabled individuals before the job coaching model and after the job coaching model (between 2015-2020) were analyzed descriptively.

Findings – At the end of the study, it was determined that although the number of interviews with disabled people increased with the transition to the disabled job coaching model, there was no positive change in the employment rates of disabled people.

Conclusions – In the study, it was concluded that the new job coaching model, which was implemented in Turkey, should be developed in order to improve the employment rates of disabled people. In addition, it is necessary to raise awareness not only among disabled people but also in all segments of the society, especially employers, and to involve them in the process in order to ensure the employment of people with disabilities and their continued employment.

Keywords: Disabled, disabled employment, supported employment, job coaching

JEL Codes: J01, J14, J71.

1. GİRİŞ

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da engelli, “*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi*”, engellilik durumu ise “*Bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamaları*” olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle engelliliğin kişinin durumundan kaynaklanan işlevsel sınırlamaların yanı sıra sosyal ve fiziksel çevre ile arasındaki etkileşimin de bir sonucu olduğunu ve engelliliğin, sosyal ve ekonomik dezavantajlara, hakların reddedilmesine ya da haklara yeterince erişememeye ve topluluk yaşamında eşit bir rol oynama konusunda fırsatların sınırlandırılmasına yol açan uzun vadeli bir süreç olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda engellilik, çok boyutlu bir kavramdır ve yalnızca bireysel bir sağlık sorunu olmaktan çok daha fazlasıdır.

Engelli bireylerin en çok sorun yaşadığı alanlardan biri ise hiç şüphesiz emek piyasasıdır. Engelli bireyler iş bulmakta zorlandığı gibi işe girmeleri halinde istihdamlarını sürdürmekte de zorlanmaktadır. Bu durum engelli bireyden, engelli bireyin ailesinden ve işverenden kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle engelli bireylerin istihdamını sağlamak için neredeyse tüm ülkelerde çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Türkiye’de engelli bireylerin istihdamını sağlamak için düzenlemeler ve bazı uygulamalar mevcuttur. Söz konusu uygulamalardan en güncel olanı ise Türkiye İş Kurumu’nun (İŞKUR) 2018 yılı itibarıyla uygulamaya başladığı Engelli İş Koçluğu uygulamasıdır. Engelli İş Koçluğu uygulaması ile İş ve Meslek Danışmanlığı’nda branşlaşmaya gidilmiş ve engelli bireyler özelinde iş koçluğu yapılmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı Engelli İş Koçluğu uygulamasının istihdam oranları üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada ilk olarak destekli istihdam uygulaması tanımlanmış, sonrasında Türkiye’de Engelli İş Koçluğu uygulaması ve engelli bireylerin istihdamına ilişkin veriler ele alınmıştır. Çalışma, uygulamadan önceki üç yıl ve uygulamanın da hayata geçtiği yıl olan 2018 yılı dahil olmak üzere sonraki üç yılın (2015-2020) verilerini kapsamaktadır. Literatürde Engelli İş Koçluğuna ilişkin çalışma sayısının az olması ve söz konusu uygulamaya ilişkin detaylı verilerin bulunmaması ise çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

2. DESTEKLİ İSTİHDAM

Destekli istihdam, 1980’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde korumalı işyerleri ve mesleki eğitime bir alternatif olarak ortaya çıkmış olan ve engeli ne olursa olsun, çalışma isteğinde olan tüm engelli bireylerin çalışabileceği inancına dayanan bir istihdam modelidir (Beyer, Urrías, Verdugo, & Angel, 2010: 130). Destekli istihdam genellikle iki şekilde tanımlanmaktadır. Bunlardan ilkinde göre destekli istihdam, ağır engelli bireylere sunulan destek hizmetleriyle, sözü geçen bireyler için rekabetçi bir istihdam fırsatı sağlanmasıdır. Burada hedef kitle genellikle iki gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki rekabetçi bir istihdamın gerçekleşmesinin önüne geçen ciddi bir engeli olan bireylerken, diğer grubu engelinin doğası itibarıyla destekli istihdam hizmetlerine ihtiyaç duyanlar oluşturmaktadır. Destekli istihdamın ikinci tanımına göre ise destekli istihdam, istihdamının sağlanması en zor gruplar olan zihinsel, ruhsal ve duygusal engelli bireyler için sağlanan geçici istihdamdır (Wehman, 2012: 139). Engele değil, yeteneklere odaklanan destekli istihdamın temelini ise “ne gerekenden az ne de gerekenden fazla destek” anlayışı oluşturmaktadır (Kamp & Lynch, 2007: 8).

Destekli istihdam hizmetleri uygulanan ülkelerde, şehirlerde ya da kurumlarda değişiklik gösterebilmektedir. Sözü geçen hizmetler kısa süreli ya da uzun süreli olarak verilebilir. Destekli istihdam hizmetleri devlet tarafından verilebileceği gibi özel bir firma ya da sivil toplum kuruluşu tarafından da verilebilir. Bununla beraber sözü geçen hizmetler, destekli istihdam modelinde, bireyin yeteneklerini olası iş fırsatlarıyla eşleştirme sürecini kolaylaştırmak için genellikle bir iş koçu yer almaktadır. İşe yerleştirme genellikle açık emek piyasasında bir işverenle birlikte yapılır (Carew & Collumb, 2008: 406). Hizmetler için sınırları belirlenmiş, standart bir uygulama bulunmamaktadır. Zira hizmetler hem hizmeti veren kurumun hem de engelli bireyin durumuna ve imkanlarına göre şekillenmektedir. Ancak en genel ifadesiyle destekli istihdam hizmetleri, mesleki profil oluşturma, iş bulma, iş analizi ve yerleştirme, iş eğitimi ve takip hizmetleri olmak üzere çeşitli aşamalardan oluşabilmekte ve bireyin ihtiyacına göre gelişmektedir (Beyer vd., 2010: 130). Genel itibarıyla destekli istihdam hizmetlerinin aşağıdaki aşamalardan oluştuğu ifade edilebilir (Wittig, 2013):

İlk aşamada; istihdam için başvuran engelli birey için iş arayışına başlamadan önce güçlü yönleri, tercihleri, istek ve ihtiyaçlarını belirlemek için engelli bireyle görüşülür ve engelli birey değerlendirmeye alınır. Değerlendirmenin sonucunda sözü geçen unsurlar da dikkate alınarak bireye uygun olan istihdam seçenek ve fırsatları belirlenir.

İkinci aşamada; bireyin yapacağı görevlerin ve işyeri ortamının durumunu ve uygunluğunu tespit etmek için işverenle görüşme yapılır ve işyeri incelenir.

Üçüncü aşamada; bireyin çalışacağı alan üzerine bilgisi yoksa, tüm tarafların kabulü ile eğitimi başlar. Bu aşamada engelli birey, işin gerektirdiği becerileri geliştirebilmek için genellikle uzman ya da kıdemli birisinin yardımıyla çalışmaya başlar. Bireyin alan üzerine bilgisi varsa, doğrudan uygun işyerinde ve işte çalışmaya başlar.

Dördüncü aşama ise esasında tüm süreci kapsayan bir uygulama olan istihdam uzmanı ya da iş koçunun desteğinin, engelli bireyin becerileri ve tecrübesi arttıkça, kademeli olarak azaltılması ve nihayetinde son bulmasıdır.

Destekli istihdamda, bireyi uygun işe yerleştirmek ve bireyin herhangi bir sorun yaşamadan çalışmasını ve istihdamını sürdürmesini sağlamak için, iş koçunun; işverenin ve işyerinin ihtiyaç ve beklentilerinin farkında olması oldukça önemlidir. Bu nedenle her bir tarafın hangi beklentilere sahip olduğunu en baştan belirlemek hayati önem taşımaktadır. Buna yalnızca işveren değil, danışan birey de dahildir. Bu bağlamda, danışan bireyin hazırlık aşamasına mümkün olduğunca dahil edilmesi gerekmektedir. Bunu yapmak, başlangıçta ortaya çıkacak sorunların da düzeltilmesine yardımcı olacaktır. Dahası, tam katılım ve açık iletişim hem işveren hem de danışan için işe yerleştirme sırasında ortaya çıkabilecek zorlukları çözme konusunda yardımcı olacaktır. Danışanın katılımı, ortaya çıkan sorunları ele almanın ve çözüm stratejileri geliştirmenin yanı sıra engelli bireyin kendi istek ve becerilerine ilişkin anlayışlarını geliştirmelerine de yardımcı olacaktır (Carew & Collumb, 2008: 406).

Destekli istihdam modeli tanımlarken birçok farklı ilke ve değerden söz edilmektedir. Mueser ve Gurc, çalışmalarında destekli istihdamı sekiz ilkeye dayandırmaktadır. Bu ilkelere ilki, istihdam için başvuran engelli bireye karşı *önyargısız davranmaktır*. Buna göre bireyin engel türü ve derecesi ne olursa olsun, çalışmak için başvurduğu andan itibaren birey çalışmak için hazır kabul edilir ve bunu yapabilmesi

için yardımcı olacak destek sağlanmalıdır. Söz konusu ilke, destekli istihdamın da temel felsefesi olarak ifade edilebilecek, çalışmak isteyen herkesin bir fırsatı hak ettiği felsefesine dayanmaktadır. İkinci ilke, *klirik hizmetlere entegrasyonun sağlanmasıdır*. Klinik hizmetlere entegrasyonun varlığı, destekli istihdamın çoğunlukla ruhsal ve zihinsel engelli bireyler için uygulanmasına dayanmaktadır. Bu noktada sürecin başarılı olarak işleyebilmesi için söz konusu entegrasyon, destekli istihdamın bir parçası olarak kabul edilmektedir. *Rekabetçi istihdama odaklanma*, üçüncü ilkeyi oluşturmaktadır. Destekli istihdamın amacı, korumalı işyerleri ya da benzer çalışma türlerinin aksine engelli birey için açık emek piyasasında rekabetçi bir istihdam sağlanmasıdır. Bu ilkenin bir gereği ve uzantısı olarak engelli birey için emsal bir iş yapan diğer bireyler ile eşit ücret ödenmesi de öne çıkmaktadır. Destekli istihdam modelinde, danışanların uzun süreli meslek eğitimi veya değerlendirmelere katılmaları gerekli değildir. Bunun yerine iş koçu ya da istihdam uzmanı, danışanı tanıyıp bir yol haritası çizdikten sonra doğrudan iş arayışı başlamaktadır. Bu nedenle modelin diğer bir ilkesi *hızlı iş aramadır*. Destekli istihdamın diğer bir ilkesi ise *danışanların tercihlerine saygıdır*. Buna göre istihdam uzmanı ya da iş koçu süreç boyunca engelli bireyin hem süreçteki tercihlerine hem de mesleki tercihlerine saygılı olmalıdır. *İş geliştirme*, destekli istihdamın bir diğer ilkesini oluşturmaktadır. Buna göre, bilhassa ruhsal engelli bireyler kendi kendilerine iş ararken cesaretleri kırılabilen ve iş arayışından vazgeçebilmektedirler. İş koçlarının bu durumun önüne geçmek ve engelli bireylerin en uygun işe yerleştirilmelerini kolaylaştırmak için işverenlerin, iş arkadaşlarının, klinik hizmetler mevcutsa rehabilitasyon ve tedavi ekibi üyelerinin, ihtiyaç duyulursa engelli bireyin aile üyelerinin de dahil olduğu bir ağ kurmaları ve uygun işleri geliştirme arayışında olmaları gerekir. Destekli istihdam modelinin en önemli ilkelerinden birini ise *takip destekleri* oluşturmaktadır. Takip desteği süregitmekte ve hem danışan hem de işverenle olan temasları içermektedir. Danışanlar işyerinde yaşadıkları sorunları, işverenler de sürece ilişkin sorunlarını iş koçuyla paylaşabilmekte ve böylece engelli bireyin istihdamını sürdürmesi ve daha uzun süreli bir istihdam sağlanabilmektedir. Destekli istihdamın son ilkesini ise *yardımlar ve hibeler konusunda danışmanlık* oluşturmaktadır. Engelli bireyler istihdam süreci ve beraberinde, varsa aldıkları ya da alabilecekleri yardımların akıbetine ilişkin endişe taşıyabilmektedir. Bu konuda bilgi vermek ve bireyin endişelerini gidererek, bilinçli bir tercih yapmasını sağlamak oldukça önemlidir. Bununla beraber hibe ve teşvikler hakkında engelli bireyi bilgilendirmek de destekli istihdam modelinin önemli bir bileşenidir (Mueser & McGurk, 2014: 547-549). Destekli istihdamın ilkeleri en basit ifadeyle bu şekilde açıklansa da farklı yazarlar farklı kriterler de getirebilmektedir. Örneğin, Tablo 1’de Wehman’ın sınıflandırmasıyla destekli istihdamın değerleri görülmektedir.

Tablo 1. Destekli İstihdamın Değerleri

İstihdam karinesi	Engel seviyesi veya türüne bakılmaksızın herkesin iş yapma kapasitesi ve hakkı vardır.
Rekabetçi istihdam*	İstihdam, açık emek piyasasında ve normal iş çevrelerinde gerçekleşmelidir.
Özerklik ve kontrol	Engelli bireyler, istihdam desteklerini ve hizmetlerini kendileri seçmeli ve düzenleyebilmelidir.
Eşit ücret ve sosyal haklar	Engelli bireyler, aynı veya benzer işleri yapan emsal işçilerle eşit ücret ve sosyal haklar kazanmalıdır.
Kapasite ve yeteneklere odaklanma	Engelli bireyler, engelleri yerine yetenekleri, güçlü yanları ve ilgi alanları açısından değerlendirilmelidir.
İlişkilerin önemi	Hem işte hem de iş dışındaki topluluk ilişkileri karşılıklı saygı ve kabulü beraberinde getirir.
Desteğin gücü	Engelli bireylerin kişisel hedeflerini belirlemeleri ve hedeflerine ulaşmak için gerekli destekleri bir araya getirmede yardım almaları gerekir.
Sistem değişikliği	Destekli istihdamın bütünlüğü için hayati önem taşıyan kendi kaderini tayin hakkını desteklemek için geleneksel sistemler değiştirilmelidir.
Topluluğun önemi	İnsanların kabul, büyüme ve gelişme için bir topluluğun resmi ve gayri resmi ağlarına dahil olmaları gerekir.

*Rekabetçi istihdam, bireyin tercihleriyle tutarlı olarak tam zamanlı ya da yarı zamanlı, orantılı bir ücret sağlayan ve iş ortamındaki diğer çalışanlarla kıyaslandığında orantılı avantajlar sağlayan işler şeklinde tanımlanmaktadır.

Kaynak: (Wehman, 2012: 141)

3. TÜRKİYE’DE ENGELLİ İŞ KOÇLUĞU UYGULAMASI

Engelli bireylerin çalışma hakkına ilişkin Anayasası’nın 49. maddesinde çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu belirtilmektedir. Anayasa’nın 50. maddesinde ise “*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar*” ifadesiyle kadınlar ve küçüklerin yanı sıra engelli bireylerin de çalışma hayatında korunacağı güvence altına alınmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu da Anayasa’daki hükümler doğrultusunda engelli bireylerin çalışma hayatındaki haklarını düzenlemektedir. Kota yöntemi belirli sayıda işçisi bulunan işverenlerin, belirli bir oranda engelli çalıştırmalarının zorunlu olması esasına dayanmaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu’nun *Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu* başlıklı 30. maddesi gereği Türkiye’de 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerlerinden özel işyerlerinde %3, kamu işyerlerinde %4 oranında engelli istihdam edilmesi zorunludur. Kota şartlarını yerine getirmeyen işverenler para cezası ile cezalandırılmaktadır. İşverenlerden kesilen cezalar İŞKUR’a aktarılmakta ve engellilerin ve eski hükümlülerin kendi işini kurmaları, engellinin iş bulmasını sağlayacak destek teknolojileri, engellinin işe yerleştirilmesi, işe ve işyerine uyumunun sağlanması ve bu gibi projelerde kullanılmaktadır. Tüm engelli bireyler kota sistemine dahil değildir. Engel durumuna göre tüm vücut fonksiyon kayıplarının en az %40’ından yoksun olduklarını, yetkili sağlık kuruluşlarından alacakları engelli sağlık kurulu raporu ile belgeleyen kişiler “engelli” statüsünde kota sisteminden faydalanabilmektedir. Bununla beraber sağlık kurulu raporuyla çalışamayacağı belgelenmiş olan kişiler kota sisteminden faydalanamaz.

Türkiye’de engelli bireylerin istihdamı için hakim olan sistem kota yöntemi olmakla birlikte, 2018 yılı itibarıyla engelli bireylerin istihdamını sağlamak ve sürdürmek için engelli iş koçluğu modeli uygulanmaya başlamıştır.

3.1. Engelli İş Koçluğu

Destekli istihdam modeli baz alınarak geliştirilmiş olan ve destekli istihdam çerçevesinde değerlendirilebilecek engelli iş koçluğu modeli, iş ve meslek danışmanlığı hizmetinde branşlaşmaya

gidilmesi ile İŞKUR tarafından 2018 yılı itibarıyla uygulanmaya başlamıştır. Engelli iş koçluğu modelinin oluşturulması aşamasında ilk olarak yol haritasının hazırlanması için 2018 yılında İŞKUR tarafından bir çalıştay düzenlenmiştir. Sonrasında Antalya, Aydın, Bursa, Denizli, Eskişehir, İzmir (Bornova), Malatya, Tekirdağ şehirleri pilot şehirler olarak seçilmiştir. Bu şehirlerde saha ziyaretlerinin gerçekleştirilmesinin yanı sıra modelleme çalışmaları da başlamıştır. Sözü geçen pilot illerdeki 48 iş ve meslek danışmanı, engelli iş koçu adayı olarak belirlenmiş ve belirlenen kişilere destekli istihdam modeli kapsamında toplam 60 saat süren, çeşitli eğitimler verilmiştir (Türkiye İş Kurumu, 2019).

Modelin hayata geçirilme çalışmaları 2019 yılında da devam etmiştir. İlk olarak sekiz pilot şehirde görev yapan 23 engelli iş koçu ve İŞKUR Genel Müdürlüğü İş ve Meslek Danışmanlığı ve İstihdam Hizmetleri Dairesi Başkanlıklarından ilgili İstihdam Uzmanlarının katılımı ile bir toplantı yapılmış ve süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlar üzerine istişare yapılmıştır. Söz konusu sorunlara çözüm önerileri getirilen toplantıdan sonra hizmetin geliştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bununla birlikte 2020 yılına kadar iş koçları için çeşitli eğitimler yapılmıştır. Örneğin, İstanbul’da bulunan hizmet merkezlerinde görev yapan 10 engelli iş koçuna Down Sendromu Derneği tarafından süren zihinsel engellilik ve engelli bireylere yönelik iş koçluğu uygulamasına ilişkin genel bir bilgilendirme eğitimi yapılmıştır. Yine Down Sendromu Derneği tarafından İstanbul’da bulunan hizmet merkezlerindeki seçilen iş koçlarına 1 hafta teorik ve 3 hafta uygulamalı “Destekli İstihdam İş Koçu” eğitimi verilmiştir. Sonrasında 22 İl Müdürlüğü / 36 birim dahilinde 51 Engelli İş Koçuna destekli istihdam modeli kapsamında toplam 9 gün süren eğitimler verilmiştir (Türkiye İş Kurumu, 2020).

2020 yılında ise Ankara’da bulunan hizmet merkezlerinde görev yapan 18 engelli iş koçuna ikişerli gruplar halinde beşer günlük İşaret Dili Eğitimi planlanmıştır. İlk grubun eğitimi gerçekleştirilmiş olmasına karşın ikinci grubun eğitimi Covid-19 Pandemisi nedeniyle ertelenmiştir. 2020 yılında gerçekleştirilmesi planlanan diğer eğitimler, yurt dışı çalışma ziyaretleri ve İl Müdürlüklerine saha ziyaretleri de yine Covid-19 Pandemisi nedeniyle iptal edilmiştir (Türkiye İş Kurumu, 2021).

Engelli iş koçluğu kapsamında engelli bireylere; iş arama becerileri ve mülakat teknikleri eğitimi, mesleki yönlendirme, aktif işgücü programlarına yönlendirme, açık işler hakkında bilgi verme ve kamu veya özel sektörde işe yerleştirme hizmetleri sunulmaktadır. Sunulan bu hizmetlere ilaveten engelli bireylerin ihtiyaç ve beklentileri tespit edilerek, emek piyasasına geçişlerine destek olup istihdamda kalmaları için izleme mekanizmaları oluşturulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Engelli İş Koçluğu, “*engelli bireylerin istihdamına geçişinde, istihdamda iken işe uyumlarının sağlanmasında ve sürdürülebilir bir engelli istihdamı sağlanması noktasında etkin kullanılan bir yöntem*” olarak nitelendirilmektedir. Model “*Her engellinin bir iş koçu olacak*” anlayışı ile uygulanmaktadır. Henüz 81 ilde mevcut olmayan uygulamanın yaygınlaştırma çabaları sürmektedir (Türkiye İş Kurumu, t.y.).

3.2. Türkiye’de Engelli İş Koçluğu Uygulaması Öncesinde ve Sonrasında Engelli İstihdamı

Tablo 2’de engelli istihdam etmek zorunda olan işyeri sayısı görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, 4857 sayılı İş Kanunu 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerlerinden özel işyerlerinde %3, kamu işyerlerinde %4 oranında engelli istihdam edilmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye’de engelli istihdam etmek zorunda olmayan işverenlerin engelli bireyleri istihdam etmekten kaçınması nedeniyle engelli istihdam etmek zorunda olan işyeri sayısı oldukça önemlidir. Ancak bilindiği üzere Türkiye’deki işyerleri büyük ölçüde küçük ve orta ölçekli işyerleridir. Bu nedenle engelli istihdam etmek zorunda olan işyeri sayısı

yüksek değildir. Engelli istihdam etmek zorunda olan işyeri sayısı 2015 yılından, 2017 yılına kadar artmış olmasına karşın, 2018 yılında azalmıştır. 2020 yılında ise sayının oldukça azaldığı görülmektedir. Buna göre 2020 yılında yalnızca 16.433 işyeri engelli istihdam etmek zorundadır. Engelli istihdam etmek zorunda olan tüm işyerlerinde engelli istihdamının sağlanmamakta olduğu da ifade edilmelidir. Engelli bireylere yönelik önyargılı işverenler, engelli bireyi istihdam edip ücret ödemek yerine ceza ödemeye de razı olabilmektedir.

Tablo 2. Engelli İstihdam Etmek Zorunda Olan İşyeri Sayısı (2015-2020)

	Kamu	Özel	Toplam
2015	844	17.144	17.988
2016	806	18.332	19.138
2017	782	19.957	20.739
2018	1.352	17.826	19.178
2019	1.320	18.029	19.349
2020	1.167	15.266	16.433

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, -b)

Engelli bireyler için açık kontenjan sayısı ise Tablo 3’te görülmektedir. Engelli istihdam etmek zorunda olan işyeri sayısında olduğu gibi açık kontenjan sayısında da dalgalanma görülmektedir. 2017 yılından 2019 yılına kadar her yıl azalan açık kontenjan sayısı, 2020 yılında bir önceki yıla oranla çok az bir artış göstermiştir.

Tablo 3. Açık Kontenjan Sayısı (2015-2020)

	Kamu	Özel	Toplam
2015	472	22.037	22.509
2016	387	20.336	20.723
2017	466	23.232	23.698
2018	4.775	17.871	22.646
2019	3.958	16.938	20.896
2020	4.092	16.875	20.967

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, -b)

Tablo 4’te ise engelli bireylerin İŞKUR’a başvuru sayıları görülmektedir. Tablodan da takip edilebileceği üzere başvuru sayıları 2020 yılına kadar her yıl artış göstermiştir. 2020 yılında ise Covid-19 pandemisinin de etkisiyle başvuru sayısı, bir önceki yıla göre önemli ölçüde düşmüştür. Ancak yine de 2020 yılındaki başvuru sayısı, 2015 yılındaki başvuru sayısının neredeyse iki katı olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet dağılımı incelendiğinde ise başvuru yapanların büyük oranda erkek katılımcılar olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Engelli Bireylerin Başvuru Sayıları (2015-2020)

	Erkek	Kadın	Toplam
2015	52.318	12.937	65.255
2016	63.517	15.804	79.321
2017	80.512	19.689	100.201
2018*	-	-	121.464
2019*	-	-	142.273
2020*	-	-	119.029

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, -b; Türkiye İş Kurumu, 2019; Türkiye İş Kurumu, 2020; Türkiye İş Kurumu, 2021)

Tablo 5’te engelli bireylerin kamu sektöründe ve özel sektördeki işe yerleştirme sayıları görülmektedir. Kamu sektöründe işe yerleştirmeler 2018 yılına kadar azalmış olmasına karşın, 2018 yılı itibarıyla her yıl artış göstermiştir. 2020 yılında bu sayı 1.197 olarak gerçekleştirilmiştir. Özel sektörde işe yerleştirmeler incelendiğinde, bu sayının dalgalandığı görülmektedir. 2016 yılında bir önceki yılın yarısına düşen işe yerleştirme sayıları, 2017 yılında daha da azalmıştır. Her ne kadar 2018 yılında bir artış görülse de sonraki yıllarda işe yerleştirilenlerin sayısı azalmış ve 2020 yılında Covid-19 pandemisinin de etkisiyle yalnızca 7.656 engelli birey işe yerleştirilmiştir. Nihayetinde 2020 yılında toplam 8.853 engelli birey işe yerleştirilmiştir. Hem kamu sektöründe hem de özel sektörde incelenen tüm yıllar için işe yerleştirilen kadın sayısı erkeklere oranla büyük ölçüde daha az seyretmektedir. Kadınların istihdam bağlamında dezavantajlı bir konumda olduğu bilinmektedir. Ancak hem kadın hem de engelli olmak çoklu bir dezavantajlılık durumu olup, istihdam konusundaki dezavantajı da daha da derinleştirmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere 2018 yılında ‘Engelli İş Koçluğu’ uygulanmaya başlamış olup, sonraki yıllarda bu uygulamanın yaygınlaştırılma çalışmaları yapılmıştır. Ancak oranlar incelendiğinde başvuranların sayısı artarken yerleştirilenlerin sayısının aynı hızda artmadığı görülmektedir. İşe yerleştirilenler, başvuru yapanlara oranlandığında 2015 yılında başvuran engelli bireylerin %32’si istihdam edilirken, bu oranın hemen her yıl azaldığı görülmektedir. Nihayetinde 2020 yılında istihdam edilenlerin başvuru yapanlara oranı %7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Engelli Bireylerin İşe Yerleştirme Sayıları (2015-2020)

	Kamuda Yerleştirilenler			Özelde Yerleştirilenler			Toplam İstihdam Sayısı
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
2015	39	219	399	3.298	16.899	20.455	20.854
2016	49	187	236	2.432	12.363	14.795	15.031
2017	26	166	192	1.999	9.960	11.959	12.151
2018	137	585	722	2.601	11.607	14.208	14.930
2019	228	689	917	2.713	11.085	13.798	14.715
2020	336	861	1.197	1.301	6.355	7.656	8.853

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, -b)

İş koçları engelli bireyler ile görüşmekte, onların istek ve taleplerini göz önünde bulundurarak bir profil oluşturmakta ve onları uygun işe yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Bununla beraber iş koçlarının işveren portföyü de bulunmakta ve iş koçları, işverenlerle ya da firmaların insan kaynakları birimiyle de

görüşmeler yapmaktadır. İlâveten, iş koçları aynı zamanda işyeri ziyaretleri de yapabilmektedir. Ancak iş koçları ile yapılan bir çalışmada, iş koçları tarafından Covid-19 pandemisi nedeniyle işyeri ziyaretlerinin azaldığı hatta durduğunun ifade edildiği görülmüştür (Ak & Akgül, 2021: 190).

İş koçlarının engelli bireyler ile yaptığı görüşme sayıları Tablo 6’da görülmektedir. Buna göre 2018 yılında toplam 313.885 görüşme yapılırken, 2019 yılında bu sayı artmıştır. Ancak 2020 yılında yapılan görüşme sayısı 212.999 olmuş ve önceki yıllara göre önemli ölçüde azalmıştır. Burada yine Covid-19 pandemisinin olumsuz etkisinden söz etmek mümkündür. İstihdam için başvuranların cinsiyet dağılımına paralel olarak görüşme yapılan cinsiyet dağılımında da kadınlara kıyasla erkeklerin önemli ölçüde fazla olduğu görülmektedir. Son olarak yapılan tüm görüşmelerin istihdam edilmek amacıyla olmadığını belirtmekte fayda vardır. Zira engelli bireyler, sosyal yardımlar ve engelli bireylere sağlanan hibe ve teşvikler hakkında bilgi almak gibi diğer pek çok nedenle de engelli iş koçlarıyla görüşme yapabilmektedir. Bununla beraber özellikle istihdam talebi için gelen bireylerle birden fazla görüşme yapılması olağandır.

Tablo 6. İş Koçlarının Yaptığı Görüşme Sayıları (2018-2020)

	Kadın	Erkek	Toplam
2018	56.203	257.682	313.885
2019	63.082	300.296	363.378
2020	33.874	177.298	212.999

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, 2019; Türkiye İş Kurumu, 2020; Türkiye İş Kurumu, 2021)

Tablo 7’de ise halen çalışan engelli sayısı görülmektedir. Toplam çalışan sayılarının 2015 yılından 2017 yılına kadar arttığı ancak 2018 yılında gerilediği görülmektedir. 2019 yılında yeniden artış gösteren halen çalışan engelli sayısı, 2020 yılında ise önemli ölçüde azalmıştır. Dolayısıyla engelli bireylerin iş bulmalarının zorluğunun yanı sıra iş bulmaları halinde istihdamda kalmalarının da zor olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Halen Çalışan Engelli Sayısı (2015-2020)

	Kamu	Özel	Toplam
2015	10.696	84.370	95.066
2016	10.822	92.413	103.235
2017	10.323	102.751	113.074
2018	14.453	97.893	112.346
2019	16.965	109.705	126.670
2020	15.375	85.614	100.989

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, -b)

Tablo 8’de ise kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısı görülmektedir. Kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısının da oldukça az olduğu görülmektedir. Kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısı 2018 yılına kadar her yıl artsa da 2019 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Özellikle 2020 yılı itibarıyla Covid-19 pandemisinin etkisiyle kontenjan fazlası olarak çalışan engelli sayısının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Ancak her dönem için kontenjan fazlası olarak engelli birey çalıştırma eğiliminin düşük olduğu ifade edilebilir.

Tablo 8. Kontenjan Fazlası Olarak Çalışan Engelli Sayısı (2015-2020)

	Kamu	Özel	Toplam
2015	2.736	7.145	9.881
2016	3.003	7.783	10.786
2017	2.988	8.296	11.284
2018	3.071	8.391	11.462
2019	3.222	8.221	11.443
2020	2.456	6.862	9.318

Kaynak: (Türkiye İş Kurumu, -b)

Engelli iş koçları ile yapılan bir çalışmada iş koçları, engelli bireylerin istihdamını sağlayabilmek için işverenlerle yaptıkları görüşmelerde kota fazlası olarak engelli istihdamını sağlamaya çalışsalar da işverenlerin bu konuda istekli olmadıklarını, değil kontenjan fazlası olarak çalıştırmak, kontenjanı dolduracak kadar bile engelli birey istihdam etmek istemediklerini, engelli bireylerin kontenjan fazlası olduğunun tespit edilmesi halinde ise işverenlerin bu kişileri işten çıkarma eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir (Ak & Akgül, 2021).

4. SONUÇ

Engelli bireyler, emek piyasasında en dezavantajlı gruplardan biridir. Bu nedenle engelli bireylerin istihdamını sağlayabilmek için çeşitli modeller ve uygulamalar geliştirilmektedir. Engelli istihdamında öne çıkan modellerden biri ise destekli istihdamdır. Destekli istihdam, bireyin engeline değil isteklerine, yeteneklerine ve yapabileceklerine odaklanan bir istihdam modelidir. Model, çoğunlukla istihdamı en zor gruplardan olan zihinsel, ruhsal ve duygusal engelli bireyler için uygulanmaktadır. Destekli istihdam modelinde, engelli bireylerin de toplum içinde daha aktif olmaları için istihdam uzmanı ya da iş koçu vasıtasıyla engelli bireylere, bireyselleştirilmiş destek sağlanarak engelli bireylerin iş bulmaları ve istihdamda kalmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Süreçte engelli bireyin yanı sıra işverenlere de destek ve tavsiyeler verilmektedir.

Türkiye’de de İŞKUR 2018 yılı itibarıyla destekli istihdam modeli dâhilinde değerlendirilen ‘Engelli İş Koçluğu’ uygulamasını hayata geçirmiştir. Türkiye’de engel türlerine göre bir ayırım yapılmamış, engel türü ne olursa olsun çalışabilecek durumda olan tüm engelli bireylerin söz konusu uygulamadan faydalanması mümkün kılınmıştır. Engelli bireylerle görüşme yapan ve onların ihtiyaç ve isteklerine yönelik işe yönlendirme yapan iş koçları aynı zamanda işverenlerle de görüşmektedir. Ancak istihdam oranları incelendiğinde engelli iş koçluğu sonrası istihdam oranlarında olumlu yönde bir değişim olmadığı görülmektedir. Sözü geçen uygulamanın oldukça yeni olmasının yanı sıra Covid-19 pandemisinin de olumsuz etkisinden söz edebilmekle beraber, halen engelli bireylerin istihdamı için istenen seviyelerden çok uzak olduğu dikkat çekmektedir. Engelli bireyler içinde ise engelli kadınların istihdam hususunda erkeklerden de daha dezavantajlı bir konumda oldukları da diğer bir gerçektir.

Engelli bireyler ile görüşme yapan, onların taleplerini dikkate alarak yönlendirme yapan iş koçlarının varlığına rağmen engelli istihdamında beklenen artışın görülmemesi, engelli istihdamının yalnızca engelli bireyleri merkeze alarak değil, daha bütüncül olarak ele alınması gereken bir konu olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle engelli istihdamının önündeki engeller derinlemesine araştırılmalı ve bu engellerin

ortadan kaldırılması için somut adımlar atılmalıdır. Bununla birlikte, engelli bireylerin yanı sıra başta işverenler olmak üzere toplumun tüm kesimlerine engelliliğe ve engelli istihdamının önemine ilişkin farkındalık kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ak, Y., & Akgül, O. (2021). Türkiye’de Engelli İstihdamında Destekli İstihdam Modeli: Engelli İş Koçluğu. İçinde *Özel Politika Gerektiren (Dezavantajlı) Gruplar İçin Hayat Boyu Rehberlik Politikaları: Meslek ve Kariyer Rehberliği* (ss. 167–204). Ankara: Gazi Kitabevi.

Beyer, S., Urrés, F. de B. J. de, Verdugo, & Angel, M. (2010). A Comparative Study of the Situation of Supported Employment in Europe. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 7(2), 130–136.

Carew, D., & Collumb, S. (2008). Supported Employment and Job Coaching. İçinde A. Tyerman & N. S. King (Ed.), *Psychological Approaches to Rehabilitation after Traumatic Brain Injury* (ss. 403–427). Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781444301762.ch16>

Kamp, M., & Lynch, C. (2007). *Handbook Supported Employment*. WASE. Tarihinde adresinden erişildi <https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/gladnetcollect/335/>

Mueser, K. T., & McGurk, S. R. (2014). Supported employment for persons with serious mental illness: Current status and future directions. *L’Encephale*, 40(SUPPL. 2), 46–56. <https://doi.org/10.1016/j.encep.2014.04.008>

Türkiye İş Kurumu. (y.y.-a). Engelli İş Koçluğu. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/is-ve-meslek-danismanligi/engelli-is-koclugu/>

Türkiye İş Kurumu. (y.y.-b). İŞKUR İstatistik Yıllıkları.

Türkiye İş Kurumu. (2019). *Türkiye İş Kurumu 2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: İŞKUR Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Türkiye İş Kurumu. (2020). *Türkiye İş Kurumu 2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: İŞKUR Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Türkiye İş Kurumu. (2021). *Türkiye İş Kurumu 2020 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: İŞKUR Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Wehman, P. (2012). Supported employment: what is it? *Journal of Vocational Rehabilitation*, 37(3), 139–142. <https://doi.org/10.3233/JVR-2012-0607>

Wittig, W. (2013). Supported Employment. İçinde *Encyclopedia of Special Education: A Reference for the Education of Children, Adolescents, and Adults with Disabilities and Other Exceptional Individuals*. John Wiley & Sons, Inc.